

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU

Doktora Tezi

Denizcan Kutlu

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU

Doktora Tezi

Denizcan Kutlu

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gamze Yücesan Özdemir

Ankara-2014

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU
(TEZİN ADI YAZILACAKTIR)

DOKTORA TEZİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ YA DA DOKTORA TEZİ OLDUĞU YAZILACAKTIR)

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. G. Y. İslam
Prof. Dr. Alper Dilek
Prof. Dr. Ahmet Hacıoğlu
Prof. Dr. Mehmet İsmail
Doç. Dr. S. Gökbayrak

İmzası

Y. Y. İslam
A. Dilek
A. Hacıoğlu
M. İsmail
S. Gökbayrak

Tez Sınavı Tarihi 14.11.2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (19/11/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı Soyadı

Denizcan KUTLU

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ KISIM KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL-KURAMSAL TEMELLERİ ve SORUNSALLAŞTIRILMASI

1. Çalışmanın Kuramsal Temelleri: Sosyal Yardımları Nasıl Çalışmalı?.....	7
2. Çalışmanın Sorunsallaştırılması ve Araştırma Soruları.....	20
3. İlişki ve Süreç Olarak Sosyal Yardım.....	26
4. Kapitalist Birikimin Genel Yasası ve Sosyal Yardımların Genel Yasası.....	35
4.1. Yedek İşgücü Ordusu ve Sosyal Yardımlar.....	44
4.2. Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardımlar.....	56
4.3. Emek Gücünün Değeri ve Sosyal Yardımlar.....	64
5. Birikim Rejimleri ve Sosyal Yardımlar: Yoksul Yasalarından Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine.....	71
5.1. Feodalizmden Kapitalizme: İlkel Birikim, Yaygın Birikim Rejimi, Paternalizm ve Liberalizm.....	75
5.2. Keynesyen Evre: Yoğun Birikim Rejimi ve Sosyal Yardım Hakkı.....	87
5.3. Neo-liberal Evre: Post-Fordist Esnek Birikim Rejimi ve Sosyal Yardımlar.....	96
5.3.1. Uluslararası Yeni İşbölümü ve Yeni Kalkınma Paradigması.....	96
5.3.2. Politika Transferi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejiler.....	107
5.3.3. Yeni Hayırseverlik.....	112
5.3.4. Sosyal Yardımlarda Küresel Ortak Eğilimler.....	114

II. TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM ALANYAZININA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: SOSYAL YARDIMLARI REJİM OLARAK KAVRAMSALLAŞTIRMAK..... 121 |

1. Türkiye’de Sosyal Yardım Alanyazını: Kaynaklar, Özellikler, Yaklaşımlar.....	122
1.1. Alanyazının Temel Kaynakları ve Özellikleri.....	122
1.2. Alanyazının Yaklaşımsal ve Yöntemsel Özellikleri.....	123
1.2.1. Alanyazının İçerisinde Oluştugu Düşünsel Ortam.....	123
1.2.2. Anaakım Yaklaşım.....	126
1.2.3. Muhafazakâr Yaklaşım.....	131
1.2.4. Eleştirel Yaklaşımlar.....	133
1.2.4.1. Sistem İçi Eleştirel Yaklaşım.....	134
1.2.4.2. “Eleştirel ama Hegemonik” Yaklaşım.....	137
1.2.4.3. Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşım.....	140
1.3. Alanyazının Konu ve İnceleme Nesnesinin Ele Alınış Biçimlerine Göre Tasnif.....	142

1.3.1. Kurumsal yapı ve sistem.....	142
1.3.2. Sosyal yardımların yerel yönetim faaliyetleri içerisindeki yeri.....	144
1.3.3. Sosyal yardımların yoksulluk, işgücü ve birey üzerindeki etkileri.....	146
1.3.4. Değişim-dönüşüm süreci.....	147
1.3.5. Tarihsel yapı.....	148
1.3.6. Alan araştırmaları.....	149
2. Çalışmayı Sosyal Yardım Alanyazınına Yerleştirmek ve Sosyal Yardımları Rejim Olarak Kavramsallaştırmak: Kuramsal ve Metodolojik Ayrılımlar.....	151
2.1. Çalışmanın Alanyazın Karşısındaki Pozisyonu.....	151
2.2. “Eleştirel ama Hegemonik” Yaklaşımın Eleştirisi.....	156
2.3. Terimden Kavrama: Sosyal Yardım Rejimi.....	171

İKİNCİ KISIM KURAMDAN ALANA

I. TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU: CUMHURİYET ÖNCESİ, CUMHURİYET DÖNEMİ, 1980 SONRASI VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ.....	175
1. Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Dönem.....	175
2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi.....	178
3. Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Sosyal Yardım Rejimi: Kavramsal Bir Tartışma.....	194
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ALAN NOTLARI.....	205
1. Araştırmanın Yöntemi.....	205
2. Alan Notları.....	212
2.1. Çalışmanın Amacı-Yöntem-Görüşme Bağlantısı.....	212
2.2. İnceleme, Gözlem ve Görüşme Bütünlüğü ve Tekrar.....	214
2.3. Görüşmelerin Gerçekleşme Biçimi ve Araştırma Sürecinde Alanda Karşılaşılan Sorunlar.....	214
III. TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMUNUN ALAN DİNAMİKLERİ.....	217
1. Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı.....	217
1.1. Kurumsal Yapı-Kurumlar Arası İlişkiler-Kurumsallaşma.....	217
1.2. Yardımlar Bakımından Bölgesel Farklılaşma.....	221
1.3. Vakfın Yoksullar Açısından Yeri ve İşlevi.....	221
1.4. Yoksulluğun Nedenleri-Yoksul Nasıl Yoksul Oluyor?.....	224
1.5. Yoksulluğu Engelleme.....	228
1.6. Yardım Sisteminin Sorunları ve Evrimi.....	229
1.7. Beklentiler-Yardımlar Nasıl Bir Yapıya Kavuşmalı?.....	237
1.8. Yardım-Hak İlişkisi.....	240
1.9. Yardım-İstihdam İlişkisi.....	253

1.10. Muhtarlıklar-Yardım İlişkileri.....	266
1.11. İhtiyaç Tespiti-Kayırmacılık.....	271
1.12. Vakıf Faaliyetleri-İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi.....	275
1.13. Belediye/İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi.....	282
1.14. Özel Sosyal Yardım- Yardım ve Kurum Bilgileri-İhtiyaç Tespiti.....	284
1.15. Özel Sektörün Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Kamusal-Özel Sosyal Yardım.....	287
1.16. Özel Sosyal Yardım-Kamusal Sosyal Yardım.....	290
1.17. Hane İncelemesi-Kamusal/Özel Sosyal Yardım.....	291
1.18. Özel Sosyal Yardım-Muhafazakar Yapı.....	295
1.19. Kamusal Sosyal Yardım-Muhafazakar Yapı-Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri.....	297
1.20. Çocuk Sayısı ve Aile Temelli Yardım.....	301
1.21. Vakıf Personeli.....	302
1.22. Kurum Personelinin Yardım Alıcılara İlişkin Gözlemleri-Yardım Alıcıların Davranışları ve Algılanma Biçimi.....	303
1.23. Yardımların Nitelik ve Kalitesi.....	306
1.24. Yardım Dağıtımı-Sorunlar.....	309
2. Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma/Alıcısı Olma Disiplinin Oluşumu.....	312
2.1. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi Bağı.....	313
2.1.1. Yardım Alıcıları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi-Demografik-Bireysel-Kültürel Özellikler-Türdeşleşme Eğilimi.....	313
2.1.2. Yardımlar-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi.....	320
2.1.3. Yükselen -Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi.....	342
2.2. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi Bağı.....	346
2.2.1. Geçim ve Hayat Şartları.....	346
2.2.2. Yardım Alıcıların Duygu Durumları.....	365
2.2.3. Yoksulluğu İspatlama.....	371
2.2.4. Yardım Alıcıların İhtiyaç Tespitinin Farklı Aşamalarında Kullandıkları İfadeler ve Kendilerini İfade Etme Biçimleri.....	373
2.2.5. Yardımsız Yaşama İsteği/Beklentisi-Daha Fazla Yardım İsteği.....	374
2.2.6. Yardımların Anlamı ve Önemi-Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılama.....	377
2.2.7. Yardımların İşlevi.....	389
2.2.8. Yardımın Ticareti/Geçim Stratejisi.....	391
2.2.9. Yardım Alma ve Yardımı Garantileme Stratejileri.....	393
2.2.10. Yardımlara Dönük Tepkiler ve Yardım Tercihi ve İsteği.....	395
2.2.11. Devletten Hak ve Olanak Talebi.....	400
2.2.12. Yardıma Başvurmama.....	401
2.3. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Gündelik Yaşam, İlişkiler, Devlet, İdeoloji, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Bağı.....	402
2.3.1. Rekabet-Parçalanma-Ayrışma.....	402
2.3.2. Yardımlar-Gündelik Yaşam Deneyimi-Algı-İdeoloji-Bilinç.....	408

2.3.3. Yardımlar-Siyaset/Oy İlişkisi-Siyasal Baskı-Korku-Minnet ve Borçluluk Duygusu.....	433
2.3.4. Yardımların Yaygınlaşması ve Artması.....	442
2.3.5. Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma.....	451
2.3.6. Yardımların Kesilmesi Durumunda Verilecek Tepki.....	453
2.3.7. Sosyal Yardım Rejiminde Cinslerarası İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet Roller-Erkeğin-Kadının Yeri.....	458
2.4. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Gelecek Beklentisi, Umut ve Hayal Bağı.....	463
2.4.1. Gelecek Beklentisi.....	463
2.4.2. Umut.....	465
2.4.3. Hayal.....	466
SONUÇ.....	469
KAYNAKÇA.....	477
ÖZET	513
ABSTRACT.....	514
EKLER.....	515

KISALTMALAR

ABB:	Ankara Büyükşehir Belediyesi
ABY��:	A�ııı Bor�lı Yoksul �lkeler İnisiyatifi
AKP:	Adalet ve Kalkına Partisi
DT�:	Dünya Ticaret �rg�t�
HIPC:	Heavily Indebted Poor Countries Initiative
ILO:	Uluslararası �alı�ma �rg�t�
IMF:	Uluslararası Para Fonu
KK�:	Kapsayıcı Kalkınma �er�evesi
SOYB�S:	Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
�ESY:	Şartlı Eēitim ve Saēlık Yardımı
�NT:	Şartlı Nakit Transferi
UNDP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı/ <i>United Nations Development Programme</i>
UNESCO:	Birleşmiş Millet Eēitim, Bilim ve Kültür �rg�t�
WB:	World Bank
YASB:	Yoksulluēu Azaltma Strateji Belgesi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Sosyal Harcamaların Gelişimi.....192

Tablo 2. Sosyal Yardım Hizmeti Veren Kuruluşların Sosyal Yardım
Harcamaları.....193

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardımlar Bağı.....	44
Şekil 2. Sanayi Süreci.....	48

ÖNSÖZ

Bu çalışma, kişisel olduğu kadar kolektif bir düşünsel emeğin de ürünüdür. Bu düşünsel emeğin oluşumunda sadece bu çalışmaya katkılarıyla değil, bütün bir akademik yaşantım bakımından yol gösterici olmaları nedeniyle anmam gereken üç isim var: Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, Prof. Dr. Seyhan Erdoğan ve Prof. Dr. Metin Özügürlü. Kendilerine teşekkür borç biliyorum. Kendilerinden sadece bilgi edinmedim; meslekle ilgili de çok şey öğrendim. Bu üç isim, bana tüm lisansüstü ve akademik yaşamım boyunca rehber oldular; üzerimdeki emekleri büyüktür. Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, yalnızca akademik danışmanlığını yaparak değil, her koşulda verdiği destek, moral ve gülyüzüyle de bu tezin ortaya çıkmasında en önemli katkıyı sağladı. Özel olarak teşekkür etmek isterim.

Bir diğer teşekkürü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet Makal’a ve diğer bölüm hocalarıma etmem gerekiyor. Sağladıkları özgür bilim üretme ve çalışma ortamı olmasaydı muhtemelen bu çalışma ortaya çıkamazdı.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi araştırma görevlilerinin kadim sorunlarından biri, fakülte bünyesinde, “oda meselesi” olarak anılan çalışma ortamı sorunudur. Prof. Dr. Seyhan Erdoğan, Doç. Dr. Fatma Yıldırım ve Doç. Dr. Müge Ersoy Kart bu sorunu aşmamı sağladılar. Belki de bu çalışma bu sayede ortaya çıktı. Bunun benim için anlam ve önemi çok büyük. Kendilerine teşekkür borç biliyorum. Öte yandan, Doç. Dr. Fatma Yıldırım, çalışmanın alan araştırması kısmının düzenlenmesi ile ilgili olarak, önemli müdahalelerde bulundu ve katkılar yaptı; kendisine teşekkür ediyorum. Aynı şekilde, Prof. Dr. Seyhan Erdoğan, 1,5 yıllık oda arkadaşlığımız süresince, derslerde olduğu gibi, sorduğum her soruya yanıt verdi. Bunun yanında kendisi ile birlikte kaleme aldığımız bir makalenin bu teze dönük katkısı önemlidir. Bu makalenin hazırlanması sürecinde gösterdiği sabırdan, sistematik düşünmem yönünde yaptığı sistematik müdahalelerden ve büyük öğreticiliğinden ötürü kendisine bir kez daha teşekkür ediyorum.

Doktora tez jürimde yer alan hocalarıma da teşekkür etmem gerekiyor. Doç. Dr. Şenay Gökbayrak, tez izleme komitemde ve doktora tez jürimde yer aldı. Doktora ders aşamasında refah devleti tartışmalarını içeren dersinin bu tezin oluşumu sürecinde önemli bir yeri vardır. Bir bütün olarak doktora ders dönemini de kapsayıp aşan katkıları nedeniyle, kendilerine teşekkür borç bilirim. Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse, tez jürimde yer almayı kabul etti ve bu andan itibaren teze dönük ciddi

kuramsal ve kavramsal destek sundu. Doktora tez savunmamda da jüri başkanlığı görevini üstlendi. Son olarak Prof. Dr. Alpay Hekimler tez jürimde yer almayı kabul etti. Kendileri, tanıştığımız günden bu yana akademik eğitim ve gelişimimde hep destek oldu; yurtdışı çalışma yapma isteğimi her zaman büyük bir mutlulukla destekledi ve tez jürimde yer alarak teze dönük önemli katkılarda bulundu. Her iki hocama da teşekkür ederim.

Öte yandan eklemem gereken bir nokta daha var. Bu çalışmanın hazırlanmasında TÜBİTAK'ın Bilim İnsanı Yurtdışı Araştırma Bursu ile Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) geçirdiğim 6 aylık zaman diliminin büyük katkısı var. London School of Economics, Senate House ve SOAS'ın kütüphanelerinde geçirdiğim uzun zaman dilimi, bana benzersiz bir alanyazın tarama fırsatı sundu. Bunu Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'ndan Prof. Dr. Alfredo Saad-Filho'ya borçluyum. Gerek bana gönderdiği kabul mektubu gerekse Londra'da bulunduğum zaman dilimindeki akademik paylaşımlarımız dolayısıyla kendisine teşekkür ederim. Öte yandan bu başvuru sürecinde, Prof. Dr. Metin Özügürlü ve Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir'in desteğini gördüm. Bu desteği burada anmam ve kendilerine bir de bunun için teşekkürlerimi iletmek isterim.

Teşekkür etmem gereken başkaları da var. Bu çalışmanın hazırlanmasında unutulmaz katkıları nedeniyle benimle görüşmeyi kabul eden tüm görüşmecilerim ve çalışma içerisinde “yardım alıcılar” olarak anılan herkese teşekkür ederim. Hiç tanımadıkları ve kendilerine sürekli ve belki de hiç düşünmedikleri sorular soran bir kişiyi evlerine kabul ettiler. Kimileri, hatta pek çoğu, evlerine kabul etmenin ötesinde, sadece sosyal yardım deneyimlerini değil tüm hayat deneyimlerini benimle paylaştı. Hıdırlıktepe gibi tek başıma gidip çalışma yapabilme olanağı son derece sınırlı olan bir bölgede, Mustafa Yanıklar ve İrfan Sütemen sayesinde, çalışmalarımı yürüttüm. Kendileri ile halen görüşüyoruz. Mustafa Abi, İrfan Abi, Seyfi Abi, Yılmaz Dayı, Sibel, Zehra, Ayten ve diğerleri... Şairin, köylüler için söylediği, “topraktan öğrenip, kitapsız bilendir” sözünü, sizler için “yaşamdan öğrenip, kitapsız bilendir” olarak değiştirmenin bir sakıncası olmasa gerek. Bana katkılarınız, sadece bu çalışma ile sınırlı olamaz. Sağolun...

Altındağ'da kimi sosyal yardım alıcılarla görüşmemi sağlayan kişilerden biri Selma Sunguroğlu idi. Dostluğumuz her zaman devam edecek. Kendisine çok teşekkür ediyorum. Onun ön ayak olması ile yaptığım görüşmeler çalışma için büyük önem taşıdı. Bir diğer teşekkürün eski bir vakıf uzmanı olan sosyolog Lale İzci'ye

iletilmesi gerekiyor. Çalışmadaki katkısı tahminlerinden çok daha fazladır. Sağol Lale. Şehit Cengiz Topel Mahallesi'ndeki yardım alıcılarla Nevin Yılmaz sayesinde görüştüm. Nevin, çok teşekkür ediyorum.

Bir diğer teşekkürü bu süreçte beni yalnız bırakmayan ve her daim destek olan kimi arkadaşlarıma iletmem gerekiyor. Güven Savul, Onur Bakır, Gökhan Bulut, Çağrı Kaderoğlu Bulut ve Özgür Zafer... Güven, Onur, Gökhan, Çağrı ve adını burada anamadığım diğer pek çok arkadaş ile akademik çalışma sürecini genç kuşak akademisyenler ve araştırmacılar olarak birlikte yaşıyoruz. Birbirimize sürekli destek olduk; her şey için teşekkürler. Güler yüzünüz ve ilginiz yeterli. Dostluğumuz devam edecek. Özgür, uzun yıllardır sorduğu sorular, kıvrak zekası ile düşünsel sınırları zorlayan kritik müdahaleler ile çalışmaya farklı noktalardan bakmamı sağladı. Sağol Özgür. Son olarak Elif Hacısalihoğlu... Bir süreci yan yana, adım adım ilk günden bu yana birlikte yaşadık, yaşıyoruz. Bir teşekkür sığmayacak, aşkın bir teşekkür de Elif'e gitmeli. Sağol Elif, her şey için...

Teşekkürlerin en büyüğünü iletmem gereken adres benim için çok açık: Ailem; Hande ve Ömer Kutlu. Sonda söylenmesi gerekeni önce söylemek isterim: Onlar olmasaydı, bu tez olmazdı. Engin hoşgörü ve sabırlarının yanı sıra akademisyen ve eğitimci kimlikleriyle bu tezin ortaya çıkmasını kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak sağladılar. Yazılabilecek bütün teşekkürlerin yetersiz kalacağını bilerek ile bir kez daha teşekkürler, iyi ki varsınız...

Son olarak bu çalışma bir ithafı da içermeli. Kanımca bu tür bir çalışmanın ithaf olunacağı en uygun kesim, kadınlar olacaktır. Ankara'nın gecekondu mahallelerinde, Hıdırlık'ta, Yenidoğan'da, Kale'de ve İsmetpaşa'da; Dikmen Vadisi'nde, Dostlar ve Şehit Cengiz Topel'de, Keçiören'de ve kentsel dönüşüm uğramış mahallelerde yaşayan yardım alan yoksul kadınlar... Beni, Sibel'in ifadeleri ile "Tanrı misafiri" kabul edip, "unutma bizi" diye uğurladınız. Unutmam mümkün mü? Bu tür bir çalışmanın yazımına kaynaklık edecek deneyimleri yaşamadığınız bir hayat diliyor ve bu çalışmayı sizlere ithaf ediyorum.

GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de sosyal politikalar, yaklaşık son 40 yıllık zaman diliminde üretim süreçleri ve buna bağlı olarak devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin dönüşümü çerçevesinde, önemli değişimler geçirmektedir. Bu çalışma, bu dönüşüm sürecini Türkiye özelinde, sosyal yardım alanındaki gelişmeler bakımından incelemeyi hedeflemektedir.

Türkiye’de sosyal yardımlar, nicel (miktar, kapsam, yararlanıcı sayısı) ve nitel (kurumsal yapı) olarak gelişim göstermektedir. Sosyal politika ve yoksulluk alanyazını içerisinde, sosyal yardımların kapladığı alanın da bu gelişime paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Türkiye’de sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarına, özel olarak da sosyal yardımlara dönük akademik ilgi de artış halindedir. Bunun, sosyal yardımların, yoksul mahallelerine, yoksulun dünyasına kendi özel ilişki biçimlerini¹ yaratarak dahil olması şeklinde nesnel bir zemini de vardır.

Özellikle 2000’li yıllarda oluşum gösteren bu nesnel zemininin akademik düzlemde de bir yansıması olmuştur. Bu belirlemeyi, sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarına bakarak da yapmak mümkündür. 2000’li yılların başları ve ortalarına kadar yapılan özellikle alan araştırmalarına dayalı sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarında², sosyal yardımların, ya hiç ele alınmayan ya da sadece değinilen veya ayrı bir başlık halinde kısaca tartışılan bir konu olduğu görülmektedir.³ Oysa ki, bu çalışma ve bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması, Türkiye’de sosyal yardımları ele almadan yapılan bir sosyal politika ve yoksulluk çalışması ve tartışmasının eksik kalacağına ilişkin işaretler vermiştir.

Bu tez, çalışmanın ileriki bölümlerinde temel özellikleri gösterilmeye çalışılacak olan böylesi bir akademik merak ortamında kaleme alınmıştır. Elbette tezin içerisinde yazıldığı düşünsel iklim sadece, genel olarak sosyal politika ve yoksulluk, özel olarak ise, sosyal yardımlara dönük akademik ilgi ve merakla sınırlandırılmaz. Bunun yanında, bu tez aynı zamanda, sosyal yardımların, özellikle Türkiye’nin geçirdiği siyasal süreçlerle de bağlantılı olarak, kamuoyunun gündemine her zamankinden daha fazla ve gün geçtikçe de artan bir biçimde girdiği ve hatta siyasal gelişmelere dönük açıklayıcı bir kategori olarak anıldığı bir ortamda kaleme alınmıştır.

¹ Bu ilişki biçimleri, çalışmanın alan araştırması kısmında ayrıntıları ile ele alınacaktır.

² Bu yöndeki kimi çalışmalar için bkz. Demir, 1993; Erder, 1996; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Kalaycıoğlu ve Rittersber-Tılıç; 2002; Özügürlü, 2005; Türkdoğan, 2006; Erdoğan, 2007.

³ Bunu söz konusu çalışmaların bir eksikliği olarak değil, bir olgu olarak belirtiyoruz.

Alanyazında, sosyal yardımların, istihdam ile olan bağı tartışılmakla birlikte, işgücü piyasası ile birleşmesinin gerçek bilgisini üreten çalışmalara rastlamak mümkün olamamaktadır. Bu çalışma, sosyal politika alanyazınındaki bu akademik boşluğu doldurma iddiasındadır. Bu çalışma, sosyal yardımların, işgücü piyasalarına dönük nasıl işlevselleştiğinin yanı sıra siyasal ilişkilerle nasıl eklemlendiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır; ki kamuoyunun esas olarak ilgilendiği kısım burasıdır.

Türkiye’de sosyal yardım alanı, hem kurumsal yapı hem yardım alıcılar hem de sosyal yardımları çevreleyen iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından dinamik bir yapı arz etmektedir. Bu yapı içerisinde, sosyal politikanın sosyal yardımdan ibaret bir uygulama alanı olduğu yönünde bir düşünsel eğilimin varlığından söz etmek mümkün gözükmektedir.⁴ Bir yandan sosyal yardımların uygulama ve işleyişini çevreleyen yasal ve yönetsel mekanizmalar ciddi bir değişime uğrarken diğer yandan ise yardım alıcıların sosyal yardımlar etrafında oluşan davranış ve ilişkileri, örüntüleşmeye doğru bir değişim geçirmektedir. Sosyal yardımların veren ve alan taraflarında bir değişim gözlenmekle birlikte, sosyal yardımların içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da bir değişim içerisinde olup ve bu söz konusu tarafların yaşadığı değişimden bağımsız değildir. Bu anlamda karşılıklı bir ilişkiden söz edilebilir. Bu çalışmada, tüm bu ilişkiler ve yapı, “sosyal yardım rejimi” kavramı ile tartışılmakta, anılan dinamik yapı, tarihsel maddeci geleneğin izinden giderek bir “oluşum” süreci olarak ele alınmakta ve sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde ekonomi-politik yaklaşım benimsenmektedir.

Böylelikle, birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapıların bir bütünlük arz ederek “sosyal yardım rejimi”ni oluşturduğu kabul edilmektedir. Ancak bu bütünlük, yardım rejimini var eden farklı gözlem alanlarına ilişkin dinamiklerin bir toplamı değil, organik bir bütünün ifadesidir. Çalışmada, bu dinamik ve yapılar, kavramsal olarak ele alındığı gibi aynı zamanda bir alan araştırması ile olgusal olarak da ortaya çıkartılmıştır. Kavram ve olgu olarak ifade edilebilecek bu iki düzeyin, bağlantılandırılması (kavram-olgu bağlantısı) ile yürütülen bu tartışma, sosyal yardımların, Türkiye’de kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olduğu yönündeki bir kavramsal genellemeye ulaşmış ve genelleme “sosyal yardım rejimi” kavramı ile ifade edilmiştir.

⁴Katıldığımız çeşitli toplantılardaki gözlemlerimiz de buna işaret etmektedir. Örneğin, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı temsilcileri, bakanlık faaliyetleri kapsamında sadece sosyal yardım uygulamalarından söz etmektedir.

Bu tezde, sosyal yardım türleri olarak gıda ve temel tüketim maddeleri kolisi, kömür, gıda çeki, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, 65 yaş aylığı, engelli yardımları vb. yardımlarda cisimleşen ve temsil olunan bir uygulama ve politikanın arkasındaki gerçek toplumsal ilişki biçimi açığa çıkartılmaya çalışılacaktır. Bu toplumsal ilişki biçiminin açığa çıkartılması, sosyal yardımların ekonomi-politik bir yaklaşımla çözümlenmesini, bu ise, farklı soyutlama düzeylerinin birleştirilmesini gerektirmiştir. Bu çaba, ekonomik alan açısından, kapitalist birikim, sermaye birikim rejimleri ve devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi olarak soyutlanırken, politik alan açısından, iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminde sosyal yardımların rolüne odaklanmaktadır. Çalışmada sosyal yardımların çözümlenmesine ilişkin bu soyutlama düzeyleri, ekonomi-politik yaklaşımın önkabulleri gereği, ayrı ve parçalı değil, birleşik ve bütünsel bir biçimde ele alınmıştır.

Bu çerçevede, çalışmada ortaya atılan ve tartışılan çeşitli kavramlardan söz edilebilir. Bu noktadaki, temel kavramımız, sosyal yardım rejimidir. Bunu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kavramsallaştıracamız. Bununla birlikte, nitel araştırma mantığına uygun olarak kodlardan kavramlara doğru temel yöntemsel yönelişimiz doğrultusunda, çalışma içerisinde bir türetim ve inşaya tabi tutulan çeşitli kavramlardan söz edilebilir. Bunlar, “sosyal yardımların genel yasası”, “emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi”, “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı”, “fiyatlandırılmamış bir geçim alanı”, “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori”, “ek artık-değer”, “yardım yönetişimi” olarak sıralanabilir. Öte yandan, çalışmanın alan araştırmasının yazımı sırasında da yine çalışma sırasında türetilmiş çeşitli kavramlardan söz edilebilir. Bunlar ise, “sosyal yardım rejimi altında yaşamak”, “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini”, “hane bazlı parçalı yaklaşım”, “sermaye birikiminin siyasal karakteri”, “yardım alma-kültürel ve iktisadi etmenlerle birleşme”, “kent içi sosyal yardım ağı”, “yardımın kuşaklararası aktarım ve devamlılığı”, “kanaatkâr yaşam tarzı”, “yardımsız yaşama isteği/beklentisi-daha fazla yardım isteği”, “sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu”, “fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak algılama vedeneyimleme”, “yardım alma ve yardımı garantileme stratejileri”, “yardım yapıldığını öğrenme kanalı”, “sosyal yardım rejiminde cinslerarası işbölümü”, “beslenme ve gıda disiplini”, “kamudan dilenme”, “hane denetimi”, “yardımların topluma sunuluş tarzı” olarak sıralanabilir.

Türkiye’de sosyal yardım alanyazını incelendiğinde, sosyal yardım alanındaki gelişmeleri konu edinen pek çok çalışmadan söz edilebilir. Bunların pek çoğuna,

çalışmanın ilerleyen bölümlerinde özgün bir tasnif eşliğinde ya referans verilecek ya da değinilecektir. Ancak ilgili alanyazın incelendiğinde, sosyal yardımları ve sosyal yardım alanındaki gelişmeleri kavramsal bir perspektiften ele alan çalışmaların oldukça azınlıkta kaldığı görülmektedir.⁵ Bu anlamda bu çalışma, Türkiye’deki sosyal yardım alanındaki gelişmeleri, “sosyal yardım rejiminin oluşumu” sorunsalı etrafında tartışıp ve kavramsallaştırarak, sosyal politika alanyazınındaki bu önemli boşluğa bilimsel bir katkı yapma hedefini taşımaktadır.

Çalışmada, “sosyal yardım rejiminin oluşumu” tartışma ve kavramsallaştırması, çalışmanın kavramsal ve kuramsal bölümlerinin yanında yöntem olarak Ankara ilinde yapılan bir alan araştırması ile gerçekleştirilmeye çalışılmış ve olgusal dayanaklarına kavuşturulmuştur. Alan araştırması, yardım alıcılar, kamusal (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, il ve ilçe belediyeleri) ve özel sosyal yardım kuruluşları temsilcileri ve kimi mahalle muhtarları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin yanında, katılımcı gözlem yoluyla vakıf sosyal yardım uzmanlarının, ihtiyaç tespiti çerçevesinde gerçekleştirdiği hane incelemelerine ve kurumların sosyal yardım dağıtım süreçlerine gözlemci sıfatıyla dahil olma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yardımların dağıtıldığı mahallerde ikamet eden kimi mahalle sakinleri ile de kısa görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, şöyle bir plana dayanmaktadır. Çalışma, “Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve” ve “Kuramdan Alana” başlıklarından oluşan iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında, öncelikle, sosyal yardımların bir olgu ve inceleme nesnesi olarak, nasıl bir bakış açısı ile ele alındığı anlatılmıştır. Bu bölüm, çalışmada, “Sosyal Yardımları Nasıl Çalışmalı?” başlığı altında incelenmiştir. İnceleme nesnesinin nasıl bir bakış açısı ile ele alındığına ilişkin bu bölüm, aynı zamanda, çalışmanın kuramsal temellerinin oluşturulmasına bir giriş niteliğindedir. Çalışmanın kuramsal temellerinin olgunlaştırılmasına bir geçiş niteliği taşıyarak bağlanan başlık altında, çalışmanın sorunsallaştırılması ve araştırma sorularına yer verilmiştir. Bu başlık altında, aynı zamanda, araştırma soruları ile alan araştırması kapsamındaki soru formları arasında, çalışmanın kavram ve olgu bağlantısının ve araştırma sorularının

⁵ Türkiye’de sosyal yardımları, kavramsal bir bakış açısı ile inceleyen çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar için bkz. Özügürlü, 2003; Buğra, 2008; Açar, 2009; Bakırezer ve Demirer, 2009; Köse ve Bahçe, 2009b; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Taşçı, 2010; Metin, 2011; Yücesan Özdemir ve Kutlu, 2011; Yılmaz, 2013; Önver, Kanbak ve Pınarcıoğlu, 2014; Şimşek, 2014.

işlemselleştirilmesinin (operasyonelleşme) sağlanmasına dönük birleşmeler sağlanmıştır. Kısaca, hangi araştırma sorusunun soru formlarındaki hangi sorular ile yanıtlanmaya çalışıldığı serimlenmiştir. Bunu izleyen başlık altında, ise, sosyal yardımların terim içeriğine dönük kavramsal bir genişleme sağlamak amaçlanmış ve sosyal yardımlar, betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak çalışmada ele alındığı hali ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle, salt bir alanyazın taramasına dayalı bir sosyal yardım tanımı değil, çalışmanın kuramsal çerçevesi ve inceleme nesnesinin sorunsallaştırılmasına dönük bir tanımlama çabası benimsenmiştir. Sosyal yardımların tanımlanmasını izleyen alt bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesinin, yeni kavramsal açılımlar sağlayarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı da bir bölümdür. Bu bölüm altında, sosyal yardımlar, kapitalist birikim olarak soyutlanan ekonomik ilişkiler seti açısından ele alınmış ve bu başlık altında özgün kavramsallaştırmalar ve kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasındaki bağlanma biçimleri, bu çalışma çerçevesinde geliştirilmeye çalışılan özgün bir tasnif ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunu izleyen başlık altında ise, sosyal yardımların tarihsel kapitalizm açısından anlamı, çalışmanın sorunsallaştırılması ile uyumlu olarak bir anlatıma konu olmuştur. Bu tarihsel anlatı, aynı zamanda bir yandan önceki bölümlerin kavramsal ve olgusal zeminini şekillendirirken diğer yandan da bu anlatının konunun Türkiye’deki gerçekleşme biçiminin tarihsel arkaplanına dönük bir zemin sunması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk kısmının ikinci bölümü, Türkiye’de sosyal yardım alanyazını özgün bir tasnif eşliğinde ele alınması ve değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Ancak bu bölümde, salt bir alanyazın incelemesi olarak değil, bu çalışmanın kavramsal hedef ve savlarının, alanyazın karşısındaki pozisyonunun belirlenmesi ve çalışmanın alanyazına yerleştirilmesi amacı çerçevesinde kaleme alındığı söylenebilir. Bu çerçevede, alanyazın tasnif ve değerlendirmesi, alanyazın eleştirisi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, alanyazındaki temel yaklaşımların belirlenmesi ve eleştirisi, çalışmanın temel kavramsal inşasına doğru bir düşünsel izleği takip etmiştir.

Çalışmanın “Kuramdan Alana” başlıklı ikinci kısmı, Türkiye’de sosyal yardımların teknik içeriği ve uygulamanın toplumsal ilişkilere dönük bağlamsal gerçekleşme biçiminin ele alınması ve çözümlenmesi; araştırma yönteminin belirlenmesi ve çalışmanın alan araştırması bulgularının anlatılması biçiminde üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm kapsamında Türkiye’de sosyal yardımlar, Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde iki temel tarihsel kesitte ele alınmış; böylelikle Türkiye’de

sosyal yardım rejiminin tarihsel arkaplanı ana hatları ile gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bunu izleyen alt bölümde ise, Türkiye’de sosyal yardım uygulamalarının siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara ilişkin bağlamına dönük bir kavramsal tartışma yürütülmeye çalışılmıştır.

İkinci kısmın ikinci bölümü, çalışmanın metodoloji ve yönteminin belirlenmesi üzerine kuruludur. Bu başlık altında aynı zamanda, yöntem içerisine yerleştirilebilecek bir biçimde alan araştırmasının gerçekleşme biçimini içeren ve çok büyük ölçüde, alan araştırmasının yapılması sürecinde kişisel gözlem ve notlar biçiminde kaleme alınan alan notları da paylaşılmıştır.

Çalışmanın üçüncü kısmının son bölümü ise alan araştırmasına ait bulguların serimlenmesi üzerine kuruludur. Bu alt bölümün ana iskeleti, alan araştırmasının gerçekleştirilmesi sürecinde, nitel araştırma mantığı ile uyumlu bir biçimde tümevarımcı bir perspektiften oluşturulan –ve çalışmanın ekinde sunulan- kategorik endekslemeye dayanmaktadır. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun alan dinamikleri olarak belirlenen bu alt bölüm, kendi içerisinde iki temel başlık altında incelenmiştir. İlk başlık, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısına odaklanırken, ikinci başlık, yardım alıcıların sosyal yardımları deneyimleme ve böylelikle rejimi var etme biçimlerinin keşfedilmesi üzerine kuruludur. “Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma/Alıcısı Olma Disiplini” başlığını taşıyan bu alt bölüm, alan dinamiklerini, kendi içerisinde, yardım alıcıların “çalışma ve işgücü piyasası deneyimi”ne, “geçim ve hayat şartları ile sosyal politika deneyimi”, “ilişkiler, devlet, ideoloji, siyaset, toplumsal cinsiyet bağı” temelinde, “gündelik yaşam” deneyimi ve son olarak “gelecek beklentisi, umut ve hayal” deneyimine odaklanan üç başlığa bölünmüş bir biçimde tartışmıştır.

Bunu izleyen sonuç bölümü ile çalışma noktalanmıştır. Bir son noktanın altını çizmek gerekirse, ekler bölümü ve bölümde yer alan gerek soru formları gerekse görsel sunumlar, çalışmanın genelinde söyleneleri bütünleyebilmek amacı ile sunulmuştur.

BİRİNCİ KISIM

I. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL-KURAMSAL TEMELLERİ ve SORUNSALLAŞTIRILMASI

1. Çalışmanın Kuramsal Temelleri: Sosyal Yardımları Nasıl Çalışmalı?

Çalışmamıza başlarken, sosyal yardımları, çalışma boyunca nasıl bir bakış açısı ile ele alacağımızı göstermenin anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Bilimsel çalışmalarda, inceleme nesnesinin ele alınışı ve açıklanışında farklı kuramsal ve epistemolojik yaklaşımlar benimsenebilir ve bunlardan yararlanılabilir. Ancak, önemli olan nokta, benimsenen kuramsal ve epistemolojik yaklaşımların, inceleme nesnesi bakımından ele alınmasıdır. Bir diğer ifade ile, *“Benimsenen yaklaşım, inceleme nesnesi bakımından ne ifade eder?”*, *“Benimsenen yaklaşım, inceleme nesnesini açıklamaya dönük olarak nasıl ele alınabilir ve yeniden üretilebilir?”*, *“Bu yaklaşımlar, inceleme nesnesini açıklamak için bize ne söyler?”* sorularının yanıtlarını verebilmek önem taşır. Bu bölümde, bu çalışmanın kuramsal ve epistemolojik temelleri, sosyal yardımlar bakımından nasıl yeniden kavramsallaştırılabileceklerine dönük olarak inşa edilmeye çalışılacaktır. Bunun, ilerleyen sayfalarda, bir kavram inşası etrafında belirginleştireceğimiz ilgili alanyazın içerisindeki pozisyonumuzun belirlenmesi bakımından da önemli ve gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Bu tezin amacı, Türkiye’de sosyal yardımların ekonomi politliğini yapmaktır.⁶ Bu tez çalışması, merkez ülkelerde belirlenip küresel ölçekte -sosyal-politika transferi yolu ile yayılma eğilimi gösteren ve yoksulluğu azaltmayı merkezine alan bir politikalar demetinin, Türkiye’de sosyal politika alanındaki yansımaları ve emek ve işgücü piyasası üzerindeki etkilerini, hâkim sermaye birikim rejiminin dönüşümü ve neo-liberal yeniden yapılanma bağlamında tartışmayı amaç edinmektedir. Bu amaç, bu alanda yaşanan gelişmelerin belirli bir kuramsal yaklaşım ve kavramsal çerçeve ile tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, sosyal yardımlar, Düzenleme Okulu’nun⁷ kavram setleri ile tartışılmaya çalışılacaktır. Yaklaşım içerisinde Toplumsal formasyonun çözümlenmesinde, birikim rejimleri ve düzenleme tarzları

⁶ Ekonomi politik yaklaşımın refah devletine ilişkin yorumları için bkz. Topak, 2009: 107-110.

⁷ Düzenleme yaklaşımı ile ayrıntılı bilgi için bkz. Aglietta, 1979; Arın, 1986; Boyer, 1987; Boyer, 1990; Jessop, 1990; Taymaz, 1993: 17-25; Amin, 1994: 7-11; Şahin, 2000: 169-276; Şen, 2004: 63-77; Özdemir, 2008: 100-133; Topak, 2012: 105-138.

şeklinde iki soyutlamaya başvurulduğu, bu kavramların çoğunlukla, emek süreci, devlet ve toplum ilişkisi, toplumsal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde işlevselleştiği görülmektedir. Böylelikle, bu kavramların sosyal yardım alanına nasıl uyarlanacağı, bu çalışmanın teorik sorunlarından birini oluşturmaktadır.⁸

Topak’a (2012: 114) göre, devlet konusu, Düzenleme yaklaşımının özellikle ilk dönem çalışmalarının “en zayıf noktalarından birini” oluşturmaktadır ve devletle ilgili detaylı kuramsal çözümlemelere rastlanmamaktadır. Aglietta’nın (1979: 28-29) belirttiği üzere, Düzenleme yaklaşımı, üstyapının, benzer şekilde özerk altyapının dışında hareket ettiği fikrini reddeder ve toplumsal ilişkilerin sınıf mücadelelerinin etkisi altındaki kurumsallaşmasının, onların yeniden üretiminin merkezi süreci olduğunu savlar. İktisat politikalarının görünür özelliklerinin rasyonelleştirilmesine dayalı devletin iktisadi analizlerinin aksine, siyasal alanın içsel analizlerine açıktır. Jessop’a (1993: 8) göre, “devlet, kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimi ve düzenlenmesini korumak” için “önemli bir yapısal ve stratejik güçtür. Bu çerçevede, devletin, “sermayenin değerlenmesinin” ve “emek gücünün yeniden üretiminin koşullarının korunmasına yardım etmek” gibi iki genel işlevinden söz edilebilir. Arın (2013: 5-6) da benzer bir biçimde, devletin sermaye birikiminin sürdürülmesi işlevinden söz etmekte ve buna sistemin meşruluğunun korunmasını da eklemektedir. Arın’a (2013: 5) göre, “sermaye birikiminin sürmesi için malların üretimini ve mübadelesini kolaylaştıracak” kimi önkoşullara gereksinim vardır. Bu koşullar, “üretimin genel teknik önkoşulları”, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ve “emek-gücünün yeniden üretim önkoşulları” olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir. Jessop’a (2005: 57) göre, devlet, rekabet eğilimlerini düzenlemek için, “fabrika yasaları ve kredi kontrolleri yoluyla birikim için gerekli koşulları garantilemek zorundadır”. Sermayenin uluslararasılaşması, devletin ve müdahalelerinin, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını giderecek “toplumsal ilişkilerin sürekli olarak yeniden örgütlenmesini sağlayacak şekilde” yeni biçimlere bürünmesini gerekli kılmakta, böylelikle sermaye birikiminin gelişimine bağlı olarak uygun temsil ve yasama biçimleri de gelişmektedir (Jessop, 2005: 57). Bu söylenenleri, Arın’ın (1986: 105)’ın “üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak, yani sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşmaya katkıda bulunacak

⁸ Aynı şekilde, Topak’ın (2012: 111) aktardığı üzere, Düzenleme yaklaşımının soyutlama düzeyinin, “toplumsal aktörlerin günlük yaşam deneyimleriyle nasıl uyumlu hale getirileceği” önemli bir sorundur.

biçimde toplumsal ilişkilerde, süreçlerde, yapılarda ve kurumlarda dönüşüm” şeklinde tanımladığı üzere, bir yeniden yapılanma olarak ele almak mümkündür. Aglietta’ya (1979: 29) göre, bu tartışmalarda, Gramsci’nin hegemonya kavramından da yararlanmalıdır.⁹ Topak’a (2012: 114) göre, “Düzenleme yaklaşımına göre genel anlamda kapitalist devlet, kapitalist üretimin genel dışsal koşullarını garanti altına alır ve mülkiyet ilişkileriyle sözleşme ilişkilerini korur”.

Sosyal yardımlar, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde de belirtileceği üzere, üretim noktasına doğrudan içsel olmayan; ama mutlak anlamda dışsal da olmayan bir düzenleme tarzıdır. Bu haliyle, devletin “kapitalist üretimin genel dışsal koşullarını garanti altına” alması ve düzenlemesi, doğrudan üretim noktası ile ilişkilenecek çeşitli dağıtım ve aktarım mekanizmaları yanında, ayrıca sosyal yardımlar aracılığı ile de gerçekleşir. Sosyal yardımların, en azından Türkiye’de, bu noktada bir yandan sermaye için yeni bir değerlendirme alanı aynı zamanda da emek gücünün yeniden üretilmesi için “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı” işlevi gördüğü söylenebilir. Sosyal yardımların, Arın’ın (2013: 5) bölümlendirmesine göre, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ile “emek-gücünün yeniden üretim koşulları”na yerleştirilebileceği söylenebilir. O halde, sosyal yardımların, devletin kapitalizmin devamlılığına dönük bu iki genel işlevinin içerisinde yerleşmiş bir düzenleme tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun kavramsal ve olgusal dayanakları, çalışmanın ilerleyen pek çok yerinde ayrıntıları ile ele alınacaktır. Sosyal yardımlar, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de gösterileceği üzere, emek gücünün yeniden üretimine eklemlenen ve aynı zamanda ideolojik ve siyasal işlevlerle de yüklü ücret dışı bir düzenleme tarzıdır.

Düzenleme yaklaşımı, kendisine yöneltilen kimi ciddi ve haklı eleştirilere¹⁰ karşın, sosyal yardımların, üretim noktası ve bir bütün olarak kapitalizmin yeniden

⁹ Düzenleme yaklaşımının, Gramsci’nin Fordizm kavrayışına ilişkin yaklaşımına dönük bir eleştiri için bkz. Savran, 2009/2010: 110-114. Gramsci’nin konuyu tartıştığı “Amerikanizm ve Fordizm” adlı metni için bkz. Gramsci, 2010: 373-341.

¹⁰ Düzenleme yaklaşımı ile ilgili kitlesel tüketimin öznesi, Fordist birikim rejimine ait tekelsel düzenleme tarzlarının kuruluşu ve farklı krizlerin başlangıcı ve bitişi, kapitalizmin dönemleştirilmesi, ücret teorisi, ücretler ve emek üretkenliği ilişkisi, tüketim kuramı, birikim rejimleri, metalaşma ve işçi sınıfının tüketimi ilişkisi, kitlesel ürün piyasalarının oluşumu, birikim rejimi ve düzenleme tarzı arasındaki kuramsal ilişkiler, birikim rejimlerini birbirinden ayıran artık-değer kriterleri ve yoğun birikim rejimi sonrası birikim rejimini yeni bir artık-değer üretim yöntemi ile tarif etme sorunları gibi başlıklar altında toplanabilecek, tarihsel, kavramsal ve ampirik çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştiriler için bkz. Brenner ve Glick, 1991; Taymaz, 1993: 20, 24-25; Mavroudeas, 1999; Mavroudeas, 2003; Savran, 2009/2010; Tonak, 2012: 331-332. Ayrıca, Düzenleme yaklaşımına, “sınıf mücadelelerinden doğan ve sermaye ilişkisinin temel sosyal biçimlerinin toplumsal biraradalığını/uyumunu sağlayan kurumlar” olarak tanımlanabilen (Özdemir, 2008: 114) ve

üretimi¹¹ ile ilişkisine dönük açıklayıcı bir çerçeve sunma eğilimindedir. Çalışmada, bu kuramsal tercihi açıklama çabası içerisine girilecek ve Düzenleme yaklaşımının kavramları, sosyal yardımlar bakımından işlemselleştirilmeye çalışılacaktır. Ancak öncelikle bir noktanın altını çizmek gerekir ki, bu çalışmada, “*Sosyal yardımları nasıl çalışmalı?*” sorusuna yanıt verdiğimiz yanıt, sosyal yardımların içsel bilgisinden değil, belirli bir yaklaşımın olguları ele alma ve toplumsal gerçekliği açığa çıkarmaya dönük temel önkabullerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, inceleme nesnesinin belirli bir kuramsal çerçeve ile ele alınması, temsil olunan biçimsel bilgisinin değil, gerçek/özsel bilgisinin açığa çıkartılması ve toplumsal gerçekliğin içerisindeki asıl yerine yerleştirilmesi, inceleme nesnesinin bütünlüklü bilgisine sahip olunması ile mümkündür. Bununla birlikte, iddiamız odur ki, anılan ele alma, açığa çıkartma ve yerleştirme çabaları, bu çalışma açısından, sosyal yardımların içsel bilgisi ile değil, onu çevreleyen toplumsal ilişkilerin gerçek bilgisini ortaya koyacak bir yaklaşımla mümkündür. Biz bu çalışmada, bu yaklaşımın ekonomi politik yaklaşım olduğunu savlıyoruz ve çalışmanın kavram-olgu bağlantısını, bu yaklaşımın esasları doğrultusunda yerine getirmeyi hedefliyoruz. Böylelikle, çalışmada sosyal yardımların biçim/görüngü düzeyindeki bilgisini, gerçeklik düzeyinde yeniden inşa etmeyi amaçlıyoruz.

Bu çalışma, sosyal yardımların çözümlenmesinde, ekonomi-politik yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım, sosyal gerçekliğin çözümlenmesinde, tarihsel maddeci yaklaşıma paralel olarak, farklı çözümleme düzeyleri ve olgu ve olaylar arasında parça-bütün ilişkisi kurar. Bu yaklaşıma göre, belirli üretim tarzları içerisinde oluşan toplumsal ilişki ve pratiklerin, birbirinden ayrı; ancak birbiriyle eklemlenen farklı yapısal düzeyleri bulunur. Ekonomi politik yaklaşımda bu düzeyler, bir toplumsal oluşumu var edecek biçimde iç içe geçer. Böylelikle, bu yaklaşım, birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapıların bir bütünlük oluşturduğu önkabulüne dayanır. Bu bütünlük, bu çalışmanın inceleme konusu

“Aglietta’nın analizinin merkezinde yer alan yapısal biçimler ile sınıf mücadeleleri arasında kurulmaya çalışılan ilişkinin kavramsallaştırılmasındaki yetersizlik”ler, “düzenleme tarzının krizinin, yapısal biçimlerin yeniden yapılanmasına neden olması hususu, sınıf mücadelelerini krizle doğrudan bağlantılandırması” ve devlet başlıkları altında toplanabilecek eleştiriler de yöneltmiştir. Ayrıca “ücretlilik ilişkisinin egemenliğini kuramadığı sosyal formasyonlarda toplumsal kurumların ve düzenleme tarzının nasıl geliştiğine ilişkin kapsayıcı bir teorik yaklaşım” sunulamaması da bir diğer eleştiri konusudur (Topak, 2012: 114-115, 119-120, 164-165).

¹¹ Arın’a (1986: 107) göre, Düzenleme yaklaşımında, “yeniden üretim perspektifi bütün toplumsal ilişkileri kapsar” (...)Yeniden üretim sadece üretim sürecini değil, bir üretim tarzını sürdürmek için gerekli üretim dışındaki alanları da kapsar”. Bu anlamda, bu çalışmada da “yeniden üretim” kavramsal ve çözümleyici olarak önemli bir yere sahip olacaktır.

bakımından, “sosyal yardım rejimi” olarak kavramsallaştırılmıştır. Düzenleme yaklaşımına göre, “kapitalizm, krizlerin ekonomik ve sosyal dinamiklerinin oluşturduğu tarihsel oluşumlar olarak” değerlendirilir (Şen, 2004: 64). İşte bu çalışmada benimsenen yaklaşıma göre, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu da Türkiye kapitalizmine ilişkin tarihsel oluşumlar içerisinde yer almaktadır. Somutlamak gerekirse, ekonomi-politik yaklaşım Türkiye’de sosyal yardım rejimini, kendi iç yapılanmasının ve içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların farklı alan ve boyutları arasında dinamik bir bütünsellik içerisinde kavrayabilmeye dönük bir düşünsel ve metodolojik eğilimi barındırır. Bu çalışma, sosyal yardım rejiminin içsel oluşumunu, onu içerisinde var eden iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılardan bağımsız düşünölemeyeceğine dönük bir önkabule sahiptir. Böylelikle bu çalışma, sosyal yardımları, bir yandan kendi iç ilişkiler bütünü bir yandan da onu çevreleyen ve aynı zamanda içerisinde gerçekleştiği, toplumsal ilişkiler bakımından kavrar.

Düzenleme yaklaşımı, bir “toplumsal ilişki olarak sermayenin yeniden üretiminin, değişen biçimler ve mekanizmalar (kurumlar, ağlar, (...) kurallar) içerisinde ve bunlar aracılığıyla nasıl korunduğu konusunda yakından” ilgilidir (Topak, 2012: 107). Topak (2012: 108), Düzenleme yaklaşımının, “kapitalist birikimdeki istikrarın ve kırılmaların nasıl açıklanacağı” ve “kapitalist yapısal biçimlerin (özellikle devletin) nasıl işlediği ve dönüştüğü veya bunların toplumsal aktörler ve sınıf mücadelesi tarafından nasıl şekillendirildiği” şeklinde iki ana sorunsalı olduğunu belirtir.

Bu çalışma açısından, sosyal yardımlar, sermayenin yeniden üretimini koruyan değişen biçim ve mekanizmalar içerisinde değerlendirilmiş ve kapitalist birikimle eklemlenen ve onu istikrarlı kılan bir düzenleme tarzı olarak ele alınmıştır. Öte yandan, sosyal yardım alıcılar ve kurumsal yapılar, Türkiye’de sosyal yardım rejimini var eden toplumsal aktörler olarak incelenmiş ve bir bütün olarak yapı, sınıf mücadelesine dönük sonuçları bakımından çözümlenmiştir. Sosyal yardımları bu bakış açısı ile çözümleyebilmek için, sermaye birikim süreçlerine odaklanmak gerekir.

Bu yaklaşıma göre, “sermaye birikiminin mantığı kapitalist ekonomilerin merkezinde yer alır. Bu nedenle, sermaye birikim sürecinin incelenmesi, kapitalist gelişim dinamiklerinin incelenmesi için başlangıç noktasını teşkil eder” (Taymaz,

1993: 18). Bu yaklaşımın kavram setlerini takip edersek, birikim rejimi¹², üretim, tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümleri birbirine eklemlen bir artık-değer üretimi ve bunun yeniden bölüşümü biçimi (Arın, 1986: 113) olarak kavramsallaştırılabilir. Aglietta (1979: 68), birikim rejimini, “mutlak artık-değeri tanımlayan en genel normların istikrarlı kısıtları altında göreceli artık-değeri artıran bir toplumsal dönüşüm biçimi” olarak tanımlar. Lipietz’e (1993: 61) göre birikim rejimi, “net ürünün üretim ve tüketim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadede istikrara kavuşturulmasını tanımlar; üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden üretiminin koşulları arasında bir bağıntıyı” ifade eder. İşte sosyal yardımlar da –bir yönüyle- ücretlerin yeniden üretim koşullarına eklemlenir ve birikim rejimi, bu haliyle, istikrarlı bir şekilde işleyebilmek için, işgücü piyasası ve devlet arasında özgül bir ilişki biçimini gerektirir. Bu özgül ilişki biçimi, birikim rejiminin özellik ve yapısına göre değişir ve birikimin süreklileşmesini garanti altına alacak düzenleme tarzlarını beraberinde getirir. Bu çerçevede, düzenleme yaklaşımı, “birikim sürecinin sürekliliğinin sağlanmasında düzenleyici kurumların önemini” vurgular (Taymaz, 1993: 24).

Böylelikle düzenleme tarzı ise, “birikim rejiminin istikrarını ve yeniden üretimini sağlayacak koşulların (üretim ilişkilerinin, toplumsal yapıların, kurumların ve normların) bütünü oluşturur” (Arın, 1986: 114). Bu anlamda düzenleme tarzı, “yasaları, devlet politikalarını”, işgücü piyasası uygulamalarını ve kurallarını, “tüketim kültürlerini ve sosyal beklentileri” içeren ve sosyal öğelerle bireysel tavırları birleştiren, özel aktörleri ve tavırları birikim rejiminin genel mantığına uymaya ya ikna eden ya da zorlayan kurumsal normlar, işleyişler ve alışkanlıklar dizisidir”. “Her birikim rejimi, tarihsel süreç içerisinde sınırlı da olsa göreceli istikrarlı olan bir ekonomik gelişme modelini, sosyal ve politik uzlaşmayı” temel alır ve kendisi ile uyumlu bir düzenleme tarzını da beraberinde getirir. Sosyal yardımlar da ekonomik gelişme modeline denk düşen ve bu modeli yeniden üreten sosyal ve politik bir uzlaşmadır. Düzenleme tarzları, üretim koşullarının dönüşümü ile tüketim koşulları arasında belirli bir uyum sağlar ve tüm bunların toplamında da egemen birikim rejimi desteklenir (Arın, 1986: 113; Şen, 2004: 69-70). Aynı şekilde sosyal yardımlar da üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşümü birbirine eklemlenme işlevi ile yüküdür. Ancak, birikim rejimleri ile düzenleme tarzları arasında, doğrusal bir

¹² Birikim rejimi kavramına ilişkin farklı tanımlar için bkz. Şen, 2004: 67-68.

belirlenim ilişkisi değil, toplumda yer alan güç ilişkileri ekseninde bir eklemlenme, bağlantı ve denklik vardır.

Bu çalışmada belirlenen kavramsal önkabule göre, sosyal yardımlar, yapı ve ilişkiler içerisinde devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi¹³ olarak gerçekleşmektedir.¹⁴ Gough (1979: 44-45, 48), refah devletini karakterize eden temel unsurun, kapitalist toplumlarda, emek gücünün, çalışan nüfusun yeniden üretimini düzenlemeye ve çalışmayan nüfusun bakımının ve geçiminin sağlanmasına dönük olarak devlet gücünün kullanımı olduğunu söyler. Ancak, bu bakım ve geçim düzeyinin hanehalklarını emek güçlerini satmaktan imtina ettirmeyecek bir düzeyde olması gerekir. Çalışmayan nüfus gruplarının bakım ve geçiminin sağlanması için, bu gruplara transferler yapılması gerekir. Bu sosyal politika araçlarının ön sıralarında da sosyal yardımlar yer alır (Sönmez, 2005: 6). Sönmez’e (2005: 6) göre, emek gücünün yeniden üretiminin sağlanması ile nüfusun çalışmayan dilimlerinin bakım ve geçim koşullarının yaratılması arasında bir kopukluk değil, bir bütünlük bulunur:

Çocuklar, gençler, çalışma yaşındaki hastalar ve işsizlerin (sonuncu grupta kadınlar ön sıralardadır) konumu bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Gençler ve çocuklar orta ve uzun vadede potansiyel emek gücünü oluşturmaktadır. İşsizler ve tedavi sonra çalışabilir duruma gelen hastalar ise kısa ve orta vadede istihdam edilebilir gruba girmektedir. İşsiz kategorisinde yer alanların başında gençlerin, kadınların, yabancıların ve yaşlıların bulunması, söz konusu grupların sistem için “emniyet supabı”nı oluşturduğunu işaret etmektedir. (Sönmez, 2005: 6)

Görüleceği üzere, Marx’ın (2011: 616, 622-623) kavramsallaştırması ile faal sanayi ordusu dışında kalan ve çok büyük ölçüde yedek işgücü ordusu içine yerleştirilebilecek (Gough, 1979: 48) bu toplumsal grupların, sosyal politika araçları karşısındaki konumları, üretim noktası ile olan ilişki biçimlerine göre

¹³ Bu noktada bir ayrıma dikkat çekmekte yarar bulunmaktadır. Bu çalışmada, özel olarak sosyal yardımların ve genel olarak ise, sosyal politikanın ve refah kurumlarının gelişim seyri, devlet-piyasa ilişkisini dışlamamakla birlikte, daha özel olarak devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçiminin uzanımları olarak ele alınmıştır. Refah devletinin oluşumunun, devletin piyasaya müdahalesi çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyen görüşler bulunmaktadır. Örneğin Briggs’e (1990: 18, 21) göre, refah devletinin oluşumu, devletin serbest piyasa güçlerine müdahalesi ile üç biçimde gerçekleşir. İlk olarak, kişi ve ailelere çalışma ve mülkiyetlerinin “piyasa değeri”ne bakılmaksızın asgari gelir desteği sağlanır. İkinci olarak, kişi ve ailelerin, hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi sosyal durum ve riskler karşısındaki güvensizliklerinin (insecurity) kapsamı daraltılır. Üçüncü olarak ise, kabul edilmiş belirli bir dizi sosyal hizmete ilişkin mevcut en iyi standartlar statü ve sınıf ayrımı gözetilmeksizin tüm yurttaşlara sunulur (Briggs, 2000: 18). Burada ise, sosyal yardımları da kapsayarak, sosyal politikanın gelişiminin, devletin, tarihsel olarak özgül bir toplumsal formasyona (kapitalizm) ait temel ilişki biçimlerinin ve sınıf ilişkilerinin olduğu işgücü piyasasına müdahale biçimi etrafında gerçekleştiği önkabulü ile hareket edilmiştir.

¹⁴ Sosyal yardımlar bu şekilde karakterize olurken, daha genel bir tanımla refah devleti de doğrudan ya da dolaylı biçimlerle üretim süreci ile bağlantılı olan bir devlet biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı, “refah devletini sadece yurttaşlık hakları açısından işlevi olan siyasal bir kurum olarak nitelemek yerine, üretim süreci ve ekonomik alanla doğrudan bağlantılı işlevleri ve rolleri olan bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamak gerekmektedir” (Topak, 2009: 104).

belirlenmektedir. Bir diğ er ifade ile, sosyal politikanın sosyal güvenlik ve bizim çalışmamız açısından sosyal yardımlara dayalı araçlarından yararlanma koşulları ve referansları, işgücü piyasası ve istihdam ile olan ilişki düzeyine göre biçim almaktadır. Dolayısıyla, nüfusun çalışmayan grupları, kapitalist üretim tarzının bir nesnel uzanımı ve zorunluluğu olarak emek güçlerini satıp çalışmaya başlayacakları ana kadar yeniden  retilcekleri ve aynı zamanda bu satım faaliyetine de onları zorlayan bir bakım ve geçim düzeyi içerisinde tutulmaya  alışılırlar. Sosyal yardımlar, bu ilişki biçimi içerisine oturur. Brunhoff (2009: 406), “emek gücünün idaresi”nin, - paranın idaresi ile birlikte- “kapitalist devletin ekonomik müdahalesinin” temeli olduğunu belirtir. O halde, bir bütün olarak devletin, ekonomiyi düzenlemeye dönük müdahaleleri, doğrudan ya da dolaylı olarak, devletin işgücü piyasasına bir müdahale tarzı olarak da sonuçlar yaratır. Harvey’e (2012: 95) göre, “ne sermayedar ne de emekçi, emek gücü piyasasının serbest şekilde işlemesine gerçekten müsaade edebilir ve her iki taraf da bazı anlarda sınıfsal eylemlilik içerisine girmeye mecbur bırakılır”. İşte bu serbest şekilde işleyişe, farklı sınıfların ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli sınırlar getirilmesi, emek ve sermaye arasında ilişki biçiminin bir türevi olmakla birlikte, yansımaları, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzında bulur. Dolayısıyla, işgücü piyasasının işleyişi, devletin dolayımıyla düzenlenir. Görüleceği üzere, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi, bu çalışma açısından, sosyal yardımlara ilişkin kavramsal ve aynı zaman politika düzlemini de içerecek şekilde görgül bağın oluşturulması açısından da merkezi bir önem taşımaktadır. Ancak bu noktada bir parantez açmakta yarar vardır. Bu ilişki biçimi içerisinde, devlet ve işgücü piyasası, toplumsal gerçekliğin, gerçek bilgisine ilişkin kategoriler değil, emek ve sermaye arasındaki çelişki ve ilişkinin, düzenleme tarzlarına dönük yansımaları olarak değerlendirilmiştir.

Kapitalizmin farklı gelişim dönemlerine ait sosyal politika uygulamaları, odağında ister yoksul ister ücretli istihdam olsun, devlet ve işgücü piyasası ilişkisinin belirli bir biçim ve araçlar toplamına denk düşer. Bu anlamda, sosyal yardımların sosyal gerçeklik içindeki yerini anlayabilmek için, analitik önceliği devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine vermek gerekir. Bir başka deyişe, devletin işgücü piyasasına müdahalesinin belirli bir biçimi, buna uyum gösterecek sosyal politika anlayış, hedef ve araçlarını da beraberinde getirir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide belirleyici olan ise sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadeleleridir. Sosyal politika, ilgilendiği konular açısından, ister yoksul isterse

ücretli istihdam olsun, işgücü piyasalarına doğrudan ve dolaylı yollar aracılığı ile temas etmiştir. Bu temas, soyutlama düzeyinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide kristalize olmuştur. Sosyal politika tartışmalarında, ana ilgi odağının yoksul ve ücretli istihdam şeklinde kategorik bir ayrıma tabi tutulması, çok doğru olmayabilir. Zira, doğrudan yoksullara odaklanan uygulamalar da bir biçimde ya da doğrudan, yedek ya da değil, işgücünün üretim sürecindeki konumunu ve yerini etkilemiştir. Bu noktada, yoksul ve ücretli istihdamın, bir ilgi odağı olmasını, kapitalist sermaye birikim sürecine borçlu olduğu söylenebilir. Bu ilişki, sosyal politika anlayışı ve uygulaması üzerinde, bir yandan değer yaratma sürecine koşulacak özgürleşmiş emeğin yaratılması, bu emeğin çalışma koşullarının ve yeniden üretim mekanizmalarının düzenlenmesi ve örgütlenmesi, içine düştüğü yoksulluktan kurtarılması; ancak bunun yanında çalışamayacak durumda olan muhtaç ve düşkünlerin de toplumla bütünleştirilmesi doğrultusunda bir basınç yaratmıştır. Bu uygulamalar, kapitalizmin hem siyasal olarak, aynı zamanda da üretim tarzının sürekliliğin sağlanması açısından da önemli bir rol oynamıştır.

Esas olarak Sanayi Devrimi'nin ardından gündeme gelen ve yaşama geçen bir uygulamalar bütünü olan sosyal politika, kapitalizmin farklı gelişme düzeylerinden etkilenmiş ve merkezine yoksulları alsa da almasa da işgücü piyasasının yeniden yapılanmasında merkezi bir rol oynamıştır. Sosyal politikanın gelişim seyrini açıklarken, kapitalist üretim tarzının yarattığı toplumsal anlamda yıkıcı sonuçlar kadar, güç ve iktidar ilişkilerine de değinmek yerinde olacaktır. Bu haliyle sosyal politika, üretim noktası, bir diğer deyişle işyeri ölçeğinin yanı sıra emek gücünün yeniden üretim alanları bakımından da, hem istenilen/talep edilen hem de gereken bir uygulamalar bütünüdür. İşçi sınıfı açısından çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi bakımından talep konusu iken, sermaye sınıfı açısından ise, kapitalist üretimin ve toplumsal ilişkiler sisteminin devamlılığı anlamında bir gereksinimdir. Elbette uzun yıllar alan bu süreç, sosyal politikada farklı, anlayış, araç ve hedeflere konu olmuştur. Bu içinde bulunulan ideolojik ortam kadar, kapitalist üretimin gerekleri ve siyasal süreçler tarafından da belirlenmiştir.

Sosyal yardımlar, kendi gelişimi itibariyle düz bir seyir izlememiş, kapitalizmin farklı dönemlerinde farklı biçimler almıştır. Bu söylenenleri belirli bir soyutlama düzeyinde tartışmak gerekirse, sermaye birikim rejimlerinde yaşanan her değişimin, eklemlenme, bağlantı ve denklik işlevi üstlenen düzenleme tarzlarının da yeniden örgütlenmesini gerektirdiği görülmektedir.

Salt bir emek süreci örgütlenmesi değil, bir kurumlar ve iktisadi yapılar bütünü olarak Fordist birikim koşullarında, devletin emek-sermaye çelişkisi alanına, ücretlilik ilişkisine, ücretli istihdamı merkeze alır bir şekilde¹⁵ müdahale etmesi, sosyal yardımların da tamamlayıcı bir rol üstlenmesini gerektirmiştir. Ancak devlet müdahalesinin bu biçimi, yeni birikim rejimine uygun bir düzenleme tarzına denk düşmediği için, merkezde ücretli istihdam yerine, “sosyal desteğe gerçekten muhtaç ve düşkün”lerin oturduğu (Özuğurlu, 2003a), dolayısıyla sosyal yardımların öne çıktığı bir yapıya bürünmüştür. Bu çalışmada da, sosyal yardım rejimine sermaye birikimi ilişkiselliği içerisinde ve sınıf ilişkileri temelinde yaklaşılacaktır.

Sosyal yardımların sınıf analizinin gerçekleştirilmesi, sadece sistemin ve yapının sınıf ilişkileri etrafında çözümlenmesini değil, aynı zamanda ihtiyaç sahibi, vatandaş, yoksul, muhtaç, yararlanıcı türü sıfatlarla sosyal yardımlar aracılığıyla sosyal koruma sistemine içeren nüfus kesimlerini de toplumsal sınıf bakış açısı ile sosyal gerçeklik içerisindeki gerçek yerlerine oturtma çabasını da içerir. Bu aynı zamanda, yardım alıcıların “kim” olduklarına ilişkin sorunun, gerçeğin baş aşağı duran biçim/görüngü düzeyindeki bilgisini, toplumsal sınıf temelinde yeniden tanımlayarak ayakları üzerine oturarak gerçekleşebilir. Bu da sadece bir gerçeğin belirlenmesi değil, aynı zamanda, incelenen konuya ilişkin söylenecek sözün, kavramsal bütünlüğünü de içerir. Dolayısıyla, sosyal yardımların sınıf çözümlemesini yapmak, yardım almanın bir sınıf ilişkisini olduğunu söylemek ve yardım alıcıların sınıfsal aidiyetlerini belirlemek bir düşünsel izleğin farklı uğrakları olarak değerlendirilebilir.

Burada soyut ve kavramsal düzlemde ifade edilen bakış açısı, aşağıda ayrıntıları ile açıklanacağı üzere, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşum özellikleri arasında son derece kısıtlı bir biçimde yer bulabilmiştir. İlgili alanyazın, sosyal yardımları, üretilen bilgi bakımından önemli ölçüde biçim/görüngü düzeyinde ele alıp sunma eğilimindedir. Bu çalışma ise, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin bilginin özüne ilişkin özellikleri ortaya çıkarma eğilimindedir ve sosyal yardımlara ilişkin bilginin özsel biçimlerine ulaşma amacıyla, onun biçimsel/görüngüsel düzeydeki temsiline eleştirisi üzerine kuruludur. Bu ise, sosyal yardımları içerisinde olduğu maddi ilişkiler bakımından açıklamayı gerektirir. Bu noktada,

¹⁵ Brunhoff’un (2009: 398) da belirttiği üzere, “sosyal harcamaların miktarını ve biçimlerini düzenleyen temel ölçüt ücretli emek olmaktır”; ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatılmaya çalışılacağı üzere, “bu ölçüt, önceden olduğu gibi, derhal üretimde hemen kullanılamayacak emek gücünün o an ‘değerini yitirmesi’ şeklinde de kendisini” göstermemiştir.

Karahanoğulları'nın (2003: 83) Marksizm ve hukuk ilişkisine dönük yaptığı belirlemeyi¹⁶, hukuk ve sosyal yardım ifadelerinin yerlerini ve metni de bir parça değiştirerek, sosyal yardımlara da aynı şekilde uyarlayabileceğimizi düşünüyoruz:

Sosyal yardımlardan kalkarak, sosyal yardım alanı dışındaki bir gerçeklikten doğmuş ve işlemekte olan yapı ve ilişkiler alanını açıklamak mümkün olmadığına göre, sosyal yardımlara ilişkin kurum ve yapıları sadece sosyal yardım alanı içinde kalarak açıklamak, yani, sosyal yardımı sosyal yardımla açıklamak da mümkün değildir. Sosyal yardımlara ilişkin kurumlar ve ilişkilere ve bir bütün olarak sosyal yardımlara yönelik her türlü açıklama çabası zorunlu olarak 'sosyal yardımların ötesi'ne açılmak zorundadır.

Sosyal yardımların bilgisini biçim/görüngü düzeyinden, “öz” düzeyine indirmek, ekonomi politik yaklaşım açısından düşünsel ve metodolojik kimi ön kabulleri içerir. Bu önkabuller, farklı inceleme nesneleri açısından değişmez niteliğini korumakla birlikte, bilimsel bilgi üretimi açısından inceleme nesnesinin karakteri belirleyicidir. Bu çerçevede ekonomi politik yaklaşımın, sosyal yardımlara ilişkin bakış açısının, kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi açısından, birbiriyle içiçe geçmiş yedi düzey ve kategori şeklinde ele alınabileceğini görmekteyiz. Burada daha çok madde madde sıralayacağımız bu düzey ve kategoriler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde olgusal dayanakları ile birlikte ayrıntılandırılacak ve “sosyal yardımların genel yasası” kavramıyla soyutladığımız bir kuramsal genellemeye ulaşacaktır.

İlk olarak, sosyal yardımlar, doğrudan üretim noktasına ait bir toplumsal düzenleme tarzı olmamasına karşın, emeğin ve yedek işgücü rezervinin kontrolü işlevi ve “ücret dışı bir gelir türü¹⁷ ve geçim aracı” olarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine¹⁸ dahil olması açılarından, kapitalist birikimin genel yasası ile eklemlenmektedir.

¹⁶ Karahanoğulları'nın (2003: 83) hukuk üzerine söz konusu saptaması şu şekildedir: “Hukuktan kalkarak, hukuk alanı dışında bir gerçeklikten doğmuş ve işlemekte olan bir kurumu açıklamak mümkün olmadığına göre, hukuksal kurumları sadece hukuk alanı içinde kalarak açıklamak, yani, hukuku hukukla açıklamak da mümkün değildir. Hukuksal kurumlara ve bir bütün olarak hukuka yönelik her türlü açıklama çabası zorunlu olarak 'hukuk ötesi'ne açılmak zorundadır”

¹⁷ Wallerstein (2005: 57-60), gelirin, ücret geliri, “hayatı sürdürebilmek için zorunlu olan şeyler” olarak tanımladığı ürün yetiştirme ve hanenin günlük işlerinin yapılması gibi faaliyetler, “küçük meta üretimi”, “rant” ve “transfer ödemeleri” olmak üzere, beş biçiminden söz etmektedir. Sosyal yardımlar, transfer ödemeleri başlığı altında ele alınmıştır. Biz bu da bu çalışmada, sosyal yardımları, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen, ücret dışı bir gelir türü olarak ele alacağız. Nitekim, çalışmanın alan kısmında ayrıntıları ile ortaya koyulacağı üzere, sosyal yardımlar, yardım alıcılar tarafından da nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak deneyimlenmektedir.

¹⁸ “Emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi”, olgusal ve kavramsal olarak iki farklı düzlemi içermekle birlikte, bu çalışmada, sosyal yardımları bütünsel bir biçimde çözümleyebilmek ve sosyal yardımların kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki yerini açıklayabilmek amacıyla bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, niçin “hanehalkları” değil de “hane” kavramının seçildiği ile ilgili bir diğer kavramsal ayrıma daha gereksinim vardır. Bunun, biri kavramsal diğeri olgusal iki nedeni vardır. İlk olarak, “hane” kavramının, hanehalklarını da kapsayan bir içeriğe sahip

İkinci olarak, sosyal yardımlar, hakim birikim rejiminin devamlılığı çerçevesinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin bir parçası olarak biçimlenir. Bu anlamda, tarihsel olarak kapitalist birikimin dönemsel özgül bir gerçekleşme biçimi olan sermaye birikim rejimi ile birleşir. Söz konusu eğilim, neo-liberal evrede, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahalesini en az içeren, işgücü piyasasını özel olarak değil; ama “genel olarak” düzenleyen bir fonksiyonu olarak sosyal yardımların öne çıkması ile sonuçlanmıştır.

Üçüncü olarak, sosyal yardımlar, bu iki kategori ile eklemlendiği ölçüde, emek-sermaye ilişkilerinin düzenlenmesi ve kapitalist çalışma/çalıştırma mantığının güncel biçim ve görünümleri ile de birleşir. Böylece, kişi ve hanehalklarını emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak, çalışma disiplin ve alışkanlıklarını kaybetmemelerini sağlayacak bir biçimde, işgücü piyasası dinamiklerine tabidir. Böylelikle, sosyal yardımlar, sosyal koruma ve istihdam ilişkisinin kurulması ve güçlendirilmesi noktasında işlevselleşir ve sosyal politikanın tarihsel eğilimleri ile birleşir. Bu anlamda, yardımların düzenlenmesi, çalışma yaşamının düzenlenmesine dönük tarihsel eğilimler ile uyumludur.

Dördüncü olarak, Türkiye’de sosyal yardımların, kapitalist sermaye birikimi ile eklemlenme biçimi açısından, sermayenin tarihsel işleyiş eğilimlerine bağlı olduğu söylenebilir. Ancak yardımların gerçekleşme biçiminde ve yardım rejiminin oluşumunda bu “ekonomik” düzlemin yeri işlevselleşme biçiminde olmaktadır. Sosyal yardım, kapitalist birikimin genel işleyiş özelliklerine tabidir. Bu, onu “kapitalist bir kategori” haline getirir. Böyle olduğu durumda bile, özellikle neo-liberal evrede Türkiye’de, sosyal yardımlar aracılığıyla belirli nüfus kesimleri için geniş bir “piyasa ve meta-dışı” geçim alanı oluştuğu gözlemlenmektedir. “Emek gücü ve hanenin yeniden üretimi”ne “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı” olarak eklemlenen “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori” olma özelliğinin yanı sıra sosyal yardımlar, içerisinde gerçekleştiği siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar

olduğu ön kabulü ile hareket edilmiştir. İkinci olarak ise, olgusal düzlemde, dağıtılan kimi sosyal yardımların, beslenme dışında, doğrudan hane içi günlük işlerin (temizlik, bakım, ısınma, vb.) gerçekleşmesini sağlayacak bir yelpazeye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, yangın, afet, vb. durumlar için de doğrudan hanenin onarımına dönük geliştirilmiş çeşitli yardım türleri de bulunmaktadır. Bunlar, Şenol-Cantek’in (2006: 102) ifadesi ile “hane pratiklerinin aksamadan yeniden üretimi”ni içeren araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, gıdanın yanında bu tür hane içi işlerin de hanehalklarının yaşamsal gereksinimleri ile olan bağı unutulmadan, yaptığımız kavramsal ayrıma da yaslanarak, daha kapsayıcı olması hedefiyle “hane” kavramı tercih edilmiştir. Böylelikle, çalışma boyunca “emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi” kavramı kullanılacaktır. Aile ve yeniden üretim konusunda bkz. Kudat, 1977.

nedeniyle, yoksullar açısından, farklı siyasal bağlanma biçimlerini de beraberinde getirmektedir.

Beşinci olarak, sosyal yardımlar Türkiye’deki güncel gerçekleşme biçimi bakımından, siyasal destek sağlamanın yanında, yeni bir değerlenme alanı olarak yer yer siyasal karakterli bir sermaye birikimini hızlandıran, diğer bir ifade ile sermaye birikiminin siyasal karakterini oluşturan “politik”¹⁹ düzlemin etkisini göstermektedir. Hanehalkları açısından “piyasa ve meta dışı bir geçim alanı” yaratan sosyal yardımlara ilişkin, arkaplanda özgül sermaye-siyaset ilişkilerini barındıran ve siyasal karakterli bir sermaye birikimini hızlandıran bir “politik” düzlem saptaması, kapitalizmin toplumsal ve ekonomik faaliyetin metalaştırılması çerçevesinde, “üretilen her şey satılması, kullanılacak her şeyin de satın alınması” gereksinimi (Savran, 2009/2010: 100) ile ilk bakışta çelişkili gözükmeyle birlikte, sosyal yardımların ancak ekonomi-politik bir yaklaşımla çözümlenebileceği anlamına da gelmektedir. “Üretilen her şeyin satılması” ile ilgili sosyal yardımlar açısından bir “çelişki”den söz etmek olanaklı gözükmemektedir. Aynî yardıma konu olan yardımlar, hanehalklarının kullanımına sunulmadan önce bir dolaşım sürecinden geçmektedir. Bununla birlikte, aynî yardımların hanehalklarının kullanımına anılan dolaşım sürecinin ardından meta dışı bir biçimde dahil olması nedeniyle, kapitalizmin metalaştırmaya dönük nesnel eğilimi ile sosyal yardımların aynî türleri arasında var olduğu söylenebilecek bir çelişki, “kullanılacak her şeyin de satın alınması” gereksinimi noktasında ortaya çıkabilir. Bu olgu, kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerine ait bir çelişki gibi gözükmeyle birlikte, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde tartışılmaya çalışılacağı üzere, söz konusu ilişkilerin yeniden üretimi açısından bir anlam kazanmaktadır.

Altıncı olarak, kapitalist birikim, hakim sermaye birikim rejimi ve bu temel ilişkilere denk düşecek bir devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir uzantısı olarak, yardım alma ve işgücü piyasası deneyimi arasında hem kavramsal hem de pratik bir bağdan söz edilmelidir. Bu bağ, kişi ve haneyi yardıma başvurma ve yardım alma sürecinin temelinde yatan, aslî unsur olarak²⁰ geçim ve hayat şartları

¹⁹ Ekonomi politik yaklaşımın, “politik” boyutuna vurgu amacı ile siyasal değil, politik sözcüğü kullanılmıştır.

²⁰ Bu noktada, kuşkusuz görünüşte, doğrudan işgücü piyasasına bağlı nedenlerin dışında, eşin vefatı, engellilik hali gibi nedenlerden ötürü de yardıma başvurma ve yardım alma durumları oldukça yaygındır. Ancak burada da bu yardımlar, çeşitli kriterler etrafında ihtiyaç tespitine bağlı olması nedeniyle, esas olarak, geçim ve yaşamlarını sürdürebilecek yeterli ücret düzeyi elde edemeyenler ve

düzeyinde kuşatmış durumdadır. Bu nedenle, ücretsiz²¹ ya da ücretli emeğe dayalı gelir elde yöntem ve koşulları²², kişi ve hanenin yardım alma sürecindeki temel belirleyici neden olarak sıralanabilir.

Yedinci olarak, anılan ücretsiz²³ ya da ücretli emeğe dayalı gelir elde etme yöntem ve koşulları ve işgücü piyasası deneyimi bağı nedeniyle, yardım alanlar açısından, yardım ilişkileri, bir sınıf ilişkisi ve deneyimi olarak yaşanmaktadır. Bu belirleme, aynı zamanda yardım alıcıları, yoksul kimliklerinin ötesinde, toplumsal sınıf oluşumuna dönük aidiyetleri ile de kavramayı gerektirmektedir.²⁴

Sayılan bu özellikler, içiçe geçmiş ve kendi içlerinde de kavramsal ve analitik bağa sahip ilişkilerdir. Ekonomi-politik yaklaşımın, düşünsel ve metodolojik önkabullerinin inceleme nesnesinin (sosyal yardımların) tarihsel ve güncel olarak belirlenmiş özgül karakterine tabi bir biçimde yeniden üretilmesi, temel olarak bu başlıklar altında toplanabilir.

2. Çalışmanın Sorunsallaştırılması ve Araştırma Soruları

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yardımlar, bir rejim olarak kavramsallaştırılmış ve sorunsallaştırılmış; sosyal yardım rejimi ise bir oluşum olarak ele alınmıştır. Çalışmada, sosyal yardımların işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki ve bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimdeki rolü ve devlet-toplum ve iktidar ilişkileri açısından anlamı, sosyal yardım rejiminin etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ve ilişkiler bakımından tartışılmıştır. Bu çerçevede, sosyal yardımlar, birikim rejimlerinin devamlılığını sağlayan bir düzenleme tarzı olarak,

gelire sahip olmayanlara dağıtılmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan alan araştırması sırasında, bu belirlemeye temel teşkil edecek gözlemlerde bulundum.

²¹ Ücretsiz gelirden kasıt, yardım alıcılar arasında emeğe dayalı oldukça yaygın bir geçim faaliyeti olarak beliren işgücü piyasasına enformel sektör kapsamında gösterilen katılımdır. İşportacılık, kapı kapı dolaşıp ya da sokaklarda gezerek mal satma, toplayıcılık, hamallık, pazarcılık gibi faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir.

²² Bu noktada, gelir elde etme yöntem ve koşulları, sadece bugüne ilişkin değil, geçmişe dönük olarak da düşünülmelidir. Örneğin, 65 yaş aylığına başvurma nedenleri, çok büyük ölçüde, kişinin geçmişteki işgücü piyasasına katılım koşulları ile bağlantılıdır.

²³ Ücretsiz gelirden kasıt, yardım alıcılar arasında emeğe dayalı oldukça yaygın bir geçim faaliyeti olarak beliren işgücü piyasasına enformel sektör kapsamında gösterilen katılımdır. İşportacılık, kapı kapı dolaşıp ya da sokaklarda gezerek mal satma, seyyar satıcılık, toplayıcılık, hamallık, pazarcılık gibi faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilir.

²⁴ Bu belirleme, aynı zamanda, bu çalışmada, gözlem birimi olarak incelemeye dahil edilen yardım alıcıların, analiz birimi düzeyinde, bir metodolojik tercih olarak, sınıf aidiyetleri etrafında kavramsallaştırılacakları ve çözümlemeye dahil edilecekleri anlamına gelmektedir.

devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide bağlantı, denklik ve uyum sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir.

Bu nokta, çalışmanın kuramsal ilgi alanı ve temellerine dönük bir fikir de vermektedir. Çalışmanın, kuramsal ilgi alanı ve temellerine dönük yanıtlanması beklenen sorular, *“Doğrudan üretim noktasına ait bir toplumsal düzenleme tarzı olmayan sosyal yardımlar, kapitalist birikim ile nasıl ve ne şekilde eklemlenir?”*, *“Sosyal yardımlar, birikim rejiminin devamlılığını nasıl ve hangi yollarla sağlar?”*, *“Bu süreçte siyasal, ideolojik ve kültürel düzlemde sosyal yardımların rolü ve yeri nedir?”* olarak belirmektedir.

Çalışmada, neo-liberal evrede, öne çıkan bir araç olarak sosyal yardımların Türkiye’deki gerçekleşme biçimi ele alınacak ve Türkiye’nin oluşan sosyal yardım rejimi açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye’de sosyal yardımların bir rejim olarak kavramsallaştırılması, bu çalışmanın temel teorik ilgi alanını oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda bu araştırmanın temel sorusudur. Çalışmada, Türkiye’de sosyal yardımlar ile işgücü piyasasının düzenlenmesi, işgücü piyasası dinamiklerinin buluşma ve eklemlenme biçimi ve işgücünün istihdam edilme biçimleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Sosyal yardımlar, yedek işgücü rezervinin denetimi ve gerektiğinde istihdam edilebilirliğine dönük eğilimler bakımından değerlendirilecektir. Ayrıca çalışmada, sosyal yardımlar ve Türkiye’nin sosyal yardım rejimi, tarihsel bir perspektiften, iktisadi, toplumsal-siyasi ve ideolojik yapılar bağlamında ve uluslararası ve ulusal politika setlerinin bir izdüşümü olarak tartışılacaktır.

Bu tartışma, sosyal yardımların, Türkiye’de kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olduğu yönündeki bir kavramsal genellemeye ulaşmış ve genelleme “sosyal yardım rejimi” kavramı ile ifade edilmiştir. Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olup olmadığına dönük bir tartışma, sosyal yardımların sadece ekonomik ilişkiler alanı içerisindeki yeri ve bu alanla kurduğu ilişkiye bakarak açıklanamaz. Sosyal yardımların, bu tarz bir kategori olup olmadığının belirlenmesi, aynı zamanda sosyal yardımların siyasal ilişkiler içerisindeki yerini de bütüncül bir perspektiften değerlendirmeyi gerektirir. Bu değerlendirme, bu çalışmada, kuramsal tartışmanın yanı sıra bir alan araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal yardım rejiminin doğru bir şekilde tartışılabilmesi için soyut ile somut ve kavram ile olgular arasındaki bağların kurulması gerekir. Çalışmada, bu yolla, sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretilmesindeki işlevinin yanı sıra sosyal yardım alanının

dinamiklerinin ve sosyal yardım alıcıların davranış ve ilişkilerinin sosyal yardım rejimini var etme biçimi de sorunsallaştırılmıştır. Böylelikle, yoksullar biçiminde temsil olunan, bu çalışmada ise toplumsal sınıf bağları açığa çıkartılmaya çalışılan yardım alıcılar, sosyal yardım rejimini var eden “özneler” olarak ele alınmıştır.

Sosyal yardımları bir rejim olarak kavramak, başka bir dizi sosyal politika aracı ile birlikte içinde gerçekleştiği farklı refah rejimlerine göre değişir. Bu noktada, ülkenin iktisadi yapısı kadar, toplumsal ve ideolojik birikim ve iklimi de belirleyici bir rol oynar. Dolayısıyla, bireylerin fiziksel yetersizlikleri, özel durumları ve piyasanın yarattığı tahribat ve eşitsizlikler karşısında aile, devlet ve piyasanın konumu, alanın dinamikleri, kurumsal yapılanma, geçmişten gelen ideolojik-kültürel birikim, sosyal yardımların tarihsel özellikleri, ulusal ölçekte örgütlenmenin küresel eğilimlerden etkilenme düzeyi, hakim iktisadî yapı, vs. sosyal yardım rejiminin bütünleyenleri olarak incelenebilir. Çalışma, Türkiye’nin sosyal yardım rejimini kavramsallaştırmaya çalışırken, aşağıdaki alt konuları da araştırmaktadır:

Türkiye’de sosyal yardımların, sosyal politika içerisindeki yeri, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi, bir diğer ifade ile, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı çerçevesinde anlaşılabilir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi ise, ulusal ölçekte başlayıp süren bir ilişki tarzı olmaktan çok, neo-liberal evrede, uluslararası işbölümünün yapısı ve küresel üretimin dinamiklerine çok daha açık bir yapı sergilemektedir. Türkiye’nin belirlediği iktisat ve işgücü piyasası politikaları ile bu sürece uyum sergilediği gözlemlenmektedir. Bu noktada, Türkiye’de sosyal yardımların yükselişi biçiminde karakterize olan sosyal politikanın dönüşümünün küresel yapı ve dinamiklerle olan bağlantısı, tezin alt inceleme konuları arasında yer almaktadır.

Türkiye’de sosyal yardımların artışı, sosyal politikanın ilgi alanı olan toplumsal eşitsizliklerin ve sorunların, emek-sermaye ilişkisinin çatışmalı doğası içerisinde kamunun sosyal hak yaratıcı müdahale ve sorumlulukları ile değil, emek-sermaye ilişkisinin “dışarısına çıkartılarak”²⁵ ele alınması ile yakından ilgilidir. Türkiye’de, gerçekleşme biçimi itibarıyla, kamunun sosyal hak yaratmayan müdahale ve sorumlulukları içerisinde değerlendirilebilecek olan sosyal yardımlar, makro düzlemde, emek-sermaye çelişkisinin ve ilişkilerinin yönetimi ve toplumsal ölçekte kurulan ücretlilik ilişkisinin düzenlenişi biçiminde gerçekleşmektedir. Sosyal politika

²⁵ Benzer bir vurgu için bkz. Çelik, 2010.

ortamının yeniden şekillenmesinde, emek-sermaye ilişkisini doğrudan kontrol etmeyen ve düzenlemeyen sosyal yardımların, bu ilişki alanına yön verip vermediği, veriyorsa bunun gerçekleşme biçimi bu tezin alt konularından biridir. Bu durum esas kaynağını ise, birikim rejimi ve neo-liberal düzenleme tarzlarının gereklerine uygun olarak kamunun işgücü piyasasına müdahalesinin değişen biçim ve koşullarında bulmaktadır. Bu tezin ana sorunsalı ve katkılarından biri, bu dinamikleri, “sosyal yardım rejimi”nin oluşumunun bir parçası olarak okuma ve inceleme çabası olacaktır.

Neo-liberal evrede, sosyal politikanın işgücü piyasasına dönük ya da işgücü piyasası ile doğrudan bağlantılı alanlarında, emek ve toplum aleyhine gelişmeler yaşanırken, sosyal politikanın tamamlayıcı boyutu olarak da ifade edilen sosyal yardımların öne çıkması, farklı toplumsal sınıflar arasında bir uyum ve eklemlenme gereğinin bir ürünü olarak da okunabilir. Bu tezin ana soruna bağlanacak alt sorunlarından biri de bu olarak belirlenmiştir. Tanınan ve sağlanan yararlar aynı zamanda, işçi sınıfının bir parçası sayılabilecek toplumsal kesimlerin, sermayenin hegemonya ve ideolojisini kabullenmesi anlamına da gelir ki, bu sınıf kapasitesinin ve sosyal hak arayışının gerilemesi anlamına gelmektedir. Bunun çeşitli boyutları vardır. Sosyal politika açısından bakacak olursak, kolektif haklara dayalı bir modelin yerine, bireysel yardımların öne çıktığı bir inşa sürecinden söz edilebilir. Toplumda yaşanan işçileşme eğilimi ve ücretli nüfusun giderek artmasına karşın, kolektif temsilin nicel karşılığı giderek azalmaktadır. Öte yandan yoksulluğu azaltma stratejilerinin bir parçası olarak da tartışılan işgücü piyasası düzenlemeleri, emeğin sermaye karşısındaki göreceli konumunu zayıflatmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu muhafazakâr yönelimli toplumsal-siyasal ve ideolojik yapı, toplumun davranış örüntüleri bakımından farklı eklemlenme ve uyum mekanizmalarını harekete geçirmekte; bu da kolektif davranma kapasite ve olanaklarını daraltıcı bir etki yaratmaktadır. Sermaye, sadece işyerlerinde değil, bir bütün olarak toplumsal ölçekte, hegemonyasını pekiştirirken, emeğin güvencesizleşerek yalnızlaşmakta ve parçalandığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, emek ve sermaye arasında neo-liberal evrede karakterize bu uyum ve eklemlenme biçimine, sosyal yardımların nasıl dahil olduğu tezin alt inceleme konularından biridir.

Tezin konularından biri de, sosyal yardım faaliyetlerinin Türkiye’de yedek işgücü ordusunun denetim ve kontrolüne, gerektiğinde istihdam edilebilirliğine hizmet edip etmediğidir. Sosyal yardımların uygulanma alanının muhtaçlar, herhangi

bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olanlar ve olmayanlar, belirli bir gelirin altındakiler ve emek gücünü satmakla birlikte, üretime dahil olamayanları kapsadığı görülmektedir. Bunlar aynı zamanda en geniş anlamda, kentlerin yoksul mahallelerinde birikmiş, sermaye birikim sürecine akıtılamamış yedek emek gücü deposunu da oluşturmaktadır.

Tezde ele alınan alt konulardan biri de sosyal yardımların, içinde gerçekleştiği tarihsel evre ve ait olduğu toplumsal gerçeklik karşısında ilk bakışta çelişkili gözüken konumu ile ilgilidir. Kapitalizmin neo-liberal evresi, piyasa dışı bir biçimde gerçekleşen sosyal refah ve yeniden üretim alanlarına dönük bir piyasalaştırma ve fiyatlandırma stratejisi üzerine kuruludur. Böylelikle, metadışı olarak hanenin geçim ve yeniden üretimine dahil olan sosyal refah hizmetlerinin belirgin bir biçimde meta biçimine büründüğü gözlemlenmektedir. Bu, neo-liberalizmi karakterize eden unsurlardan biridir. Sosyal refah ve emek gücünün yeniden üretim alanında bu yönde bir gelişme yaşanırken, sosyal yardımların, toplumun giderek genişleyen bölümlerine doğru, karşılıksız, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak sunulduğu görülmektedir. Tezin, alt inceleme konularından biri de, ilk bakışta, anılan neo-liberal strateji ile uyumsuz bir gelişme gibi gözüken, bu olgunun açıklanması üzerine kuruludur.

Tezde incelenen alt konulardan biri de Türkiye’de sosyal yardımların öne çıkışının, sosyal politika gündeminin küresel sosyal gündemle uyumlulaştırılması süreci ile olan ilişkisidir. Neo-liberal evrede, küresel sosyal gündem, yoksulluk teması etrafında yeniden şekillenmiş ve bu gündem, politika transferi yolu ile merkez ülkelerden çevre ve yarı-çevre ülkelere doğru genişletilmiştir. Türkiye de bir yarı-çevre ülke olarak bu genişleme sürecinin dışında değildir ve sosyal yardımların yükselişi, anılan gündemin Türkiye’deki gerçekleşme biçimi olarak görülmektedir. Tezde, Türkiye’de dönüşen sosyal politika ortamına yön veren uluslararası dinamikler incelenen alt konu başlıklarından biri olarak belirlenmiştir.

Çalışma aşağıda sıralanan temel araştırma soruları etrafında şekillenmiştir ve sorular, alan araştırması bulguları, bu bulgular etrafında yürütülen tartışma ve alan araştırmasına dayalı olmayan kuramsal-kavramsal tartışma etrafından yanıtlanmaya çalışılacaktır. Tezin temel araştırma soruları şu şekilde sıralanabilir:²⁶

²⁶ Her araştırma sorusunu yanıtlayabilmek için, çalışmanın bütününe dönük kavram ve olgu bağlantısının oluşturulması ve araştırma sorularının kavram ve olgu bağlantısı dahilinde işlemsel kılınması amacı ile soru formlarında denk düşen sorular dipnot yöntemi ile sunulmuştur. Soru formlarında yer alan kimi sorular, pek araştırma sorunu yanıtlayabilmek için kullanılmıştır. Ayrıca,

- Türkiye'nin sosyal yardım rejimi, iktisadi, siyasi-toplumsal ve ideolojik yapılar ekseninde nasıl tartışılabilir ve kavramsallaştırılabilir?²⁷

-Türkiye'de sosyal yardımların hangi tarihsel evrede rejim niteliği kazandığı söylenebilir?²⁸

- Sosyal yardımlar günümüz Türkiye'sinde kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak değerlendirilebilir mi?²⁹

- Doğrudan üretim noktasına ait bir toplumsal düzenleme aracı olmayan sosyal yardımların, kapitalist birikim ile olan bağı kavramsal ve olgusal düzeyde nasıl kurulabilir?³⁰

-Türkiye'de sosyal yardımların yükselişi, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir parçası ve sonucu olarak yorumlanabilir mi? Bu ilişki biçiminin oluşumunda, uluslararası işbölümü ve küresel üretimin yapısında meydana gelen değişimlerin rolü nedir?³¹

- Türkiye'de sosyal politika alanında kolektif haklardan bireysel yardımlara doğru bir dönüşümü ifade eden temel yönelim ve sürecin sermaye birikim rejimi ile olan ilişkisi nasıl kurulabilir?³²

kimi araştırma sorularının, alan araştırmasının bulgularına yaslanan; ancak kavramsal ve kuramsal bir tartışma ile yanıtlandığı da belirtilmelidir.

²⁷Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için alan araştırmasında kullanılan soru formlarında yer alan soruların tümünden yararlanılmıştır.

²⁸Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Sosyal Yardım Alıcılar soru formunda yer alan 6, 8, 15, 17, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 34, 36, 41 numaralı sorular; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23 numaralı sorular; Özel Sosyal Yardım Kuruluşları; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri ve Muhtarlıklar soru formlarında yer alan soruların tamamı yöneltilmiştir.

²⁹Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Sosyal Yardım Alıcılar soru formunda yer alan 2, 3, 4, 6, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 34, 36, 37, 38, 39 numaralı sorular; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 5, 8, 9, 11, 12, 13 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25 numaralı sorular; Özel Sosyal Yardım Kuruluşları soru formunda yer alan 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 numaralı sorular; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri ve Muhtarlıklar soru formunda yer alan soruların tamamı yöneltilmiştir.

³⁰Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Sosyal Yardım Alıcılar soru formunda yer alan 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 16, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 37 numaralı sorular; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 1, 6, 9, 11, 12, 13 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 1, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 24, 25 numaralı sorular; Özel Sosyal Yardım Kuruluşları soru formunda yer alan 1, 3, 9, 10, 11, 12, 17 numaralı sorular; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri soru formunda yer alan 1, 2, 3, 4 numaralı sorular ve Muhtarlıklar soru formunda yer alan 1 numaralı soru yöneltilmiştir.

³¹ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için bir önceki dipnotta belirtilen soru formlarındaki aynı sorulardan yararlanılmıştır.

³² Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için bir önceki dipnotta belirtilen soru formlarındaki aynı sorulardan yararlanılmıştır.

- Türkiye'nin sosyal yardım rejiminin, işgücü piyasası dinamikleri ve emek ile olan ilişkisi nasıl kurulmaktadır?³³

- Sosyal politikanın ücretli istihdam merkezli düzenlemelerin bütünü yerine, yoksulluğu azaltmaya odaklandığı bu süreç, aynı zamanda özel olarak yedek işgücü rezervinin bir bölümünü de içeren bir toplumsal denetim süreci olarak görülebilir mi?³⁴

- Türkiye'de bir yönüyle sosyal yardımların öne çıkması biçiminde gerçekleşen sosyal politikada dönüşüm sürecinde, küresel yoksulluk gündeminin ve politika transferinin etkisi nedir?³⁵

-Neo-liberal evrede, gündelik yaşamın idamesi ve emek gücünün yeniden üretim alanları, piyasalaşma eğilimi sergiler ve meta biçimine bürünürken, sosyal yardımlar aracılığıyla giderek daha geniş bir nüfus dilimini kapsayan bir biçimde fiyatlandırılmamış bir geçim ve yaşam alanı oluşumunu nasıl açıklamak gerekir?³⁶

- Türkiye'de sosyal yardımlara ait kurumsal yapıların ve yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranış örüntüleri ve ilişki setleri ne tür özellikler etrafında gerçekleşmektedir? Türkiye'de sosyal yardım rejimini var eden temel toplumsal dinamikler nelerdir?³⁷

3. İlişki ve Süreç Olarak Sosyal Yardım

Sosyal yardımların kavramsal çerçevesi, çalışmada sosyal yardımların sorunsallaştırılmasından bağımsız bir biçimde ele alınmayacaktır. Yukarıda da işaret

³³ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için bir önceki dipnotta belirtilen soru formlarındaki aynı sorulardan yararlanılmıştır.

³⁴ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Sosyal Yardım Alıcılar soru formunda yer alan 6, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 18, 21, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43 numaralı sorular; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 8, 9, 12, 13 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25 numaralı sorular; Özel Sosyal Yardım Kuruluşları soru formunda yer alan 3, 6, 10, 13, 14, 15, 16, 18, 19 numaralı sorular; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri soru formunda yer alan 1, 3, 7 numaralı sorular ve Muhtarlıklar soru formunda yer alan 1, 6 numaralı sorular yöneltilmiştir.

³⁵ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 3, 4, 9, 12, 13 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 1, 2, 3, 12, 24, 25 numaralı sorular yöneltilmiştir.

³⁶ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için Sosyal Yardım Alıcılar soru formunda yer alan 29, 30, 31 numaralı sorular; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda kullanılan soru formunda yer alan 1, 3, 6, 8, 9, 12, 13 numaralı sorular; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ayağında kullanılan soru formunda yer alan 1, 8, 10, 11, 16, 24, 25 numaralı sorular; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri soru formunda yer alan 1, 3, 4, 7 numaralı sorular ve Muhtarlıklar soru formunda yer alan 1 numaralı soru yöneltilmiştir.

³⁷ Bu araştırma sorusunun yanıtlanabilmesi için alan araştırmasında kullanılan soru formlarında yer alan soruların tümünden yararlanılmıştır.

ettiğimiz üzere, bu çalışmada, sosyal yardımların işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki bir toplumsal süreç ve ilişki olarak rolünü ve bu yolla kapitalizmin yeniden üretilmesindeki işlevini sorunsallaştırmış bulunuyoruz. Sosyal yardımlar emek gücünün yeniden üretimi ile bağlantılıdır. Ayrıca emek gücünün yeniden üretimi günlük bir yeniden üretimi değil, hane için kadın emeğinin ve çocukların³⁸ da yeniden üretimini, dolayısıyla bir kuşaklararası yeniden üretimi kapsar (Gough, 1979: 46). Jessop'un (1994: 277) ifadesi ile erkeğin bakmakla yükümlü olduğu bağımlı nüfusun yeniden üretimi için kazandığı "aile ücreti", sosyal yardım kapsamına giren aile yardımları ile (family allowance) (Gough, 1979: 46) desteklenir ve böylelikle, emek gücünün yeniden üretimine eklenilerek, gereksinilen çalışma kapasitesi yeniden üretilir.

Çalışmanın ileriki bölümlerinde ifade edeceğimiz üzere, Türkiye'de sosyal yardım alanyazınının özellikle doktora, yüksek lisans ve uzmanlık tezi düzeyinde oluşum göstermiş olan bölümü, inceleme nesnesinden bağımsızlaştırılmış, çalışmanın temel sorunsalı doğrultusunda inşa edilmemiş, kavram ve olgu bağlantısının birleştirilmediği kavram ve tanım anlatısı özelliği taşıma eğilimindedir. Bu noktaya aşağıda değineceğiz. Bu nedenle, burada doğrudan çalışmanın inceleme nesnesine odaklanacağız; ancak bunu yaparken, konunun tarihsel ve güncel köklerine eğileceğiz. Uzun kavram ve tanım anlatıları yerine, bunu çalışmanın sorunsalının belirlenmesinin bir parçası olarak, anlatımın içine yedirmeye çalışacağız.

Sosyal yardımların tek ve evrensel ölçekte kabul görmüş, üzerinde ortaklaşmış bir tanımından söz edilememektedir.³⁹ Sosyal yardımlar, "kamu kuruluşları yanında, yarı resmi nitelik taşıyan kamu yararına çalışan kuruluşlar ve gönüllü ve özel nitelikteki kuruluşlar ve kişiler tarafınca" yürütülür (Çengeli, 1993: 20). Sosyal yardımların dar kapsamlı bir tanımı, sosyal yardımları, nakit yardımlarla sınırlandırırken (Tomanbay'dan aktaran Şenocak, 2009: 437-438), daha geniş bir tanımda ise sosyal yardımlar, "asgari düzeyde dahi kendisini ve bakmakla yükümlü

³⁸ Emek gücünün kuşaklararası yeniden üretimi kapsamında, çocukların gelecek neslin işgücünü oluşturacak olması dolayısıyla, emek gücünün yeniden üretim sürecinde devletin müdahalesi gerekmiştir (Gough, 1979: 46).

³⁹ Uygulama düzeyinde bakıldığında, çeşitli ülkelerde primli rejim kapsamında sosyal sigorta kolları içerisinde yer alan, yaşlılık, analık, malullük ve işsizlik gibi yardımların, çeşitli ülkelerde ise, sosyal yardım biçiminde sosyal güvenlik ve sosyal koruma sistemine dahil olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada, tanımsal ortaklaşma sorununun yanında, küresel düzlemde bir mutlak bir uygulama birliğinden söz etmek de çok olanaklı gözükmemektedir. Buna ilişkin örnekler için bkz. T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013.

olduğu kişileri geçindirme olanağından mahrum kalmış bireylere⁴⁰, muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve onları kendilerine yeterli duruma getirmek amacını taşıyan ayni ve nakdi nitelikteki geçici veya sürekli, sistemli ve düzenli karşılıksız yardımlar” olarak tanımlanmıştır (Seyyar’dan aktaran Şenocak, 2009: 438). Sosyal yardımlar kapsamında, öncelikle, belirli bir gelirin altındaki toplumsal kesimleri kapsayan paraya dayalı yararlar bulunmaktadır. İkinci olarak, belirli gruplara yönelik gelir desteği yardımları vardır. Son olarak ise, belirli mal ve hizmetlere nakit ya da mal olarak erişimi sağlayan yardımlar görülmektedir (Ditch, 1999: 116; Howell, 2001: 257; Zastrow, 2013: 183-185). Arın (2013: 236) sosyal yardımları, “olağanüstü bir durum nedeniyle veya sosyal güvenliğe dahil olmadıkları için veya sosyal güvenliğe dahil olsalar dahi, sosyal güvenliğin sağladığı emeklilik veya işsizlik gelir desteğinin yeterli olmamasından dolayı yeterli gelire sahip olmadıkları için yoksul olanlara sağlanan gelir transferleri” olarak tanımlamaktadır. Çengelci’ye (1993: 9) göre, “sosyal yardımlar, parasal sosyal gelirler şeklinde sunulabileceği gibi ayni yardımlar ve bakım, tedavi, rehabilite etme ve yetiştirme gibi hizmet yönü ağır basan nesnel sosyal gelirler şeklinde de sunulabilmektedir”. Böylelikle, sosyal yardımlar sadece, sadece ayni ve nakdi yardımlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal hizmet niteliği taşıyan bir boyutu da olabildiğini görmüş bulunuyoruz. Çengelci (1993: 10), sosyal yardımları şu şekilde tanımlamaktadır:

Sosyal yardım, bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanı olup, kendi ellerinde olmayan sebeplerle, mahalli ölçüler içinde asgari seviyede dahi geçinme imkânı bulamayan kişileri; muhtaçlık araştırmalarına dayalı olarak en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirme amacını taşıyan, karşılıksız mahiyetteki parasal ve nesnel sosyal gelir ve destek sağlayıcı kamusal faaliyetler bütünüdür.

Bir başka tanımda ise, “sosyal yardımlar, zorunlu katılma ilkesine dayanmayan ya da katılma ile karşılığı (yapılan yardım) arasında bir ilişki bulunmayan genel devlet bütçesi ya da belirli bir amaca ayrılmış özel vergilerle finanse edilen kamu yardımları olarak” belirtilmiştir (Güzel ve Okur, 2002: 568). Sosyal yardımlar, “devlet bütçesinden vergilere dayalı olarak finanse” edilir ve primli rejim kapsamında olmayıp da sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlananlara dönük uygulamaları içerir (Çengelci, 1993: 17). Ayrıca sosyal yardımların, “yüksek

⁴⁰ Bu toplumsal grupların bakımı, Gough’a (1999: 44-48) göre, emek gücünün yeniden üretimi ile birlikte, refah devletinin sorumluluk alanları içerisinde yer almaktadır. Gough’a (1979: 48) göre bu gruplar, yedek işgücü ordusunun içerisinde yer alırlar. Bu nedenle, bu grupların geçim ve bakımı emek gücünün yeniden üretimi başlığı altına yerleştirilebilir.

gelirlilerden düşük gelirliler yararına geliri yeniden” dağıtma gibi bir işlevinin olduğu da belirtilmektedir (Dilik, 1991’den aktaran Şenocak, 2009: 443).

Ancak bu noktada, zorunlu katılma ilkesi ve sosyal koruma araçlarına katılım ile bağlantılı gelirin yeniden dağıtılması olgusunun ve işlevinin, hak sahipliğinin oluşumu ve bunun toplumdaki etkileri bakımından, sosyal sigortacılık ile sosyal yardım arasında bir fark yarattığını belirtmek gerekir. Çengelci’nin (1993: 17-18) belirttiği gibi, sosyal sigortacılık, risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanır ve “benzer karakter taşıyan tehlikelerin tehdidi altında bulunan kişilerin karşılaşmaları ihtimali olan zararların riskini aralarında dağıtabilmeleri için bir topluluk meydana getirmelerini şart” kılar. Bu oluşum, sosyal güvenlik sisteminin primli rejim ayağı açısından, risklerin maliyetlerinin toplumsallaştırılması anlamına gelir ve bu ortak risklerle karşılaşabilecek toplumsal kesimler arasında, gelirin ve sosyal güvenlik araçlarının dağıtımını kamunun üstlendiği bir toplumsal dayanışma alanı da yaratır. Bu araçlar, sosyal hak statüsü içerisinde ve yararlanıcılar ya da hak sahipleri, bu sosyal politika araçlarından, finansmana katılım göstermiş kolektifin bir parçası olarak yararlanırlar. Sosyal güvenlik sistemine içkin bir katılım mekanizması, öncesinde ve etrafında oluşan toplumsal mücadele ile birleşerek sistemin finansmanına katılan kesimleri hak sahibi bir kolektif olarak belirler. Robert Castel’in (2004: 44-45) de belirttiği gibi, “sosyal güvencelerin elde edilmesi, esas olarak, *bireylerin koruyucu topluluklara dahil olması*’ndan yola çıkarak” gerçekleşmiştir ve “*bireyi güvence altına alabilecek olan şey kolektif mercidir*”. Böylelikle Castel, bireyin güven altında olmasını⁴¹ kolektifin bir parçası olmakla ilişkilendirir.

Sosyal yardımlar ve sosyal yardımlardan yararlanmanın, benzer bir eğilim sergilediğini söylemek zordur. Çengelci’ye (1993: 18) göre, sosyal yardımlar, bu tür risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanmadığından, “ihtiyaç içinde olan kişilerin bir topluluk oluşturması da tabiatıyla gerekmemektedir”. Bu nedenle, yardımlardan yararlananların, hak sahibi olan kolektifin bir parçası olarak sosyal güvenlik/koruma sistemine dahil olduğunu söylemek her zaman mümkün gözükmemektedir.⁴² Sosyal

⁴¹ Castel’e (2004: 45) göre, “bireyin güven altında olması, artık ‘doğal’ topluluklara (ailenin, komşuluğun, hemşehri grubunun ‘yakınlık güvencesi’ne) doğrudan katılım yoluyla değil, kurallara göre inşa edilmiş ve genellikle hukuksal bir statüye sahip kolektifler olan aidiyetler sayesinde mümkündür. Bunlar, çalışma kolektifleri, sendikal kolektifler, çalışma hukukunun ve sosyal güvencenin gerektirdiği kolektif düzenlemelerdir. (...)bireyi koruyan ve güvenliğini sağlayan, ‘kurallar(ı) bütünüyle tanımlanmış kolektif statü’dür”.

⁴² Bu olgu, alan araştırmamız sonucunda, tarafımızca ulaşılmış bulgular arasındadır. Bu noktaya, çalışmamızın alan araştırması kısmında ayrıca döneceğiz.

yardımlar, ortaya çıkış biçimleri itibarıyla tarihsel olarak hak temelli olarak gerçekleşmemiş(Talas, 1990: 55; Kovancı, 2003); ancak zaman içerisinde, özellikle de 20'nci yüzyılda, geniş sosyal güvenlik/koruma sistemlerinin içerisinde yer alarak, sosyal haklara dahil edilmiştir (Kovancı, 2003: 111-128; Arın, 2013: 232). Bu gelişme, sosyal sigortacılık ile sosyal yardım arasında yukarıda belirtilen, bir sosyal yarar etrafındaki “topluluk oluşumu” biçimini etkiler; ancak temelinden değiştirmez.

Sosyal yardımlar, sosyal politika şemsiyesi altında yer alan sosyal hukuk⁴³ ve sosyal güvenliğin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Dilik, 1980: 68; Çengelci, 1993: 9; Sözer, 1994: 29). Sosyal güvenlik sistemleri, sosyal yardım, sosyal sigorta ve sosyal hizmet olmak üzere üç ayaklıdır. Sosyal yardım, sosyal hizmetlerle birlikte sosyal güvenliğin primsiz rejim ayağı içerisinde yer alır (Güzel, vd. , 2010: 805). Güzel vd. 'ne (2010: 805) göre,

primsiz rejimin belirleyici özelliğini, yardımlardan yararlananların, bu yardımlar için yapılan giderlere katılmamaları⁴⁴ oluşturur. Bu rejimin finansmanı, sadece devlet bütçesinden karşılanır. Oysa, primli rejimde, devlet katkısı söz konusu olmayıp, ilgililerden alınan primlerle sistemin finansmanı sağlanır. Primsiz rejim, genellikle, primli rejimin kapsamı dışında kalmış⁴⁵, sosyal korunmaya en fazla gereksinimi bulunanlara hizmet götürmeyi

⁴³ Sosyal hukuk, sosyal sigortalar, sosyal tazmin, sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal teşvik olmak üzere 5 ana daldan oluşmaktadır. Bunlar içerisinde, sosyal tazminin, sosyal yardımdan farkını ortaya koymak gerekir. Sosyal tazmin, doktrinde, “tazminat karakteri taşıyan sosyal yardım” ve “devletçe bakılma” kavramları ile ifade edilmektedir (Sözer, 1994: 28). Güzel, vd. (2010: 805), sosyal tazmin ve sosyal teşviğe de yer verilmesi nedeniyle, bu kavramların, “sosyal güvenlikten çok sosyal Devlet kavramı içinde” ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Sözer (1994: 28-29), sosyal tazminin sosyal yardımlardan farkını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Sosyal yardımlar, tek taraflı olarak sağlanan bir devlet olanağı olarak değerlendirilirken, sosyal tazmin kamunun sorumluluğunda olan bir olaya dayanır. Örneğin, ülkemizde askerler, kamu görevlileri ve ayrıca siviller kamusal bir görevi yerine getirme zorunluluğu nedeniyle zarara uğradıklarında bunun telafisi devletin sorumluluğundadır (...). Muayyen risk halleri için önceden yasayla belirlenen edimler, uğranılan zararın karşılığıdır. Bu nedenle, kişilere belirli bir hayat düzeyininsatılması yerine iktisadi iyileştirme sağlanması hedef olarak kabul edilmiştir. Tazminat yardım karakteri taşımadığı için ilgili düzenlemeleri sosyal yardım kavramının dışında tutmak gerekir. Devletçe bakılma kavramı ise, sunulan edimler bakımından bir lütuf izlenimi verdiği için psikolojik açıdan rahatsız edicidir. Anılan nedenlerle, yasa koyucunun da yasama tasarruflarında tercih ettiği tazminat kavramının kullanılması daha uygun düşecektir.”

⁴⁴ Çalışmaya dayalı refah (workfare) uygulamaları ile bu ilkenin belirli bir değişim geçirdiği söylenebilir. Workfare, sözlük karşılığı olarak “çalışma refahı” olarak geçmekle birlikte, “work for welfare” ifadesinden türetilmesi nedeniyle, burada “çalışmaya dayalı refah” şeklinde anılacaktır.

⁴⁵ Çalışmanın ileriki bölümlerinde görüleceği üzere, Türkiye’de sosyal yardımların örgütlenmesinin primli rejim kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmasa da, yardımlardan yararlanıcılar bakımından primli rejimin kapsamı dışındakilerle sınırlandırılmayacağı da belirtilmelidir. 4.7.2012 tarihinde kabul edilip 12.7.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6353 sayılı Torba Yasa ile 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası’nın 2’nci maddesine, 3 ve 4’üncü fıkra olarak eklenen bir düzenleme ile “kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmakla veya bu kuruluşlarca aylık veya gelir bağlanmış olmakla birlikte, Fon Kurulunca belirlenecek ölçütlere göre; hane içindeki kişi başına düşen geliri, onaltı yaşından büyükler için belirlenen aylık net asgari ücretin 1/3’ünden az olan kişilerden fakir ve muhtaç durumda bulunanlar” da bu yasa kapsamına alınmıştır. Buna göre, kimi sosyal yardımlardan yararlanma, sosyal güvenlik yoklamasına bakılmaksızın, gelir yoklamasına bağlanmıştır. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardımların, primli rejim içerisinde yer alan işgücü piyasasında kayıtlı çalışan yoksulları da kapsamına aldığı altı çizilmelidir.

amaçlar. Bu yönüyle, sosyal bütünleştirme işlevini üstlenerek, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ilkesini yaşama geçirir.

Başka bir anlatımla, sosyal yardımlar, sosyal hukukun sosyal sigortalar, sosyal tazmin, sosyal hizmet ve sosyal teşvik “dallarının kapsamının dışında kalanları kapsamına almaktadır. Bu itibarla, sosyal yardımlar sosyal güvenlikle son ağ, mevcut sosyal güvence sisteminin açıklarını kapatıcı bir tedbir olarak nitelendirilmektedir” (Sözer, 1994: 29).

“Sosyal yardımlar, kural olarak kişilerin muhtaçlıklarının araştırılmasına ve kontrolüne dayalı olarak ve ihtiyaçlarının şeklini ve şiddetini ölçü alarak sağlanmaktadır” (Çengelci, 1993: 9). Dilik’e (1972: 3) göre de, “sosyal yardımlardan yararlanma hakkının doğuşu, yardım görecekt kişilerin muhtaç durumda olmaları koşuluna bağlıdır”. Arın (2013: 237), bu çerçevede genellikle bir “yoksulluk sınırı”nın belirlendiğini belirtir; ancak bu taban gelir “hiçbir zaman ülkenin ortalama gelir veya nominal ücret düzeylerine yaklaşacak şekilde genişletilmez”. Arın’a (2013: 237) göre, bu sistemin ayırt edici “özellikli yoksulluğun son derece düşük gelir düzeyinde saptanması ve sağlanan yarar düzeylerinin düşüklüğüdür”. Görüleceği üzere, sosyal yardımlardan yararlanma, çeşitli muhtaçlık şartlarına ve kriterlere göre belirlenmiş; yardımların, kişi ve hanenin, gelirini de içerecek şekilde geçim ve yaşam koşullarına bağlı olarak, farklı tür, miktar ve sürelerle verilmesi öngörülmüştür. Bunu, belirli aralıklarla gerçekleşen dar anlamda gelir, geniş anlamda geçim ve hayat şartları yoklaması olarak ifade edilebilecek kontroller izleyebilir (Çengelci, 1993: 18).⁴⁶

Özellikle şartsız ve vatandaşlık temelli, genel/geniş kapsamlı/evrensel (universal)⁴⁷ bir nitelik taşıyan yardım programları dışında, hedefli (targeted)⁴⁸, seçimli (selective)⁴⁹ ve şartlı (conditional)⁵⁰ nitelik taşıyan yardım programlarında,

⁴⁶ Bu tür yoklamalar, yardım başvurusunda bulunan kişiler arasında olumsuz etkilerde bulunduğu ve ayrımcılığa yol açtığı şeklindeki nedenlerle eleştirilmekle birlikte (Dilik, 1972: 5; Arın, 2013: 237; Zastrow, 2013: 184), Çengelci’ye (1993: 27) göre muhtaçlık araştırmalarının temel amacı şu şekilde özetlenebilir: “Esasen muhtaçlık araştırmalarının temel amacının, sosyal yardım kuruluşlarının insanî hizmetlerinin istismar edilmesini önleyebilmek, müracaatçıların yardımlardan faydalanabilme ehliyetlerini, gelecekteki ihtiyaçlarını ve kendi kendilerine yeterli olabilme imkânlarını tespit edebilmek ve gerçek muhtaçların hukukunu koruyabilmek olduğunu unutmamak gerekmektedir.” Arın (2013: 237), “bu damgalamanın amacı da zaten insanları yoksul olarak tescil edilmek yerine piyasada kendilerine yer bulmaya, iş bulup çalışmaya zorlamaktır”.

⁴⁷ Bu tür programlarda sosyal yararlar, nüfusun tamamı için bir hak niteliği taşır. Öte yandan, vatandaşlık ya da uzun süre ikamet temelli de olabilmektedir (Standing, 2011: 199).

⁴⁸ Hedefli sosyal programlar, gelir, varlık ve servet yoklaması (means-test) gibi kimi uygunluk yoklamaları ile belirlenen yoksullara yöneliktir (Standing, 2011: 199).

⁴⁹ Seçimli programlar, kadınlar ve çocuklar gibi belirli grupları içerir (Standing, 2011: 199).

⁵⁰ Şartlı programlar ise, çoğunlukla yardım alan kişi ve kişinin içerisinde bulunduğu hanehalklarının çalışma ile bağlantılı belirli bir davranışını gerektirmektedir (Standing, 2011: 199).

özellikle de şartlı yardımlarda (Standing, 2011: 199) kişiler çalışma yoklamasına tabi tutulmaktadır. Yardım programlarının bu tür nitelikleri, ayrı ayrı değil, genel/geniş kapsamlı-seçimli (universalistic selective), hedefli-seçimli (targeted-selective) ve şartlı nakit transferlerinde olduğu gibi hedefleme, seçicilik ve şartlılık ilkeleri iç içe geçmiş bir biçimde de olabilmektedir (Standing, 2011: 199, 207).⁵¹ Bu farklı nitelik ve kriterler etrafında örgütlenen yardım programlarında, gelir, varlık ve servet yoklamasına⁵² (means-testing) dayalı bir kriter ve uygunluk (eligibility) yoklamasının, yardım kararının verilmesinde belirleyici olduğu belirtilebilir. Çengelci (1993: 14), gelir-servet yoklaması ve ihtiyaç yoklaması ayrımı temelinde, söz konusu tespitlerin ayırım noktalarını şu şekilde belirlemektedir:

Muhtaçlık durumları, esas olarak, ‘Means Test’ veya ‘Needs Test’ kavramlarıyla ifade edilen gelir durumunun veya genel olarak ihtiyaç durumunun araştırılması prensiplerine dayanan ölçüm teknikleriyle tespit edilmektedir. Birincisinde, muhtaç olabileceği varsayılan kişinin, kabul edilebilecek yükseklikte bir gelir seviyesine ulaşabilmek için mevcut bütün gelir kaynaklarının incelenmesi ve bu seviyeden ne kadar düşük olduğunun tespit edilmesi işlemi ağırlık taşımaktadır. İkincisinde ise, daha esnek bir yol izlenmekte ve gelir durumunun araştırılması yanında, normal şartlarda yaşamak için gerekli olan ve kişisel bütçe düzenlemesini etkileyen diğer ihtiyaç konuları da gözönünde tutulmaktadır.

Sosyal politika içerisinde, “uygunluğu en son veya mevcut gelir ve/veya varlığın ölçülmesine dayalı olan, para ve mal varlığı soruşturması-ihtiyaç tespiti (means-tested) ve gelir bağlantılı hak ve yararlar (benefits)”, sosyal yardım programlarının dahilindedir. Sosyal yardımlar, bir sosyal koruma sistemi içerisinde diğerlerinden bağımsız olmamakla birlikte, “son çare” (last resort) olarak nitelendirilebilecek yarar ve haklar arasında yer almaktadır (Ditch, 1999: 115-116). Dolayısıyla sosyal yardımlardan sosyal politika araçlarının tamamlayıcı bir boyutu olarak söz etmek yanlış olmayacaktır (Dilik, 1980: 72). Sosyal yardımların sosyal politika araçlarının tamamlayıcı bir parçası olması, daha dar bir biçimde onun sosyal güvenlik sistemleri içerisindeki yeri konusunda da bir fikir vermektedir. Bu aynı zamanda, sosyal güvenlik sistemlerinin temel ve tâli olarak ne tür sosyal güvenlik araçları ile inşa edildiğini de bir göstergesidir. Sosyal güvenliğin inşası, özellikle 20’nci yüzyılda temel olarak, sosyal sigortacılık programlarına dayanmış; bu gelişim ile bağlantılı olarak sosyal yardımlar, “sosyal güvenlik sistemlerinin boşluklarını”

⁵¹ Gelir-servet yoklamasına dayalı, hedefli, şartlı ve şartsız sosyal yardımlar için bkz. Apaydın, 2011: 22-27. Yoksulluğu azaltmada, hedefleme ve evrenselcilik için bkz. Mkandawire, 2005.

⁵² Means-test, means-tested ya da means-testing kavramının dilimizde tam bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle biz burada, “gelir, varlık ve servet yoklaması” diyerek, kişi ve hanehalkları açısından akış ve stokların tümünü kapsamayı tercih ettik; çünkü yardım kararının verilmesinde, sadece kişinin elde ettiği gelir değil, aynı zamanda birikmişler de belirleyici olabilmektedir. Ayrıca bkz. Burden, 1998: 81-82.

dolduran⁵³ bir işleve sahip olmuştur (Çengelci, 1993: 24). Sosyal sigortacılığa dayalı sosyal güvenlik sistemlerinin oluşumundaki bu kapsam sorunu, temelde sosyal sigortacılığın kendisinden değil, sosyal sigortalara dayalı sosyal güvenlik sisteminin dışında kalan toplum kesimlerinin özel durumundan (çocuk, engellilik, yaşlılık ve çeşitli dezavantajlı gruplara dahil olma, vs.) ya da işgücü piyasalarının yapısından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, sosyal yardım, sosyal güvenlik sistemleri içerisinde primli rejimin kapsamı dışında kalanların bir sorunu olarak da belirmemektedir. Tarihsel olarak istihdamın, kapitalizmin farklı evrelerinde, yoksulluk üzerindeki etkisi, birikim rejimlerinin yapısı, sınıf ilişkileri, siyasal ilişkiler gibi nedenlerden kaynaklı olarak yaratıcı ya da azaltıcı bir yönde seyretmiştir. İstihdama katılım, kapitalizmin farklı dönemlerinde, kişi ve hanehalklarını yoksulluktan kurtarabildiği gibi yoksulluk içerisine de itebilmiştir.⁵⁴ Tarihsel olarak çalışan yoksulluğu olarak kendisini açığa vuran bu olgu, zaman zaman sosyal yardımların kapsamının genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Ancak burada altını çizmek istediğimiz esas nokta, sosyal yardımların gerek tarihsel seyrinde gerekse sosyal güvenlik sistemleri içerisindeki yerinde istihdam/çalışma bağlantılı yapısı ve doğasıdır. Sosyal yardımların, dar anlamda sosyal güvenlik sistemleri ve geniş anlamda ise toplumsal ve bireysel bazda sosyal güvencenin oluşumundaki yeri, sosyal güvenlik ve sosyal güvencenin temelinde istihdam/çalışmanın yatması yönündeki tarihsel eğilimin belirlenimi altındadır. Bir başka ifade ile, geniş anlamda sosyal güvencenin oluşumundaki temel düzenleyici ilkenin işgücü piyasası ve sınıf ilişkilerinin dinamiklerine tabi olduğu söylenebilir. Bu da soyut düzlemde, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisinde, istihdam ve çalışmanın yeri ile ilgilidir.

⁵³ Sosyal yardımların, sosyal sistemleri tamamlamanın yanında olgunlaştırma işlevine de sahip olduğu belirtilmektedir (Dilik, 1972: 7; Çengelci, 1993: 24). Çengelci (1993: 24) şöyle söylemektedir: “Sosyal yardımlar, muhtaç durumdaki kişilerle ilgili sosyal ve ekonomik özellikleri yakından takip etme imkânına sahip olması sebebiyle, mevcut sosyal sistemleri de etkileyerek gerekli tamamlamaları ve olgunlaştırmaları gerçekleştirme imkânını sağlamaktadır. Genellikle, sosyal yardımın uygulayıcıları ve sosyal yardım programları taraftarları bu yakın ilgi ve bilgi sebebiyle sosyal reformların gerçekleştirilmesinde önemli baskı unsuru olmakta ve kamuoyunu harekete geçirmekte aktif bir rol oynayabilmektedir.” Türkiye’de özellikle neo-liberal evrede, sosyal sistemin olgunlaştırılması bakımından, sosyal yardım “uygulayıcı” ve “taraftarları”nın, “sosyal reformların gerçekleştirilmesinde önemli bir baskı unsuru olma” ve “kamuoyunu harekete geçirme” yönünde bir etkisi olduğu belirlemesi, soru işareti ile karşılanmalıdır. Bu çalışmada ileri süreceğimiz üzere, Türkiye’de sosyal yardımların öne çıkışı, neo-liberalizmin, “sosyal sistem” üzerindeki etkileri ile birlikte yerleşmesine paralel bir gelişme olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda, sosyal yardımlar söz konusu olduğunda, “sosyal sistem”in olgunlaştırılması değil, bir yönüyle tahribatından söz etmek daha yerinde olacaktır.

⁵⁴ Çalışan yoksulluğu ile ilgili tarihsel bir değerlendirme için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014: 65-69.

Tam da bu nedenden ötürü, sosyal yardımlar, sosyal politika açısından tamamlayıcı bir boyut taşımakla birlikte, bireyleri emek güçlerini arz etmekten de alı koymamalıdır. Esin'in (1982: 125) ifadeleri ile yardım, "insanın kendi yaşamını kendisinin sürdürmesi eğilimini köreltmemesi" gerekir. Brunhoff'un (2009: 404) bu noktadaki vurgusu önemlidir. Brunhoff, kapitalizme ve emek ilişkisine ait egemen ve tarihsel sınırlar nedeniyle, işgücü ve sosyal yardım ve genel olarak sosyal koruma ve sosyal politika ilişkisine dönük olarak şu belirlemede bulunur:

Kamu yardım ya da güvenlik kuruluşlarının idaresi öyle olmalıdır ki ücretliliğin önceliği tartışma konusu olmasın. İster XIX. yy. İngiliz workhouse'ları, ister XX. Yy. Amerikan yardım fonları, ister çağdaş Fransız Sosyal Sigortalar Kurumu söz konusu olsun, emek gücünün 'yeniden üretim değerini' karşılamaya yarayan kamu kuruluşlarının ölçütü, doğrudan ücret almayı sağlayan emeğin gerekliliğidir.

Dolayısıyla sosyal yardımları da içerecek şekilde refah politikalarının uygulanışı, "ücretliliğin önceliğine göre belirlenir" (Brunhoff, 2009: 405). Bu nokta, sosyal yardımların ne olduğunun yanında, neyi amaçladığına ilişkin bir fikir vermektedir. Sosyal yardımların evrensel ve ortak bir tanımından söz etmek mümkün olmasa da kişileri kendilerine yeter hale getirmek, yapılan tanımlarda üzerinde ortaklaşılan bir boyut olarak dikkat çekmektedir. "Sosyal yardımlar, kişileri, durumları ve özelliklerine göre, en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirerek muhtaçlıktan kurtarmak amacını" taşırlar (Çengelci, 1993: 10) ve bu nokta, Çengelci'ye (1993: 22) göre, sosyal yardımları "sosyal sigortalardan ayıran" ve ona "kendine özgü bir karakter veren önemli bir özellik"tir. Bu çerçevede, sosyal yardımlara dönük karar süreçlerinde getirilen yoksulluk/ihtiyaç/muhtaçlık yoklamalarındaki asıl amaç, kişi ve hanehalklarını yoksul ve muhtaç olarak tescil etmek yerine, "çalışmaya özendirme"dir (Arın, 2013: 238; Zastrow, 2013: 184). Bu bir diğer ifade ile, yardım alıcıları, "kendi kendilerine yetmeye dönük yardım" olarak da ifade edilebilir ve amaç, yardım alıcının mümkün olan kısa sürede yardımsız yaşamasını sağlamaktır. Bu anlamda, sosyal yardımlar, uzun süreli değil, geçici bir kamusal destektir (Leiserin ve Leibfried, 1999: 60-61). Nitekim, sosyal yardımların, çeşitli nedenler sonucunda, "çalışma ve gelir sağlama olanağından yoksun yoksul kişilere topluca sağlanan menfaatleri" düzenlediği belirtilmektedir (Çengelci, 1993: 17). Bu tanım, yardımların çalışma ile olan bağıını çok güçlü bir biçimde kurmuş gözükmektedir. Bunun dışında, çalışan yoksullara dönük de kimi yardımlardan söz edilebilir. Dilik'in (1980: 70) de işaret ettiği gibi,

sosyal yardımlarda izlenilen amaç yardım görenin mümkün olan en kısa sürede yeniden çalışabilme, gelir sağlama ve böylece kendi geçimini sağlama olanağına kavuşturulmasıdır. Kişinin varlığını güvence altına alma ile onun yeniden çalışma ve gelir sağlama olanağına kavuşmasına yardımcı olma arasında bağ kurması sosyal yardım tedbirlerinin kendine özgü bir niteliğidir.

Bizim de burada benimsediğimiz bu tanım, sosyal yardımların örgütlenmesine ilişkin düzenleyici ilkenin kaynağını gösterse de bu kaynağa bir kuramsal açıklayıcılık düzeyi atfetmemekte ve bu kaynağa ilişkin bir kavramsallaştırmaya gitmemektedir. Oysa ki, bu çalışma açısından, belirlenmiş alt sorun alanlarından biri, üretim noktası ve işgücü piyasasının sosyal yardım rejiminin oluşumundaki rolü ve yeridir. Bu konudaki temel savımız, sosyal yardımların örgütlenmesindeki temel düzenleyici ilkenin, sosyal yardım alanı içerisinde değil, üretim noktası ve işgücü piyasası içerisinde tayin edilmiş olduğudur. Bir diğer ifade ile, sosyal politikanın ve daraltmak gerekirse, sosyal yardımların, en soyut düzlemde, üretim noktası ve artık-değer üretimi ile uyumlu bir pratikler alanı olduğunu ileri sürüyoruz. Tam da bu nedenden dolayı, bu çalışmada, sosyal yardımların ve sosyal yardım alıcıların sorunlarının, sosyal yardım sistemi içerisinde değil, üretim noktası ve işgücü piyasası içerisinde çözülebileceğini iddia etmiş oluyoruz. Böylelikle bu çalışma, doğrudan üretim noktası ve işgücü piyasalarına ilişkin bir kategori olmayan sosyal yardımların, örgütlenmesindeki temel düzenleyici ilkenin tayin edilmiş olduğu alanlarla olan bağını kurmak, bu çalışmanın temel kuramsal ilgi alanını oluşturmaktadır.

4. Kapitalist Birikimin Genel Yasası ve Sosyal Yardımların Genel Yasası

Doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmayan sosyal yardımların, kapitalist birikim ile eklemlenmesi, bu çalışmanın kuramsal ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Sosyal yardımların, kapitalist birikim ile olan bağının açığa çıkartılması, sosyal yardımlara ait özelliklerden kaynaklanıyormuş gibi gözükmeyle birlikte, esas olarak, kapitalist birikim ve sömürünün toplumsal yaşamın bütününe ilgilendiren ve kapsayan bir “bütünlük” olmasından ileri gelir (Saad-Filho, 2006: 75-76). Kapitalist birikimin toplumsal yaşamın bütününe dönük etki alanı, bu çalışmanın inceleme konusu içerisinde genel olarak sosyal politika ve refah devleti, özel olarak ise sosyal yardımları da içerir. Bu nedenle, refah devleti, piyasa güçlerini düzenleyerek bir yandan refahı yaygınlaştırma ve bireyleri güçlendirme diğer yandan ise, toplumu baskılayıp kontrol altında tutarak onu kapitalist ekonominin gereksinimlerine uyumlulaştırma işlevi ile yüklüdür (Gough, 1979: 12). Bu anlamda,

üretim noktasına doğrudan ya da dolaylı olarak içkin olan pek çok toplumsal yapı ve düzenleme, kapitalist birikim ile bağlantılandırılabilir; ancak önemli olan, bu bağın ne şekilde kurulduğunun belirlenmesi çabasıdır; bir diğer ifade ile, gerçekleşme biçimidir. O halde, sosyal yardımlar, bu uyumlulaştırma işlevine ne şekilde ve nasıl dahil olur? Bunun belirlenmesi çabası, sosyal yardımlara ilişkin bilginin yukarıda sözü edilen görüngü ve gerçeklik düzlemlerinin yeniden belirlenmesi anlamına da gelir. Böylelikle, burada, sosyal yardımların kapitalist birikim ile olan bağını açığa çıkartarak, sosyal yardımlara ilişkin bilgiyi, görüngüsel düzeyden gerçeklik düzeyine indirmiş olacağız. Bu çalışmada, sosyal yardımlar, betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu aynı zamanda, bu çalışmanın inceleme nesnesinin, terimsel içeriği ile kavramsal düzeyi arasında kurulan soyutlama düzeyinde bir bağ ifade etmektedir. Soyutlama düzeyinde kurulan bu bağ, kapitalist birikimin genel yasası ve kapitalizmin temel işleyiş özellikleri çerçevesinde, sosyal yardımların yedek işgücü ordusunun oluşum ve yeniden üretilme dinamikleri, ücret ilişkisi⁵⁵ ve emek gücünün değerinin düşürülmesi hedefine nasıl eklemlendiği sorusu etrafında ele alınacaktır. Anılan bağ, ekonomi politik yaklaşımın bir uzantısı olarak sermaye birikiminin genel yasaları ve dönemsel olarak da sermaye birikim rejimleri ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki yerini belirleyebilmek için, yoksulluk ve kapitalist birikim arasındaki ilişkinin kavranması gerekir. Zira, sosyal yardımlar bu ilişkinin içerisine yerleşmiş bir toplumsal ilişki biçimidir. Marx (2011: 634-635), bu kavrayış gerekliliğini şöyle açıklar: “En çalışkan işçi katmanlarının çektiği açlık işkencesi ile zenginlerin

⁵⁵ Ücret ilişkisi (wage relation) kavramı, klasik Marksist metinlerinde yer almamakla birlikte, yeni Marksist olarak nitelendirilen (Taymaz, 1993: 17) Düzenleme Okulu’na ait bir kavramdır. Bkz. Aglietta, 1979; Lipietz, 1988: 26-29. Lipietz (1988: 27), ücret ilişkisini, üreticilerin üretim araçlarından ayrışması olarak tanımlar. Aglietta (1979: 18), ücret ilişkisinin sermaye birikimi ve rekabet yasalarının eklemlenmesi çerçevesinde anlaşılabilirliğini belirtir. Aglietta (1979: 180), Amerika’da kamusal sosyal yardımları, sosyal sigortalarla birlikte, Fordist birikim rejimi koşullarında, kitlesel tüketim artışının tetiklediği ücret ilişkisinin toplumsal biçimlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu yaklaşım içerisinde ücret ilişkisi, endüstri ilişkileri ve sosyal güvenlik sisteminin yanı sıra emek sürecini de içerecek şekilde kullanılmıştır (Jessop, 1990).”Düzenleme yaklaşımına göre toplumu yapılandıran toplumsal ilişkiler, yapısal bir özün (ilişkinin) etrafından hiyerarşik bir örgütlenme içerisinde var olmaktadır. Kapitalizmde bu yapısal öz ücret ilişkisidir” (Topak, 2012: 107). Belirttiği üzere, Düzenleme Okulu’nun temel kavramlarından biri “düzenleme tarzı”dır. Ücret ilişkisi de, “emek piyasaları ve ücret pazarlığı, bireysel ya da sosyal ücretler, yaşam tarzları-ücretlilerin tüketim kalıplarını” içerecek şekilde, düzenleme tarzının içerisindeki boyutlardan biri olarak değerlendirilir. Kapitalist toplumda, emek hem bir “üretim maliyeti” hem de bir “talep kaynağı”dır.”Emek sermaye ilişkisi, ücretle sosyal biçimini bulan bu çelişkide içerilir” (Özdemir, 2008: 115, 121, 130).

kapitalist birikime dayanan kaba veya rafine savurgan tüketimleri arasındaki içsel bağlantıyı anlamak ancak iktisat yasalarını⁵⁶ bilmekle mümkündür. ”

Sermaye birikim yasaları ve rejimlerine ilişkin kavramsal ayrım, kaynağını, kapitalizmin farklı gelişme evrelerine dönük ayrı birikim yasaları olmadığı⁵⁷ ve fakat farklı birikim rejimlerinden söz edilebileceği düşüncesinden alır. Arın’ın (2013: 38) da belirttiği üzere, “düzenleme kuramında dönemleme kıstasına göre kapitalizmin temel çelişkilerini yaratan birikim yasalarının kendileri değişmez”. Buna karşılık, kapitalist birikimin genel yasasının taşıyıcılığını üstlenen ve dönemsel olarak farklılaşan birikim rejimlerinden söz edilebilir. Her birikim rejimi, “sermaye birikiminin devamını sağlayacak biçimde toplumsal ürünün tüketim ve birikim arasında paylaşılmasını”, kendisi ile uyumlu düzenleme tarzları ile birlikte sağlayan bir sınıflar mücadelesi formudur ve “kendi iç çelişkilerinin ürünü olan bunalımlarla” sonuçlanır (Öngen, 1996: 134). Bu bunalımlar, emek ve sermaye arasındaki ilişkileri, sınıf uzlaşmasına dayalı bir biçimde yeniden üretecek çeşitli yasal ve yönetsel yapıları oluşturur. Düzenleme yaklaşımına göre, bu yasal ve yönetsel yapılar içerisinde, ücret ilişkisi önemli bir yer tutar ve devlet, ücret ilişkisine dönük kurumsal yapıların oluşumunda ve yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynar (Jessop, 1990: 197).

“Kapitalist düzenleme kuramı esas olarak *günümüzde yaşanan kapitalist gelişme aşaması ve krizlerini* inceler ve bu krizin getirdiği dönüşüm ve yeniden yapılanma öğelerini, belirtilerini değerlendirmeye çalışır”ken (Arın, 2013: 37), kapitalizmin farklı evrelerindeki refah kurumlarının oluşumunu anlama ve açıklamayı sağlamaya dönük kavramsal açılımlar da getirir. Bu kavramsal açılımlar, bu tez açısından sermaye birikim rejimleri ile sosyal yardımlar arasındaki ilişkiye dönük kavramsal bir işlemselleşme imkânı sağlar. Bu işlemselleşme, görünüşte emek gücünün yeniden üretim alanına dönük bir düzenleme tarzı olan sosyal yardımlar ile üretim noktası arasında bağ kurulabilmesine temel oluşturur. Sosyal yardımlara ilişkin alanyazında, sosyal yardımları, bir ücret ilişkisi ve üretim noktası kategorisi olarak ele almaya dönük bir çabadan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Buna karşılık,

⁵⁶ Belirtmek gerekir ki, kapitalizmin temel ekonomik yasası, “kapitalist birikimin genel yasası” değil, artık-değer yasasıdır. Kapitalist birikimin genel yasası, kaynağını artık-değer yasasından alır. Burada, kapitalist birikim ile faal ve yedek emek ordusu, yoksulluk ve sosyal yardımlar arasındaki içsel bağın kavramsallaştırılması bakımından, “kapitalist birikimin genel yasası” kavramı kullanılmıştır.

⁵⁷ Şen’in (2004: 64) de belirttiği üzere, Düzenleme yaklaşımına göre, “kapitalist üretim modelinin, başlangıcından egemen bir sistem olana kadar geçen sürede değişmeden kalan tek bir kurallar bütününe göre kavranabildiği düşüncesi” kapitalizmi ve ona ait yapı ve ilişkileri açıklamak bakımından doğru bir yaklaşım değildir.

Düzenleme Okulu'nun kavram setlerini kullanan sosyal bilim çalışmalarının da sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin çoğunlukla üretim noktası ve işgücü piyasasına ait biçimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada, bu yaklaşımın kavram setlerinden de yararlanarak, sosyal yardımların, birikim rejiminin devamlılığını sağlayan, doğrudan üretim noktası dışı bir düzenleme tarzı olarak, kapitalist birikim ile nasıl eklemlendiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Sosyal yardımlar, birikim rejimi ile düzenleme tarzlarının bağlantı noktasında yer almakta ve eklemlenmeyi sağlayan yapısal biçimlere dahil olan bir unsur olarak işlev görmektedir. Bunun kavramsal dayanaklarını gösterebilmek için, birikim rejimi ve düzenleme tarzının, sosyal yardımlara ilişkin öğelerini ele alalım. Birikim rejiminin devamı için, çeşitli ekonomik ilişki setlerinin⁵⁸ yanında, “farklı toplumsal sınıf ve grupların yeniden üretimi amacıyla gelirin ücret, kâr ve vergi arasında paylaşımı”, toplumsal ve ekonomik bir koşul olarak değerlendirilmektedir (Boyer, 1987: 8-9).

Düzenleme yaklaşımının kullandığı bir diğer kavram olan yapısal biçimler de, birikim rejiminin unsurları ile eklemlenecek çeşitli öğeleri⁵⁹ içermektedir. Düzenleme yaklaşımına göre, “ücret ilişkisi karmaşık ve onun içerisinde kendisini sunan farklı biçimler niteliksel olarak farklı ve dinamik olduğuna göre, sosyal biçimler alanı içerisinde ücret ilişkisinin yeniden üretim yasası, bütün bu temel biçimlerin⁶⁰ organik birliğidir”. Düzenleme yaklaşımına göre, bu birlik yapısal biçim olarak kavramsallaştırılmaktadır (Aglietta, 1979: 188). Aglietta'ya (1979: 189) göre, “yapısal biçimlerin oluşum ve işleyişi, ekonomik, politik-yasal ve ideolojik, toplumsal ilişkilerin eklemlenmesinin kuramsal inşasıdır”. Aglietta, bu noktada yoğun birikim rejimine ait bir yapısal biçim olarak toplu sözleşme örneğini verir ve şöyle der: “Bir yapısal biçim olarak toplu sözleşme kuramının geliştirilmesi, bu eklemlenmenin, ücret ilişkisinin yeniden üretimi için gerekli olan toplumsal pratiklerin birliği olarak kavranması anlamına gelir. ” Aglietta'ya (1979, 189) göre, “ücret ilişkisi içerisinde

⁵⁸ Bu ilişki setleri, üretimin örgütlenme biçimleri, yatırım planlarının süreleri, talep boyutu ve “kapitalist ve kapitalist-olmayan üretim tarzları arasındaki ilişkiler” sayılmaktadır (Taymaz, 1993: 18). Ayrıca bkz. Boyer, 1987: 8-9.

⁵⁹ Bunlar, “para ve kredi ilişkileri, ücret-emek ilişkisi, rekabet tipi, uluslararası rejime eklemlenme tarzı, devletin müdahale biçimleri” olarak sıralanabilir (Taymaz, 1993: 19). Özdemir (2008: 115) ise, düzenleme tarzının, her biri bir yapısal biçime denk düşen öğelerini, “ücret ilişkisi, girişim formu, para biçimi, devlet, uluslararası rejimler” başlıkları altında toplamaktadır. Ayrıca bkz. Boyer, 1987: 10-14.

⁶⁰ Topak'ın (2012: 112) da dikkat çektiği üzere Aglietta bu temel biçimleri belirtmemiştir. Topak'a (2012: 112) göre, bu temel biçimler, “muhtemelen” kapitalist üretim tarzı ile ilgili “Marx'ın belirttiği biçimler olan meta, para, sermaye ve ücret biçimleridir”.

yeniden üretilen yapısal biçim, ücret içerisindeki emek gücünün değerinin dönüşümünü etkiler”. O halde, yukarıda yer alan toplu sözleşme örneğini, Post-Fordist-esnek birikim rejiminin istikrarına dönük bir yapısal biçim olarak sosyal yardımlar için genişletmek mümkündür.

Özdemir’e (2008: 115) göre, yapısal biçimler, düzenleme tarzının boyutlarıdır ve Topak’a (2012: 113) göre, “düzenleme tarzı, tarihsel olarak bir birikim rejimi ile yapısal biçimler aracılığıyla ilişkilenebilir”. Yapısal biçimler, sosyal yardımlar gibi “iktisat dışı”⁶¹ bir kategori bakımından değerlendirildiğinde, birikim rejimi içerisindeki gelir paylaşımı aracılığıyla toplumsal sınıfların yeniden üretimi ile “ücret-emek bağı”⁶² ögesi aracılığıyla eklemlenir. Bir diğer ifade ile, ücret-emek bağının, gelir paylaşımı aracılığıyla toplumsal sınıfların ve emek gücünün yeniden üretimine eklemlenmesi, toplu sözleşme, emek süreci, sınıf ilişkileri gibi doğrudan üretim noktasına ilişkin unsurların yanında, sosyal yardımlar gibi, doğrudan üretim noktasına dahil olmayan “iktisat dışı” unsurlar aracılığıyla da sağlanır.

Düzenleme yaklaşımı, ücretler ile “emeğin toplumsal denetimini mümkün kılan kurumlar, normlar ve örgütler tümlüğünün (ve bu bütünlüğün verili düzenleme tarzı ile uyumluluğunun) bağlantılı olduğunu savlar” (Özdemir, 2008: 131). Boyer (1987: 11) de bu tümlüğü sağlayacak biçimde ücret-emek bağının içerisine “refah devleti örgütlenmesi ve işgücü piyasasının işlerliğine göre doğrudan ya da sosyal ücretlerin belirleyenleri” ve “tükettikleri ürünlerin hacim ve kaynağına göre ücretlilerin yaşam düzeyleri”ni⁶³ yerleştirir. Sosyal yardımlar, ücret-emek bağını oluşturan bu unsurların içerisine dahil olabilir. Bu nedenle burada sosyal yardımlar, ücret-emek bağına, daha geniş olarak ise, ücret ilişkisine eklemlenen, ücret dışı; ancak toplumda ücret ilişkisini daraltmaması gereken bir yapısal-kurumsal biçim olarak

⁶¹ Özdemir (2008: 115), düzenleme tarzlarının iktisat dışı kimi unsurları da içerdiğini söyler. Bunlar, “ücret-emek bağı” içerisinde yer alan, “yaşam tarzları-ücretlilerin tüketim kalıpları” olarak ifade edilebilir. Biz burada, sosyal yardımları, düzenleme tarzlarının içerisine yerleşmiş “iktisat dışı” bir kategori olarak değerlendiriyoruz.

⁶² Yapısal biçimleri bütünleyen unsurlar arasında sayılan öğelerden biri de “ücret-emek bağı”dır (wage labour nexus). Özdemir (2008: 115), anılan öğelerden birini, “ücret ilişkisi” olarak belirtse de, Boyer (1987: 11) Taymaz’ın (1993: 19) aktardığı gibi “wage labour nexus” olarak tanımlamaktadır. Burada ise, bu kavram, “ücret-emek bağı” olarak çevrilmiştir. “Wage labour”, Türkçeye ücretli emek olarak çevrilir; ancak Boyer’ın (1987: 11) metni incelendiğinde, ücret ve emek arasında bir bağdan söz edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Taymaz (1993: 19) “ücret-emek ilişkisi” ve Özdemir (2008: 130) de “ücret-emek bağlantı noktası” diyerek “wage labour nexus”ubenzer bir anlamda kullanmaktadır. Bu nedenle de burada da “ücret-emek bağı” olarak kullanılmıştır.

⁶³ Boyer’e (1987: 11) göre, ücret-emek bağının, “üretim araçlarının türü ve işçiler üzerindeki kontrol; beceri kazanma ve vasıfsızlaşmaya yönelik bir biçimlenme anlamına gelen teknik ve sosyal işbölümü; istihdamın hızı ve çalışma süresi ile ölçülen istihdam ilişkilerinin istikrar derecesi” gibi bileşenleri de bulunmaktadır.

değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, sosyal yardımlar, ücret ilişkisinin yeniden üretimini ortadan kaldıracak bir düzeyde olmamalı ve emek gücünün yeniden üretimine yerleşen meta dışı bir biçim olarak, hanehalklarını genel kapitalist tüketim kurallarının dışına çıkartmamalıdır. Bir diğer ifade ile, sosyal yardımlar, emek gücünün ve bağımlı hanehalklarının hem üretim ve hem de tüketim ve piyasa ile olan bağıını tümünden kopartacak bir nitelik taşıyamamalıdır. O halde, görülmektedir ki sosyal yardımlar, üretim noktası ile girdikleri ilişki dolayısıyla bir anlam kazanır. Bu, emek gücünün yeniden üretiminin, ücret ilişkisinin oluşumunu ve genelleşmesini daraltmayacak bir karakter taşıması gerekliliğinden ileri gelir.

Yukarıda, sosyal yardımları tartışırken kullandığımız, temel kuramsal yaklaşımımızın, sosyal yardımların içsel bilgisine değil, bu kuramsal yaklaşımın toplumsal gerçekliği açıklama yöntemi ve önkabullerine dayandığını belirtmiştik. Bu bölümde ise, inceleme nesnesini, bu önkabuller etrafında yeniden bir kavramsal inşaya tabi tutmaya çalışacağız. Bu çalışmanın temel kuramsal yaklaşımına ilişkin belirtilen önkabuller, işgücü piyasaları ve emek ilişkilerini, toplumun kurucu sınıf ilişkilerinin üretildiği alanlar olarak kavramaya dönük bir düşünsel eğilimin ürünüdür. Bunun sosyal yardımlar açısından nasıl karşılık bulduğu bu çalışmanın kuramsal temellerinin oluşturulması bakımından açıklanmalıdır. Bunu kimi başlıklar etrafında ele alabiliriz.

İlk olarak, sosyal yardımlar, doğrudan üretim noktasına ilişkin bir uygulama ve kategori olmamakla birlikte, kapitalist üretimle, yedek işgücü ordusunun denetimi ve emek gücünün yeniden üretim süreçleri üzerinden eklemlenir. Aşağıda söyleneceklerle birleştirilerek ifade edilebilir ki, sosyal yardımlar, üretimi, özel olarak olmasa da genel olarak düzenleyen bir düzenleme tarzı olarak işlev görmektedir.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, kişileri, emek gücünü arz etmekten alıkoymayacak bir biçimde, çalışma ve işgücü piyasasının gereksinimleri ile uyumlu olarak örgütlenir. Bu olgu, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilkenin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı olmasından kaynaklanır. Bu bağıllık ilişkisi, farklı dönemlerde farklı refah rejimleri altında değişiklik göstermiş olmakla birlikte, günümüzde, aktifleşme politikalarının sosyal yardım ve yararlar üzerindeki basıncı, küresel olarak daha fazla hissedilmektedir.⁶⁴

⁶⁴ Konuyla ilgili olarak bkz. Ditch ve Oldfield, 1999; Gough, 2001. Bu çerçevede, kişinin işgücü piyasasındaki varlığına bağlı gelir yoklamasına dayalı ve refah sağlanmasında çalışmayı teşvik edici

Üçüncü olarak, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilkenin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı olması gibi, yardım alıcıları, yardım talebinde bulunmaya götüren süreç de çalışma ve işgücü piyasası deneyimi ile bağlantılıdır.

Dördüncü olarak, sosyal yardımların, temelde sosyal güvenlik sistemi bünyesinde primsiz rejim ayağı içerisinde yer alması, karşılıksız olarak verilmesinde bir takım kriter ve şartlar bulunmadığı anlamına gelmez. Bu şartlar büyük ölçüde,- aşağıda ayrıntılandırılacak olan- servet ve gelir yoklamasını içeren ihtiyaç tespitlerini göre verilmektedir. Farklı ihtiyaç durumlarına göre değişim göstermekle birlikte, söz konusu, gelir ve servet yoklamasında, belirlenen düzeyin altında kalıp kalmama ise yoksul kişi ve hanehalkları açısından, önemli oranda, kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak, çalışma ve işgücü piyasası deneyimine tabidir. Böylelikle, sosyal yardımları alıp almama boyutunda da çalışma ve işgücü piyasası bağının etkili olduğu görülmektedir. Yardım başvurusunda bulunmanın ardından, çeşitli kriterler etrafında yardımı hak etmede, çalışma yoklamasına ilişkin koşullar da bulunmaktadır. Doğrudan çalışma yoklamalı yardımlar da olabilmekte ve böylece, işgücü piyasası deneyimi, yardım kararının verilmesinde de etkili unsurlardan biri olmaktadır.

Beşinci olarak, düzenleme ve uygulama düzeyinde oluşturulan yardım-istihdam ilişkisine ve kişilerin işgücü piyasası deneyiminin yardım alma süreçlerine olan etkisine paralel olarak, yardım alıcıların da ait oldukları toplumsal sınıf nedeniyle, yardım alma sürecini bir sınıf deneyimi olarak yaşadıkları söylenebilir. Bu nedenlerden ötürü, çalışmada, sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün anlamının, ancak işgücü piyasası ve emek ile olan ilişkilerinin açığa çıkartılması ile ortaya konabileceği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Ekonomi-politik yaklaşımın bir uzantısı olarak, söz konusu ilişkiler ağı ise, etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde anlam kazanmıştır.

Tekrarlamak gerekirse, sosyal yardımların örgütlenmesi ile kişinin çalışma ve gelir elde etmesi arasında yukarıdaki tanımda sözü edilen bağ, sadece sosyal yardımların uygulanma biçimine ilişkin değil, aynı zamanda, sosyal yardımların kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki yeri ve rolüne ilişkin *kavramsal* bağın, *terimsel* bir ifadesi olarak gözükmemektedir. Terim düzeyinde ifade edileni, kavramsal düzeye yerleştirmek gerekirse, sosyal yardımların, kapitalist üretim ve işgücü piyasasının ilgili tarihsel döneme özgül dinamikleri tarafından belirlendiği

önlemleri içeren çeşitli ülke örneklerini inceleyen bir çalışma için bkz. T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013.

belirtilmelidir. Ancak, kapitalist üretim, kapitalizmin belirli tarihsel dönemlerinde aynı üretim tarzı içi kimi dönüşümler yaşamış olsa da, kendisine içkin işleyiş yasallıklarının değiştiği söylenemez.

Görelî artık-değer ve emek gücünün yeniden üretiminin, sosyal yardımlar ve kapitalist birikim arasındaki bağın kurulmasındaki üç biçim olarak tarif ettiğimiz, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değerinin her birinin içerisinde yer aldığı söylenebilir. Sermayenin görelî artık-değer üretimi hedefi (Nikitin, 1995: 87-88; Marx, 2011: 305-313, 392-393, 488; Harvey, 2012b: 180-188), kapitalist birikim ve rekabet yasalarının doğal bir ürünüdür ve bir işgünü içerisinde üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli emek zamanı kısaltıp ek emek zamanı artırarak, sömürü oranını, mutlak artık-değer sömürüsüne göre daha fazla artırmayı hedefler. Görelî artık-değer üretimi hedefi, kapitalist üretimin tarihsel bir eğilimidir ve üretim sürecini, teknik donanımı artırarak, emek üretkenliğini emekten bağımsızlaştırarak gerçekleştirmenin bir biçimidir. Bu nedenle, yedek işgücü ordusunun varlığı, görelî artık-değer üretiminin zorunlu ve gerekli bir sonucudur. Örneğin Harvey (2012a: 92), “sermayedarların sürekli daha fazla nispi artı-değer elde etmeye yönelik” bir “tutku” içerisinde olduklarından söz eder. Harvey (2012a: 200) ayrıca, “kapitalizmin baskın sınıf ilişkileri”nin, “nispi artı-değer arayışı içinde emek sürecinin sürekli yeniden organize edilmesini zorunlu” kıldığını ve aynı zamanda garanti altına aldığını söyler. Artık-değeri artırmanın, işgünü uzatarak sağlanan mutlak artık-değer sömürüsü ile gerçekleştirilmesinin belirli sınırları vardır. Bu sınırlar, emek gücünün fiziksel yeniden üretiminden ileri gelir. Bu sınırlar nedeniyle de, sermaye görelî artık-değer üretimi hedefine yönelir (Aslan, 2005: 11-12). Aslan (2005: 13) şöyle der:

Sermayedar, artık değer çekmenin bütün biçimlerini her an kullanır. Ancak, bunlardan başat olanı bizim birikim rejimi kavramımızın içeriğini oluşturur. Bu, her birikim rejiminin başat bir artık değer çekme rejimine denk gelmesinde somutlaşır. Sermayedarın artık değeri çekmede sürekli yeni yöntemler araması, emeğin direnişine verdiği yanıttır. Kapitalist tarafından emek üretkenliğini artırma yönünde her hareket, emekten daha çok artık değer çekme ve emeğin direnişini kırma üzerine kurulmuştur.

Emek gücünün yeniden üretimi ise, kapitalist birikim açısından önemli başlıklardan biridir. Marx’ın (2011: 173) belirttiği gibi, emek gücü, “yalnızca çalışma sırasında faaliyet gösterir”. Bu nedenle, çalışma yeteneğini⁶⁵ korumak ve sürdürmek

⁶⁵ Emek gücünü tanımlamak için “çalışma kapasitesi” kavramı daha anlamlı gözükmektedir. Bkz. Fine ve Saad-Filho, 2012: 39. Ayrıca, Gough (1979: 45) da emek gücü derken, emeği canlandırabilmek için bir “kapasite”nin kastedildiğini belirtmektedir. Lipietz (1988: 27) de satılan bir “kapasite”den söz etmektedir.

için yaşamsal gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Bu kişilerin “çalışma yeteneklerini yeniden kurmaları anlamına gelir”. Bu zorunluluk işçinin yanı sıra emek gücü arzının sürekliliği bakımından sermayeyi de kapsar. Ayrıca emek gücünün yeniden üretimi, işçiye bağımlı olan nüfusu, yani aile/hanenin “bakımını da sağlayacak şekilde yeniden kurulmasını” ve yeniden üretimini de içerir (Resistance Books, 2008: 26). Marx (2011: 173), şöyle der: “ (...)emek gücü faaliyet gösterirken, çalışma sırasında, insan kaslarının, sinirlerinin, beyninin vb. , tekrar yerine konması gereken belli bir miktarı harcanmış olur. (...)Emek gücünün sahibi bugün çalışmışsa, yarın aynı süreci aynı güçle ve sağlıklılıkla tekrarlayabilir olmalıdır. ” Bu nedenle, “işçi, emek-gücünü önce tüketim malları satın alacağı ücretle değişir, sonra bunları tüketerek emek-gücünü tazeler ve ertesi gün yeniden satılabilir hale getirir” (Özügurlu, 2011: 141). Brunhoff (2009: 404), emek gücünün, “kullanılacak durumda olmayan ya da satılmayan her meta gibi geçici olarak ‘değerini yitirmiş’ olan işsiz veya hasta işçinin geçimini” sağlayamayacağını ve bu nedenden ötürü, emek gücünün yeniden üretim değerinin karşılanmasını sağlayacak yardım kurumlarına gereksinim duyulduğunu belirtir. Toplumsal yeniden üretimin ise iki düzlemi vardır. Toplumsal yeniden üretim, dar anlamda, emek gücünün “gerek biyolojik olarak gerek uysal birer ücretli işçi olarak yeniden üretimi için zorunlu süreçleri içerir. Geniş anlamda ise, “bir bütün olarak toplumun nasıl yeniden üretilip dönüştürüldüğü ile ilgilidir” (Fine ve Saad-Filho, 2012: 82).

İşte sosyal yardımlar da kapitalist birikim ile emek gücünün yeniden üretimi ve sermayenin görece artık değer üretimi hedefine uyum sağlayacak şekilde, her biri birbiriyle içsel bağlantıya sahip olan, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri başlıkları ile ilişkilenecek biçimde birleşir. Bir diğer ifade ile, sosyal yardımların birbiriyle içsel bağlantıya sahip, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri ile ilgili başlıklarının her biri, aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimi ve sermayenin görece artık değer üretimini de ayrı ayrı; ama birbiriyle ilişkili olarak içerir. Tüm bunlar ise, toplu olarak kapitalist birikim ile ilişkilendirilir. Bunu şekil yardımı ile şöyle anlatabiliriz:

Şekil 1. Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardımlar Bağı

Kaynak: Şekil, bu çalışma içerisinde türetilmiştir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu şekilde somutlanan kategorileştirme denemesi, sosyal yardımları, kapitalist ekonomik ilişkiler seti içerisinde anlamaya dönük bir çabanın ürünüdür. Bir diğer ifade ile, sosyal yardımların, bu tür bir kapitalist ekonomik ilişkiler seti içerisinde anlam kazandığı savlanmaktadır. Burada, sosyal yardımlara ilişkin kuramsal bir açıklama çabası içerisinde, kavramsal kimi genellemeler olduğu açıktır. Böylelikle, şekilde somutlanan ve bu bölümde ayrıntılandırılmaya çalışılan bu açıklama biçimi, tek tek her sosyal yardım alıcı kişi ya da haneyi içermeyebileceği gibi, örneğin, yedek işgücü ordusunun farklı katmanlarına dahil olan her işsiz ya da yarı-işsiz için de geçerli olmayabilir; olması mümkün de değildir. Burada savlanan, ortalama sosyal yardım alıcı kişi ya da hanenin, kapitalist birikim olarak soyutlanan, kapitalist ekonomik ilişkilere ait bu tür bir açıklama biçimi içerisine doğrudan ya da dolaylı olarak yerleştirilebileceğidir. Dolayısıyla, anlatılan bir ortalamanın hikayesidir.

4.1. Yedek İşgücü Ordusu ve Sosyal Yardımlar

Kapitalist üretim tarzı içerisinde, ekonomik büyüme, sermaye birikimi biçiminde gerçekleşir ve bu da rekabetle açıklanır. Rekabet, “sermaye birikimi ve iktisadi büyümenin bir itici gücü olarak emeğin yerine makinenin konması eğilimiyle bileşik durumdadır”. Bu, emeğin toplumsal üretkenliğini artırma hedefinden

kaynaklanır ve ekonomik büyüme, değişir sermaye (“emek gücünü satın almak için kullanılan para”) ve değişmez sermaye (“makine, bina ve hammaddeleri elde etmek ve amortize etmek için kullanılan para”) arasındaki ilişki bakımından, “emek tasarruf eden araçların genişlemesi yönünde yoğun bir biçimde taraflıdır” (Mandel, 2008: 79-80). Bu nedenden dolayı, kapitalist üretimin örgütlenmesi ile istihdam arasındaki ilişki, her zaman belirli bir yedek işgücü ordusu yaratacak, dahası buna gereksinim duyacak bir biçimde şekillenmiştir. Braverman’ın (2008: 352) ifadeleri ile “kapitalizm koşulları altında, işsizlik bir sapma değil, kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Birikim sürecinin kendi enerjisi tarafından sürekli olarak üretilip emilir”. Bu ise, emek üretkenliğini artıracak ve üretimi emekten bağımsız kılacak bir biçimde, sermayenin göreceli artık-değer üretimi hedefinin bir sonucu olarak, sermayenin organik bileşimindeki⁶⁶ yükselme yönündeki değişim eğilimlerine bağlıdır. Marx’a göre, “sermayenin organik bileşimini yükselten”, sermayenin teknolojik değişime yön veren göreceli artık değeri artırma arayışıdır (Harvey, 2012b: 282). Mandel’in (2008: 84) de belirttiği üzere, “yedek emek ordusunun uzun-dönemli eğilimi sabit ya da artış yönünde olmak kaydıyla emek üretkenliğindeki artışın lehte sonuçları”, “nihayetinde kendilerini ilave ‘nispi artık-değere’” dönüştürür. “Belirtmek gerekir ki emekçilerin yedek sanayi ordusu ile faal sanayi ordusu arasında dağılımını belirleyen asıl unsur, işgücü arzının hacminden çok yatırılan sermayenin niteliği ve bileşimidir” (Işıklı, 1975: 55). Marx’a göre, bu, “toplumsal zenginlik artışının beraberinde gelen sermayenin organik bileşimindeki değişim”den kaynaklanır. Sermayenin organik bileşimindeki değişim, değişmez sermayenin değişir sermaye karşısındaki göreceli

⁶⁶ Sermayenin organik bileşimi ile ilgili Marx’ın (2011: 592-593) kavramsal ayırım ve netlikleri şöyledir: Sermayenin bileşimi, değer bileşimi ve teknik bileşimi olmak üzere ikili bir anlam taşır. Sermayenin değer bileşimi, sermayenin değişmez (üretim araçlarının değeri) ve değişir (emek gücünün değeri, ücretler) kısımlarının oranına göre belirlenir. Buna, sermayenin değişmez kısmının, değişir kısmına bölünmesi yoluyla ulaşılır. Marx, buna “sermayenin değer bileşimi” der. Marx’a göre, “bu değer üretim süreci sırasında iş görürken büründüğü maddi kılık açısından bakıldığında, her sermaye, üretim araçları ile canlı emek gücüne bölünür”. Bu da sermayenin teknik bileşimidir. Nikitin (1995: 107), sermayenin teknik bileşimini, “kullanılan üretim araçları kitlesi ile bu araçları işletmek için gerekli-emek miktarı arasında varolan ilişki ile belirlenen sermaye bileşimi” olarak tanımlar. Marx, sermayenin değer ve teknik bileşimleri arasında “sıkı bir karşılıklı ilişki” olduğunu söyler ve ekler: “(...)sermayenin değer bileşimine, bu bileşimin teknik bileşim tarafından belirlenmekte olmasını ve teknik bileşimde meydana gelen değişiklikleri yansıtmaması göz önünde tutarak, sermayenin organik bileşimi diyorum.” Nikitin (1995: 107), bu etkiyi şöyle açıklar: “(...) sermayenin teknik bileşimindeki her değişim, değer bileşiminde bir değişmeyi beraberinde getirir. Bundan dolayıdır ki, Marx, değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki ilişkiye, yani değer bileşiminin, sermayenin teknik bileşimi ile belirlendiği ve onun değişikliğini yansıttığı ölçüde değer bileşimine sermayenin organik bileşimi adını vermiştir.” Harvey’e (2012a: 194) göre, Marx, “‘organik kompozisyon’ terimini, açık şekilde, bir işletme içindeki sermayenin değer kompozisyonunu etkileyen teknolojiadaki değişimleri göstermek için” kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fine ve Saad-Filho, 2012: 114-117.

olarak artışına dayanır.⁶⁷ (Peet, 1975: 566). Marx’a (2011: 601-602) göre, “üretim araçlarının büyüklüğü”, onun bir parçası haline gelen emek gücüne göre artış gösterir ve “sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, üretim araçları kütesinde, bu kütleyi canlandıran emek gücü kütlesiyle karşılaştırmalı olarak gerçekleşen büyüme, sermayenin değer bileşiminde, sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı aleyhine büyümesiyle yansır”.⁶⁸ Marx’a (2011: 602) göre,

(...)tüketilen üretim araçlarının ya da değişmez sermaye kısmının değerini temsil eden fiyat unsurunun göreceli büyüklüğü birikimin ilerlemesiyle doğru orantılı, fiyatın emeğin karşılığı olan ya da değişir sermaye kısmını temsil eden diğer unsur, birikimin ilerlemesiyle ters orantılı olarak değişir.

Sermayenin organik bileşimindeki bu değişme, emek talebine de yansır. Marx (2011: 608), bu olguyu şöyle anlatır:

Emek talebi, toplam sermayenin büyüklüğüyle değil, bunun değişir kısmıyla belirlendiğinden, daha önce varsayılmış olduğu gibi, toplam sermayedeki büyüme ile orantılı olarak büyümek şöyle dursun, toplam sermayenin büyümesi ile giderek daha fazla küçülür. Emek talebi, toplam sermayenin büyüklüğü ile orantılı olarak ve bu büyüklükteki büyüme ile birlikte giderek daha hızlı düşer. Toplam sermayedeki büyüme ile birlikte, gerçi, bunun değişen kısmı ya da kendi parçası haline gelen emek gücü de büyür, ancak bu büyüme, gittikçe küçülen bir oranda olur.

Üretimde yaşanan gelişmeyle birlikte, “hammadde, makine, alet, avadanlık kitlesi, üretime sokulan emek gücü miktarına göre artar”. Emek gücü talebini belirleyen, sermayenin tamamı değil, değişir kısmıdır. Değişir sermayedeki göreceli düşüş de “işçilerin üretime çekilme ritminin gittikçe azalmasına” neden olur (Nikitin, 1995: 108). Böylelikle, kapitalist gelişimin gerçekleşmesi ile birlikte, sermayenin emek gücüne olan göreceli talebi de düşüş gösterir (Peet, 1975: 566). Marx’a (2011: 608) göre, yedek emek gücü deposundan daha fazla işçiyi üretime katabilmek ya da halihazırda çalışanların üretimde kalabilmesini sağlamak amacıyla, “hızlı bir toplam sermaye birikimi yetmez, birikimin artış hızının giderek artması gerekir”. “Bu büyüyen birikim ve merkezileşme”, sermayenin organik bileşimindeki, değişmez sermayenin değişir sermayeye oranla artış eğilimini derinleştirir ve değişir sermayenin göreceli küçülmesi, toplam sermayenin büyümesinden daha hızlı olur. Işıklı’nın (1975: 55) anlattığı gibi,

⁶⁷ “Değer bileşimi ile organik bileşimi birbirine karıştırmamak gerekir. Değer bileşimi, üretim araçlarıyla emek gücü fiyatlarının pazarda dalgalanması nedeniyle sürekli olarak değişebilir. Sermayenin organik bileşimi, ancak teknik bileşim değişmesinin etkisi altında değişir.” (Nikitin, 1995: 107)

⁶⁸ Bir noktaya dikkat çekmekte fayda var: “Farklı sanayiler ve sektörler, kendi sermayelerinin farklı değer kompozisyonlarına göre kıyaslanabilirler. Değişmeyen sermayenin yoğun olduğu sanayiler yüksek değer kompozisyonlarına sahipken, çok miktarda yaşayan emek istihdam eden sanayiler yelpazenin diğer ucunda yer alırlar” (Harvey, 2012a: 193).

kapitalistler, kapitalist gelişmenin belli bir aşamasından sonra yapacakları yeni yatırımlarda, daha az emek, buna karşılık daha çok makine, hammadde. . . kullanımına elveren teknikleri tercih ederler. Yani, değişmeyen sermaye, değişen sermayeye kıyasla daha büyük oranda yatırılmaya başlanır. Böylelikle, kapitalistler, işgücü taleplerini büyütmelelerinin sonucu olarak beliren ücret artışına bir tepki olmak üzere, işgücü taleplerini daraltma yönünde –ancak başka bir yolla- yeni bir gelişmeyi başlatmış olurlar. Yatırılan sermayenin hacmi büyüye bile toplam işgücü talebi azalmış olabilir.

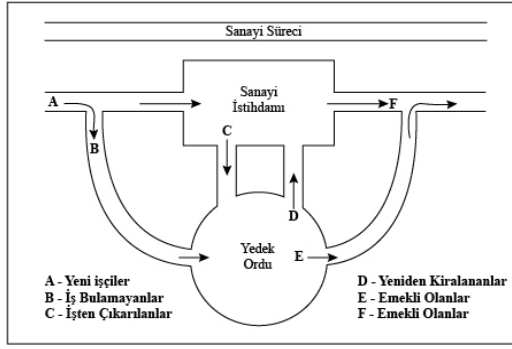
Sermaye birikimindeki artış, sermayenin organik bileşimini yükseltir ve bunun bir sonucu olarak, üretime dahil edilen emek gücü miktarı da düşer. Sonuç olarak, “işçilerin giderek büyüyen bir bölümü iş alanı bulamaz. İşçi sınıfının bir bölümü ise, sermaye birikiminin gereksinmesine oranla ‘fazla sayıda’ bulunur” (Nikitin, 1995: 108). “Artan üretime oranla”, işçilerin bir kısmı sürekli olarak “serbest hale” getirilir (Marx, 2011: 611). Mandel’in (2008: 84) belirttiği üzere, “kapitalizm yalnızca yeni istihdam yaratarak değil aynı zamanda (önceden ücretli olanların ve özellikle kendi işinin sahibi küçük çiftçi ve zanaatkârların işlerini yok ederek) yeni işsizler yaratarak yayılır”. Bu kapitalist üretim açısından bir gereksinimin ötesinde, bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki, “kapitalist üretim, nüfustaki doğal artış ile sağlanan kullanılabilir emek gücü miktarıyla asla yetinemez. Rahat bir biçimde faaliyet gösterebilmek için, kapitalist üretim bu doğal sınırlara bağlı olmayan bir yedek sanayi ordusunun varlığına ihtiyaç duyar”⁶⁹ (Marx, 2011: 613). Marx’a (2011: 735) göre, kapitalizm, “ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle” kalmaz, “aynı zamanda sürekli olarak sermaye birikimine oranla bir göreceli ücretli işçi nüfusu fazlası” da üretir.⁷⁰ Sweezy (2007: 95-96), faal ve yedek emek ordusu arasındaki ilişkiyi, “Sanayi Süreci” adını verdiği bir şekil ile inceler.

Bu şekle göre, bir yandan yeni işçiler (A) diğer yandan da yedek işgücü ordusunda yer alıp iş bulabilenler (D), faal emek ordusunu besler. Bu arada faal emek ordusundan da emekli olanlar (F) ve işten çıkartılanlar (C) şeklinde kopmalar olur. İşten çıkartılanlar yeniden yedek işgücü ordusuna dahil olurlar. Bu arada, emek gücünü satışa sunmasına karşın iş bulamayanlar (B) yedek işgücü ordusuna eklenir. Şekle göre, iş aramaktan vazgeçenler (E) de emekliye ayrılır (Sweezy, 2005: 95).

⁶⁹ Kapitalist birikim, kendi işleyiş yasaları gereği bir yedek işgücü ordusuna gereksinim duymakla birlikte, bu, yedek işgücü ordusunun, hep aynı bir yapı arz edeceği anlamına gelmez. Magdoff ve Magdoff’a (2004) göre, yedek işgücü ordusu yıllar içerisinde aynı kalmamış; “bileşenindeki ayrıntıları ve arzın kaynakları, yerel koşullar ve kapitalizmin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkilere bağlı olarak tarih boyunca değişim göstermiştir”.

⁷⁰ Marx (2011: 735), buna, “kapitalist üretimin büyük güzelliği” der.

Şekil 2. Sanayi Süreci

Kaynak: Sweezy, 2007: 96.

Sweezy'nin şekli ve yorumlamasında, Marx'ın yedek işgücü ordusu çözümlemesi ile farklılık barındıran kimi yanlar bulunmaktadır. Sweezy'e göre, üretkenliğini yitiren işçiler ile iş bulmaktan umudunu yitiren işçiler, emekliye ayrılır. Oysa ki, Marx'ın aşağıda ayrıntıları ile ele alacağımız görece artık nüfusa dönük kategorileştirilmesinde, bu kesimler yedek işgücü ordusu içerisinde ele alınır (Dertli, 2009: 600). Buna göre, üretkenliğini yitiren işçiler, durgun artık nüfusun en dipteki tortusuna; iş bulmaktan umudunu yitirenler ise, görece artık nüfusun durgun parçasına yerleştirilebilir.

Marx'a (2011: 609) göre, "sürekli olarak bir görece, yani sermayenin ortalama değerlendirme ihtiyaçları açısından aşırı, bu nedenle de fazla ya da artık işçi nüfusu yaratan, kapitalist birikimin kendisinden başka bir şey değildir". Diğer taraftan "işçi nüfusu, bizzat kendisi tarafından üretilen sermaye birikimi ile birlikte, giderek büyüyen ölçüde, kendisinin görece artık nüfus haline getirilmesinin araçlarını da" üretir. Bunlar, işçi açısından, sermayeye farklı bağımlılık biçimleri yaratır. Bağımlılığın ilk biçimi, kapitalist birikimin sürekli bir görece artık nüfus üretecek şekilde gerçekleşiyor olmasıdır. Bir diğer ifade ile, artık-nüfusu yaratan "işçinin kendisidir". İkinci biçim, bu artık nüfusun, Marx'ın da yukarıda işaret ettiği üzere, bizzat işçi tarafından üretilen sermaye birikimi ile sağlanıyor oluşudur. Bağımlılığın üçüncü biçimi ise, Marx'ın (2003: 88, 92) belirttiği üzere, sermayenin, ancak emek gücünün artı-emeğini kullanabilmesi, artı-emeğin sermaye açısından değer taşıması halinde, işçinin gerekli emeğini gerçekleştirip, kendi geçim araçlarını üretebilmesinden ileri gelir. Marx'a (2003: 88) göre, emek gücü, bunu yapamadığı durumda, "kendi geçim araçlarını (...) değişim yoluyla elde edemez, elde ederse de, yalnızca gelirden onun için ayrılan sadakayla elde eder". İşte Marx'ın "sadaka" olarak nitelediği sosyal yardımlar, kapitalist birikim ve onun zorunlu sonuçlarının içerisinde

ve emek gücünün yeniden üretimi koşullarına, sermayeye ek bir bağımlılık yaratacak şekilde yerleşir; çünkü yardımlar, kişileri emek gücünü satmaktan imtina ettirecek bir düzeyde de olmamalıdır.

Sermayedar, daha fazla artık-değer yaratma hedefi dolayısıyla, artı-emek zamanını, gerekli emek zamanı karşısında artırmak ister. Bu kapitalist üretim tarzının tarihsel eğilimidir. Bu nedenle sermaye, üretimi, özellikle görece artık-değer yaratacak şekilde daha fazla artı-emek oluşturacak yöntemlerle yapar. Marx’a (2003: 88) göre, kapitalist üretimin koşulu “giderek daha çok artı-emek üretmek olduğundan (...)artı-emeğin gelişmesine, fazla nüfusun gelişmesi uygun düşer”. Marx’a (2003: 88) göre, “farklı toplumsal üretim tarzlarında, nüfusun ve fazla-nüfusun artmasının farklı yasaları vardır” ve bu, “kapitalist üretim tarzına özgü bir nüfus yasası”dır (Marx, 2011: 609). Kapitalist birikimin genel yasası içerisinde, yedek işgücü ordusunun varlığı ve oluşumu bu yolla gerçekleşir. Yedek işgücü ordusu ya da “artık işçi nüfusu, birikimin ya da kapitalist temel üzerinde zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünüyse, bu artık nüfus da (...) kapitalist üretim tarzının bir varlık koşulu haline gelir (...) ve sermayenin değişen değerlendirme ihtiyaçları için, (...) her an sömürülmeye hazır insan malzemesi yaratır” (Marx, 2011: 610-611). Ancak bu zenginlik artışı, diğer yandan yoksullukta görece bir artışı da beraberinde getirir. Bu nedenle, “fazla nüfusun artması yoksullaşma ile özdeşdir”. Marx (2003: 92-93), bunu Grundrisse’den yapacağımız şu alıntı ile anlatır:

(...) gereğinden çok emek gerekli olmadığından, gerekli-emek gereksiz olarak görünür. Yalnızca sermayenin gerçekleşmesi için koşul olduğu ölçüde gereklidir. Öyleyse, sermaye tarafından konmuş olan gerekli-emek ve artı-emek arasındaki ilişki tersine döner, öyle ki, gerekli-emeğin –yani emek-gücünü yeniden-üreten emeğin- bir kısmı gereksizdir ve dolayısıyla bu emek-gücünün kendisi, gerekli işçi nüfusun bir *fazlalığı*, yani işçi nüfusun gerekli-emeği, gereksiz olmayan, ama sermayeye gerekli olan kısmının bir *fazlalığı* olarak kullanılır. Sermaye tarafından kaçınılmaz olarak dayatılan üretici güçlerin gelişmesi, artı-emeğin gerekli-emeğe oranını yükseltmekten ya da belirli bir artı-emek niceliği için, gereken gerekli-emek kısmını azaltmaktan oluştuğu için, eğer belirli bir emek-gücü niceliği verili ise, sermaye tarafından kullanılan *gerekli-emek* kısmı, sürekli olarak azalır, ya da bu emek-güçlerinin bir kısmı gereksiz duruma gelir (...). Dolayısıyla emek-gücünün belirli bir kısmının, yani onun yeniden üretimi için gereken emeğin bir kısmının gereksiz olarak konmuş olması artı-emeğin, gerekli-emeğe oranla büyümesinin zorunlu sonucudur. Görece gerekli-emeğin azalması, görece gereksiz emek-gücünün artması –yani artı-nüfusun meydana gelmesi olarak ortaya çıkar.

Marx’a (2003: 93) göre, bu nüfusun korunması, “bizzat emek-gücünün emeği ile olmaz –artık işçi olarak normal yeniden-üretimi yoluyla değil, işçinin başkaları sayesinde canlı varlık olarak yaşamasıyla olur”. İşte buradaki “başkaları” kamusal ya da hayırseverlik biçimindeki özel sosyal yardımlar olarak, artı-nüfusun korunmasına dahil olur. Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan görece gerekli-emeğin

azalması, görelî artık-değerin artırılmasının zorunlu bir sonucu ise, o halde, açığa çıkan yoksul artı-nüfusun korunması ve beslenmesine dönük sosyal yardım uygulamaları da kapitalizmin işleyişinin zorunlu bir sonucudur. Öte yandan gereklidir de; çünkü “sermaye, kendisini artı-sermaye olarak sürekli yeniden ürettiği için, bu yoksulluğu hem getirme hem de kaldırma eğilimindedir” (Marx, 2003: 93). Artı-sermayenin büyümesi için, görelî bir artı-nüfusa ve bu nüfusun önceden beslenmiş ve emek gücünü satmaya hazır bir halde bulunmasına gereksinim vardır. İşte sosyal yardımlar, bu işlevle yüklüdür.

Yukarıda belirtildiği üzere, işçi nüfusunun sermaye birikimi ile kendisini artık nüfus haline getiren koşulları üretmesi nedeniyledir ki, “yoksullaşma, emeğin kendisinin, emeğin üretken gücünün gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkar” (Marx, 2003: 88). Marx’ın (2003: 93) belirttiği gibi, “kapitalist, işçi sınıfının yeniden-üretim giderlerinin bir kısmını kendi sırtından atar ve böylece kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştırır”. O halde, yoksullaşan nüfus kesimlerinin, sosyal yardımlar yoluyla beslenmesi, aynı zamanda, sermayenin kârının garanti altına alınmasının da bir koşulu ve temelidir. Dolayısıyla görüleceği üzere, sosyal yardımlarla da birleşmiş bir biçimde, “birikimin ana kaldıracı, teknolojinin kendisi değil, yarattığı fazla emekçi havuzudur” (Harvey, 2012b: 291). Ancak bu süreç kendi içerisinde bir bütünü oluşturacak “çelişki”lerle doludur. Marx (2011: 618) bunu şöyle anlatır:

Sermaye aynı zamanda her iki tarafta iş görür. Birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan, kendilerini ‘serbest bırakarak’ işçilerin arzını artırır; aynı sırada, işsiz kalanların iş bulanlar üzerindeki baskısı, bunları daha çok emek sağlamaya zorlar, yani emek arzını belli bir ölçüde işçi arzından bağımsız hale getirir.

Aynı şekilde Marx (2011: 620), “işçi kitlesindeki doğal artışın, sermayenin birikim ihtiyaçlarını karşılayamaması ve yine de her zaman bunlardan fazla olması”nı, “sermayenin kendi özünde yatan bir çelişki” olarak yorumlar ve “binlerce kişinin, (...) işsiz kitleleri halinde sokakları doldurduğu bir sırada, bir yandan da işçi yokluğundan şikâyet edildiği görülür” der. Bu, aynı zamanda bir muhtaçlık ilişkisidir. Harvey (2012a: 227), “üretim araçlarına erişimleri kesilmiş emekçiler”in, “kendi yaşamları için onları istihdam edecek sermayedarlara muhtaç” olduklarını söyler. Kapitalizmin bu bir yandan ücret gelirine muhtaç ve mecbur bırakırken diğer yandan ücret gelirinden mahrum bırakma (Özuğurlu, 2008a: 351) şeklindeki tarihsel eğilimi, kapitalist birikimin işleyiş yasasına içkindir ve bu eğilimin sürekli yeniden üretilmesi gerekir. Aşağıda açıklayacağımız üzere, sosyal yardımlar ise, bir yandan ücretli çalışmaya muhtaçlık ve mecburiyetin ve muhtaç ve mecbur bırakılmışların diğer

yandan ise, ücret gelirinden mahrumiyetin ve mahrum bırakılmışların yeniden üretimini garanti altına alan koşullarla birleşir. Ücret ilişkisi etrafında oluşan muhtaçlık, mecburiyet ve mahrumiyet ilişkisini, sermaye ve kapitalist birikim lehine yeniden üretir ve böylece kapitalizmin söz konusu ilişkiyi içeren tarihsel eğilimi içerisine yerleşir.

Yedek işgücü ordusu ya da görelî artık nüfusun varlığı kapitalist birikimin işleyişinin zorunlu bir sonucu, ayrılmaz bir parçası ve hatta varlık koşuludur. Marx (2011: 619-623), görelî artık nüfusu “akıcı, saklı ve durgun” olmak üzere üç bölmeye ayırarak inceler.⁷¹ Marx’a (2011: 619-623) göre, bu üç bölmede gerçekleşen yedek işgücü ordusu, kapitalist birikimin işleyiş yasalarına göre şekil alır.

Marx (2011: 619-620), modern sanayiye ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak, üretime kitlesel bir şekilde katılan ve yine kapitalist üretim tarzının yapısı gereği işsiz kalan nüfus dilimini, görelî artık nüfusun “akıcı” parçası olarak tanımlar. Nikitin’e (1995: 109) göre, görelî nüfus fazlasının bu biçiminde, işçiler üretime çekilir ya da üretimden elenir ve içlerinden bir bölümü sürekli olarak işsiz kalır. Bu, üretimin genişlemesi ve azalması, yeni makine kullanımı ve işyerlerinin kapanması dolayısıyla gerçekleşir. Yedek işgücünün bu türü, çoğunlukla kentlerde ve sanayi merkezlerinde görülür. Marx’ın yedek işgücü ordusunun, akıcı parçası olarak belirlediği tabaka, halihazırda işçileşmiştir; “zaten tam zamanlı işçidirler, bazı sebeplerle geçici olarak işten atılırlar, işsizlik dönemini bir şekilde atlatırlar ve birikim koşulları iyileşince tekrar istihdam edilirler” (Harvey, 2012b: 295).

Kapitalist üretimin gelişimi ile birlikte görülen mülksüzleşme, emek ve geçim araçlarından koparılma süreçleri ile yaşanan tarımsal çözülüşün ardından, kırdan kopup kentlerde çalışmaya hazır nüfus ise, görelî artık nüfusun “saklı” parçasıdır (Marx, 2011: 620-621). Tarımda kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişimi ve

⁷¹ Magdoff ve Magdoff (2004) yedek işgücü ordusunu, işgücü piyasasına dönük daha doğrudan konumlar çerçevesinde ele alır. Bu çerçevede, iş arayanlar ve iş bulamadığı için iş aramaktan vazgeçenleri de içerecek şekilde işsizler; “tam zamanlı çalışmak isteyen yarı-zamanlı işçiler”; “ufak tefek işler” yaparak kendi hesabına çalışanlar ve tam zamanlı bir iş ararken geçici-düzensiz çalışanlar; iktisadi gerileme, artan makineleşme ve üretimin ücretlerin daha ucuz olduğu ülkelere kaydırılmasına bağlı olarak işini kaybetme olasılığı olan işçiler ve çeşitli nedenlerle tarım dışı sektörlerde iş aramak zorunda olan ve yedek işgücü ordusuna dahil olan kır kökenli işçiler; tutuklu ve engelliler gibi, iktisadi olarak aktif nüfus içerisinde sayılmayan; ancak değişen koşullarla birlikte istihdama katılmaya uygun olacak olanlar, yedek işgücü ordusunun farklı katmanları olarak değerlendirilebilir. Braverman (2008: 253), yedek işgücü ordusunun, “modern toplumda, işsizlik dâhil çeşitli biçimlere” büründüğü söyler ve bunları şöyle sıralar: “ (...)düzensiz istihdam edilenler; yarı zamanlı istihdam edilenler; ev kadınları olarak, ‘kadın işleri’ için bir yedek oluşturan kadınlar kitlesi; hem tarımsal hem de sınıfl nitelikli göçmen emek orduları; olağanüstü yüksek işsizlik oranlarına sahip siyah nüfus ve yabancı emek yedekleri gibi biçimler.”

makineleşme süreçleri sonrasında, “tarımsal emek-gücü talebi mutlak olarak” azalır. Bununla birlikte, tarım işçileri yedek işgücü ordusunun kentlerde biriken kısmına dahil olur (Nikitin, 1995: 110). Tarımsal alanlarda, sanayi merkezlerinin aksine, “tarımsal teknoloji tarafından ‘serbest bırakılanların’ püskürtülmesini dengeleyecek herhangi bir karşı hareket mevcut” olmadığından, emek gücünün kentsel alanlara doğru akar (Braverman, 2008: 353). Yedek işgücü ordusunun bu tabakası, işçileşmemiştir. Harvey’e (2012b: 295-296) göre, bu tabaka, “büyük sanayinin yerinden ettiği ve emek pazarına girmeye zorladığı küçük burjuva bağımsız üreticileri ve zanaatkârları da içerebilir”; görüleceği üzere bu haliyle oldukça geniş nüfus dilimlerini kapsamaktadır.

Marx’a (2011: 621) göre, yedek işgücü ordusunun üçüncü bölümü olan “durgun” artık nüfus, “faal işçi ordusunun bir bölümünü oluşturur; ancak, tümüyle düzensiz işlerde çalıştırılır”. Bu kesimin harekete geçirilmesi oldukça zordur (Harvey, 2012b: 296). Marx (2011: 621), devamında, görelî artık nüfusun bu dilimini, geçim ve hayat şartlarına ilişkin de bir fikir verecek biçimde şu şekilde değerlendirir:

Bu yüzden görelî artık nüfusun bu bölümü, sermayeye tükenmek bilmeyen bir kullanılabilir emek gücü kaynağı sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve tam bu durum, onları sermayenin özel sömürü dallarının geniş temeli haline getirir. Maksimum çalışması süresi ve minimum ücret bunların ayırt edici özellikleridir.

Marx (2011: 622), son olarak durgun artık nüfusa, “görelî artık nüfusun en dipteki tortusunu” yerleştirir⁷² ve bu bölmei “sefalet alanı” olarak tanımlar. Bu bölmede, suç alanı bir tarafa bırakıldığında, geriye kalanları üçe ayırır. İlk grup, çalışabilecek durumdakiler; ikinci grup, yetim ve yoksul çocuklar; üçüncü grup ise, “ahlâk düşkünleri” ve “serseriler”in yanında, “çalışabilecek halleri kalmamış kimseler”den oluşur. Bu kategori içerisinde, “işbölümü yüzünden hareket yeteneklerinden yoksun, çaresizlik içinde kıvrananlar, bir işçinin normal çalışma yaşını aşmış insanlar” ve son olarak sanayinin gelişim süreçleri ile bağlantılı olarak “sanayi kurbanları” olarak adlandırılan sakat ve dullar yer alır. Harvey’e (2012b: 296), “bunların ücretli emek gücüne katılmaları neredeyse imkânsızdır”. Fine ve Saad-Filho (2012: 108)’ya göre bunlar “sürekli işsizler katmanı” olarak betimlenebilir ve “birikimin ritmi ile karakteristiklerinin birleşimi ve ister yaş, cinsiyet, geçmiş

⁷² Marx (2011: 622) “görelî artık nüfusun en dipteki tortusunu, sefalet alanının sakinleri”nin oluşturduğunu söyler. Bu, yedek işgücü ordusunun diğer üç parçasından ayrı bir tabaka imiş gibi gözükmeyle birlikte, Marx’ın görelî artık nüfusu üç biçimde tariflemesinden dolayı, Harvey’in (2012b: 296) de belirttiği üzere, yedek işgücü ordusunun durgun kesimine dahildir.

deneyimler (ya da bunların yokluğu) ister malullük yüzünden kendilerini kapitalist istihdama elverişsiz olarak algılayışları” nedeniyle, “yoksullaşarak sadakaya muhtaç duruma gelmeye” mahkûmdurlar.

Marx’a (2011: 622) göre, “sefalet, görelî artık nüfusla bir arada, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir varlık koşulunu oluşturur”. Marx (2011: 623-624), “yedek sanayi ordusunu her zaman birikimin hacim ve enerjisi ile dengeli bir durumda tutan yasa”nın, aynı zamanda işçiyi sermayeye sıkı bağlarla bağladığını ve bunun da “sermaye birikimine karşılık gelen bir sefalet birikimi” gerektirdiğini belirtir. Bu, kapitalist birikimin genel yasasıdır:

Toplumsal zenginlik, faaliyet halinde bulunan sermaye, bunun büyümesinin hacmi ve gücü ve dolayısıyla da proletaryanın mutlak büyüklüğü ve emeğinin üretici gücü ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Kullanıma hazır emek gücünün büyüklüğünü artıran nedenler, sermayenin genişleme gücünü artıran nedenlerle aynıdır. Yani yedek sanayi ordusunun görelî büyüklüğü, zenginlik potansiyeli ile birlikte artar. Ama, bu yedek ordunun, faal orduya oranı ne kadar büyükse, (...) artık nüfus o kadar yığılmal şekilde yerleşiklik kazanır. Son olarak işçi sınıfının düşkünler tabakası ve yedek sanayi ordusu ne kadar büyükse, resmî yoksulluk da o kadar büyük olur. *Bu, kapitalist birikimin mutlak, genel yasasıdır.* (Marx, 2011: 622)

Kapitalist birikimin genel yasası, “zenginliğin büyümesini belirleyen sermaye birikimi” ile “işçi sınıfının yanında bulunan ve durmadan büyüyen işsizlik ve yaşamın güvensizliği”⁷³ olgularının farklı uçlarda; ancak bütünleşik bir gelişim izlemesidir. Yedek işgücü ordusunun kaçınılmaz, zorunlu ve aynı zamanda gerekli varlığının yanında, işçi sınıfının/faal emek ordusunun yoksulluğu ve sermaye birikimi, “kapitalist toplumun birbirinden ayrılmaz iki yönüdür” (Nikitin, 1995: 112). “Eşitsizlik ve yoksulluk, kapitalist üretim tarzının işlevsel bileşenleridir”; bu nedenle, “kapitalizm zorunlu olarak eşitsiz toplumsal yapılar üretir” (Peet, 1975: 564); “kapitalist üretim tarzında yoksullar hep mevcut olacaktır” (Harvey, 2012b: 291). Kapitalist birikim, eşitsizlik ve yoksulluğun hem bir biçimi hem de bir kaynağı olarak, sınıf içi ücret eşitsizlikleri ve farklılıkları üzerine kuruludur. Harvey’in (2012b: 291) de işaret ettiği üzere, “kapitalizm, emekçileri işsiz bırakan teknolojiler kullanarak görelî emekçi fazlası yarattığı için yoksulluk üretir”.

İşçi sınıfının görelî ve mutlak olmak üzere iki tür yoksullaşma biçiminden söz edilebilir. Görelî yoksulluk, “toplumsal zenginlik arttıkça, toplumda yeni yaratılan

⁷³ “İşsizlik ve yaşamın güvensizliği” olguları, tezin alan çalışması bulgularının anlatıldığı bölümde, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Yardım alıcıların işsizlik deneyimi, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde; yaşamın güvensizliği ise, yardım alıcıların geçim-hayat şartları ve sosyal politika deneyimi kapsamında “güvencesiz yaşam- yoksulluk manzaraları – ‘sefalet alanı’” başlığı altında incelenmiştir. İlgili olgular, doğrudan bu başlıklar altında incelenmekle birlikte, diğer başlıklar altında da bu olgulara karşılık gelecek verilere rastlamak mümkündür.

değerden (yani ulusal gelirden) işçinin aldığı payın” azalırken, sermayenin payının artmasını anlatır. Mutlak yoksullaşma ise, “işçilerin çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşması demektir. ” Bu çerçevede, “gerçek ücret düşer, yaşam pahalılanır, işsiz ordusu, kırlarda olduğu gibi kentlerde de kabarır, emek (çalışma) yeğînleşir, konut koşulları çekilmez hale gelir, vb. ” (Nikitin, 1995: 112-113).

O halde, sosyal yardımlar da işçi sınıfının özellikle mutlak yoksullaşma eğilimi içerisinde olan kesimlerine ve “sefalet alanının sakinleri”ni içerecek şekilde, artık nüfusun farklı kategorilerine yönelir. Böylece bir yandan yedek işgücü ordusunun yeniden üretimini sağlar diğer yandan da yoksulluk, işsizlik ve sefaletin bir parçası olur. Sosyal yardım alanların, -en azından bir bölümünün- görelî artık nüfusun bu dilimlerinin üyelerinden oluştuğu söylenebilir.⁷⁴ Bu anlamda, sosyal yardımlar, görelî artık nüfusun her üç kategorisinin içerisinde yer alan, kentlerde, sanayi ve hizmetler sektöründe güvencesiz çalışıp belirli aralıklarla işsiz kalanların; tarımsal üretim ve emek gücünden kopup kentlere gelenlerin; düzensiz işlerde kalıcı ve sürekli bir biçimde geçici çalışanların ve son olarak, “sefalet alanının sakinleri”nin beslenmesi yoluyla yeniden üretimi ve kontrolü işlevini görerek, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanması sürecine eklenir.

Harvey’e (2012b: 297-298) göre, yedek işgücü ordusunun akıcı parçasının “sistemli bir biçimde idare edilme tarzı (örneğin işsiz işçilerin daha sonra işgücüne geri gelebilmeleri için nasıl hayatta ve yeterince sağlıklı tutuldukları) açıkça dikkate değer bir konudur”. Bu konu, akıcı nüfusun, işi olanlarla rekabet edebilmeleri gereksinimini de içerir. Harvey’e (2012b: 298) göre, “sosyal refah kurumlarının yaratılması buna bir cevaptır”. Harvey (2012b: 298), rekabetin ve rekabet üzerinden çalışma ilişkisinin sermaye lehine düzenlenmesinin sağlanabilmesi için emek gücünün satışının önemine dikkat çeker:

Emek arzının yönetimi kritik niteliktedir. Kapitalist sınıfın çıkarı yedek orduyu yaratacak ve sürdürecektir şekilde (akıcı nüfus ile saklı nüfusu birleştirerek) emek arzını yönetmektir. Böylece ücretler düşük tutulmalı, çalışan işçiler işten atılmakla tehdit edilebilmeli, emek örgütlenmesi aksatılmalı ve çalışanların emek yoğunluğu yükseltilmelidir.

İşte sosyal yardımların, tam bu noktada, görelî artık nüfusun akıcı parçasının üyelerinin yeniden üretimine, onları “hayatta ve sağlıklı” bir biçimde tutarak dahil

⁷⁴ Türkiye söz konusu olduğunda, görelî artık nüfusun farklı dilimlerine has sosyal yardım türlerinden söz etmek de mümkündür. Örneğin, eşi vefat etmiş kadınlara dönük sosyal yardım, engelli yardımları, 65 yaş aylığı bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca, gıda, kömür, şartlı eğitim ve sağlık vd. yardımların da görelî artık nüfusun farklı dilimlerine yerleştirilebilecek yardım alıcılara dağıtıldığı söylenebilir.

olduğu söylenebilir. Wood'un (2006: 162) da işaret ettiği gibi, bu noktada devreye devlet girer ve “emek talebinde kaçınılmaz olarak yaşanan konjonktürel düşüşler sırasında işçilerden oluşan ‘yedek ordu’yu koruyarak, iş olmadığından hayatını devam ettirecek başka bir yolu olmayan mülkiyetsiz nüfusu yaşatmak için yardım” eder. Sosyal yardımların bu dahil olma biçimi, aynı zamanda, aşağıda ifade edileceği üzere, akıcı parçanın, faal emek ordusu ile rekabetini ortadan kaldırmayacak ve yeniden üretecek şekilde, emek gücünü arz etmeye devam etmesini de sağlamak zorundadır. O halde, sosyal yardımların, kapitalist birikimin temeli olan, yedek ve faal ordu arasındaki rekabetin sağlanması noktasında işlevselleştiği görülmektedir.⁷⁵

Bununla bağlantılı bir konu da emek gücünün yeniden üretimi ile emek gücünün arzı arasındaki ilişkidir. Harvey (2012a: 93), işçi sınıfının, -aynı sermayedar sınıf gibi- artık-değerin üretimine uygun koşullar içinde yeniden üretilmesi gerektiğini belirtir. Sosyal yardımlar da, artık-değer üretimine özgün koşulların gerektirdiği, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi içerisinde anlam kazanır ve gerçekleşir. Böyle olduğu oranda, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanmasına eklemlenir, kapitalist birikimin genel yasasının bir parçasını oluşturur ve sosyal yardımların genel yasasına temel teşkil eder. Yoksulluk ve sefalet, bu halleri ile ve sosyal yardımlarla da beslenmiş bir biçimde, kapitalist birikimin hem bir sonucu; ama aynı zamanda da varlık koşuludur ve sosyal yardımların genel yasası ile birlikte kapitalist birikimin genel yasasının işleyiş koşullarını ve devamlılığını sağlar. Harvey’e (2012a: 231) göre, emek gücünün yeniden üretim olanaklarının, hanehalkları tarafından kısmen de olsa karşılanabilmesi, işçilerin, emek güçlerini satma ve ücretli emeğe katılma mecburiyetlerini baskılar. Oysa ki, kapitalist üretim tarzı, varlığını sürdürebilmek için emek gücünü satmak zorunda olan nüfusu sürekli olarak artırma eğilimindedir (Harvey, 2012a: 234). İşte, sosyal yardımların kişileri, fiziki varlıklarını devam ettirmelerine bile izin vermeyecek ve dolayısıyla emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir biçimde düzenlenmesi, bu nedenden ileri gelir.⁷⁶ Arın’ın (2013: 237-238) da belirttiği üzere, sosyal yardımlarda amaç,

⁷⁵ Refah devletinin gelişkin olduğu dönemlerde, çeşitli sosyal politika uygulamalarının, faal emek ordusu ile yedek emek ordusu arasındaki “rekabeti azalttığı için ‘bir birikim kaldıracı’ olarak işsizlerin işlevini de ortadan” kaldırdığı deneyimlenmiştir (O’Connor, 1995: 297). Ancak bu olgu, bu bölüm boyunca anlatılan tarihsel eğilimi değiştirmez.

⁷⁶ Kapitalizmin gelişiminin farklı evrelerinde, buna ters yönde hareketler de görülmüştür. Örneğin refah devletinin olgunlaştığı dönemlerde, sosyal yardımları da içerecek şekilde sosyal politikalar, işçilerin, “kendi emek güçlerini değişen sermaye olarak satmaları için ekonomik özendiricileri de güçsüz” düşürmüştür (O’Connor, 1995: 296). Bu aynı zamanda, sosyal refahın gelişiminin ve yoksul ve

yoksulluk/ihtiyaç/muhtaçlık yoklamalarını da içerecek bir biçimde, kişi ve hanehalklarını yardımı hak eden toplumsal gruplar olarak tescil etmekten çok çalışmaya özendirme; bu nedenle sosyal yardımlar, “aslında emek gücünün metalaşmasını güçlendirmeyi amaçlar”.

Bu, devletin, sermayenin gereksinimleri doğrultusunda, kişileri, “emek güçlerini satma zaruretiyle kurtaracak ücretli emek dışındaki geçim yollarını kolayca bulamamalarını sağlama” zorunluluğundan kaynaklanır (Wood, 2006: 162). O halde, işçi açısından emek gücünün satışı, koşulları devlet tarafından da sağlanan bir zorunluluk halini alır. Oysa ki görünüşte bu bir zorunluluk değil, sermayedar ile ücrete bağımlı emekçi arasında, “karşılıklı serbest irade ilkesi” (Aslan, 2005: 15) üzerine kurulu özgür bir ilişkidir. Buna karşılık, işçinin emek gücünü satmama “özgürlüğü” de vardır; ancak bu “kısmi bir özgürlüktür”; çünkü karşılığı “açlıktan ölme ya da toplumsal düşkünleşmedir” (Fine ve Saad-Filho, 2012: 39). Aslan’a (2005: 15) göre, “bu öyle bir özgürlüktür ki, emeğin serbest iradesini ücret ilişkisinin kurulmaması yönünde koymasının sonucu”, işyeri ve piyasa olmak üzere, emek üzerinde kurulan iki düzlemdeki bir baskı biçiminde kendisini gösterir. İşyerindeki baskı toplu sözleşme, sendika, yönetime katılım gibi çeşitli araçlarla dönüşüme uğrayabilirken, piyasa baskısının varlığını koruduğu belirtilmektedir. Böylelikle, sosyal yardımlar, Harvey’in (2012a: 230) ifadeleri ile, “yedek sanayi ordusu vasıtasıyla gerçekleşen emek gücünün arzı⁷⁷ üzerinde kurulan kapitalist bir kontrol” mekanizması gibi işler. Bu nedenle, sosyal yardımların örgütlenmesi, yedek işgücü ordusunun varlığının, kapitalizmin işleyişi içerisindeki yeri ile uyumlu bir eğilim sergiler.

4.2. Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardımlar

Kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasında, görece artık-değerin üretimi hedefi ve emek gücünün yeniden üretimi gereksinimini içeren bir diğer bağlantı, ücret ilişkisi çerçevesinde kurulur. Sosyal yardımlar, kapitalist birikimin genel yasası ile birleştiği noktada, ücretlilik ilişkisinin düzenlenişine, 1) yedek işgücü ordusunun yeniden üretimine eklenilerek ücretler üzerinden baskı oluşturmaları, 2) emek gücünün arzı ve ücretler üzerinden rekabetin artırılması, 3) ücretler arasındaki

ücretlilere dönük gelirin yeniden dağıtım mekanizmalarının, neo-liberal evrenin aksine, işgücü piyasası ile bağının da görece zayıf olduğu bir dönemdir (O’Connor, 1995: 296).

⁷⁷ Bu anlatılanlardan sonra tersinin de doğru olduğu söylenebilir. Cordonnier’in (2014: 77) söylediği gibi, “işsizlik, iş aramanın bir sonucudur”.

farklılaşma 4) ücretlerin baskılanması ve 5) düşük ücretli çalışmanın yeniden üretimi şeklinde beş biçimde eklemlenir.

İlk olarak, düşük ücretli işlerin yaratılmasının ve varlığının kapitalist birikimin tarihsel bir eğilimi olduğu belirtilmelidir. Göreli artık-değeri yükseltme hedefi ve üretici güçlerin gelişimi çerçevesinde, sermayenin organik bileşimindeki artış, bir yedek işgücü ordusunun oluşumunun yanı sıra düşük ücretli işleri de kendi nesnel gelişimi içerisinde barındırır. Braverman’a (2008: 350) göre, makineleşmenin artışı, “sermaye birikiminin (...) daha az makineleşmiş alanlarında” kullanılacak bir yedek işgücünü açığa çıkartır. Bunun bir sonucu olarak emek gücü, bu çevrimin yeniden üretimi ile birlikte üretkenliğin daha az olduğu işlerde toplanır. “Bu ‘yeni’ sanayilerdeki ve mesleklerdeki ücret oranları makineye dayalı mesleklerde sürekli olarak artan emek verimliliği tarafından yaratılan göreli artık nüfusun sürekli olarak el altında tutulmasıyla birlikte düşük tutulur”. Braverman’ın bu söyledikleriyle, böylelikle, göreli artık-değer üretiminin süreklilik kazanmasının, işgücü piyasasının genelinde, düşük ücretli işlerin yeniden üretimi sonucunu doğuracağı görülmüş olur. Kapitalist sermaye birikimi yoluyla oluşan yedek işgücü ordusunun varlığı, ücretler üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratır. “Yedek sanayi ordusunu ve faal sanayi ordusunu oluşturan emekçiler arasındaki rekabet ücret düzeyinin aşağılara çekilmesi yönünde bir etki yapar” (Işıklı, 1975: 58). Öte yandan, rekabet sadece, yedek ve faal emek ordusu arasında değil, aynı zamanda yedek ve faal emek ordusunun üyelerinin kendi arasındadır⁷⁸ da. Ancak, yedek işgücü ordusunun varlığı açısından düşünülecek olursa, yedek işgücü ordusu, söz konusu rekabet nedeniyle, faal emek ordusuna dahil olabilenlerin çalışma koşullarını, ücretleri de içerecek şekilde olumsuz yönde etkiler.⁷⁹ Lebowitz’in (2006: 115), belirttiği üzere, işçilerin kendi aralarındaki rekabeti, ücret ve çalışma koşulları üzerinde, “sermaye ile *aynı doğrultuda*” bir baskı yapar ve sermayenin aksine, “ücretli emekçilerin *bireyler olarak* kendi çıkarları yönünde hareket etme çabaları, *bir bütün olarak* ücretli emeğin çıkarlarına karşıt

⁷⁸ Marx (1999a: 63), işçilerin kendileri arasındaki rekabetin sadece, birinin emek gücünü diğerinden daha ucuza sunduğu için değil, aynı zamanda birinin, iki kişilik iş yaptığı için de var olduğunu belirtir.

⁷⁹ Yedek işgücü ordusunun varlığı, sadece faal emek ordusunun çalışma koşulları üzerinden bir baskı yaratmaz, aynı zamanda bu çalışma koşulları ile de içsel bir bağlantı içerisinde mücadele kapasitesini de etkiler. Savran’ın (2008: 39) da belirttiği üzere, “çok özel vasıflara sahip işçiler dışındaki bütün işçiler, mücadeleye giriştikleri takdirde her an kendi yerlerine işsizler ordusundan yeni işçilerin alınabileceğini bilirler”. Mandel’in (2000: 145) dikkat çektiği üzere, “başarılı sendika faaliyetinin nesnel olanakları da (...)yedek sanayi ordusunun görece büyüklüğüne bağlıdır”. Ginsburg (1979: 24) da yedek işgücü ordusunun, işçilerin ücret artışı yönündeki mücadelelerinde bir engel olarak işlevleneceğini belirtir. Böylelikle, yedek işgücü ordusu, işçilerin mücadele kapasitesini daraltarak da emeğin sermaye karşısındaki göreli konumu düşürür.

yönde işler”. Harvey’in (2012b: 292) işaret ettiği gibi, “görelî artık nüfusun varlığı, (...) istihdam edilenlerin aşırı çalışmasına yol açar, çünkü halihazırda bir işi olanlar fazla mesai yazılmamasına, ve emek yoğunluğunu artırmaya razı olmazlarsa işten çıkarılmakla tehdit edilebilir”. Marx (2011: 614-615), bunu şöyle açıklar:

İşçi sınıfının çalışmakta olan kısmının aşırı çalışması, işçi sınıfının yedek kısmını büyütürken, diğer taraftan, yedekte bulunan kısmın rekabet yoluyla çalışmakta olan kısım üzerinde yarattığı baskının artması, çalışmakta olan işçileri aşırı çalışmak ve sermayenin diktasına boyun eğmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kısmının aşırı çalışması ile diğer kısmının zorla işsizliğe mahkum edilmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistin bir zenginleşme aracı haline gelir ve aynı zamanda yedek sanayi ordusunun üretimini toplumsal birikimdeki ilerlemeye uyan bir ölçüde hızlandırır.

Yedek işgücü ordusunun oluşturulması ve yeniden üretimi, kapitalist birikimin de zorunlu bir gereğidir. Marx’a (2011: 735) göre, kapitalist üretimin, sermaye birikimine koşut olarak sürekli bir görelî ücretli işçi nüfusu fazlası yaratması ile “emek arz ve talebi yasası doğru çizgi üzerinde tutulur, ücret oynamaları kapitalist sömürüye uygun sınırlar içine alınır ve son olarak işçinin kapitaliste bu derece vazgeçilmez biçimde gerekli görülen toplumsal bağımlılığı sağlanmış olur”. Nüfusun bu diliminin, “ücretler üzerinde aşağıya doğru baskı yapmaması mümkün değildir”; ancak yedek işgücü ordusunun bu işlevi yerine getirebilmesi için, sermaye birikiminin gelişimine paralel olarak nüfusun giderek daha büyük bir bölümünün işçileştirilmesi ve faal ve yedek emek ordusu arasındaki rekabetin sürdürülmesi gerekir (Resistance Books, 2008: 45). Bu nedenle, yedek işgücü ordusunun yeniden üretilmesi yetmez; emek gücünün, ücretler üzerinden baskı yaratabilecek bir şekilde sunumunun koşullarının oluşturulması gerekir. Fine ve Saad-Filho’nun (2012: 108), belirttiği üzere, “yedek ordu istihdama göre ne kadar büyükse istihdam için rekabet o kadar büyük, ücretler o kadar düşük olur”. İşte sosyal yardımlar bu koşulların yeniden üretim sürecine dahil olur. Kapitalizmin işleyişi doğrultusunda, belirli bir grup işgücü, gerektiğinde istihdama gerektiğinde ise yedek işgücü ordusuna dahil edilir. Böylelikle kapitalist birikimin doğası gereği yeterli miktarda gerekli emek gücü piyasada dolaşmış ve emek gücü arzı, ücretler arasında rekabeti kızıştıracak şekilde belirli bir düzeyde tutulmuş olur. Marx (2011: 615), yedek işgücü ordusunun varlığı ve ücretler arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

(...) işçi ücretlerinin genel hareketleri, yalnızca, sınıfların dönemselleriyle uyumlu olarak yedek sanayi ordusunda gerçekleşen genişleme ve daralmalar tarafından düzenlenir. Bundan dolayı, bu hareketler, işçi nüfusunun mutlak sayısındaki değişikliklerle değil, işçi sınıfının faal işçi ordusu ile yedek işçi ordusuna bölünmesinin değişen oranlarıyla, artık nüfusun görelî büyüklüğündeki artış ve azalışlarla, bu nüfusun kâh soğurulup kâh yeniden serbest bırakılmasının derecesiyle belirlenir.

Ayrıca yine yedek işgücü ordusu ve ücret ilişkisi çerçevesinde, Marx’a göre, “emek tasarrufu sağlayan makinelerin kullanılmaya başlanması”, “kapitalistlerin ücret artışlarına karşı (...) verdikleri dolaysız bir cevaptır” (Sweezy, 1997: 93). Sweezy’e (1997: 98) göre, “emek tasarrufu sağlayan teknolojik yenilikler sonucunda yedek ordu ortaya çıkar ve yedek ordu sayesinde de artı değer ve artı değere el koyan sınıf varlığını sürdürür”. Görüleceği üzere, ücret ilişkisi, yedek işgücü ordusunun oluşumu ve yeniden üretimi açısından sermayenin organik bileşimini de içerecek şekilde kapitalist birikim ile doğrudan bağlantılı bir kategoridir.⁸⁰ Bu nedenle, sermaye, yapacağı yatırımların, “artık değer oranını düşürebilecek kadar ücret artışı” yaratması durumunda, sermaye birikimini yavaşlatarak, emek gücünün talebini sınırlandırabilir (Işıklı, 1975: 56). Ayrıca, “teknolojik ve organizasyonel değişiklikler, (...) birikimi sürdürebilmenin araçları olarak (...)” yedek işgücü ordusunu üretecek bir biçimde, “kullanılan toplam sermaye içindeki değişen sermayeye”, yani emek gücüne dönük talebi aşağı çekerek ücret oranını azaltırlar (Harvey, 2012a: 228). Harvey’e (2012a: 229) göre, “işsizlik, sadece artı-değerin yeni değişen sermayeye çevrimini sağlayacak bir yedek emek gücü havuzu sunmakla kalmaz, aynı zamanda ücret oranlarını aşağıya çeken bir baskı uygular”. Böylelikle, sabit bir yedek işgücü ordusunun oluşumu ve yeniden üretimini⁸¹ sağlayacak koşullar ücret ilişkisi etrafında şekillenir.

Sosyal yardımlar da emek ve sermaye arasındaki üretim noktasına ait bir toplumsal ilişki biçimi olan bu ücret ilişkisinin içerisine, “kapitalist bir kategori” olarak yerleşir. Sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun varlığının yeniden üretimine eklemlenerek, sadece kapitalist birikim değil, aynı zamanda artık-değere el

⁸⁰ Ücret ve ücret ilişkisi, ideolojik bir işlevle de yüklüdür. Marx (2011: 517) bu durumu şöyle anlatır: “ (...)ücret biçimi, iş gününün gerekli emek-zaman ve artık emek-zaman, karşılığı ödenmiş emek-zaman ve karşılığı ödenmemiş emek-zaman diye bölünüşü ile ilgili her türlü izi siler. Her tür emek, karşılığı ödenmiş emek olarak görünür.” Nikitin (1995: 92-93) ise, bu işlevi, şöyle açıklar: “Ücretin emeğin karşılığı olarak görülmesi, işçinin, ücretini, ancak belli bir süre çalıştığı zaman almış olmasından dolayıdır. Üstelik, ücret, emek-zamanına (saat, gün, hafta) ya da imal edilen ürün miktarına göre saptanmıştır. Gerçekte ise, Marx’a göre, ücret bir şekil değişikliğidir, yani meta olan emek-gücü fiyatı ya da değerinin gizlenmesi, maskelenmesidir. (...)Kapitalist toplumda, ücret, emeğin bedeli şeklinde araya girdiğinden, kaçınılmaz olarak, işçiye emeğinin eksiksiz olarak ödendiği izlenimini verir. (...)Ücret, kapitalist tarafından işgününün yarısının bedelinin ödendiği, öbür yarısının ödenmediği, olgusunu gizliyor. Ücretin, emek zamanının gerekli emek-zamanı ve ek emek-zamanı, bedeli ödenen zaman ve bedeli ödenmeyen zaman olarak bölünmesinin bütün izlerini gözlerden saklaması, işte böyle oluyor. Ücret, ücretli işçinin tüm emeğinin karşılandığı görüntüsünü yaratır ve böylece de sömürüyü maskeleyebilir.”

⁸¹ Yedek işgücü ordusunu artıran bir diğer olgunun da orta sınıfların mülksüzleşme ve proleterleşmeleri aracılığıyla, tek gelir kaynakları olan emek güçlerini arz ederek ya faal sanayi ordusunun ya da yedek işgücü ordusunun saflarına katılması eğilimidir.”İşçi sınıfına yukarıdan eklenen bu yeni unsurlar tek tek iş bulmuş oldukları zaman bile, başka işçilerin iş bulma olanaklarını sınırlayıcı, hatta işten çıkarılmalarına yol açıcı bir rol oynamış olmaları için, dolaylı da olsa bu durumda da yedek sanayi ordusunun büyümesi yönünde bir oynamış olurlar” (Işıklı, 1975: 56).

koyan sınıfın varlığının yeniden üretimi bakımından da işlevselleşir. Bu haliyle, üretim noktasına içkin bir karakter taşır.

Yedek işgücü ordusunun oluşumu ve ücretler üzerinde baskı oluşturabilmesi, sadece varlığı ile değil, emek gücünün arz edilmesi ile mümkündür. Bu sosyal yardımların ücretlilik ilişkisi ile eklemelenmesinin *ikinci* boyutunu oluşturur. Yukarıda belirtildiği üzere, kapitalizmin işleyiş yasaları, emek gücünün, faal sanayi ordusu ve yedek sanayi ordusu arasında dağılımını gerektirir. Bu dağılım, emek gücü arzı ve talebi arasındaki bir ilişkidir ve bunun temelinde de yedek işgücü ordusunun varlığı yatar. Marx (2011: 617), bunu şöyle açıklar:

Yedek sanayi ordusu faal sanayi ordusu üzerinde durgunluk ve orta karar refah dönemlerinde bir baskı unsuru olur, aşırı üretim ve coşkunluk dönemleri sırasında faal sanayi ordusunun taleplerini dizginler. Yani görece artık nüfus, emeğin arz ve talebi yasasının dayandığı arka planı oluşturur. Görece artık nüfus bu yasanın hareket alanını sermayenin sömürü ve hükmetme hirsına mutlak şekilde uygun düşen sınırlar içinde tutar.

Marx'ın (2011: 613) işaret ettiği üzere, “kapitalist üretim, nüfustaki doğal artış ile sağlanan kullanılabilir emek gücü miktarıyla asla yetinemez. Rahat bir biçimde faaliyet gösterebilmek için, kapitalist üretim bu doğal sınırlara bağlı olmayan bir yedek sanayi ordusunun varlığına ihtiyaç duyar”. Bu olgu, aynı zamanda sermayenin kullanımına sunulacak emek gücü miktarının işgücü piyasası politikaları ile düzenlenmesini zorunlu kılar. Sosyal yardımlar, kapitalist birikimin, emek gücü kullanımına dönük işleyişinin, yasal ve yönetsel düzeyde, işgücü piyasası politikalarına dönük yansımalarına yerleşmiştir. İşgücü piyasası politikaları da, ücretler arasında rekabet oluşumuna uygun bir biçimde gerekli emek gücünün işgücü piyasasında satımını garanti altına alabilmek için, emek gücü arzının düzenlenmesi ve yeniden üretimini sağlar. Nitekim, emek gücünün yeniden üretimi ile arz edilmesi, kapitalist birikimin devamlılığı açısından birbirini içerir bir durumdadır. Sosyal yardımların, ücretler üzerindeki etkisi sadece yardımların, işgücü politikaları içerisinde yardım-istihdam ilişkisi kurulacak bir tarzda düzenlenmesinden kaynaklanmaz.

Üçüncü olarak, sosyal yardımlar, kapitalist birikime içkin ücret eşitsizliklerinin yeniden üretilmesi işlevi ile yüküdür. “Marx’a göre, kapitalizmin hem zorunlu bir sonucu hem de bir gereği olan “gelir eşitsizlikleri ücret sisteminin doğasında vardır”. Kapitalist üretim tarzına içkin sosyal işbölümü içerisinde, “farklı emek türleri, farklı eğitim ve beceri düzeylerine gereksinir; böylece, çeşitli kategoriler arasındaki ücretler farklılaşmalıdır”. İlk olarak, gelir eşitsizlikleri, farklı ekonomik

faaliyetlerde çalıştırılacak farklı emek türlerinin üretimi bakımından gereklidir. İkinci olarak, “kapitalist sistem, ücret mekanizması vasıtasıyla toplumsal yeniden üretimin maliyetlerini paylaşmak için, her bir işçinin⁸² eskisiyle yer değiştirmesine izin vererek, işçi sınıfı içerisinde beceri hiyerarşisine erişim eşitsizliğini garanti altına alır”. Üçüncü olarak, eğitim ve beceri erişimi eşitsizliği, ücret ve gelir sahibi grupların beceri hiyerarşisine içsel gelir farklılıklarını kısmen tekeline alarak abartmasına izin verir ve böylece, emek hiyerarşisinin belirli bölmelerinin emek arzı kısıtlanır. Sınıf içi gelir ve fırsat eşitsizlikleri de böylelikle, ücret sistemi içerisinde oluşur (Peet, 1975: 564-565). Erdoğan ve Kutlu’nun (2014: 66), Peet’e (1975) atıfla işaret ettiği üzere,

ücret farklılıkları, kapitalist sistemdeki farklı ekonomik faaliyetler için ihtiyaç duyulan farklı eğitim ve beceriye sahip emek gücü türlerinin üretimi ve yeniden üretimi için gereklidir. İşçiler arasındaki gelir ve fırsat eşitsizlikleri, emeğin sosyal yeniden üretim maliyetlerinin ücret sistemi vasıtasıyla dağılımını sağlayarak, bu ücret farklılıklarında sürekliliğe yol açar.

Sosyal yardımlar da, çalışan yoksullar açısından, ücret dışı bir form olarak, işgücü piyasasında ücret farklılıklarının süreklileşmesini sağlayan bir unsurdur ve bu özelliği ile ücret ilişkisine eklemlenir. Sosyal yardımlar, piyasada var olan ücret eşitsizliklerinin tolere edilmesini sağlayarak, ücret ilişkisinin sosyal işbölümüne dayalı eşitsiz doğasını yeniden üretir.

Sosyal yardımlar, işgücü piyasasında görülen ücret farklılıklarını yeniden üretmesinin yanı sıra **dördüncü** olarak, ücretler üzerinde bir baskı unsuru olarak da işlevselleşir. Ücretleri baskılamak ve ücretler üzerinden rekabet yaratacak bir biçimde emek gücünün alım ve satım koşullarının düzenlenmesi, kapitalist birikimin doğasında vardır. Bu nedenle, sosyal yardımlar, işgücü piyasası dinamikleri ve istihdamla ilişkili bir tarzda düzenlenir. Kapitalizmin işleyiş yasaları, her daim belirli bir miktarda emek gücünün sermayenin kullanımı için işgücü piyasasına sunulmasını gerektirir. Marx’a (2011: 593) göre, “sermayenin birikim ihtiyaçları, emek gücündeki ya da işçi sayısındaki büyümeyi, işçilere duyulan talebi, bunların arzının üzerine çıkarabilir ve bundan dolayı ücretler yükselebilir”. Ancak artan emek gücü talebi, her zaman ücretlerin artışı yönünde sonuçlanmaz. Artan emek gücü talebinin ücretleri artıracak bir sonuç doğurması için ya “işgücü arzının sabit kalması veya işgücü talebindeki artıştan daha yavaş bir hızla artması gerekir” (Işıklı, 1975: 53). Ancak Sweezy’e (2007: 92) göre, “Marx, ücretlerde meydana gelen böylesi bir artışın ‘sistemin kendisini tehdit edecek bir düzeye asla ulaşmayacağından’ oldukça

⁸² Peet (1975: 565), burada “her bir işçi” yerine, insan ırkı (race of man) kavramına atıfla “race of workers” demiştir; ancak biz burada sadece “işçi” ifadesini kullanmayı tercih ettik.

emindir”. Harvey (2012a: 228), ücretlerdeki artışın, “kapitalist sisteminin temellerinin bütünlüğünü koruyan ve aynı zamanda bu sistemin sürekli gelişen bir ölçekte yeniden üretimi güvenceye alan kısıtlar içinde” hapsedildiğini belirtir. Yine Sweezy’e (2007: 92) göre Marx, şu soruyu sorar: “Artı değerin ve birikimin kapitalist üretimin karakteristiği ve temel vechesi olmaya devam edebilmesi için, ücretleri kontrol altında tutan şey nedir?” O halde, bir kez daha görülmüş olur ki, ücret ilişkisinin sermayenin gereksinimleri doğrultusunda kurulumu, kapitalist birikimin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Marx, kapitalist birikim açısından ücretleri kontrol altında tutan olgunun, yedek işgücü ordusu olduğunu söyler. “Yedek ordu, emek piyasasında rekabet etmeleri nedeniyle ücret düzeyini sürekli olarak aşağıya doğru baskılayan işsizlerdir” (Sweezy, 2007: 92).

Tüm bu söyleneler, aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki bir çatışma biçimi olduğu kadar, aynı zamanda da bir uyum biçimidir. Harvey’e (2012a: 231) göre, kendi yeniden üretim araçlarını karşılayabilmeleri, işçilere, “grevler ya da diğer emek mücadelesi biçimleri gerçekleştiğinde daha esnek hareket edebilme imkân”ı tanır. Wallerstein’in (2005: 57-60) sınıflandırması ile düşünecek olursak, işçilerin, “kendi yeniden üretim araçları”, Wallerstein’in ikinci gelir türü olarak saydığı ürün yetiştirme ve hane içi yükümlülükler gibi “hayatı sürdürebilmek için zorunlu olan şeyler” kapsamında değerlendirilebilir. Ancak daha geniş bir tanımla, sosyal yardımlar da işçilerin, çeşitli kriter ve yöntemlerle⁸³ karşıladıkları “kendi yeniden üretim araçları”na dahil edilebilir.

Wallerstein (2005: 61) gelirin “toplam ömür boyu gelir” içerisindeki yerine (yüzde 50) bakarak, hane ve hanehalklarının proleterleşme düzeyine ilişkin çıkarımlarda bulunur.⁸⁴ Buna göre, ücret gelirin hanehalkının toplam ömür boyu gelirin yarısından fazlasını oluşturduğu hanehalkları, “proleter”; yarısından azını oluşturduğu hanehalkları, “yarı-proleter” olarak nitelendirilebilir. Wallerstein (2005: 61), “yarı-proleter” adlandırmasını, hanehalkı üyelerinin çoğunun en azından belirli

⁸³ Kişi ve hanenin sosyal yardım almaya hak kazanmasından çeşitli kriterler vardır. Bunun yanında, kişiler bu kriterlerin etrafından dolanarak, yardım almaya dönük çeşitli stratejiler de geliştirebilmektedir. Bu stratejiler dolayısıyla, sosyal yardımların, hanehalkları için “kendi yeniden üretim araçları” içerisinde değerlendirilebilmesi mümkündür.

⁸⁴ Hanehalkının geliri ile sınıfsal yapısı arasında bir ilişki eğilimi (ki bütünüyle gelire odaklanmaz), Marksist bir perspektiften eleştiri konusu yapılabilir; çünkü bu yaklaşıma göre, sınıf yapısına ilişkin çözümleme önceliği gelir değil, gelirin elde edilme biçimine odaklanır. Ancak burada, Wallerstein’in hanehalkının gelirleri içerisinde ücret gelirin payı dolayısıyla hanehalkının sermaye, birikim, üretim ve işgücü piyasası ile işlevselleşme biçimine ilişkin oluşturduğu bağın, sosyal yardımlara dönük olarak çeşitli anlamlar içermesi nedeniyle “yöntemsel” olarak uyarlanabileceği önkabulü ile hareket edilmiştir.

bir ücret gelirine sahip olduğu önkabulüne dayalı olarak yapar. Ayrıca, “yarı-proleter” olarak nitelediği hanehalklarının, ürün yetiştirme ve hane içi yükümlülükler gibi “hayatı sürdürebilmek için zorunlu olan şeyler” (Wallerstein, 2005: 58-59) olarak ifade ettiği, “kabul edilebilecek en düşük ücret eşliğini düşüren artıklar” yarattıklarını söyler (Wallerstein, 2006: 24).

Wallerstein (2005: 61-62), daha sonra, bu hanehalkı türlerinin sermaye, birikim, üretim ve işgücü piyasası açısından nasıl işlevselleştiğini açıklamaya girişir ve sermayenin “yarı-proleter bir hanehalkında yaşayan ücretli işçileri çalıştırmasının daha avantajlı olduğunu” ileri sürer ve “kapitalist bir sistemde işverenler genel olarak yarı-proleter hanehalklarından gelen ücretli işçileri çalıştırmayı tercih edecektir” der. Bu durumu şöyle açıklar:

Ücretli işgücünün hanehalkının gelirinin ciddi bir bölümünü oluşturduğu her durumda, ücretli işte çalışanın ne kadar alması gerektiğine dair bir taban zorunlu olarak vardır. Bu miktarın, en azından hanehalkının yeniden-üretim maliyetlerinin orantılı bir kısmını temsil etmesi gerekir. Bunu, *mutlak* bir asgari ücret düşünebiliriz. Buna karşın, eğer ücret alan sadece yarı-proleter olan bir hanehalkının üyesiye, ücret alana - mutlaka hanehalkının bekasını tehlikeye atmak zorunda kalmaksızın -mutlak asgari ücretin *altında* bir ücret ödenebilir. Aradaki fark, başka kaynaklardan ve genelde hanehalkının diğer üyeleri tarafından sağlanan ilave gelirle kapatılabilir. Bu tür durumlarda, aslında şu meydana gelmektedir: İşverenin mutlak asgari ücretten daha az ödeme yapmasına imkân tanıyarak gerçekte hanehalkının diğer gelir üretenleri işverene - ücret alanın kendisinin transfer ettiği artı değer üzerinde – bir artı-değer transfer etmektedirler. (Wallerstein, 2005: 61)

Bu yaklaşımın açıklayıcılığını temel alarak sosyal yardımlara dönük olarak genişletmek gerekirse, sosyal yardım alan hanelerin, kategorik olarak, “yarı-proleter” bir nitelik taşıdığı gibi bir sonuca varmaksızın, sosyal yardımların, hanehalkları açısından düşük ücretli çalışmanın yarattığı gelir kaybını kapatan bir gelir türü ve geçim aracı olduğu sonucuna varılabilir. Bu anlamda, sosyal yardımlar, Wallerstein’in “başka kaynaklar” diyerek muğlak bıraktığı sepetin içerisine yerleşir ve “kabul edilebilecek en düşük ücret eşliğini düşüren artıklar” listesine dahil edilebilir. Böylelikle, kamusal ya da özel kanallarla haneye giren sosyal yardım, bir bölümü ücretli emek konumunda yer alan sosyal yardım alan “hanehalkları tarafından” sermayeye aktarılan bir “ek artı-değer” biçimine bürünür. Burada, hanehalkları tarafından, ifadesini tırnak içerisinde vermemizin nedeni, “ek ya da artı artı-değer”in sermayeye hanehalkları tarafından aktarılıyormuş gibi gözükmesi nedeniyledir. Oysa ki, hanehalklarının taşıyıcılığını üstlendiği bu transfer, esas olarak kamusal ya da özel sosyal yardım vericilere aittir. Bu anlamda, bizim burada “ek artı-değer” olarak kavramsallaştırdığımız transfer biçiminin kaynağında, sosyal yardım vericiler bulunur.

Tekrarlamak gerekirse, sosyal yardımlar, hanehalklarının tek tek ve toplam ücret gelirinin üzerine eklenen ve onları sermaye tarafından daha seçilebilir kılan, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracıdır. Öyleyse, sosyal yardımlar, emek gücünün yeniden üretimine eklenilen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmanın ya da “kabul edilebilecek en düşük ücret eşliğini”n altında bir ücretin hanehalkları tarafından kabul edilebilirliğini artırır ve yardım alıcı emekçi/proleter haneler açısından, bir sınıf mücadelesi biçimi olarak ücret pazarlığını düşürme potansiyeli taşır. Ayrıca, pek çok sosyal yardım türünün gelir yoklamasına bağlı olması nedeniyle, sosyal yardımları hak edebilmek için, belirlenen gelir düzeyleri, altında çalışmak da kabul edilebilen, zaman zaman ise tercih edilen bir durum olabilir. Bu dinamiğin de düşük ücretli çalışmayı yeniden üreten ve işgücü piyasasında işçilerin çalışmak için kabul edebileceği en düşük ücret düzeyini ifade eden, rezerv ücreti baskılayan bir etkisi olacağı gözden kaçırılmaması gerekir. Bu çerçevede, Cordonnier’e (2014: 72) göre, “yapılması gereken ücret taleplerini düşürmek suretiyle, ücretliler arasındaki rekabeti harekete geçirmektir”. Böylelikle yeniden, ücret ilişkisi ve sosyal yardım üzerinden, kapitalist birikimin zorunlu bir sonucu olarak faal emek ordusunun kendi arasındaki rekabet gereksinimine geri dönmüş bulunuyoruz. Harvey’in (1999: 205) belirttiği üzere, “emek üzerinde denetim kapitalist kâr açısından (...) yaşamsal olduğuna göre, emek üzerinde denetim ve piyasa ücreti üzerindeki sınıf mücadelesi dinamiği de kapitalist gelişmenin seyri için hayati önem taşır”. Böylelikle, sosyal yardımların ücretin üstüne eklenen, bir gelir türü ve geçim aracı olarak, sermaye yanlısı, emek karşıtı bir karakter kazanarak, emeğin sermaye karşısındaki görece konumunu aşağı çekme yönünde işlevselleşebileceği görülmektedir. Bu da sosyal yardımların, ücret ilişkisine yerleşmesinin *beşinci* boyutunu oluşturur.

4.3. Emek Gücünün Değeri ve Sosyal Yardımlar

Sosyal yardımların, kapitalist birikim ile ilişkisindeki bir diğer boyut emek gücünün değeri ile ilgilidir. Marx’a (2011: 172-173) göre, “emek gücünün değeri de, diğer herhangi bir meta gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla aynı zamanda yeniden üretimi için gerekli emek-zamanla belirlenir”. Marx (2011: 173), emek gücünün değerini şöyle açıklar:

Yaşayan bireyin, kendi varlığını sürdürmek için belli bir miktarda geçim aracına ihtiyacı vardır. Demek ki, emek gücünün üretimi için gerekli emek-zaman, bu geçim araçlarının üretimi için gerekli emek-zamana indirgenir; ya da, bir başka deyişle, emek gücünün değeri, sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir.

Marx'a göre, emek gücünün değeri, biri “fiziksel”⁸⁵, diğeri ise “tarihsel ve toplumsal” olan öğeden oluşur. Marx'a göre, “işçi sınıfının geçinmesi ve yeniden üremesi, fiziksel varlığını sürdürmesi için, yaşamak ve çoğalmak için vazgeçilmez olan geçim araçlarını alması gerekir”. Bu vazgeçilmez olarak nitelenen geçim araçlarının değeri, emek gücünün “en uç sınırı” olan fiziksel öğedir.⁸⁶ Bunun yanında, emek gücünün değeri, tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altındaki “geleneksel yaşam” düzeyi ile de belirlenir. Marx'a göre, “emeğin değerine giren bu tarihsel ya da toplumsal öğe artabilir ya da azalabilir, bütünü ortadan kalkabilir, öyle ki, geriye *fiziksel* sınırdan başka bir şey kalmaz”⁸⁷ (Marx, 1999b: 65-66). Bu geçim araçları, “emekçinin verili bir yaşam düzeyinde yeniden üretimi için gereken” metaldır ve emek gücünün değeri, bu tüm metaların değeriyle belirlenir (Harvey, 2012b: 118). Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan giderler ise, onu “yaşatmak ve çalışabilir durumda tutmak için gerekli metaldan ibarettir”. O halde, “*emeğin fiyatı, gerekli geçim araçlarının fiyatı* ile” belirlenir (Marx, 1999a: 29). Emek gücünün değeri, “her işçi tarafından tüketilen ücretle alınabilir malların toplam kütlesi”/“emek gücünün üretimi veya yeniden üretimi için gerekli olan metaların değeri” ve “bu meta kütlesini ya da ortalama tüketim gücünün değer içeriğini üretmek için gerekli olan toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı” şeklinde iki değişkenden oluşur (Ginsburg, 1979: 22-23; O'Connor, 1995: 210). “Emek gücünün bütünlüğünü işçi ailesi sağlar”; dolayısıyla, emek gücünün değeri, bir bütün olarak hanenin geçim araçlarının değerini de içermelidir (Nikitin, 1995: 74). Bu nedenle, emek gücünün

⁸⁵ Mandel (2008: 91-92), sermaye birikiminin, “üretim sürecinin yoğunlaştırılması yoluyla” neden olduğu “daha yüksek emek-gücü sarfı”nın, emek gücünün daha fazla aşınmasını beraberinde getirdiğini, bunun da “emek-gücünü yalnızca fizyolojik yeniden-üretimi için bile olsa” daha yüksek kalori içeren gıda maddelerine dönük bir tüketim gereksinimi anlamına geleceğini belirtir. Mandel'e göre, bu emek gücünün değerinde bir artış meydana getirir.

⁸⁶ Mandel (2008: 91), bu durumu şöyle anlatır: “Emek-gücü değerindeki artış artık-değerde güçlü bir gerileme anlamına gelirse/geldiğinde sermaye birikimi yavaşlar, geniş-ölçekli işsizlik yeniden ortaya çıkar ve ücretler sermaye birikimine uygun bir düzeyde ‘yeniden-ayarlanır’. Diğer bir deyişle kapitalizm ücretler fiilen çıplak fizyolojik minimuma indirgenecekleri emek-gücünün ‘tarihsel-moral’ bileşeninin tamamen ortadan kaybolacağı noktaya kadar düşebilir.”

⁸⁷ Marx (1999b: 67), bunu, sosyal yardım tarihi ve günümüz Türkiye'sinde bir eğilim olarak ücret ilişkisi ve sosyal yardımların artışına ilişkin de bir fikir verecek bir biçimde şu ilginç örnekle açıklar: “ (...)İngiliz çiftçileri, tarım emekçilerinin ücretlerini, salt *fiziksel asgarinin* de altına düşürdüler ve soyun fizik varlığını Yardım Bürosu tarafından yapılan eklerle sürdürmesini zorunlu hale getirdiler. Bu, ücretli emekçiyi bir köleye, Shakespeare'in gururlu özgür köylüsünü yardıma muhtaç bir yoksul durumuna getirmenin parlak bir yoluydu.”

değeri, “emekçileri belirli bir yaşam standardında kendilerini ve kendilerine bağımlı olanları yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu metaların değerine” bağlıdır (Harvey, 2012b: 180).

Emek gücünün değeri, aynı zamanda, geçim koşullarında zaman içerisinde görülen değişimleri yansıtan bir miktar olarak da değerlendirilmelidir (Ginsburg, 1979: 23). Böylelikle, emek gücünün değeri, sadece yeniden üretim için gerekli olan bu metalar toplamının değil, aynı zamanda “her türlü tarihsel, kültürel ve toplumsal” koşulun da etkisi altındadır (Harvey, 2012b: 180).⁸⁸ Marx’a (2011: 173) göre, emek gücü değerinin belirlenmesi ve emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan geçim araçlarının iktisadi ve kültürel olarak göreceli bir konumu vardır. Örneğin, “beslenme, giyinme, ısınma, barınma vb. gibi doğal ihtiyaçlar, bir ülkenin iklim ve doğal özelliklerine göre farklılaşır.” Ayrıca, “zorunlu denilen ihtiyaçların giderilme tarzları gibi miktarları da tarihsel gelişmenin ürünüdür” ve bu, işçi sınıfının, “hangi koşullar altında ve dolayısıyla hangi alışkanlıklarla ve hangi yaşam beklentileriyle oluşmuş olduğuna bağlıdır”.⁸⁹ Dolayısıyla, Marx’a göre, “emek gücünün değeri belirlenirken, diğer metalar için söz konusu olmayan bir tarihsel ve manevi unsur da işe” karışır. Harvey’e (2012b: 120) göre, Marx, bu söyledikleriyle, “emekçi için kabul edilebilir yaşam standardı”nın, bir diğer ifade ile, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim koşullarının, “doğal, toplumsal, siyasal ve tarihsel koşullara” göre değişiklik gösterdiğini anlatmak istemiştir. Bir başka anlatımla, “fiziksel çalışma *kapasitesi*”nin yeniden üretimi, bir kalori karşılığı ile ölçülebilir olsa da belirli koşullar altında çalışmaya razı olmak, bu kalori toplamının ötesinde, işçi sınıfının çoğunluğu için, “geçerli”, “alışılabilir” yaşam standardının bir “fonksiyonu olan bir tüketim düzeyini baştan varsayar”. Marx, bu yaşam standartlarının farklı sanayileşme düzeylerine göre değişiklik gösterecek biçimde ülkeden ülkeye farklılaştığını söyler

⁸⁸ Bu noktada şu vurguyu yapmakta yarar var. İşçi sınıfı, emek-gücünün yeniden-üretimi maliyetinedâhil olmayan tüketim mallarının, “nesnel ve öznel koşulların elverişli” olup olmamasına göre, “kabul edilen asgari yaşam standardına katılmasını *zorlayabilir*, emek-gücünün –bu yolla *değerini artırarak*– değerinin moral tarihsel bileşenini genişletebilir”. Ancak bu kendiliğinden değil, esas olarak sınıf mücadelesinin bir sonucu biçiminde ortaya çıkar (Mandel, 2008: 90). Mavroudeas (2003: 244) da “Marx’a göre, işçilerin bireysel tüketimi ve emek gücünün yeniden üretimi için gerekli emek zamanının, -kârlılık oranları, emek gücünün yeniden üretimi içi ‘doğal’ ve tarihsel gereklilikler dışında- sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesi tarafından belirlenir” der.

⁸⁹ Saad-Filho (2006: 105-106) bunu şöyle açıklar: “Bu ihtiyaçlar ve tüketim modellerinin ne oldukları ve bunların nasıl belirlenecekleri, bir metadan diğerine ve işçi sınıfının bir kesiminden, ötekine değişir. Beslenme alışkanlıkları, barınma, eğlence ve benzerleri işçi sınıfı saflarında farklı biçimlerde tüketilmekle kalmaz, onların tüketim düzeyleri ve modelleri, istihdam yapısını, devletin rolünü, ev işinin yapısını ve içeriğini, beceri düzeylerini, sendikaların işlevlerini ve işçi sınıfının her kesiminin politik çabasını da içeren, çok farklı yapılar ve nedensellik süreçlerinden kaynaklanır.”

(Mandel, 2008: 88-89). Bu noktada, Harvey (2012b: 120), emek gücünün değerinin sabit olmadığını belirtir ve “sadece geçimlik metaların maliyetleri değiştiği için değil, aynı zamanda emekçiyi yeniden üretmek için gereken meta kümesi çok geniş bir güçler yelpazesinden etkilendiği için bu değer dalgalanır” der. Bu şu demektir: “(...) emek gücü kendi devamını sağlayan metaların değerindeki değişikliklere karşı duyarlıdır.” Bu söyleneler, şunu anlatır: Emek gücünün değeri, onun ve hanesinin yeniden üretimine meta formu içerisinde dahil olan⁹⁰, ücretle alınabilir⁹¹ geçim araçları tarafından belirlenir. Oysa ki, sosyal yardımlar, bu kapsamda değerlendirilemez; temel tüketim maddeleri kapsamındaki sosyal yardımlar, kendisi bizzat üretim ve değişime konu olmuş bir meta karakteri taşısa bile, emek gücünün ve haneinin yeniden üretimine piyasa ve meta karakteri dışı varlığı ile dahil olmaktadır.⁹²

Yine de Harvey’e (2012a: 231) göre, “işçi ailesinin kendisi için üretme kabiliyeti olmadığına ve emek gücünün değerinin tümüyle piyasadaki metaların mübadelesi tarafından tanımlandığına dair varsayım (...) hem kuramsal hem de tarihi bağlamda sorunlar yaratır”. Bu çalışma açısından, sosyal yardımlar, bu kapsamda değerlendirilebilir. Harvey’e (2012a: 231) göre, emek gücünün değerinin azaltılması hedefi⁹³ çerçevesinde, “emek gücünün yeniden üretiminin mümkün olduğunca aile yaşantısı çerçevesinde (yani genel olarak kadınların sırtına) yüklemek⁹⁴,

⁹⁰ Emek gücünün değerinin ücretle alınabilir metalar kütesi tarafından belirlenmesi, bunun farklı biçimleri ve birey ve sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri için bkz. O’Connor, 1995: 209-230.

⁹¹ Mandel (2008: 93), başka bir bağlamda olsa da, “emek-gücünün (işçinin ücretlerinin satın aldığı tüketim mallarının *değerine* bağlı olan) *değerini*” derken de dolaylı olarak bunu işaret etmektedir.

⁹² Ancak bu özelliği ile sosyal yardımların yine de toplumun geneline dönük meta ilişkilerini kısıtlayıcı bir yapıya sahip olmaması gerekir.

⁹³ Marx (1999b: 70-71), “kapitalist üretimin tarihsel eğiliminin, ücretlerin ortalama düzeyini yükseltmek değil, düşürmek ya da *emek değerini* az çok *en alt sınırına* indirmek olduğunu” ifade eder. Mandel (2000: 143), Marx’ın buradaki sözünün ücretlerin mutlak değil görece anlamıyla, satınalma gücünün düşmesi olarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim Marx (1999b: 58) şöyle der: “İşçinin mutlak yaşam düzeyi her ne kadar aynı kalmış olsa da, *görelî* ücreti ve böylelikle kapitalistinkine oranla *görelî toplumsal konumu* düşmüş olacaktır.” Ancak belirttiği üzere (Marx, 1999b: 58, 70-71), kapitalist üretimin bu tarihsel eğilimi, işçiler tarafından tepkiyle karşılanmış ve işçilerin, sermaye karşısındaki hareketi, kendi emek gücü değerlerini koruma hedefi çerçevesinde, ücret düzeylerinin korunması ve yükseltilmesi talebi ve mücadelesi etrafında oluşmuştur. Bunu anlatmak için şunu söyler (Marx, 1999b: 58): “İşçi bu görelî ücret düşüşüne karşı koyacak olsa, kendi emeğinin artan üretkenliğinden bir pay elde etmeye ve görelî toplumsal konumunu eskisi gibi tutmaya çalışmaktan başka bir şey yapmış olmaz.” Bu, Mandel’in (2000: 145) de belirttiği üzere, “işgücünün değeri altında değil de kendi değerinde satılabilmesini” sağlamak için işçinin ortaya koyduğu bir karşı koyuştur.

⁹⁴ Gough (1979: 45, 48) da emek gücünün yeniden üretimi sürecinde ev kadınlarının rolünden söz etmekte ve kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde ailenin, geçimi üstlenen erkek ve ev işlerini yapan kadın biçiminde, üretim ve yeniden üretim düzleminde hane içi bir işbölümüne konu olduğunu belirtmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki alan araştırması kısmında, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun hane içi yükümlülüklerle dönük yansımaları, tam da Harvey’in (2012a: 231), sermayenin emek gücünün yeniden üretimi ve değerinin azaltılması yönünde söyledikleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Burada söylenenin birebir karşılığının Türkiye’de sosyal yardım rejimine içkin olduğu söylenebilir.

sermayedarların çıkarlarına denk düşer. Bunun için, işçilerin kendi emek güçlerinin üretimini sağlayacak çeşitli geçim araçlarına gereksinimi vardır. Sosyal yardımlar, bu gereksinim için en uygun araçlardan biridir. Sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yenidenüretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak söz konusu dahil olma biçimleri ile “istihdam edilen emekçilerin sayısını veya bu emekçilerin fiziki yaşam standartlarını azaltmadan” emek gücünün değerini ve “değişen sermayeye yapılan harcamayı azaltabilir”. “İşçiler kendilerini geçindirebildikleri oranda emek gücünün değeri azaltılır ve birikim oranı artar. Bu, sermaye açısından görece artık-değerin bir kaynağıdır (Harvey, 2012a: 230-231). Böylelikle, sosyal yardımların, emek gücünün değerinin azaltılması üzerinden, sermayenin görece artık-değerin artırılması hedefi çerçevesinde işlevselleştiği görülmektedir.

Şöyle ki, sosyal yardımlar, emek gücünün değerinin azaltılması çerçevesinde, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak, düşük ücretli çalışmanın, işçi sınıfı ve hanehalkları tarafından tolere edilebilmesinin koşullarının oluşumuna katkıda bulunarak, işgücü piyasasında yedek işgücü ordusu ile birlikte ücretler üzerinde oluşan baskıya eklenir; kendisi de bir baskı aracına dönüşür. Buna yukarıda Harvey’e (2012a: 231) referansla, işlev olarak ücrete eklenen, ancak ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olan sosyal yardımların, işçilere, grev ve diğer tür mücadele biçimlerine karşı mesafeli davranabilme yönünde verdiği, emek karşıtı hareket özgürlüğü de eklenmelidir.

Buraya kadar, kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasındaki bağı, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri ve bu üç biçimin içerisinde yerleşen görece artık-değerin üretilmesi ve emek gücünün yeniden üretimi çerçevesinde ele almaya çalıştık. Bir diğer ifade ile, yapmaya çalıştığımız Marksist iktisadın kavramları ile esas olarak üretim noktası dışında bir toplumsal kategori olan sosyal yardımların, üretim noktası ile olan bağımlı oluşturmaktır.

Bu bağı, bir örnekle anlatmak yerinde olacaktır. Bunu, ortalama bir emek ve ortalama bir sosyal yardım alıcısı hane anlatımı olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin, Türkiye’de ve bu çalışmanın örnekleme de olan Ankara’da yaygın bir sosyal yardım türü olan kömür yardımlarını ele alalım. Kömür, bir madenden ücretli işçilerin üretken emeği vasıtası ile çıkartılır. Bu süreç, aynı zamanda o kömür madeni özelinde; ama kapitalist üretimin geneli açısından da yedek işgücü ordusu yaratan bir süreçtir. Madenden çıkartılan kömür, piyasaya meta formu içerisinde satılır ve yardım dağıtan belediye tarafından yine meta formu içerisinde satın alınır. Ancak kömür,

bundan sonra, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine para karşılığı olmadan fiyatlandırılmamış bir form içerisinde ve ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak dahil olur. Hanenin bir kış ısınma gereksinimini gidererek, emek gücünün yeniden üretimine eklenir ve hanehalkının çalışan üyelerinin, ertesi gün işe, sağlıklı bir biçimde gidebilmesinin koşullarını oluşturur. Aynısı, faal emek ordusu ile rekabete giren, yedek işgücü ordusunun üyesi işsiz hanehalkları açısından da geçerlidir. Bu sermaye birikiminin ve üretimin koşullarının gerçekleştirilmesinin yeniden üretimine dönük kapitalist bir döngüdür. Görüleceği üzere, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine, “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori olarak” yerleşir.

Sosyal yardımlar, yoksul işgücü toplamı (işsiz ve çalışan yoksullar) tarafından emek gücünün yeniden üretim sürecine dahil edilen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak sermaye birikimi ile yedek işgücü ordusu arasındaki kapitalizmin işleyiş sürecine ve kapitalist üretimin süreklileşmesine eklenir. Sosyal yardımlar, üretim noktasına doğrudan dışsal; ancak dolaylı olarak içsel bir kategori olarak kapitalist birikimin içerisindeki yerini alır. Böylelikle, kapitalist birikimin genel yasası ve bunun neo-liberal evredeki gerçekleşme biçimi ile eklenir; kapitalist üretim tarzının hem genel/tarihsel eğilimi ile hem de özel/güncel eğilimi ile birleşir. Sosyal yardımlar, bir yandan yedek işgücü ordusunu kontrol edip, onun gerektiğinde istihdama dahil edilmesinin koşullarını yaratarak diğer yandan da birikim rejiminin denk düştüğü devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki tarzını tamamlayarak sermaye birikiminin tarihsel eğiliminin yanı sıra neo-liberal evredeki gerçekleşme biçimi ile de eklenir.

Böylelikle, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilke, bu ilişkiler alanından kaynaklanır ve sosyal yardımlar, emek-gücünün ve hanenin yeniden üretimi ve çalışma ile kurulan bağ nedeniyle, kapitalist üretim ile eklenir. Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapının üretim noktasına denk düşen ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak belirmesi bundan ileri gelir: Sosyal yardımlar, bir yandan, üretimin gereksindiği istihdamın ve yedek işgücü ordusunun oluşumunu düzenler diğer yandan da piyasanın yaratmış olduğu sorunları ya da kişilerin muhtaçlık ve yoksulluk durumlarını belirli ölçülerde giderir. Günümüzde, sosyal yardımlar, bir yandan yedek işgücü ordusu, ücretli emek kapsamında olup da belirli bir gelir düzeyinin altında olanlar, çalışan yoksullar, fiziksel bakımdan yetersiz olanlar, yaşlılar, vb. faal ve yedek emek ordusuna dahil farklı katmanlara yönelerek, diğer yandan da değişen birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda bir işgücü

piyasası-devlet ve sosyal politika ilişki ağının içerisinde yer tutarak kapitalizmin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal yardımların kapitalizmin devamlılığı içerisindeki rolü, tarihte kapitalizmin gelişim dönemlerindeki farklı örgütlenmelerin yanında, günümüzde neo-liberalizmin içerisinde hayat bulduğu anlam bakımından anlaşılabilir. Tüm bu söylenenlerin ardından, sosyal yardımların, kapitalist birikim ile olan ilişkisi şu başlıklar altında ele alınabilir:

İlk olarak, sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun yeniden üretimi ve istihdamına dönük düzenleyici rolü ile, kapitalist birikimin işleyişi ile birleşir. Böylelikle, kapitalist sermaye birikiminin doğal bir sonucu olan işsizlik, hem yeniden üretilmiş hem de kontrol altına alınmış olur. Bu da kapitalist üretimin süreklileşmesinin garantilenmesi açısından önemli bir yer tutar.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunu/işsizleri ve işsizliği kontrol altına almanın yanında, aynı zamanda işsizleri, emek güçlerini yeniden satışa çıkarmaları amacı doğrultusunda, emek-güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir biçimde örgütlenmiştir. Böylelikle, sosyal yardımlar, emek-gücünün kitlesel bir biçimde arz edilmesinin yeniden üretimini sağlayarak, işgücü piyasasında ücret rekabetini artırır ve sermayenin ücretleri baskılamasına imkân tanır.

Yedek işgücü ordusunun varlığı, etkisini sadece ücretler üzerinde değil, aynı zamanda çalışma koşulları üzerinde de hissettirir. Sosyal yardımların, kapitalist birikimle eklemlendiği *üçüncü* nokta bununla ilişkilidir. Sosyal yardımlar, bir önceki özelliği ile sadece ücretler üzerindeki rekabetin kızışmasını sağlamakla kalmaz; kitle olarak yedek işgücü ordusunun, olgu olarak işsizliğin yeniden üretimini sağlayarak ve emek-gücünün arz edilmesini teşvik ederek, aynı zamanda, üretim faaliyetine katılabilmiş olanların da çalışma koşullarının, baskılanmasını koşullarını pekiştirir.

Sosyal yardımların, ücretler üzerindeki etkisi bununla da sınırlı değildir. *Dördüncü* olarak, sosyal yardımlar, çalışan yoksullara verildiği durumlarda, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak dahil olarak, düşük ücretli çalışmanın, işçi sınıfı aileleri ve hanehalkları tarafından kabul edilebilirliğini artırır. Böylelikle, işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmanın yeniden üretimine katkıda bulunarak, sermayenin ücretleri baskılayıp kârını artırması yönündeki hareketine eklemlenir.

Beşinci olarak, sosyal yardımlar, üretim noktasına ilişkin eklemlenme tarzı ve bunun öğeleri ile sadece kapitalist üretimin değil, yoksul işgücü toplamı (işsizler ve çalışan yoksullar) ve hanehalkları için, siyasal ve ideolojik düzeyde, kapitalist

toplumsal sistemin de devamlılığı açısından da işlevselleşir. Örneğin, düşük ücretli işlerin ve çalışmanın tolere edilebilirliği, yaşanan döneme özgü siyasal, ideolojik ve kültürel yapılarla eklemlenerek, kapitalizme ait temel siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarını oluşturur.

Tüm bu süreç ise, düzenleme boyutu ile devlet aracılığıyla gerçekleşir. Devlet, düzenleyici yasal ve yönetsel mekanizmalar yoluyla, birikimin süreklileşmesini garanti altına alır. Sosyal yardımlar da bu mekanizmalar içerisine yerleştirilebilir. Fine ve Saad-Filho'nun (2012: 83) da belirttiği gibi, “devlet aracılığıyla, iktisadi yeniden üretim ilişkilerinden ayrı olan, ama onlardan bağımsız olmayan siyasal ilişkiler, yapılar ve çatışmalar kurulur”. Sosyal yardımlar da iktisadi yeniden üretim ilişkilerinden ayrı; fakat bağımsız olmayan karakteri ile bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Sosyal yardımların, iktisadi yeniden üretim ilişkilerinden ayrı; fakat bağımsız olmayan yapısı nedeniyle, kamusal olarak düzenlenme biçimi, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi olarak gerçekleşir. Bu anlamda, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasını ve ücretlilik ilişkisini düzenlediği, yeniden yapılandığı ve bu alana müdahale ettiği, özel değil; ama genel bir araç niteliği taşır ve bu yönde işlev görür. Tüm bu özellikleri ile sosyal yardımlar, son tahlilde bir sermaye politikası niteliği taşır ve yoksul ve çalışan hanelerin geçim düzeylerini yükseltmekle birlikte, tarihsel olarak sermayenin, işçi sınıfı karşıtı “hareketi”yle⁹⁵ birleşir. Biz tüm bu anlatılanlara topluca, “sosyal yardımların genel yasası” diyoruz.

5. Birikim Rejimleri ve Sosyal Yardımlar: Yoksul Yasalarından Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine

Çalışmanın bu bölümünde, tarihsel kapitalizmin ve buna bağlı olarak sosyal politikanın gelişiminin farklı dönemlerinde, sosyal yardımların yeri tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde, her ülkede oluşan farklı sosyal yardım rejimleri değil, kapitalizmin gelişme evreleri içerisinde sosyal yardımların yerine dönük eğilimler saptanacaktır.⁹⁶ Kapitalizmin gelişme evreleri içerisinde sosyal yardımların yeri

⁹⁵ Hareket ifadesi, kapitalist üretim tarzının genel hareket yasalarına dönük bir çağrışım amacı ile kullanılmıştır.

⁹⁶ Bu yapılırken, tezin ana sorunsalı ile uyumlu olarak, sosyal yardımların karşılaştırmalı bir perspektiften çeşitli parametreler etrafında oluşturulmuş farklı rejim tipolojileri ekseninde ele alınması anlamlı olurdu. Bunun bir sonraki adımı ise, Türkiye’de sosyal yardım rejimini, bu karşılaştırmalı rejim tipolojilerinin içerisine yerleştirmek olabilirdi. Yerine getirilmesi halinde, alan alanyazın açısından katkı niteliğinde olacak bu akademik çaba, bu çalışmanın konusu dışındadır. Güncel olarak olmasa da karşılaştırmalı bir perspektiften bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Gough, 2001. Burada sadece, Türkiye’nin de içerisinde yer aldığı ortak eğilimler saptanmaya çalışılacaktır.

tartışması, soyutlama düzeyinde Düzenleme Okulu'nun, birikim rejimleri ve düzenleme tarzları şeklindeki kavram setleri ile birlikte yerine getirilecektir.⁹⁷ Arın (2013: 36-39), kapitalist düzenleme kuramına göre, kapitalizmin gelişme evrelerinin temel olarak 4 başlık altında incelenebileceği belirtir. Buna göre ilk olarak, ilk-ilkel birikim süreci olarak adlandırılabilir ve 19'uncu yüzyılın ortasına kadar süren dönemden söz edilebilir. Bu dönem kapitalist üretim tarzının yerleştiği bir dönemdir. İkinci olarak, 19'uncu yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren “yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme tarzı” kavramları ile açıklanabilen dönem gelir. Dönemleştirmenin üçüncü aşaması, iki dünya savaşını kapsayan ve birikim rejimleri ve düzenleme tarzlarındaki geçişleri içeren tarihsel evredir. Son olarak ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında denk düşen, Fordizmin yükseliş ve kriz evrelerini içeren dönemden söz edilebilir.⁹⁸ Bu dönem, Fordizmin yükselişine içkin “yoğun birikim rejimi ve teknelci düzenleme tarzı” kavramlarının yanı sıra Fordizmin krizine içkin post-Fordizm kavramı ile birlikte anılır.

Burada, bu dönemleştirme, sosyal politikanın gelişim evreleri ile de bağlantılı bir biçimde temel olarak üç başlık altında incelenecektir. Kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde, sosyal yardımların yerinin inceleneceği ilk dönem, kapitalist sermaye birikiminin 1929 krizine kadar oluşum gösterdiği dönemdir. Bu dönem, aşağıda daha ayrıntıları ile inceleneceği üzere, feodal üretim tarzı ve ilişkilerinin çözülüp yerine kapitalist üretim tarzı ve ilişkilerinin yerleştiği ve buna bağlı olarak sosyal yardım politikalarının da farklı toplumsal sınıflar üzerinden paternalist ve liberal anlayışlar arasındaki mücadelelerin konusu olduğu bir tarihsel kesittir. Kapitalizmin gelişimi içerisinde sosyal yardımların yerini ele aldığımız ikinci dönem, 1929 krizi sonrasında Fordist yoğun birikim rejiminin oluştuğu ve buna bağlı olarak sosyal yardımların da dahil olduğu çeşitli sosyal koruma mekanizmalarının sosyal hak statüye yerleştiği bir evredir. Üçüncü olarak, neo-liberal evrede, uluslararası hükümet dışı kuruluşların da belirlediği küresel sosyal politika anlayışı ve gündemi içerisinde, sosyal yardımların küresel ölçekte, özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan

⁹⁷ Düzenleme Okulu'nun refah devleti çözümlemesine dönük bilgiler için bkz. Topak, 2012: 105-166. Aynı şekilde Düzenleme yaklaşımının kavram setleri ile refah devletinin ele alındığı bir çalışma için bkz. Jessop, 1994.

⁹⁸ Aslan (2005: 9), kapitalizmin gelişme evrelerini, birikim rejimleri ekseninde şöyle dönemleştirmektedir: Yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme tarzlarının oluşturduğu 1850-1914 yıl aralığı ve 1914 ile 1945 yılları arasındaki geçiş ve yeniden yapılanma dönemi. Yoğun birikim rejimi ve teknelci düzenleme tarzlarının oluşturduğu 1945-1973 dönemi ve 1973-1980 yılları arasındaki geçiş ve yeniden yapılanma dönemi. Esnek birikim ve küresel teknelci düzenlemelerin oluşturduğu 1980 sonrasındaki Post-Fordist evre.

lkelerde artış gösterdiği bir dönem inceleme konusu yapılacaktır. Bu dnemleştirmenin, sosyal yardımlar bakımından anlam ve sonuçları şöyle özetlenebilir: Sosyal yardımların tarihsel gelişimi, kapitalizmin tarihsel gelişim özellikleri çerçevesinde, temel olarak ilk yoksul yardımı örneklerinden, İngiliz Yoksul Yasaları'nın gelişimini ve modern sosyal sigortaların ortaya çıkışını önceleyen zaman dilimine kadar olan dönem; modern sosyal güvenlik sistemlerinin oluşumu ile birlikte sosyal yardımların, hak temelli tamamlayıcı bir unsura dönüştüğü dönem ve neo-liberal evrede, sosyal yardımların sosyal politika içerisindeki yerinin yeniden belirlendiği dönem şeklinde blmlendirilebilir.

Sosyal yardımların ortaya çıkışı ve diğer sosyal politika araçları karşısındaki konumu belirli bir tarihsel gelişim çizgisine göre belirlenmiştir. Sosyal yardımların, "sosyal güvenliğin sağlanmasında uygulanmış yöntemlerin en eskisi" olduğu görülmektedir (Dilik, 1980: 68). Sosyal politika içerisinde, sosyal güvenliğin sosyal yardım, sosyal sigorta ve sosyal hizmetten oluşan bileşenlerinin gelişim evreleri aşamalı bir seyir izlemiştir. Bu seyir içerisinde, sosyal sigorta ve sosyal hizmetlerin, sosyal yardımları takiben ortaya çıkışı ve geliştiği gözlemlenmektedir (Dilik, 1980: 68; Çengelci, 1993: 17; Lodemel ve Schulte, 1992). Bu gelişim seyri, kapitalizmin dönemsel krizlerini ve sermayenin gereksinimlerini içeren yapısal gelişim zelliklerinin (Topak, 2005: 112-114) yanı sıra işçi hareketinin ve sendikal mücadelenin yükselişi ve istemlerini de içeren, dönemin sınıf ilişkileri etrafında anlaşılabilir.

Kapitalizmin gelişiminin farklı aşamalarında işgücü ve yoksula yönelen toplumsal düzenleme araçları biçim, içerik ve hedef olarak da çeşitli değişimler göstermiştir. Yardım pratiği açısından bakıldığında dikkat çeken ilk özelliklerden biri, yardımların bireysel düzlemde, kurumsal-kamusal bir düzleme doğru kayışıdır. Sosyal politika araçlarının yöneldiği sorun alanlarına dönük düzenleme ve korumaya ilişkin biçim ve örgütlenmelerin gelişim seyri, Sanayi Devrimi ncesi ile karşılaştırıldığında, bireyselden toplumsala, bununla paralel olarak hayırseverlikten devletin sorumluluk ve görev alanı haline gelmesine doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Yardımların önce yasal bir statüye kavuştuğu ve ardından da yerel ölçeklerden merkezileşmeye, blgeselleşmeye doğru bir örgütlenme eğilimi içerisinde oldukları ve ahlakî yükümlülüklerden kamusal yükümlülüğe doğru evrildiği (Dilik, 1980: 68; Güngör ve zuğurlu, 1997; Kovancı, 2003; Taşçı, 2010: 66) küçük çaplı yardımlardan geniş kapsamlı devlet yardımlarına, parçalı programlardan "karmaşık ve

bütünlüklü” programlara geçildiği görülür (Arın, 2013: 232). Bu söylenenler, sosyal politikanın gelişimi bakımından temel önemdedir. Zira, yoksulluk sorununun devletle birlikte düşünölmeye başlanması, kapitalizmin ileriki aşamalarında “refah devletinin teorik alt yapısını” (Metin, 2012: 120) oluşturmuştur.

Kapitalizm, feodalizm ve feodalizmin çözölüşünden kalan yoksulluk sorununu, bu soruna farklı biçimler vererek artırmıştır; ancak sorunun dayanışmacı ve hayırseverliğe dayalı pratikler ile çözümünün ya da en azından azaltılmasının mümkün olmaması nedeniyle, yoksulluk sorununa kamusal bir prizmadan geçirilerek müdahale edilmesi gerekmiştir. Modern anlamda sosyal politikanın temellerini atan bu olgu, refah devletinin de kurumsal ve kuramsal dayanağını oluşturmuştur. Bu gelişme, sosyal politika araçlarının biçimlendirilmesi ve uygulanmasında kamusal sorumluluğu ifade ettiğı kadar, klasik anlamda sosyal politikanın tanımlanmasında da belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, işsizlik, hastalık, malullük, yaşlılık, analık gibi sosyal risklere karşı modern sosyal güvenlik ve sosyal koruma sistemlerinin inşasında devletin merkezi rolü tanımlanmış ve bu tanımlama ve buna bağılı olarak şekillenen toplumsal algı, refah devletinin önemli bileşenlerinden sosyal hakların ve başlı başına da hak; yani devletten talep edebilme olgusunun doğuşuna kaynaklık etmiştir.

Bununla birlikte, sosyal politikanın doğuş ve gelişimini sadece bu doğrultu içerisinde kavramak eksik olacaktır. Bu kavrayış, kapitalist üretim tarzının ve buna bağılı olarak modern işçi sınıfının ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumu ile birlikte düşünöldüğünde, devletin sadece kamusal sorumluluklar değil, yine bununla bağlantılı başka bir mecrada da işlevselleştiğı görölmektedir. Bu mecra, bu çalışmanın da temel sorunsalı olan, yardım pratiğı ve yardımın yöneldiğı yoksulun, bir işgücü kümesi içerisinde kavranması ve bunun kapitalist üretim tarzı ile ilişkisi sürecidir. Bu ilişkide yoksula yönelen düzenleme araçları, aslında işgücünün yerini tanımlaması, üretime katılacak bir işgücü yaratması, kapitalist üretimin, ücretlilik ilişkisinin, disiplininin ve işgücü piyasasının dinamiklerine bağılı olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla, sosyal politikanın yoksula yönelen düzenleme araçlarında, kapitalist üretimin dolaylı ya da dolaysız izlerini görmek mümkündür. Bu tespit aynı zamanda, sosyal politika çözümlemesine dönük yöntemsel bir noktayı da içerir: Kapitalizmin farklı evrelerinde yoksula yönelen sosyal politika araçlarını sadece hedef kitleye bakarak anlamaya çalışmak, sosyal politikanın yedek işgücü rezervinin kontrolü, işçileşme, ücret disiplinine tabi hale getirme ve sınıf oluşumu bakımından düzenleyici etkisini çözümleme dışı bırakır. Tartışılan, tanımlanan, değişime konu olan kesim ya

da sınıf, toplumsal gerçek varlığı itibarıyla yoksul değil, belirli tarihsel süreçlerin ürünü olarak yoksuldur. Toplumsal yapı içerisinde, onu temel olarak karakterize eden unsur, yoksulluk değil, yoksulluğun yanında başka bir dizi niteliği ve görüngüyü de bünyesinde barındırdığı, sınıf gerçeğidir. Bu çalışmada, kapitalizmin farklı evrelerinin ve günümüzün yoksuluna da bu pencereden bakılacaktır.

O halde, sosyal politikanın gelişim seyri içerisinde sosyal yardımların yerini tartışmak, sadece refah devletlerinin oluşum süreçlerinde bir sosyal politika aracının yerini değil, aynı zamanda kapitalizmin farklı evrelerine göre biçim alan işgücü piyasaları açısından rolünü de incelemeyi gerektirir. Yukarıda belirttiğimiz, devletin sadece kamusal sorumluluklar değil, bununla da bağlantılı olarak işlevselleştiği alana dönmek gerekirse, devletin kapitalist sermaye birikiminin devamlılığına dönük üstlendiği sorumluluklar göze çarpar. Bu çerçevede, yoksulluk sorununa dönük yaklaşımın bireyselden kamusala doğru evriminin arkasında, yoksulu, ücret disiplini altına alınacak bir işgücü kategorisi olarak görme hedefi ve eğilimi de yatmaktadır. Yedek işgücü ordusunun farklı katmanları, dilenciler, vb. toplumsal gruplar, hızla kapitalist üretim sürecine dahil edilecek bir işgücü kategorisi olarak, ücret ve çalışma disiplini altına sokulmalıdır. Tekrarlamak gerekirse, refah devletinin pratik ve kuramsal temellerini atan kamusal sorumluluğa ait bu gelişmenin arkasında, sermayenin yoksuldan işgücü devşirmeye dönük tarihsel eğilimi yatar.

Elbette bu gelişmeyi, tek yönlü bir biçimde, sermayenin gereksinimlerinin devletin toplumsal düzenleme araçlarını belirlemesi süreci olarak görmek, yöntemsel bir hataya da neden olabilir. Devlet bu dönemde, aynı zamanda oluşan işçi sınıfının talep beklentilerini de ilettiği bir mercidir.

5.1. Feodalizmden Kapitalizme: İlkel Birikim, Yaygın Birikim Rejimi, Paternalizm ve Liberalizm

İngiliz Yoksul Yasaları, 16. yüzyıldan başlayıp, 19'un yüzyıl sonrasında ilk örnekleri görülen modern sosyal güvenlik sistemlerinin kuruluşuna kadar süren, yoksul yardımları uygulamalarını anlatır. Ancak İngiliz Yoksul Yasaları, yoksulluğu düzenleme ve kontrol altına almaya dönük bir uygulamalar bütünü olarak gözükmekle birlikte, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin belirli bir biçim ve araçlar toplamı olarak değerlendirilmelidir. Bu ilişkide belirleyici olan ise, sermaye birikim süreçleri ve bu süreçlere denk düşen toplumsal sınıflar arasındaki özgül ilişki biçimidir. İngiliz Yoksul Yasaları da, tarihsel gelişim özellikleri bakımından,

kapitalist birikime, özgürleşmiş emek ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumuna yönelik farklı biçimler almıştır. Sosyal politika açısından bu olgunun, sosyal politika araçlarının yoksula yönelirken, esas olarak işgücünün yerini tanımladığı söylenebilir.

Birikim rejimleri ve sosyal yardım arasındaki bağın inşası kimi tarihsel ve kavramsal sorunları beraberinde getirebilir. Buna göre, aşağıda ana hatları ile sunulmaya çalışılacağı üzere, yoksul yardımlarının gelişimi, esas olarak, yaygın birikim rejiminin temel üretim yöntemi olan fabrika sistemi ve makineli üretimin⁹⁹ (Aslan, 2005: 28) ortaya çıkış¹⁰⁰ ve yaygınlaşmasından daha önceye rastlamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, yaygın birikim rejiminin oluşumu 1850’li yıllarda başlatılmaktadır. Oysa ki, İngiliz Yoksul Yasaları’nın evrimi, 1834 Yeni Yoksul Yasası ve 1848 Ulusal Yardım Yasası düzenlemeleri ile işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda belirli bir nihai aşamaya kavuşmuştur.¹⁰¹

İngiliz Yoksul Yasaları’nın evriminin işgücü piyasasının gereksinimlerine yanıt verecek bir biçimde gerçekleşmesinin iktisadi tabanı, elbirliği ve manüfaktür tarzı üretim örgütlenmesi ve sermayenin ilkel birikim yöntemleri ile açıklanabilir. İkel birikim, sadece bir mülksüzleştirme değil, aynı zamanda mülksüzleştirilen ve geçim araçlarından kopartılan kitlelerin, ilk örnekleri oluşmaya başlayan ücret

⁹⁹ Bkz. Esin, 1982: 80-98.

¹⁰⁰ Yaygın birikim rejiminin merkezinde işgününü uzatmaya dayalı mutlak artık-değer yaratma süreci vardır (Arın, 1986: 116; Topak, 2012: 111). Manüfaktür tipi üretim örgütlenmesinden fabrika sistemine geçişin arkasında, gerekli-emek zaman ve ek-emek zamanın düzenlenişine dayalı, sermayenin daha fazla artık-değer üretimine ilişkin tarihsel eğilimi yatar. Manüfaktür üretiminde mutlak artık-değer üretimi yöntemi olarak işgününün uzatılmasının, emek gücünün yeniden üretimi açısından fiziksel (biyolojik) sınırlarına gelinmiştir. Öte yandan çeşitli yasal düzenlemeler ve sınıf mücadeleleri de bu oluşan sınıra eklenmiştir (Aslan, 2005: 28). 1870’lerin krizi, bu yüzyılın sonlarına doğru yaygın birikim rejiminin gerçekleşme koşullarını sarsmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısı, mutlak artık-değer yaratma yönteminin bir sonucu olarak uzun işgününü sınırlandırmaya dönük mücadelelere ve bu mücadelelerin ürünü olan işgününü sınırlandıran çeşitli düzenlemelere sahne olmuştur. Bu süreçte, krizin de etkisi ile sermayedarlar arasındaki rekabet artmış ve bu sermaye birikiminin dayandığı temel artık-değer üretme yönteminde bir değişikliğe gidilmesi gereksinimini doğurmuştur (Arın, 1986: 121). Bunun bir sonucu olarak da üretim sürecinde, artık-değeri yükseltmek için işgününü uzatmayıp, işçinin ürünü üretmek için çalıştığı gerekli-emek zamanını kısaltıp emeğin üretkenliğini artırma hedefine dönük olarak makinelerin kullanılmaya başlanmasına geçilmiştir. Bu noktada, elbette fabrika sistemi içerisinde mutlak artık-değer üretimine dönük olarak işgünün uzatılmadığını düşünmemek gerekir. Ayrıca manüfaktür üretim de varlığını korumuştur (Aslan, 2005: 28-29). Öte yandan Aslan’ın (2005: 29, 47) da belirttiği üzere, mutlak artık-değer üretimi yaygın birikim rejimi içerisinde başat bir konumdadır ve “20’nci yüzyılın başından itibaren, fabrika temelindeki emek sürecinde mutlak artık-değer üretiminin sınırlandırılmasının yaygınlaşması ile görelili artık değer üretimine geçiş ortaya çıkmaya başlamıştır”. Görelili artık-değeri artırmaya dönük yöntemlerin öne çıkması, yoğun birikim rejimi evresinde gerçekleşmiştir. Arın (1986: 115) da yaygın birikim ile yoğun birikim rejimi dönemlerini birbirinden ayıran temel olguyu, mutlak artık-değer üretiminden görelili artık-değer üretimine geçiş olarak tanımlar. Ayrıca bkz. Topak, 2012: 111. Bu arada bu iki artık-değer artırma yöntemindeki geçişleri keskin hatlarla birbirinden ayırmamak gerekir. Örneğin Taylorist evrede, mutlak ve görelili artık-değer üretimlerinin “birbiriyle sıkı sıkıya” bağlandığı belirtilmiştir (Arın, 1986: 121).

¹⁰¹ Konuyla ilgili tartışma için bkz. Dean, 1991: 156-172.

sistemine tabi hale getirilmesinin de bir aracıdır (Özügür, 2003b: 164-167). Böylelikle, sermayenin ilkel birikim dönemi, Yoksul Yasalarının işgücü piyasası dinamiklerine açık yapısının iktisadi temelini oluşturmuş ve yoksulları, ücret sistemine tabi hale gelmiş birer emek gücü olarak yaygın birikim rejiminin fabrika sistemi içerisinde kullanılmaya hazırlamıştır.¹⁰² O halde buradan iki sonuç çıkartılabilir: İlk olarak, İngiliz Yoksul Yasaları, kapitalizmin yaygın birikim rejimini önceleyen elbirliği ve manüfaktür¹⁰³ tarzı üretim örgütlenmesi yöntemlerinin baskın olduğu bir evrenin ve esas olarak ilkel birikim sürecinin birer ürünüdür. İkinci olarak ise, evrimi yaklaşık 200 yıl alan İngiliz Yoksul Yasaları ve özellikle de 1834 Yeni Yoksul Yasası'nın da aracılığı ve varlığı ile kapitalist gelişimin yeni bir evresinin, üretimde kullanmak için gereksindiği özgür emek gücü oluşabilmiştir. Bu gelişmelerin bir diğer dikkat çekici ve ilginç sonucu ise, yaygın birikim rejiminin istikrarını sağlayacak bir düzenleme tarzı olarak 1834 Yoksul Yasası'nın, yaygın birikim rejiminin miladı sayılan 1850'li yılların¹⁰⁴ öncesinde yürürlüğe girmesi ve devamlılığını korumasıdır. Yardım yapılmasında, çalışan-çalışmayan ayırımına dayanan 1834 Yoksul Yasası'nın da etkisi ile Arın'ın (1986: 118) ifade ettiği üzere, “üretimde doğrudan katılamayan işsizler, hastalar, yaşlılar, çocuklar, aile içinde ya da gönüllü kuruluşlar aracılığıyla sağlanan desteklerle yetinmek durumunda” kalmıştır. Bir diğer ifade ile, “emek gücünün yeniden üretimi toplumsallaşmış, devlet düzenlemesi altına alınmış” değildir.

¹⁰² Buna karşın, ücret ilişkisinin kapitalizmin bu evresinde toplumun tümüne dönük genelleştirilebilir bir toplumsal ilişki olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Aslan, 2005: 30). Arın'a (1986: 118) göre, “yaygın birikim rejiminde ücret ilişkisi ancak kısmen hakim”dir. Bu, kendisini iki düzlemde hissettirir: “Ücretli işgücü ilişkisi henüz bütün toplumda yaygın değil, işgücünün büyük kısmı emek gücünün henüz üretim araçları mülkiyetinden koparılmış değil; ek olarak, emek gücünün yeniden üretiminde ‘tüketim biçimi’ esas olarak meta olmayan mallara dayanır, yani meta ilişkileri yaygınlaşmış değil”dir. Emek gücünün yeniden üretiminde, “meta biçiminde üretilen sanayi malları” önemli bir yer tutmamaktadır. Bu nedenle, üretkenlik artışı sağlayacak yöntemlere dayanarak, görece artık-değeri artırmanın önünde “önemli engeller” bulunmaktadır.

¹⁰³ Bkz. Esin, 1982: 61-79.

¹⁰⁴ Yaygın birikim rejiminin oluşumu ve devamında, önceden devralınan sosyal yardım yasalarının yanında, sigortacılığa ve sosyal politikanın genişlemesine ilişkin de kimi gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre, ilk olarak sosyal sigortacılığa dayalı sosyal güvenlik mekanizmaları ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, “yurttaşlığın kapsamının genişlemesi ve kamu refah hizmetlerinin ücretlilik ilişkisiyle koşut hale gelmesi” yönünde gelişmeler yaşanmış; bu çerçevede, devlet, işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda emek gücünün “rızasını sağlamaya” dönük olarak, yardım ve hizmetleri yeniden düzenlemiştir. Üçüncü olarak ise, devletin, bütçeden sosyal harcamalara ayırdığı paylar artış göstermiştir (Topak, 2009: 115). Topak'a (2009: 116) bu düzenlemeler, emek gücünün yeniden üretiminden çok sermaye birikimi ve üretim tarzının devamlılığını sağlayacak kurumsal yapıları ifade etmektedir.

Bu olguyu, modern kapitalizm öncesi¹⁰⁵ sosyal koruma biçimlerinin varlığını sürdürmesi olarak da ele almak mümkündür (Arın, 2013: 231). Ancak modern kapitalizmin gelişimine, bir diğer ifade ile, yaygın birikim rejiminin yerleşmesi ve yerini yoğun birikim rejimine bırakmasına paralel olarak, bu koruma yöntemleri, gerekli eklemleme ilişkisini sağlama özelliklerini yitirerek bir yandan ortadan kalkarken diğer yandan da kapitalizmin yarattığı yeni sorunlar karşısında oldukça yetersiz kalmışlardır. Bu anlamda sosyal politika ve refah kurumlarının gelişim seyrinin, sosyal sigortacılığa dayalı önlemlerden önce yoksul yardımları biçiminde başladığı söylenebilir (Buğra, 2003/2004: 79; Topak, 2013: 39).

Bu örnekler içerisinde İngiltere, hayır ve yardım anlayışından, yurttaşlık temelinde bir haklar rejiminin inşasına uzanan bir süreci yansıtmaları bakımından, sosyal politika tarihinde önemli bir yere sahiptir. Alanyazında çoğunlukla İngiltere örneği üzerinden tartışılan Yoksul Yasaları benzeri uygulamalar, etkili olduğu dönemde Avrupa'nın genelinde görülmüştür (Fox Piven ve Cloward, 1993: 3).¹⁰⁶

¹⁰⁵ Yardım ve yardımlaşma olgusu, insanın gerek bireysel-fiziksel yetersizlikleri (sakatlık, hastalık, güçsüzlük, yaşlılık) gerekse içinde yer aldığı toplumsal etkinlik ve ilişki içine girdiği üretim örgütlenmesi dolayısıyla, sosyal politika pratik ve disiplininin doğuşunu önceler. Bu dönemde, yardım ilişkilerinin ve hayırseverliğin oluşumunda etkili olan en güçlü dinamik olarak dinsel köklerden söz edilebilir. Dinin ortaya çıkışı ve kabilelerin genişlemesi ile birlikte, “rahipler, yardıma muhtaçları, dulları, öksüz ve yetimleri ve hastaları koruma konusunda liderlik görevini” üstlenmişlerdir. Örneğin, Musevi ve Hristiyan inanışına göre, “talihsiz bir kişiye yardım edip onu dertlerden kurtarmak önemli bir dinsel görev haline gelmiştir”. Yardım eden manevî ve edileni ise, maddi olarak bir parça olsa da tatmin eden, yardım ve hayırseverlik faaliyetleri, aynı zamanda kilise tarafından “en kuvvetli bir ahlaki kural” olarak da kabul edilmiştir. Orta Çağ'da ise, yoksulluk ve hastalık hallerinde, yardımların gerçekleşme düzlemi, “mahalle veya toplum papazları veya illerdeki başpapazlar” tarafından yerine getirilecek şekilde genişlemiş ve dinsel kökleri de yeniden üretilmiştir (Friedlander, 1966: 12-13). Bu haliyle, yoksulluk, kapitalizm açısından, devralınan bir sorun niteliğindedir. Kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlara bakıldığında, bu toplumlar içerisinde de sınıflar arasında mücadele şeklinde temsil olunan güç ilişkilerinin taraflarından kimilerinin, aynı zamanda yoksul da oldukları görülmektedir. Örneğin kölecilik üretim tarzı içerisinde, üretici güçlerin gelişimi ve toplumsal işbölümünün farklılaşması ile birlikte, servetin dağılımı da giderek daha eşitsiz bir yapıya bürünmüştür. Böylelikle bir tarafta, “üretim aletlerini, hayvanları, parayı ellerinde toplayan zenginler” birikirken, diğer tarafta ise, “zenginlere borçlanan yoksullar” yer almıştır (Nikitin, 1995: 35). Nitekim Marx'a (2000: 141) göre, “eski dünyada sınıf savaşmaları, borçlu ile alacaklı arasında bir savaşım biçimini almış”tır. Feodal üretim tarzı içerisinde ise, basit meta üretiminin gittikçe yaygınlık kazanması, yani üretimin değişim amacı ile gerçekleştirilmesi ile birlikte, “meta üreticileri, kırdaki olduğu gibi kentte de” zengin ve yoksul olarak ayrışmaları ile sonuçlanan bir rekabete girmişlerdir. Kapitalist ilişkilerin, feodalizmin içerisinde oluşmaya ve gelişmeye başlaması ile, köylü ve zanaatçıların, ticaret sermayesinin bağımlılığı altına girdiği görülmektedir.”Ticari üretimin gelişmesi”nin paranın gücünü pekiştirmesi ise, “köylülüğü, kırsal burjuvazi ve yoksul köylü olarak farklılaşmaya” itmiştir (Nikitin, 2000: 39-40). Bu süreç, kapitalizm altında derinleşecek bir eğilim olan işçileşme ve mülksüzleşmeyi de içermiştir. Modern sosyal politika önlemlerine yön vermesi bakımından ilk dönem sosyal yardım örnekleri, bir toplumsal sistem olarak feodal dönemde ortaya çıkmış ve farklı biçimler olarak kapitalizme devrolmuştur. Arın'a (2013: 231-232) göre, bu dönemde “sosyal koruma ağı metalaşmanın çok geri olduğu koşullarda biçimlenmişti ve emek gücü sözleşmesi yerine aile, dini kurumlar veya toprak sahibi insanların sağladığı bazı destekler emekçinin var kalma kapasitesini belirliyordu”.

¹⁰⁶ Bu dönemde Avrupa'da yoksulluğun genel görünüm ve yoksul yardımları için bkz. Jütte, 2008.

İngiltere özelinde ifade etmek gerekirse, Yoksul Yasaları'nın dönemleştirilmesi¹⁰⁷ ile (Kovancı, 2003) İngiliz Yoksul Yasaları'na ilişkin doğrusal bir gelişim çizgisinden bahsedilemeyeceği, kapitalizmin gelişimi, işgücü piyasasının dönüşümü ve değişen iktidar biçimlerine paralel olarak süreklilik ve kopuşlardan söz etmenin daha doğru olacağı görülmektedir. Yoksulluğun düzenlenmesine ilişkin yasal yapılar ve gelişim eğilimleri bir bütün olarak emeğin düzenlenmesi biçiminde gerçekleşmiş ve gelişen kapitalizm ve sermayenin gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiştir; yedek işgücü ordusu ile işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi düzenlemiştir (Topak, 2009: 117). Yardım programları, tarihsel bir örüntü olarak da toplumsal düzenin sağlanmasının yanında, çalışmanın teşvik edilmesi üzerine kurulmuştur ve bu programların temel işlevi emeğin düzenlenmesidir (Fox Piven ve Cloward, 1993: xvii, 3). Bu eğilimi, eski Yoksul Yasaları'nda da görmek mümkündür. Örneğin, uygulanması 200 yıllık bir zaman dilimine yayılan 1601 tarihli Yoksul Yasası kapsamındaki yoksulluğu azaltma anlayışı ve pratiği, "kilise cemaatının yoksul işçilerini, yoksulluk vergisini ve yasal hayırseverliği destekleme yükümlülükleriyle" sınırlıydı (Marx, 2011: 72). Engels'e

¹⁰⁷ **1536:** Parish Temelli Yasa. Böylelikle kilise yöneticilerinin hayır temelli olarak sorumluluğunda bulunan yoksulluk sorunu, parish yöneticilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu yasa ile sosyal korumanın ahlaki alandan, kamusal bir sorumluluğa evrilmesinin ilk örneklerini görürüz. **1552:** Yoksul yardımına zorunlu katılım sağlayan bir yasal düzenleme yürürlüğe girmiştir. **1558-1603:** I. Elizabeth Dönemi. Bu dönemde yoksullar, çalışmaz ve çalışabilir durumda olanlar olarak sınıflandırılmıştır. **1563:** Zanaatkarlar Yönetmeliği. **1601:** Yoksul Yasası. 1834 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Çalışmanın esas olduğu üç ana yardım biçimi önermiştir. Her parish, 1) kendi bölgesinde çalışabilir durumda olan kimselere iş bulmak, 2) yaşlı ve sakatlar için yoksul evleri işletmek, 3) bakımsız kalmış çocukların çiraklık eğitimlerini üstlenmekten sorumlu idi. Çalışma evlerinin kuruluşu bu döneme aittir. Çalışabilir durumda olanların kilisenin bulduğu işlere sokulması, çalışmayacak derecede yaşlı, hasta ve sakat olanlar için ise yardım evlerinin kurulması öngörülmüştü. Bu çerçevede I. Elizabeth Yoksul Yasası, yoksul ve düşkün ayrımını bünyesinde barındırmıştır. Emek gücü yerelde tutulmuştur. Çalışma gücü olanlara yardım etmek amacı bulunmamaktadır. **1662:** Yerleşim Yasası. Bu düzenleme ile işgücünün bir bölgeden diğerine hareketinin yasaklanması ve sadece kendi bölgesinde iş bulma zorunluluğu getirilmesi gündeme gelmiştir. **1722:** Çalışma Evi (workhouse) Sınama Yasası. **1795:** Yerleşim Yasasının gevşetilmesi. Bu yasa ile emek gücünün bir bölgeden diğerine hareketini yasaklayan ve emek gücüne sadece kendi bölgesinde iş bulma zorunluluğu getiren 1662 tarihli Yerleşim Yasası gevşetilmiş, emekçinin diğer bölgelerde de iş araması mümkün kılınmıştır. **1795:** Speenhamland Sistemi. Yerleşim Yasası ile aynı yıl getirilen ve "paternalizmin doruğu" (Güngör ve Özügürlü, 1997; Kovancı, 2003) olarak nitelendirilen Speenhamland sistemi ile 1662 tarihli eski Yerleşim Yasası'nın izinden gidilerek, eskiden farklı olarak yoksul ve düşkün ayrımı ortadan kalkmış, yardım kilise çevresi ile sınırlanmış ve böylelikle nüfusu kırsal kesimde tutmak amaçlanmıştır. **1834:** Speenhamland Sistemi'nin kaldırılması¹⁰⁷. Kapitalist üretim tarzının gelişimin ve serbest bir işgücü piyasasının önünde bir engel oluşturan¹⁰⁷ Speenhamland sistemi, sermayenin etkisi altındaki Whig hükümeti tarafından reforme edilmiştir. Reform, yoksul yardımlarına bağımlılığı azaltarak, işgücünün özgürleşmesini amaçlamıştır. Bu özgürlük, fabrika ya da çalışma evlerinde çalışmaya dönük bir özgürlüktür. Yardım alabilme, çalışma evi sistemine eklenme ile birleştirilmiş, çalışma evleri dışında verilen yardımlar özel hayır girişimleri tarafından üstlenilmiştir. **1848:** Ulusal Yardım Yasası. Bu yasa sonrasında, yaşlı, çocuk, hasta ve işsizler gibi toplumun farklı kesimlerini hedef alan uygulamalar görülmüştür.

(1997: 369) göre, bu yasaya göre, “işçi olmayan kişi yardım alıyordu¹⁰⁸ ve yoksul, cemaati, kendisini açlıktan koruma sözü vermiş bir topluluk olarak görüyordu”. Yasa, yoksulları, çalışabilir, çalışamaz ve bakıma muhtaç çocuklar biçiminde üç sınıfta gruplandırmıştı (Friedlander, 1966: 21-22). Çalışabilir durumdaki yoksullar, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin, çalışma faaliyetine dönük etkilerinin altında, “ıslah evlerinde ya da çalışma evlerinde bir iş yapmaya zorlanıyorlardı”. Bunu kabul etmeyen yoksul ise, “cezaevine gönderilerek bir hücrede bağlı olarak tutuluyordu” (Friedlander, 1966: 21). Görüleceği üzere, dönemin yoksullukla mücadele anlayışı, aynı zamanda dilencilik ve serseriliğe karşı bir cezalandırma mekanizmasını da harekete geçiriyor (Aybay, 2005: 42), böylelikle, yoksullar, ücret ve çalışma disiplinine tabi hale getirilmeye çalışılıyordu. Weber (1950: 163-164) de atölye ve fabrikalarda çalışacak, köylülükten alınıp piyasaya atılan özgür emeğin oluşumu ile yoksul yardımları arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor ve “ilk fabrikalar, yoksul yardımının ve çalışmanın teşvik edilmesinin kurumları olarak yükseldi” diyordu. Weber’e (1950: 306) göre, “işgücünün, İngiltere’de, 18’inci yüzyılda üretimin tüm araçlarının girişimcilerin elinde yoğunlaşmasına dayalı olarak geliştiği üretimin yeni biçimi için çalıştırılması baskı araçları ile gerçekleştirilmişti”. Özellikle Yoksul Yasası ve Çıraklar Yasası, tarımdan kopmasına karşın, üretim faaliyetine katılamamış ve bu nedenle muhtaç duruma düşen ve yokluk çeken geniş kesimler açısından, bu amacın yerine getirilmesinde oldukça önemli baskı araçları olarak işlev görmüşlerdir. Gönüllü olarak bir işte çalışmak istemeyenler, çalışma evinin “katı disiplini” altına zorla sokuluyor ve “efendi ya da girişimcinin onayı dışında” işi bırakanlar, serseri olarak nitelendiriliyordu. Böylelikle zor(la) da olsa, insanlar çalışma disiplini uyum sağladı ve kapitalist üretim ve fabrikanın gereksindiği ilk işgücü üretime koşuldu (Weber, 1950: 306-307).

1601 Yoksul Yasası, akrabalarınca bakılmayan yoksulların, “mahalle veya toplum idaresince bakılmasını (...) o bölgede doğmuş veya en az üç sene orada yaşamış” olma şartına bağlıyordu (Friedlander, 1966: 21). Böylelikle, 1601 tarihli Yoksul Yasası’nın, bir yandan feodalizmden kapitalizme geçiş sürecindeki, çalışma ve “emek merkezli değerler sistemi” (Buğra, 2008: 25) ile işgücünün serbest dolaşımına ve dolayısıyla serbest bir işgücü piyasası oluşumuna karşı, toprak sahiplerinin çıkarlarının etkisi altında kaldığı söylenebilir.

¹⁰⁸ Yardımlarına düzenlenmesine ilişkin benzer bir vurgu için bkz. Castel, 2003: 34-35.

İngiliz Yoksul Yasaları'na dönük yukarıdaki dönemleştirmeden de izlenebileceği üzere, yoksullara yönelik yasal düzenlemeler kapitalizmin gelişme aşamalarına içkindir. Burjuvazinin ekonomi anlayışı ve işgücü piyasasına ilişkin beklentilerinin, yoksul yasaları üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Kovancı'nın (2003: 10) ifadeleri ile “burjuvazinin yoksulluk sorunuyla ilk randevusu” olarak karakterize olur. Bu geçiş sürecinde, yoksullar, varlıkları ile “zenginlerin sadaka vererek ruhlarının selametini” sağlamaları ile bir toplumsal işlev üstlenmiştir. Bu hali ile “dilencilik ve sadaka, toplum düzeninin asli bir parçası olarak” varolmuştur (Buğra, 2008: 25).

Yoksullara yönelik yaklaşımda, kapitalist üretim tarzının gelişip yaygınlaşması ile birlikte, işgücü piyasasının gereksindiği mülksüzleşmiş özgür emek gereksiniminin belirleyici rol oynadığı dikkat çekmektedir. Buğra'nın (2008: 25) ifadeleri ile “kapitalizmin emek merkezli değerler sistemi içinde dilencilik hoş karşılan”mamaya ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumunda yardım, çalışma ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır.¹⁰⁹

Yoksulluğun yönetilmesi sorunu, 16'ncı yüzyıl ortalarından başlayıp sonlarına doğru, çeşitli yasal düzenlemeler ile kilisenin elinden alınarak devletin ilgi alanına yerleşme eğilimi taşımıştır. Bu yüzyılın sonlarında, yoksulların, kendilerine yardım yapılması ile ilgili hukuki bir talepte bulunabilecekleri düzenlenmiştir. Bu durum, sosyal politikanın gelişim çizgisi ve tanımı ile de uyumlu olsa da, yardımların yoksul açısından bir hak statüsünde olduğunu ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Yardımlar, bir papazın sorumluluğundaki yerel yönetimlerin (parish) yükümlülüğündedir. Sistemin işleyişini denetlemek ve yoksullara para yardımlarını yapmak ise yargıçların görevidir (Aybay, 2005: 41).

İngiliz Yoksul Yasaları'nın gelişiminin aynı zamanda sınıflar arası bir ideolojik mücadele alanı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Toprak sahipleri aristokrasisinin “sosyal sorumluluk ve topluluğu önemseyen değerlerce biçimlenmiş paternalist” (Kovancı, 2003: 16) ideolojisi ile yükselen burjuvazinin yeni ekonomi anlayışı çerçevesinde laissez-faire ilkeleri ve bireycilik arasında bir mücadele sürmektedir. Durağan ve hiyerarşik bir kırsal düzen ideolojisi olarak paternalizm, “yoksulların bulundukları yerde zenginlerce korunup, oldukları yere saplanıp kalmalarına neden” olmaktadır (Kovancı, 2003: 15). Pazarda dolaşıma girecek özgür

¹⁰⁹ Bu anlayış ve uygulamaları, günümüzdeki çalışmaya dayalı refah (workfare) sistemini çağrıştırmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peck, 2001: 31-129.

emek gücü gereksinimi ise, bireylerin oldukları yere saplanıp kalmaları ile çelişirken, bu ise yoksulluğun yönetilmesi ile işgücü piyasasının denetim altına alınması ve düzenlenmesi gereksinimini birleştirmektedir.

Paternalizm, bu hali ile endüstriyel gelişimin önünde önemli bir engel olarak durmuş ve bu gerilimde, “geleneksel zanaatın paternalist ilişkilerle örülen aile ve topluluk ilişkilerinden kopartılarak ‘özgür’ emek haline getirilmesi” (Kovancı, 2003: 14) gereksinimi önemli bir yer tutmuştur. Bu anlamda, 19’uncu yüzyıl içerisinde İngiliz Yoksul Yasaları’nın, kapitalist birikim (üretim) ve piyasa ekonomisinin (dolaşım) daha etkin işleyebilmesi ve liberal bir yönelime kavuşması amacıyla önemli düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Nitekim, 19’uncu yüzyıl Kraliçe Victoria dönemi yöneticileri, sorumluluk, kendine yardım, öz-denetim, tedbirlilik, ölçülülük gibi egemen çalışma etiği değerleri etrafında, serbest piyasa mantığı ile çalışmaya odaklanmış, bağımlılık kavramından endişe duymuşlardır. Bu çerçevede, 19’uncu yüzyıl sosyal politikasının temel derdi, kapitalist üretim tarzının yerleşim ve gelişimi ile uyumlu olarak yoksul yardımlarına olan bağımlılığı ortadan kaldırmak olmuştur (Kovancı, 2003).

Kırsal üretime dayalı geleneksel ilişkiler ve paternalizm içinde, yoksullara yardım bir “hak ve ödev” olarak görülürken, liberalizmin gelişmesi ile paternalizm bu sefer farklı bir biçimde, burjuvazinin yükselen yeni ekonomisine ve onun ahlâkına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, 19’uncu yüzyılda yoksullara yardım merhamet duygularıyla şekillenmiştir.

Sınıflar mücadelesinin yoksulluk ve işgücü piyasası düzenlemelerine en net yansıması, 18’inci yüzyılın sonunda görülmektedir. 1795’te, işgücünün bir bölgeden diğerine hareketini yasaklayan ve işgücüne sadece kendi bölgesinde iş bulma zorunluluğu getiren 1662 tarihli Yerleşim Yasası gevşetilmiş, işgücünün diğer bölgelerde de iş araması mümkün kılınmıştır. Buna karşılık, aynı yıl, yani 1795 yılında getirilen ve “paternalizmin doruğu” (Güngör ve Özügürlü, 1997; Kovancı, 2003) olarak adlandırılan Speenhamland Sistemi ile de 1662 tarihli yasanın izinden gidilerek, geçmişten farklı olarak yoksul ve muhtaç/düşkün ayrımı ortadan kalkmış, yardım kilise çevresi ile sınırlanmış ve böylelikle nüfusu kırsal kesimde tutmak amaçlanmıştır. Bu haliyle yardımları çalışma evleri dışında da genişleten ve kırsal ekonominin gereksinimlerine yanıt veren Speenhamland Sistemi, emeği kilisenin yetki alanına hapsedip serbest bir işgücü piyasasının gelişimini engelleyerek, toprak

sahibi sınıfın geleneksel iktidarını koruma yönünde atılmış bir adım olarak tarihteki yerini almıştır (Kovancı, 2003).¹¹⁰

Çalışma, yoksulluk, muhtaçlık ve dilencilik arasındaki ilişki, özellikle, 1795 yılında yürürlüğe girip, çalıştığı halde geçimini sağlayamayan çalışan-çalışmayan tüm yoksulları bünyesine alan Speenhamland Yoksul Yasası'nın¹¹¹ ardından, 18 ve 19'uncu yüzyılın önemli tartışma başlıklarından biri olmuştur. Söz konusu yasaya göre, çalışan yoksulların ücretleri yoksul yardımları ile (Kovancı, 2003: 13-19), bir diğer ifade ile, "ailelerin nüfusuna göre düşük kazançlar, hükümet tarafından ek yardım ile desteklenecekti".¹¹² Ancak bu düzenleme, işverenlerin ücretleri düşürmesi ile sonuçlandı ve buna bağlı olarak geçim ve hayat şartları da "kendiliğinden" gerilemiş oldu. Speenhamland Sistemine göre, toplanan vergilerden ücretlere ek olarak, "ekmek fiyatlarına göre değişen bir skalaya göre" bir prim ekleniyordu. Söz konusu prim, ücrete eklenerek, işverenlerin, özellikle de tarım işverenlerinin, kârlarının artırılmasına hizmet ediyordu. Ücretlerin bir bölümünün, daha küçük rakip işverenler tarafından ödenmesi, "işverenleri ücretlerde kesinti yapmayateşvik etti ve emekçi halk arasında yoksulluğun daha da yaygınlaşmasına yol açtı" (Meek, 2011: 27). Bunun devamından da "kısmî yardım"a başvuran kişi sayısı artış gösterirken, işverenlerin düşük ücretli çalışmayı yaygınlaştırması kalıcılaştı ve ücretlerin temel geçim düzeyinin altına inme eğilimi belirginleşti (Friedlander, 1966: 26).

Ücretlerin yardımlarla desteklenmesi uygulaması, ideolojik düzlemde paternalizm-liberalizm çatışması (Kovancı, 2003: 13-19) olarak yansıyan farklı sınıfların bir mücadelesi olarak yaşanmış ve kapitalizmin gereksinimleri doğrultusunda, özgür emek, serbest bir işgücü piyasasının ve işçi sınıfının oluşumu amacıyla, kimi liberal düşünürlerin yardım verilecekleri sadece çalışmayacak durumda olan muhtaç ve yoksullarla sınırlandıran fikirleri ortaya atılmıştır. Yükselen

¹¹⁰ Yoksul yasalarını sınıf mücadelesi perspektifinden ele alan bir çalışma için bkz. O'Brien, 2000.

¹¹¹ Speenhamland Yasası ve diğer yoksul yasaları ile ilgili olarak bkz. Güngör ve Özügür, 1997; Brundage, 2002; Kovancı, 2003; Polanyi, 2013. İngiliz, Amerikan ve Danimarka'daki yoksul yardımlarının karşılaştırmayı bir gelişimi için bkz. Levine, 1988. Ayrıca burada yasa denilmesine karşın, Aybay (2005: 42), Speenhamland'ın bir yasa olmamakla birlikte, uygulamada bir yasa gibi işlem gördüğünü belirtmektedir.

¹¹² Tarım alanında, bunun örneklerine 1795 Yasası'ndan önce de rastlanmaktadır. Tarımda mülksüzleşme ve tarımsal nüfusun topraksızlaştırılması ile birlikte, 1765-1780 yılları arasında, ücretlerin asgari düzeyin altına inmesinin ardından, tarım emekçileri, durumlarının giderek kötüleşmesi üzerine, yoksul yardımları ile desteklenmişlerdir (Marx, 2011: 698). Aybay (2005: 41) da aynı şekilde, "sayıları gittikçe artan tarım işçilerinin yetersiz ücretlerine yoksullara yardım fonundan eklemeler" yapıldığını belirtmektedir. Bunun bir benzerinin "Elberbeld sistemi" adı altında, Almanya'da 1850'li yıllarda kimi yerlerde "ücretler yararına yardım" (relief in aid of wages) şeklinde uygulandığı da görülmektedir (Levine, 1988: 43).

burjuvazinin ideolojisi olarak çalışma etiği ile de birleşecek olan liberal bireycilik doğrultusunda şekillenen kimi görüşler, 1795 Yoksul Yasası'nın ardından yoksul ve düşkün/muhtaç/dilenci/yardım alan (pauper) vs. ayrımını yeniden üretmeye çalışmışlardır (Himmelfarb, 1983: 68-70; Dean, 1991: 140-143; Neocleous, 2013: 173-174). Buğra'nın (2008: 27) da belirttiği üzere, “artık çalışan, muhtaçtan kesinlikle ayrılıyor ve toplumun muhtaç durumdakilere karşı sorumluluğu neredeyse tamamen reddediliyordu.” Bu aynı zamanda, yoksulluk sorununa dönük yaklaşımın değişimini de içermektedir. Buğra'ya göre (2008: 27), “16'ncı yüzyılın sadaka reformu siyasi yetkililerin yoksul yardımı konusunda aktif bir rol oynaması gerektiğinden söz ederken, “19'uncu yüzyılın liberal düşünürleri, sadakayı yeniden bireysel hayırseverlik alanına gönderiyor ve devletin bu işe karışmaması gerektiğini savunuyordu”.

Liberal devlet adamı Edmund Burke, çalışan yoksullar ile yoksulların birarada ele alınmasına şiddetle karşı çıkıyor ve “hiçbir şey ikiyüzlü bir siyasal dil olarak ‘çalışan yoksul’ kadar sahte ve kötü olamaz” diyordu. Ona göre yoksullar, çalışamayanlar, hastalar, sakatlar, öksüz çocuklar ve zayıf düşmüş yaşlılardan ibaretti ve Burke, yoksullar ve çalışanlar arasında keskin bir ayrım yapıyordu. Burke, yardım vermenin, yaygınlığı nedeniyle, toplumun çok geniş bir kesimini dilenci/yardım ve sadaka alan (pauper) olarak damgalamak anlamına geleceği için, yardım alanlara yoksul demeyi tercih ediyordu (Himmelfarb, 1983: 69-70, 77). Ancak anılan ayrım, genel söylem içerisinde yer bulamamış; “genelde çalışanlar ve yoksul birbirinin alternatifi olarak kullanılmaya devam etmiş ve çoğu kez de ‘çalışan yoksul’ (labouring poor)¹¹³ terimi içinde birleştirilmişlerdir” (Himmelfarb, 1983: 77).

Malthus'a göre, çalışanı tanımlayan temel karakteristik yoksulluktu ve yoksulluk aynı zamanda çalışmanın temel nedeni ve motivasyon kaynağı idi (Himmelfarb, 1983: 131). Malthus'a göre, yardımların tarıma dayalı gelirlerden alınan vergilerle karşılanması, gıda fiyatlarını artıracak, bu da yoksulları daha da yoksullaştıracaktı. Yardımlar, yoksul sayısını artırmaya yarayacaktı. Malthus, bir yandan da yoksul yasalarının bağımlılığı artırarak nüfus artışını¹¹⁴ tetiklediği için eleştiriyor ve yoksulların kendilerine yeterliliğinin sağlanmasını söylüyordu. Yardım,

¹¹³ Bu döneme ilişkin metinlerde, çalışan yoksul kavramı, “working poor” yerine, “labouring poor” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavramın, Edmund Burke tarafından kullanıldığı görülmektedir (Himmelfarb, 1983: 68-70, 160; Dean, 1991: 140).

¹¹⁴ Malthus'un ünlü nüfus ilkesi, nüfusun geometrik, buna karşın geçim araçlarının ise aritmetik oranda arttığı savı üzerine kuruludur (Meek, 2011: 25).

ancak çalışma evlerinde¹¹⁵ çok katı kurallar ve en az uygunluk kriteri (less-eligibility) altında verilmeli idi (Kovancı, 2003: 68-70). Himmelfarb’a (1983: 77) göre, Malthus’un bu çıkışının ardından, çalışan yoksul kavramı kırılıma gitmiş, bunun yerine, dilenci/yardım ve sadaka alan (pauper) ve yoksul ayrımı genelleşmiştir. Bu ayrım, dönemin sulh hakimi ve istatistikçilerinden liberal Patrick Colquhoun’un görüşlerine temel oluşturmuştur (Neocleous, 2006: 94). Colquhoun (1806: 7), “Muhtaçlık Üzerine Bir İnceleme” adlı eserinde, yoksulluk ve muhtaçlık arasında bir ayrım yapmış ve yoksulluğu, “herkesin geçim için çalışmak durumunda olma hali” olarak tanımlamıştır. Ona göre, “geçimin doğal kaynağı bireyin emeği idi” ve bu kaynak bireyde varolduğu sürece, o kişi yoksul olarak adlandırılabilirdi. Ayrıca, yoksul-düşkün ayrımını Bentham’da da izlemek mümkündür: “Yoksulluk, geçim araçlarını karşılamak için çalışmak durumunda olan herkesin içinde bulunduğu bir durumdur. Düşkünlük ise geçim araçlarına sahip olmayıp, aynı zamanda çalışamaz durumda olan kişinin durumudur” (Poynter, 1969’dan aktaran Kovancı, 2003: 75-76).

Marx’ın (1978: 698) 15’inci yüzyılın sonu ile ve 16’ncı yüzyılda “Batı Avrupa’da serseriliğe karşı” çıkartılan “kanlı yasalar”ı, “bugünkü işçi sınıfının ataları”nın, “zorla serseri ve dilenci haline dönüştürül”mesi şeklinde yorumlaması, bu dönemdeki ayrıştırmalar için de geçerli kabul edilebilir. Söz konusu ayrımlara karşın, yine de “çalışan yoksullar olarak görülebilecek olan işçiler, yoksullar ve sefiller 1840’lar söz konusu olduğunda birbirinden zorlukla ayrıştırılabilir bir kitleyi oluşturmaktadır” (Yılmaz, 2012: 202). Anılan dönemlerde, liberal düşünürlerin ayrımlarının aksine, çalışma ve yoksulluk arasındaki bağ, güçlü bir biçimde kurulmuş ve nitekim, işçi sınıfının yoksulluğu, 19. yüzyıl kapitalizmi koşullarında yaygın bir hâl olarak varlığını korumuştur (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 63, 65).

Kapitalist gelişimin ve ulusal bir işgücü piyasasının önünde bir engel oluşturan Speenhamland Sistemine yanıt ise, 1834 yılında, tüccar ve büyük sermayenin etkisi altındaki Whig hükümeti tarafından verilmiştir (Kovancı, 2003). 1834 Yeni Yoksul Yasası, yoksulluk yardımlarını, burjuvazi lehine düzenlerken, bunun 1842 yılında yaşanan ve yoksullara yardım vergisinin, yardım isteyen yoksul sayısı ile birlikte, kentler bazında en yüksek düzeyine çıktığı bir kriz döneminin ardına denk düştüğü görülmektedir (Engels, 1997: 143). Speenhamland Sistemi, ile “yoksul işçilerin açlıktan kurtarılması yükü (...) işçilerden doğrudan doğruya yararlanarak servet yapan

¹¹⁵ Meek (2011: 29) çalışma evlerinin, Malthus’un nüfus kuramının ilk meyvelerinden biri olduğunu söyler.

işverenlere değil de bütün vergi ödeyenlere yüklenmiş oluyordu” ve “yoksullara yardım giderleri de büyük ölçüde artmıştı” (Aybay, 2005: 43). 1834 Yasası, bu krizin ardına denk düşer. Reformun hedefleri, emeğin bağımsızlığının artırılması, yoksul yardımlarına bağımlılığın caydırılması, vergi yükünün azaltılması, sosyal ve ahlakî açıdan yoksulların düşkünleşmelerinin engellenmesi olarak sıralanabilir. Buna göre, emek gücü, kırdan kopuşunun sağlanmasının ardından, kentlerde fabrika sistemi ya da çalışma evlerinin disiplini altında çalıştırılmalıdır. Yardımlardan yararlanabilme, çalışma evlerine dâhil olmakla koşullanmışken, çalışma evleri dışında verilen yardımları özel hayır girişimleri üstlenmiştir (Kovancı, 2003). Marshall (2008: 24) da bu düzenleme ile birlikte, Yoksul Yasası’nın “ücret sistemine girme ve serbest piyasa güçlerine müdahale etme noktasındaki tüm iddialarından” vazgeçtiğini belirtmektedir. Engels’e (1997: 369-370) göre, Eski Yoksul Yasası kapsamında, yoksulun “haftalık yardımı bir ihsan olarak değil, bir hak olarak” istemesi, burjuvazi açısından dayanılmaz bir hale gelmişti. Ayrıca yapılan incelemeler sonucunda, “ülkedeki tüm işçi sınıfının, yoksullaştırıldığı ve ücretler düşük olduğu zaman, beldesel emlak vergisi kaynaklarından aldığı yardıma dayandığı keşfedildi”. Dolayısıyla, asıl olarak işsizlere¹¹⁶ yönelmesi gereken yardımın, düşük ücretli çalışanları kapsadığı görüldü. Engels’in Yoksullara Yardım Komisyonu Raporu’ndan aktardığı üzere, bu sistem, “sanayi için bir engel oluşturuyordu, (...) ücretler üzerinden nüfusun yarattığı etkiyi saklayan bir perdeydi; çalışkanı ve dürüstü enayi yerine koyan, tembeli, basiretsiz ve kötüyü koruyan bir ulusal sistemdi; (...) sermaye birikimini önlüyordu, varolan sermayeyi çökertiyordu”. Bu çerçevede, Meek’in (2011: 28), de belirttiği üzere, 1834 Yeni Yoksul Yasası, en çok sanayi burjuvazisinin çıkarlarına dayanmıştır. Çalışma evlerinde verilen, yardımın düzeyi ise, “en düşük ücret alan işçinin ücretinden daha az”¹¹⁷ (Talas, 1997: 276) olarak belirlenmiştir. Malthus’dan ve devamındaki fikirlerden esinlenen 1834 Yoksul Yasası, Meek’in (2011: 28-29) belirttiği üzere,

¹¹⁶ Engels (1997: 138), “insansever kurumlar ve Yoksullar Yasası”nın “acılı varlıklarını sürdürmelerinde yardım” ederek, artı nüfusun olabildiği kadar ayakta kalmasını sağladığını belirtmektedir.

¹¹⁷ Andovar Çalışma Evi’nde yaşamlarını sürdüren düşkünlerin, “avludaki at kemiklerinden ilik emdikleri ve kıkırdak kemirdikleri”ni yeri gelmişken belirtmekte yarar bulunmaktadır (Jones’tan aktaran Güngör ve Özügür, 1997). Andovar Çalışma Evi skandalı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Anstruther, 1973. Engels (1997: 371-377), “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu” adlı çalışmada, çalışma evlerindeki yaşam koşullarını çeşitli örneklerle anlatır ve “yoksulun bu koşullarda kamu yardımını neden kabule yanaşmadığına şaşan olur mu? Bu Bastille’lere girmektense açlıktan ölmeyi yeğlemelerine şaşan olur mu?” diye sorar. Aybay (2005: 42) da çalışma evlerinin kendisinin bizzat birer “sefalet yuvası” haline geldiğini belirtmekte ve “yoksullar yardım evlerine girmek için değil, girmemek için ellerinden geleni yapıyorlardı” demektedir.

çalışabilecek durumdakilerin yardım almasını yasaklıyor, düşkünleri, çalışma evlerinden yardım istemek zorunda bırakıyor ve böylelikle, “dokumacılar, küçük zanaatçı ve mevsimlik tarım işçilerini zorla fabrikalara” dolduruyordu.¹¹⁸ Böylelikle, yaygın birikim rejiminin yeniden üretimini garanti altına alacak emek gücü gereksinimi, Yoksul Yasalarının da etkisi ile sağlanmış oluyordu.

5.2. Keynesyen Evre: Yoğun Birikim Rejimi ve Sosyal Yardım Hakkı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, üretkenlikteki büyük artış, rekabetçi düzenleme tarzlarının, “bu üretkenlik kazanımlarına uygun nihaî talep artışını” teşvik etmesini başaramamıştır (Lipietz, 1993: 68). Böylelikle, oluşum içerisindeki Fordist üretim¹¹⁹ ve yoğun birikim rejiminin gerekleri ile uyumlu devlet müdahalesi biçimleri ve mekanizmalarına olan gereksinim öne çıkmış ve bu çerçevede, birikim rejiminin istikrarını sağlayacak tekelci düzenleme tarzları¹²⁰ oluşum göstermiştir.¹²¹ Ancak

¹¹⁸ Marx’ın (2011: 74) yorumu şöyledir: “(...)workhouse sistemi –yani iş örgütlenmesi açlıktan ölmeyi bir kurtuluş sayan yoksulları bundan caydırmak olan yoksulevleri-ortaya çıktı. İşevlerinde, yardım, kendisinden yardım isteyen yoksullara karşı burjuvazinin *intikamı* ile dahiyane bir biçimde birleştirilmiştir. İngiltere, bundan ötürü, yoksulluğu ortadan kaldırmak için işe, *yönetimsel ve hayırseverce önlemler* olarak işe başladı. Sonra, yardıma muhtaç yoksulların gittikçe artmasının nedeni modern *sanayinin* zorunlu bir sonucu olarak değil de, *İngiliz yoksulluk vergisinin* bir sonucu olarak görülmeye başlandı. (...)Eskiden yardım eksikliğine bağlanan şeyler, şimdi, *yardım bolluğuna* bağlanıyordu. Sonunda yoksulluk, yoksulların bir kabahati olarak görüldü ve bu yüzden cezalandırıldılar.” Engels (1997: 371) ise, Marx’ı tamamlayacak bir biçimde, 1834 Yasası ile birlikte, yoksulluk sorununa bakış ve uygulamadaki dönüşümü şöyle anlatmaktadır: “Para ve gıda yardımlarının tümü kaldırıldı; tek yardım, kurulan Yoksullar Çalışma Yurduna kabul edilmektir. Bu Yoksullar Çalışma Yurdunun ya da halkın deyişiyle Yoksullara Yardım Bastille’nin kuralları öyle ki, bu tür bir kamu yardımı almadan yaşayabileceğinden en ufak umudu olanı dehşete düşürür. Yardım başvurusunda bulunacak kişilerin çok aşırı yoksul olan ve her yolu denediği halde başka türlü çare bulamayanlar olmasını güvenceye almak için, Yoksullar Çalışma Yurdu, ancak bir Malthusçunun ince dehasının icat edebileceği kadar itici bir yer olarak düşünülmüştür.” İşte, sözü edilen en az uygunluk kriteri budur ve görüleceği üzere, çalışma etrafında inşa edilmiştir.

¹¹⁹ Fordist üretimin başlangıcı için net bir zaman belirtmek mümkün gözükmemekle birlikte, Harvey (1999: 147), Fordizmin sembolik başlangıç yılının 1914 olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedir. Fordist üretim içerisinde Taylorist yöntemler kullanılmış; ancak zaman içerisinde Fordizm, Taylorizmden fazlasını ifade etmiştir. Köse ve Öncü’nün (1998: 138) belirttiği üzere, Fordizm, bir emek süreci örgütlenmesi olmasının yanı sıra “ulusal ve uluslararası üretim, tüketim ve ticaret akımlarını dengelemeye yönelmiş makroekonomik kurumsal bir yapı”dır. Harvey’in (1999: 148) söylediği üzere, Fordizm, kitle üretimi ve tüketimi temelinde şekillenen bir toplum tasarımı görünümündeydi. Aynı şekilde, Düzenleme yaklaşımında da Fordizm, sermaye ile ücretli emekgücü arasındaki ilişkilerin uzun dönemli istikrarlı bir seyir izlemesine dönük “kapsamlı kapitalist dönüşümler” olarak ele alınır (Arın, 1986: 122).

¹²⁰ Fordist devlet ve tekelci düzenleme tarzları için bkz. Aslan, 2005: 56-74; Topak, 2012: 126-132.

¹²¹ Sosyal yardımların, sosyal hak düzeyinde genelleşmesinin birikim rejimine dayalı iktisadi köklerine ilişkin bu anlatılanlar, sınıf mücadelelerinin ve Sovyetler Birliği’nin varlığını içeren küresel siyasal düzenin genel seyri ve eğilimlerinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Biz burada, kapitalist birikimin işleyiş yasaları, yedek işgücü ordusunun düzenlenmesi, denetimi ve emek gücünün yeniden üretimine dönük kapitalizmin içsel nesnel eğilimleri ile sosyal yardımların gelişim seyri arasında bir bağ kurmaya çalışıyoruz. Bu bağ kurarken, sosyal yardımları da içine alacak sosyal harcama düzeyleri ile sözü edilen sınıf mücadeleleri ve Sovyetler Birliği’nin varlığını içeren küresel siyasal düzenin etkilerini atlamak eksiklik olur. Hatta, bu gelişmeler, bir dipnotla “geçştirilemeyecek” kadar önemli ve

Harvey'e (1999: 151) göre, bu öğelerin gerçekleşebilmesi için, 1930'ların krizini beklemek gerekmiştir. 1929 krizi kapsamında, aşırı üretimden kaynaklanan ve talep eksikliği biçiminde açığa çıkan kârlılık sorunu¹²² (Şahin, 2000: 200; Savran, 2009/2010: 105), devamında, talebi ve satın alma gücünü besleyecek, kamu harcamalarını ve yatırımları artıran Keynesyen¹²³ para ve maliye politikalarının belirlenmesinin temelini¹²⁴ oluşturmuştur. Ancak Harvey'in (1999: 152) de belirttiği üzere, Fordizmin düzenleme tarzlarını da içerek bir biçimde özgün bir birikim rejimi olarak ortaya çıkışı ve hegemonik bir karakter kazanması¹²⁵, esasen İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşer.¹²⁶

Kitle üretimi sabit sermayeye büyük yatırımlar gerektirdiği, bu ise kârlılığı görece olarak istikrarlı talep koşullarına bağladığı ölçüde, devlet savaş sonrası dönemde sınaî çevrimleri maliye ve para politikalarının uygun bir bileşimi ile kontrol altına almaya çalışıyordu. Bu tür politikalar kamu yatırımlarının, hem kitle üretiminin hem de kitle tüketiminin büyümesi için yaşamsal önem taşıyan alanlarına (ulaştırma, su, elektrik vb. sektörler) yönelikti ve görece olarak tam istihdamı güvence altına almaya yarıyordu. Benzer biçimde, hükümetler sosyal sigortayı, sağlığı, eğitimi, konutu ve benzeri alanları kapsamlı harcamalar aracılığıyla toplumsal ücreti güçlü biçimde destekleyecek adımlar da atıyordu. (Harvey, 1999: 158)

Fordist birikim rejimi, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasının yanı sıra, kitlesel üretim-kitlesel tüketim¹²⁷, yüksek reel ücret politikaları, Keynesyen iktisat politikaları aracılığıyla piyasaya talep artırma yönünde müdahaleler temelinde

belirleyicidir. Bu konuda bir vurgu için bkz. Savran, 2009/2010: 125-128. Öte yandan, sosyal politika araçları ve uygulamalarının üretim noktası karşısındaki konumu, onun ele alınma bağlamını da etkiler. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında, doğrudan üretim noktasına ilişkin ve sınıf mücadelelerinin doğrudan konusunu oluşturan düzenlemeleri ele alıyor olsaydık, sınıf mücadelesi ve küresel siyasal düzene ilişkin etkilere daha büyük yer vermememiz gerekebilirdi. Yoksa, refah devletinin ve sosyal politikanın unsurlarının, kapitalist nesnel gelişimin ürünleri olduğunu iddia etmiyoruz.

¹²² 1929 krizini de içerecek şekilde kapitalizmin krizlerinin kârlılık kökenli bir aşırı üretim krizi olması ile ilgili olarak ve bunun talep ve eksik tüketim ile ilişkisi için bkz. Savran, 2009/2010: 103-106.

¹²³ Harvey'in (1999: 152) ifadeleri ile söylemek gerekirse, "Fordizm güçlü bağlarla Keynesçiliğe bağlanıyordu".

¹²⁴ Kârlılık sorununu aşmada tek başına Keynesçi politikaların etkili olduğunu söylemek eksik kalacaktır (Savran, 2013: 55). Burada bu politikalara dönük vurgu, ilerde, sosyal yardımların gelişimine dönük anlatının iktisadi tabanını belirginleştirmek için yapılmıştır.

¹²⁵ Fordizmin bir birikim rejimi olarak hegemonik bir karakter kazanma süreci, kısa sürede gerçekleşmemiş, Fordizme için Taylorist üretim yöntemlerine emeğin uyum ve direnme biçimleri ile birlikte 1945'li yıllara kadar uzanmıştır (Eraydın, 1992: 15). Bunun yanında, Fordist birikim rejiminin hegemonik bir karakter kazanması aynı zamanda ABD'nin dünya ekonomisi üzerindeki hegemonya süreçleri ile de bağlantılıdır (Arın, 1986: 122).

¹²⁶ Bir dönemleştirme yapmak gerekirse, 1945-1973 yıl aralıklarından söz etmek mümkün gözükmektedir (Eraydın 1992: 16-17; Aslan, 2005: 9).

¹²⁷ Kitlesel tüketim piyasalarının yoğun birikim rejimini önceleyen süreçte de varlığına ilişkin bir eleştiri için bkz. Mavroudeas, 2003: 248-249. Öte yandan, Düzenleme yaklaşımına göre, temel olarak görece artık-değer üretim yöntemine dayanan yoğun birikim rejimi, kitlesel tüketimi pompalamıştır. Marx'ın (1999c: 309) da "üretken güçlerin çoğalmasına ve gelişmesine dayalı" olan görece artık-değer üretiminin, "tüketimin üretimini", "tüketim çemberinin genişlemesini" gerektirdiğini söylediği görülmektedir. Bu, "tüketimin nicel genişlemesi"ni ve varolan gereksinimlerin yaygınlaşması ile yeni gereksinimlerin yaratılması ve üretilmesini beraberinde getirir.

şekillenmiştir. Fordist büyüme tarzı içinde, üretkenlik artışlarına paralel olarak kitlesel tüketimi besleyecek bir biçimde ücretler de artış göstermiştir. Öte yandan devlet de sermaye, tüketim malları sanayii ve ücret ilişkisini birbirine eklemlenme noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca devlet, konut ve ulaşım politikaları ile Fordist kitlesel tüketimi teşvik etmiş ve işgücü piyasasına müdahale ederek kitlesel tüketimi genelleştirmiş (Jessop 1994:253, 255) ve ücret ilişkisini düzenlemiştir (Topak, 2012: 124, 127). Kapitalizmin bu evresinde, ücret ve meta ilişkisi yaygınlaşmış ve ücret ilişkisi, kitlesel üretim ve tüketim arasındaki bağın sağlanması ve korunması bakımından oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Emek gücünün yeniden üretimi, metalaşmış tüketim malları tarafından gerçekleşmiştir (Arın, 1986: 124). Sermayenin değerlenmesindeki olası tıkanıklıkların aşılmasını destekleyen üretkenlik artışı ve reel ücretlerdeki artış, birbirini istikrarlı bir biçimde beslemiş ve “satılma gücündeki sürdürülebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır”. Böylelikle, üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşüm, “birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleselleşmiş ve üretim artmıştır” (Sönmez, 2005: 5). Bu nedenle, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sürecin genel eğilimi, kapitalizmin “genişleyen yeniden üretiminin sarsıntısız” bir biçimde gerçekleşmesi yönünde olmuştur. Bu çerçevede, bu dönemde, “dünya ticareti, sınaî üretim, toplam üretim, emek üretkenliği gibi ana göstergelerdeki büyüme hızları” en yüksek düzeylerine erişmiştir (Savran, 2009: 25).

Bu dönemde merkez ülkelerde, geniş ve yaygın bir kamu sektörünün ve refah devletinin oluşması, modelin elverişliliğiyle de birlikte ciddi bir örgütlü sendikal yapıyı beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından başlayıp 1970’lerin sonuna kadar uzanan dönem, refah devletinin gelişiminin en yüksek aşamasını oluşturmuş, devlet başta işgücü piyasası olmak üzere ekonomik yaşamın pek çok alanına müdahale etmiş ve sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi hizmet düzeyleri yanında parasal yardımları da içerecek şekilde sosyal harcamalar artmıştır (Sönmez, 2005: 5, 7). Devletin işgücü piyasasına müdahalesi ile yüksek istihdam düzeyleri ile birlikte sosyal güvenlik uygulamaları da çeşitlenmiştir. Bu dönemde, devlet, piyasanın yaratacağı toplumsal riskleri kontrol altına alabilmek amacıyla “para, vergi, harcama ve gelir transferi” (Metin, 2012: 122) gibi politikalar ile ekonomiye müdahale etmiştir. Tüm bunlar, Fordist birikim rejimi ile bir bütün olarak ve onu oluşturan araçları ile uyumlu bir refah devleti yapılanması içerisinde, işçi sınıfı mücadelesi ve “merkezleşmiş devlet” arasındaki ilişki biçiminin bir sonucu olarak, sosyal

politikaların üretilmesi biçiminde gerçekleşmiştir (Gough, 1979: 68). Bu çerçevede, “korporasyonlar, örgütlü emek ve devlet arasındaki kapsamlı bir uzlaşmaya” (Şaylan, 2002: 144) dayanan toplumsal bir uzlaşının maddi zeminini oluşturmuştur. Bir diğer ifade ile, devletin işgücü piyasasına müdahalesini olanaklı kılan etmenlerden biri toplumsal sınıflar arasındaki güce çelişkilerin zayıflatılarak, belirli bir toplumsal denge, uyum ve bütünleşmenin sağlanması hedefidir (Sönmez, 2005: 5). Bu şekilde kâr oranlarının düşme eğilimi yavaşlatılabilmektedir.

Köklerini Fordist birikim rejiminin oluşumundan alan kapitalizmin bu evresinde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim ile uyumlu ve üretkenlik artışlarına uygun tekelci düzenleme tarzlarının özellikle sosyal güvenlik alanına ilişkin ilk örnekleri devreye sokulmuştur.¹²⁸ İşçilerin gelirlerinin, büyük firmaların piyasaya giderek daha büyük miktarlarda sunmaya hazırlandıkları kitle üretiminin istikrarına göre yeterli bir düzeye yükseltilmesi hedeflenmiş (Harvey, 1999: 148) ve ücretlilerin yaşam tarzı, tüketim eğilimleri ve yeniden üretimi, kapitalist birikim ile eklemlenmiştir (Lipietz, 1993: 68-69). Böylelikle, birikim rejimindeki değişikliklerin etkisi ile “işçi sınıfı, sınıf olarak kendisini yeniden oluşturmasını sağlayacak parasal gelirleri elde eden ve harcayan bir ekonomik özne” haline gelmiştir. Öte yandan, çeşitli sosyal koruma önlemleri ile işsiz ve hastalar gibi işgücü piyasası ve çalışma ile bağı görelili olarak daha zayıf ya da kopmuş toplumsal kesimlerin de gelir elde etmeleri sağlanmış (Brunhoff, 2009: 398) ve sosyal yardımlar ekonomik olarak aktif olmayan bu kesimleri beslemiştir (Jessop, 1994: 254). İşgücü piyasası ile bağı, sıklık derecesine göre olabildiğince farketmeyecek bir biçimde çalışan ya da çalış(a)mayan kesimlerin, geçimlerinin idamesine dönük piyasa bağımlılığını zayıflatan¹²⁹ ve böylelikle kitlesel tüketimin ve dolayısıyla kitlesel üretimin garanti altına alındığı bir yapı oluşumu yönünde güçlü bir eğilim belirlemiştir. Bunun en önemli sonuçlarından biri ise, işçi sınıfının bu dönemde

¹²⁸ Düzenleme yaklaşımına göre, 1930’ların krizinin, yoğun birikim rejimi ile uyumsuzluk sergileyen rekabetçi düzenleme tarzlarından kaynakladığı ileri sürülmekle birlikte, yoğun birikim rejimine eşlik edecek tekelci düzenleme tarzlarının esas olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra devreye girdiği ve 1960’lı yıllarda olgunlaştığı belirtilmektedir. Oysa ki, 1930’ların krizi, tekelci düzenleme tarzlarının oluşumundan çok önce sona ermiştir. Taymaz’a göre, bu nedenden ötürü, tekelci düzenleme tarzlarının kuruluşu ile krizin başlangıcı arasında ampirik bir sorun belirmektedir. (Taymaz, 1993: 21, 24-25). Bu çerçevede, 1929 krizi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönem, tekelci düzenleme tarzlarının oluşum evresi olarak değerlendirilebilir. Düzenleme yaklaşımına ilişkin bu kavramsal ve olgusal sorunu burada ayrıntıları ile tartışmak mümkün değildir; ancak işaret ettiğimiz bu sorun nedeniyle, yukarıda, ihtiyatlı bir tabirle, tekelci düzenleme tarzlarına ilişkin “sosyal güvenlik alanına ilişkin ilk örnekler” denilmiştir.

¹²⁹ Topak’ın (2012: 134) da işaret ettiği gibi, işsizlik ödeneklerinin ve diğer sigorta türlerinin genişlemesi ile birlikte emeğin görelili bağımlılığı zayıflamıştır.

uygulanan sosyal refah politikalarının sonucunda gelişen sosyal devlet olgusu üzerinden kapitalist sistem ile bütünleşmesinin sağlanmasıdır (Belek, 1999: 251).

Tüm bu gelişmeler ise, Jessop'a (1994: 252) göre, Fordist birikime özgü "ideal-tipik bir devlet biçimi" olan Keynesyen refah devletini¹³⁰ oluşturmuştur. Aynı şekilde, Adda (2002: 126) da Keynesyen refah devletinin oluşumunu "kapitalist birikim dinamiğiyle" ilişkilendirmektedir. Topak'ın (2012: 149) belirttiği üzere,

Fordist Keynesyen Refah Devleti döneminin başat özelliği, devletin pazara giriş ve çıkış açısından bir seçicilik mekanizması kurgulamaması ve dışardakileri de tüketici kimlikleri yoluyla sistemle bütünleştirmeye yönelik politikalar uygulamasıdır. Yurttaşların gerek işsizlik ödenekleri, yaşlılık aylıkları, aile yardımları, çocuk yardımları gibi gelir desteği sağlayan mekanizmalar yoluyla, gerekse sağlık ve hastalık yardımları yoluyla pazara bağımlı olmadan tüketici kimliklerini sürdürebilmelerini sağlayan bir sistem geçerlidir.

Bu yapı içerisinde devlet, sosyal güvenlik kapsamına giren yararlar ile aynı ya da nakdi bazda tüketimin süreklileşmesi ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin müdahalelerde bulunmuş ve sosyal güvenlik ve sosyal hizmet biçiminde, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan kullanım-değeri tüketimlerini doğrudan desteklemiştir. Böylelikle devlet, tüketim örüntüleri, dağılımı ve düzeylerini kontrol altında tutmuştur. Bu çerçevede, daha genel olarak sosyal güvenlik ve sosyal sigorta yararları ve özel olarak aile yardımları, emek gücünün yeniden üretimine ve üretim ve çalışma için gereksinilen emek gücü tipi ile ilişkilidir (Gough, 1979: 45-46). Bu anlamda bir rol ve işlev olarak sosyal güvenlik sistemi, "yedek işgücü ordusunun, ataerkil ailenin ve emek gücünü kontrolünün yeniden üretimi" ile bağlantılandırılabilir (Ginsburg, 1979: 2). Jessop'a (1993: 9) göre, "Keynesçi refah devletinin iktisadi ve toplumsal yeniden üretime ilişkin ayrık amaçları, öncelikle talep yönetimi aracılığıyla görece olarak ulusal bir ekonomide tam istihdamın desteklenmesi ve kolektif tüketimin yeni biçimleri ve refah hakları (welfare rights)

¹³⁰ Munck (2003: 51), bu devlet biçimini, "Keynes, Ford ve Beveridge devleti" olarak isimlendirir. Jessop'a (1994: 254-255) göre, Fordist Keynesyen refah devletinin oluşum özellikleri çeşitli başlıklar altında toplanabilir. İlk olarak, devlet, Fordist emek sürecinin doğasına uygun olarak, ücret ilişkisi ve işgücü piyasası politikalarını yöneterek arz ve talep dengesini sağlamıştır. İkinci olarak, "Fordist büyüme tarzı için mümkün olan artan üretkenlik, ücretler, talep, kârlar ve yatırımlar içerisinde köklenen genişlemenin potansiyel yararlar silsilesi" koşulları altında "devlet, sermaye ve tüketici malları endüstrisini bütünleştirmede ve ücret ilişkisini yönetmede önemli bir role sahip olmuştur". Devlet, altyapı yatırımları yaparak ve konut ve taşımacılık politikaları ile Fordist kitlesel tüketimi desteklemiş ve "işgücü piyasası ve toplu sözleşmelere müdahale ederek ve kolektif tüketim destekleri aracılığıyla kitlesel tüketim normlarını genelleştirilmiştir". Üçüncü olarak, bu faaliyetlerin pek çoğu Fordist düzenleme tarzları ile yakından bağlantılıdır. Bu çerçevede devlet, özellikle sendikacılık ve toplu sözleşmeleri, büyük firmaların birleşmelerini ve sosyal ortaklığı desteklemiştir. Böylelikle Fordist büyüme tarzı, devletin, örgütlü emek ve sermayenin çıkarlarını tam istihdam ve sosyal refah programları ile buluşturmasına olanak tanımıştır. Dördüncü olarak ise, refah devleti, Fordist metalaşma, kentleşme ve bürokratism gibi yarattığı ve yoğunlaştırdığı çeşitli sorunlara çeşitli çözümler bulmuştur.

aracılığıyla kitlesel tüketim normlarının genelleştirilmesi”dir. Böylelikle Jessop’un (1994: 256) da belirttiği üzere, nasıl ki, Keynesyen refah devleti, Fordist ekonomik genişlemenin koşullarının korunmasına yardım ettiyse, aynı şekilde Fordist ekonomik genişleme de Keynesyen refah devletinin yaygınlık kazanmasının koşullarının korunmasına yardım etmiştir.

Düzenleme yaklaşımına göre, bu uyarlanma, tekelci düzenleme tarzları ile mümkün olabilmıştır. Bu tekelci düzenleme tarzları, her birikim rejimi için geçerli olan özgül bir devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiş ve genel olarak sosyal politikalar, özel olarak sosyal yardımlar da bu ilişki biçimi içerisinde bir yer bulmuştur. Kapitalizmin bu evresinde, sosyal yardımlar, sosyal koruma sistemine, daha çok tamamlayıcı bir öge olarak dahil olmuş ve bir yapısal biçim olarak ücret ilişkisine de bu biçimde eklemlenmiştir. Bu dönem, aynı zamanda, yoksula yönelen sosyal yardımların bireyselden toplumsala, hayırseverlikten kamusal sorumluluğa doğru evriminin de en üst noktasını oluşturur ve yukarıda belirtildiği gibi, sosyal yardım hakkı biçiminde, bir sosyal hak kategorisi olarak, refah haklarının içerisinde yer alır. Devlet, refah devletinin gelişiminin bu aşamasında, yardım faaliyetlerini doğrudan yürütmüş ve sosyal güvenlik ile birlikte bu hizmetler de evrensel bir nitelik kazanmıştır (Metin, 2012: 123) ve sosyal yardımlar, geniş sosyal güvenlik/koruma sistemlerinin içerisine dahil edilerek, sosyal haklar kapsamına alınmıştır (Kovancı, 2003: 111-128). Savran (2009: 51-52), devletin bu evrede çeşitli toplumsal hizmetleri bünyesinde topladığını ve bunun da ücretli, emek gücünü satamayacak durumda olan ve emek gücünü satabilecek durumda olsa bile “ellerindeki bu tek metaya alıcı bulamayan”, yani işsiz toplumsal kesimlerin, “sınıfın bütünün katkıları ile oluşturulan fonlardan yararlanarak”, devlet dolayımından geçen bir “kolektif sigorta” faaliyeti ile yaşamlarını sürdürdüklerini belirtmiştir. Gelir aktarımı uygulamalarını biçimini alan sosyal yardımların, işgücü piyasasının dışında kalmış toplumsal kesimlere ya da “genel olarak toplumsal güçsüz kesimleri”ne yönelmesi, “sosyal politikanın boyutlarını geliştirmiştir. Bu yardım uygulamaları, belirli gelir düzeylerinin altında kalmış kişi ve ailelere, “en az geçim düzeyinin sağlanması”na¹³¹ dönük olarak yerine getirilmiştir. “Bu tür gelir aktarımları, aileye

¹³¹ Devletin ve toplumun, “toplum üyelerinin altına düşmeyecekleri bir en az yaşam düzeyini sağlama” sorumluluğu (Esin, 1982: 124) sadece, kapitalizmin belirli bir evresinde, Koray’ın ifadeleri ile refah devletinin 1930 ve 1940’ları içeren “pekiştirme-sağlama” ve 1950, 1960’lar ve 1970’lerin ortalarını içeren “büyüme-yayılma” dönemlerine özgü değildir. Esin’in (1982: 124) belirttiği üzere, bunun tarihsel kökleri de bulunmaktadır. Ancak bu noktada önemli olan ve bu çalışma boyunca da

yapılan parasal yardımlardan bireylere yönelmiş yardımcı ve destek hizmetlere kadar değişik biçimler almaktadır” (Koray, 2000: 56).

1929 krizi ve ardından izlenen politikalar, sosyal yardım sisteminin, İngiltere’de 1930’ların iktisadi ortamının baskısı altında bozulduğu¹³² (Briggs, 2000: 27); ancak daha sonra Avrupa’nın genelinde, sosyal refah devletinin oluşumu içerisinde, sosyal yurttaşlık temelli ve hak statüsü içerisinde sunulduğu bir ortam yaratmıştır (Topak, 2013: 54-55). 1929 krizini takiben, İkinci Dünya Savaşı’na kadar uzanan zaman diliminde, refah devletinin oluşum sürecinde, sosyal güvenliğin hem bir uygulama hem de bir terim olarak yaygınlık kazandığı görülmektedir. Danimarka’da sosyal demokrat hükümetin çıkarttığı “Sosyal Reform Yasası”nın ardından, ABD’de 1935 yılında kabul edilen, “Sosyal Güvenlik Yasası” sosyal güvenlik kavramının terim olarak kabul edilmesinde önemli bir aşama olmuştur. Yasa, primli sisteme dayalı bir şekilde sigortacılık tekniğine yaslanarak sakat ve yaşlıları koruma kapsamına alırken, ayrıca vergilerle karşılanacak şekilde ve ihtiyaç belirlemesi temel alınarak, yaşlılar, görme engelliler ve işsizleri sosyal yardım ile koruma kapsamına almıştır. Görüleceği üzere, sosyal yardım, tanımı ve kapitalizmin gelişim seyri ile de uyumlu bir biçimde, sosyal sigorta temelli sosyal korumayı tamamlayıcı bir işlev üstlenmiştir. Bu dönem, yukarıda da belirtildiği üzere, sosyal güvenlik teriminin öne çıktığı ve yaygınlık kazandığı bir dönemdir: 1938 yılında Yeni Zelanda hükümeti, “Sosyal Güvenlik Yasası”nı çıkartmış; ILO’nun 1936 Santiago ve 1939 Havana Konferansları, 1944 Philadelphia’da düzenlenen Çalışma Konferansı teriminin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu Konferans’ta sosyal güvenlik kapsamındaki riskler belirlenmiştir. ILO’nun 34 ve 35’inci Konferansları da sosyal güvenlik bakımından önem taşımaktadır (Taşçı, 2010: 17-18). 35’inci Konferans’ta kabul edilen 102 No’lu ve “Sosyal Güvenliğin Asgari Normları” başlıklı ILO Sözleşmesi (ILO, 1952, www.ilo.org), sosyal riskleri, sağlık, hastalık ödenekleri, hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazaları ve meslek hastalıkları, analık, maluliyet ve ölüm şeklinde tasnif etmiş ve bu hallerde yapılacak yardımların çerçevesini çizmiştir. Aynı

vurgulanmaya çalışıldığı üzere, bu en az yaşam ya da geçim düzeyinin, kişileri emek güçlerini satmaktan imtina ettirerek işgücü piyasasından kopmuş bir biçimde yaşamlarını sürdürmemeleri gereksinimidir. Bu gereksinim, kapitalist birikime aittir. Yine çalışma boyunca altı çizildiği üzere, sosyal yardım uygulamalarına genel karakterini veren öge budur.

¹³² Sosyal yardım sisteminde yaşanan kırılmaları, sadece iktisadi nedenlere dayanarak açıklamak da yetersiz gözükmemektedir. Örneğin Briggs’e (2000: 25) göre, yoksulluk sorununa dönük yaklaşım ve 19’uncu yüzyıl yoksul yasaları pratiğinin, 20’nci yüzyılın demokratik toplumlarında sürdürülemezlik oluşu da sosyal yardımların, refah devletinin oluşum süreci içerisindeki yerini etkileyen nedenler arasında yer almıştır.

şekilde, 1941 yılında ABD Başkanı ve İngiltere Başbakanı'nın açıkladığı Atlantik Şartı'nda da yer alan herkese sosyal güvenlik sağlanması amacı, terimin yaygınlaşmasında önemli uğraklardan biridir. Yankıları bugün de süren, İngiltere'de 1942 yılında hazırlanan Beveridge Planı'nın sosyal güvenliğin gelişiminde önemli bir etmen olduğu belirtilmelidir (Taşçı, 2010: 17).¹³³

Esas olarak 20'nci yüzyılda sosyal sigortacılık temelli ve sosyal yardımların tamamlayıcı bir boyuta evrildiği ve sosyal hizmetlerin de geliştiği modern sosyal güvenlik sistemlerinin ve bunların düşünsel temellerinin oluşumu bakımından, 19'uncu yüzyıl ve öncesi yoksul yasası deneyimlerinin, “yardımcı olan bir uygulama dönemi” olduğu söylenebilir (Çengelci, 1993: 11). Ancak bu durumun, 19'uncu yüzyıldan devralınarak, 20'nci yüzyılda, özellikle de 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, ikinci kuşak hakların işgücü piyasasına dönük boyutlarının gelişimi nedeniyle, sosyal yardımların niteliği bakımından sınırlı düzeyde kaldığı söylenebilir. Şu nedenle ki, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde başlayıp, 20'nci yüzyılda gelişkin bir biçimde ortaya çıkan modern sosyal güvenlik sistemleri, esas olarak, sosyal yardım alanındaki önceki gelişmelerin değil, sanayi kapitalizminin ve onun ürettiği modern topluma ait sınıf ilişkilerinin bir ürünüdür.¹³⁴ Burada “sınıf ilişkileri” kavramı ile kastedilen, modern kapitalist toplumun, temel sınıfları arasında sayılabilecek işçi sınıfı ile burjuvazi ve onun siyasal alandaki temsilcileri arasındaki mücadeleler ve kapitalist kriz ve sermaye birikimi ile ilk sosyal sigortacılık örnekleri arasındaki ilişki biçimidir. Bu ilişkiler, ilk olarak sosyal sigortalardan başlayarak, daha genel olarak sosyal koruma önlemleri ile birlikte sosyal yardımları da refah devletinin oluşum sürecinde sosyal hak kategorisinin içerisine yerleştirmiştir. Bu aynı zamanda sosyal yardımları, kamusal düzenleme ve toplumsal kullanım açısından, hayırseverlik ve yardımseverlik düzeyinden, hak düzeyine çıkarmıştır. Çengelci'ye göre (1993: 20), bu gelişim, “kamu organlarının istek ve yardımseverlik duygularına bağlı bir bağış anlamına gelmemekte tersine kamusal hukukî bir yükümlülüğün yerine getirilmesi anlamını taşımaktadır”. Sosyal yardımların, sosyal hak kategorisinin içerisine yerleşmesi, modern sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcı bir parçası olarak örgütlenmesi ve düzenlenmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

¹³³ Sosyal yardımların, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Philadelphia Bildirgesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi (Avrupa Sosyal Şartı), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Avrupa Birliği'ndeki düzenlenişi için bkz. Etcı, 2012: 19-29.

¹³⁴ Burada, 19'uncu yüzyıl ve önceki sosyal yardım ve Yoksul Yasası deneyimlerinin, sınıf ilişkilerine kapalı bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmüyoruz. Aksine, bu bölüm altında, bu konunun tam da farklı toplumsal sınıflar arasındaki mücadelelerin bir alanı olduğunu göstermeye çalışıyoruz.

Sosyal yardımların, anılan modern sosyal güvenlik sistemleri içerisindeki yeri, esas olarak 1942 tarihli¹³⁵ Beveridge Raporu ile belirlenmiştir. Raporda, sosyal sigorta ve sosyal yardımlar, “birleşik bir sistem” içerisinde ele alınmış ve sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sistemi içerisinde yoksullukla mücadele kapsamında, aile yardımları biçiminde örgütlenmiştir (Çengelci, 1993: 13). Beveridge Komisyonu Raporu’nun ardından, sosyal yardımlar, aile yardımlarını genişletecek bir biçimde, sosyal hak temelli olarak yaygınlaşma eğilimi içerisine girmiştir. Örneğin, İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda’yı içeren Birleşik Krallık kapsamındaki ülkelerde, 1946 tarihli aile temelli sosyal yardım programlarının ardından, 1970 ve 1971 yıllarında, sosyal sigorta kapsamı dışında kalmış yaşlıları, ayrıca dul anneleri içeren sosyal yardım uygulamalarını, “düşük gelirli ailelerin gelirlerini tamamlama ve normal hayat standartlarına yaklaşan bir gelir seviyesi temin etme amacına yönelik programları” izlemek mümkündür. Devamında ise, engelli bireyleri, savaş mağdurları ve onların çocuklarını ve yaşlıları kapsayan pek çok düzenleme yaşama geçmiştir (Çengelci, 1993: 14-15).

Amerika Birleşik Devletleri’nde de kurumsal ve örgütlenme mantığı itibarıyla da benzer bir gelişim çizgisi içerisinde, çocuğa dönük sosyal yardım uygulamaları, 1962’de “Ailelere Yönelik Sosyal Yardımlar” adını almış ve aile temelli bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. 1974’te ise, sosyal yardımların mantığı ile uyumlu bir biçimde, engelliler, görme engelliler ve yaşlıları içerecek bir biçimde, çeşitli yardım uygulamaları, “Tamamlayıcı Sosyal Yardımlar” adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca federal yönetimin yardım programlarından yararlanması mümkün olamamış kişiler, eyaletlerin “Genel Sosyal Yardımlar Programı” tarafından kapsanabilmiştir. Bu çerçevede verilen, parasal sosyal gelirler dışında, sağlık, yiyecek ve konut yardımları da uygulanan yardım programları arasında yer almıştır (Çengelci, 1993: 15).

Çocuk yardımının aile temelli olarak verilmesine dönük benzer bir yapılanmanın İngiltere’de de olduğu görülmektedir. Buna göre, “aile sosyal yardımları kural olarak, yalnızca çocuk için değil, aile bütünlüğü içinde yer alan çocuk için sağlanmaktadır” (Çengelci, 1993: 16). Böylelikle, çocuk yardımı dolayısıyla, ailenin bütünlük ve devamlılığının sağlanması ve emek gücü ve hanenin yeniden üretiminin gerçekleştirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

¹³⁵20’nci yüzyıl içerisinde İngiltere ve Amerika’da bu tarihe kadarki çeşitli sosyal yardım uygulamaları için bkz. Çengelci, 1993: 12-13.

5.3. Neo-liberal Evre: Post-Fordist-Esnek Birikim¹³⁶ Rejimi ve Sosyal Yardımlar

Yoksulluğun merkeze alındığı sosyal politika anlayışının, tarihsel klasik liberalizmin ardından, neo-liberalizmin egemenliğini ilan ettiği bir başka tarihsel evrede yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Klasik liberalizmin inşa sürecinde, sosyal yardım, Yoksul Yasaları çerçevesinde gerçekleşiyordu. Neo-liberalizmin inşa sürecinde ise, sosyal yardım, “yoksulluğu azaltma stratejileri” etrafında gerçekleşmektedir. Köse ve Bahçe’nin (2009b: 493) de işaret ettiği üzere, “klasik liberalizm bir Yoksul Yasasıyla doğdu; yeni liberalizm kendi Yoksul Yasasını uygulama zorunluluğuyla karşı karşıya” kalmıştır. Bir diğer ifade ile, yoksulluk ve yoksullukla mücadele anlayışları, kapitalizmin her iki tarihsel evresinde de ekonomik ve politik gündemlerin dönüşümünde ve belirlenmesinde önemli bir yer üstlenmiştir (Özügurlu, 2006a; Erdoğan ve Kutlu, 2014: 103). Bu çalışmada, bu olgunun, sermaye birikim rejimlerinde değişim ve buna koşut olarak şekillenen devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine göre belirlendiği önkabulü ile hareket edilmiştir.

5.3.1. Uluslararası İşbölümünde Değişim ve Yeni Kalkınma Paradigması

Neo-liberal evrede, özellikle çevre ve yarı-çevre ülkelerde yoksulluk merkezli sosyal gündemlerin gelişimine paralel olarak, sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programlarının öne çıktığı gözlemlenmektedir (Eardley, vd, 1996; Ditch, 1999: 119; Ditch ve Oldfield, 1999: 65; Barberis, vd., 2010; Barrientos, vd., 2010; Barrientos, 2012; Barrientos, 2013). Sosyal politikanın neo-liberal dönüşümünün, aşağıda ele alınacağı üzere, küresel sosyal politika aktörleri (Deacon, 2006) olarak ifade edilen ulusüstü örgütlerin de desteğiyle hegemonik bir proje olarak uluslararası sosyal politika transferine dayanarak küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimi, Post-Fordist-esnek birikim rejimi ile uyumlu küresel tekeli düzenleme tarzları çerçevesinde değerlendirilebilir. Küresel tekeli düzenleme tarzları, üretimin Post-Fordist yapılar ve esnekleşme temelinde küresel ölçekte örgütlenmesine paralel olarak yoğun birikim rejiminden farklı olarak “ulusal yapıları aşarak uluslararası düzeyde oluşmuştur”. Bu nedenle, küresel düzenleme tarzı, sermayenin iç piyasaya yönelik olmaktan çok, uluslararası hareketinin koşullarını garanti altına almaya dönük olarak yapılandırılmıştır (Aslan, 2005: 113-122). Yoksulluk ve sosyal yardımları, küresel bir

¹³⁶ Kavramın daha önceki kullanımı için bkz. Topak, 2012: 138-145.

sosyal politika gündemi olarak öne çıkartan etmenlerin arkasında, kriz ve üretimin küresel ölçekte örgütlenmesine dönük değişen süreçler vardır. Bu süreçler, uluslararası işbölümünün değişen yapısı ile somutlanabilir. Uluslararası işbölümündeki değişimi tüm ayrıntıları ile açıklamak bu bölümün kapsamı dışındadır. Burada sadece, sosyal yardımların bir program olarak öne çıkmasının koşullarını yaratan kriz ve uluslararası işbölümünün değişen yapısına ilişkin dinamikler ele alınacaktır.

Düzenleme Yaklaşımı, kapitalizmin 1970’lerdeki krizini ve devamındaki gelişmeleri Fordizmin krizi¹³⁷ çerçevesinde açıklar (Aglietta, 1979, Lipietz, 2009). 1960’ların ortasından başlayıp 1970’li yılların başlarına kadar uzanan dönemde, Fordizm ve Keynesçiliğin kapitalizmin çelişkilerini denetim altında tutabilme kapasitesi giderek daralmıştır (Harvey, 1999: 165). Kriz, geçmiş dönemin çelişkilerinin çözüme kavuşturulması ve “sermaye birikiminin yeni bir temel üzerinde canlanmasının koşullarını” (Savran, 2009: 42) hazırlayan bir ortamın oluşturulacağı bir yenilenme ve yeniden yapılanma dönemidir. Uluslararası işbölümünün yapısında değişime yol açan Fordizmin krizinin arkasında, emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinde sağlanan uzun dönemli düşüşün durması ve hatta geriye dönmeye başlaması yatar (Arın, 1986: 132). Sönmez’e (2005: 8) göre, yoğun birikim rejiminde yaşanan tıkanma, “üretkenlik artışında sınıra ulaşılması ve “yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikme” Fordizmin krizini yaratan etmenlerin başında gelir. Ücret artışı ile üretkenlikteki artış arasındaki bağlantı zayıflamış, hatta kopmuş; bu çerçevede yoğun birikim rejimi koşullarında, “çalışanların yaşam düzeyi ile artı değer oranının birlikte yükseltilmesi”ne kaynaklık eden, “üretkenlikteki artışa koşut reel ücret artışının sağlanmış olması” koşulu aşılmıştır.

¹³⁷ Aglietta’ya (1979: 162) göre, “Fordizmin krizi her şeyden önce bir emek örgütlenmesi tarzının krizi”dir. Taymaz (1993: 35) ise, “üretimin örgütlenmesinden tüketim kalıplarına, işletmeler-arası ilişkilerden üretimin mekânsal dağılımına, bilginin kullanımından sınıfsal yapılanmalara kadar” geniş bir alanda yaşanan bir “değişimler bütünü’nün kökeninde emek süreçlerinde değişim olduğunun” ileri sürülmesini eleştirmektedir. Bununla birlikte, “Fordizmin krizinin genel krizin bir boyutu olduğu, dönüşümün sadece üretim sisteminde değil, politik ve ideolojik düzeyde de sürdüğü” yönünde görüşler de vardır (Yentürk, 1993: 42). Yentürk (1993: 45-46), Fordizmin krizinin aynı zamanda doğrudan üretim sistemlerinden de kaynaklanan bir boyutu olduğunu da belirtmektedir. Bu sistem içerisinde, üretim sırasında aşırı boş zaman oluşumu, stoklu çalışmanın üretimin talep değişikliklerinden kopmasına yol açması, hatalı ürünler, işin niteliksizleşmesi ve yükselen iş mücadelelerinin nedenleri olarak “kayan üretim hattı, ayrıntılı işbölümü ve makinalaşma (...) yatırılan sermayenin yeterince değerlendirilmesini sağlayacak verimlilik artış oranlarını gerçekleştiremez hale” gelmiştir. Fordizmin krizini, ekonomik, finansal, siyasal ve sosyal bir kriz olarak ele alan bir çalışma için bkz. Topak, 2012: 138.

Fordizm, 1960'lara kadar "yüksek üretkenlik artış oranı ile kâr oranlarındaki düşmeyi" engellemiş; ancak mevcut düzenleme tarzları veri iken, yoğun birikim rejimi, potansiyellerini tüketmiştir. Böylelikle kâr oranlarındaki düşmeyi engelleyememiştir (Taymaz, 1993: 19-20, 22). İç pazarların doyması ve merkez ülkelerin pazarlarını genişletememelerinin de etkisi ile üretkenlik ve kârlılığın düşmesi ve bu arada, çevre ülkelerin ithal ikameci sanayileşme stratejilerini tamamlayarak¹³⁸ dışa dönük üretimi başlamaları¹³⁹ ile birlikte merkez ülke sanayileri için rakip duruma gelmeleri de krizi derinleştiren unsurlar arasına yerleşmiştir (Berksoy, 1982: 136; Eraydın, 1992: 17-18; Coffey, 1996: 51). Böylelikle üretkenlik artışları durgunlaşmış¹⁴⁰ (Arın, 1986, 132; Taymaz, 1993: 6-7; Lipietz, 2009: 448; Savran, 2009: 48) ve kâr oranları düşmüş¹⁴¹ (Mandel, 1990: 34; Lipietz, 1993: 69; Coffey, 1996: 51; Belek, 1999: 254; Savran, 2009: 47-48; Topak, 2012: 312), sermayenin maliyetlerindeki artışa bir de petrol fiyatlarındaki artışlar¹⁴² eklenince maliyetler daha da yükselmiştir. Maliyetlerin fiyatlara yüklenmesi, beraberinde satın alma güçlerindeki düşüşü getirmiştir. Düzenleme yaklaşımına göre, Fordizmin krizi, pazar arayışından veya eksik tüketimden doğmasa da (Arın, 1986: 132) "kitlesel bir eksik tüketim bunalımı" biçimini almış ve "kendisini giderek artan bir stagflasyon eğilimi¹⁴³ şeklinde göstermiştir" (Topak, 2012: 132). Arın'ın (1986: 132) belirttiği üzere, "asıl sorun sermayenin değerlenmesindeydi ve yükselen sabit sermaye yatırımlarının yetersiz artık değer üretmeye başlamasından kaynaklandı. Yani kriz, aşırı birikim krizi olarak ortaya" çıkmıştır.¹⁴⁴ Dolayısıyla sermayenin sorunu, artık-değeri artırma sorunu olarak belirmiş ve "varolan düzenleme tarzının kurumsal yapıları içinde ücret artışları bunu sağlamayı" engellemiştir.¹⁴⁵

¹³⁸ Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde pek çok çevre ülkenin ithal ikamesi politikalarına dayalı bir sınaî gelişme çizgisi izledikleri belirtilmektedir (Berksoy, 1982: 44).

¹³⁹ Çevre ülkelerin ihracata dönük üretim başlamalarında uluslararası işbölümünün değişen yapısı kapsamında sınaî mekânsal yer değiştirmelerin de önemli bir etkisinin olduğu belirtilmektedir (Berksoy, 1982: 132, 136). Bu noktada, özellikle çevre ülkelerin sınaî ürün ihracatına dönük nicel ve nitel düzlemde ayrıntılı bilgi için bkz. (Berksoy, 1982: 44-87).

¹⁴⁰ Üretkenlik artışındaki düşüşün "Fordizmin/kitle üretimin gelişme potansiyelinin tüketilmesi sonucu olduğu önermesi"nin eleştirisi için bkz. Taymaz, 1993: 31.

¹⁴¹ Ampirik veriler için bkz. Shaikh, 1986; Harvey, 1999: 166. Verimlilik ve kâr oranlarındaki düşüşün nedenleri için bkz. Taymaz, 1993: 22-23.

¹⁴² Petrol şokunun, krizin nedeni değil; ama krizi ilerleten bir özellik taşıdığı belirtilmektedir (Berksoy, 1982: 21; Taymaz, 1993: 6; Harvey, 1999: 170). Aynı şekilde, kriz ile petrol şoku arasında kurulan bağlantının eleştirisi için bkz. Savran, 2009:31-34.

¹⁴³ Konuyla ilgili olarak bkz. Adda, 2002: 183-184.

¹⁴⁴ Benzer bir saptama için bkz. Mandel, 1990: 34-39.

¹⁴⁵ Bu ve bundan sonrası, kuşkusuz bir sınıf mücadelesi formu içerisinde gerçekleşmiştir. Ücret artışlarını getiren kurumsal yapıların, özellikle de sendikaların güçleri azaltılmaya çalışılmıştır. Açığa kolektif tepki nedeniyle de ücretler hemen düşürülemediği (Arın, 1986: 312). Krizin belirmesi, aynı

Krizden etkilenen firmalar, krizin etkilerini çeşitli stratejilerle aşmaya çalışmışlardır. Buna göre, ürün farklılaştırılması ve bunun bir sonucu olarak, talepteki dalgalanmaların ürün geliştirme sürecinin kısaltılması gereksinimini açığa çıkarması; buna bağlı olarak üretimin alt sözleşmeler yoluyla düşük ücretli ve sendikasıız işçi çalıştıran taşeron firmalara gördürülmesi eğilimlerinin güçlenmesi; tüm üretim maliyetlerinin düşürülmesi hedefi doğrultusunda sendikaların zayıflatılması; sermayenin ucuz emek alanlarına kaydırılması ve üretim süreçlerinin esnekleştirilmesi, sermayenin krize verdiği tepkiler olarak özetlenebilir (Taymaz, 1993: 33). Ayrıca, dünya pazarının az gelişmiş bölümünün ulusal pazarlar temelinde bölünmüşlüğüünün aşılması ve “meta akımlarının önündeki engellerin kaldırılması, sermaye akımlarına daha da fazla serbesti tanınması” yeni bir uluslararası işbölümünün oluşmasını gerektirmiştir (Savran, 2009: 53). Böylece, sermaye birikimi, yeni¹⁴⁶ ve daha yeni uluslararası işbölümü¹⁴⁷ ve küresel meta zincirleri¹⁴⁸ (Fröbel,

zamanda bir sınıf ilişkisi olarak da gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Aglietta’ya (1979: 162) göre, “Fordizmin krizi her şeyden önce bir emek örgütlenmesi tarzının krizidir” ve bu da üretim noktasında gerçekleşen sınıf mücadelelerinin yoğunlaşması ile ilişkilidir. Yentürk’ün (1993: 45-46) belirttiği üzere, işçilerin “emek sürecinden ve karar alma sürecinden koparılması, yüksek ücretle telafi edilmeye çalışıldıysa da, öncelikle sanayileşmiş ülkelerde yüksek oranlarda işten ayrılma, işe gelmeme ve grevler” yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde, “kapitalist emek süreci ve iş disiplini köklü biçimde” sorgulayan çeşitli mücadelelerden de söz etmek mümkündür. İşçiler, Taylorist iş örgütlenmesinin, “iş temposunun ve emek yoğunluğunun artırılması yoluyla üretkenliğin yükseltilmesine” kitlesel devamsızlık ve iş yavaşlatmayı da içeren eylemler ile tepki göstermişlerdir (Belek, 1999: 252; Harvey, 1999: 165; Savran, 2009: 48). Böylelikle, “çalışmanın yoğunlaştırılması ve işin parçalanmasına bağlı çalışma koşullarına karşı çıkarak, bu mücadeleler, bu tür emek süreci içerisinde örgütlenmiş üretim ilişkilerinin doğasında var olan artık-değer oranının artırılmasının sınırlarını göstermiştir” (Aglietta, 1979: 162). Bu gelişmeler, “işçileri disiplin altına alabilecek yeni bir teknolojik atılımı sermaye için yakıcı bir gereksinim” haline getirmiştir (Savran, 2009: 48).

¹⁴⁶ Yeni uluslararası işbölümü yaklaşımı ile ilgili eleştiriler için bkz. Cohen, 1991; Parlak, 2000. Cohen (1991: 129-147), söz konusu yaklaşımı, “kavramsal sorunlar”, “tarihsel boşluklar” ve “görgül/ampirik ihmaller” başlıkları altında eleştirmektedir. Parlak (2000: 684) ise, anılan yaklaşımın, “çokuluslu şirketlerin stratejilerini, rekabetin dinamiklerini, yabancı sermaye yatırımlarının yönü ve niteliğini, teknolojik ve organizasyonel değişimin, piyasa şartlarının ve talebin üretim mekânı üzerindeki etkilerini yeterince kapsamlı ve tutarlı” değerlendirmedeğini ve bu nedenle, “alternatif rekabet ve mekân stratejilerinin olabileceğini” gözden kaçırdığını belirtmektedir.

¹⁴⁷ Bu kapsamda yaşanan gelişmeler Coffey’e (1996: 55-57) göre, 4 başlık altında toplanabilir. İlk olarak, çok uluslu firmalar, çevre ülkelerde doğrudan yabancı yatırım yoluyla üretim yapmaktansa, üretimi, taşeronlaşma ya da alt-sözleşmeler ile daha düşük maliyetle gerçekleştirebilen yerel firmalara devretmektedirler. İkinci olarak, benzer bir eğilim, hizmet faaliyetleri için de geçerlidir. Merkez ülkelerde, hizmetler sektöründe faaliyet gösteren firmalar, “yardımcı sınıf faaliyetleri”ni (service operations), taşeronlaşma ya da doğrudan yabancı yatırımlar ile çevre ülkelere yönlendirmektedir. Üçüncü olarak, özellikle Asya’da bulunan yarı çevre ya da yeni sanayileşen ülkeler, üretimi kendi içerisinde daha az gelişmiş ekonomilere kaydırarak, merkez ülkelerle rekabet etmeye başlamışlardır. Sermayenin bu mekânsal işbölümü kapsamındaki hareketi, Erdoğan’ya (2006: 139) göre, “sürekli bir süreçtir ve bu süreç yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, yeni sanayileşmiş ülkelerde de çalışma koşullarını ve ücretleri aşağı doğru çeken bir eğilim yaratmaktadır”. Dördüncü ve son olarak, merkez ülkelerin kendi arasındaki yatırımlardır. Daha yeni uluslararası işbölümü içerisinde, gelişmiş ülkelerin, görece daha az kentleşmiş alanlarının, çok uluslu şirketlerin stratejileri için çevre ülkelerin rolünü oynamaya başladıkları belirtilmektedir (Coffey, 1996: 57).

vd. , 1982: 55-59, 91-93; Cohen, 1991: 125-129; Gereffi, 1995: 217-222; Coffey, 1996; Köse ve Öncü, 2000: 74-77; Munck, 2003: 55-62; Erdoğan, 2006: 131-140; Özügür, 2008b: 99-102) doğrultusunda küresel ölçekte yeniden örgütlenmiştir.

Gereffi'ye (1995: 208) göre, 1980 ve 1990'larla birlikte uluslararası ekonomi, ekonomik, siyasal, toplumsal ve teknolojik bileşenleri ile önceki dönemlerden radikal bir biçimde ayrılan yeni bir aşamaya girmiştir. Uluslararası işbölümünün değişen yapısının bu süreçte belirleyici bir rol üstlendiği söylenebilir. Yeni uluslararası işbölümü, üretimin coğrafi bölgeler temelinde uzmanlaşmasını¹⁴⁹ ifade eden mekânsal işbölümünün farklılaşması, bu çerçevede ihracatın genişlemesi, yurtdışı alt-sözleşmeler/taşeronlaşma ve yurtdışı doğrudan yatırımların artışı (Coffey, 1996: 41, 52); üretimin çevre ülkelere yayılması, çevre ülkelerin ihracata yönelik sanayileşmesi ve belirli ürünlerde uzmanlaşmaları (Gereffi, 1995: 217); üretim süreçlerinin parçalanması; gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ve geniş bir yedek ve kullanılıp atılabilir ya da aynı anlama gelmek üzere kullanıma hazır (disposable) bir işgücü ordusu (Berksoy, 1982: 147-153; Fröbel, vd. , 1982: 55; Coffey, 1996: 53; Özügür, 1997: 95-97) şeklindeki temel olgusal dayanakları ile üretimin dünya çapında örgütlenmesine dayanır.¹⁵⁰ Bu süreçte, teknik¹⁵¹, sosyal¹⁵² ve mekânsal olmak üzere

¹⁴⁸ Küresel meta zincirleri yaklaşımının ve bu olgunun ayrıntılı bir çözümlemesi bu çalışmanın sınırları dışındadır. Biz burada sadece, uluslararası işbölümünün değişen yapısı ve küresel meta zincirlerini değerlendirerek, ulusal hükümetlerin politika setlerine yön veren küresel sosyal politika ve bu kapsamda küresel yoksulluk gündemi kapsamındaki küresel tekeli düzenleme biçimlerinin oluşumunun tarihsel bağlamını ele alıyoruz. Küresel meta zincirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gereffi ve Korzeniewics, 1994. Uluslararası işbölümündeki değişimin gerçekleşme biçimini anlayabilmek için dünya pazarı fabrikası ya da “küresel fabrika” kavramının kuramsal dayanakları arasında yer alan (Özügür, 2008b: 98) küresel meta zincirleri yaklaşımından da söz etmek anlamlı olacaktır. Küresel meta zincirleri, Hopkins ve Wallerstein (1986: 159) tarafından “son ürünü tamamlanmış bir meta olan emek ve üretim süreçleri ağı” olarak tanımlanır. Küresel meta zincirleri, belirli uluslararası ticaret örüntüleri yaratan ulus ötesi üretim sistemleri içerisinde belirmiştir. Gereffi'ye (1995: 219) göre, “üretim sistemleri, firmaların ekonomik faaliyetlerini, imalat ve pazara özgü metalleri geliştirmelerine izin veren teknolojik ve örgütsel ağlara bağlar”. Üretici yönlendirmeli meta zincirlerinde, “ulus ötesi imalatçılar”, alıcı yönlendirmeli meta zincirlerinde ise, “yabancı alıcılar” belirleyicidir. Bu yapı, sermaye ve teknoloji yoğun sanayilerde (otomobil, bilgisayar, uçak ve elektrikli makineler gibi) görülür.” Satın alıcı yönlendirmeli meta zincirleri, büyük perakendeciler, marka tacirleri (brand-named merchandisers) ve ticari firmaların, genellikle üçüncü dünyada yer alan çeşitli ihracatçı ülkelerin ademi-merkezi üretim ağlarının kurulumunda merkezi rol oynadığı sanayileri ifade eder” (Gereffi, 1995: 220-221). Bu ticaret yönlendirmeli sanayileşme, emek yoğun tüketici malları sanayilerinde (“tekstil, ayakkabı, ev eşyaları, tüketici elektroniği, çok sayıda el işi malları”) yaygındır.” Teknik özellikler, malların tasarlayan alıcı ve markalaşmış firmalar tarafından sağlanır.” “Satın alıcı yönlendirmeli meta zincirlerinde merkezi firmanın temel görevi, bu üretim ve ticaret ağlarını yönetmek ve işin tüm parçalarının entegre bir bütün olarak bir araya geldiğinden emin olmaktır.” (Gereffi, 1995: 220-221).

¹⁴⁹ Coffey'e (1996: 41) göre, bu coğrafi uzmanlaşma sıklıkla, firma içi mekânsal işbölümünü yansıtmaktadır.

¹⁵⁰ Bu gelişmenin nicel boyutları için bkz. Berksoy, 1982: 142-205; Fröbel, vd., 1982: 73-79; Cohen, 1991: 139-141; Gereffi, 1995: 217-218; Coffey, 1996: 44-49; Adda, 2002: 152, 157, 158.

farklı işbölümü biçimlerinin “bir yandan kendi içlerinde değişikliklere uğrarken bir yandan da iç içe geçerek” bütünleştikleri belirtilmektedir (Erdoğan, 2006: 132).

Yeni uluslararası işbölümü, Fordizmin krizine verilen bir yanıt olarak, sermaye birikiminin ve sınaî üretimin emek yoğun bölümlerinin dünya pazarları için üretime¹⁵³ dönük olarak emeğin daha ucuz, uysal ve örgütsüz olduğu¹⁵⁴, çok uzun saatler çalışabilen¹⁵⁵ (Berksoy, 1982: 159; Cohen, 1991: 125; Coffey, 1996: 50, 53; Erdoğan, 2006: 134-135; Özügürlü, 2008b: 97) ve “faktör girdilerinin göreceli olarak uygun ve/veya pahalı olmadığı en uygun” (Coffey, 1996: 52) coğrafyalarda gerçekleştirilmesinin koşullarını içerir.¹⁵⁶ Böylelikle, üretim yerinin nihai pazara yakın olma gerekliliğini ortadan kaldıran iletişim ve ulaşım teknolojilerinin de etkisi ile üretim, birikim ve değerlendirme sorunları yaşadığı belirli bir mekâna bağlı kalmaktan kurtularak (Berksoy, 1982: 131-132, 147-153) ucuz ve örgütsüz emek ile en kârlı bir biçimde buluşabileceği ülkelere doğru kayma eğilimi sergilemiştir ve bu süreç, dünya ekonomisi içerisinde yarı-çevre¹⁵⁷ olarak değerlendirilen ülkeler de yaratmıştır. Üretimin, emeğin daha ucuz ve örgütsüz olduğu coğrafyalarda emek yoğun imalat sanayiinde gerçekleştirilmesine dönük bu koşullar, Fröbel, vd.’ne (1982: 56) göre, “gerek işgücü gerek üretim merkezleri için” merkez ve çevre ülkeleri birlikte kapsayan bir dünya piyasası yaratmıştır. Bu dünya piyasası içerisinde,

¹⁵¹ Teknik işbölümü, üretim sürecinin ayrı aşamalara ayrışması ve işçilerin bu her bir aşamada uzmanlaşmasını ifade eder (Coffey, 1996: 40-41).

¹⁵² Coffey (1996: 41), sosyal işbölümünü, toplumundaki kişilerin, farklı mesleklerde uzmanlaşması ve kuruluş ve firmaların kendi içlerinde uzmanlaşmaları olarak ele alır.

¹⁵³ Bu noktada Berksoy’un (1982: 131) uyarısı önemlidir: “Üretimin uluslararasılaşması sürecinde endüstrilerin az gelişmiş ülkelere kayması genel olarak sınaî üretim açısından değil salt uluslararası pazarlara yönelik sınaî üretim açısından söz konusudur.”

¹⁵⁴ Ayrıca üretimlerin kaydırıldığı çevre ülkelerde, işçi sınıfının uysallığı ve örgütsüzlüğünü garantileyen siyasal rejimlere dönük gereksinime de dikkat çekilmektedir (Berksoy, 1982: 159-160; Munck, 2003: 59; Erdoğan, 2006: 134, 136).

¹⁵⁵ Çevre yeni sanayileşen ülkelerde, yeni uluslararası işbölümünün çalışma ilişkileri ve emek üzerindeki güvencesizlik ve “kalıcı geçicilik” yaratan etkilerini inceleyebilmek için önemli ve dikkat çekici çalışmalardan biri Naomi Klein’in “No Logo” adlı çalışmasıdır. Bkz. Klein, 2002: 217-297.

¹⁵⁶ Ayrıca, “ulaşım maliyeti, pazarlara yakınlık, karşılıklı ticaret politikaları ve korumacılık” (Berksoy, 1982: 135) ve “asgari bir siyasi istikrar” ve sermaye için gerekli düzenlemeleri yapacak “yetkin devlet aygıtları”nın (Adda, 2002: 132) varlığı gibi faktörlerin de sınaî yer değiştirme sürecinde etkili oldukları belirtilmektedir.

¹⁵⁷ Adda’nın (2002: 175) tanımına göre yarı-çevre, “öncelikle sermayelerin merkezden yüksek büyüme potansiyeli olan bölgelere geçmesiyle açıklanan uluslararası kapitalizmin yayılmasının, genellikle devlet tarafından teşvik edilmiş bir ulusal kalkınma dinamiğiyle karşılaştığı yerdir”. Wallerstein’e (2005: 51-52) göre ise, “kapitalist bir dünya-ekonominin eksenel işbölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ve çevresel ürünlerin üretimi şeklinde böler”. Bu anlamda, “merkez-çevre ilişkisel bir kavramdır”. Wallerstein’e göre, “merkeze özgü ve çevresel ürünlerin eşit sayılabilecek bir karması”nın üretildiği devletler, yarı-çevre olarak adlandırılabilir. Wallerstein (2005: 53), bu ülkelerin, merkez ülkelerin baskısı altında olup, aynı zamanda çevre ülkelere de rekabetçi bir baskı uygulayan bu ülkelerin “başlıca kaygısı kendilerini çevreye kaymaktan korumak ve merkeze doğru ilerlemek için ellerinden geleni yapmaktır”.

üretimin ihracata dönük olarak yeniden örgütlenmesini içerecek şekilde, sermayenin bu yeni değerlendirme alanları, çevre ya da “kenar ülkeler”dir (Fröbel, vd. , 1982: 55-59). Nitekim, Fröbel, vd.’ne (1982: 59) göre, “yeni uluslararası işbölümünün ilk belirtileri (...) sermayenin merkezdeki değerlendirilmesinde ortaya çıkan bir donmayı ve kenar ülkelerde ise bu değerlendirme ve birikme sürecinde mutlak ve göreceli bir artışı” simgelemektedir. Bu çerçevede, “imalat süreçlerini, dünya çapındaki değişik merkezlerde yapılan kısmî imalatlara giderek artan biçimde parçalanmaya zorlayan eğilim” yeni uluslararası işbölümü olarak adlandırılmaktadır (Fröbel, vd. , 1982: 56). “Kenar ülkeler”in uluslararası yeni işbölümü doğrultusunda ihracata yönelik, dünya pazarlarına üretim yapan birimleri ise “dünya pazarı fabrikası” olarak adlandırılır (Fröbel, vd. , 1982: 91-93). Bu anlatılanlardan sonra, Fordizmin krizinin, sonuçlarını esas olarak “uluslararası pazarı genişletme ve ihracatı artırma; artık değeri yükseltmek üzere ucuz işgücü bölgeleri bulma; emek sürecinde verimliliği artıracak yeni örgütlenme biçimleri ve teknolojik değişiklikler, yeni üretim dalları bulma” (Arın, 1986:136) şeklinde üç biçimde gösterdiği belirtilebilir.

Bu temelde, küresel yeni kalkınma paradigması içerisinde, merkez ülkelerin ulusal hükümetleri, krize olan tepkilerini, neo-liberal politikalar kapsamındaki “istikrar tedbirleri” (Taymaz, 1993: 23), çevre ve yarı-çevre ülkelerin ulusal hükümetleri ise, işgücü piyasalarında neo-liberal dönüşümü, sermaye hareketlerinin ve ticaretin serbestleştirilmesini ve liberalleştirilmesini, vergi indirimlerini ve serbest bölgelerin kurulmasını içeren yapısal uyum programlarını¹⁵⁸ ve ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini uygulamaya başlayarak vermiştir (Berksoy, 1982: 148, 209-236; Erdoğan, 1994; Adda, 2002: 185-186; Erdoğan, 2006: 134, 136). Bu süreç aynı zamanda, çevre ve yarı-çevre ülkeleri, kendi içlerinde uluslararası yatırımları çekme rekabetine de sokmuştur (Adda, 2002: 158-161). Nitekim, uluslararası işbölümünün, ulusal hükümetlerin ekonomi ve ticaret politikaları ile çok uluslu firmaların rekabetçi stratejileri arasındaki karmaşık etkileşimin bir sonucu olduğu belirtilmektedir (Coffey, 1996: 58). Böylelikle, refah devletinin genişlemesi, her ikisi de birbirini koşullasa da, ekonomik alanda örgütlü emeğin çıkarlarını gözetip sınıf dengelerini değiştirerek ve sosyal ücreti kurumsallaştırıp kârları ve sermaye birikimini frenleyerek, Fordist birikimin temellerini ve koşullarını sarsmıştır (Jessop, 1994: 256). Bu nedenle, Lipietz’e (2009: 448) göre, hükümet ve sermaye çevreleri, petrol krizini ileri sürerek,

¹⁵⁸ Coffey’e (1996: 57), piyasaya giriş, uluslararası işbölümünün yeni ve daha yeni biçimlerinde, belki de işgücü maliyetlerini düşürmek kadar eşit derecede önemli bir unsurdur.

kitlelerin satın alma gücündeki artışı düşürmeye çalışmışlardır. Bu yeniden yapılanma süreci, ücret düzenlemelerine de yansımış, “yurt içi tüketici talebinin kaynağı olarak ücretin Keynesçi yapısının aksine, ücret uluslararası bir üretim maliyeti olarak görülmüştür” (Peck, 1996: 195; Jessop, 1993: 20). Post-Fordist esnek birikim rejimi altında, yüksek iş güvencesine sahip olarak kabul edilen çekirdek işçilerin artan gelirlerinin diğer işçilere ve ekonomik olarak aktif olmayan kesimlere doğru genelleştirilmesine gereksinim duyulmaması da bunu pekiştiren nedenlerden biri olarak belirmiştir (Jessop, 1994: 258). Ayrıca, “ücretleri düzenleyen ve sosyal güvenlik sistemini ayakta tutan yapılar”, neo-liberalizm tarafından krizin asıl nedeni olarak sunulmuş ve neo-liberal bir dönüşüme tabi tutulmaya çalışılmıştır (Belek, 1999:253).

Küresel yoksulluk gündeminin oluşumu bakımından ilerleyen sayfalarda tartışacağımız yoksulluğu azaltma stratejilerinin, ekonomik tabanının anlaşılması açısından, yeni kalkınma paradigmasından da kısaca söz etmek yerinde olacaktır; zira yoksulluğu azaltma stratejilerinin uygulamaya geçtiği coğrafyalarda, aynı zamanda neo-liberal kalkınma gündemli iktisat politikalarının da gündeme geldiği ve pratiğe döküldüğü gözlemlenmektedir.¹⁵⁹ 1980’lerin ortalarında tanımlanan ve 1990’lardan sonra iyiden iyiye gündeme yerleşen yeni kalkınma paradigmasının arkasında, kapitalizmin küresel yeniden yapılanması ve buna ilişkin sermaye stratejileri yatmaktadır. Bu yeniden yapılanma çabalarının, yukarıda da ifade edildiği üzere, özellikle çevre ülkelere dönük genişletilmesinde, 1960’ların sonu ve 1970’lerin başının krizinin yanı sıra “borç krizi” (Erdoğan, 1994) olarak adlandırılan olgu yatmaktadır. 1970’lerin sonlarında kendisini hissettiren borç krizi, ödemeler dengesi sorunları yaşayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, borçlarını ödeyebilmeleri için, yapısal uyum programlarını uygulamalarını ve ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi benimsemelerini gerektirmiştir (Güler, 2005: 146, Başkaya, 2000: 38). Ayrıca, yapısal uyum programları kapsamında ticaret serbestleşmesi, özelleştirme gibi başlıkların yanında, bu politikaların toplumsal alandaki yıkıcı sonuçlarını hafifletmek için “yoksullara yardım programlarının geliştirilmesi” (Erdoğan, 1994: 37) için küresel sosyal politika aktörlerinden doğru gelen basıncı da belirtmek gerekir.

¹⁵⁹ Yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin “bir madalyonun iki yüzü” olarak ele alındığı ve tartışıldığı tarafımızca kaleme alınan bir çalışma için bkz. Kutlu, 2012. Bu bölümde yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejilerine ilişkin yapılan tartışmada, bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Yeni kalkınma söyleminin alanı ve pratiği, düşünsel arka planı ana hatları ile Washington ve Post-Washington Uzlaşması¹⁶⁰ ile belirlenen neo-liberal küreselleşme sürecinde gerçekleşmektedir. Post-Washington Uzlaşması'nın neo-liberalizme “sosyal bir boyut” katan öğeleri ile birlikte, kalkınma süreçlerinde kamunun rolü yeniden anımsanmıştır. Bu süreçte, neo-liberal temelinden kopmayan kalkınma stratejilerinin yerine getirilmesi için çeşitli kurumların etkinliğinin artırılmasının yanı sıra iktisat politikalarının gelir dağılımı ve toplum üzerindeki etkilerine yapılan vurgunun arttığı söylenebilir. Ayrıca, ulusal hükümetlerin sosyal gündemlerinde eğitim ve sağlığa verilen önem artış göstermiş ve aynı zamanda devletin idari yapısının yönetim, saydamlaşma, hesap verilebilirlik doğrultusunda yeniden düzenlenmesi gereğine dikkat çekilmiştir (Öniş ve Şenses, 2003). Bu süreçte, ulusal hükümetlerin kalkınma ve sosyal gündemlerine yoksulluk teması da eşzamanlı olarak giriş yapmış ve yoksulluğu azaltma acil ve temel hedef olarak belirlenmiş (Hayami, 2003: 21-24; Güven, 2008: 2) ve “en azından söylemsel olarak, tüm kalkınma mercilerinin ve hükümetlerinin sosyal politika ajandasının baş sırasına pratik olarak yerleşmiştir” (Hall ve Midgley, 2004: 9).¹⁶¹ Yoksulluk temasının küresel sosyal politikanın gündeminin üst sıralarına yerleşmesi sürecinin köklerinde, “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramının hem bir söylem hem de bir politika olarak dolaşıma sokulmasına da rastlanmaktadır. Örneğin, Brundtland Komisyonu'nun 1987 yılında yayımladığı raporda, sürdürülebilir kalkınma, “çevreden yararlanmanın geleceğin gereksinmelerinin sağlanmasını garanti edecek biçimde sınırlandırılması” ve “bugünün yoksullarının temel gereksinmelerinin karşılanması” şeklinde iki farklı hedef ekseninde tanımlanmaktadır (Göksu, 1996: 8). Yoksulluk ekseninde belirlenen hedef, yoksul ve yoksulluk odaklı sosyal politika yaklaşımının yeni kalkınma paradigmasının içine yerleştirilmesinin temellerini ortaya koymaktadır. Yoksulluğun azaltılması gündeminin, neo-liberalizmin uygulanmasına dönük işlevselleşmesine bu

¹⁶⁰ Washington Uzlaşması, Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu (IMF) arasında, kapitalizmin neo-liberal evresine dönük politikalar üretmeyi hedefleyen ve ilk olarak 1989 yılında gündeme gelen örtük bir anlaşmadır. Bkz. Williamson, 2004; Stiglitz, 2009: 283-286; Wayenberge, 2009: 315-316. Sosyal boyutu eksik kalan Washington Mutabakatı'nın yıkıcı etkilerinin hafifletilmesi amacı ile gündeme giren Post-Washington Uzlaşması ise, neo-liberal temelde, sosyal güvenlik ağları aracılığıyla sosyal refahın yaratılması ve kalkınma ile yoksulluğun azaltılması süreçlerine iş ve firma çevrelerinin de dahil edilmesini hedeflemektedir (<http://www.who.int/trade/glossary/story074/en/index.html>) Bkz. Fine, 2002.

¹⁶¹ Yukarıda, yoksulluk ve yoksullukla başa çıkma anlayışlarının, kapitalizmin farklı tarihsel evrelerinde ekonomik ve politik gündemlerin dönüşümünde ve belirlenmesinde önemli bir yer üstlendiğine (Özügür, 2006a; Erdoğan ve Kutlu, 2014: 103) dönük vurgumuzun olgusal temelleri bu şekilde ortaya koyulabilir.

noktada rastlanmaktadır. Şöyle ki, yoksulluğun azaltılması için önde gelen hedefler ve gerekli koşullar, “dış (ödemeler dengesi) ve iç (bütçe) dengelerin sağlanması ve yeniden ekonomik büyüme sürecine girilmesi” olarak belirlenmiştir (Thorbecke, 2009: 143). Bu politikaların yerine getirilmemesi halinde ise, Dünya Bankası ve IMF tarafından verilecek borçların durdurulacağı tehdidinde bulunulmuştur. Böylelikle, yoksulluğun sadece ulusal hükümetlerin gündemine, neo-liberal dönüşüme içkin belirli iktisat politikalarının uygulanmasına dönük olarak değil, aynı zamanda merkez ve çevre ülkeler arasında yeni bağımlılık ilişkileri yaratacak bir biçimde dahil olduğu da söylenebilir.

Yoksulluk ve kalkınma ilişkisi açısından bakılacak olursa, 1950 ve 1960’lı yıllarda, yoksulluğun azaltılmasının gündeme merkezi olarak yerleşmediği görülmektedir. Bu dönemde, iktisadi büyümenin dolaylı bir sonucu olarak yoksulluğun azalış göstereceği düşünülmekte idi. 1960’lı yılların sonunda, büyümenin yoksulluk üzerindeki beklenen etkilerinin gerçekleşmemesi, yoksulluğa olan ilginin artmasına neden olmuştur (Wayenberge, 2009: 309-310). 1970’li yılların ikinci yarısında kalkınmanın GSMH artışı ile bir olmadığı, “ekonomik büyüme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması” gibi başlıca iki amacının olduğu söyleniyordu (Başkaya, 2000: 187; Thorbecke, 2009: 140, Wayenberge, 2009: 310).¹⁶² Bu çerçeveye oturan 1970’lerin kalkınma stratejileri, 1980’lerle birlikte farklılaşarak, yerini, “(yapısal) uyum stratejisine” bırakmıştır. Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile kimi Asya ülkelerinin içine düştüğü borç krizinin yanı sıra iç ve dış dengesizlikler, “yapısal uyumun kalkınmanın kaldığı yerden devam etmesi için (yeterli olmasa da) gerekli koşul haline gelmesi anlamına gelmiştir”. Bu çerçevede, çevre ülkelerden, “dışa dönüklüğün ihracatı ve emek yoğun tüketim mallarında sanayileşmeyi teşvik etmesi beklenmiştir (Thorbecke, 2009: 148-149). Görüleceği üzere, yeni kalkınma paradigması, üretimin uluslararasılaşması ve çevre ülkeler açısından da küresel

¹⁶²Yoksulluğun azaltılmasının kalkınma gündemi ile ilişkisinin izlerini, 1970’li yıllarda da görmek mümkündür. 1970’li yıllarda, “ekonomik ve sosyal kalkınma için (...)büyümenin gerekli olsa bile yeterli olmayabileceği görüşü” ve “çoklu kalkınma hedeflerine geçişle” birlikte istihdamın bir hedef olarak kullanılmasının yanı sıra, asıl sorun, “toplumdaki tüm grupların, özellikle de en yoksul ve düşkün olanların, yaşam standartlarının iyileştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, 1970’li yıllarda Dünya Bankası’nın desteklediği “büyüme ile yeniden dağıtım” ile Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) desteklediği “temel ihtiyaçlar” şeklinde iki farklı stratejinin gündeme geldiği görülmektedir.”Temel ihtiyaçlar” kapsamında, ILO’nun tanımladığı ana hedefler şunlardır: “(i) yeterli gıda, barınak ve giyim gibi bir ailenin özel tüketimi için belirli asgari gereksinimler, (ii) temiz içme suyu, kanalizasyon, sağlık ve eğitim olanakları gibi genellikle toplum tarafından ve toplum için sağlanan hizmetler” (Thorbecke, 2009: 140-141).

kapitalizmle bütünleşme stratejisi olarak, yoksulluğun azaltılmasını merkeze alarak yaşama geçmiştir.

Kalkınma ve yoksulluk söylem ve politikalarının küresel düzlemde yaygınlaşmasında Dünya Bankası'nın 1990, 1991 ve 1992 raporlarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Banka'nın 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nun ana teması "yoksulluk"tur. 1991 yılında yayımlanan "Kalkınma" konulu raporda ise, piyasa temelli kalkınma stratejileri ortaya atılmış ve yoksulluğun önlenmesi bu stratejilere uyum ile ilişkilendirilmiştir. 1992 yılında yayımlanan "Çevre" temalı raporda ise, kalkınma, çevre ve yoksulluk arasındaki ilişki tartışılmıştır (Arın, 1996: 23). Birleşmiş Milletler tarafından 1995 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen "Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesi"nin de kalkınma-yoksulluk ilişkisinin neo-liberal bir düzlemde oluşturulmasında "kurucu bir rol" oynadığı belirtilmektedir. Zirve, yoksulluğun artışı ile küresel piyasanın geliştirilmesi yönündeki tespitlerini bir arada yapmıştır (Özdek, 2002: 2).

Bu noktada, sermaye birikim rejiminde yaşanan değişime içkin olarak, uluslararası işbölümünün değişen yapısı ve ülkelerin küresel meta zincirlerine eklemlenme tarzları, Fordist birikim rejimi ile uyumlu istihdam merkezli ve sosyal haklara dayalı düzenleme tarzları ile uyumsuzluk oluşturmuştur. Bu uyumsuzluğun yeni birikim rejiminin gereksinimleri doğrultusunda aşılması, sosyal politikanın neo-liberal anlayışa göre yeniden yapılandırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu anlayışın gerçekleşme biçimi ise, gerek kavramsal gerekse olgusal düzeyde, kendisini devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının dönüşümü biçiminde göstermiştir. Uluslararası işbölümünün değişen yapısı kapsamında dünya çapında gerçekleşen işçileşme (Munck, 2003: 21-23; Özügürlü, 2008b: 102-108)olgusunun aynı zamanda bir yedek işgücü ordusu (Özügürlü, 2008b: 95) yaratacak bir biçimde oluşum gösterdiği söylenebilir. Böylelikle işsizlik gibi olguların sonuçlarını en aza indirecek programların uygulamaya konulması gündeme gelmiştir (Belek, 1999: 254-255). Bu gelişme, sosyal sigortacılığa dayalı sosya koruma modellerinin kapsamına ilişkin çeşitli sorunları beraberinde getirmiş ve yedek işgücü ordusunun yeniden üretimine dönük sosyal yardım uygulamalarında bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, özellikle çevre ve yarı-çevre ülkelerde, aşağıda incelenecek olan yoksulluğu azaltma stratejileri çerçevesinde gündeme gelen sosyal yardım kapsamına giren uygulamaların ön plana çıktığı söylenebilir.

5.3.2. Politika Transferi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri¹⁶³

Yoksulluğu azaltma stratejileri Dünya Bankası tarafından geliştirilmiştir. Temelinde “geniş tabanlı, emek-yoğun büyümeyi ve beşeri sermayeye yatırım ile büyümeden pay alamayanlar için güvenlik ağının oluşturulmasını teşvik eden destek politikaları” yatmaktadır (Dünya Bankası Grubu, 2002: 931-932). Burada dikkat çekici olan nokta aslında yoksulluğu azaltma stratejilerinin çok boyutlu bir işlevinin olmasıdır. Yoksulluğu azaltma stratejisini sosyal politika alanında bir ana kulvar olarak belirleyen bir çevre ülke, bir yandan ihracata yönelik emek yoğun üretim faaliyetleri ile uluslararası yeni işbölümü ve küresel meta zincirleri içerisinde yer bulacak ve güvenlik ağı (safety net) adı altında, neo-liberalizmle barışık, devletin işgücü piyasasına hak yaratıcı müdahalelerde bulunmayacağı açılımlar sergileyecektir. Alanın sorunlarını emek-sermaye ilişkisi ve çelişkisinden kopartma yaklaşımının arkasında bu tür bir zemin yatmaktadır. Bu ise, işgücü piyasası ve ücretlilik ilişkisine kamu müdahalesinin yeniden yapılandırılmasında somutlaştırmaktadır. Bu yapı içerisinde de ücretli istihdam merkezli sosyal hakları dışlayacak bir biçimde, devletin üretim noktasına yönelik kamu müdahalesini en az içeren fonksiyonu olan sosyal yardımlar ve tamamlayıcı önlemler öne çıkartılabilir. Sosyal politikada yeni yaklaşımın hedef kitlesi, “sosyal desteğe gerçekten ihtiyaç duyan muhtaç ve düşkün” (Özuğurlu, 2003a: 64) bu kesimlerle sınırlandırılmalıdır.

Tek tek ülkelerdeki ulusal hükümetlerin işgücü piyasası politikalarının neo-liberal gündemle uyumlulaştırılmasını zorunlu kılan, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzında bir dönüşüm gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, tek tek ülkelerde belirlenen işgücü piyasası politikaları ve sosyal politikaların küresel bir düzlemle uyumlulaştırılması, Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF, Kalkınma Bankaları, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), OECD ve Birleşmiş Milletler, “kurumsal yardım programları”, hayırsever kuruluşlar ve gönüllü kuruluşlar/üçüncü sektör gibi küresel örgütler¹⁶⁴ (Burden, 1998: 208-222;

¹⁶³ Bu bölümün yazılmasında yer yer aynı konuda yayımlanmış önceki bir çalışmamızdan yararlanılmıştır. Bkz. Kutlu, 2012.

¹⁶⁴ Ayrıca Avrupa Konseyi, Amerikan Devletleri Örgütü, Asya Kalkınma Bankası, Mikro Kredi Zirvesi, Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı, Yoksulluğa Karşı Dünya Şehirleri Koalisyonu gibi kuruluş ve oluşumlar da “yoksulluğa karşı” deklarasyonlar yayımlamışlar ve politika önerilerinde bulunmuşlardır (Aktan, 2002).

Deacon, 2007: 170; Yeates, 2008: 9) gibi küresel sosyal politika¹⁶⁵ aktörlerinin politika transferine dayalı uygulamaları ile de gerçekleşmiştir (Deacon, 2006). Bu aynı zamanda az gelişmiş ve Türkiye’yi de içine alacak şekilde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan, neo-liberal yoksulluk programlarının uluslararası dayanaklarını göstermesi bakımından da anlamlıdır. Öte yandan sermaye birikim rejimlerinde yaşanan her değişimin, eklemlenme, bağlantı ve denklik işlevi üstlenen düzenleme tarzlarının da yeniden örgütlenmesini gerektirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, sosyal politikada geleneksel kamusal-sınıfsal koruma paradigma ve pratiğinin ötesinde kimi farklı yönelişler oluşmaktadır. Bu oluşum sürecinde, piyasa temelli bir büyüme ve insan sermayesinin geliştirilmesi eksenindeki Dünya Bankası merkezli yoksulluğu azaltma stratejileri¹⁶⁶ “politika transferi” (Dolowitz’dan aktaran Hulme ve Hulme, 2008: 49-68) yoluyla etkili olmuştur (World Bank, 1990). Bu stratejilerin temelinde, “geniş tabanlı, emek-yoğun büyümeyi ve beşeri sermayeye yatırım ile büyümeden pay alamayanlar için güvenlik ağıının oluşturulmasını teşvik eden destek politikaları” yatmaktadır (Dünya Bankası, 2002a: 931-932).

Politika transferini, “politika, kurum ve fikirlere ilişkin bir yer ve zamanda geliştirilen bilgilerin, başka bir yer ve zamandaki politika ve kurumların geliştirilmesinde kullanılması süreci” (Dolowitz’dan Aktaran Hulme & Hulme) şeklinde tanımlamak mümkündür. Bir politik karar alma sürecinde bilginin kullanımının açıklanmasına yardımcı olan politika transferi, politikanın uluslararası hareketi bağlamında açıklanmaktadır. Neo-liberal evrede, mevcut güç dengelerinin belirleyiciliği altında politikaların inşa sürecinde fikir, yapı ve pratiklerin uluslararası hareketinin de belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Son yıllarda, küresel sosyal politikanın inşa süreci de fark edilir bir şekilde küreselleşmiştir. Bu çerçevede politikalar hakkında bilginin transferinin, küresel yönetim için iyi bir araç olduğu belirtilmektedir.

Dünya Bankası’nın yoksulluk olgusu ile ilgisinin ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin 1970’li yıllara dayanan bir geçmişi vardır. Dünya Bankası, 1970’lerde yoksulluk sorununa ilişkin olarak, “yoksul olarak tanımladığı insanların verimliliğini (ve dolayısıyla üretim ve gelirini) artırmaya” odaklanmıştır. Bu strateji, kredi ve

¹⁶⁵ Küresel sosyal politika, Bob Deacon’un vd. (1997, 2007: 109-110) çalışmalarında öne çıkan bir kavramsallaştırma olup, sosyal politikanın oluşum sürecinde küresel düzenleme, dağıtım ve destek mekanizmalarını bünyesinde barındıran ulusüstü aktörlerin uygulamalar bütününe ifade etmektedir (Deacon’dan aktaran Yeates 2008: 11-15; Deacon: 2007: 109-110, 169-174).

¹⁶⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Evans, 2000; Haughton ve Khandker, 2009.

“üretim girdilerine erişimi vs. kolaylaştırmayı” amaçlamıştır. Buna ek olarak, “eğitim, sağlık, su ve ulaşım” gibi kamu hizmetlerini –özellikle yoksulların erişimine özen göstererek-” artırmak da hedeflenmiştir. “Ardından, 1970’lerin sonlarında Banka’nın hedefleri ‘temel ihtiyaçlar’ kavramını içerecek şekilde” genişletilmiştir (Wayenberge, 2009: 311). 1980’li yılların özellikle ilk yarısı ise, yoksulluğun Banka’nın gündeminden düşme eğiliminde olduğu yıllar olarak anılabilir. 1980’lerde uygulanma alanı genişleyen neo-liberal politikaların, yoksulluğu artırıcı yönde bir etkisi olmuştur (Şenses, 2009). Bu çerçevede, Dünya Bankası’nın yoksulluk sorununu, 1990’ların başında yeniden hatırlamış olması, uluslararası finans kuruluşlarının bu artan yoksulluğu, “neo-liberal reformların yaygınlaşması ve derinleşmesinin önünde bir engel olarak görmesi” ile ilişkilendirilebilir (Şenses, 2009: 243-244). Banka, 1990 Raporu ile yoksulluk olgusuna yeniden dönüş yapmıştır. Bu dönemde Banka, yoksulluk analizlerini de çeşitlendirmiş ve bu hesaplama ve analizlerde pek çok farklı yöntemler kullanmıştır.¹⁶⁷ Banka’nın 1990 tarihli “Yoksulluk” başlıklı Dünya Kalkınma Raporu’nda yoksulluğu azaltma stratejisi, temel olarak, piyasa temelli bir büyüme ve insan sermayesinin geliştirilmesi üzerine oturtulmuştur (World Bank, 1990). Banka’nın 2000/2001 tarihli “Yoksulluğa Hücum” (Attacking Poverty) başlıklı Dünya Kalkınma Raporu ise, yine piyasa merkezli bir büyüme ile yoksullara yönelik fırsatların artırılması, yoksulların güçlendirilmesi, yoksulların güvenliğini sağlayacak ölçümlerin yapılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu süreçlerde yatırım ortamının iyileştirilmesi ve yoksulları güçlendirmek şeklinde iki araçtan oluşan bir kalkınma çerçevesi belirleyici olmuştur (World Bank, 2001). Dünya Bankası’nın 1985 yılında “yoksulluğa duyarlı bir büyüme stratejisine” dönüşü ilan etmesinden sonra, 1987 yılında Dünya Bankası-IMF Kalkınma Komitesi’nin hazırladığı “Banka’nın Politikası Olarak Yoksulu Koruma” başlıklı metinde şu önlemler gündeme getirilmiştir:

1. Yapısal uyum politikalarının toplumsal maliyetini azaltmak için dış mali kaynak bulmak.
2. Devletin sosyal hizmetlerinin doğrudan yoksula yönlendirilmesi.
3. Telafi edici hizmetlerin doğrudan yoksullara sağlanması. Örneğin, kamu istihdamı ya da yerel düzeyde düşük fiyatlarla yiyecek satışının sağlanması (Nelson’dan aktaran Zabcı, 2009: 90-91).

Banka’nın “yoksulluğu azaltma stratejisinin temelinde” 1990 Dünya Kalkınma Raporu (World Bank, 1990), 1991 yılına ait Yoksulluğun Azaltılması için Yardım Stratejileri adlı çalışma (World Bank, 1991) ile “Faaliyet Direktifi 4. 15’te (World

¹⁶⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. (World Bank Institute, 2005, Haughton ve Khandker, 2009: 20-35). Konuyu kalkınma bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Haan, 2004: 12-18.

Bank, 1992) teklif edilen yaklaşım” yer almaktadır. “Yoksulluğu Azaltma Stratejisi” girişimi ise IMF ve DB tarafından 1999 yılında duyurulmuştur. 1995-2005 yılları arasında Dünya Bankası Başkanlığını yürütmüş olan James Wolfensohn ve iktisatçı Joseph Stiglitz tarafından hazırlanan “Comprehensive Development Framework” – “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi”nin (KKÇ)¹⁶⁸ “bir parçası olan bu strateji, yoksullukla mücadele için, hükümetleri, bölgesel kalkınma bankalarını, kiliseleri ve sivil toplum örgütlerini¹⁶⁹ birlikte hareket etmeye” çağırmıştır (Zabcı, 2009: 100).

Yukarıda anlatılan kalkınma paradigması ile birleştirilecek olursa, yoksulluğun küresel sosyal gündeme yerleştirilmesi, aynı zamanda belirli bir büyüme-kalkınma hedefi etrafında ele alınmaktadır. Bu noktada, yoksulluk yaratmayan ve yoksulluklar lehine olan bir büyüme¹⁷⁰ sürecinden söz edilmektedir; ancak bu neo-liberal önkabuller doğrultusundaki politikalarla belirlenmiş bir büyüme modelidir. Bu çerçevede, yoksulluğun azaltılması, “Milenyum Kalkınma Hedefleri” ekseninde tartışılmaktadır.¹⁷¹ Neo-liberal kalkınma hedefi yine Dünya Bankası tarafından KKÇ adı altında belirlenmektedir. “Yoksulluğu azaltma” ve “ülke sahipliği” (country ownership) de KKÇ kapsamında yansıtılmıştır. Banka’ya göre, KKÇ, kalkınmanın, sosyal, yapısal, insani, ekonomik, çevresel ve finansal unsurları arasındaki karşılıklı bağımlılığa vurgu yapan ve yoksulluğu azaltmaya odaklanan uzun erimli bir stratejidir (Ruckert, 2006: 36, 44). “Ülkelerin kendilerine ait yoksulluğu azaltma stratejileri”nin hazırlanması ve bunların yaşama geçmesi, Dünya Bankası ve IMF’den alınacak kredilerde “temel dayanak” olacaktır. Buna yönelik anlaşma, IMF ve Dünya Bankası’nın 1999’daki yıllık toplantılarında yapılmıştır (DB, 2002a: 922-923).¹⁷²

Ülkeler, kendilerine ait yoksulluğu azaltma stratejilerini, “Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri” (YASB) (Poverty Reduction Strategy Papers) şeklinde hazırlayacaklardır. Yoksulluğu azaltma stratejilerinin ve YASB’lerin, devletin,

¹⁶⁸ “KKÇ, politika yapıcılara kalkınmanın iktisadi, beşeri ve yapısal unsurları arasında daha fazla dengenin oluşmasına ve bu dengeyi sağlamada ülkeleri destekleyen yeni ortaklığa dayalı bir yaklaşımı belirlemektedir” (Dünya Bankası Grubu, 2002: 925). Yoksulluğu azaltma stratejileri, Milenyum Kalkınma Hedefleri ve Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi arasındaki ilişkin için bkz. Dünya Bankası, 2002a: 935; Dünya Bankası Grubu, 2002: 926-926; ILO 2005: 8-12.

¹⁶⁹ Bu gelişme, Türkiye’de özel sosyal yardımların sosyal yardım rejimine bir aktör olarak dahil olmasının küresel geriplanına ilişkin bir fikir vermektedir.

¹⁷⁰ Bkz. Dollar ve Kraay, 2001; Kakwani, 2001; DFID, 2004; Saad Filho, 2007; Saad Filho, 2010.

¹⁷¹ Örneğin 2015 yılına kadar günde 1 dolardan daha az bir para ile geçinmeye çalışan insan sayısının yarı yarıya düşürülmesi gerçekleştirilemezse, bu kalkınma amacına erişilemeyeceği ifade edilmektedir (Dünya Bankası Grubu, 2002: 921).

¹⁷² Ülkelerin borçlu olmaları, kredi anlaşmalarına eklenen kredi alma koşulları aracılığıyla, makro ekonomik politikalarını kredi kuruluşlarının gereksinimleri doğrultusunda belirlemeye zorlanmalarına zemin sunmuştur. Ülkeler böylelikle denetlenebileceklerdir (Chossudovsky, 1999: 53). Öte yandan şartlı olarak verilen krediler, politik bir araç haline de gelmiştir (Zabcı, 2009: 64).

yatırım ortamının iyileştirilmesi ve üretim, sermaye ve işgücü piyasalarında rekabetin geliştirilmesine dönük aktif bir faaliyet içerisinde olacak şekilde bir değişim geçirdiği belirtilmektedir (Cammack, 2009). Ülkelerin yoksulluğu azaltma politikaları ile borç servisleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. 2000’li yıllara doğru, yoksulluğu azaltma politikalarının işleyişine yönelik endişeler, “kalkınma ve borç stratejilerinin” yeniden değerlendirilmesine vesile olmuştur. “Ulusal hükümetler, DB, IMF, Birleşmiş Milletler Kurumları, bölgesel kalkınma bankaları, hükümet dışı örgütler ve kilise grupları”nın bu yöndeki faaliyetlere aktif bir şekilde katıldıkları belirtilmektedir. Bu çabaların sonucunda Eylül 1999’da DB ve IMF’nin yıllık toplantılarında dış borç sorununu çözebilmek ve ülke yardımları sağlayabilmek için 1996’da ilan edilen (Dünya Bankası, 2002b: 940) “Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler İnisiyatifi”nin (ABYÜİ) (The Heavily Indebted Poor Countries Initiative) güçlendirilmesi ile ilgili olarak bir anlaşma gerçekleştirilmiştir (Dünya Bankası Grubu, 2002: 922-923).¹⁷³ Bu toplantıda, “ülkelerin kendilerine ait yoksulluğu azaltma stratejilerinin Dünya Bankası ve IMF’nin ayrıcalıklı kredilerinin verilmesinde temel dayanak olması” onaylanmıştır (Dünya Bankası Grubu, 2002: 921-922).¹⁷⁴

Yoksulluğu azaltma stratejileri, ülke içinde istenirse DB ve IMF’den de yardım alınarak (Dünya Bankası Grubu, 2002: 928) hazırlanan YASB’ye yansmalıdır. “YASB, düşük gelirli ülkelerde, yerli paydaş ve hükümet temsilcileri, IMF ve DB’yi içeren katılımcı bir süreç ile hazırlanan belgelerdir”. Bir YASB, birkaç yıl boyunca bir ülkenin geniş tabanlı büyüme ve yoksulluğu azaltmayı geliştirmesini amaçlayan makro ekonomik, yapısal, sosyal ve politik programları tanımlar (Yeates, 2008: 305-306). Ruckert (2010), YASB’lerin, neo-liberal politikaların ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerini gerçekleştirmedeki başarısızlığı ve artan toplumsal yeniden üretim krizi bağlamında anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Bir YASB’nin

¹⁷³ ABYÜİ ve 2006’da oluşturulan “Çok Taraflı Borç Ertelemesi İnisiyatifi”nin (Multilateral Debt Relief Initiative) ABYÜİ kapsamındaki ülkelerde yoksulluğu azaltma harcamalarının artırılmasına katkıda bulunduğu kaydedilmektedir. Buradaki amaç, anılan yoksul ülkelerde Milenyum Kalkınma Hedefleri’ne erişimini sağlamaktır (World Bank, 2013).

¹⁷⁴ Bu çerçevede, İnisiyatif kapsamında “borç indirim ve kolaylıklarından faydalanan veya Dünya Bankası ve IMF’den imtiyazlı kredi kullanan tüm düşük gelirli ülkeler kendileri tarafından hazırlanan yoksulluğu azaltma stratejileri geliştirmelidirler” (Dünya Bankası Grubu, 2002: 930). Prensip olarak, İnisiyatif çerçevesinde yardım arayan ülkelerin, yardıma ilişkin karar kesinleştiği zaman “bir yoksulluğu azaltma stratejisine sahip olmaları ve (...) borç indirimi ve kolaylıkların geri dönülmez bir şekilde sağlandığı an”da da “uygulamada gözle görülür ilerlemeler sağlamış olması” gerekmektedir (Dünya Bankası Grubu, 2002: 927). Dünya Bankası’nın vurguladığı gibi, “kredi miktarı ülkenin yoksulluğu engelleme çabası ile ilişkilendirilmiş”tir ve aynı zamanda “kredinin bileşimi yoksulluğu azaltma çabalarını desteklemeli”dir (Wayenberge, 2009: 322). Çevre ülkelere dönük yardım ve yoksulluk gündeminin yerleşimi ilişkisi ile ilgili bir başka vurgu için bkz. Mkandawire, 2005: 3.

KKÇ'ye ait ilkelerin belirli bir politika belgesi özelinde pratiğe dökülmüş hali olduğu söylenebilir (Dünya Bankası Grubu, 2002: 921-922). YASB'ler, "kapsamlı kalkınma çerçevesinin ülkeler düzeyinde pratiğe geçirilmesi için ulusal eylem stratejilerini tespit etmektedir" (Özdek, 2002: 5). YASB'lerin içeriğinde "DB ve IMF ile üzerinde mutabık kalınacak ve yoksullukla mücadele üzerine odaklanacak üç yıllık bir makro-ekonomik çerçeve" olması gerekmektedir (DB, 2002a: 938) ve amacı şudur:

Ülkenin yoksulluğu azaltma stratejilerini sahiplenmesini güçlendirmek; bu stratejilerin dizaynına sivil toplum temsilcilerinin –özellikle yoksul olanların- daha geniş bir şekilde katılımını sağlamak; kalkınma ortakları arasındaki koordinasyonu geliştirmek ve yoksulluğun azaltılmasında başarılı sonuçlar almak için uluslararası topluluğun analitik, tavsiye niteliğindeki ve mali kaynaklar üzerinde odaklanmak (Dünya Bankası Grubu, 2002: 923).

YASB'ler, geniş bir katılımcı süreç içerisinde ülkeler tarafından yönlendirilmeli ve sahiplenilmeli, yoksullara yarar sağlayıcı sonuçlara odaklanmalı, yoksulluğun nedenlerinin çok boyutlu doğasını ve onunla mücadele edebilmek için ölçümleri gözönünde bulundurmalı, katılımcı odaklı olmalı, yoksulluğu azaltmak için orta ve uzun vadeli bir perspektife sahip olmalıdır (Levinsohn, 2003: 2; Ruckert, 2006). Banka'ya (Dünya Bankası Grubu, 2002: 924) göre, ülkeler şu nedenlerle yoksulluğu azaltma stratejileri hazırlamaktadırlar:

- Yoksulların ihtiyaçlarına kamu politikası müzakerelerinde ilk sırada yer verilmesini sağlamak. (...) ¹⁷⁵
- Tecrübeler kalkınma ve yoksulluğun azaltılması çabalarının sürgit devam etmesinin sivil toplum ve özel sektör ile danışmalarda bulunarak ülkelerin kendileri tarafından sürdürülen gerçek bir toplumsal transformasyonu gerektirdiğini göstermektedir. ¹⁷⁶
- Yoksulluğu azaltma stratejileri ile güçlenen ülkeler gelecekleri için parlak bir vizyona ve amaçları gerçekleştirmek için sistematik bir plana sahip olarak kendi kalkınmalarının patronu olmaktadır. ¹⁷⁷
- Ülkeler çalışmaya devam etmektedirler; ancak yoksulluğa karşı müdahalelerde tek başlarına değildirler. Kalkınma topluluğu – iki taraflı bağışta bulunanlar, uluslararası örgütler ve çok taraflı mali kurumlar dahil- ülkelerin kendi YASB'lerine dayalı olarak destek vermeye hazırdır. ¹⁷⁸

5.3.3.Yeni Hayırseverlik

Küresel yoksulluk gündeminin ve bunun Dünya Bankası merkezli ve yönelimli yoksulluğu azaltma stratejilerini temel alan uygulanma araçlarının, sosyal politikaların kamu merkezli düzenlenmesini neo-liberal bir tarzda dönüştürmesine

¹⁷⁵ Bu ifade, sosyal politikanın ana gündemini yoksulluğun azaltılması olarak sabitlemek olarak yorumlanabilir.

¹⁷⁶ Bu ise, kamusal rol ve sorumlulukların azaltılması, yeni "paydaşlar" üretilmesi anlamına gelmektedir.

¹⁷⁷ Bu neden, "güçlenme", "kendi kalkınmalarının patronu olmak" gibi ifadelerle, az gelişmiş ülkelerin bağımlılıklarını pekiştirmekte ve ülkelerin bir çizgiye sabitlenmesini anlatmaktadır.

¹⁷⁸ Bununla ise, bu yolda IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, OECD, çeşitli Kalkınma Bankaları, Birleşmiş Milletler, vs. gibi uluslararası kurum ve kuruluşlardan destek alınabileceği belirtilmektedir.

katkıları ile de birlikte, “yeni-hayırseverlik” olarak adlandırılabilen bir düşünce ve uygulamalar bütününe açığa çıktığı söylenebilir. Sosyal politikanın kamu merkezli bir düzenleme aracı olarak “anlamını yitirmesi”¹⁷⁹ ile ortaya çıkan boşluğu özel sektör, sivil toplum kuruluşlarının (STK) (dernek, vakıf, sendikalar, “inanç temelli ve hayırsever örgütler”, çeşitli kuruluşlar, vs.) doldurması öngörülmüştür. Dünya Bankası, “sivil toplumu, devlet dışı ve kâr amacı taşımayan, kamusal yaşam içinde yer alan örgütleri tanımlamak için kullanmaktadır” (Zabcı, 2009: 85; Mkandawire, 2005: 3; Yurttagüler, 2010: 74-78). Kilise gruplarının (Dünya Bankası Grubu, 2002: 921) da bu amaç doğrultusunda çalışacağı çeşitli metinlerde yer almaktadır. Banka’nın STK’larla olan ilişkisinin 1990’lardan sonraki seyri, esas olarak kalkınma, yönetim ve yoksulluğu azaltma programı çerçevesinde ilerlemiştir (Deacon, 2006: 130). Banka’nın ulusal STK’ların öne çıkması yaklaşımını benimserken, faaliyet yürütülecek ağırlıklı ölçeğin “yerellik” olması dikkat çekicidir.

Banka’nın STK’larla olan ilişkisi, 1980’lerde başlamış olmakla birlikte, 1990’lardan sonra bu ilişkinin temel olarak iki çerçevede geliştiği belirtilmektedir: “Yönetişim ve yoksullukla mücadele programı” (Zabcı, 2009: 82). Gerek KKÇ gerekse YASB kapsamında, kabul edilme, uygulanma ve denetlenme süreçlerinde STK’ların sürece katılımının, stratejilerin sürekliliği açısından çok önemli olduğu belirtilmektedir (Dünya Bankası, 2002a: 935). Yıllar itibarıyla bakıldığında, Banka projelerinde STK’ların katılım oranı artış göstermiştir. Bunlar arasında katılım en çok eğitim (yüzde 95) ve sosyal politika-yoksulluk alanına (yüzde 93) yöneliktir. Katılımın içeriği ise daha çok “danışmanlık yardımı” ve öneri geliştirme biçiminde olmaktadır (Zabcı, 2009: 87-88).

Tüm bu süreç içerisinde, kamunun müdahaleci rolü azaltılırken, özel sektör, vakıf, gönüllü kuruluşlar, dernekler, sivil toplum örgütleri ve hayırsever kişilerin sosyal politikanın eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, sosyal yardım gibi geleneksel ilgi alanlarında ön plana çıktığı görülmektedir. Köse ve Bahçe’nin (2009b: 494) işaret ettiği gibi, “akılcı bir şekilde gizleştirilen eşitsizlik yerini yeni ilkel birikim süreci sonucu sefilleştirici bir açık eşitsizliğe bırakınca kamusal otorite merkezli rasyonalizm, ahlakla, dini motiflerle ve vicdan ile bezenmiş bir muhafazakârlık lehine sahneden çekildi. Bu muhafazakârlığı biz şimdi yeni liberalizm olarak adlandırıyoruz”. Köse ve Bahçe’ye (2009b: 495) göre, bu aynı zamanda,

¹⁷⁹ Sosyal politikanın dönüşümünü merkeze alarak yapılan bu konudaki bir tartışma için bkz. Özügürlü, 2003a.

“burjuva rasyonalizminin (...) kamusal meşruiyet üretme yetisini kaybetmesi” ile “burjuva radikalizminin bir kenara attığı” “dinsel ve etik yorumların (...) geri çağırılması” sürecidir de. Karatepe (2011: 226), dinsel yapıların, “neo-liberalizmin en önemli paydaşlarından biri haline” geldiğini belirtmekte ve Yıldızoğlu (2009) da benzer bir eğilimi, fordizmin krizi ve muhafazakâr ideolojinin toplumsal yaşama dönük görünümünü cemaat olgusu etrafında ele almaktadır:

Modern toplumun en önemli özelliği, ‘cemaat’ aidiyetlerini daha kapsayıcı aidiyetler, ulusal, sınıfsal kimlikler, içinde erimeye zorlamak oldu. Cemaatlerin yeniden canlanmasıysa, ‘modern’ yaşama değil, ‘geç kapitalizmin’ Fordist sermaye birikim rejiminin kriziyle ilgili bir olgu. Fordist rejimin krizi bu rejimi destekleyen merkezi toplumsal örgütlenmeleri, denetleme, bastırma araçlarını (Refah Devleti, sendikalar vb...) çözmeye başlayınca ‘cemaat’ gibi cesetler canlanmaya başladılar. ‘Cemaat’, Fordizmin krizinin kültürü olan ‘post-modernizmin’ ürettiği öznelliklerle ilişkili bir olgu.

Neo-liberal dönemde sosyal yardımlar, kamusal bir sorumluluğun yanında yoksulluğu azaltma stratejileri içerisinde alana “özel sektör tipi bir risk yönetimi” (Deacon, 2000: 8) ile yaklaşan Dünya Bankası tarafından yeni sosyal politika aktörleri arasından kabul edilen, vakıf, gönüllü kuruluşlar, dernekler, sivil toplum örgütleri, cemaat yapıları ve hayırsever kişilerin faaliyetleri çerçevesinde de algılanmaktadır.

5.3.4. Sosyal Yardımlarda Küresel Ortak Eğilimler

Buraya kadar anlatılanlar, yoğun birikim rejiminin gerçekleştiği ulusal ölçek yerine uluslararası bir ölçekte, küresel tekelle düzenleme tarzlarının hem bir parçasını oluşturmuş hem de oluşumuna kaynaklık etmiş ve bu düzenlemeler, tekeller ve sermayenin küresel hareketinin gerçekleşme koşullarını garanti altına almak üzere yapılandırılmıştır. Bir diğer ifade ile, küresel rekabet, “ulus devletlerin, emek düzenlemelerini ve refah politikalarını ulusal toplumsal bütünleşmenin kaynakları değil, küresel ekonomik rekabetin pazarlık kozları olarak yeniden gözden geçirmelerine” neden olmuştur (Peck, 1996: 185). Bu süreçte, ekonomi politikaları ve sosyal politikalar alanları, esnek birikimin koşulların sağlanması için yenilik, rekabet edebilirlik ve esneklik¹⁸⁰ doğrultusunda dönüşüm eğilimi sergilemiştir (Jessop, 1993: 18). Ayrıca refah (welfare) politikalarından çalışma refahı ya da çalışmaya dayalı refah (workfare¹⁸¹) politikalarına geçiş eğilimleri söz konusu olmuştur. Bu geçiş

¹⁸⁰ Bu üç unsurun birbiriyle içsel bağlantıya sahip olduğu belirtilmelidir. Örneğin, işgücü piyasası düzenlemelerindeki yenilikler, rekabet için merkezi bir rol üstlenmektedir (Peck, 1996: 195).

¹⁸¹ Sağlanan yardımlardan edinebilmeyi, ya emek gücünü arz etme ya da istihdam edilebilirliği artırmaya yönelik çeşitli kurslara ve eğitim programlarına katılma ile koşullayan uygulamadır. Workfare kapsamında, “önce çalışma” (work first) anlayışın dayalı olarak çalışma karşılığı yardım programları da görülmektedir (Peck, 1996; Peck, 2001; Topak, 2012; Vis, 2007; Vis, 2008). Öncelikli

toplumsal gereksinimlerden uzaklaşılırken, firma gereksinimlerine yakınlaşmanın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Neo-liberal evrede, sosyal yardımların, sosyal güvenlik ve sosyal koruma politikaları içerisinde, farklı refah rejimleri altında toplanabilecek merkez, özellikle de çevre ve yarı-çevre ülkelerde önem kazanmakta ve öne çıkma eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Eardley, vd, 1996; Ditch, 1999: 119; Ditch ve Oldfield, 1999: 65; Neuborug, vd., 2007: 37; Barberis, vd., 2010; Barrientos, vd., 2010; Barrientos, 2012; Barrientos, 2013). 1980'li yıllarda bu yana, sosyal yardımların öneminde, sosyal yardımlara dönük harcamalarda ve sosyal yardımlardan yararlanıcı sayılarında belirli bir artış gözlemlenmektedir (Ditch ve Oldfield, 1999: 65). Bunun yanı sıra farklı ülkelerde farklı zamanlarda küresel sosyal politika transferinin bir parçası olarak uygulamaya giren pek çok sosyal yardım programı olduğu da görülmektedir. Bu ülkelerin önemli bir bölümünün, uluslararası işbölümünün değişen yapısına, ucuz ve uyumlu bir emek gücü deposu olarak eklemlenen çevre ve yarı-çevre ülkeler olduğu da dikkat çekmektedir. Barrientos ve Hulme (2008: 3), özellikle 1990'lı yılların sonundan başlayarak, gelir transferine dayanan sosyal koruma programlarının düzenli gelişimi ile birlikte, çevre ve yarı-çevre ülkelerde yeni sosyal yardım türlerinin uygulamaya girdiğini belirtmektedir. O halde, sosyal yardımların, küresel meta zincirleri ile yeni ve daha yeni uluslararası işbölümüne kitlesel bir yedek işgücü ordusu da yaratarak yine kitlesel bir işçileşme ile dahil olan çevre ve yarı-çevre ülkelerde, farklı tür ve programlarla birlikte geniş bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Bu çerçevede, Barrientos'un (2012: 3) belirttiği üzere, dünya çapında, sosyal yardım kapsamında yer alan transferlerin eriştiği kişi sayısının 750 milyon ile 1 milyar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık 500 milyonunun evre ve yarı-çevre ülkelerde yaşayan kişi ve hanehalkları tarafından kullanılıyor oluşu (Barrientos ve Hulme, 2008: 3), sosyal yardımların küresel anlamda nicel dağılımı ile küresel üretimin gerçekleşme dinamikleri ve dağılımı arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Bu çerçevede, düşük ve çok düşük gelirli ülkelerde, sosyal yardımlara yapılan vurgu artış gösterirken, özellikle çok düşük gelirli ülkelerde sosyal koruma

olarak Anglo Sakson rejimlerde görülmekle birlikte, aktif istihdam politikaları çerçevesinde küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimindedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu çalışmalar incelenebilir. Gutmaan (ed.), 1998; Peck, 2001. Ayrıca, workfare politikalarının kimi uygulandığı noktalarda, çalışanlar ve yoksullar tarafından bir karşı mücadele başlığı haline geldiği de belirtilmelidir. Bu mücadele ile ilgili kimi internet siteleri için bkz. <http://www.boycottworkfare.org>; <http://antiworkfare.blogspot.com.tr>; <http://righttowork.org.uk>. Konuyla ilgili İngiltere'de yayımlanmış bir broşür için bkz. Dunk, vd., 2012.

politikalarında temel odak noktası sosyal yardımlar olarak belirlemektedir (Barrientos ve Hulme, 2008: 11).

Bu süreç aynı zamanda, geleneksel ve yeni sosyal koruma ve sosyal yardım politika ve programlarının küresel kimi ortak eğilimler doğrultusunda yeniden yapılandırılmasına da tanıklık etmektedir. Keynesçi refah devleti koşulları altında yaşama geçen “evrensellik (universalism) ilkeleri, gelirin artan oranlı bölüşümü ve sosyal haklar”dan, “daha seçici, piyasa odaklı, çalışmaya dayalı refah yaklaşımı”na dayalı, “üretimci ve maliyet tasarrufu”nu (Peck, 1996: 195-197) önceleyen bir anlayış, politika ve uygulamalar bütününe geçilmiştir. Bu gelişmeler, Keynesyen refah devletinde belirgin bir kırılma meydana getirmiştir (Jessop, 1994: 263-265).¹⁸² Jessop’a (1993: 7; 1994: 264) göre, Schumpeterci çalışmaya dayalı refah devleti,¹⁸³ genel olarak Fordizme, özel olarak ise Fordist devlete içkin kriz eğilimlerinin çözümüne ve post-Fordist bir birikim rejiminin oluşumuna yardımcı olmaktadır. Böylelikle, krize yanıt olarak beliren post-Fordist, Aglietta’ya (1979: 122-130) göre Neo-Fordist yapılar,¹⁸⁴ “kriz döneminin özelliklerine uyum sağlayabilen” ve Fordist birikim rejimi altında “sermayenin değerlenmesini kısıtlayan” koşulların aşılması çerçevesinde değerlendirilmelidir (Yentürk, 1993: 43).

Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde, sosyal politika ve özel olarak sosyal yardımlar bakımından kimi ortak eğilimler saptanmaktadır. Bu süreci, sadece kapitalist üretimin küresel ölçekte gerçekleşme eğiliminin yeni bir aşamaya taşındığı bir dönem olarak görmek ve meta zincirlerinin istihdam ve işgücü piyasaları üzerindeki neo-liberal etkilerinin ötesine bakmamak, bu gelişmelerin toplum üzerindeki kimi sonuçlarını çözümleme dışı bırakacaktır. Oysa ki, bu süreçte üretim süreci ve istihdam arasındaki ilişkiler kadar, istihdam ve yaşamını sürdürebilme, geçinme arasındaki ilişkiler de belirli değişikliklere uğramıştır. Bunun etkileri sosyal politika araçları, sosyal güvenlik ve koruma sistemleri üzerinde görülmüştür. Neo-

¹⁸² Jessop’a (1994: 277) göre, Keynesyen refah devletinin krizine katkı yapan unsurlardan biri de Fordist birikim rejiminin temel dayanaklarından biri olan, kazandığı “aile ücreti” ile bağımlı hanehalklarının bakım ve geçiminden sorumlu olan erkeğin çalışmasına dayalı çekirdek ve patriyarkal aile biçiminin çözülmesidir. Bu ise, “eğitim, sağlık, tek ebeveynli aileler, yaşlılar”a dönük devlet yardımlarına olan talebi körüklemiş ve “genç işsizlik, hastalık ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri için ailelerin daha fazla desteklenmesine yol açmıştır” (Topak, 2012: 137).

¹⁸³ Bu devlet biçiminin özellikleri olarak, rekabete dayalı ekonomi politikaları, esneklik, çalışmaya dayalı refah stratejileri, ulussuzlaşma ve yönetim olguları sayılabilir (Topak, 2012: 163). Ayrıntılı bilgi için bkz. Jessop, 1994: 263-269; Peck, 1996: 194-201. Peck (1996: 195), Jessop’un Fordizm-Keynesçilik ikiliğine paralel olarak, esnek birikim ile Schumpeterci düzenleme arasında yapısal eşleşme öngördüğünü belirtmektedir.

¹⁸⁴ Neo-Fordizmden post-Fordizme kavramsal geçiş süreci için bkz. Taymaz, 1993: 34-35.

liberal yeniden yapılanma ile birlikte, ekonomilerin istihdam yaratma kapasiteleri daralırken, yaratılabilen istihdamın nitelik ve yapısı da önemli ölçüde istikrarsız ve güvencesiz yapıya bürünmüştür. Bunun geniş kesimlerin yaşamlarını karakterize eden temel unsurun, çalışma ve istihdam ile kurduğu ilişki olarak yeniden belirlendiği bir kitlesel işçileşme evresi (Munck, 2003: 21-23; Özügürlü, 2008b: 102-108) içinde yaşama geçmesi dikkate değerdir. Toplumun istihdama katılım ve ücretlilik ilişkisi çerçevesinde yeniden inşa edildiği ve buna dönük bir piyasa baskının hissedildiği bu süreçte, işsizlik de bir yandan artış eğilimindedir.

Tüm bu süreç, Jessop'a (1994: 263-269) göre,¹⁸⁵ Keynesçi refah devletinden Schumpeterci¹⁸⁶ çalışmaya dayalı refah devletine geçiş¹⁸⁷ olarak adlandırılabilir bir ekonomik ve toplumsal süreci beraberinde getirmiştir. Jessop'a (1993: 25) bu devlet biçimi, "Fordist birikimin ve/veya Keynesyen refah devletinin kriz eğilimlerini" doğrudan ve dolaylı olarak çözmeye ve kapitalizmi Fordist evrenin ardından yeniden düzenlemeye dönük olarak yapılanmıştır. Jessop'a (1994: 263-269) göre, bu devlet biçiminin "ekonomik ve toplumsal yeniden üretim süreci içerisindeki ayırt edici amaçları, ekonominin arz yönüne müdahale ederek ulusal ekonominin yapısal rekabet edebilirliğini olabildiğince artırmak amacıyla açık ekonomilerde ürün, süreç, örgütsel ve piyasa yeniliklerini desteklemek" ve sosyal politikayı uluslararası rekabet ve işgücü piyasası esnekliğinin gereksinimlerine tabi hale getirmek olarak belirlenebilir. Bu çerçevede, ülke içerisinde tam istihdam, uluslararası rekabetin, yeniden dağıtımcı sosyal haklar ise, sosyal politikanın üretimi/üretmeye dönük (productivist) bir biçimde yeniden yapılanmasına göre ikinci plana atılmış ve sosyal refah piyasa güçleri doğrultusunda kısılmıştır (Jessop, 1994: 263-265). Çalışmaya dayalı refah stratejilerinden¹⁸⁸ baskın olan neo-liberal (Topak, 2012: 156) karaktere sahip olan devlet biçimi, "emek gücünün yeniden metalaşması, özel sektörün serbestleştirilmesi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve refahın ve geri kalan devlet faaliyetlerinin

¹⁸⁵ Jessop (1994) Fordizmden Post-Fordizme geçişi, "emek (ya da üretim) süreci", "birikim rejimi", "iktisadi düzenlemenin toplumsal biçimi", "toplumsallaşma (societalization) tarzı" ve "toplumsal formasyon" başlıkları etrafında incelemektedir.

¹⁸⁶ Jessop (1993: 8) Keynesyen ve Schumpeterci kavramlarının, "verili toplumsal düzenleme tarzının kamusal ekonomik müdahale karakteristiğinin"; refah ve çalışmaya dayalı refah terimlerinin ise, "devlet tarafından tercih edilen toplumsal müdahalenin ayrıksı biçimleri"ni ifade ettiğini belirtmiştir.

¹⁸⁷ Bu "eğilimsel geçiş" süreci ile ilgili olarak, Schumpeterci çalışmaya dayalı refah devletinin, Keynesyen refah devletini ve onun krizini önceleyen bir geçmişin ardından oluşma eğilimi sergilemesine dönük bir zorunluluktan söz edilmemektedir (Jessop, 1993: 9; Peck, 1996: 194). Jessop (1993: 9), bu noktada, kimi Avrupalı örneklerin bu geçiş sürecine uymakla birlikte, kimi Doğu Asya örneklerinin ise örüntüye denk düşmediklerini belirtmektedir.

¹⁸⁸ Farklı Schumpeterci çalışmaya dayalı refah stratejileri için bkz. Peck, 1996: 198-201.

ticarileştirilmesi ile üstesinden geline piyasa güçlerinin (market forces)¹⁸⁹ liberalleştirilmesi aracılığıyla teşvik edilmiştir” (Peck, 1996: 198). Bunun bir parçası olarak, emek gücünün yeniden üretimine dönük “refah hizmetleri bir yandan metalaştırılırken, diğer yandan da sermayenin değerlenme alanı haline gelmiştir”¹⁹⁰ (Topak, 2012: 149). Ayrıca bu süreçte, devletin sosyal niteliğinin bir parçası olan refah yaratan araçlarından yararlanma ile işgücü piyasasına ve istihdama katılım arasında bağ kuran çalışmaya dayalı refah politikalarının yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.¹⁹¹ Bu politikalar, “refah ve işgücü piyasası programlarına girişte artan piyasa seçiciliği, uygunluk kriterlerinin kapsamı ve refah desteklerinin düzeyinde kısıtlamalar, eğitim ve çalıştırma, angarya veya düşük ücretli istihdama katılımda çeşitli yükümlülük (ya da teşvik) biçimlerinin uygulanması, sosyal yardım alanlarının denetiminin ve yararların daha sıkı bir biçimde kontrol altında tutulması, artan zorlayıcı çalışma gereksiniminin dayatılması, mesleki eğitim özelleştirilmesi ve serbestleştirilmesi” özelliklerine sahiptir (Peck, 1996: 187-188). Cordonnier (2014: 71), 1994 yılına ait bir OECD raporuna atıfla bu yaklaşımın sosyal yardımlar üzerindeki etkilerini şöyle aktarmaktadır:

İşsizlik yardımı ve diğer ilgili yardımlar sistemini reforme etmek. Uzun süreli işsizlerde sosyal yardımlar için gerekli maksimum süreyi azaltmak. Düşük ücret alan işçiler için nispeten yüksek sosyal yardımlar, iş aramaya motivasyonunu düşürücü bir rol oynayabilmektedir. Sosyal yardımlara müeyyide uygulamak veya iş aranmasını daha katı şekilde denetlemek gerekmektedir.

Sosyal politika araçları ile işgücü piyasasına katılım arasında bağ kuran bu stratejiler, çoğunlukla ABD, İngiltere ve Kanada ile birlikte anılan liberal refah rejimlerinin ve Anglo-Sakson geleneğin etkisi altındadır ve küresel ölçekte yaygınlaşmaktadır.¹⁹² Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin ve refah devletinin neo-liberal bir tarzda dönüşümüne dönük olarak yapılandırılmış olan bu stratejiler, sosyal politika araçlarından yararlanma koşulları ve biçimi açısından

¹⁸⁹ “Market forces” kavramı, aynı zamanda “arz ve talep” olarak da çevrilmektedir. Cümlelerin anlamı bakımından, arz ve talebin liberalleştirilmesi olarak da okumakta da bir sakınca gözükmemektedir; ancak burada “piyasa güçleri” olarak kullanılmıştır.

¹⁹⁰ Şimdilik bir dipnot ile belirtmek gerekirse, metalaşma ve değerlenme alanı haline gelme, Türkiye’de sosyal yardımlar için de söylenebilir. Ancak bu çalışmada, bu olgunun yanı sıra bunun gerçekleşme biçimi de ele alınacaktır.

¹⁹¹ Bu politikalar, farklı refah rejimi tipolojileri altında farklı içerik ve biçimler olarak gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. Topak, 2012: 155-158.

¹⁹² Bu etkiyi tek tek ülkelerin sosyal yardım programlarında izleyebilmek için bkz. Barrientos, vd., 2010; T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013. Avrupa’da sosyal yardımlara ilişkin örnekler için bkz. Eardley, vd., 1996; Ditch, vd., 1997; Saraceno, 2002; Neubourg, vd., 2007; Ringold ve Kasek, 2007; World Bank, 2007; Asya ve Pasifik Bölgesi için bkz. Ortiz, 2001; Öte yandan, Türkiye’nin de içerisine yerleştirilebileceği Güney Avrupa modeli için bkz. Ditch ve Oldfield, 1999; Gough, 2001; Ferrera, 2005a; Ferrera, 2006; Gough, 2006; Mingione, 2006.

teknelci düzenleme tarzlarından çeşitli farklılıkları barındırmaktadır. Buna göre, Dünya Bankası'nın 1990 raporunda, "hedefli transferler ve güvenlik ağlarının temel strateji için gerekli bütünleyen"ler arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir (WB, 1990:3). Bu çerçevede, sosyal yardımlar açısından, merkez ve  evre ülkelerde ortak bir eğilim olarak, evrenselci özellikler gösteren ve evrenselci eğilimler barındıran programlardan, radikal bir biçimde hedeflemeye dönük programlara geçiş yönünde bir eğilim vardır (Mkandawire, 2005: 1; Ringold ve Kasek, 2007: xvii, 17, 31-34; Nelson, 2009: 31-32). Avrupa'nın geneli için sosyal yardımlardan yararlananların işgücü piyasası ile ba ını güçlendirmeye dönük politikalarından söz edilebilir (Neubourg, vd., 2007: 31-32; Erdo du ve Kutlu, 2014: 82-84). Örneğin, Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz'in dahil olduğu Güney Avrupa refah modeli için, 1990'lı yıllarda, hedefli yararları (targeted benefits) dönük olarak yapılandırılmış sosyal yardım programlarından söz edilmektedir (Ferrera, 2005b: 22). Benzer  ekilde İskandinav refah modeli içerisinde yer alan Hollanda ve Danimarka'da da sosyal yardımlar istihdam ve aktif işgücü piyasası programları ile birleştirilmiş ve refah rejimi, " alı mayı teşvik edici bir anlayışla" yeniden yapılandırılmıştır (Selamo lu ve Lordo lu, 2006: 176-178). Kıta Avrupası refah modeli içerisine yerle tirilebilecek Almanya ve Fransa'da da benzer bir eğilim sergilenerek, sosyal koruma ile istihdam politikaları arasında ba  kurularak, işsizlerin işgücü piyasasına katılımı  abukla tırılmaya çalışılmıştır (Selamo lu ve Lordo lu, 2006: 141-156, 163-164). Doğu Avrupa modeli içerisinde de  rne in Polonya'da sosyal yardımlar, yararlanma koşulları ve yararlanma süreleri bakımından, benzer bir eğilim doğrultusunda, aktif işgücü piyasası politikaları ile birle tirilecek bir biçimde reforma tabi tutulmuştur (Selamo lu ve Lordo lu, 2006: 187-188).

Genel olarak sosyal yardımların yapılandırılmasında ortak eğilimin, sosyal korumaya olan bağımlılığı azaltıcı ve çalışmayı teşvik edici bir yönelim taşıdığı söylenebilir. Bu çerçevede, farklı refah rejimlerine dahil edilebilecek ülke ya da ülke grupları açısında bu yönde kimi e ilimlerden söz etmek mümkün gözükmektedir. Benzer bir biçimde, bu değişimin, evrensel haklar ve piyasaya dönük göreli bağımlılığı zayıflatan pasif bir gelir desteğinden, aktif işgücü piyasası politikaları aracılığıyla piyasaya katılım kriterlerine doğru bir y neli  gösterdiğini ve hak sahibi kişilerin, bu stratejilerin etkisi altında, varlıkları piyasaya sunulan emek g  lerinden ibaret görülen "i  arayan kişiler" olarak de erlendirildi ini belirtmektedir (Topak, 2012: 151-152). Yoksulluk gündemine dayalı olarak sosyal politikanın yeniden

yapılandırıldığı bu süreç, neo-liberal piyasa yönelimi nedeniyle, kapitalizmin Post-Fordist-esnek birikim rejiminin toplumsal etkilerine içkin küresel ölçekte gerçekleşen geniş işçileştirme dalgasının bir taşıyıcısı olarak işlev görmektedir.

Bunun ikili bir etkisinden söz etmek mümkündür: Öncelikle, bu gelişmeler, işgücü piyasasındaki mevcut sosyal sigortalı ve “güvenceli” işler üzerinde “dibe doğru” bir baskı yaratmakta, ikinci ve ilki ile de bağlantılı olarak ise, yaygın işsizlikten ötürü sosyal sigorta temelli sosyal güvenlik uygulamaları, geniş kesimlerin sorunlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Toplumu çalışma temelinde yeniden inşa ederken, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki bağın zayıflamasından kaynaklı olarak, “geçici nitelikteki risklerden doğan zararların tazminini içeren” sosyal sigortacılığa dayalı sosyal güvenlik uygulamalarının (Metin, 2012: 129), kalıcı riske dönüşen kitlesel işsizlik ve yoksulluk gibi sorunları çözmede eksik kaldığı görülmektedir. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, çekirdek aile yapısında görülen çözülme eğilimlerine paralel olarak, “eğitim, sağlık, tek ebeveynli aileler, yaşlılar”a dönük devlet yardımlarına olan talep artış göstermiş ve “genç işsizlik, hastalık ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri için ailelerin daha fazla desteklenmesine yol açmıştır” (Topak, 2012: 137). Böylelikle, sosyal politikanın geleneksel birincil önlemlerinin yanında, tamamlayıcı fonksiyonların da öne çıkmasına dönük ve sosyal politikanın en yoksul ve muhtaçlarla sınırlandırılmasına dönük belirgin bir eğilimden söz edilebilir. Sosyal sigorta temelli sosyal güvenlik uygulamalarının, kitlesel işsizlik ve yoksulluğa dönük sorunlar karşısında yetersiz kalması nedeniyle, tamamlayıcı sosyal koruma programlarının öne çıktığı gözlenmektedir. Bu araçlar içerisinde, geniş tartışmalara konu olan asgari gelir desteği ya da yardımı, Avrupa bünyesinde yönetim düzeyinde de karşılık bulmuştur. Örneğin, 1992 yılında Avrupa Konseyi, “üye ülkelerin sosyal koruma sistemlerindeki yeterli kaynaklara ve sosyal yardıma ilişkin ortak bir kriter oluşturulması”nı karar altına almıştır. Avrupa Komisyonu aynı şekilde, bu sefer 1999 yılında, “bireylerin ve ailelerin yoksulluğu ve dışlanmışlığı ile etkin mücadele için asgari gelir yardımlarını içeren etkin güvenlik ağlarının sağlanmasını amaç” edinmiştir. Benzer konular 2000’li yıllarda da devam etmiştir (Metin, 2012: 131). Örneğin, 2000 yılında gerçekleştirilen Nice Zirvesi’nde kabul edilen, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nda “Sosyal güvenlik ve sosyal yardım” başlığı altında, “sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele için, yeterli kaynağı olmayan herkese saygın bir hayat sağlamak amacıyla, Topluluk hukuku ile ulusal hukuk ve uygulamalardan kaynaklanan kurallar uyarınca, sosyal yardım ve konut yardım

hakkını tanır ve gözetir” denilmiştir. Böylelikle, sosyal dışlanma ve yoksulluk merkezli sosyal politika anlayış ve pratiğinin Avrupa’da Birlik düzeyinde temel bir eksen olarak belirlendiği görülmektedir.

Günümüzde sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşümünde küresel ölçekte çeşitli ortak eğilimler saptanmaktadır. Sermaye üzerindeki ücret dışı maliyetleri düşürerek istihdam ve rekabet edebilirliği artırma ve çalışmayı özendirme, sosyal güvenlik programlarının yapısı ve işlevlerinde kimi değişikliklere neden olmuştur. Refah rejimleri genel bir eğilim olarak ortak bir biçimde, refah devletinin krizine tepki niteliğinde neo-liberal çalıştırmacı eğilimler sergilemişlerdir (Topak, 2012: 156). Bu çerçevede, sosyal sigorta programlarının süre ve kapsamında bir kısılma yaşanırken, bu, sigortadan yardım temelli programlara geçişe katkıda bulunmuş ve sosyal yardım planlarında uygunluk kriterleri arasında iş arama davranışı daha fazla aranmaya başlanmıştır. Sosyal koruma alanının diğer bileşenlerinin etki ve biçimleri hakkındaki tartışmalar, sosyal yardımları tetiklemekle birlikte, sosyal yardımlara yönelik dikkat çekici bir artış da görülmektedir (Ditch, 1999: 119). Bu çerçevede, neo-liberal evrede, sosyal yardımların, sosyal güvenliğin temel araçlarından biri olarak, modern sosyal koruma sistemleri içerisindeki tamamlayıcı yerinden ayrılarak, yeniden öne çıkma eğilimi taşıdığı görülmektedir. Örneğin, Çengelci (1993: 17), 1990’lı yılların başında, sosyal yardımların, “sosyal güvenliğin (temel) aracı olma yönünde” ilerlediğini belirtmekte ve sosyal güvenlik tarihinde, sosyal yardımdan, sosyal sigortaya doğru yaşanan tarihsel evrime karşın, “günümüzde, birbirinden farklı sosyal yardım anlayışlarına dayalı uygulamalar giderek yaygınlık kazanmaktadır” demiştir. Aradan geçen zamanın, bu eğilimin, giderek hem sosyal politika paradigmasında hem de farklı araçları barındıran küresel sosyal politika uygulamalarında belirginleşmesine tanıklık ettiği söylenebilir.

II. Türkiye’de Sosyal Yardım Alanyazınına Eleştirel Bir Yaklaşım: Sosyal Yardımları Rejim Olarak Kavramsallaştırmak

Bu bölümde, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşumunun boyutları ele alınacaktır. Alanyazın açısından bu boyutlar, kaynaklar, özellikler, konu tasnifi ve yaklaşımlar şeklinde gruplandırılmıştır. Bu boyutlara ilişkin eğilimlerin belirlenmesinin ardından çalışmanın, sosyal yardım alanyazını içerisindeki özgün yeri saptanmaya çalışılacaktır. Bu çaba, çalışmanın önemine ilişkin de bir fikir verir. Bu önem, çalışmanın sadece içerisinde kaleme alındığı ve alan araştırmasının odaklandığı

sosyal yardım sürecinin özelliklerini ortaya çıkarma amacı bakımından değil, aynı zamanda alanyazını belirli bir perspektiften tasnif etme ve eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutarak kendi kavramsal ve yöntemsel kuruluşunu yapma ve pozisyonunu belirleme açısından da bir anlam ifade etmektedir.

1. Türkiye’de Sosyal Yardım Alanyazını: Kaynaklar, Temel Özellikler, Yaklaşımlar

Türkiye’de sosyal yardım alanyazının, kendi içerisinde farklı kaynaklar, özellikler ve ona içkin yaklaşım ve konu tasnifi temelinde bölümlendirilebilecek bir biçimde oluşum gösterdiği söylenebilir. Çalışmamızın, alanyazın içerisindeki pozisyonunun belirlenmesi ve bilimsel bilgi düzeyine ait katkısının saptanabilmesi açısından, bu tür bir tasnifin anlamlı olacağı düşüncesindeyiz. Söz konusu başlıklandırma, sınırları belli kategorik ayrımlar temelinde değil, başlıklandırma bakımından yer yer birbiriyle içiçe geçen özellikler de taşıyan çalışmaların kaynaklar, özellikler, konu tasnifi ve yaklaşımlar temelinde yapılmıştır. Özcesi, bir çalışma birden fazla başlıklandırmanın içerisinde yer alabilmektedir.

1.1. Alanyazının Temel Kaynakları ve Özellikleri

Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşumu, sosyal yardımlara ilişkin nesnel gelişime paralellik arz eder. Buna göre, Türkiye’de sosyal yardımların bir sosyal politika aracı olarak artarak öne çıktığı zaman kesiti, aynı zamanda sosyal yardımlara ilişkin akademik-bilimsel bilgi üretiminin de geliştiği bir dönem olarak anılabilir. Bu çerçevede, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının, ilgili alanyazın ve veri tabanlarının taranmasının ardından, aşağıda da görüleceği üzere, esas olarak 1990’lar ve özellikle de 2000’li yıllarda oluşum halinde olduğu gözlemlenmektedir. Burada birkaç temel dinamik ve kaynaktan söz edilebilir. İlk olarak, belirtildiği üzere, sosyal yardım alanındaki nesnel gelişim, akademik-bilimsel topluluğu ve özel olarak da sosyal politika topluluğunu, alanın bilgisini öğrenmeye dönük bir merakla kuşatmıştır. Bu gelişme ve beraberinde oluşan merakın bir ürünü olarak, sosyal yardım çalışmalarının özellikle yüksek lisans düzeyinde artış gösterdiği not edilmelidir. Doktora tezi düzeyinde de bir gelişim vardır. İkinci olarak, alanın nesnel gelişiminin önemli bir parçası olan kurumsal yapı boyutu da alan alanyazınının oluşumu anlatımında ihmal edilmemelidir. Bu mecradaki alanyazın oluşumunun temel kaynağı kariyer uzmanları tarafından yazılan uzmanlık tezleri, kurumsal yapı

tarafından gerçekleştirilmiş farklı sosyal yardım türlerine dönük etki değerlendirme çalışmaları ve Türkiye'nin sosyal koruma sistemine ilişkin farklı kurumların dergilerinde yayımlanan makaleler olarak sıralanabilir. Alanyazınının oluşumunun üçüncü kaynağı olarak, kitap ve makale düzeyinde hazırlanmış bağımsız ürünlere değinilebilir. Dördüncü olarak, sosyal yardım alanyazınının oluşumunda –alanyazın üzerinde etkili olarak da nitelendirilebilecek- gerek araştırma sonuçları gerekse politika önerileri bakımından önemli bir yer kaplayan proje ve raporlara değinilmelidir.¹⁹³ Son olarak ise, sosyal yardımlara genel sosyal politika ve sosyal koruma sistemi değerlendirmeleri ve anlatımının bir parçası olarak değinen kimi çalışmalardan da söz edilebilir.¹⁹⁴

1.2. Alanyazının Yaklaşımsal ve Yöntemsel Özellikleri

Türkiye’de sosyal yardımların, bir uygulama alanı olarak genişleyen bir yapı sergilemekle birlikte, yeterli sayıda araştırmanın konusu haline getirildiği söylenemez. Buna karşın, söylenebilecek olan, konuyla ilgili alanyazının giderek genişlemekte oluşudur. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin belirli bir alanyazının oluşmakta olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte, ilgili alanyazının belirli temalar doğrultusunda tasnifi ve bu şekilde incelenmesinden önce, özelliklerine ilişkin kısa bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Burada, alanyazının özellikleri, yaklaşımlar temelinde sınıflandırılmıştır. İlgili alanyazın incelendiğinde, yapılan pek çok çalışmanın, hakim epistemik yaklaşım ve ortamın etkisi altında kaldığı gözlemlenmiştir. Bu düzleme ait yaklaşımlar, anaakım, muhafazakâr ve eleştirel yaklaşım başlıkları altında toplanabilir. Eleştirel yaklaşım ise, kendi içerisinde, sistem içi eleştirel yaklaşım, eleştirel ama hegemonik yaklaşım ve eleştirel ekonomi-politik yaklaşım olarak tasnif edilmiştir. Alanyazını, söz konusu başlıklar etrafında tartışmadan önce, alanyazının içerisinde oluşum gösterdiği genel entelektüel ve düşünsel çerçeveye ilişkin kimi notlar düşmenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

1.2.1. Alanyazının İçerisinde Oluştığı Düşünsel Ortam

İlk olarak, sosyal yardım alanyazınının, akademi ve kurumsal yapıları da karşılıklı etkileşim halinde etkisi altına alan belirli ulusal ve uluslararası hakim

¹⁹³ Bu proje ve raporların, çoğunlukla Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında Avrupa Sosyal İşler Komisyonu, TÜBİTAK ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) gibi kuruluşların desteği ile gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir.

¹⁹⁴ Burada bu çalışmalara ayrıca yer verilmeyecektir.

yoksulluk ve sosyal dışlanma gündeminin içerisinde olduğu belirtilmelidir. Dünyada, yoksulluğa ve yoksulluk çalışmalarına olan ilgi giderek artış göstermektedir. Bunun çeşitli nesnel ve öznel başlıklar altında toplanabilecek nedenleri üzerinde durulabilir. Konuya nesnel dinamikler açısından eğildiğimizde, yapıya ilişkin, sermaye birikim sürecinin ve neo-liberal dönüşüm politikalarının, işgücü piyasaları üzerindeki etkileri, değişen hanehalkı yapısı ve bireysel özelliklerin çalışan birey ve hanelerin yoksullaşmasını beslediği söylenebilir. Öznel dinamikler değerlendirildiğinde ise, küresel politika oluşum merkezlerinin, küresel sosyal politikanın aktörleri olarak; akademi ve daha özel olarak sosyal bilim çevrelerinin ise düşünsel anlamda yaygınlaştırıcı ve taşıyıcı aktörler arasında yer alarak, gerek ulusal-uluslararası politika belirleme süreçlerine gerekse bu süreçlerin düşünsel çerçevesine yoksulluk sorununu merkeze alarak önemli katkıların sunduğu söylenebilir. Burada özel olarak, yoksulluğun “küresel sosyal politika” aktörlerinin, akademinin ve devletlerin, adeta yoksulluğu yeniden keşfedercesine, gündemlerinin merkezine aldığı ayrıntılı olarak tartışılmayacaktır. Ancak şu söylenebilir ki, yoksulluk olgusuna artan ilginin ardında, yoksulluk ve yoksulların sınıf gerçekliğinden kopartılmış kategoriler olarak ele alınıp, kamunun ücretlilik ilişkisine ve işgücü piyasasına müdahalesinin neo-liberal dönüşümü bağlamında, güvencesizleşme, esnek çalışma, sosyal hak kayıpları, özelleştirme ve sendikasılaştırma gibi unsurlardan arındırılmış bir ulusal/uluslararası sosyal politika düzenlemeleri özlemi yatmaktadır.

Esas olarak, neo-liberal evrede 1990’lardan¹⁹⁵ sonra sosyal politika transferi ile küresel düzlemde yaygınlık kazanan bir politikalar seti olarak yaşama geçen yoksulluk gündeminin etrafında, uluslararası kuruluşlar ve yoksulluk olgusuna ilişkin artan akademik ilgi¹⁹⁶ ile ciddi bir alanyazın birikimi oluşmuştur. Anılan ilginin Türkiye gibi sosyal politika transferinin konusu olmuş bir ülkeyi etkilememesi beklenemezdi. Söz konusu yoksulluk gündemi ve bunun sosyal yardım alanyazını üzerindeki etkisinin, bu çalışma açısından, değerlendirme ve eleştiriye konu olan

¹⁹⁵ Köse ve Bahçe (2009a: 395) de söz konusu ilgiye dikkat çekmekte ve bu ilginin başlangıcı olarak Dünya Bankası’nın Yoksulluk konulu Dünya Kalkınma Raporu’nu yayımladığı 1990 tarihini milat olarak biçmektedirler. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Evans, 2000; Özdek, 2002: 2-19; Özügür, 2006; Şenses, 2006: 31-60; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011: 357-58; Kutlu, 2012: 130-135.

¹⁹⁶ Köse ve Bahçe (2009a: 395), yoksulluk olgusuna dönük artan akademik ilgiyi şu şekilde değerlendirmektedir: “Yoksulluk akademiya için artık bir iştir. Varoşlarda araştırma yapmak, sefaletten yıpranmış bedenlerin protein gereksinimini belirlemek, yitirilen geleneksel bağların ve dayanışma ilişkilerinin önemini hatırlatmak, yoksulluk için kurumlar önermek ve tabi insanı emek-gücü haline getirecek eğitim taleplerinde bulunmak ve tüm bunlar için kavramlar, jargonlar üretmek akademik entelektüelin temel ilgi alanıdır.”

kısmı, sınıf ilişkilerine, sınıf eşitsizliklerine ve yoksulluğun gerçek nedeni olan zenginliğin tartışma dışı bırakıldığı bir yapıya sahip olmasıdır. Alanyazının bu özelliğinin dikkat çekici olan bir noktası da çalışmalarda yoksulluğu açıklayan yaklaşımlar arasında, sınıf eşitsizliklerini temel alan ekonomi politik yaklaşımın hemen hiç sayılmamış olmasıdır. Bunu akademik bir eksiklik olarak not ediyoruz.

Yoksulluk konusuna artan ilginin, genel sosyal bilim alanyazını açısından, sadece inceleme nesnesi olarak değil, akademik yaklaşımlar açısından da toplumsal sınıf çalışmalarına dönük azalan ilgi ile karşılıklı etkileşim halinde paralel bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının da bu özelliği taşıyan küresel yoksulluk gündeminin içerisinde doğup oluştuğunu saptamak ve emek-sermaye çelişkisinin izlenmesini mümkün kılan toplumsal sınıf temelli çözümlemelere dönük azalan ilginin, sosyal yardım alanyazını açısından da geçerli olduğunu belirtmek gerekir. O halde, yoksulluk temelli araştırma gündemlerinin toplumsal sınıflar eşliğinde ele alınmamasına dönük çaba, aynı zamanda, emek ve sermaye arasındaki karşıtlık ilişkisinin görünmesi ve gündeme gelmesini de perdeleyen bir çabadır diyebiliriz. Ayrıca, yoksulluğun araştırma gündemine yerleşme biçimi ile yoksulluğun gündeme geliş biçimi ve bağlamı arasında belirgin bir ilişki vardır. Bu saptamamıza dönük bir fikir vermesi açısından Özbek’in (2002: 7-8) şu belirlemelerine göz atmakta fayda var:

Güncel toplumsal sorunlara ilişkin tartışmaların yoksulluk merkezi bir söylem ve gündem etrafında şekilleniyor oluşu, kuşkusuz karmaşık siyasal ve sosyal süreçler tarafından belirlenmektedir. Ancak söz konusu yönelimi yalnızca yoksulluk oranındaki artış ve gelir dağılımındaki bozukluğun bir yansıması olarak değerlendirmek yanıltıcı olur. Bu durumu, emek-sermaye çelişkisi eksenli ekonomi-politik yaklaşımların¹⁹⁷ ve sınıf tahlilini esas alan politik söylemlerin artık geçerliliklerini yitirdiklerine dair neo-liberal söylemin yaygınlaşan ve güçlenen etkisiyle ilişkilendirmek mümkün ve hatta gereklidir.

Toplumsal gerçekliğin sınıf kökünün daha dolaysız bir biçimde kendisini gösterdiği bir evrede, Özügürlü (2006) da aynı şekilde, toplumsalın içeriğinin “sınıf

¹⁹⁷ Bu noktada, gelir dağılımı analizlerinin yapılaş biçimlerindeki değişime de dikkat çekmekte fayda var. Boratav’a (2004a: 7-8) göre, “emek-sermaye karşıtlığının incelenmesini mümkün kılan sınıflararası gelir dağılımı analizinden, kişisel gelir dağılımı analizine (yani, gelir grupları arasındaki eşitsizlik çerçevesine)” doğru bir kayış yaşanmıştır. Oluşan “bu gelir dağılımı tablosunun ana öğeleri, gelir dilimleridir ve bu dilimlerde toplanan insanlar, ait oldukları sosyal sınıfa, sosyo-ekonomik gruba göre değil, farklı süreçler sonunda oluşan (ve çoğunlukla bir anket çalışması sırasında araştırıcıya beyan edilmiş olan) gelir düzeyine göre tanımlanırlar”. Boratav’a göre, “bu, birçok bakımdan, elverişli bir çözüm oluştuyordu. Birincisi, hedef kitle, yani yoksulları gelir düzeyleri ile tanımlanmakta; dolayısıyla doğrudan doğruya kişisel gelir dağılımı tablolarında içerilen bir grup olarak belirlemektedir. Böylece, sınıfsal bir analize gerek duymadan, heterojen sosyo-ekonomik koşulların nihai yansıması olan alt gelir grupları üzerine odaklanılmakta idi.” Bu tür çalışmaların, çok bilinen bir örneği, Dollar ve Kraay’in (2001) Dünya Bankası için yaptıkları, “Growth is Good for the Poor/Büyüme Yoksullar İçin İyidir” başlıklı çalışmadır. Söz konusu çalışmada, yoksullar, bir ülkenin gelir dağılımının en alt yüzde 5’lik diliminde yer alanlar olarak tanımlanmıştır (Dollar ve Kraay, 2001: 1).

değil de, yoksulluk kavramı etrafında” şekillenmesini, Özdek’in (2002) ifadeleriyle, yoksulluğun “bizzat yoksullaştırmanın söylemi” olması ile ilişkilendirmektedir. Önder’in (2004: 22) de belirttiği üzere, “yoksullukla mücadelede geliştirilen tüm sistem-içi mücadele politikaları ve uygulamalarında, sorunun algılanışı ve soruna müdahale biçimi açılarından, yoksullar değil, varsıllar başat karar unsuru rolünü üstlenmektedir”.

1.2.2. Anaakım Yaklaşım

İlk olarak, Türkiye’de sosyal yardım çalışmalarının, gündem ve bağlam olarak yoksulluk çalışmalarının içerisine yerleştiği göz önünde bulundurulduğunda, burada anlatılan özellik, Türkiye’de sadece yoksulluğu değil, aynı zamanda sosyal yardımları da, toplumsal sınıf gerçekliği ile kavrama ve çözümleme çabasının¹⁹⁸ akademik-bilimsel alanyazın açısından oluşmadığının da bir göstergesidir. Türkiye’de sosyal yardım çalışmaları, sosyal yardımların doğası gereği, aynı zamanda zaten yoksulluk çalışmaları da olması gereğinin ötesine geçmiş ve “gündem” olarak, hakim küresel yoksulluk gündeminin, “bağlam” olarak ise, toplumsal sınıf analizinden arındırılmış bir yoksulluk kavrayışının içerisinde üretilmiştir. Bu durum, sosyal yardımlara ilişkin bilginin, görüngü düzeyinde kalmasının; öze ilişkin bilgi üretiminin oluşamamasının en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Söz konusu çalışmaların, bu tür bir düşünsel yapı içerisinde kaleme alındığı dikkate alınmalıdır.¹⁹⁹ Bir noktaya dikkat çekilmelidir ki, burada belirtilen özellik, sadece sosyal yardım alanyazını açısından saptanmaktadır. Bunun nedeni, bu bölüm altında ifade edildiği gibi, sosyal yardım alanyazınının sadece yoksulluk gündeminin içerisinde oluşmasının yanında, sosyal yardımlara ilişkin bilginin yoksulluk teması etrafında bilinebilir bir biçimde sunulması ile de ilgilidir. Ayrıca, yoksulluk alanyazınında yoksulluğun nasıl ele

¹⁹⁸ Yoksulluğu bir toplumsal sınıf çözümlemesi etrafında ele alan çalışmalar için bkz. Özügür, 2005; Köse ve Bahçe, 2009.

¹⁹⁹ Alanyazın taramasında, burada belirtilen özelliğin alanyazının neredeyse tamamı içi genellenebileceği görülmüştür. Tespit ettiğimiz bu özelliğe kaynaklık edecek kimi çalışmalar için bkz. Çiçek, 1996; İkizoğlu, 2000; Koşar, 2000; Buğra ve Keyder, 2003; Abay, 2004; Yılmaz, 2005; Adaman ve Keyder, 2006; Kobak, 2006; Yılmaz, 2006a; Altındağ, 2007; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; Gürses, 2007; Ölmez, 2007; Özdamar, 2007; Şahin, 2007; Taşçı, 2007; Aslaner, 2008; Avşar Kurnaz, 2008; Buğra Kavalı ve Keyder, 2008; Demir Şeker, 2008; Doğan, 2008; Kaya, 2008; Boybek, 2009; Dinçoflaz, 2009; Filiz, 2009; Güneş, 2009; Pehlivan, 2009; Kalağan, 2009; Kaya, 2009; Odabaşı, 2009; Öztürk, 2009; Yılmaz, 2009; Öksüz, 2010; Özgen, 2010; Taşçı, 2010; Apaydın, 2011; Arıkan, Korkut, Uluoğlakçı, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Fırat, 2011; Kan, 2011; Özdemir, 2011; Polat, 2011; Taban ve Şengür, 2011; Uçar, 2011; Yaşar ve Açıkgöz, 2011; Yılmaz, 2011; Zülfikar, Karaçay, Kardam, 2011; Çetinkaya, 2012; Şahin, 2012; Gündüz, 2013; Korkat, 2013; Metin, 2013; Sayan Koytak, 2014; Buğra ve Keyder, (tarihsiz).

alındığına ilişkin bir değerlendirmeyi içermemektedir; ancak alanyazın taramasında yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların da benzer bir değerlendirmenin konusu olabileceği rahatlıkla söylenebilir.

İlk özellikle bağlantılı bir biçimde, *ikinci* olarak, yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmında, yoksul ve yoksulluk, etrafında oluşan sınıf ilişkilerini içeren dinamiklerden arındırılmış bir toplumsal kimlik ve olgu olarak kabul edilmektedir. Oysa ki, genel olarak yoksullar ve özel olarak da bu çalışma açısından sosyal yardım alıcılar, çalışmanın alan kısmında da gösterileceği üzere, yaşam ve geçim deneyimleri çok büyük ölçüde işgücü piyasası dinamikleri tarafından belirlenmiş; halihazırda somut bir ücretli emek grubunun içerisinde yer almasa da, yeniden üretim koşulları formel ya da enformel bir emek gelirine tabi kılınmış bir yaşam disiplini içerisinde dirler. Alanyazında sosyal yardım alıcıların, “kim olduğu”na ilişkin nicel ve nitel bulgular ekseninde anlamlı yanıtlar üreten çalışmalara rastlanmaktadır.²⁰⁰ Bu çalışmaların, Türkiye’de yardım alıcıların bilgisine dönük önemli bir boşluğu doldurduğu belirtilmelidir. Ancak söz konusu çalışmalarda gözlemlenen ortak eğilim, olgu düzeyinde bulguların, kuram ve kavram düzeyinde karşılık bulamamasıdır. Bir diğer ifade ile, sosyal yardım alıcılar, salt yoksul ya da sosyal yardım alıcısı kimlikleri ile ele alınmakta; gelir etme yöntem ve biçimleri ile toplumsal kimlikleri arasında kavramsal bir inşa oluşturulmamaktadır.²⁰¹

Üçüncü olarak, anaakım çalışmaların, planlanmasına ilişkin de kimi saptamalar da yapmak mümkündür. Çalışmalar incelendiğinde, sosyal yardımlara ilişkin bilginin, nasıl bilinebilir hale getirileceği, yapılan kimi çalışmalarda planlanması (biçimsel düzey) ile hangi bakış açısı ile ele alındığı (içeriksel düzey) iç içe geçmiş durumdadır ve uyumludur. Şöyle ki, nasıl ki, çalışmalarda, hakim

²⁰⁰ Bu çalışmalar içerisinde, özellikle Buğra Kavala ve Keyder’in (2008) İstanbul ve farklı illerde sosyal yardım alan ve almayan, İkizioğlu (2000) ve Metin’in (2013) Ankara’da, Sallan Gül ve Gül’ün (2006), Kocaeli, Mersin ve Denizli’de ve T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün (2010) Türkiye’nin pek çok ilinde sosyal yardım alan yoksullara dönük uyguladıkları anket çalışmalarının sonuçları ve Erdoğan’ın (2007) editörlüğünde yayımlanan Yoksulluk Halleri adlı çalışmada yer alan derinlemesine görüşmeler sosyal yardım alıcıların gerçeklik ve dünyasına ilişkin oldukça anlamlı veriler sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada tartışılan özellik açısından düşünülecek olursa, çalışmaların sunduğu anlamlı noktalardan biri, yardım alıcı haneleri de içerecek şekilde yoksulların ekonomik ve sosyal göstergeler açısından, başka dinamiklerin çok önüne geçen bir işgücü piyasası deneyimine açık bir yapı arz ediyor oluşudur ki, bu da bu çalışmanın alan araştırması sırasında bulgu ve gözlemlerimle paralellik arz etmektedir.

²⁰¹ Bahsi geçen saptama ile ilgili kimi çalışmalar için bkz. Altındağ, 2007; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Kaya, 2008; Sallan Gül ve Gül, 2008; Dinçoflaz, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009; Yılmaz, 2009; Odabaşı, 2009; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; Apaydın, 2011; Arıkan, Korkut, Uluoğluakçı, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Kök, 2011; Yılmaz, 2011; Zülfikar, Karaçay, Kardam, 2011; Aydın, 2012; Çetinkaya, 2012; Şahin, 2012; Metin, 2013.

yoksulluk gündeminin epistemik basıncı izlerini hissettirmekte idiyse, aynı şekilde, çalışmaların planlanması da (özellikle ilk safhaları) inceleme nesnesi bakımından ele alınmamış bir yoksulluk tanım ve anlatıları üzerine kuruludur. Benzer bir gözlem, yoksulluğun yanında sosyal politika, sosyal yardım, sosyal hizmet, sosyal dışlanma, sosyal koruma, sosyal devlet, gelir dağılımı vb. başlıklara doğru genişletilebilir. Pek çok çalışmada, söz konusu kavram ve tanımlamaların, inceleme nesnesinden bağımsız bir biçimde, genel kavram ve tanım anlatıları olarak yapıldığı ifade edilebilir.²⁰² Nihayetinde, kavramsal ve kuramsal çerçevenin inceleme nesnesinden bağımsız bir biçimde, salt kavram tanıtımı olarak yapılması, sosyal yardım alanyazını açısından adeta bir salgın halini almıştır denilebilir.²⁰³

Dördüncü olarak, yukarıda anılan düşünsel iklim, çalışmalarda sosyal yardımların bir akademik-bilimsel çalışma düzeyinde nasıl ele alınacağını da etkilemiştir. Bu çerçevede, alanın bilgisini, bir alan araştırması²⁰⁴ ile görüngü/biçimden öze indirecek ve belirli bir soyutlama düzeyinde kuramsallaştıracak çalışmalara rastlamak pek mümkün olamamıştır. Çalışmalar, çoğunlukla, akademik-bilimsel bilgiyi alanyazının ve inceleme nesnesinin sunulan ve görülen bilgisinin tekrarından ibaret gören bir bakış açısı ile kaleme alınmıştır. Bu söylenenle de bağlantılı olarak, benzer bir eğilim, inceleme nesnesinin, sosyal yardımlara ilişkin bilginin derinleştirilmesi aşamalarında da gözlemlenmektedir. Buna göre, teknisist/raporlama yaklaşımına yerleştirilebilecek bir biçimde, Türkiye’de kamusal sosyal yardımlara ilişkin bilginin (kurumlar, yardım türleri, miktarları, vs.) yukarıda ifade edildiği gibi, inceleme nesnesinin sunulan ve görülen bilgisinin tekrarından

²⁰² Bu saptama ile ilgili örnek oluşturabilecek kimi çalışmalar için bkz. Abay, 2004; Yılmaz, 2005; Kobak, 2006; Yılmaz, 2006a; Ölmez, 2007; Taşçı, 2007; Doğan, 2008; Biçer, 2009; Boybek, 2009; Dinçoflaz, 2009; Filiz, 2009; Güneş, 2009; Pehlivan, 2009; Kaya, 2009; Odabaşı, 2009; Öztürk, 2009; Yılmaz, 2009; Boybek, 2010; Özgen, 2010; Altun, 2011; Apaydın, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Çalcalı, 2011; Fırat, 2011; Kan, 2011; Karabulut, 2011; Özdemir, 2011; Polat, 2011; Uçar, 2011; Uğur, 2011; Çetinkaya, 2012; Etcı, 2012; Şahin, 2012; Bakırcı ve Çınar, 2013; Gündüz, 2013; Korkat, 2013; Metin, 2013; Tiyek, 2013.

²⁰³ Yeşilirmak’ın (2010) Türkiye’de sosyal yardım alanında bilişim teknolojilerinin kullanımını, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi örneğinde incelediği çalışmasının kavramsal çerçevesinde “yoksulluk” ve “sosyal yardım” kavramlarına açıklık getirmesi bu tür bir biçimde yapılanmış çalışmalara uç; ama belirgin bir örnek oluşturmaktadır.

²⁰⁴ Türkiye’de sosyal yardım alıcılara dönük bilgi üretimi için zengin bir kaynak oluşumundan söz etmek çok olanaklı değildir. Ancak yardım alıcılara dönük nicel ve nitel bulguları içeren şu önemli çalışmalara bakılabilir: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007a; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Cansuyu, 2010; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi, 2010; Uçar, 2011; Metin, 2013.

ibaret bir biçimde aktarıldığına²⁰⁵ ilişkin gözlemlerimiz hiç de az değildir.²⁰⁶ Dolayısıyla, sosyal yardım alanyazını oluşturan çalışmaların, sunulan ve görülen bilginin tekrarını içerecek şekilde azımsanmayacak bir bölümünün kavram-olgu bağlantısının kopuk ya da eksikli bir biçimde kurulduğunu söylemek abartı olmayacaktır.²⁰⁷ Bu noktada hemen belirtilmelidir ki, sosyal yardımlara ilişkin bilginin bilinebilir hale getirilmesi ve çalışmaların planlanması açısından kavram ile olgu arasındaki bağlantının kurulmasında belirli bir bütünlük olsa da incelenen konunun görünen bilgisinin aynen sunumu ya da tekrarını içeren, önemli ölçüde konu anlatımına dayalı çalışmalar da hiç az değildir.²⁰⁸

Beşinci olarak, sosyal yardımlara ilişkin bilginin bilinebilir bir hale getirilmesi çerçevesinde, bilgi üretimine inceleme nesnesi bakımından derinleşen, çalışmanın planlanması ve oluşumunun kavram-olgu bağlantısının kurulması açısından bütünlük arz eden ve kavramsal-kuramsal çerçeve, inceleme nesnesi bakımından tartışılan çalışmalar da bulunmaktadır.²⁰⁹

Altıncı olarak, alana dönük bilgi üretiminin ihmal edilmemesi gereken kaynakları arasında yer alan uzmanlık tezlerinin de genel olarak benzer bir epistemik etki altında kaleme alındığı gözlemlenmiştir. Öte yandan bu etkiye ek olarak, söz konusu uzmanlık tezleri etrafındaki, içerisinde üretildikleri kamu kurumlarının, adı konmamış düşünsel sınırlılıkları da eklenmelidir. Bu anlamda, söz konusu uzmanlık tezlerine dayalı alanyazının, betimsel düzeyin sınırlılıklarının ötesine geçme çabasındaki ya da geçen ve sosyal yardım sistemi içi olsa da belirli bir eleştirel

²⁰⁵ Burada, ilgili çalışmalar için, “tekrarından ibaret” ifadesi yerine, “betimleyici” ifadesini kullanmak isterdik; ancak alanyazın incelememiz sırasında gördük ki, bir yöntem olarak betimlemenin gerektirdiği düzey ve ciddiyet nedeniyle, betimleme demek, betimlemeye haksızlık olacaktı. Bu nedenle, elbette genelleştirmeyerek; ama kimi çalışmalar için “inceleme nesnesinin sunulan ve görülen bilgisinin tekrarı” ifadesini kullanmayı tercih ettik.

²⁰⁶ Bu gözlemlerimiz ile ilgili kimi çalışmalar için bkz. Çengelci, 1985; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008; Bilge, 2009; Coşkun ve Güneş, 2009; Emiroğlu, 2009; Boybek, 2010; Özgen, 2010; Çalcalı, 2011; Karabulut, 2011; Akpınar, vd., 2012; Zengin, vd. 2012; Bakırcı ve Çınar, 2013; Tiye, 2013; Yavuz ve Laçiner, 2013.

²⁰⁷ Alanyazına ilişkin gözlemlediğimiz bu özelliğin izlenebileceği çalışmalar için bkz. Çiçek, 1996; Abay, 2004; Kobak, 2006; Yılmaz, 2006a; Ölmez, 2007; Özdamar, 2007; Şahin, 2007; Taşçı, 2007; Arıöz Bozkuş, 2009; Biçer, 2009; Dinçoflaz, 2009; Kalağan, 2009; Odabaşı, 2009; Öztürk, 2009; Pehlivan, 2009; Yılmaz, 2009; Boybek, 2010; Öksüz, 2010; Özgen, 2010; Altun, 2011; Kan, 2011; Karabulut, 2011; Özdemir, 2011; Polat, 2011; Uğur, 2011; Yiğit, 2011; Çetinkaya, 2012; Etc, 2012; Şahin, 2012; Gündüz, 2013; Korkat, 2013.

²⁰⁸ Buna örnek olabilecek kimi çalışmalar için bkz. Çengelci, 1985; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008; Esenyel, 2009; Esenyel ve Torun, 2011, Hacımahmutoğlu, 2009.

²⁰⁹ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Atalay, 2002; Demir Şeker, 2008; Esenyel, 2009; Günel, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009; İlter, 2009; Gürsoy, 2011.

perspektifi de olan kimi çalışmaların²¹⁰ yanında, çoğunlukla eleştirel bir yaklaşımdan uzak bir biçimde kaleme alınmış çalışmalardan oluştuğu yönündeki bir eğilimden söz etmek yanlış olmayacaktır.²¹¹ Anılan düşünsel sınırlılığın, her iki tür çalışmada da kendisini hissettirdiği belirtilmelidir.²¹²

Yedinci olarak, sosyal yardımlardaki artış ve gelişimi kabul eden ve bu kabullenmenin ardından sürece ilişkin sorunların tartışılan oldukça güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda, genel bir eğilim olarak sistem içi de olsa eleştirel bir yaklaşım benimsenmektense, en fazla sosyal yardımların gerçekleştirme biçimi ve işleyiş sorunlarının ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardaki belirgin özellik, önerilerin, devletin işgücü piyasasına müdahalesini sermayenin faaliyet ve karlılık alanlarını daraltmayacak bir içerikte yapılıyor olmasıdır. Buna göre, sosyal yardım sisteminin sorunlarının, sosyal yardım sisteminin kendi iç yapılanması, ayrı bir yasa oluşturma, model ve yeni yardım türleri önerileri dahilinde ya da sosyal politika ve sosyal koruma sistemine, istihdam politikalarına ve idari yapıya (yerel ve merkezi yönetim) dönük diğer kurum ve yapılarla etkileşim halinde çözülebileceği önerileri en genel eğilim olarak belirlemektedir.²¹³

Bu çalışmalar içerisinde, çalışmanın inşa süreci açısından genelleştirilebilen ve bütüne yayılan bir anlam ifade etmese de belirli bir eleştirel perspektife de sahip olan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Güneş (2009: 162), mikro kredi ve gelir getirici proje destekleri uygulamalarını, karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında, bu programların, “yoksullukla mücadele alanında yoksul kesimin üretken kılınmasına

²¹⁰ Bu tür çalışmalara aşağıda değinilmiştir.

²¹¹ Bu saptama ile ilgili örnek oluşturabilecek kimi çalışmalar için bkz. Arıöz Bozkuş, 2009; Biçer, 2009; Boybek, 2009; Dinçoflaz, 2009; Esenyel, 2009; Günel, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009; İlter, 2009; Odabaşı, 2009; Pehlivan, 2009.

²¹² Bu paragrafta ifade edilen görüşlerimin oluşturulmasında, ilgili alanyazının uzmanlık tezi kısmının incelenmesinden elde edilen yorumların yanı sıra bu tür kurumlarda çalışmış ve halen çalışmakta olan, uzmanlık tezi de yazmış kişilerle yaptığım bireysel görüşmelerin de pekiştirme yönünde etkisinin olduğunu not etmeliyim. Bu bireysel görüşmelerde, anılan düşünsel sınırlılığın oluşumuna dönük, “ilginç” olarak addedilebilecek örnek ve olayların aktarıldığını da belirtmeliyim.

²¹³ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Çengelci, 1985; Çengelci, 1993; Sözer, 1994; İkizoğlu, 2000; Atalay, 2001; Abay, 2004; Adaman ve Keyder, 2006; Gökçeoğlu Balcı, 2006; Kobak, 2006; Yılmaz, 2006a; Gürses, 2007; Ölmez, 2007; Şahin, 2007; Aslaner, 2008; Avşar Kurnaz, 2008; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Demir Şeker, 2008; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008; Kaya, 2008; Biçer, 2009; Boybek, 2009; Coşkun ve Güneş, 2009; Emiroğlu, 2009; Esenyel, 2009; Güneş, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009; İlter, 2009; Kaya, 2009; Odabaşı, 2009; Ortakaya, 2009; Pehlivan, 2009; Selek Öz ve Yıldırım, 2009; Sözer, 2009; Boybek, 2010; Çiçek, 2010; Ortakaya, 2010; Öksüz, 2010; Özgen, 2010; Arıkan, Korkut, Uluoğlu, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Coşkun, vd, 2011; Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2011; Demirhan ve Kartal, 2011; Esenyel ve Torun, 2011; Kan, 2011; Karabulut, 2011; Özdemir, 2011; Polat, 2011; Uçar, 2011; Yaşar ve Açıkgöz, 2011; Akpınar, vd., 2012; Aydın, 2012; Bedir, 2012; Kesgin, 2012; Küçükçavuş ve Coşkun, 2012; Metin, 2012; Zengin, vd. 2012; Akkaya ve Kaya, 2013; Şahin, 2012; Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2013; Gündüz, 2013; Keskin, 2013; Korkat, 2013; Taşaltın, 2013; Tiye, 2013; Yener, 2013; Alper, 2014; Sayan Koytak, 2014.

ve sermaye ihtiyaçlarının giderilerek piyasa ekonomisine eklemlenmesine yönelik bir anlayış ile” geliştirildiğini ifade etmektedir. Güneş (2009: 151-154, 157) bunun “uluslararası kuruluşlarının yoksullukla mücadele stratejilerine paralel olarak” oluşan neo-liberal bir anlayış olduğunu belirtmektedir. Uçar’ın (2011) çalışması²¹⁴, toplumsal cinsiyet eşitsizliği olgusuna eleştirel bir yaklaşım getirmekle birlikte, sosyal yardımlar açısından sistem içi kimi çözüm önerileri sunmaktadır. Uçar (2011: 3, 132), sosyal yardımların, kadın yoksulluğu açısından önemine dikkat çekmekte; ancak “kadınların hane içi ve toplumsal konumlarına ilişkin ciddi bir” etkisinin olmadığını belirtmektedir. Uçar (2011: 127-128, 131), sosyal yardımların örgütlenme ve verilme biçimine ilişkin kimi eleştiriler yöneltmekle birlikte, sosyal yardımların, sosyal hizmet ve istihdam bağlantısı güçlendirilecek bir biçimde düzenlenmesi ve çeşitli devlet kurumları arasında eşgüdümün sağlanması gerektiğini ve yardımların vatandaşlık hakkı temelli bir biçimde ve düzenli nakit transferi olarak verilmesi gerektiğini²¹⁵ belirtmektedir.

1.2.3. Muhafazakâr Yaklaşım

Türkiye’de sosyal yardım alanyazını içerisinde İslâmi-muhafazakâr bir yaklaşımla kaleme alınmış çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar, yoksulluk ve sosyal yardımları ele alma biçimi bakımından, esas olarak anaakım yaklaşımın Türkiye’de sosyal yardımların gelişimine ilişkin düşünsel önkabulleri ile uyum sergilemektedir. Ancak yine de bu çalışmalarda yer alan muhafazakâr vurgu, bizi, bu çalışmalardan en azından kimilerini ayrı bir başlık altında incelemeye yöneltmiştir. Bu çalışmaların çoğunlukla, sosyal yardımları, İslâm dini ve düşüncesi açısından inceleme konusu yapan bir özellik taşımadığı, muhafazakâr yaklaşımın çalışmaların içerisinde yoruma dayalı bir bakış açısı olarak yer aldığı görülmektedir. Bu noktada vurgunun çoğunlukla, İslâm dini ve geleneklerinin ve bu kapsamda ortaya çıkmış refah kurumlarının önemine yapıldığı görülmekte ve sosyal yardımlar, ahlak inşası ve millî ve manevî değerlerin pekiştirilmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bakırcı ve Çınar (2013), yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerini ele aldıkları çalışmalarında, sosyal politikanın, “sosyal hayatın, iktisadi düzenlemelerin

²¹⁴ Uçar’ın (2011) çalışmasının, bir uzmanlık tezi olarak hazırlandığı, bu çerçevede, bu çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde, yazarından bağımsız bir düşünsel sınırlılığın içerisinde kaleme alınmış olma durumu belirtilmelidir.

²¹⁵ “Eleştirel ama hegemonik yaklaşım”ın izlerini bu tip önerilerin yaygınlaşma düzeyinde izlemek mümkündür. Bu noktaya aşağıda değinilecektir.

yanında, sosyal ahlak kurallarına göre düzenlenmesi gerektiğini ileri süren bir düşünce yapısına sahip” olduğu ileri sürmektedirler (Bakırcı ve Çınar: 2013: 337). Ayrıca, çalışmada, din görevlilerinin yerel yönetimler kapsamında sorumlulukları çerçevesinde de öneriler getirilmektedir (Bakırcı ve Çınar: 2013: 351, 362).

Tireli (2009), sadaka kültürünü İslami esaslar ve kökler temelinde incelediği makalesinde, sadakanın Kuran’da belirtilen “mali ibadetlerin tümünü” ifade ettiğini ve zekâtın sadaka kapsamında yer aldığını belirtmektedir (Tireli, 2009: 63). Tireli’ye (2009: 64) göre, “zekât, hak temelli olarak şekillendirilmiş” ve “hak kavramı yine sadece bireylerin vicdanına terk edilmemiş olup, devletin zorlayıcı gücüyle desteklenmiş ve kurallara dayandırılmıştır”. Tireli bu söylediklerini çeşitli ayetlerle desteklemekte ve şunları söylemektedir:

Sadakanın toplanılması görevinin o toplumda devlet erkini temsil eden Hz. Muhammet’e verildiği görülmektedir. Bu anlamda bireylerin vicdani bir yükümlülükle doğrudan yoksula verdikleri bir sadaka değil, arada devlet otoritesinin bulunduğu bir hak ve yükümlülük ilişkisini ortaya koymaktadır. (...) Zekât zorunlu olduğu için elden ele değil; devlet aracılığıyla toplanmış ve dağıtılmıştır.

Bu arada, Tireli’ye (2009: 64) göre, “zekâtın kime verileceği ise yine vicdanlara bırakılmamış” ve nesnel ölçütler doğrultusunda belirlenmesine teşvik edilmeye çalışılmıştır. Tireli’nin makalesi, sadaka ve zekâtın İslam dini açısından yerini belirginleştirmeye dönük bir çaba ile sınırlı gözükmemekle ve yazısına muhafazakâr bir ton katan bir yaklaşımı da barındırmaktadır. Tireli’ye (2009: 65) göre, “ismi zekât olsun veya olmasın sadaka kavramının zorunluluk içeren – yani hakkın yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesinden feragat edilemeyecek bölümünün kurumsal bir kimlik içerisinde ve devlet erkiyle yapılması gerekmektedir”. Buna göre, Tireli’nin yazısında, alanyazında modern anlamda ve tarihsel olarak sosyal hakların oluşumu içerisinde sayılmayan bir dinsel yardımlaşma ve dayanışma mekanizmasına, sosyal haklar ile arasındaki ayrım gözetilmeksizin, devletin yükümlülükleri ve zorunlulukları bakımından bir anlam atfedilmediği izlenimi uyanmaktadır. Yazıda, sadakanın dinsel içeriğinin, devletin yoksullara dönük yükümlülük ve zorunlulukları alanına (devletin sosyal niteliğine), uygulamanın içeriğine yön veren bir anlayış ile taşınması vurgusu göze çarpmaktadır ve “ismi zekât olsun veya olmasın” denilerek, sosyal yardım alanına girecek uygulamaların İslami-muhafazakâr bir içerikle düzenlenmesi çağrışımı oluşmaktadır. Bu nedenle, Tireli’nin söz konusu makalesini muhafazakâr yaklaşım içerisinde değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

Aslaner (2008), muhafazakâr bir perspektiften kaleme alındığı anlaşılan çalışmasında²¹⁶, yoksullukla mücadelede, yardımlaşma kurumlarının deneyimleri çerçevesinde, yoksulluğun “Türk toplumunda (...) İslami ve tarihi yardımlaşma geleneğinden dolayı az” hissedildiğini ileri sürmekte (2008: 2); birey ve toplum ilişkisinde İslami yardımlaşma ve dayanışma anlayışının (2008: 20) ve İslami gelenek ve özel olarak da vakıf örgütlenmesinin önemine dikkat çekmekte ve “İslâm dininin (...) müminler arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı dini vazife ve ibadet sayan hükümleri”ne²¹⁷ işaret etmektedir (Aslaner, 2008: 125). Böylelikle, inceleme nesnesi, bir yönüyle dinsel bir zemine yerleşmekte ve Bursa Yıldırım Belediyesi Sevgi Market örneği, din bağıyla birbirine bağlı insanların yardımlaşma ve dayanışma etkinliği olarak değerlendirilmiş olmaktadır. Aslaner (2008: vii), temel tezini, “yapılan çalışma sonucunda İslam dininin ortaya koymuş olduğu yardımlaşma ve dayanışma prensiplerinin, Anayasa’nın gıda bankası oluşturma ile ilgili yasasının işletilmesi halinde yardım faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla toplumsal açıdan daha verimli hale getirilebileceği görülmektedir” şeklinde ifade etmektedir.

1.2.4. Eleştirel Yaklaşımlar

Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin yapıya ve gelinen noktaya ilişkin eleştirel bir perspektiften yaklaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, sosyal yardım alanyazını açısından, hangi çalışmaların anaakım ve eleştirel olduğu yönünde bir belirlemede bulunmak pek kolay bir uğraş olmamıştır. Burada en genel anlamı ile kamunun sosyal yardımlara ilişkin benimsediği ve izlediği yolu veri kabul eden ve konunun farklı boyutlarını bu gelişim çizgisi içerisinde tartışan çalışmalar anaakım olarak nitelendirilmiştir. Sosyal yardım alanyazınına ilişkin anaakım olarak nitelendirilebilecek çalışmalar bu biçimde değerlendirilebilirken, eleştirel alanyazının belirlenmesi çeşitli güçlükleri barındırmaktadır. Bu nedenle, eleştirel olarak sınıflandırılabilen alanyazın, bir kaç grup altında toplanmaya çalışılmakla birlikte, düşünsel geçişlilikler nedeniyle tam bir sınıflandırmaya da gidilememiş, kimi çalışmaların ait oldukları düşünsel geleneğin belirsizliği nedeniyle, özel olarak o çalışmalara referansta bulunulmuştur.

²¹⁶ Aslaner’in çalışmasının, bir sosyal politika bilim dalında değil, Felsefe ve Din Bilimleri anabilim dalı ve bu kapsamda, Din Sosyolojisi bilim dalında yazıldığı belirtilmelidir.

²¹⁷ Bu yaklaşımın, Aslaner’in (2008: 125) çalışmasında, bilimsel olarak ayrıca sorgulanmayı gerektiren “ (...)gelenek, dini alt yapı ve kültürden gelen yardımlaşma anlayışı, Anadolu insanının genetik kodlarına işlemiştir” şeklinde düşüncelere de kaynaklık ettiği görülmektedir.

1.2.4.1. Sistem İçi Eleştirel Yaklaşım

Alanyazında, kamunun sosyal yardım programını kategorik olarak değil, “siyaseten” ve gerçekleşme biçimi bakımından eleştiren, bu anlamda, sosyal politika alanında sosyal yardımlara dayalı gelişmeyi önemseyen ve hatta benimseyip, destekleyen; ancak konuya yaklaşım çerçevesi ve değerlendirme biçimi itibarıyla eleştirel olarak nitelendirilebilecek çalışmalar vardır. Burada bu çalışmalara dönük, “sistem içi eleştirel yaklaşım” ve “hegemonik ama eleştirel yaklaşım” biçiminde bir ayrım yapmak durumunda kaldık.

Alanyazında, konunun gelişimini ve uygulanma biçimini değerlendiren; ama anakım ve “eleştirel ama hegemonik” çalışmaların içerisine de yerleştiremeyeceğimiz kimi çalışmalar bulunduğunu gözlemledik.²¹⁸ Bu noktada, yukarıda anaakım yaklaşım içerisinde yer verdiğimiz, gelişim çizgisini veri kabul etmekle birlikte sosyal yardımların gerçekleşme biçimi ve işleyişinden kaynaklı sorunlarını ele alan ve çeşitli başlıklarda sistem içi öneriler getiren çalışmalar ile burada sistem içi eleştirel yaklaşım içerisine dahil ettiğimiz çalışmalar arasında, özellikle kimilerinde, bir ayrım yapma zorluğu yaşadık. Bu çalışmalar da çok büyük ölçüde, sosyal yardımların gelişimini veri kabul etmekle birlikte, sosyal yardımların gerçekleşme biçimine dönük kimi zaman ciddi eleştiriler getirebilmektedir; ancak bu eleştirilerin sosyal yardım sisteminin içerisinden, çoğunlukla da belirli bir kavramsal ve kuramsal çerçeveye dayanmadan yapıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, kimi çalışmalarda, yoksulluk ve sosyal yardımları, kapitalist toplumsal yapı ve neo-liberal politikalarla ilişkilendirme eğilimi varken, bu bakış açısının, bütün bir çalışmanın oluşumuna dönük olarak yapılandırılmaması, bu çalışmalarda gözlemlenen bir diğer özellik olarak not edilmelidir. Son olarak, sosyal yardımlara dönük sistem içi yapılan önerilerde, sosyal yardımların bir hak olarak verilmesi gerektiği yönündeki görüşün de bu çalışmalarda etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenlerden ötürü, bu tür çalışmaları, ayrı bir biçimde tasnif etmeyi ve “sistem içi eleştirel” olarak adlandırmayı tercih ettik.

Örneğin, Çalcalı (2011: 228-229), yoksulluk sorununu kapitalizmin doğası ile ilişkilendirmekle ve neo-liberal politikaları eleştirmekle birlikte, Türkiye’de yoksullukla mücadele konusunda, sosyal yardımların örgütlenme biçimindeki eksiklik ve aksamalar üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yoksullukla mücadelenin,

²¹⁸ Bu tür çalışmalar için bkz. Sallan Gül ve Gül, 2006; Yılmaz, 2006b; Doğan, 2008; Çalcalı, 2011; Fırat, 2011; Fırat, 2013; Gürsoy, 2011; Şahin Taşgün ve Özel, 2011; Güneş, 2012; Arıcı, 2014; Kalaycıoğlu, 2014; Sarı Gerşil ve Eryılmaz, 2014; Yılmaz, 2014.

kişileri topluma kazandıracak bir biçimde olması gerektiğini ifade eden Çalcalı, yardımlar, “kişinin toplumun hak sahibi bir ferdi olduğu kabulü temelinde yapılmalıdır” demektedir. Çalcalı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun bütçe içerisine alınması gerektiğini önermekte, sosyal yardımların iç yapılanmasına ve “iktidarın olası politik istismarına” dönük eleştiriler getirmektedir. Doğan da (2008: 80) neo-liberal politikaların yoksulluğu artırıcı etkilerini eleştirmekte ve yoksulluk sorununa çözümün yine bu politikaların gerçekleşmesinde önemli rol oynayan uluslararası kuruluşlar tarafından üretildiğine dikkat çekmektedir. Doğan’ın (2008: 80) işaret ettiği gibi, “bu süreçte, gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizlerden kurtularak neo-liberal ekonomiye daha sorunsuz geçmelerini sağlayacak projeler ve krediler sunularak yoksullukla mücadele yöntemleri geliştirilmiştir”. Doğan (2008: 70-77, 81-83), söz konusu eleştirel pozisyonuna karşın, sosyal yardımların Türkiye’deki gerçekleşme biçimini ve aksayan yönlerini eleştiriyor gözükmemekte ve sistem içi çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Böylelikle, bir yandan “neo-liberal ideoloji veri kabul edilerek yoksulluk sorununa çözüm arayan siyaset eleştirilirken” (Doğan, 2008: 81), diğer yandan, sosyal yardımlardaki gelişim çizgisi veri kabul edilerek, yoksulluk sorununa çözüm aranmaktadır.

Yılmaz, (2006b: 75, 84) de benzer olarak, küreselleşme süreci ve neo-liberal politikaların yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerine dikkat çektiği makalesinde, Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin piyasalaştırılmasını eleştirmekte ve sosyal güvenlik sisteminin, sosyal yardım sistemine dönüştüğünü ileri sürmektedir. Yılmaz (2006b: 80-84), çalışmasında, Türkiye’de “sosyal yardım sisteminde reform”u, yardım sistemi içi önerileri ile birlikte değerlendirmektedir.

Fırat (2011: 164; 2013: 69), yerel yönetimlerin yürüttüğü yardım faaliyetleri ile ilgili olarak “kişisel inisiyatife bağlı, geçici, düzensiz ve belirsiz yapı”ya dikkat çekmekte ve belediyelerin piyasalaştırılan hizmetleri karşılayamayan kentlileri, yardımlar yoluyla kendilerine bağladıklarını ifade etmekle birlikte, “sosyal yardım programlarının daha kurumsallaşmış düzenlemelerle sunulması” gerektiğini belirtmektedir. Fırat (2013: 68), bir diğer makalesinde, belediye hizmetlerinin özelleştirilmesine ve piyasalaştırılmasına değindikten sonra, belediye yönetimlerinin, “bu hizmetlerin bedellerini ödemekte güçlük çeken kentlileri yardım mekanizmaları ile kendilerine” bağladıklarını belirtmektedir. Sosyal yardımların gerçekleşme biçimlerini eleştiren Fırat (2013: 69), “sosyal yardım programlarının daha kurumsallaşmış düzenlemelerle sunulmasının yanı sıra yerel hizmet kategorilerinde

yapılacak eşitlikçi ve destekleyici uygulamalarla, kentsel müdahalelerin sosyal refah artırıcı yönünü işler kılmak gerektiğini” savunmaktadır.

Gürsoy (2011: 136-137), Türkiye’de sosyal yardım alanında yaşanan gelişmelerin neo-liberal arka planına işaret etmekte ve devletin de “sadaka devlet” olma yönünde bir değişim geçirdiğini ifade etmektedir. Bu süreçte uluslararası kuruluşların rolüne, Gürsoy da dikkat çekerken, neo-liberal politikaların devletin sosyal yükümlülükleri üzerindeki azaltıcı etkisinin, “güvencesiz, örgütsüz ve yoksul kitlelerin imdadına koşacak sosyal yardımlara ağırlık verilerek” klientalist ağlarla çözülme çabasını eleştirmektedir. Ancak bu eleştiriler ardından, sistem içi öneriler getirmekte; yardımların hak temelli olarak verilmesi ve “tüm sosyal yardım ve sosyal hizmet kurumlarını tek bir çatı altında toplayacak Primsiz Ödemeler Kanununun” çıkarılmasını savunmaktadır. Şahin Taşgın ve Özel (2011: 183-188), makalelerinde, Türkiye’de sosyal yardımların sorunlarını ayrıntılı bir biçimde çeşitli raporlara dayanarak aktarmaktadırlar. Şahin Taşgın ve Özel (2011: 188-189), neo-liberal dönüşüm ile birlikte, sosyal yardımların bir yandan piyasaya açılırken diğer yandan hayırseverlik vurgusunun arttığını belirtmekte ve Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin bir fırsat olarak değerlendirilmesi ve sosyal yardımların bir hak olarak düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Arıcı (2014: 113-115) da, sosyal yardımların sorunlarını ve yapılması gerekenleri sıralamaktadır. Arıcı (2014: 112-113), Türkiye’de sosyal güvenlikle dönüşümle birlikte, sistemin piyasaya daha açık bir yapıya kavuştuğunu belirtmektedir. Arıcı’ya (2014: 114) göre, Türkiye’de sosyal yardımların koordinasyon, bütünlük, siyasi istismara açık olma, hak olarak sunulmama gibi sorunları vardır. Arıcı’ya göre, Türkiye’de sosyal yardımlar bir hak değil, lütf mantığı ile işlemektedir. Bunlar karşılığında ise, yapılması gerekenleri, bakanlığın teke indirilmesi, yardımların bir hak olarak verilmesi, muhtaçlık sınırının belirlenmesi, uygulamanın uzmanlar tarafından yerine getirilmesi, sosyal yardımların sosyal sigorta sistemi ile birlikte çalışması, “devletin bütçeden sosyal güvenliğe yeterli kaynak” ayırması olarak sıralamaktadır (Arıcı, 2014: 114-115).²¹⁹ Kalaycıoğlu (2014: 118), yoksullukla mücadele alanında sadece sosyal yardımın yeterli olmayacağını belirterek, “özellikle istihdam olanaklarının artırılması ve buradaki ayrımcılık ve fırsat eşitliğinin sağlanması” tartışmasına dikkat çekmektedir. Ayrıca,

²¹⁹ Arıcı (2014: 114), saydığı adımlar atılmazsa, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın “kiraladığı kristal gökdelenlerle özel şahısları zengin eden; içinde çalıştırdığı yüzlerce personel ile bürokrasi üreten ancak fakire fukaraya çağrı geçmiş metotlarla sosyal güvenlik sağlayan, hizmet götüren bir bakanlık olarak faaliyetini” sürdüreceğini dile getirmektedir.

aynı yardımların, “bağımlılığı artırdığı ve insan onuruna yakışmayan bir davranış olduğu” ve nakdi yardımların daha uygun olduğu yönünde tartışmalar olduğunun altını çizmektedir. Yardımların verilmesinde hayırseverlik mantığını eleştiren Kalaycıoğlu, konuya “yurttaşlık hakları” üzerinden yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Benzer şekilde, Sarı Gerşil ve Eryılmaz (2014: 226-227), Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin gelişmeleri klientalizm boyutu üzerinden eleştirmekle birlikte, kimi kurumsallaşma girişimlerini önemsemekte ve sosyal yardım-istihdam ilişkisinin kurulması, sosyal yardımların yurttaşlık hakları temelinde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

1.2.4.2. “Eleştirel ama Hegemonik” Yaklaşım²²⁰

Bir diğer yaklaşıma ise, alanyazın üzerindeki etkisi nedeniyle, eleştirel kimliğinin yanına hegemonik sıfatını da eklemeyi tercih ettik. Özellikle belirli akademisyenler ve kurumsal düzeyde de Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında oluşan bu tür çalışmaların, alanyazın üzerinde düşünsel düzlemde hegemonik bir hal alma eğilimi barındırması, eleştirel boyutun ve önerilerin, doğrudan politika alanına dönüşmesi anlamına gelmemektedir. Burada kastedilen, ilk olarak, bu “eleştirel ama hegemonik” akademik çizgideki alanyazının, anaakım yaklaşım ve politika yapıcılar açısından, düşünsel kabul sınırlarının içerisinde yer alıyor olmasıdır. İkinci olarak ise, “eleştirel ama hegemonik yaklaşım”, sosyal yardımların gerçekleşme biçimine ilişkin hak temelli olmaması²²¹, sosyal yurttaşlıkla çelişki arz etmesi, klientalist ilişkiler barındırması, hayırseverlik anlayışına dayanması (Buğra ve Keyder, 2003: 40-42, 49; Buğra, 2008: 218-222) şeklinde eleştiriler getirmektedir. Bununla birlikte, bu

²²⁰ Bu yaklaşım, Özdemir ve Yücesan Özdemir’in (2009) çalışmasında, “yeni sol” olarak tanımlamakta ve düşünsel olarak, Yalman’a referansla “muhalif ama hegemonik” bir zeminde hareket ettikleri ifade edilmektedir.

²²¹ Eleştirel ama hegemonik yaklaşımın, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin en önemli belirleme ve aynı zamanda da önerilerinden biri, yardımların hak temelli olmadığı ve fakat olması gerektiğidir. Buna göre, mevcut ayni ve nakdi yardımlar ve uygulanmasını savundukları, kamusal gelir desteği politikaları, vatandaşlık ve hak temelli olmalıdır. Bu görüşün, Türkiye’de akademik alanda yaygınlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Sosyal yardımların, vatandaşlık hakkı temelli olarak yürütülmesi gerekliliğine dikkat çeken çalışmalar ana akım (Uçar, 2011; Kesgin, 2012; Metin, 2012) ve eleştirel (Doğan, 2008; Hablemitoğlu, 2010; Çalcalı, 2011; Gürsoy, 2011; Şahin Taşkın ve Özel, 2011; Topateş, 2012; Yılmaz, 2013; Arıcı, 2014; Kalaycıoğlu, 2014; Sarı Gerşil ve Eryılmaz, 2014; Şimşek, 2014) olarak adlandırılacak çalışmalar içerisinde artış eğilimindedir. Bu noktada, sistem içi yaklaşıma dahil etmediğimiz kimi çalışmaların da (Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Metin, 2011; Şimşek, 2014) benzer şekilde, sosyal yardımlara ilişkin hak temelli bir yaklaşımı benimsedikleri görülmektedir. Bu belirleme, aynı zamanda, bu çalışmada, “eleştirel ama hegemonik yaklaşım” olarak nitelendirilen akademik çizginin, hegemonik bir hal alma sürecinde, hak temelli anlayışların geliştirilmesindeki payını açıklaması açısından önemlidir.

yaklaşım, sosyal yardımlardaki artış, çeşitlenme ve gelişimi önemsemekte; bu artışı kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından kategorik olarak sorgulamak yerine, yardımların sorunlu ve aksayan yönlerine odaklanmayı tercih etmektedir. Bu nedenden ötürü, anaakım yaklaşım tarafından, dikkate alındığı da görülmektedir. Üçüncü olarak ise, söz konusu yaklaşımın, yapılan çalışmalar ve yayımlanan kitaplarla Türkiye’de sosyal politika alanyazınında belirli bir boşluğu doldurduğu ve Türkiye’de sosyal politika tartışmalarını geliştirdiği belirtilmelidir. Bu da yukarıda sayılan unsurlarla birleşerek, bu yaklaşımın, alanyazın üzerinde hegemonik bir karakter kazanma eğilimini pekiştiren nedenlerden biri arasında sayılabilir.

Eleştirel ama hegemonik yaklaşım, Türkiye’de sosyal yardımları değerlendirme biçimi ve önerileri bakımından, sistem içidir. Ancak, bu yaklaşımı, sistem içi olarak adlandırdığımız diğer çalışmalardan ayıran belirli bir kuramsal arka planın bulunduğu söylenebilir. Bu çalışmaların²²², kuramsal zemin olarak, çoğunlukla Polanyici²²³, piyasa ve toplum kavramsallaştırmalarına dayandığı söylenebilir. Bunlar arasında, aşağıda referansları verilen Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder öncülüğündeki Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında üretilen çalışmalar, önceleri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, şimdilerde ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve akademik alanyazın üzerindeki etkisi nedeniyle “eleştirel ama hegemonik” olarak adlandırılabilir.²²⁴ Anılan çalışmalar, eleştirel ekonomi-politik yaklaşımı dışlamakla ve konuyu sosyal yardımlara ilişkin gelişim çizgisinin

²²² Buğra ve Keyder, 2003; Yılmaz, 2006b; Buğra ve Keyder (der.), 2007; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; Buğra, 2008; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010. Alanyazının bu ürünlerinin düşünsel izlerini taşıyan bir başka çalışma için bkz. Bora, 2009.

²²³ Polanyi’ye (2013) göre, emek, toprak ve paradan oluşan hayali metalar etrafında sürekli genişleme eğilimindeki bir piyasa mekanizmasına karşı, toplum kendi karşı hareketini yaratır. Polanyi buna, “çift yönlü hareket” der. Buğra’ya (2009a: 18) göre, bu karşı hareket, “hayali metaları piyasa yörüngesinden çıkarmak amacıyla koruyucu düzenlemeler” talep eder.

²²⁴ Buğra ve Keyder’in alanyazın ve sosyal yardımlara ilişkin politika belirleme sürecine dönük etkilerini sadece sosyal yardım alanına ilişkin üretimleri ile değil, genel sosyal politika alanyazınına dönük katkı ve üretimleri ile birlikte değerlendirmek gerekir. Bu noktada, Buğra’nın (2008) “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika”, Buğra ve Keyder’in derlediği “Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru” (2007) ve “Sosyal Politika Yazıları” (2008) adlı kitaplar, Türkiye’de yoksulluk, sosyal politika ve sosyal yardım alanyazınında sıkça referans gösterilen, bu anlamda belirli bir düşünsel yaygınlaşmanın kökenlerinin takip edilebileceği önemli çalışmalar olarak öne çıkmaktadır. Bu saptamaya dayanak oluşturacak gözlemlerimizden biri, Bakanlığa yön veren siyasal ve ideolojik çizginin liberal-muhafazakar karakterine karşı, kamusal sosyal politikaların etkilenim sürecinde ve bu kamusal etkinlik alanından yayılan düşünsel ortamda, liberal-muhafazakar karakterdeki kalemlerden çok, yukarıda belirtilen çizginin etkili olmasıdır. Bu noktada çeşitli örnekler verilebilir; ancak bir örnek vermek gerekirse, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Daire Başkanı ve iki bakanlık uzmanının yazarı olduğu, Coşkun vd. ’nin (2011) çalışmasının asgari gelir desteğinin Türkiye’de uygulanabilirliğini bir model denemesi etrafından tartıştığı görülmektedir. Bilindiği üzere, söz konusu kamusal gelir desteği önerileri, şartlı ve şartsız bir biçimde, öncelikle, “eleştirel ama hegemonik” olarak değerlendirdiğimiz yaklaşımın kaleminden çıkmıştır. Bir etkiden söz etmenin yanlış olmayacağı görüşündeyiz.

içerisinden tartışıyor gözükmekle birlikte genel hatları ile eleştirel çalışmaların içerisine dahil edilmiştir. Ekonomi-politik yaklaşımı dışlamamakla birlikte, kuramsal arkaplan itibarıyla Polanyici geleneğin izlerini taşıyan ve sosyal yardımlara ilişkin eleştirel niteliği oldukça açık olan kimi çalışmalara²²⁵ da rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda, piyasa ve toplum karşıtlığı içerisinde, piyasanın işleyiş mantığını, toplumun temel kurucu felsefesi olarak gören anlayış eleştirilirken; yurttaşlık ve hak temelli yardımlar, sosyal yardımların olması gereken yapısını anlatan kilit kavramlar olarak referans alınmaktadır. Buna bağlı olarak, bu tür çalışmalarda görülen bir özellik, sosyal yardım sistemi içi çözüm önerilerinde bulunma ya da ideal sosyal yardım yapılanmasını işaret etme çabasıdır.

Genel hatları ile ifade etmek gerekirse, bu iki tür yaklaşıma ait çalışmalar, anaakım çalışmaların ötesine geçmekle birlikte, sosyal yardımların temel gerçekleşme biçimlerini eleştirip, sosyal yardımların işleyişine dönük, sosyal yardım sistemi içi çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Bu noktada getirilen öneriler ise, yardımların hak ve yurttaşlık temelinde verilmesi, nesnel ölçütlerin belirlenmesi, siyasal bağ algısının ve klientalizm olgusunun ortadan kaldırılması, kurumsal yapıda standart birliğin sağlanması, model önerisi gibi başlıklar altında toplanabilir.²²⁶

Ayrıca, vatandaşlık geliri ve asgari gelir desteği önerileri²²⁷ de Türkiye’de sosyal yardım alanında gündeme gelen tartışma başlıklarından biri olmaktadır. İlgili çalışmalarda, anılan kamusal gelir desteği önerileri, sosyal yardım önerileri biçimindedir. Buğra ve Keyder (2003: 51), bu tür bir kamusal gelir desteğinin, “düzenli nakdi gelir desteği şeklinde yapılmasını, hane temelinde saptanmasını ve kadınlara verilmesini”²²⁸ önermektedirler. Bu öneriye göre, asgari gelir desteği, “hane

²²⁵ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Aydoğan, 2009; Çelik, 2010; Metin, 2011;

²²⁶ Son iki cümledeki belirlemelere örnek oluşturması için bkz. Yılmaz, 2006b; Buğra, 2008; Çelik, 2010; Şahin Taşkın ve Özel, 2011

²²⁷ Bu tartışma ve öneriler için şu çalışmalar incelenebilir: Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; Gökçeoğlu Balcı, 2006; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; İnel, 2007; Doğan, 2008; Alper ve Arabacı, 2010; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Coşkun, vd, 2011; Uçar, 2011; Bedir, 2012; Metin, 2012; Topateş, 2012; Buğra ve Keyder, (tarihsiz). Alanyazın taramasında, vatandaşlık geliri, asgari gelir ve temel gelir konularında, eleştirel bir bakış açısı ile doğrudan konuya odaklanan bilimsel çalışmaları içeren bir alanyazının oluşmadığı, gelir temelli önerilerin eleştirisinin çokça derinleştirilmemiş olduğu gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili eleştirel çalışmalar için şu yazılara bakılabilir: Köse ve Bahçe, 2009; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2009; Tonak, 2010; Yeldan, 2010. Bu eleştirel çalışmalar içerisinde, Özdemir ve Yücesan Özdemir’in (2009) çalışmasının, gelir temelli önerilere dönük daha derinlikli bir eleştiri getirdiği görülmektedir.

²²⁸ “Düzenli” olması, yardımların sosyal politika ve aynı zamanda yararlanıcıların geçimi içerisindeki yerine, “nakit gelir” olması, yardımın ücret dışı niteliğine, “hane temelinde saptanması” bu çalışmanın alan kısmında ayrı bir başlık halinde “hane bazlı parçalı yaklaşım” denilerek incelenen ve eleştirilen ihtiyaç tespiti ve yardım birimine, “kadınlara verilmesi” ile toplumsal cinsiyet örüntülerine dönük

geliri ve de okula giden çocuk sayısı göz önüne alınarak önceden belirlenmiş, standart ölçütlere göre, yardım almaya hak kazanmış ailelere, yardıma muhtaçlık durumu sürdükçe verilmeli”dir.

1.2.4.3. Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşım

Türkiye’de sosyal yardımlara dönük eleştirel çalışmalar içerisinde, son olarak eleştirel ekonomi-politik yaklaşım içerisinden kaleme alınmış çalışmalara²²⁹ yer verilebilir. Bu çalışmalara ilişkin bilgi vermeden önce bir noktanın altını çizmekte fayda gözükmektedir. Aşağıda, dipnotta da belirtildiği üzere, sosyal yardımlar üzerine yapılmış kimi çalışmaların, bütünüyle ekonomi-politik yaklaşımı benimsediği söylenemese de, bu yaklaşımın düşünsel etkilerini ve çözümleme kavram ve araçlarını kullandığı gözlemlenmektedir. Biz burada, bu çalışmaları, sosyal yardımlara dönük yapısal eleştirileri nedeniyle, “sistem içi eleştirel yaklaşımın” içerisine dahil etmektense, ekonomi-politik yaklaşımın altına yerleştirmeyi daha anlamlı bulduk.

Ekonomi-politik perspektiften kaleme alınmış çalışmaların hemen hemen tamamının önemli bir ortak özelliği, sosyal yardımların ekonomi politigini, çalışmalar içerisinde ele alınan, sosyal politika, refah devleti, yoksulluk tartışmaları, yoksulluğu azaltma stratejileri gibi diğer konularla birlikte yapıyor oluşlarıdır. Bu çalışmalar,²³⁰ sosyal yardımları, merkezi bir inceleme konusu olarak ele almamakla birlikte, sınıf ilişkileri çözümlenen sosyal gerçekliği oluşturan bir öge olarak değerlendirmektedir.

Bunların yanında, sosyal yardımlara odaklanan ve sosyal yardımların iktidarın yeniden üretimi ve sosyal politika içerisindeki yerini ve anlamını tartışan; ancak sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretimindeki rolünü sınırlı bir biçimde değerlendiren çalışmalar²³¹ da bulunmaktadır. Böylelikle, sosyal yardımlara ilişkin bu yaklaşımla üretilmiş ulusal alanyazın incelendiğinde, sosyal yardımları kapitalizmin yeniden üretimi ile olan ilişkisi ve kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından

sonuçları açısından değerlendirilmelidir. Bu anlamda, söz konusu önerinin bu çalışmada, sosyal yardımlara dönük eleştirilen kimi noktalarla temelde örtüştüğü söylenebilir.

²²⁹ Bu çalışmalar için bkz. Özügürlü, 2003b; Özügürlü, 2006; Yücesan Özdemir ve Özdemir, 2008; Açar, 2009; Köse ve Bahçe, 2009b; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Yücesan Özdemir ve Kutlu, 2011; Topak, 2012; Önver, Kanbak ve Pınarcıoğlu, 2014; Şimşek, 2014. Bunlara, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın çalışmalarındaki etkisi ve yeri nedeniyle Bakırezer ve Demirer, 2009; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Metin, 2011; Yılmaz, 2013 de eklenebilir. Doğrudan sosyal yardım konusu ile ilgili bir çalışma olmamakla birlikte, gelir temelli önerilere ilişkin değerlendirmeleri nedeniyle, Köse ve Bahçe’nin (2009a) çalışması da burada yer alabilir.

²³⁰ Bkz. Özügürlü, 2003b; Özügürlü, 2006; Köse ve Bahçe, 2009a; Köse ve Bahçe, 2009b; Yücesan Özdemir ve Özdemir, 2008; Bakırezer ve Demirer, 2009; Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Topak, 2012;

²³¹ Bkz. Açar, 2009; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Metin, 2011; Yücesan Özdemir ve Kutlu, 2011.

açıklayıcı bir kategori olarak gören çalışmaların azınlıkta olduğu söylenebilir. Bir diğer ifade ile, alanyazın içerisinde doğrudan sosyal yardımlara odaklanan çalışmaların sayıca az olduğu söylenebilir. Bu durum, sadece sosyal yardımları değil, genel olarak sosyal politika çalışmaları içerisinde de bu ekonomi-politik yaklaşımın yaygınlık derecesinin hem bir parçası hem de bir göstergesidir. Bu çalışmalara çeşitli örnekler verilebilir.

Örneğin Hablemitoğlu (2010: 56-58), Türkiye’de sosyal yardımların dağıtımında, yerel yönetimler açısından, “her belediyenin kendi yaklaşımı içinde oldukça düzenli, dağınık ve politik etkiye açık bir zeminde hayırseverliğe” dönük bir yapının olduğunu ifade etmekte ve sosyal haklara ilişkin sorumlulukların “medyatik hayırseverliğin” sınırları içinde kaldığını belirtmektedir. Hablemitoğlu aynı zamanda, bu hayırseverlik üzerinden yükselen muhafazakar yapıyı da eleştirmektedir. Hablemitoğlu, belediyelerin yardım faaliyetleri üzerinden, belediyenin yönetiminde yer alan parti ile siyasal bağı olan sermaye çevrelerinin, birikim kanalları oluşturduğunun altını çizmekte ve bunun aynı zamanda, “sermaye çevreleri açısından bir tür zekat işlevi” gördüğünü de ileri sürmektedir.

Yılmaz (2013: 32, 62-63), AKP dönemi, sosyal yardımları, “devlet hayırseverliği”, “minnet ekonomisi”, “çifte borç” ve “siyasal sermaye birikimi” kavramları etrafından tartışırken, “siyasal antropoloji ile sosyal politikanın siyasal analizini” buluşturmayı denemektedir. Yılmaz, çalışmasında Türkiye’de sosyal yardımları, 2001 krizi “sonrası yeni bir biçim alan kentleşme ve enformelleşme süreçlerine ve dolayısıyla sermaye birikim süreçlerine bakmadan” kavramanın olanaksızlığına işaret ederken, bu tür bir kavrayışı çalışmasının merkezine yerleştirmemektedir. Yılmaz, “sermaye birikim süreçlerinin finans ekseninde almış olduğu özgül biçimin analizini dışarda” bıraktığını belirtirken, sosyal yardımlar ve sermaye birikimi bağlantısını “daha çok finansal olarak borçlanma üzerinden”²³² kurmuştur. Yılmaz’ın ekonomi politik yaklaşımın daha çok bölüşüm kategorileri ile birleşen belirlemelerini şu şekilde aktarabiliriz:

Denebilir ki iç içe geçen ve birbirini besleyen bir borçlanma sarmalı, siyasal olarak oluşturuluyor ve sosyal politikalarla da destekleniyor. (...) Dolayısıyla, siyasal iktidar ile yoksullar arasında çifte borçlanma yoluyla çift taraflı işleyen özgül bir bağlanma ortaya çıkmaktadır. Alt gelir grupları kısa süreli olarak, tüketim harcamalarının genişlemesi ve

²³² Bu çalışmada, biz de sosyal yardımlar ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi kavramsal düzeyde ve bunun görgül karşılıkları üzerinden ele alıyoruz. Bu çalışmamız, temel kuramsal ilgi ve sorun alanları arasında yer alıyor. Çalışmamızda, Yılmaz’dan (2013) farklı olarak, söz konusu ilişkiyi, hanehalklarının borçluluk durumları çerçevesinde değil, kapitalist birikim, yedek işgücü ordusu gibi üretim noktasına dönük kategoriler üzerinden kurmaya çalışıyoruz.

borçlanma olanaklarına kavuşmuştur. Bu borçlanma olanağının devamlılığı hem sosyal transferlerin sürekliliği hem de siyasal iktidarın devamlılığına dayalı iktisadi istikrarın sürdürülmesiyle düğümlenmiştir. İktisadi borçlanma süreçleri, sosyal politika pratikleriyle beslenen bir siyasal borçlanma sarmalıyla da iç içe geçmiştir.

Buraya kadar söylenenler, Türkiye’de belirli bir sosyal yardım alanyazınının oluşmakla birlikte, kanımızca inceleme nesnesini sınıf çözümlemesine dayalı olarak çözümleme çabasında olan ve Marksist bir perspektiften kavramsallaştıran gerek ampirik gerek kuramsal çalışmaların azınlıkta olduğunu göstermektedir. Bu noktada bizim tespit edebildiklerimiz arasında –elbette yukarıda sayılan kimilerinin yanında- Özüğurlu (2003b), Özüğurlu (2006), Topak (2012), Köse ve Bahçe (2009b), Yücesan Özdemir ve Özdemir (2008) ve Özdemir ve Yücesan Özdemir’in (2009) çalışmaları göze çarpmaktadır. Ancak bu çalışmalar, yoksulluk ve sosyal politika temalarında ve sosyal yardımların bugünkü gerçekleşme biçiminin içinde yeşerdiği ortam konusunda kavramsal katkılar getirmekle birlikte, alan araştırmasına dayalı bir bilgi üretiminde bulunmamaktadırlar.

1.3. Alanyazının Konu ve İnceleme Nesnesinin Ele Alınış Biçimlerine Göre Tasnifi

Bu başlık altında, ilgili alanyazın, konunun ele alınış ve tartışılma biçimine göre belirli bir tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre, sosyal yardım alanında yapılan çalışmaları, sosyal yardımların ele alınış biçimine göre, aşağıda sıralanan başlıklar altında toplamak mümkündür. Aşağıda sayılan başlıklar altına yerleştirilebilecek olan çalışmalar, söz konusu başlıkların, çalışmalardaki temel görünümüne odaklanacak ve çalışmalar ayrı ayrı ele alınmaktansa, ortaklaşan kimi eğilimler saptanacaktır.

1.3.1. Kurumsal yapı ve sistem

Türkiye’de sosyal yardım alanyazını incelendiğinde, çalışmaların, alanyazını oluşturan farklı kaynaklar temelinde, en çok kurumsal yapı ve sistem incelemesi olarak yapıldığı gözlemlenmiştir. Kurumsal yapı ve sistem incelemesine dönük çalışmalar, iç konu tasnifi bakımından, sosyal yardım faaliyetleri ve sosyal yardımlara ilişkin sorun alanları²³³, yardım-istihdam ilişkisine dönük konu ve gelişmeler²³⁴,

²³³Bkz. Çiçek, 1996; İkizoğlu, 2000; Narin, 2001; Buğra ve Keyder, 2003; Abay, 2004; Altındağ, 2007; Gürses, 2007; Şahin, 2007; Doğan, 2008; Taşçı, 2008; Arıöz Bozkuş, 2009; Biçer, 2009; Dinçoflaz, 2009; Esenyel, 2009; Filiz, 2009; Güneş, 2009; Hacimahutoğlu, 2009; İlter, 2009; Kalağan, 2009; Kaya, 2009; Odabaşı, 2009; Ortakaya, 2009; Öztürk, 2009; T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK 2009; Tunç, 2009; Öksüz, 2010; Özgen, 2010; Şener, 2010; Yeşilirmak, 2010; Altun, 2011; Gürsoy, 2011; Kan,

sosyal yardımlara ilişkin harcama ve hesaplamalar²³⁵, yoksullukla mücadele çerçevesinde toplumsal cinsiyet boyutu²³⁶, model önerileri²³⁷ gibi başlıklar altında toplanabilir. Türkiye’de sosyal yardımların kurumsal yapı ve sistem olarak, yıllar içerisinde belirli bir evrim geçirdiği belirtilmelidir. Çalışmaların çoğu bu sürece odaklanmakta ve inceleme nesnesi olarak da söz konusu kurumsal değişim sürecinin spesifik kurumlarına odaklanmaktadır. Bunlar arasında, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları” ve “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü” ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, pek çok çalışmanın, uygulanmakta olan yardım türlerini kurum bazında detaylı bir biçimde raporlama tekniği olarak ifade edilebilecek bir tarzda, sunulduğu biçimi ile aktarma yolunu seçtiği gözlemlenmiştir.²³⁸ Bu çalışmalar içerisinde, bilimsel bir iddia sahibi olmayan kimi kurum raporları da bulunmaktadır.²³⁹

Burada, her çalışmaya ilişkin bilgi verme yoluna gitmeden kimi çalışmalara değinmekle yetineceğiz. Bu türe ilişkin kimi örnekler vermek gerekirse, Kalağan’ın (2009) doktora tezi, bürokratik dönüşüm sürecini Genel Müdürlük üzerindeki etkilerini inceliyor olsa da, konuyu ele alış biçimi, çalışmanın planlanması ve akışı bakımından kurumsal yapı incelemesine de dahil edilebilir. Çetinkaya (2012), doktora tezinde, Türkiye’de sosyal yardımları bir “müessese” olarak incelemekte ve durum analizini kurumsal düzlemde yaptıktan sonra, sorunları belirleyip, çözüm önerilerini bir model önerisi dahilinde yapmaktadır. Taşçı’nın çalışmalarında da Türkiye’de sosyal yardımların gerek kurumsal yapı (2010) gerekse nicel düzeyde (2008) incelendiği görülmektedir. Taşçı (2008), kurumsal yapıdaki durum ile nicel eğilimleri değerlendirdiği çalışmasında, sosyal yardımları kamusal düzlemde 1980-2007 aralığında ele almaktadır. Taşçı (2010), bir başka çalışmasında ise, Türkiye’de sosyal

2011; Karabulut, 2011; Uçar, 2011; Uğur, 2011; Yiğit, 2011; Atalay, 2012; Güneş, 2012; Zengin, vd, 2012; Korkat, 2013; Yavuz, 2013; Yavuz ve Laçiner, 2013.

²³⁴ Bkz. Odabaşı, 2009; Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2013; Akkaya ve Kaya, 2013; Keskin, 2013; Taşaltın, 2013, Yener, 2013.

²³⁵ Bkz. Buğra ve Adar, 2007; Yentürk, 2013.

²³⁶ Bkz. Dinçoflaz, 2009; Uçar, 2011.

²³⁷ Bkz. Coşkun, vd., 2011; Çetinkaya, 2012.

²³⁸ Uygulanan yardım türlerini, detaylı bir biçimde aktarma tarzı, sadece kurumsal yapı ve sistemi inceleyen çalışmalarda değil, konu tasnifi bakımından diğer başlıklar altında yerleştirilebilecek çalışmalarda da görülmektedir. Bu tarz, yukarıda belirtilen, inceleme nesnesinden bağımsız bir biçimde kavram tanıtımı ve kurumsal yapı anlatımı salgınının devamı bir eğilim olarak değerlendirilebilir.

²³⁹ Bu raporlar için bilimsel bir iddia sahibi olmadığı şeklinde bir nitelemde bulunulsa da, buradaki kasıt, çalışmaların yapılanma ve konuyu ele alış biçimleri ile ilgilidir. Söylenen, raporların bilimsel bir çalışma biçiminde kaleme alınmadıklarıdır. Ancak bu saptama, söz konusu raporların, barındırdıkları zengin veri seti ile, bilimsel çalışmalara kaynaklık edemeyeceği anlamına gelmemelidir. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK, 2009; T.C. Kalkınma Bakanlığı 2012a.

yardımlardaki kurumsal yapı ve sistemi, sadece kamusal sosyal yardımlar değil, özel ve sivil sosyal yardım ayrımı yaparak da değerlendirmektedir. Taşçı, aynı çalışmasında, yerel yönetimlerin yaptıkları sosyal yardımları da ele almaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlara dönük kurumsal yapı incelemeleri içerisinde, nicel gelişime odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Yentürk’ün (2012, 2013) çalışmaları, Türkiye’de sosyal yardım harcamalarını, toplam sosyal koruma harcamaları içerisindeki yeri bakımından, farklı yardım türlerine göre ele almaktadır. Şener (2010) de aynı şekilde, farklı kurumların farklı yardım türlerine göre yapılan ödeme ve harcamaları aktarmaktadır. Buğra ve Adar’ın (2007) çalışması da farklı hesaplama yöntemlerine göre, kamu sosyal koruma harcamalarını karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmektedir.

1.3.2. Sosyal yardımların yerel yönetim faaliyetleri içerisindeki yeri

Türkiye’de sosyal yardımların, merkezi kamusal yardım mekanizmasının yanında, yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerindeki gelişime²⁴⁰ paralel olarak, sosyal yardım alanyazınında da bu faaliyetlere odaklanan çalışmaların artış gösterdiği söylenebilir. Alanyazın taramasında, az sayıdaki eleştirel perspektiften kaleme alınmış çalışmanın yanında, çalışmaların hemen hemen tamamının, sosyal yardımlara ilişkin yerel yönetimlerin faaliyetlerindeki artışı veri kabul eder ve betimsel düzeyde aktarır bir tarzda gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

Bu çalışmaların çoğunlukla, seçilmiş il ve ilçe belediye faaliyetlerinin içeriğine odaklandığı görülmektedir. Tiyek (2013), İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin sosyal yardım uygulamalarını, Yılmaz Eser (2013), Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin sosyal yardım uygulamalarını, Stokholm Belediyesi ile karşılaştırmalı olarak aktarmıştır. Çiçek (2010a), Antalya Büyükşehir, Isparta ve Burdur Belediyelerinin sosyal yardım ve hizmet faaliyetlerine odaklanırken, aynı zamanda yardım alıcıların ilgili faaliyetleri nasıl algıladığını da araştırmıştır. Negiz (2011), Isparta Belediyesi örneğinde, belediyenin yardım faaliyetlerine odaklanma ve bunun yerel halk tarafından algılanmasını, farkındalık, yararlanma ve değerlendirme boyutları üzerinden yapmaktadır. Aslaner (2008), yardım uygulamalarını Bursa Yıldırım Belediyesi’nin kurduğu Bursa Yıldırım Belediyesi Derneği’nin “Sevgi

²⁴⁰ Yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerinin yanı sıra, yerel düzeyde hükümet dışı kuruluşlar ve çeşitli yerel aktörlerin uyguladığı sosyal yardım uygulamalarında Kayseri örneği için bkz. Özdemir, 2011.

Market” örneğinde ele alırken, Gündüz (2013), Bağcılar Belediyesi’nin, Zengin ve Öztaş (2009), ise Üsküdar Belediyesi’nin sosyal yardım faaliyetlerini incelemiştir.

Ayrıca, yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetleri, bu faaliyetlere ilişkin sorun alanları ve çözüm önerilerine belirli örnek yerel yönetim deneyimlerine odaklanmadan değişim süreci ve kavramsal ve hukuksal temelleri bakımından eğilen çalışmalar da bulunmaktadır.²⁴¹

Bununla birlikte, sayıları az olmakla birlikte, yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerini eleştirel bir tarzda değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Fırat (2011: 160-164), yerel yönetimlerin sosyal yardım uygulamalarını önemsemekle birlikte, uygulamaların dağınık, “kişilerin inisiyatifine bağlı, geçici, düzensiz ve belirsiz yapısı”nı eleştirmekte ve konuya eşitlik ve sosyal adalet kavramları etrafında yaklaşmaktadır. Fırat (2013: 68), bir başka çalışmada ise, belediye hizmetlerinin özelleştirilmesine ve piyasalaştırılmasına değindikten sonra, belediye yönetimlerinin, “bu hizmetlerin bedellerini ödemekte güçlük çeken kentlileri yardım mekanizmaları ile kendilerine” bağladıklarını belirtmektedir. Önver, Kanbak ve Pınarcıoğlu (2014: 179-182), Türkiye’de sosyal belediyecilik olarak sunulan ve esas olarak sosyal yardım uygulamaları ile anılan bir yerel yönetim anlayışının, sosyal hakların ve sosyal devletin daraltılması süreci ile olan bağına dikkat çekmektedir. Öztürk ve Gül (2012: 385-388) ise, sosyal belediyeciliğin, sosyal devlete bir alternatif olup olamayacağını tartıştıkları çalışmalarında, sosyal belediyeciliğin, “sosyal devletin devamı niteliğinde olmaktan” “çok uzak” olduğu ve “merkeziyetçi sosyal devlet anlayışından kurtulmak için bir araç” olarak işlevselleştiği belirtilmektedir. Ayrıca, klasik, sosyal ve toplumcu belediyeciliğin karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği çalışmada, günümüz Türkiye’inde, hakim eğilim olarak beliren sosyal belediyecilik tarzının, “küreselleşme, yerelleşme, yönetişim, piyasalaştırma ve sivil toplumculuk gibi küresel değerlerin ve neo-liberal düşüncenin zorlayıcı etkisiyle” geliştiği belirtilmektedir. Öztürk ve Gül’e (2012: 386) göre, sosyal belediyecilik, “yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine belirli dönemlerde aynî yardım ya da çok zor anlarda parasal yardım yapmak şeklinde dar bir anlamda” algılanmaktadır. Çalışmada, belediyelerin çeşitli kurumsal yetersizlikler ve eşgüdüm eksikliklerine dikkat çekilen çalışmada, yardımların “bir lütuf gibi, halkta minnet duygusu uyandıracak ve siyasi rant elde

²⁴¹ İlgili çalışmalar için bkz. Atalay, 2011; Kobak, 2006; Ölmez, 2007; Selek Öz ve Yıldırımaltı, 2009; Zengin ve Öztaş, 2009; Çiçek, 2010b; Ersöz, 2011; Fırat, 2011; Fırat, 2013; Akpınar, vd. 2012; Öztürk ve Gül, 2012.

edecek biçimde sunulması da önemli bir sorun olarak nitelendirilmekte ve bu durumun, yardımların, sosyal bir hak olarak görülmemesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Aydoğan (2009), Ankara Büyükşehir Belediyesi örneğini ele aldığı çalışmada, sosyal yardım uygulamalarını, derinleşen bir hayırseverlik olarak nitelendirmektedir. Avcuoğlu (2009)'nun çalışması ise, yerel yönetimlerin sosyal yardım uygulamalarına, ekonomi-politik bir perspektiften bakan tek çalışma olarak gözükmektedir. Çalışmada, yerel yönetimlerin sosyal yardım uygulamaları, sadece yerel iktidarların yeniden üretilmesi değil, aynı zamanda yerel ölçeğin uluslararası ölçekle ekonomik birleşmesinin koşullarının yeniden üretimi açısından da ele alınmaktadır.

1.3.3. Sosyal yardımların yoksulluk, işgücü ve birey üzerindeki etkileri

Türkiye’de sosyal yardım alanyazınını oluşturan çalışmaların bir bölümü de, yardımların, etkilerine odaklanmaktadır. Bunlar çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Yardımların etki analizine odaklanan çalışmaların, bilgi üretim özellikleri bakımından etki analizlerinin en çok yardımların yeterliliği ve yoksullukla mücadele başlıkları etrafında odaklandığı görülmektedir.²⁴² Yardımların etkilerini farklı düzeylerde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Karadoğan’ın (2012) çalışması, yardımların birey üzerindeki etkilerini özsayıgı bakımından tartışmaktadır. Yardımların işgücü arzı üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalara²⁴³ da rastlanmaktadır. Ayrıca, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün (2010) bir araştırması, temelde yardımların yoksulluk kültürü üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu başlık altında ele alınabilecek biçimde son olarak, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nın verdiği gelir getirici proje desteklerinin etkinliğini ve etkilerini analiz eden çalışmalara da rastlanmaktadır.²⁴⁴

²⁴² Konuyla ilgili çalışma için bkz. İkizoğlu, 2000; Yılmaz, 2006a; Özdamar, 2007; Şahin, 2007; Boybek, 2009; Pehlivan, 2009; Yılmaz, 2009; Altun, 2011; Apaydın, 2011; Arıkan, cd. , 2011; Arun, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Uçar, 2011; Yılmaz, 2011; Zülfikar, vd., 2011; Aydın, 2012; Bayram, 2013; Tunç, 2013; Yılmaz, 2014. Ayrıca, sadece sosyal yardımlar değil, genel olarak sosyal transferlerin yoksulluk üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz. Demir Şeker, 2008.

²⁴³ Bkz. Sallan Gül ve Gül, 2006; Sallan Gül ve Gül, 2008; Aydın, 2012; Şahin, 2012. Ayrıca, genel olarak yoksulluk-istihdam ilişkisini ele almakla birlikte, yardım-istihdam ilişkisini de tartışan bir alan çalışmasının sonuçları için bkz. Buğra Kavala ve Keyder, 2008.

²⁴⁴ Konuyla ilgili kimi çalışmalar için bkz. İTO, 2004; Adaman ve Bulut, 2007; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007a; Güneş, 2009; Yılmaz, 2009; Açıklan, 2011; Taban ve Şengür, 2011; Zülfikar, vd., 2011.

1.3.4. Değişim-dönüşüm süreci

Bu başlık altında ele alınabilecek olan alanyazın, genel olarak sosyal yardımların kurumsal yapıda ve kendi iç değişim-dönüşüm sürecine odaklananlar²⁴⁵, sosyal yardımları, onu çevreleyen toplumsal ilişkilerdeki değişim-dönüşüm süreçleri bakımından inceleyenler²⁴⁶ ve sosyal politikanın ve Türkiye'nin geleneksel refah rejiminin değişim-dönüşüm süreci içerisinde tartışanlar²⁴⁷ olarak üç gruba ayrılabilir. Alanyazının ilk grubu içerisine yerleştirilebilecek olan çalışmalar, sosyal yardımların iç kurumsal değişim sürecini ele almakta ve kurumsal değişimi büyük ölçüde, görülen biçimi ile aktarmaktadır. Ancak bunu belirli bir bağlam içerisine yerleştiren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Kalağan (2009), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü örneğinde, Türkiye'de bürokratik dönüşüm sürecini incelediği doktora tezinde, “işletmecî devlet anlayışı” ve “kamu yönetişi yaklaşımı”nın Genel Müdürlüğe olan etkilerini değerlendirmiştir. Taşçı (2007: 115, 116-138), Türkiye'de sosyal yardımların 1980 sonrası gelişimini 4 eğilim temelinde ele almaktadır. İlk eğilim olarak, Türkiye'de sosyal yardımların, “dalgalanma”, “süreklilik” ve “değişim” temelinde bir seyir izlediğini; ikinci eğilim olarak, yerel sosyal yardımların gelişimini; üçüncü eğilim olarak, özellikle 1999 depremi sonrasında beliren sivil sosyal yardımları; dördüncü eğilim olarak ise, özel sosyal yardımların gelişimini²⁴⁸ belirtmektedir. İkinci grup içerisinde ise, sosyal yardımları, sosyal politikadaki dönüşüm süreci ile bağlantılı olarak, iktisadi, siyasal ve ideolojik yapının dönüşümü ve hak, yurttaşlık, klientalizm, hayırseverlik gibi başlıklar etrafında tartışan çoğunlukla eleştirel çalışmalar bulunmaktadır. Üçüncü grupta yer alan çalışmalar ise, Türkiye'de sosyal yardımları, doğrudan sosyal yardımlara odaklanmadan, Türkiye'de sosyal politikanın ve refah rejiminin değişimi-dönüşümü çerçevesinde ele almaktadırlar. Burada, sosyal yardımlar, ele alınan dönüşüm sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve sosyal yardımları çevreleyen iktisadi, siyasal ve ideolojik süreçlerden çok, sosyal yardımların içerisinde

²⁴⁵ Kimi çalışmalar için bkz. Gümüş, 2005; Taşçı, 2007; Kalağan, 2009; Günel, 2009; Taşkın ve Özel, 2011; Kesgin, 2012; Sayan Koytak, 2014.

²⁴⁶ Bkz. Açar, 2009; Avcuoğlu, 2009; Bora, 2009; Çelik, 2010; Metin, 2011; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011; Etcî, 2012; Göçmen, 2014; Sarı Gerşil ve Eryılmaz, 2014; Şimşek, 2014.

²⁴⁷ Bkz. Buğra ve Keyder, (tarihsiz); Buğra ve Keyder, 2003; Özügürlü, 2003b; Buğra ve Keyder, 2006; Buğra, 2008. Kesgin'in (2012) çalışması, esas olarak kurumsal değişim sürecini ele alsa da, Türkiye'de sosyal yardımları, Türkiye'de refah rejiminin değişimi ile de ilişkilendirmektedir.

²⁴⁸ Taşçı (2007: 115), özel sosyal yardım alanının gelişimini, “koşulların getirmiş olduğu ‘zorunluluk’ ile (...) özellikle 2000’li yıllar ile kendisini göstermeye başladığı bir aşama” olarak değerlendirmektedir.

gerçekleştiği geleneksel refah rejimi ve sosyal politika ortamının dönüşümüne, yeni yoksullaşma ve yardımlaşma-dayanışma dinamiklerine odaklanılmaktadır.

1.3.5. Tarihsel yapı

Türkiye’de sosyal yardım alanyazının tarihsel boyutlarını inceleyen çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal yardım ve hayırseverlik faaliyetlerini ve Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal yardım yapılanmasını inceleyen çalışmalar olarak genel hatlarıyla ikiye ayırmak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de sosyal yardım alanyazını içerisinde tarihsel yapıya odaklanan çok fazla sayıda çalışma bulunmamaktadır. İlgili çalışmaların kaynakçaları incelendiğinde, doğrudan inceleme nesnesine odaklanarak kaleme alınmış çalışmalara az sayıda rastlanırken, sosyal yardımların tarihsel boyutunu çalışma içerisinde bir bölüm ve konu olarak ele alan eserler çoğunluktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hayırseverlik olgusunu ele alan Amy Singer (2004) ve Nora Şeni’nin (2009) çalışmalarından söz edilebilir. Ancak sosyal politika tarihi ve sosyal tarih kapsamında ele alınabilecek özellikle dört çalışmanın (Özbek, 2000; Özbek, 2004; Kıranlar, 2005; Baytal, 2009), Türkiye’de sosyal yardım, sosyal politika, hayırseverlik faaliyetlerinin tarihsel gelişimini, çalışmalarını sınırladıkları tarihsel dönemler bakımından da birbirini tamamlar bir şekilde ortaya koyduğu, bu anlamda alanyazında önemli bir boşluğu doldurdıkları gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardan ilki, Nadir Özbek’in (2000) Osmanlı İmparatorluğu’nda 1839-1918 yılları arasındaki sosyal yardım uygulamalarını incelemiş olduğu çalışmasıdır. İkinci çalışma, yine Nadir Özbek’in (2004) 1876-1914 zaman aralığını kapsayan çalışmasıdır. Üçüncü çalışma, Safiye Kıranlar’ın (2005) savaş yıllarında sosyal yardım faaliyetlerine odaklanan ve 1914-1923 dönemini ele alan doktora tezidir. Dördüncü çalışma ise, Yaşar Baytal’ın (2009) Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında sosyal yardım faaliyetlerini konu edindiği ve 1923-1938 aralığını kapsayan doktora tezidir. Alanında öncü niteliğinde bir çalışma ve temel bir başvuru kaynağı olan Özbek’in (2004) çalışması, İkinci Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerindeki sosyal yardım ve hayır faaliyetlerin odaklanmıştır. Kıranlar ve Baytal’ın çalışmalarının, bünyesinde yazıldığı enstitüler gereği sosyal politika değil, tarih tezi olarak kaleme alındığı görülmektedir. Kıranlar’ın (2005) “Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)” başlıklı tezidir. Kıranlar, çalışmasında ilgili dönemde, devlet ve hayır kurumlarının faaliyetlerine odaklanmıştır. Baytal (2009) ise,

1923-1938 yılları kapsayan doktora tezinde, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki resmi ve gayri resmi sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetlerini incelemiştir. Türkiye’de sosyal yardım alanyazını içerisinde, Cumhuriyet tarihine odaklanan çok fazla sayıda çalışmadan söz edilememektedir. Bunlar arasında, tarihi çalışmalardan biri olarak M. C. Duru’nun 1939 tarihli “Sosyal Yardım” başlıklı çalışması dikkat çekmektedir. Duru bu çalışmasında, başka ülkelerdeki sosyal yardım uygulamalarının yanı sıra Türkiye’de özellikle Cumhuriyet dönemindeki sosyal yardım yapılanmasını anlatmaktadır.

1938’den günümüze sosyal yardım faaliyetlerini ele alan kapsamlı çalışmalara rastlamak mümkün olamamıştır.²⁴⁹ Bununla birlikte, 1839-1938 yıl aralığını kapsayan 100 yıllık bir dönemin, sosyal yardım faaliyetleri bakımından kapsamlı, arşiv belgelerine dayalı olarak bilimsel çalışmalarla incelenmiş olması sosyal politika tarihi açısından önemli ve anlamlı bir durum olarak görülmelidir. Belirtmek gerekir ki, Özbek’in çalışması, ele aldığı konuyu salt bir tarihsel döküm olarak incelemektense, kavramsal bir perspektifle değerlendirmektedir.

1.3.6. Alan araştırmaları

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yardım alanına ilişkin bilginin, bir alan araştırması ile birlikte ortaya koyulacağı, dahası ancak bu yolla ortaya koyulabileceği şeklindeki savımızdan hareketle, çalışmamızın alanyazın içerisindeki pozisyonunun belirginleştirilmesi amacıyla, son olarak, alanyazında, sosyal yardım alanında gerçekleştirilmiş kimi alan çalışmalara da değinmeyi gerekli buluyoruz. Burada yoksulluk temasına dönük alan çalışmalarını değil, sosyal yardımlara dönük olarak gerçekleştirilmiş alan çalışmalarını dikkate alıyoruz. Alanyazın taramasında, alan çalışmalarının, çeşitli tematik başlıklar altında toplanabileceği söylenebilir.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağına dönük gerçekleştirilmiş alan çalışmalarından da söz etmek mümkündür. Bu çalışmalarda çoğunlukla, seçilmiş il ve ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nın örnek olay olarak alındığı söylenebilir.²⁵⁰ Kurumsal ayağa dönük gerçekleştirilmiş çalışmalar arasında, yerel yönetimlerin sosyal yardım uygulamalarını da alan araştırması ile ele almış çalışmalar bulunmaktadır.²⁵¹

²⁴⁹ Bu noktada Çengelci (1985) ve Taşçı’ya (2010) bakılabilir.

²⁵⁰ Bu çalışmalar için bkz. Çiçek, 1996; Altındağ, 2007; Yılmaz, 2009; Apaydın, 2011.

²⁵¹ Bkz. Aslaner, 2008; Aydoğan, 2009; Çiçek, 2010a.

Sosyal yardımlara dönük gerçekleştirilen alan araştırmaları arasında, farklı yardım türlerinin, yardım alıcılar üzerindeki etkilerini inceleyerek rejimin kurumsal ayağı ile yardım alıcıların bilgisini birleştiren çalışmalar vardır. Bunlar arasında gelir getirici projeler ve mikro kredi uygulamasının²⁵², şartlı eğitim sağlık yardımı²⁵³ uygulamasının etkilerini inceleyen çalışmalar olduğu gibi yardımların işgücü arzı ve istihdama²⁵⁴ dönük boyutlarını da ele alan çalışmalardan söz edilebilir.

Türkiye’de sosyal yardım alanı ve yardım alıcılara dönük bilgi üretimini alan araştırması ile ortaya koyan zengin bir kaynak oluşumundan söz etmek pek mümkün değildir. Bu saptama ile birlikte, yine de sosyal yardım alanına ve yardım alıcılara dönük nicel ve nitel bulguları birlikte içeren çeşitli çalışmalar vardır.²⁵⁵ İkizoğlu’nun (2000) Ankara’nın Mamak ilçesi örnekleminde, yoksulluk ve sosyal yardım ilişkisini ele aldığı çalışması, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün (2010) “Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanların Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması”nın, ve Metin’in (2013) her biri sosyal yardım alıcılar arasından seçilen yoksullarla yaptığı anket çalışmasından elde edilen sonuçlar, yardım alıcıların geçim ve hayat şartlarına dönük yapılmış en kapsamlı araştırmalar arasında sayılabilir. Bu çalışmaların aynı zamanda, yardımların kişi ve hanelerin geçim ve hayat şartlarındaki yeri ve önemine ve yardım algılarına ilişkin önemli bulgular sunduğu söylenmelidir. Ayrıca, sosyal yardımları ele alan çeşitli yoksulluk çalışmaları da vardır.²⁵⁶

Alanın bilgisini, bir alan araştırması ile görüngü/biçimden öze indirecek ve belirli bir soyutlama düzeyinde kuramsallaştıracak çalışmalara rastlamak pek mümkün olamamıştır. Genel bir eğilim olarak, verili dönüştürücü programın içeriğinin doğrudan yansıma, etki ve sonuçlarına odaklanan, gerçekliğin temsil olunan

²⁵² Bkz. Adaman ve Bulut, 2007; Açıkalın, 2011; Arkan, vd., 2011; Taban ve Şengür, 2011; Zülfikar, vd., 2011.

²⁵³ Bkz. Kaya, 2008; Yılmaz, 2011; Bahadır ve Daşlı, 2011; Yılmaz, 2014. Çeşitli yardım türlerinden yararlananları içerecek şekilde, yardımlarla çocuk işçiliği arasındaki ilişkiyi ele alan bir alan araştırması için bkz. Boybek, 2009.

²⁵⁴ Bkz. Sallan Gül ve Gül, 2006; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Sallan Gül ve Gül, 2008; Aydın, 2012; Şahin, 2012.

²⁵⁵ Bu çalışmalar için bkz. İkizoğlu, 2000; Gül ve Ergun, 2003; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007a; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Cansuyu, 2010; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi, 2010; Uçar, 2011; Metin, 2013

²⁵⁶ Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Kök, 2011; Metin, 2013.

bilgisini aktaran ve yardım alıcıların, sosyal yardım rejimini var eden düşünce ve davranış örüntülerini ortaya koymaktan uzak bir yapıya sahip oldukları söylenebilir.

2. Çalışmayı Sosyal Yardım Alanyazınına Yerleştirmek ve Sosyal Yardımları Rejim Olarak Kavramsallaştırmak: Kuramsal ve Metodolojik Ayrımlar

Buraya kadar, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşum özelliklerini ana hatları ile belirlemeye çalıştık. Amacımız, sadece bu özellikleri belirlemek değil, aynı zamanda çalışmamızın bu özelliklere sahip alanyazın karşısındaki konumunu da açığa çıkartmaktır. Bu nedenle, bu başlık altında, çalışmanın, ilgili alanyazın ile ayrıştığı ve örtüştüğü yönleri gözler önüne sermeye çalışacağız.

2.1. Çalışmanın Alanyazın Karşısındaki Pozisyonu

Çalışmamızın alanyazın karşısındaki pozisyonunu belirlemenin, belirli bir entelektüel çerçeveden çıkış ve başka bir entelektüel kapasiteyi oluşturma ve yeniden üretme ile bağlantılı olduğu ifade edilmelidir. Türkiye’de yasa yapıcıyı da içerecek şekilde, hakim yaklaşım²⁵⁷, sosyal politikanın sorunlarını sosyal yardım prizmasından geçirme eğilimi sergilemektedir. Dolayısıyla sorun çözme adına geldiği nokta, emek-sermaye ilişkilerinin düğümlendiği üretim yapısı, işyeri ve işgücü piyasası sorunları değil, sosyal yardımların işleyişinden kaynaklı sorunlara çözüm bulma çabasıdır. Bu yaklaşımın etki ve izlerini, sosyal yardımalanyazını etrafındaki yaklaşımlarda da görmek mümkündür. Bu yaklaşımların ortak özelliklerinden biri, konuyu ele alma biçimleri, kuramsal arka planları, eleştirelilik düzeyleri ve getirilen öneriler açısından farklılıklar olmakla birlikte, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin gelişimi veri kabul etmeleri ve bunun ardından, sosyal yardımların sorunlarını tartışma ve bu sorunlara

²⁵⁷ Türkiye’de sosyal yardım uygulamalarına yön veren politika, akademinin yanında toplumdaki genel düşünsel ortam ve esas olarak da devlet kurumları, siyasal partiler ve yasama organı içerisinde de tayin edici bir konuma yerleşmiş gözükmekte, adeta veri kabul edilmektedir. Bu durumu, Cumhuriyet Halk Partisi’nin Ankara’daki yardım alıcı sayısının hayli yüksek olduğu bir ilçe örgütü üyeleri ile alan araştırmam kapsamında yardımlara ilişkin gözlemlerini aldığım sistematik ve derinlemesine olmayan görüşmelerde de gözlemledim. Parti üyeleri, yerel seçim çalışmaları sırasında, insanlara, yönetime geldiklerinde yardımları kesmeyeceklerini, aksine artıracaklarını söylüyorlardı. Onlara göre, “İş vereceğiz, sizi yardımlara muhtaç olmaktan kurtaracağız” söylemi, halk tarafından, yardımların kesileceği şeklinde algılanacağı için, yardımların artarak devam edeceğini söylüyorlardı. Nitekim CHP Ankara Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mansur Yavaş’ın seçim kampanyası çerçevesinde, Ankara sokaklarına, “Mansur Yavaş gelecek, sosyal yardımlar artarak devam edecek” yazılı çıkartmalar yapıştırılmıştı (EK 2). Bu gelişmeler, sosyal yardımların Türkiye’de, en azından belirli bir süre daha, parti farkı gözetmeksizin benimsenmiş bir sosyal program olarak varlığını koruyacağı anlamına gelmektedir.

çözüm bulma eğilimi sergilemeleridir. Bu çalışmada, konuyu bu tarz bir ele alma biçimi benimsenmeyecek, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal güvenlik sisteminin sorunlarını çözebilmek için, öncelikle işgücü piyasası ve emeğin sorunlarına odaklanmak gerektiği öne sürülecektir. Dolayısıyla bu çalışma, toplumsal sorunları emek-sermaye ilişkilerinin, onun düzenlenme biçimlerinin dışında tartışan ve çözmeye çalışan bakış açısına karşı, alan araştırmasından topladığı verilerle tutarlı bir yaklaşım geliştirme eğilimindedir.

Bizim açımızdan anaakım yaklaşım ve çalışmalardan uzaklaşan bu entelektüel kapasite ve arayış, karşılığını ekonomi-politik yaklaşımda bulmaktadır. Dolayısıyla *ilk* olarak, bu çalışma ekonomi-politik yaklaşımı benimsemektedir. Sosyal yardımlar, sermaye birikimi ilişkiselliği içerisinde, birikim rejimleri ve düzenleme tarzları arasında uyum ve bağlantı sağlayan bir noktada yer almaktadır. Bu çalışmada, belirlenen temel kuramsal ilgi alanlarından biri de sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretiminde oynadığı rolü tartışmaktır. Sosyal yardımların kapitalizmin devamlılığı içerisindeki rolü, tarihte kapitalizmin gelişim dönemlerindeki farklı örgütlenmelerin yanında, günümüzde neo-liberalizmin içerisinde hayat bulduğu anlam bakımından anlaşılabilir. Günümüzde, sosyal yardımlar, bir yandan yedek işgücü rezervi, belirli bir gelir düzeyinin altında olanlar, fiziksel bakımdan yetersiz olanlar, vb. gruplara yönelerek diğer yandan da değişen birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda bir işgücü piyasası-devlet ve sosyal politika ilişki ağının içerisinde yer tutarak kapitalizmin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal yardımlara ilişkin ilgili ulusal alanyazın incelendiğinde, sosyal yardımları kapitalizmin yeniden üretimi ile olan ilişkisi ve kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak gören çalışmaların oldukça azınlıkta kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye’de oluşan sosyal yardım alanyazının çok önemli ölçüde, sosyal yardımları, onu çevreleyen toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde kavramayan, değişim ve gelişimi sadece yardımların içsel dinamikleri bakımından ele alan ve dolayısıyla, sosyal yardımları, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün yeri bakımından tartışmayan ve sorunsallaştırmayan bir özellik taşıdığı söylenebilir. Sosyal yardımlar, genel bir eğilim olarak, yoksulluk, sosyal politika ve kurumsal yapılar ve bu yapıların gelişimine ilişkin betimsel düzeyde ele alınmış; sistemin içerisindeki değişim dönüşüm süreçleri de genel bir özellik olarak kurumsal yeniden yapılanmanın uğrakları biçiminde değerlendirilmiştir.

Öte yandan sadece, anaakım çalışmalar değil, eleştirel çalışmaların oldukça önemli bir bölümünün de, sosyal yardım ve sosyal politika alanına dönük önerilerinin, ücret, ücretlilik ilişkisi ve emek merkezli politikaları, devletin üretim noktasına ve işgücü piyasasına emeğin kolektif haklarını genişletir bir tarzda müdahalesini dışlayan ve dolayısıyla sermayenin kârlılık alanını daraltmayacak bir karaktere sahip olduğu belirtilmelidir. Bu çalışmada, bu yaklaşım eleştirilerek, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal güvenliğin sorunlarını çözmek için işgücü piyasasının sorunlarına odaklanmak gerektiği savı ileri sürülmektedir. Böylelikle, olguyu çözümleme yaklaşımı olarak belirlediğimiz ekonomi-politik yaklaşımın, sosyal yardımları kapitalist toplumsal yapı ve sınıf ilişkileri bakımından kavraması sadece, çözümleme düzeyinde değil, sosyal politika sorunlarına dönük eleştirel bir müdahale çerçevesi düzeyinde de benimsenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, toplumsal sorunları emek-sermaye ilişkilerinin dışında tartışan ve çözmeye çalışan bakış açılarını sorgulamakta ve alan araştırması bilgileriyle tutarlı bir yaklaşım geliştirme yönündeki kuramsal ve metodolojik ayırım ve önemini taşıma eğilimindedir. Böylelikle, alanyazının belirli tipteki bir yaygınlığına karşı, belirli bir bakış açısını ortaya koyarak alanyazını dengelemeye çalışmak ve bu çerçevede başta yoksulluk olmak üzere sosyal politikanın ilgi ve uğraş alanına giren sorunları emek-sermaye çatışması ve ilişkisinin içerisine kuramsal ve kavramsal olarak yerleştirme amacını taşımaktadır.

İkinci olarak bu çalışma, Türkiye’de sosyal yardımları belirli bir kavramsallaştırma çerçevesinde ele almaktadır. Böylelikle, nitel araştırma mantığı ile uyumlu olarak kuram inşası, çalışmamız açısından bir kavram inşası biçiminde de gerçekleşmektedir. Ayrıca çalışmanın, sosyal yardım alanyazını içerisindeki yerinin belirlenmesi, çalışmanın temel sorunsalından ayrı düşünülemez. Çalışmada, sosyal yardımlar, bir rejim olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu kavramı açmaya çalışacağız. Ancak bir parça değinmek gerekirse, çalışmada, sosyal yardım rejimi, belirli yasal ve kurumsal yapılar toplamı olarak ele alınmamıştır. Bir diğer ifade ile, burada rejim kavramı, “model” ve “sistem” terimlerinin ötesinde, sosyal yardımlara ilişkin çok taraflı bütünlüklü ilişkilerin bilgisini üretebilmek bakımından uygun olduğu düşünülen bir kavram olarak belirlenmiştir. Sosyal yardım rejimi, sadece yasa yapıcı tarafından yapılandırılan ve alana doğrusal bir şekilde ulaşan uygulamalar bütününden çok, sosyal yardım alıcılarının deneyimleri ve gündelik yaşam pratikleri ile birlikte inşa edilen bir oluşum olarak kavranmaya çalışılmıştır. Bu tür bir kavrayış, sosyal yardım alanların, geçim ve

hayat şartları, gündelik yaşam deneyimleri, beklenti ve kaygılarını açığa çıkartma çabasını da beraberinde getirmelidir. Bu kesimlerin istem ve beklentilerini gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde ifade etme mekanizmalarından oldukça uzak olduğu bilinmektedir. Çalışmamız bu noktada, bilimsel sınırlar içerisinde kalarak, yardım alıcıların istem ve beklentilerini sosyal politika ortamına taşıyabilme eğilimini de içermektedir.

Böylelikle çalışmada, sosyal yardımların işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki rolü ve bu yolla kapitalizmin yeniden üretilmesindeki işlevinin yanı sıra sosyal yardım alanının dinamiklerinin ve sosyal yardım alıcıların davranış ve ilişkilerinin rejimi var etme biçimi sorunsallaştırılmıştır. Bu sorunsallaştırma, aynı zamanda bu çalışma açısından, işgücü piyasaları ve emek ilişkilerini, toplumun kurucu sınıf ilişkilerinin üretildiği alanlar olarak görmeye dönük bir kuramsal önkabule yaslanmıştır. Çalışmada, sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün anlamının, ancak işgücü piyasası ve emek ile olan ilişkilerinin açığa çıkartılması ile ortaya konabileceği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Ekonomi-politik yaklaşımının bir uzantısı olarak, söz konusu ilişkiler ağı ise, etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde anlam kazanmıştır. Böylelikle, alanyazına ilişkin değerlendirmede yer alan parça-bütün ilişkisine dönük vurgu, bu çalışma açısından, bu tür zeminde inşa edilmiştir.

Üçüncü olarak, bu çalışma, sosyal yardım rejiminin bütünlüklü bilgisini bir alan araştırması ile ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yukarıda da işaret edildiği üzere, çalışmada, sosyal yardımlar, emeğin düzenlenmesi ve emek gücü ve hanenin yeniden üretimindeki rolü ve kapitalizmin yeniden üretimindeki işlevinin yanında, sosyal yardım aktörlerinin ve yardım alanların, rejimi var eden dinamiklerinin ve özgün ilişki setlerinin ve davranış örüntülerinin açığa çıkartılmasını da sorunsallaştırmıştır. Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sosyal yardım alıcıların ve kamusal ve özel sosyal yardım kurumları bünyesindeki kişilerin de davranış, gözlem ve deneyimlerine açık bir yapı sergilemektedir. Bu yapının bilgisine ilişkin veri, bir alan araştırması ile toplanmaya çalışılmıştır. Türkiye açısından konuşursak, sosyal yardımlara ilişkin kurumsal yapıyı inceleyen bir araştırmacı, sosyal yardımların sadece kurumsal yapısını incelemiş olacaktır. Oysa ki, sosyal yardımların doğası ve bütünlüklü bilgisinin ortaya çıkartılması, ancak sosyal yardım rejiminin taraflarını ve rejime dahil olan farklı aktörleri de içeren bir alan araştırması ile mümkün olabilir. Söz konusu

yardım ilişkilerinin olduğu alanların bilgisi ise, doğal-sistemik gözlem ve derinlemesine görüşmeler aracılığı ile açığa çıkartılmıştır. Bu aynı zamanda, Türkiye'nin sosyal yardım rejiminin açıklanmasına ilişkin metodolojik noktalara da dikkat çekmektedir.

Burada, çalışmanın alanyazındaki alan araştırmaları karşısındaki pozisyonuna ilişkin de bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Konuyla ilgili alan araştırmalarının neredeyse tamamı, gözlem birimi ve analiz birimi arasında bir “örtüşme”ye dayalıdır. Bir diğer ifade ile, gözlem birimi inceleme nesnesi olarak, yardım alan ve yoksul olarak belirlenmiş olan çalışmaların, analiz biriminin sosyolojik düzeyde birey olarak belirttiği görülmektedir. Kimi çalışmalarda ise, analiz birimi olarak yine yoksulların belirlendiği gözlemlenmektedir. Benzer bir eğilime, konunun işgücü boyutunu ele alan çalışmalarda da rastlanmaktadır. Sosyal yardımların işgücü ile olan ilişkisini konu edinen çalışmaların da gözlem birimi ve analiz birimi arasında yukarıdaki satırlarda söz ettiğimiz ilişki tarzını barındırdığı söylenebilir. Bu çalışmalar, işgücü piyasasını ve emeği, toplumun “herhangi bir” kurum ve kesimi olarak ele almakta; kapitalist toplumda kişilerin gerçek toplumsal sınıf aidiyetlerinin olduğu alan ve konular olarak soyutlamamaktadır. Buna göre, işgücüne katılıp katılamama, sınıf oluşumu sorunsalı değil, kişi ve hane açısından ücret gelirinden mahrum kalma, yoksullaşma, işsizlik, çalışmaktan vazgeçme gibi kendi içinde önemli sosyo-ekonomik durumlar etrafında ele alınmaktadır. Başta yoksulluk ve işsizlik olmak üzere, bu sosyo-ekonomik durumları deneyimleyenler, ait oldukları toplumsal sınıflar değil, üretim ilişkilerinden ayrıştırılmış, sosyo-ekonomik değişkenler etrafında tartışılmaktadır. Bu anlamda, alanyazında, sosyal yardımların, kendi içerisindeki hareketini genel toplumsal yapı ve ilişkilerin değişim-dönüşüm dinamikleri ile bağlantılandıran, bir diğer ifade ile, parça-bütün ilişkisine odaklanan çalışmalara rastlamak mümkün olamamıştır. Böylelikle, işgücü boyutunu ele alan çalışmalarda da, gözlem birimi olarak yardımı alıcıyı ve analiz birimi olarak ise sınıfı inceleyen çalışmalardan söz edilememektedir. Kuşkusuz bu, adı konmuş ya da konmamış bir metodolojik tercihin ürünüdür. Burada ise, çalışmanın kuramsal temelleri ile de uyumlu olarak, yardım alıcılar olarak belirlenen gözlem birimi, analiz birimi düzeyinde, birey ya da yoksul değil, sınıf olarak soyutlanmaktadır. Böylelikle, çalışmanın kuramsal ve metodolojik düzeyleri arasında belirli bir uyum sergilemeye çalışılmıştır.

Yukarıda değerdendirdiğimiz üzere, Türkiye’de konuyla ilgili belirli bir alanyazın oluşmakla birlikte, kanımızca inceleme nesnesini sınıflara dayalı olarak ekonomi politik bir perspektiften çözümleme ve kavramsallaştırma çabasinda olan gerek ampirik gerek kuramsal çalışmalar azınlıktadır. Konuya bu tür bir perspektiften eğilen çalışmalar ise, yoksulluk ve sosyal politika temalarında ve sosyal yardımların bugünkü gerçekteşme biçiminin içinde yeşerdiği ortam konusunda kavramsall katkıları getirmekle birlikte, alan araştırmasına dayalı bir bilgi üretiminde bulunmamaktadırlar. Bu çalışma, kuramsal anlamda ilgili çalışmaların devamcısı olabilmenin yanında, sınıf çözümlemesi etrafında şekillenen analizin olgusal dayanaklarını, belirli bir yöntem dahilinde gerçekteştirilen alan araştırması ile ortaya koyarak, alanyazında söz edilen boşluğu doldurma eğilimindedir. Dolayısıyla çalışmayı ilgili alanyazın açısından önemli kılan unsurlardan biri, sosyal yardım alanına ekonomi politik bir yaklaşım getirmesi ve sosyal yardımları bir rejim olarak kavramsallaştırma çabasıdır.

2.2. “Eleştirel Ama Hegemonik” Yaklaşımın Eleştirisi

Çalışmanın kuramsal ayırım noktalarının netleştirilmesi ve böylelikle çalışmanın alanyazın karşısındaki pozisyonunun belirginleştirilmesi amacıyla, bu bölüm altında, yukarıda eleştirel yaklaşımlar içerisindeki tasnifte yer alan “eleştirel ama hegemonik yaklaşım”ın eleştirisine yer vermenin doğru olacağını düşünüyoruz. Böylelikle, bu yaklaşımın alanyazın üzerindeki, hegemonik etkisi nedeniyle, çalışmanın, özellikle anaakım ve sistem içi eleştirel yaklaşımlar karşısındaki pozisyonunun ayrıntılandırılabilceğini düşünüyoruz.

Eleştirel ama hegemonik yaklaşımın, alanyazın açısından önemli olarak nitelendirilebilecek çeşitli boyutları vardır. Öncelikle, bu perspektiften kaleme alınmış çalışmaların, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının ortalama nitelik düzeyinden oldukça yüksek bir özellik sergiledikleri görülmektedir. İkinci olarak, eleştirel olmakla birlikte, sosyal yardımlara ilişkin mevcut gelişim çizgisinin içerisinde, yer yer anaakım yaklaşımla çakışan bir boyut da taşıyarak konuşmaları, bu alanyazının, Türkiye’deki sosyal politika camiasındaki görünürlüğünü artırmıştır. Üçüncü olarak, ilgili yaklaşımın sahiplerinin, yabancı alanyazının çeşitli örneklerini Türkçeye kazandırdıkları da görülmektedir. Bu da söz konusu yaklaşımın, yaygınlık kazanmasında ve kabul görmesinde önemli etmenlerden biri olmuştur. Dördüncü olarak, kanımızca bu yaklaşımın, en önemli özelliklerinden biri, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal koruma sisteminin sorunlarını, işgücü piyasasına, ücretlilik

ilişkinine ve emek ve sermaye arasındaki ilişkilere kamu müdahalesinin dışına çıkartır bir tarzda tartışmalarıdır. Getirdikleri önerilerin neredeyse tamamı, kamunun çalışma düzenine doğrudan müdahalesini içermeyen, ücret değil, gelir temelli öneriler olarak belirmektedir. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, bu öneriler, sermayenin kârını daraltmayacak ve emeğin sermaye karşındaki konumunu, üretim noktasına ilişkin kamusal düzenleme tarzları ile değil, gelir temelli dolaylı yöntemler ile yükseltme perspektifini ve dolayısıyla bize göre yanlıgısını barındırmaktadır.

Bu çalışmalarda, çeşitli yoksulluk betimleme ve çözümlemelerinin ardından getirilen, vatandaşlık geliri ve asgari gelir türü öneriler bulunmaktadır. Bu önerilerin de yukarıda ifade edildiği ve aşağıda eleştirileceği hali ile sosyal politikanın sorumluluk ve müdahale alanı, gelir temelli bir biçimde üretim noktasının ve ücretlilik ilişkisinin dışında çıkarma gibi bir çizgiyi yeniden ürettiği ifade edilebilir. Buğra ve Sınmazdemir'e (2007: 86-95, 110) göre, vatandaşlık geliri, “modern bir sosyal yardım politikası” olarak belirmektedir ve “ihtiyaç sahiplerine bir vatandaşlık hakkı olarak, sınırlı, ama düzenli ve nakit olarak sağlanacak bir gelir desteği uygulaması” olarak “etkin bir yoksullukla mücadele yöntemi”dir. Buğra ve Sınmazdemir, “insan onuruyla bağdaşan bir iş bulma şansına sahip olmayan kimselerin, başkalarının merhametine bağlı olmakla sefaletle düşmek arasında bir seçim yapma durumunda kalmamaları”na ilişkin bir kamusal sorumluluğa işaret ediyor. Ayrıca, nakit gelir desteği politikasının “çalışma hayatı boyunca edinilmiş sosyal güvenlik haklarını etkilemeyeceğinin, sağlık ve emeklilik alanında sosyal sigortaları ortadan kaldırmasının” söz konusu olmadığı da belirtiliyor. Çalışmada, nakit gelir desteği politikasına karşı çıkan görüşler, “muhafazakar”, “liberal” ve “geleneksel sol” başlıkları altında toplanıyor. Çalışmada, “geleneksel sol” yaklaşım, emek merkezi değerler sistemi ve “bireysel özerkliğin garantisi olarak işçi haklarını” öne çıkardığı savı ile “vatandaşlık hakları eksenli bir söyleme yabancı” kalmakla eleştiriliyor. Eleştirilen bir diğer nokta, “geleneksel sol” olarak adlandırılan yaklaşımın, “korunması gereken haklar”ı “düzenli bir işte çalışan ya da çalışmış olan işçinin haklarıyla” sınırlarken “çalışma hayatıyla sınırlı olmayan topluma katılma imkânları üzerine düşünmeyi büyük ölçüde” reddettiği yönünde. Vatandaşlık geliri uygulamasının emeğin sermaye karşısında pazarlık gücünü artıracığı²⁵⁸, hatta insanlara, olumsuz çalışma koşullarında “çalışmayı reddetme

²⁵⁸ Aynı görüşü, Wright (2007:58) da “Koşulsuz Temel Gelir sistemi altında düşük maaşlı işçilerin gerçek bir çıkış seçeneği olması, işverenlerle yapacakları pazarlıkta ellerini kuvvetlendirecektir” diyerek paylaşmaktadır. Öte yandan Wright (2007: 54), temel gelir ile birlikte paydaş geliri transferini

imkânı vererek” çalışma koşullarına dönük “kabul edilemez durumun değişmesinde de yararlı olabileceği” ifade ediliyor. Ayrıca çalışmada, bu tür sonuçlar doğuracak bir politikaya dönük eleştirilerin “geleneksel sol” yaklaşım ile liberal-işveren yaklaşımı arasında “tuhaf bir ittifak” oluşturduğu da belirtiliyor.

İstihdam ve işgücünün, toplum ve yoksulluk açısından yerine ilişkin kimi noktaların altını çizmekte fayda gözükmektedir. Öncelikle, anılan akademik yaklaşımın takipçileri, haklı olarak, çalışmayı kapitalist toplumsal oluşumun merkezinde yer alan bir durum olarak görmektedirler. Örneğin İnsel’e (2007: 38) göre, çalışma, modernite ile birlikte, “normatif ve düzenleyici bir nitelik” kazandı ve “bir ahlak normu ve asli toplumsal düzenleme ilkesi” olarak kabul edildi; bu anlamda “çalışmadan ya da az çalışarak yaşamak istemek modern toplumda ahlâkdışı bir davranış olarak damgalandı”. Buğra (2008: 10) da benzer bir biçimde, kapitalizmin, yaşamak için emek gücünün satılması zorunluluğuna ve “çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olduğunu belirtmiştir. Söz konusu akademik çizgide, çalışmanın, kapitalizmdeki anlamına dönük belirlemelerin, kamusal gelir hakkı savunusuna ilişkin liberal yaklaşımın tezlerine karşı bir kuramsal zemin oluşturabilmek amacıyla tartışıldığı ve öne sürüldüğü görülmektedir. Ancak çalışmanın anlamına dönük söz konusu belirlemelerin, sınıf temelli yaklaşımlarda emeğin, kapitalist toplumsal ilişkiler açısından açıklayıcı yeri nedeniyle, “geleneksel sol” olarak adlandırılan sınıf temelli yaklaşımlar için de genişletildiği ve genelleştirildiği gözlemlenmektedir. Burada

de ele aldığı çalışmasında, iki politika önerisi ile ilgili olarak, “kapitalizmdeki sınıf ilişkilerini, bu ilişkilerdeki iktidar dengesizliğini kısmi olarak dengeleyecek şekillerde dönüştürme potansiyeline sahip stratejiler olarak düşünülebilecektir” demek ve şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Bu önerilerin her ikisi de kapitalist toplumun temel ekonomik çerçevesini veri kabul etmektedir: üretim araçlarının özel mülkiyete tâbi olması, sağlam piyasalar, kâr maksimizasyonu ile hareket eden yatırımlar, vb. Söz konusu önerilerin her ikisi de, piyasaların etkinliği prensibini, geliri yeniden dağıtmaya dönük herhangi bir projenin iyi işleyen piyasaların getirdiği sınırlamalar içerisinde hareket etmesi gerektiğini düşünecek kadar önemli görmektedir. Ancak aynı zamanda her iki öneri de söz konusu sınırlamalar içerisinde dahi ciddi bir yeniden dağıtımın mümkün olduğuna inanmaktadır. Ben burada, yeterince cömert kullanıldıkları takdirde, her iki önerinin de kapitalist sınıf ilişkilerindeki iktidar dengesizliklerini etkileyeceğini ve temel gelirin kapitalist toplumdaki sınıf ilişkilerinin yapısı üzerinde daha köklü etkiler yaratmasının muhtemel olduğunu öne süreceğim.” Weeks (2010: 193, 195, 197), temel gelirin “çalışmaya bağımlılığı azaltma” gibi bir işlevinin olacağını belirtmektedir: “Temel gelir, ücret ilişkisinden ayrılma ve bir ölçüde mesafe kazanmanın bir yolu olarak talep edilir ve bu mesafe, sırası geldiğinde, nitelikleri için çalışmaya artık o kadar bütünüyle ve acımasızca bağlı olmayan bir hayat olanağı yaratabilir. (...)Temel gelir talebi, bireysel üretim ve tüketim arasındaki bağa meydan okuyarak, ücretli çalışmanın asgari bir yaşam standardına bile ulaşmanın yegâne meşru aracı olduğu nosyonunu reddederek, artık çalışmaya tabi olmayacak bir hayata işaret eder.” Bir not olarak düşmek gerekirse, Van Parijs ve Van Der Veen (1986: 642-646), “Komünizme Doğru Kapitalist Bir Yol” adlı makalelerinde, “evrensel (universal) bir hibe biçimindeki güvence altına alınmış gelir” uygulaması ile kapitalist toplumda komünizme yaklaşılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

kavramsal olarak da “emek merkezli yaklaşım” (Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 90) denilerek, yukarıda da belirtildiği üzere, nakit destek aracılığıyla “işçilerin işverenler karşısında sahip olduğu pazarlık gücü”nden “rahatsızlık duyan işverenlerle nakit gelir desteğine karşı çıkan sol arasında tuhaf bir ittifak”ın oluşabildiği savlanmaktadır. Devamında, “liberal” ve “geleneksel sol” olarak nitelendirilen görüşlerin yoksulluk sorununa dönük bakış açısının, “Doğru iktisat politikaları uygulandığı takdirde, ekonomik büyüme gerçekleşir, büyüme istihdam artışlarına, istihdam artışları da yoksulluğun ortadan kalkmasına yol açar” şeklinde aynı kalıba yerleştirildiği görülmektedir. Ardından, işgücü piyasasına katılım ile yoksulluktan kurtulma arasında bir ilişki kurulamayacağı çeşitli verilerle ispatlanmaya çalışılmaktadır (Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 90-93).

Şartlı/asgari ya da şartsız/temel-vatandaşlık geliri temelli kamusal önerilerin, sadece Buğra ve arkadaşları tarafından ya da Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında, yukarıda referanslarını verdiğimiz çalışmalarda²⁵⁹ savunulmadığı²⁶⁰ belirtilmişti. Bu anlamda, anılan önerilerin sosyal politika topluluğu içerisinde, kabul görme eğiliminin artan bir seyir izlediği söylenebilir. Bu noktada, bu çalışmanın, kuramsal ve metodolojik ayrımları ile sosyal yardım alanyazını içerisindeki yerinin belirlenmesinde, anılan görüşlerin eleştirisinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle, söz konusu önerilerin, henüz politika düzeyinde olmasa da düşünsel etkileri nedeniyle, bu çalışmada sosyal yardımlara dönük kuramsal bakış açımız ekseninde bir değerlendirmeye tâbi tutulması, bu çalışmanın sosyal yardım alanyazını içerisindeki yerinin belirginleştirilmesi bakımından da gerekli ve önemlidir.

Bir kere, kişi ve hanehalklarının gündelik yaşamının ciddi bir nakit gereksinimine tabi tutulduğu ve toplumsal refah alanlarının yeniden metalaştırıldığı bir evrede, kişi ve hanehalklarına kamusal olarak sağlanacak bir nakit kaynağın geçimlik ve yaşamsal anlamının yoksullar ve hatta geniş işgücü kesimleri açısından önemli olduğunu teslim etmek gerekiyor. Ancak, yukarıda kamusal gelir desteğine dönük sayılan gerekçeler ile çalışmamız açısından yer yer gerçekleri de içerecek şekilde kimi ayrımlar beliriyor.

Öncelikle, sosyal hakların oluşum kaynaklarına ilişkin bir ayrım noktasının altını çizmek gerekir. Eleştirel ama hegemonik yaklaşım, “çalıştırmaya dayanan ve

²⁵⁹ Buğra ve Keyder, (tarihsiz); Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; İnsel, 2007; Doğan, 2008; Alper ve Arabacı, 2010; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010.

²⁶⁰ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Çelik, 2010; Coşkun, vd., 2011; Bedir, 2012; Metin, 2012; Topateş, 2012.

değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olması nedeniyle kapitalizmi eleştirmektedir (Buğra, 2008: 10). Bu eleştirinin ardından, çalışmanın toplumdaki yerinin, piyasa dolayımıyla toplum üzerinde yarattığı tahribatı azaltabilmek için gelir temelli önerilerin, hak statüsü içerisinde uygulanmasını savunmaktadırlar. Hak statüsü ve sosyal hakkın oluşum noktası, bu çalışma ile eleştirel ama hegemonik yaklaşım arasındaki kuramsal farklardan birini de ortaya da koymaktadır. Anılan yaklaşım, çalışmanın toplumdaki merkezi yerinin eleştirisini yapmakla birlikte, tersinden bir noktayı gözden kaçırmaktadır: “Emeğin toplumun kurucu unsuru olduğu düşüncesi, (...) piyasacı ideolojik pozisyonlar için oldukça yıpratıcı bir düşüncedir”; çünkü “sınıf temelli kolektif hak mücadelesi (...) kendi meşruiyetini bu noktadan hareketle üretir” (Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2009: 337). Görüleceği üzere, eleştirel ama hegemonik yaklaşımda, kapitalist çalışma ideolojisinin eleştirisi, üretim ilişkileri temelinde yapılmadığı için, savunulan sosyal hak statülerinin oluşum koşulları ve kaynakları da gözden kaçmaktadır. Söz konusu yaklaşımda, çalışmanın toplumdaki merkezi yerinin eleştirisi, üretim ilişkileri değil, piyasa ilişkileri temelinde yapılmaktadır. Bir diğer ifade ile, üretim noktasının ve bu nokta etrafındaki ilişkilerin, bu yaklaşımın çözümleme çerçevesi bakımından analitik bir değer taşımadığı anlaşılmaktadır. Bu noktaya, ilerleyen sayfalarda tekrar döneceğiz.

İkinci olarak, bu eleştiriler “geleneksel sol” olarak nitelendirilen, sınıf temelli eleştirileri içerik olarak ve aynı zamanda nakit gelir desteğinden esas olarak yarar sağlaması öngörülen yoksulların maddi yaşam deneyimini de baş aşağı çeviriyor. Kamusal gelir desteği önerisi çerçevesinde, eleştirel-ekonomi politik yaklaşıma ilişkin getirilen eleştirileri aşağıda değerlendirmeye çalışacağız. Bu nokta, kuramsal olarak tartışılabilir; ancak ileri sürdüğümüz diğer sav, yani nakit gelir desteği politikasını savunan akademik çizginin, yoksulun maddi yaşam deneyimi kavrayışına dönük eleştirilerimiz ampirik temelde yapılabilir. Nitekim, biz de bu çalışma açısından, eleştirdiğimiz akademik çizgi²⁶¹ ile benzer bir biçimde, sosyal yardım alıcısı yoksullara dönük gerçekleştirdiğimiz belirli bir alan araştırmasının ardından bu noktadaki eleştirilerimizi belirginleştirebiliyoruz. Ancak burada yoksulun maddi

²⁶¹ Yukarıda referansları ile verilmiş kimi çalışmalarda (Buğra ve Keyder, tarihsiz; Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006;), nakit gelir desteği önerisi, çeşitli alan araştırmalarına dayalı ampirik bulguların ardından önerilmiştir.

yaşam deneyimi kavrayışlarına dönük eleştirilerimizi, ayrıca bulgular halinde²⁶² anlatmak yerine, kamusal gelir desteği savunusu ve emek-istihdam-çalışma bağlantısına ilişkin değerlendirmelerimizin içerisine yedirmeye gayret edeceğiz.

Üçüncü olarak, yazarların ve bu yöndeki çalışmaların, çalışma yaşamı dışındaki vatandaşlık temelli hak statülerine gözlerini kapatmakla eleştirdiği ve “emek merkezli” olarak adlandırdığı görüşün, zaten neo-liberal evrede, istihdamın karakterinin kişi ve hanehalklarını yoksulluktan kurtarmak bir yana, çalışan yoksulluğunu besleyici bir etki yaptığını ortaya koyduğunu²⁶³ hatırlatabiliriz.

Dördüncü olarak, yazarlar, “geleneksel sol” olarak ifade edilen, eleştirel-ekonomi politik yaklaşımı, “emek merkezli yaklaşım” ve çalışma eksenli değerler sistemi eleştirisine tabi tutarak, liberal-işveren yaklaşımı ile “tuhaf bir ittifak” oluşturduğu yönünde ele alırken, nakit gelir desteği uygulamasının, işgücü piyasalarının, istihdamın ve çalışmanın neo-liberal dönüşümü ve bu süreçteki biçimlenmeleriyle uyumlu bir model önerisi olabilme özelliğini gözden kaçırmaktadır. Bir kere, topluma yararlı bir faaliyet koşulu ile verilmesi önerilen düzenli bir nakit transferi olarak asgari gelir desteği önerisinin (Buğra ve Keyder, tarihsiz), çalışma karşılığı yardım anlayışına dayanan, workfare tarzı, refah ile çalışma arasında yoksulluğun çalıştırmacı, liberal yönetimi ile bağ kuran, çalışmaya dayalı refah yaklaşım ve uygulamalarından esinlendiği söylenebilir. Bu model, güvenceli ve kalıcı işlere değil, beceri düzeyi düşük, geçici işlere dayanmaktadır. Ancak önemli noktalardan biri, öneri sahiplerinin, çalışma merkezli değerler sistemini eleştirirken, bizzat kendilerinin ilk örnekleri kimi liberal refah rejimlerinde görülen çalıştırmacı bir sosyal yardım programını önermiş olmalarıdır. Ayrıca bu destek, kişileri emek güçlerini satmaktan alı koymayacak bir miktarda olacağı gerçeğinden²⁶⁴ hareketle, sosyal yardımın temel mantığı ya da bu çalışmada kavramsallaştırıldığı haliyle sosyal yardımların genel yasası ile uyumlu olacaktır. Dolayısıyla, gelir temelli söz konusu öneriler, her şekilde kapitalist piyasa ve üretimin güncel biçimleri ile eklemlenecek bir karakter taşıyacaktır. Emek gücünü satma konusunda pazarlık payı bırakma ve hatta çalışmamayı teşvik etme gibi özelliklerine dikkat çekme, kapitalizm ve toplumsal düzenleme tarzları ilişkisine dönük bir kavrayışsızlığı barındırmaktadır; çünkü sosyal yardımlar, kişiyi emek gücünü satmaktan alıkoymayacak bir biçimde

²⁶² Bu noktada, çalışmanın alan araştırmasında olabildiğince ayrıntıları ile anlatılacaktır.

²⁶³ Bu yöndeki bir çalışma için bkz. Köse ve Bahçe, 2009. Ayrıca dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğunu değerlendiren bir çalışma için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014.

²⁶⁴ Bu nokta, çalışmanın kuramsal kısmında ayrıntıları ile tartışılmıştır.

örgütlenmiş olmalıdır. Bu anlamda, gelir temelli uygulamalar, sosyal yardımların genel yasası ile uyumlu bir biçimde düzenlenmiş olacaktır. Ayrıca, bu tür bir iddia, neo-liberal evrede sosyal koruma-sosyal yardım sistemleri ve refah rejimleri bakımından, değişimin çizgisine dönük bir kavrayış eksikliğini de içermektedir. Aktifleşme politikalarının, sosyal korumaya dönük toplumsal düzenlemelerin içerisine yerleştiği bir evrede, kişileri emek güçlerini satmaktan alıkoyacak bir sosyal hak kategorisinin sosyal yurttaşlık temelinde genişletilmesini beklemek, birikim rejiminin gerekleri ile de çelişmektedir. Böylelikle, şartlı ya da şartsız gelir desteği gibi uygulamalar, işgücü piyasasında esnek ve güvencesiz çalışmaya dayalı işlerin ve üretimin, kişi ve hanehalkları açısından kabul ve tolere edilebilirliğini artırma özelliğine sahip olacak ve bu tür işlerin ve üretim örgütlenme biçimlerinin yaygınlaşmasına da bir yerinde zemin sunabilecektir. Bu haliyle, neo-liberal emek rejiminin düşük ve düzensiz ücret rejimini, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi açısından katlanılabilir kılacaktır. Söz konusu yeniden üretim sürecine, vatandaşlık geliri için ücret dışı, şartlı temel gelir için ise, yardım ile gelir arasında salınan bir form olarak eklenilecektir.

Beşinci olarak, anılan çalışmalarda gelir temelli önerilerin, şartsız bir biçimde vatandaşlık temelinde ya da şartlı bir biçimde asgari gelir desteği biçiminde olsa da olmasa da, kamusal düzenleme mekanizmaları içerisinde yararlanıcı özneye ulaşma biçimini değerlendirmek gerekiyor. Bu noktada söz konusu gelir hakkından yararlanacak öznenin, *birey olarak kişi* ile kolektifin bir parçası olarak kişi arasında bir salınım göstereceği düşünülebilir. Uygulamanın –sosyal- hak temelli olması, söz konusu gelir hakkının, başında sosyal sıfatını barındırması nedeniyle de, geliri alan kişinin, yurttaşlık temelinde bir kolektifin parçası olarak, söz konusu gelir hakkını kullanıyor olmasını gerektirmektedir. Oysa ki, bir düzenlemenin sadece “teknik” içeriğinin hak temelli ve yurttaşlık temelinde olması, ondan yararlanan kesimleri bir kolektif olarak görmemize imkân vermez. Bir diğer ifade ile, uygulamanın içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da sosyal hakkın uygulanmasının etrafındaki ilişkileri oluşturması nedeniyle haktan yararlanmanın içeriği bakımından etkili olacaktır. Somut olarak ifade etmek gerekirse, hakkın, hak sahibi toplumsal grupta, özellikle siyasal desteğe dönük bir bahsetme, minnet ve borçluluk ilişkisi yaratacak bir biçimde uygulanmasının, bir hakkın kullanımından kaynaklı yurttaşlık temelli bir yararı zedeleyeceği söylenebilir. Bu anlamda kamusal gelir hakkı temelli uygulamalar, Türkiye’nin özel olarak sosyal yardım rejiminin,

genel olarak ise, değişen refah rejiminin paternalist²⁶⁵ karakteri içerisinde, bahşetme, minnet ve borçluluk ilişkisi yaratacak bir biçimde kullanıma açıktır. Bu olasılık, diğer sosyal hak statüleri için de genelleştirilebilir gözükmeyle birlikte, sosyal yardımların, bu tür ilişkilerin yaygınlaşmasına daha açık bir yapısı olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada, vatandaşlık geliri ve asgari gelir desteği önerilerinin sahiplerinin, Türkiye’de sosyal yardım alanına ilişkin var olan bu tür ilişkileri eleştirdikleri, dağıtılan yardımların hak temelli olmasının temel ölçüt alınması gerektiğini (Buğra, 2008: 260) ve anılan ilişkilerden arınmış bir kamusal gelir desteği uygulamasını savundukları not edilmelidir. Bizim eleştirimiz ise temel olarak, gelir hakkının pratiğine ilişkin potansiyel bir gerçekleşme biçimine dönük uyarıyı içermekle birlikte, uygulamanın önerisini yapan akademik çizgi ile ayırım noktalarımız daha kuramsal ve kavramsal kategorilere ilişkindir.

Altıncı olarak, iktisat politikaları-büyüme-istihdam artışı ve yoksulluğın azalması dizgesinin²⁶⁶ “geleneksel sol” yaklaşım açısından da genelleştirilmesi, olgusal bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu tür bir olgusal dizge, farklı dönemlerdeki farklı büyüme-istihdam artışı ve yoksulluk ilişkisine dönük tartışma ve politika önerilerinde farklı araçlarla yer alabilmektedir. Bu tartışmalar içerisinde, istihdam artışının söz konusu tartışmaların kimi zaman daha geri kimi zaman ise daha ön planında olduğu gözlemlenmektedir. İleri sürülen söz konusu olgusal dizge, örneğin, 1970’lerdeki yoksulluk tartışmalarının (Saad-Filho, 2010: 2) yanı sıra yoksullukla mücadele stratejileri içerisinde dolaylı yaklaşımda (Şenses, 2006: 221-227), neo-liberal yoksulluk gündeminin hem yaratıcısı hem de bir parçasını oluşturan, 1990 ve 2000’li yıllarda yeni kalkınma paradigması²⁶⁷ ve Washington Uzlaşması ve ardından Post-Washington Uzlaşması içerisinde; bunlara paralel olarak da şekillenen ve yoksullukla mücadelede dolaylı ve dolaysız yaklaşımları birleştiren

²⁶⁵ Bu noktada, Sennet’in (1992: 57) paternilizme dönük yaptığı “sahte sevgiye dayalı otorite” vurgusu anımsanmalıdır.

²⁶⁶ Bu noktada bir değinide bulunma gereksinimi doğuyor. Anılan iktisat politikaları-büyüme-istihdam artışı ve yoksulluğın azalmasını içeren olgusal dizge, alanyazındaki büyüme-yoksulluk tartışmalarında (Osmani, 2001; WB, 2001: 45-59; Dollar ve Kraay, 2001; Şenses, 2006: 221-227) birebir tekrarlanmıyor; gelir dağılımı, parasal ve mali politikalar, ticaret politikaları, eğitim-sağlık politikaları, alt-yapı yatırımlarına dönük kamu politikaları ve işgücüne dönük politikaların, vb. yanında, istihdam artışı ile yoksulluğın azaltılması arasında ilişki kuran yaklaşımlardan söz edilebileceği kanaatindeyiz. Bu anlamda, savın büyüklüğüne karşın, titiz bir olgusal dizge oluşumundan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir.

²⁶⁷ Yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejileri arasındaki ilişki için bkz. Kutlu, 2012.

(Şenses, 2006: 243) Dünya Bankası kökenli yoksulluğu azaltma stratejilerinde²⁶⁸ (WB, 1990; WB, 2001: 48-49, 52; Aktan ve Vural, 2002: 563; Şenses, 2006: 39-44); devamında ağırlıklı olarak heterodoks iktisat yaklaşımlarına²⁶⁹ dayanan yoksul yanlısı büyüme (pro-poor growth) (Dollar ve Kraay, 2001: 3; Kakwani, 2001; DFID, 2004; Saad Filho, 2007; Saad-Filho, 2010: 8-10; Kakwani, (tarihsiz)) ve son olarak kapsayıcı büyüme (inclusive growth) (Mc Kinley, 2009: 16-17; Saad-Filho, 2010: 13-16) yaklaşımlarında yer bulmuştur. Ancak 1970’lerdeki “erken yoksulluk tartışmalarında” ve 2000’lerde, önce yoksul yanlısı büyüme, ardından kapsayıcı büyüme tartışmaları kapsamındaki büyüme-yoksulluk tartışmalarında istihdam yaratma ve istihdam artışı biçiminde yer almıştır (Saad Filho, 2010: 2, 13-16, Kakwani, (tarihsiz)). Ancak her ne kadar yoksul yanlısı büyüme yaklaşımları, neo-liberal evrede Washington Uzlaşması’nda yansımaları bulan anaakım iktisat ve kalkınma politikalarının eleştirisini de içerse de, özellikle 1990 sonrasına ilişkin tartışmaların anaakım neo-liberal önkabulleri benimsemese bile hakim yoksulluk gündeminin ideolojik etkisinin içerisinde şekillendiği belirtilmelidir. Bu nedenden dolayı da, politika yapımcılar tarafından büyüme olgusu yoksulluğun azaltılması için değil, tam tersine yoksulluğun azaltılması, büyümenin gerçekleştirilmesi ve hızlandırılması için gündemdedir.²⁷⁰

Yedinci olarak, “geleneksel sol” olarak adlandırılan, eleştirel-ekonomi politik yaklaşımın yoksulluğun azaltılması ve ortadan kaldırılması ile ilgili söyledikleri, yoksulluğun nedenlerine ilişkin söylediklerinde aranmalıdır. Bu yaklaşım, yoksulluk sorununu, üretim ilişkileri temelinde ve değer yaratılması ve paylaşılması (birincil bölüşüm) ve toplumsal gelirin yeniden paylaşılması (ikincil bölüşüm) (Boratav, 2005: 11-12) süreçleri etrafında çözümlediği için, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını da, kapitalizm koşullarında devletin-işgücü piyasasına müdahale tarzı, kapitalist sistemin dışında ise, üretim tarzı, mülkiyet ilişkileri ve bunların sınıfsal belirlenimleri temelinde açıklar. Bu anlamda, “geleneksel sol” olarak adlandırılan yaklaşımın,

²⁶⁸ Dünya Bankası’nın yoksulluğu azaltma stratejileri kuşkusuz bu kadarla sınırlandırılmaz. Ancak en azından yoksulluğu azaltacak, istihdam, eğitim, gelir dağılımı, toplumsal cinsiyet, beşeri sermaye gibi alanlara yönelik politikaları önceleyen bir büyüme vurgusu belirgin bir biçimde yapılmaktadır. Şüphesiz ki, bu büyüme politikaları da yapısal uyum programları aracılığıyla gerçekleştirilen piyasa odaklı neo-liberal önkabuller içerisinde şekillenmektedir.

²⁶⁹ Heterodoks iktisat yaklaşımları, Post-Keynesyen, Kurumsalçı, Evrimci, Kaleckian ve Marksist gelenekleri içermektedir (Saad-Filho, 2007: 514).

²⁷⁰ Aynı şekilde, Dünya Bankası’nın 2006 tarihli “Eşitlik ve Kalkınma” başlıklı Dünya Kalkınma Raporu’nda esas ilginin, daha çok eşitliğin, sıklıkla daha hızlı uzun dönemli iktisadi büyüme olarak tanımlanan uzun dönemli kalkınmayı teşvik ettiğini göstermek olduğu belirtilmiştir (Mc Kinley, 2009: 3).

yoksulluk sorunu ve iktisat politikaları ilişkisine dönük bakış açısını, “doğru ya da yanlış politikalar” çerçevesinde değerlendirmek, Marksizmin kapitalizme ve neo-liberalizme eleştirilerine dönük bir ele alma sorununu barındırmaktadır.

Sekizinci olarak, burada değerlendirmesi yapılan akademik çizginin, “çalışma-istihdam” vurgusu yaparak “emek merkezli” ifadesi ile eleştirdiği liberal ve ekonomi politik yaklaşımların, büyüme-istihdam-yoksulluk bağına ilişkin görüşlerinin ortaklaşması beklenmemelidir. Her iki yaklaşımdaki “işgücü-istihdam” vurgusunun farklı kuramsal kaynakları bulunmaktadır. Liberal yaklaşım, insanı, sadece üretim noktasındaki varlığından ibaret bir emek gücüne indirgeme eğilimindedir. Oysa ki, eleştirel ekonomi politik yaklaşımda insan, emek gücüne indirgenemez. Aksine, refahın tarihsel olarak toplumsal ölçekte oluşum süreci, kişi olarak emek gücünün değil; ama varlığı emek gücüne indirgenmiş geniş yığınların, bir diğer ifade ile, “kolektif olarak emek gücünün”, üretim noktasındaki varlığını sömürü ilişkilerini sınırlandıracak bir biçimde; emek gücünün yeniden üretim noktasındaki varlığını ise, metadışı alanlarla kolektivize etme eğilimi olarak değerlendirilmelidir. Bunu işçi sınıfı ve yoksulların metadışlaştırılmış yaşam ve geçim alanları oluşturma doğrultusundaki tarihsel eğilimi²⁷¹ olarak ifade etmek mümkün. Dolayısıyla, liberal yaklaşım ile sınıf temelli yaklaşımların istihdam ve emek vurgusunda, istihdam ve emeğin, kişi ve toplum için anlam ve yerinin farklı kavramsal, kuramsal ve politik düzlemlere oturduğu belirtilmelidir. İstihdam ya da çalışma, kişilerin yaşamlarının belirli dönemlerinde dahil olup ayrıldıkları bir durum ya da konum değil, kapitalizmde toplumun temel ayrım noktaları olan toplumsal sınıf oluşumlarına ilişkin bir kategoridir. Mandel’in (2008: 75) “kapitalizmin temel niteliği ücretli-emek ve sermaye arasında özgül bir ilişki olmasıdır”; Harvey’in (1999: 205) “kapitalizm sermaye ile emek arasında bir ilişki üzerinden yükselir” ve Braverman’ın (2008: 345), emek ve sermaye karşıtlığının, tek tek işyerlerinde başlayan ve giderek tüm toplumsal yapıya hakim olan “bir sınıfsal ikilik halinde ulusal ve uluslararası ölçekte” gerçekleştiği belirlemeleri ile de görüleceği üzere, istihdam, kişi ve hanehalklarının yaşamı açısından salt gelirin elde edildiği ya da edilemediği bir alan değildir. Emek ve istihdamın kapitalizmin merkezinde yer alması, hem değerın kaynağının emek

²⁷¹ Bu noktada, yardım başvurusunda ya da yardım alma stratejilerinde cisimleşen yardım talebi ve beklentisi, bu tarihsel eğilimin, sınıf açısından, sınıf mücadelesi formu dışındaki bir güncel gerçekleşme biçimi olarak değerlendirilebilir.

olmasından; ama aynı zamanda da sınıf oluşumlarının çekirdeği olan üretim noktasına ilişkin doğrudan bir kategori olmalarından ileri gelir.

Dokuzuncu olarak, değerlendirdiğimiz akademik çizgi, sınıf temelli yaklaşımları, hakları ya da hak statü içerisinde kabul görebilecek toplumsal korunma alanlarını işçilik haklarına indirgediği ve “çalışma hayatıyla sınırlı olmayan topluma katılma imkânları üzerine düşünmeyi büyük ölçüde” reddettiği yönünde eleştirmektedir. Haklar, elbette çalışma yaşamı ile sınırlı değildir. Nitekim, sosyal politikanın gelişim çizgisi²⁷² açısından da işçilik haklarına indirgenmiş bir hak anlayışı olduğunu söylemek doğru olmasa gerekir. Peki buradaki tartışma açısından sosyal hakların, oluşum sürecinde “emek” ve işgücü piyasası, açıklayıcı bir kategori olarak nitelendirilebilir mi? Sınıf temelli yaklaşımların, emek ve istihdama dönük bakış açılarını yukarıda ve aşağıda açıklamaya çalıştık. Bu yaklaşımın, yazarlar tarafından, “emek merkezli yaklaşım” olarak nitelendirilmesinin kuramsal temellerini, emeğin kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olması nedeniyle anlatmaya çalıştık. Peki bu, hak statülerinin sadece istihdam edilebilenler için genelleştirilebileceği anlamına mı gelmektedir? Bu sorunun yanıtının olumsuz olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla anılan akademik yaklaşım ile bu çalışmada ileri sürülen yaklaşım arasında, hak ve sosyal hakların oluşum süreçlerin dönük kavrayış açısından da bir farklılık bulunmaktadır. Biz burada, sosyal hakların gelişim çizgisini, bu çalışmanın kuramsal geri planını oluşturacak bir biçimde, devlet ve toplum arasındaki değil, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi olarak ele alıyoruz. Sosyal politikanın, emek ve sermaye arasındaki çatışma ve çelişkileri, çeşitli yasa, kurum ve mekanizmalar aracılığı ile toplumsallaştırmasında, hak kavramı, dolayısıyla devletten/kamudan talep unsuru önemli bir yer tutmaktadır. Özdemir ve Yücesan Özdemir’in (2006: 50) ifadeleri ile, “hak nosyonunun sosyal/kolektif içerik kazanması durumu”nun, “sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin taleplerinin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebildiği noktada başla”dığını kabul ediyoruz. Görüleceği üzere, sosyal hakların oluşum süreçlerine ilişkin ortada çeşitli gereklilikler bulunuyor. Öncelikle sınıflar düzeyinde oluşmuş kolektiviteler ve onların talepleri olması gerekiyor; ki bunu sınıflar mücadelesi kavramı ile açıklayabiliriz. Bu taleplerin, gerçekleştirilmesi için toplum adına müdahale edilmesi olgusu, çeşitli düzenleme tarzları etrafında kamusal bir etkinlik

²⁷² Sosyal politikanın gelişim çizgisi ile ilgili olarak bkz. Koray, 2000: 8-11.

olarak gerçekleşiyor. Müdahalenin toplum adına olması, işgücü piyasasından kaynaklı risklerin tanziminin sosyalleştirilmesi ve primli ve primsiz sosyal güvenlik rejimlerinin oluşumu olarak değerlendirilebilir. Son olarak ise, hakların oluşumunun kökeninde yer alan ilişkiler alanına, yani “serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine” toplum adına devlet tarafından müdahale edildiğini görüyoruz. Bu anlamda, hakların, sadece çalışma yaşamı etrafındaki haklardan ibaret olarak algılanması değil, sosyal hak kategorilerinin oluşumunda ücretlilik ilişkisine dönük bir müdahalenin gerekliliği kendisini gösteriyor. Bu nedenlerden ötürü Özügür’ün (2005: 90) belirttiği üzere, sosyal politikanın önüne gelen “‘sosyal’ sıfatı”, “sosyolojik bir nitelendirme düzeyine” indirgenemez; “yurttaşlık kurumunun üzerinde yükseldiği *haklar* nosyonu, ancak serbest piyasa düzeni geriletilebildiği ölçüde ölçüde *soysal*/nitelendirme kazanmaktadır”. Ayrıca, bu tür bir perspektifin dışlandığı, hak temelli sosyal yardım ve sosyal politika savunularını da içerecek şekilde, sosyal yardım sistemi içi düzenleme önerilerinin, yardım alıcı şeklinde temsil olunan yoksulu ve kolektifin bir parçası olan hak sahiplerini özneleştirme, edilgenleştirme bir özellik taşıdığı da belirtilebilir. Özdemir ve Yücesan Özdemir’in (2009: 337) de işaret ettiği üzere, hak statüsü içerisinde talep edilen söz konusu öneriler, “insanların kolektif işinin bir parçası olmak nedeniyle sahip olduğu hakların, sınıf eksenli sosyal hakların, tekabül ettikleri talepleri içermez”.

Onuncu olarak, söz konusu çalışmalar incelendiğinde, burada değerlendirdiğimiz akademik çizgi açısından, hak kavramı ve statüsünün, kapitalizmin dönüşümünde oldukça merkezi bir yer kapladığını görmekteyiz. Bu noktaya ilişkin beliren kimi ayrımların belirtilmesini, bu çalışmayı alanyazına yerleştirme çabamız açısından gerekli görmekteyiz. Değerlendirdiğimiz akademik yaklaşımda, kapitalizmin çalışma merkezli değerler sisteminin eleştirildiğini, bunun karşılığında, çalışma faaliyetine katılım karşısında kişiyi “özgürleştirici” alternatif geçim alanları önerildiğini görmekteyiz. Gelir desteği, bu çerçevede dile getirilmektedir. Bu yaklaşımın arkasında, piyasa tarafından insanın varlığının salt işgücü piyasası ve çalışma faaliyeti etrafında, emek gücünden ibaret bir biçimde algılanmasına dönük bir eleştiri yatmaktadır. Bunun kendi içerisinde oldukça anlamlı olduğunu düşünüyoruz; ancak söz konusu yaklaşım içerisinde bu, eleştiri konusu yapılan olguya karşı oluşturulan alternatifler bakımından, çeşitli “toplumsal düzey” sorunlarını barındırmaktadır. Örneğin, “insanın işgücü olarak tanımı”nın (Buğra, 2008: 13) reddinin karşılığı, kurumsal düzeyde gerçekleşen ya da gerçekleşmesi

istenen “hak temelli sosyal politika” yaklaşımı olarak sunulmaktadır. Oysa ki, bu reddin karşılığı, toplumsal düzeyde gerçekleşen sınıf mücadeleleri ve bunun iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ve kurumlar düzeyindeki yansımalarıdır. Bir diğer ifade ile, insanı salt emek-gücüne indirgeyen, liberal ve günümüzde neo-liberal yaklaşımın reddi, tarihsel olarak güç ilişkileri ve sınıflar arasında bir mücadele düzeyinde gerçekleşmiş; emek-gücünün alım, satım ve kullanım koşullarını düzenleyen, emek ve sermaye arasındaki sömürü ilişkilerini ortadan kaldırmayan; ama sınırlandıran kimi kurumsal karşılıklar yaratmıştır.

Görüleceği üzere, yaklaşım farklılığı, daha derinde bir kavrayış ayrımına denk düşmekte ve oradan kaynaklanmaktadır. Buğra’ya (2008: 13) göre, “sosyal politika, hak temelli bir yaklaşım içerisinde, kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan bir önlemler bütünü olabilir”. Bizim burada ileri sürdüğümüz yaklaşıma göre ise, sosyal politika hangi yaklaşım temelinde ele alınırsa alınsın kapitalizmi dönüştürme niteliğine sahip değildir. Aksine, kapitalist dönüşümün belirli evreleri ile uyumlu bir biçimde kapitalizme eklemlenir. Sosyal politika uygulamaları, hak temelli olsa da yukarıda anılan liberal-kapitalist ideolojinin ücret karşılığı çalıştırma eğilimini kökünden sorgulamaz; bu eğilimin sonuçları ile ilgilenir. Bu anlamda, sosyal politikanın kapitalist toplumsal yapı içerisindeki yeri, sosyal politikaya ait, onun kendi içerisinde oluşmuş özelliklerden değil, onun dışındaki sermaye birikim rejimi ve sınıflar mücadelesini içeren iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar tarafından belirlenir. Yinelemek gerekirse, sosyal politika kapitalizmi dönüştüremez, kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan dönüşüm dinamiklerinin etrafında oluşur; onlardan etkilenir.

Onbirinci olarak, gelir merkezli önerilerin sahiplerinin, sınıf ilişkilerini yoksulluk ve yoksul açısından açıklayıcı bir zemin olarak almadığını, yoksulların işgücü piyasası ve istihdam ile kurdukları ilişkinin ise, geçimleri açısından önemli; ama yoksulun gerçek toplumsal aidiyetinin olduğu alanlar olduğunu görmezden geldiğini ifade edebiliriz. Bu anlamda, yoksul ya da yardım alıcı açısından istihdam edilmek ya da edilmemek ve işgücü piyasası ile kurulan ilişki, diğer ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelerden adeta sadece biri olarak değerlendirilmektedir. Böyle olunca, gelir ve gelirin elde edilme biçimi, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimini ve bunun içerisinde yoksulun ve işgücünün yerini ifade eden bir sınıf ilişkisi değil, yoksulun geçimi ve yaşamı açısından o an içinde bulunulan ve sosyo-ekonomik düzey bakımından değişime açık bir durumu yansıtmaktadır. Oysa ki, hanehalklarının

gelir ve geliri elde etme biçimi, doğası ve gerçekleşme biçimi gereği, yoksullara dönük, gelir değil, işgücü piyasası ve ücretlilik ilişkisi merkezli kamusal önlemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, bu çalışmadaki bakış açımıza yöneltilebilecek, sosyal politika ve sosyal yardım sorunlarını sadece ücretli istihdam merkezli önlemler bütünü olarak ya da “emek merkezli yaklaşım” içerisinde kavradığımız yönündeki olası ve muhtemel bir eleştiriyi de gözönünde bulunduruyoruz. Buradaki savımız elbette, sosyal yardım alıcı kitlenin bütün sorun ve özelliklerinin istihdam merkezli olarak anlaşılabileceği biçiminde değildir. Bunun yanında, Türkiye’deki 65 yaş aylığı, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, eşi vefat etmiş kadınlara, asker ailelerine nakit yardım, engelli ve engelli yakını aylığı gibi mevcut kimi yardım türlerinin hiçbirisi, hane ya da kişinin işgücü piyasası konumunu, örneğin “çalışan yoksullara dönük yardım” gibi bir ad altında içermemekle birlikte, yoklama kriterleri gereği, sosyal sigorta ya da hanede kişi başına düşen gelir miktarına bakarak içermektedir. Bir diğer ifade ile, yardımlar, görünüşte/ismen, kişi ve hanelerin işgücü piyasası ile ilişkilerine göre verilmeyormuş gibi gözükmeyle birlikte, yoklama kriterleri esas alındığında, yardımların istihdam-ışgücü piyasası ile bağlantılı, sigorta ve gelir yoklamalı doğası açığa çıkmaktadır. Örneğin, Buğra ve Keyder (2003: 36), “istihdamla bağlantılı *sosyal güvenlik* önlemlerinin dışında, doğrudan doğruya muhtaçlık kategorisini hedef alan *sosyal yardım* önlemleri”nden söz etmektedir. Oysa ki, sosyal yardım almak için uygunluğun belirlenmesindeki muhtaçlık kriterlerinin karşılanıp karşılanmadığı, fiili olarak istihdam ve istihdamla bağlantılı koşulların yoklaması olarak gerçekleşmektedir.²⁷³ Çalışmamızın kavramsal çerçevesi ile daha uyumlu bir biçimde ifade etmek gerekirse, yardım alma kriterlerini karşılayıp karşılayamama durumu ise, -kağıt üstünde- kişi ve hanenin, piyasa ya da bölüşüm ilişkileri ile değil, üretimle kurdukları ilişkiye göre belirlenmektedir. Nitekim, çalışmamızın alan bölümünde gerek doğal ve sistematik gözlemlerimiz gerekse derinlemesine görüşme sonuçlarımız ile ayrıntılı olarak ifade edecek olduğumuz üzere, yardım alan hanelerin çok önemli bir bölümü, yardım alma noktasına istihdam-ışgücü piyasası şartlarının merkezinde olduğu bir sürecin sonunda gelmişlerdir.

Onikinci ve son olarak, bu çalışmada, sosyal yardımlar, devlet ve toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak değil, emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin,

²⁷³ Bunu çalışmanın alan araştırması kısmında ayrıntılarıyla belirliyoruz.

kurumsallaşmış bir görünümü olan devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin bir biçimi olarak ele alınacaktır. Bu nedenle, kuramsal ve kavramsal arkaplan ve çözümleme önceliği olarak üretim noktasının düzenlenmesi ve devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı temel hareket noktası olarak kabul edilecektir. Bunun da temel nedeni şudur: Polanyi'nin kavramı ile “piyasa toplumu”, gerçekleştiği anda bile, piyasa tarafından nitelenen toplum değil, emektir. Toplumu karakterize eden, toplumdaki ilişkilerin düğümlendiği nokta, emek ve sermaye arasındaki bir ilişki biçimidir; bu da üretim ilişkilerinin içerisinde gerçekleşir. Bu anlamda, sosyal yardımlara dönük yapılacak kuramsal tartışmanın da, devlet ve toplum karşılığı ya da devlet ve toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak değil, emek ve sermaye ilişkilerinin bir yansıması olan devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi ya da devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı etrafında yapılabileceği iddiasındayız. Çünkü eşitsizliklerin temel nedeni, piyasa ilişkileri değil, üretim tarzıdır.²⁷⁴ Bu noktadaki kavramsal ayrımların kategorik bir nitelik taşıdığı belirtilmelidir; çünkü devlet, piyasa ya da piyasa ilişkileri kavramının açıklamaktan uzak olduğu sınıf ilişkilerinin içerisinde karakterize olur; bu anlamda sınıfsal bir nitelik taşır. Toplum ise, bir bütünü oluşturamayacak kadar sınıflıdır ve sınıfların ait oldukları gerçek toplumsal aidiyetlerin belirlendiği ve olduğu yer ise, işgücü piyasasıdır. Bu nedenle, Buğra'nın (2009a: 19), Polanyi'nin “Yüzyıl süren kör bir ‘ilerlemeden’ sonra insan ‘yaşam alanını’ yeniden kuruyor” (Polanyi'den aktaran Buğra, 2009a: 19) yorumuna atıfla, “yaşam alanını yeniden kurmaya yönelik bu çaba her şeyden önce devletin, yaşamın ve geçim biçimlerinin maddi koşullarına aktif şekilde müdahil olması” şeklinde ifade ettiği bu süreç, devlet ve işgücü piyasası arasındaki özgün bir ilişki biçimi, devletin işgücü piyasasına bir müdahale tarzıdır. Bu sav, “yaşam ve geçimin maddi koşulları”nı çok büyük ölçüde olsa da bütünüyle bir işgücü piyasası deneyimi olarak kavramaz; ama “devletin, yaşamın ve geçim biçimlerinin maddi koşullarına aktif şekilde müdahil olması”nı, emek-sermaye ilişkilerini ve işgücü piyasasını doğrudan ya da dolaylı olarak yeniden düzenleme gereğinin bir sonucu olarak görür.

²⁷⁴ Bu noktada Savran'ın (2009/2010: 100) şu saptamasını anımsamakta yarar vardır: “ (...)alım ve satım işlemlerinin bütününe, yani metalar ile para arasında yer alan biçim değişikliklerinin tümüne dolaşım adı verilir. Dolaşım sadece metaların paraya ve paranın metalara biçimsel dönüşümünü içerdiği için bu alanda ne değer üretilir, ne de artı-değer. Bu yüzden kapitalist üretim tarzında belirleyici alan, sermayenin hayat kaynağı artı-değerin ortaya çıktığı alan olan üretimdir.” Bu belirleme, Savran'ın (2009/2010) da söylediği gibi, dolaşım alanının önemsizliği anlamına gelmez; aksine dolaşım alanı, sermaye açısından üretilen metaların satılması ve yeniden paraya çevrilerek sermaye birikiminin bir önkoşulu olarak, artı-değerin gerçekleşmesi bakımından önem taşır.

Burada esas amaç ise, Polanyi’de ve Polanyici yaklaşımda kavramsallaştırıldığı üzere, toplumun piyasa mekanizmasının doğallığına göre örgütlenmesine ket vuracak koruyucu düzenlemelerin oluşturulması değil, emek ve sermaye arasındaki ilişkileri, denetlenebilir kurallı bir bütün oluşturduğu ölçüde, sermaye birikim rejiminin devamlılığına dönük olarak garanti altına almaktır. Bu nedenle bu çalışmada, sosyal yardım çözümlemesinde odak noktamız, Polanyi’nin kavramları ile “çift yönlü hareket”²⁷⁵ (Polanyi, 2008: 130) olarak ifade edilen, piyasanın metalaştırma yönündeki genişlemesi ve toplumun buna karşı koruyucu hareketi değildir. Odak noktamız ve aynı zamanda çalışmanın kuramsal ilgi ve sorun alanı, bir başka soyutlama düzeyinin kavramları ile üretim noktasının gerekleri ile uyumlu bir biçimde eklemlenecek bir düzenleme tarzının oluşum dinamikleridir. Bir başka ifade ile, kapitalist sistemin işleyişini ve kapitalist toplumun gerçek temel ilişkilerini örgütleyici nokta olarak kabul ettiğimiz üretim alanı ve ona ait ilişkilerin gerçekleşme biçimi olan işgücü piyasaları ile ücret, toplu sözleşme, sosyal güvenlik gibi doğrudan bağlantısı olmayan bir düzenleme tarzı olan sosyal yardımların ilişkisi, bu çalışmanın temel kuramsal ilgi ve sorun alanı olarak kabul edilebilir. Bu ilgi ve sorun alanı içerisinde, bu ilişkinin gerçekleşme biçimi, kavramsal düzeyde “sosyal yardım rejimi” kavramı ile tartışılacaktır.

2.3. Terimden Kavrama: Sosyal Yardım Rejimi

Bu çalışmada, sosyal yardımlar, “rejim” olarak kavramsallaştırılmıştır.²⁷⁶ Bu başlık altında, sosyal yardımları rejim olarak ele almanın, kavramsal ayrımını ortaya koymaya çalışacağız. Türkiye’de sosyal yardımlar, kendi kurum ve ilişkileri ile bütünlük arz eden bir yapı olarak farklı terim ve kavramlarla birlikte kullanılmıştır; ancak ilgili alanyazında, söz konusu kurum ve ilişkiler bütünü kavramsallaştırma çabasına sıklıkla rastlanamamaktadır. Bu çalışmada, alanyazında saptadığımız bu boşluk sosyal yardım rejimi kavramı ile doldurulmaya çalışılacaktır. Yılmaz (2006), sosyal yardımlarla ilgili çok sayıda yasa ve kurumun varlığı ve bu kurumlarda “dar kapsamlı bir sosyal yardım politikası”nın sürdürülmesi nedeniyle, Türkiye’de bir “sosyal yardım sisteminin varlığından” söz etmenin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Burada ise, biz bu konuya daha farklı eğiliyoruz. Sosyal yardımların bir

²⁷⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. Buğra, 2009b; Jessop, 2009: 164-166.

²⁷⁶ Sosyal politika alanyazınında, rejim kavramının, refah rejimleri, sosyal yardım rejimleri ve sosyal politika rejimleri biçiminde, çoğunlukla karşılaştırmalı çalışmalarda kullanıldığı gözlemlenmektedir.

sistem olabilmesi için, uygulamadaki çok başlılığın ortadan kalkması ve geniş bir sosyal yardım politikasının varlığından söz etmenin gerekmediği; bunların, ancak bir sistemin özellikleri olabileceği düşünceyiz. Buna karşılık, burada, biz sistem kavramı yerine, rejim kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Sistem kavramı, çağrıştırdıkları ve mevcut kullanımları itibarıyla daha çok kurumsal yapılara referans veriyorken, rejim kavramının, kurumsal yapıyı çevreleyen, ona içkin ve ondan bağımsız toplumsal ilişki biçimlerini de içermeye potansiyelini temel alıyoruz. Bu anlamda, Türkiye’de sosyal yardımların, yukarıdaki ifade edilen iki özellik yanında, çalışmanın ileriki bölümlerinde serimlenecek olan sorunları nedeniyle, bir rejimsizlikten de söz edilemeyeceğini düşünüyor ve tüm bunların sosyal yardım rejimini bütünleyen yapı ve özellikler olduğunu savlıyoruz.

Türkiye’de sosyal yardımları, farklı adlandırmalarla birlikte ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Buna göre, sosyal yardımların, sistem²⁷⁷, model²⁷⁸, alan²⁷⁹, mekanizma gibi kavram ve terimlerle anıldığı görülmektedir. Bu çalışmada yerine getirilmeye çalışılacağı gibi, ulusal ve uluslararası alanyazında “sosyal yardım rejimi” ifadesini kullanan çeşitli çalışmalara da rastlanmıştır; ancak bu çalışmaların da sosyal yardımları bir rejim olarak kavramsallaştırmak yerine, rejim ifadesini, model ve sistem yerine kullanılmış bir terim gibi kullandıkları gözlemlenmiştir. Türkçe alanyazında rejim ifadesinin, iki yüksek lisans tezi (Eteci, 2012; Şahin, 2012) ve bir uzmanlık tezinde (Kaya, 2009) geçtiğini belirledik. Aynı zamanda söz konusu çalışmalarda, rejim ifadesinin bir terim olarak kullanıldığını, bir kavram olarak derinleştirilmediğini gözlemledik. Örneğin, Kaya’nın (2009: 96) çalışmasında sosyal

²⁷⁷ Sosyal yardım sistemi terimini kullanan kimi çalışmalar için bkz. İkizoğlu, 2000; Yılmaz, 2006a; Kaya, 2009; Şenocak, 2009; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010); Şahin 2012; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a; Akkaya ve Kaya, 2013; Keskin, 2013; Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2013; Taşaltın, 2013; Yılmaz, 2013; Kalaycıoğlu, 2014.

²⁷⁸ Bkz. Kaya, 2009.

²⁷⁹ Yılmaz (2013), sosyal yardımları bir “alan” olarak ele almaktadır. Yılmaz (2013: 51-52), alanyazındaki çalışmaların hemen hemen tamamından farklı olarak, sosyal yardımları beraberinde kullandığı sözcüğe ilişkin bir kavramsallaştırmaya gitmektedir. Bir diğer ifade ile, neden “alan” kavramını kullandığını açıklamaktadır. Yılmaz (2013: 51-52), alan kavramını Bourdieu’ye referansla kullanmakta ve “sosyal yardım alanı”nı şöyle kavramsallaştırmaktadır: “Sosyal yardım alanı birbiriyle rekabet halinde olduğu kadar birbirini bütünleyen yapılaşmış sosyal ağlardan, sosyal yardımı örgütleyen ve sosyal sermayenin eşitsiz dağılımından faydalanan inanç temelli refah örgütlerinden, yerel düzeyde etkinlik gösteren belediye teşkilatlarından ve enformel oluşumlardan meydana gelen karmaşık, çok katmanlı ve özgül matrisi içerir. Sembolik-maddi süreçlerle desteklenen bir ‘biz’ (halk, ulus, cemaat) inşasına ve bu doğrultudan rıza ile güvenin örgütlenmesine dayalı siyasal sermayenin hem biriktireceği hem de tatbik edileceği en önemli alanlardan biri hiç kuşku yok ki sosyal yardım alanıdır.” Kesgin’in (2012: 48) de sosyal yardımlardan alan şeklinde söz ettiği görülse de, bu kullanım, bir politika ve uygulama alanı olarak, terimsel içeriği ile herhangi bir kavramsallaştırma içermemektedir.

yardım rejimi ifadesinin yerine, model ve sistem sözcüklerinin de kullandığı görülmektedir. Sosyal yardım rejimi ifadesi, OECD'nin karşılaştırmalı bir çalışmasına atıfla bir alt başlıkta kullanılmış ve derinleştirilmemiştir. Ayrıca bu başlık altında da yeri geldiğinde sosyal yardım sistemi denilmeye devam edilmiştir. Şahin'in (2012: 46-53) çalışmasında da sosyal yardım rejiminin bir ara başlık olarak kullanıldığı ve bu başlık altında, refah rejimi tipolojilerinin anlatıldığı görülmektedir. Etc'i'nin (2012: 11-13) çalışmasında da, aynı şekilde rejim ifadesinin refah rejimleri tipolojilerine dahil ülkeler içerisinde sosyal yardımları anlatan bir bölümün başlığı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Uluslararası alanyazında da sosyal yardım rejimi ifadesine rastlanmaktadır. Özellikle, Gough (2001), (2006); Boycuhk (1998) ve Avram (2009), sosyal yardım rejimlerine dayalı olarak, tipolojiler türetmişlerdir. Bu çalışmalarda da sosyal yardım rejimine dönük bir kavramsallaştırmaya rastlamak mümkün değildir. Gough'dan (2001) farklı olarak Boycuhk'un (1998: 14-23) rejim tipolojilerine dönük olarak Polanyi, Esping-Andersen ve Titmuss'dan yararlanan bir kavramsallaştırma yaptığı belirtilebilir. Dolayısıyla çalışmaların hiçbirinde kavramsal olarak inşa edilmiş ve ayrıştırılmış bir sözcük kullanımından söz edememekteyiz.

Yeri gelmişken, sosyal yardımlara ilişkin ülke örneklerini inceleyen uluslararası alanyazında sosyal yardımları, piyasa, aile ve devlet etrafındaki yapı ve kurumsal yapılanmaya dayanan bir çerçeve içerisinde ele alma yönünde güçlü bir eğilim olduğu söylenebilir. Bir sosyal politika aracı olarak sosyal yardımların, piyasa karşısındaki konumu, özellikle Esping-Andersen'in (1990: 35-55; 2006: 49) Karl Polanyi ve Claus Offe'den devralarak kullandığı ve “piyasaya katılımdan bağımsız olarak sunulan haklar aracılığıyla refah devletlerinin para ilişkilerinin ne derece zayıflattığını” ifade eden “metadışlaştırma” olgusu bakımından da önemlidir. Ancak sosyal yardımlara ilişkin alan alanyazında sosyal yardımları, bir piyasa değil de üretim/üretim noktası kategorisi olarak ele almaya dönük bir eğilimden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu çalışmanın temel kuramsal ve kavramsal iddialarından biri de sosyal yardımları bir üretim kategorisi olarak ele almaktır.

Sosyal yardım rejimi, kapitalizmin farklı gelişme evrelerinde farklı ülkelerde farklı biçimlerde oluşan refah rejimleri içerisinde aile, devlet ve piyasanın konumu, alanın dinamikleri, kurumsal yapılanma, yasal çerçeve, geçmişten gelen ideolojik-kültürel birikim, sosyal yardımların geçmiş özellikleri, ulusal ölçekte örgütlenmenin küresel eğilimlerden etkilenme düzeyi, hakim iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı, vs. gibi unsurları içerir ve bunların bir bileşkesidir.

Bu tartışma, beraberinde sosyal yardımları içine gömülü olduğu iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılarla birlikte kavramayı gerektirir. Sosyal yardımlar, içinde olduğu toplumsal formasyonda, bu anılan üç ögeden bağımsız olarak değerlendirilemez. İktisadi yapı, yardımların gelişmişlik düzeyi ve içeriği, sosyal politika içerisindeki ağırlıkları ve işgücü piyasası ile olan ilişkisi (yardımların istihdama katılımı ve emek gücü arzını etkileyip etkilemediği) bakımından belirleyicidir. Siyasal-toplumsal yapı açısından baktığımızda, partilerin sosyal yardımlar ve küresel-ulusal egemen eğilimler karşısındaki yaklaşımları, yardım alıcıların siyasal demokrasi çerçevesinde kendilerini ifade edip edemedikleri, yardımların oya tahvil etme eğilimi barındırıp barındırmadığı ve klientalizm, sosyal yardımların örgütlenişinde politika transferinin yeri, vs. gibi boyutlar düşünülmelidir. İdeolojik yapı dediğimizde ise, içinde kültürü de barındırmakla birlikte, yardım alıcıların yardımlar karşısındaki tepki ve tavırları, yardım algıları, hak ve yurttaşlık arasındaki ilişkinin algılanış biçimi, yardımların içerisinde gerçekleştiği düşünsel iklimden ve bunlarla eklemlenme düzeylerinden söz edilebilir. Bu üç unsur, parçalı değil, bir bütünlük içerisinde ele alınmalıdır.

İKİNCİ KISIM

KURAMDAN ALANA

I. TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU: CUMHURİYET ÖNCESİ, CUMHURİYET DÖNEMİ, 1980 SONRASI VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşumu, temel kuramsal ilgi alanı ve çalışma sorunsalı ile de uyumlu olarak, sosyal yardımlar ile sermaye birikim süreçleri arasında belirli bir ilişki kurma yönelimini barındırmaktadır. Bu çerçevede, kavram ve olgu bağlantısının tamamlanması amacı ile Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu da tarihsel bir perspektiften²⁸⁰, bu temel kuramsal yönelim doğrultusunda kaleme alınmaya çalışılacaktır.

1. Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu’nda kapitalistleşme doğrultusunda yaşanan gelişmelerin batıdaki örneklerle kıyasla cılız bir nitelik taşıması, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının varlığını koruması ve geç kapitalistleşme olgusu²⁸¹, ücretlilik ilişkisinin düzenleyici ve denetleyici kurumları ile birlikte gelişiminin önünde önemli bir engel²⁸² olmuştur (Topak, 2012: 178). Topak’a (2012: 179) göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalistleşme tarzı, “devletin kurumsal olarak bir refah rejimini hayata geçirmesini ve diğer refah kurumları karşısında egemenliğini kurmasını engellemiştir”. Buna göre, “devlet egemenliğinde bir refah sistemi yerine, daha çok geleneksel topluluk ve dinsel kurumlarla birlikte varlığını sürdüren tamamlayıcı nitelikte bir refah modeliyle karşılaşılmaktadır” (Topak, 2012: 184). Bu dönemde,

²⁸⁰ Cumhuriyet dönemi öncesine ilişkin sosyal yardımlarla ilgili olarak bkz. Özbek, 2000; Özbek, 2004; Singer, 2004; Kıranlar, 2005; Buğra, 2008; Baytal, 2009; Şeni, 2009; Taşçı, 2010: 79-81; Apaydın, 2011: 53-61; Çetinkaya, 2012: 103-114; Topak, 2012: 178-184, 192-210.

²⁸¹ Osmanlı toplum yapısı ile ilgili olarak çeşitli tartışmalar vardır. Bu tartışmanın ayrıntıları bu çalışmanın sınırları dışındadır. Sencer (1969: 43-113), Osmanlı toplum yapısı üzerine görüşleri, “tarihçiler”, “feodalizmi savunanlar”, “Doğu ve Asya tipini savunanlar” ve “‘Pre-kapitalist’ niteleme” olmak üzere toplam 4 başlık altında ele almıştır. Savran (2010: 53), Osmanlı’da “kapitalist gelişme ile yarı-sömürgeleşmenin tek bir sürecin iki vechesi olduğu”nu ileri sürmektedir. Ayrıca bkz. Topak, 2012: 173-178.

²⁸² Talas (1976: 589), Osmanlı İmparatorluğu’nda bir sosyal politika ve sosyal güvenlik sisteminden söz etmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Özbek (2004: 47) ise, “modern devletin bir sosyal devlet biçiminde şekillenmesi”nden söz etmektedir.

genel bir eğilim olarak, “devlet sosyal alana müdahale ederek refah sağlama sorumluluğunu üstlenmemiştir” (Sallan Gül, 2006: 261).²⁸³

Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygın bir biçimde var olan “zanaat ve küçük sanayi ekonomisi”nde çalışanların, “ailenin dayanışmasından, himayesinden başka, meslek örgütlerinin yardımlarından da” yararlandıkları belirtilmektedir (Talas, 1976: 589). Osmanlı İmparatorluğu’nda “aile ve geleneksel akrabalık ilişkileri, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin temelini oluşturmuştur” (Sallan Gül, 2006: 261). Kapitalist üretim ilişkileri, yaygın sosyal sigoracılık önlemlerinin oluşumunu gerektiren ve ona zemin sunan bir olgunluk seviyesine erişmemiştir. Bu çerçevede, burada “pre-kapitalist refah kurumları”²⁸⁴ olarak adlandırabileceğimiz çeşitli sosyal yardım ve koruma mekanizmalarının varlık gösterdiği görülmektedir. Bu yapı, modern sosyal güvenlik önlemlerinden çok, sosyal koruma gereksiniminin “aile içi yardımlaşma, meslek örgütleri ve dinsel temele dayalı öteki hayır kurumları” (Güzel, vd. , 2010: 26)ile kapatılmasının nesnel zeminini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda aile, sosyal güvenlik sistemlerinin bulunmadığı ya da yetersiz bir düzeyde kurulum gösterdiği toplumlarda, önemli bir refah ve dayanışma kurumu olarak rol üstlenmiştir. ²⁸⁵ Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu’nda da aile, “bir tür üretim ve tüketim birliği”²⁸⁶ oluşturmuştur. Bu olgunun önemli bir sonucu, “ailenin koruyucu bir birim olma işlevini sürdürmesi”nin, “sosyal korumanın bir gereksinme olarak algılanmasına engel” oluşturması idi²⁸⁷ (Dilik, 1972: 20; Güzel, vd, 2010: 27-26). Talas’ın (1976: 589) da belirttiği üzere “aile, her türlü risk karşısında sığınılan başlıca koruyucu birimdir”.

Bu dönemde yardımlaşma kurumunun eski ve önemli örneklerinden biri ahiliktir. Ahilik kurumunun lonca sistemi üzerindeki etkilerinden de söz edilmektedir

²⁸³ Bununla birlikte, vakıfların Osmanlı dönemi sosyal yardım yapısı içerisindeki önemli yeri bağlamında, “vakıf kuran ve vakıflara bağış yapanların çoğu zaman devleti yönetenler olduğu” belirtilmektedir (Buğra, 2003/2004: 76).

²⁸⁴ Bunlar, “sosyal güvenliğin ilkel biçimleri” olarak da değerlendirilmektedir (Makal, 1997: 211, 213).

²⁸⁵ Makal (1997: 212), aile içi yardımlaşmaları, kendi içerisinde ücret ve gelire dayalı kısıtlar nedeniyle, “sosyal güvenlik kapsamında değerlendirmekten çok, bir insani yardım mekanizması olarak kabul” etmenin daha doğru olacağı görüşündedir.

²⁸⁶ “Sanayileşen toplumlardaki gibi aile bölünmemiş, küçülmemiş ve bağlar gevşememiş olduğundan, aileye mensup olanlar, ailenin olanakları ölçüsünde bir sosyal güvenliğe ulaşabilmekte idiler.” (Talas, 1976: 589).

²⁸⁷ Bu noktanın, belirli bir süreklilik kazanarak bugüne ulaştığını ve Türkiye’de sosyal yardım rejimini oluşturan etmenlerden biri olarak belirlediğini söyleyebiliriz. Öte yandan bu olgu, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal hakların gelişiminin toplumsal temellerine dönük de kimi ipuçları sunmaktadır.

(Arıcı, 1999: 289). Esnaf birliklerine (lonca) ait yardımlaşma sandıklarının²⁸⁸ ise, “tümüyle dinsel nedenlerden, esnafın karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma anlayışından” doğduğu belirtilmektedir. Bu sandıkların hastalanan üyelere yapacağı yardımlar, belirli bir yoksulluk yoklamasına ya da muhtaçlık kriterlerine tabi kılınmıştır (Dilik, 1972: 22-24; Güzel, vd, 2010: 27; Topak, 2012: 182). Bu çerçevede, “yaşlanarak işini terk etmiş ve muhtaç duruma düşmüş ustalarla, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık ya da sakatlık sonucu iş göremez duruma düşmüş usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek mensuplarının geçimlerini sağlamak” da bu sandıkların amaçları arasında yer almıştır. Böylelikle, sandıkların yardımlarından yararlanmanın, çalışma, çalışma kapasitesi ve işgücü piyasası ile ilişki yoklaması biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Böylelikle, çalışma ile bağlantılı²⁸⁹ olarak bir ihtiyaç yoklaması kriteri belirlenerek sosyal yardımların tarihsel örgütlenme tarzı ile bu yönüyle uyum sağlamıştır. Ayrıca, “yaşlananların veya tedavisi olanaklı olmayan kalfa, usta ve çırakların geçimleri” de yine bu sandıklarca karşılanmaktaydı. Öte yandan “yoksul duruma düşmüş esnaf ve bunların aile bireylerine de sandıklarca yardım yapılırdı”. 19’uncu yüzyıldan itibaren kurumsal olarak çözülme eğilimi gösteren bu sandıkların bu yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürdüğü söylenebilir (Güzel, vd, 2010: 27). Talas’ın (1976: 590) belirttiği üzere, “lonca sistemi boyunca bu sandıklar önemli bir ihtiyacı bir ölçüde karşılamışlar, ailenin geleneksel görevlerini desteklemişler ve ona yardımcı olmuşlardır”. Makal’a (1997: 214) göre, loncaların yaptığı bu yardımlar, “aile içi yardımlaşmalar ve dinsel yardımlara göre daha kurumsallaşmış bir yapı” arz etmektedir.

Aile ve meslek kuruluşları dışında, “dinsel kural ve geleneklere” dayanan ilişkilerin ve hayır kurumlarının da sosyal yardım yapılanmasının içine yerleşerek, pre-kapitalist refah aktörleri arasındaki yerini aldığı söylenebilir. Dilik’in (1972: 25) de belirttiği üzere, bu dönemde “sosyal yardımlar daha çok dinsel kural ve geleneklere dayanmıştı”. Bu kapsamda, “İslam dininin getirdiği zekat, fitre ve öteki

²⁸⁸ Bu sandıklara, “orta sandığı” ya da “teavün sandığı” denilmektedir (Talas, 1976: 590; Makal, 1997: 213; Güzel, vd, 2010: 27).

²⁸⁹ 1909 tarihinde onaylanan Yeni Serseri Yasası ile de uygulamadaki öncelikli hedefin, “serseri olarak mahkum edilen kişilerin vilayetlerde herhangi bir işte istihdam edilmeleri” olarak belirlenmiştir; ancak bunda kayda değer bir başarı elde edilememiştir (Özbek, 2004: 108). Böylelikle, cezalandırma ile çalıştırmaya dayalı ortak bir niyetin, batıdaki örneklerle genel bir eğilim olarak paralel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu noktada, Buğra’nın (2003/2004: 78), İngiliz Yoksul Yasaları için de genişletilebilecek olan “yoksul, ucuz emek olarak istihdam edilemediği noktada, rahatsız edici bir yabancı ve korkutucu bir ‘öteki’ olarak görülmeye başlanıyor” saptaması anımsanabilir. Bkz. Buğra, 2003/2004: 80-81.

bağış ve sadakalar aracılığıyla, varlıklı kişiler tarafından yoksullara” yapılan yardımlar bulunmaktadır (Güzel, vd, 2010: 27). Makal (1997: 212), daha çok dinsel yardımların sosyal yardım kavramı içerisinde ele alınabileceği görüşündedir. Bununla birlikte, bu tür yardımların sınırlı düzeyde kaldığını belirtilmektedir (Sallan Gül, 2006: 261).

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygın bir biçimde varlığını hissettiren “Avarız” ve “Müessesatı Hayriye” adlı vakıfların da “bir tür sosyal yardım kurumu işlevi” üstlendiği belirtilmektedir. Bu kurumların oluşum dinamiğinde İslamî köklerin varlığına ve İslam dininin “hayır”, “iyilik” ve “yardım” anlayışına işaret edilmektedir. Bu kurumlar, yaptıkları çeşitli alt-yapı hizmetleri dışında yoksullara dönük çeşitli yardımlarda da bulunmuştur (Talas, 1976: 590-591; Güzel, vd, 2010: 27). Faaliyet alanları sadece sosyal yardımla sınırlandırılmayacak olan vakıfların Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal hayatında oldukça önemli bir yer kapladığı belirtilmektedir (Çengelci, 1985: 66; Topak, 2012: 182).

Ayrıca, “İmparatorluğun son zamanlarında dolaylı ya da dolaysız olarak ‘Darülaceze’ ve ‘Darüleytam’ ve ‘Kızılay’ gibi kurumlar”ın da sosyal yardımlar bakımından önem kazandığı belirtilmektedir (Talas, 1976: 590-591; Çengelci, 1985: 666-73; Güzel, vd, 2010: 27). Ayrıca yerel yönetimlerin de sosyal yardım alanına dahil olduğu belirtilmektedir (Özbek, 2004: 60-64). Bunun dışında çeşitli ihtiyaç sahiplerine dönük olarak geliştirilmiş bir merkezi devlet uygulaması olarak, “muhtâcîn maaşı uygulamasından” (Özbek, 2004: 53-59) ve gönüllü yardım faaliyetlerinden²⁹⁰ (Özbek, 2004: 255-323) söz edilmektedir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde sosyal yardımların önemli bir yerinin olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede, 1920 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmuştur. Bu dönemde ayrıca, Sosyal Yardım Komisyonu kurulmuş ve “bu Komisyon sosyal yardım karakterli bir kuruluş olan Darüleytamlar’ın denetimi ile ilgilenmiştir”. (Taşçı, 2010: 101). Ardından 1921 yılında, savaşta yaşamını yitiren askerlerin ailelerine dönük sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmak üzere, Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Ankara’da kurulduğu görülmektedir. Cemiyet, 1935 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu’na dönüşmüştür (Çengelci, 1985: 74-75). Bu dönemde ayrıca,

²⁹⁰ Birinci Dünya Savaşı yıllarında gönüllü sosyal yardım faaliyetleri için bkz. Kıranlar, 2005: 198-332.

Evkaf Umum Müdürlüğü'ün de kurularak sosyal yardım alanında çeşitli çalışmalar yürüttüğü görülmektedir (Baytal, 2009: 62-72). Bu dönemde, sosyal yardım faaliyetlerinin yerel yönetimler kapsamında da düzenlendiği görülmektedir. Bu çerçevede, 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediyeler Yasası ile aciz ve muhtaçlara dönük çeşitli kurum ve kuruluşlar açmak, yoksullara dönük barınma olanakları geliştirmek, muhtaç kişilere dönük olarak yardım sandıkları düzenlemek ve yetimevleri kurmak şeklinde sıralanabilecek çeşitli görev ve sorumlulukların tariflendiği belirtilmektedir (Çengelci, 1985: 75). Sosyal yardım alanındaki bir diğer gelişme, 1941 yılında yürürlüğe giren 4109 sayılı “Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkındaki Kanun” olarak belirlemektedir. Bu düzenleme, “hazarda ve seferde 45 günden çok süreyle askerlik hizmetinde bulunanların muhtaç ailelerine yardım edilmesi”ni hüküm altına almıştır (Çengelci, 1985: 76).

Taşçı'nın (2010: 102) da belirttiği üzere, savaş sonrasında²⁹¹ çok partili döneme kadarki süreç içerisinde sosyal yardım adı altında getirilen düzenleme ve uygulamalar, çok geniş bir yer kaplamamaktadır. Bu dönemde çoğunlukla, sosyal güvenliğin oluşturulmasında dönük kimi çabalardan söz edilmektedir. Türkiye’de toplumun batıdaki sanayileşme ve sermaye birikimi süreçlerini çok büyük benzerlikler taşıyacak biçimde deneyimlememesi gibi yapısal nedenlerin bir ürünü olarak, “yoksulların bir işgücü olarak görülmesi”nin, “erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde söz konusu” olmadığı belirtilmektedir (Buğra, 2008: 148). Bu çerçevede, sosyal yardımın öznesi de devleti kuran ve yönetenler için, Buğra’ya (2003/2004: 79) göre, “köyündeki köylü”dür²⁹². Böylelikle, “siyasi enerjinin, kitlesel yoksulluğu köyün çözülmesini engelleyerek kontrol altında tutmaya odaklandığı bir ortamda, şehir yoksulluğuyla mücadele konusunda devletin sorumlulukları”nın “epeyce geri planda” kaldığı belirtilmektedir (Buğra, 2008: 152). Bu olgunun, “köylüyü köyde tutma”, “köylünün köyünden ayrılmasını önleme”²⁹³ (Buğra, 2003/2004: 79) olarak sonuçlanan ve geri planında, köylünün kentlerde sermaye birikimi sürecinde kullanılacak ucuz emek gücü niteliği kazanması gereken bir toplumsal kesim olarak görülmesine engel teşkil eden ekonomik program ve birikim

²⁹¹ Boratav (2004: 37), “Anadolu bozkırlarının geçimlik üretime mahkûm kıldığı geniş ve yoksul köylü kitlesi”nin, on yılı aşkın savaş ve yıkım döneminin en çok sarstığı sınıfı” oluşturduğunu belirtmektedir.

²⁹² Buğra’ya (2003/2004: 88) göre, “Cumhuriyet’in kurucuları için yoksulluk, iş ve ekmek peşinde yerini yurdunu terkedip şehre gelmiş ve şehirlilerin başına bela olmuş köylünün değil, köyündeki köylünün, yani nüfusun ezici çoğunluğunun durumuyla tanımlanıyor.”

²⁹³ Buğra (2003/2004: 92), “aşarın kaldırılması ve köylünün büyük ölçüde vergi dışı bırakılması”nın bu amaca dönük işlevselleştirdiğini belirtiyor.

süreçlerine ilişkin yapısal etmenler olduğu söylenebilir.²⁹⁴ Buna karşın, emeğin önemine yapılan vurguya paralel, modern yoksulluk anlayışının oluşumu çerçevesinde, “insanlara çalışarak topluma katılmalarını sağlamak üzere yardım yapılması gerektiği vurgusu”nun “tam bir kabul” gördüğü de belirtilmektedir (Buğra, 2003/2004: 79-80).²⁹⁵ Kanımızca, bunu bir eğilim olarak değerlendirmek daha anlamlı gözükmektedir.

Bu dönemde, devletin yaptığı çeşitli düzenlemeler olmasına karşın, sosyal yardım alanındaki gönüllü çabalar ve sivil toplum kuruluşlarına daha çok önem verildiği ve yoksullukla mücadelenin devletin sorumlulukları arasında görülmediği²⁹⁶, devletin sosyal yardım alanının dışında tutulduğu, bu arada gönüllü kuruluşların da “genellikle devletten bağımsız bir varlıkları”nın olmadığı belirtilmektedir.²⁹⁷ Buğra (2006: 47) bu durumu, “devletin, devlet güdümündeki kuruluşlarca, halkın toplumsal dayanışma duygularına hitap ederek yürüttükleri bağış toplama – yardım dağıtma faaliyetlerine yaslanması”²⁹⁸ olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, Cumhuriyet dönemi sivil toplum kuruluşlarının da kaynak bakımından da devletle içiçe bir yapı sergiledikleri görülmektedir. Bu dönemde, ayrıca Halkevleri’ne yardım ve yardımlaşma dönük kimi işlevler yüklenmiştir (Buğra, 2003/2004: 75-77, 82, 84).²⁹⁹

Çok partili dönemde, ilk düzenlemenin 1949 yılında yürürlüğe giren 5387 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” olduğu görülmektedir (Buğra, 2008: 140). Bu düzenleme, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı’na kimi görevler yüklemiştir (Çengelci, 1985: 76-78). Bu gelişme Buğra’ya (2003/2004: 75) göre, muhtaç çocukların korunmasının “devlet işi” olarak

²⁹⁴ Nitekim Buğra’nın bu noktadaki belirlemesi şöyledir: “Genel olarak, tek parti dönemi istihdam politikasının, çalışanların, sanayi işçiliğini köylülüğe alternatif bir normal hayat tarzı olarak kabul etmesinin şartlarını inşa etmeye yönelik olduğunu söylemek mümkün değil.”

²⁹⁵ Örneğin bu noktada, dönemin gönüllü kuruluşlarından, Yardım Sevenler Derneği’nin “emek karşılığı yardım” anlayışı çerçevesinde, “yoksul kadınların çalıştırıldığı atelyeler” oluşturma ve “yoksul kadınlara ekonomik destek sağlamanın yanı sıra onların çalışarak topluma katılmalarını sağlamaya” dönük bir eğilim içerisinde oldukları söylenmektedir (Buğra, 2003/2004: 83).

²⁹⁶ Bu arada günümüzle yaşadığı sürekliliği belirtmek açısından, tek parti döneminde kimi gazetelerde, “Gazimizin Şefkati” türünden haber başlıkları altında, Mustafa Kemal’in yoksul çocuklara yaptığı nakdi yardımlar ve eğitim yardımlarından söz edilmektedir (Buğra, 2003/2004: 77). Günümüzde de örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin yoksul yardım ve hizmetlerinde “şefkat” sözcüğüne vurgusu dikkat çekmektedir. Bu anlamda, paternal bir süreklilikten söz etmek mümkün gözükmektedir. Boratav ve Özügür’ün (2006: 157-171) Türkiye sosyal politika tarihinde 1923-1945 zaman aralığını, “otoriter paternalizm” olarak adlandırdığı görülmektedir. Bu arada, 1929-1931 döneminde Cumhuriyet Gazetesi’nde yoksulluk söylemine ilişkin bir çalışma için bkz. Öztamur, 2002.

²⁹⁷ Buğra (2003/2004: 77), bu kuruluşların Cumhuriyet Halk Fırkası ile olan ilişkisine dikkat çekmekte ve bu kuruluşlara ilişkin “Fırka STK’ları” nitelemesinde bulunmaktadır.

²⁹⁸ Buğra (2006: 55), bu eğilimin “1980 sonrasının muhafazakâr liberal ortamında nasıl dinî nitelikli geleneksel kurumlara yapılan vurgularla biçimleneceğinin işaretlerini” verdiğini belirtmektedir.

²⁹⁹ Dönemin gönüllü kuruluşlarına dönük ayrıntılı bilgi için bkz. Baytal, 2009: 112-127.

kabullenilmesi ile ilgili bir gelişmeye dayanmaktadır. Bir ara parantez açmak gerekirse, söz konusu düzenleme, 15. 5. 1957 tarihli 6972 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yasa da yürürlükte kaldığı 1983 yılına kadar, “kimsesiz, korunmasız ve sosyal güvenlikten yoksun kalmış çocuklara devlet tarafından götürülen sosyal yardım mahiyetindeki hizmetlerin temel dayanağı olmuştur” (Çengelci, 1985: 79). Genel olarak, cumhuriyetinden kuruluşu ve çok partili dönem arasındaki yıllarda, sosyal yardım uygulamalarının çok önemli bir yer sahibi olmadığı söylenebilir. Bu dönemde daha çok sosyal güvenlik sistemine dönük kimi gelişmelerin olduğu göze çarpmaktadır (Taşçı, 2010: 102).

Çok partili dönem açısından sosyal yardımlara dönük bir diğer gelişme, “afet yardımları” başlığı altında ele alınabilir. Buna göre, 1959 yılında, “Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun” çıkartılmış ve ilgili düzenleme 1968 yılında güçlendirilmiştir. Yine 1959 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olacak biçimde, alanda çalışacak uzman yetiştirilmesi ve çeşitli araştırma ve eğitim etkinliklerinin gerçekleştirilmesine dönük olarak “Sosyal Hizmet Enstitüsü” kurulmuştur. Bu kurumsal gelişmenin Türkiye’de sosyal yardım tarihi açısından bir dönem noktası olarak değerlendirilmektedir (Çengelci, 1985: 85).

1960 yılında sosyal yardım kapsamında, 16.12.1960 tarih ve 168 sayılı Kanun ile “yabancı ülkelerde, Türk kültürüne hizmet eden öğretmenlere, (Türk ve yabancı asıllı) görevden ayrılmışlar ise, kendilerine, ölmüş iseler eş ve çocukları” sosyal yardım kapsamına alınmıştır (Arıcı, 1999: 310).

Bu dönemde, 1963 yılında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde, “her türkü sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetlerini düzenlemek, korunmaya muhtaç çocuklarla sakatların ve ihtiyarların bakım, yetiştirme ve rehabilitasyonunu ve çalışma gücünden yoksun fakir kimselerin sosyal güvenliğini sağlamak” ve Sosyal Hizmetler Enstitüsünün idari ve bilimsel işlerini yapmak amacıyla Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur (Çengelci, 1985: 89). Ancak Genel Müdürlüğün, ilgili görevi “kişisel müracatları mali yardımda bulunulmuş gönüllü kuruluşlara sevk etmek şeklinde yerine getirebilmiş” olduğu için “kendi elindeki sosyal yardım kaynaklarını gönüllü kuruluşlar eliyle kullanabilen bir kamu sosyal yardım teşkilatı olarak bu alanda etkili ve verimli hizmetler verebilmesi mümkün olmamıştır” (Çengelci, 1985: 91). Sosyal yardım alanındaki bir diğer gelişmenin 24. 2. 1968 tarihinde kabul edilen 1005 sayılı “İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani

Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun” olduğu belirtilmektedir. Düzenleme, Kore savaşına katılmış olanları da içermiştir (Çengelci, 1985: 91). Bu dönemde ayrıca, 1.7.1976 tarihinde 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Bu yasa kapsamında yer alabilmek için, “65 yaşını doldurmuş olmak, kendisine kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmamak³⁰⁰, iş görme ve çalışma gücünden yoksun olmak ve bunu tam teşekküllü hastanelerin sağlık kurulu raporu ile belgelemek, muhtaçlığını il ve ilçe idare kurullarından alınacak belgelerle tespit ettirmek, sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birinden her ne ad altında olursa olsun herhangi bir sosyal gelir elde ediyor olmamak, nafaka hakkından faydalanmıyor ve faydalanma hakkını taşıyor olmak, mahkeme kararıyla veya kanunlarla bağlanmış herhangi bir gelir sahip olmamak” sayılmıştır (Çengelci, 1995: 93). Bu dönemde ayrıca, Türk Kızılay Derneği, “ilaç ve tedavi yardımı, giyim ve para yardımı ve beslenme yardımı şeklinde yardım faaliyetlerinde bulunmuş; gönüllü bir kuruluş olan Türkiye Yardım Sevenler Derneği de gıda ve yemek yardımı, eşya ve giyim yardımı ile yardımları alanında faaliyet göstermiştir” (Topak, 2012: 210).

Türkiye’de sosyal yardımlar bu biçimde belirli bir tarihsel geçmişe sahip olsa da, bir politika seti olarak öne çıkması, esas olarak 1980 sonrası zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, korunmaya muhtaç çocuklara dönük getirilen önceki sosyal yardım uygulamalarının bir devamı olarak, 24.5.1983 tarihli ve 2828 sayılı yasa ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuştur. “Kurum’a, muhtaç durumdaki kişilere, kendi evlerinde ve ortamlarında ‘aile’ bütünlüğü içinde parasal ve/veya nesnel sosyal yardımlar sağlanması hususunda yetki ve sorumluluk verilmiştir” (Çengelci, 1985: 99-100). Çengelci (1985: 121), Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapılanmasının tarihsel geçmişine ilişkin değerlendirmesinde, sosyal yardımların gelişiminde dikkat çeken noktanın, kimi düzenlemeler dışarda bırakılacak olursa, “genellikle teşkilât kanunlarına dayanılarak bir sistem oluşturulmaya çalışılması” olduğunu belirtmektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan görüleceği üzere, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin tarihsel boyutunu oluşturan ve özellikle de çok partili dönemi içeren yardım

³⁰⁰ Buğra (2006: 54) bu şartla ilgili olarak şu belirlemeyi yapmaktadır: “Yasanın vatandaşlık temelli bir sosyal yardım anlayışıyla çelişkili görünen yanı, haketme koşulları arasında yer alan kimsesizlik koşuluydu. Bu koşul, aileye güçsüz fertlerine karşı devlet sorumluluğundan önce gelen bir sorumluluk yükleyerek devlet-vatandaş ilişkisinin mantığının geri plana itildiği izlenimi uyandırabilecek nitelikteydi.” Sosyal yardımlara dönük bu anlayış bakımından günümüze uzanan bir süreklilikten söz etmek mümkün gözükmemektedir.

türleri ile sermaye birikim süreçleri arasında bir ilişki kurmak çok olanaklı gözükmemektedir. Özellikle 1960-1980 yıl aralığını içeren ithal ikameci birikim stratejisi ile Türkiye’de de iç pazara dönük kitlesel üretim ve tüketime dönük merkezi modelin benimsenmesi, bu modelin yeniden üretimini sağlayacak ilişkilerin bütünüyle yaygınlaşmasını beraberinde getirmemiştir.³⁰¹ Sosyal yardımlara ilişkin gelişmeleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu dönemdeki faaliyetleri belirli ölçülerde, Boratav’ın (2004: 123-126) söz konusu dönem -özellikle 1962-1976 yıl aralığı- için yaptığı “popülizm”³⁰² saptamasından hareketle ele almak mümkün gözükmemektedir. Buğra’nın (2008: 159) belirttiği gibi, “formel sektörde çalışanların sosyal hakları güçlenirken, yoksullukla mücadele, yine, patronaj ilişkilerine dayanan enformel devlet müdahalesi biçimlerine ve kişisel ilişkilerin niteliğine bağlı” kalmıştır. Buğra’ya (2008: 159) göre, küçük köylülük bu dönemde de korunmaya devam etmiş ve “bu durum, şehir yoksulluğuna yönelik önlemlerin kararlılıkla, gerekli kaynak aktarımı sağlanarak hayata geçirilmesini” engellemiştir. Sallan Gül’ün (2006: 280) ifade ettiği üzere, “Türkiye’de sosyal güvenliğin gelişiminde yarı kamusal ve özel yardım ve sigorta kuruluşları etkileri olmakla birlikte, temelde kamu sosyal sigortalar kurumları ve kamu sosyal güvenlik hizmetlerinin rolü büyük olmuştur”. Topak (2012: 2010) da benzer bir biçimde “sosyal yardım alanında devletin kurumsal egemenliği”nin gelişmiş bir yapı arz etmediğini belirtmektedir. Bu anlatılanların ardından, Türkiye’de sosyal yardımların, özellikle de neo-liberal evreye kadar, genel özellikleri itibarıyla bir işgücü piyasası kurumu işlevi üstlendiğini söylemek güçtür. Bir diğer ifade ile, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun tarihsel dinamiklerinin belirlenmesinde, gelişmelerin sermaye birikim rejimleri ekseninde

³⁰¹ Bunu şu şekilde açmak mümkündür: Yoğun birikim rejimi evresinde, dünya çapında bir Fordizm oluşum eğilimleri, çevre ülkelerin ithal ikameci birikim stratejilerini benimsemesini beraberinde getirmişlerdir (Lipietz, 1993: 71-72).”Çevre ülkelerin modernizasyon ve sanayiye dayalı kalkınma çabaları Fordist üretim tekniklerinin bu ülkelerin ekonomilerinin belirli bir bölümünde kullanılmasını” sağlamış ve Fordist kitlesel üretim teknikleri ve bunlar için gerekli kurumlar transfer edilmiştir. Buna bağlı olarak, Fordist birikim rejiminin yaygınlaşması, bu ülkelerin gelişmesine önemli katkılar sunmuş, bu ülkelerde, toplam ve kişi başına gelir düzeyleri yükselmiş, belirli bir sınaî alt yapı oluşmuş ve pek çok sektörde modernleşme sağlanmış ve hızlı bir sanayileşme ve artan bir sınaî üretimden söz etmek mümkündür (Eraydın, 1992: 19, 50, 52). Ancak, uygulamada, kitlesel tüketim eğilimi olmayan pazar oluşumları söz konusu olsa da kitlesel üretim ve tüketime ilişkin merkezî modelin benimsenmesi, buna denk düşecek toplumsal ilişkilerin oluşumunu sağlamamış (Lipietz, 1993: 71-72); bu ülkelerde “kırsal bir toplumdan, kentli ve sosyal refah unsurlarını taşıyan bir topluma” dönüşümün sağlandığını söylemek mümkün gözükmemektedir (Eraydın, 1992: 50). Nitekim Eraydın (1992: 53), bu ülkelerde ücretlerin hiçbir zaman, istikrarlı bir sınaî gelişim gerekli tüketim genişlemesi düzeyini düzenli olarak besleyecek seviyelere erişmediğini belirtmektedir. Bu ise, çevre ülkeleri, “merkezî Fordizmin (...)döngüsü içine dahil etmeden başarısız olmuştur” (Lipietz, 1993: 71-72).

³⁰² Boratav ve Özuğurlu’nun (2006: 171-178) söz konusu söz konusu yıl aralığını da içerecek 1946-1979 dönemi için parlamenter popülizm saptamasında bulundukları görülmektedir.

yorumlanabileceği bir kavramsal çerçeve oluşumuna ilişkin çeşitli eklemlenme sorunlarından söz edilebilir.

1980 sonrası içeren neo-liberal evreden söz etmek gerekirse, Türkiye bu zaman diliminde, üretimin uluslararasılaşması ile uluslararası işbölümünün değişen yapısına paralel olarak, Türkiye, pek çok çevre ülkede olduğu gibi ihracata yönelik bir sanayileşme modelini benimsemiştir. Bu çalışmada, belirlemiş olduğumuz kavramsal çerçeve içerisinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin de dönüşümünü gerektirmiştir. Bu dönüşüm, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının, ihracata yönelik birikim ve bunun işgücü piyasasına dönük yansımalarının³⁰³ gerekleri ile çelişmeyecek bir biçimde, devletin üretim noktasına müdahale fonksiyonunu en az içeren ögesi olan sosyal yardımların ön plana çıkma eğilimini açığa çıkartacak bir biçimde gerçekleşmiştir. Bu aynı zamanda, buraya kadar anlatılan küresel üretim yapısına Türkiye'nin bir yarı-çevre ülke olarak eklemlenme tarzı ile de uyumludur. Dolayısıyla, görüleceği üzere, Türkiye'de yoksullukla mücadele politikaları, iktisadi programın ve birikim rejiminin dönüşümü ile paralellik arz eder. Bu çerçevede, “popülist kaygıların” bir ürünü olarak (Sallan-Gül, 2002: 117)- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun 1986 yılında kuruluşu³⁰⁴, 1992'de Yeşil Kart uygulamasının başlaması, bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ayrıca 1980 sonrası dönemde, Türkiye'de “yerel yönetimlerin yükselişi ve devletin izlediği ekonomik büyüme stratejilerinde ulusal ölçekten yerel ölçeğe doğru geçiş” (Avcuoğlu, 2009: 33) ile yoksullukla mücadele stratejisinin yerel kurum ve dinamiklere yaslanması tesadüfi olarak oluşum göstermeyen bir bütünün parçalarıdır (Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011).³⁰⁵ Fon, 01. 12. 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5263 sayılı Yasa ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Sosyal yardım faaliyetleri 81 ilde Valilikler ve 892 ilçede de Kaymakamlıklar başkanlığında kurulu bulunan toplam 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla sürdürülmektedir.

Türkiye'de yoksulluğu ve çalışan yoksulluğunu denetleme ve hafifletmede öne çıkan temel aracın, genel bir eğilim olarak sosyal yardımlar olduğu söylenebilir.³⁰⁶

³⁰³ Konuyla ilgili olarak bkz. Ansal, vd. 2000; Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008.

³⁰⁴ Yasa gerekçesinde vakıfların Cumhuriyet öncesi döneme ilişkin güçlü referansları da bulunmakta idi. Bkz. Buğra, 2006: 58.

³⁰⁵ Son yıllarda dikkat çeken noktalardan biri de, “sosyal hizmet sunumu ve yoksul yardımı konularında gönüllü faaliyetlerle yerel yönetim işbirliğinin teşvik edilmesi”dir. (Buğra, 2008: 242).

³⁰⁶ Çalışmada, son dönem sosyal yardımların anlatıldığı bu kısmın temel çerçevesi bu tezin yazarının da yazarı olarak katıldığı bir diğer çalışmada (Erdoğan ve Kutlu, 2014) çıkmıştır. Bu çalışmada, bu

Türkiye’de sosyal yardımların –bu çalışmada savunulduğu haliyle- bir rejim niteliği kazanacak biçimde sosyal politikada dönüşüm süreci içerisinde öne çıkması, işgücü piyasasına ve ekonomiye ilişkin dinamiklerin yanında sosyal güvenlik sisteminde primli rejimin dönüşümü bağlamında da değerlendirilmelidir. Türkiye’de sosyal politika uygulamaları içerisinde primli rejim-primsiz rejim arasındaki ilişkinin yönü, neo-liberal dönüşüm ile uyumludur. Buna göre, primli rejim, emeklilik yaşını yükseltme, aylık bağlama oranlarını düşürme ve sisteme katkıları artırıp yararları azaltm yönündeki düzenleyici içeriği ile bir dönüşüm yaşarken (Erdoğan, 2009: 662; Gökbayrak, 2010; Kutlu, 2010), sosyal güvenlik sisteminin primsiz rejim ayağının ise giderek genişletildiği görülmektedir. Bu dönüşümün kamu politikaları açısından “Emeklilik sigortalarına yönelik kullanılması gereken kamu kaynağının kademeli olarak azalması, sosyal yardımlara aktarılacak kaynakların artmasını sağlayacaktır” (T.C. Başbakanlık, 2005: 90) denilerek öne sürüldüğüne şahit olunmaktadır. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, sosyal koruma ve sosyal güvenliğin diğer kollarında yaşanan daraltıcı bir dönüşüm çerçevesinde oluşum gösterdiği söylenebilir.

Ayrıca, çeşitli sosyal yardımlardan ve sosyal yardım yapan kuruluşlardan³⁰⁷ söz edilebilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na³⁰⁸ bağlı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri aracılığıyla yapılan sosyal yardımlar, aile, sağlık, eğitim, engelli yardımları ve özel amaçlı yardımlar olarak gruplandırılabilir. Bu çerçevede, *aile yardımları*, yakacak, gıda, barınma; *eğitim yardımları*, eğitim materyali, şartlı eğitim yardımları, öğle yemeği yardımı, öğrenci barınma, taşınma ve iase yardımı, yükseköğrenim bursları, ücretsiz kitap dağıtımını uygulaması, engelli öğrencilerin okullara ücretsiz taşınması; *sağlık yardımları*, tedavi giderlerine yönelik yardımlar, şartlı sağlık yardımları; *engelli yardımları*, engelli ihtiyaç yardımları ve engelli öğrencilerin okullara ücretsiz taşınması ve son olarak *özel amaçlı yardımlar* ise, aşevleri ve afet yardımlarını

bölümün yazılmasında, ilgili güncellemeler ve ekler yapılarak temel olarak bu çalışmadan yararlanılmıştır.

³⁰⁷ Söz konusu kuruluşlar, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı ve Belediye ve İl Özel İdarelerini içerecek şekilde yerel yönetimler olarak sıralanabilir. Çalışmanın yapılmış olduğu dönemden bu yana kimi kurumsal değişimler olsa da başvuru koşulları, kapsam, miktar ve süreler gibi konularla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hacımahmutoğlu, 2009: 95-137. Ayrıca sosyal yardımlarla ilgili mevzuat için bkz. <http://www.aile.gov.tr/mevzuat/mevzuat>

³⁰⁸ Bakanlığın sosyal yardımlara ilişkin faaliyetlerinin temelini oluşturan belge, 2011 yılında kabul edilen 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir (08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazete).

içermektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (tarihsiz); T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2008: 44-47; Hacımahmutoğlu, 2009: 90-95, 146-153). Öte yandan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verdiği Muhtaç Aylığı da bulunmaktadır. Ayrıca il ve ilçe belediyelerinin yaptığı başta gıda, temel tüketim maddeleri ve yakacak olmak üzere çeşitli yardımlar da mevcuttur. Sosyal yardımlar ayrıca, İl Özel İdarelerinin de görev ve sorumluluk alanları arasında sayılmaktadır.

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası'nın 2'nci maddesinde, “fakruzaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar” denilerek yasanın kapsamı belirlenmiştir. Buna karşın, 4.7.2012 tarihinde kabul edilip 12 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6353 sayılı Torba Yasa ile 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası'nın 2'nci maddesine, 3 ve 4'üncü fıkra olarak şu ibare eklenmiştir:

Ayrıca, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmakla veya bu kuruluşlarca aylık veya gelir bağlanmış olmakla birlikte, Fon Kurulunca belirlenecek ölçütlere göre; hane içindeki kişi başına düşen geliri, onaltı yaşından büyükler için belirlenen aylık net asgari ücretin 1/3'ünden az olan kişilerden fakir ve muhtaç durumda bulunanlar da bu Kanun kapsamındadır.

Her türlü afetten zarar görenler ve şehit yakınları ile gaziler ise, Fon Kurulu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca belirlenecek kriter ve süreler çerçevesinde bu Kanun ile sağlanacak haklardan yararlandırılır.

Böylelikle, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nda, yardım talebini içeren bireysel başvurudan sonra ve sosyal yardım inceleme görevlilerinin hane incelemesi ve gerek duyulduğunda yapılan çevre araştırmasının ardından sosyal yardım kararını veren Vakıf Müttevelli Heyeti, başvuran kişinin yaşadığı hanede sosyal güvenlik kapsamında bir kişi olsa da, belirlenen muhtaçlık gelir düzeyini, hane özelliklerini ve haneye ilişkin kimi diğer özel durumları değerlendirerek yardım yapılması yönünde karar verebilmektedir. Bu çerçevede, kimi sosyal yardımlara erişimi, sosyal sigorta yoklamasına bakılmaksızın, muhtaçlık gelir tespiti yoklamasına bağlı kılan bir düzenleme ile Türkiye'de sosyal yardım rejiminin oluşumunun, işgücü piyasasında sosyal güvenlik kapsamında kayıtlı olan kişi ve hanehalklarını içerecek şekilde bir oluşum gösterdiği görülmektedir. Sosyal yardımların kapsamının belirlenmesinde –her yardım türü için olmasa da- sigorta yoklamasını kaldıran ve gelir esasını getiren düzenleme, primli rejim bünyesindeki kişi ve hanehalklarının da sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısına içerilmesi ile birlikte toplumda sosyal yardım kapsamına giren kişi sayısının genel bir eğilim olarak artış göstereceğini

öngörmek mümkündür. Asgari ücretin 6 aylık dönemler halinde belirli miktarlarda artacak olması, gelire dayalı muhtaçlık sınırının da doğrudan yükselmesi anlamına geleceğinden, özellikle düzensiz ve düşük gelire dayalı hanehalklarının varlığı ve yaygınlığı düşünüldüğünde, yardımların ulaştığı hedef nüfusun da artacağı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca hane yapısının kalabalıklaşmasının ve çok çocuklu hane yapısının pekişmesinin de, kapsam altına alınan nüfusu artıracak dikkate alınmalıdır. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin kapsadığı kişi sayısının genişleyerek oluştuğu da belirtilmelidir. Nitekim nicel veriler de bu tahmini doğrulamaktadır. Kişi başına aylık gelir durumu baz alındığında, brüt asgari 1/3'ünün altında bir gelire sahip olan kişi sayısı 2012 yılında 10.401.410; hane sayısı 2.517.918 iken, 2013 yılının ilk 4 ayında, aynı gelir düzeyine sahip kişi sayısı 11.454.437, hane sayısı ise, 2.751.742'ye çıkmıştır. Bu sosyal yardım rejimi altında, gelir temelli ve teknik olarak sosyal yardım kapsamındaki nüfusun giderek arttığını göstermektedir.³⁰⁹

Bu çerçevede, sosyal yardım rejimi bünyesindeki yardım türleri ve yoklama/uygunluk kriterleri, yardım rejiminin oluşum köklerini de içeren çalışma ve işgücü piyasası bağı temelinde tasnif edilebilir. Buna göre, kimi yardım türleri, sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olma veya bu kuruluşlardan aylık veya gelir alma yoklaması yapılmaksızın, hanede kişi başına düşen gelirin, muhtaçlık sınırının altında kaldığı yoksul hanelere dönük gıda (koli ya da çek), yakacak, eğitim materyali gibi yardımları içerir. Bu hanelerde kayıtlı-kayıtsız çalışan olması, yardımın verilmesi açısından bir kriter olarak belirmemektedir. İkinci grup yardımlar, işsizlik ödeneği ve sigorta yoklamasına dayalı Şartlı Eğitim³¹⁰ ve Sağlık³¹¹ Yardımları, Engelli Yakını

³⁰⁹Bkz. <http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/92-sosyal-guevenlik/sosyal-yardmlar/225-tuerkiye-sosyal-yard-m-istatistikleri> (18.11.2014). Bu kaynaktaki bilgiler, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2012 Yıllık ve 2013 Mart Sosyal Yardım İstatistik Bültenleri'nden elde edilmiştir. İlgili bültenlere erişilememesi nedeniyle bu kaynağa referans verilmiştir.

³¹⁰ Bu yardım kapsamında, “her takip ayı için; ilköğretim erkek çocuklarına aylık 35 TL, ilköğretim kız çocuklarına aylık 40 TL, ortaöğretim erkek çocuklarına aylık 50 TL, ortaöğretim kız çocuklarına aylık 60 TL ödeme yapılır”. Yardımdan yararlanabilmek için “fayda sahibi (çocuk) adına yardım başvurusu yapan kişinin kendisinin ya da yaşadığı hanedeki herhangi bir bireyin sosyal güvenceli olmaması ve ilgili hanenin muhtaç durumda olduğunun Müteveli Heyeti kararıyla tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca fayda sahibi çocuğun örgün eğitimde okuyor olması ve yatılı okula devam etmiyor olması gerekmektedir” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a: 18-19).

³¹¹ Bu yardım kapsamında, “Sağlık Bakanlığı'na belirlenen sağlık kontrol aylarında çocuğun takip ve izlemelerini düzenli olarak yaptıran, öncelikle çocuğun annesine, çocuğun babasına veya çocukla aynı hanede yaşayan ve çocuğun bakımını üstlenen reşit bir bireye, çocuğun kız veya erkek olması fark etmeksizin en fazla 72 aylık (6 yaş) olana kadar aylık 35 TL yardım yapılır”. “Bu yardım kapsamında haksahibi olabilmek için, fayda sahibi çocuk adına yardım başvurusu yapan kişinin, yaşadığı hanede sosyal güvenceli herhangi bir bireyin olmaması ve ilgili hanenin muhtaç durumda olduğunun MH kararıyla tespit edilmesi gerekmektedir.” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a: 22-23). Şartlı gebelik yardımında ise, Sağlık Bakanlığı “tarafından belirlenen sağlık kontrol aylarında takip ve

Aylığı (2022), Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakit Yardımı³¹² ve Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardımı³¹³dır. Üçüncü grup yardım türü ise, hanede sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi veya bu kuruluşlardan aylık veya gelir alan olsa da gelir yoklamasına dayalı(65 Yaş Aylığı (2022) ve Engelli Aylığı (2022))³¹⁴ yardımlardır.³¹⁵

Bu çerçevede, sosyal yardım rejimi içerisinde, yardımların ve yardımların ulaştığı kişi ve hanelerin çalışma ve işgücü piyasası deneyimi bağı çerçevesinde, sigorta ve gelir yoklaması üzerinden, çalışma yoklamasına tabi tutuldukları söylenebilir. Hanehalklarına dağıtılan yardımlar da bu bağ temelinde bir bölümlenmeye uğramıştır. Sosyal sigorta yoklamasına dayalı yardımların, kayıtdışı çalışan yoksul hanelere; sosyal güvenlik kapsamında bir kişini varlığı halinde gelir temelli muhtaçlık kriterine dayalı yardımların ise, hanede kayıtlı çalışan olsa da gelir ya da hanehalkı özellikleri gereği, hanede kişi başına düşen gelir düzeyinin muhtaçlık kriterinin altında kaldığı kayıtlı çalışan yoksul hanelere yöneldiği söylenebilir.

izlemlerini düzenli olarak yerine getiren haksahiplerine gebelik, doğum ve lohusalık yardımları yapılmaktadır.”Şartlı gebelik yardım programı kapsamında SYD Vakıfları tarafından hanenin muhtaçlık durumunun ortadan kalktığı durumunun sosyal inceleme raporu ile yerinde tespit edilmesi halinde yardımın MH tarafından fesih edilmesi gerekmektedir.” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a: 28-30).

³¹² Bu program kapsamında, “aylık 250 TL olmak üzere, her iki ayda bir düzenlinakdi ödeme yapılır”. Program kapsamında, “son resmi nikâhlı eşi vefat etmiş, hâlihazırda evli olmayan, kendisi ya da içinde bulunduğu hanedeki herhangi bir kişi kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve fakir ve muhtaç durumda olduğu Müteveli Heyetti kararıyla tespit edilen kadınlar bu yardım programından faydalandırılır”. Ayrıca, “başvuru yapan kadın, çocuklarından ayrı yaşıyorsa ve sadece onların sağlık güvencelerinden yararlanıyorsa (sağlık provizyonu yakınından dolayı verilmişse), MH tarafından muhtaç kabul edilmesi kaydıyla, bu yardım programından faydalanır”. Kadının, “sosyal güvenceli olduğu” ya da “içinde yaşadığı hanedeki herhangi birisinin sosyal güvenceli olduğu”nın belirlenmesi durumunda, yardım kesilir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a: 14-16).

³¹³ Bu program kapsamında, “aylık 250 TL olmak üzere, her iki ayda bir düzenlinakdi ödeme yapılır”. Yardım programı, “askere gitmiş veya gidecek olan kişinin, hâlihazırda sosyal güvencesi olmayan; fakir ve muhtaç durumda olduğu müteveli heyeti kararıyla tespit edilen, resmi nikâhlı eşi veya anne/babası bu yardım programından faydalandırılır. Bu yardım programından faydalandırılma sırasıyla; askerin eşi, anası ve babası ile sınırlandırılmıştır” ve “askerin kendisi, kardeşleri, büyük anne ve büyük babası vb. gibi yakınları bu yardım programından yararlanamaz” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a: 10).

³¹⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013a. Ayrıca, Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardımı Programı, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakit Yardımı Programı ve Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı Programı uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014a.

³¹⁵ Öte yandan, 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamındaki yardım türleri olan Engelli Yakını Aylığı, 65 Yaş Aylığı ve Engelli Aylığı’nda sigorta ve kriter yoklamasının daha katı bir biçimde yapıldığı söylenebilir.

Evde bakım aylığı olarak bilinen³¹⁶ ve bakıma muhtaç engellinin yakınına verilen nakdi yardım türünde de sigorta yoklaması yapılmaksızın, muhtaçlık kriterine göre karar verilmektedir. Dolayısıyla, bu da kayıtlı ya da kayıtdışı çalışan yoksul hanelere dönük potansiyel bir sosyal yardım olarak değerlendirilebilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü'nce verilmekte olan bu yardım türünün, 06. 02. 2014 tarihli 6518 sayılı yasal düzenleme³¹⁷ ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nca verilmesi hüküm altına alınmıştır. Yine Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü'nün verdiği bir diğer yardım ise, “çocuk parası” olarak bilinen Sosyal ve Ekonomik Destek'tir. Bakanlık bünyesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü kapsamında Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri tarafından yapılan bu yardım da sigorta yoklamasına bakılmaksızın, “yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük seviyede dahi sürdürmekte güçlük çeken kişilere ve ailelere kaynakların yeterliliği ölçüsünde yapılan ayni ve nakdi destekleri” içermektedir. Yardım çocuk temellidir.³¹⁸

Türkiye’de sosyal yardımlar içerisinde Şartlı Nakit Transferi, mevcut adıyla Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı (ŞESY) uygulaması, Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) (2001-2007) kapsamında başlamış olup, nakit yardım yoksul ailelere koşullu olarak verilmektedir. 2001 krizinin etkilerini hafifletmeyi amaçlayan SRAP’ın kapsamı “ekonomik güçlükler nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen veya düzenli sağlık kontrollerini yaptıramayan, nüfusun en yoksul yüzde 6’lık kesimine dahil olan aileler” şeklinde çizilmiştir (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007b: 59). Dünya Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 14 Eylül 2011 tarihinde imzalanan ve 28 Kasım 2011 tarihinde yürürlüğe giren ikraz anlaşmasına dayanarak 2003 yılından bu yana uygulanmaktadır. Bu program kapsamında “yapılan ödemeler, 2006 Mayıs ayına kadar Dünya Bankası’ndan alınan kredi ile finanse edilmiş olup, bu tarihten sonraki ödemelerde

³¹⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik, 30.07.2006 tarih ve 26244 sayılı Resmi Gazete, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.10545&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Bakima%20Muhta%20Özürlülerin%20Tesbiti%20ve%20Bakim%20Hizmeti%20Esaslarının%20Belirlenmesine%20İlişkin%20Yönetmelik>

³¹⁷ 6518 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 19.02.2014 tarih ve 28918 sayılı Resmi Gazete. İlgili değişiklik 6158 sayılı yasanın 21’inci maddesi ile yapılmış olup, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Yasası’nın ek 7’inci maddesi değiştirilmiştir.

³¹⁸ Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/uygulamalar/sosyal-ve-ekonomik-destekler>

tamamen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kaynakları kullanılmıştır” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014: 17). Proje, hızlı yardım, kurumsal gelişim, şartlı nakit yardımları ve yerel girişimler olmak üzere dört temel ayaktan oluşmaktadır (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2008: 42; Hacımahmutoğlu, 2009: 153). ŞESY kapsamında eğitim, sağlık ve gebelik olmak üzere üç tür yardım bulunmaktadır. ŞESY ödemelerinde 2009 yılı itibarıyla en büyük pay yüzde 71,9 ile eğitim yardımına aittir. Sağlık yardımı yüzde 27,9; gebelik yardımı ise, yüzde 0,2’lik düzeydedir. 2009 yılı Mart ayı itibarıyla, ŞESY uygulamasını hak eden hane sayısı, 1.037.250 olarak belirlenmiştir. Bu sayı, 2006 yılında 855.906, 2007 yılında 955. 411, 2008’de ise, 992.323 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, ŞESY’den yararlanan kişi ve hane sayısında yıllar içerisinde belirgin bir artış olduğu gözlemlenmektedir (Esenyel, 2009: 50, 56-58, 71, 75). ŞESY kapsamında 2013 yılı Haziran ayı itibarıyla 2. 775. 288 çocuğun bu kapsamdaki yardımlardan yararlandığı belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 120).

Sosyal güvenlik kapsamı dışında olup sağlık hizmetine erişemeyen toplum kesimleri için getirilmiş olan önlem Yeşil Kart uygulamasıdır (DPT, 2007: 33). Yeşil Kartlılar, 01.01.2012 yılı itibarıyla genel sağlık sigortası³¹⁹ (GSS) kapsamına alınmışlardır. Bu tarihten önce Yeşil Kart sahibi olan ve ilerleyen zaman diliminde hak sahipliği sürenler, yardımlardan yararlanmayı hak sahiplikleri sona erene kadar sürdüreceklidir. Bu kişiler, süre bitiminin izleyen süreçte, en geç bir ay içerisinde ikamet ettikleri yerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nda gelir testi yaptıracaklardır. Test sonucuna göre, aile içerisinde kişi başına düşen aylık ortalama gelirleri muhtaçlık taban gelirinin altında olanlar, primini devletin karşılayacağı, sağlık hizmetlerinden yararlanacaklardır. Kadına dönük sosyal yararlar kapsamında ise, çalışan kadına ayda 300 TL kreş yardımı, 0-3 yaş bebeklere mama ve bez katkısı, Organize Sanayi Bölgeleri’nde ücretsiz kreş, çocuk parasında aylık nakit artış gibi tartışmalar yürütülmektedir.

Orta Vadeli Program’da (2013-2015), gelir dağılımında iyileştirmenin temel olarak “sektörel politikalar ve sosyal transferler aracılığıyla” gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Sosyal transferler denildiğinde ise, esas olarak sosyal yardımlardan söz edilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a: 21, 55-56). Onuncu Kalkınma

³¹⁹Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tozan, 2014.

Planı'nda (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 43, 46), sosyal hizmetleri de içine alacak bir biçimde, aile eğitimi programlarının yapıldığı, ailelere dönük danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırıldığı, yoksul aileler yönelik sosyal yardım uygulamalarına hız verildiği ve “eğitim alanındaki sosyal yardımlarda alt gelir gruplarına önem” verildiği kaydedilmiştir. Bu alandaki sosyal yardımların 2007-2013 yıl aralığını içeren Dokuzuncu Plan döneminde, iki katına çıkartıldığı ifade edilmiştir.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, sosyal yardımların ulaştığı kişi sayısı, sosyal yardımlara dönük harcamalarda ve sosyal yardım türlerinde belirli bir artış dahilinde oluşum içerisinde olduğu görülmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009: 78, 161-163; T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK, 2009: 13-14, 18; ÇSGB, 2013; T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a; 32-42; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 25, 43; T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014b). Örneğin, Ulusal İstihdam Stratejisi’nde, (ÇSGB, 2013), sosyal yardım harcamalarının GSYH’ye oranının 2002 yılında, yüzde 0,5 iken, 2010 yılında yüzde 1,2 düzeyine çıkartıldığı, 2023 yılında ise, yüzde 3’e yükseltileceği hedefinden söz edilmektedir. Yentürk’ün (2013: 437) yoksullara dönük kamu harcamalarıyla aldığı çalışması da, 2006-2012 yılları arasında toplam sosyal koruma harcamaları içinde sosyal hizmet ve sosyal yardım harcamalarının payının artış içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu artış ve çeşitlenmeye karşın sosyal koruma harcamaları içinde yoksullara dönük harcamaların oranı düşük kalmaktadır. Sağlık harcamalarının GSYH’ye oranı 2012 yılı için yüzde 4,11; sigorta ve emeklilik ödemelerinin GSYH’ye oranı yüzde 7,96 dolayında gerçekleşmişken, ödeme gücü olmayanların GSS primleri dahil sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar için yapılan harcamaların GSYH’ye oranı yüzde 1,21 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında bu harcamanın GSYH’ye oranı yüzde 0,88’dir (Yentürk, 2013: 438). Aynı şekilde Albayrak (2013: 647-648) da gelir dilimlerine göre kamu transferlerinin payları ve gelir dilimlerine göre kamu transferlerinin toplam gelirler içerisinde paylarının 2003 ve 2010 yıllarını arasında arttığını göstermektedir.

Aşağıda sosyal yardımlara dönük hem uygulama hem de kurumsal bazda harcamalarının nicel gelişimine ilişkin bilgiler sunulmuştur:

Tablo 1. Sosyal Harcamaların Gelişimi

(GSYH'ya Oranlar, Yüzde)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013(1)	2014(2)
EĞİTİM	3,2	3,4	3,9	4,0	4,0	4,2	4,4	4,5
SAĞLIK	4,1	4,3	5,0	4,6	4,4	4,4	4,5	4,4
SOSYAL KORUMA	7,5	7,3	8,4	8,5	8,5	9,0	9,4	9,5
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar	6,7	6,6	7,5	7,6	7,5	7,9	8,3	8,4
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler	0,5	0,5	0,7	0,7	0,9	0,9	1,0	1,0
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
TOPLAM	14,8	15,0	17,3	17,1	16,8	17,6	18,3	18,4

(1) Gerçekleşme tahmini

(2) Program

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 54.

Tablo 2. Sosyal Yardım Hizmeti Veren Kuruluşların Sosyal Yardım Harcamaları

Kurum	Yardım Türü	2009		2010		2011		2012	
		Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Yaşlı ve Özürlü Aylığı	1 321 373	2 366 527	1 363 670	2 562 228	1 337 989	2 795 433	1 228 355	2 911 191
	Muhtaç Aylığı (Çocukları Muhtaç Aileler)	35 756	78 266	35 298	94 842	41 778	140 736	49 461	199 161
	Evde Bakım	204 652	959 303	284 595	1 567 245	352 859	2 271 343	398 335	2 944 114
	SYDV'ler (Fon) Tarafından Verilen Tüm Sosyal Yardımlar	3 084 062	2 379 375	2 394 088	2 032 537	3 722 018	2 622 412	2 264 315	3 099 582
	Genel Sağlık Sigortası Primleri	-	-	-	-	-	-	7 467 871	4 072 864
Sağlık Bakanlığı	Yeşil Kart Uygulaması	9 647 131	5 506 000	9 451 583	4 951 034	8 928 943	5 164 328	-	-
Vakıflar Genel Müdürlüğü	Muhtaç Aylığı (yetim ve özürlüler)	3 629	13 425	3 662	13 362	3 520	14 681	3 513	15 779
	İmarat Hizmetleri	137 100	88 909	21 746	17 074	20 215	20 716	20 215	22 831
	Vakıf Gureba Hastanesi Fakir Hasta Tedavileri	6 975	1 068	7 414	1 087	-	-	-	-
	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	10 000	3 756	10 000	2 709	10 000	2 930	15 000	7 183
MEB	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	184 295	151 596	211 911	188 637	234 188	266 186	234 516	342 515
YURTKUR	Burs (yükseköğretimdeki muhtaç öğrenciler)	198 707	375 601	234 130	535 108	320 912	804 125	348 904	1 021 217
TKİ	Kömür Yardımı	-	594 500	-	557 798	-	654 306	-	631 366
TTK	Kömür Yardımı	-	15 425	-	20 650	-	12 836	-	11 630
Belediyeler	Tüm Sosyal Yardımlar	-	484 860	-	452 813	-	543 685	-	634 908
TOPLAM		-	13 018 611	-	12 997 124	-	15 313 717	-	15 914 341
TOPLAM/GSYH (Yüzde)		-	1,37	-	1,18	-	1,18	-	1,12

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 125-126.

3. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Sosyal Yardımlar: Kavramsal Bir Tartışma

AKP’li yıllar, sosyal yardım alanında yeni bir kurumsallaşmaya tanıklık etmiştir. Buna göre, sadece merkezi kamusal yardımlar değil, yerel yönetimlerin yaptığı sosyal yardım uygulamaları ve özel sosyal yardım bünyesinde toplanabilecek, Deniz Feneri, Kimse Yok Mu?, Cansuyu gibi derneklerin yaptığı sosyal yardımlarda da belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bunları, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin “yardım edici” ayağı olarak belirleyebiliriz. Bu üçlü yapı, yaptıkları yardımlarla sadece uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda paradigma düzeyinde de sosyal yardımların, Türkiye’nin iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarının içerisine güçlü bir biçimde yerleşmesini sağlamıştır. Bir yandan da sosyal yardımlar, bu üç yapının, sosyal politika ile ilişkilendiği alanları inceleme konusu haline getirmiş sosyal bilim araştırmaları açısından da üzerinden atlanamayacak derecede önemli bir yer edinmiştir. Sosyal yardımlar, belirtilen üç yapının içerisine yerleştikçe, 2000’li yıllarda iktidarın ve giderek toplumsal sistemin yeniden üretimi açısından önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. Bu nedenlerden ötürü, AKP ve AKP’li yılları, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin oluşumu bakımından ayrıca ele almanın gerekli olduğunu düşünüyoruz ve hatta Türkiye’de sosyal yardımların bu dönemde bir rejim niteliği kazandığını görüyoruz. Burada anılan siyasal özne ve dönem tüm yönleri ile değil, Türkiye’de sosyal politikanın dönüşümü (Erdoğan, 2009) ve sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının yükselişi ve bunun etrafında oluşmuş, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişki setleri bakımından ele alınacaktır.

Türkiye’de sosyal yardımları tartışırken, AKP ve AKP’li yılları, ayrıca ele almanın gereğine işaret etmişken; bu noktada, AKP ve sosyal yardımlar arasındaki ilişkinin, öncesiz ve tarihsiz olmadığını da belirtmek gerekir. AKP’nin örgütlenme ve çalışma tarzı bakımından Milli Görüş geleneği ve Refah Partisi ile benzerlikler taşıdığı (Bakırer ve Demirel, 2009: 154-158, 172; Özdemir, 2014: 284), hatta sosyal yardımlara dönük bakış açısının, önemli ölçüde Refah Partisi döneminden miras kaldığı belirtilmektedir. Bakırer ve Demirel’e göre (2009: 158), Refah Partisi, siyasal desteğini önemli ölçüde, kentli, esnaf, zanaatkâr, konut türü olarak gecekonduda ikamet eden, “düşük gelirli ve sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenler”den almıştır. Parti, toplumun bu kesimlerine, “yardımlaşma ve hayırseverlik ahlakı içeren adil ve eşitlikçi İslami bir söylem ile yaklaştı” ve

yönetimlerinde yer aldıkları belediyelerin sosyal yardım ve sosyal hizmet olanaklarını da bu kitlelere dönük olarak genişletmiştir.

AKP ise, bu tür bir mirası devralmış ve farklı bir biçim ve içerik ile yeniden üretti. AKP, “yerel yönetimlerdeki başarıyı, ulusal düzlemdeki başarıya giden bir yol olarak” kabul etmiştir (Erder ve İncioğlu, 2008: 17) ve bu çerçevede, yerel yönetimlerin olanaklarını, bu stratejiyi yaşama geçirme hedefine uygun olarak seferber etmiştir. Belediyelerin görünen sosyal yüzü olan sosyal yardımlar da bu olanaklar arasında en çok öne çıkan uygulamalar arasında yer almıştır. Nitekim, Erder ve İncioğlu (2008: 23) da “‘muhtaçlara yardım’ uygulamalarının ‘sosyal belediyecilik’ olarak kurumsallaş”tığını belirtmektedir.

AKP, parti programı olarak, neo-liberal ekonomik politikaları savunmaktadır. AKP’nin Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda, “Sürekli ve Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Stratejisi” altında, yoksulluk ve işsizliğin azalacağı, “gelir dağılımında adalet” sağlanacağı ileri sürülmüştür. Bu stratejinin ekonomik ilkeler bazında içeriğine bakıldığında, Parti’nin, “tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yana” olduğu belirtilmiş ve “devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiği” benimsenmiştir. Özelleştirmelerin savunulduğu programda, devletin ekonomideki yeri, “düzenleyici ve denetleyici” olmakla sınırlanıyordu. Özel sektör öncülüğünde bir büyüme anlayışı benimseniyor ve “teşebbüs özgürlüğü”nün gerçekleştirilerek, “özel teşebbüse hamle yaptıracak siyasi, bürokratik” değişimin ve “anlayış değişimi”nin sağlanacağı ifade edilmiştir (AK Parti, 2002: 33-35).

Bu programın uzantısı olan sosyal politika ve sosyal devlet anlayışının odağına ise, “yoksullar, bakıma muhtaç yaşlılar, çocuklar ve işsizler”, “zor durumdaki vatandaşlar”, “fakirler”, “düşkünler”, “hastalar”, “özürlüler” gibi toplumsal kesimler yerleştirilmiştir. Ayrıca AKP, sosyal devlet hizmetlerinin yerine getirilmesinde, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör işbirliğine dayalı bir yönetim modeli benimsemektedir (AK Parti, 2002: 71).

Bu çerçevede, neo-liberal programın, tamamlayıcı sosyal boyutu biçiminde gerçekleşen sosyal yardımlar, bir yandan neo-liberalizmi gizlemiş ve AKP’nin yoksullar açısından görünen yüzü olmuş; diğer yandan ise, yoksulların geçim ve hayat şartlarını belirli ölçülerde de olsa yükseltmişti. Bu perdelemenin diğer yüzü olarak gerçekleşen yoksulun geçim koşullarını yükseltme eğilimini AKP’nin bir başarısı olarak değerlendirebiliriz. AKP’nin bir diğer başarı ve katkısı, uzun iktidar dönemi ve

Türkiye’de ideolojik ve siyasal yapıya yön verebilme gücü ve yeteneği ile sosyal yardımları topluma, devlet, hükümet ve partinin ortak sosyal hizmet ve etkinliği olarak sunabilmiş ve bunun etrafında bir ideoloji yaratabilmiş³²⁰ olmasında yatmaktadır. AKP, yukarıda da işaret edildiği üzere, sosyal yardımları, topluma belirli bir “hizmet anlayışı” çerçevesinde ve İslami, muhafazakâr motif ile sunmuş ve böylelikle küresel bir eğilim olarak genişleyen yeni-sağ ve yeni-muhafazakâr anlayış ve uygulamalar ile örtüşmüştür. Bu gelişmeler, Yıldırım (2009) tarafından, “neo-liberal popülizm”, Bakırezer ve Demirer (2009) tarafından, “yeni sağ hayırseverlik”, Köse ve Bahçe (2009b) tarafından, “devlet hayırseverliği” gibi kavramsallaştırmalar ile birlikte anılmaktadır.

Bunun sosyal politika alanındaki uzantısı ise, sosyal politika ve sosyal korumaya ilişkin kamusal yükümlülüklerin neo-liberal dönüşümün bir uzantısı olarak, Yalçın Akdoğan’ın da işaret ettiği üzere, muhafazakâr yaklaşım ile uyumlu olarak, sosyal korumanın, “gönüllü demokratik kurumlar, sivil örgütler ve aile” (Akdoğan, 2004) aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Kuşkusuz AKP döneminde, sosyal yardımlar alanında devletin etkisi zayıflamamış; tersine merkezi yönetim ve yerel yönetimlerle birlikte genişlemiş gözükmektedir. Bakırezer ve Demirer (2009: 174) de benzer bir noktaya işaret etmekte ve “devletin sosyal yardım alanından çekilmesini savunmadığı gibi, aksi yönde kuvvetli bir pratiği” benimsediğini ifade etmektedir.

Ancak bu da tek yönlü bir gelişim olarak değil, neo-liberal yeniden yapılanma ile iki boyutlu bir uyumlulaşma biçiminde gerçekleşmektedir. İlk olarak, sosyal yardımlar, neo-liberal yeniden yapılanmanın sosyal koruma ve devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine dönük sonuçlarını tamamlayıcı bir işlev üstlenmiştir. Bir diğer ifade ile, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının dönüşüm sürecine, emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminde ücret dışı bir geçim aracı olarak eklemlenmiştir. Böylelikle, işgücü piyasasını düzenlemenin dolaylı bir yolu olarak belirmiştir. Sosyal yardımlar, bu yönüyle, neo-liberal programın sosyal boyutu ve Türkiye’nin neo-liberalizmle uyumlulaşma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. İkinci olarak, sosyal yardımlar, Yalman’ın (2007: 656) da işaret ettiği üzere, neo-liberal “yapısal uyumun siyasal ve toplumsal maliyetini asgari indirmeye yönelik aktif bir sosyal politikaya duyulan gereksinimin

³²⁰ Bu belirleme, çalışmanın alan araştırması kapsamında, bir yardım alıcının sarf ettiği, “Devlet kim, hükümet kim, aynı ikisi de bir, aynı” ifadelerinde karşılık bulmaktadır. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009: 33) de benzer bir noktaya işaret etmektedir.

bir sonucudur”. Bu da ancak devletin işgücü piyasasına müdahalesinin neo-liberal dönüşümü ile en uyumlu olabilecek bir sosyal politika aracı olan sosyal yardımlar aracılığı ile gerçekleşebilecektir. Böylelikle, her iki uyumlulaşma uğranın birbiri ile iç içe geçmiş olduğunu da görmüş oluyoruz.

Burada, sosyal yardımların etki alanını sadece yoksullar ve yardım alanlarla sınırlı tutmanın yanlış olacağı düşüncesindeyiz. Yardımlar aracılığıyla sadece yoksulların değil, toplumun kimi diğer kesimlerinin de siyasal desteğinin alındığı söylenebilir. Bu noktada bir parantez açmakta fayda var. Çalışmanın alan araştırması kısmında da belirtileceği üzere, sosyal yardımlar, bir yandan toplumun yardım alan ve almayan belirli bir kesiminin, siyasallaşmanın ve siyasal bağlanmanın belirli düzeyleri³²¹ ile AKP etrafında toplanması ile sonuçlanırken diğer yandan toplumun azımsanmayacak bir niceliğe sahip bir kesiminin de, yine ve belirli bir siyasallaşma düzeyi ile AKP ve dolayısıyla sosyal yardımlar karşısında konumlanması şeklinde bir sonuç da doğurmuştur. Kanımızca, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, ideolojik ve siyasal yapıya ilişkin boyutlarının en önemli özelliklerinden biri budur.

Sosyal yardımlar, sadece sosyal yardımların teknik çerçevesinin artışının yoksullar üzerindeki etkisi ile değil, aynı zamanda yardımları çevreleyen iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapının içerisine, belirli siyasal ilişkilerle eklemlenmiş ve bu ilişkilerin yeniden üretimini beslemiştir.

Sosyal yardımlar, AKP’nin kendisini, fiiliyattaki siyasal hattın dışında, başka bir biçimde topluma sunma biçiminden, Recep Tayyip Erdoğan’ın şahsı ile birleşmiş bir biçimde³²², bütün bir parti ve iktidarın topluma sunulmasına kadar geniş bir yelpazede göz önünde bulundurulması gereken süreçlerle birleşerek, siyasallaşmıştır.

Türkiye’de sosyal yardımlar, sosyal politika araçları içerisinde, örgütlenme biçimi itibarıyla teknik ve kurumsal olarak, belirli bir karşılıklılık ilkesine dayalı olarak verilmemektedir; ancak bunun bir istisnası, Şartlı Eğitim ve Sağlık

³²¹ Burada, yardım alan ve almayan toplum kesimlerinin AKP etrafında siyasallaşma ve siyasal bağlanma biçimlerini mutlaklaştırmamak ve siyasal destekte meydana gelebilecek muhtemel kayma ve azalmalara dönük pay bırakmak amacıyla “belirli bir düzey” ifadesi kullanılmıştır.

³²² Bu noktada, 30 Mart 2014 yerel seçimleri öncesinde, AKP’nin seçim stratejisinin ve onun bir parçası olan seçim şarkısının bizzat Başbakan Erdoğan etrafından örülmesi ve şarkının sözleri arasında yer alan, “*gariplere sırdaş olan, mazlumlara yoldaş olan Recep Tayyip Erdoğan*” ifadelerini anımsıyoruz. Bu sözlerde temsil olunan, sosyal yardım alıcısı “garip” ve “mazlumlarla”, Başbakan Erdoğan şahsında kurulan “sırdaşlık” ve “yoldaşlık” ilişkilerinin önemli ölçüde sosyal yardımlar temelinde oluştuğunu ve yeniden üretildiğini düşünülebiliriz. Yılmaz (2013: 36) da, “yardımlar ve yoksullarla kişiselleştirilmiş bağlar vasıtasıyla güçlendirilen ve AKP ile Başbakan ve 12. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan’ın kişiliğinde tecessüm eden bir siyasal sermaye birikimi”nden söz etmektedir.

Yardımları'dır. Bu yardım türünde, aile, yardım karşılığında çocuklara ilişkin eğitim ve sağlıkla ilgili zorunlulukları yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır. Bununla birlikte, bizim burada tartışmaya çalıştığımız, karşılıklılık, sosyal politikanın sınırları içerisinde ele alınabilecek bir karşılıklılık değildir. Bu noktada, karşımıza “sosyal politikanın sınırları dışında”, siyasal, ideolojik ve toplumsal alanda örgütlenmiş bir karşılıklılık çıkmaktadır. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardımları çevreleyen ve aynı zamanda sosyal yardım rejimine içkin siyasal ve ideolojik yapı içerisinde, sosyal yardımların belirli bir karşılıklılık ilişkisi³²³ oluşturduğu belirtilmelidir.

Öncelikle, sosyal yardımlar, yardımı alma koşullarını barındıranların, yoksul ve yardıma muhtaçların, yurttaş olmaktan kaynaklı kazanılmış bir sosyal hakkı gibi değil, iktidarın dağıttığı bir lütuf gibi sunulmaktadır. Bu olgu, çalışmanın alan kısmında gösterildiği gibi, yardım alıcılarda minnet ve borçluluk duygusunun oluşumuna kaynaklık etmektedir. Oluşan bu duygunun yerine getirilmesi ise, çoğunlukla yerel ve genel seçimlerde oyunu yönetici parti ve kişiden yana kullanma biçiminde gerçekleşmektedir. Bu güçlü eğilim benzer bir biçimde, alan araştırmamız sırasında gözlemlenmiştir; ki bu iktidarın yeniden üretimi olarak da somutlaşmaktadır.

İkinci olarak, dinsel bir zeminden³²⁴ söz etmek mümkün gözükmemektedir. AKP’nin siyaset pratiği, sahip olduğu muhafazakar karakteri, pek çok uygulamanın

³²³ Yılmaz (2013: 66), söz konusu karşılıklılık ilişkisinin, bir siyasal içerme aracı olmanın çok ötesinde anlamlar içerdiğini düşünüyor. Yılmaz’a (2013: 36, 49, 66) göre, sosyal yardımlar aynı zamanda, kendisi temelinde bir cemaat oluşumunu da barındırıyor. Bu noktanın, inceleme nesnesinin analizi bakımından, önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira, sosyal yardımlar üzerine yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı, sosyal yardım programının içeriğine ve onun etkilerine odaklanıyor. Oysa ki, Yılmaz’ın da kavramsallaştırması ile “sosyal yardım alanı”nın kendi iç özgün oluşumunun tartışılması, sosyal yardımlara ilişkin dönüştürücü programın da bu alanın özelliklerinden etkilenme potansiyelini görmemiz açısından oldukça anlamlı olacaktır. Bu anlamda, Yılmaz’ın çalışmasının metodolojik katkısının, bizim bu tezde yapmaya çalışacağımız gibi, güçlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yılmaz (2013: 36, 66), sözünü ettiği cemaat oluşumunu şu şekilde ifade ediyor: “ (...) finansal genişlemeye dayalı neoliberal muhafazakâr popülizm, bir taraftan sözcüğün hem iktisadi hem de siyasal-sosyal anlamında bir çifte borç toplumunun oluşumunu hızlandırırken, diğer taraftan da yardımlar ve yoksullarla kişiselleştirilmiş bağlar vasıtasıyla güçlendirilen ve AKP ile Başbakan R. T. Erdoğan’ın kişiliğinde tecessüm eden bir siyasal sermaye birikimini teşvik etmekte ve siyasalın inşasını hayırseverlikle çerçeveleştirilmiş bir cemaat oluşumuna demirlemektedir. (...) Bu politikalar, siyasal özneliliğin belirli bir doğrultuda inşa edilmesinin yanında, izlemeye, kontrole ve borçlandırmaya dayalı, yerel ilişkilerle güven ağlarıyla örülmüş, duygusal, ekonomik ve siyasal bağlarla siyasal sermaye birikimine bağlanmış bir siyasal cemaatin, siyasetin taşıyıcısı haline getirilmesinin doğrudan temellerini oluşturuyorlar.”

³²⁴ İslâm dini, hayırseverliği ve insanların kendi arasındaki yardımlaşmayı önemsemektedir. Kutub’un (1968: 36) işaret ettiği üzere, “Asıl olan yardımlaşma”, tanışma ve uyumaktır. Bu esas kaideye karşı gelen herkes bu yolla def’ edilir. Zira bu muazzam kainatın seyrettiği yolu ta’kib etmek ferd ve cemiyetin keyfine tâbi olmaktan hayırlıdır. Çünkü içtimâî tesanüd (*sosyal yardımlaşma*, y. n.), tabiatın ve onu yaradan Allahın gayesine uygundur”. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda, hem sosyal yardımların etrafında oluşan ilişki setleri bakımından muhafazakârlığı beslemesi hem de yardım rejiminin oluşumunda kurumsal yapılanma ve sistemi oluşturan siyasal öznenin muhafazakâr karakteri, dikkat çekmektedir. Bu noktada hemen belirtilmeli ki, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum

içerisine yerleştirerek topluma sunduğunu göstermektedir. Sosyal yardımlar da karşılıksız verme-alma eyleminden kaynaklı doğası gereği, dinsel ilişki ve düşünsel setlerinin oluşumuna açıktır. AKP dönemi kamusal sosyal yardım uygulamalarının, dini ilkeler etrafında örgütlendiğini söylemek yanlış olsa da, dine ait ilişki ve düşünce setlerinin sosyal yardım rejimi içerisinde önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerekir. Örneğin Yılmaz'a (2013: 46) göre, "Türkiye'de hem Deniz Feneri, Kimse Yok mu? gibi inanç temelli örgütler ve vakıflar aracılığıyla hem de belediyeler aracılığıyla İslami hayırseverlik anlayışına dayalı politikalar popülerleştirilerek yaygınlaştırılmış ve güçlü bir yardım ağı kurumsallaştırılmıştır. Bu konu, çalışmamızın alan kısmında olgusal karşılıkları ile daha ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

AKP döneminde, sosyal yardımların din olgusuyla birleşimi çeşitli açılardan gerçekleşmiştir. İlk olarak, yukarıda da söylediğimiz gibi, sosyal yardım dağıtımında düzenleyici ve örgütleyici ilke din olmamakla birlikte, uygulamaya yön veren düşünce açısından dininin belirli bir etkisinin³²⁵ olduğunu söylememiz gerekir. Yasa

özellikleri bakımından, İslâm ve sosyal yardım bağlantısını incelemek, yardım rejiminin içerisinde olduğu küresel tarihsel bağlam ve ideolojik yapının göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Türkiye'de sosyal yardımların, dağıtım değil, topluma ama sunuluş biçimine yön veren muhafazakâr eğilim, bir yönetim stratejisi olarak küresel bir yaygınlaşma eğilimindedir. Her şeyden önce, AKP döneminde, Türkiye'de sosyal yardım rejiminin düzenleyici ilkelerinin dinsel referanslar doğrultusunda yapıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak, sosyal yardımların etrafındaki toplumsal ilişkiler bakımından gerçekleşme biçimine ve sosyal yardım rejimine içkin davranış örüntülerine eğildiğimizde, sosyal yardım rejiminde İslâm dini ve sosyal yardım ilişkisinin izlerini görmek mümkündür. Bu ilişkinin izleri iki düzlemde gözükmemektedir. İlk olarak, kanıt değil; ama çıkarıma dayalı bir düşünsel izlek ile iktidar partisinin muhafazakâr karakteri nedeniyle, yapılan yardımları, bir tür İslâm'ın tavsiye ettiği biçimi ile yardımda bulunma ve yoksullarla dayanışma şeklinde görüp, dinin gereklerini yerine getirme mantığı içerisinde kavradıkları düşünülebilir. Çelik (2010: 78) de benzer bir biçimde, yerel yönetimlerin yaptıkları yardımların kaynaklarının, "belediye ile iş yapan, ihale alan özel sektörden alınan bağış/yardım havuzlarından sağlandığı"na işaret etmektedir. Çelik'e (2010: 78) göre, "bu durum bir yanıyla muhafazakar sermaye çevreleri açısından bir tür zekat işlevi görmekte ve sermaye birikim sürecinde onları vicdan azabından azade kılmaktadır". Köse ve Bahçe (2009b) de benzer bir noktaya dikkat çekmektedir: "Vicdanlı burjuvaziyi yardıma çağıran muhafazakâr (yeni liberal) demokrasi devlet hayırsever cemaatleri bireylerin koruyucu ve teşvik edicisi olarak ilan etti". Bu kavrayışın, yukarıda işaret ettiğimiz gibi kamusal sosyal yardımlara ilişkin düzenleyici bir ilkeye dönüştüğü söylenemez. Ancak bu kavrayışın uzanımlarının yardımların topluma sunuluş biçimine, çeşitli araçlarla sindiği söylenebilir. Bunun devamı ise, ikinci düzlemi oluşturmaktadır. Bu düzlem yardım rejiminin yardım eden değil, bu sefer yardım alan ayağını içermektedir. Öncelikli olarak, yardımların topluma sunuluş biçimindeki muhafazakâr tını, yardım alıcılarda çeşitli yapısal ve ideolojik öğelerle birleşen bir biçimde karşılık bulmaktadır. Bu öğeler, iktidar partisinin muhafazakâr karakterine dönük bir bilgi ve algı; yardımın İslâm dininin yardımlaşma pratiklerini çağrıştıran doğası ve yardım alıcıların dinsel inançları şeklinde sıralanabilir. Son olarak sayılan inanç ögesi, verilen yardım karşılığında, oluşan borçluluk duygusunun dinsel kökünü oluşturmaktadır. Bu üç öğe, yardımlar temelinde oluşan ve siyasal bir karaktere bürünen bir karşılıklılık ilişkisinin, dinsel köklerini de gözler önüne sermektedir.

³²⁵ Bu noktada Bülent Arıncı'nın 2010 yılında, "Yılın Yoksul Babası" ödülüne layık görüldüğü törende taptığı konuşmada, hayırseverlik ve sosyal yardım uygulamalarına atıfla söyledikleri dikkat çekicidir: "Türkiye bunların ayakları üzerinde duruyor. Toplum bu yüzden sosyal patlamalara gitmiyor. Toplumda nifak ve fesat bu yüzden gerekli zemini bulamıyor. Çünkü yoksullara yardım etmezseniz insanlar insanın kurdu olur. Eskiden bize öğrettikleri, insanın insanın kurdu olması gerçekleşir. (...) İsrâf yoksulluğun ana sebeplerindendir. Herkes çevresine bir baksın. Çok israf ediyoruz. İsrâf eden

yapıcı ve iktidardaki siyasal özne, çeşitli yardım türlerinin varlığını, topluma resmi olarak, devlet politikası anlamında dinin bir gereği olarak yerine getirildiği biçiminde sunmasa da, sunuş biçimi çeşitli dinsel referanslara dayanabilmektedir. Dolayısıyla sosyal yardımların sunuluşunda, baskın olarak olmasa da, dinsel/muhafazakar bir boyut bulunmaktadır.³²⁶ Bu noktada Buğra'nın (2012: 66) da belirttiği üzere, sosyar yardımlar, “toplumsal dayanışmanın temel yörüngesi olarak aileye yönelik güçlü güçlü bir vurgu ve İslami hayırseverlik geleneklerine ısrarlı göndermelerde” bulunmaktadır.

İkinci olarak, yardım alıcılarda var olan yardımın geldiği yeri belirli bir siyasal aktör ile ilişkilendirme eğiliminden³²⁷ söz edilebilir. Bu noktada, ilişkilendirilen siyasal aktörün dinle olan mesafesine dönük toplumsal algı ve dinle olan bu ilişkinin topluma sunulma biçimini göz önünde bulundurmak gerekir. Siyasal aktörün dinle olan bu mesafe ve ilişkinin, yardım alıcı kitledeki yansımalarının sosyal yardım temelinde yeniden üretildiği söylenebilir. Böylelikle, yardım alma ve alınan yardım etrafında oluşan karşılıklılık ve borçluluk ilişkisinin, dinsel kökler de arz ettiği ve bu köklerin üzerinde bir siyasal bağlılık ve özel olarak da oy verme davranışına dönüştüğü ifade edilebilir.

Üçüncü olarak, kamusal sosyal yardım verme-alma ilişkisi, kurumsal olarak, dinsel bir pratik olarak yapılanmamış olsa da yardım alıcıların algıları içerisinde böylesi bir kurgu ve özdeşleşmeye alan açmakta olduğu söylenebilir. Minnet ve borçluluk duygusunun oluşumu ve karşılığında “bir şey yapma” düşüncesinin gelişiminin köklerinde, din ve inanç olgusunun varlığının güçlü bir eğilim olarak var olduğunu ileri sürmek sanırız yanlış olmayacaktır.³²⁸ Yılmaz (2013: 64), bu olguyu, “karşılıklılığın bir parçası olan borcu(n) siyasal bir borca/yükümlülüğe”

kendi hakkını değil başkasının hakkını kullanarak israf ediyor. (...) Niçin dini referansları daha çok kullanıyorum. Bunlar dinimizin, inancımızın bize öğrettikleridir, bize öğütledikleridir. İnançlı insanlar bunlara uyduğu takdirde Allah'ın rızasını kazanacaklarına inanırlar ama sosyal hayatta, laik hayatta, dünyevi hayatta bunların karşılığı dini bir kazanç olmazsa insanlar yapıp yapmamakta kendilerini özgür hisseder. Şüphesiz yine insani, ahlaki duygularla fakirlere yardım etmeyi herkes kabul edecektir ama bir de manevî tatmin ve menfaat söz konusu olursa çok daha gönülden bunu yapacaktır.”

³²⁶ Buna karşın, İslâmın yardımlaşma prensipleri ile Türkiye’de sosyal yardımların dağıtılma biçimi arasında belirgin bir zıtlıktan söz etmek mümkündür. İslâmın yardımlaşma anlayışında, “yardım yapılırken kişinin duygularının incitilmesi ve yapılanın başa kakılması halinde (...)yapılan iyiliğin boşa gideceği” (Özdemir, 2014: 305) belirtilmişken, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin tersi manzaranın oluştuğu söylenmelidir. Bununla ilgili olarak, çalışmanın ek kısmında sunduğumuz kimi yardım dağıtım fotoğraflarına bakılabilir. Bu fotoğraflarda, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin yardımları bir reklam kampanyasına dönüştürdüğü gözlemlenmektedir.

³²⁷ Bunu yardım alıcıların tamamı için genelleştirilebilir bir düşünce olmaması nedeniyle, bir eğilim olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

³²⁸ Bu konuda bir tartışma için bkz. Yılmaz, 2013: 42-47.

dönüştürülerek siyasal bir karakter kazanması olarak ifade etmektedir. Yılmaz’a (2013: 64) göre, bu siyasal borç bir tür “artı-rant” üretmektedir:

Artı-rant,devletin sosyal politikalar alanında gayri-şahsi karakterinin geri plana düşerek, onun koruyucu, bakıcı ve refah sağlayıcı karakterinin yönetenin kişiliğinde veya iktidardaki partide vücut bulduğu, tam da bu kişiliğin ve partinin kendini topluluk bir gayret, hizmet ve efor olarak kurduğu yerde üretilir ve siyasal sermayenin temel taşıyıcısı olan parti veya siyasetçi tarafından doğrudan mülk edinilir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz noktayı bir parça açmak gerekirse, Türkiye’nin sosyal yardım rejimi, -başka toplumsal dinamiklerin yanı sıra- sosyal yardımlar temelinde kişiselleşen ve kişi ile özdeşleşen ve bunlar etrafında oluşan *neo-liberal*, *muhafazakâr* ve *paternalist*³²⁹ bir karakter oluşumu içerisindedir. Bu da iktidarın yeniden üretimine eklemlenen bir diğer dinamik olarak belirmektedir. Devletin sosyal yardımlar üzerinden vakıflar aracılığıyla yoksullarla kurduğu ilişki, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin özgün bir karakteri olarak, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde AKP ile özdeşleşme yönünde güçlü bir eğilim barındırmaktadır. Devletin yaptığı yardım, belirli bir parti hatta şahısla ilişkilendirilme eğilimindedir ve Yılmaz’a (2013: 63) göre, “parti ve devlet bir hayırseverlik odağı olarak” kurulmaktadır. Bunun köklerini verme-alma pratiğine dayalı olan yardımın doğasında ve yardım alanların siyaset, yardım algılarında olduğu kadar, AKP’nin merkezinde yer alıp etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı ve ilişki setlerinde aramak gerekir.

Bu nedenlerden ötürü, AKP’nin sosyal yardıma, sosyal politika uygulamaları içerisinde özel bir önem attığı söylenebilir. Bu sadece, AKP’nin muhafazakâr ideolojik kimliğinin yardımlar temelinde yaygınlaştırılmasının kolaylaşmasından değil, aynı zamanda, sosyal yardımların, neo-liberal programla en kolay uyum sağlayan bir sosyal politika aracı olmasından da ileri gelmektedir. Bu uyumun kökleri dört başlık altında toplanabilir:

İlk olarak, sosyal yardımlar, yoksulun gelir ve geçim düzeyini yükseltmekle birlikte, bunu, sosyal politika önlemleri içerisinde, devletin işgücü piyasasına dönük müdahalesini en az içerecek şekilde gerçekleştiren bir aracıdır. AKP döneminde, devletin işgücü piyasasına dönük müdahaleleri incelendiğinde, bu düzenleme tarzlarının çok önemli ölçüde neo-liberal, emek aleyhtarı bir karakter taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla, devletin işgücü piyasası ile kurduğu ilişkinin bir yüzünde, çalışma ilişkilerinin neo-liberal dönüşümü ve sermayenin kârlılık ve değerlenme

³²⁹ Benzer bir belirleme için bkz, Fırat, 2014.

alanlarının genişletilmesi diğer yüzünde ise, sosyal korumanın, sosyal sigortacılığa dayalı geleneksel yöntemler dışında, sosyal yardımlar aracılığıyla, giderek ücretli nüfus kesimlerini de içerecek şekilde genişleyerek yerine getirilmesi vardır. Bu, yoksullara dönük sosyal korumanın, emek ve sermaye ilişkilerinin gerçekleştiği üretim noktası, daha genel olarak ise işgücü piyasasının dışına çıkartılması olarak da ifade edilebilir. Böylelikle, toplumsal sınıflar arasındaki uyum, devletin işgücü piyasasına ve ücret düzenine müdahalesi ile gelişen ve yaygınlaşan sosyal haklar aracılığı ile değil, bu müdahaleyi en az içeren bir fonksiyonu olan sosyal yardımlar aracılığı ile de sağlanmaktadır. Bunu, soyutlama düzeyinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzı olarak yorumluyor ve sosyal yardımları da birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda oluşan bu ilişki tarzının içerisine yerleştiriyoruz. Yıldırım'ın (2009: 99) da işaret ettiği gibi,

Genişleyen yoksul kesimlere, bütçeye bir yük getirmeden, sermaye açısından ek vergi anlamı taşımadan ve uluslararası finansal gündemle de uyum içinde ulaştırılan bu yardımlar sayesinde neo-liberal popülist partinin seçmen tabanı genişlemekte ve bağımlı sınıfların en yoksul kesimlerine yaslanılması sonucu artan siyasal destek, neoliberal birikim projesinin ve onun hegemonya projesinin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine imkân vermektedir.

İkinci olarak ise, sosyal yardımlar, politika setlerine de yön veren, küresel olarak belirlenmiş bir neo-liberal yoksulluk söylem ve gündeminin içerisinde yaşam bulmakta ve genişlemektedir. Bu yoksulluk söylem ve gündeminin temel özelliklerinden biri, yoksulu, sınıf aidiyetinden arındırılmış kültürel ve kişisel özelliklerinden ibaret yardıma muhtaç bir birey; yoksulluğu ise, sınıf kökü ve ilişkilerinden kopartılmış bir bireyler toplamı ve gelir kategorisi olarak görmesidir. Bu haliyle, yoksulluk, varlığı bakımından kapitalizmin kendisi için önemli bir tehdit unsuru olarak algılanırken, bir politika ve gündem haline getirilip, yönetme stratejisine dönüştüğü oranda, kapitalizmin neo-liberal evresinin kuruluş ve yeniden üretimi açısından işlevsel bir boyut da kazanmaktadır. Nitekim, Dünya Bankası'nın yoksulluğu azaltma stratejileri, neo-liberal iktisat programları ile en kolay uyum sağlayacak ve eklemlenecek bir içeriğe sahip gözükmemektedir. Aynı zamanda, gündem ve söylem olarak yoksulluk da, emek ve işçi sınıfını, sosyal politikanın gündeminden dışladığı ölçüde³³⁰, politika dar anlamda neo-liberalizm, geniş anlamda kapitalizm ile uyumunu sağlamaktadır.

³³⁰ Nitekim, 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname incelendiğinde, sosyal politikaya içkin çocuklar, kadınlar, şehitler, engelliler ve yaşlılar gibi pek çok risk grubu sayılmakla birlikte, emeğin sosyal politikanın kuruluş ve merkezinden en önemli "risk grubu" olarak sayılmadığı görülmektedir.

Üçüncü boyut, politika transferi ile ilgilidir. AKP, sosyal yardımlar aracılığıyla, ulusal sosyal politika gündemini, küresel sosyal politika transferinin konusu haline getirmiş, yoksulluk gündemi ile uyumlulaştırmış gözükmektedir. Bu esas olarak, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi uluslararası çevrelerde, AKP'nin, sosyal politikaya dönük küresel gündemden kopmadığının gösterilmesi açısından önem kazanmaktadır.³³¹

Yoksulluğun, neo-liberal gündem ile uyumlu bir biçimde birleştiği dördüncü noktada ise, bu uyum ilişkisine, küresel olarak yükselen hayırseverlik ve din temelli ilişkilerin yerleştiği gözlemlenmektedir. Bunun izlerini, küresel yoksulluk gündeminin oluşumunda ve tek tek ülkelerde yaşama geçmesinde, etkili olan, “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi” (Comprehensive Development Framework) ve Dünya Bankası ve IMF tarafından 1999 yılında duyurulan ortak yoksulluğu azaltma stratejisi girişiminde görmek mümkündür (Zabcı, 2009: 100). “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi yaklaşımı, yerine getirilmesi gereken uzun dönemli sonuçlara odaklanmış ve hükümetler, bağışçılar/hayırseverler, sivil toplum, özel sektör ve diğer kalkınma aktörleri arasındaki güçlü bir ortaklık tarafından desteklenmiş ülkenin kendisine ait bir kalkınma planı için çağrı yapmaktadır”. Buna paralel bir gelişmeyi, Yoksulluğu Azaltma Stratejisi girişiminde de görmek mümkündür. “Bu girişim, Dünya Bankası’nın Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi deneyiminden yararlanmakta ve ulusal hükümetler, Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler temsilcilikleri, bölgesel kalkınma bankaları, hükümet dışı kuruluşlar ve kilise grupları arasındaki görüşlerin artan yakınlaşmasını yansıtmaktadır” (Granzow, 2000: 193). Gerek Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi’nde bağışçı vurgusu üzerinden hayırseverliğin gerekse Yoksulluğu Azaltma Stratejisi girişiminde ise, kilise grupları vurgusu üzerinden din olgusunun, yoksulluk gündemine yerleştirilme çabası dikkati çekmektedir. Her iki olay, yoksullukla mücadele konusunun kamusal sorumluluk dışına da çıkartılması ve makro düzlemde bir yönetim pratiğine dönüşmesi ve bunun bir yandan hayırseverlik diğer yandan ise hayırseverlikle birleşmiş din temelli uygulamalar temelinde gerçekleşmesi -hedefi- bakımından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Buradaki inceleme konumuzla birleşmesi bakımından, konuya küresel sosyal politika transferi açısından, yaklaştığımızda, benzer eğilimlerin Türkiye’de de yankı bulduğu,

³³¹ Bu noktadaki, en önemli uygulamalardan biri, 2001 yılında başlamış ve halen devam etmekte olan Sosyal Riski Azaltma Projesi kapsamında, eski adıyla Şartlı Nakit Transferleri, mevcut adıyla Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarıdır. Proje için bkz. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007b.

yoksulluk gündeminin hükümetin sosyal programlarının önemli bir parçası haline geldiği ve bunun pratikte, devlet ve hükümet dışı kuruluşlar vasıtasıyla da yerine getirilme çabası içinde olduğu gözlemlenmektedir. Böylelikle, üçüncü boyut kapsamında belirtilen, ulusal sosyal politika gündeminin, küresel gündemle uyumlulaştırılmasının gerçekleşme biçimi açısından, Türkiye’de hayırseverliğin, güçlü bir eğilim olarak, din temelli ya da referanslı kuruluşlar aracılığıyla pratiğe döküldüğü söylenebilir. Yılmaz (2013: 63) bu gelişmeyi, “AKP’nin İslami hayırseverlik pratiklerini neoliberal sosyal politika gündemiyle buluşturması kadar, bu pratikleri doğrudan siyasal bir faaliyetin aracı haline getirmesi” şeklinde açıklamaktadır. Böylelikle, yoksulluk, neo-liberal dönüşümle, bu dönüşümün ayrılmaz bir parçası olarak beliren, hayırseverlik ve din temelli ilişkiler boyutları üzerinden de eklenmektedir.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, AKP’li yıllarda pekişen özellikleri arasında, özel sosyal yardımları da saymak gerekir. Toplumsal refahın sağlanmasının devletin yanında, sivil topluma da devredilmesi eğilimi, AKP döneminde güçlenmiş ve eğilim sosyal yardımlar bakımından, İslami muhafazakâr karakterdeki vakıf, dernek, vb. kuruluşlarının, kendi özgün yardım ağlarını genişleterek kurmaları biçiminde gerçekleşmiştir. Bakırezer ve Demirer’e (2009: 170) göre, bu tür kuruluşlar, AKP’nin sosyal yardım programının yaygınlaşmasına ve yerleşmesine yardımcı da olmuşlardır.

Öte yandan sosyal yardım rejiminin önemli boyutlarından biri de çek sistemi ve aynı mallar temelinde gelişen bir birikim alanının siyasal bir karakter kazanma eğilimi taşıyor olmasıdır. Bu noktada, sosyal yardımların, merkezi ve yerel yönetimlere yakın iş çevreleri açısından bir değerlendirme alanına dönüşme eğilimi taşıdığı görülmektedir.

AKP döneminde sosyal yardımların çözümlenmesi, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin özellikleri ve doğası gereği ürettiği, karşı siyasallaşma ve siyasal mücadele konusu haline gelme başlıklarını da içermelidir. Bu tartışma, AKP’nin hegemonik gücünü yeniden üretmesi ve yardımlar etrafında oluşan siyasal mücadele başlıklarını, kendini gücünü ve iktidarını pekiştirme doğrultusunda soğurduğunu anlamak bakımından da oldukça önemlidir. Çalışmamızın alan kısmında, ayrıca değerlendirmeye çalışacağız; ancak Türkiye’de sosyal yardımlar, toplumun farklı görüşler etrafında ayrışmasını besleyen bir nitelik taşıyan bir sosyal politika aracı olarak, özel bir ilgiyi hak etmektedir. Türkiye’de sosyal yardımlar, sosyal politikanın

sosyal sigortalar, bireysel ve toplu iş yasaları, işsizlik sigortası, emekli aylıkları, sağlık güvencesi, kıdem tazminatı, vs. gibi hiçbir aracının yaşamadığı çapta bir siyasallaşma seyri yaşamış ve toplumdaki siyasal ve ideolojik bölünmesi eğilimleri azımsanmayacak ölçüde sosyal yardımlar temelinde de gerçekleşmiştir. Her sosyal politika aracı, bir sosyal hak kategorisi içerisinde olarak ya da olmayarak, yararlanırlar ve yasa yapıcı etrafında bir toplumsal mücadele konusu olduğu ölçüde, belirli bir siyasal özü barındırır. Ancak Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, devlet, parti, toplum ve yardım alanların her birinin kendi arasında, kendi özgün ilişki setlerini iktidarın yeniden üretimi çerçevesinde siyasallaşarak oluşturmuş bir yapıya sahip olduğu saptamasını yapabiliyoruz.³³² Bu çerçevede, sosyal yardımlar söz konusu olduğunda, bir eğilim olarak siyasal kutuplaşmanın bir tarafı, yardım almanın, iktidar partisine sunulan doğrudan destek ile sonuçlandığı yargısı ile sosyal yardımların siyasallaşmasına katkı sunmaktadır. Çoğunlukla iktidar partisinden oluşan diğer taraf ise, sosyal yardımları, yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan bir tür “adı konmamış” ve hatta yer yer reddedilen bir karşılıklı ilişki içerisinde siyasallaştırmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve ALAN NOTLARI

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Türkiye’nin sosyal yardım rejimini çevreleyen iktisadi, siyasi-toplumsal ve ideolojik yapıların ve kurumsal mekanizmaların ortaya koyulması yanında, sosyal yardım alanının öznelerinin onu var eden uygulama, davranış ve düşüncelerinin keşfedilmesine de dönük olarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede, bu araştırmada, Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sermaye birikim rejimi ve buna paralel olarak şekillenen devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi içerisinde oluşan yapısı ile tartışılacaktır.

Çalışmada, sosyal yardım rejimi, oluşum dinamikleri bakımından birbirine içsel yapısal ve işlevsel ilişkiler taşıyan bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu bütünlük, sosyal yardım rejiminin oluşumunu sağlayan dinamiklerin bir toplamı değil, organik bir bütünün ifadesidir. Tezde, temel metodolojik yaklaşım³³³ olarak, nitel araştırma

³³² Anılan özgün ilişki setleri, saptanabilen bütün ayrıntıları ile çalışmanın alan kısmında sunulmuştur. Bu söylenenler de alandaki gözlemlerimin kavramsal ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

³³³ Bu noktada, tezin yöntemi üzerine düşünmede, araştırmanın tasarlanması sürecinde soru-yöntem/kuram-olgu bağlantılarının ve bunun dayanaklarının belirlenmesinde ve örneklemin

mantığı ve tekniklerinden beslenilmiştir ve bu mantık içerisindeki bir takım temel önkabullardan hareket edilmiştir: Araştırma konusunu nesneleştirmeme, araştırmayı bağlamından kopartmama, bağlamına ve niteliğine özgü genelleştirme. Genelleştirmenin mantığı, araştırma öznesine dönük ortalıkların belirlenmesi ile karakterize olur. Bu aynı zamanda, araştırmacının öznesinin “kendi varoluş koşulları içinde ve varolduğu biçimiyle” kavranması demektir ki, bu zaten araştırma öznesine odaklanılmasıdır. Böylelikle, araştırmayı, nitel mantığın “özne-yönelimli” ve “sosyal bağlam yönelimli” şeklinde kavramsallaştırılan “önkabulları”nın içerisinde gerçekleştirilmeye başlarız. Özne yönelimli önkabul, öznenin bütünselliğini veri alıp, özneyi kendi oluşu ve süreci içerisine yerleştirir ve öznenin gerçekliği içindeki sorunlarına duyarlılık gösterir. Sosyal bağlam yönelimli önkabul ise, özneyi doğal gerçekliği içinde kavrar. Nitel araştırma, “esnek ve araştırmacı-araştırılan etkileşimine açık bir araştırma düzeneğini” gerektirir (Özuğurlu, 2006b: 6). Bu, “gözlemciyi yaşama dahil eden konumlanmış eylem”dir (Denzin’den aktaran Özuğurlu, 2006b: 6). Çalışmada, nitel araştırma mantığı ile uyumu olarak, “gözlem verilerini çözümlemek ve betimlemek için gerekli kategori ve kavramların baştan verilere ya da araştırmaya dayatılmasından ziyade, araştırma sürdürülürken ortaya çıkmalarına” dikkat edilmiştir (Punch, 2011: 176). Görüşmenin odağının belirginleştirilmesi de gözlem aşamasının ilerlemesine koşut olarak sağlanmıştır.

Araştırmada, sosyal yardımlar, kuramsal ve ampirik olmak üzere iki düzeyde ele alınacaktır. Kuramsal düzey, alan alanyazının çalışmanın sorunsalı ile uyumlu olarak taranması çerçevesinde kavramsal çerçeve, tarihsel arkaplan ve verilerin yorumlanması ve çözümlenmesini de kapsayacak boyutları; ampirik düzey ise, Ankara ili örneğinde, Türkiye’de sosyal yardım rejimini oluşturan yapılar ve kurumsal mekanizmaların, yardım vericiler ve alıcılar temelinde ayrıştırılmasının ardından gerçekleşen bir alan araştırmasını içermektedir. Alan araştırması, yarı-yapılandırılmış çeşitli soru formlarından ve bir adet hane gözlem formundan oluşmaktadır.³³⁴ Araştırma sürecinde kamusal (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, il ve ilçe belediyeleri) ve özel sosyal

oluşturulmasına dönük ampirik ve kuramsal düzey ayırımı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Prof. Dr. Metin Özuğurlu (2006b) tarafından yürütülen lisansüstüyöntem ve bilgi kuramı derslerinin ve bu derslere ait, Nitel Araştırma Ders Notlarının önemli katkısı olduğunu belirtmem gerekir.

³³⁴ Soru formlarına çalışmanın EK’ler kısmında ulaşılabilir. EK 1. Sosyal Yardım Alıcılar Soru Formu; EK. 2. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Soru Formu; EK 3. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Soru Formu; EK 4. Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri Soru Formu; EK 5. Muhtarlıklar Soru Formu; EK 6. Özel Sosyal Yardım Kuruluşları Soru Formu; EK 7. Hane Gözlem Formu.

yardım kuruluşları temsilcileri, yardım alıcılar ve kimi mahalle muhtarları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, 36'sı yardım alıcı, 5'i bakanlık uzmanı, 9'i vakıf yönetici ve uzmanı, 2'si özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, 8'si belediye sosyal işler çalışanı, 16'sı muhtar olmak üzere toplam 75 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Ayrıca, katılımcı gözlem yoluyla vakıf sosyal yardım uzmanlarının, ihtiyaç tespiti çerçevesinde gerçekleştirdiği 37 hane incelemesine ve kurumların sosyal yardım dağıtım süreçlerine gözlemci sıfatıyla³³⁵ dahil olunmuştur. Hane incelemelerinde, vakıf uzmanı ve başvurusahibi arasındaki görüşme sırasında, hazırladığım hane gözlem formuna, ayrıntılı notlar olarak, yardım başvurusunda bulunan ve hemen hemen tamamı halihazırda yardım alıcı olan ya da önceden yardım almış ailelerin, işgücü piyasası deneyimleri, gelir düzeyi, geçim ve hayat şartları, eğitim ve sağlık durumu, yardımların geçim ve hayatlarında yeri, duygu durumları ve davranışları, hane koşulları, gündelik yaşam deneyimleri üzerine gözlemlerde bulundum; yer yer konuşmaya dahil de oldum. Bu, katılımcı gözlem olarak değerlendirilmekle birlikte, araştırma sürecinin özellikle kimi mahallelere birçok gez gitmem nedeniyle, yarı-etnografik³³⁶ bir nitelik kazandığını da göstermektedir. Ayrıca, yardımların dağıtıldığı mahallerde ikamet eden kimi mahalle sakinleri ile de kısa görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, başvurudan dağıtım aşamasına kadar sosyal yardım sürecini izleme fırsatım oldu. Araştırmanın gerçekleştirilme sürecine ilişkin bir noktanın daha altının çizilmesinde fayda vardır. Tezin kaleme alınması sürecinde, alan araştırmam boyunca günlük olarak çoğunlukla betimleyici bir tarzda tuttuğum alan notlarım,³³⁷ yapılan görüşmeler dışında, temel başvuru kaynaklarımdan biri oldu. Bu alan notları, alan araştırması süresince ve daha sonra, bir kategorik endeksleme³³⁸ ile sosyal yardım rejimini var eden alan dinamikleri olarak, çalışmanın alan araştırmasının yazımına temel oluşturmuştur.

Öte yandan, kategorik endeksleme kapsamındaki kodlar (araştırma sürecinde elde edilen verilerin bir kategorik endeksleme içerisinde ayrıntıları ile belirli adlarla ile belirlenmesi), alan araştırmasının ve çalışmanın kavramsal ve kuramsal

³³⁵ Özellikle, hane incelemeleri sırasında gözlemci sıfatını yer yer terk ederek, bir tedirginlik uyandırmama kaygısı ile kendimi tanıtmadan hane inceleme uzmanının sorularına ek olarak kendi sorularımı sorduğum zamanlar da oldu; ancak bunun genel olarak gözlemci kimliğimi zedelediğini söylemem mümkün değildir.

³³⁶ Bir etnografik araştırmada, başka kimi unsurların yanında; ama araştırma yapan kişinin, incelediği toplumsal grubun bulunduğu ortama “devamlı ve yoğun” katılım gerektirmektedir. Bunun için, ilgili sosyal ortamda yaşama gereksinimine dikkat çekilmektedir (Merriam, 2013: 27-28). Bu çalışmada, sosyal yardım alıcılarla bu tür bir ilişki biçimi geliştirilmemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın yer yer yarı-etnografik bir nitelik kazandığı söylenebilir.

³³⁷ Alan notları yazımı ile ilgili olarak bkz. Emerson, vd. 2008.

³³⁸ Bu çalışmada, alan araştırması sürecinde oluşturulan kategorik endeksleme için bkz. EK 8.

kısımlarının da yazımında belirli bir kavram oluşturma çabasına temel oluşturacak bir biçimde tümevarımcı bir tarzda (“belirli ham verilerden hareketle soyut kavramlara ve kategorilere ulaşma” (Merriam, 2013: 17)) kullanılmıştır. Bir diğer ifade ile, kodlardan kavramlara doğru bir geçiş süreci izlenmiştir.³³⁹

Tezin yazım sürecinde başvurulmuş olan bir diğer yöntem alanyazın taramasıdır. Buna göre, tezin araştırma konuları çerçevesinde ilgili ulusal ve uluslararası alan alanyazın taranmıştır. Resmi olan ve olmayan kurumların yasa metni, belge ve raporlarını içeren birincil kaynaklar da çalışma sırasında başvurulacak temel kaynaklar arasında yer almıştır.

Araştırma evreninin saptanmasında, teze ilişkin soru-yöntem bağlantısının içerisine yerleşmiş ampirik ve kuramsal nedenler belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, ampirik düzeyde, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin olduğu alanın temel parçalarını oluşturan tarafların, yani yardım vericiler ve alıcıların öznel deneyim, bilgi ve algılarının kendi anlatım ve ifadeleri aracılığı ile keşfedilmesi amaçlanmıştır. Bu kısım, çalışmanın temel sorunsal ve yapısı ile uyumlu bir tarzda inşa edilmiştir. Kuramsal düzeyde ise, sosyal yardım verici ve alıcıların Türkiye’nin sosyal yardım rejimini var eden uygulama, davranış ve düşüncelerinin, Türkiye’nin iktisadi, toplumsal-siyasal ve ideolojik yapıları ekseninde ve emeğin ve işgücü piyasasının düzenlenmesi ve işgücünün ve toplumun denetimi çerçevesinde tartışılması hedeflenmiştir. Burada, başka kısımlarda da vurgulanan metodolojik bir çaba ve tercihin yerine getirilmesine dönük amaca tekrar dikkat çekmek gerekir: Çalışmada alana, verili bir belirlenmiş programın doğrudan uygulandığı bir doğal ortam olarak değil, alanın onay, red, talep, beklenti, kaygı gibi bireysel ve kolektif duruşlarını da içeren kendi dinamiklerini hesaba katan bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Çalışmada, örneklem seçimi, nitel araştırma tasarımına uygun olarak esnek bir biçimde yapılandırılmıştır. Nitel araştırmada, “birden fazla örnekleme yöntemi aynı anda” kullanılabilir. Buna göre, bu çalışmada, “maksimum çeşitlilik örnekleme” ve “tipik durum örnekleme” yöntemleri kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 136-138, 142). Maksimum çeşitlilik örnekleme ile Ankara’da sosyal yardımların dağıtıldığı ya da yardım alanların ikamet ettiği birden fazla mahalleyi araştırmaya dahil ederek, araştırma konusu ile ilgili derinlemesine bilgiyi artırmak ve ortaklıkların

³³⁹ Nitekim, Neuman (2012: 662), “nitel araştırmacılar, yeni kavramlar oluşturur ya da verilere dayalı kavramları rafine hale getirir. Kavram oluşturma, veri analizinin içkin bir parçasıdır ve veri toplama sırasında başlar. Dolayısıyla, kavramlaştırma, bir nitel araştırmacının verileri düzenleme ve onlardan anlam çıkarma biçimlerinden biridir”. Kodlama ve kavram oluşturma için bkz. Neumann, 2012: 662-673.

betimlenmesi amaçlanmıştır. Tipik durum örnekleme ile de sosyal yardım alanındaki kurumsal gelişmeleri ve kurumsal yapıyı gözlemleyebilmek amacıyla, alanın belirlenmiş parçalarına gidilmiş ve bu noktalarda bilgi sahibi kişilerle çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, alanla ilgili çeşitli durum, sorun ve gelişmelerle ilgili fikir sahibi olunması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sosyal yardım alıcılar kadar, uygulayıcı kamusal ya da özel kurumların yönetici ve personeli ile de görüşmeler yapılmış, dolayısıyla sosyal yardım dağıtıcıların iki tarafındakilerin yaklaşımı da gözlemlenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, temel bir metodolojik yaklaşım olarak, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumuna, alanın dinamiklerini de katan bir bakış açısı ile hareket edilmiştir. Bu çerçevede, çalışmanın çözümleme önceliği, sosyal yardım politikalarına değil, doğrudan kapitalist birikimin işleyiş yasaları, üretim noktası dinamikleri ve siyasal iktidar ilişkilerine verilmiştir. Bu nedenledir ki, bu çalışmada gözlem konusu yapılan kurumlar (bakanlık, vakıf, belediye, muhtarlık), mahalle, hane ve yardım alıcılardan oluşan alan boyutu, sosyal yardım politikalarının ve yasal - kurumsal çerçevenin sonuçlarının incelendiği değil, doğrudan sosyal yardımlar etrafında oluşan özgün ilişki setleri ile sosyal yardım rejimini var eden temel unsur olarak değerlendirilmiştir. Sadece sosyal yardım rejimini var eden iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar, temel yasal ve yönetsel mekanizmalar ve sosyal yardımlara ait nicel görünüm değil, aynı zamanda sosyal yardım rejimine ait gerçekliğin inşa edildiği temel kurumsal ve yapısal ilişki setlerinin üretildiği alan boyutu, çalışmanın olgusal dayanaklarının belirlenmesinde temel önem teşkil etmiştir. Böylelikle, gerçekliğin oluşumunda, bizzat söz konusu alanlar içerisindeki kişilerin³⁴⁰ pratik ve deneyimlerinden yola çıkılmıştır. Veri toplama çerçevesinde de soru formları, soru-yöntem bağlantısının içerisine uygun bir biçimde yerleşecek şekilde oluşturulmuş ve veri toplama ve veriyi çözümleme süreçleri iç içe geçirilmiştir. Bu anlamda, gerçekliğin olduğu alandaki zengin birikimin açığa çıkartılabilmesi için veri toplama süreci, veri çözümleme süreci ile her adımda birleştirilerek, güncelleştirmeye açık bir tarzda geliştirilmiştir.

Tez açısından, yöntem konusunda önemli noktalardan biri araştırma soruları ile yöntem arasındaki bağlantıya dönüktür. Çalışmada, araştırma soruları ile yöntem

³⁴⁰ Buradaki “kişi” ifadesi, tek tek bireylere dönük çağrıştıracığı anlamın ötesinde, toplum ve özel olarak da gidilen alandaki bir topluluğun parçası olarak kişiyi içermektedir. Çalışmada, temel yaklaşım olarak da, görüşülen kişide ifade bulan söz, kavram ve terimler, içinde kullanıldıkları ilişkilerin bir yansıması olarak görülmüş ve değerlendirilmişlerdir. Bu aynı zamanda, çalışmadaki temel çözümleme birimi olarak “toplum”a da işaret etmektedir.

arasındaki ilişkinin gücüne önem verilmiş, bu çerçevede Punch'ın (2011: 20) “bunun için geçerli en iyi yol” olarak nitelendirdiği, yöntemlere sorulardan ulaşma yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, araştırmada kullanılan yöntemi belirleyen, tezin temel araştırma sorularıdır. Bir diğer ifade ile, bu sorulara verilecek yanıtlar, yani bir bütün olarak tezin kendisi, yöntemle dönük belirli bir gereksinimi zorunlu olarak açığa çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, Özügurlu'nun da (2006b: 14) altını çizdiği üzere, “seçilen yöntemin mantığı araştırmayı değil, tersine araştırmanın konusu, kendi mantığına uygun yöntemi” belirlemiştir. Böylelikle, araştırma sorularının veri ile olan ilişkisinin, soru-veri bağlantısının nasıl kurulacağını tarif eden araştırmanın tasarımı, sorular ile veri arasında yer alacak (Punch, 2011: 143) şekilde yapılandırılmıştır.

Çalışmada, iç bütünselliğin sağlanması amacıyla, sadece soru-yöntem bağlantısı değil, aynı zamanda soru-kavramsal çerçeve bağlantısına da özen gösterilmiştir. Bu çerçevede, araştırma soruları, çok büyük ölçüde, “yol gösterici genel sorular”dan, görgül araştırmadan önce “belirlenen araştırma soruları”na (Punch, 2011: 24) doğru bir gelişim göstermiştir. Bu süreç, soru-yöntem bağlantısındaki zaman ilişkisini dışlamamış; aksine, soruların geliştirilmesi ve yöntemin ve tekniğin belirlenmesi, araştırmanın yapılmasına ilişkin bir sürekliliğin içerisine yerleştirilmiştir. Bu anlamda, araştırma soruları “olgunlaştıkları ana kadar” geliştirilmiş ve “verilerin toplanması ve çözülmesi aşamaları” (Punch, 2011: 27) ile birleştirilmiştir. Ancak araştırma sorularının büyük ölçüde, görgül araştırmadan önce, kavramsal çerçevenin ve araştırmanın sorunsalının oluşumunaparalel olarak belirlendiği söylenebilir.

Çalışmanın amaçların yanıt vermesi ve incelenen konunun anlaşılması ve yorumlanması için, yukarıda açıklanan soru-yöntem bağlantısı çerçevesinde, derinlemesine görüşmeler yapmanın en uygun veri toplama tekniği olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, alan araştırması ve derinlemesine görüşme tekniği kapsamında, açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış bir soru formu ile veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Böylece, yukarıda da dikkat çekildiği üzere, araştırmanın konusunun, kendi mantığına uygun yöntemi belirlemesine özen gösterilmiştir.

Bu arada, “alana gidiş”e dönük olarak, ayırteci bir noktanın altını çizmekte yarar vardır. Derinlemesine görüşmeler, üzerlerine önceden çalışılmış ve alan alanyazın taraması yapılmış bir konu üzerine yerleşmektedir.³⁴¹ Bu anlamda, alana

³⁴¹ Böylelikle, bu tezin metodolojik yaklaşımı, “kuramın verilerden tümevarımsal olarak geliştirileceği” anafikrine dayanan; ancak “önceden hiçbir kuramla” işe başlanmayacağını belirten ve araştırmaya

kuram yüklü olarak gidilmiştir ve tezin bütününe yansıtılması amaçlanmış olan kuram/kavram-olgu bağlantısının güçlü bir şekilde kurulmasına dönük çaba, veri toplama işlemleri esnasında da üretilmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırma tasarımı, bu çalışma açısından en genel kuramsal/kavramsal düzey ve metodolojik yaklaşımla uyumlu bir tarzda geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, araştırmacı ve araştırılan ilişkisinin, nitel mantık çerçevesinde, bu çalışmayı da içerecek şekilde, basit bir inceleyen-inceleme nesnesi ilişkisinden çıkartılarak, etkileşimli ve dönüştürücü bir tarz üzerine yerleştirilmesine gayret edilmiştir. Bu aynı zamanda, araştırma öznesinin kendi bağlamı içerisinde tümel olarak ortaya koyulmasını ve bütünlüklü bilgisinin açığa çıkartılmasını da kapsar. Bir adım sonrası ise, öznenin betimlenmesi ve yorumlanması aşamalarının ardından, kuramsal tartışma ve kavram-olgu bağlantısı içerisinde, toplumsal gerçekliğin tepetaklak duran görünüm ve biçiminin, gerçeklik düzeyinde sunulması ya da ayaklarının üzerine oturtulmasıdır.

Derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılması ile tezin amacı ve alanın niteliği arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu tezin amacı sadece Türkiye'nin sosyal yardım rejimini saptamak, sosyal yardımların değişim ve sorun alanlarını ve yardım alıcıların rejimi var eden ilişki biçimlerini ve davranış örüntülerini belirlemek değildir. Tezde, aynı zamanda, sosyal yardım alıcıların yaşam ve geçim koşullarını ve buna ilişkin beklenti, kaygı, görüş ve duygularını da görünür kılmak ve gözler önüne serebilmek de dert edinilmiştir. Bu kesimlerin sorun ve istemlerini gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde ifade etme mekanizmalarından uzak olduğu bilinmektedir. Çalışmamız bu noktada, bilimsel sınırlar içerisinde kalmak koşulu ile bu yaşam durumlarını yansıtabildiği oranda akademik anlamda alana katkı sağlamak bakımından önem taşıyacaktır. Punch'un (2011: 133) da işaret ettiği üzere, "araştırmada kullanılan temel kavram ve teknikler, sadece soyut ve nötr akademik araçlar değil, belirli amaçlar doğrultusunda sosyal dünyayı ifade etmenin yoludur".

Bu noktada, yardım alıcılara ilişkin belirtilen durumların açığa çıkartılabilmesi için, söz konusu amaca yanıt verebilen derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılmıştır. Alanın; onay, red, rıza, istem, şikâyet gibi duygu durumları, davranış ve düşüncelerini içeren dinamiklerini daha rahat açığa çıkartabilmek ve araştırmacı-araştırılan ilişkisinin yapaylıktan kurtarılması ve daha önce de belirtildiği gibi etkileşimli ve dönüştürücü bir hale sokulabilmesi için, yardım alıcıların "konuşturulması" gerektiği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Söz konusu eçaba,

başlamadan yapılan alan alanyazın taramasının sorun yaratacağını ileri süren gömülü-temellendirilmiş kuramdan (Punch, 2011: 156, 159, 161) ayrılmaktadır.

araştırmacı-araştırılan arasında geleneksel olarak var olan hiyerarşik ilişkinin (Punch, 2011: 133) eleştirisi ve değiştirilmesi iddiası üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, görüşmeler, katılımcıların kendi gerçekliklerini sorgulayabilecekleri ve değiştirecekleri üzerine düşünebilecekleri şekilde yapılandırılmıştır.

2. Alan Notları

Alan çalışmasına dönük bulguları serimleyip tartışmadan önce, çalışmanın bu bölümünde, alan araştırması sürecini odağına alarak, araştırma sürecindeki gözlem ve deneyimlerim, alan notları biçiminde aktarılacaktır.

2.1. Çalışmanın Amacı-Yöntem-Görüşme Bağlantısı

Alan çalışması sırasında bulgulara temel oluşturan veriler, esas olarak gerçekleştirdiğim görüşmeler³⁴² ve yaptığım sistematik olan ve olmayan gözlemler aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmeler, önceden hazırlanmış; ancak alan araştırması sırasında, ortaya çıkan verilere göre araştırmanın belirli bir aşamasına kadar güncellenmiş ve nihai olarak olgunlaşmış olan derinlemesine görüşme formları ile gerçekleştirilmiştir.

Yardım alıcılarla yapılan görüşmeler, tezin yöntem ve amaçları ile uyumlu bir biçimde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Şöyle ki, tezde yöntem olarak, görüşmelerin basit bir bilgi ve deneyim aktarım süreci olmadığı, etkileşimli ve dönüştürücü bir tarzda, kişileri, kendi geçim ve yaşam şartları üzerine düşünmeye zorlayan bir yapıda olması hedeflenmiş, bu tür bir tarz benimsenmiştir. Bu anlamda, sadece kişinin daha önce düşünmediği bir olay ve olgu üzerine değil, aynı zamanda kendi yaşamına ilişkin bir gelecek perspektifi üzerine düşünmesini de belirli ölçülerde sağlamaya gayret ettim. Kısıtlı bir zaman diliminde, bunun sadece geçim koşulları ve yoksulluğu anlatmak değil, aynı zamanda, bunların nedenleri ve çözümü üzerine de düşünmeyi içeren bir süreç olmasına dikkat ettim. Böylelikle, çalışmayı sadece yardım alıcılara dönük değil, aynı zamanda yardım alıcılar, yoksullar için bir çalışma olarak var etme çabamı geliştirmeye ve yerine getirmeye çalıştım.

Bu söylenenlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesi için görüşmelerimi, bilen bir kişinin sorduğu sorular ve aldığı yanıtlar biçiminde değil, eşitler arası, etkileşimli bir biçimde gerçekleştirmeye özen gösterdim. Bu, görüşmecileri inceleme nesnesi olarak değil, toplumsal gerçekliğin ve hayatın bilgisini üreten öznelere olarak

³⁴² Sosyal yardım alıcılarla yaptığım derinlemesine görüşme çizelgesi EK 9’da incelenebilir.

görme çabamın bir ürünü idi. Nitekim, aşağıda sunmaya çalışacağım üzere, görüşmecilerimin hemen tamamı, sosyal yardımlara, sosyal yardımların gerçek bilgisine ve sosyal yardımların ait olduğu toplumsal gerçekliğe ilişkin, -akademik terim ve kavramlarla olmasa da- çalışmanın önkabulleri ile uyumlu ve yerinde açıklamalar getirdiler.

Bu etkileşimli tarz, sadece benimle görüşmeciler arasında değil, yer yer görüşmecilerin kendi arasında da gerçekleşti. Kimi zaman görüşmecilerin ve hanedeki diğer kişilerin konuşulan sorun üzerine kendi aralarında konuşmaya ve tartışmaya başladıklarına şahit oldum. Daha önceden görüşme yaptığım kimileri, başkası ile görüşme yaptığımı duyup, “O ne söyleyecek bakalım?” diye merak ediyorlar ve bizi dinliyorlardı. Hatta kimi zaman söze karışıp görüşlerini aktardıkları da oluyordu. Böyle zamanlarda, genellikle, “bir kenara çekilip” konuyu kendi aralarında nasıl tartıştıklarını izlemeye gayret ettim. Bu konuşmalar çok uzun sürmese de, yaptıkları tartışmaları izlemek konuyu kendi aralarında konuşma biçimlerini görmek bakımından önemli idi. Bu anlamda görüşmelerin, insanların kendi geçim koşulları üzerine beraberce düşünmesi noktasında da anlamlı olduğunu gözlemledim.³⁴³

³⁴³ Bu tarz bir diyalog örneği için aşağıda karşılıklı konuşmalar okunabilir:

SEVCAN - Değer verilmiyor da, işte o yardımlar bizi sevindiriyor. O kadar. Çoluğumuz çoğumuz alıyo diye sevinioh, almazsa üzülyoh, çocuklarımız da almazsa üzülyoh.

SORU- Sen de böyle düşünür müsün, ne dersin?

GÜLTEN- Ben düşünmem, ben yardım istemiyom. Verdiği yardım kimseyi galhındırarak, bir ailenin sorununu çözecek bir yardım değil. Maharna çözmez bir insanın sorununu.

SEVCAN- Valla benim gocam emekliyi bekleyene kadar bir sigara parası yoğdu. Yardımı isterim, ben de isterim, çocuklarıma da isterim, gendime de isterim. Ben emekliği beklemeden neler çektim, çoh çektim. Ben yardım isterim. Veren de sağ olsun, vermeyen de sağ olsun, çocuklarıma da isterim, gendime de isterim.

GÜLTEN- Yardım değil de başka türlü yardım verse.

SEVCAN- Başka türlü de yapmıyor, nereye gidecen de derdini anlatacam, yien gidiyom,

GÜLTEN- Derdini sen anlatmayacan, o kişiler gelip senin derdini soracah.

SEVCAN- Bu senedir gelmemiş de bu sene mi gelecek. Gaç senedir yıllardır, 35 senedir ben buraya gelin gelmişim, kimsenin iyiliğini görmedim, bir yardımınan da sevinioh. Ben böyleyim.

GÜLTEN- Valla ben bir yardımla sevinmem. Çocuğun eline bir elmalı şeker verirsin de, işte o çocuk ondan sevinir ya, goca goca insanlar çocuk değil ki artıh. Bir elmalı şekerle avunsun, bir yardımla avunacah insanlar değiliz ki biz mesela.

SORU- Bu geçim şartlarını kim düzeltir, ne diyorsun, kim çözer bu sorunu?

GÜLTEN- Devlet çözecek, devletin görevi, niye başa çıhıyo ki niye. Televizyona çıhıp da, ahkam kesmek değil ki.

SEVCAN- Bu sene mi görecah, öyle gelmiş böyle gidecch.

GÜLTEN- Ama sen öyle geldin öyle gidecen, senin çouhların, senin torunların, sen hadi diyon ki 60 yaşına geldim, ben artıh göçecem, ama çocukların.

SEVCAN- Olmuyo.

GÜLTEN- Olmuyo dersen olmaz, alacak diyecen. (...)Zaten tamam, devlet halkı eziyo, açtırmadıh diyoh, niye eziyo işte. Eziyo, ayağının altında eziyor, ufak ediyor, ufağını da gomayacah, seni bitirecek.

Tezin, temel dertlerinden biri, toplumsal ve siyasal alanda kendini ifade edemeyen yoksulların, sosyal yardımları aşan bir biçimde genel iktisadî, siyasal ve toplumsal deneyimlerine ilişkin, çağrı, yakınma, beklenti, kaygı ve tepkilerini açığa çıkartmak idi. Görüşmeleri, yoksulun sosyal yardım deneyimini açığa çıkartmayı amaçlayan bir içerikle gerçekleştirmeye çalışırken, çalışmanın bu temel dertlerinden birini de gözardı etmedim. Bu deneyimi, yardım alıcıların çağrı, yakınma, beklenti, kaygı ve tepkilerini belirlemeye dönük bir biçimde de ele almaya çalıştım. Bunun çeşitli örneklerini aşağıda ortaya koydum. Bu da tezimde yapmak istediğim gibi, kendilerini ifade edemeyen, dert ve istemlerini gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde ifade etme mekanizmalarından uzak olan, örneğin, “yardımım kesilir” korkusu ile yardımların niteliği hakkında şikâyet bile edemeyen yardım alıcıların sorunlarını ve beklentilerini duyurma çabam ile de örtüşmüş oldu.

2.2. İnceleme, Gözlem ve Görüşme Bütünlüğü ve Tekrarı

Alan araştırması sırasındaki gözlemlerimden biri de nitel araştırma tekniği ile uyumlu bir biçimde, özellikle yardım alıcılarla yaptığım görüşmelerin birbiri ile tekrarı oldu. Araştırma sürecinin belirli bir evresinde, görüşmeler birbirini tekrar etmesine karşın, sosyal yardımlara ilişkin zengin deneyim birikimi nedeniyle, görüşmelere devam ettim. Araştırma süreci sonunda, yardım alanlarla yaptığım görüşmeler için ifade etmek gerekirse, görüşmecilerin bir konuya ilişkin farklı düşünceleri birbirini tekrar eden en fazla iki eğilim biçiminde belirdi ve bu şekilde devam etti. Yardım alanlar için belirtmem gerekirse, işsizlik, güvencesiz ve düzensiz istihdam ve mevsim etkisini içeren işgücü piyasası dinamikleri, yardımların niteliği, geçim içerisindeki yeri ve ihtiyaçların karşılanması, yardım alıcıların yardım almaktan ve bu süreçten kaynaklı genel duygu durumu ve psikolojileri, yardım-siyaset ilişkisi ve oy verme davranışlarına dönük etkiler, geçim- hayat şartları deneyimleri gibi başlıkların önemli ölçüde tekrar ettiğini gözlemledim.

2.3. Görüşmelerin Gerçekleşme Biçimi ve Araştırma Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Görüşmelerin neredeyse tamamını kişilerin evlerinde ya da başkalarına ait olsa da bir ev ortamında gerçekleştirdim. Her görüşmeye başlamadan önce, kendimi tanıtan, bu çalışmanın ne amaçla ve ne için yapıldığını, benim ve kendileri için

önemini³⁴⁴ de ortaya koyan, isimlerinin kesinlikle geçmeyeceğini, bana verdikleri bilgilerin isimleri ile birlikte sadece bende kalacağını ifade eden bir açıklama yaptım. Güven duygusunu artırması amacı ile çalıştığım kurumu da belirtip, gerekirse akademik personel kimliğimi de gösterebileceğimi söyledim. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı imzalı, yaptığım araştırmaya ilişkin bilgi sahibi olduklarını belirtir ve gittiğim kurumların araştırmam için izin vermesini arz eden bir resmi belgeyi de sürekli yanımda taşıdım.³⁴⁵ Ayrıca, daha rahat iletişim kurabilmek amacıyla, araştırma sürecine başlamadan önce saçlarımı kestirdim.

Hane inceleme görevlisi ile katıldığım hane incelemeleri sırasında yaptığım görüşmelerin dışındakilerde ses kaydı alabildim. Yanımda hane inceleme görevlisinin bulunduğu görüşmelerde, tedirginlik çok daha yüksekti. Bunda, hane inceleme görevlisinin varlığının etkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu görüşmelerde, yönelttiğim sorulara verilen yanıtlar çok daha kısa, sessizlikler ve düşünme süreleri ise çok uzundu. Ses kayıt cihazı kimi görüşmecilerde belirli bir tedirginlik yaratsa da gerek benim kişisel telkinlerim gerekse görüşmeye aracı olan kişilerin destekleri ile bu sorunu aşabildim. Anılan bu durumun temel kaynağı, tanımadıkları bir kişi ile geçim ve hayat şartları üzerine ilk kez bu tür bir konuşma gerçekleştirmenin ötesinde, konunun kendisi ve özel olarak da yardımların kesilmesine dönük bir tedirginlik ve korkunun varlığı idi. Görülen o ki, yardımlar, yoksulun yaşamına üzerine konuşulması bile korku uyandıracak bir biçimde girmişti. Bu tedirginliğin belirginleştiği noktalardan biri, alan araştırmasında kesinlikle yer almayacağını söylememe karşın, daha rahat iletişim kurabilmek amacıyla isimlerini sormam aşamasında yaşandı. Ancak bunda da ilk korku ve tedirginliğin ardından, soruların da ilerlemesi ile belirli bir açılma olduğunu ve bunu samimiyetin ve görüşme bittikten sonra da bir sohbetin izlediğini gözlemledim. Ancak kimi görüşmeler bu biçimde gerçekleşmedi, hayatlarında ilk defa gördükleri ve tanımadıkları bir kişinin soruları

³⁴⁴ Bu noktada, sosyal yardımlara ilişkin yaşadıkları sorunları belirlemeye çalıştığımı, böylelikle, aslında çalışmaların sadece kendilerine dönük değil, kendileri için bir çalışma olduğunu ifade ettim.

³⁴⁵ Özellikle Hıdırlıktepe, Yenidoğan, Çiçin, Aktaş, İsmetpaşa, Örnek, Dostlar, Şehit Cengiz Topel ve Bademlidere gibi belirli mahalle ve bölgelerde, “polis” sanılma ihtimaline karşı, belgeyi yanımdan ayırmadım. Bu noktada bir ayrıntıyı aktarmamda fayda var. Görüşmeler sırasında rahat not tutabilmek için, kapaklı bir dosyayı yanımda taşıyordum; ancak özellikle sokak aralarında yürüdüğüm zamanlarda tanıdık bir sima olmamanın dışında sadece o kapaklı dosya nedeniyle bile ne için geldiğimi merak edenler ve meraklı gözlerle bakanlar oldu. Yüksek ihtimalle yardım için geldiğimi düşünüyorlardı. Bu nedenle, bu deneyimin ardından, ilgili dosyayı yanıma almadan, araştırmama devam ettim. Benzer bir gözlemi vakıflarda yürüttüğüm incelememde de yaptım. Yardım başvurusunda bulunanlar, aralarından geçerken bana, muhtemelen görevli sandıkları için, beklenti dolu gözlerle bakıyorlardı. Buna benzer bakışlarla, yardım inceleme görevlileri ile yaptığım sohbet sırasında da karşılaştım. Göz göze geldiğim insanlarda adeta beklenti dolu bakışlar ile karşılaşıyordum.

karşısında, ses kayıt cihazına, ev koşulları ve geçim ve hayat şartları üzerine sosyal yardımları merkeze alır bir biçimde konuşmanın tedirginliğinin görüşmenin ilerleyen aşamalarında da sürdüğü görüşmeciler de oldu. Bu görüşmelerde, yer yer ses kaydını durdurup kişinin tedirginliğini ortadan kaldırmaya yönelik açıklamalar yer yerse çok çeşitli sondalar yaparak görüşmeyi sağlıklı bir biçimde ilerletmeye ve tamamlamaya çalıştım.³⁴⁶

Ayrıca belirtmem gerekir ki, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda çalışan daire başkanı ve uzmanlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nda çalışan hane inceleme görevlileri, belediyelerin sosyal yardım işleri ile ilgili sorumlu kişiler ve muhtarlar ile gerçekleştirdiğim görüşmelerde de önemli ölçüde ses kayıt cihazını kullanma konusunda sorun yaşamadım. Ses kaydı almamın istenmediği durumlarda not tuttum. Bakanlıkta gerçekleştirdiğim görüşmelerin ardından, temas kurduğum kişiden, fakültemden, yaptığım araştırma ile ilgili bir izin kağıdı vermemem durumunda, yapılan görüşmelerdeki bilgilerin kullanılmaması yönünde bir bildirim aldım. Bunun üzerine, fakültemden yaptığım çalışmanın bilgileri dahilinde gerçekleştiğini ifade eden dekan imzalı resmi bir yazı aldım.

³⁴⁶ Araştırma sürecinde başka sorunlarla da karşılaştım. Örneğin, Pursaklar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nda çalışma yapabilmek için Pursaklar Kaymakamı'ndan izin almam gerekti. Bunun üzerine ise bir süre sonra benden, vakıfta çalışma yapabilmem için adli sicil kaydı ve Genel Bilgi Tarama (GBT) sonucu istendi. Buna gerek olmadığını, çalıştığım dekanlık imzalı yazıyı kendilerine iletebileceğimi ifade etmeme karşın, "Adli sicil kaydını sen getir, GBT'yi bir burada yaparız" denilmesinin ardından, bunun araştırma etiğine aykırı olduğunu değerlendirerek ilgili vakfi araştırma kapsamına dahil etmedim. Bir diğer deneyim ise (...)Mahallesi Muhtarı ile yaptığım görüşme başlamadan önce, muhtara kayıt alıp alamayacağımı sordum. Kayda gerek olmadığını söyledikten sonra bir parça şaka yollu CIA-MOSSAD ajanı olup olmadığını nereden bileceğimi söyledi. Bunun üzerine, kimliğimi gösterebileceğimi belirterek elimi arka cebimdeki cüzdanıma atmama karşılık, çekmeceyi açarak silahını çıkardı, şaka yollu bir biçimde gösterdi ve yerine koydu. Bu davranışı karşısında ben de silahı geri yerine koymasına yönünde tepkimi gösterdim. Ardından görüşmeyi sorunsuz bir biçimde gerçekleştirdik. Araştırma sürecinde karşılaştığım bir diğer sorun ise, katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum Hıdırlıktepe'de yardım dağıtımı esnasında gerçekleşti. Mahallede yardım dağıtımını, daha önce görüşme yaptığım ve yardım alan kişilerle birlikte izledim. Bir parça riski de göze alarak, yardım dağıtımını fotoğraflamaya çalıştım. Fotoğraf çekmem belirli bir tedirginlik yarattı. Yardım dağıtımını sırasında kimi fotoğraflar çekmemin hemen ardından, araba ile gelen biri, yanımda önceden de görüşme yaptığım bir kişi varken, "*Kimsin? Ajan mısın? Söyleyelim de seni bir dövelim*" şeklinde bir cümle kurdu. Ardından ise, şaka yaptığını belli etmek için güldü. Mahallede uyuşturucu satıcılığı yapan kişilerin de benzer tepkileriyle karşılaştım. Gerek fotoğraflamanın ardından gerekse yardım dağıtımını gözlemlerken, uyuşturucu satan kişiler, kim olduğumu ve ne için orada bulunduğumu sordular. Bu sorular sırasında görüşmecilerimden biri yanımda idi ve ona şaka yollu ajan olup olmadığını sordular. Hatta mahallenin çocuklarından biri bile benzer bir davranış sergiledi. Bunun dışında, özellikle Hıdırlıktepe'de pek çok kişi tarafından, anketçi, gazeteci, ajan, polis ve torbacı şeklinde değişik kimlik ve sıfatlarla anılmış oldum.

III. TÜRKİYE’DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMUNUN ALAN DİNAMİKLERİ

Çalışmanın bu bölümü alan araştırmasına ayrılmıştır. Burada kendi içerisinde bir bütünlük oluşturacak bir sıra izlenmeye gayret edilmiştir. Buna göre alan araştırmasının yazımı, temel olarak iki büyük başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan ilki, sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısını; ikincisi ise, yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden dinamiklerini açığa çıkartacak bir biçimde, sosyal yardım rejimi altında yaşama deneyimini içermiştir. Sosyal yardım deneyimi de kendi içerisinde, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi, geçim ve hayat şartları ile sosyal politika deneyimi, gündelik ilişkiler-yaşam, ideoloji ve toplumsal cinsiyet örüntülerini, son olarak ise, gelecek beklentileri, umut ve hayallerini kapsamaktadır. Böylelikle, yapısal-nesnel ilişkiler içerisinde ne tür öznel davranış ve düşüncelerin üretildiğinin belirlenmesine dönük bir izlek çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar ise, sosyal yardım rejiminin alan dinamikleri olarak değerlendirilmiştir.

1. Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı

Bu bölüm altında, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağına ilişkin alan araştırması sırasındaki gözlem ve bilgiler paylaşılacaktır.

1.1. Kurumsal Yapı-Kurumlar Arası İlişkiler-Kurumsallaşma

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma boyutunda öne çıkan noktalardan biri, yardımların çok önemli ölçüde doğrudan merkezi devlet organları değil de, ona bağlı vakıflar aracılığıyla yapılıyor olmasıdır. Bu, alan araştırmam sırasında, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin tarihsel boyutları ile de özgün yanları arasında sayılabilecek olduğu belirtilen bir örgütlenme olarak altı çokça çizilen bir olgu olarak belirdi. Örneğin, Avrupa’da “kamu tarafından kanunla kurulmuş vakıflar tarafından yürütülen sosyal yardım hizmeti örneği” olmadığının altı çizildi ve yardımların vakıflar üzerinden verilmesi “nev-i şahsına münhasır” bir uygulama olarak değerlendirildi. Özel hukuk tüzel kişisi niteliği taşıyan vakıfların bakanlıkla kurduğu ilişkide, vakıflar bakanlığın doğrudan bir organı gibi çalışmıyor; ancak Bakanlık vakıflara para gönderiyor. Bakanlık ile vakıflar arasında bir ast-üst ilişkisinin olmadığı, vakıfların Bakanlık’a kendi projelerini ve yardım taleplerini ilettikleri, bunun karşılığında da bakanlığın bu talepleri değerlendirerek mali destek

verdiği belirtilmiştir. Vakıfların kamu hizmeti verdiği ve yönetim bileşeni nedeniyle, yarı-kamusal bir niteliğe sahip olduğu söyleniyor. Bir bakanlık uzmanının belirttiği gibi, Bakanlığın vakıflar üzerinde bir yaptırım ve emredici yetkisi bulunmuyor. Ayrıca, vakıf çalışanları, vakıflar Bakanlığın taşra teşkilatı biçiminde örgütlenmediği ve özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olduğu için sözleşmeli olarak istihdam ediliyor. Öte yandan, vakıfların yönetim yapısı nedeniyle, bir tür yönetim modelinin yaşama geçirildiği³⁴⁷ de ifade edilebilir.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma boyutunda öne çıkan başlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün yerine, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Kurulması ve Bakanlık bünyesinde, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün oluşturulmuş olmasıdır. Bakanlığın kuruluşu, Türkiye’nin sosyal yardım rejimi açısından kurumsallaşma kapasitesinin artırılması olarak yorumlanabilir. Ancak uygulama düzeyinde değerlendirildiğinde, önceki Genel Müdürlük, şimdi ise Bakanlık çalışanlarının görev tanımlarının ve içeriklerinin kapsamlı bir değişimine uğramadığı gözlemlenmiştir. Örneğin, bir vakıf uzmanının, *“Daha ciddi bir görüntümüz oldu. Görüntü olarak değiştik; ama yaptığımız yardımlar yine aynı”* cümleleri ile ifade ettiği üzere, bakanlık düzeyindeki örgütlenmenin, içerikten çok, teknik sınırlar dahilinde kaldığı anlaşılmaktadır. Vakıf ve bakanlık uzmanlarının belirlemeleri şöyledir:

Bir resmiyet kazandı. Bakanlığın çatısı altına girmesi, buranın hak olduğunu, bir yasal zemininin olduğunu, insanların itiraz ettiklerinde yasada neyle karşılaşacaklarını bilmesini gösterdi. O anlamda iyi, ama her zaman vakıflar resmi anlamda işler gören, bir yasal zeminde hareket eden kurumlar olmuştur. Yine bundan on yıl önce de resmiyet vardı, yasa vardı. Yasanın içi değişti. Ne oldu sayı yükseldi, ne oldu şehitler girdi, muhtaç asker aileleri girdi, eşi vefat etmiş girdi, bir şeyler çıkarıldı. Yine yasa aynı aslında, yine resmiyet kurumsallaşmayla, sadece isim ve renkler değişti. **(Bakanlık uzmanı)**

Önceden Başbakanlığa bağlı Genel Müdürlükken de aslında bizim işlerimiz hemen hemen aynıydı, şimdi bakanlığın altında hemen hemen aynı. Artık aynı bakanlığın altında çalışmalarımız daha koordineli devam ediyor. Bu anlamda olumlu yanı olduğunu düşünüyorum. Aslında tamamen sosyal yardımların bir çatı altında buluşmasını sağladı. Bunun da bir ilk adımı gibi oldu. **(Bakanlık uzmanı)**

Başarı ve kazanım olarak şu oldu: Şimdi artık sosyal yardım denilince, Aile Bakanlığına bağlı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü akla geliyor. Daha önceden farklı kurumların yaptığı sosyal yardımlar vardı. Tek çatı altında toplanması ve daha bir kurumsal kimlik oluşturması bir kazanımdır. **(Vakıf uzmanı)**

³⁴⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Filiz, 2009: 164; Kalağan, 2009: 292; Demirhan ve Kartal, 2011: 144.

Bu ve öncesini de içeren kurumsallaşma süreçleri çerçevesinde, Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi³⁴⁸ kapsamında Sosyal Yardım Bilgi Sistemi³⁴⁹ (SOYBİS) oluşturulmuştur. TC Kimlik Numarası ile 13 başlık altında 28 ayrı sorgulama yapabilen sistem, ihtiyaç tespitinin e-devlet uygulaması içerisinde yerine getirilmesini hedeflemiştir.³⁵⁰ Bu sistem üzerinden devletin karşılıklı protokol yapılmış farklı kurumları üzerinden yapılan sorgulamalar³⁵¹ sonucunda, başvuru sahibinin, banka hesapları ve diğer kurumlardan aldıkları yardımlar dışında tüm gelir ve mülkleri gözükmektedir. Sistem içerisinde başvuru sahibine ilişkin gözüken bilgiler, kişni sosyal güvencesi, sağlık güvencesi, gayrimenkul kayıtları, araç kayıtları, tarım arazisi kayıtları, gelir kayıtları, diğer kurum yardımı kayıtları, hayvan bilgisi kayıtları, vergi mükellefiyeti kayıtlarıdır. Bir bakanlık uzmanı sistemle ilgili olarak şunları söylemektedir:

Sosyal yardımlar alanında doğrusu, belki çok fazla dışarıdan fark edilmeyen en büyük kazanım bilişim altyapısının büyük ölçüde tamamlanmış olması. İşte bir SOYBİS var, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi var. Diğeri de Bütünleşmiş Sosyal Yardım Projesi var. Sanırım üç beş ay içinde tamamlanacak olan puanlama sistemi var ki, bu da asgari gelir desteğinin temelini oluşturacak olan bir şey proje. (...) Anlık olarak Türkiye'de hangi yardımı hangi ilçe düzeyinde, hangi il düzeyinde, belki işte diğer farklı istatistikler şeyinde anlık şey yapılabiliyor, bilgi verilebilir. Mesela, işte eşi vefat etmiş kadınlara kaç başvuru var, kaç tanesinin işlemi tamamlandı ve şu anda hak kazandı, kaç tane dosya bekliyor, toplam ne kadar müracaat var? Bunu anlık biz görebiliyoruz. Benzer şekilde ŞNT'te, şartlı nakit transferlerinde il ve ilçe düzeyinde, bölge düzeyinde işte kaç tane çocuk buna başvurdu, ne kadar alıyor? Bölgesel dağılım yine haritada il ve ilçe düzeyinde çok rahat bir şekilde görebiliyorsunuz.
(Bakanlık uzmanı)

Dolayısıyla sistemin, kurumsallaşma sürecinde geldiği ihtiyaç tespitine dönük bilişim teknolojisi tabanı ile sosyal yardımlara dönük ihtiyaç tespitinin yapılmasında gelir ve geçim araçları yoklaması (means-testing) uygulamalarına teknik olarak daha fazla yakınlaştığı söylenebilir.³⁵² Ayrıca, gereken yardım türleri için sigorta yoklamasının da daha katı bir biçimde yapıldığı belirtilmektedir.

Bununla birlikte, bu sisteme geçilmesi ile birlikte başvuru sahiplerinin pek çok belge toplaması ve bu belgelerin toplandığı kurumlar arasındaki geliş-gidişler, elden takip dolayısıyla başvuru sahipleri açısından oluşan yol masrafını da içeren

³⁴⁸ Konuyla ilgili bilgi için bkz. <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yardim-Hizmetleri>

³⁴⁹ Konuyla ilgili bilgi için bkz. <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11601/SOYBIS>.

³⁵⁰ Söz konusu sorgulamanın yapılabilmesi için, bilgi sistemi kapsamındaki bilgilere erişim için kişinin iznini beyan eden bir imza alınmaktadır.

³⁵¹ Bu bilgilerin, yapılan protokol anlaşmaları gereği sadece Bakanlık ve vakıflarda bulunduğu belirtilmelidir.

³⁵² Alan araştırmam sırasında, sistemin teknik işleyişi birebir sistemi inceleyerek gözlemleme fırsatım oldu.

çeşitli masrafların da ortadan kalktığı belirtilmektedir. Ayrıca belirtilen bir diğer nokta da, bu sisteme geçilmesi ile birlikte yardım alanlarda, yardım verilen kuruma ilişkin var olan belirsizliklerin azalması yönündeki gelişmedir. Ayrıca, söz konusu gelişmenin, yoksulun yardımlara erişimi sürecini kısaltmış ve yardım almasını kolaylaştırmış olduğu belirtilmektedir. Bir bakanlık uzmanının, SOYBİS'e geçilmeden öncesine ilişkin, *“Vakıf çalışanları bu evraklar içerisinde boğuluyorlardı. Sosyal hane incelemesine de çok da fazla vakit ayıramıyorlardı”* ifadeleri ile belirttiği üzere, sistemin vakıf çalışanlarına dönük de bir etkisi olmuştur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtileceği üzere, yardım başvurusunda bulunulmasının ardından gerçekleştirilen hane ziyaretleri ile başvuru zamanı arasında kimi zaman bir kaç ay gibi belirgin zaman aralıkları oluşabilmiş olsa da mevcut sistemin, yardım başvurusu ve ihtiyaç tespiti süreçlerini oldukça hızlandırdığı belirtilmelidir. Alan araştırmamın vakıflarda gerçekleştirdiğim kısımlarındaki gözlemlerim de hane inceleme uzmanlarının, her kişi adına var olan dosyalardan çok, sosyal yardım sisteminin teknolojik tabanı üzerinden işlemleri yürüttükleri yönündedir. Yardımların kurumsal yapısının gelişimi ve bu yapı içerisinde bilişim alt yapısının oluşumu ile birlikte, sosyal yardımların nicel boyutuna ilişkin bilgilerin de il ve ilçe düzeylerini de içerecek şekilde daha sağlıklı bir biçimde oluşturulduğu belirtilmektedir.

Türkiye’de sosyal yardımların kurumsallaşma ayağında, söylenmesi gereken noktalardan biri de yardımların tek çatı altında toplanma eğilimine paralel olarak vakıfların iş yükleri, görev ve sorumluluklarında gözlenen belirgin artıştır. Bu çerçevede, önceden beri sürmekte olan kömür, gıda, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, vd. sosyal yardım uygulamaları yanında, Genel Sağlık Sigortasının hesaplanması ve bağlanması, evde bakım aylığı, eşi vefat etmiş kadınlara ve muhtaç asker ailelerine yönelik yardımlar 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamındaki 65 yaş aylığı, engelli yakını aylığı, engelli aylığı yardımları da vakıfların sorumluluğu altındadır. Bir bakanlık uzmanı, her yardım programının bir çok eleştiri ve uygulama sorununu da beraberinde getirdiğini; ancak uygulama alanının genişlemesi ile birlikte, yardımların daha oturmuş bir yapıya kavuştuğunu belirtmiştir.

Böylelikle, bir başka bakanlık uzmanının söylediği üzere, vakıf sayısının çok, vakıf personelinin iş yüklerinin fazla, fakat nitelik bakımından zayıf olması nedeniyle, Bakanlık ile vakıflar arasında yaşanan çeşitli iletişim aksaklıklarından söz edilebiliyor.

1.2. Yardımlar Bakımından Bölgesel Farklılaşma

Yapılan görüşmelerde belirtildiği üzere, Türkiye farklı vakıfların, farklı sorun alanlarına dönük, farklı sosyal yardım türleri temelinde farklı yoğunlaşmalar içerisinde oldukları ifade edilebilir. Buna göre, istenilen yardımlar, köy-kent farklılaşması temelinde, içinde yaşanılan yerleşim biriminin temel özelliklerine göre değişim göstermektedir. Kırsal üretimin gerektirdiği iş yapma biçimleri vakıflara yapılan yardım başvurularını etkilemektedir. Bu çerçevede, örneğin, kırdan, çoğunlukla seracılık, hayvancılık projelerine dönük destekler, gelir getirici projeler ve barınma yardımı, kentlerde ise, ŞESY, elden nakit, gıda türü yardımlar ön plana çıkabiliyor. Bunun bölgesel dinamiklerden kaynaklandığı kadar, vakıf örgütlenmesi arasındaki standart yoksunluğundan da kaynaklandığı söylenebilir. Bakanlık uzmanlarının belirlemeleri şöyle:

Vakıflara baktığınız zaman, zaten bir tekdüze bir durum yok. Bir Ordu'ya baktığınız zaman, her gün bir ev dosyası gönderir buraya. Her gün işte şu vatandaşın ev talebi var, bu vatandaşın ev talebi var. Ama başka bir vakfa bakarsınız. Mesela, Mersin'e baktığınız zaman ayda yılda bir gönderiyor. Birisi ev yardımına sarmış oluyor, öbürü kömür yardımına sarmış oluyor, öteki de sigortalarını ödemek için uğraşıyor oluyor. (...) Taşrada daha çok ev yapıyoruz. Gelir getirici projeler yapıyoruz. Seracılık, hayvancılık. Kentlerde ŞNT çocuklarına para, bayramlarda para, bir de az gelişmiş kentlerde kömür yardımı, bir de elden nakit. **(Bakanlık uzmanı)**

her bölgenin kendine göre farklı ihtiyaçları olabiliyor; farklı yoksul profilleri olabiliyor. Bir bölgede gıda yardımına çok ihtiyaç duyulurken, bir bölgede belki eğitim ön plana çıkabiliyor. Bu anlamda mütevelli heyetlerinin bir özneliği o bölgenin ihtiyaçlarına göre olabiliyor. (...) barınma yardımı, taşrada, köyde daha çok. Çünkü, şehir merkezinde kalkıp da prefabrik ev yapmak pek mümkün değil. Çünkü bizim yaptığımız evler ya prefabrik oluyor veya tek katlı prefabrik tarzı evler oluyor. Kent merkezinde barınma çok olmazken, taşrada barınma yardımı yaygındır. Gıda yardımı kent merkezinde daha çok talep edilirken, köyde çok yoktur. Çünkü, zaten ekiyordur, biçiyordur, bir şekilde karşıliyordur oradayken. **(Bakanlık uzmanı)**

Bölgesel farklılıklar da sosyal yardım programını etkiliyor. büyük kentlerde kira yardımı istiyor vatandaşlar. doğalgaz yardımı istiyorlardır. Taşra olan yerlerde de daha farklı yardımlar gelebiliyor. Kişi diyor ki, tarlama şöyle oldu, bunun zararını karşılayın. **(Bakanlık uzmanı)**

1.3. Vakfın Yoksullar Açısından Yeri ve İşlevi

Alan araştırması sırasındaki gözlemlerim, devletin bir sosyal politika kurumu olarak vakfın, yoksulun yaşamındaki yerinin giderek artış gösterdiği ve kalıcılaşarak merkezileştiği yönündedir. Ancak burada, yardımların yoksulluğu engellediğini söylemek mümkün gözükmemektedir; yardımların yoksulluğun çitasını yükselttiği gözlemlenmektedir. Zira, kamusal olarak, yoksullaştıktan sonra yardım etme anlayışının hakim olduğu görülmektedir.

Türkiye'de sosyal koruma sisteminin bir primsiz rejim aktörü olarak vakıflar, düzeyi ve cömertliğinden bağımsız olarak sağladıkları karşılıksız yardımlar ile bir

yarı-refah kurumu olarak, kişi ve hanenin geçim ve yeniden üretimine eklemlenmektedir. Vakıfların yardım alıcıların yaşam ve geçimlerindeki yeri çeşitli boyutlar taşımaktadır. Bir vakıf hane inceleme uzmanına göre, vakıflar bir “ara kurum” olarak nitelendirilebilir. Aşağıdaki alıntıdan da görülebileceği üzere, vakıfların kişi ve hanenin geçimindeki yeri, kişinin çalışma temelli bir biçimde kendine yeterliliğini sağlayamadığı yaşlılık, engellilik gibi durumlar dışında, çalışan ve işsiz yoksulluğunun kontrol altına alınması üzerinden, yedek işgücü ordusunun ve işgücü piyasasının da düzenlendiği görülmektedir:

Ben ara bir kurum olarak görüyorum. Vatandaş işten çıkmış. İş arama sürecinde. O süreçten gerçekten kendisine destek olabilecek tek yer vakıflar. Onun haricinde sürekli yardım yapabileceği insanların hayatlarına evet, dokunuyoruz, ama geçici süreyle. İnsanların kriz dönemlerine müdahale eden ara bir kurum. **(Vakıf uzmanı)**

Ayrıca, alan araştırmam sırasındaki gözlemlerimle paralel olarak, vakfın yoksulun yaşam ve geçiminde giderek daha merkezi bir yer oluşturduğu ve yardım alıcılar için de bir geçim kaynağı olarak algılandığı belirtilmiştir: *“Geçim kaynağı olarak görüyorlar. Tabii, önemsiyorlar. burası tek geçim kaynakları gibi onların. En önemli geçim kaynakları. ”* Vakıfların, yoksulun yaşamı ve geçimi açısından, önemli sayılabilecek bir özelliği de, ihtiyaç halinde yapabildiği “hızlı ve etkin müdahaleler” olarak ifade edilmektedir:

En başarılı olduğu nokta şu herhalde, hızlı ve etkin müdahaleler. Anında kısmi süreli; ama o anlık sorunu çözebilecek müdahaleleri hızlı yapıyorlar. Bir de imkânları çok fazla. Mesela devletin o hantal yapısından sıyrılmış bir vaziyetler. Çünkü merkeze bağlı bir kuruluş üzerinden yardım yapmaya kalkarsa bunun prosedürüydü, ondan sonra onaylarıydı falan derken iş bürokraside kayboluyor; ama vakıflarda bürokrasi az. Anında ve hızlı. Tek kaymakam imzasıyla çıktığından dolayı her türlü yardımı yapabiliyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Başvuru sayısının fazla, sosyal yardım uzmanı sayısının ise az olmasından kaynaklı olarak, anında müdahale edemediklerini söyleyen uzmanlar da bulunmaktadır:

Çok fazla mahallemiz var ve bir, iki hafta kadar süreyle insanları bekletmek durumunda kalıyoruz. Çok acil ihtiyacı olan insanlar oluyor. Biz onun işini hızlandırıyoruz; ama çoğu zaman gerçekten ihtiyaç sahibi olan insanlara ulaşamıyoruz. O yüzden anında müdahale edemiyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği üzere, başvuru ile hane incelemesi arasındaki zaman farkı, başvuru sahiplerinin en çok şikâyet ettikleri konulardan biri olarak gözüküyordu.³⁵³ Görüştüğüm vakıf çalışanlarından biri, başvuru sahiplerinin

³⁵³ Örneğin bir vakıfta yaptığım görüşme sırasında, gelen bir kadın, oldukça sinirli bir şekilde, neden hane incelemesine gelinmediğini soruyordu. Kadın, daha sorna kaymakama çıkacağını söyleyerek

bu konuda haklı olduklarını dile getiriyordu. Elbette bunun, yılın belirli dönemlerini de içerecek şekilde vakıftan vakıfa değişen bir durum olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.

Aşağıda bir vakıf personelinin aktardığı bir örnek olay, vakıfların kişinin yaşamındaki yerine ilişkin, uygulama düzeyinde olmasa da sosyal koruma mantığı açısından genelleştirici bir yaklaşımın anlatımı olabilir. Bu olay tersinden düşünüldüğünde, kişinin yaşamı ve sosyal korunmasının aslında tesadüflere bağlı bir biçimde, geçici ve kamusal sosyal güvence anlayışı ile bağdaştırılamayacak bir biçimde gerçekleştiğini, sosyal politikanın toplumun geneline dönük alınmış tedbirler toplamı olma niteliğinden uzaklaştığını göstermektedir. Vakıf uzmanının kişisel deneyimi şu şekilde:

Bir gün bir eve girdik. vatandaşı konuşuyoruz. Vatandaş felç. Annesini yakın bir zamanda kaybetmiş. Hayatta hiçbir kimsesi yok. Tam konuşması bitti, evden çıkacağız. Masanın üzerinde bir nota gözümüz takıldı. Vatandaş intihar mektubu yazmış. Ve büyük bir ihtimal canına kıymayı da ciddi ciddi göze almış. Çünkü hiçbir sosyal destek sistemi kalmamış. Annesini kaybetmiş, kardeşleri terk edip gitmiş, felç geçirmiş. Evindeki buzdolabı bomboş. Buz gibi ev kışın ortasında. Hiçbir şey yok. Kaybedecek hiçbir şeyi yok artık. Ondan sonra bu biz bu mektubu gördük, o an zaten o evden çıkamazsın. çıkarsan bir insanlığandan, iki mesleki etiğinden söz etmen biraz şey olur. O an mesela müdür beye bilgilendirme koşuluyla o vatandaşın ne ihtiyaç vardı? Mesela evinde doğal gaz yoktu, doğal gaz aldık anında, evini market alışverişinden yiyeceği yoktu, markete gittik beraber, onunla beraber, market alışverişini istediği kadar, onun istedikleri şeklinde. Ondan sonra evinde sıcak çorbası yoktu ve yemek sıcak yemeği felç olduğu için yemek yapacak kimsesi yoktu. Belediyeyi direk Kaymakam Beyin adıyla arayıp bizzat ricası olduğunu söyleyip anında çözüm bulabiliyoruz, bu yetkimizden dolayı. Ondan sonra cebinde parası yoktu. Anında bizim belirlediğimiz tutarda yardım yapabiliyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Verilerin yardımların, kişiler üzerindeki etkilerine dönük olarak da vakfın bir işlevinden söz edilebilir. Örneğin Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarında yardımın anneye veriliyor olmasının, kadının aile içerisindeki konumunu güçlendirdiği belirtilmiş ve özellikle kız çocuklarının eğitime devamı üzerinden olumlu bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

Alan araştırması sırasında gözlemlediğim noktalardan biri de vakıfların sadece sosyal yardım boyutu ile hanenin geçimini destekleyen bir mekanizma değil, aynı zamanda istihdam edecek işgücü aranışı içerisinde olan işveren ve işsizler için bir istihdam bürosu işlevine de bürünme eğilimidir. Vakıflarda yaptığım çeşitli görüşmelerde, çok başarılı sonuçlar elde edilemese de, vakıflara istihdam amaçlı başvuruda bulunan işverenler olduğundan söz edilmiş; ancak yardımlarım

yanımızdan ayrıldı. Bu aynı zamanda, çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirteceğim, yoksulun vakıf çatısı altındaki şikâyet temelli davranış biçimi ile uyum sergiliyordu.

çalışmamayı teşvik ettiği görüşüne dayalı olarak, yardım alıcıların çalışmayı kabul etmediği ifade edilmiştir. Yaygın olmamakla birlikte, yaşanan örneklerde yardım alıcıların, vakfın kendilerine önerdiği işleri, sigortalı bir işte çalışmaya başlamaları halinde, yardımlarının kesileceği korkusu ile reddettikleri düşünülebilir.

1.4. Yoksulluğun Nedenleri-Yoksul Nasıl Yoksul Oluyor?

Alan araştırmamda, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin taraflarının, yoksulluğun nedenleri konusundaki düşüncelerini de öğrenmeye çalıştım. Araştırmam sırasında, çalışmanın düşünsel önkabulleri ile uyumlu bir biçimde, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ve yardım alıcıların yoksulluk kavrayışlarının, kendi içerisinde oldukça tutarlı olduğunu gözlemledim. Bir diğer ifade ile, sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ile sosyal yardım ve yoksulu kavrayışları ve sosyal yardım politikası arasında bir örtüşme vardı. Bu örtüşme, yoksulluğu açıklamaya ilişkin parçalı bir yapıya işaret ediyordu. Bu parçalı yaklaşım, Köse ve Bahçe (2009a: 388) tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Toplumsal kimliğinden koparılmış yoksul, belirli bir tarihsel oluşum belirlenimden soyutlanarak, vatandaş kimliğiyle bir bireye (ya da bireyler toplamına) dönüşmekte ve sorun bu birey(ler)in hiç değilse minimum düzeyde muktedir hale getirilmesi için alınması gereken önlemlere indirgenmektedir.

Benzer bir örtüşme, yardım alıcılar için de geçerlidir. Yardım alıcıların, yoksulluğun kaynağına ilişkin görüşleri, yoksulluğun içerisinde olduğu toplumsal gerçekliğin, yardım alıcılar tarafından deneyimlenme biçimi ile bağlantılı idi. Burada da nedensellik ilişkisi çok büyük ölçüde, üretim noktası ve işgücü piyasası etrafındaki ilişkiler çerçevesinde kuruluyordu. Bu örtüşme ise, yoksulluğu açıklamaya dönük parçalı değil, bütünsel bir yaklaşıma işaret ediyordu. Böylelikle, yardım alıcıların, kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları ile karşılaştırıldığında, yoksulluğun nedenleri konusunda, yoksulluğun arkasındaki toplumsal gerçekliğe çok daha yakın belirlemelerde bulundukları görülmektedir. Çalışmanın önkabulleri derken kastedilen burasıdır. Yine Köse ve Bahçe’ye (2009a: 392) dönmek gerekirse,

kapitalizmde yoksulluk kimliğinin sahipleri vardır: Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tâbi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri ‘yoksullar’ değil, ait oldukları sınıflardır. Çok farklı toplumsal konumlanışlara sahip bu kitlelerin ‘yoksullukta’ ortaklaşmalarının nedeni, yarattıkları değere üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıfların doğrudan ya da dolaylı olarak el koymaları ya da onları değer sürecinin dışına itmeleridir.

Bakanlık ve vakıflarda yaptığım görüşmelerde, sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ve yoksulluğun nedenlerine ilişkin yorumlarının, sosyo-kültürel alana odaklanma eğiliminde olduğunu gözlemledim. Bir bakanlık daire başkanının görüşleri şöyledir:

Deneyimler bölgesel faktörler olabilir. Kır kent, zaten bunlar teorik olarak bilinen şeyler. Kadın ve çocuk dezavantajlı yönler, birtakım özellikler olabilir. Bunların etkisi nedir, her bir grup için, dezavantajlı gruplar için, kır ve kent bunu kent yoksulu, kır yoksulu biliyorsunuz, her zaman Türkiye'de yüksek çıkar ki, bütün ülkelerde çıkar. Kadın yoksulluk oranı daha yüksektir, cinsiyet temelli. Çocukların, işte yaşlıların, özürliülerin bunlar dezavantajlı grup olarak zaten literatürde tanınır, bilinir ve bunlarla ilgili genelde de atıyorum bir kadının bir erkeğe göre yoksulluk riski iki kat daha fazladır. İşte bir çocuk sahibiyse bu kadın işte dört katı vesairedir. Türkiye'de buna yönelik, bunu Batıdaki okumalarından görüyorum. Yoksulluk risk oranını çok net görebiliyorsunuz. Bu dezavantajlı gruplar için, ama Türkiye'de buna yönelik ayrıntılı araştırmalar var mı, o konuda da bilmiyorum açıkçası. Ama Batıda olduğunu biliyorum. bir çocuğun ya da işte boşanmış ve çocuk sahibi bir kadının risk oranıyla, bir erkeğin risk oranıyla bir erkeğin risk oranı, bir özürliünün risk oranı aşağı yukarı bilimsel araştırmalar sonucu ortaya çıkan şeyler. **(Bakanlık daire başkanı)**

Düşük eğitim düzeyleri ve eğitime gerekli önemin verilmemesi de bir nedensel yüklem olarak belirmektedir. İki bakanlık uzmanı bu olguyu şöyle açıklamaktadır.

Eğitim tabii ki, belki o ailedeki bir çocuk eğitime gereken önemi verirse ki, şartlar da tabii ona uygun, ne kadar çocuk iyi okursa okusun, eğer sıcak bir evde barınamıyorsa, o çocuğun da yapabilecek bir şeyi yok. Karnı doymuyorsa, tabii ki yapabileceği bir şey yok. Ama gerekli şartlar sağlanıp, biraz da içinde geliyorsa, eğer eğitime biraz ağırlık verirse, kısmen bu durumu aşabileceğini düşünüyorum ki, demek ki eğitim de muhakkak bu anlamda çok etkili diye düşünüyorum. **(Bakanlık uzmanı)**

Eğitim önemli bir neden, çoğu kişi eğitime ulaşmada sıkıntılar yaşıyor, yoksulluğa düşen birçok kişinin eğitim alamadığını görüyoruz. (...) İstihdam olanakları bulamaması kişinin ya da sosyal çevresi yoksulluğunda etkili olabiliyor. Aile yapısı olabiliyor. Başka ne sayabiliriz? Şu an için aklıma gelen bunlar. **(Bakanlık uzmanı)**

Aile geçmişinin de kişinin yoksulluğu üzerinde etkisi olduğu belirtilmektedir. Zehra, bu durumla ilgili, “*Miras görürürüm*”; Gülseren, “*Nasıl yaşayacağız, babadan çünkü evlata mal kalmıyo ki, o yohluğu babası evlata atıp gidiyor, evlat da, evladına atıp gidiyo. Zengin olsa zengin atar gider, zengin evladına atar, o da ona atar gider*” demektedir. Bir bakanlık uzmanı ise şöyle demektedir:

Zaten en sık söylenen ifade, bir kere yoksulluk zinciri kuşaktan kuşağa aktarımı diye bir şey gerçekten var. genelde yoksulluk bir döngüsellik galiba. Yoksul bir aileden geliyorsa, çok büyük ihtimalle gelecekte kendisi de yoksul oluyor. Büyük ihtimalle yoksul bir aileden geliyordur, en temel nedeni budur. **(Bakanlık uzmanı)**

Kuşkusuz istihdam sorunları da yoksulluğun kaynakları arasında sıralanıyor. Ancak istihdam ve işgücü piyasasından kaynaklanan sorunların ise, diğer, vasıfsızlık, göç, boşanma, erkeğin sorumsuzluğu, erken evlenme, çocuk sahibi olma, aile içi geçimsizlik, eğitim, vs. gibi etmenlerle eşit bir düzlem içerisinde ele alındığını gördüm. Bu anlamda, istihdam ve işgücü piyasası, çalışma deneyimi, sosyo-kültürel

etmenlerin bir parçası olarak ele alınıyor ve neo-liberal dönüşüm, güvencesiz çalışma ve sınıf ilişkileri bağlamında değerlendirilmiyor.

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağı söz konusu olduğunda, çeşitli toplumsal kesimlerin kendi “doğallıklarına” ve toplum içerisindeki mevcut eşitsiz yerlerine bağlı bir yoksulluk nedenselliği ile karşılaşmaktayız. Buna göre, kadın, çocuk, yaşlı, engelli, boşanmış, eşi vefat etmiş, çocuk sahibi kadınlar, vb. geri plandaki toplumdaki temel ilişkilere ait yapısal nedensellikler sorgulanmadan, yoksullaşma potansiyeli taşıyan, dolayısıyla yardım edilmesi gereken toplumsal kesimler içerisinde yerleştirilmektedir. Çoğunlukla dezavantajlı olarak nitelendirilen bu kesimlerin ise, kadın, çocuk, yaşlı, engelli, boşanmış, eşi vefat etmiş, çocuk sahibi kadınlar, vb. gruplar gibi kendi içerisindeki “doğal” özellikleri, ilişkisel ve dinamik değil, durağan bir perspektiften ele alınmaktadır. Bu perspektif, örneğin, eşit vefat etmiş ya da boşanmış çocuk sahibi kadınların, yaşlıların, engelli bireylerin, toplumdaki dezavantajlı olarak nitelendirilmeyen diğer kesimlere kıyasla, daha belirgin bir yoksullaşma potansiyeli taşıdıklarına işaret eder. Bu belirleme, sadece bu hali ile doğrudur; ancak yoksullaşma potansiyeli taşımayan, eşit vefat etmiş ya da boşanmış çocuk sahibi kadınların, yaşlıların, engelli bireylerin de var olduğu gerçeğinin arka planındaki sınıf ilişkilerini açıklamakta yetersizdir. Bir diğer ifade ile, bu yaklaşıma göre, bu toplumsal kesimlere atfedilen yoksulluk ya da yoksullaşma potansiyeli, ki söz konusu kesimler, yoksulluğa ait toplumsal gerçekliğin de önemli bir parçasını oluştururlar; dinamiklerini, kapitalist topluma ait temel ilişkiler içerisinde bulamamaktadır. Dolayısıyla, anılan kesimler, karşımıza toplumsal sınıf aidiyetlerinden arındırılmış saf nüfus kategorileri olarak çıkartılmakta ve dolayısıyla da bu halleri ile sosyal politika pratiğinin konusu olmaktadır. Yukarıda söylenen “sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ile sosyal yardım ve yoksulu kavrayışları ve sosyal yardım politikası arasında”ki örtüşme budur.

Burada son olarak, bir özel sosyal yardım kuruluşunda yaptığım görüşmede, yoksulluğun nedenlerine ilişkin soruma verilen yanıtı, geneli yansıtmadığı notunu da düşerek, paylaşmanın yerinde olacağını düşünüyorum:

Açık ve net şunu söylüyorum. Biraz önce de söyledim. her şey zıddıyla, çünkü bu hayat imtihan dünyası. Dünyada biz imtihan için varız. Elhamdülillah Müslüman’ız, ayete itimat ediyoruz, inanıyoruz. İkinci bir hayatın olduğuna, gerçek hayatın olduğuna inanıyoruz. Şimdi, zıddıyla kaim, nasıl ki iyilik varsa, karşılığı kötülük var. Nasıl ki güzellik varsa, karşısında çirkinlik var. Zengin fakirlik de öyle. Nasıl zenginlik varsa, karşısında fakirlik var. bu Allah’ın takdiridir diye düşünüyorum ben. Benim şahsi görüşüm benim bu. Tabii burada birtakım

kriterler de olabilir. ailelerin işte ekonomik durumu kötüdür, rızkını geçindirmek için birtakım farklı yollara girmiş olunabilir. Bunlar farklı konular gerçi de, öyle cevaplayayım, bu Allah'ın takdirdir diyelim. Benim şahsi görüşüm, derneğin değil. **(Özel sosyal yardım kuruluştaki temsilcisi)**

Yukarıda, yardım alıcıların, yoksulun nasıl yoksul olduğuna ilişkin görüşlerinin, yoksulluğun içerisinde olduğu toplumsal gerçekliğin deneyimlenme biçimi ile uyumlu olduğu söylenmişti. Yoksullar açısından bu deneyimlenme biçimi, bir toplumsal sınıf ilişkisi dolayımıyla gerçekleşmekte ve bu deneyim, yoksullara içerisinde yer aldıkları gerçek toplumsal aidiyeti kazandırmaktadır. Bahsedilen toplumsal sınıf ilişkisi dolayımı ise, toplumsal yaşamda somut olarak üretim noktası ve işgücü piyasasında kurulmaktadır. Bu, sosyal yardımların altında yatan toplumsal ilişkinin, emek ve sermaye arasında kurulan bir sınıf ilişkisi olmasından ileri gelir. Aynı şekilde, sosyal yardımlar da emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisinin yeniden üretimine eklemlenir. Böylelikle, soyutlama düzeyinde, toplumsal sınıf ilişkisi dolayımı, görgül düzeyde ise, üretim noktası ve işgücü piyasası ile ilişkilendirme biçimleri ve deneyimleri, yardım alıcıları, toplumdaki gerçek yerine, yani toplumsal sınıf aidiyetine kavuşturur. Ancak bu gerçekliğe karşın, yardım alıcılar yoksul kimliği etrafında toplanır.

Alan araştırmam sırasında, yoksulluğun nedenlerine dönük sorularıma verilen yanıtlar, bu bahsedilen soyutlama düzeyi ve görgül düzeyin birlikteliğini yansıtıyordu.³⁵⁴ Bu yaklaşım, kapitalizme ait temel ilişkilerin çözümlenmesi ve bir sınıfsal bilinç oluşumu çerçevesinde geliştirilmemiş olsa da, yardım almanın temelde bir sınıf ilişkisi olarak gerçekleşmesi gerçeğini ifade ediyordu. Bu çerçevede, yoksulluğun nedenlerine ilişkin Muhsin, *“Bence işsizlik abi, sorumluluk işsizlik, işsizlik olduğu zaman dediğin gibi insan zorlanıyo, ne olursa olsun”*, Ahu, *“Yoksulluk neden var, işsizlikten dolayı var, iş olmayınca yoksulluk da oluyor, çalışmıyor, aileden bir gelir yok, bir destek yok. Babadan kalan bir şey yok”*, Mehmet, *“Yoksul diye bir şey yoktur, yoksul yapıyorlar; fakir diye bir şey yok, fakir yapıyorlar. İş vermiyor, para yok, ne yapacak adam?”* ve Sema, *“Aldığınız para size yetmiyorsa yoksul olursunuz. Evet alınan parada bir sorun var. Alınan para düşük, asgari ücret denilen ücret düşük, asgari ücret çok düşük, ama harcadığınız miktar çok yüksek. Çünkü dünya o kadar pahalı ki”* derken, Gülten, şunları söylemektedir: *“Fakirlik bu*

³⁵⁴ Burada bahsedilen birliktelik, yoksullaşmanın kökenindeki sınıf ilişkisini işaret etse de, bu bir siyasal-sınıfsal bilinç ve yoksulun ait olduğu sınıfın ideolojisinden kaynaklanmamaktadır; bir diğer ifade ile, bu birlikteliğin kurulması deneyimin akatarılmasından ibarettir.

işte başa gelenler hep gendi keselerini doldurduklarından, halkı düşünmediklerinden, Türkiye'nin devletini düşünmediklerinden, hep kendilerini düşündüklerinde, ondan kaynaklanıyor. ”

Görüştüğüm bir grup yardım alıcının ise, yoksulluğun kaynağı konusunda bir fikirlerinin olmadığı gözükmemektedir. Bu kapsamda, Zehra, “*Yoksulluğun nedeni. . . Yoksulluğun nedeni. . . Ne diyeyim ki, kaynağında ne olur ki? Altında yatan neden bilemiyorum artık. Onu bilemiyorum*”, Ömür, ise, “*Bilmiyorum ki, işte biz de ona anlam veremedik. Onlara hiç ben bir yere gitmediğim için hiçbir şey bilmiyorum doğru düzgün*” demektedir.

1.5. Yoksulluğu Engelleme

Türkiye’de sosyal yardımlar açısından yürütülen önemli tartışmalardan biri de, sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisidir. Gözlem ve görüşmelerime dayalı olarak, sosyal yardımların, yoksulluğu ortadan kaldırmadığı, ancak yoksulluğun çitasını yükselttiğini söyleyebilirim. Örneğin bir vakıf uzmanı, “*Yardımlar yoksulluğu yok etmiyor tabii ki. Yardımlarla insanlar evet ben artık refah seviyem arttı diye bir şey söz konusu olamaz*” demektedir. Özlem ise, “*Verdiği yardımla, makarnayla çözülmez, makarnayla mı çözülür?*” diyerek, yardımların yoksulluk üzerindeki etkisine dönük deneyimini dile getirmektedir. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yardım edilmiş yeni yoksullarla beslenme, yoksulluğu sürdürülebilir kılma ve dolayısıyla yeniden üretme gibi bir yapısı bulunmaktadır. Lale, bu yardımların insanların refahını artırmayacağını ileri sürerken, vakıf uzmanları, bu yardımlarla yoksulluğun üzerinin örtüldüğünü ve artırıldığını savunmaktadır:

Yoksulluk olgusunun üzerine bir şekilde örtüyorlar. Tozunu alıyorlar. Sadece geçici çözümlerle o günü kurtarmaya yönelik bir faaliyetleri var vakıfların. bir vakıf çalışanı olarak bence Türkiye’de vakıflar yoksulluğu önlemek ya da azaltmaya yönelik değil de bence yoksulluğu artıran bir kurum olduğunu düşünüyorum ben vakıfların. **(Vakıf uzmanı)**

Biz insanların hayatlarını da kurtarmıyoruz aslında. Bizim yaptığımız yardımlar böyle çok büyütülecek yardımlar değil. Dört ayda mesela süresini belirlediğimiz dört ayda bir yaptığımız gıda yardımları var. Ailedeki yaşayan kişi sayısına göre değişiyor. Maksimum 250 liraya kadar çıkıyor, dört ayda bir ödüyorlar. **(Vakıf uzmanı)**

Görüştüğüm bir bakanlık daire başkanı, Türkiye’de tek bir sistem altında, minimum gelir desteğine geçilmesi durumunda, sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisinin “daha etkin bir şekilde kendini” göstereceğini ifade etmektedir.

1.6. Yardım Sisteminin³⁵⁵ Sorunları ve Evrimi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapılanmasına dönük çeşitli içsel sorun alanlarından söz edilebilir. Örneğin, bir bakanlık uzmanı, yardımlara dönük temel eleştirilerin, yardımların bağımlılık yaratması yönü, politik kaygılarla kullanılması ve verimli kullanılmaması olduğunu belirtmiştir. Bu eleştirilerden ilk ikisini, çalışmanın diğer bölümlerinde ayrıca ele alıyoruz; verimli kullanılmamasına dönük eleştiriye ise aşağıda ve yine çalışmanın ihtiyaç tespiti ile ilgili bölümlerinde ayrıca tartışıyoruz. Uzmanla göre, bu eleştiriler, sivil toplum örgütlerinden gelebildiği gibi, üniversitelerden de vakıf çalışanlarından da ve vatandaşlardan da gelebiliyor. Bu başlık altında, alan araştırmam sırasında belirlemeye çalıştığımı haliyle bu yönlerle işaret etmeye ve sosyal yardım sistemindeki değişimin yönü genel hatlarıyla saptanmaya çalışılacaktır.

Hane Bazlı Parçalı Yaklaşım

Türkiye’de öncelikle, sosyal yardımlarla ilgili olarak kamunun sosyal yardım alanını kavrayışı ile ilgili kimi sorunlardan söz edilebilir. Alan araştırmam sırasında, çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere, sosyal yardımları uygulayan merkezi kurumların ve bu kurumların uzanımlarının, sosyal yardım alanı ve sosyal yardım alıcılara dönük parçalı bir bakış açısına sahip olduklarını gözlemledim. Örneğin, inceleme yaptığım bir vakıfta, farklı kademelerde, her hanenin “kendi içinde özel” olduğu, her hanenin kendine göre özelliklere sahip olduğu görüşü çerçevesinde, her hane ile ayrı ayrı ilgilenilmesi gerektiği görüşü savunuluyordu. Örneğin, bir vakıf uzmanı, insanları sosyal yardımdan kurtarabilmek için, “müdahale planları hazırlamalıyız her aile için, her hane için” diyordu.

Çoğunlukla, sosyal hizmet bakış açısını yansıtan bu görüşün, yoksulu, yardım başvurusuna iten nedenlerin kökenlerindeki ortaklaşmayı gözden kaçırdığı söylenebilir. Öte yandan, bu görüşün olgusal olarak da geçerliliği sorgulanabilir; çünkü her haneyi sosyal yardım almaya iten nedenler, çok büyük ölçüde türdeşleşmiş durumdadır.

Yoksula ve yoksulluğa sosyo-demografik etmenler açısından bakıldığında, hane içi kimi özellikler bu saptamayı yapmaya itebilir; oysa ki, temel ekonomik ilişkiler ve sosyo-ekonomik yapı ve oluşum açısından bakıldığında, her hanenin

³⁵⁵ Burada daha çok kurumsal yapıya referans vermek amacıyla sistem denilmiş, rejim kavramı kullanılmamıştır.

yaşadığı yoksulluk ve geçim sorunu ile ilgili genel politika ve koruma mekanizmaları geliştirilebileceği söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda genel kriter ve uygulamalar belirlenmiş gözükmeyle birlikte, uygulamada hane bazlı bir yapının ve yardım alanları geçim ve yaşam koşulları türdeşleşmiş bütüncül değil, parçalı, tekil bir toplumsal kesim olarak gören bir anlayışın varlığından söz edilebilir.

Standart Yoksunluğu/Çokbaşlılık

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin vakıf, belediyeler ve özel sosyal yardım kuruluşlarını da içerecek şekilde kurumsal ayağında, ilk dikkat çeken noktalardan biri de, yoklama kriterlerinin, yardım kararına dönük uygulamaların ve bu kararların ardından verilen yardım türlerinin ve sürelerinin Türkiye çapında belirli standartlardan yoksun ve çokbaşlı bir özellik taşımasıdır. Örneğin, 65 yaş aylığı, engelli yardımları, ŞESY gibi yardım türlerinde yasa ile belirli bir uygulama standardı belirlenmiş olsa, kriter dışı pek çok uygulamadan söz edilebilir. Bakanlık ve vakıf uzmanları, yardımlara dönük yasada tanımlı kriterler bulunmasına karşın, bunun pratiğe dökülmesinde çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunlar, önemli ölçüde, gelir, sigorta ve geçim araçları yoklamasına dayalı yardım verme biçimi ile yardımların hak olup olmaması ve çocuk sayısını da içerecek şekilde hanenin geçim ve hayat şartları arasındaki gerilimden kaynaklanmaktadır.

(...) çok net olarak gördüğümüz vakalar var. Diyoruz ki bu aile kesinlikle yardım almaya uygun değildir; ama sınırdı kaldığımız, asgari ücretle evini geçindirmeye çalışan bir kişi. Okuyan çocukları var; ama çalıştığı yerin durumuna göre geliri değişiyor ve kişinin kişi başına düşen gelir de değişiyor. (...) İnisiyatif çok kullanıyoruz biz. Yasada çok net maddeler var, ama acıyoruz, vicdanen rahatsız oluyoruz ve diyoruz ki buna da yardım yapalım. Eksik olduğumuz yön bence bu. Yoksa yasada diyor kişi başına düşen gelir 243 lirayı geçtiği zaman o vatandaş yardım almayacak diyor. Engelli maaşında, yaşlılık maaşında anne-baba sigortalıysa almayacak diyor, ki sistem bile bunu kabul etmiyor; ama biz vicdanen kendimizi rahatsız hissettiğimiz durumlar oluyor. O noktalarda tıkanıp kalıyoruz. Ben bunun büyük bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. **(Vakıf uzmanı)**

Bir bakanlık uzmanının “*Vatandaş geliyor, ‘benim hiç param kalmadı kaymakam bey’ diyor. Kaymakam bey de işte 200-300-500 ne takdir ederse, bu ayki toplantıda çıkıyor*” ifadelerinde belirttiği üzere, vakıf yönetimi tarafından yapılabilen tek seferlik yardımları³⁵⁶ da içerecek şekilde bir uygulama birliğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde bir başka bakanlık uzmanının belirttiği üzere, “her vakıf kendisi ayrı çalıştığı için, bazısı banka hesabına para yatırabiliyor”.

³⁵⁶ Tek seferlik yardım uygulamasında, nadiren rastlanmakla birlikte, aynı il sınırları içerisinde, farklı ilçe vakıflarına gidip yardım almaya çalışanlara karşı, tek seferlik yardımın tüm Türkiye’de gözükebilmesine dönük bir sistem getirilmiştir.

Öte yandan belirli bir vakfın standart yoksunu ve çok başlı uygulamaları, diğer vakıfların uygulamaları ve giderek Türkiye çapındaki pek çok vakıf açısından benzer türde uygulamaların yerleşmesi açısından tetikleyici bir etki yapmaktadır. Vakıflara başvuru ve yardım alma ikamet temelinde gerçekleşmektedir. Böylelikle, önceden aynı kent sınırları içinde olan ya da farklı bir bölgeden göç eden kişiler, daha önceki vakıfta aldıkları yardımın aynısını, yeni taşındıkları ilçede bulunan vakıftan da beklemektedir. Dolayısıyla, kenti içi ilçeler arası, şehirlerarası ve bölgeler arası göçün yardım rejiminin standart dışı ve çok başlı yapısını pekiştiren bir etmen olarak belirlediği gözlemlenmektedir.

Doğu Anadolu'dan ya da Güneydoğu Anadolu'da çalışan vakıftaki meslektaşımızla görüştüğümüzde oralara yardımların daha fazla ve daha çok, hatta Doğu'da mevzuatı bile es geçip herkese dağıtıldığını biliyoruz. Başkent olması ve yoğun göç alan bir şehir olmasından dolayı hem Ankara'nın hem de Türkiye'nin en büyük ilçesi olmasından dolayı bunu Keçiören'de net görebiliyoruz. Doğu ve Güneydoğu'dan çok fazla göç alan bir yer. Vatandaşlar oradaki aldıkları yardımları burada alamayınca şaşırıyorlar. (...) Problem çıkıyor ve bunlarda mesela şeye yine vatandaşla bizim sürtüşmemize neden oluyor. **(Vakıf uzmanı)**

Bir vakıf uzmanı, çok başlılığın kaynağının, kendi hazırladıkları rapor yönünde karar vermeyen Müteveli Heyeti olduğunu söylemekte ve en büyük sorunlarından birinin nesnel ölçütler geliştirememek olduğunu ifade etmektedir.

Kurum içinde de en büyük eleştirimiz şu. . Nesnel bir ölçüt geliştiremiyoruz, standart oluşturamıyoruz. (...) Çok başlılık var. O çok başlılığın sebebi müteveli heyeti. Normalde işleyişe göre oy birliğiyle kararların alınması lazım; ama mevcut işleyişte şöyle her heyet üyesinin önüne belli miktarlarda dosya konur, her heyet üyesi onu onaylar onaylamaz, o onun inisiyatifine kalıyor. (...) yasayla uygulama çok farklı olunca da yasa boşluğunu zaten kendiniz görüyorsunuz. Çünkü niye? Zaten yazmış, şu şu sebeplerden tamamen yasal şartlarda yazılmış bir rapor; ama heyet üyesi mesela muhtardır, mahallesinde yaşıyordur. Onun için potansiyel bir oydur. Muhtara da gelip durumunu anlatmıştır, uygun deyip geçiyor. Bunu da anında sorgulayabilen bir mekanizma yok. Anca vakfa bir müfettiş gelecek, o dosyayı bulacak da ona göre ve o dosyanın aldığı her yardımı inceleyecek de anca öyle bulacak. **(Vakıf uzmanı)** Adamın sigortası var mesela, ama durumları çok kötü. Biliyor adam asgari ücretle beş on kişi o evde yaşıyor. Bir tane asgari ücretli var diye adam yardım yapamama durumunda kalıyor mesela. Onu yardım yaptığı zaman soruşturma geçirebiliyor adam mesela. **(Bakanlık uzmanı)**

Yardım rejiminin çok başlı ve çeşitli yasal boşlukları barındıran yapısına ilişkin alan araştırmam sırasında sistematik olan ve olmayan gözlemlerim de oldu. Bunlar arasında hane inceleme uzmanının başvuru sırasında yardıma uygun olmadığı için reddettiği bir kadının ardından yaptığımız kişisel görüşmede bunu yeniden sormam üzerine, vakıf müdürünün “*Ben olsam başvurusunu alırdım*”³⁵⁷ şeklindeki

³⁵⁷ Andığım gözlemim şu şekilde gerçekleşmiştir. (...)vakfında, yardım talebinde bulunmak üzere, vakfa gelmiş bir kadınla sohbet ettim. Kömür talebinde bulunacaktı ve verirlerse gıda da almak istiyorlardı. Bunu, “*Verirse gıda da alırım, niye almayayım?*” şeklinde ifade etti. Mesai başladığında, içeri girdi; ancak eşinin emekli aylığı nedeniyle, yardımın uygun görülmediği yanıtını aldı ve bana yardımların adaletsiz bir şekilde dağıtıldığı yönünde serzenişte bulunarak gitti. Devamında Vakıf

cümlesi; bir vakıftan görüştüğüm bir hane inceleme uzmanının, yoklama kriterlerine uygunluk ile hanenin geçim ve hayat şartları arasındaki ikilemlerde, yardımın verilmesi yönünde görüş bildireceği zamanlarda, “*Uymuyor; ama ben bu durumda yardım vermek zorundayım. Yasayı kaldır at çöpe*” şeklindeki cümleleri buna örnek oluşturabilir.

yasada evet kişi başına düşen gelir, bu tamamen bir prosedür. Eve giden kişi de eğer ekstra bir durum varsa, şöyle: Adamın dükkkanı varmış, evi varmış, bir anda bir cezaevine girme durumu olmuştur. Sinirlenmiştir, adam öldürmüştür. Evde gencecik bir kadın, kucağında dört aylık bebek. Kişi başına düşen gelir bakılabilir mi? Evin rayiç bedeli alınabilir mi, arabanın rayiç bedeli alınabilir mi? Bebek ne yiyecek, bu annenin yardımı var mı? Soruyorsun, kayınvalide zaten istememiş görüşmüyor. Anne uzakta bir köyde yaşıyor, haberi yok. Kalmış ortada, ne yapacak, vakıf girecek devreye. O yüzden, o yasa sadece bir görünürde. Rayiç bedellerini aldığımızda, belki o ev çok lüktür, belki yardım çıkmaması gerekir. Ama hayır, o çocuğu, o bebeği orada mağdur etmememiz gerekir. **(Vakıf uzmanı)**

Tabii burada önce siyasi iradeyi sorgulamak lazım. Adam on maddelik kanun yaparsa, bunun yönetmeliği yok, tebliği yok, tüzüğü yok. Neye göre yapacak? Oradaki boşluklara göre yapacak. Herkes fakrüzaruret içindeki vatandaşlar yardım etmek diyor, 3294 fakrüzaruretin tanımını ne hocam? Yok. (...) fakrüzaruret ne demek? Ben de fakrüzaruret içindeyim kardeşim, bana da yardım edin diyebilirsiniz şu an. SGK’sı olanlara da yardım yapılabilir diye bir kanuna madde eklediler. Aynı madde içinde, hem üst tarafta “SGK’sı olanlara yardım yapılamaz” diyor. Bir paragraf aşağıya geçiyor, aynı madde içinde SGK’sı olsa da, asgari ücretin 2/3’ünden az hanede kişi başı düşen gelir varsa, yardım yapılabilir” deniliyor. Buyur buradan yak. **(Bakanlık uzmanı)**

Sosyal hak ve sosyal politika mantığı ile uyum sergilemeyen bu örnekler, kişinin belirli bir kamusal sosyal politika aracından yararlanmasını, kişisel inisiyatiflere, olasılıklara ve tesadüflere terk etmektedir. Bu tür durumlar, vakıflar özelinde, muhtaçlık sınırı ile gelir yoklaması temelinde kurala bağlanmış gibi gözükken sosyal yardım uygulamalarının, başvuru ve karar verme aşamalarında bireysel iyi niyet ve yorumlara tabi olduğunu göstermektedir.

Öte yandan yaptığım görüşmelerde, özel sosyal yardım kurum temsilcilerinin de Türkiye’de sosyal yardımların yapılanmasına dönük bir benzer bir değişimin beklentisi içerisinde olduklarını gözlemledim. Kurum temsilcileri de kişinin başka hangi kanallardan yardım aldığını bilemediklerini belirterek, bu durumu kendileri için en büyük sorun olarak nitelendiriyorlardı ve bunun için kamu ile birlikte geliştirilecek bir sistemin içerisinde yer almak istediklerini ifade etmişlerdir.

Bu sorunların giderilmesi için, rejimin kurumsal ayağında, puanlama formülüne dayalı bir sisteme geçilmesi planlanıyor. Bu formül ile ne kadar yardım yapılacağına sistemin kendisi karar vermesi söz konusu iken, bir bakanlık uzmanının

Müdürü ile gerçekleştirdiğimiz tanışma sohbeti sırasında az önce yaşadığım bu durumu anlattım. Müdür, “*Ben olsam başvurusunu alırdım*” dedi.

ifade ettiği gibi, “vakıf mütevellî heyetlerinin takdir yetkisi tamamen ortadan kaldırılmıyor”. Yine aynı uzmanın belirlemelerine ve benim de alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime göre, mevcut koşullar altında, her il ve ilçedeki vakıflar birbirinden bağımsız olarak işlediği için, benzer durumdaki bir kişi ya da haneye verilecek aynı ya da nakdi yardım vakıftan vakıfa değişiklik gösterebiliyor. Bu sistem ile birlikte, bakanlık uzmanının ifadeleri ile “keyfiyetlerin önüne geç(il)mesi, sübjektifliğin ortadan kaldırılması, çok daha objektif kriterlere göre yardımın yapılması” hedefleniyor. Bir bakanlık daire başkanının ifade ettiği üzere, “puanlama sisteminin hem bölgesel düzeyde hem de kır-kent düzeyinde bir farklılık oluşturmayı” hedeflediği belirtiliyor. Puanlama formülüne geçilememesinin nedenleri arasında vakıflarının faaliyet alanının devamlı genişlemesi gösteriliyor. Buna bağlı olarak puanlama formülünün hazırlanmasında da güncellemeler yapılıyor. Ancak puanlama formülünün tam anlamıyla yaşama geçmesi, bakanlık, vakıflar, diğer kamu kurumları ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ortak bir sosyal yardım ağı etrafında bütünleşmesini sağlayan Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi’nin uygulanması ile mümkün olacak gibi gözükmektedir. Ancak şu an için vakıflar ile bakanlığın Proje kapsamındaki hedeflenen bağlanması gerçekteşemediği belirtilmektedir. Proje’nin yaşama geçmesi ve puanlama formülünün işlenmesi ile birlikte, bir bakanlık uzmanının ifadeleri ile “doğrudan kişiye bir hesap numarası açılması, onların hesabına yardımın yatırılması, maaş demiyorum, yardımın yatırılması öngöröl”mektedir. Ancak uygulanması ve ilk etki değerlendirme sonuçlarının alınmasının 5-6 yıllık bir zaman dilimi alacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi, puanlama formülünü de içerisinde barındırarak, sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının tamamlanmasında bir çatı görevi üstlenmektedir.

Yardım Alıcıları İzleme

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağındaki önemli sorun alanlarından biri de yardım alıcıların takibi noktasında gerçekteşmektedir. Alan araştırmam sırasında, yardım alıcıların vakıf, belediye ve özel sosyal yardım kuruluşları tarafından farklı süre ve sıklıklarla takip edildikleri belirtilmiştir. Örneğin, vakıflar, yardım yaptıkları

kişiyi geçim ve hayat şartları bakımından her yıl tekrar kontrol etmektedirler.³⁵⁸ Belediye ve özel sosyal yardım kuruluşları için de benzer bir uygulamadan söz etmek mümkündür. Ancak bu anılan takibin, kimi zaman, yardım alıcıların yardım alma ve alınan yardımı sürdürme stratejilerine takıldığı belirtilmektedir.

Kadın boşanıyor eşinden. Biz kriz halinde müdahale ediyoruz. Yardımları bağlıyoruz. (...) Zamanla barışma sürecine girip, eşiyle birlikte yaşamaya başlayabiliyor ya da biz bunu daha sonradan öğrenebiliyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Bu durumla ilgili olarak kamusal sosyal yardım kuruluşlarının yanında özel sosyal yardım kuruluşlarının da şikâyetle bulunduğunu gözlemledim. Bu tür durumların yaşanması halinde, kişinin kurumdan uzun süre yardım alması ve mükerrer yardım yapılmasının kurumlar açısından başlıca iki sorun alanı oluşturduğu söylenebilir. Görüştüğüm özel sosyal yardım kuruluşları, bunun önlenmesi halinde, mükerrerliğin ortadan kalkacağı ve böylelikle daha fazla kişiye yardım edebileceklerini ifade etmiştir. Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin verdiği örnekte de görüleceği üzere, yardım almak ve yardıma –bir biçimde- erişmek bir geçim stratejisine dönüşmüş durumdadır ve bu strateji, kurumlar açısından yardım alıcıların izlenmesi sorunu biçiminde yaşanmaktadır: *“Bir aile müracaat ederken, üç dört yere müracaat ediyor, hangisinden ne çıkarsa. (...) aynı anda üç STK veya vakıf da yardım yapabiliyor. Bilemezsiniz bunu, tespit edemiyorsunuz. ”*

Çelişkili Beyan

Alan araştırmam sırasında, özellikle vakıf hane inceleme uzmanlarının en çok şikâyet ettikleri konulardan biri başvuru sahiplerinin yardıma erişimi sağlayabilmek için çelişkili ya da uzmanların ifadesi ile “yalan beyan”da bulunması idi. Bu sorunun yaşanması, yoksulluk, geçim ve hayat şartları gibi haneler açısından acil çözüm bekleyen nedenlerin –ancak yapısal niteliği gereği acilen çözülmesi mümkün olmayan- yanı sıra rejimin kurumsal ayağında yaşanan aksaklıklar ve kayıtdışı istihdam gibi unsurlara da bağlıdır. Ancak yine de bu olgunun varlığını sosyal yardım

³⁵⁸ Konuyla ilgili bir vakıf uzmanının ifadeleri şu şekildedir: “Çok yüksekse, bir yıl önceki bakıyorsunuz, gider 900 lira, bir yıl sonrakine bakıyorsunuz 900 lira, kesilmez. Ama bir yıl önceki bakıyorsunuz 500 lira, bir yıl sonrakine bakıyorsunuz 1 milyar, kesilir.” Bu arada yardım alıcıların tersi deneyimleri olduğu da söylenebilir: Örneğin Ahu, “7-8 sene öncesi incelemelerde böyleydi. Şimdi artık o inceleme kalktı. (...)Bizim burada inceleme yok. Şimdi senin dosyan açıldı mı. (...)bizim kaymakamlık artık gelip inceleme yapmıyor. Senin orada bir dosyan açıldı ya, tamam o öyle gidiyor” demiştir.

rejimini aşan genel sosyal politikalar ve bir neo-liberal dönüşüm sorunu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Yerel yönetimlerin ve özel sosyal yardım kuruluşlarının yaptığı yardımların, vakıf tarafından görülememesi, haneye dönük yardım kararının verilmesinde sorun yaratan bir dinamik olarak belirlemektedir. Bu noktada, anılan kurumlardan yardım aldığı halde, yardıma erişim ve yardımı garantileme stratejisi çerçevesinde, yardım almadığını söyleyen kişilerin bulunduğu ileri sürülmektedir. Yanlış ya da benim burada ifade ettiğim haliyle çelişkili beyan, kişinin o sırada üzerinde gözüken bir mülkü bilmemesinden de kaynaklanabilmektedir.

Vakıf personeli ile yaptığım görüşmelerde, kendilerinin yardım başvurusunda bulunan kişiye inanmak durumunda kaldıkları ve alınan diğer yardımları görememenin kendileri açısından “çok büyük bir sıkıntı” olduğu ifade edildi. Bu elbette, vakıf personeline temsil olunan kamusal sosyal yardım otoritesinin, yurttaş ile olan ilişkisine dönük de bir fikir vermektedir. Bu durum, ihtiyaç sahiplerinin, kendileri ile ilgili söyledikleri her bilginin yanlış olma olasılığı bulunan, potansiyel “yalancı” bir toplumsal grup olarak kodlanmasını beraberinde getirmektedir. Kuşkusuz ki, bu olgu, sosyal hakların gelişim ve uygulanma mantığı ile taban tabana zıttır.³⁵⁹ Nitekim, vakıf personeli de, sosyal yardımların bu tarz gerçekleştirme biçimi ile ilgili kişisel şikâyet ve rahatsızlıklarını da dile getirmişlerdir. Bu rahatsızlık bildirimi, yukarıda sayılanların yanında, yardımların siyasal amaçlarla kullanımı, istihdama öncelik tanınmaması ve hanenin geçim ve hayat şartları nedeniyle, kriter dışı uygulamalar doğrultusunda karar vermek zorunda kalmaları ya da bu yönde bir ikilemde kalmaları boyutlarını içermektedir. Bunların yanında, “*Her ay buraya gelmesinler. Her ay kendilerini acındırmassınlar*”³⁶⁰ ifadesinde karşılık bulan, yardım alıcıların davranışlarına ilişkin bir fikir de verebilecek durumlara dönük vakıf personelinin kaynaklanan itirazlar da bulunmaktadır.

Sistemde Değişimin Yönü

Türkiye’nin sosyal yardım rejimi, kurumsal gelişmeler bakımından dakendi içerisinde dinamik bir yapı sergilemektedir. Yaptığım görüşmelerden elde ettiğim bilgiler doğrultusunda ve yukarıda söylenenlerle birleştirerek ifade etmek gerekirse,

³⁵⁹ Bu noktada belirtmek gerekir ki, söz konusu durumun sorumlusu vakıf personeli değildir.

³⁶⁰ Benim de alan araştırmam sırasında, vakıf personelinin bu cümlelerini doğrulayan çeşitli gözlemlerim oldu.

kamusal sosyal yardımlar açısından kurumsallaşma eğiliminin Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi’ni yaşama geçirecek şekilde süreceği anlaşılmaktadır. Proje kapsamında puanlama formülünün uygulanma hedefi çerçevesinde, yardımların nesnel ölçütler etrafında verilmesi yönünde kimi adımların atılacağı görülmektedir. Projenin hedef kapsamı düşünüldüğünde, özel sosyal yardımı da içeren bir ağdan söz edilmesi nedeniyle, özel sosyal yardım kuruluşlarının etkinliğinin de devam edeceği sonucuna ulaşılabilir.

Ayrıca, sosyal politika araçları açısından düşünmek gerekirse, sadece sosyal yardım yapan bir kamusal etkinlik tarzından çok, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünleşmesini hedefleyen bir anlayış ve yapının belirginleşmeye başladığı söylenebilir. Bunun izlerini hem bakanlık hem vakıflar hem de özel sosyal yardım alanında gözlemlenebilir. Belediyeler de dahil olmak üzere sosyal yardım rejiminin anılan kurumsal aktörleri, görev ve sorumluluk alanının sadece sosyal yardım dağıtmak olarak belirlendiği bir yapıdan çok, aile temelli, kişi ve ailenin sorunlarını sorunlarını giderip, kendi kendine yeter hale gelebilme (işgücü piyasasına dahil olma) potansiyelini açığa çıkartıcı bir tarzda, sosyal yardım-sosyal hizmet-istihdam bütünlüğünün³⁶¹ sağlandığı bir etkinlik düzeyinin oluşumunun ilk adımları içerisinde yer almaktadır. Bir bakanlık daire başkanının ifadeleri ile, yapı, “sadece yardım götürmektense, daha çok sosyal hizmet ve kişiyi aktifleştirmeye dönük proje bazlı hareket etmeye dönük, bir değişim” göstermektedir. Aynı daire başkanı, sosyal yardımların eksik yanını, “minimum gelir düzeyine geçilmemiş olması, aile ve hak temelli olmaması, daha sistematik olmaması” olarak sıralarken, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünleşmesinin sağlanması hedefinden söz etmektedir. Böylelikle, daire başkanı, “*Hem akademik düzeyde, hem de uygulama düzeyinde (...) hak ettiği halde sosyal yardım alamayan kişiler üzerinde yoğunlaşmalıyız*” diyerek, hem sorunun varlığına işaret etmekte, aynı zamanda da sistemin kendi iç evriminin sonucunda varması hedeflenen noktaya ilişkin bir fikir de vermektedir. Ancak aşağıda yer alan bir vakıf uzmanının gözlem ve görüşleri, görünüşte hedeflenen ile kamusal sosyal yardım anlayış ve pratiğinin mevcut halini özetlemekte ve gözler önüne sermektedir:

Bizim başarı ölçütümüz şu: Türkiye’deki diğer 900 küsür vakıfta tamamen sosyal yardım ağırlıklı gidiyor; ama biz son bir sene içerisinde farklı bakıyoruz bu işe. Sosyal yardımın sosyal hizmet odaklı olması kanısındayız; çünkü sadece yardım etmek insanların sorununu

³⁶¹ Nitekim Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 158), “sosyal yardım ve hizmetlerde bütüncü bir anlayışın geliştirilmesi”nden söz edilmektedir.

çözmüyor. (...) Bunun için daha çok proje ağırlıklı yapmaya çalışıyoruz; ama projelerimizin mevcut bir döngü içerisinde ne kadar başarılı, tartışılır diye düşünüyorum. Bürokrasi içerisindeki mevcut yardım mantığı değişmediği için bizim yaptıklarımızın da bir değeri kalmıyor. Vatandaş vakıfları genellikle ekonomik destek yeri olarak gördüğü için pek faydalı olmuyor. (...) Bu mantıktan kastım şu: Yapılan temel politikalar günü kurtarmak üzerine yapılıyor devlette ve köklü çözümler getirmiyor. Genellikle küçük böyle tortul diye tabir edebileceğimiz şekilde yardımlar yapıyorlar. O kişinin ihtiyaçlarını çözücü değil. Herkese verelim diye. (Vakıf uzmanı)

1.7. Beklentiler-Yardımlar Nasıl Bir Yapıya Kavuşmalı?

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin sorunlarını ve aynı zamanda kurumsal değişimin yönünü ortaya koyabilmek bakımından rejimin kurumsal yapısını oluşturan bileşenlerin beklenti ve önerilerini paylaşmak yerinde olacaktır.

Yardım rejiminin önemli sorunlarından biri olarak beliren çokbaşlılığın ortadan kaldırılması gerektiği söylenmektedir. Bunun için devletin, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşları ile ilgili bir düzenleme getirmesi gerektiği savunulmaktadır. Bir vakıf uzmanı, “bu kurumlar(ın) tamamen kendi öznel ölçütlerinde, kendi dünya görüşlerine göre” yardım yaptıklarını ifade etmektedir. Görüştüğüm bir vakıf uzmanı, yasal boşluğu ortadan kaldıracak bir biçimde, vakıfların verdiği yardımların ayrı yasalarda tanımlanması gerektiğini savunmuştur.

Bir bizim verdiğimiz yardımların hepsi bir kere ayrı ayrı yasalarda tanımlanmalı. (...)Yasa olarak, tek bir yasa içinde paket olarak değil de bence ayrı ayrı bulunmalı. (...) İki, hem objektiflik oluşsun hem de süresi ya da niye verildi tam net belli olsun. kimsenin inisiyatifine kalmasin. şimdi 3294’ün içine doldurmuşuz. 3294’e göre nakdi yardım da yapabiliyoruz, gıda yardımı da yapabiliyoruz, ondan sonra doğalgaz yardımı da yapabiliyoruz, kömür de yapabiliyoruz; ama bence bunları tek tek tanımlamak net bir şey olabilir. (Vakıf uzmanı)

Bir bakanlık uzmanına göre, “sosyal yardım programlarından ziyade proje tarzı, istihdama yönelik projelerin daha fazla olması gerektiğine ilişkin eleştiriler gelebiliyor”. Yardımların, yararlanıcıları “tembelliğe” ittiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bakanlık uzmanı, bu eleştirilerin vakıf çalışanlarından geldiğini belirtiyor ve kişiyi daha fazla “kendi kendine yetebilecek düzeye” taşıyacak projelerin uygulanması gerektiğini savunuyor. Bir vakıf uzmanı görüşlerini şöyle dile getiriyor:

Yardımlarını alırken, özgür davranabilmeli, bu birincisi. İkincisi; yardımlardan ziyade teşvik edici yapılanması da olmadı. Yardım evet alsın, ama bir süre alsın. İnsanları iş açısından da sıkıştırmalı, hadi git, okumayan çocuk varsa, 16-17 yaşını geçmişse ya iş, ya okuluna devam et, ya bir kursa git. o pasiflikten, aktifliğe geçirmeli diğer vakıflarda. Eminim onlar da birazcık belki kendi iç işleyişinde pasiflik vardır belki sorunları vardır. Ama Keçiören’de bu olmadığı için ben gönül rahatlığıyla diyorum ki her vakıf Keçiören gibi olmalı. İnsanları aktifleşmeye, sokağa çıkarmalı insanları. Gerekirse eşiyile konuşmalı, gerekirse iki bireyle de konuşmalı, aile içi sorunları da çözebilmeli, biz onu da yapıyoruz. (Vakıf uzmanı)

Bir bakanlık uzmanı, çalışabilir durumdaki yoksullarla çalışamaz durumdaki yoksullar arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini belirtiyor ve çalışamaz

durumdakilerle, “çalışma hayatına girebilecek kişilere yapılan yardımlar arasında bir fark oluşturulabilir” diyor.³⁶² Bir vakıf uzmanının da yardımların yapılmasında, çalışabilir-çalışamaz ayrımına dönük bir düzenlemeye gereksinim olduğu yönündeki görüşleri şöyledir:

Bu sosyal yardımlar yine devam edilsin. (...) çok dezavantajlı kimselere düzenli sürekli her ay yardım yapılsın yine, hiçbir şekilde çıkış kapısı olmayan insanlara yardımlar yapılsın; ama onun haricindeki normal çekirdek ailelerimizde normal herhangi bir engeli olmayan çalışmasına engel olmayan insanları dediğim gibi müdahale planlar hazırlayalım, o insanlara iş bulalım veya gerçek ihtiyaçları ne, onlar tespit edelim. **(Vakıf uzmanı)**

Bir diğer ifade ile, sosyal yardımların daha fazla istihdam odaklı bir biçimde yeniden yapılandırılması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Örneğin, bir vakıf uzmanı, “*Bir süre desteklenip, bırakılması gereken aileler var. İnşaat işçileri mesela yaz aylarında bırakılmalı, kış aylarında desteklenmeli*” demektedir. Bir bakanlık uzmanı, yardımların istihdam odaklı bir biçimde yapılandırılması kapsamında, mevcut anlayışı eleştirmekte ve beşeri sermayenin geliştirilmesini savunmaktadır:

Bence daha fazla eşitsizlikleri azaltıcı, yoksulların önündeki engelleri kaldırıcı politikaları, yardım alan olmaktan ziyade, kendine yeterli hale getirici politikaların daha fazla ön plana çıkarılması lazım. Bu şekilde olduğu zaman, insanlar önce yoksullaşıyorlar, sonra yoksullaştıktan sonra sen onlara yardım ediyorsun. Bu da yardımlara bir bağımlılığı oluşturuyor. Tüm bu süreçler olmadan, beşeri sermayeyi geliştirici politikalarla, insanlar yoksulluk zincirinden kurtarmak, kendine yeterli hale getirmek, bu politikalara daha fazla öncelik verip, tüm bunlara rağmen, birileri yoksul düşmüşse, ondan sonra o insanlara yardım etmek. Bu sosyal politikanın önceliği olabilir. **(Vakıf uzmanı)**

Bu söylenilene paralel eleştiriler vakıf çalışanlarından da geliyor. Bir vakıf çalışanı, insanları sosyal yardımlardan kurtarmaya dönük her hane ve aile için müdahale planları hazırlanması gerektiğini ifade ediyor. Sosyal hizmetlerin önemine dikkat çekiliyor ve sosyal yardımların sosyal hizmetlerle birlikte yürütülmesi gerektiğini savunuluyor.

İçinde sosyal hizmet yok. Neden, çünkü sosyal hizmet alanı çok başka bir alan. Onun ayrı bir yasası olması gerekiyor. Bizim müdürümüzün yapmaya çalıştığı bu zaten. Vakıflarla sosyal hizmeti birleştir, ona göre bir yasa çıkar. Müdürümüz bunu defalarca teklif ediyor ve dikkati çekiyor. İnsanlar artık denetçiler falan bunun bilincinde. Aile Politikalar Bakanlığı da bunun bilincinde. *(sosyal hizmetlerle)* yardımlar bir arada yürümeli. Bu bir model, bizim müdürümüzün bakanlığa sunmuş olduğu bir model. **(Vakıf uzmanı)**

Vakıflara ayrılan periyodik payların yetersiz olduğu da bakanlığa vakıflar tarafından iletilen bir diğer eleştiri konusudur. Ayrıca, vakıf sosyal yardım inceleme görevlileri, iş yüklerinin çok fazla olduğundan şikâyet etmektedir. Bir görevli,

³⁶² Bu ifade de görülebileceği üzere, yoksulların çalışabilir ve çalışamaz durumdakiler olarak ayrıştırılmasına dönük tarihsel eğilimin, yeniden üretilmediği anlaşılmaktadır.

“Rutinimiz çok fazla burada. Her hafta her gün incelemeye çıkıyoruz. İnsanlarla görüşüyoruz. Bu rutinden sıyrılmamız lazım diye düşünüyorum” demektedir

Özel sosyal yardım kuruluşlarının, yardımların kurumsal yapısı ve ihtiyaç tespiti süreçlerine ilişkin dikkat çektiği noktalardan biri mükerrer yardımlar ve bunların belirlenememesidir:

Bir aileyle alakalı işte herhangi bir mal varlığı var mı üzerinde, tapulu ev vesaire gibi. Bunlar aslında görebilirseniz, siz ona göre karar vereceksiniz veya herhangi bir kurum ve kuruluştan yardım alıyor mu, almıyor mu? Buna baktığınız zaman, siz onu gördüğünüzde, siz otomatikman onu reddedeceksiniz. Aslında burada şöyle bir şey ortaya çıkacak. Diyelim ki Ankara’da totalde 100 bin kişi yardım alıyorsa, siz bunu belki mükerrerliğe silerekten 150 bine çıkartacaksınız. Ama ortak o şeyleri silemediğinizden dolayı aynı yardımı birkaç yerden alan olduğu gibi, yardım alamayan da veya bu tür şeylere ulaşamayanlar da oluyor.³⁶³ Bunu o sistem kurulursa çok daha rantabl olacak niyetindeyim. (...) Deniz Feneri Derneği tamam sosyal inceleme yapıyor, yardım dağıtıyor, yardım için bir şeyler uğraşıyor, ama Kimse Yok mu da aynısını yapıyor. İHH, Cansuyu da aynısını yapıyor. Bunlarla alakalı ortak bir havuz oluşturulabilir. Yardım dağıtım noktasında ve yardımın kabul noktasında. Çünkü mükerrerlikler ortadan kalkar bence. Deniz Feneri’nin vermiş olduğu aileyi, Kimse Yok Mu?’nun yardım kararı almaz ya da İHH vermez ya da Cansuyu vermez. Hem bu noktada yardımlar isabetli bir şekilde gitmiş olur. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Özel sosyal yardım kuruluşları ile yaptığım görüşmelerde, devletin ortak projeler üretilmesi, devletin ve özel sosyal yardım kuruluşlarının mükerrer yardımlarının engellenmesi³⁶⁴ konusunda, koordinatör görevi ile sorumluluk alması beklentisini gözlemledim. Bu, özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyet alanlarının genişlemesi kadar, kamusal sosyal ağına ve politik karar alma süreçlerine dahil olmaları da anlamına gelmektedir.

Şimdi, bu tür yapılarda en doğrusu şu. Devlet kontrol mekanizmasını işletmeli. Gerçekten yapılan işler yerine gidiyor mu, ben birçok yabancı STK’larda şunu gördüm. Devlet tamamen kontrol eden mekanizmayı gören, çünkü biz yaptığımız yardımları Türkiye Cumhuriyeti adına yapıyoruz ve Başbakanımız, Cumhurbaşkanımız çıkıp anlattığı zaman, bütün STK’ların yaptığı yardımları da devlet olarak yapıyoruz. Çünkü milletimizden toplanan paralar. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

İşte siz geldiniz, yardıma muhtaçsınız, bize müracaat ettiniz, ben devletin oluşturduğu o sisteme girmeliyim. Herhangi bir kurumdan yardım alıyor mu, onu görmeliyim. Kimse Yok mu da oraya girmeli. Cansuyu da oraya girmeli, İHH da oraya girmeli ki daha sağlıklı bir sistem yürüsünÇok daha iyi olabilir, çok daha koordineli yürütebilir. STK’lar da bu işin içine katılarak ortaklaşa bir fikir alışverişinde bulunup, ortak bir yol izlenilebilir. Çünkü, tekrar söylüyorum, hakikaten ciddi verilere sahip kurumlarız bizler. Ciddi veriler var bizde. Çok özel bilgiler var ailenin. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

³⁶³ Görüştüğüm bir vakıf uzmanı bu konuyla ilgili olarak, “bir vatandaş dört beş yerden alırken başka bir vatandaş hiçbir yerden alamıyor” demiştir.

³⁶⁴ Bu çerçevede, Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 158), “sosyal yardım ve hizmetlerde kamu, özel kesim ve STK’lar arasında koordinasyonun sağlanması ve mükerrerliklerin önlenmesi” konusunda etkinliğin sağlanmasından söz edilmektedir.

1.8. Yardım-Hak İlişkisi

Türkiye’de sosyal yardımların hak temelli olup olmadığı, sosyal yardımlara dönük tartışmaların merkezinde yer alan başlıklardan biridir. Alan araştırmasında yaptığım görüşmeler ve yaptığım sistematik olan ve olmayan gözlemlerime dayanarak, sosyal yardımların yurttaşlık zemininde oluşan bir sosyal hak niteliği taşımadığını rahatlıkla ileri sürülebilir. Türkiye’de sosyal yardımların, gerek uygulanma biçimi gerekse yardımların etrafında oluşan ilişki setleri ve bir bütün olarak da sosyal yardım rejimi bakımından, hak temelli olarak nitelendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Yasal bir çerçevede düzenlenme ve çeşitli yoklama kriterlerini içeren ihtiyaç tespiti süreçlerinin ardından sunulmuş biçimi itibarıyla en fazla hak temelli olarak nitelendirilebilecek yardım türleri bile içerisinde yer aldıkları siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişki setleri nedeniyle, sosyal hak nitelemesinden oldukça uzak bir görünüm arz etmektedir.

Bununla birlikte, yardım alıcılarda verilen yardımları giderek bir hak olarak görme eğiliminin güçlendiği belirtiliyor. Ben bunu, aşağıda örneklerle göstermeye çalışacağım üzere, sosyal yardımlar etrafında oluşan hak bilincinin ilk belirtileri çerçevesinde, “yardım hakkı bilincinin oluşumu” olarak kavramsallaştırmayı denedim; ancak bunun talep boyutu ile birlikte oluşabilmesinin mevcut nesnel ilişkiler zemini içerisinde gerçekleşebilmesinin sınır ve hatta olanaksızlığını da olgusal dayanakları ile göstermeye çalıştım. Anılan bu yardım hakkı bilinci, çalışmanın ileriki kısımlarında, “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini” şeklinde kavramsallaştırdığım ve kimi nesnel ilişkiler içerisinde var olan bir davranış ve düşünme tarzlarının toplamının sınırlılıkları içerisinde oluşum göstermektedir.

Zira, Türkiye’de sosyal yardımları, klasik anlamda sosyal haklar demeti içerisinde belirli toplu taleplerin ardından elde edilmiş ve yaptırıma dayalı yasal karşılıkları olan haklar olarak görmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü, başvurunun ardından gerçekleştirilen hane incelemesi sonrasında, vakıf uzmanının hazırladığı rapor ve ardından Mütevelli Heyeti’nin verdiği karara dayalı olarak alınan yardımlardan söz etmek mümkün. Alınan bu kararlar da dava edilme niteliği taşımamaktadır.³⁶⁵ Bu noktada, hak olarak algılama, devlet tarafından veriliyor ve belirli bir alışkanlığa dayanıyor olmasından kaynaklı gibi gözükmemektedir.

³⁶⁵ Bir vakıf uzmanının konuyla ilgili söyledikleri şöyle: “Hakkı olduğunu biliyor, çünkü yasa bunu söylüyor. Eğer 3294 sayılı Kanuna göre uygunsa hakkıdır. (...)Yasalar hakkımızsa, Genel Sağlık Sigortası Yasası, ne bileyim başka bir yere gittiğimiz ve talebimiz mahkemeler açtığımız davalar nasıl

Öte yandan, pratikte hak olarak görülme olanağını azaltan etmenlerden biri de, yardım verileceğine ilişkin bilgilerin, “*Bir gidip başvurayım, şansımı deneyeyim. Ya çıkarsa*” anlayışı çerçevesinde, komşuluk ilişkileri temelinde, adeta bir furya gibi, kulaktan kulağa yayılıyor oluşudur. Gözlemlerime dayanarak, yardımlar hakkında bilgi sahibi olmaya dönük, ileride ayrı bir başlık altında tartışacağım bu olgunun, hakkın oluşumu ya da varlığı ve devamı temelinde yer alan talep boyutunu zedeleyici bir unsur olarak sosyal yardım rejimine eklemlendiğini söyleyebilirim. Bu, aynı zamanda yardımları hak olarak görse de bunun kendisi ve sosyal yardımlar açısından ne anlam ifade ettiğine dönük netleşmemiş bir algı ve bilinç yapısı ile de ilişkilidir.

Dolayısıyla burada yapılması gereken, bu algı ve bilinç biçiminin içerisinde olduğu toplumsal gerçekliğe ait ilişkileri açığa çıkartmak olabilir. Bu algı elbette, yasal biçim ve uygulama içerisinde hak statüsünde olmayan bir uygulamanın, kamudan talep ve toplumsal mücadele unsurları devreye girmediği için toplumsal düzlemde bir hak kategorisi içerisinde değerlendirilip, fiili inşa sürecine tabii tutulması anlamına gelmemektedir. Bunun oluşamamasında, tarihsel özellikler kadar, yardımların kesilmesi yönündeki korkunun³⁶⁶ çok baskın olduğunu ve bunun sosyal yardım etrafında kurulan siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişkilerin önemli bir parçası olduğunu gözlemledim. Bu anlamda yardım, yoksulun geçim ve yaşamına güvence değil, bir korku unsuru olarak dahil olmuş ve yaşamdaki genel güvensizlik/güvencesizlik hali ile birleşmiş gözükmemektedir. Muhsin’in, “*Her şey yerinde durmuyo, baharsın kesilir, onu demek istiyom. Yoh abi, o bahımdan biraz şeyim, hiç belli olmaz. Hiçbir şeyin garantisi yoh, onu demek istiyom*” ifadeleri bunu göstermektedir.

Sosyal yardımları, yardımların etrafında oluşan siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişki setleri bakımından sosyal hak kategorisi içerisine yerleştiremememizin önemli nedenlerinden biri de yardımların primsiz rejimin mantığı gereği karşılıksız olarak

bizim hakkımızsa, orada bir talep etme durumumuz varsa, insanların talep etme hakkı var. Haktır bence.” Bir daire başkanı ise şunları söylemektedir: “Fili olarak defakto zaten şu anda hak temelli. (...)Kazanımlara baktığımız zaman, esasında bizim genel müdürlük olarak, bakanlık olarak yaptığımız yardımlar (...)her ne kadar hak temelli olmasa da, hak temelli. (...)Ama özürlü yardımı, evde bakım yardımı, yaşlılık yardımı gibi. En son buna eşi vefat eden kadınlar. Bunlar belki mevzuatta tam böyle geçmiyor, ama esasında hak temelli. bundan dönüşü olmayan, belli şartları karşılayan insanlar, vatandaşlar buna müracaat ediyor ve hak temelli, bir daha kesilmeksizin, bir defaya mahsus olan şeyler değil, sürekli yardım.”

³⁶⁶ Örneğin, karşılaştığım bir örnekte gördüğüm kişi yardımı hak olarak görüyor ve devlet için “onu bana hak görmüş” diyordu; ama gıdayı nitelik bakımından beğenmediği için istemediği zaman kömürün de kesileceğine ilişkin içinde bir korku da taşıyordu: “Gıda istemem diye oraya gidip bir şeyde bulunsam bana kömürü de kesecek.” (Lale)

sunuluyor olmasıdır. Bu karşılıksızlık ilişkisi, mevcut gerçekleşme biçimi itibarıyla sosyal yararın nesnesi (sosyal yardım) üzerine pazarlık imkânını dışlayan örtük bir güç ilişkisini de barındırmaktadır. Burada dışlanan pazarlık imkânı, devletin, şartlı eğitim ve sağlık yardımında, 65 yaş aylığında, engelli yakını aylığında ya da gıda kolisinde cisimleştiği haliyle, adeta “*al ve ye*” diyerek yoksula verdiği, örneğin makarna, zeytin ve reçelin miktar ve nitelik düzeyi ile ilgili devletle girişilebilecek bir pazarlık imkânıdır. Sosyal hakkın oluşumunun köklerinde yer alan talep unsuru ve pazarlık imkânı, talep ve pazarlığın konusu olan nesnenin etrafında örgütlenmiş ya da kendi içlerinde bir temsiliyet ilişkisi oluşturmuş taraflar üzerinden yapılabilir. Castel’e (2004: 44-45) göre, bu ancak bir kolektifin parçası olarak yerine getirilebilir ve “*kolektif anlaşma* varsa, sözleşmeyi yapan tek başına birey değildir. Bu durumda birey, kolektif olarak önceden pazarlığı yapılmış ve toplumsal partnerler³⁶⁷ arasındaki kolektif olarak oluşmuş bir uzlaşmanın ifadesi olan kurallar toplamından destek alır. (...) ‘toplumsal partnerler’le ilişkide olunması, karşılıklı ilişkiye girenlerin bireyler değil, kolektifler olması anlamına gelir”.³⁶⁸ Oysa ki, sosyal yardım örneğinde, söz konusu talep boyutu ve pazarlık imkânı dışlandığı gibi, bunu yerine getirebilecek temsil kabiliyetine sahip örgütlü taraflardan da söz etmek mümkün değildir. Bu olanaksızlığın, yardım alıcı çalışan yoksullar açısından çalışma ve işgücü piyasası deneyimleri ile paralellik arz ettiği de eklenmelidir. Bu anlamda, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin ücret ve yardım biçiminde, bir bütün olarak hane gelirini oluşturan iki temel aracın, toplu temsil ve pazarlık ögeleri dışlanmış bir biçimde belirlendiği bir yapıdan söz etmek mümkündür.³⁶⁹ Bir diğer ifade ile, gelirin oluşu sürecinde ücret ve yardım biçimindeki temel kategorilere ilişkin belirlenme deneyimlerinin bu nokta itibarıyla türdeş ve birbirini bütünleyen bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu tür pazarlık imkânı ve temsiliyet ilişkisi içerisinde olmayan sosyal yardım alıcıların, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini altına alınmış tek tek

³⁶⁷ Castel burada, “toplumsal partner” ifadesini, bizim hemen yukarıda belirttiğimiz, “temsiliyet ilişkisi oluşturmuş taraflar” anlamında kullanmaktadır.

³⁶⁸ Castel bu belirlemelerini, klasik işçi-işveren ilişkisi çerçevesinde yapmaktadır; ancak bu belirlemelerin, sosyal yardımlar üzerine yürüttüğümüz tartışma içerisinde açıklayıcı bir biçimde oturduğu görülmektedir. Nitekim Castel (2004: 44-45) de, bu belirlemelerin, “ücretliler toplumunun tüm kurumları için” genelleştirilebileceğini söylemektedir: “Çalışma hakkı ve sosyal güvence, kolektif düzenleme sistemleridir; bunlara kümelerle aidiyete bağlı olarak tanımlanmış haklardır ve çoğu zaman, çıkarları farklı grupları karşı karşıya getiren mücadele ve çatışmalar sonucu elde edilmiştir.”

³⁶⁹ Anılan paralellik Yücesan Özdemir ve Özdemir’in (2005: 137) işgücü piyasasına dönük yaptıkları, “(...) işçi sosyal hak mücadelesinde kolektif bir zeminde mücadele etmek yerine, kolektif sermayenin bir fraksiyonu olan bireysel kapitalistin karşısına kolektif işçinin bir parçası olarak çıkamamaktadır” tespiti anımsanmalıdır. Bu aynı zamanda, “emeğin kolektif hakları kavramı”nın anlamını yitirmesi ve bireysel haklara dönüşümü ile de birleşen bir süreçtir (Yücesan Özdemir ve Özdemir, 2005: 140).

bireyler ya da bireyler toplamı olarak, sosyal yardım rejimine içerildiği söylenebilir.

Tüm bu anlatılanlar yardım alıcıların şu sözlerinde somutlanabilir:

Gelirse alıyon, gelmezse zorunlu değil ki. Gidip başbahanın gafasına vuracak değilsin ya bana yardım ver diye, verirse verir, vermezse vermez. (...) onların elinden gelen de bu. **(Zehra)**

Utanmam, bak aldığım şeylerden utanmam, niye utanmam, çalmıyorum, çırpıyorum. Gidip hırsızlık yapmıyorum anlıyor musun? Ben devlete gidiyorum devlete durumumu arz ediyorum, devlet verirse veriyor, vermezse de artık zorlamıyorum da. **(Ahu)**

Abi şimdik yasaya göre, anayasanın kuruluşuna göre Avrupa insan hakları defterine göre kesilmemesi gerekir. Ama o da gelenin insafına galmış. **(Velit)**

Hak etmediğin bir şeyi alıyorsun. Elin var ayağın var, çalış diyorlar, en azından.³⁷⁰ **(Orhan)**

Toplumsal gerçekliğin bu boyutunun arka planında ise, sosyal yardımların, bir sosyal hak kategorisi olarak, kişi, aile ve haneye, bir kolektifin parçası olarak verilmemesi yatmaktadır. Tam da bu noktada, yardım ve hak ilişkisi çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer nokta, bir sosyal haktan faydalanan kişi ya da grubun, haktan yararlanmaktan kaynaklı aidiyet ilişkisidir. Öncelikle, yardımların, dağıtıldığı birim itibarıyla hane, aile ve birey temelli olduğunu söylemek mümkün. Kuşkusuz, hak statüsü içerisinde pek çok uygulamadan, aile ve birey bazında yararlanılabilmektedir. Ancak, sosyal politika açısından “niteliksel” düzlem içerisinde değerlendirilebilecek bir farkla: Sosyal hakkı kullanan bir kolektifin parçası olarak. Dolayısıyla aradaki ayrım, ilgili “hakkı kullanan kolektifin bir parçası olmak”³⁷¹ ile sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini altında “yardım edilen ve benzerlerinden ayrıştırılmış birey ve aile” temelinde gerçekleşiyor. Gerçekten de mevcut sosyal yardım uygulamalarını sosyal hak niteliğinden ayıran, bu anlamda, uygulamayı sosyal hak statüsüne taşıyan, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzı, devletin işgücü piyasasına hak yaratıcı müdahaleleri ve bunun koşullarının oluşumudur. Oysa

³⁷⁰ Neo-liberal sosyal politika ortamı ve yardımların genel ilişkisi içerisinde yer alan çalıştırmacı içeriğin, kişide yardımlara dönük hak algısını zedeleyici bir boyut taşıdığı söylenebilir.

³⁷¹ Çengelci’nin (1993: 17-18) belirttiği gibi, sosyal sigortacılık, risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanır ve “benzer karakter taşıyan tehlikelerin tehdidi altında bulunan kişilerin karşılaşmaları ihtimali olan zararların riskini aralarında dağıtabilmeleri için bir topluluk meydana getirmelerini şart” kılar. Bu oluşum, sosyal güvenlik sisteminin primli rejim ayağı açısından, risklerin maliyetlerinin toplumsallaştırılması anlamına gelir ve bu ortak risklerle karşılaşabilecek toplumsal kesimler arasında, gelirin ve sosyal güvenlik araçlarının dağıtımını kamunun üstlendiği bir toplumsal dayanışma alanı da yaratır. Bu araçlar, sosyal hak statüsü içerisinde ve yararlanıcılar ya da hak sahipleri, bu sosyal politika araçlarından, finansmana katılım göstermiş kolektifin bir parçası olarak yararlanırlar. Sosyal güvenlik sistemine içkin bir katılım mekanizması, öncesinde ve etrafında oluşan toplumsal mücadele ile birleşerek sistemin finansmanına katılan kesimleri hak sahibi bir kolektif olarak belirler. Ancak, sosyal yardımlar ve sosyal yardımlardan yararlanmanın, benzer bir eğilim sergilediğini söylemek zordur. Yine Çengelci’ye (1993: 18) göre, sosyal yardımlar, bu tür risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanmadığından, “ihtiyaç içinde olan kişilerin bir topluluk oluşturması da tabiatıyla gerekmemektedir”.

ki, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasına müdahale fonksiyonunu en az barındıran ve güncel gerçekleşme biçimi itibarıyla devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide sosyal hakların daraltıldığı bir müdahale tarzının aracı olarak belirmektedir. Bu anlamıyla sosyal yardımlar söz konusu olduğunda, bir sosyal haktan çok, bir “sosyal haksızlık”tan³⁷² söz etmek daha yerinde gözükmemektedir. Bu çerçevede, sosyal hakların oluşumu ve yararlanma koşulları bakımından düşünüldüğünde, sosyal yardımların, genel bir “yoksul kolektifi”nin parçası olarak verilmediği ve sosyal yardımlardan bu haliyle yararlanılmadığı görülmektedir. Bu aynı zamanda, yardımların hak olup olmaması ve yararlanıcı grubun, geçim koşulları ve hanenin yeniden üretimiyle ilgili bir aracın algılanması ve oluşumuna ilişkin de bir fikir vermektedir.

Oysa ki, devletin işgücü piyasasına müdahalesi etrafında, işgücü piyasası ile doğrudan bağlantılı haklara sosyal bir nitelik kazandıran, söz konusu hakların, bir ücretlilik ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen bir karşılıklılık esası içerisinde pazarlığa konu edilebilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, temel toplumsal sınıflar etrafında gerçekleşen güç ilişkilerinin bir parçası olarak yaşam bulmuştur. Burada ise, “yardım hakkı bilincinin oluşumu” şeklinde ifade ettiğim, hak algısının oluşumu, temelindeki ilişkiler bakımından böyle bir sürecin ürünü değildir. Burada gerçekleşen hak algısının temelinde, yardımın devletten gelmesi ile birlikte mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalının yanı sıra, paternalist devlet algısı ve kendi yoksulluk ve muhtaçlığına dönük, genel olarak “*Yoksulsam, ihtiyacım varsa devlet yardım edecek*”; Huriye’nin ifadeleri ile “*Şimdi hak ettiğimi düşünüyorum. Dediğim gibi, ihtiyacım var. (...) hakkımdır derim*” şeklinde özetlenebilecek bir düşünce yatmaktadır. Buna yer yer, “*Oyumu verdim, o da yardımı verecek*” şeklinde söylenebilecek bir düşünce de eklenmektedir. Alınan yardım, çoğunlukla hak olarak görülüyor ve bunun temelinde de yaşanan geçim sıkıntısı nedeniyle, devletin kendisine bakma yükümlülüğüne referans veren bir düşünme biçimi yatıyor. Bu düşüncenin yardım kurumu temsilcisi ile olan talep boyutunu içeren birebir diyalogdaki yansıması, bir ilçe belediyesi yardım birimi çalışanının ifadeleri ile “*İnsanlar kendine hak görüyor. Hak iddia ediyor, “yapacaksınız, nasıl*

³⁷² Burada, “sosyal haksızlık” kavramını, Mesut Gülmez’den ödünç aldığımı belirtmeliyim.”Sosyal haksızlık” ifadesinin akademi dışı kullanımı kimi yerlerde görülmekle birlikte, akademik zeminde kullanımı Gülmez’e aittir. Bu konuda, Gülmez’in (2009) “İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar” başlıklı çalışmasına bakılabilir. Burada verdiğim referans, aynı zamanda sosyal haksızlık kavramının, çalışmanın ilerleyen kısımlarındaki tüm kullanımları için geçerlidir.

yapmazsınız?” biçimindedir. Ayrıca bir bakanlık uzmanının, yardım alıcıların, yardımı sürekli bir maaş, adeta bir sosyal yurttaşlık statüsü uygulaması gibi gördüğünü belirten görüşleri de şu şekildedir:

İlk başta kişi, utanarak giderken vakfa, artık bir hakmış gibi gidebiliyor. ‘Artık bu benim hakkım, vermelisin, bu benim maaşım’ diyebiliyor kişiler. Kişiye şöyle bir yardım yapılmıştır, gıda yardımı yapılmıştır belli bir süre. Bir süre sonra kişi der ki, ‘benim param ne oldu, maaşım vardı’. Bunu bir hak gibi algılıyor, maaş gibi algılıyor, sürekli almak istiyor kişi. **(Bakanlık uzmanı)**

Yardımların hak temelli bir biçimde gerçekleşmesini zedeleyici pek çok duruma rastlanmaktadır. Yurttaşların yardımlar konusunda ciddi bir bilgi eksikliği içerisinde oldukları belirtilmelidir. Ayrıca, bu bilgi eksikliğini de besleyecek şekilde, kurumdan kuruma değişen çok farklı uygulamalardan söz etmek gerekir. Bunun yaygın ve önemli örneklerinden biri, sigortanın varlığı halinde yardımın yapılıp yapılmamasıdır. Alan araştırmam sırasında çokça karşılaştığım bu örnek, yardım alanların sigortanın varlığının hangi yardımların yapılıp yapılmaması için bir kriter olduğu yönündeki bilgi eksikliklerini gösteren pek çok standart dışı uygulama deneyimine dayanıyordu.

Örneğin ben gittim aldım, belediyeyi de aldım kaymakamlığı da aldım. O an benim sigortam da gözükiyordu. Sigortam gözüktüğü halde bana verdiler. Şimdi seçim nedeniyle, yoksa verilmiyor sigortanız varken, alamayan komşularım var. Benim teyzem burada oturuyordu, şimdi doğalgazlı eve gitti. Onun öncesinde teyzem maaş alıyor, dul ve anneanneme bakıyor. Bir evde kalıyorlar, evleri kira. Ebemin de maaşı var diye, dedemden kalmış bir miktar maaş var, bir de teyzemin de maaşı var, eşi vefat ettiği için. İkisinin de maaşı var, siz kendinizi geçindirebilirsiniz diye, kömürü ve gıdayı kestiler. Sigortası maaş var diye kömür kesildi. Kömür de kesildi, gıda da kesildi, ikisini de alamadı. Annemler aynı, annem babam kalıyorlar evde, babamın sigortası var, maaş var diye onlara da kömür ve gıdayı, önceden veriyorlardı, ama önceden de vardı sigortası, önceden alıyordu da, şimdi ne değişti? (...) eşimden dolayı sigorta gözükiyor, ama ben belki daha iyi konuştum diye ya da kendimi daha iyi ifade ettim diye kömürü aldım. **(Huriye)**

Geçen kömüre herkes gitti yazılmaya, ben gitmiyodum, çıkmaz sigortam var deydi. İşte bizim komşular gel sen de gel, bizim komşu zorladı, gittim, yazıldım, şansına çıktı. Bazı kişilere çıkmadı, buna çıkmadı bana çıktı. Bizim komşuların bazısına çıkmadı, bana çıktı. Gaymahamlıktan. **(Birsen)**

Yukarıda aktarılan cümleler içerisinde yer alan, “*Şansıma çıktı*” ifadesi, cümle içerisinde “rastgele” kullanılmış gibi gözükse bile, yardım alıcıların, haklarında yardım alabileceklerine dönük verilen karar ile ilgili gerçek hissiyatlarını yansıtmaya eğilimindedir.

Öte yandan, iki farklı mahallede (Hıdırlıktepe ve Şehit Cengiz Topel) katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum yardım dağıtımı da, yardım ve hak arasındaki ilişki ve yardım alanlar ile hak sahipliği arasındaki ilişki üzerine düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Kamyonetin arkasına birikip/yığılıp yardım almaya

Çalışanlar, sadece yardım rejiminin yapısı gereği değil, aynı zamanda, yardımların ellerine ulaşma, evlerine girme ve hatta tüketime koşulları açısından da sosyal devletin sosyal hak sahibi özneleri değil, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini altına alınmış olan bireylerdi. Bir kere, her biri, kendi yardımının derdine düşmüştü. Bu olgu, yardım rejiminin birey ve hane bazlı örgütlenen yapısı ile de uyumlu ve yardımların hane ve birey bazlı verilmesi ile dağıtımın bu gerçekleşme biçimi bir örtüşme halinde idi. Bu anlamda, hepsi için, o kalabalık içerisinde yalnız olma ve bununla da bağlantılı olarak, o yardımları bir kolektifin parçası olarak almadıkları söylenebilirdi. Buna hem Türkiye’de yardım rejiminin yapısından hem de mahallede yardımların dağılma koşullarına ilişkin gözlemlerden yola çıkarak varılabilir.

Halk durmuyor, beklemiyor, halk durmuyo, sanki gorhu var halkta. Benim gıdam gidecek, yerine alamayacam, gidemeyecek bir daha gelmeyecek, alamayacam onu diye endişeli olduğu için, topalı da oraya geliyor, körü de oraya geliyo, sürüne sürüne geliyolar. (**Gülten**)

Yardım dağıtımının bu biçimi, Türkiye’de sosyal yardımların, sosyal politika içerisindeki yerini de gösteriyordu. Bu aynı zamanda, bir sosyal hak kategorisi olarak sosyal yardımların dağıtılma biçimi ile hak statüsü içerisinde yer almayan ve gerçekleşme biçimi bakımından sadece “yardım” (yardım ifadesi, burada sadece bir sosyal politika aracını belirtmek için değil, bu aracın içeriğini ve uygulanma biçimini de belirtmek için daha geniş bir anlamda kullanılmıştır) olarak nitelendirilebilecek olan sosyal yardımların dağıtılma biçimi arasındaki farkı da gösteriyordu. Bu anlamda, bir sosyal politika uygulamasının açlık ve yoksulluktan korunmaya dönük bir sosyal hak olarak tanınması, aynı zamanda onun yararlanıcılarına ulaştırılma biçimi ile de ilgili idi. Kuşkusuz ki, bu tür, mağduriyeti ve yoksulluğu teşhir edip, kamusallaştıran ve ortalığa dökene, öte yandan yardım edilenleri de, -gerçek anlamıyla- “birbirinin üstüne basmaya” iten bir dağıtım biçiminin, bir hakkın kullanımı ile ilgisi olamazdı.

Siyaset Bağı

Sosyal yardım ve hak ilişkisinin oluşumunda önemli dinamiklerden biri de sosyal yardım rejimine içsel bir siyaset bağıdır. Burada çift yönlü bir eğilimden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bir yandan yardımların dağıtımından sorumlu kamu otoritesi, yardımları topluma siyasal bir gündem olarak sunmaktadır. Diğer taraftan ise, yardım alıcılarda bunu, sunulduğu biçimi ile “almaya” dönük güçlü bir eğilimden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu karşılıklı ilişki, sosyal yardım rejiminin,

yardım-hak ilişkisi açısından klientalist bir siyaset bağı ve sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplininin bir yönüyle temellerini yaratmaktadır.

Bu bağı özgül gerçekleşme biçimine bakıldığında ise, yardım rejiminin içerisinde olduğu siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bağlamında, siyaset bağının, Zehra'nın "*Tayyip Erdoğan dağıttı. Belediye dağıttı*"³⁷³, Melih Gökçek" ve Gülten'in "*(...) O beş gutu maharnayı sana verecek başbakan*" ifadelerinde görüleceği üzere, devlet-hükümet-parti ve Başbakan ya da Belediye Başkanı'nda özdeşleşen bir biçimde kurulduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, görüşmelerde, şikâyetler ve istekler doğrudan Başbakana bir çağrı biçiminde ifade edildiği; yardım yapılmasının paternalist sosyal devlete ait sorumluluğu da yine Başbakandan bilindiği anlaşılmıştır. Bu noktada bir vakıf uzmanının kişisel gözlemlerine dayalı yorumu şu şekildedir:

Hiçkimse bu yardımları Türkiye Cumhuriyetinin yaptığına inanmıyor. Herkes bu yardımları ülkemizin Başbakanının kendi lütfuyla yaptığına inanıyor, vatandaşların hepsi. Çünkü, bundan önce vatandaşlarımızın hiçbiri sosyal yardımlaşmaların çoğunu bilmiyor; ama bugün herkes sosyal yardımlaşmayı biliyor ve bu hükümetle de birlikte tanıdıkları için sosyal yardımlaşmayı sanki bugün ülkemizin Başbakanı çıkıp dese ki sosyal yardımlaşmaları ben kurdum dese buna inanacak binlerce insan var, hatta milyonlarca. İsterseniz sokağa çıkalım bunun da testini yapalım. **(Vakıf uzmanı)**

Sosyal yardım rejiminin yardım-hak ilişkisine dönük siyaset bağı, yukarıda işaret edilen korku faktörü ile iç içe geçmiş bir özellik taşımaktadır. Bu korku, mevcut olarak aldığı yardımın artık verilmemesini ve aynı zamanda da iktidarın değişimi ile birlikte yardım dağıtımının durmasını içeren yardımın kesilme korkusudur. Sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinin hem genel var olma halinin hem de özel olarak siyaset bağına ilişkin köklerinde bu korkunun önemli bir yer kapladığı belirtilmelidir. Yardım alıcıların, yardımla ve yardım üzerinden yardımı çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla kurdukları ilişkide bu korkunun temel bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Bir vakıf uzmanının da işaret ettiği üzere, "mevcut iktidar değişirse bu yardımların yapılmayacağı" yönünde ciddi bir kaygı ve korku bulunmaktadır. Bu korku aynı zamanda, bir belirsizlikle birleşmiş haldedir. Yardım alıcıların, "*Melih Gökçek başta olduğu sürece devam ediyor*" **(Emine)**; "*Kakkımız o, herkese dağıtım yapıyo, bana da yardım yapacah, biz de ona oyumuzu verdik*" **(Zehra)**; "*Belediye başımızda, Melih Gökçek mecbur vermek zorunda. Oyları yiyo,*

³⁷³ İl ve ilçe belediyelerinin, sosyal yardımları, kendilerini topluma siyaset ve oy toplama temelli sunma biçimleri arasında yer aldığı söylenebilir. Örneğin Altındağ Belediyesi'nin yardım dağıtımlarına ilişkin belediyenin duvarına bir reklam yerleştiği göze çarpmaktadır. Ayrıca, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin bülteninde de yardım haberleri sıklıkla yer almaktadır. Bu reklam ve haberlerin görünümü için bkz. EK 10.

mecbur verecek. (...) Aliyo, mahallenin oylarını, vergi veriyoh çöp vergisi, ev vergisi. (...) Hem evleri elimizden ucuz ucuz alıyo, vermeye de mecbur. Vermiyoh, oturuyoh bahalım” (Birsen) ifadelerinde gözlemlenebileceği üzere, yardımların sosyal hak temelinde değil de şahıs ve şahsa verilmiş oy temelinde süreklileşmesi beklenmektedir. Aşağıdaki alıntı, yardım-hak ilişkisini siyaset bağı temelinde özlü bir biçimde gözler önüne sermektedir:

Bu yardımları adam cebinden karşılamıyo ki, bana yardım veriyosa ya gaza zam geliyor, ya tuza, yahut suya zam geliyo. Onun bir verdiğini iki seferde bu oradan çıkartıyor. Şimdi, o işin bir de şu yönü var. Üstteki kaymağı ben yiyeyim, alt tabakadaki insanları nasıl olsa biliyoruz biz, bu insanların kafasını biliyoruz diyorlar. Bilmezler mi, adam niye bağıra bağıra yüzde 60 alırsız diyor. Bir şeylere güveniyor, tabii verdiği şeylere güveniyor. **(Hüseyin)**

Yardımların Süreklilik ve Belirsizliği - “Bir bakarsın verirler, bir bakarsın keserler”

Yardım-hak ilişkisinin yardım alıcılar nezdinde bir sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini yaratacak şekilde oluşum biçiminin önemli ayaklarından biri de yukarıda değinilen yardımların süreklilik ve belirsizliğine ilişkin korku faktörüdür. Bir sosyal politika aracını sosyal hak statüsü içerisinde tanımlayan önemli unsurlardan biri, hakkın belirli bir süreklilik arz etmesi ve bu sürekliliğe dönük güvenin varlığıdır. Bir diğer ifade ile, sosyal yardımların şans eseri alınabildiği yukarıda anlatılan bir siyasal bağın insafı etrafında her an ya da gelecekte kesilebileceğine dönük bir korku ve kaygının varlığı, bir sosyal haksızlık olarak, yardımların şayet varsa, hak niteliğini zedelemektedir. Bu korkunun varlığı nedeniyle ki, yoksulun sosyal yardımı hak ilişkisi içerisinde kavraması, yardımın devlet kanalıyla ulaşmasının yanında mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalına ve paternalist sosyal devletin, yoksula bakma yükümlülüğü düşüncesine dayanmaktadır. Bu kavrayışın kimi zaman da klientalist bir ilişki zemininden filizlenen, verilen oyun karşılığının yardım olarak dönmesi gerektiği düşüncesine yaslandığı görülmektedir.

Bu söylenenler, yardım alıcıların, “bilmiyorum, devam eder tabii ki, nasıl devam eder? Sonuçta bir makarnayla kandırıp da, oyunu alabildiği insan çok” **(Huriye)**; “Bir bakarsın verirler, bir bakarsın keserler” **(Hande)**; “Bu yardımlar bence hep gitmez. (...) Gitmez, üç sene beş sene sonra bu yardımları da keserler komple” **(Goncagül)**; “Yoh, bu sene herhalde buralar yihılıyor, yardımlar kesilecek herhalde bilmiyorum. (...) belki bu sene alamayacah diyoruz” **(Melis)**; “Vallahi hiç aklım ermiyor öyle şeylere, ya sürer, ya sürmez” **(Ömür)**; “Tabii, devlet değişirse, o da belki değişebilir; ama zor değişir o da, onlar da alıştılar” **(Ali)**; “Sürmez, bu sene

son. (...) Bura yihılınca, zaten vermezler” (**Birsen**); “Gitmez, buralar yihılınca, herkes bir yerlere gidince, gitmez. (...) Belki de gelir, oralara da gelir, başvurursam bilmiyom, gelir” (**Hacer**); “Valla gittiğimiz yerlerde eder mi, etmez mi bilmiyom da, burada ediyö. Bura yihılırsa oralarda da eder. Zaar belki oranın da durumuna baharlar, ederler, orada da eder eder, yardımlar devam eder. Biz böyle zor durumda olduħça yardımlar devam eder” (**Emel**); “Düşününce, sürmez aslında, belki kazanabilir de, kazanmayabilir de Tayyip. Belki öbürü kazanırsa, CHP vermeyebilir de” (**Zehra**) şeklindeki ifadelerinde yansıdığı gibi olgusal dayanaklarına kavuşmaktadır. Görülebileceğı üzere, yardım alıcılarda, yardımların sürüp sürmeyeceğıne dönük ciddi bir belirsizlik bulunmaktadır. Alan araştırmamda gözlemlediğim noktalardan biri de görüştüğümkimilerinin, yardım rejiminin içerisinde gerçekleştiğı iktisadi yapıya ilişkin de görüş bildirmesidir. Bu, yardımlar için yapılan ihaleler ve yardım rejiminin sermaye birikimi boyutu ile ilgilidir:

Benim bildiğim Melih Gökçek’in bir huyu vardır. Ben onu yıllardır biliyom. İhale almış, almış olduğı kişilerden yardım istiyor. Ben ihale verdim, ama şu yardımı sizden isterim diyo, vermiş olduğı ihaleye kişiler. Onun için belki gelecek olan, Mahsun Yavaş mıdır nedir belki bunu yapmayabilir.³⁷⁴ (**Bekir**)

Talep Boyutu

Alan araştırmam sırasında yardımların talep boyutunun da yardım-hak ilişkisinin oluşumunda önemli etmenlerden biri olduğunu gözlemledim. Öncelikle belirtmem gerekir ki bu gözlemim iki yönlü bir seyir izledi. İlk olarak, sosyal hak kategorilerinin oluşum ve varlık koşulları içerisinde kamudan talep boyutunun,³⁷⁵ önşart düzeyinde bir yer tutması nedeniyle, araştırma sırasında, yardım-hak ilişkisine dönük bir tartışma yürütürken, bu konuya ilişkin de veri toplamam gerektiğini biliyordum. Böylelikle, bu alan araştırmam sırasında özel olarak dikkat ettiğim noktalardan biri oldu. İkinci olarak ise, sosyal yardım başvurusu ve yardım alıcının yardım almak için devamında izlediğı aşamalar ve buna ilişkin gözlemlerim, yardımların talep boyutunu, yardım-hak ilişkisi içerisinde ayrı bir başlık altında ele almamı zorunlu kıldı.

³⁷⁴ Görülen o ki, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde CHP Ankara Büyükşehir Belediye Başkan Adayı olan Mansur Yavaş, tam da bu kaygı ve düşünceleri ortadan kaldırabilmek için, seçimleri kazanması durumunda, sosyal yardımların “artarak” devam edeceği yönünde de bir propaganda yapmıştır. Bununla ilgili ilan, tezin sonunda yer alan EK 11’de görülebilir.

³⁷⁵ Kamudan talep boyutu, pozitif statü hakları içerisinde, “devlete ya da onun kurumlarına belli bir biçimde davranma yükümlülüğü yükleyen hak ve yetkileri ifade eder”. Bu haklar, “isteme hakları” olarak da adlandırılabilir (Bulut, 2009: 35-36). Aynı şekilde Tanör (1978: 22) de sosyal hakların, devlete kimi borçlar yüklediğini belirtir. Konuyla ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. Tanör, 1978.

Yardımanın “talep edilmesi” olarak ifade edilebilecek aşamalar, yardım başvurusu, hane incelemesine belirli bir süre gelinmemesi halinde, vakfa gelip kendini hatırlatma, çıkmayan yardım için tekrar başvuru yapma - yardımın çıkmamasının nedenini sorma ve kesilen yardım için vakfa gelip yardımın kesilmesinin nedenlerini sorma biçiminde gerçekleşmektedir. Elbette bu aşamalar, özellikle de yardım başvurusundan sonra gerçekleşenler –bir sıra izlememekle birlikte-, burada yazıldığı halinin çağırıştırabileceği biçimde değil, genellikle yardım başvurusunda bulunan kişinin kendini acındırma, tepki gösterme, bağırma, yalvarma ve hakaret ve şiddete varan davranışları³⁷⁶ biçiminde gerçekleşmektedir. Tüm bunlar, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinin, “talep” düzeyine ilişkin bileşenleri olarak kayda geçmelidir. Alan araştırmam sırasında bu söylediklerimi destekleyen pek çok gözlemim olduğu gibi, pek çok vakıf personelinin de bu yönde anlatıları oldu.

Bu aşamalara ilişkin söylenebilecek bir genelleme, anılan söz konusu talep etme biçimleri nedeniyle sosyal yardımların sosyal yurttaşlık temelinde, bir sosyal hakkın talep edilme kalıplarına yerleştirilemeyecek olmasıdır. Talep, yardıma başvuru ya da ardından gelen diğer aşamalarda, genelleştirilemeyecek olsa da birebir de gözlemlediğim kimi örneklerde, adeta acındırma-yalvarma ve uç örneklerinde dilenme tarzında, “kamudan dilenme”³⁷⁷ olarak adlandırılabilir bir davranış örüntüsünü oluşturmuştur. Özügurlu’nun (2005: 93) da belirttiği gibi, “yoksulların talepleri yurttaşlık hakları gibi değil; fakat yurttaşlık statüsü sona ermiş insanların talepleri gibi” gözükmektedir.³⁷⁸ Bu nedenle, bu örnekte, kamusal olarak hak statüsü içerisinde olmayan bir uygulamanın, toplumsal düzlemde hak statüsü içerisinde inşa edilmesi de mümkün olamamaktadır. Gerçekleşen ise hak algısının, belirli bir mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalı ile birlikte ve bu

³⁷⁶ Yardım alıcılarının bu tepki verme biçimlerini belirli bir ahlakî değer yargısı ile değil, nesnel gözlemlerim biçiminde aktardığımı da not etmem gerekir.

³⁷⁷ Burada dilenme sözcüğünü ve “kamudan dilenme” kavramsallaştırmasını kullanma konusunda tereddüt ettiğimi söylemeliyim. Nihayetinde yoksulun yardım isteme davranışına dönük bu ifadenin kullanılması, belirli bir aşağılamayı da çağırıştırabilir. Bu sözcüğü kullanırken, bir genelleme içermediğinin altını bir kez daha çizmek isterim; ancak karşılaştığım ve anlatılan kimi örnekler, yoksulun, vakıf temsilcilerinden yardım isterken gösterdiği davranışlarını açıklayabileceğim başka bir kavram bırakmadı. Elbette, bunlar benim gözlemlerim içerisinde genelleştirilemeyecek, tekil örnekler olarak kaldı; ancak sistematik olmayan bu tür gözlemlerimde de karşılaştığım örnekler olarak alan araştırmamdaki yerlerini aldı. Ayrıca, vakıf çalışanları bu tür örneklerin çok sıklıkla yaşandığını da aktardılar. Bu nedenle “davranış örüntüsü” deme noktasında kuşkularımı önemli ölçüde aştım.

³⁷⁸ Özügurlu (2005: 93), bunun sosyal politikaya dönük bir anlayış farkını da içerdiğini belirtir ve şöyle der: “Bir hizmetin hak statüsünde genelleşmesi ile (statüde eşitlik) ‘ona gerçekten muhtaç olanlara’ sunulması arasındaki fark, esasında sosyal politika ile diğer koruyucu politikalar (hayırseverlik, klientalizm, paternalizm gibi) arasındaki farktır. Bu aynı zamanda, mülksüzleri *vatandaş* olarak kavramakla, yardım bağımlısı bir *düşkün* olarak arasındaki farka da işaret etmektedir”.

sarmalın ardından devreye girmesi ile birlikte oluşmasıdır. Bu anlamda, söz konusu olan sosyal yardımlar olunca, hak alma ve hakkını isteme, bir imkân olarak bile belirememektedir. Bu haliyle, yardım alıcılarda, yardım alma/alıcısı olma disiplini, bu tür davranış örüntülerine yaslanarak gelişmektedir.

Oldukça tekil kalsa da bu genellenmenin istisnalarından söz etmek mümkündür. Bu istisnaları, alan araştırmam sırasında, Dikmen Vadisi'nde yaptığım görüşmelerde gözlemledim. Bu görüşmelerde, eksikli de olsa yardım hakkı bilincinin oluşumunun daha ileri örnekleri ile karşılaştım. Bunu, vadide sürdürülen barınma hakkı mücadelesinin etkileri çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Zira, görüştüğüm kişiler³⁷⁹ de bu söylenileni bu şekilde yorumlamışlar ve esas olarak haklarına sahip çıkmayı barınma mücadelesi içerisinde öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Büyükşehir Belediyesi'ni arayıp da, bir saat kontörlerim ne kadar gitti. (...) laf yarışına çok girdim. Haksızlık yapıyorsunuz, biz de bu ülkenin vatandaşıyız, neden vermiyorsunuz? (Bunda barında mücadelesinin) etkisini düşünüyorum, çünkü burada gözüm açıldı. Burada mesela konuşmayı, mücadeleyi her şeyi ben burada öğrendim. (...) Büyükşehir Belediyesini arayıp da, ben konuşmayayım, benim yardımımı vermez diyen çok kişi oldu, ama ben hiç öyle düşünmedim. Ben açtım telefonumu, çatır çatır konuştum adamlar. (...) birkaç komşum var benim gibi düşünen, bu benim gibi hakkım, ben bu ülkenin vatandaşıysam, vermek zorunda diyerek. Çok böyle mücadeleye girenler olup da, Büyük Şehir'in karşısına çıkanlar çok oldu. Kimi telefonla yapmıştır, kimi yerine kadar gitmiştir, Büyükşehir Belediyesine kadar söylemiştir. (...) Hiç korkmadım. (...) Çünkü benim hakkım, eninde sonunda verileceğini ben biliyordum. (...) insanlarımız öyle bir şey de kalkışmıyor. (...) Öyle bir mücadele olsaydı katılırdım. tek başıma yapamam, ama öyle bir çoğunluk olsaydı, onlara destek olur, gider, görevimi de yapardım. (Ahu)

Yardım Hakkı Bilinci Oluşumu

Alan araştırmam sırasında yaptığım görüşmelerde, yardım alıcılarda verilen yardımları giderek bir hak olarak görme eğiliminin güçlendiği belirtilmiştir. Ben bunu, aşağıda örneklerle göstermeye çalışacağım üzere, sosyal yardımlar etrafında oluşan hak bilincinin ilk belirtileri çerçevesinde, “yardım hakkı bilincinin oluşumu” olarak kavramsallaştırmayı denedim. Ancak bunun talep boyutu ile birlikte oluşabilmesinin mevcut nesnel ilişkiler zemini içerisinde oluşumunun sınır ve hatta olanaksızlığını yukarıda da olgusal dayanakları ile göstermeye çalıştım. Bu sınır ve olanaksızlıklar, yardım hakkı bilinci oluşumunun ilk eğilimleri ile birlikte sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinini var eden etmenlerle birleşmektedir; ona içkindir.

³⁷⁹ Bu noktada, yanlış bir bilgi vermemek amacı ile Dikmen Vadisi'nde yaptığım görüşmelerde, kendileri gibi düşünmeyen, süren barınma hakkı mücadelesine oldukça mesafeli bakan insanlar da olduğu ve bu insanlarla yardımlar söz konusu olduğu zaman da karşı karşıya gelindiği belirtilmiştir. Görüleceği üzere, yardımlar, özellikle dağıtıldıkları alanlarda yaşanan siyasal ve ideolojik karşıtlıklara eklemlenen bir özellik taşımaktadır ve sosyal yardım rejimi de bu tür bir özellikle etrafında oluşmaktadır.

Gözlemlerime dayalı olarak söyleyebilirim ki, kamusal sosyal yardım ağı, önemli ölçüde hak çerçevesinde değerlendiriliyordu. Dolayısıyla, mevcut olarak sosyal bir hak kapsamında dağıtılmayan yardımlar, alanlar tarafından genel olarak hak olarak değerlendiriliyordu. Ancak bu değerlendirme yukarıda, açıklamaya çalıştığım gibi, sosyal devlet karşısında, talep edilebilen ve pazarlık konusu yapılabilen bir hak kavrayışına değil, mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalına, paternalist sosyal devletin, yoksula bakma yükümlülüğü düşüncesine ve verilen oyun karşılığı olarak yardım yapılması zorunluluğu algısından dayananmaktadır. Yine de aşağıdaki alıntılarda da görüleceği üzere, yardım hakkı bilincinin ilk izlerinin olduğu şeklindeki iddiamı destekler biçimde berrak bir sosyal hak bilincinin varlığından da söz etmek mümkün gözükmemektedir:

Bazen ben derim arhadaşlara gonuşuruh. Bu yardım sana o şekilde de verilecek, bu şekilde de verilecek, kim gelirse gelsin, vakıf devlet, sana orayı vakıf açmış. bunu sana Tayyip vermiyor, Gökçek vermiyor ki. devletin verdiği kurum bu. (...) bu devlet vermiş artık, o da gelse verecek, Ahmet de gelse verecek. **(Orhan)**

Ben alırım, o benim vatandaşımın verdiği vergilerin şeyidir. (...) Alırım, o cebinden vermiyor onu bana vermiyor. Senin paranı o çalışanın parasını veriyor bana. **(Hüseyin)**

Benim doğal hakkımdır, benim ihtiyacım var. Hangi parti olursa olsun, benim o hakkımdır ya, durumum ortada benim. Şu parti geldi şöyle yapıyo da, bu parti böyle, beni bunu düşünmem. Doğal hakkım neyse, devlet bana bu yardımı yapması lazım. **(Muhsin)**

Biz varız da devlet var, millet var da devlet var. Millet olmasa, devlet olur mu? Sen kime yardım ediyon, kimin malını kime peşkeş çekiyon, o bizden gidiyo, zaten bizim vergilerimizle. **(Gülten)**

Bu yardım yeri geliyo hakkım diyom, yeri geliyo hakkım değil diyom. (...) ihtiyacım çok olduğu zaman, bu yardım benim hakkım diyom, devletten bu yardımı bana hak görmüş gönderiyo diyom. Ama yeri geldiği zaman, benden daha muhtaç olan insanlar gördüğüm zaman, bu benim hakkım değil diyom, Allah’a şükür diyom. **(Goncagül)**

Kamu-Özel Ayrımı

Yardım-hak ilişkisini tartışırken, kamusal ve özel sosyal yardımın nasıl algılandığına dönük bir ayrımın olup olmaması da sosyal yardım rejimini bütünleyen önemli etmenlerden biri olarak belirmektedir. Görüşmeler esnasında kamusal ve özel sosyal yardıma dönük algı farklılığını da sorma şansı yakaladım. Özel sosyal yardım kuruluşlarından gelen ya da gelebilecek olan yardım, hak olarak nitelendirilmiyor; “*O yardım*” deniliyor ve hak edilmemiş bir yardım olarak görüldüğü için, özel sosyal yardım ve hak ilişkisi, “*Ona hakkım yok ki*” şeklinde ifade ediliyordu.

Çengelci’nin (1993: 21) de işaret ettiği üzere, “tabiatıyla, vatandaşlar açısından bir hak olarak müracaat edilebilecek kuruluşlar ancak kamuya ait olanlar

veya kanunlarla ve/veya idarî kararlarla kendilerine sosyal yardım görevi verilmiş kuruluşlar”dır. Yardım-hak ilişkisinde, kamu ve özel sosyal yardım arasında, yardımın hak olup olmaması bakımından, belirgin bir açığı bulunuyordu. Buna göre, yardım alıcılar istisnaları olmakla birlikte, devletten gelen yardımı hak olarak görme yönünde güçlü bir eğilim sergilerken, özelden gelen ya da gelebilecek yardımı, hak değil, “yardım” olarak nitelendirme eğilimi sergiliyorlardı. Bunu gerekçelendirirken de yardımı yapanın devlet olması basit nedeninin ötesinde, devletin yardımı herkese vermesi, özel sosyal yardımın ise herkese vermemesi nedeni belirtiliyordu. Böylelikle, yardım alıcılar nezdinde sosyal hakkın kavramsal bilgisine sahip olunmasa da hakkın yurttaşlık temelinde, herkese dönük bir uygulama olduğunun “sezgi”sinden söz edilebilir. Bu da devletten sosyal hak talebi ve buna uygun toplumsal davranış biçimlerine bürünme noktasına şu an için evrilmese de, yardım alıcılarda yardımlar etrafında oluşan bir hak temelli bilincin ilk nüvelerinden söz etmek mümkün gözükmektedir.

Ona utanırım, eğer kişiden, bireyden gelmiş olsaydı. Ona utanırım, onu alamam. Onu alamam ki ben, ona gidip ben başvuramam. Bana acıdıkları için veriyorlar derim, almak istemem. (...) bakın, devlete vermiş olduğun şey, benim elektriğimden, suyumda normal KDV vergileridir. Ben çalıştım, zamanında sigortalardan, bilmem ne primleri, şu primleri, bu primleri benden kesilen yardımlar, benden kesilen paralar. Eşimden, sizden, ondan bundan, ben kendi hakkımı alıyorum, çünkü ben de hizmet ettim devlete zamanında. Keserken kesiyorlarsa, ben iyiyken iyiysem, düştüğümde de yardımımı alırım. Devlet demiyor zaten, bağış toplayıp da vermiyor bunları bana. **(Sema)**

Benim gibi hiç kimi kimsesi yohsa bir insanın, onun hakkıdır derim. önemli olan devletin yardımıdır, tabii hakkım diyebilmem için. Amasenin gibi herhangi bir yerden geldiyse, o da artı Allah razı olsun dersin, başka ne diyecen. İlla ki Allah devletimize zarar ziyan vermesin tabii ki de, bence gene de yetersiz. **(Muhsin)**

Yok hayır, zaten gelse kabul etmem, ama bu devlet eğer benim Büyükşehir Belediyesidevlet olarak bana yardım etmesi gerekiyor. Çünkü benim durumum yok. **(Ahu)**

1.9. Yardım-İstihdam İlişkisi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin tartışılan boyutlarından biri de istihdamla ilgilidir. Tartışma, kurumsal bazda, yardım-istihdam ilişkisi zemininde, uygulama bazında ise, yardım alıcıların istihdamla kurdukları ilişki zeminindedir. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tekstil-Deri-Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu’nda (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 179), işgücü bulmada yaşanan sorunlar arasında, ikinci sırada sosyal yardımlar sayılmaktadır. Bu çerçevede, kamusal olarak, yardımlarla istihdam arasında bağ kuracak nitelikte kimi çalışmalar yapılmaktadır; ancak bu faaliyetlerin Türkiye çapında, uygulama birliği sağlanmış, koordineli ve standart bir biçimde yürütüldüğünü söylemek olanaklı gözükmemektedir. Yardım-

istihdam ilişkisi kapsamında çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler politika metinlerine de yansımış durumdadır. Örneğin Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 44), Orta Vadeli Program (2014-2016) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013c: 48) ve (2015-2017) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b: 21) İstihdam Politikaları başlığı altında, *“Yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesine yönelik olarak sosyal yardım-istihdam bağlantısı güçlendirilecektir”* denilmektedir. Orta Vadeli Program’da (2013-2015) sosyal yardımların, yoksulluk kültürü yaratmayacak biçimde, sosyal yardım ve istihdam bağlantısını güçlendirilerek sunulacağı³⁸⁰, çalışabilecek durumda olanlarla olmayanlara yönelik sosyal yardımların farklılık arz edeceği³⁸¹ ve “sosyal yardım alıcılarının işgücü piyasasına geçişini hedefleyen ve özendiren uygulamalar”ın yaygınlaştırılacağı belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a: 21, 55-56). Aynı hedef, “yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesi” vurgusu ile Onuncu Kalkınma Planı’nda da yer almaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 48).

Ayrıca, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından ülke genelindeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’na gönderilen “Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar” konulu genelgede, “sosyal yardım yararlanıcılarının istihdama kazandırılması, çeşitli sosyal yardımlarla istihdamın teşvik edilmesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma (SYD) Vakfı personelinin bir kişinin ‘Geçici İstihdam Görevlisi’ şeklinde çalıştırılması”ndan söz edilmektedir. Bu söyleneler, vakıfların, bu çalışma boyunca gerek kuramsal gerekse olgusal olarak ortaya koyulmaya çalışıldığı gibi bir işgücü piyasası kurumu gibi çalıştığını kanıtlar niteliktedir. Genelge kapsamında, “İstihdamı Teşvik Yardımları” başlığı altında, “İşe Yönlendirme Yardımı” ve “İşe Başlama Yardımı”ndan³⁸² söz edilmektedir. Ayrıca, genelgede, “Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarından faydalananlar, Geçici İstihdam Görevlileri

³⁸⁰ Bu vurguyu, çalışmanın önceki kısımlarında anlatılan küresel gelişmeler ve ortak eğilimler çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

³⁸¹ Bu noktada, yoksulluğun liberal yönetimine ilişkin çalışmanın tarihsel arkaplana ilişkin kısımlarında anlatılanlar anımsanabilir. Böylelikle, yoksulluğun azaltılması politikalarında, çalışan ve çalışmayan ayrımının tarihsel köklere sahip olduğu da görülmektedir.

³⁸² Kocaeli ve Denizli’de pilot çalışması gerçekleştirilmiş bir projeye göre, sosyal yardım alıcıların, İş-Kur ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın koordinatörlüğünde bir iş görüşmesine gitmeleri halinde, ulaşım masrafı ve işe kabul edilmesi halinde fotoğraf çekimi ve sağlık raporu da dahil olmak üzere tüm masraflar üstlenilecektir. İşte 15 gününü dolduran kişiye 334 TL harçlık verilecek; aynı işte 6 ay çalışırsa, kömür yardımı da alabilecektir (Boyacıoğlu, 2013).

aracılığıyla ya da kendi çabalarıyla işe yerleşmeleri halinde, 3 yıl içinde, çalıştığı süreler gözönünde bulundurularak en fazla 12 ay Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarını almaya devam ederler” denilerek, sağlık istihdam katılım değil, aynı zamanda, çalışmanın teşvik edilmesine paralel olarak, yardım almanın da teşvik edildiği anlaşılmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2014). Ancak bu politika ve uygulama seti içerisinde, yaratılacak istihdamın niteliği konusunda bir bilgi mevcut değildir. Bu anlamda yoksulların çoğunlukla esnek istihdam kapsamında düzensiz, geçici işlerde çalıştırılacağı yönünde bir algı oluşmaktadır. Zira, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 164) “sosyal yardım-istihdam bağlantısının güçlendirilmesi”, “esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması” ile birlikte anılmaktadır.

Türkiye’de yardım-istihdam ilişkisini oluşturmaya dönük bir gereksinimin, sosyal yardımların, çalışmayı engellememesi ve işgücüne katılımın önünde bir engel oluşturmaması yönündeki yapısı ve gerek kamuoyunda gerek akademide gerekse de yasa yapıcıda yardımların, kişileri çalışmaktan uzaklaştırdığı yönündeki algı nedeniyle olduğu söylenebilir.

Bizim gözlemlerimiz ise, yardım-istihdam ilişkisinin kamusal olarak oluşturulmuş bir eylem etrafında örgütlenmek ve düzenlenmekten çok, yardımlar ve onu çevreleyen koşulların yapısal özellikleri dolayısıyla, daha çok nesnel dinamikler tarafından kuruluyor oluşudur. Bu anlamda, ilk olarak, kapitalizmin, kişi ve hanenin geçimini ücret gelirin tabi kılan yapısının pekişmesi ve gündelik yaşamın devamı ve hanenin yeniden üretimi açısından nakit gereksiniminin giderek belirginleşmesi, kişileri, sosyal yardım alsalar dahi, çalışmaktan vazgeçemeyecekleri emekçi/emek gelirin dayalı bir yaşam disiplininin içerisine sokmuştur. Bir diğer ifade ile, hanehalklarının mülksüzleşme ve işçileşme eğilimleri ile sosyal yardım alma eğilimlerinin birbirine paralel bir biçimde geliştiği söylenebilir. Örneğin bir vakıf uzmanı, “aslında yatma diye bir şey yok, arka planda çok çalışıyorlar. Ama bizim göremediğimiz kayıtdışı çalışıyorlar. Yoksa yardım alıyorum, yan gelip yatayım, yatmıyorlar aslında genel anlamda” demektedir. Bu saptamayı, nicel olarak yardım alıcıların tümüne dönük bir genelleme değil; ama yardım alıcıların yaşamını kuşatan oldukça güçlü bir eğilim ve görüşmeler ve gözlemlerimizin ardından elde ettiğimiz bir bulgu olarak değerlendirmek gerekir. Elbette bu saptamanın, pek çok yardımdan yararlanıp da ailesiyle birlikte yaşayan boşanmış kimi kadınlar, çalışma gücünü yitirmiş yaşlılar, bakmakla yükümlü ağır engelli yakını olan ve yardım alan kişiler, vs.

gibi istisnaları bulunmaktadır. İkinci olarak, yardımların miktarı kişileri emek gücünü arz etmekten imtina ettirecek bir düzeyde olmadığı için, yardımların, yoksulu çalışmaktan uzaklaştırdığını söylemek çok olanaklı gözükmemektedir.³⁸³ Elbette, bu noktada, kriter dışı kimi durumlar yaratarak yardım alan ve çalışmayan belirli bir grubu parantez içerisine almak gerekir. Üçüncü olarak, gözlemlerimiz ışığında, enformel düzeyde, vakfın ve vakıf personelinin yardım alıcılara ya da başvuranlara dönük çalışmayı teşvik edici yaklaşımlarından söz edilebilir. Bu, kimi zaman birebir ilişki içinde vakıfta ya da hane incelemelerinde sözel bir biçimde olabildiği gibi, çalışabilir durumda olduğu gerekçesi ile yardımın verilmemesi ya da kesilmesi gibi biçimlerde de olabilmektedir. Bir vakıf uzmanının söyledikleri şu şekildedir:

İşten çıkarılma durumunda şu aralar iş bulamadım, bu dönemde yardım eder misiniz, zaten iş arıyorum diyor. Evet, biz bir iki seferlik yardımda bulunuyoruz. Ama bu kişi uzun süre iş bulamadıysa, artık kusura bakma, sen bayağı olmuş. (...) Bizim dosyalarımız senede bir güncellenir. Her vakıfta da bu böyledir, senede bir hane ziyareti yapılır. O zaman diliminde geçmiş seneye göre bir değişiklik yoksa, sistem üzerinden biz SSK'yı görememişsek ya da ne bileyim beş altı ayda da bir olabilir bazen. (...) Beş altı ayda bir gittiğimizde, bu kişide de bir çaba yoksa, yardımları alışkanlık haline getirmesin diye kesilebilir. **(Vakıf uzmanı)**

Bu nedenlerden ötürü, yardım-istihdam ilişkisinin, standart ve uygulama birliği sağlanmış bir biçimde yürütülen bir kamusal eylem olarak gerçekleşmediği söylenebilir. Yardım-istihdam ilişkisinin, yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, vakıflar ve vakıf personeline ilişkin öznel ve kapitalizm, işgücü piyasası ve yardımlarla ilgili olarak da nesnel dinamikler etrafında şekillendiği ifade edilebilir.

Hane gözlemlerinde, sosyal yardım inceleme görevlisinin, birebir konuşmalarda, devamlı olarak hane bireylerinin çalışabilir durumda olduğunu ya da olmadığını yokladığı dikkat çekmiştir. Burada bir örtüşme söz konusudur: Yardım sistemi, yardım alıcıların çalışma durumlarını ilk sıralarda dikkate almakta ve inceleme görevlileri hane üyesi bireyleri çalışma yoklamasından geçirmekte iken, yardım alıcıların da yardımlar ve geçim şartları söz konusu olduğunda, içinde oldukları ya da olageldikleri istihdam ilişkisinin sorunlarını ve işsizliği temel dinamik olarak anmaları, Türkiye'nin sosyal yardım rejimi açısından anlamlı bir örtüşme olarak yorumlanabilir. Her iki düzlemde de çalışma faaliyeti ilk anılanlar arasında yer almaktadır. Bu Türkiye'de sosyal yardım rejiminin istihdama dönük olarak yapılandığına ilişkin bir işaret olarak yorumlanabilir.

³⁸³ Şayet öyle olsa bile, kişilerin işgücü piyasasının mevcut koşullarında kendilerinin de deneyimleyegeldiği üzere, çalışma yaşamına dahil olmak istememesinden daha doğal ne olabilir?

Kurumsallaşma

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma ayaklarından biri de yardım-istihdam ilişkisi alanında yaşanmaktadır. Bu konuyla ilgili öne çıkan iki temel gelişme, 1 Nisan 2010 tarihli Ekonomi Koordinasyon Kurulu kararı ile kabul edilen “Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Güçlendirilmesi Eylem Planı”³⁸⁴ ve 6 Mayıs 2014 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planları (2014-2015)” (ÇSGB, 2014) başlıklı metin kapsamında yer alan “İstihdam-Sosyal Koruma İlişkisinin Güçlendirilmesi” başlığı altında yer alan politika setleridir. Anılan Eylem Planı kapsamında, yardım başvurusunda bulunan kişilerin kayıtları Sosyal Yardım Bilgi Sistemi ve Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi üzerinden İŞ-KUR veritabanına kaydedilmektedir.

İşgücü piyasası politikalarına sinen aktifleştirme politikası çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bu gelişmelerin, pratik karşılıklarına bakıldığı zaman, yardım-istihdam ilişkisinin kurumsal düzlemde ilerletilmesine dönük, belirgin bir “başarı” sağlandığı söylenemez.³⁸⁵ Kurumsal düzlem içerisinde gelişmeler üzerinden ilerlemek gerekirse, 2013 Mart ayı sonu itibarıyla vakıflar tarafından İŞ-KUR’a yönlendirilen 15-64 yaş aralığında 1.067.498 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerden 111.271’i bir işe yönlendirilmiştir. İşe yönlendirilenlerden ise, 26.000’i bir işe yerleştirilmiştir. 61.728 kişi ise, “İŞKUR’un herhangi bir mesleği olmayan, mesleğinde yetersiz olan veya mesleği iş piyasasında geçerli olmayan (...) işsizlerin; işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan mesleklerde yetiştirilip, becerileri geliştirilerek veya meslekleri değiştirilerek istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla

³⁸⁴ Konuyla ilgili kurumsal gelişme şu şekilde bir seyir izlemiştir: “17.02.2012 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında imzalanan İşbirliği Protokolü ile ‘Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesi’ başlığı altında Bakanlıkların yükümlülükleri tanımlanmıştır. İmzalanan bu Protokol ile birlikte” Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü “ile İŞKUR arasındaki 28.04.2010 tarihinde imzalanan ‘Sosyal Yardımlar-İstihdam Bağlantısı İşbirliği Protokolü’ sona ermiştir” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014b: 134).

³⁸⁵ Yardım-istihdam ilişkisinin oluşturulmasında Denizli’de Denizli Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ve İŞ-KUR İl Müdürlüğü’nün ortak çalışması olan bir pilot uygulamadan söz edilmektedir. Bu uygulamanın, Gaziantep, Urfa, Kocaeli ve Bursa’ya yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu uygulamaya göre, Denizli Merkez vakfı yardım alan kişileri İŞ-Kur’a bildirmektedir. İŞ-KUR İl Müdürlüğü kişiyi uygun bir işe yönlendirir ve kişinin iş görüşmesine gitmesi için oluşan yol masrafı 3 kereye kadar vakıf tarafından karşılanır. Kişinin işe yerleşmesi halinde, gerekli olan sağlık raporu, fotoğraf vd. giderler de vakfın sorumluluğundadır. Kişi işe başladıktan 15 gün sonra İŞ-KUR’un bildirimi üzerinde kişiye asgari ücretin brüt tutarının 1/3’ü tutarında bir yardım vakıf tarafından verilir. Kişinin işe düzenli olarak devam etmesi durumunda, ilk yıl vakıf tarafından kömür yardımı da verilir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013b: 22). Bu örnek, yardımı yapan istihdam eden kurum olmasa da çalışma karşılığı yardım uygulamalarının bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

düzenlenen mesleki eğitim ve/veya mesleki rehabilitasyon faaliyetlerinden olan Kurslara başvurmuş olup 17.125'i de bu kurslara katılmıştır" (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013b: 22).

Yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasının, işgücüne dönük eksik kalan ayaklarından birinin yardım alan işgücü kitlesinin nitelik düzeyi bakımından düşük olmasına işaret edilmektedir. Ayrıca, bir bakanlık uzmanı, İŞ-KUR veritabanına yardım alıcıların sayısının düşmesinin ardından sağlanan geri dönüşlerin oldukça yavaş olduğunu ifade ediyor. Bununla da bağlantılı olarak, bir vakıf uzmanının ifadeleri ile kurumlar arasında koordinasyon sağlanmadığı ve bir mevzuat birliği oluşturulmadığı için, yardıma başvuran ve yardım alan kişi sayısında herhangi bir azalma görülüyor. Bir diğer vakıf uzmanı da, istihdama yönlendirmeye dönük çalışmalarının çok gelişkin olmadığını, sadece iş kurma projelerinin var olduğunu söylüyor. Ancak bu vakıf uzmanına göre, bu projeler de "çok aktif bir şekilde ilerlemiyor". Aynı uzman, kurumsal çalışma tarzı olarak istihdamı teşvik edici yönde çalışmaktan çok kişileri "daha çok sosyal yardıma teşvik ediyoruz" diyor. Buna karşın, yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasında noktasında, yardım yapılması yönünde kararın verilmesinde, yaş da önemli faktörlerden biri olarak belirmektedir. Özellikle –bekâr- gençlere, kimi muhtaç durumdakiler hariç, çalışmayı teşvik etmek için yardım verilmediği belirtilmiştir.

Çalışmanın farklı yerlerinde ifade edildiği gibi, kurumsallaşma ve yapılan yardımlara dönük ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerinin de sigorta ve gelir yoklaması olarak gözüke de işgücü piyasası ile dolaylı ya da dolaysız ilişki yoklaması biçiminde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yardım başvurusunda bulunan ya da alan hanehalkları açısından sigorta, işgücü piyasası ile doğrudan ilişkili bir kategori olarak gözükrken, gelir de mülk üzerinden elde edilen bir geliri değil, çalışma ile bağlantılı bir geliri ifade etmektedir. Dolayısıyla gelir ve sigorta yoklaması, fiiliyatta çalışma yoklaması olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda, sistemin ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterleri bakımından da yardım-istihdam ilişkisini kurulmasına dönük olarak yapılandığı söylenebilir. Bunlar üç başlık altında toplanabilir. İlk olarak kişinin sigortasının varlığı, sürekli yardımlara engel olmaktadır. Bunlar vakıf tarafından yapılan periyodik yardımlar ve Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarıdır. İkinci olarak, sosyal sigortanın varlığı, 2022 sayılı yasa kapsamındaki, engelli yakını yardımını da etkilemektedir. Son olarak ise, engelli ya da yaşlı aylığında ise, başvuran kişi dışında hanede sigortalı varsa, bu durumda gelire, muhtaçlık kriterine (hanede kişi başına

düşen gelirin asgari ücretin net tutarının üçte birinden az olması) bakılmaktadır. Bunun dışında, sosyal sigortanın varlığı, kömür ve gıda yardımı ve vakıf tarafından verilen eğitim yardımlarını etkilememektedir. Dolayısıyla verilen farklı yardım türlerine dönük yoklama kriterlerinin, istihdam ilişkisinden bağımsız bir biçimde oluşmadığı gözükmemektedir.

Yardım-istihdam ilişkisi alanındaki kurumsallaşma ve gelişmelerin, ihtiyaç tespiti boyutu üzerinden, özel sosyal yardım kuruluşlarında da var olduğu görülmektedir. Bu anlamda, görüştüğüm bir özel sosyal yardım kuruluşu evde çalışabilecek durumda birinin olmasının yardım kararının verilmesinde etkili ve hatta belirleyici olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, dikkat çekici olan bir boyut ise, özel sosyal yardım kuruluşlarının, devlet ve işgücü piyasası arasında ilişki tarzı içerisinde, sosyal yardımlar üzerinden işgücü piyasasının düzenlenmesine, devlet dışı bir aktör olarak dahil olmuş olmalarıdır. Bu anlamda, sosyal yardım alanının, çalışma ile olan bağın güçlendirilmesi ve çalışmayı teşvik üzerinden, işgücü piyasasını düzenleyen boyutunun, sadece kamusal düzlemde değil, aynı zamanda özel sosyal yardım alanı üzerinden de kurulduğu gözlemlenmektedir:

Diyoruz ki, sizin evde sağlıklı, sıhhatli eli ayağı düzgün böyle fertler gözüktüyor. kızınız gözüktüyor, oğlunuz gözüktüyor, bunlar neden çalışmıyor? İşte ağabey iş bulamıyor, günlük inşaat işlerine gidiyor farzı misal gibi söylemler ya da farklı söylemler ya da işte ikna edemiyoruz, edin arkadaş edin. Çünkü bu şuna teşvik ediyor bu sefer yatarak bir yerden bir şeyler almaya. Nasıl olsa bize birileri bakıyor, biz çalışmamıza da gerek yok ya, niye çalışacağız ki boşa. (...) Çok nadir bu, bizim verisel olarak baktığımız pencereden çok nadir; ama görüyoruz. bu tarz ailelerimiz de var. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Biz zaten mümkün olduğu kadar (...) çalışabiliyorsa bu aile zaten bu aileye biz yardım yapmıyoruz. Ama çalışmıyorsa, ne bileyim çalıştığı halde böyle yetiremiyorsa, biz bunlara destek olmak amaçlı. Ama sürekli tabii bu insanlara da biz genelde demeyeyim de, sürekli sırtımızda taşımayı da çok düşünmüyoruz. Bir an önce bunların bir çözümünü, işle alakalı sıkıntısı varsa yönlendirmeye çalışıyoruz. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Ayrıca yardım-istihdam ilişkisinin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesinde, vakıfların önemine de dikkat çekilmiştir. Örneğin bir bakanlık uzmanı, yapılan yardımlar dolayısıyla, istihdamla kurmuş olduğu bağı zayıflamış olan kişiyi, işgücü piyasasına yönlendirme konusunda, vakıfların rolünün önemine işaret etmektedir. Alan araştırmam sırasında, araştırma yaptığım vakıflarda burada bakanlık uzmanının yapılması yönünde görüş bildirdiği durumun örneklerine de rastladım. Bu anlamda, vakıfların, bir yandan devletin sosyal yardımlar üzerinden işgücü piyasasına müdahale etme tarzının aracı ve taşıyıcı kurumu olduğu diğer yandan ise, sosyal yardımların sermaye birikimi ve işgücü piyasası dinamiklerine açık karakterinin bu sefer sosyal yardım alanına doğru kurumsal taşıyıcılığını üstlendiği gözlemlenmektedir. Böylelikle

vakıfların, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide, gerçekte tek bir doğrultuyu ifade eden biri işgücü piyasasına diğeri sosyal yardım alanına doğru ters yönlü iki hareketi sağladığı söylenebilir.

Kişiye sadece bir sosyal yardım kuruluşu değil, biz işte geldi, yardımını yaptık, iş bitti dememeliyiz vakıflar olarak orada. Kişiyi yönlendirme açısından belki daha profesyonel meslek elemanları olsa, kişilerle görüşme yapsa, o kişiyle de görüşse (...) nereye kadar sosyal yardım alacaksınız, nereye kadar yaşamınızı gıda, kömür vesaire, şöyle bir iş olanağı var, şöyle kurslar var, sosyal aktiviteler var deyip, yönlendirebilmeli. Diğer kuruluşlarla da bağını sağlamalı kişinin. **(Bakanlık uzmanı)**

Çalışmamayı Teşvik

Sosyal yardım-istihdam ilişkisinin önemli başlıklarından biri de yardımların çalışmamayı teşvik ettiği yönündeki görüşlerdir. Alan araştırmam sırasında yaptığım görüşmelerde, özellikle kurum temsilcilerinde, bu yönde bir görüşün belirginleştiğini gözlemledim. Bir bakanlık uzmanı yardım-istihdam ilişkisi çerçevesinde ilk sorunun, “yardımların insanlarda bağımlılık haline gelmesi, bağımlılık yapması, insanlar çalışma hayatında uzaklaştırması, tembelliğe sürüklemesi” olarak değerlendirirken, başka bir bakanlık uzmanının konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Kişiyi tembelliğe itiyor, o bir kesin sosyal yardım programları. Deneyimlerimizle de bunu söylüyoruz. Vakıf çalışanı arkadaşlarla da görüştüğümüzde, tamamen kişi yaşamını sosyal yardımlarla devam ettiren insanlar var. (...) kişi çalışabilir, gayet sağlıklı her açıdan, bedenlen, ruhen, ama çalışmıyor. Taşrada diyor ki, kömürümü alıyorum, gıdamı alıyorum, çocuklar için şartlı nakit transferimi alıyorum, niye çalışayım diyor. (Taşrada) daha fazla. Çünkü (...) taşrada 400-500 lirayla kişi hayatını idame ettirebiliyor, ama kentte öyle değil. **(Bakanlık uzmanı)**

Bir vakıf uzmanı da yardımların çalışmayı, değil, çalışmamayı özendirdiğini ileri sürerek, bunun nedenlerinin, bir kişi ya da haneye belirli bir zaman diliminde farklı kurumlardan çok fazla üst üste yardım gitmiş olmasında yattığını ifade ediyor.

Buradan ayrı yardım kalemi çıkıyorum bir ay içerisinde belediye ayrı bir yardım kalemi çıkıyor, ondan sonra sivil toplum örgütleri ayrı bir yardım çıkıyor aynı eve. Ondan sonra yine bazı dernekler ayrı bir yardım çıkıyor ve asgari ücretin çok zerinde bir yardım girişi oluyor o eve zaten bir ay içerisinde. E bu da doğal olarak vatandaşlara çalışmadan kazanma, alın size zaten asgari ücret karşılığında yardım diyor. bu da ülkenin en temel sorunu haline gelmiş oluyor ki kayıt dışı her geçen gün artıyor. **(Vakıf uzmanı)**

Bunun yanında, yardım alıcılarla yaptığım görüşmelerde de bu yönde görüş bildirenlerle karşılaştım. Konuyla ilgili kişisel gözlemlerim ise, yardımların çalışmamayı teşvik etmemesi olgusunun, genelleştirilemeyecek bir durum olduğu idi. Bu aynı zamanda, yardım alanların, çok büyük ölçüde, toplumun çalışan yoksul olarak nitelendirilebilecek kesimi içerisinde yer aldığını da gösteriyordu.

Yardım alıcıların bu konudaki görüşleri iki farklı eğilimi yansıtıyordu. Bu eğilimlerden ilki, sosyal yardımlar temelinde oluşan rekabet ve parçalanma eğilimi ile

birleşen bir biçimde, yardımların “çalışmayı bitirdiğini” ileri sürüyordu. Bu görüş, işsizliğin ve güvencesiz işlerin ve çalışmanın nedenlerini sorgulamaksınız, yardım alıcı geniş kitle içerisinde, yardımlardan dolayı oluşan “yan gelip yatma” davranışına işaret ediyordu. Alan araştırmam sırasında, bu görüşün kimi olgusal karşılıklarına rastlamakla birlikte, bunun yardım alan kişinin işgücü nitelik düzeyi, cinsiyeti, yaşı, çocuk sahibi olup olmaması vb. sosyo-kültürel özelliklerinden bağımsız bir biçimde değerlendirilemeyeceğini gözlemledim. Diğer bir nokta ise, yardım alma stratejileri çerçevesinde, kriter dışı kimi durumlar (örneğin, boşanıp birlikte yaşama, başkasının kanı ile engelli raporu alma gibi) yaratarak yardım alma idi. Alan araştırmam sırasında, kriter dışı, yasanın etrafından dolanarak alınan yardımlar arasında, süreklilik arz eden engelli yardımlarının, çalışmayı olumsuz etkilediği yönünde bulgulara eriştim.

Burada şöyle bir şey var. Onun yüzünden adam çalışmıyor. Örneğin evinden çıkan işler var, örneğin ben evimi verdim çıktım ya, benim evim oturulacak durumda ya, açıyor kapıyı, adam nasıl olsa karnım doyuyor diyor. Bir evi de buluyor, kapısını kırıyor, içeriye giriyor, burada ev çok var ya. Elektrik faturası, adam dört beş on fatura ödemiyor, suyu ödemiyor. Ondan sonra adam kapatsa bile kaçak kullanıyor, o evde yaşıyor. Bedavadan evi var. Karnı da doyuyor, üç beş kuruş devletten para da alıyor. İşsizlik parası, yardım parası, yok bilmem ne parası. Niye çalışsın ki salak. **(Huriye)**

Çoğu kişi asgari ücretle iş buluyor, asgari ücreti kimsenin şeyi yemiyor. Yardımım belediyeden geliyor, kömürüm geliyor, Yeşil Kart’ım var, sağlık durumundan da yararlanıyor. Serbest çalışırım, gidiyor işte inşaatta benim gibi amelelik yapıyor, sağda solda boyacılık yapıyor, sağda solda hamallık yapıyor. Parası tatlı geliyor ona. Bir ayın on gününü çalışıyor. Geliyor bir ay içerisinde yiyor, yardımını da o şekilde devletten alıyor. Asgari ücretle gidip adam çalışmıyor. **(Burhan)**

Doğru, yatan var, çalışmıyor, yardım diyo, para yardım ediyo, gıda yardımı alıyor, pancar gibi gızarıyor evde yatıyo, var öyle. **(Songül)**

İkinci eğilim ise, yardımların çalışmamayı teşvik ettiği görüşüne katılmamakla birlikte, yardım alıcılar arasında çalışmama eğilimi varsa, bunun sunulan işlerin niteliğinden kaynaklandığını savunuyordu. Bu savununun arkasında kişisel ve kendi etrafındaki gözlemlerine dayalı çalışma ve işgücü piyasası deneyimi bulunmaktaydı.

Bir vakıf uzmanı, yardım-istihdam ilişkisi çerçevesinde, yardım alıcıların işgücüne katılımına dönük kişisel gözlemlerinden hareketle bir nicel değerlendirmede bulunmaktadır. Uzmanı göre, yardım alıcıların ortalama yüzde 25’i iş ararken, geri kalan yüzde 75’i için bu söylenememektedir. Bu çok anlamlı bir değerlendirme gibi gözükmemekle birlikte, aynı zamanda yardım alanların yaş ve cinsiyet dağılımı, işgücü piyasası denetimleri ve nitelik düzeyleri gibi, unsurları da gözden uzak tutmaktadır. Aynı uzman, kişilerin işgücü piyasasına kayıt dışı, düzensiz ve geçici

işler aracılığıyla dahil olduklarını ifade etmektedir. Kişisel gözlemlerim, sosyal yardımların, çalışma faaliyetine, bu tür işler aracılığıyla dahil olan kesimlerin geçimine ücret dışı bir geçim aracı olarak dahil oldukları ve düşük ücretli, düzensiz, geçici ve güvencesiz çalışmayı katlanılabilir kıldığı ve böylelikle, işgücü piyasasında esnek ve güvencesiz işlerin varlığını yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu yönünde. Bakanlık daire başkanı, yardım-istihdam ilişkisinde, yardımların çalışmayı teşvik edip etmemesi konusunda tek bir doğrultudan söz edilemeyeceğini, yardımların istihdam teşvik edici bir biçimde örgütlendiğini söylememekle birlikte, bunun aksini iddia etmenin de doğru olmayacağını ifade etmektedir. Bunun yerine, kişileri suçlamaktansa kayıt dışılık, uzun sürelerle çalışma ve asgari ücret düzeyi gibi işgücü piyasasına ait daha yapısal faktörler üzerine eğilmenin daha anlamlı olacağını söylemektedir.

Kayıtdışı Çalışmayı Teşvik-“Ben söyleyeyim de sigortamı kapatsınlar”

Yardım-istihdam ilişkisi konusunda, sosyal yardım rejiminin işgücü piyasasına dönük sonuç ve etkileri bakımından dikkat çeken noktalardan biri, kayıt dışılığı tetikleyen bir eğilime sahip olmasıdır. Bu eğilimi, alan araştırmanın gerek kurumlarla gerekse yardım alıcılarla görüşme boyutlarında, dinlediğim ve gözlemlediğim bir durum olarak bulguladım. Örneğin bir vakıf uzmanı, “*Kayıt dışını her şekilde besliyoruz*”; bir bakanlık uzmanı ise, “*Yardım alabilmek için sosyal güvence yapmıyor kişi*” demektedir. Aynı vakıf uzmanı ve bir diğeri, yardım-istihdam ilişkisinin kayıt dışılık boyutu ile ilgili vakfın işgücü piyasasındaki yeri bakımından da sonuçlar çıkartılabilecek şunları söylemektedir:

Mesela OSTİM’de birkaç işletme mesela yılda bir 30-35 tane personel ister bizden, biz de uygun olan vatandaşlara telefon ederiz, çağırırız ya da uygun olarak gördüğümüzü göndeririz, örnek olarak söyleyeyim; ama hiçbiri başlamaz bu işlere. (...) tamam, Türkiye’de iş bulmak çok zor, Türkiye’de iş şartları zor; ama mesela bize başvuran insanların yüzde 50’sinden daha fazlası iş seçiyor. Çünkü zaten bir şekilde belli bir rahatlıkları var. Bir de ben şunu düşünmüyorum zaten, bize başvuran insanlar çalışmıyor diye düşünmüyorum. Hepsi kayıt dışında çok rahat çalışıyorlar. bir şekilde gelir elde ediyorlar. Siz dediniz ya aslında çok büyük miktarda yardımlar yapılmıyor bir ay çalışmayana, o yüzden hepsi kayıt dışında çalışıyor zaten. **(Vakıf uzmanı)**

Kayıt dışı çalışıp, bir yardım alıyorlar. Onu bize söylemiyorlar işte. (...) Tabi yaygın, çok fazla yaygın. Özellikle bu inşaat işçisi dediğimiz insanlarda çok fazla görüyoruz bunu. (...) Kendileri istiyorlar. Ben şununla karşılaştım. (...) Çalışmaya başlamışsa (...) e o zaman diyor ben söyleyeyim de sigortamı kapatsınlar diyor mesela. (...) Yardım almak için bunu daha böyle büyük bir şey olarak görüyorlar. (...)Ben bir yandan çalışayım sigortalı sigortasız önemli değil. (...) Yardıma da devam etsinler. **(Vakıf uzmanı)**

Kimi yardım alıcıların da benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir:

Şimdi bizim milletimizde şu zihniyet var. Demin ki dediğim gibi, benim Yeşil Kart'ım var, sigortaya geçersen yardımım kesilecek, alacağım 300-500 lira ne gereği var, çalışmam, boş gezerim yardımım geliyor, kömürüm de geliyor diyor. Bizim çoğu milletimiz, kahve köşelerinde oturanların çoğunda o zihniyet var. (...) Sigortaya bağlanmak kimse istemiyor, niye istemiyor? Bu yardım amacından istemiyor. **(Burhan)**

Bunun çeşitli kaynakları vardır. İlk olarak, yardım alıcılar açısından yapılan yardımın ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerine dönük bilgi eksikliği, yardımın yapılması ve devamlılığı sigortanın varlığı ile ilişkili olmasa bile kişileri kayıtdışı çalışmaya ve kayıt dışı işleri kabul etmeye itmektedir. İkinci olarak, başvuru alan ya da alınan yardımın devamlılığının sigortanın varlığı ile ilişki olduğu durumlarda da kişiyi kayıtdışı çalışmaya ya da kayıt dışı işleri kabul etmeye teşvik etmektedir. Üçüncü olarak ise, bu iki başlık, nesnel olarak üretim noktasında işverenlerin kayıtdışı çalıştırma eğilimi ile birleşmektedir. Dolayısıyla, sözünü ettiğim bu üç eğilim, yardım-istihdam ilişkisinin kayıtdışı çalışma boyutunda karşımıza çıkmaktadır.

İhtiyaç tespitine ilişkin sorunlarla, işgücü piyasası ile bağlantılı sorunlar iç içe geçmiş gözükmemektedir. Sosyal yardımlar, kendi etrafında oluşan ilişki setleri ile birlikte düşünüldüğünde, psikolojik düzeyde bağımlılık yaratan yönü ile yardımın kesilmesinden, kişileri kayıt dışı çalışmaya yönelten bir eğilim yaratmaktadır. Bu eğilim, özellikle kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu geçici ve düzensiz işler yaratma biçimindeki sermayenin birikim stratejisi ile birleşmektedir.

Vergisini ödeyen, sigortası yatan bir vatandaşın her şeyi gözler önünde olup 243 liraya³⁸⁶ göre değerlendiriyorlar, üzerine 1 liraysa yardım çıkmıyor. Çalıştığı halde cezalandırılıyor; (...) ama 1500-2000 lira kazanan asgari ücretin üzerinde kazandığını tahmin ettiğiniz; ama adamın beyanında 500-600 lira olarak gördüğünüz bir insanı kanıtlayamadığınız sürece o adam yardım alıyor; ama benim asgari ücretli çalışmam yardım alamıyor. İnsanlar da ne yapıyorlar, sigortasız işlerde çalışmaya başlıyorlar ki bu da işverenlerin işine geliyor. **(Vakıf uzmanı)**

“Türkiye’de sosyal yardımlar, işgücü piyasası yapısı ve yardım alıcıların çalışma ile ilişkisi bağlamında incelendiğinde, yardım alıcıların”, yardımların kesilmemesi hedefi doğrultusunda, kayıtdışı çalışmaya yönelme eğilimlerinden söz etmek mümkündür. Bunun işgücü piyasası ve çalışma ilişkilerine dönük sonuçları da vardır. Erdoğan ve Kutlu’nun (2014: 103) da işaret ettiği gibi, “böylelikle, sosyal güvencenin kapsamı dışında, kuralsız bir ortamda ve sendikal temsil olanağına da kavuşamayan çalışan geniş kesimlerin yoksullaşabilmesinin koşulları olgunlaşmış

³⁸⁶ 243 TL, görüşmeleri gerçekleştirdiğim zaman dilimindeki hanede kişi başına düşen gelir biçimindeki muhtaçlık kriteri idi ve 2013 yılı 2’nci 6 aylık dönemdeki net asgari ücretin 1/3’ünü ifade ediyordu. 01.07.2014-31.12.2014 tarih aralığını kapsayan 2’nci 6 aylık asgari ücret dönemi için ise bu tutar 297 TL idi.

olmaktadır. O halde, sosyal yardımlar, bir yandan çalışan yoksulluğunu da içerecek şekilde sosyal koruma politikalarının içerisinde geniş bir yer tutarken diğer yandan işgücü piyasasına dönük yarattığı etki ile çalışan yoksulluğunu besleyen bir yapıdadır”.

Kurumun Çalışmayı Teşvik Etmesi

Yukarıda da ele alındığı üzere, vakıflar ve özel sosyal yardım çerçevesinde sosyal yardım kuruluşları, yoksulun işgücü piyasasına katılımını teşvik eder bir tarzda çalışma eğilimi taşımaktadır. Dolayısıyla her iki kurumun da devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin kurulmasında, birer sosyal yardım örgütü olarak dinamik bir rol üstlenme yönünde güçlü bir eğilim barındırdıkları söylenebilir. Vakfa ve hane incelemelerine dönük yardım inceleme görevlisi ile gerçekleştirdiğim bireysel sohbetlerde, çalışma vurgusunun sıklıkla yapıldığını gözlemledim. Örneğin, bir vakıf uzmanı, *“Gittiğimizde, haneye girdiğimizde zaten en genel istihdama yönelik çalışmalar yapıyoruz”* demektedir, bir diğeri ise, *“Bak kaç yıldır alıyorsun, eşin niye çalışmıyor deyip kestiklerimiz de oluyor. Bakıyorum dosyaya hiçbir ailede çaba yok. Kesilmesi gerekiyor”* diyerek yeri geldiğinde yardımları kestikleri belirtmektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu ise, *“Diyelim bir aileye yardım yapıyorsunuz, bir defaya mahsus borçlarını kapatıyorsunuz. Evinin durumunu düzelttikten sonra, arkadaş bundan sonra genç yaştasın, çalışman lazım, senin yardımını kesiyoruz diyorsun”* dediklerini aktarmaktadır. Bu örneklerden de görüleceği üzere, kurumlar, yardımların sürekliliği boyutunda da adeta bir işgücü piyasası kurumu gibi çalışmaktadırlar. Kimi yardım alıcıların kişisel deneyimleri de bu yöndedir:

Bundan altı yedi yıl önceydi, böyle gezen memurlar var. Kömür yazmak için geziyorlar kapı kapı. “Amca sen geliyorum, gidiyorum kömür yazılıyorsun, niye çalışmıyorsun?” diyor. Bunu söyleyen bir memur, sen bana onu niye söylüyorsun, söylemen gerekiyor? Yazmıyorsan yazmazsın. Ben sana kömür yazmıyorum, bu kadar basit. Niye çalışmıyorsun, bana şeylik taşıyor bana görsen. **(Hüseyin)**

Şimdi ben oraya gidiyorum, hayat hikayeni anlatır gibi sorular soruyor. Mesela bir gelirin var mı, işte kaç çocuğun var, eşin ne iş yapıyor, sen niye çalışmıyorsun diyor. Bir de üstene yüzüne söylüyor mesela, sen niye çalışmıyorsun, gençsin, güzelsin, sağlıklısın, sen niye o zaman oturuyorsun, çalışsana diyor. **(Ahu)**

Bu çalışmanın alan kısmında ayrı bir başlık altında tartışıldığı üzere, sosyal yardım rejiminin oluşumunda, kadınlık ve toplumsal cinsiyet rolleri önemli bir yer tutmaktadır. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim, sosyal yardımların, kadınların hane içi toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir unsur olarak hanenin iktisadi,

sosyal ve kültürel yapısına yerleştiği yönündedir. Bu aynı zamanda, kadının gelir getirici bir faaliyet olarak, işgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıt dışı; ancak ücretlilik ilişkisi çerçevesindeki bir işte çalışmaya katılmasından çok, hane içi, el emeğine dayalı geleneksel kimi işler yapmasını yeniden üretmektedir. Bu olgunun sosyal yardım kurumları tarafından da beslendiği görülmektedir:

Kadın bu süreci hızlandırıyor bizim aracılığımızla. Biliyor ki, bu yardımların sonu yok. Bir yıl sonra muallakta, bugün var, yarın yok. (...) biz evlere gittiğimizde soruyoruz, ablacığım bu yardımlarla nereye kadar, sen bir şu işin ucundan tutuver diyoruz. (...) En kötü ihtimal diyoruz ki, evde bir şeker bazlama, yufka yap sat, halı yıkamaya git. Komşularına bir şeyler yap diyoruz. Ev içi ekonomiyi de canlandırıyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Bunların yanında, başvuru sahiplerinin, gerekirse, evlerini ek iş yaparak geçindirmeleri bekleniyordu. Çalışma yoklaması, yardımı hak ediş koşullarının araştırılmasında ve yardımların verilmesinde sınırları esnek ve gevşek bir özellik taşıyor. Biçimsel olarak, çalışma vurgusu adeta bir çalışma yoklamasına dönüşüyor; ancak işgücü piyasası özellikleri gereği, bir koşul olarak değerlendirilemiyor; çünkü, düşük ücretli, sigortasız, güvencesiz ve düzensiz işlerde çalışma oldukça yaygın. Çalışmanın bu yapısı, hanehalklarının sosyal yardıma duyduğu gereksinimin temellerini oluşturuyor. Ancak, sosyal yardımların verilmesinde ya da yardım yapılmasına uygunluğun tespitinde, çalıştırmaya yönlendirmenin baskın bir biçimde öne çıkması, aslında kişinin işgücü piyasasında, nerede, hangi işi bulursa çalışmasına dayalı bir pratiği beraberinde getirebilir; ki bizzat bu, güvencesizleşmenin ve düşük nitelikli işlerin yaygınlaştırılması anlamına gelmektedir. Yardım alıcılara dönük bu yaklaşım, sosyal yardımların içinde gerçekleştiği neo-liberal emek anlayışı ile uyumludur. Yardım başvurusunda bulunan kişinin, emek gücünü satmak zorunda olan ve işgücü piyasasındaki varlığından ibaret görülen bir nesneye indirgenmiş olduğu görülmüyordu. Bu, yardım alıcıların ya da başvuranların, kamusal bir düzenleme tarzı olarak, devlet yapılanması içerisinde, yukardan aşağıya doğru, çalıştırmacı anlayışın yerleşiklik kazandığının bir göstergesi idi. Bu mantık içerisinde, yoksullara yöneltilecek çağrı şu şekilde özetlenebilir: “Çalışmalısın, çalışabilecek durumdasın, iş bul ve çalış. ” Bu çağrı, piyasanın dolaysız etkisi altında, içine itilmeye ya da çekilmeye çalışılan çalışma ilişkilerinin niteliğini sorgulama dışı bırakıyordu. Nitekim gerek görüştüğüm bir vakıfta farklı kademelerde görev yapan kişilerin cümleleri gerekse bir vakıf personelinin “*Çalışana iş var*” cümlesi bunu yansıtıyordu.

Sigorta Yoklaması

Sigorta yoklaması, sürekli yardımlar, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, engelli yakını yardımını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, sigorta yoklamasının, yardım kararının verilmesinde bir ihtiyaç tespiti unsuru olarak yer aldığı ve bu ihtiyaç tespitinin uygulamada, çalışma yoklaması olarak gerçekleşmesinin ayaklarından bir olduğu söylenebilir. Böylelikle, sigorta yoklamasının, yardım-istihdam ilişkisinin oluşumunda önemli bir boyut olduğu düşünülebilir.

Sigorta yoklamasının, sosyal yardım verilmesi veya yardımın verilmeye devam edip etmemesi üzerindeki etkisinin yanında, işgücü piyasasına ve dolayısıyla hanehalklarının geleceğine dönük sonuçları da vardır. Yardım kararının verilmesinde uygulanan sosyal sigorta yoklaması, sonuçları bakımından, yardım alıcıların kayıt dışı çalışmaya dahil olması yönünde belirli bir eğilimi barındırmaktadır. Bu bir sermaye stratejisi olarak işgücü piyasasının kayıt dışılık üreten yapısı ile birleşirken, diğer yandan da hanehalklarının sosyal güvenlik sorunlarını artırmakta, sosyal yardım uygulamaları bir yönüyle sosyal güvencesizlik yaratmaktadır. Yardım alıcılar sigorta yoklamasını, “*Sigortaya dayalı, sigorta bilgisayar kitleniyor vermiyor. Sigortalı olursa bilgisayar vermiyor diyorlar*” (Ömer), “*Benim kömürümü işe girdiğim ay, sigortamı gördüğü ay benim Mamak’tan o sene kestiler*” (Burhan) ve “*Şu anda ben iş başı yapayım, o para kesiliyor. Bir yere sigortalı başlayayım, anında o param kesilir*” (Hande), “*Askerlik parası diye bağırdı, 250 milyon asker ailelerine yardım yapılacak diye, ben iki kere o halimde yürüyerek kaymakamlığa gittim geldim. Oraya gittim, bana bir ay sonra ara dedi. Eşimin sigortası var ya, eşimi arıştır yarısı icraya kesiliyor, yarısı şey yapılıyor, ne kalıyor bana? Eşimin sigortasının yüzünden asker parasını vermediler*” (Özlem) ifadelerinde yansıdığı biçimi ile deneyimlemektedir. Öte yandan, sigorta yoklaması ile ilgili kriter dışı uygulamalara da rastlanmaktadır:

Benim bir alt komşum, onun da var sigortası. O aldı, bir alttaki alamadı. Dedim sen nasıl alamıyorsun, benim sigortam var, ben aldım. Ben de aynı senin durumundayım. Arkadaş da aynı senin durumunda aldı, sevindik, çok sevindik, kömür aldı diye. Bakın kaymakamlıktan, belediye demiyorum. O arkadaş alamadı, şimdi kömürü bitmiş, üç kömürüm kaldı dedi. Ne yapacaksın dedim, ne yapacağım yapacak bir şey yok, gidip alacağım diyor. Ona vermedi kaymakamlık. (Huriye)

1.10. Muhtarlıklar-Yardım İlişkileri

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin yerelliklerdeki aktörlerinden biri de muhtarlık makamı ve muhtarlardır. Yaptığım alan araştırması sırasında, Ankara’nın

belirlediğim ilçelerine bağlı kimi mahalle muhtarları ile görüştim. Bu muhtarların belirlenmesinde, yardımların görece yoğun dağıtıldığı ve dağıtılmadığı yerler olmasına göre bir ayrıma yaslandım. Böylelikle, yardım ilişkilerinin muhtarlık faaliyetleri açısından yerini tespit etmeye çalıştım. Görüşmeleri, önceden hazırlayıp muhtarlarla yaptığım görüşmeler süresince güncelleyerek son haline kavuşturduğum bir soru formu ile gerçekleştirdim. Ancak kimi görüşmelerin, görüşme sorularını aşan bireysel sohbetlere dönüştüğü de oldu. Yaptığım görüşmeler sonucunda, yardımların güncel gerçekleşme biçimi ile muhtarlık kurumunun ilişkisinin, yardımların dağıldığı alanın dinamikleri ve yardım alıcılar hakkında da bilgiler verdiği söylenebilir.

Görüştüğüm muhtarlar, sosyal yardımların verilmesi ve dağıtımı süreçlerinde, muhtarlık kurumunun işlevsizleştirildiğinden söz etmişlerdir. Görüştüğüm muhtarlar, önemli ölçüde, muhtarların yardımlara ilişkin sorumluluklarının azaldığını, ancak görevliler yardım verilecek kişinin adresini bulamadıklarında kendilerine haber verildiğini³⁸⁷ anlatmış ve muhtarlık makamının yardımlarla ilgili bir şikâyet ve talep mercii haline geldiğini ifade etmiştir. Ancak gözlemlerim doğrultusunda bu durumu, işlevsizleşmeden çok, muhtarların yardımlarla olan ilişkisinin biçim değiştirmesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Muhtarlık ve yardım ilişkileri açısından ilk planda söylenebilecek noktalardan biri, özellikle 2007 sonrasında, kömür ve gıda çeklerinin dağıtımının muhtarlıklardan alınmasına karşın, zaman içerisinde muhtarların gündelik işleri içerisinde yardımların kapladığı yer daha da artmıştı. Böylelikle, muhtarlığın, yardım sürecindeki konumu, gerekli belgeleri vermekten ibaret gözükmekle birlikte, muhtarlık makamının, fiiliyatta, en azından yardım alıcıların gözünde ve özellikle de gecekondu mahallelerinde önemini koruduğunu gözlemledim. Bu durumun olgusal karşılığını bir muhtarın, “Yardım alıyor bizden biliyor, yardım alamıyor bizden biliyor” cümlesinde görebiliriz. Yardım alıcılar bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

yardımlar geliyo, bunu başbakanımız da duysun. Yardımlarımız geliyo, geliyo muhtara yükleniyo , sen bize yapmıyorsun, sen şöyle yapmıyorsun falan. Muhtar benle ilgisi yoh, ben sadece bir kâğıt yapmak zorundayım, onu da götüreceksiniz belediyeye, gaymahama vereceksiniz. Ben vermezsem suçlu benim diyo. Ama bizler de geliyo geliyoruz muhtara yükleniyo. (...) Bize yazmıyorsun yardımı, sen yapmıyorsun, sen şey yapmazan bize yardım verirler. Senin yüzünden alamıyoz diye muhtarla kavga ediyoz. (...) Dövmeye bile geliyorlar. (...) Bu yardımlardan dolayı, onu veriyon da, bana niye yapmıyon, ona yapıyon da, halbuki hepimizi de eşit tutuyo. Ben muhtarla bozuşuyom geliyom gidiyom diye değil, Allah rızası

³⁸⁷ Çankaya Belediyesi’ne bağlı, Çankaya Yardımlaşma ve Ekonomik Dayanışma Derneği (ÇAYED) temsilcisinin konu ile ilgili söyledikleri şu şekildedir: “Dernek aktif olarak faaliyet yürütmeden önce yardımlar, belediyeden muhtarlıklara iletiliyor ve oradan dağılıyordu. Ancak şimdi dernek bizzat kendisi dağıtıyor; ancak şimdi (...) adres bulma konusunda muhtarlardan faydalanılıyor.”

için. hep muhtara yükleniyoz, hepimiz de. (...) Tabii hep muhtarı rahatsız ediyoz. Gaymahamlığa da git, muhtarın ilgisi yoh diyo, ama biz geliyoz geliyoz muhtarı rahatsız ediyoz. **(Gülcan)**

Bir ara kesildi, eşiniz pazarcı diye. Tekrardan başvurunca, muhtar yaptı. **(Ömür)**

Vakıf üzerinden hiçbir şey görmedim oğlum. Vakıf üzerinden alıyordum, bir geçen sene adres değişikliği yüzünden ondan sonra bu Muhtar (...) yoh muydu, Muhtar (...) ondan sonra demiş ki, bir eve iki yardım kömür verilmez, gelinimle ikimizi bir göstermiş. Halbusu ki gelinimin evi ayrı, benim evim ayrı. Muhtar benim kömürümü geçen sene kestirdi, gıdamı da, kömürümü de kestirdiydi gaymahamlıktan, bu sene gittim adres değişikliğini geri yaptım, evrahlaramı düzenlediler. Ondan sonra bu sene kömürümü aldım. **(Zehra)**

Muhtar şey yapmıştır, öyle alıyordur. Her şey muhtardan geçer zaten. **(Bekir)**

Mesela muhtar arhadaşın olduğu zaman fazla yazıyo, normal yazıyor. **(Ali)**

Bu noktayı bir parça açmak gerekirse, muhtarların çek dağıtması sona erse ve yardım başvurularında fakirlik ilmuhaberi verilmesi şartı, teknik olarak ortadan kalkmış olmakla birlikte, muhtarların yardımlarla olan teması daha da güçlenmiştir denilebilir. Şu anlamda: İlk olarak, yardımların çıkıp çıkmamasında muhtarlıklar, bir karar mercii “olmadıkları” halde bir şikâyet merci olarak, yardım alıcıların gözündeki geleneksel konumlarını sürdürmektedirler. Buna karşın, kurum görevlilerin hane incelemesi yapmadan muhtardan görüş alarak yardım kararı verdikleri yönünde anlatımlarla da karşılaştım. Bu noktada bir parantez açmakta fayda var: Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime dayalı olarak söyleyebilirim ki, muhtarların karar mercii olmaması, teknik sınırlar içerisindeki bir konu gibi gözükmektedir; çünkü muhtarlar, gerek üyesi oldukları vakıf mütevelli heyeti toplantılarında gerekse siyasal bağlar üzerinden kişilerin yardımlarına dönük karar düzeyinde belirleyici olabilmektedirler. Yardım alıcıların muhtarlıkları bir şikâyet mercii olarak görmesi çerçevesinde, yardım alıcıların, yardım kararı, yardımın verilmesi ve dağıtılmasına ilişkin bir sorun yaşadıklarında ilk başvuru adreslerinin muhtarlıklar olduğu belirtilmiştir. Bunun yardım alanların kendi içlerinde ve muhtarlarla olan ilişkilerinde bozucu etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. Muhtarlar, kimi zaman, kendi tanıdıklarına yardım verme, yardım çıkmayana verme üzerinden yanlı davranmakla suçlanmaktadırlar (Bu şikâyetlerin, muhtardan muhtara değişmekle birlikte haklılık payı olduğu da bir gerçektir). Bunun, yoksullar arasında, yardımlar temelinde oluşan rekabet ve parçalanma örüntülerini derinleştirdiği söylenebilir:

Bir insanın da gayınbabası muhtar olunca, daha çok sıhıntılı oluyo, bir şey insan almaya gorhuyor. Bir yerden insan çekiniyo, torpilli mi, sen alıyon da, ben niye almıyom. Hepsi de diyo bunu, bir kişi demiyo, hepsi diyo. (...) Bah benim gayınbabam muhtar, (...) ben kömür aldım, senen gayınbaban yapıyo diyorlar. (...) Gonu gomşum, sağda solda. **(Cansen)**

Muhtar yapıyo diyorlar. (...) Bizim mahallede oluyor, muhtarla senin iletişimin fazla diyo, seninkini yapıyo, benimkini yapmıyo diyerek öyle şey oluyor. **(Gülseren)**

Bazen arkadaşlarla konuşuyoh, sen yırttın işte, senin dünürün muhtar. Öyle oluyor. **(Orhan)**

İkinci olarak, yardımların dağıtılmasında muhtarlıkların rolü ve yeri yeniden tanımlanmışken, fiili düzlemde, muhtarlıklar halen daha önemini korumaktadır. Bu noktada, Mütevelli Heyeti'nde muhtarların rolü ve yardım alıcı bilgilerinin muhtarlıklarda toplanması ve oradan kurumlara iletilmesi³⁸⁸ gibi kimi örnekler üzerinden, muhtarların yardımların verilmesindeki rollerinin şekil değiştirerek de olsa sürdüğü söylenebilir. Bu çerçevede, muhtarların yardımlarla ilgili sorumluluğu teknik olarak azalmasına karşın, gündelik işleri içerisinde yardımlara ayırdıkları süre ya da geçmişe göre yardımlara harcadıkları zaman artış göstermiştir. Bu noktada, görüştüğüm bir mahalle muhtarının söyledikleri ilginçtir. Muhtar, yardımların dağıtılacağı gün, yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak muhtarlıkta durmadığını ve makamını terk ettiğini ifade etmiştir.

Alan araştırmam sırasında, 2007'den bu yana muhtarların sosyal yardımlarla ilgili konumu çerçevesinde kimi değişiklikler olduğu belirtilmiştir. Buna göre, görünüşte, muhtarların sosyal yardımların bağlanması ve dağıtılması ile ilgili sorumlulukları azalmıştır. Ancak görünen o ki, muhtarların konumu yardım rejimi içerisinde sadece biçim değiştirmiştir. Yaptığım görüşmelerde anlatılanlara göre, 2007 öncesinde, kişi, aile beyan formu, fakirlik ilmuhaberi ve ikametgah ile ilçe belediyesi, büyükşehir belediyesi kaymakamlık ve STK'lara başvuruyordu. Ayrıca, muhtarlar kişilerin yardım başvuruları ve yardımların dağıtımı ile daha fazla ilgileniyordu. Ancak 2007 tarihinden sonra bir sistem değişikliğine gidildi. Görüşmelerimde, 2007 sonrasında muhtarlık makamının sosyal yardım işlerindeki görev ve sorumluluğunun azaltılmasının, ardından bu makamın ikamesi olarak, AKP'nin mahalle temsilciliklerinin daha fazla öne çıktığı belirtilmiştir. Bu süreçten itibaren, mahalle temsilciliklerini merkeze alan bir sosyal yardım dağıtım ağı örgütlenme çabası söz edilebilir. Bu çerçevede, AKP'nin mahalle temsilcilerinin mahallelerde nüfus cüzdanı

³⁸⁸ Görüştüğüm bir mahalle muhtarı, kendisinin kaymakamlıktan ya da belediyeden arandığını ve kendisinden asgari ücretli olup da 2-3 çocuğu olanların nüfus kağıt fotokopilerini toplayıp getirmesinin istendiğini belirtmiştir. Bir belediyede yaptığım görüşmede, ki bu, hemen yukarıda andığım muhtarın mahallesinin bağlı bulunduğu belediyedir; muhtarların kişiler adına yardım başvurusunda yapabildiği, başvuruda bulunmuş kişilerin işlemlerinin hızlandırılmasını isteyebildiği ya da belirli kişiler için belirli yardımları isteyebildiği ifade edilmiştir. Bunlar tekil örnekler gibi gözükmeyle birlikte, benim alan araştırma sırasında bir yerde bu tür bir durumun varlığını gözlemlemiş olmam, başka kimi mahallelerde de olmadığı anlamına gelmemektedir.

fotokopileri toplayıp ve yardıma yazdırılacak kişilerin adreslerini alıp Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne gittikleri ifade edilmiştir.³⁸⁹ 2007 öncesi ve sonrasına ilişkin bir diğer nokta da, yardım başvurusunda istenilen belgelerin etkileri ile ilgilidir. 2007 sonrasına ilişkin esas düzenleme ise, muhtarların devre dışı bırakıldığı, bireysel başvuruya dayalı bir sistemin yerleştirilmesidir. Burada da normalde gerek olmamasına karşın ABB ve ilçe belediyeleri fakirlik ilmuhaberi ve ikametgah istiyor. Daha önceki sistemde ABB'ye başvuruda, haneden kaç kişinin yaşadığını belirten aile beyan formu isteniyordu. Bunun istenmemesi ile vatandaşın istediği şekilde yardımın dağıtılmasına ve yanlış beyana dayalı yardımın dağıtılmasına ön açan bir yapılanma ortaya çıktığını söyleniyor. Öte yandan Belediyelerin, AKP üzerinden gelen kişinin evine incelemeye gerek duymayarak gitmediği de söylenenler arasında.

Muhtarlık-yardım ilişkisindeki bir dinamiğin de siyasal temelde gerçekleştiği söylenebilir. Buna göre, AKP'li olarak bilinmeyen, -kimi örneklerde CHP'li olarak bilinen- muhtarlara mahalleye yardımların geldiği söylenmeyebiliyor. Ancak AKP'li olarak bilinen muhtara özellikle söyleniyor ve muhtarın yardımların dağıtılması esnasında başında durması isteniyor. Böylelikle, hem söz konusu muhtara hem de yardım dağıtımı üzerinden belediyeye destek sağlanmış olduğu alan araştırmam sırasında vurgulanan noktalardan biri. Ayrıca ilginç bir veri olarak, görüştüğüm muhtarlardan birinin, kendisinin yerinde AKP'li bir muhtar olsaydı, mahallede yardım alan hane sayısının 50-60 değil, 150-200 olacağını belirtmesi de yardımların siyasal etki ve kullanıma açık doğasını gözler önüne sermektedir.

Muhtarların, yardım verilmesi sürecinde öznel konumlarının belirli ölçülerde süreklilik arz ettiği söylenebilir. Örneğin Buğra ve Keyder (2003: 40), bazı muhtarların, kimi vatandaşlar için istenilen belgeleri düzenledikten sonra, kaymakamlığa telefon edip, yardım başvurusunun reddedilmesi yönünde görüş bildirdiklerini belirtmektedir.³⁹⁰ Bu örnek de, sosyal yardımların verilmesinde,

³⁸⁹ Ayrıca, kişiye “*Sana AKP'den/belediyeden, vs. yardım aldırım*” denilerek, oy istendiği ya da bir siyasal bağ yaratılmaya çalışıldığı da belirtiliyor. AKP mahalle temsilcilerinin, sorunları belirli bir halledebilme gücü bulunuyor. Hatta kimi zaman muhtar gibi çalıştığı söyleniyor. Bunun mahallelerde, “gıdasını getirme” ve “işini halletme” algısı üzerinden AKP'ye ciddi anlamda güç kattığı söylenebilir. Muhtarlıklar ve AKP'nin mahalle temsilcilerinin sosyal yardımlar temelindeki konumunun değişimi, 2007 sonrası, AKP, devlet ve siyaset ilişkilerine dönük daha genel bir siyasal yapılanmanın parçası olarak da değerlendirilebilir.

³⁹⁰ Buğra ve Keyder'in (2003: 51) söz konusu çalışmasında, yoksul hanelere nakit gelir desteği önerisinde bulundukları ve bu yoksul hanelerin saptanmasında, sosyal hizmet uzmanları ile muhtarların birlikte çalışması gerektiği görüşünü ortaya koymaktadırlar. Bu durumun, sosyal yardımların verilmesinde, muhtarların dahil olabildiği öznel süreçlerin yeniden üretilmesine katkıda bulunabileceği not edilmelidir.

ideoloji ve kültürel kimlikler gibi öznel kimi unsurların devreye girebileceği standart birliğinden uzak bir yapının varlığına işaret etmektedir. Görüştüğüm bir diğer mahalle muhtarı ise³⁹¹, mahalle sakinlerinin kömür yardımı alabilmek için “araya siyaset sokma” çabasından yakınıyor ve buna karşılık, “*Buna gerek yok, zaten uygun olana veriliyor*” diyordu. Muhtar ardından bana dönüp, yardım verilmesi süreci ile ilgili kendi rolü ve siyaset ilişkisi çerçevesinde, “*İstersem bir gecede buradan (...)’ye*³⁹² *oy çıkartırım*” dedi. Gözlemlediğim bir diğer örnek ise şu şekilde gerçekleşti. Alan araştırmam sırasında katılımcı gözlem yoluyla bulunduğum hane incelemeleri sırasında, bir vakıf uzmanı, bir eve mutlaka gitmeleri gerektiğini, elindeki dosyanın özel bir dosya olduğunu; çünkü üzerinde Mütevelli Heyeti’nde olan bir muhtardan kaynaklı ciddi bir baskı olduğunu söylüyordu. Bir başka mahalle muhtarına göre ise, 10 yıl önce muhtarlar daha rahattı. Muhtar, yardımlar teknik olarak muhtarlar üzerinden yürümüyormuş gibi gözükse de muhtarların hâlâ belirleyiciliği olduğunu ifade ediyor ve hatta “*Muhtar isterse, yardım alacak kişiye aldırılmaz; yardım alamayacak kişiye aldırır*” diyordu.

Vermek istemezse, ama muhtar ver derse o yüz kişinin yüzü de alır. Durumu ne olursa olsun, muhtar bu mahalleye özgü değil. Bütün Türkiye genelinde muhtarın almak istediği kişi alır. Almaması için çok büyük bir sebep olması lazım. (Ömer)

1.11. İhtiyaç Tespiti-Kayırmacılık

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının ve alan dinamiklerinin oluşumunda önemli başlıklardan biri de, yardım kararının verilmesine dönük ihtiyaç tespiti kriterleri ve kayırmacılık yönündeki güçlü eğilimlerdir.

Alan araştırmasında yaptığım görüşmelerden edindiğim bilgiler ışığında, belediye ve vakıflar kanalıyla verilen sosyal yardımların, karar alma süreçleri itibarıyla, siyasal³⁹³, mezhepsel/dinsel ve etnik etki ve kayırmacılığa açık bir yapı³⁹⁴ arz ettiği söylenebilir. Örneğin, bir belediyede yaptığım görüşmelerde, yardımlar için

³⁹¹ Bu muhtarlığa girdiğim anda içeride halihazırda bir mahalle sakini ile muhtar arasında mahalleye o gün gelen kömür yardımı üzerine bir telefon görüşmesi gerçekleşiyordu.

³⁹² Muhtarın burada ilgili partinin adını anması, kendi siyasal yakınlığından değil, muhtarı olduğu mahallenin geleneksel siyasal eğilimlerinden ve söz konusu partiye olan uzaklığından kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifade ile, yardımların oy verme davranışına ilişkin etki ve gücünü anlatabilmek amacıyla, bu tür bir siyasal karşıtlık zemini örneğini seçmiştir.

³⁹³ Örneğin, görüştüğüm bir muhtar, Mütevelli Heyeti toplantısına gitmeden 1 gün önce, belirli dosyaları kendisi için ayırttığını söyledi. Diğer üyeler de bu şekilde yapıyordu. Bu şekilde, muhtar örneğin, “*ertesi gün (...) Partisi için kömür alacağını*” belirtti. Bu arada sosyal yardımlar, aynı zamanda, halk arasında siyasetle birleşmiş bir tehdit mekanizmasına da dönüşebiliyor; bu potansiyeli barındırıyor. Aynı muhtar muhalif bir siyasal parti üyesi idi. Buna yaslanarak, mahallede “*Muhtara oy vererseniz, yardımınız kesilir*” şeklinde bir söylenti yayıldığı ifade edildi.

³⁹⁴ Bu olgu, yardımlar açısından bir eğilim olması ve sosyal yardım rejiminin bu boyutunu karakterize eden mutlak bir özellik arz etmediği için, “açık bir yapı” denilmiştir.

kişisel başvuru yapılması uygulamasına karşın, muhtarlar ve AKP mahalle temscilerinin de kişiler için yardım başvurusunda bulunduğu ve bu kişiler için özel olarak bazı yardımların yapılmasını isteyebildiği, yardıma başvurmuş kişilerin işlerini halletmeye çalıştığı belirtilmiştir. Aynı belediyede, siyasal kayırmacılık çerçevesinde, sosyal inceleme ekibine, öncelikle gidilmesi gereken adresler verilebiliyor ve bunun süreklilik kazanmış olduğu belirtiliyor.

Anılan yapı, vakıf müteveli heyeti üyelerinin siyasal yönelimleri ile doğrudan bağlantılı gözükmemektedir. Görüştüğüm bir vakıf görevlisi, bu konuyu gündeme getirmekte, verdiği yardım kararlarının değiştirilmesinden şikâyet etmekte ve bu durumun siyasal köklerine işaret etmektedir. Bir yardım alıcı ise, kendi deneyimlerinden yola çıkarak, yardım dağıtımının siyasal boyutları olduğunu anlatmaktadır.

Arkadaşlar da söylemiştir. Kararımızın, büyük bir oranda istendiği yönünde çıkıyor sonuçlar demişlerdir; ama şöyle bir şey var. Ben o kararımın 10 tanesi 100 karardan 10 tanesi bile değişiyorsa (...) benim kararımı ancak bir başka inceleme görevlisi değiştirebilir; çünkü o da benim eksikliğimden görmediğim bir şey varsa mesleki olarak değiştirir; ama bir heyet üyesi bu kararı değiştiriyorsa ve buna hiçbir mazeret sunmuyorsa ya da neden sunmuyorsa tarafsızlık yoktur. Tamamen siyaset vardır burada. **(Vakıf uzmanı)**

AK Parti üyesi bir hanımefendi burada ve birkaç kişi, üye olduğu için bir ton fazladan kömür geldi ve gözümüzle gördük. (...) Sonradan üç kez daha kömür dağıtıldı. Alan kişi bir daha aldı, sen nasıl aldın, ben de gideyim alayım. Sen de aynı kömürü aldın, bir ton sen aldın, bir ton ben aldım, bir ton o aldı. Ama sana niye üçüncü kömür geldi, niye geldi, nasıl geldi? (...) siyasetle ilgili. (...) Onunla bağlantılı, başka neyle bağlantılı olacak. **(Huriye)**

Sosyal yardım rejiminin, ihtiyaç tespiti boyutu ile ilgili olarak, yardım alıcılarda derin bir güvensizlik olduğu söylenebilir. Bu güvensizlik, dikey bir biçimde bir yandan vakıf ve belediyeleri içeren kamusal sosyal yardım otoritesine yönelebildiği gibi, yardım alıcılar arasındaki rekabet ve parçalanma örüntülerini pekiştirecek bir biçimde yatay düzlemde de gerçekleşebilmektedir. Güvensizliğin kamu otoritesine dönük dikey düzlem içerisindeki sözel ifadesi, “*Daha çok ihtiyacı olanlara vermiyorlar. İhtiyacı olmayanlara doldururlar*” **(Goncagül)**; “*Zengin olana da veriyο, fakir olana da veriyο, herkese veriyο*” **(Ali)**; - “*Kayırmacılık, ihtiyaç tespitinde sorun var*” **(Lale)**; “*zengine ulaşıyor. (...) maddi durumu daha iyi olanlara gidiyor. (...) ikişer ikişer dairesi olanlar, arabası olanlar, gaç milyarlık, etrafımda var, yoh değil*” **(Cansen)**; “*Yoh, ihtiyacı olan da alıyor, olmayan da alıyo. Nasıl ayırayım, zengini de alıyo, fakiri de alıyo*” **(Birsən)** şeklinde olmaktadır. Gülten ise tersi görüştedir: “*Yoh, zengin neylesin, zengin onu ne yapsın, onu yemez, goymaz*

gapısına. Ben zengin olayım mesela almam onu, yemem onu. Zaten araştırıyor, üzerinde bir şey varsa vermiyo, nasıl zengin alacah ki?”

Yardım alıcıların bu yöndeki bir şikâyetinin ardından, kamudan ihtiyaç tespitinin daha sağlıklı bir biçimde yürütülmesine dönük bir istemleri de bulunmaktadır:

Karşıdaki komşum bir işyeri var kendine ait değilmiş. Bir dairesi var, kendi üzerine değilmiş, ama daire ona ait, o kullanıyor. Ondan sonra kendi evi var, lüks, her şeyi lüks, her şeyi lüks. Altında arabası var, gerçekten son model diyeceğim, öyle dökük değil. O adam bu yardımı alıyordu. Diyordum, gel bak, benim evime bak görüyorsun ben burada oturuyorum. Ben buna ihtiyacım var, tamam bana veriyorsun, o adama gidiyorsun, o adama veriyorsun görmüyor musun nerede oturuyor? Gel bir baksana, bir sor, adamın evi var, dairesi var, işyeri var, altında arabası var, bu adama sen nasıl veriyorsun? **(Huriye)**

Tespit edecekler fakiri fukarayı, ona göre verecekler, tespit etmeleri lazım, tespit eden yok. **(Emine)**

Yardım alıcılar arasındaki ihtiyaç tespitine dönük ikinci tepkinin yatay bir düzlemde, yardım alıcılar arasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu az önce işaret ettiğim gibi, yoksullar arasında ayrışma örüntülerini besleyen bir yapı arz etmektedir. Yardım rejiminin içsel sorunlarının, yoksullar arası ayrışmayı körüklediği görülmektedir.

Gerçek sahiplerine ulaştığını düşünmüyorum. (...) Durumu iyi olup da, altında taksisi, doçu olanlar, kepçesi olanlar, başka bir yerde dairesi olanlar, onlar hep alıyorlar. **(Ahu)**

Abi onun evi var, arabası var. Ne hakla alıyo ki, o alana gadar bir başka fakir alsın. Tamam onu anlatıyom işte, zengin de yazılıyo, fakir de yazılıyo. Zenginlere vermesin, fakirlere daha çoh versin. **(Ömür)**

Güzelim, dar gelirli insanlar için çok çok iyi. Ama durumu iyi olup da alanlar da onlar da vicdansız. (...) Gerçekten ihtiyacı olanları devlet araştırarak, inceleyecek. O insanlara yardım edecek, (...) ihtiyacı olmayan kişiyi de araştırın, yok kardeşim senin ihtiyacın yok diye vermesin. (...) adamın dört dörtlük durumu var. Adam kömür alıyor, yiyecek alıyor. **(Özdemir)**

Ayrıca, muhtarlık ve yardım ilişkilerine dönük olarak bir güvensizlik eğiliminde söz edilebilir. Yardım alıcıların, yukarıda muhtarlık ve yardım ilişkilerinin oluşumuna dönük bölümde anlatıldığı üzere, muhtarları, sosyal yardım rejimi içerisinde önemli bir mevki olarak görme eğilimleri sürmektedir. Bu görüşe göre, muhtarlar, yardımın yapılmasını sağlayabileceği kadar, kestirebilen de bir konumdadır. Bekir, “*Yoh, mesela arabası vardır üstünde, bilmem neyi vardır. Muhtar şey yapmıştır, öyle alıyordur. Her şey muhtardan geçer zaten*”; Ali ise, “*Mesela muhtar arkadaşın olduğu zaman fazla yazıyo, normal yazıyo*” demektedir.

Bu güvensizlik düşüncesi eğilimi, gündelik yaşam ve devletin farklı kurumlarındaki iş halletme biçimleri ile ilişkilendirilerek oluşmuş gözükmektedir. Bu

noktada da öne çıkan faktör, kurumda tanıdığın olması düşüncesidir. Gerçekten de alan araştırmam sırasında, yardımın kişisel ilişkilere dayalı olarak yapılmasının kimi anlatımları ile karşılaştım. Bu duruma ilişkin ilginç bir örnek, bir vakıf uzmanının anlatımları ile şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tarafsızlığımı yitirdiğimi düşünüyorum bazen. (...) Bazen yardım vermek istemediğim dosyalar yardım vermek durumunda kaldığım durumlar da oldu; ama hem iş yerinden de kaynaklanan; ama idarecilerden kaynaklanan değil genellikle idarecilerime de üstten yapılan baskıyla. (...) mesela açıkça söyleyebilirim. (...) danışmanlığından direk adam gelip de bunu bir iki vatandaşa yardım çıkarttırabiliyor. (...) bizzat emriyle. (...) Örnekle anlatayım. geçen sene bir vatandaşımız başvurmuş. Arkadaşlar incelemesini yapmış, uygun olmadığı karar verilmiş; ama sonra sosyal yardımlar genel müdürlüğüne gitmiş vatandaş tabii en doğal hakkını kullanarak. O sosyal yardımlar genel müdürlüğü tekrardan bize göndermiş ivedi bir şekilde. Ondan sonra incelemesine beni gönderdiler. Gittim evine, vatandaşın ihtiyaç sahibi olmadığı kanısına vardım. Sosyal yardımlar genel müdürlüğüne bu yönde rapor yazdım. Ondan sonra sosyal yardımlar genel müdürlüğü tamam, durum izah ettiğimizden dolayı anladı. Aynı vatandaş için bir hafta sonra (...) özel kaleminden yazı geldi. Yine aynı yazıyı aynı incelemeye hatta ikinci defa eksik gördüğümüz bir şey mi var diye tekrardan bir daha inceleme yaptık, gittik. Yine mağdur durumda olmadığını söyledik; ama bu sefer (...) özel kaleminden ayrıyeten personel gönderdiler kişisel bazda. Çünkü yardıma gelen vatandaşla (...) eşi hanımefendinin kişisel bir yerde buluşmaları olmuş. Bundan dolayı yardım alması gerektiğini düşünmüşler. Kaymakam Beye de üstten baskı yapılırca da benim raporumu tamamen değiştirmek zorunda kaldılar. bu küçük bir örnek; ama sonuçta 100 incelemeden bir tanesinde bile olması tarafsızlığımızı yitirdiğimiz anlamına geliyor bana göre. (...) Çok değil. günde haftada 500 inceleme yapıyorsak bunlardan 10 tanesinde vardır ki bu; ama şöyle bir şey var. Devlet olarak hiç yapılmaması gereken bir şey bu. bu yüzden de bence tarafsız değil siyasi bir propaganda. **(Vakıf uzmanı)**

Bu durumu yardım alanlar ise şu şekilde deneyimlemektedir:

Yardımda da aynı orada bir adamın varsa, her işin takır takır gider. (...) Ama her yerde şimdi torpil söküyor, onu biliyoruz. **(Hande)**

Tabii ben kaymakamlığa çıktım, kaymakamlıkla görüştüm. Orada ondan sonra, bu işlerde biraz da torpil gerekli veyahut da adamın olması lazım. sonra kaymakamlığa çıktım, kaymakamlıkta işte bir tane müdürle görüştüm. Müdür tamam kızım, ben hallederim, sen kaymakamlığa git direk dedi. **(Ahu)**

Yine içinde adamı olanlar. Bunda yine mahalle temsilcilerinin eli var, yine belediyeden mahalle temsilcilerinin eli var, parmağı var. Bir de yine belediyedeki adamı olanların parmağı var. Bana niye gelmiyorlar, ben de sigortalıyım. Benle birlikte aynı parkta çalışıyor, aynı parkta kömürünü aldı, vakıftan aldı, belediyeden de aldı, ben niye alamıyorum. Gıdasını da alıyor, yardım parasını da alıyor. **(Mehmet)**

Yardım alıcılar arasında, ihtiyaç tespitine ilişkin düşünceler güvensizlikle sınırlı değildir; ihtiyaç tespitinin geçim ve hayat şartları gerçeğini karşılamıyor olduğu eleştirisi de yöneltilmektedir:

Şu anda ben müracaat edecem, müracaatta Bağ-Kur'un varsa yaz veya SSK'an varsa yaz, araban varsa yaz. Benim 90 model bir arabam var, affedersin (...) vakıf da söylüyor, belediye de söylüyor. (...) Beş altı bin liralık araba nedir ki, adamlar en son modellere biniyorlar, yatlara limanlara biniyorlar. Beş liralık araba dohanır mı? **(Orhan)**
Kendileri bildiler, bilgisayar yohtu o zaman, kendim söyledim. Pazarcı deyince. Eşin ne iş yapıyo deyince, pazarcı deyince çok geliri geliyo dediler. Halbusam öyle bir şey yoh. **(Ömür)**

Mahallede sürekli şikâyetler oluyor. Örneğin sigortam yok ve gıda alıyorum ya, sigortalı olup da durumu çok kötü olanlar var. **(Huriye)**

Başımızda ne bileyim, bu Başbakan, sözünü veren, tutan bir başbakan olursa yapar. Veriyor, ama onu bir araştırmıyor. Geliyor senin sigortan var, sana para yok. Ne bileyim askerden şey yapmıyorum sadece, yok senin sigortan çıkıyor. Gelip benim evimi bir araştırsın, durumuma bir baksın ondan sonra. **(Özlem)**

Yok, vakıftan yok. Vakıfa ben başvurdum kaymakamlığa, “sigortan var” diye çıkmadı. Şu anda alıyor, sigortalıları alıyor. (...)Benim bir atım yok, arabam yok. 800 milyon maaşım, başka bir gelirim yok. Tarlam yok, tapanım yok, bana çıkmadı. Ama içeride adamı olan çıkartıyor. **(Ömer)**

Ben ne düşündüm biliyor musunuz, eşyaya göre mi veriyorsunuz, hatta ben böyle bir tartışma yaptım kaymakamlıkta. Adam önce geldi benim yardımımı onaylamadı. Ben yeni evliydim o sıra, ben dul kadın değilim ki, ben şu eşyayı almayayım, ben yeni gelindim. Televizyonumu da aldurdım, buzdolabımı da aldurdım, çamaşır makinemi de aldurdım, mobilya takımımı da aldurdım, koltuk takımımı da aldurdım. Perdelerimi de yaptırdım, ama ne yapayım, eşimin işi gücü yok, geçinemiyoruz. Bir tencerede yemek pişmezse ne olacak, eşyalarımı yiyeyim ben? Hatta gelen memura da öyle söyledim. İşte adam geldi baktı, senin evin dört dörtlük, sen yardıma muhtaç değilsin dedi. Onu onaylamadı, neyse işte ben hamile kaldım, çocuğumu doğurdum. Ondan sonra tekrar gittim başvuru yaptım. Bu kez tekrar evime geldiler. Ondan sonra senin dosyan bir kere reddolmuş, bir daha sana yardım verilemez dedi. Öyle bir şey yazmışlar. Tabii ben kaymakamlığa çıktım, kaymakamlıkla görüştim. Orada ondan sonra, bu işlerde biraz da torpil gerekli veyahut da adamın olması lazım. sonra kaymakamlığa çıktım, kaymakamlıkta işte bir tane müdürle görüştim. Müdür tamam kızım, ben hallederim, sen kaymakamlığa git direk dedi. Tekrar vakfa gittim ben, oradan tekrar sana bir memur yollayacağız dedi. Tekrar memur geldi, aynı şekilde tekrar eşyalarımı baktılar. (...) Sonra bir tane çocuğum falan derken, yardımım onaylandı benim. **(Ahu)**

Mesela geliyo, memur oradan geliyo, bana diyo ki senin evinde şu şu eşyan var, sen bunu almışın, sana vermem diyo. (...) evet aldım, almadım değilim. Ben şöyle alıyorum, taksit aldığım için, diyom ki ele imrenmeyim, elde gözüm kalmasın diyom, mesela o şunu mu aldı, ben de alayım diyom. Taksit giriyom, zorlanıyom, ama sana iş yapıyom, ama ona iş yapıyom, ama el işi yapıyom onu ödüyom. Ben öyle öyle eşya sahibi oluyom. Belediye zannediyo ki beni bu zengin elinde avcunda var, bu eşyaları aldı, buna vermeyelim diyo. (...) Mesela benim evimin içinde çektiğim çileyi memur bilmiyor. Ama benim eşyamı görünce, beni dört dörtlük zannediyo, kendi kendime düşünüyom böyle. **(Gülcan)**

Herhalde ki yapmak zorunda, nasıl yapmak zorunda? Şimdi geldi benim kapıma, dışarıdan bir kere baktı kaymakamlık. Bir kez geldi, içeriye, zaten evin dışından bakması yeterliydi. Bunu bana verip vermemesine karar vermesi. İki oda, yerde oturuyordum. Gecekonuda oturuyordum, üstünün çatısı bile yok, sadece bu levhalar var ya, levha ondan sonra evim her yerden yıkık, dökük, görünüşü çok viraneydi. Sadece bir kere bakıp gitmeleri yeterliydi. **(Huriye)**

1.12. Vakıf Faaliyetleri-İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının anlaşılmasında, vakıf faaliyetleri, ihtiyaç tespiti ve vakıfların yardım verme biçimi arasındaki ilişkinin de incelenmesi gerekir. Bu ilişkinin betimlenmesi gereği kadar, sorunlu yanlarının da açığa çıkartılması gerekiyor. Çalışmanın alan kısmının bu bölümünde, alan araştırmam sırasında gözlemleyip belirleyebildiğim bu noktalar ele almaya çalışılacaktır. Öncelikle Türkiye’de sosyal yardım rejiminin sorunları içerisinde, çokbaşı ve standart yoksunu yapının, temelde yoklama kriterleri ve ihtiyaç tespiti

aşamasından başladığı söylenebilir. Türkiye’de sosyal yardımların kurumsal yapısının teknolojik altyapısının Sosyal Yardım Bilgi Sistemi çerçevesinde oturtulması ve sistem üzerinden, banka hesapları ve başka bir kuruluştan yardım alıp almadığı bilgisi dışında gelir ve geçim araçları yoklamasına dönük ihtiyaç tespitin de daha sağlıklı bir biçimde işlediği belirtilmektedir. Bir bakanlık uzmanı, muhtaçlık tespitin de daha nesnel kriterler ile gerçekleştirilmesi ile birlikte, hak eden hak etmeyen ayrımının daha dengeli bir biçimde sağlandığını belirtmektedir. Buna karşın yaptığım görüşmelerde, farklı yardım türlerine dönük ihtiyaç tespitlerinin, ilerleme kaydedilmiş olmasına karşın, vakıflar arasında bütünüyle ortaklaştırılamadığı sonucuna vardım. Farklı yoksulluk ve yardım gereksinimi durumları, farklı vakıflarda farklı biçimlerde sonuçlanabilmektedir. 2022 sayılı yasa kapsamındaki ve sigorta yoklamasına dayalı yardım türlerinde kriterler daha katı bir biçimde uygulanırken, gıda ya da kömür yardımlarında kriterlerin daha fazla esnetilebildiği söylenebilir. Bu çerçevede, uygulamada tanımlı ve nesnel ölçütlerden söz etmek bütünüyle olanaklı değildir. Bu durumu bir vakıf uzmanı şu şekilde ifade etmektedir:

Tespitinde sorunlu anlar yaşıyor. Şu bir, incelemesi yapan personel açısından sorunlu yanlarımız var. İki, karar verilme aşamasında objektif kararlar çıkmıyor. Üç, kime göre ülkedeki o kime göre yoksul, neye göre yoksul tartışması var. Eğer bunun için bir objektiflik ya da bir kriter tam olarak belirlenmiyor. Elbette ki insanla çalışıyoruz; ama bir objektiflik de yok. (...) vatandaş (...), incelemeye giden kişinin ruh halinden dolayı yardım alamıyor ya da tamamen alamayacak tipteki bir insan yine alabiliyor. Bunu belirleyen bir standardı yok yardım kriterlerimiz. Yasayı koyuyorlar; ama 243 lira. Zaten buradaki bizim çalıştığımız insanların çoğu kayıt dışı. Adama insanların beyanı üzerinden gittiğimizde zaten onlar bizden daha iyi bildikleri için bu yoksulluk sınırını ona göre beyanda bulunuyorlar. **(Vakıf uzmanı)**

Örneğin bir vakıf uzmanının sigorta yoklamalı bir yardım türü olan şartlı eğitim ve sağlık yardımı ile ilgili söyledikleri, gelire dayalı ihtiyaç tespiti biçimine dönük standart yoksunluğunu göstermektedir. Vakıf uzmanına göre, kimi yoksul gruplara dönük olarak, *“Onların zaten evlerine baktığımızda, hayat koşullarına bilinçsizliğine baktığınızda, zaten ister istemez ne kadar para kazansa da, en kötü ŞNT yardımıyla desteklemek zorundasınız. Sırf çocuğunu hastaneye götürsen, sırf çocuğunu okula devam ettirsin diye. İsterse milyarlar kazansın. Bu çocuk okuluna devam etsin yeter ki, bu çocuk sağlıklı büyüsün. Anne sağlık konusunda çocuğunu sürekli kontrole götürsün diye desteklemek zorundayız”* demektedir.

Konuyla ilgili belirli bir yasal çerçeve olmasına karşın, hane inceleme görevlisinin inisiyatifi yardım kararının verilmesinde etkili olabilmektedir.³⁹⁵ Bu

³⁹⁵ Konuyla ilgili bir bakanlık uzmanının görüşleri şu şekildedir: “Hane incelemesine giden vakıf görevlisinin de subjektif görüşlerine de yer veriliyor. (...)Subjektif kriter her zaman hata yapmaya

noktada, çalışmanın diğer kısımlarında verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, bir vakıf uzmanının, “*Bir dosyayı vicdanen rahat etmeden elimden bırakmıyorum*” şeklindeki ifadesi, hane incelesi ve yardım kararı sürecinin öznel boyutlarına dikkat çekmektedir. Çalışanların “vicdanen rahat etme” duygusunun, yer yer vakıf yönetimleri tarafından da yerleştirildiği de belirtilmektedir. Üstelik vicdan boyutunun, muhafazakârlıkla birleşmiş bir biçimde, gündeme getirildiğine dönük eğilimler de belirtilmektedir.

(...) yardım verilmeyecek insanlara kendiliğimizden verdirtiriliyoruz. Bence çünkü (...) yaşanan ya da bu işin yapılan yerin kültürü çok etkilidir. Keçiören biraz muhafazakâr yapıya sahip. Ve yardım anlamında da yapılan konuşmalarda, toplantılarda bu muhafazakârlık yönünden konuşulduğunda ve insanların, özellikle çalışanların vicdanlarıyla hareket etmeleri gerektiği konusunda vicdanın bir adım daha önde olması gerektiği konusuyla toplantılar düzenlendiğinden dolayı insanlar da ister istemez kendilerini bunu koşullandırıyor. (...) toplantılardaki vicdancılık ya da şöyle daha doğrusu işin inanç kısmıyla alâkalı olduğundan dolayı ben arkadaşlarımın inançlarının üzerinden yardım vermeye yönelttikleri. Çünkü iş yerinde kimse kabul etsin ya da etmesin çok ciddi bir mobbing var. **(Vakıf uzmanı)**

Yardım yapılmasına ilişkin kişisel inisiyatif sadece yardım rejiminin yapısal özellikleri ile bağlantılı değildir. Bu noktada, ilgili vakfın sosyal yardımlara dönük yaklaşım ve çalışma tarzı kadar, vakıf uzmanının mesleki bakış açısı da önem taşımaktadır. Örneğin, ihtiyaç tespitine sadece gelir testi odaklı değil de, sosyal hizmet bakış açısı ile de bakan meslek elemanlarının, yardım kararlarını daha geniş bir perspektiften bakarak verdikleri söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye genelinde vakıflarda istihdam edilen personelin mesleki ve eğitsel nitelikleri itibarıyla da vakıfların yaklaşım ve çalışma tarzları arasında bir uyum ve standart birliğinden söz etmek de mümkün gözükmemektedir. Bir vakıf uzmanının konu ile ilgili anlatımları şu şekildedir:

Eve gittiğimde ben bir özürünün (...) ya da boşanmış bir kadının dezavantajlı bir grupta olduğunu rahat rahat görebiliyorum ve buna yönelik 243 liranın üzerinde bir gelir varsa dahi ve yardım edebiliyorum. mesela örnek vereyim size. İşte eve gittik, kadın boşanmış eşinden şiddet nedeniyle. Çocuğuyla birlikte abisinin yanına sığınmış. Abisi devlet memuru. Yengesi devlet memuru. Evde ikisi de ayrı ayrı maaş aldıkları için 5000 lira gelir var evde; ama kadın abisinin yanına sığınmış ve çocuğuyla birlikte gelmiş. Hiçbir geliri yok. Eşinin tehdidi devam ettiği için sokağa da çıkamıyor. ben şimdi bunu 243 lira üzerinden hesaplarsam ben bir kere evde zaten abisi, yengesi, kendisi, çocuğu dört kişi ki 5000 lira civarında bir gelir vardı evde, 1200 lira çıkar ki ve bu çok yanıltıcı bir rakam oluyor; ama ben bunun kadının dezavantajlı grupta olduğunu görüp, abisinin yanına sığınsa da aslında o evde ayrı bir birey olduğunun farkına varmasam ya da sırf o gelire göre değerlendirsem o kadını mağdur durumda bırakacaksınız. Bir, eşinden şiddet görmüş, kriz durumunda, dışarı çıkamıyor korkudan dolayı, çocuğuyla birlikte abisinin yanına sığınmış ki her abi kardeşine bakmakla yükümlü değil. Ondan sonra ve bu kadının özgüveninin kendine gelebilmesi için kendisinin de bir tutar dalının olması lazım ki kendisini biraz toparlayabilsin hem psikolojik hem de ekonomik olarak; (...) O yüzden devlet olarak burada işte bizim de devreye girmemiz gerektiğini görüp, ben bu aileye yardım yapabilirim, bu açıklamayı yaptıktan sonra; Türkiye’nin diğer vakıflarındaki mantık tamamen gelir üzerine gidiyor. **(Vakıf uzmanı)**

açıktır. Ama subjektif kritere de yer vermezseniz, bu özel duruma ilişkin, bu özel duruma özgü koşulları da göz ardı etmek durumunda kalırsınız.”

Alan araştırmasında yaptığım görüşmelerde, ihtiyaç tespiti süreçlerinin kimi sorunlarla beraber işlediğini belirledim. Örneğin, hane incelemesindeki beyanlarla, devamında sistemden kontrol aşamasında haneye ilişkin tablo arasında, kimi zaman azımsanmayacak bir fark ortaya çıkabiliyor. Bunun, gizleme, eksik yanıt, soruyu anlamama, atlayıp söylememe, çelişkili beyan, vs. gibi çeşitli nedenlerinden söz edilebilir. Ancak bu tür durumlarda, bir vakıf uzmanının ifade ettiğı üzere, merkezi bilgi sistemi, kişinin bu noktada beyanındaki çelişkiyi yakalayabilme özelliğine sahip.

Vakıfların ihtiyaç tespitine eklemlenen bir diğerk nokta ise, çevre araştırmasıdır. Vakıf hane inceleme uzmanı, başvuru sahibinin beyanlarında çelişkili ya da kendisi açısından inandırıcı olmayan bir yan gördüğünde, çevre araştırması yapabilmektedir. İhtiyaç tespitinin bu evresinde, kişinin hane incelemesi sırasında kendisi ile ilgili beyan ettiğı bilgiler, çoğunlukla komşularına sorulmaktadır. Katıldığım hane incelemelerinde, ihtiyaç tespitinin çevre araştırması aşamasına da tanıklık ettim. Kişisel gözlemlerime dayanarak, çevre araştırması kapsamında, komşusu hakkında kendisine soru yöneltilen insanların, belirli bir çekinme ile de olsa, komşularında hakkında bildikleri gerçek bilgileri vakıf uzmanı ile paylaştıklarını gördüm. Böylelikle çevre araştırması, bir diğerk ifade ile, “yoksulun yoksula sorulması”, yoksulun “yardımı garantileme stratejileri”ni boşa çıkarmanın bir aracı olarak işlev görüyor ve dolayısıyla, ihtiyaç tespitinin sadece kamusal bir etkinlik olmadığını da gösteriyordu. Yardım rejiminin, yardımın karar verilmesi ayağına dönük formel sistemin tıkanığı noktada devreye giren bu ihtiyaç tespiti biçimi, uygulamada, insanların birbirleri arasındaki ayrışma ve parçalanma örüntülerini pekiştirici bir işlev üstlenebilir. İhtiyaç tespitinin tamamlanmasında devreye giren bir diğerk araç da, -çalışmanın ilerleyen kısımlarında anlatacağımız- ihbar ve şikâyet mekanizması. Bir vakıf uzmanının işaret ettiğı üzere, “arada kaçanlar ya da bizi kandıranlar olabilir, ama bunları bir süre sonra kesinlikle tespit ediyor. Ya ihbar geliyor, ya komşuları şikâyet ediyor, ya bir şekilde biz burada bir çelişki yakalıyoruz. En fazla bir iki alabilir, üçüncüde kesinlikle yakalanıyor”.

Yoksulun belirlenmesi ve ihtiyaç tespiti sürecinde çevrenin rolüne ilişkin bir diğerk nokta ise, çekindiğı ve utandığı için yardıma başvuramayanların, komşuları tarafından vakfa bildirilmesi. Bunu, bir vakıf uzmanının, “*Vakfa söylüyorlar, kaymakamlığa, belediyeden geliyor çoğı zaman. (...) Yerinde inceliyoruz. İllâ ki buraya başvurmasına gerek yok. Küçük kağıtlarda şu şu adreste şu şu vatandaş var. Gidiyoruz, bakıyoruz, gerçekten durumu zayıf olan birisi gelip buraya dosyasını açıp,*

yardımlardan faydalandırılmasını sağlıyoruz” şeklindeki ifadelerinde görebiliriz. Alan araştırmamın vakıf ayağında, bu yönde bir gözlemim olmasa da, muhtarlarla ve kimi yardım alıcılarla yaptığım görüşmelerde, özellikle belediye yardımları üzerinden, yoksulun belirlenmesinin bu biçiminin siyasal kullanım ve kayırmacılığa açık bir boyutu olduğunu da belirledim. Ancak belirtmem gerekir ki, kullanım ve kayırmacılığın bu biçimi vakıf tarafından değil, vakfa çekindiği için gidemeyen yoksulu bildiren kişi tarafından yaratılabilir.

Vakfın ihtiyaç tespitinin çeşitli aşamaları bulunuyor. Bu aşamalar içerisinde, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi’nde yardım başvurusunda bulunan kişi ve hane ile ilgili bilgilerin bir dosyada birleştirilmesinin ardından gerçekleştirilen hane incelemesi, yardımın yapılmasına ilişkin verilen kararda oldukça belirleyici bir rol oynuyor. Burada vakıf sosyal yardım inceleme görevlisinin, hane koşullarına ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak, kişi ve hane, hane geliri ve kişi başına düşen gelire dayalı ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerini karşılamasa da, hane koşulları gözönünde bulundurarak, yasanın önemsiz kalabileceğine dikkat çekerek, “*Verdim, önemli değil, kaldır at yasayı*” dediği gözlemlenmiştir. Vakıf uzmanının yardım yapılması yönünde bir karar vermesinde, hane koşulları kapsamında, hanenin fiziksel koşulları, nasıl bir mahallede yaşanıldığı, sosyo-ekonomik koşullar (buzdolabının içi³⁹⁶, vs.), ikamet edilen konut türü (apartman dairesi, gecekond, baraka, çadır, vs.) ve evde bulunan eşya durumu önem taşıyor. Hatta hane koşullarına özellikle dikkat ediliyor. Örneğin bir vakıf uzmanı, “Ev belirleyici kriter; çünkü cebinde olan evinde oluyor” diyor.

Ya kapıcı dairesinde, ya eşyası olmuyor, halısı olmuyor, eski oluyor anlıyorsunuz. Zaten Türk toplumunda şu vardır. Elinde olan, cebinde olan evimde de olur mantığıyla harcama yapılır. Hemen evin birkaç bir şeyi değiştirilir. O yüzden çok fark ediliyor aslında. (**Vakıf uzmanı**)

Bu eğilimin şartlı eğitim ve sağlık yardımı için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu yardım türünün verilmesinde hedeflenen yüzde 6’lık dilimin belirlenmesinde kişi ve hanenin yaşamını sürdürdüğü ev şartlarının yanı sıra mahallenin semt ve ilçedeki yeri ve başka bir dizi faktör de önem taşımaktadır.

Şartlı eğitim yardımı okula gidemeyecek durumda olan Türkiye’nin en zor, en yüzde altılık kesimine verilecek bir kesimine verilecek bir yardım. (...) Bunu şu şekilde tespit ediyoruz. Keçiören’in genellikle bir potansiyel yapısı var. bir kültürü, bir yaşam kalitesi, bir standardını da tutturmuş insanlar. (...) Nasıl oluyor, mesela Keçiören’in kimi semtleri vardır, sosyokültürel açıdan yaşam standardı açısından yüksektir. Eğer vatandaş böyle bir ilçede yaşıyor ve bu

³⁹⁶ Bir vakıf uzmanının, “evet gıdaya da ihtiyaçları oluyor. Tabii ki dolaplarınıza baktığınızda, bomboş bir dolapta bir bayanı orada yalnız bırakamazsınız” şeklindeki ifadeleri, ihtiyaç tespitinin hane incelemesi ayağının aynı zamanda “buzdolabının doluluk yoklaması” biçiminde gerçekleştiği de söylenebilir.

ilçede kirasını ödüyor. okula gidişi gelişi rahatsa yürüme mesafesi ya da asfalt filan (...) burada oturup da 243 liranın altında oturan bir kişi bence bu yardımı alamaz, diğer yardımları alabilir; ama (...) kentleşme açısından geride kalmış, insanların gecekonduda dışında harabelerde yaşadığı, yolun, okulun uzak, eğitim kalitesinin düşük olduğu varoş diye tabir edilecek noktalarındaki çocukla o çocukla eşit olmadığı belki ekonomik bu göstergeler olarak ikisinin de aile geliri aynıdır; ama yaşam kalitesi olarak eşittirler; ama adil değildirler. Bu yüzden de burada adil olmak adına orda yaşayan çocuğun değil de diğer çocuğun yüzde altılık dilimde olduğu daha önemli benim için. Benim için yüzde altılık dilim orası. (...) Yasa bunu direk doğrudan söylemiyor; ama yüzde altıdan bu çıkıyor. **(Vakıf uzmanı)**

Hane ve yaşam şartları ve görünüşünün, yardım yapılmasına dönük kararının verilmesinde etkili unsurlardan biri olması, yardım başvurusunda bulunan yurttaşlar tarafından tepki de çekebilmektedir. Bunun bir diğer yönü de, yardım kararını etkilemeye dönük olarak, hane incelemesi öncesinde evdeki kimi eşyalarında saklanmasıdır.

Ne hissettim, sinirlendim, çünkü eşyaya göre yardımın verilmesini ben garipsedim. Çünkü niye, eşyası olmayan, giysisi olmayan insanlar mı yardım alacak diye öyle düşündüm. Hatta ben memura dedim, ne yapayım ben ya dedim, eşyalarımı mı saklayım yahut da eski püskü mü olması lazım? Ben yeni gelinim, bunlar olacak dedim. Eşyası olan yardım alamayacak mı, ne yapalım, biz yardım almayalım da eşyaları mı yiyelim, eşyalarım mı pişirek diye hatta böyle memurla konuşmuştum. **(Ahu)**

Ayrıca gelir, sigorta ve hane koşulları yoklamasının yanında, mülk sahipliği çerçevesinde, ev ve araba yoklaması da yapılabiliyor. Bu, çoğunlukla, sistemde kişi üzerinde görünen bir ev ve arabanın varlığı koşullarında oluyor. Örneğin, kişinin yardım aldığı süre boyunca araba alması durumunda, yapılan yardımın kesilebileceği ifade edildi.

İhtiyaç tespitinin yapılmasında, hanenin giderlerinin hesaplanmasının ardından, gelirin belirlenmesine dayalı bir yaklaşım söz konusu. Bu uygulama, bir vakıf uzmanının “Hiç gelir beyan etmiyorsa, yasa gereği gidere bakıyoruz. Evin kirası ne, ısınma gideri ne, eğitim masrafı ne, sigara içiyor musun biz bunları topluyoruz” şeklinde ifade ettiği biçimi ile gerçekleşmektedir.

Muhtaçlık kriteri ve hane inceleme görevlisinin inisiyatifi doğrultusunda tuttuğu raporun ardından, Vakıf Mütevelli Heyeti’nin alacağı karar ile yardım yapılıyor ya da yapılmıyor. Bir vakıf uzmanı yardım kararı sürecinin bu aşaması ile ilgili de kimi sorunlar olduğundan söz etmektedir:

Mütevelli heyeti, yardımların verilmesinde en büyük sıkıntı orası. Kendini akil atfeden 5-6 kişiyi toplayıp, bir ilçe ya da il idaresinden insanların yardım almasına sebep olan kişiler bunlarmış; ama o zaman hane incelemesinin mantığı kalmıyor. Sonuçta çoğu zaman eve gidenin verdiği karar dışında da kararlar verilebiliyor. (...) Ben bu konuyu açıklıkla söyleyebilirim. Üzerlerindeki baskıdan dolayı zaten istenilen kararları vermediklerini hiçbir iddia edemez. **(Vakıf uzmanı)**

Sosyal yardımlar, talep değil, arz odaklı olarak şekillenmiş durumda. Bu şu anlama geliyor. Müracaatçının istediği yardım ile kendisine uygun görülen yardım birbirinden farklı olabilir. Böylelikle, örneğin sadece kömür yardımı isteyen bir kişiye, aynı zamanda sağlık güvencesi yapılıp, gıda yardımı da bağlanabilir. Böylelikle, kişilere otomatik olarak istediği yardımın yapılması söz konusu değil.

Vakıf faaliyetleri ile ilgili dikkat çekici bir nokta da vakıfların faaliyetlerini örgütlenme serbestisidir. Buna göre, vakıflar sadece sosyal yardım odaklı değil, aynı zamanda sosyal hizmet ve sosyal yardım birlikteliğini sağlayacak bir biçimde, istihdam eğilimli ya da odaklı olarak, faaliyetlerini düzenleyebilmektedir. Ancak bu belirtilenin yaygın olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Türkiye genelindeki vakıfların çoğunun, sosyal yardım odaklı bir biçimde faaliyette bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Örneğin, görüştüğüm bir vakıf uzmanı, kendi faaliyet alanlarının sadece yardım etmekle sınırlı olmadığını, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünlüğünü sağlayacak bir biçimde geniş bir yelpazede gerçekleştiğini ifade etmektedir.

İhtiyaç tespiti süreci, işgücü piyasasının yapısı ile ilgili çeşitli sorunları da barındırmaktadır. Türkiye işgücü piyasasında esnek, düzensiz ve kayıt dışı çalışmanın yaygınlığı ve yardım alıcıların büyük çoğunluğunun bu tür işlerde istihdam ediliyor oluşu, ihtiyaç tespiti sürecine ek sorunlar olarak eklenmektedir.

İnşaat işçileri, kâğıt toplayıcıları, elinde bir şey yapıp satanlar, bunlar kayıtdışı çalışanlar. Biz bunların SSK'sının yatıp yatmayacağını kestiremeyiz. Bir gittiğimizde, evet çalışmıyor diyebilir, bir gittiğimizde evet çalışıyor diyebilir. Bu biraz uzmanın konuşma tekniğiyle alakalı bir şey. Hiç mi çalışmadı, kaç aydır çalışmıyor falan sordüğümüzde, zaten bir süre sonra müracaatçı rahatsız olup, evet çalışıyor ama ara ara, şu kadar getiriyor. Günde ne kadar kazanıyor falan deyip, biz aylık bir ortalama geliri buluyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Vakıfların yoksulluk, yardım yapma biçimi ve ihtiyaç tespiti ilişkisinde, dikkat çeken noktalardan biri, daha önce kurumsallaşma ile ilgili kısımda ifade edildiği gibi, yardımın anlık gereksinimleri karşılamaya dönük de bir özelliğinin olmasıdır. Bu çerçevede, bir vakıf uzmanının “*Gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyoruz, hem de hızlı bir şekilde ulaştırıyoruz. (...) Hatta bazen vatandaşın gerçekten problemini o anda çözüyoruz*” cümlesinde görülebileceği üzere, vakıflar, işgücü piyasası ile bağlantılı ücret ve kamusal sosyal güvenlik mekanizmalarının sağlayabildiği sosyal güvenceden yoksun geniş kesimlere, ihtiyacın olduğu anı izleyen kısa bir zaman dilimi içerisinde müdahale edebilme olanağına sahiptir. Bunun yoksulun gereksiniminin kısmen karşılanması dışında kimi sonuçları vardır. İlk olarak, bu tür hızlı ve anlık yardımlar,

bu sınırlar içerisinde kalmamakta, geçim ve hayat şartları ve yardımın yoksul açısından oluşturduğu süreklilik kazanma beklentisinin de etkisi ile kalıcılaşma eğilimi sergilemektedir. İkinci olarak ise, bu tür palyatif çözümlerin, yoksulun geçim gündemine daha fazla yerleşmesi, yaşanılabilir ücret ve kamusal sosyal güvenlik mekanizmalarına dönük istemi olmasa da beklentiyi aşağı çekmektedir. Dolayısıyla, kişi için anlık gereksinilen bir durum, yoksulun etrafındaki yardım alma davranışını ve yardım almaya dönük beklentiyi artıran ilişkilerin de etkisi ile anlık gereksinimden geçimin üstlenilmesine doğru bir dönüşüm eğilimindedir. Tarihsel bir bakış açısı ile bunun, kişinin sosyal güvence açığının devlet tarafından üstlenilmesine dönük bir istem ve beklentinin ürünü olduğu, güncel olarak ise, bunun paternalist bir sosyal devlet algısı içerisinde gerçekleştiği söylenebilir.

1.13. Belediye/İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin önemli ayaklarından biri de yerel yönetimlerin yardım faaliyetleridir. Belediyelerin sosyal yardım faaliyetlerinin, kişi ve hanenin diğer kamu ya da özel yardım kuruluşlarından gelen yardımlarla birleşerek, hanenin geçim ve yeniden üretimine eklemlendiği görülmektedir. Öte yandan, yerel yönetimlerin, atanmış değil de seçilmiş olması, yardımların siyasal niteliğini daha belirgin kılmaktadır.

Yerel yönetimlerin bu faaliyetlerinin, AKP’li yıllarda artış gösterdiği gözükmeyle birlikte, özellikle Refah Partisi’nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi deneyiminden devralınan bir mirasın da bulunduğu söylenebilir. Ancak AKP’li belediyelerin kendi bünyelerindeki sosyal yardım işlerini artırmakla birlikte, diğer belediyeleri de bu yönde bir çalışma tarzını benimseye doğru iten bir sosyal politika ortamının oluşuma katkı sundukları görülmektedir.

Belediyelerin ihtiyaç tespiti süreçlerinin merkezi kamusal idarenin çokbaşlı ve standart yoksunu ihtiyaç tespiti süreçleri ile eklemlendiği gözlemlenmektedir. Görüştüğüm belediyelerde, ihtiyaç tespiti süreçleri arasında belirli bir standart olmadığını gözlemledim.

Örneğin, benzer şekilde vakıflarda olduğu gibi, Altındağ Belediyesi’nde de hane incelemesinin ardından yardımın yapılıp yapılmayacağına bir Komisyon tarafından karar veriliyor. Belediyenin yakın zamanda aldığı bir karara göre, mükerrer yardımları önlemek için, ABB ve Vakıf’tan yardım alan kişiye yardım verilmemesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bunun, mükerrer yardımların önüne

geçerek, belediyenin verdiği yardımları yaygınlaştırmak amacıyla uygulandığı söylenebilir. Altındağ Belediyesi'nin ihtiyaç tespiti sürecine göre kişiler, sigorta, gelir, tüketim malı, mülk ve otomobil sahipliği vs. gibi yoklamalardan geçiriliyorlar. Bu olgu, Altındağ Belediyesi'nde yaptığım görüşmede, *“Onun ne istediği çok önemli değil, bizim ne gördüğümüz önemli. Çalışıyor mu, SGK'sı var mı? Başka yerden alıyorsa, vermiyoruz. Plazması varsa, malboro içiyorsa, arabası varsa alamaz. Elini uzatıyor, buraya kadar altın varsa alamaz”* şeklinde ifade edilmiştir. Hane incelemesinin ardından verilen Komisyon kararına göre, *“Altınay gıda çeki”* bir defaya mahsus olarak da verilebileceği gibi, daha farklı şekillerde de verilebiliyor. Yardımın tekrarı ihtiyaç tespitine bağlı.³⁹⁷

Mamak Belediyesi, yardımlarını, Mamak Dayanışma Merkezi aracılığıyla dağıtmaktadır. Belediye'nin verdiği yardımlarda, belediye bütçesinin yanı sıra hayırsever vatandaşların özellikle Ramazan aylarında, çeşitli marketler üzerinden bağış olarak verdikleri gıdalar temel kaynakları oluşturmakta. Belediye, çek ve koli biçiminde gıda yardımları, eğitim yılı başlarında kırtasiye yardımı ve ikinci el eşya yardımlarında bulunmaktadır. Belediye, yardım başvurularını, ihtiyaç sahiplerinin, kendi durumlarını anlattıkları bir mektup ile kabul etmektedir.³⁹⁸ Mamak Belediyesi'nin sürekli yardım verme biçiminde bir uygulamaları olmadığını; daha çok Ramazan'a dönük olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Çankaya Belediyesi'in yardım kurumu, Çankaya Yardımlaşma ve Ekonomik Dayanışma Derneği'nin (ÇAYED) ise, beyanı esas alan daha esnek bir yardım verme sistemi var. Kişiye herhangi bir sigorta yoklaması vb. yapılmıyor. *“Muhtaç olmayan kişi gelmiyor. Muhtaç olmayan kişi avuç açmaz”* anlayışı benimsenmiş durumda. Kimi zaman hane ziyaretleri olabiliyor; ancak çoğunlukla muhtar üzerinden karar veriyorlar.³⁹⁹

³⁹⁷ Altındağ Belediyesi'nin verdiği yardımlar, asker aileleri (3 ayda 1 100 TL tutarında Altınay gıda kuponu), engelli yardımları (tekerlekli sandalye, yatak ve araç), hasta yardımı (hasta bezi), muhtaç kişilere yine Altınay gıda kuponu ve ayrıca karar verilirse temizlik malzemesi, afete uğramış ailelere ev eşyası ve gıda çeki ve giyim yardımı şeklinde sıralanabilir.

³⁹⁸ Buna karşın, alan araştırmam sırasında, belediye bünyesi dışında kişilerle yaptığım görüşmelerde, Mamak Belediyesi için muhtarların yanı sıra, AKP'nin mahalle temsilcilerinin de kişiler için yardım başvurusunda bulunduğu, yardım başvurusunda bulunmuş kişilerin, işlemlerinin hızlandırılmasını isteyebildiği ya da özel olarak belirli kişiler için belirli yardımları isteyebildiği belirtilmiştir.

³⁹⁹ ÇAYED, 2009'dan bu yana var; ama esas olarak 2010'dan bu yana aktif. 6500-7000 kayıtlı yardım alan kişi var. Gıda, giysi ve nakit yardımları yapılıyor. Giysi yardımının daha çok okulların açıldığı dönemde yapıldığı belirtiliyor. Bayram zamanlarında yardımlarda artış oluyor. Dernek'in Türkiye İş Bankası ile anlaşmalı bir kart sistemleri var ve cihazın olduğu tüm yerlerden alışveriş yapabiliyorlar. 50 TL yüklenebiliyor. Ancak bu karta çoğunlukla bayram öncesi yükleme yapıldığı belirtiliyor.

Yenimahalle Belediyesi de sosyal yardım faaliyetleri çerçevesinde, kapsamı sadece gıda ürünleri ile sınırlı olmayan “Yenikart” adlı bir çek dağıtıyor.⁴⁰⁰ Kart uygulaması, belediye tarafından bir model uygulaması olarak görülüyor ve genişletilmesi düşünülüyor.

Alan araştırmam sırasında, vakıfların yardım verme biçimi ile karşılaştırıldığında, Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin de (ABB) yardımlarının ihtiyaç tespiti açısından hane ziyaretlerine dayalı olsa da daha esnek bir yapıya sahip olduğunu gözlemledim. Bu anlamda, alan araştırmam sırasında, kimi haneler çok uzun süredir belediyeden yardım aldıklarını ifade etti. Vakıf sosyal yardım faaliyetleri ile karşılaştırıldığında, ABB’nin sosyal yardımlarında, en az 15 yıldır yararlanan hanelere rastladım; ki bunların sayısı hiç de az değildi.

1.14. Özel Sosyal Yardım- Yardım ve Kurum Bilgileri-İhtiyaç Tespiti

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde dışarıda bırakıldığında eksik olacak bir ayak özel sosyal yardımlardır. Bu çalışma kapsamında da Türkiye’de -ve aynı zamanda Türkiye dışında- yaygın yardım faaliyetlerinde bulunan özel sosyal yardım kuruluşları ile ayrı bir soru formu etrafında görüşülmüştür. Bu görüşme ve gözlemlerden çıkan en belirgin sonuçlardan biri, özel sosyal yardım kuruluşlarının, Türkiye’nin sosyal yardım rejimini bütünleyen ve fakat kamusal sosyal yardıma paralel bir ağ ve yapı oluşturduğudur.⁴⁰¹ Örneğin, görüştüğüm bir özel sosyal yardım kuruluşu, Türkiye genelinde yardım yaptıkları aile sayısının 590 bin civarında olduğunu söylerken, bu sayı fert bazında düşünüldüğünde, 2,5 milyona yükseliyor. Bu kuruluşun yapmış olduğu yardımlar, giysi, yakacak, temizlik, kurban eti, kira, eğitim yardımı çerçevesinde kırtasiye seti ve burs yardımlarını ve sağlık malzemeleri yardımlarını içeriyor. Bunun yanında, ailelerin, örneğin, düğün masrafı gibi özel durumlarını içeren gereksinimlerine dönük yardımlar da yapılabilir. Derneğin, mülki amiri, İl Dernekler Müdürlüğü olup, dernek kamu yararı statüsü taşıyor ve izin almadan yardım toplama yetkisine sahip.

⁴⁰⁰Yenimahalle Belediyesi’nin Yenikart adlı bir yardım kartı bulunuyor. 2 ayda 1 defa 200 TL veriliyor. Belediye tarafından bu bir model uygulaması olarak görülüyor ve genişletilmesi düşünülüyor. Kart şu ana kadar 2000 kişiye verilmiş durumda ve bu yaklaşık 10 bin kişinin bu kart ile verilen tutardan yararlanabildiğini gösteriyor. Ayrıca, bu kart ile sadece gıda değil, Yenimahalle’de kimi anlaşmalı yerlerden başka ürünler de alınabiliyor.

⁴⁰¹ Görüşme yaptığım bir belediyede, yaptıkları yardımların, Deniz Feneri, vd. kadar fazla ve yaygın olmadığı belirtilmiştir. Bu noktada, ilk akla gelenin kamusal sosyal yardımlar değil de özel sosyal yardımlar olması dikkat çekicidir.

Özel sosyal yardım kuruluşları da yardım kararının verilmesinde, ayrıca bir ihtiyaç tespiti yapıyor. Görüştüğüm bu kuruluş, ihtiyaç tespiti kapsamında, kişinin başka bir kurumdan yardım alıp almadığı sonuç üzerinde etkili oluyor. Ailenin gelir düzeyi, sosyal güvencesinin olmaması ve özellikle de dul ve yetim ağırlıklı aileler yardımın verilmesinde önem taşıyor. Yapılan yardımlar da ailenin durumuna göre, periyodik ya da bir kerelik olarak değişebiliyor. Ailedeki kişi sayısına göre, ayda bir, üç ayda bir ya da altı ayda bir şeklinde gıda yardımları yapılabilir. Yönetim Kurulu, ailelerin bulunduğu konuma göre yardım kararı alıyor. Kimi aileye sadece tek bir yardım yapabilirken, kimisine ise, verebildikleri tüm yardım türlerinden verebilir. Bu kuruluştan yardım alan kayıtlı bir ailenin her yıl, kaydını yenilemesi gerekiyor ve ardından dernek yeni bir sosyal inceleme daha gerçekleştiriyor. Derneğin, ihtiyaç tespiti süreçlerini önemseydiği anlaşılıyor. Bu görüşüğüm dernek temsilcisinin sözlerine, “işimizi isabetli yapalım, gerçekten güzel karar alalım, aileleri isabetli olsun. Çünkü, emanetçiyiz” şeklinde yansıyor. Bu özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ile yaptığım görüşmede, ihtiyaç tespiti süreçleri ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

Ailelerin beyanını dikkate alıyoruz, etraftaki esnafın, etraftaki konu komşunun beyanını dikkate alıyoruz. İlgili ilin ya da ilgili ilçenin sosyal yardımlaşma vakıflarıyla görüşüyoruz, bu tarz bir müracaat var mıdır, böyle bir aileler sizden de yardım alıyor mu? Bunların durumu nedir ya da muhtelif diğer hayır kurumlarıyla ortaklaşa çalıştığımız kuruluşlarımız var. O kuruluşlarla görüştüğümüz kardeşler var, dostlar var. Onlarla bazen karşılıklı görüşüyoruz. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Bununla birlikte, dernek yardımları, sadece bireysel başvuru değil, aynı zamanda, ihtiyaç sahibi olan kişi için dışardan bir başvuru üzerine de gerçekleşebiliyor. Yaptığım görüşmede, örneğin, hastane yönetimlerinin derneğe müracaat ettikleri ve dernekten yardım talebinde bulundukları ifade edilmiştir. Bu kapsamda, yeni doğan ve bebek ve annenin temel gereksinimlerini içeren, dernek temsilcisinin sözleriyle, “tatlı bir poşeti” resmi evraklarla hastane yönetimine teslim ediyorlar.

Öte yandan görüştüğüm bu derneğin faaliyetlerinin sadece yardımlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ailelere dönük, “Balık ikramı değil, balık tutmayı öğretelim” anlayışı doğrultusunda, “Kendi ayaklarınız üzerinde durun, kendi rızınızı kendiniz kazanın” diyerek, kimi sosyal projeler ve metal işleri, kuaförlük ve berberlik gibi mesleki kursları da bulunuyor. Bu anlamda, dernek kendisini, “sadece gıda yardımı ya da muhtelif ufak tefek yardımlar yapan bir hayır kuruluşu” olarak değil, “proje avcısı”

olarak nitelendiriyor ve çalışmalarının temel olarak sosyal yardımlarla sınırlı kalmayıp, sosyal hizmet alanına doğru genişleme eğiliminde olduklarını belirtiyor.

Alan araştırma sırasında görüştüğüm ikinci derneğin ise Türkiye çapında 40 şubesi bulunuyor; ancak 81 ilin tamamında faaliyet yürütüyorlar. Bu kapsamda 260 bin aileye ulaşıyorlar. Bu dernek de yapmış oldukları yardımları, gıda, giyim ve ev eşyası şeklinde sıraladı. Bu görüştüğüm dernek, diğerinden farklı olarak, yardım kararına dönük ihtiyaç tespiti sürecinde, kira, çalışan kişi sayısı, çocuk sayısı, engelli çocuğun varlığı, kadının dul olup olmaması, erkeğin hayatta olup olmaması gibi kriterler etrafında bir puanlama sistemi uyguluyor. Ayrıca sosyal inceleme uzmanının kişisel görüş ve gözlemleri de etkili olabiliyor.⁴⁰² İhtiyaç tespitinin, hane içi sosyal inceleme dışındaki, hane dışı boyutunda, muhtar, komşu, vakıf ve belediyeden de kişi ve hane hakkında bilgi alınabilmektedir. Sosyal incelemenin ardından, sosyal inceleme komisyonunun belirlediği sonuç yönetim kuruluna bir rapor eşliğinde iletiliyor ve yardım kararı bu kurulda çıkıyor. Uygulanan puanlama sistemi, yardımın yapılıp yapılmaması ile ilgili bir taban puanı içerse de, hanenin çocuk sayısının ya da okuyan çocuk sayısının fazlalığı, afet durumu gibi özel durularına göre puanlamada kimi esnemeler yapılabiliyor. Ancak puanlama sistemi içerisinde en büyük faktörün gelir seviyesi olduğu belirtiliyor. Buradaki basamaklar ise, 0-200 TL arası, 200-300 TL, 300-500 TL, 500 TL ve üzeri şeklindeki gelir dilimlerini içeriyor. Hane içerisinde sigortalı işte çalışan bir kişinin varlığı durumunda, çocuk sayısına bakılıyor. Burada çocuk sayısının fazlalığı, bunlar arasında okuyanların sayısı ve eğitim kademeleri de yardım kararını vermesinde etkili oluyor.

Bu derneğin, sosyal yardım alıcılarla kurdukları ilişkide yer yer istihdam boyutu da yer kaplıyor. Bu çerçevede, *“Bazen yardım almaya gelirken, ben çalışmak istiyorum, ama iş bulamadım, bana yardımcı olur musunuz?”* diyenler olduğu kadar, işgücü arayışı içerisinde olan işverenlerin de bulunduğu belirtiliyor. Bu işlerin de büyük ölçüde, yardım başvurusunda bulunanların vasıf düzeyleri ile paralel bir biçimde, çoğunlukla vasıf düzeyi düşük ve güvencesiz olarak nitelendirilebilecek işler olduğu söylenebilir.

Bu anlamda, özel sosyal yardım kuruluşlarının da yer yer iş aracılık faaliyetleri çerçevesinde, iş bulma kurumu gibi çalıştıkları söylenebilir. Ancak,

⁴⁰² Bu durum dernek temsilcisi tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Gidiyorsunuz, mesela işte bazen öyle bir evlerle karşılaşıyoruz ki evinde oturacak kilimdir, halıdır, böyle bir manzara bile yok. O anda gördüğümüz şey oraya direkt kendi not olarak yazıyor, durumu çok kötü, çok orta, acil bu şekilde değerlendirme sonucu, puan değerlendirmesi yapılıyor.”

bunun, sosyal yardım ağına olduğu gibi, kamuya ya da iş aracılık örneğin, özel sektöre paralel bir nitelik taşıdığını söylemek mümkün değildir.

Özel sosyal yardım kuruluşlarının, sadece iş aracılığı bakımından değil, aynı zamanda bireysel yardım verme ve hayırseverlik girişimlerine de aracı rol üstlendikleri söylenebilir. Bir özel sosyal yardım kurum temsilcisinin aktardığı, “*Ben keşke daha önce sizi tanısaydım, ben aldım bir kurbanı kasaba kestirdim, kapı kapı dolaşıp dağıtmaya çalıştım*” şeklinde sözler, buna örnek oluştururken, aynı zamanda özel sosyal yardım kuruluşlarının, bireysel hayırseverlik girişimlerini örgütlü/kurumsal bir zemine taşıma eğilimini de göstermektedir.

Görüşüğüm bu ikinci dernek faaliyetleri ile ilgili olarak, dikkat çeken noktalardan biri de, bu derneğin, faaliyetlerini “model olarak almak isteyen” vebu çerçevede, kendilerini ülkelerine de davet ederek eğitim-görüş alan ülkelerin varlığı. Brezilya, Tunus, Kenya bu kapsamda yaptığım görüşmede sayılan ülkeler idi.

1.15. Özel Sektörün Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Kamusal-Özel Sosyal Yardım

Türkiye’de sosyal yardımların artış ve yaygınlaşması ve sosyal politika araçları içerisinde öne çıkması, sadece kamusal ve özel sosyal yardım aktörlerinin faaliyetleri ile değil, bir “fikir olarak” olarak sosyal yardımların kabul görmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu olgu, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun düşünsel kaynakları kadar, pratik var oluşuna ilişkin sonuçlar da doğurmuştur. Bunun bir sonucu olarak, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri, aynı zamanda özel sektörü de harekete geçirmiş, kimi özel sektör kuruluşları, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşları ile ortak çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Bir diğer ifade ile, özel sektör de kimi örneklerde, bir sosyal yardım aktörü olarak Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumuna eklenmiştir.

Bu çerçevede, özel sosyal yardım kuruluşlarının, hayırseverliği örgütlemesi sadece bireysel yardımlarla değil, özel sektörün hayırseverlik girişimleri ile de birleşme eğilimindedir. Kimi firmaların sezon sonu ya da fazla üretim kapsamındaki mallarını, özel sosyal yardım kuruluşlarına verme gibi eğilimler de sosyal yardım rejiminin, özel sosyal yardım kuruluşları ve özel sektör ilişkileri bakımından dikkat çeken noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, özel sektörün hayırseverlik gereksinimini hem açığa çıkartacak hem de kapatacak bir biçimde oluşum eğiliminde olduğu ve kimi özel sektör

kuruluşlarının, sosyal yardım rejiminin özel sosyal yardım ayağına, bir yandan hayırseverlik diğer yandan ise stok fazlası ürünleri elden çıkarma gereksinimi ile dahil olduğu söylenebilir.

Kamusal sosyal yardımların yerel yönetim ayağının, muhafazakar yapı ve özel sektör ile eklemlenmesi, bağışlar üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Örneğin, Çankaya Belediyesi'nin ÇAYED adlı derneği ile yaptığım görüşmede, ramazan bayramından önce derneğe, çeşitli büyük marketlerden ramazan paketleri gönderildiği ifade edilmiştir.⁴⁰³ Marketler, ÇAYED'e bağış yapıyor ve bunun karşılığında bağış makbuzu veriliyor. Bunun dışında, ÇAYED'e bağışta bulunan kişi ve firmalar da bu tür yardımlardan satın alıp gönderebiliyor. Bu gönderimler, derneğe destek olan çeşitli firmalar, vs. aracılığı ile gerçekleşiyor. Ayrıca, bu ilişki ağı üzerinden özellikle ÇAYED'e ramazan ayında gönderilen “Bereket/Bolluk Paket” örneklerinde olduğu üzere, belirli firmaların reklamının yapılıyor oluşu da dikkat çekmektedir. Öte yandan alan araştırmam sırasında, görüştüğüm kimi yardım alıcılar, Büyükşehir Belediyesi'nin dağıttı kimi yardımların, ihale usulü ile belirli firmalara verildiğini belirtmişlerdir.

Özel sektörün sosyal yardım faaliyetleri, sadece özel sosyal yardım kuruluşları ile olan ilişkiler çerçevesinde değil, aynı zamanda Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla, özel sektörün “sosyal sorumluluk”, gerçekleşme biçimi olarak ise, hayırseverlik faaliyetleri kapsamında yürütülmektedir. Örneğin, TEMA Holding Kurucularından Mustafa Küçük ile gerçekleştirilen bir söyleşi (Küçük, 2010), özel sektörün, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerine ne şekilde eklemlendiği konusunda bir fikir vermektedir. Küçük’ün anlatımlarına göre, yöneticisi olduğu firma, sermaye birikimini hızlandırdığı ve üretim kapasitesini yurtdışı ülkelerde üretim yapacak şekilde genişlettiği ölçüde, hayırseverlik faaliyetlerine⁴⁰⁴ de soyunmuş ve bunu devlet kanalı ile gerçekleştirme kararı

⁴⁰³ Bu noktada, ÇAYED görevlisi bu süreçle ilgili kişisel dikkat çekici bir deneyimini de paylaştı. Buna göre, muhafazakâr yönelimi ile bilinen bir marketten verilen yardımın büyüklüğü, yardımın dağıtılacağı yerel yönetime göre değişiklik gösteriyor. Anlatılana göre, yardımlar bu markette 1, 2, 3, 4 şeklinde kategorilere ayrılmış durumda ve derneğe verilen yardım, genellikle 1 ve 2 numara değil, daha küçük bir kutu olan 3 numara oluyor. Dernek görevlisine göre bu, “kazanın dibini sıyırmak” anlamına geliyor. 1 ve 2 numaralı büyük koliler ise, “kendilerine yakın olan”lara veriliyor. Özellikle de Büyükşehir Belediyesi’ne verildiği söyleniyor.

⁴⁰⁴ Firma temsilcisi Küçük (2010: 78), yaptıkları yardımları, “reklam olarak kullanma arzusunda değiliz. Zaten sözleşme yaparken Vakıflarla bu yardımın medya ile paylaşılmasına yönelik bir kuralımız var. Bu kadar dağıtım yaptık, hiçbirini daha medyada görmemişsinizdir. Çünkü hayır niyetine yapıyoruz ve yardım yaptığımız insanları da kullanmak istemiyoruz bu işte” demektedir. Ancak buna karşın, söyleşi kapsamında yayımlanan yardım fotoğraflarında, çocuklara dağıtılan giysi

çerçevesinde vakıflara yönelmiştir. Verilen bilgilere göre, firma, makbuz karşılığında sosyal marketlere giysi yardımı ve bursları içeren sosyal yardımlarla Türkiye’de 575 vakıfla çalışmıştır.⁴⁰⁵ Öte yandan, bunun birbirini tetikleyen çeşitli örnekleri vardır. Firma temsilcisi, kendileri ile birlikte, başka özel sektör kuruluşlarını da harekete geçirdiklerini belirtmektedir.⁴⁰⁶

Böylelikle, özel sektörün, sosyal yardım rejimine hayırseverliğin güncel bir gerçekleşme biçimini yaratacak ve ihtiyaç tespiti süreçlerine de dahil olan⁴⁰⁷ bir aktör olarak dahil olma eğiliminden söz edilmelidir. Bu noktada, ihtiyaç tespiti sürecine dahil olma olgusunu, özel sektörün sosyal yardım rejimi içerisindeki yerini bir aktör olarak sağlamlaştıran ve yeniden üreten bir unsur olarak ele almak gerekir. Özel sektörün ihtiyaç tespiti sürecine dahil olması, tüm özel sektör sosyal yardım ilişkisi bakımından genelleştirilemeyecek bir düzeyde olabilir; ancak yine de bu noktada bir örneğin olması, özel sektörün, sosyal yardım rejimine basit bir hayırsever bağışçı değil, karar alma süreçlerine de dahil olabilecek bir aktör olarak dahil olma eğilimini güçlendirebilir. Özel sektörün ihtiyaç tespitine dahil olması, yardım verme-alma ilişkisinin barındırdığı, hiyerarşik ve “gizli” otoriter eğilimlerin, özel sektör bakımından da yaygınlaşmasını beraberinde getirebilir. Bu anlamda, özel sektör de

yardımlarının LCW torbaları ile verildiği görülmektedir. Bunun LCW markası için bir yandan reklam unsuru olacağı ve bunun yaratacağı etki ile bir pazar alanı oluşturacağı düşünülebilir. Bunun anlamı şudur: Küçük’ün (2010: 75) verdiği bilgilere göre, temsilcisi olduğu firma, önceleri LCW’ye ihracata dönük fason üretim yapmış, daha sonra ise, LCW’nin ikinci kalite ürünlerini iç pazara satıp büyük bir talebin uyanmasının ardından LCW’nin Türkiye lisansını alıp iç pazara bu şekilde girmiştir. 1997 yılında ise, LCW’nin tüm dünyadaki haklarını satın almıştır.

⁴⁰⁵ Söyleşide yer alan bilgilere göre, firmanın yaptığı yardım miktarı oldukça büyüktür. Söyleşinin yapıldığı tarihte 10 bin öğrenciye burs verildiği söylenmiştir. Firma, 2009 yılında toplam 27,5 milyon TL yardım bütçesi oluşturmuştur. Bunun “7,2 milyon TL’si, 5296 öğrenci bursu ile nakit eğitim yardımları, 20,3 milyon TL’si 2. 150. 000 adet ile giysi yardımlarından” oluşmaktadır.”2010 yılı içinse; 11,9 milyon TL’si 8815 öğrenci ile nakit eğitim yardımı, 29,6 milyon TL’si de, 2. 950. 000 adet giysi yardımı olmak üzere toplam 41,5 milyon TL’lik bir yardım bütçesi” planlanmıştır (Küçük, 2010: 76-77).

⁴⁰⁶ Küçük (2010: 78), söz konusu hayırseverlik girişimlerini, örneğin, Birleşik Markalar Derneği’nde gündeme getirdiklerini ve bu kapsamda, yaklaşık 30 markanın ortak çalışması ile bir Kurban Bayramı’nda dernek olarak 100 bin çocuğa giysi yardımında bulunduklarını anlatmaktadır. Özel sektörün sosyal yardım rejimine dahil olma biçimi, yerel dinamikleri harekete geçiren bir tarzı da barındırmaktadır. Bunu bir örnek üzerinden açıklamanın yararlı olacağını düşünüyorum. Küçük (2010: 78), Malatyalı olduğu için, gerçekleştirdikleri yardım faaliyetlerini, Malatyalı İşadamları Derneği’nde gündeme getirdiğini belirtmiştir. Konuyla ilgili yapılan tartışmalarda, üniversite öğrencilerine vakıf üzerinden burs verme kararı alınmıştır. Vali ve kaymakamların da harekete geçirildiği bu süreçte, 300 Malatyalı işadamı devreye girmiştir.

⁴⁰⁷ Küçük (2010: 77) ihtiyaç tespiti süreçlerine dahil olma biçimini şöyle anlatmaktadır: “ (...)yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştığından emin olmak bizim diğer önemli kriterimiz. Bu amaçla, bünyemizde işi bu olan bir personelimiz yardım çalışmaları yaptığımız ilçelerde yardım alan aileleri, rastlantısal olarak ziyaret eder. Bu ziyaretlerde personelimiz, o ilçenin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından bir personel ile ticari kimliğimizi açıklamadan yerinde tespit olarak takip eder ve uygunlukları vakıf personeli ile birlikte teyit eder.”

kamu ile eşit bir müdahil düzlem içerisinde, görüngü düzeyinde yardım ve bağış vermenin, gerçekte ise sermaye sahibi olmanın verdiği güçle hane incelemelerine dahil olabilmektedir.⁴⁰⁸

Bu nedenle, özel sektörün sosyal yardım rejimine eklemelenme biçimi, ilgili söyleşide de değinildiği üzere, yönetim⁴⁰⁹ pratiğini çağrıştırır bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu aynı zamanda, yoksulluğun, sadece kamusal düzenleme araçları ile değil, özel sektör ve özel sosyal yardımın da dahil olduğu araçlarla yönetişiminin sağlanmaya çalışıldığı bir sosyal yardım rejiminin oluşum eğilimini gündeme getirmektedir.

1. 16. Özel Sosyal Yardım-Kamusal Sosyal Yardım

Türkiye’de özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri, Türkiye’de kamusal alanda sosyal yardımların görünürlüğünün artmasına paralel bir şekilde özellikle 1990’ların sonları ve esas olarak da 2000’lerle birlikte hızlanmıştır. Görüştüğüm bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin, *“Kamuoyunda bunlar gündeme geldikçe, özellikle yapılan yardımlar hem devletin, hem milletin, hem sivil toplum kuruluşlarının yaptığı yardımlar gündeme geldikçe, belki bu yardım yapmak isteyen insanları da teşvik edici olması açısından artı kattığını düşünüyorum”* şeklindeki sözleri, buna örnek olarak gösterilebilir. Bu derneklerin yaptıkları yardımlar ve bu yardımların kapsamına bakıldığında, özel sosyal yardım kuruluşlarının, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, kamusal sosyal yardım ile birlikte ihmal edilemeyecek bir öznesi ve –sosyal politika etkinliği olarak değerlendirilmesi mümkün olmasa da– devlet tarafından teşvik edildiği oranda da sosyal politika ortamının önemli parçalarından biri olduğu söylenebilir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin aktardığı, bir ilin Milli Eğitim Şube Müdürü’nün kendilerine dönük, *“Eğer siz gelip bugün oralara sahip çıkmazsanız, bu ciddi bir problem olarak devam edecek”* cümlesi, özel sosyal yardımlar kuruluşlarının bizzat kamu nezdinde ifade ettiği anlamı göstermektedir. Görünen o ki, özel sosyal yardım kuruluşları, kamusal sosyal güvence boşluğunu doldurmaya aday kurumlar olarak algılanmaktadır.

Çengelci’nin (1993: 20), sosyal yardım yapma yükümlülüğü yasalarla belirlenmemiş gönüllü yardım kuruluşlarının, “gerçek anlamda bir sosyal yardım

⁴⁰⁸ Sadece bağışçı olmaktan kaynaklı olarak, özel sektörün ihtiyaç tespiti çerçevesinde hane incelemelerine dahil olabilmesinin yasal zemini ayrıca ele alınmalıdır.

⁴⁰⁹ Buğra’nın (2012: 58-66) söz konusu modeli “refah yönetişimi” şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Burada ise bu olgu yardımlar özelinde, “yardım yönetişimi” olarak anılmıştır.

teşkilatı olarak kabul edilmeleri mümkün görülmemektedir” yönündeki belirlemesine karşın, Türkiye’de özel sosyal yardım kuruluşlarının, pratikte, özgün ihtiyaç tespiti kriterleri, özel dağıtım ağları ve yıllara dayalı olarak artan yararlanıcı sayıları ile kamusal sosyal yardıma paralel bir sosyal yardım kolu olarak faaliyet yürüttükleri ve bir yardım ağı inşa ettikleri belirtilebilir. Bu anlamda, Türkiye’de özel sosyal yardım kuruluşlarının, özellikle de geniş çaplı ve yaygın faaliyet yürütenlerin, “gerçek anlamda bir sosyal yardım teşkilatı” olma yönündeki güçlü eğilim ile Türkiye’de sosyal yardım rejiminin ihmal edilemez ve ayrılmaz bir parçası konumuna yükseldikleri ifade edilebilir.

Özellikle Deniz Feneri ve Kimse Yok Mu? gibi büyük ölçekli yardım yapan kuruluşların faaliyetleri, bir model olarak da kamuda etkisini göstermektedir. Görüştüğüm kişi, proje noktasında, örnek olduklarını ve öncülük yaptıklarını, valilik ve belediyeye öncülük eden kimi projeler yaptıklarını ifade etmiştir. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime dayalı olarak, kamu ile özel sosyal yardım kuruluşları arasında, faaliyetlerin içeriği ve örgütlenmesi gibi boyutlar bakımından, bir karşılıklı etkilenmeden söz etmenin mümkün olduğunu söyleyebilirim.

Özel ve kamusal sosyal yardım ilişkisinin bir boyutu ise, görüştüğüm bir derneğin, kamu adına ve kamu yararına çalıştıkları yönündeki görüşüdür. Burada, kamu adına çalışırken yasal olarak, kamu yararı statüsünün ötesinde, sağladıkları sosyal yararın ve bunun yaygınlaşmasının, çalışma boyunca incelemeye çalıştığımız, devlet-hükümet-parti ve toplum ilişkisi içerisine yerleşen ve onu var eden bir biçimde gerçekleştiği yönünde bir eğilim belirdiği söylenebilir. Bir diğer ifade ile, özel sosyal yardımın artarak yaygınlaştığı dönemin algı düzeyinde belirli siyasal bağlar oluşturacak bir biçimde yaşandığı ifade edilebilir.

1.17. Hane İncelemesi-Kamusal/Özel Sosyal Yardım

Sosyal yardımlara ilişkin ihtiyaç tespiti ve karar sürecinin en önemli bileşenlerinden biri, hane incelemeleridir. Alan araştırmam kapsamında, katılımcı gözlem yoluyla örneklemim kapsamındaki çeşitli ilçe vakıf uzmanları ile birlikte hane incelemelerine dahil oldum. Bu çerçevede, araştırmamın bu aşamasında kullanılmak üzere bir hane gözlem formu oluşturdum ve hane incelemeleri sırasındaki gözlemlerimi bu forma işledim. Hane incelemelerine katılmamın, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin çözümlenmesi açısından oldukça anlamlı olduğunu söyleyebilirim. Bu yolla, bir yandan başvuru sahibi yoksulların sosyo-ekonomik profillerine ilişkin

olgusal düzeyde bir fikir sahibi olurken diğer yandan da sosyal yardım rejimi altında vakıflar özelinde, devlet-hükümet ve yoksullar arasındaki ilişki biçimine dönük gözlemlerim oldu. Bu anlamda, hane incelemelerinin gerçekleşme biçimi itibarıyla, devlet ve yurttaş ilişkisi kapsamında sosyal yurttaşlığı zedeleyici bir boyutunun olduğu belirtilmelidir.

Bu ilişki biçiminin çeşiti boyutlarından söz edilebilir. Öncelikle söylenmesi gereken nokta, hane incelemelerinin, pratikte bir tür hane denetimine dönüştüğü olgusudur.⁴¹⁰ Hane inceleme görevinin kendisi değil; ancak bunun mutfak ve buzdolabının, yatak odası ve giysi dolaplarının ve kimi zaman evin diğer odalarının kontrolü ve incelenmesi, başvuru sahibi kadınsa, kadının evli olmadığı bir erkekle birlikte yaşayıp yaşamadığı, boşanma aşamasında ise boşanma kağıtlarının incelenmesi gibi kimi aşamaları, özel yaşama doğrudan müdahale kapsamında değerlendirilebilecek özellikler barındırmaktadır.

Geldiler. (...) eve girmiyorlar, geliyorlar adın ne, soy ismin ne, kapının önünde konuşuyoruz. Bazen işte bizim bir komşu var, onun oğlu orada toplaşıyoruz hepimiz. Pek fazla da böyle araştırmıyor. (...) Kaymakamlık çok kötü araştırıyor. (...) Kaymakamlık eve kadar giriyor, tuvaletine kadar bakıyor. (...) İşte televizyonun var mı (...) telefonun var mı, cep telefonuma varana kadar baktılar, markasına (...) bulaşık makinen var mı, uydun var mı, bilgisayarın var mı, ondan sonra tabii ki dolabın içine kadar baktılar. Buzdolabının içine kadar baktılar. (...) yatak odama varana kadar (...) açtılar baktılar. (...) Sonra eşyalarımı baktılar, yatak odama kadar girdiler. Mesela namahrem yer. (...) Hatta ben bilmiyorum ya, birkaç eşyayı da sakladım artık, öyle söyleyeyim. Yardımım onaylansın diye sakladım, yalan söylemeyeyim. Fırınına varana kadar bakıyorlar. **(Ahu)**

Geldiğinde insan kendini bir tuhaf hissediyor, (...) Üzücü oluyor, kendin kazanıp da, kendi yapıp da, eski varlığın olmuş olsa, biraz varlıklı olmuş olsan kendin alıp, kendin yapmak daha güzel olur her şeyinle. (...) kaç odan var diyorlar, yatak odasını sayıyorlar, eşyayı sayıyorlar. (...) (rahatsız) Eder tabii. Eşyayı niye sayıyor, senin bana verecen bir yardım. Benim evimin içini her şeyi araştırmaya şey yapıyorlar. (...) Dolabı araştırmış gibi oluyo, her şeye bahıyorlar, evin içi, odaları falan soruyorlar, her şeye gadar, banyo falan soruyorlar, her şeyini soruyorlar. Bahıyorlar, olmuyo o zaman, rahatsızlık yapıyo insana. **(Gülseren)**

Özel sosyal yardım kuruluşlarının da benzer bir ihtiyaç tespisi yöntemini benimsedikleri belirtilmişti. Vakıfların yaptığı hane incelemesine benzer bir ilişki biçiminin özel sosyal yardım kuruluşları için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu süreç kendileri tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

Bizzat gidip ailenin evini inceliyoruz, ummadığı bir vakitte, ummadığı bir anda. Buzdolabını müsaade isteyerek açıyoruz. Buzdolabına bakıyoruz, neyi var, neyi yok, nasıl, ne yer, ne içer şeklinde bu tür detaylar bizim için önemli.

⁴¹⁰ Örneğin, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan, bir vakfa gönderilen "Eşi Vefat Eden Kadınlara Yönelik Düzenli Nakdi Yardım Programı"nda faydalanmaya ilişkin hususları içeren bir yazıda, kadının imzası ile onayladığı maddeler içerisinde "Vakıfça hakkımda yapılacak her türlü incelemeyi, araştırmayı (...) kabul ederim" ifadesi dikkat çekicidir.

Arkadaşlarımız gidip ailenin durumunu yerinde inceleyerek, bu ailelerle alakalı bir durum tespiti yapıyorlar ve bize yazdıkları beyanlarında mektubunda veya dilekçesinde yazdıklarıyla birebir arkadaşlarımızın gittiği, gördüğü tablo, manzara uyuyor mu? Bunu netleştirdikten sonra bu aileyle alakalı yardım kararları çıkartıyoruz veya bazen ret de çıkabiliyor.

Bu söylenen, hane incelemesinin, giderlerin belirlenmesi üzerinden gelir hesabının yapılması ve Sosyal Yardım Bilgi Sistemi üzerinden elde edilen bilgilerin kişinin beyanları ile karşılaştırılarak ihtiyaç tespitinin yapılması ve çevre araştırması aşamaları ile içiçe geçmekte ve bütünlük arz ettiği söylenebilir.

Örneğin, kimi hane gözlemlerinde, yardım inceleme görevlisinin kadınların, giysi dolaplarına baktıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca, kimi başvuru sahiplerinin, giysi dolaplarını, mutfak kapılarını ve buzdolaplarını kendiliğinden açtığı da görülmüştür. Yardım başvurusunu incelerken, kişinin beyanının doğruluğu, kişiyi özel yaşamına müdahale ile de saptamaya gayret edilmektedir. Kişisel gözlem ve deneyimlerimde, yardım inceleme görevlisi, her ne kadar saygılı bir şekilde izin alıyormuş gibi gözüксе de, müracaatçı ile arasındaki ilişkinin hiyerarşik niteliği gereği, yardım başvurusunda bulunanın bu isteğe “*Hayır, bundan sonrası benim özelimdir*” deme olanağı bulunmamaktadır. İhtiyaç tespiti, yardım inceleme görevlisine, kişinin özel yaşamına girebilme “hakkı” tanıyan örtük bir otoriterliği de beraberinde getiriyor ve her hane incelemesinde bunu yeniden üretiyor. Kamu gücü ile desteklenmiş bir tarafa bu tür bir hak tanınırken, yoksulun, bu gizli otoriterlik karşısında özel yaşamını açma zorunluluğu, yardım alma sürecinin hak statüsü ve hak oluşumu ile çelişkili yanlarını ortaya koyarken, yoksullar açısından büyük bir “sosyal haksızlık” olarak deneyimleniyor. Vakıf görevlisi şahsında, hane incelemesi ve pratikte denetimini devlet yapmış oluyor. Böylelikle, devlet ve yoksul arasındaki hiyerarşik ilişkinin hak temelli olmayan yardımlar temelinde yeniden üretildiği söylenebilir.

Bunun hane inceleme görevlileri açısından büyük ölçüde sorgulanmaksızın uygulanan ve içselleştirilmiş bir uygulama olduğunu söylemek mümkün gözükürken, yoksullar açısından tersi bir eğilimden söz edilebilir. Ancak, alan araştırmam sırasında, hane incelemesinin yoksullar üzerinde yarattığı olumsuz tabloya inceleme sırasında tepki gösterenlere çokça rastladığım söylenemez. Görüşmecilerimden sadece Hande, bu duruma inceleme sırasında sinirlenmiş ve tepkisini göstermiştir:

Ne bileyim, iyice abartıyorlar. Bir şeyi veriyorsanız, normal durumunu biliyorsun zaten. Evine girdiğin zaman zaten eşyasından bilirsin. “Zaten dulum, zaten eşim yok, daha neyi inceliyorsunuz” dedim. En sonunda sustular, yazdılar, çizdiler gittiler. (Hande)

Bunun dışındaki gözlem, deneyim ve görüşmelerimden çıkan sonuçlar, bahsettiğim yardımlar temelinde gerçekleşen kamusal örtük otoriterliğin mecburen de

olsa da kabullenildiği yönündedir. Ancak bu kabulleniş, hane inceleme uzmanının öznel algısı, duygusal boyutları, hane inceleme yönteminin eleştirisi, sosyal politika ile uyumsuzluk eleştirisi, utanç, gerilim, stres, korku unsuru, test edilme ve ispatlama yükümlülüğü, yoksul görünme çabası ile birleşmiş gözükmetedir.⁴¹¹

O sırada gendimizi öyle bir fakır gösterecez ki, işte bir şeyimiz varsa sahlıyoh, işte bizi fahır görsün de versin. (...) Öyle oluyo işte, ne bileyim lüks olan bir ara çamaşır makinesiydi, çamaşır makinesi olana yardım çılmıyordu. Yeşil Gart bile şeydi, sonradan serbestleştiler. Evde ne bileyim plazman olmayacah, ne bileyim üzerinde bir malın mülkün olmacah da öyle o gıdayı verecek sana o. (...) Öyle görünmeye çalıştım. (...) Herkes yapıyor, mesela evde bir cihazımız var. Mesela lükse kaçan bir şeyi sahlıyoz. Mesela bir plazmamız varsa sahlamaya çalışıyoz. (...) Kötü, rahat olmuyom, belki organlarım birbirine yapışyo, belki onlar üzülüyor o stresinen, galbim fazla atıyor. (...) Tabii heyecan oluyo. **(Gülten)**

Mesela eşyalarına bahıyon ya, mesela sen gelmiş olsan evimde eşyalarım, benim doğru dürüs eşyam yoh. Şimdi bir utancım oluyor, kötü duygular hissediyom. Sonuçta gecegonduda oturuyom. İki ganepem var, şimdi onu da zaten giderken atıp gidecem. Şimdi ucuz yollu bir şeyler almaya çalışacağım. Utançlığım oluyo. **(Birsen)**

Katıldığım pek çok hane incelemesinde, yöneltlen sorular karşısında, kendileri ile ilgili bilgi veren başvuru sahiplerinin ağladığını gördüm.⁴¹² Bunun bir yandan geçim ve hayat şartlarının zorluğu ve bunun soruların ardından tekrar gündeme gelmesi bir yandan hane incelemesinin yarattığı basınç diğer yandan da “kendini acındırma kaygısı” ile ortaya çıktığı söylenebilir. Burada, yoksulun, ihtiyaç tespiti sürecinde, “kendini acındırma kaygısı” ile ağladıklarını ileri sürerken, belirli bir yukardan bakışı benimsemiyoruz. Vakıf personeli ile yaptığım görüşmelerde, yardım alıcılar üzerine sorduğum sorularda, başvuru sahiplerinin yardım alabilmek için kendilerini acındırdıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, yardım alıcılarla gerçekleştirdiğim görüşmelerde, hane incelemeleri sırasında hane inceleme uzmanının sorduğu soruları daha derinlikli bir şekilde sormama karşın, herhangi bir ağlama durumu ile karşılaşmadım. Bu nedenle, yoksulun hane incelemesi sırasında ağlaması,

⁴¹¹ Bu duygu durumları ve davranış tarzlarının sanatsal bir zeminde resmedildiği bir eser için Kemal Ateş’in Ankaralı yoksulların gündelik yaşam deneyimlerini anlattığı “Toprak Kovgunları” adlı romana bakılabilir. Ateş (2005: 67-73), 1982 tarihli bu romanında, 1960’lı yılların sonunda asker yardımına başvuran Safire’nin hane incelemesine dayalı yoksulluk ve ihtiyaç tespiti deneyimini, duygu ve davranışlarına ilişkin tüm gerçekliği ile anlatır. Romanı okurken, katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum hane incelemelerinin gözümün önünden geçtiğini belirtmeliyim.

⁴¹² Bu noktada, katıldığım hane incelemelerindeki kişisel gözlem ve deneyimlerimi paylaşabilirim. Örneğin, bir hane incelemesinde, karşımızdaki kadın çıkarak ağlıyordu. Hane inceleme görevlisi ise, başvuru sahibi kadının geçim koşulları ve genel durumu ile ilgili bilgi toplamaya çalışırken diğer yandan ise aslında alttan alta, kadının doğru söyleyip söylemediğini anlamaya çalışıyordu. Bunun davranış olarak somut bir örneği ise, hane inceleme görevlisinin, kadının yatak odasına girerek, dolabında erkek elbisesi araması idi. Kadın kocası ile ayrı olduğunu beyan ediyordu. Vakıf uzmanı, içerde bir dolapta erkek elbiseleri görünce, bunların kime ait olduğu soruldu. Kadın elbiselerin abisine ait olduğunu söyledi. Bu yanıt, hane inceleme görevlisini tatmin etmedi. Kadın etraftan korktuğu için ağlayarak, boşandığını söyleyemediğini belirtti ve muhtemelen bu nedenle yüzüğünü de çıkarmamıştı.

sadece kendini acındırma kaygısı ile değil, bizzat hane incelemesinin yarattığı basınç ve yoksulluğun ispatı süreçleri ile birleşmiş bir durum olarak gözükmektedir.

1.18. Özel Sosyal Yardım-Muhafazakâr Yapı

Türkiye’de sosyal yardım rejimi içerisinde gerçekleştiği ve yeniden ürettiği siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından muhafazakâr bir yönelim içerisindedir. Özel sosyal yardım alanının da sosyal yardım rejiminin bu karakterini ve rejimin içerisinde gerçekleştiği ideolojik yapıyı muhafazakâr bir doğrultuda beslediği görülmektedir. Bunun izlerini, özel sosyal yardım kuruluşları ile yaptığım görüşmelerde de gözlemledim. Bunun yanı sıra, özel sosyal yardım kuruluşlarının billboard afişleri, internet siteleri, ilanları, vs. gibi toplum tarafından görünür faaliyetleri de bu gözlemlerimi pekiştirdi.⁴¹³

Özel sosyal yardım kuruluşlarının etkinliklerine dönük muhafazakâr tınının kimi izleri ile yaptığım görüşmelerde de karşılaştım. Dernek temsilcileri, kendilerinin yardımlar karşısındaki konumlarını “*emanetçi*” olarak ve yardımların “gerçek ihtiyaç sahipleri”ne eriştirilmesinin gereğini ise, “*dinimiz gereği*”, “*vebal*” ve “*ahiret*” gibi dinsel vurgular eşliğinde açıklıyorlardı.

Şu bizim için çok önemli. Biz burada emanetçiyiz. Bize bu başışı yapan insanların başışını çok isabetli, çok doğru bir şekilde yerine ulaştırmakla mükellefiz. Aksi halde, dinimiz gereği bu insanların vebalinin üzerimizde olacağı, ahrette bunların bizle hesaplaşacağı noktasında bu bilgileri sürekli zihnimizde taze tutuyoruz, canlı tutuyoruz ki, yaptığımız işi nizami yapalım, düzgün yapalım, isabetli olsun, her taraf memnun olsun, Veren de memnun olsun, hakikaten bu kurumda Allah razı olsun, bu insanlardan Allah razı olsun, bu insanlar güzel işler yapıyorlar. (Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)

Kendilerini ifade etme ve sunma tarzları ve bunlar içerisindeki söylemlerde muhafazakâr bir eğilim kendini belli ediyordu.

Nihayetinde kuluz, insanız, biz de hata yapabiliriz belki bu tür incelemelerde. Çünkü, duygusal davranabiliriz. Sadece (...) personeli gitmiyor buraya. Gönüllü ailelerle çalışıyoruz biz, gönüllü bize ücretsiz, Allah rızası için, bu kurum insanlık adına olan bir kurum. (Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)

Görüştüğüm bir yardım alıcı (Hülya) almış olduğu, kamusal sosyal yardımlar yanı sıra (...) Gıda Bankası Derneği’nden de yardım alıyordu ve bu derneğin bir Cami Derneği olduğunu söylüyordu. Hülya, bu yardımı almaya giderken, başını kapatıp gittiğini söylüyordu:

Demetevler’den her ay gıda alıyom, ikişer kilo hepsinden veriyo. Orada cami dernek var. Özel. Cami derneği, camiye yardım ediyorlar büyükler, onlar da fakirlere fukaraya, boşanmışlara işte hapiste olana öyle. Buradan (...) halam alıyordu, o dedi Hülyaböyle böyle

⁴¹³ Bu kuruluşların toplum tarafından görünen yüzüne dönük kimi örnekler için bkz. EK 12.

yardım veriyorlar, git yazıl dedi. Ben de gittim, benden kâğıt evrah istedi, gel yapalım dedi, yaptı. Üç senedir de alıyorum. Senede bir kere de kıyafet veriyö. Böyle türbanlı, uzun gollu, öyle. Gafâmı örtüyöm,böyle şunu şöyle bağliyom , türbana, şöyle (...) abla gibi bağliyom. Böyle kısa gollu gidersem vermiyo, keser. Gıdayı da gidiyom, elimde bir gart var. Servis aracı var, Yenidoğan'a gadar getiriyo. Gapadıyom, türbanlı gapatmıyom da, gene görüküyör saçlarım da böyle atma gibi atıyom kapatma değil, türban değil. Oraya yakın yapıyom, gitmeye yakın gapadıyom. Yaşlansam da türbanlanamam. Herkes gapalı geliyo oraya. Bir ben değilim ki, herkes gapalı geliyo. Şimdi gapalı geliyolar, servise binene gadar, servise bindikten sonra, saten öbürü şoför, o da parasıyla çalışıyo, servise bindikten sonra atıyorlar üstünü. **(Hülya)**

İstanbul'da bir camiide dağıtılan yardımdan faydalandığını anlatan bir kadın görüşmecime, bir başka görüşmecimin de Ankara'da benzer bir biçimde bir dernekten yardım aldığını; ancak sadece başı bağli olanlara yardımı verdiklerini aktardığını anımsatmam üzerine ise, görüşmecim kendi tavrını da içeren şunları anlattı:

bir şey çıkmıştı o da İstanbul'da gene. Camide belli kişilere sayılı gıda veriliyordu, onda da gene yağ, buradaki gıda paketleri gibi veriyordu. İki kez gittim, birinde alabildim. Çünkü evde dört kişi göründüğünüz zaman vermiyorlar, daha fazla görüneceksin. Eşin çalışmıyör olacak, gelirin olmayacak. Tanıdık olacak. (...) belli kişilere. (...) Camide de öyleydi. (...) çok rahatsız oldum. (...) yapmam, kesinlikle yapmam, kapatmam. Ben buyum. (...) gidenler söylediler. (...) başını bir kapatsan, bir şey yapsan, dedim niye, bu bana madem verecekmiş, ben niye başımı kapatıp gideyim, ben buyum. Verecekse verir, vermeyecekse de vermez, kendisi bilir. **(Huriye)**

Görüştüğüm bir başka kadın ise kendi benzer deneyimini paylaştı:

Burada (...) Dayanışma Derneği var. Orada herkes toplasıyorlar, zikir ediyorlar, o dernekte zikir edip, oraya gidip de kayıt olanlar, zikir verenlere ayrı ayrı ev ev kendi adamlarına yardım yapıyorlar, gıda yapıyorlar, parasını, ne bileyim, her şeyini yapıyorlar. Geçenlerde (...) dedim ki,gidek de kayıt olah dedim. Komşumla beraber, biz de gidek kayıt olah dedim. Bize de versinler gıda falan, yardım yapsınlar dedim. Kadının birisi oradan oraya üye olanlara yardım yapılıyör, zikir derneğine geliyöünüz mu siz dedi. Gelmiyörsünüz dedi. (...) Din kispesi altında. (...) Onun yüzünden dedim ki, sizin vereceğiniz yiyeceğe de, içeceğe de artıh Allah'a büyük söylemeyim 40 gün aç kalsam yine gelip sizin içinize girmem dedim. **(Hande)**

Tüm bu örnekler, Türkiye'de kimi muhafazakâr-İslamî dernekler tarafından dağıtılan yardımların, dinsel yaygınlaşma ve kayırmacılık unsuru içerdiğini gözler önüne seriyordu. Öte yandan görünen şu ki, Türkiye'de sosyal yardım rejimi, bu tür İslamî kimliği öne çıkan çeşitli kuruluşların da faaliyetleri bakımından öne çıkmasına zemin sunan, bu tür kuruluşlara ön açan bir yapıya bürünmüş durumda. Yardımlar, sadece kamusal bir düzenleme ve uygulama olarak kalmıyör; aynı zamanda özel sosyal yardımlar için de ön açan, hatta onu teşvik eden bir özellik taşıyör. Sosyal yardımlar, sadece bir kamusal uygulama olarak yaygınlaşmakla kalmayıp; aynı zamanda kişi, yardım alıcılar, yoksullar ve yoksul mahallelerinin gündelik yaşam deneyiminin oldukça önemli bir parçası haline geldikçe, ölçeği değişmekle birlikte, çeşitli yerelliklerde bu tür faaliyetlerde bulunan dernek, vs. gibi yapıların sayısı ve

etkinlik alanı da artıyor. Siyasal ve ideolojik olarak da iktidar ve toplumdan beslendikleri bir zaman diliminde, kendi dünya görüşlerine uygun bir uygulama ve dağıtım biçimi oluşturmanın zemini oluşuyor. Hülya'nın başını bağlayıp gitmesi, gerisindeki sosyo-ekonomik nedenlerin yanı sıra bunun da bir ürünü. Bu tür bir teşvik biçiminin de mevcut siyasal, ideolojik ve toplumsal iklimde bu biçimde gerçekleştiği görülüyor ve sosyal yardım rejiminin içerisinde gerçekleştiği toplumsal-siyasal ve ideolojik yapıları da besliyor.

Son olarak, kamusal sosyal yardımlar açısından geçerli olduğunu ve bir siyasal desteğe de dönüştüğünü düşündüğüm bir yaklaşım tarzının, muhafazakâr sosyal yardım kuruluşları için de geçerli olduğunu söyleyebilirim. Bu kapsamda, özel sosyal yardım kuruluşlarının sadece yardım alıcılar değil, aynı zamanda yardım almayanlar üzerindeki etkilerini ve bu çerçevede topladıkları desteği de gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin oluşumu sadece yardım veren ve alan tarafların kendi içlerinde ve aralarındaki ilişkilerle değil, bu tarafların dışındaki toplumsal kesimleri de içererek kurulan bir ilişki biçimi olarak gözükmemektedir.

Onlarca takdir alıyoruz. Hakikaten sizden Allah razı olsun, çok güzel işlere imza atıyorsunuz. Şu atıyorum Nevşehir ilindeyiz biz. Şu ile yılda iki üç defa geliyorsunuz, ne kadar iyi insanlarsınız, sizler melek gibi adamsınız, güzel işlere imza atıyorsunuz. İşte yeryüzü durunca sizler durun ya da aileler, size çok teşekkür ediyoruz, Allah razı olsun sizden. Sizin bağışlarınızla, sizin gönlünüze teşekkür ediyoruz. Allah onların sayılarını artırsın. siz olmasanız, biz hakikaten ciddi manada mağdur olacağız, şu bu olacağız gibi dualar alıyoruz, takdirlere alıyoruz. (Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)

1.19. Kamusal Sosyal Yardım-Muhafazakâr Yapı-Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin önemli özelliklerinden biri, muhafazakâr bir siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılanma içerisinde oluşmasıdır. Bunu besleyen ve pekiştiren çeşitli etmenlerden söz edilebilir. Öncelikle kamusal sosyal yardımların topluma sunuluş tarzı⁴¹⁴, bu sunuluş tarzının algılanma biçimi ve yoksulların bu sunuluş tarzı karşısındaki davranış örüntüleri, sosyal yardım rejiminin içerisinde gerçekleştiği muhafazakâr yapıları ve sosyal yardım rejiminin muhafazakâr karakterini pekiştirmektedir.⁴¹⁵ Bununla birlikte, kamusal sosyal yardımlara yön veren

⁴¹⁴ Burada sunuluş derken, dağıtım ile arasında var olan ve daha önce yaptığım ayrımı anımsatmak isterim. Sunuluş derken dağıtımın ötesinde, dağıtımı da kapsayıp aşan bir biçimde, sosyal yardımların belirli söylem, ideolojik ve ilişki setleri içerisinde topluma sunulma/aktarıma tarzını kastediyorum.

⁴¹⁵ Bunun çeşitli boyutları bu çalışmanın gerek alan araştırması gerekse diğer bölümlerinde tartışılmaya çalışıldığı için burada ayrıca ayrıntılandırılmayacaktır.

siyasal yönetimin muhafazakâr kimliğinin de sosyal yardımların artışında önemli dinamiklerden biri olduğuna işaret edilmektedir. Bir vakıf uzmanı da bu görüştedir:

Son on yılda bu iktidar döneminde hem oy kaygısıyla hem de iktidarın temel mantalitesi nedeniyle biraz daha geleneksel, biraz daha bu şeylere yardım konusuna geleneksel ve dini perspektiften baktıkları için yardımlar çoğaldı. **(Vakıf uzmanı)**

Örneğin yardımların, iktidar tarafından bahşetme pratiği çerçevesinde veriliyor algısı yaratılmasının yanında, kimi belediyelerin Ramazan Bayramı'nda, Ömür'ün ifadeleri ile “orucun içinde” verdiği yardımlar ve vakıf uzmanlarının hane ziyaretleri sırasında karşılaştığı muhafazakâr yönelimli karşılıklar (dinsel içerikli teşekkürler, “ben de az önce namaz kılıyordum” cümleleri, vs.) buna örnek olarak verilebilir. Vakıf uzmanları deneyimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

Özellikle mesela inceleme sırasında Allah, din şeylerini çok fazla vurgulama. İşte ben namaz kılıyordum, az önce ya da işte Bismillah falan. İşte “Allah sizden razı olsun.” Bunları baya kullanma oluyor gerçekten. **(Vakıf uzmanı)**

Alanda somut olarak şöyle bir şey var. İnanç herksin kendi özelinde bir şeydir; ama bir yere gittiğinizde normal hayatında Kur'an-ı Kerim'i eline almamış bir vatandaş, siz eve gittiğinizde size Kur'an-ı Kerim'i görebileceğiniz bir yere koyuyorsa ya da Kur'an-ı Kerim'i açıyorsa ben bu yardımın inanç özelinde gittiğinin en büyük kanıtıdır bu derim ya da hiç... **(Vakıf uzmanı)**

Belirli bir yardımın, Ramazan Bayramı'nda yapılması, hane ve toplumun yaşam tarzı açısından anlam taşıyabilir. Ayrıca sosyal yardımların muhafazakâr/dinsel yönünü göstermesi açısından anlamlıdır. Bu da Türkiye'de sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının ideolojisi ile gösterdiği uyumu açıklamaktadır. En azından alıcılarda bu yönde bir etki yaratması çerçevesinde, muhafazakâr değerlerin kamusal sosyal politikanın bir parçası olarak, sosyal yardımlar çerçevesinde yeniden üretildiği söylenebilir.

Artış gösterdiği dönemler bu tür STK'larda ramazan ve kurbandır. Ramazan yılın 11 ayına eşittir, bir aylık ramazan yılın 11 ayına bağış noktasında eşittir. Kurban da kurban dönemi olduğu için, eğer kurban kesim organizasyonu yapıyorsanız. Kurum olarak böyle bir organizasyona girmişsiniz. Orada da bağış yüksek olur. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Türkiye'de sosyal yardım rejimi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar yanında, iktisadi yapılar içerisinde oluşmaktadır. Bunun çeşitli boyutlarından söz edilebilir. Öncelikle, bu çalışmada ilk bölümlerde ve devamında kuramsal düzlemde açıklamaya çalıştığımız üzere, sosyal yardımlar, tarihsel olarak kapitalist birikim ve sermaye birikim rejimlerinin farklı evreleri ile eklemlenen bir toplumsal düzenleme tarzı niteliği taşımaktadır. Bu haliyle, doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmamakla birlikte, emek gücünün ve haneninyeniden üretimi ve denetimi

bakımından, kapitalist üretim noktasının düzenlenişine dahil olmaktadır. Böylelikle, tarihsel ve güncel bir iktisadi yapı ile birleşme özelliği sergilemektedir. Ancak Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yapısal ve işlevsel bir biçimde oluştuğu ve aynı zamanda da var ettiği iktisadi yapı ile olan ilişkisinin çözümlenmesinin, sadece kapitalist birikime ait ve sermayenin değerlendirme alanlarına dönük genel tarihsel esaslar ve hakim sermaye birikim rejimi bakımından yapılması eksik olacaktır. Bu anlamda, ekonomi politik bir perspektifin Türkiye’de sosyal yardımların çözümlenmesine ilişkin yaklaşımı, sosyal yardımların, politik ve ekonomik ayaklarını birleştirdiği oranda, sermaye için bir değerlendirme alanı olarak sosyal yardımlar etrafında oluşan sermaye birikiminin siyasal karakterine de işaret etmek zorundadır. Erder ve İncioğlu’nun (2008: 22) belirlemeleri şöyledir:

(...) başlangıçta, ‘muhtaçlara yardım’ biçiminde gelişen ‘sosyal belediyeçilik’ uygulamaları, bir taraftan parti yandaşı olan ve çeşitli konularda üretim yapan geniş tabanlı ‘yeni kentli girişimciler’den erzak, giyecek, yakacak, gıda, kırtasiye, çanta gibi alımların yapılmasını sağlayarak kendi aralarında dayanışmayı sürdürmekte, diğer taraftan bu yardımların dağıtıldığı ‘yoksul’ grupların oy desteğinin devamını sağlamaktadır. Dolayısıyla, ‘sosyal belediyeçilik’ olarak kurumsallaşan bu ‘satın alma-dağıtma’ faaliyetleri, parti, geniş tabanlı yeni zenginleşen iş adamları ve yoksul kitlelerin, yeni bir ‘saadet zinciri’ içinde birlikteliklerini sürdürmelerine katkıda bulunmaktadır.

Alan araştırmam sırasında, kimi vakıflar ve belediyelerden verilen gıda çekleri ile belirli marketlerden alışveriş yapılabilindiğini öğrendim. Örneğin, görüştüğüm bir vakfın 4 ayda bir verdiği gıda çeki ile (...) market’ten alışveriş yapılabiliyordu. Bunun dışında, belediye ve vakıf gibi başka kurumların verdiği çeklerin kullanılabildiği marketlerin çeşitli siyasal bağlara sahip olduğu biliniyor, en azından iddia ediliyordu.⁴¹⁶ Örneğin, Huriye, bir siyasal parti dolayısıyla aldığı yardım için, *“İstanbul’da kadın kollarının vermiş olduğu çek vardı. Çeki alıyorsunuz ve ama onların belirlemiş olduğu markete gidiyorsunuz. (...) üç market, onların belirlemiş olduğu marketlerden alıyorsunuz”* diyerekbu noktaya işaret ediyordu. Bu da çekler ve genel olarak yardımlar üzerinden gelişen sermaye birikiminin siyasal karakterine ilişkin bir fikir veriyordu. Böylelikle, çek sistemi üzerinden, belediyelere yakın iş çevrelerinin sermaye birikim kanallarının açılması ve sosyal yardım rejiminin sermaye birikiminin güncel siyasal eğilimleri ile ilişkilenen doğası da kendisini gösteriyor.

⁴¹⁶ Bu noktada, örneğin görüştüğüm bir belediyenin, verdiği gıda çekleri ile iki marketten alışveriş yapılabiliyordu. Bu marketlerden birinin hükümet ile olan siyasal yakınlığı kamuoyunda zaten söz ediliyordu. Diğer marketin adını ilk defa duymakla birlikte, belirli bir internet araştırmasının ardından, Yönetim Kurulu Başkanının, muhafazakâr yönemli bir düşünce kuruluşuna üyelik bilgisi, bu kuruluş ile aynı addaki bir özel üniversitedeki Mütevelli Heyeti üyeliği, buradaki temel iddiamı güçlendiren olgular olarak söylenebilir.

Belediye yardımları, satın alma-dağıtma, bağış ve çek sistemlerinin⁴¹⁷ merkezinde durduğu sermaye birikiminin siyasal karakteri⁴¹⁸, yardım dağıtımının yoğunlaştığı zaman aralıkları⁴¹⁹ bakımından, sosyal yardım rejiminin genel siyasal ve ideolojik karakteri ile de uyumludur. Belediyelerde yaptığım görüşmelerde, yardım dağıtımının özellikle Ramazan aylarında yoğunluk kazandığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu dönemlerde aynı zamanda, hayırsever sermaye sahiplerinin, çeşitli marketler üzerinden, belediyelere bağış yoluyla gıda kolileri gönderdikleri de anlatılmıştır.⁴²⁰ Böylelikle, bir yandan belirli siyasal bağlara sahip firma sahiplerine⁴²¹ yardımlar temelinde yeni sermaye birikim kanalları açılırken diğer yandan ise, sermayenin hayırseverlik faaliyetlerinin Türkiye’de sosyal yardım rejiminin önemli bir bileşeni olacak şekilde açığa çıktığı ve arttığı söylenebilir. Öte yandan, Ramazan ayında yardım almanın dinsel çağrışımları ile belediyeler ve siyasal iktidar ile yoksullar arasındaki bağ, yine yardımlar temelinde muhafazakâr bir tarzda kurulmaktadır. Bu tarzdaki bir bağın, aynı zamanda sermaye birikimi ve kapitalizmin devamlılığının, toplumsal düzlemdeki garantisi ve temeli olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin bir tarafı zenginleştirirken diğer tarafın ise yaratılmış yoksulluğunun çitasını yükselten bir boyutu olduğu belirtilmelidir.

Kamusal sosyal yardımların yerel yönetim ayağının, muhafazakar yapı ve özel sektör ile eklemlenmesi, bağışlar üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Örneğin, Çankaya Belediyesi’nin ÇAYED adlı derneği ile yaptığım görüşmede, Ramazan bayramından önce derneğe, çeşitli büyük marketlerden ramazan paketleri gönderildiği ifade edilmiştir.⁴²² Marketler, ÇAYED’e bağış yapıyor ve bunun karşılığında bağış

⁴¹⁷ Alan araştırma sırasında, ileride anlatılacağı üzere, yardım alıcıların aynı yardımdan çok, yardımı nakdi ve çek biçiminde istediklerini öğrendim. Yardım alıcıların çek isteği, çek etrafında oluşan sermaye birikiminin siyasal karakterini pekiştiren bir unsur olmaktadır. Böylelikle, yardım alıcıların çek biçimindeki yardımı daha fazla beğenmeleri, aynı zamanda, bir parçası oldukları, yardım verme biçimi-hayırseverlik-sermaye birikimi-zenginleşme-yoksullaşma ilişkisini besleyen bir dinamik olarak belirlemektedir.

⁴¹⁸ Bu olguya, görüştüğüm bir belediye çalışanı, “çek de bir nevi rant oldu” ifadesi ile açıklık getirmektedir.

⁴¹⁹ Burada Ramazan ayı kastedilmiştir.

⁴²⁰ Bu tür hayırseverlik faaliyetlerinin, belediyelerde yönetime seçilme amacı ile de kullanılabildiği belirtilmektedir. Örneğin, görüştüğüm bir belediyede, seçim süreçleri öncesinde kimi belediye meclis üyesi adaylarının belirli bir market üzerinden yardım bağışında bulunduğu anlatılmıştır.

⁴²¹ Alan araştırma sırasında, siyasal bağlara sahip firma/market sahiplerinin, yardım alıcılara gıda çeki veren belediyenin bağlı bulunduğu ilçeye bağlı bir devlet kurumunun bürokratu ya da eski bir belediye meclis üyesi olabildiği anlatılmıştır.

⁴²² Bu noktada, ÇAYED görevlisi bu süreçle ilgili kişisel dikkat çekici bir deneyimini de paylaştı. Buna göre, muhafazakâr yönelimi ile bilinen bir marketten verilen yardımın büyüklüğü, yardımın dağıtılacağı yerel yönetime göre değişiklik gösteriyor. Anlatılana göre, yardımlar bu markette 1, 2, 3, 4 şeklinde kategorilere ayrılmış durumda ve derneğe verilen yardım, genellikle 1 ve 2 numara değil, daha

makbuzu veriliyor. Bunun dışında, ÇAYED’e bağışta bulunan kişi ve firmalar da bu tür yardımlardan satın alıp gönderebiliyor. Bu gönderimler, derneğe destek olan çeşitli firmalar, vs. aracılığı ile gerçekleşiyor. Ayrıca, bu ilişki ağı üzerinden özellikle ÇAYED’e ramazan ayında gönderilen “Bereket/Bolluk Paket” örneklerinde olduğu üzere, belirli firmaların reklamının yapıyor oluşu da dikkat çekmektedir. Ramazan Bayramı dönemlerinde yardım dağıtılması, kurumun yapısından bağımsız olarak, yardım alıcılarda muhafazakâr bir algı ve bilinç oluşumunu besleyecektir.

Yardım alıcıların bir bölümünün de konuyla ilgili bir fikir ve kanaat sahibi olduğu söylenebilir. Görüştüğüm kişilerden bazıları, özellikle Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin dağıttığı yardımların, ihale usulü ile belirli bir firmalara verildiği yönünde görüş bildiriyorlardı. Bir başkası, bu yardımların belirli firmaları zengin etme amacı ile yapıldığını ifade ediyordu. Bu noktanın farkına varmış olan yardım alıcıların görüşleri şöyle özetlenebilir:

Bu dedim ya ben sana, anlaşmış olduğu müteahhitlerle ihale, adam şart koşuyo, mesela ihaleye verdiyse, sen bu gıdayı halkıma vereceksin. (...) Belediye vermiyor, bu gıdayı belediye adı altında veriliyor. Bunu ihaleye vermiş olduğu kişiler veriyor. (...) Saten bunu Melih Gökçek gendisi söyledi zaten. **(Bekir)**

Tabii, o satan kişi köşeyi dönüyor. Senin malını satıyor para yapıyor. Bu yandaş diyor bak bunu yapan. Benim adamımdır, bunun malı kalmasın, çöpü atılmasın. İhaleden alayım, millete dağıtayım. Yarın mahalli idareler seçiminde işte işim iş. **(Hüseyin)**

1.20. Çocuk Sayısı ve Aile Temelli Yardım

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin yardımı alan birim bakımından, kurumsal açıdan kişi ve esas olarak hane, sosyolojik olarak ise, aile temelli olarak yapılandığı söylenebilir. Bu yapılanma, sosyal yardım rejiminin etrafındaki siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara içkin, güçlü bir aile vurgusu söylemi ile bütünsellik arz etmektedir. Bu olgu, görüştüğüm bir ilçe belediyesi görevlisinin “*Aile olmak zorunda. Bir yerden gelmişsin, ev kiralamışsın, sana yardım olmaz. Aile bütünlüğü olması gerekiyor. Süreklilik olması gerekiyor*” sözlerinde karşılık bulmaktadır. Bunun yanında, “aile olma” gereğinin, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ihtiyaç tespiti ve hane incelemesi süreçlerinde, doğrudan ya da dolaylı bir kriter olarak işlev gördüğü söylenebilir.

küçük bir kutu olan 3 numara oluyor. Dernek görevlisine göre bu, “kazanın dibini sıyırmak” anlamına geliyor. 1 ve 2 numaralı büyük koliler ise, “kendilerine yakın olan”lara veriliyor. Özellikle de Büyükşehir Belediyesi’ne verildiği söyleniyor.

Bu söylenilen, kamusal ve özel yardım kuruluşlarının, evlenmemiş ya da boşanmış kadınlara dönük yardım kararı vermekte daha esnek davranması ile çelişki arz etmemektedir. Burada kastedilen evli olmayan; ama birlikte yaşayan bir çiftin yardım almasının güçlüğüdür. Alan araştırmam sırasında bu noktaya ilişkin bir gözlemim de oldu. Bu şekilde yaşayan bir çiftin evine, hane incelemesi için gittiğimizde, vakıf uzmanının, bana dönük sarf ettiği, “gayrı meşru ilişki yaşıyorlarmış” şeklindeki sözlerinin, tekil gibi gözükmekle birlikte, kamusal ve özel sosyal yardımın çalışma tarzı açısından bir eğilimi yansıttığı görüşündeyim. Dolayısıyla, Türkiye’de sosyal yardım rejimi açısından evlenip, aile olmayı zorlayan bir yapıdan söz edilebilir.

Alan araştırmam sırasında, çocuk sayısındaki artışın, hanenin sosyal yardım alma olanağını güçlendiren bir yapıya sahip olduğunu da gözlemledim.

Daha yeni evliyim mesela, bir karı bir kocayım, önce bana yardım vermediler. İşte bir karı bir kocasın, geçinemiyor musun, karnını doyuramıyor musun dediler. Bana yardımı uygun görmediler. Ne yaptım, birinci çocuğumu doğurdum, çocuklar olmaya başlayınca tamam, ondan sonra yardımlarımızı onayladılar, başta onaylamadılar. Karı kocasın geçinebilirsin, yemen içmen zaten az olur. Çocuklar olduktan sonra, yardımlarımı onayladılar. (Ahu)

Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin, daha fazla çocuğun varlığı ile sosyal yardımın miktarının ilişkilenen yapısı ile daha fazla çocuk yapmayı teşvik ettiği söylenebilir: “Benim komşum beş çocuk yaptı ve benden iki yaş küçük. Nedenini sorduğum zaman, devletten biraz daha para alabilmek. (...) öyle dediği zaman, ben böyle afallıyorum.” (Ahu)

1.21. Vakıf Personeli

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde, kamusal sosyal yardımın vakıf ayağı içerisinde görevli olan personele ilişkin de kimi noktaların altını çizmek gerekmektedir. Vakıflarda, Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi ve Büro Görevlisi olmak üzere iki tür istihdam alanından söz edilebilir.⁴²³ Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlilerinin istihdamında 4 yıllık yükseköğretim kurumlarından mezun olmak, sosyal iletişim becerisine sahip olmak ve belirli bir KPSS puanına sahip olmak gerekmektedir. Vakıf Mütevelli Heyetleri, gereksinim durumunda, vakıf personeli istihdamında, yükseköğretim kurumu mezunlarını, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Eğitim Fakülteleri ile Sosyoloji, Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik,

⁴²³ Bu çalışmada sözü edilen vakıf görevlisi, Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi’dir.

Halkla İlişkiler, İletişim ve Sosyal Hizmetler Bölümleri ile sınırlandırabilmektedir.⁴²⁴ Vakfa personel alımı bir mülakat eşliğinde gerçekleşiyor. Vakıf personeli, kadrolu değil, sözleşmeli olarak istihdam edilmektedir. Alan araştırmamı gerçekleştirdiğim sırada, Türk-İş’e bağlı Koop-İş Sendikası’nın vakıf personelini örgütlenme faaliyetleri Türkiye genelinde devam ediyordu.⁴²⁵

Vakıf faaliyetleri açısından dikkat çeken bir diğer durum, farklı yardım türlerinin vakıf bünyesinde toplanması eğilimi ile birlikte, vakıfların iş yüklerinin artış göstermiş oluşudur. Bir bakanlık uzmanı, “*Her yeni yardım programı onlar için bir iş yükü*” demektedir.

Vakıf faaliyetleri için yeterli sayıda istihdam yaratılmamış oluşu, en önemli şikâyet konuları arasında yer almaktadır. Ankara’nın ve Türkiye’nin en büyük ilçelerinden birinde görev yapan bir vakıfta çalışan bir uzman bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Sayı olarak şu an yetersiz durumdayız. Dolayısıyla yardıma başvuran sayısı da diğer ilçelere göre daha fazla ve biz bu yardım başvurusunda bulunan insanların hepsinin evine gidip de onlarla yaşadıkları yerde görüşmek durumundayız. (...) Sayı olarak yetersiz kalıyoruz. Çünkü çok fazla sayıda başvuru oluyor. Çok fazla mahallemiz var ve bir, iki hafta kadar süreyle insanları bekletmek durumunda kalıyoruz. Çok acil ihtiyacı olan insanlar oluyor. Kimisi gelip burada dillendiriyor. Biz onun işini hızlandırıyoruz; ama çoğu zaman gerçekten ihtiyaç sahibi olan insanlara ulaşamıyoruz. O yüzden anında müdahale edemiyoruz. (**Vakıf uzmanı**)

Vakıf personeli ile söylenmesi gereken noktalardan biri nicel boyut ile ilgili ise, diğeri de, görevlilerin nitelik boyutu ile ilgilidir. Vakıflarda, Sosyoloji, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ve Sosyal Hizmet bölümleri mezunu istihdam etme eğiliminin güçlendiği söylenebilmekle birlikte, bu eğilimi vakıfların geneline yaymak mümkün değildir. Bir bakanlık uzmanının verdiği bilgilere göre, vakıflarda konuyla ilgili olmayan lise mezunlarını da içeren meslek elemanları çalışabiliyor; pek çok vakfın bu şekilde olduğu belirtiliyor. Bir vakıf uzmanı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

Bence nitelik açısından çok yoksunlar. (...) Türkiye’de ne yazık ki makine mühendisleri, kimya mezunları, biyoloji mezunları tamamen alanları olmamasına rağmen bu alanda çalışıyorlar ve karar veriyorlar, insanların yardım alıp alamayacağına. (...) Titiz bir eleme ya da işe alma sürecinden söz edilemez. Çünkü her vakıf alacağı personelin özelliklerini kendi belirliyor. Eğer mütevelli heyet kafasında alacağı personeli belirlemişse önceden özellikleri ona göre açıyor. Mesela a kişisi işte diyor şuradan mezun olmak, şunları yapmak, şu sertifikaya sahip olmak, şu bir zaten kişinin adını söylemedikleri kalıyor. (**Vakıf uzmanı**)

⁴²⁴ Öte yandan yine gereksinim duyulması halinde, Mütevelli Heyeti tarafından, yabancı dil bilmek, işaret dili bilmek ve bilgisayar programları kullanabilmek gibi özel şartlara sahip olma şartı da getirilebilmektedir.

⁴²⁵ Vakıflarda imzalanacak toplu iş sözleşmesi, İşletme düzeyinde olacaktır. İşletmenin Ünvani ise, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüne Bağlı İl ve İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’dır. Vakıflar 10 Numaralı işkolunda faaliyet göstermektedir.

1.22. Kurum Personelinin Yardım Alıcılara İlişkin Gözlemleri-Yardım Alıcıların Davranışları ve Algılanma Biçimi

Yardım alıcıların vakıf ve hane içerisindeki davranışları ve kurum temsilcilerinin yardım alıcıları algılama biçimi, sosyal yardım rejimi altında, devlet ve yoksullar arasındaki bir ilişki biçimi olarak gerçekleşmekte ve sosyal yardım rejimini var eden etmenlerden biri olarak belirmektedir.

Yardım alıcılar, en baştan ya acıma nesnesi ya da potansiyel yalan-yanlış beyanda bulunan, devletin kaynaklarını çarçur etme potansiyeli taşıyan, adlı adınca potansiyel “yalancı” olan kişiler olarak görülebiliyor. Bu anlamda, sürekli olarak her adımda söyledikleri doğrulanmaya muhtaç varlıklar olarak kodlanıyordu. İki vakıf uzmanının deneyimleri şu şekildedir:

Mesela dün gittiğim bir ailedeydi. Yardım almak için bizi kandırmaya çalışıyor. Bu çok fazla oluyor mesela. (...) çocuklara aynı davranışı gösteriyorlar. **(Vakıf uzmanı)**

Çocuklar da onlara uyarak, hatta onlardan daha fazla yalan söyleyebiliyorlar, yalan, çelişkili beyanlarda bulunabiliyorlar. bir 15 yaşındaki bir kız annesinden daha fazla mesela dün bana yalan söyledi. (...) Bu da sık karşılaştığımız şeylerden. mesela o kız da bence ilerde yine gelecek sosyal yardımlaşma vakfına. **(Vakıf uzmanı)**

Vakıf görevlilerinin, müracaatçıların duygu durumları hakkındaki yorumları da hayli ilginçti. Onlara göre, kişinin ağlaması, kendisini acındırmak içindi ve vakıf görevlisini etkileyebilmek için ağlıyordu. Örneğin, görüştüğüm bir vakıf uzmanı,⁴²⁶ vakıfta geçen 8 yılın ardından, muhtemelen çalışmış olduğu vakfa başvuruda bulunanların özelliklerinin de etkisi ile acıma duygusunun azaldığını anlattı. Bunun mesleki bir deformasyon olarak yorumlayabiliriz.

Bir bakanlık uzmanı, “hiç kimse kalkıp da, hep ihtiyacı olmasa burada dilenir mi?” diye soruyor; ancak “bu durumu suiistimal eden, biraz hor kullanan”lar da olduğunu söylüyor. Uzmanın anlatımlarına göre, yardım almayı alışkanlık haline getirip, “kendi kendini tembelliğe sevk eden insanlar” bulunuyor; ama bunun geneli yansıtmadığı ifade ediliyor. Bir diğer vakıf uzmanı ise, bu konuda daha genel yargılara sahip gözüküyor:

Çalışma eğiliminden daha çok çalışmama eğilimi var. (...) hiçbir sağlık problemi yok; ama çoğu zaman bahanele sağlık problemleri üretebiliyorlar. İşte bel fıtığım var çalışmam. Böbrek rahatsızlığım var, çalışmam. Bahane çok. Hepsisi de bu tür bahanelerin ardına sığınıp çalışmıyor. **(Vakıf uzmanı)**

⁴²⁶ Aynı uzman, kendisi ile görüşmeye başlamadan önce, kendisine kızmamamı, gerçekleri söyleyeceğini belirtmişti.

Yardım alıcılarında vakıftaki davranışları değişiklik gösteriyor. Buna göre, yardımı hakkı olarak görüp, verilmediği zaman, bunu talep eden ve kimi zaman şiddet ve hakaret boyutunda tepkiler gösteren başvuru sahiplerine de rastlanıyor. Ancak bunun yanında, vakfa gelse de utanan ve çekinen insanlar da bulunuyor. Bir bakanlık uzmanının, “çoğu insanda yardım almanın bir utanç durumu” olduğunu ileri sürüyor; ancak “bir süre sonra insanların bunu normal bir durummuş gibi” algılayabildiklerini belirtmiştir. Bu algılama biçimi, sadece genel olaral yardımlar ve yardım almakla kurulan bir ilişki biçimi olarak değil, vakıfla kurulan bir ilişki biçimi olarak da deneyimlenmektedir:

Onlar kendini hak olarak görüyor. Çok nadir buraya ezilip daha doğrusu şöyle diyeyim, ilk başvuruda utanıyorlar, gelirken buraya. (...) İlk geldiklerinde utanıyorlar. İkinci geldiklerinde bu duruma birazcık daha alışıyorlar, bakıyorlar ki çok da kötü bir şey değilmiş, buradaki insanlar da zaten kötü davranmıyorlar. Sonraki geldiğinde daha bir açılmış saçılmış halde, bu şey anlamında, böyle daha rahat, özgür bir şekilde geliyorlar. kimliği önümüze atıyorlar mesela benim buyum vardı, şuyum vardı. **(Vakıf uzmanı)**

Kendilerini böyle çok ezik, aşağı durumda görmüyorlar. Aksine biz onların çalışanlarıyız, onların her dediklerini yapmak zorundayız, onlar bu yardımları hak eden kişiler ve biz ona göre davranmalıyız. Böyle görüyorlar. şunu bile uydum ben ve çok güldüğüm bir şeydi. Siz bizim vergilerimizle maaş alıyorsunuz. Ben de dedim vergi veriyorsanız burada ne işiniz var. Bunlarla da karşılaşabiliyoruz. **(Vakıf uzmanı)**

Bir kere kendi içinde bulundukları durumu aşırı abartma gibi bir huyları var. Tamam, insanlar gerçekten muhtaç durumda olabiliyorlar; ama bunu daha fazla ajite ederek daha fazla yardım alacakları mantığı var onlarda ya da daha fazla özel ilgi gösterileceği, işlerini daha herkesinkinden daha fazla hızlandırılacağı yönünde bir algı oluyor yardım alıcılarda ve her geldiklerinde sorunlarını daha fazla ajite ediyorlar. (...) İçinde bulundukları durumu kendi algıları ilerisinde çok fazla büyütüyorlar. **(Vakıf uzmanı)**

Bir vakıf uzmanı ise, çok fazla yoksulluk olmadığını, yoksulluk algısının değişim gösterdiğini ve vakfa gelenlerin çoğunlukla gerçekten yoksul olmayan insanlar olduğunu ileri sürüyordu. Vakıf uzmanı, gittiği evlerden ve gözlemlerinden, çok fazla yoksul insan göremediğini söylüyor, hanenin olumsuz koşullarını ise kültürel etmenlerle açıklıyordu. O halde “yoksulluk nedir?” sorusunun yanıtı da vermek gerekiyor. Vakıf uzmanı, bu sorunun yanıtını, “arabası olmamak” şeklinde veriyor.

Ben çok fazla yoksul insan olduğunu düşünmüyorum. şuan açlık sınırında olan insan olduğunu düşünmüyorum. (...) Çok fazla yoksul insan ben gittiğim evlerden bildiğim kadarıyla göremiyorum. (...) Çünkü zaten birçok kurum var, eğer o noktadaysa insanların başvurabilecekleri birçok kurum var. Yoksulluk algısı değişiyor. Çünkü şöyle, eskidenşeye bakılırdı, evi kötüyse, pisse, yoksuldur diye düşünüyordu; ama ben şuan mesela çok çok iyi evlere gidiyorum; ama çok yoksul insanlar görüyorum. zamanında evet, durumlar çok iyiymiş, almışlar, kendileri eşyalarını almışlar; ama şu an mesela çok yoksul olan insanları görüyorum. (...) şimdi daha çok arabası yoksa yoksuldur. Türkiye’de birazcık ona dönüşüyor gibi geliyor bana. Evi çok berbat durumda olan, eşyası olmayan insanların da genellikle kültürel alışkanlıklarından dolayı öyle yaşadıklarını görüyorum. (...) Buraya gerçekten ihtiyaç sahibi insanlar da geliyor. Ona haksızlık yapamam. Gerçekten çıkış kapısı olmayan, hiçbir şekilde

çalışabilir durumda değildir, ne bileyim eşi vefat etmiştir mesela bayanın, eşinden hiçbir geliri kalmamıştır ve son nokta gerçekten burasıdır, vakıftır. O insanlar gerçekten yoksul insanlar. Ama genellikle şey oluyor. Burayı sadece ek bir gelir, eve ek bir gelir olsun diye gelen insanlarla kaplı görüyorum burayı; ama tabii ki de ihtiyaç sahibi insanlar çok fazla var. **(Vakıf uzmanı)**

Bir an için bunun bu şekilde olduğunu düşünsek bile, ihtiyacı olmayan insanların vakıftan yardım alma çabasını, yine insanların kendi geliştirdikleri değil, Türkiye'nin sosyal yardım rejimi altında bilinçli olarak yaratılan ve beliren bir davranış ve yönelim olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kurum personelinin yardım alıcılara dönük algısında, yoksulları potansiyel suçlu bir toplumsal kesim olarak görme eğilimi de bulunmaktadır. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, “bu aile bu yardımı vermezsek, Allah muhafaza atıyorum, kriter olmayabilir, bu aile kötü yola düşecek” derken, bir vakıf uzmanının görüşleri şöyledir:

Mesela beş çocuklu bir aile var. Altıncıya hamile kadın, dar gelirli, yardım için başvurmuş. (...) Diğer vakıflar ilgilenmez. (...) Anne bilmiyor, dokuz da doğuracak, on da doğuracak. Ama ben onun artık maddi imkânları ölçüsünde durması gerektiğini söyleyebiliyorum gönül rahatlığıyla, çünkü yapmam gerekiyor. Ben o eve gittiysem, orada bir sorun tespit ettiysem, onu çözüp çıkmalıyım. (...) benim orada müdahale etmediğim bir sorun, yarın bir gün benim, sizin, başkasının karşısına başka bir sorun olarak, hırsız olarak, gaspçı olarak, cinayet olarak çıkacak. O yüzden, benim çocuklara, o aileye müdahale etmem lazım. **(Vakıf uzmanı)**

1.23. Yardımların Nitelik ve Kalitesi

Dağıtılan yardımların niteliğinin Türkiye’de sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde önemli başlıklardan biri olduğu görülmektedir. Kömür yardımı, vakıf ve belediyeden birlikte geldiği durumlarda bir hanenin kışı çıkarmasını sağlıyor. Yardım alıcılar, “*Ev büyük, kömür de tez yanıyor geçiyor. Dermanı yok*” **(Burhan)** ifadesinde görüleceği üzere, vakfın kömüründese (beyaz torba), büyükşehir belediyesinin kömürünün (yeşil toba) daha çok dayandığını belirtiyor. Dağıtılan yardımların nitelik düzeyinin düşüklüğü, görüşmelerim sırasından sıklıkla şikâyet edilen durumlardan biri idi. Yardım alıcıların belirttiğine göre, gıdalar,⁴²⁷ makarnalar başka olmak üzere son derece sağlıksız ve yenmiyor. Koliden çıkan, makarna, zeytin, helva, reçel türleri, nohut, peynir gibi gıda malzemelerinin çok yenmediği

⁴²⁷ Dağıtılan kimi gıdaların fotoğrafları için bkz. EK 13. Yardım fotoğrafları incelendiğinde, dağıtılan kimi markalara benzer isim ve biçimsel olarak pakette, markaların piyasada satıldığı görülebilmektedir. Örneğin, “Yayla” bunlardan biridir. Böylelikle, dağıtılan markanın ismi ve paketin biçimi üzerinden, markette satılan “iyi” gıdanın mutfığa girdiği ve kullanıldığı algısının oluşabilme ihtimali düşünülmelidir.

söylenmiştir.⁴²⁸ Hatta içlerinden biri, verdikleri helva nedeniyle, helvadan soğudunu ifade etti.

Galitesi çoh da iyi değil. Mesela maharnası suyun içinde eziliyo, dağılıp gidiyo, bakkalın maharnasıyla, ikisini bir pişirmiş olsan, bakkalın maharnası süper.⁴²⁹ (Zehra)

Reçeli söyledim, numuneliğini de gelip alın dedim, ama kimse almadı, gelip de bahmadılar bile. Hele bir nohut yenmiyor, nohodu kesinlikle atıyorlar. (...) yardım yapıyorum diyor, ama bir kurdele makarna koy. Bir kurdele makarna koy da bileyim, hiçbir kurdele makarna yoh. Kimsenin yemediği, bakkallarda kalan şeyler. Bir de kanalizasyon borusu, affedersiniz, özür dilerim su borusu gibi makarnalar geliyor, goca goca onlardan geliyor. Buradaki insanlar yemez, buradaki insanların yiyeceği en çok yediği gurdele maharnadır. Bir tane de ondan koy, çubuk makarna koy. (...) Çoh seviyor buranın insanları. Çünkü mantıya benzer o, böyle yoğurda katarsın. Bu kıvrım, yuvarlak makarna, hakkatten su borusu gibi. Yenecek gibi bir şey değil çünkü. Hele reçel, bozulmuş, artık tamamen bozulmuş, insan bir kere bakar ya, çocuk bile yemez görse. (...) Yüzde 90 öyle. (...) Büyük bir şirketle herhalde anlaşma var. Nohut hiç yenmiyor, inan tavuk yemiyor nohodu. Bışmıyor, yenmiyor. (...) Yemiyor, hayvan bile yemiyor. Gene de zor galırsah, zaten zor kalıyoruz, geçim yok, iş yok burada. (Ömer)

Helvadan tiksindirdi, aşağıdan helva alırdıh çarşıdan, onu yiyince ne bileyim helvadan soğudum. Helvayı çoh severdim. Helvadan gerçekten soğudum. Ama yenmiyor ki, yine de iyi kötü çoluğun çocuğun önüne koyuyoh mecbur. (...) Tabii mecburluhtan yiyoh. (Emel)

Yohluhtan yiyoh. yesek şekerimiz çıhiyo, helva tüm şeker. Yesek şekerimiz çıhiyo, yemesek aç galyoh, mecbur yiyoh. (...) O şekerin yerine gırmızı mercimek verse ondan iyi. Çorba yapar içerik. (Sabiha)

Gönderilerin yardımların kimi zaman bozuk çıktığı Hüseyin'in "*Reçelin ağzını şöyle bir açtım, pıtır pıtır ediyor. Ekşimiş*" ve Gülten'in "*Gıda diyorlar, neresi gıdaya, yiyince zehirleniyoh*" ifadelerinde görüleceği üzere yapılan şikâyetler arasında idi:

Sadece çayını, şekerini, ondan sonra peynirini, bazen iyi gelirse zeytinini kullanabiliyorsun, diğerleri hiçbir işe yaramıyor, çürümüş. İçinden hatta birini açtım böcek çıktı. (...) Belediyenin vermiş olduğu gıda yardımı. Paketin içinden. pirincin. (...) Kullanamıyor, hele şimdiki gelen gıdayı, makarnasını hiç kimse kullanamıyor. (...) tamamen hamur oluyor, tamamen hamur. İlk kez pişirdim çocuklara, ikisi de çöpe gitti. (...) Zaten çöpçülerin bütün şikâyeti de o, gelen yardımlar hepsi çöpte. (...) Örnek olarak da getirebilirim isterseniz, bir kuru fasulyesi var, inanın simsiyah. Pişirdim, bir haftadır getiriyorum sofraya yiyemiyoruz. (Huriye)

Reçeli bozuh oluyo, helva diyorlar ya, zeytini yenmiyo. Zeytin hiç yenmiyo, küflenmiş çıhiyo, kötü çıhiyo içinde. Reçel bozuh çıhiyor. (...) hep genellikle öyle oluyo, peyniri ekşimiş çıhiyor. Onları öyle şeydiyoh, başka iyi bir şeysi çıhmıyor. (...) Atıyoh, helva falan çıhiyor paket ile, ama gendi görünümü büyük görünüyö, içi iyi değil. (Gülseren)

Peynir hakikaten peynir peynir değil ya. biz ziyan olmasın diyerek, çökelek deriz, çörek deriz onlardan yaptırıyoruz. Tadı kaybolsun da yerik diye, o şekilde yiyoz düşünebiliyor musun. Normalde yediğimiz bu markette satılan peynirlerden falan değildir bunlar. Çok berbat bir peynir diyeyim sana. Zeytin desen, zeytin saten acısı alınmamış, zehir gibi zeytin çıhiyo, reçel desen aynı bozuh. Zaten fazla tüketimi yoh zannettiğime göre. Çünkü tarihlerinden dolayı. (Orhan)

⁴²⁸ Yoksul Yasaları ile günümüz yoksulluğu azaltma stratejileri arasında kavramsal ve pratik bağlar kurarken, Engels'in (1997: 371-371), çalışma evlerinde yaşam koşullarından söz ederken, "yiyecek, en düşük ücretle çalışanın bile çalıştığı sürece elde edebileceğinden daha berbattır" diye yazdığını anımsatarak, bir analojiye başvurmakta bir sakınca yoktur.

⁴²⁹ Zehra, yardım aldığı bir özel yardım kuruluşunun (kendisi Cami Derneği demektir) belediyenin yardımlarına göre daha nitelikli olduğunu ifade etmektedir: "*Caminin yardımı. O daha iyi, galiteli. Galiteli, etimize gadar veriyö.*"

Hatta kimi yardımların çöpe atıldığı sıklıkla vurgulandı.

Ben o yardımı sürekli yiyorsam, bazen de tiksindiğim zaman oluyor, yiyemiyorum, çokları atıyor, görüyorum ben. Atıyor, ekmek veriyor belediye, göstermelik ekmeği alıp, çöpün kenarına koyan var. sürekli aynı gıdalar geliyor. Bir yemeği her gün yiyebilir misin sen? Her gün bir yemek yenmez. Bunun üzerinde bir değişim yapalım veya bunu parasal olarak vatandaşa verelim. Bu kaç lira tutuyor? Bir de bu dağıttıkları şeyler çoğunun tarihi geçmiş, son kullanma tarihi. (...) Üç dört tane, vallahi billahi inanmazlar, atmasaydım, attım. **(Hüseyin)**

Yeni düzeldi, biraz düzeldi, şimdi makarna değişti, önceden hiç yenilmiyordu. O da çoğu çöpe gidiyor. Gelen geri çöpe gidiyor. Ben atmıyorum, ama atanlar çok. (...) **(Özlem)**

Herkes çöpe atıyor, çoğu herkes çöpü atıyor. Dün çöp burada olduğu için biz gözümüzle görüyoruz. **(Burhan)**

Kimileri ise, çöpe atmak yerine, atmayıp daha sonra kullanmak üzere sakladıklarını, köye gönderdiklerini ya da daha fazla ihtiyacı olanlara verdiklerini belirtti kimisi ise, yardımı çöpe atmaya vidanın elvermedini anlattı.

Düşük, ama ihtiyacı olduğu zaman yeniyor, yenmiyo diye bir şey yoh. (...) Atmıyorum, dursun, en azından diyorum mesela parasız kaldığım zaman, gullanırım, niye atayım, atmam. **(Birsen)**

Hiç iyi değil, herhal yiyoh. Beğenirsek yiyoh, beğenmezsek başkalarına veriyoh. (...) Gelen dilencilere falan veriyoh. Atmıyom, ben atmıyom, kapıya gelene veriyom. **(Cansen)**

Lapalaşıyor makarnalar. çok affedersiniz, köpeğin önüne koysanız, köpek bile yemez. Ama bizim gibi böyle nasıl diyeyim, yardıma muhtaç insanlar, bilmiyorum ben onu dökmeye de benim vicdanım el vermiyor. (...) Bazen fasulyeler kurtlu çıkıyor. Ondan sonra pirinç kurtlu çıkıyor, ama bizim gibi insanlar onu çöpe atmaya bile kıyamıyor. Ne fakirler var. onları aklıma getirdikçe, ben böyle çöpe atmaya kıyamıyorum. Yapmıyorum bilemiyorum, israf etmek istemiyorum. **(Ahu)**

Kimi yardım alıcılar ise, yardımların nitelik ve kalitesine ilişkin deneyimleri ile yardım etrafında oluşan hak bilinci ve siyaset algısını birleştirmiş gözükmektedir:

Verdiği gıda yenmiyor, ben helvayı çoh severdim, helvadan tiksindim, peynirden tiksindik, maharnası kötü, hiçbir şeyi kullanılmıyor. Yardımla halkın gözünü boyamasın. Yardım nedirkine, beş gutu ben yiyeceği alsam ne olur, almasam ne olur? **(Gülten)**

Yardım görüyo, ama hiç yardımlardan memnun değiliz. (...) Para verse ondan iyi, istediğimizi alırız. Pirinçlerimiz yaramaz, nohutlarımız yaramaz, fasulyelerimiz yaramaz. (...) bizim burayı önemsemiyorlar, yardım veriyoz diye bizleri kendi gözleriyle görmüyorlar. biz bunları millete verirsek, millet ne olursa yer diyo. Yer diyo, bunlar ne versek yer, yeter ki yardım verelim. **(Gülcan)**

Yardımların nitelik ve kalite bakımından düşüklüğünü, kabullenme eğiliminden de söz edilebilir. Bu kimi zaman dinle denetim altına alınmış gözükmele birlikte kimi zaman da yapılan yardımların nitelikli olmasını beklememeye dönük bir önkabulle birleşmiş durumdadır.

Makarna, yağ, salça, şeker, çay hep kalitesiz şeyler veriyor. (...) Zeytin, helva, reçel ama hepsi kalitesiz şeyler. Veriyor, Allah razı olsun, mecbur yiyorsun, ama kalitesiz veriyor. **(Özlem)**
O yağdan hiç pişman değilim ben, gayet iyi, salçası da güzel, fena değil. Çok iyi kaliteli salça verecek değiller tabii ki de. Allah bilir kaç kişiye veriyorlar. **(Sema)**

Talep oldukça, artmış. Çok fazla müracaat eden olmuş yardım için, gıda için. O yüzden tabii arttığı zaman bu kadar kaliteli şey veremeyecek duruma geldiler. Bence kalite seviyesi ondan düştü, fazla insan. eleseler onları, hakikaten ihtiyaç sahiplerini tespit etseler, bence çok daha kaliteli şeyler yapacaklar. **(Lale)**

Alan araştırmamı yaptığım dönemden önce dağıtılan yardımlarda, öncekilere göre değişiklik olmuştu.⁴³⁰ Yaptığım görüşmeler de bu da gündeme geldi:

Biraz azbuçuh iyi oldu reçel de, vişne oldu. (...) Atatürk'ün devrimleri gibi olmuş, devrim yapmış. (Gülüşmeler) (...) Ne kadar büyük bir değişiklik Allah. (...) Devrim yapmış. (...) Neyi değiştirecek, bu ayva reçeli neyi değiştirecek ki, neyi, ne kadar değiştirebilir ki? İnsanların geleceği reçele mi bağlı? **(Gülten)**

Yardımların nitelik ve kalitesi ile ilgili alan araştırmam sırasında, duyduğum olgulardan biri de, dağıtılan gıdanın niteliğinin semtine göre değişiklik gösterdiği şeklinde idi. Ablası noterde çalışan ve ablasının deneyimini aktaran Huriye'nin anlatımlarına göre, yardımlar bir, iki ve üçüncü kademe olarak bölümlenmiş durumda:

Birinci kademe daha çok Çankaya taraflarında, zengin taraflara verilen gıdalar. İkinci kademeleri daha orta kesimlere, örneğin Boğaziçi ya da Altındağ gibi, Altındağ da gerçi kırsal olarak. (...) İşte buralarda da üçüncü kademeyiz. (...) Büyükşehirin tabii, gene büyükşehir dağıtıyor. Zaten semt semt dağıtıyor, en son buraya geliyor; en son bu taraflara dağılıyor gıda. kalan, en son koliler, yırtık, çoğunluğunu paketleri yırtık, patlak. ablamın zeytini patlamıştı, düşünün tenekenin içindeki zeytin patlamıştı, koliyi kaldıramadık. Her yerinden sular akıyordu. Hatta geçen aldığımız zeytin tamamen kapağını açtım, içinde iğrenç bir koku çıktı, direkt tenekeyle çöpe gitti. (...) Evet mümkün değil, onu ben çocuğumu zehirlemek için açıp da kullanamam. (...) Çöpe koyacağım bir şey için sevinmek de boş oluyor. Açtığım zaman bakıyorum ki, Allah kahretsin gene mi bu diyorum ve yiyemediğim için çöpe koyuyorum. (...)Büyükşehirden makarna bolca, salça, çay, şeker, helva, peynir, zeytin, kahvaltılık bunlar. Ama bunlar hep merdiven altı. Ben sağlığım bozulacak diye de tüketmiyorum.

1.24. Yardım Dağıtımı-Sorunlar: “*Veriyor ama rezil ediyor*”

Türkiye’de sosyal yardımların, topluma ve yoksula sunulmuş tarzı kadar, dağıtım biçimi de bir dizi sorunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu sorunları, katılımcı gözlem yoluyla izlediğim bir kömür (Şehit Cengiz Topel Mahallesi, Mamak) bir gıda (Hıdırlıktepe, Altındağ) olmak üzere iki yardım dağıtımını gözlemi ve yardım alıcılara dönük soru formumda yer alan ayrı bir soru ile de belirlemeye çalıştım.

Her iki mahalledeki yardım dağıtımına ilişkin gözlemlerime dayalı olarak söyleyebilirim ki, yardımın gelmesi ile birlikte, mahallede yaşayan pek çok kişi, özellikle de kadınlar sokaklara dökülüyor. Örneğin, Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde izlediğim yardım dağıtımını öncesinde, sokaklarda neredeyse kimse yokken, bir anda özellikle kadınlar sokaklara çıkıp evlerinin önünde yardım beklemeye ve gelen kömür

⁴³⁰ Yaptığım görüşmelerde bu konuda daha çok yardım alıcıların gözünde oy kaygısı çerçevesinde değerlendirildi.

torbalarını evlerinin önüne yığmaya başladılar.⁴³¹ Yardım önceden belirlenmiş adreslere geliyordu. Yardım almayı beklediği halde, yardım çıkmayanlar ise, söyleniyordu.

Yardım dağıtımı pek çok sorunu barındırmaktadır. Örneğin, Hıdırlıktepe’de gözlemlediğim yardım dağıtımı tam bir keşmekeş idi. Etrafta sürekli bir bağırma, aracın kasası etrafında sürekli bir birikme ve birbirini ezme hali vardı. Listede adını gören, soluğu aracın arkasında alıyordu. Kimisi de listede adına bakmadan, doğrudan arabanın arkasına yaklaşıyordu. Kimisi ise, toplu halde ya da tek tek bir köşede ortalığın biraz sakinleşmesini bekliyordu. Bu kişiler de bir yandan kendi aralarında konuşurken diğer yandan da muhtemelen kime yardım çıkıp çıkmadığına bakıyorlardı. Yardımını alan, diğer kolileri bir köşede topluyor ya da toplamadan sırtlayıp evine taşıyordu. Kısacası ortada tam bir kaos vardı.⁴³²

Yoh ya bana göre bir şey olmaz, ben en son beklerim ya. (...) Ne yapayım, cazgırlık mı yapacağım. (...) Yapıyorlar, o ona bağırıyor, o ona bağırıyor, benimki niye çıkmadı bilmem ne. **(Bekir)**

Çok iztiham oluyo. Sanki ayakkabı kutusunu kapmış gibi kapıyor. **(Ömer)**

Dağıtımda neyle karşılaşmıyon ki. (...) Ne bileyim isim ohuyorlar, gargaşa, galabalık, zor alıyon, hatta gıdaların çalınıyo. (...) O da oluyo, bağırıp çağırıp. Zor şartlarla alıyoh. Zabah erkenden birikiyorlar, bekliyorlar, gamyon gelecek de, liste ohuyacah da, gamyon peşine düşüyon, ismini arıyon, neler neler. Veriyo ama rezil ediyö. **(Emel)**

Bir de bunun alırken ne oluyor biliyor musun, ana baba günü oluyor arabanın başı. Kimin ne aldığı, kimin ne verdiği belli değil. (...) Bu mahallelerin hepsinde var bu. İtiş kakış, o onu tepiyor, o onu kakışlıyor, kavga ediyorlar bilmem, bir hayvanın önüne, vahşi bir hayvanın önüne bir av atarsın da, o ondan, o ondan kıskanır. Aynen öyle yapıyor, bizim milletimiz böyle bir insan. Medeni değiller. **(Hüseyin)**

Yardım dağıtım görevlilerinin davranışları, yararlanıcıları oldukça rahatsız edebiliyor. Hacer, konuyla ilgili olarak, *“İyi davranmıyorlar. (...) Biraz gızmalar oluyor, bazı bir şeyler oluyo. (...) Sıranı bekle, dur, bir şeyler oluyo işte. (...) Yoh, fazla*

⁴³¹ Bu noktada, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün (2010) ve T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü’nün (2013c) Valiliklere gönderilen genelge ve dağıtımlı yazısında, “izdihama sebebiyet verecek toplu kömür dağıtımından kaçınılması, kömür yardımlarının kişi onurunu incitmeyecek şekilde” yapılması yönünde bir uyarı da mevcuttur.

⁴³² Hıdırlıktepe’de yardım dağıtımı için bkz. EK 14. Burada bir not düşmemde fayda var. Hıdırlıktepe, (Yenidoğan ve Çinçin ile birlikte) genel olarak herhangi bir alan araştırması yapmak bir yana, tanıdık bir kişi olmadığı sürece cadde ve sokaklarından özellikle yürüyerek geçmenin bile çeşitli sorunlar yaratabildiği bir mahalle. Mahalle sakinlerinde, özellikle gençlerde, yabancılara karşı derin bir güvensizlik var. Bunda, Yenidoğan ve Çinçin’i de içerecek şekilde, bölgede, uyuşturucu satışının yaygın olmasının etkisi büyük. Öte yandan kentsel dönüşüm kapsamında olan bir bölge olması nedeniyle dışardan gelenlerin, ne için geldiği merak konusu olabiliyor. Bölgenin kentsel dönüşüm kapsamında olması, fotoğraf çekimleri açısından ayrı bir zorluk nedeni oldu. Bu nedenle, Hıdırlıktepe’de yardım dağıtımını yer yer izin alarak yer yer de izinsiz olarak kısıtlı bir biçimde fotoğraflayabildim.

da bağırıyorlar” demektedir. Kimi durumlarda ise, yardım alıcıların yardım arabasının peşinden sokak sokak koşması gerekmektedir. Bu da yardım alıcı açısından hayli sinir bozucu ve gurur kırıcı bir durum:

Yardıma verirken böyle küçümser gibi bahıyorlar. Ben de o işi hiç sevmiyom. (...) Yardımı dağıtanlar. Devlet için demiyom, sonuçta arabayla getirip yardımı vermiyorlar mı, veriyorlar bize küçümser gibi bahıyorlar. Belki siz bizden de küçüksünüz. Ben o işten o işi sevmiyom. (...) Burada da belediye gıdayı gönderdiği zaman, kimlik fotokopisi istemiyorlar mı, kimlik fotokopisini verdiği zaman, (...), gel yardımını al. (...) Arabanın içinde. (...) İhtiyacımız olmasa zaten gidip başvurmayız. Belediyeye gidersin kağıtları verirsın, beş garış suratları. (...) Yardım almaktan gerçekten nefret ediyom, davranış tarzlarından. Sonuçta ben ihtiyacım var ki başvurmuşum, bu yardımı alacam. Belki sen de alıyon, şimdi şöyle bahtım mı, belki arabada dağıtan sen de alıyon belki yardım. Sana böyle muamele yapsalar hoşuna gider mi? **(Goncagül)**

Bir de o gıda geldiği günler çok daha fazla. (...) resmen kamyon peşinde koşuyoruz. (...) Kömürde de çok koştum, gıdada da çok koştum. (...) Bu kadar rahatsızlık olmaz. **(Lale)**

Bunun yanında yardımın dağıtımının bu tarzı, kişinin evde olmadığı durumlarda, yardıma erişememesi gibi sonuçlar da doğurabilmektedir: *“Kömürüm gelmedi, sıhıntılıyım. (...) Belediyeden gelecekti gelmiş, beni evde bulamamış, geri gitmiş, gelmiş, bir daha gitmiş, şinci gelmiyor”* **(Sabiha)**. Özellikle kömür yardımının taşınması da özellikle belirli yaşın üstünde kişiler için sorun yaratabilmektedir: *“Ben geçen gaymahamlık kömüre geldi, zaten tek dabancayım, tek başıma 40 torba zorlandım, yaş 63, 25 torba kömür, kaldırıp da, istifleyecen, zaten ufacıh yer, zorlanıyom. Allah’a şükür acaba bir yerime bir ağrı sızı mı girecek diye insan gorhuyor konuşurken”* **(Muhsin)**. Yardımın dağıtımı açısından kimi zaman yaşanan bir diğer sorun da yardıma erişememe sorunudur. Dikmen Vadisi’nde oturan Velit, *“Gidiyorsun diyo çılıyo, herhangi bir sorin yoh, tamam gelecek. Sene bitiyor hâlâ gelecek. Telefon ediyosun gelecek, çılmış bir sorun yoh, gelecek, hâlâ gelecek”* diyerek, yardıma erişim sorununu dile getirmektedir.

Görüleceği üzere, sosyal yardımların dağıtım biçimi, sosyal hak düzeyindeki bir uygulamanın yararlanıcı özneye verilme biçimi ile uyumsuzluk göstermektedir. Diğer taraftan ise, yardımların bu dağıtılma biçiminin, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin kurumsal yapı, devlet ve yoksul arasındaki ilişki biçimi, yardımların topluma sunuluş tarzı, yardım alıcıların kendi aralarındaki ilişkiler gibi özellikleri düşünüldüğünde, genel oluşumu ile uyumlu bile olduğu söylenebilir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir sosyal politika uygulamasının hak statüsünde olması ile yararlanıcılarına ulaştırılma biçimi arasında bir ilişki vardır ve yardım dağıtımının bu biçiminin, yoksulların bir sosyal hakka erişimi ve bu hakkı kullanımı ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Böylelikle, sırasıyla yardım talebi, hane incelemesi, yardım kararı

ve son olarak yardım dağıtımı aşamalarının sosyal yardımların yoksulun geçim ve hayatına bir sosyal hakkın kullanımı değil, sosyal haklardan yararlanma biçimleri ile uyumsuz bir “sosyal haksızlık” olarak dahil olduğu söylenebilir.

2. Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma/Alıcısı Olma Disiplininin Oluşumu

Çalışmanın bu bölümünde, sosyal yardım alıcıların, kurumsal yapı ile birlikte Türkiye’de sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünme biçimleri açığa çıkartılmaya çalışılacaktır. Bu başlıklar altında, sırasıyla yardım alıcıların çalışma ve işgücü piyasası deneyimi; geçim ve hayat şartları; gündelik yaşam deneyimi ve ürettikleri ideolojiler, toplumsal cinsiyet örüntüleri ve son olarak gelecek beklentileri, umutları ve hayalleri incelenecektir.

Tüm bu olgular, kavramsal düzeyde, sosyal yardım rejimini var eden ve sosyal yardım rejimi altında yaşama biçimine dönüşen bir “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini” oluşumu sorunsalı etrafında ele alınacaktır. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu, aynı zamanda, rejimin içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla uyumlu bir yardım alıcısı/yoksul tipinin oluşumunu da gerektirmiştir. Bu tipin, sosyal yardım rejimini var edecek çeşitli davranışları ve düşünceleri ve içerisine girdiği ve yarattığı ilişkiler vardır. Aşağıda olgusal dayanaklarına kavuşturulacak olan tüm bu davranış, düşünce ve ilişkiler, kavramsal düzeyde, sosyal yardım rejiminin oluşumuna paralel bir “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini”nin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini, yardıma başvurma, ihtiyaç tespiti ve yardım alma süreçlerinin yanı sıra yardımı kullanma, yardımların geçim ve hayat şartları içerisindeki yeri, yardımlar öncesinde ve sonrasında yardım alıcıların işgücü piyasası ile ilişkilene biçimi, yardımlar dolayısıyla belirli davranış, tepki ve düşünme biçimleri geliştirmeyi de içeren bir süreç ve durumdur. Sosyal yardım rejiminin mevcut hali ile oluşumun ve bunun sürdürülebilmesi için yardım rejiminin genel özellikleri ile uyum sergileyecek bir yoksul tipine gereksinim vardır. Rejimin bu hali ile varlığını koruyabilmesi için için yardım alıcıların, belirli davranış ve düşünme tarzları etrafında disiplin altına alınmış olması gerekir. Bu sosyal yardım rejiminin ve onun içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ideolojik yapıların genel çıkarları ile uyumlu; ama yoksulların sınıf aidiyetleri ile uyumsuz ve ilişkisiz bir takım davranma ve düşünme tarzlarını beraberinde getirmektedir. Daha soyut düzlemde, sosyal yardım rejiminin

birikim rejiminin gerekleri ile sadece yasal ve yönetsel olarak değil; aynı zamanda toplumsal davranış örüntüleri, kültürel değerleri, düşünme tarzlarını da içeren uyumlu bir düzenleme tarzı olarak eklemlenmesinin koşulları ancak bu şekilde oluşabilir. Bu noktada Şaylan'ın (2002: 139) birikim rejiminin istikrarının sağlanmasına ilişkin söyledikleri önemlidir:

“ (...) birikim rejiminin kararlı bir biçimde sistemin bütününe yeniden üretimini sağlayabilmesi için, örneğin sermaye sahiplerinin, emekçilerin, kamu bürokrasisinin, finans çevrelerinin, kısaca tüm ekonomik ve politik öge ya da ajanların birbirleriyle uyumlu bir davranış seti sergilemelerini zorunlu kılmaktadır. (...) Uyum gerekliliği, esas olarak yasalarda, yönetmeliklerde, toplumsal normlarda ve kültürel değerlerde yansıtılmalıdır. Kapitalizmin yeniden üretimi için, bu çerçevede, tüm toplumsal kurumların ve kültürel değerler sistemlerinin bir uyumluluk rasyonelini ortaya koymaları gerekmektedir. ”

Burada, “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini”nin, sosyal yardım rejimini var eden bir unsur olarak bu ilişkiler setinin içerisine yerleştiği önkabulü ile hareket edilmiştir. Bu anlamda, “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini” olarak kavramsallaştırdığımız ilişki biçimi, sosyal yardım rejimine içkin; ancak onunla sınırlı olmayan, toplumun giderek genişleyen bir kesiminin egemen yapılarla uyumlu ve onları yeniden üretecek davranış ve düşünme tarzlarını anlatmaktadır. Dolayısıyla sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini, kendi içerisinde birbiriyle içsel bağlantıları olan ve sosyal yardım rejimini var eden bir davranış ve düşünme tarzlarının organik bir bütünü olarak kavramsallaştırılabilir.

2.1. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi Bağı

Çalışmanın alan araştırmasının bu bölümü, yardım alıcıların nasıl bir çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde yer aldıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu deneyim, yardım alıcıların bir toplumsal sınıf özelliği olarak değerlendirilmiştir.

2.1.1. Yardım Alıcıları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi-Demografik-Bireysel-Kültürel Özellikler-Türdeşleşme Eğilimi

Sosyal yardım alıcıların “kim olduklarının” belirlenmesinin, sosyal yardım alıcılar ile sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu iktisadî yapı arasındaki kavramsal bağın kurulması bakımından anlamlı olacağı söylenebilir. Sosyal yardım rejimi, iktisadî yapı ve sosyal yardım yardım alıcılar arasındaki kavramsal bağın

kurulması için, sosyal yardım alıcıların toplumsal sınıf aidiyetlerinin altının çizilmesi gerekir. Bu, yoksullar ve yoksulluk sorununun, sınıf ilişkileri ve sınıf kökünden ayrıştırılarak ele alındığı ve bir politika konusu yapıldığı neo-liberal evrede ayrıca önemlidir. Yukarıda, yardım alıcıların yoksulluğun oluşum nedenlerini, yoksulluğun ait olduğu toplumsal gerçekliğin, yardım alıcılar tarafından deneyimlenme biçimi bakımından açıkladıkları, üretim noktası ve işgücü piyasası etrafında gerçekleşen bu deneyimin ise, yardım alıcılara gerçek toplumsal aidiyetlerini kazandırdığı belirtilmişti. Bu, toplumsal sınıf aidiyetidir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınında yardım alıcıların salt yoksul ve yardım alıcısı kimlikleri ile tanıtıldıkları ifade edilmişti. Burada tartışılan, yardım alıcıların, yardım dağıtımı, yardımlardan yararlanma, yardım algıları, yoksullaşma, işsizlik vs. gibi yardım ilişkileri etrafındaki halleri ile nasıl ifade edildikleri değildir. Bu anlamda, sosyal yardım alıcılar kimi çalışmalarda, yardım alıcılar, yararlanıcılar, sosyal yardım yararlanıcıları (Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2011), fayda sahipleri, faydalanıcılar (Hacımahmutoğlu, 2009), sosyal yardımlardan faydalananlar (Yener, 2013); muhtaç, yardıma muhtaç kişiler, muhtaç aileler, yoksul, ihtiyaç sahipleri (Buğra ve Sınmazdemir, 2007; Çiçek 2010; Hablemitoğlu, 2010), vs. gibi ifadelerle anılmaktadır. Ancak burada eleştirilen, cümle içerisinde nasıl ifade edildikleri değil, çalışmalar boyunca, yardım alıcılara dönük yapı bağımlı bir kavramsallaştırma olmamasıdır. Nitekim, bu çalışmanın alan kısmında da, yardım alıcılara dönük benzer terimler kullanılmıştır.

Ayrıca, sosyal yardımları konu edinen çalışmalarda, yoksulların nasıl kavramsallaştırılacağına ilişkin bir ortaklıktan söz edilememektedir. Belirtilmelidir ki, burada bizim için önemli olan, sosyal yardım alıcıların, yoksul ve yardım alıcı kimliklerinin ötesinde toplumsal sınıf bağını da içerecek şekilde bir süreç ve kavram ile tartışılmasıdır. Dinçoflaz (2009) ve Uçar’ın (2011) çalışmalarında, kadınları yoksul kimliklerinin ötesinde, sınıf ilişkileri içerisindeki yerlerine oturtan bir kavramsallaştırma görülmemekle birlikte, kadın yoksulluğunun işgücü piyasası kökenlerine ve farklı işçilik biçimlerine ilişkin kaynaklarına dikkat çekilmektedir. Altındağ (2007: 21-22) ise, vakıfların yardım verdiği kişileri “toplumun en alt kesimi” “sınıf altı” olarak ifade etmiştir. Ancak burada bir kavramsallaştırmadan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Yılmaz (2008) da, yardım alıcıları “yeni yoksulluk bağlamsal arka planı” içerisinde, “sınıf altı” olarak kavramsallaştırmanın uygun düşeceğini söylemiştir. Çalışma, doğrudan sosyal yardım alıcılara değil, genel olarak

yoksullara odaklanmakla birlikte, yardımların görüülen yoksullar açısından önemini anlatmaktadır. Kök (2011), doğrudan sosyal yardım alıcılara odaklanmasa da, sosyal yardım da alan yoksullarla görüşmeler yaptığı çalışmasında, yoksulluk, sınıf ve çalışma bağlantısına dönük tarihsel olarak geliştirilmiş bir kavramsallaştırma çabası sergilemiştir. Bu çerçevede, kapitalizmin ilk dönemlerindeki yoksulun yerini, aylaktan emekçiye doğru bir gelişim olarak tanımlarken, güncel olarak örneklem grubunu “yeni kent yoksulu” olarak kabul etmiş ve bu kesimin, emekçiden alt sınıfa doğru bir evrim geçirdiğini belirlemiştir. İkizoğlu (2000) da herhangi bir kavram inşası yapmamakla birlikte, yardım alanları “kent yoksulu” olarak değerlendirmiştir. Doğrudan sosyal yardım alıcılara odaklanmamakla birlikte, yoksul kavramı etrafında yeni kavramsallaştırmalardan söz etmek mümkündür. Buğra ve Keyder (2003), yardım alıcıları da içerecek şekilde, “toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bir tabaka”yı “yeni yoksul” kavramlaştırması ile anmaktadır. Yardım alıcılar da bu grubun içerisine dahil olmaktadır.

Yardım alıcıların kim olduğu soruna verilecek cevap çeşitli unsurlardan oluşabilir. Örneğin, yaşam tarzı ve refah göstergeleri ele alınabileceği gibi, gelir, eğitim düzeyleri ve ağırlıklı yaş grupları da yardım alıcıları çeşitli biçimlerde tanımlayacak değişkenler olarak nitel ve nicel bir bulgulama sürecinin öğeleri olabilir. Biz bu çalışmada, bu tür bir nitel ve nicel döküm yapmak yerine, nitel araştırmanın mantığına uygun olarak, yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden elde edilen sonuçları, nicel göstergeler bakımından değerlendirmeyeceğiz. Nicel olarak sadece kimi yaş grubu, gelir düzeyi gibi başlıklarda aralıklara değineceğiz. Ancak izleyeceğimiz temel yol, çalışmanın kuramsal ve kavramsal kabulleri ile de uyumlu olarak, yardım alıcıları belirli bir sınıf ilişkisinin içerisinde bir toplumsal sınıf oluşumu temelinde ele almak olacak. Bu, yardım alıcılara ilişkin bilgi yığınlarını gözlemlendiği haliyle sunmaktansa, çalışma açısından kavram-olgu bağlantısını kuracak ve belirli bir kuramsal ve metodolojik bütünlük oluşturacak şekilde, yeniden kavramsallaştırma çabasını gerektirmektedir. Bu, anlatılan çalışmamız açısından metodolojik bir pozisyon olarak belirlemektedir. Bu, aynı zamanda şu anlama gelmektedir: Bu anlamda, burada, yardım alıcıların kim olduğuna ilişkin soruya vereceğimiz yanıt, alan gözlem ve bilgilerinden değil, “toplumsal dinamiklere ilişkin makro düzeyde tarihsel, ekonomik ve politik bilgilerden” kaynaklanmaktadır (Boratav, 2004c: 19). Boratav (2005: 10), bu belirlemeyi başka bir çalışmasında şu

şekilde ifade etmektedir: “Toplumsal sınıfların dinamiklerini, oluşumunu incelemeye kalkışmak için tutarlı ve berrak bir sınıf anatomisine sahip olmak gerekecektir. Bu tür bir anatomik incelemeye imkân veren kavram çerçevesi, ampirik olarak inşa edilemez; belli bir kuramsal hareket noktasına gerek duyacaktır. ” Bahçe vd. (2011: 364) de birey ve hanehalklarının toplumsal sınıf oluşumlarına ilişkin makalelelerinde, “toplumsal sınıfların başta teorik olarak kurgulanmış” dinamik kategoriler olarak belirlendiğini belirtmişlerdir.

Bu noktada, yardım alıcıların kim olduğuna ilişkin bizim hareket noktamız, alan araştırması sırasında edindiğimiz bilgiler ve yaptığımız doğal ve sistematik gözlemler değil, kuramsal pozisyonumuzdur. Boratav’a (2004: 165) referansla, çalışmadaki amacımız, yardım alıcıların sınıf konumlarını, alan bilgi ve gözlemlerimiz doğrultusunda ispatlamak değildi. Boratav’a göre, “sınıf yapısının önemi, mikro düzey bulgulardan bağımsız olarak ortadadır ve makro düzey toplumsal çözümlemelerle, tarih boyutlu çalışmalarla kanıtlanmış durumdadır”. Amacımız sınıfın varlığını ispat değildi; ama bunu ifade edebilmek için, elbette belirli gözlemler gerekiyordu. Nitekim bu çalışma da gözlem ve görüşme süreçlerinde, sosyal yardımlara ilişkin kişi, hane ve topluluk⁴³³ deneyimlerini olduğu kadar, sınıf ilişkilerine dönük deneyimlerin çekirdeği olarak nitelendirilebilecek işgücü piyasası, çalışma ve emek etkinliğine ilişkin deneyimleri öğrenme yoluna da başvurmuştur. Bu anlamda, ideolojik, siyasal, kültürel, hatta bireysel deneyimleri de içerecek bir biçimde genel toplumsal kategoriler içerisinde düşünüldüğünde, sosyal yardımlar makro düzlemde bir sınıf deneyimi olarak yaşanmaktadır. Sosyal yardımların, bir sınıf deneyimi olarak yaşandığı yönündeki iddiamız, yukarıda sözü edilen tarihsel bir eğilimi de yansıtmaktadır. Çalışmada, sosyal yardımların, işçi sınıfı ve yoksullar açısından, emek gücünün yeniden üretimi piyasa karşısında genişletme doğrultusunda metadışlaştırılmış yaşam ve geçim alanları olarak anlam kazandığı gözleminde bulunuyoruz. Bunun tarihsel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bu anlamda, çalışmada, yardım başvurusunda ya da yardım alma stratejilerinde cisimleşen, artan yardım talebi

⁴³³ Buradaki topluluk vurgusu, çözümlemenin temel odağı olan toplumsal sınıf kategorisini dışlamamaktadır. Yukarıdaki anlatımlarımızda, bunu açık bir biçimde ortaya koyabildiğimizi düşünüyoruz. Kişi ve hanenin yanında topluluk ifadesini kullanmamızın nedeni, doğrudan Türkiye’de sosyal yardımların dağıldıkları farklı ikamet ve yaşam birimlerindeki (mahalle, apartman, sokak, hane, vs.) gerçekleşme biçimlerine ilişkindir. Bu anlamda, yardımlar ve etrafında oluşan ilişkiler, kişi ve haneler açısından, sadece hanenin içerisinde değil, anılan farklı ikamet birimlerinde yaşamlarını sürdüren toplulukla birlikte gerçekleşen ve yeniden üretilen örüntülere yol açmaktadır.

ve beklentisinin, anılan tarihsel eğilimin, sınıf açısından, sınıf mücadelesi formu dışındaki bir güncel gerçekleşme biçimi olarak değerlendirilebileceğini düşünüyoruz.

Vakıfların sosyal yardım faaliyetlerinin hedef kitlesi içerisinde eşi vefat etmiş kadınlar, boşanmış kadınlar, yaşlılar, engelliler azımsanmayacak bir düzeyde yer alıyor. Bir vakıf uzmanı, yardım başvurusunda bulunanları, “genelde rutindir” diyerek “anne, baba, çocuklar veyahut yaşlı, birlikte yaşayan çiftler, engelli maaşı için başvuran aileler veya işte ailesinde engelli olan kişiler, boşanmış kadınlar çok fazla, eşi vefat etmiş kadınlar” şeklinde sıralıyor. Yetersiz gelir ve düzensiz çalışma dışında, eğitimsizlik, hastalık, boşanma, cezaevine düşme hane bireylerinin ortak sorunları arasında. Yardım alanların ya da yardıma başvuranların, geçim şartları, işgücü piyasası deneyimleri ve çalışma biçimleri açısından bir türdeşleşme içerisinde oldukları görülmekte. Yardım alıcılar, enformel sektör içerisinde, teneke toplama, hurdacılık ve atık kağıt işçiliği, toplayıcılık gibi işlerle uğraşıyorlar. Kadınlar için gelir getirici faaliyet, ev işçiliğini de içerecek şekilde ya çok kısa sürelerle ve düzensiz bir şekilde süren çalışma deneyimleri. Erkekler için de benzer bir durum söz konusu. Örneğin, sigortasız çalışma çok yaygın.⁴³⁴

Yaptığım gözlemler sonucunda, yoksulluğun konut türünden tamamen olmasa da önemli ölçüde bağımsız bir olgu olduğunu söyleyebilirim. Sosyal yardım alanların, çoğunlukla gecekondu semtlerinde ikamet edenlerden oluştuğu yönünde bir algı varken, Keçiören ve muhtemelen Ankara’nın başka ilçeleri ve mahalleleri de bunun tersi örneklerle dolu. Araştırma sırasında gittiğim evlerin çok büyük bir çoğunluğu apartman dairesi idi ve kimi evlerde, gittiğim gecekondulardan çok da farklı bir hayatın sürmediği görülüyordu. Ancak, geçim şartları, gelir elde etme yöntemleri ve hastalık, boşanma gibi etmenler açısından, belirli bir türdeşlikten söz edilebilir.

Bu arada, hemen not etmek gerekir ki, yoksul ve yoksulluk, alan araştırmasında çalıştığım grubun, sosyal ve ekonomik halini ifade eden bir kavram

⁴³⁴ Yapılan çalışmalar, sosyal yardımların, iktisaden faal olan yoksul nüfus kesimleri, yani çalışan yoksullar açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hacımahmutoğlu’nun (2009: 78) Ankara’nın Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı bünyesinde yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarına göre, tüm yardım türlerinden en az birini alan yardım alıcıların büyük çoğunluğu “düzenli ya da düzensiz olarak” bir işte çalışmaktadır. Sallan Gül ve Gül’ün (2008: 387) Kocaeli, Denizli ve Mersin’de yaptıkları araştırmada da, yardım alıcıların “genellikle sigortasız ve geçici enformel işlerde çalıştıkları, düzensiz ve yetersiz gelirleri nedeniyle yoksulluktan kurtulamadıkları için yardımlara başvurdıkları” saptanmıştır. Yukarıda sayılan yardım türlerinin, doğrudan çalışan yoksullara yapılarak yapılmadığına ilişkin kesin ve ayrıntılı bir tasnif yapabilme olanağı bulunmamaktadır. Tersine bir bulgu, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010: 83) tarafından yapılan bir araştırmada yer almıştır. Buna göre, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmadığı sorulan yardım alıcıların (2032 kişi) yüzde 86,6’sı, herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir. Ancak burada önemli olan nokta, soruları yanıtlayanların cinsiyet durumudur. 2023 kişinin 1274’ü kadındır.

olabiliyor. Ancak üzerlerine adeta yapışan yoksul kimlikleri, onların gerçek toplumsal aidiyetlerinin şekillendiği işgücü piyasasını, yoksullaşma sürecinin temel bir bileşeni olarak görme eğilimini de barındırıyor. Yardım alıcıların hali, üretim ilişkilerinden ayrıştırılmış bir yoksul kimliği, -hatta vakıflar söz konusu olduğu zaman ihtiyaç sahibi ya da çok daha teknik terimlerle müracaatçı denilebiliyor- ile tanımlanıyor. Oysa ki, bu kavram ve terimlerin, görüştüğüm kişilerin geçim ve hayat şartlarını bütünsel olarak açıkladığı söylenemez. Bu anlamda, yardım alıcıları, sınıfın bir parçası olarak değerlendirecek bir biçimde çalışan yoksul⁴³⁵ olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Öte yandan, yardım alıcıların, geçimin sürdürülmesi ile ilgili iki mecburiyetin basıncı altında yaşamlarını sürdükleri görülmüştür. Bunlar, biri güvencesiz çalışma ve gelir yetersizliğinden kaynaklı olarak yardım alma diğeri ise, emek gücünü satarak çalışma mecburiyeti olarak ifade edilebilir. Bu anlamda, yardım alıcıların, mülksüzleşme ve işçileşme temelinde gelişen bu iki mecburiyetin basıncı altında emekçi bir yaşam disiplinine tâbi halde oldukları söylenebilir. Bu olguyu, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinin, çalışma ve işgücü piyasası ile bağlantılı olan boyutu olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bir diğer ifade ile, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplininin, bir yandan güvencesiz çalışma diğer yandan emek gücünü satmaya dönük bir piyasa baskısı temelinde oluşum gösterdiği söylenebilir.

Dolayısıyla, daha önceki gözlemlerimle de birleştirerek düşünmek gerekirse, yardım alıcıların, çoğunlukla işçi sınıfının bir parçası sayılabilecek; zaman zaman güvencesiz çalışma koşulları ve vasıfsız emek özelliği ile enformel sektör içerisinde gündelik ve düzensiz; ancak emek kullanımına dayalı işler üzerinden gelir eden bir profil çizdikleri görülmektedir. Bu anlamda, yardım alıcılar, faal ve yedek işgücü ordusunun mülksüzleşmiş birer üyesini oluşturacak bu özellikleri ile toplumsal proletaryaya dahil edilebilirler.⁴³⁶ Çulhaoğlu (2002: 324) kent yoksulları için söylenmiş; ancak yardım alıcılar için de genelleştirilebilecek şu belirlemede bulunur:

Türkiye’de kent yoksulları, ancak genel proleterleşme ve sınıf oluşumu süreçleriyle birlikte ve bu süreçlerin *içinde* tanımlanabilir. Proleterleşme ve sınıf oluşumu süreçleri içinde yer alan kent yoksulları, verili herhangi bir anda, göç etmişlik ve kırsal kökenin yanı sıra, emek gücünün yeniden üretimi bağlamında eğitimsizlik, vasıfsızlık, konutsuzluk, işsizlik, daha düşük yaşam standartları gibi göstergelerle teşhis edilebilirler. Ancak, söz konusu göstergelerin bu kesimi diğer emekçilerden yapısal anlamda ayrı kılacak kalın bir sınır çizgisi oluşturması, Türkiye’deki kapitalistleşme ve kentleşme süreçlerinin bugünkü aşamasında mümkün değildir.

⁴³⁵ Çalışan yoksulluğu üzerine kavramsal sorunları da içeren bir tartışma için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014.

⁴³⁶ Kent yoksulları ve enformel sektörün sınıf konumunu toplumsal proletarya bakımından ele alan çalışmalar için bkz. Çulhaoğlu, 2002; Yurtsever, 2012.

Bu, yardıma ilişkin mecburiyet, alışkanlık ve ihtiyaç sarmalının aileden çocuğa geçtiğini ve genel anlamda emekçi sınıflar içerisinde dahil edilebilecek hanelerin, çocuklarının da benzer sınıf konumlarını korudukları, hatta kimi zaman babalarından aynı işi devraldıkları ve geçim şartlarını düzeltemedikleri için, yardıma da başvurdukları ve yardım aldıkları görülmektedir.⁴³⁷ Başvuranların çoğunluğunun kadın olduğu ve yardım alanların da çoğunluğunun orta yaş düzeyinde oldukları görülmekte. Bununla birlikte, sosyal yardım talebinde bulunma ve alma eğiliminin gençlerde, genç çiftlerde giderek artış gösterdiği de gözlemlenmekte.

Yardım alıcılar, genelde orta yaşlılar ve daha gençlerden oluşuyor. Bir özel sosyal yardım kuruluşu görevlisinin verdiği bilgilere göre, genelde 20-40 yaş aralığında, bir vakıf uzmanının verdiği bilgilere göre ise, yardım alıcılar orta yaş ve üstü (40-45 yaş ve üstü) bir aralıkta toplanıyor. Yardım alan kadınlar bir tarafa bırakılacak olursa, yardım alıcıların çalışabilecek durumda olan bir toplum kesimini içerdiği görülüyor. Bir diğer ifade ile, yardım alıcıların toplandığı yaş aralığı da yardımların, işgücü piyasası dinamiklerine tabii yapısı hakkında bir fikir veriyor. Özel sosyal yardım kuruluşu görevlisinin verdiği bilgilere göre, yardım faaliyetleri içerisinde boşanmış ya da eşinin terk ettiği çocuklu kadınlar önemli bir yer tutuyor. Bu haliyle, sosyal yardım, özel olarak da özel sosyal yardım kuruluşları, bu durumdaki kadına dönük kamusal sosyal güvence boşluğunun doldurulmasında önemli bir unsur olarak beliriyor.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri ve gelecekteki yapılanması hakkında bir fikir verecek önemli bir gelişme de yardım başvurusunda bulunan ve yardım alanlarının yaş aralığının aşağıya doğru bir eğilim içerisinde olmasıdır. Buna göre, yardımlardan yararlananların “giderek gençleştiği” söylenebilir. Bir vakıf uzmanı, bu durumu “yeni trend gençler de yükseliyor, gençlerin sayısı. Az önce de dedim ya döngü, anne almış, baba almış, çocuklar da buradan görüyorlar evlenir evlenmez yardıma başvuranların da sayısı da giderek artıyor” diyerek açıklıyor.

Son olarak türdeşleştirici bir eğilim olarak, yardım alıcıların psikolojik durumlarına değinebiliriz. Yardım alanlar arasında duygu durumu bozuklukları ve bunun kimi ileri örneklerine rastlamak mümkün. Bir vakıfta çalışan bir psikoloğun gözlemleri şu şekilde:

⁴³⁷ Bu olgu, çalışmanın ilerleyen kısımlarında, “Yardımın Kuşaklararası Aktarım ve Devamlılığı/Kuşaklararası Yardım Alma Kültürü” başlığı altında ele alınacaktır.

Genel olarak psikopatoloji açısından söyleyeyim. Şizofreni. Kişilik bozuklukları. duyu durum bozukluğu da çok fazla. sosyoekonomik düzeyi düşük olduğu içinsosyoekonomik düzeyle de psikopatoloji ilişkili olduğundan daha da yüksek oluyor, daha fazla oluyor bu oranlar psikopatoloji daha fazla oluyor. Mesela diyelim çevre koşulları, yaşam koşulları, daha büyük sıkıntılar yaşıyorlar. Mesela maddi sıkıntılar falan da var, genetik geçiş falan da oluyor bununla birlikte. (...) Maddi sıkıntılarla birlikte gelen şeyler oluyor. Mesela çevre koşulları, yetiştirme, çocukların yetişmeden kaynaklanan zaten problemler nasıl diyeyim, çocukluk döneminden kaynaklanan sıkıntılar, psikopatolojiye bayağı benceen çok sebep olan şeyler, genetik geçiş en fazla sebep olan şeyler. bu şizofreni de özellikle genetik geçiş çok önemli oluyor. Diğerlerinde de öyle. Yetişme ortamı, mesela istismar falan da çok fazla oluyor. İstismar, ihmal falan. Birebir hatta enest olarak oluyor. Bununla ilgili olduğunu düşünüyorum. Bunun dışında ne bileyim, madde kullanımı falan da oluyor mesela bayağıca gençlerde özellikle çok oluyor, madde kullanımları. Dediğim gibi erken yaşta evlilikler falan oluyor. **(Vakıf uzmanı)**

2.1.2. Yardımlar-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi

Çalışmanın bu bölümü, kavram-olgu bağlantısının kavramsal ve ampirik düzeyde oluşturulması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın kavramsal düzeyde inşası, doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmayan sosyal yardımların, üretim noktası ile dolaylı ilişkisinin belirginleştirilmesi üzerine kuruludur. Bu dolaylı ilişki, bize, sosyal yardımların gerek kavramsal gerek olgusal olarak bir işgücü piyasası kurumu olduğunu söylemektedir. Bu dolaylı ilişkinin ampirik dayanakları bulunmaktadır. Çalışmanın alan araştırması kısmında bu dayanakları kavram-olgu bağlantısını kuracak bir biçimde serimlemeye çalışıyoruz. Sosyal yardımların, üretim noktası ve kapitalist birikim ile olan bağı, sosyal yardım rejimini birbiri ile örtüşecek biçimde üç düzlemde kuşatır. Bu düzlemler, 1) sosyal yardımların -düzenleme tarzı olarak- üretim noktası, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamiklerine tabi yapısı, 2) sosyal yardım alıcıların toplumsal sınıf aidiyetleri ve 3) kişi ve haneleri yardım almaya iten sürecin üretime katılma, çalışma ve işgücü piyasası deneyimine açık yapısıdır. Bu üç düzlemi birbiri ile örtüştüren ise, üretim noktasının sadece sosyal yardımlar değil, aynı zamanda toplumdaki temel ilişkilerin ve üretim noktası ile kurulan ilişkinin toplumsal sınıf oluşumunun da kökü olmasıdır. Dolayısıyla sosyal yardım alıcıların sınıfsal aidiyetlerinin, yardım alıcıları yardım almaya iten sürecin ve sosyal yardımların düzenlenmesinin temel kaynağı örtüşme halindedir. Çalışmanın bu bölümünde bu örtüşme noktasının, yardım alıcılar açısından deneyimlenme biçiminin olgusal karşılıkları ele alınmaya çalışılacaktır.

Sosyal yardımların bir işgücü piyasası kurumu olmasının ampirik dayanakları sadece, işgücü piyasasının düzenlenmesi ve somut olarak yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasındaki yeri bakımından değil, aynı zamanda yardım alıcıların üretim noktası ve işgücü piyasası ile ilişkisi bakımından da ele alınmalıdır. Dolayısıyla, sosyal

yardımlara bir işgücü piyasası kurumu niteliği katan unsur, salt sosyal yardımların politika ve düzenleme olarak içeriği değil, aynı zamanda yardımlardan yararlananların işgücü piyasasındaki yeridir.

Bu nedenle, sosyal yardımlara ait toplumsal gerçekliğin bu boyutu, öncelikle yardım alıcıların, çalışmadıkları ve kamuoyundaki yaygın kanaate göre, “yan gelip yatan, işsiz-güçsüz” oldukları yönündeki miti yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Burada bir parantez açmakta fayda var: Alan araştırmam sırasında, söz konusu mitin, sadece çalışıp-yardım almayan toplum kesimlerince değil, çalışıp-yardım alanlar tarafından da yeniden üretildiği gözlemlenmiştir. Böylelikle, yardım/yardım alıcı-çalışma ilişkisine dönük görüşlerin, sadece yardım alanlar ve almayanlar arasında değil, aynı zamanda yardım alıcılar, yoksullar arasında da bir iç parçalanma eğilimini besleyen bir tarzda oluştuğu söylenebilir. Devam edecek olursak, yardım alıcıların işgücü piyasası ile kurdukları ilişkiye dönük söz konusu mit, “çalışmaya” ilişkin belirli değer yargılarını⁴³⁸ barındırdığı kadar, şüphesiz bir gerçekliğe de yaslanmaktadır. Ancak bu gerçeklik, yardım alıcıların öznel tercihlerinin ötesinde⁴³⁹, nesnel zorunluluklara dayalıdır: Sosyal yardım alıcıların işgücü piyasası ile olan ilişkisi son derece düzensizlik arz etmektedir.⁴⁴⁰ Yardım alıcılar, işgücü piyasası ile ilişkileri bakımından, doğası gereği, düzenli iş olanaklarına sahip olmayan bir profil çizmektedir. Sosyal yardım alan hanelerin temel geçim kaynağı çok büyük ölçüde, düzensiz ve güvencesiz işlere dayanmaktadır. Bu yönüyle, yardım alıcıları, hane bazında düşündüğümüzde, işsiz yoksul yerine, çalışan yoksul olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Buğra Kavala ve Keyder’in (2008: 27) de işaret ettiği üzere, yoksulluğun nedeni işsizlikten çok yapılan işlerin niteliğinde saklı gözükmektedir. Bu işler, işgücü piyasasında ücret gelirine dayalı kayıtlı ya da kayıtsız işlerin yanı sıra, hamallık, seyyar satıcılık, işportacılık, atık kağıt işçiliği, serbest

⁴³⁸ Yardım alıcılara dönük bakış açısı, günümüz Türkiye’sinde sadece çalışma etrafında oluşan değerlerden değil, giderek öne çıkma eğilimi taşıyan bir siyasal taraflaşmadan da beslenmektedir. Buna göre, özellikle belirli toplumsal çevrelerde yaygınlaşan eğilim şudur: Yardım alıcılar hem çalışmayan hem de çalışmadığı gibi aldığı yardım karşılığında oyunu veren bir toplumsal kesim olarak kodlanmaktadır (Bunun görsel bir karşılığı için bkz. Ek 15). Bu kodlama, sosyal yardım ve oy verme davranışı ilişkisine dönük doğrusal bir ilişkinin mutlaklaştığı görüşüne dayanmaktadır. Bunun pek çok örneğini tez yazım sürecimde gözlemledim. Bu da elbette bir gerçekliğe dayanan ikinci bir mit olarak kayda geçmelidir.

⁴³⁹ Elbette bu noktada, çalışmanın alan araştırması kısmında yardımı garantileme stratejileri çerçevesinde anlattığım çeşitli örnekler dışta tutulmalıdır. Gerçekten de yardımlar, özellikle engelli yardımı gibi nakit ödemeye dayalı yardımlar, çalışmaktan kaçma davranışının zemini olarak işlevselleşebilmektedir. Alan araştırmam sırasında bunun örneklerine rastladım. Sosyal yardımlar, hane içerisinde erkeğin değil; ama kadının işgücü katılımını engelleyen bir özellik taşıma eğilimindedir.

⁴⁴⁰ Yoksulun işgücü piyasası ile düzensiz ilişkisinin nicel ve nitel görünümü için bkz. Erdoğan (ed.) 2007; Sallan Gül ve Gül, 2008; Metin, 2013.

çalışma gibi, enformel sektör kapsamına giren düzensiz işler olarak sayılabilir. Halihazırda, sosyal yardım almanın kayıtlı çalışanlar arasında yaygın gözükten bir durum olduğunu söylemek mümkün olmasa da, yardımların artış ve yaygınlaşması ve muhtaçlık gelirine dayalı ihtiyaç tespiti biçimi nedeniyle giderek yaygınlaştığı ve orta vadede daha da artış göstereceği söylenebilir. Alan araştırmam sırasında kayıtlı çalışma ilişkisi içerisinde olup da yardım alan çeşitli hane örnekleri ile karşılaştım.⁴⁴¹

Yaptığım görüşmelerde, yoksulluğun işgücü piyasası deneyimine açık ve bu deneyimin belirlenimi altındaki yapısı net bir biçimde kendisini gösterdi. Görüşmecilerimin çoğu, yardım gereksinimi ve taleplerinin, mevsim etksi nedeniyle, yaz ayları düşüp, kış aylarında artarak, işgücü piyasası dinamiklerine açık bir biçimde yılın belirli dönemlerinde artış ya da azalış gösterdiğini ifade etti. Bu aynı zamanda şu demekti: Yardım alıcıların geçim şartları da işgücü piyasası dinamiklerine bağlı idi. Dolayısıyla, sosyal yardım rejimi altında, yardım almanın bir sınıf ilişkisi olduğu ve yardım alıcılar tarafından bir sınıf deneyimi olarak yaşandığını belirtmek gerekir.

Gözlemlediğim alan açısından bir kaç eğilimin birlikteliğinden söz etmek daha yerinde olacaktır. Buna göre, sistem olarak yardımların ve yardım alıcıların, işgücü piyasası ve çalışma ilişkisi, tek bir doğrultuyu içermemektedir. En genel anlamı ile sosyal yardımların varlığından da bağımsız olarak, geçimin sürdürülmesi ve emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi için çalışmaya teşvik eden neo-liberal bir ortamın derinleştiğinden söz edilebilir. Ancak bunun yardımlar bakımından gerçekleşme biçimine bakıldığında, çalışma ile ilişkinin, -başka bir yol da olmayarak- üç biçimde kurulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki (1); ki kanımca baskın olan budur: Çalışma talebi, isteği, baskısı ile birleşen bir biçimde emek gücünü her daim satma zorunluluğuna dönük bir eğilimdir. Yardımlardan bağımsız olarak varlığını sürdüren bu olgu, gelen yardımın türü ve miktarı önemsiz olmamakla birlikte, nakit gereksinimini karşılama amacını taşımaktadır. Zira, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi sadece, gıda kolisi ve kömür ile sağlanmamaktadır. Barınma, ısınma, ulaşım, diğer gıda maddeleri, eğitim ve sağlık, vd. için belirli bir nakit gereksinimi

⁴⁴¹ Karşılaştığım bir örneği aktarmakta yarar görüyorum. Görüştüğüm bu hane diğerleri arasında özel bir yer kaplıyordu. Görüştüğüm kadının eşi, bir işyerinde sendikalı olarak çalışıyordu. İşyerinin, görüşmeyi izleyen aylarda kapanması öngörülüyordu. Görüşmecim, eşinin işsiz kalması durumunda, yardıma muhtaç kalacağını ifade ediyordu. Eşi sendikalı olmasına karşın, geçim ve hayat şartları ve deneyimleri, görüştüğüm kişilerden ciddi bir farklılık içermiyordu. Bu arada, görüşme ve hane gözlemlerimi içeren alan araştırmamda, çalışan ya da işsiz yoksullar arasında, sendikalı çalışmanın sadece bir hanede karşıma çıkmasının, işgücü piyasasının genelindeki sendikalı çalışma eğilimleri ile uyumlu olduğunu not etmem gerekir.

kendisini dayatmaktadır. Bu gereksinim ve bu gereksinimi çevreleyen neo-liberal ilişkiler seti, yardımların hedefindeki nüfus gruplarını, doğrudan işçi kategorisine dahil olmasa da mülksüzleşme ve işçileşme temelinde, emek gücünü satmaya teşvik eden emekçi bir yaşam disiplinine⁴⁴² tabii kılmıştır.⁴⁴³ Bu olgu aynı zamanda, yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine, hanehalklarını⁴⁴⁴ emek güçlerini satmaktan imtina ettirecek bir pazarlık unsuru olarak dahil olmadığını da ortaya koymaktadır. Bir diğer eğilim (2), sigortasız çalışma eğilimidir. Kişiler, sigorta yoklamalı, nakit/nakdi yardımların kesilmemesi için kayıtdışı çalışmaya yönelmektedirler. Üçüncü (3); ancak benim gözlemlerime göre, yardım alıcılar arasında çok yaygın olmayan bir eğilim ise, çalışmama, yardımlardan dolayı tembelleşmedir. Çokça sözü edilen bu durum ile hane incelemelerimde, alan gözlemlerimde ve derinlemesine görüşmelerimde çok fazla karşılaştığım söylenemez. Ancak bu eğilimin erkeklerden çok kadınlar için geçerli olduğu ifade edilebilir. Yardımların, kadının erkeğin izni, çocuğun varlığı ve geleneksel rollere dayalı hane içi ve dışı toplumsal cinsiyete dayalı yükümlülüklerini yeniden üreterek, hanenin geçim ve hayat şartları nedeniyle, kadına da yansıyan işgücü piyasasına çıkma ve çalışma baskısını azaltabildiği gözlemlenmiştir. Yardımlar-çalışmama ilişkisinde, kimi hileli yollarla yardım, özellikle de engelli aylığı alan çeşitli kesimlerden söz edilebilir. Nitekim, bir vakıf müdürünün de işaret ettiği gibi, iş bulduğunda çalışmayacak olanlar ancak yüzde 5-10 olacaktır.

Yardım bu süreçte, işgücü piyasasını bir yandan düzenleyen diğer yandan ise düzenlemeyen bir politikanın hem kendisi hem de bir parçası olarak belirmektedir. Bir yandan, sosyal yardımları öne çıkartan politikanın bir sonucu olarak da *düzenlememektedir*; çünkü, sosyal yardımlar, sosyal politikanın, işgücü piyasasına ve üretim noktasına en az müdahale eden bir aracı olarak, emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi, doğrudan bir politika müdahalesi ve kurallar/yasa ile düzenlememe özelliğine sahiptir. Diğer yandan ise *düzenlemektedir*; çünkü, sosyal yardımlara dönük ihtiyaç

⁴⁴² Bu emekçi yaşam disiplini, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinin, işgücü piyasasına dönük uzanımı olarak değerlendirilebilir.

⁴⁴³ Marx (1999a: 21-22), işçinin emek gücünü, “yaşamak için” sattığını belirtir ve bu deneyimi, bir “yaşam etkinliği” olarak değerlendirir: “(...)emek gücünün ortaya konması, emek, işçinin kendi yaşam etkinliğidir. Yaşamını ortaya koyma tarzıdır. Ve işte, işçinin, gerekli *geçim araçlarını* sağlamak için bir başkasına sattığı, bu *yaşam etkinliği*dir. Böylece, yaşam etkinliği kendisi için varolabilme aracından başka bir şey değildir. O, yaşamak için çalışır. Onun için çalışmak, yaşamının bir parçası değil, yaşamının feda edilmesidir.”

⁴⁴⁴ Burada çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatılacağı üzere, toplumsal cinsiyet örüntüleri nedeniyle genel bir eğilim olarak kadınlar dışarda bırakılabilir.

tespiti ve uygunluk yoklaması kriterleri, doğrudan ve dolaylı olarak çalışma yoklamasına dayanmaktadır. Muhtaçlık taban geliri yoklaması, sigorta yoklaması ve yardım kararının verilmesinde etkili olan hane ve geçim şartları çok büyük ölçüde, kişi ve hanenin işgücü piyasası ile kurduğu ilişki ile bağlantılıdır. Örneğin engelli yardımlarının verilmesinde de bütünüyle olmasa da kişinin çalışma engeli olup olmaması kriteri önem taşımaktadır. Böylelikle, yardımlar, işsiz ve çalışan yoksulların, çalışma ile kurduğu ilişki üzerinden, işgücü piyasasının düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Görüleceği üzere, aslında, Türkiye’de sosyal yardımların, çalışmayı teşvik edici bir biçimde verildiği, çalıştırmacı bir zihniyet ile içiçe geçmiş durumda olduğu gözlemlenebilir.

Ayrıca, yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir geçim aracı olarak eklemlenmekte ve böylelikle, bir yandan çalışan yoksul hanelerin düşük ücretli çalışma biçimini tolere etmelerini sağlayıp piyasadaki düşük ücretli çalışma düzenini yeniden üretirken diğer yandan da sermaye açısından düşük ücretli çalıştırmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Öte yandan, sosyal yardımlar, miktar ve düzeyi ile kişileri emek gücünü arz etmeye dolaylı yoldan teşvik eden bir “aktif” işgücü piyasası politikası niteliği de taşıma eğilimindedir. Böylelikle emek gücünün arzını teşvik edip, piyasada ücretler arasında rekabetin artırılması eğilimlerinin güçlendirilmesi söz konusudur. Diğer taraftan tek tek işyerleri ve piyasa genelindeki çalışma koşullarını etkileyen yedek işgücü ordusunun, sosyal yardımlar aracılığıyla denetlenmesi ve böylece çalışma koşullarına dönük bu niteliğinin yeniden üretilmesi, kapitalizmin işleyiş yasaları ile uyumludur. Bu nitelikleri ile sosyal yardımlar, ücret dışı; ama kapitalist ücretlilik ilişkisini yeniden üreten bir form olarak, emek gücünün arzı ve ücretler üzerinde rekabet oluşturulmasına dönük kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerinin devamının garanti altına alınması yönünde diğer düzenleme tarzları ile birleşir. Böylelikle, sosyal yardımlar, ücret dışı bir form olsa da üretim noktasında, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin temel görünümü olan ücretlilik ilişkisine, sosyal yardımların genel yasasını oluşturacak bir biçimde eklemlenmektedir.

Sigortasız Çalışma: “Devamlı Sigortasız, devamlı sigortasız”

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun işgücü piyasasına dayalı köklerinin sigortasız çalışma temelinde de kurulduğu gözlemlenmektedir. Bunun çeşitli biçimleri vardır. Öncelikle sigortasız çalıştırmanın yoğunlaştığı işler, ücretler ve çalışma koşullarının işgücü piyasasının geneline göre düşük bir nitelik taşıdığı işler

olmaktadır. Özellikle bu tür işlerdeki ücret gelirinin düşüklüğü, çalışan yoksulları sosyal yardıma başvurmaya itmektedir. İkinci olarak, Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sosyal sigorta yoklamasına dayalı olan ve olmayan kimi yardım türlerini içermektedir. Örneğin, kömür, gıda (koli ya da çek), yakacak, eğitim materyali gibi yardımlar, sosyal sigorta yoklamasına bakılmaksızın, hanede kişi başına düşen gelirin asgari ücretin 1/3’ünden az olması (muhtaçlık geliri kriteri) kriterine dayalıdır. Diğer yandan, Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı, Engelli Yakını Aylığı, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım ve Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardım gibi çeşitli sigorta yoklamasına dayalı yardımları içermektedir. Ayrıca, Engelli Aylığı ve 65 Yaş Aylığı’nda da hane içerisinde sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı ya da bu kuruluşlardan aylık veya gelir alan bir kişi olsa da muhtaçlık geliri kriteri yardım verme koşulunun oluşması için yeterlidir. Böylelikle, Erdoğan ve Kutlu’nun (2014: 101) belirttiği üzere,

“sosyal sigorta yoklamasına dayalı yardımların, kayıtdışı çalışan yoksul hanelere; sosyal sigortanın varlığı halinde muhtaçlık kriterine dayalı yardımların ise, hanede kayıtlı çalışan olsa da gelir ya da hanehalkı özellikleri gereği, hanede kişi başına düşen gelir düzeyinin muhtaçlık kriterinin altında kaldığı kayıtlı çalışan yoksul hanelere yöneldiği söylenebilir”.

Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejimi, -belirli yardımlar temelinde- sosyal sigorta kapsamında olan ya da olmayan kişi ve haneleri içerecek şekilde oluşum göstermektedir. Bunun yanında, kimi sosyal yardım türlerinin, sigorta yoklamasına dayalı olmasının, işgücü piyasasında kayıtdışılığı besleyen bir öge eğilimi taşıdığı da söylenmelidir. Alan araştırmam sırasında, gerek kurum temsilcileri gerekse yardım alıcıların bu eğilimi ifade eden anlatımları ile karşılaştım. Bu sigortalı çalışmanın, yardım alan kişi ve haneler açısından önemsenmediği anlamına gelmemelidir. Örneğin araba yıkama işinde uzun yıllardır sigortasız çalışan Özdemir ve pazarcılık yapan Ali, hastalık ve ölüm gibi durumlardan ötürü, sigortanın daha önemli olduğuna işaret etmiştir.

Güzelim şimdi bizim ilk önce sıkıntımız iş konusu, sigorta konusu. Önemli olan sigorta. Maaşı az olsun. Güzelim, şimdi Allah vermesin, herhangi başımıza bir olay gelse, sağlıktan herhangi bir olay gelse nasıl kendimizi kurtaracağız? Parayı üç gün verirsin, beş gün verirsin, nasıl olacak? Ben bu konuda 2006’da ameliyat oldum, Yeşil Kart’ı çıkartana kadar akla kararı seçtim. güzel sigortalı işimiz olsa, herkes gibi cumartesi, pazarımız olsa. Allah vermesin, herhangi bir hastamız oluyor, ölümüz oluyor. **(Özdemir)**

Tabii olmaz olur mu, belki bir işe girer, sigortalı olur. Yaşlı olduğu zaman rahat eder. Şimdi sigorta olmayınca, yaşlanınca ne yapacak? **(Ali)**

Kızının hastalığı nedeniyle düzenli bir işte çalışmamış olan⁴⁴⁵ Burhan'ın sözleri ise şöyledir:

Benim için şu anda tabii (sigorta daha önemli), ama önceden biz bunu düşünmedik. ben 98'den bu yana sigortalı olaydım, çalışaydım, aradaki boşluk, benim şimdiye kadar hemen hemen üç dört bin emekliliğime yaşımı bekleyecektim. Ama o zaman paraya aldandık, sigortayı önemsemedik. Bir de işte dediğim gibi sürekli işte de doğru düzgün çalışmadık. **(Burhan)**

Ancak, yardımın türüne (örneğin, nakdi yardım) ve anlık geçim ve hayat şartları baskısına da bağlı olarak yardım alma, sigortalı çalışmaya göre daha öncelikli olarak tercih edilebilen bir geçim aracı olarak belirebilmektedir. Bir parantez açmak gerekirse, bunda, yardımla kurulan ilişki gereği, “yardımı ne olursa olsun alma”ya dayalı bir psikolojik bağımlılığın etkileri de yer yer görülebilmektedir. Ayrıca, yapılan sosyal yardımlara ilişkin bir bilgisizlikle de birleşerek, sigortalı çalışmanın, genel olarak yardım almayı engellediği yönündeki ifadelerle de karşılaştım.

Alan araştırmamda, görüşme yaptığım yardım alıcıların, aynı zamanda işgücü piyasası ile olan ilişkilene biçimlerinin bilgisini, geçmişten bugüne dönük bir perspektiften edinmeye çalıştım. Bu görüşmelere dayalı olarak, Türkiye’de işgücü piyasasının işsizlikle birlikte en önemli sorunlarından biri olan kayıtdışı çalışmanın, bekleneneği üzere yardım alıcılar arasında da yaygın bir biçimde var olduğunu gözlemledim. Konuyla ilgili söylenmesi gereken ilk bulgu, kişilerin çalışma başlangıcı ile sigorta başlangıcı arasındaki sürenin uzunluğudur. Bekir’in ifade ettiği gibi, *“İlkokuldan sonra başladım ayakkabıya. Bundan 45 sene önce, 45 senedir yapardım. Güven Çarşısı’nda, Samanpazarı’nda, Güvercin Sokak’ta, Denizciler Caddesi’nde buralardaydım. Çalıştım birilerinin yanında. Sigorta yoh. Daha sonra Altındağ Belediyesi’ne girdim. Sigorta başlangıcı 89”*.

Çalışma yaşamına kayıtdışı işler üzerinden dahil olma, kayıtdışılığın süreklileşmesini de beraberinde getirmekte ve kayıtdışı çalışmayı kabullenme, çalışma yaşamında yer alma ve tutunma stratejisine dönüşmektedir. Örneğin, 20-25 yıldır araba yıkama işinde çalışıp, sadece 1 yıllık sigortası olan Özdemir şunları söylemektedir:

Bir yıl yattı. (...)Bizim şartlarımız böyle, ister çalış, ister çalışma. (...) kendin bilirsin deyince, oraya da girmişsin, bir çevre edinmişsin, arkadaş edinmişsin. Başka bir yere alışman için en az beş altı ay, bir yıl olması lazım. **(Özdemir)**

⁴⁴⁵ Burada düzenli çalışmama gerçeğinin sorumlusunun, kızının hastalığından çok, aile bireylerinden birinin hastalığının, kişiyi belirli aralıklarla ya da tamamen işgücü piyasası dışında bırakacak bir sosyal güvence sistemi olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Bu aynı zamanda, çalışma ile sigorta arasındaki bağın koptuğu bir çalışma ortamını da doğrumaktadır. Bu bağın olmadığı bir ortamda, sigortasız çalışma, çok uzun yıllar deneyimlenebilmektedir:

Ağabey ben yedi yaşında benim babam öldü. Okul okumadım, yurtlarda büyüdüm. Tokat Yurdundan da en son annem burada Ankaralı biriyle evlendi Kızılcahamamlı. Çıkarttı, o günden beri ben çalışıyorum. Yapmadığım iş, Siteler’de de çalıştım, efendime söyleyeyim, sırtımda taş da taşıdım, inşaatlarda da çalıştım. Ne bileyim fabrikalarda, her türlü işlerde çalıştım. Ama yarıdan çoğu sigortam olmadığı için, devamlı sigortasız, devamlı sigortasız. **(Mehmet)**

Burada Cingöz’de sigorta vardı. Bir yıl, öbür taraflarda yok, hâlâ da yok. (...) Abidinpaşa’da çalıştığım yerde ben 15-16 sene akşam gece çalıştım. Adam gündüz adamı sigorta yapıyor, gececiye niye yapmıyor? Güya gece çalışan kendisine çalışıyormuş da, sanki oradan günlük 300-500 lira para kazanıyor. Gündüz adam hizmet ediyorsa, gececi insan da sana hizmet ediyor. O adamla senin dolmuşunu yıkıyor, senin müşterinin arabasını yıkıyor, otobüsünü yıkıyor, ticarisini yıkıyor, arabasını yıkıyor, kendi arabayı yıkıyor. Bu adamı sigortalı yapıyorsun da, akşamkini niye yapmıyorsun. Böyle bir şey var mı? Araştırılmadığından, devletimiz işte bu işlerin üstüne düşmediğinden. Bana diyeceksin, gelecek orayı akşamleyin gelecek “kardeşim senin sigortan var mı, sen burada nasıl çalışıyorsun?” diyecek. (...) Yok, olsa da öbür adam onu parayla bir sigarayla, cebine üç beş kuruş koymayla gönderir. Ne sen beni gördün, ne ben seni gördüm. (...) Üstüne düşmüyor, üstüne düşmüş olsa şu ülkede kimse sigortasız çalıştıramaz. **(Özdemir)**

Eşi, önceleri kaynakçılık yapıp, inşaatlarda çalışmış, görüşmenin gerçekleştiği zaman, bir telefonda çalışan Gökçe’nin, eşi için “*Hatta sigortası olmuştu bir ara*”; Ahu’nun yine eşi için, “*Sigorta başlangıcı var, ama öyle yok, az var*” şeklindeki ifadeleri, sigortalı değil, sigortasız çalışmanın, çalışan yoksul ve yardım alan haneler açısından boyutlarını göstermektedir. Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan, Nurgül, “*Düzenli sigortamız yatmıyor. Mesela eşim işe giriyor, girdi şu anda, girdi çıktı yapıyorlar, sigortan tekrar geri başlıyor, geri ediyor*” demektedir. Eşi 20 yıl çalışıp sadece 3 yıl sigortası yatmış olan Birsen’in anlatımları ise şöyledir:

Eşim (...) sürekli aynı işte çalıştı. 13 yaşında başlamış, hâlâ aynı işi yapıyor. (...) sade ütüculük yaptı. Daha önceden zaten sigortamız yohtu. Şurada üç dört senedir sigortamız var. Daha önce sürekli sigortasız çalıştı. (...) Maaşı az oldu diye mesela 500 veriyorlardı, sigortasını yapıyorlardı, bu da onu kabul etmiyordu. Maaşı 500 veriyorlardı, sigortasını da yapıyorlardı. Maaş az, sigortam var diye oluyor diye mesela 900’e çalışıyordu, bir milyara çalışıyordu **(Birsen)**

Sigortasız çalışma sorunu ile ilgili olarak söylenebilecek son söz ise, belirli dönemlerde sigortası yatmış kişilerin, emekliliklerini sağlayabilecek ölçüde sigortalı çalışmaya ilişkin beklentilerinin olmamasıdır:

Şu anda 3600 var, yok herhalde, o kadar da yok herhalde bilmiyorum da, en son baktığımda 2500’dü. (...) Şu anda 5600’den, benim başlangıç 86, 5600’den ama, ama bu halde de yine girdiği çıktığıyla gene beş seneye dolduramayız, ne yapacağız, bilmiyorum. **(Mehmet)**

Güvencesiz Çalışma: “Döndürüyoruz, bazı kırık çıkık işler oluyor”-“Bir altı ay çalışırım herhalde”

Yardım alıcıların, çalışma ve işgücü piyasası deneyimleri içerisinde güvencesiz çalışma, sosyal yardım rejiminin mevsim etkisi, işsizlik ve sigortasız çalışma ile birlikte ve aynı zamanda bu başlıkları da içeren işgücü piyasası bağının en önemli temellerinden biridir. Alan araştırmam sırasında yaptığım hane gözlemleri ve derinlemesine görüşmelere dayanarak, bu olguyu, “sosyal yardımların artması ve yaygınlaşmasının kökünde güvencesiz çalışma vardır” şeklinde genişletmek mümkün gözükmektedir. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısı, bu kurumsal yapı aracılığıyla hayata geçirilen politikalar ve bu politikalara yön veren anlayış, söz konusu gerçeğe gözünü kapatmakla birlikte, güvencesiz çalışma, yardım alıcıların ısrarla üzerinde durdukları bir konu olarak alan araştırmamın yardım alıcılar ayağında devamlı gündeme gelmiştir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin kamu otoritesinin, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi neo-liberal önkabullerle uyumlu bir biçimde dönüştürme tarzı ve bunun sosyal politikalar içerisinde sosyal yardımların artışına dönük sonuçları ile yardım alıcıların deneyimleri örtüşme, ve fakat beklenti ve istemleri çatışma halindedir.

Yardım alıcıların, işgücü piyasasına önemli ölçüde güvencesiz çalışma biçimleri ile dahil oldukları ve çalışma yaşamı içerisindeki yerlerini bu tür çalışma biçimleri ile korudukları söylenebilir. Bu çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde iş değiştirme oldukça yaygın bir durumdur ve yardıma başvuru ve yardım alma süreci bu güvencesizleşme örüntüsü içerisinde yaşanmaktadır.

16 yaşında ben iş ortamına başladım. Ben Orman Genel Müdürlüğünde çalıştım. (...) Odacılık yaptım, yemekhanesinde çalıştım, kreş bölümünde çalıştım. Sonra GATA’da ben temizlik yaptım, şirketinde çalıştım. Onlarla geçindim, lokantasında çalıştım ve şu anda ızgaracıyım, ama çoğu yerde sigortam yapılmadı. Ben lokantalarda da çok çalıştım. **(Hande)**

Ben 12 yaşında çalışmaya başladım. (...) 80-81’de çalışmaya başladım. Hatta, Ömer abinin soğukguyu ayakgabısında, lastik ayakgabı, işçi olarak başladım. (...) Sigortam bir senelik vardı. Sonra işte 98’de Bağ-Kur’lu oldum, gendi gücümle Bağ-Kur’u yatırmaya çalıştım, esnaftım. (...) Tabii o şartlar içinde çok işte çalıştım, çaycılık yaptım, basın yayında, cilt evinde çalıştım. Ondan sonra tencere, zamanında 1990’da tencere, mutfak eşyası güzel GİMAT’ta güzel çalıştım. Mutfak eşyaları falan sattık. Ama güzel para gazandım, 90’larda falan. En lüks arabalara biniyorduh. (...) Kazancımız çohtu, kredi kartı çıktı mertlik bozuldu. **(Orhan)**

Öte yandan, belirtmek gerekir ki, işgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıtdışı ücretlilik ilişkisi içerisinde çalışma ile enformel sektör kapsamında çalışma birbiri ile

geçişken bir nitelik taşımaktadır. Zehra'nın çalışma deneyimi buna örnek oluşturmaktadır:

Ben gızken çalışıyodum, ama şimdi çalışmıyorum. Kendi el işimle, bu yeri geldi hurdacılıh yaptım, yeri geldi kağıtcılıh yaptım, ne bileyim her şeyi yaptım bu zamana kadar. (...) Gomşuların gızlarına cehiz elişi yapıyodum sürekli, danteldi, oyaydı, bunlarla işlemeydi. Sürekli onlarla, çocuklarımı o şekilde büyüttüm oğlum. Hurdacılık yaptım, epey bir zaman hurda topladım, hurda daşıdım, hurda sattım. Gazetelerden kese kâğıdı, gazete topladım, gazeteden kese kâğıdı yaptım, manavlara onları sattım, o şekilde geçimimi yürüttüm. Babaları doğru dürüs pazara gidiyordu, pazardan doğru dürüs çalışmıyodu ki önce. Hele şöyle böyle 20 senedir hiç çalışmıyor, belinden sahat o yüzden çalışmıyo, gitmiyo. (...) Bu şekilde evimi yürüttüm giti, bebemi, bebeciğimi o şekilde büyüttüm oğlum. **(Zehra)**

Türkiye’de yardım alıcıların güvencesizliğin farklı biçimlerini deneyimlediği söylenebilir. Yardım alıcıların, işgücü piyasasına kayıtlı ya da kayıtsız bir biçimde ücret gelirine dayalı olarak dahil olan kesimlerinin en çok iş güvencesizliği ile ücret güvencesizliğini, içiçe geçmiş bir biçimde deneyimledikleri söylenebilir. İş güvencesizliği, yardım alıcılar tarafından düzensiz çalışma ve böylecek belirli aralıklarla işsiz kalma, Bekir’in ifadeleri ile “*Düzensiz işler, adam saten günlük yaşıyorlar*” şeklinde deneyimlenmektedir. Eşi ütücü olarak konfeksiyona çalışan Birsen’in ve eşi işsiz olan Gülcan’ın deneyimleri şöyledir:

İşsizlik çoh var. (...) bilemeyeceğim ama iş bulamadığımız da oluyo, bulduğumuz da oluyo, eşim konfeksiyon işi çoh. Mesela işsiz galmiyo, ama çıhıyo sürekli oranda oraya, oradan oraya giriyo. Diyom mesela, burada kaç ay çalışacağan, bir altı ay çalışırım herhalde diyo. **(Birsen)**

Pazarcılık yapıyordu, çıktı evde oturdu. Tekrar işim olmuyo dedi, arkadaş mesela şu iş var dediyse ona gitti, onu yaptı geldi. Sonra tekrar gene oturdu beş altı ay, yedi sekiz ay gene oturdu. Tekrar gene ben şey yaptım, ben bir bekçilik işi yalvardım buldurdum. Orada çalışıyordu, adam da iflas edince, şimdi iyice geldi oturuyor zaten. (...) Hep böyle geçti. (...) Şimdi çalışmıyor tabii, o da oturuyor, ben de oturuyorum. **(Gülcan)**

Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan Burhan, taşeronlaşmanın iş güvencesi üzerindeki olumsuz etkilerini yaşamaktadır. Ayrıca çalışma ortamı Burhan’ın anlatımlarında temsil olduğu üzere, aşağıda hemşire örneğinde verdiği gibi bireysel kanaatlere açık bir yapı arz etmektedir:

Şimdi girdik, çalışıyoruz. İşimden de memnunum, ama şu işi kötü. senede bir girdi çıktı yapıyorlar, taşeron firma değışiyor. Bilmem bir şeyler, gerçi bizlik bir şey yok. Biz orada başhemşire veyahut doktorlar bizden memnun olduğu müddetçe bizi kimse işten vay ben şunu çıkartacağım, vay ben bunu çıkartacağım diyemiyor. Hemşire derse ki ben bu adamdan memnunum, olay bitti. Bu şekilde hayatımıza devam ediyoruz. çıkartamıyor. Taşeron şirket de değışse, biz gadimiz orada. Yeni gelen şirket (...) Beğenilecek iş değıl. Parası da maddi yönden de iyi değıl, manevi yönden de iyi değıl. sosyal hayatsal yönünden de iyi değıl, niye? Ben derim ki, boş duracağıma çalışırım derim. **(Burhan)**

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde bahçe işlerinde, mevsimlik işçi olarak çalışan Mehmet ise, mevsimlik çalışma biçiminin yarattığı sorunları gözler önüne sermektedir:

Bu benim girdim çıktım beş senem. Sezon biter çıkartırlar, üç ay dört ay kışın çıkartırlar, alanyazın geri alırlar. (...) bir iş bulabilirsem gidebiliyorum, eğer yevmiye gibi ne. (...) Mesela bir oto yıkaması, arkadaşlarım olursa. İnşaatlarda bir iş olursa. Kışa geliyor, kışın zaten iş olmuyor. Dediğin gibi, en az on gün çalışırsam, 20 gün yatıyorum. Tabii sigortasız. **(Mehmet)**

20-25 yıldır araba yıkayan Özdemir, deneyimlediği ücret güvencesizliğini, *“Gelir aynı, fazla yok, para aynı. Eksiliyor da çoğalma yok”* sözleri ile aktarmaktadır ve şunları söylemektedir:

Şimdi adam misal diyelim ki, bana iş buldu. Batıkent'te iki araba, Batıkent'le burası iki araba. Verdiği asgari ücret. Zaten asgari ücret belli. Bunun arabası var, evinin harcaması var, elektriğin var, suyun var, var oğlu var. Bir de hiç hesapta olmayan işler çıkıyor. Yok çamaşır makinem bozuluyor, yok buzdolabım bozuluyor, yok televizyonum bozuluyor. El elde, baş başta. **(Özdemir)**

İşçilik geçmişi olmasına karşın uzun yıllarda enformel sektör kapsamında gelir elde eden Orhan da kapitalist ücretlilik ilişkisinin doğasını açığa çıkartır bir biçimde, ücretlerin düşüklüğünü ifade etmektedir.

Kimsenin parası yetmiyor, para az geliyor. Çünkü asgari ücret. İyi para almak istersen ağır işte çalışman lazım. Hak ediyorsun da, aslında biz normalde yüksek üstünden daha büyük maaş almayı hak ediyoruz, ama işveren tam ağır işlerde çalıştırıp, daha az para. **(Orhan)**

Bir hastanede taşeron işçisi olarak Nurgül ise, ücret güvencesizliğinin, ücretlerin düşüklüğünün yanı sıra düzenli yatırılmaması boyutuna dikkat çekmektedir. Nurgül'ün anlatımları, aynı zamanda, gündelik yaşamın devamı için gereken nakit gereksinimini ve bunun katı bir biçimde gerçekleşen tarih aralıklarını da hatırlatmaktadır:

İş beğenmeme şöyle, eşimin dediği gibi, verdiği iş asgari ücret, aldığımız para eve gelmeden bitiyor. bir de maaşını düzenli alamıyorsun. Ayın beşi diyor, biri diyor, ayın 15'i, 10'u buluyor. Sağdan soldan aldığımız, yediğimiz parayı da, aldığımız beşinden beşine ya, onu da almış oluyoruz, 15'inden almış oluyoruz. Ondan sonra da aldığımız parayı sağa sola dağıtıyoruz. **(Nurgül)**

Eşinden boşandıktan sonra, maddi durumu kötüleşen ve 2006'dan bu yana 620 TL dul-yetim maaş alan Lale'nin ise ücret beklentisi geneli yansıtmaktadır:

Çalışabilirim, ama genellikle çalışmak da pek fayda olacağını zannetmiyorum, gene kıt kanaat geçiniriz. (...) Çünkü alacağım para ortada benim. Ben şimdi bu yaştan sonra ne yapacağım, devlet memuru olacak ya da çok iyi bir yerde çalışacak halim yok ya gideceğim bir yerde yemek pişireceğim, ya birinin çocuğunu bakacağım. **(Lale)**

Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan Burhan, yaptığı işi güvenceli bir iş olarak görüp görmediğine dönük sorum üzerine şunları söylemiştir:

Yok abi, imkânı yoh. İmkânı yoh. Senelik girdi çıktı yapıyor bize. Bizim çalışma sistemimiz, aha şimdi, mesela şey değişti, taşeron firma, başka firma geldi, ihaleyi başka firma aldı. Biz işte ocağın 1'inde mi, 2'sinde mi, o firma gelecek, çıkartacak, girdi çıktı yapacak. Yeni firma geliyo, bi ton evrağıydı, geri baştan seni yine aynı evrahlarnla geri tekrar başlatıyo. Senede, 2 senede, 2 senelik almış, bu şekilde. Yohsa gendi hastanemizde iş şeyimiz rahat. Hastane bünyesinde, ama taşeron firma amacından hiç şey değil. Ayın 1'inden 1'ine diyor maaş, 5'inde veriyo, 10'unda veriyo, 12'sinde veriyo, işletiyo parayı. **(Burhan)**

Güvencesiz çalışmanın, yardım alıcıların, işgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıtsız çalışma ilişkisi içerisinde, ücret gelirine tabi olmayan kesimleri açısından deneyimlenme biçimi, enformel sektör kapsamında⁴⁴⁶ gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, seyyar satıcılık, işportacılık, atık kağıt işçiliği, pazarcılık, hurdacılık, hamallık, vb. biçimlerde çalışmanın oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Arada eşi ile birlikte plastik toplayan ve bunun dışında sadece 3 ayda bir 300 TL civarında 65 Yaş Aylığı alan Hüseyin, “Döndürüyoruz, bazı kırık çirkik işler oluyor” diyerek, enformel sektörün plastik toplayıcılığı alanını deneyimleme biçimini ifade etmektedir. Diğer kimi yardım alıcıların, enformel sektörde çalışma deneyimleri ise şöyledir:

Tasarruf ampulleri satıyorum, üç dört tanesi 5-10 liraya. (...) Çarşıda dükkanlarda, pazarlarda serbest çalışıyorum. Bir gün onu satıyorum, yarın bahıyom bir şey alıp satıyom, satabilirim onu da. Bir yandan zabıtalarla uğuşturuyorsun, zabıta fırsat vermiyor. Bir yandan yer parasıdır şu bu parasıdır. **(Orhan)**

Devamlı seyyar satıcı oldu, hiçbir işe girmedim. Seyyarda. Sigorta hiç olmadı. Devamlı Yeşil Kart. Tasarruf lambası satar, Türk Bayrağı satar, bunlarla geçinir. **(Hacer)**

Ev eşyası, tencere gibi, ampul gibi, çelik çomah işleri. (...) Hacıbayram orada zabıtalara pek izin vermiyo, gıyut camileri şöyle, gıyutuda koşede galmış camiler. İşte dükkanlara soruyor, gavelere soruyo. **(Gülten)**

Serbest, seyyar satıcıydı, Işıklar'da şarj satıyordu. Şarj makinesi, telefon şarjı. (...) Lohantada çalıştı, bir de demir fabrikasına girdi çıktı. Sigortası yoğdu, o günlük para alıyordu. O zaman 20-25 milyon para alıyordu, yevmiye alıyordu. (...) Çalışkan, ama şimdi de yevmiyeye de gidiyordu, başka yer de gargo vardı, günlük 40 milyona gidiyodu, yedek iş de yapıyodu, şimdi oraya da işçi alınınca, oraya gitmiyo artıh. **(Gülten)**

Pazara gidiyordu, pazarda tezgahlara bahıyordu, patetes soğan. (...) Aldığı para yetmiyordu, günlük alıyordu, 25-30 neyse. O da zaten geliyordu, bebenin beziydi, ıslah mendiliydi, zartıydı, zurtuydu, sabaha para yoh. **(Goncagül)**

İşgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıt dışı olarak çalışma biçimleri dışında, gelir güvencesizliğini içerecek bir biçimde, güvencesiz çalışmanın uzandığı bir diğer alan da “ev”dir. Yardım alan kadınların güvencesiz bir biçimde evde çalışma ve ev eksenli çalışmayı deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Bunda, bu tür işlerin hakim toplumsal cinsiyet normları ile bağlantısı olduğu kadar kadınların vasıf düzeylerinin de etkisi bulunmaktadır. Bu örneklerde kadın, hanenin gelir ve geçim düzeyine katkı

⁴⁴⁶ Enformel sektörün kapsamı ile ilgili olarak bkz. Gökbayrak, 2003: 231-237; Özşuca ve Toksöz, 2003: 1-24.

çerçevesinde, çocuk bakıcılığı yapmakta, ev işlerine gitmekte ya da evde yaptığı kimi ürünleri piyasaya ya da tek tek kişilere satarak düşük bir gelir elde etmektedir.

Elişi evde yaptım. (...) Lif yaptım, oyayla lif sadece yaptım, başka bir şey yoh. Öyle çok faydası olmuyordu ki, sadece çocuklar için süt alayım, söylemesi ayıp bez ne alayım diye yapıyordum. (...) Okullarına bir katkı olsun diye yapıyordum. **(Ömür)**

Mutfak masrafımı karşılıyordu. Ama burada satışımız yok. Burada herkes kendi yapıyor, burada herkesin durumu kısıtlı olduğu için, zaten buranın geneli bununla geçiniyor. Patik yapıyorlar, bir şeyler yapıyorlar. İstanbul'dayken çalışan kadın sayısı daha fazla olduğu için, böyle bu işleri yapanlar o kadar fazla değil. Sonuçta orada satabiliyordunuz, ama burada yok. Burada herkes evde, herkes ev kadını ve herkes zaten evinde bu işi yapıyor. Bundan kazanıyorlar. **(Huriye)**

600'ü mesela tamamladım, sen diyosun ki benim bir işim var yapar mısın diysun, yaparım diyorum. Sen çıkarıyon, gönlünden ne koparsa veriyom. Öbürüne diyom, öbürü yapıyor. Çocuğuma bakıver, ben falan yere gidiyom, ahşam çıkartıyo 30-40 veriyor öyle öyle. (...) Kıvrınarak yapıyom, sorma mesela şimdi çocuğa bahıyom. **(Gülcan)**

İşsizlik

Türkiye'de sosyal yardım rejimi ile işgücü piyasası dinamikleri arasındaki bağın en önemli temellerinden biri de işsizlik olgusudur. İşsizliğin Türkiye'de 2000'li yıllarda, özellikle de kriz dönemlerini takiben artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.⁴⁴⁷ Türkiye'de işsizliğin, dolayısıyla da işsiz yoksulluğunun artışı ile sosyal yardımlardan yararlanan kişi sayısındaki artış arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir.⁴⁴⁸ Bu anlamda, sosyal yardımlar, işsiz yoksulların geçim stratejisi açısından ilk başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Türkiye'de işsizlik, sosyal yardımlardan artışın ve yaygınlaşmanın önemli nedenlerinden biri olmakla birlikte, sosyal yardımların, kişileri çalışmaktan uzaklaştırıp, işsizliği beslediğini genelleştirilebilir bir bilgi olarak söylemek, şu an için pek mümkün gözükmemektedir. Bunu, Türkiye'de sosyal yardım rejimi içerisinde, kriter dışı, nakde dayalı ve bir çok kanaldan yardım alma biçimlerinin yaygınlaştığı oranda yer yer güçlenme potansiyeli taşıyan bir eğilim olarak değerlendirmek bilimsel olarak daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu çalışmanın kuramsal çerçevesi ile bağlantılı olarak yukarıda da söz ettiğimiz gibi, sosyal yardım-işsizlik ilişkisinin kapitalist birikimin sağlanmasına yönelik bir rolü vardır. Bu role göre, sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun denetiminin yanında, yeniden üretilmesine ve böylelikle, işsiz yığınların varlıkları ile işgücü piyasası genelindeki çalışma koşullarını etkilemesine katkıda bulunur. Türkiye'de sosyal yardım-işsizlik ilişkisinin,

⁴⁴⁷ Konuyla ilgili olarak Sosyal-İş Sendikasının (2011) bir raporu incelenebilir.

⁴⁴⁸ Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Fırat, 2014.

kapitalist birikimle bağlantılı bir diğer boyutu ise, dağıtılan yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki miktar olarak yeri itibarıyla, işsizleri, emek güçlerini satmaktan vazgeçirmeyecek bir düzeyde yapılanmış olması nedeniyle, işgücü arzı dolayısıyla ücretler üzerinde rekabeti artıracak bir sermaye politikası niteliği taşımasıdır. Bu yönleriyle, kapitalizmin işleyişinin öznel olarak “bilinçli”, bu anlamda istenilen ve nesnel olarak da ayrılmaz bir parçası olan işsizlik, kapitalist birikimin sürekliliği ile olan bağına sosyal yardımlar vasıtasıyla, daha güçlü bir biçimde kurmaktadır.

Yardım alıcıların çalışma ve işgücü piyasası deneyimleri ile ilgili en çok şikâyet ettikleri konunun ilk sıralarında işsizlik gelmektedir. Yaptığım görüşmelerde, güvencesiz çalışmanın yardım alıcılar tarafından önemli ölçüde işsizlik biçiminde deneyimlendiğini gözlemledim. Huriye, deneyimini şöyle anlatmaktadır:

Çalışabilme imkânım var. Gittim temizlik şirketine başvurduğum, 40 yaşında deyince, o da bitiyor. Temizlik şirketi, gideceğim temizlik yapacağım, bir şey yapmayacağım. Mesleğine bakıyor, ne mezunusun, ondan sonra yaşına bakıyor, sen bu yaştasın, benim işime yaramazsın. Adam iş vermiyor, o da var. **(Huriye)**

Örneğin, Sabiha, *“Bilmiyom ki işyeri yoh, ariyo bulamıyor, bulsa çıhardıyorlar, doğru dürüs işyerleri yoh. (...) İş sıhıntısı var Türkiye’de”* demektedir. Gülcan eşinin işsizlik deneyimini şöyle anlatmaktadır:

Mesela duyuyom ben komşularımdan falan, mesela sağdan soldan, benim beyim gidiyor iş aramaya, iş aramaya gidiyo bulamıyo diyo. Oraya gidiyo iş yok dediler diyo, geliyo adam yerine göre bazen ben kapının önünde otururum, o da gelir yanıma oturur. Bugün gittim ayağımın altı gabardı, iş aradım bulamadım diyo. Veyahut da almadılar diyo. **(Gülcan)**

Türkiye’de sosyal yardım alıcıların işsizlik konusundaki görüşlerini oluşturan bir diğer eğilim ise, Türkiye’de işsizlik diye bir sorunun olmadığı yönündedir. Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan ve öncesinde kızının hastalığı nedeniyle düzenli olarak çalışamayan Burhan, *“Şu anda Türkiye’de işsizlik diye bir şey yok abi”* derken, yıllar sigortasız olarak otoyolcamacılık yapan ve zaman zaman da işsiz de kalmış olan Özdemir de Türkiye’de işsizlik sorununun olmadığını ileri sürmektedir. Eşi bir boya fabrikasında çalışan Goncagül ise, *“İnsanlarımızdan kaynaklanıyo. (...) İnsanlarımız yeri geliyo çoh çalışıyo, yeri geliyo, çoh sıhıldım deyip atıyo işi. bir düzenli iş tutturamıyor, o da bizim insanlarımızda var, devletimizde yoh”* demektedir. Bu cümlelerden de görüleceği üzere, yardım alıcılar, yoksullar arasındaki parçalanma örüntüleri, sadece sosyal yardımlar değil, işsizlik sorunu ve bunun nedenleri temelinde de gerçekleşmektedir. İşsizlik sorununun kaynağını işsizlere yükleyen bu bakış açısı, bulunan işte çalışma davranışı ve ne iş olsa yapma anlayışı temelinde,

çalışma koşullarına ilişkin pazarlık ve işverene baskı unsurunun gerçekleşme potansiyelini de zayıflatmaktadır.

Yardım alıcıların bir bölümü ise Ömür'ün *"İşte iş yok. (...) Bilmiyorum ki, iş yok, gittin mi hiçbir yerde sigortalı bir iş vermiyorlar. (...) Bilmiyoz ki, bizim de aklımız ermiyor"*, Gökçe'nin *"Fazla öyle şeyleri kafam almıyor. Düşünmüyorum"* ve Gülten'in *"İşsizlik çoh, kimsenin işi yoh, doğru dürüs işler yoh ki. (...) İşsizliğin nedeni işte iş alanları herhalde yohtur"* ifadelerinde görülebileceği üzere, işsizliğin nedenleri konusunda bir fikir beyan edememektedir. Türkiye'de sosyal yardım rejiminin işsizlik boyutunun bir diğer yönü de kadınların çalışma yaşamındaki yeri ile ilgilidir. Türkiye'de sosyal yardımların, kadını eve kapatan ve kadının gelir getirici faaliyetini toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu bir biçimde yerine getirmesine izin veren bir erkek egemen toplumsal ve ideolojik yapının içerisine, bu yapıyı yeniden üreten bir unsur olarak yerleştiği söylenebilir. Bu olgu, Zeliha'nın ifade ettiği gibi, *"Daha önce çalışmadığım için ne iş yapabilirim, bilemiyorum. Hiçbir fikrim yok"* şeklinde dile gelmektedir ve kadını çalışma yaşamı dışına ittiği gibi, hanenin de içerisine kapatmaktadır.

Mevsim Etkisi

Türkiye'de sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı yapısını, yardım talebinin artış ve azalış gösterdiği zaman dilimlerinden de görmek mümkündür. Alan araştırmamda, gerek kurum temsilcileri gerekse yardım alanlarla yaptığım görüşmelerde, yardım talebi ve dağıtımının kış aylarında artış yaz aylarında ise azalış gösterdiği belirtildi. Bunun kökenlerinde, kış aylarının, iklim yapısı gereği yarattığı kömür gereksiniminin⁴⁴⁹ yanı sıra, işgücü piyasaları üzerindeki mevsim etkisi ve bu mevsim etkisinin yarattığı işlerin türü yatmaktadır. Örneğin, inşaat, mobilya sektörünün canlanması üzerinden hamallık ve park ve bahçelerde çalışma üzerinden bahçıvanlık vs. gibi işlerin yaygınlaştığı dönem olan, yaz ayları, kamusal ve özel sosyal yardıma yapılan başvuruların azalış gösterdiği bir dönem olmaktadır. Bir

⁴⁴⁹ Bununla ilgili bir yardım alıcının sözleri şöyledir: "Mesela bu kömür olayında mesela benim hiçbir durumum yoktu kömür alacak. Ama vallahi bu kömürü dört gözle bekledim, gıda hadi neyse dedim, öyle böyle kuru soğan da yerim, aç da durumum, açta dururum, ama bu kış günü ben kömür alamam dedim. (...)Tabii kışın daha çok. (...)Tabii iş oluyor, olmuyor, özellikle mesela alanyazın ben nasıl diyeyim, alanyazın ben gıdaya ihtiyaç duyarım, kışın da kömüre. Alanyazın mesela takside hiç iş olmuyor, herkes tatile gidiyor, Ankara boşalıyor, sıcak, kimse taksiye binmiyor. Durumu olan var, olmayan var. Mesela benim alanyazın eşim inanır mısınız faturaları ödemekte bile zorlanıyor. Alanyazın hele çok bunalıyorum, bu gıdalara o zaman benim çok ihtiyacım oluyor." (Ahu)

vakıf uzmanı, *“Mevsimlik işçiler var. İnşaat işi. . . Yüzde 80 sitelerde çalışıyor. Düzenli SGK yapan yer çok az. Kışın, mevsimlik işçiler olduğu için, boya-badana, kışın inşaat olmaz, yazın olan işler. Bu nedenle yardım kışın artıyor”* demektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ise, bu olguyu şöyle açıklamaktadır:

Hamallık yapan insanlar oluyor. Piyasalar hareketliyse, açıksa, oralardan işle alakalı geçimini sağlayan insanlar var. (...) Belediyelerde mesela mevsimlik işçi alıyorlar. Park ve bahçelere falan, sulama işlerinde falan. Biz mesela o tip şeylerde de bazen gelen insanlara yardımcı olmaya çalışıyoruz. (...) Bahar ayları, kışın çıkartıyorlar, gerek kalmıyor sulamaya, mevsimlik işçi. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Kurum temsilcilerinin verdiği bilgiler, sadece sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası dinamiklerine açık yapısı hakkında değil, aynı zamanda yardım alanların ne tür işler üzerinden çalışma yaşamına dahil olduklarına ilişkin de bir fikir vermektedir. Bir diğer ifade ile, yardım almanın köklerinde yatan işgücü piyasası ve güvencesiz ve düzensiz çalışma pratiği, yıl içerisinde yardım başvurularının artış ve azalış gösterdiği dönemler takip edilerek de irdelenebilmektedir. Yardım alıcılar, konuyla ilgili deneyimlerini şöyle aktarmıştır. Gülcan, *“Kışın dert ayı derler ya, kışın daha çok. Mesela kışın beyin çalışmıyor, yazın nereden olsa sen çağırırsın bir iş yaptırırsın, o gelir bir iş yaptırır. Bir de evim benim kira, kirayı veremedim mi öldüm. Veremiyom, 200’ü veremiyom”*; işçilik geçmişi olup, seyyar satıcılık yapan Orhan, *“İllâ ki kışın daha fazla isteriz. (...) Çalışamıyorsun, soğuk havalar, işle bağlantılı, işe gidiyorsun ekmek getiremiyorsun, kazancın olmuyor, illa ki ister istemez belediyenin verdiği erzaha talim etmeye çalışıyorsun”*; pazarcılık yapan Ali, *“Tabii gışın daha iyi olur, fazla olsa daha iyi olur, çalışamıyoruz. (...) İş icabı soğuk oluyo, rahatsız olduğum için gışın daha iyi olur tabii”*; eşi seyyar satıcılık yapan Hacer ise, *“Gışın biraz para sıhıntısı oluyo, satış olmuyo, sıhışıyoh. yazın biraz daha düzgün oluyo, gışın zor oluyo. İşe gidemiyorlar”* demektedir. Eşi düzensiz olarak konfeksiyon atölyelerinde ütüculük yapan Birsen ise, deneyimini şöyle anlatmaktadır:

Kışın daha oluyor, çocukların ihtiyacı, mesela kışın meyve sebze daha çok gittiği için. Zor oluyor, bilmiyorum. Bir de sezon değişikliği oluyor. Eşim çalışmadığı da oluyo, maaşı da zaten kesiliyo. (...) yazın işler açıh. (...) Şimdi mesela bir 15 günlük tatili var herhalde bu ay, onun maaşından kesecekler. Şimdi yarım maaş alacam, yarım maaş bana nasıl yetecek? O var işte. **(Birsen)**

Bu başlık altında son olarak yoksulun yardım alma davranışı ile ilgili olarak bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Yardım rejimi ve işgücü piyasası bağının, mevsim ve çeşitli sektörler ilişkisi temelinde kurulması, aynı zamanda, hanenin geçim ve hayat şartlarının, ücret gelirine dayalı olarak sosyal yardım dışı bir kanaldan

beslendiği zaman, kişilerin, sosyal yardım almaktan vazgeçtiği anlamına da gelmektedir. Bir diğer ifade ile, kişiler, iş bulup çalışmaya başladıkları zaman daha fazla yardım almak istememektedir. Bunu alan araştırmasının ileriki aşamalarında göreceğimiz üzere, yardımsız yaşama isteğinin bir uzantısı olarak değerlendirebiliriz. Bu anlamda, sosyal yardım almak bir keyfiyet değil, bir mecburiyet olarak belirmektedir. Öte yandan dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da, sosyal yardım alıcıların, “sürekli ve daha fazla yardım almak isteyen” bir toplumsal kesim olarak kodlanmasının sorgulanması gereğidir. Alan araştırmasının diğer kısımlarında da görülebileceği üzere, yardım alıcılar, gereksinim duydukları zaman, sürekli ve daha fazla yardım istemekle birlikte, yardıma ihtiyaç duymadıklarını düşündükleri anda, yardımsız yaşama istekleri önplana çıkmaktadır. Sosyal yardımlar, işgücü piyasası ve mevsim etkisi arasındaki ilişki, bunu kanıtlar bir niteliktedir.

“Tanıdığın Olacak”

Türkiye’de belirli bir kamusal ya da özel yarara erişmeye dönük enformel kanalların kendisini yardım alıcıların çalışma ve işgücü piyasası deneyiminde yeniden ürettiği gözlemlenmektedir. İş bulma ya da bulamama durumları, belirli bir mevkide tanıdığın olup olmaması ile ilişkilendirilme eğilimindedir. Taşeron işçisi Burhan, bu tür bir kanalla kızını tedavi ettirmiş ve iş bulmuştur: *“Buraya da sağ olsun birileri devreye girdi. Böyle buraya da girmek kolay değil ya milletvekili, ya müdür. ”* Ancak, bir kargo firmasında çalışan Şenol, Huriye’nin tesisatçı eşi, mevsimlik işçi Mehmet ve Ahu’nun taksici eşi, Burhan kadar şanslı değildir:

Herkes tanıdığını sokuyor işe, yeğenini, arkadaşını, akrabasını sokuyor. Devlet işi böyle, sen bir iş bulmak istersen, devlette bir tanıdığın olacak ki iş bulasın, oraya giresin yanına. (...) Öyle bir deneyimim oldu. Mesela benim tanıdığım yok, benim elimden her iş gelir, ama devlet işi bulamıyorum, niye çünkü tanıdığım yok çünkü. Ben devlete temizlik şeyimi verdim, ona bile almadılar, niye tanıdık değil çünkü, tanıdık olmadığı için almadılar. (...) Çöpçülüğe kadar denedik bu işi, olmadı, niye tanıdık olmadığı için. Tanıdık olsaydı, bu benim akrabam, kefilim benim, arkadaşı benim diyebilirdi. **(Şenol)**

Herkes kendi dayısını, dayın varsa bir yerlerde zaten iş imkânın çok oluyor. Dayın olmadan da hiçbir yere giremediğin için, çalışma ortamı bulamadığın için sonuçta işe girmek zaten zor. **(Huriye)**

Dayın varsa yürüyorsun, dayın yoksa açsın. (...)Aynen bir dayı bulacaksın ağabey. Ufak da olsa bir dayın olacak. (...)Ben bulamadım ağabey. Zengin de bizden, yine dayısı olan zengin. **(Mehmet)**

düzgün bir işte çalışmadı. Bir fabrikaya girdi, olmadı çıktı. Bir mesela şirkete girdi çaycılığa olmadı. En son kamu personel sınavlarına girdi, o zaman ortaokulları da alıyorlardı. Kazandı, güzel bir puan aldı, 70 puan aldı, yerleştirilemedi. Yerleştirilemedi, kimse sahip çıkmadı, ona da öyle dediler, torpilin olacak, işte dayın olacak dediler. Ondan sonra üstünde insanlar olacak dediler, ona da olmadı. **(Ahu)**

İş bulma ve arama kanallarının tanındıklar üzerinden gerçekleşmesi ve bunun kabullenilmesinin çeşitli sonuçları vardır. Öncelikle, “tanındık” üzerinden bulunan işin çalışma koşulları ve ücret düzeyi önemli oranda sorgulama dışıdır. Ayrıca, işgücü piyasasına “tanındık” üzerinden dahil olma, çalışma hakkı çerçevesinde kamusal iş bulma yükümlülüğünü ve kamudan sosyal hak talebini zayıflatmaktadır. Bunun bir diğer sonucu ise, iş bulamamanın, kavramsal olarak ise işsizliğin, toplumsal sınıf ilişkileri bakımından anlam ve yerine dönük belirli bir bilinç biçimini beraberinde getirmektedir ki bu işsizliği “bireysel” bir düzleme indirgemektedir. Oysa ki işsizlik, kapitalizmin işleyiş yasaları ile uyumlu, toplumsal ve kolektif bir ilişki biçimidir. İşsizliğin toplumsal olması, onun bireysel düzleme ait olmamasından, kolektif olması ise, sebep ve sonuçları ile ortak bir biçimde deneyimleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa ki, iş bulma ya da bulamama süreçlerinde tanındığın varlığı ya da yokluğu, toplumsal ve kolektif bir ilişki biçimi olan işsizliği, toplumsal gerçeklik içerisindeki yerinden kopartmakta ve bireysel bir zemine indirgemektedir.

İşsizliğin ya da iş bulmanın indirgendiği bu bireysel zemin, siyasal ilişkilere de açık bir yapı sergilemektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi’nde mevsimlik işçi olarak çalışan ve görüştüğüm sırada işsiz kalmak üzere olan Mehmet ve Orhan sırasıyla şöyle söylemektedir:

Bankalar sıkıştırarak, ıcralıksın. Ev dediğin gibi evle papaz oluyorsun, eve bir ekmek getireceksin, para verecek. Ben eve getirmeden, bu kadın nereden verecek? Sağdan soldan iş arayacağıma, var işim, devam etsem, biz CHP ne güzel, adamını çıkartmıyor. Ben AK Parti olarak vatandaşım şöyle böyle değil, beni de çıkartma, beni de sözleşmeye al. Aldıklarını alıyor, içeride adamı olanları alıyor sözleşmeye. Sözleşmeli de var, çıkmıyor, ama ben gene diyorum çekinmiyorum. Partiye çalışan olan yine benim, kafadan işten çıkan yine benim. Bir Ak Partili olarak ben aynısını böyle düşünüyorum. Ne olacaksa olsun önemli değil. İsim istiyorsan, isim de veririm. Hiç çekinecek şeyim yok. **(Mehmet)**
Geçen belediye park bahçe müdürlerine git, oradan da adamın olacak, gireceksin. Kendi adamın olmadıktan sonra, nasıl gireceksin ki? **(Orhan)**

Sağlık Nedenleriyle Çalışamama

Yardım alıcıların çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde, sağlık nedenleri ile çalışamama olgusu belirli bir yer kaplamaktadır. Kalıcı ya da geçici hastalık olgusu, Türkiye’de yoksullar arasında oldukça yaygındır.⁴⁵⁰ Bora (2007: 112), “Yoksulluk Halleri” adlı çalışma içerisinde yer alan yazısında, bu olguya ilişkin gözlemlerini, “girdiğimiz bütün evlerde hastalık vardı. Görüştüğümüz kişiler, eşleri ya da çocukları, sakatlık ya da kronik hastalıklarla yaşıyorlardı. (...) Hastalık ve sakatlık,

⁴⁵⁰ Konuyla ilgili olarak Yoksulluk Halleri (Erdoğan, 2007) adlı kapsamlı nitel çalışma, yoksulun sağlık sorunlarına ışık tutması bakımından anlamlı olabilir. Derinlemesine görüşmeler okunduğunda, yoksuluk sağlık sorunları, tüm gerçekliği ile görülmektedir.

tıpkı yoksulluk gibi kuşaktan kuşağa aktarılıyor gibi görünüyor” diyerek açıklamaktadır. Alan araştırmam sırasında ben de benzer bir durumla karşılaştım. Gözlem ve görüşme için girdiğim hanelerin pek çoğunda sakat, engelli ya da hasta bir birey ile karşılaştım ve bu durum, hanehalkı içerisinde birinin çalışma durumunu etkileyebiliyordu.

Tabii canım şöyle oldu. Mesela benim eşim bacağını gırdı, kalça kemiği gırıldı, kalçadan gitti. Ameliyat oldu, yatmakh zorunda mecbur. Aylıh yoh, maaş yoh. **(Gülten)**

Ondan sonra da işte bu çocukların hastalığı çıkınca, ta ki bundan 2 seneye kadar ben hiç iş yapamadım. İnşaat işleri, olduğu zaman inşaat işlerine, badana boyaya gittim, ameleliğe gittim. Ondan sonraki bunların 3-4 senesi şunun ameliyetiyle geçti. öyle bi şey, daha işte yeni yeni bi gendimizi toparlıyoz, çalışıncaiyi kötü maaş olunca, bi türlü eve maaş girdimiydi, bu türlü kendimizi şey yapıyoh. **(Burhan)**

Ancak bu konuyla ilgili dikkat çeken ve sorgulanması gereken nokta, kişiyi hastanın varlığı halinde çalışmaktan alıkoyan bir ortamın oluşmasıdır. Bu kamusal sosyal güvence boşluğu ile açıklanabilir.

Çocuğun varlığı

Yardım alıcıların hane içi demografik görünümü açısından ilk dikkat çeken unsurlardan biri, çok çocuklu hane yapısıdır. Bunda geleneksel değerler kadar çok çocuk yapmayı teşvik eden hakim siyasal-toplumsal ve ideolojik ortamın etkilerini de gözlemlemek mümkündür. Hane bazından düşünüldüğünde, çalışan yoksulluğunu pekiştiren ve aile ve doğrudan çocuğa dönük sosyal yardımları artıran bir boyutu da olan çok çocuk sahibi olmanın, özellikle kadının işgücü piyasasındaki varlığını engelleyen bir etmene büründüğü söylenebilir. Örneğin iki çocuk sahibi, Huriye, “*Olmuyor, olamıyor, denedim bir ay çalıştım, geri çıkmak zorunda kaldım*” derken, 3 çocuk sahibi Hülyave 2 çocuk sahibi Birsen, çocuğun varlığının, çalışmalarına engel olmasını şöyle açıklamaktadır:

Çocuklar büyük olsaydı çalışırdım. Şimdi bahıcı bulsan, çalıştığın parayı bahıcıya vereceğin, gene aynı bulacah. Ha sen bahmışın, ha bahıcıya vermişin. Onun için çalışsaydım daha iyi olurdu. Çocuklarıma özel bir servis tutardım, en azından servisle giderdi ohula daha iyi giderdi, daha güzel ohurlardı, burada ohudacağım başka yerde Gızılay’da ohurdum. Daha rahat ederdi. En azından servis tutardım, servisle Gızılay’da ohurdu. **(Zehra)**

Yaparım, mesela temizlik işi olsun, ne olursa olsun yaparım. Mesela çaycılık olsun, temizlik olsun. Bir arkadaşım tavsiye etti gidelim diye, bir temizlik işi var dedi. Ben de çocuklarıma kim bahacak diye gidemedim. Günlüğü 100 milyon alıp geleceğim. Çocuğumun bir ihtiyacını karşılarım, evimin bir ihtiyacını karşılarım ama gidemedim işte ne iş olsa da yaparım. **(Birsen)**

Bu noktada da, bir önceki sağlık nedenleri ile çalışmama olgusunda olduğu gibi, çocuğun varlığının kadının işgücüne katılımına engel oluşturmayacak bir

kamusal kreş ağının yokluğu ve özel kreşlerin pahalılığı ve yoksulun çocuğuna bakması için bakıcı tutma olanaksızlığı, çocuğun varlığını, işgücüne katılımın önüne bir engel olarak dikmektedir.

Erkeğin İzni ve Onayı

Kadının işgücüne katılamaması sadece çok çocuklu hane yapısı çerçevesinde çocuğun varlığı ile değil, aynı zamanda erkek egemen/patriyarkal ilişkiler seti içerisinde erkeğin izni ile de bağlantılıdır. Kadın, ancak erkeğin, ki bu erkek, koca, baba, kardeş, oğul ve diğer akrabalar da olabilir; izin ve onayına tabi bir biçimde çalışma yaşamı içerisinde yer alabilir. Ancak aşağıdaki alıntılarda da görülebileceği ve benim tüm bir alan araştırması sırasında gözlemlediğim üzere, erkek egemen yapı, kadının işgücü piyasası ile bağını, en azından istek ve düşünce düzeyinden yok edebilmiş değildir. Bir diğer ifade ile, kadınlar, bu örnekte çalışma olgusunda kendisini dışa vuran; ancak patriyarkal yapı tarafından sürekli engellenen bir potansiyeli de barındırmaktadır.

Babam izin verse, şu an giderim bir iş bulurum çalışırım, yoh demem, ağır olsa da yaparım. Neden mecburiyetten, geçim sağlamak için, eve bir katkı olur. (...) Ben iki üç iş buldum, babam izin vermedi. (...) bizde yoh, yasa. (**Ümran**)

Bilmiyorum ki, aslında var ya yardımlarla dediğiniz gibi, yardımları ben istemiyorum. Mesela benim şu anda benim yaşı genç, elim ayağım da tutuyor, bir sakatlığım da yok, bir işe girip çalışmayı isterim. Ama bunu nasıl anlatayım, erkek egemenliği mi diyeyim artık, eşim engelliyor, izin vermiyor. (...) Bayıla bayıla çalışırım. Ben öyle işten güçten kaçmam. Ne iş olursa yaparım, temizlik işi olsun, ne bileyim ben her iş olursa yaparım ben. (**Ahu**)

Ahu'nun söylediklerinden devam etmek gerekirse, kadının çalışmasının engellenmesi ile hanenin geçiminde sosyal yardımın yeri arasında da dolaylı bir ilişki gözükmektedir. Ahu, bu durumu, *“Ben de eşimle kötü mü olayım, boşanayım mı? Adam çalıştırmıyor, ne yapayım ya boşanacağım ya da oturup böyle yardımlara gideceğim”* diyerek ifade etmektedir.

Bu izin ve onayın çıkması da ancak kadının, hane içi toplumsal cinsiyet yükümlülükleri ile uyumlu işlerde çalışabilmesi ile mümkündür. Ömür, *“Bayan oldukları için çalışma hakkı vermiyorlar bazılarına”* demek ve toplumun, ailenin ve İşgücü piyasasının patriyarkal yapısı ile uyumlu bir iş beklentisini içselleştirmiş gözükmektedir:

Hep bayan olsa, çalışırım ben, erkek olmasın. (...) Şöyle bir şey çıkarsalar, tek bayanlar çalışsa gider çalışırım, ona izin verirler. Ama işin içinde erkek olduğu için izin vermezler bizlerde. Olsa çalışsak bir katkımız olur, kötü olmaz. (**Ömür**)

“İş beğendiremiyoruz”, “Alıyor yardımı yattıyor”, “Milletin yardımlardan rahatı yerinde” söylemi

Alan araştırmamda, hem yardım alıcılar arasında hem de toplumsal düzlemde yardımlar temelinde parçalanmaya neden olan, yardım alıcıların, yardımlardan rahatlarının yerinde olduğu, yan gelip yattığı, yardım alıcılara iş beğendirilemediği yönündeki kimi söylemlerin⁴⁵¹, yardım alıcıların deneyimi bakımından karşılıklarını sorguladım. Bu sorgulamanın sonucunda, ayrışma ve parçalanma eğilimi ile uyumlu bir biçimde bu düşünceye katılan yardım alıcılar olduğu gibi, işgücü piyasası deneyiminden yola çıkarak, bu söylemi eleştiren ve çürütenler de olmuştur. Örneğin eşi sendikalı olup bir süre sonra işyerinin kapanacak olması nedeniyle işsiz kalacak olan Sema, bu söyleme ilişkin, *“Gülerim ona, benim eşim yeri geldi yıkamada çalıştı. Benim eşim şu an eğer ki şu an işsiz kalacak. Gitti tekrar yıkamayla konuştu. Tekrar girebilir miyim acaba diye. Sigortası yok, ne kadar para alacak şu havada yıkamada düşünün. İş bulsa gidip çalışacak. (...) Kapanacak orası zaten”* demiştir. İş beğenmeme ile ilgili olarak, Gülten, sunulan ve bulunan işler için *“Beğenilecek iş değil”*; Orhan, *“İş çoğu iş beğendiremez diye bir alakası yoh da, en kötü şartları veriyorlar. En kötü şartlarda sen çalışabilir misin? (...) O şartlarda da kimse çalışmak istemez, budur”*; Hülya ise, *“iş beğenmeme yoh, iş beğenme de zor. Çalışmah zor. (...) Çalışma koşulları çoh, sorumluluh almıyolar, çalışmah zor”* diyerek, iş beğenmemekten çok, çalışma koşullarının zorluğuna işaret etmektedir. İki yardım alıcının, anılan söylem üzerine görüşleri ise şöyledir:

⁴⁵¹Günümüz liberal ve neo-liberal tezler de yoksulluk yardımlarının işsizliği körüklediği savını öne sürmektedir. Cordonnier’e (2014: 68) göre, bu savın ileri bir örneği, “yoksulların sefaleti”nin nedenlerini, “onlara yapılan yardımlar”da görür. Bu destekler, çalışmamayı teşvik eder ve yararlanıcıları, “gayretsiz, tembel, parazit” kılar. Bu teze göre, yararlanıcılar, “gevşek ve rahat bir yaşam sürerken, cesur olanlar bu tembellerin giderlerini ödemek için çalışırlar”. Esin (1982: 124), “yoksulun yoksulluğunu hafifletecek yardımların, üretken olmayanların üretken olanları sömürmesine varacağı hakkındaki kaygı ve korkular her zaman genel geçerliğini korumuştur” diyerek, konuyla ilgili tarihsel bir genellemeye varmıştır. Nitekim, 1601 tarihli Yoksul Yasası’nda da görüleceği üzere, yoksul yardımlarının başlıca kaynağı, vatandaşlardan sahip oldukları toprak ve malları ile orantılı olarak toplanan yoksullar vergisi idi. Yoksul ve yoksul yardımlarından yararlananların artışının bir sonucu, vergi ödeyenlerin, “vergi ödeme yolu ile yapılan yardımın adaletsiz bir şekilde dağıtımından” şikâyet ve memnuniyetsizlikleri idi (Friedlander, 1966: 22, 26-27). Buna benzer bir eğilimin günümüz Türkiye’inde de baş gösterdiğini tez yazım sürecindeki sistematik olmayan gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim. Toplumun ücretli çalışmaya katılarak vergi ödeyen kesimlerinin bir bölümünde, temelinde siyasal ve ideolojik dinamiklerin ürünü olan sosyal yardımların dağıtımına dönük şikâyetler ve sosyal yardım kurumlarına duyulan derin güvensizlik, yardım alıcılara dönük ayrımcı ve yaftalamaya dayalı söylemler ile birleşmiş durumdadır. Bunun çeşitli biçimleri ile gündelik yaşamda karşılaştığım için, alan araştırmamda bu olguyu bir soru ile formüle etmenin yerinde olacağını düşündüm. Yardım alıcıların bu noktadaki görüşleri burada anlatılmaktadır. Cordonnier’in (2014: 73) söylediği gibi, “bilimsel olarak ispatlanması gereken şey, işsizlik döneminde çalışmayan kişilerin aşırı tembel olduklarını söylemektir”.

Hayır efendim, hayır hiç de bilene. (...) O günlük yaşantınızda olan şeyler, iş gösteriyorlar. Fakat, maaşını ödemiyor, sürümden kazanıyor. Maaşını ödemiyor, ben yaşadım. Gittim bir şirketin, temizlik şirketine üç ay maaşım kaldı. İş var beğenmiyor diye öyle bir şey değil, o kalıplaşmış bir cümle. Kabul etmiyorum, gittim temizlik şirketine üç aylık maaşım, haram zehir, zıkkım olsun. Devlet bu mudur? **(Ebru)**

Ben buna katılmıyorum,nerde. Kendimden başlayalım. Beni çıkartmasalar niye, ben şimdi kendim mi çıkıyorum? Ben 4-5 ay nisana kadar boş kalacağım, niye boş kalayım? Benim evin ne yiyecek? Maaş beğenmezlik yapmıyorum, bu paraya çalışılmaz demiyorum. 800 alıyorum, çalışıyorum. Yine bir evimin ihtiyacını görüyorum, yine ailemle huzurum oluyordu. Şimdi, ben ne yapacağım soruyorum. Belediyeye soruyorum, milletvekillerine soruyorum, hepsine soruyorum; Başbakana kadar soruyorum. (...) Bir yanıt alamıyorum, yanıtım yok. **(Mehmet)**

Çalışma/İşgücü Piyasasına Dönük İdeoloji ve İşveren Algısı

Çalışma ve işgücü piyayası deneyimine dönük bu tür bir yapısal ilişki seti içerisinde, yardım alıcıların çalışma/işgücü piyasasına dönük ürettikleri ideolojiler ve işveren algıları da önem taşımaktadır. Bu noktada, aynı zamanda toplumsal sınıf bilinci oluşumunu da zedeleyecek bir kaç eğilimden söz edilebilir. İlk olarak, yardım alıcılar arasında yardımlar temelinde oluşmuş olan ayrışma ve parçalanma eğilimlerinin⁴⁵², yardım-çalışma ilişkisinin gerçek niteliğini perdeleme işlevi gördüğü söylenebilir. Buna göre, yardım almanın çalışma ve işgücü piyasasından kaynaklanan kökleri, yardım alıcılar arasındaki ayrışma ve parçalanma eğilimleri nedeniyle ikincilleşmekte, işgücü piyasasının yardım almakla sonuçlanan işsizlik ve güvencesizlik üreten yapısı gizlenmiş olmaktadır. Örneğin Bekir, “*Kimse aç galmaz ya, Allah herkesin rızkını vermiştir. Kim aç kalacak, yeter ki (...) var, o tembelliğinden işte, tembellikten aç. (...) işsizlikten değil, tembellikten aç. (...) Zaten yaparsın ne iş olursa yaparsın ya. gidiyordum Bentderesi’nde iki araba çeviriyordum, yolumu buluyordum*” demektedir.

İkinci olarak, bu gizlenme, aynı zamanda yardım-çalışma ilişkisi kapsamında, yardımların insanları çalışmaktan alıkoyduğu düşüncesi ile de birleşerek pekişmekte, bu durum da, çalışma ve işgücü piyasasına dönük bir ideoloji oluşumuna eklenmektedir. Yaptığım görüşmelerde, yardım alıcılar arasında, “*yardıma alıp yatıyor*” şeklinde özetlenebilecek bir söylemin yaygınlaşma eğilimi içerisinde olduğunu gözlemledim.

Üçüncü olarak yardım alıcıların, çalışma ve işgücü piyasasına dönük ideolojileri bir bilinmezi de içermektedir. Ücretli çalışma ilişkisi içerisine girmiş olan yardım alıcıların, çalışma yaşamının işçi ve işveren tarafları arasındaki eşitsiz ilişki

⁴⁵² Bu ayrışma ve parçalanma eğilimleri, alan araştırmasının ilerleyen kısımlarında ayrıntıları ile incelenecektir.

biçiminin farkında olmakla birlikte, bu ayrımın köklerini kavrayış eksikliği içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Ev işçisi Emel, öncede sekreterlik yapmış olan; ancak çocuklarının varlığı nedeniyle çalışamayan, eşi işçilik yapan Sema, otoyıkamacı olarak çalışan Özdemir ve eşi pazarcı olan Hayriye şunları söylemektedir:

Gocası mühendis, kendi öğretmen, annesi çalışıyo, babası emekli mühendis emekli. (...) Olmaz olur mu, onlar lüks yaşıyor, bizim yaşadığımız hayata bah. Onlar oturuyor çocuğuyla ilgileniyor, biz çocuğumuzu sohağa atıyoh gidiyoh işe. (...) Her tür his oluşuyo valla, bunlar ne guzel hayat yaşıyo diyoh, nereden galmış, kimden galmış, bizden ne eksik, ne bileyim bizlerde ne eksiklik var diyoh. Okumadığımızdan mı oldu diyoh, bunlar niye böyle bu gadar gelişmiş, anadan babadan, ebeden, dededen mi galmış diyoh. Diyoh bir sürü şey geçiyo, ahlımızdan. (...) Gızgınlık yoh, çoh şükür diyoh bir yandan hayatımıza da şükür. **(Emel)**

Onu bilemeyeceğim. O kadar çok düşünmedim açıkçası. (...) O kadar benim eşim niye bu kadar çok, ben kendi maaşımı alırken, eşim maaşımı alırken düşünmedim. (...) Ben ne kadar çok çalışıyorum, yeri geliyor işte her işi yapıyorum, ama ben niye bu kadar az alıyorum? (Yanıtını) bulamıyordum, kimseyi suçlayamazdım, o kadarını veriyorlardı. O kadar zam yapmıyorlardı. **(Sema)**

Nerede görüyorsun, ezgin halde görüyorsun; ezik halde görüyorsun. Herkese bakıyorsun, tamam adam Allah daha çok versin, kimsenin malında, canında gözümüz yoktur. Adam vaktinde çalışmış, etmiş almış. Ama bizler de çalıştık, ama bilmiyorum artık bizim harcamamızdan mı veya da ne bileyim? (...) Ah onu bir anlayabilsem. Şimdi iyi kötü başımızı sokacağımız bir buraya aldık. İyi ki o zaman burayı almışsınız, yoksa şimdi ev sahibiyle uğraşmak bir dert, çocuğuyla uğraşmak bir dert. **(Özdemir)**

Gaharsın, gidersin çalışırsın. Çalışma, içeride otur otur, dışarıdan gelir garnını doyururlar mı, doyumazlar. (...) İş yoh. (...) Ne bileyim, işsizlik var, ne bileyim sen daha iyisini bilirsin oğlum. (...) Köylü olduğumuz için bilmiyiz. **(Hayriye)**

Dördüncü ve son olarak, yardım alıcıların, üretimle kurdukları ilişki ve gelir elde etme yöntemleri bakımından, emek gücünü satmaya dönük emekçi bir yaşam disiplini içerisinde olmaları nedeniyle işçi sınıfının farklı katmanları içerisine yerleştirilebilecek bir özellik sergilemelerine karşın, Türkiye işçi sınıfının geneli ile uyumlu bir biçimde toplumsal sınıf bilinci oluşumundan uzak bir yapı sergilemektedir.

2.1.3. Yükselen -Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası ayağında, yardım alıcılar açısından dikkat çeken noktalardan biri, yardım alma sürecindeki çalışma ve işgücü piyasası deneyiminin doğrudan etkisine paralel olarak, yükselen güvenceli çalışma ve iş talebidir. Alan araştırmam sırasındaki gözlem ve görüşmelerime dayalı olarak, yardım alan kişi ve hanelerin geçim ve hayat şartlarına dönük sorunların temelinde çalışma ve işgücü piyasasından kaynaklı sorunların varlığının, çıplak bir biçimde kendisini gösterdiğini söyleyebilirim. Buna koşut olarak kendisini açık bir

biçimde gösteren bir diğer olgu da yardım alıcıların, -adı bu şekilde konmasa da- güvenceli çalışma istemidir. Bu istem, taşeron işçisi Burhan'ın *"Bizim tek düşüncemiz, çalışıp, iş buldukça işimizde devam etmek"* ve önceden işçilik yapmış olup, seyyar satıcılık satıcılık yapan Orhan'ın, *"İnsanlara daha güzel eşit davranılsın. İş versin çalışayım"* sözlerinde görülebileceği üzere, çalışma isteği ile birleşmiştir. Görüştüğüm bir vakıf uzmanı, yardım başvurusunda bulunanlar arasında iş isteyenlerin de oldukça fazla olduğunu söylüyor ve bunlardan bazılarını İş-Kur'a, çeşitli sertifika programlarına yönlendirdiklerini ifade ediyor. Dolayısıyla, güvenceli iş talebinin, üretmek ve çalışmak isteği ile içiçe geçtiği görülmektedir.

Alan araştırmam sırasında, güvence iş talebi ile çalışma talebinin cinsiyet temelinde bir ayrışma eğiliminde olduğunu gözlemledim. Buna göre, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi olan erkekler, güvence bir iş taleplerini ifade ederken, özellikle daha önce çalışmamış kadınlar ise, güvenceli bir işten daha çok, çalışabilme beklenti ve isteklerini dile getirmişlerdir. Goncagül, bu beklentisini, *"çalışacağım tabii, istemem mi?"* diye ifade etmektedir. Ebru'nun sözleri bu noktada anlamlıdır:

Bir şeyler yapmak istiyorum, üretmek istiyorum, anlatabildim mi? Mesela, ben kadın dayanışmada takı yapıyorum, nakış yapıyorum, bazı kermeslerimiz var. Bunları bizim gençlere sundum. Gençlere destek olsun diye, onlar bizim, benim çocuklarım dedim. Üretmeyi seviyorum, azim var, mücadelem var. Bunları çok seviyorum, yaşamı seviyorum, koşturmayı seviyorum. ben boş durmayı sevmiyorum açıkçası. Mutlaka bir uğraşılacak bir şeylerim olacak, günlük yaşantım olsun, her şeyle, bir şeyler üretmek istiyorum. (...) Kadının yapmadığı bir şey yoktur biliyorsun. Her şeyde bir şeyler yapmak istiyorum. kendi karınca kararınca diyelim, kendi çapımda bir şeyler yapmaya çalışıyorum. (Ebru)

Kadınların, güvenceli bir iş beklentilerini, çoğunlukla eşleri ve çocukları için ortaya koydukları söylenebilir. Örneğin, Handan, *"Oğluma güveniyorum. Düzenli bir iş olursa"* diyerek, çocuğu için düzenli bir iş beklentisini dile getirmektedir. Gülten, eşi için benzer bir beklentidedir:

Benim gocamın işi yohsa, işsizleri bir toplansın, güzel bir iş versindi, asgari ücretinen de geçinemem ben. Hiç kimse geçinemez, bu hayat şartlarında kimse geçinemez. Benim gocama guzel bir şöyle 2,5-3 milyarlıh ayda bir iş vereydi çalışırdı, niye çalışmasın ki, sohahta yağmur yağıyor, zor dışarıda çalışmıh, sıcakta zor. Biz de isteriz masa başında, ne bileyim başka bir normal işlerde gocam çalışırdı, eşim çalışırdı. (...) Milletvekili seçiyoh, bu milletvekilinin görevi maaş almak mı sadece, ne yapıyo? (Handan)

"Ne iş olsa yaparım"

Yardım alıcıların işgücü piyasasında yer alma istemi, vasıf düzeyi, kişisel özellikler ve toplumsal cinsiyet normları da gözetilerek her işin yapılabileceği yönünde bir beklentiyi içermektedir. Örneğin Ahu, her zaman hayalinde olan işi, bir temizlik şirketine girmek olarak ifade etmekte ve *"İsterim, ne iş olursa yaparım. Kötü*

bir iş olmama kaydıyla yaparım her işi” demektedir. Hande, gelecek yıl çocuğunu okula verdikten sonra, *“Zaten iş ortamına kendimi atacağım”* ve yine yukarıda söylenen noktalara paralel olarak, *“İzgaracıyım, bulaşık da yıkarım, onu da yıkadım, tuvalet de temizledim. Hepsini yaptığım için, hangi iş olursa olsun girerim. Ama lokanta üzerine girerim”* demektedir. Bu örneklerden de çıkarsanabileceği gibi, yardım alıcıların iş beklentileri, ücret ve çalışma koşulları bakımından çok yüksek düzeylerde değildir. Örneğin Muhsin, Burhan, Huriye ve Orhan’ın ifadelerinde görülebileceği üzere, asıl iş değil, asıl işe yardımcı işlerde⁴⁵³ çalışma beklentisi bulunmaktadır.

Ne iş olsa yaparım derken, iş yapılır da, yaşma göre hafif iş de var, ağır olan bir iş de var. Şimdi benim galdıracağım bir iş olur, onu seve seve yaparım. (...) nasıl tarif edeyim, şöyle bir yerde duracahsın, adam gelecek, burası mu şurası mı, diyelim ki bir danışma yeri gibi bir yer. (...) kültürüme göre de konuşuyom, Ahup da daha güzel bir mevki makam zaten o bize düşmez. (...) Bir yerde duruyon, danışma gibi. Zaten yapacağım iş de zaten odur, yol göstermek gibi bir şey oluyo. **(Muhsin)**

Her şeyi yaparım, elimden her iş gelir, azimliyimdir, çalışkanımdır, yapamayacam şey yohtur, yeter ki parası şey olsun. Para olursa her şeyi yaparım, öyle kötü anlamda değilim. İş konusunda yapamayacam iş yohtur. gaveciliğini de yaptım, ameleliliğini de yaptım, ustalığımı da yaptım, taşeron da oldum, iş de aldım. **(Burhan)**

Ben şu an kapıcılığı düşünüyorum örneğin. Çünkü hem evimde çocuklarımla beraber olacağım, hem kira vermeyeceğim. Ben yardım mardım bile istemiyorum, düşünün. Bir kapıcı dairesi bulsam en şeyi, düşünsene. O da zaten zor, en lüks oldu artık, kapıcılık bile çok lüks oldu. Kapıcı dairesi bulacaksın, kira vermeden oturacaksınız. İyi kötü bir maaşınız olacak, evinizin içinde hem çocuklarınızı idare edeceksiniz, hem de para kazanacaksınız. Düşününsene, şu an ben onu arıyorum. Benim için iyidir. **(Huriye)**

En sonunda İŞKUR’a ne iş olursa yaparım dedim. Affedersin bulaşıkçılık bile yapacağım dedim. Çocuklar diyor ki bana, niye bulaşıkçılıkmış. Bırak kalsın diyor. artık o duruma geldi. **(Orhan)**

“Devlet İşi Nasip Etsin”

Yardım alıcıların çalışma isteği içerisinde, devletin halen daha önemli bir beklenti unsuru ve güvence kaynağı olarak algılandığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Hacer, *“Devlet işi olsa daha iyi olur, güvenli”*, Orhan ise, *“Rahat, devlet memurluğu en azından. Devlete sırtını daya derler ya, onun gibi. O şekilde düşünüyorum ben”* demektedir. Hande ise, yardım alma - çalışma ilişkisinde, çalışmayı yardım almanın karşına yerleştirerek, yardım alıcılar için genelleştirilebilecek cümleler ile devlette güvenceli çalışma talebini yinelemektedir:

⁴⁵³ Bilindiği üzere, asıl iş-yardımcı iş ayrımı, alt-işveren/taşeronluk ilişkisinin temelidir. Buradaki ayrım sadece içinde yer alma beklentisinde olunan işlerin, asıl işler olamayacağından kaynaklanmamakta, aynı zamanda gerçekten de ancak taşeron işçisi olarak çalışabilmeye dönük somut bir istek ve beklentiden de kaynaklanmaktadır.

Çok darda kalmadığı müddetçe almasın. Çocuklarımla ikisinin de, bak üç çocuğum var, Allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, yok kömürmüş, yok, kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin! O para zaten onlara bey gibi yeter. İstemem ya, gerçekten istemem.

Yardım Almak Yerine Sigorta ve Güvence İsteği

Türkiye’de sosyal yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden davranışları arasında dikkat çeken ögelerden biri, yardım almak yerine güvenceli çalışma talebinin varlığı ile daha fazla yardım alma isteği arasındaki gerilimdir. Güvenceli çalışma, işten atılma ve ücretten kesinti kaygısı taşımadan, sigortalı ve yardım alıcılar açısından yardıma muhtaç etmeden yaşanılabilir ücret düzeyindeki bir işi tarif etmektedir. Mevsimli işçi olan Mehmet’in eşi Özlem ve taşeron işçisi Nurgül, bunu şöyle anlatmaktadır:

İş versin ben giderim, istediğim gibi benim eşimi işten çıkarmasın. iş versin, ben giderim marketten istediğim gibi alırım. İstemiyorum da , nice yetim hakları var. Onu istemiyorum, iş verirse, işten çıkarmazsa, doğru düzgün maaşı düzgün verirse, öyle daha iyi olur. **(Özlem)**

Aydan aya düzenli maaşımızı verseler, aydan aya düzenli sigortamızı falan neyi yatırsalar, hiç aksatmadan, etmeden herkes Allah’a çok şükür der, günümüze der, Allah onun bereketini verir, rızkını verir. Çalışır, güzelim maaşımızı alırız. Sigortadan kesiyorlar, maaştan kesiyorlar. **(Nurgül)**

Burada, yardım alıcıların yardım almak yerine, çalışma isteği eğilimini gözler önüne sermek istiyoruz. Bu istek, *“İş ver kardeşim, dilenci konumuna girmeyeyim. Bana de ki, sen şu işi yaparsın” (Hüseyin); “Yardım almah yerine bir evim olsaydı, bir de gidecek işim olsaydı, işe gidip gelseydim, çalışsaydım daha iyi olurdu. Ama bir evim olsaydı, isterim şimdi” (Emel); “Çalışmadan devletten yardım, o da çözüm değil. İş versin, çalışsın, çalışan bir Türkiyeyiz, çalışmayı severiz biz, versin çalışalım” (Gülten); “Yardım değil de, çalışmak istiyordum, kimseye muhtaç olmadan. Keşke bir işe girip çalışsaydım, çok pişmanım” (Gülsüm); “İş verilse, iş olsa, çocuklarımız iş sahibi olsa, bu yardım orada dursun” (Hacer); “Güzel bir iş olursa, yardıma ihtiyaç kalmaz” (Gökçe); “Yardım verdiği bir makarna bir peynir, bir de kömür. İş daha çok önemli, bunlar alınır. Kömür alınır, makarna peynir alınır. Önemli olan iş, devletin yaptığı yardım değil” (Şenol); “Ne olabilir, normal olarak bir maaşım olsa, benim onun yardımına ihtiyacım yok ki” (Velit); “Kömürü ben belediyeden bekleyeceğime, düzgün bir maaş alıp, ben paramla alaydım” (Mehmet)* şeklinde yardım alıcılar tarafından bu cümlelerle baskın bir biçimde ifade edilmektedir.

Yardım alıcıların, yardım almak yerine, güvenceli bir işte çalışma talepleri, kendi içerisinde bir uyum ve uyumsuzluğu barındırmaktadır. Uyum noktası şudur:

Yardım alıcılar, yardıma başvurma ve yardım alma süreçlerinin nedenleri ile uyumlu bir biçimde, bu nedenleri ortadan kaldırma amacı çerçevesinde, düzenli bir gelir getirecek güvenceli bir işte çalışma isteğindedir. Uyumsuzluk noktası ise, yasa yapıcının politika ve uygulamaları ile yardım alıcıların beklentileri arasındadır. Devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının neo-liberal önkabuller doğrultusunda şekillenmesini içeren yasa yapıcının politika ve uygulamaları, güvencesiz çalışma ortamının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Aynı müdahale tarzı, sosyal koruma ve sosyal güvencenin, işgücü piyasasında güvenceli işlerin yaratılması ile değil, çalışan ve işsiz yoksulluğunun yönetiminin⁴⁵⁴, özellikle sosyal yardımlar aracılığıyla yerine getirilmesini içermiş ve sonucunu doğurmuştur. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim, yardım alıcıların beklentilerinin bunun tam tersi yönde olduğu şeklindedir. Bir diğer ifade ile, yardım alıcılar daha fazla yardım değil, daha güvenceli işlerde çalışma isteğindedir:

Almasam, daha düzenli bir işte çalışsam daha iyi olur. Yardımı bir kenara bırakalım da, benim elim ayağım tutuyor, çalışayım, çalışayım, daha düzenli bir kendi emeğimin karşılığını alayım diyorum. (...) beden gücüyle. **(Ebru)**

İş versin, beylerimize, çocuklarımıza iş versin. ondan da daha memnun oluruz. araştırsın, soruştursun, ne var sen ne yapıyon, ne iş yapıyon, ne ediyon gibi bir araştırsın soruştursun. Çoluğumuza, çocuğumuza beylerimize bir iş versin. Daha bir yardımdan daha çok memnun oluruz. **(Gülcan)**

Gözüm yardım istemiyorum, bana iş versin. Benim güvencemi versin, ben onun yardımını istemiyorum, ben kendi bileğimle, ben kendi emeğimle çoluk çocuğumu geçindireyim ki, çoluk çocuğuma karşı kafam eğilmesin. **(Velit)**

2.2. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi Bağı

Yardım alıcılar, yukarıda serimlenen çalışma ve işgücü piyasası deneyimi çerçevesinde belirli geçim ve hayat şartları içerisinde yaşamakta ve aynı zamanda bir sosyal politika deneyimine de sahip olmaktadır. Bu bölümde, alan araştırması sırasında, görüşme ve gözlemlerimin bu üst başlık altında toplanabilecek kısımlarını paylaşmaya çalışacağım.

2.2.1. Geçim ve Hayat Şartları

Güvencesiz Yaşam - Yoksulluk Manzaraları - “Sefalet Alanı”

Yardım alıcılar, çalışma ve işgücü piyasası deneyimlerine paralel olarak belirli geçim ve hayat şartları içerisinde yaşamaktadırlar. Bu belirleme, aynı zamanda,

⁴⁵⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014.

çalışma ve işgücü piyasası ile kurulan ilişkinin, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim alanı bakımından anlamını göstermektedir. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim, kişi ve hanelere ait yoksulluk manzaraları ve “sefalet alanı”nın kökeninde, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamiklerinin yattığını ortaya koymaktadır. Marx (2011: 622), “görelî artık-nüfusun en dipteki tortusunu, sefalet alanının sakinleri”nin oluşturduğunu söyler. Buradaki “sefalet alanı” ifadesi de, buna referansla, ancak sadece yaşanan gerçek sefaleti anlatmak için değil, aynı zamanda söz konusu kategorinin, kapitalist birikim ile olan bağına da işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Marx (2011: 619-623), görelî artık nüfusu, “akıcı, saklı ve durgun” olarak üç parçaya inceler. “Sefalet alanının sakinleri” olarak nitelendirdiği bölmeyi, görelî artık nüfusun “en dipteki tortusu”olarak ele alır. Marx (2011: 622), “sefalet alanının sakinleri”ni, suç alanı⁴⁵⁵ dışında, çalışabilecek durumdakiler; yetim ve yoksul çocuklar ve “çalışabilecek halleri kalmamış kimseler” ve “zavallılar, çalışmayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler, normal emekçi yaşını aşan kimseler, sakatlar, dullar” şeklinde dilimlere ayırır. Bu bölümlendirmelerden sonra Marx (2011: 622), sefaletin, kapitalist birikim ile olan bağını yedek işgücü ordusunun varlığı üzerinden tanımlar:

“Sefalet, faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Görelî artık nüfus üretimi sefalet üretimini içerir; bu nüfusun varlığı ne kadar zorunlu ise, onun da varlığı o kadar zorunludur; sefalet, görelî artık nüfusla bir arada, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir varlık koşulunu oluşturur.”

Görüleceği üzere, sefalet, kapitalist birikimin genel yasasının hem bir bedeli ve aynı zamanda da bir sonucudur. Bu anlamda, az sonra sefalet alanından aktaracağımız yoksulluk manzaraları, çalışan yoksulluğunun olduğu kadar, görelî

⁴⁵⁵ Görüşme yaptığım kimi yerler, aynı zamanda uyuşturucu satışının da son derece yaygın olarak yapıldığı mahallelerdi. Yaptığım görüşmelerde buna da bolca dikkat çekildi. Yenidoğan’da oturan Lale, “mahalleden nefret ediyorum. Ama muhit olarak kötü, mesela gece olduğu zaman simsiyah her taraf, çok silah atılır” demektedir. Önceden Hıdırlıktepe’de, şimdi Keçiören’de oturan Orhan ve halen Hıdırlıktepe’de oturan Ömer ve Mamak Dostlar Mahallesi’nde oturan Huriye’nin gözlem ve anlatımları şöyledir: “Tabii, çevre kötü ya, artık her şeyi çevreye uyduruyorlar. Her işi yapmakh zorunda ghalıyor adam ya. Çetelerin gucağına düşüyorsunuz, saten en büyük çete burada devlet de. (...)Ben mahalleden dolayı konuştum şu anda. İyi güzel şartları yapsınlar, buradaki insanların çoğu cezaevlerinde. Neden, kötü şartlarda oldukları için, neden başka yerde bu çeteler yok.” (**Orhan**) “Buraya böyle yerleri, bir bura değil, Ankara’nın her yerinde var. Burayı kaldırdığı zaman, bataklığı dağıttığı zaman, sivrisinek her tarafa yayılıyor. Çünkü her yere yayıldı, şimdi her yere yayıldı. Bataklık duruyor, sivrisineği dağıttı. Her tarafa taşıdıBir bura değil, bir bu mahalle değil, Çinçin’i var bunun, Yenidoğan’ı var, 60 evler var, İsmet Paşa’sı var. Hep buralar dağıldı, yıkmakla bir şey kazanmadı.” (**Ömer**) “Yatıyor, çalışmaya zorluyor derken, buradaki yaşam şartına bakarsanız, buradaki herkes zaten herkes esrarla geçiniyor. (...)Onunla geçimini sağlayan var. Adam yatıyor, devletten de güzel gıdasını alıyor, yardımını alıyor, her türlü yardımını alıyor, nasıl alıyor, nasıl alıyor onu da bilmiyorum. Alıyor, adam esrarını da satıyor geçiniyor.” (**Huriye**)

artık nüfusun farklı dilimlerinin de güvencesiz yaşam temelinde kurulan toplumsal görünüm ve deneyimleridir. Bir diğer ifade ile, güvencesiz yaşam, yoksulluk ve sefalet deneyiminin, güncel gerçekleşme biçimidir. Sosyal yardımlar, bu görünüm ve deneyimlerin içerisine yerleşir ve yoksulluk manzaraları ve sefalet alanının temel bir parçasını ve yeniden üretim koşulunu oluşturur. Yoksulluk ve sefalet, bu halleri ile ve sosyal yardımlarla da beslenmiş bir biçimde, kapitalist birikimin hem bir sonucu; ama aynı zamanda da varlık koşuludur ve sosyal yardımların genel yasası ile birlikte kapitalist birikimin genel yasasının işleyiş koşullarını ve devamlılığını sağlar. Bu bölümde, bu “sefalet alanı”nın alan araştırmamda karşılaştığım kimi deneyimlenme biçimleri⁴⁵⁶, görünür kılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, yardım alıcıların yoksulluk ve sefalet deneyimleri, sırası ile çalışma, nakit gereksinimi, mahalle-hane koşulları, beslenme koşulları, sosyal politika ve yardımlaşma deneyimleri çerçevesinde oluşan yaşam koşulları bakımından serimlenecek ve tüm bunlar, güvencesiz bir yaşam formunun oluşumu olarak ele alınacaktır.

Yoksulluk ve sefalet, aynı zamanda çalışma koşullarınının da sefaleti üzerine kuruludur. Görüştüğüm yardım alıcıların, görelî artık nüfusun farklı bölme ve dilimleri temelinde –kategorik ayrımlar oluşturmamakla birlikte- ayrıştırılabileceği görülmektedir. Görüştüğüm kadınların bir bölümü, görelî artık nüfusun en dipteki tortusuna yerleştirilebilecek bir biçimde dul ve düzenli bir işte çalışamayacak bir özellik sergiliyordu. Örneğin Gülsüm, “*Eşyaları onun bunun pisliğini temizleyerek aldım*”; Emel ise, “*Geleceğimiz yoh, sonumuz yoh, başımıza bir iş gelse çoluğumuzun çocuğumuzun ne olacağı belli değil. Hiçbir şeyimiz yoh, hiçbir sikortalı iş yoh, o da yoh*” demektedir. Yardım alıcıların, çalışma ile bağlantılı şikâyetleri, çalışma karşılığı elde edilen ücret düzeyleri ile de bağlantılıdır. Şikâyetler, elde edilen gelirin, harcamalara yetmediği şeklindedir. Görüştüğüm kimileri, görelî artık nüfusun en dipteki tortusunun çalışabilecek durumdakiler dilimine dahil edilebilirdi. Örneğin, eşi enformel sektörde çalışan, kendisi de ev eksenli olarak çalışan Gülten, “*Gider çoh, harcama çoh, gelir yoh*” demektedir ve isyanını şöyle dile getirmektedir:

Mesela ben 50 yaşındayım, niye bir tatilem gidemedim, gidemez miyim istesem, sağlığıma bahtıramıyom doğru düzgün. Niye gitmek istemeyim ki ne, zenginin ağzı kaç kaç, onlar zengin olduh diye hayat, onlara mı verilmiş, yaşam onlara mı verilmiş? (...) Tabii ben öyle düşünüyom, biz dünyaya anamız bizi çile çeksin mi diye doğurmuş getirmiş? Çekmek istemiyom artıh. **(Gülten)**

⁴⁵⁶ Bu bölümde yoksulluk ve sefaletin toplumsal görünüm ve deneyimlenme biçimlerini daha çıplak bir şekilde yansıtabilmek ve yardım alıcıların anlatım akışını bozmamak amacıyla, kimi uzun alıntılara yer veriyorum.

İstanbul’da ev eskenli çalışıp, Ankara’ya geldikten sonra, Ankara’nın sosyo-ekonomik yapısı gereği, bu tür işlere alıcı bulamadığını ifade eden Huriye, *“İşsizlikle ilgili, parayla ilgili, hiçbir şeye yetmiyor ki, önceden dediğim gibi ben beş on lirayla kendimi geçindirebilirken ya da bu patik parasını ya da öbürüyle kendimi geçindirebilirken, şimdi bu mümkün değil”* demektedir ve bundan dolayı eşi ile çeşitli gerilimler yaşadığını anlatmaktadır. Büyükşehir Belediyesi’nde mevsimlik işçi olarak çalışan Mehmet’in eşi Özlem, *“Ben üç tane binaya bakıyorum, 9’ar ev var. Aldığım 250 milyon para, elektrik, kirayı ancak ödüyorum. (...) Her istediğini alamıyorsun, yiyemiyorsun. (...) Vah, böyle hayat”* diyor. Gülseren ise, yardım alan emekçi hanenin gelir ve gider dengesizliğini, *“Bir kişi çalışıyo, beş altı kişi yiyo. Bunun ev kirası, elektrik, su parası, telefon parası, kazandığı para yetmiyor. Bayan ne yapsın, evde ne bulursa on pişiriyor. Onu da pişirebilirse”* diyerek açıklamaktadır. Mehmet’in anlatımları, sefaletin çalışma temelinde kurulmasının yanında, geçimin idamesi için nakit gereksinimini kapatma çerçevesinde başvurulacak yolların, yoksulluk ve sefaleti derinleştirdiğini göstermektedir:

Vallahi geçimimiz, bir yere gidip gelemiyoruz. Ben onu baştan söyleyeyim. Borçtan yine kurtulamıyoruz, icra var, maaş durumu. Ben de Mamak Belediyesinde çalışıyorum. 870 liraya park bekçiliği yapıyorum aşağıda. 870 milyon maaş alıyorum. Zaten borcu, 200 küsuru borcuma kesiyorlar icraya. Ayın 30’unda çıkış var. Ne yapacağım bilmiyorum. Bir yandan evim kira, oğlum askerdediği gibi. Allah razı olsun, böyle gezecek, tozacak bir durumum yok. Evimin ihtiyacı da zaten aldığım maaş ancak bir aya kadar bana zor yetiyor. (...) Benim gibi niceleri var, onlar ne olacak? Ben kendimi düşünmüyorum, hiç ekmek bulamayan var. İyi kötü altı ay çalışıyorum, bir yerden elim ayağım tutuyor, buluyor, buluşturuyorum. Yarım da olsa bir yarım ekmek getiriyorum evime. Getiremeyenler var bunu. Niye askerde benim param var diyeceğine, var dediği halde benim durumumu bildiği halde, ben oğluma en az bir 100 lira göndersem ne olur? Gitti gideli ben oğluma acemi birliğini bırak, usta birliğine kadar Ocak’ın 20’sinde gelecek. Bir lira göndermedik, bir lira bir lira. O da biliyor durumumu, “benim param var” diyor. Var mı, yok nereden olacak ağabey. Çalışmaya gitmedi oğlan, asker. Ama durumu bildiği halde var diyor. Kredi kartları, kredi kartları dedi, başımıza bela ettiler. Ondan icralık, mecburen çıktım, ailem de burada. Kredi çıktım, kredi kartlarımı ödedim, gene olmadı. 6-7 milyar borcum var bankalara. Gene böyle işsiz kaldım, altı ay çıkış verdiler, ödeyemedim. İş bulamadım, buldum on lira, beş lira, bilemedin yirmi lira. O parayla evime ekmek mi alayım, aileme mi bakayım, kredileri mi ödeyeyim. (...) Maaşım, düzgün bir işim olsa. Aylık gelirim var, ona göre ben kendimce tedbir alırım. (...) İşsizim, boşum. Mecbur ya senden alacağım, ya çalışacağım, ya efendime söyleyeyim başkasından alacağım. Bankaya yetiştiremeyeceğim, borcumu ödeyemeyeceğim. Şu anda benim mesela 1 400 bir bankaya borcumu ödüyordum. Şirket ödemeyince ne yapacağım, ben neyle ödeyeceğim? 1 milyar 400’ün kaldı, ben onu neyle ödeyeceğim? Öbür bankaları katmıyorum, onlar zammı istiyor, ne kadar isteyeceğini, ne olur, ne olacak? Artık hapislik mi oluruz, ev mi gider elden, yuvam mı bozulur. benim bu aydan sonra kesildikten sonra ödenmeyecek. Ben ne yapacağım, ne yiyeceğim? (Mehmet)

Yardım alıcıların anlatımları, gündelik yaşamın idamesi için nakit gereksinimine işaret etmektedir. Mehmet, bu olguyu *“Elektrik para, su para, efendime söyleyeyim gezmen para, yatman para, kalkman para. Ayın 30’undan sonra ben ne yapacağım, onu düşünüyorum. (...) Belki de yuvam dağılacak, bulamayacağım*

iş” diyerek anlatmaktadır. Eşi taksicilik yapan ve kendisinin de çalışmasına izin vermeyen Ahu, paranın yaşam ve geçimindeki merkezi yerini şöyle ifade etmektedir:

İnanır mısın, bakın şurada KİPA var, ben daha o KİPA’ya gitmiş değilim. Niye gidemiyorum, benim oraya bir gitmem, çocuklarımın en az bir yüz milyona patlar. Oraya harcayacağım parayı ben 100 milyona diyorum, etimi alırım, sütümü alırım, yok çocuklarıma şunu alırım (...) evime şu eksikimi gediğimi (...), çayımı şekerimi alırım diyorum. (...) hiçbir sosyal faaliyetlere katılamıyoruz, bir sinemaya gittiğimiz yok. Bir eğlence yerlerine gittiğimiz yok. Ondan sonra ne bileyim ben her gittin yer para. Her şey para, şu içtiğim su bile para. (Ahu)

Yardım alıcıların, yoksulluk ve sefaleti, çalışma kökünden türeyerek, mahalle ve hane koşullarına da yansımaktadır. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime dayanarak, yardıma başvuran ya da yardım alan kişilerin mahalle ve hane koşulları bakımından mutlak bir türdeşlik içerisinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak yine de ortalama yardım alıcının, apartman dairesi de olsa normalden daha küçük evlerde, apartman ise, giriş ya da çoğunlukla bodrum katlarda ikamet ettiğini gözlemledim. Gözlem ve görüşme amacı ile girdiğim hanelerin azımsanmayacak bölümü, ortalama ısınma seviyesinin altında idi. Kendilerinin de ifade ettiği üzere, sobalı olmayan evlerde ısınma sorunu yaşanabiliyordu. Örneğin iki çocuğu olan ve sağlık sorunları nedeniyle temizlik işlerinde çok çalışamayan Gülsüm, barınma koşulları çerçevesinde *“Yıllardır doğru dürüst gaz yakmıyorum”* diyordu. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime dayalı olarak yardım alıcıların önemli bir bölümünün kirada oturduğunu söyleyebilirim. Ev sahibi olmak istemekte; ancak Ömür’ün, *“Evin olsa, hiç olmazsa daha düzgün olur. Onun da olması biraz zor. Bilmiyorum, çok zor, bir ev 150-180 milyar, hiç güç yetmez, böyle gideceğiz demek ki”* ifadelerinde görüldüğü gibi, bu konuda da bir bir umutları bulunmamaktadır.

Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim, yardım almanın konut türünden (gecekondu-apartman dairesi) bağımsız bir olgu olduğunu göstermekle birlikte, genel olarak hane koşullarının olumsuz özellikler sergilediği söylenebilir. Yardım alanlar, apartmanlardaki kiraların yüksekliği nedeniyle, gecekondu da oturmayı tercih edebilmektedir. Alan araştırması sırasındaki gözlemlerime göre, yardım alma, konut türünden bağımsız bir olgu olsa da, - özellikle kentin belirli bölgelerindeki - gecekondu da yaşam, ciddi olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir. Mamak Dostlar Mahallesi’nde bir gecekondu da oturan Huriye, daha önce İstanbul’daki hane koşulları ile ilgili olarak, *“Orada da gecekonduydum, ama orada iki odanın içindeydik. Çok küçük, diyorum ya bir oda bir salondum, mutfak bile yoktu ve tuvalet vardı. Suyumu lavabodan çok çok affedersiniz, el yüz yıkadığımız tuvaletteki lavabodan*

alıyordum, öyle geçiniyordum. (...) On yıl. (...) yaptığım işlerle yardımlarla falan filan onları karşılamaya çalışıyordum” demektedir.

Kurulum özellikleri itibarıyla, kentin daha dış kısımlarına kurulmuş olan gecekondu daha büyük, kentin daha iç kısımlarındaki gecekondu daha küçük yapıdadır. Kentin dışına kurulan gecekondu mahallelerinin tipik örneklerini Mamak ilçesine bağlı Dostlar ve Tepecik Mahallesi’nde, kentin içine kurulan ve burada gelişen gecekondu mahallelerinin tipik örneklerini ise yine Mamak ilçesine bağlı Şehit Cengiz Topel⁴⁵⁷ ve Altındağ ilçesine bağlı Hıdırlık, Yenidoğan, Çiçin, İsmetpaşa ve Kale bölgelerinde gözlemlemek mümkündür. Özellikle yardımların dağıtıldığı kimi mahalleler kentsel dönüşüm alanıdır. Bu nedenle gecekondu yıkımları, mahallenin yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kale Mahallesi’nde oturan Gülcan, gecekondu yaşamının zorluklarını, *“Bura gecekondu bölgesi mahrum bölge. Mahrum, şu evlerimizin içinden hep sular çıhyo, fareler çırtı oynuyo, toprah evler, bir yanını yapıyon, bir yanı ahıyo, bahmıyo ki. Oy zamanına geliyo, bana oy ver, ben sana ne diye oy veyeyim, sor bana ki bana oy ver”* diyerek anlatmaktadır. Altındağ ilçesinin kimi bölgelerinin özellikle kentsel dönüşümüne tabi tutulduğu gözlemlenmiştir. Bu ilçe sınırları içerisinde, özellikle Çiçin ve Aktaş’ta ciddi gecekondu yıkımları olduğu ve yıkılan bu gecekonduların yerine TOKİ’lerin yükseldiği gözlemlenmektedir.⁴⁵⁸ Hıdırlıktepe de yıkım kapsamındadır ve benim de alan araştırmamı sürdürdüğüm zaman diliminde kentsel dönüşüm başlamıştı ve hâlen sürmekte idi. Bu kapsamda kimi gecekondu yıkılmıştı ve bu yıkımın etkisi gerek mahalle gerekse hane bazında sürüyordu,⁴⁵⁹ Hıdırlıktepe’de oturan Cansen bu durumu, *“Mahalleyi görüyon, çöp oldu gitti, param olsa ben de gidecem şimdi, hiç durmayacağam, çöpün içinde galdım, inanki bah, yemin ederim yoh”* diyerek ifade ediyordu. Dikmen Vadisi’nde oturan Velit de aynı şekilde, *“Çöpün içinde yaşıyoruz”* diyordu.

Bu temelde gelişen mahalle-hane koşulları içerisinde, yardım alıcıların beslenme ve mutfak koşulları, yoksulluk ve sefalet alanının bütünleyini olarak hanenin geçim ve hayat şartlarına eklemlenmektedir. Yardım alıcıların çok sağlıklı beslenme koşullarına sahip olduğunu söylemek güçtür. Bu gerçeği, gelen gıda

⁴⁵⁷ Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nin görünümü için bkz. EK 16. Ekte sunulan fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

⁴⁵⁸ Bu gelişim için EK 17’te yer alan fotoğraflara bakılabilir. Bu fotoğrafların kimi internet taraması ile elde edilirken, özellikle kentsel dönüşümü yansıtanlar tarafımdan çekilmiştir

⁴⁵⁹ Hıdırlıktepe’de kentsel dönüşümün görünümü için bkz. EK 18. Ekte yer alan fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

yardımlarının nitelik ve kalitesinin yanı sıra yardım alıcıların beslenme biçimlerinden de çıkartabilmekteyiz. Gülcan ve Gülten, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Bir evde mesela beş altı kişinin, nüfussun, kazanç olmayınca, bir gün patates bişiriyorsun, bir gün fasulye bişiriyon, bir gün pilav yapıyorsun, bir gün makarna bişiriyorsun, günümüz öyle geçiyor, böyle geçindiriyoz. (...) alabilirsek arada bir ıspanak, pırasa alıyoz. (...) tekrar gene hep hamur işlerine dönüyo. **(Gülcan)**

İyisini yiyemezsen garın doyurucu bir şeyler yiyorsun mesela. Gıda alamıyorsun da, garın doyurucu, sadece o, mesela ekmek de yesen garın doyuyo en azından. **(Gülten)**

Bu anlatılanların dışında, kimi yardım alıcıların çok daha olumsuz beslenme koşulları içerisinde olduğu da görülmektedir. Örneğin, bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin anlatımları buna bir örnek oluşturabilir:

Niğde’de bir aileye Bor İlçesinin bir köyünde gıda kolisi götürdük. Çocuk koliyi 1 Nolu koliyi açtı, kahvaltı ağırlıklı, vakumlu zeytin çıktı. Anne bu ne diye soruyor, zeytin bilmiyor çocuk. Zeytini bilmiyor, Çankırı’da bir ablaya kurban etini götürdük, gıda kolisinin yanında, çocuk tabii okula giden çocuk, yedi sekiz yaşlarında üzerinde okuyor, kurban eti “anne et” koliyi açıyor et, soruyoruz hayrola çocuğun bu heyecanı nedir. “Abi Allah inandırırsın, Allah sizi inandırırsın, çoğum ilk defa daha et tadacak” ilk defa şu yaşında ilk defa et alacak. Bu tür şeyler görüyoruz. **(Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)**

Yardım alıcıların kimi deneyimlerine dönük anlatımları da bu gerçeği desteklemektedir:

Şimdi biz bunları hepsini bıraktık, zengin et yiyeceğ, fakir de kemik kemircek. Eğer o kemiği de bulabilirsek. Onu da bulabilirsek. Buyurun gasaba girelim, gasapta eskiden kemiği alıp köpeklere veriyorlardı, şimdi kemiği bile satıyorlar. Biz bu duruma geldik. **(Velit)**
30 kuruş veriyorum, bir tane ekmek alıyorum. Bakkalın oradan yiye yiye eve geliyorum, benim bir günümü geçiriyor. Bunun yanında yağ olmuş olmamış, fark etmez benim için. Açlığımı gideriyorsam bunu yiyorum. Belediye bana onu isterse verir, isterse vermez. İlla belediye bana versin değil, ben belediyeye güveniyorum duygusu yok benim içimde. Ekmek bulurum, Sanayağı çalarım, yavan yerim, soğan kafasına vururum, kırarım yerim, bulgur ıslatır yerim. Ben gider ekmeği fırından alırım, yiye yiye öyle gelirim. Bir tas su içerim üstüne, Allah’ıma şükrederim. (...) benim masrafım yok. Ben mesela bugün canım şunu istedi, şunu alayım yok bende. Yok, nefsim istemiyor yapmak. Bal da getirse, baklava da getirse, her şey tadında yenir, moralle yenir, moral yok ki. (...) Ben 50 kilo geliyorum, 50 kilo adam mı olur? Bitmişim, sen bana devlet olarak gelip de, bu kadar yerde oturulmaz, sana da bir gelecek sağlayalım demiyorlar. Bu yok, bu olmadığı müddetçe, bu Türkiye’de hiçbir şey olmaz. **(Hüseyin)**

Hüseyin’in yukarıdaki sözleri, satır aralarına dikkat ederek okunduğunda, belediye yardımları çerçevesinde, kendi içinde bir sosyal politika deneyimini de barındırmaktadır. Hüseyin’in belediye yardımlarına dönük görüşleri, yardımlardan bir sosyal hak ilişkisi içerisinde yararlanmadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, alan araştırmamın bütününde sosyal yardımların yoksulluğu azaltmadığı şeklindeki gözlemlerime ek olarak, yardımların yoksulluk ve sefaletin bir parçası olarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlendiği söylenebilir.

Yardım alıcıların yoksulluk ve sefalet manzaraları, sosyal politika deneyimleri ile birleşmiş bir biçimde gerçekleşmektedir. Yardım alıcıların, sosyal haklara dayalı kamusal sosyal güvencenin dışında yer aldığı görülmektedir:

Sosyal güvencem yok. Yeşil Karthıym, benim bir emekliliğim, bir sağlık güvencem hiçbir şeyim yok. O konuda mesela ben rahat değilim. Geleceğe dair hiçbir şeyim yok, ne evim var, ne arsam var, ne bir ne bileyim sağlık güvencem var. Bir hastalansam, ben ortada kaldım, hiçbir şeyim yok. Yaşlılığımı düşünüyorum mesela şu anda. Bir emekli maaşım yok, bir gelirim de yok, mesela ben ne olacağım, onu bile düşünüyorum şimdiden. Çocuklarım kendisini kurtarsın diye çabalıyorum, okusun diye çabalıyorum. Okursa kendine, okumazsa da artık yapacak bir şey yok. (Ahu)

Yardım alıcılar, yaşadıkları yoksulluk ve sefalete ek olarak, hak temelli kamusal sosyal güvence mekanizmalarından dışlanırken, bir sosyal haksızlık biçiminde deneyimlenen sosyal yardım ağına dahil olarak kamusal sosyal politika ve özel sosyal yardım alanına içerilmektedir. O halde, sosyal yardımlar, büyük bir sosyal haksızlık olan yoksulluk ve sefalet olgusunun bir parçası olmaktadır. Yardım alıcılar, kamusal sosyal güvence mekanizmalarından dışlandıkları ölçüde, bu güvence boşluğunu kamu dışı mekanizmalarla kapatmaya çalışmaktadır; bunun siyasal tercihlere dönük bir etkisi de olmaktadır. Taşeron işçisi Burhan'ın anlatımları buna örnek oluşturmaktadır:

İşin gerçeği bizim dernek işte bunun ameliyatına yardım ettiler, bunun ameliyatını falan onlar yaptırdı, biz çok uğraştık yaptıramadık. Skolos hastasıydı, boyunda eğiklik vardı. Bunlar normal (...) diye bir dernek. İsmi geçmesin, şeyde de. Sağ olsunlar bize yardım ettiler. Çocuğumun ameliyatını yaptırdılar, bu şeye getirdiler. Onlara dedik, bize bir iş ayarlayın. Hanımı da onlar oraya soktu, (...) Hastanesine de beni onlar soktu oraya. (...) O zaman işte, neyi var çocuğun? (...) Yazdılar, çizdiler, dediler ki tamam Burhan Bey biz ilgileneceğiz. Allah'ın izniyle biz şey yapacağız. İyi dedik, bir de aradan işte bir ay geçti mi, geçmedi mi yalan söylemeyeyim telefon geldi. (...) Belediye Başkanı'nın sekreterinden, Burhan Bey böyle böyle bana bir adres verdi, Numune Hastanesi'nde, falanca doktorun yanına çocukları götür, sen şu yazıyla onlar bir muayene etsin, ne gerekiyor, ne ediyor bir bakalım dedi. Biz bunu götürdük orada muayeneye. Doktor beyefendi biz bu ameliyatı burada yapamayız, anestezi şeyinden biz bu ameliyatı burada yapamayız. Sen bu çocuğu Ankara Hastanesine, yeni (...) Hoca geldi, profesör ona götür o yapar ameliyatını dedi. Biz bu vasıtayla bana orada çocuklarımın ameliyatını yaptırmak, ben sırf oyu onun için verdim. Şimdi gıcık oldum, niye gıcık oldum, bunlar bana yardım yaptı da, onlar bana yapmadı. Diyeceğim, çocukların ameliyatını onların vasıtasıyla yaptırdım. Onların kadın kolları, gençlik, işte bilmem ne bizim önümüzü açtılar. Doktoruydu, şunuydu buydu, o vasıtayla ben bu sene oyumu oraya attım.⁴⁶⁰

(Burhan)

⁴⁶⁰ Burhan, görüşmenin başka bir yerinde, konunun siyaset boyutunu şöyle anlatmaktadır: “Bütün partililer geldi benim evime. Ben sizden maddi veyahut manevi hiçbir yardım istemiyorum, benim sırf gayem şu çocuğun ameliyatını yaptırmaya bana yardım edin, doktorunu ayarlayın, bilmem neyini ayarlayın, ben sadece sizden bunu istiyorum dedim. Ondan sonra bana bir iş, benim tek istediğim bu, ben sizden para yardımı veyahut gıda yardımı, şu bu hiçbir yardım istemiyorum dedim. Hepsi geldi, burada yazdı çizdi tamam. (...)Partililer geldi buraya. Aşağıda (...)Partili vatandaş var, onun evine gelmişler, orada demişler ki böyle böyle şurada iki tane hasta çocuğu var. Bir de beş altı tane bayan buraya çıktı. O zaman (...)’ün hanımıymış birisi, birisi sekreteriymiş, o (...)’ün aday olduğu sıra, aday koyduğu sıra. Geldiler buraya beş altı tane bayan yazdılar, çizdiler. Beyefendi çocukların neyi var, bize tek tek anlat. (...)Seçim zamanı.”

Yardım alıcıların yoksulluk ve sefaleti ile ilgili bir diğer olgu da kendi aralarındaki ya da dışardan gelen yardımlaşma pratikleridir. Bu olgu, Özdemir tarafından, “*Adam misal çıkarır 50 lira verir veya 100 lira verir. Geçici olur, ama gene Allah razı olsun*”; Zeliha tarafından ise, “*Çocuğun sütünü, bezini alamadığım oldu. Komşular yardım etti*” denilerek açığa çıkmaktadır. Böylelikle yardımlaşmanın, aynı sosyal yardımlarda olduğu gibi, yoksulluk ve sefaletin sonunu getirmeyen; ancak çıtasını yükselten bir unsur olarak belirdiği görülmektedir.

Alan araştırmam sırasında, yardım alıcıların yaşam koşullarına ayna tutacak bir biçimde, çeşitli yoksulluk ve sefalet örnekleri dinledim. Huriye ve Gülten’in deneyimleri, burada aktarılmaya değer iki örnektir:

Artık giyinmeyi boşverin, onu geçtik zaten. Giyinmeyi geçtik zaten, ne bulursak giyiyoruz iyi kötü. kızım yırtık ayakkabıyla çok gönderdim okula. Oğlum bunu yaşamadı, ama kızım çok gönderdim. o çocuğa o ayakkabıyı giydirirken, içine iki tane poşet geçiriyordum, kışın ayağın ıslanmasın diye, o çocuğa onu giydiriyordum, yeter ki ıslanmasın, onunla çok gitti benim kızım okula. **(Huriye)**

Bir milyon, sadece bir küçük bir milyon, 1 TL ile galdığımı bilirim, sabah ekmek alırım ona dediğimi bilirim , düşündüğümü bilir. Bir TL isterdim o zaman birilerine sesimi duyurup da. **(Gülten)**

Tüm bu sayılanların ardından, kapitalist birikimin işlerliğine koşut olarak, zenginlik artışına paralel bir biçimde, bir bütün olarak yaşamın, güvencesiz bir biçimde yoksulluk ve sefalet içerisinde geçtiğine dönük bulgular hiç de az değildir. Örneğin sırasıyla Hüseyin, Mehmet, Ali ve Özdemir böyle bir yaşam sürmektedir:

Ortalama günüm sabah kalkıyorum, elimi yüzümü yıkıyorum, iki bardak çay içebiliyorsam içiyorum. Canım istiyorsa, kayıntı da yapmıyorum, yapmadığım zaman bile oluyor. Acıktığımı bile hissetmiyorum. Kafamda bir sürü düşünceler var. 66 yaşına girdim, hiçbir şeyim, hiçbir güvencem de olmadığı için, işte bu gördüğünüz 3 metreye 3,5 metre odada 35 senedir yaşam mücadelesi veriyoz. Bu esnada üç tane çocuğumuz oldu. Bu üç tane çocuğu okutabildiğim kadarıyla, cahil kalmadılar, okudular; ama devam ettiremedim. Bir kazancım yoktu, çay satıyodum, işte yeri geliyo simit satıyodum, yeri geliyordu odun kırıyodum, yeri geliyordu bedenlen çalışıyodum. (...) Şimdi, bu arada zaten çalışamıyom, hiçbir şey yapamıyom. son devrelerimi yaşıyom. Oturuyom, kalkıyom, hayattan bir zevk tat alamıyorum. Tek bir meşgalem var, dört tane kuşum var, dört kuşu çıkartıyorum. (...)eski giyerim, bir şey alıp da giymem. Vücuduma uyuyor, geçen çöpün kenarına koymuşlar. Ağzını bağlamışlar, tertemiz, aldım, giyiyorum. İddia yok, ne giyeceğim ki burada, gecekondu mahallesi bir tarafa gitmiyorum. (...) Ben fazla bir masraflı insan değilim. O aldığım 300 liradan yeri geliyor şu çocuğa üç lira, beş lira. Her geldiğinde, “dede bir liran var mı?” e hadi buyur, ben bu hayattan ne zevk alacağım ki; bu devletten ne zevk alacağım ben, bitmişim ben. (...) 65 yaşındayım, 66 yaşındayım, ben yaşamadım diyorum. Benim hiçbir zaman sevimli bir günüm geçmedi; sevimli günü ben hiç bilmem, hatırlamam. **(Hüseyin)**

Bulursak yiyorduk, bulamazsak yemiyorduk. (...) dört dörtlük bir hayat yaşantım yok. (...) Kredi desen kredi çekemiyorum, yok sicilime işlendi, ödeyemiyorum. Allah sonumuzu hayra getirsin. (...) Ben böyleyim yine, yine bu sefillikle sürüneceğim. Böyle borçla, dertle sürüneceğim. **(Mehmet)**

Borçluyuz, alamıyoruz, edemiyoruz, ucu ucuna getiremiyoruz, yetiremiyoruz. Aldığımız para yetmiyor. Ben pazarda çalışıyorum. Bir ayda 450 milyon zarar etmişim. Bugün de gittim, mal

vermediler. Paracığı ver, ondan sonra mal vereyim diyo. Yoh, olmayınca nereden bulayım? Maaşım da yetmiyo, ne inkâr edeyim, emekliyim, ama bankada benim borcum var. 380 kesiyorlar, bana veriyorlar 280-300 milyon falan. Bu da yetmiyor, ev kira, elektrik, su parası, telefon. Bir de oğlan cezaevinde. Bir de oğlana yolluyom, üç tane torunum var. Günde onlara on milyon gidiyo, ben zaten günde on milyon kazanamıyom ki günde. Gazansam, Allah için hiç ihtiyacım da olmaz. Ama gurtarmıyor, hiç gurtarmıyor, gurtarsa zaten ben onu da almam. (...) Esnafılık, Bağ-Kur, borcum vardı, (...) bayağı bir borcum çıktı, (...) kira vereyim, suya mı vereyim, hangisine vereyim, vallahi ben de şaştım. (...) Borç ediyoz, bazı bakkaldan borç ediyoz. Olmayınca tabi mecbur kalıyorsun bakkaldan borç ediyoz. Yüksek olduğu zaman bakkalda da istiyor. Yetmediği için gıda madde, mecbur bakkaldan alıyoz borç. O da bakkal köylümüz olduğu için veriyö, yabancı olsa vermiyo. (...) Zaten evdeki durumu iyi olsa zaten dairede otururum. Görüyon gecekonduda işte, kötü bir gecekonduda oturuyoz, mecbur kalıyom. **(Ali)**

Bazen öyle bir gün oluyor ki, olmaz değil. Az önce buyurduğum gibi, birisini alıyorsun, birisi bitiyor. Onu alıyorsun, tekrar öbürü çıkıyor. Hepsini bir toplu halde alamıyorsun. **(Özdemir)**

Alan araştırmamda, yardım alıcıların, düşünleşme ve yaşanılanların da etkisi ile vazgeçiş ve derin bir umutsuzluğa kapılma eğilimi içerisinde olduğunu gözlemledim.

Yoh, birisi dışarıda oturuyo, alkolik, bir çaresini bulamadım, öyle içiyo. Sabahtan başlar, ahşama gadar içer, sabaha gadar içer. Gendi halince, kimseye zararı olmaz ama. (...) Benim bahanım, kimsem yoh. Öbür oğlum da cezaevinde yavrum. (...) ben dipte görüyom. Hiçbir şeye el uzatamıyom, yapamıyom, durumum iyi değil, neyle yapacam? **(Zehra)**

Yuvar yıkılıyor, boşluğa düşüyorsun. Çocukların bir şeyi yok boşluğa düşüyorsun, çocuğun içeri girdi boşluğa düşüyorsun. Bir yerden bir şey deyip de gelen, destek çıkmayınca tam boşluğa düşüyorsun. Boşluk, her şey boşluk. **(Hande)**

Allah'a şükür tamam insanız da, insanlıktan çıkmış gibi görüyom ben kendimi. (...) Durum ortada nereye gideceğimi şaşırmış vaziyetteyim, bu budur. (...) İnsanlık bu mu insanlık, yaşantı bu mu? (...) zaten batmışım ben. (...) Artık afedersin kedi köpek dışarıda geziyo, insansan ondan bir farkın yoh ya, bir başını sohuyon, Allah ahıl fikir vermiş, şurada ısınıyor musun, sıcak soğu biliyorsun, bundan bir farhımız var mı? Sözde insanız biz. İnsanlık bu mu? O zaman bir şey de düşünecek devlet, böyle olmaz ki. (...) Valla ben abi bilmiyorum, garmagarişih, düşünüyö mu, düşünmüyö mu bilmiyom. (...) yarın bir gün bir yerde ölüp gidecem, bu budur. **(Muhsin)**

Geçim ve Hayat Şartlarındaki Değişimin Yönü

Türkiye’de sosyal yardım rejimin, neo-liberal politikaların etkisi altında derinleşme eğilimi gösteren geçim ve hayat şartlarında bir gerileme süreci içerisinde oluşmaktadır. Yardım alıcılarla yaptığım görüşmelerde bu olgu, tüm gerçekliği ile ortaya çıkmıştır. Görüştüğüm yardım alıcılar, yıllar içerisinde, geçim ve hayat şartlarının daha kötüye doğru bir değişim geçirdiğini belirtmiş ve bu değişim sürecine paralel olarak, yardımların emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminde kapladığı alan artış göstermiştir. Yardım alıcılar, bu konuda deneyimlerini şöyle paylaşmışlardır:

Beş on yıl önce biraz daha iyiydim, normaldi, ama şimdi biraz daha pahalı. Maddi durumum iyi değil. Benim doğru dürüs çalışmam yoh. İki tane çocuğum çalışıyor, birisi saten evli. Öbürünü de saten bana bir faydası yok doğru dürüs. **(Zehra)**

Vallahi maddi yönden kötü. Daha kötüye gitti. Şöyle diyelim, bundan beş on yıl önce diyelim 300 bin maaşla dört dörtlük geçiniyordum. Şu anda 870 alıyorum, ucu ucuna zor getiriyorum. Kredi kartlarım dolu yatıramıyorum. İcralık oldum, mecburen kredi çektim, gene icralık oldum. Hiçbirisini ödeyemiyorum ve hiçbir sosyal hayatımdan güvenlik alamıyorum. Bu kadar diyeyim. **(Mehmet)**

Eskiden daha iyiydi. Çünkü paranın ne olduğunu biliyorduk, para harcamasını biliyorduk. Şu anda paran da olsa harcasan da hiçbir kıymeti yok. (...) Birikintin yok, (...) şu anda geçinme şartları daha zor. (*"Neden böyle oldu?" sorusu üzerine*) Çok güzel bir soru. Her halde ekonomiye bağlıyorum ben genelde yüzde yüz. Hayat şartları pahalı, her şey pahalı, pahalılıktan yerleşemiyorsun, edemiyorsun. Önümüz kapanıyor, ilerleyebildiğin kadar ilerleyebiliyoruz, ama nitekim olsa fazla çıkamıyoz ya, eski şartları bulamıyoz, eski düzeni bulamıyoz. **(Orhan)**

Daha zorlaştı. (...) Ben size şöyle söyleyeyim, alışveriş yapamadığım günler oldu. (...) Bugünün şartları benim için daha zor. (...) enflasyon açısından böyle; ama benim aldığım maaşım hâlâ aynı. Hatta eşim (...) Hastanesi'nde çalışırkenki maaşından daha yüksek alıyor şu anda, gene yetmiyor. Çok şükür, devletten yardım alıyorum, ama yetmiyor. **(Sema)**

Biraz daha zor gibi oldu. Bilmiyom, geçim sıhırtısı bayağı bir zorlaştı. İşle de ilgili oldu, sıkıntılı oldu biraz. İşler zorlaştı, cezaevine girince biraz daha zorluk oldu. **(Ömür)**

Kötüye gitti. (...) Bir şekilde itile kalkıla yaşamımı sürdürmeye çalışıyorum. şu anda kış günü çok kısımlarım var. Ayakta durabilmem için, yaşama için bazı şeylerde fedakarlık yapıyorum. Mesela şu anda doğalgazımı kapattım geldim, akşamları yakıyorum. Mutfaktan bazı gıdalarım kesiyorum. (...) ahım şahım et alamıyorum. çok mükemmel bir şekilde tabii ki, herkesin şeyi olarak mümkün olduğu kadar az az alıyorum. (...) Kilo değil de, gram gram diyelim. **(Ebru)**

Daha da kötüye gitti, ben iyi bir tarafı görmedim ki. Gözüm, on yıldır biz sirtımıza ne bir elbise alabilidik, ne de elimizdeki şeylerin çapıtlarımızla yetindik. Eğer ki iyiye gitseydi, biz de insanlar gibi yaşamayı bilirdih. Ama maalesef, bizim halimizi görüyon, on senedir biz çöpün içinde yaşıyoz. şimdi de bizi govıyorlar, nereden gelmişsen oraya git. Ben nereye gidecem, benim kızım 22 yaşında. Benim oğlim 18 yaşında. Ben şimdi bu evladi ya burada götürececm, bir terör yetiştirecem ya da vatana bir hayırlı evlat yetiştirecem. İki şıh yolum var. Bu da neyle olur? Maddiyatla olur, bu da neyle olur, geçimle olur. O da bir evlattır, o da istiyö. Senin araban var, niye benimki yoh. Senin evin var, niye benimki yoh. Bunu soruyor, bunun cevabını ben veremiyorum. İşte devlettir dediğim zaman, devlet vermedi, sen çalışıp yapacan, benim imkânım da bu. Ne yapabilirim, hadi sen de bana şöyle bir düşünün, ona göre ben kendi şahsen çışıımı bulamıyorum. **(Velit)**

Yukarıdaki alıntılarının devamında, geçimin idamesinde ücret gelirinin yanı sıra yardımların da önemli bir rol oynamaya başladığı, hatta kimi durumlarda ise geçimin sadece yardımlar aracılığıyla sağlandığı da görülmektedir.

O zaman çünkü çift maaş giriyordu, evliydim. İki maaş birden giriyordu, ikramiyemiz giriyordu, şu bu giriyordu, o zaman rahattı hayat. Ama şimdi sadece sosyal hizmetlerden aldığım parayla geçiniyorum. Bazen ben işlere gidiyorum, ev işini şuna bunu, onunla geçinen bir insanım. **(Hande)**

Ayrıca, çeşitli sağlık sorunları yaşanması ile geçimin kötüleşmesi arasında da ciddi bir bağ gözükmetedir. Yaşanan sağlık sorunları nedeniyle, çalışma gücü kaybı nedeniyle yardım alma arasında bir ilişki kurulabilir. Bu olgu, bir yandan sağlık sorunlarının geçimi olumsuz etkilemesi çerçevesinde, sağlık-geçim-sosyal devlet

ilişkisi⁴⁶¹ hakkında bir fikir verirken diğer yandan da geçimin doğrudan çalışma gücü ve çalışma ile olan bağının da bir göstergesidir.

Daha iyiydi benim için. Şimdi daha kötü. Mesela on yıl önce benim işim çok iyiydi. Dükkanım vardı, dükkanıyla geçimimi rahat rahat sağlayabiliyordum. Kazandığım parayla, ama şimdi öyle bir şey yok. By-pass oldum, sonra çalışamaz hale geldim bu. **(Bekir)**

Hanede yaşanan bir ölüm ve sigorta kapsamının dışına çıkma durumları, sosyal güvence açığının oluşması ve sosyal yardıma yönelmeye neden olmaktadır. Sosyal yardım alanlar arasında, özellikle de kadınların sosyal yardım almasının arka planında bir ölüm olayına rastlanabilmektedir. Örneğin, Sabiha, *“Kocam öldüğünden bu yana alıyorum, yalan mı söyleyim”*; Birsen, *“Önceden kayınpederim vardı, aynı evde kalıyorduk. Onunla olduğumuz zaman iyiydi, işte evi ayırdık, kayınpederim öldü falan. Şu anda zor, eve iki maaş girince kolay oluyor, ama tek maaş olunca zor oluyor. Kayınpederim varken iyiydik”* demektedir. Ümran ve Emel ise, ailede gerçekleşen ölümlerin geçim ve hayat şartları üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır:

Gaynanam Bağ-Kur’dan maaş alıyordu, gaynanam öldü oğlum. Mutfağın masrafını rahmetli gaynanam görüyordu. Masraf dediğin çocukların ekmek parasını o da çıkarıyordu, ben de çıkarıyordum. Ondan sonra, gaynanam öldükten sonra, benim mutfak masrafım iyice, her şeyiyle artıyo. Para da olmayınca ne yapacah, birinde aldıysan, birinde alamadın. **(Zehra)**

Ne bileyim önceden eşim vardı çalışıyordu, bir şeyler getiriyordu. Şimdi ölünce zorlaştık. Ben çalışmak zorunda kaldım. İyiydi , çocukların babasıydı, sonuçta getirirdi, çalışırdı, bahardı en azından beni kimseye muhtaç etmezdi. Yardıma bile göndermezdi, hiçbir tarafa göndermezdi. **(Emel)**

Damgalanma

Damgalanma, Türkiye’de sosyal yardım rejimi içerisinde, tek bir eğilim etrafında ele alınamayacak bir olgudur. Bu çerçevede, damgalanma için, aşılmış, aşılamamış ve aşılmakta olan eğilimlerden söz etmek yerinde olacaktır. Bu eğilimlerin birlikteliği de söz konusu olabilmektedir.

Öncelikle, damgalanma, özellikle nüfusun çok büyük bölümünün yardım almış olduğu mahalleler açısından söz edilemeyecek bir olgudur. Bu tür mahallelerde

⁴⁶¹Velit’in bu konuyla ilgili sözleri şöyledir: “Daha kötüye gitti. Kötüye gitmenin sebebi, eskide biz bir hastaneye gittiğimizde bize fiş veriyodular, muayene için. Biz o fişle muayene oluyoduh. Onun peşinde Yeşil Gart çıhartılar, onunla muayene oluyoduh. Peşinde bu sağlık sigortası çıhartılar. Bu sağlık sigortasını da paran olmadığı zaman, bir de evine heciz geliyo. Şimdi buna karşı bir geliri olmayan, evine ekmek bulamayan insan bunu nasıl ödeyecek onu size soruyorum. Borçlandığın zaman da evine heciz geliyor. (...)Zaten benim halim belli, benim hastam var. Benim öğrencim var. ben beş lira eğer ki cebimde beş lira varsa, ben üç lirasını ekmeğe veririm, iki lira da acaba bir dolmuş parası cebimde her ihtimale karşı dursin diye bekliyorum. (...)bu devlet aslında bizi sömürtmekten başka bir şeyi yoh. Bizim gafamıza vuruyorlar,Süleyman Demirel’in bir lafı vardı, “benim adım Çoban Silo” bizi sürü gibi, biz goyun sürüsüyüz, işte o zaman Çoban Sulo vardı, şimdi de Çoban Tayip Erdoğan var.”

yardım alma dolayısıyla damgalanmadan çok, yardım almamanın tuhaf karşılanmasına ve yardım almanın almayanlar karşısında reklamının yapılmasına dönük eğilimlerden söz etmek mümkün gözükmektedir. Daha çok gecekondü mahallesi olarak tanımlanabilecek bu tür yerleşim yerlerinin dışında, apartmanlaşmış olsa da komşuluk ilişkilerinin görece güçlü olduğu yerlerde de yaygın olan bir eğilim, *“Herkes alıyor, ben de alayım”* mantığı ile yardıma başvurma ve yardım alma davranışdır. Bununla birlikte, sözü edilen çeşitli eğilimlerin birlikteliği çerçevesinde, yardım alan kişi sayısının yaygınlığından bağımsız olarak, yardım alma, “dedikodu” konusu olarak insanlar arasında gündeme gelmektedir. Yardımların gündelik yaşamdaki yeri kapsamında belirttiğimiz üzere, doğrudan damgalanma başlığı altında değerlendirilemeyecek olsa da, kişinin aldığı yardımlar, başka yardım alıcıların gündelik yaşamları içerisinde konu yapılabilmektedir.

Oturduğu mahallede çok fazla kişi yardım alsa da kişi yardım başvurusu için ilk gittiğinde ve ilk kez yardım aldığında kendisini damgalanmış hissedebilmektedir; ancak bu bir süre sonra aşılın bir duygu olarak kalmaktadır. Yine de damgalanmanın tümüyle aşılmış bir duygu olduğunu söylemek güçtür. Huriye’nin deneyimi buna örnek oluşturabilir:

Rahatsız oluyorum almaktan. (...) Sanki fişlenmiş gibi oluyorsunuz, aaa bak gördün mü bu da yardım alıyormuş gibi oluyor. Rahatsız oluyorum, çünkü azından dediğiniz gibi bir çek ya da bir para olsa, kimse görmeyecek, çünkü kişiye özel gelecek. Size özel gelecek, gideceksiniz, alacaksınız, evinize, eliniz dolu geleceksiniz. Bir marketten kendi istediğiniz, aldığınız bir şey. Onu gururla belki taşıyabilirsiniz, şimdi bu kolileri aldığınız zaman, insan çok rahatsız oluyor, ben rahatsız oluyorum. **(Huriye)**

Çok fazla kişinin yardım aldığı bir mahallede otursa da kişi, evinin hemen önünde ya da evine yakın bir yerde dağıtılan yardım alması durumunda, damgalanma duygusunu çoğunlukla hissetmemektedir. Buna karşın, yardım dağıtım arabasının kendisini beklemeyip gittiği durumlarda, yardımı evin bir parça uzağından taşımak durumunda kaldığında, damgalanmışlık duygusu yaşayabilmektedir. Lale, *“Bir de o gıda geldiği günler çok daha fazla. (...) resmen kamyon peşinde koşuyoruz. (...) Kömürde de çok koştum, gıdada da çok koştum. (...) Bu kadar rahatsızlık olmaz”* demektedir.

Öte yandan, aynı şekilde, sadece sosyal yardımı ilk kez alma ya da başkalarının gözü önünde alma durumu değil, sadece yardım almaktan kaynaklı olarak da yardım almayan kimi nüfus kesimleri tarafından damgalanmaya maruz kalma riski bulunmaktadır. Burada daha önce belirtildiği üzere, farklı nedenlerin üst

üst binmesi belirleyici olmaktadır. Örneğin, yardım alan kişinin, hükümet yanlısı ya da oyunu hükümete verdiği yönündeki bir algı oluşumu, tembellik algısı gibi düşüncelerle birleşerek kişiyi damgalanmaya itebilmektedir.

Toplumda Kendini Gördüğü Yer

Yardım alıcılar, toplumda kendilerini Gülcan'ın ifadesi ile “aşağı”; Zeliha'nın ifadesi ile “düşük”, “muhtaç” bir konumda görmektedirler. Velit, Marx'ın (2010: 622) “görelî artık nüfusun en dipteki tortusu” kavramsallaştırmasını doğrularcasına, “*Toplumun en son sınıfı, en alt sınıftayız*”; Bekir ise, “*Vallahi beşinci altıncı sınıf bir insan olarak görüyorum*”⁴⁶² demektedir. Huriye ise toplumda kendisini gördüğü yeri şöyle ifade etmektedir:

En aşağısında. Hep böyle gördüm. Şu an bir ev alayım hayalim asla yok. Olamaz, mümkün değil. Ben tek derdim kiramı ödeyeyim, elektriğimi suyumı ödeyeyim, çocuklarımı geçindireyim bu. Tek gayemiz bu, daha ilerisi yok. (Huriye)

Geçim-Ücret Beklentisi ve Kanaatkâr Yaşam Tarzı

Yardım alıcıların geçim ve ücret beklentisinin, sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası ile olan bağıını tamamlayacak bir şekilde oldukça düşük olduğu söylenebilir. Örneğin, eşi (Mehmet) belediyede mevsimlik işçi olan Özlem, “*Yarım maaş versin, tüm vermiyorsa*” demektedir. Pazarcı Ali'nin kızı Ömür, asgari ücret alması durumunda, yardımlara ihtiyacı kalmayacağını belirtirken, eşi boya fabrikasında çalışan Goncağül, “*Kötü maaş değil 600-700 milyon. 600-700 milyonla bir aile bir sene geçiniyo*”; eşi çalıştığı farklı geçici işlerin ardından şimdi bir kargo firmasında çalışan Cansen, “*İyi bir yüksek maaşlı iki milyon maaş olsa, beni kurtarır. İki milyara kadar gurtarır. 1. 500 de gurtarır*” demektedir. Belediyede mevsimlik işçi Mehmet ve bir hastanede taşeron işçisi olan Burhan ise ücret ve geçim beklentilerini şöyle anlatmaktadır:

⁴⁶² Burada Velit ve Bekir'in ifadelerinde yer alan sınıf vurgusunun, “toplumsal sınıf”lara ilişkin bir düşünsel algıyı barındırmakla birlikte, esas olarak, toplumsal sınıf ayrışmasına ait üretim ve mülkiyet ilişkileri temelindeki bir karşıtlık düşüncesine dayandığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu belirleme, yardım alıcıların geneli için yaygınlaştırılabilir bir düşünsel eğilimdir. Görüşmelerim sırasında, yardım alıcılar, toplumda kendilerini gördükleri yere dönük verdikleri cevapların ardından, “kendileri böyle ise, diğerlerinin kim olduğu” yönündeki soruma karşılık olarak, çoğunlukla, “zenginler” cevabını vermişlerdir. Ancak çalışmanın ilerleyen kısımlarında göstermeye çalışılacağı gibi, buradaki zenginlik algısı da üretim ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde oluşmuş değildir. Alan araştırmam sırasında, sadece bir görüşmeci (Bekir), toplumdaki alt ve üst, zengin ve yoksulu, gerçek toplumsal aidiyeti olan sınıf kökü temelinde açıklamaya çalışmıştır. Bekir, güncel siyasal uzanımları da içerecek şekilde ayrımı kendince şöyle yapmıştır: “Burjuvazi. Birinci sınıf onlar zaten. Emperyalizm onlar. (...)Yaşarlar ne, rahat rahat yaşarlar zaten. Gelirleri babalarının paraları. Halk bangalarından geliyo, gutulardan, nereden gelecek? Arası yoh, daha da yükseliyor bunlar.”

En az bir lira ağabey, en az bir lira, en az o da bir lira. Tabii, sigortalı olarak en az bir lira. Çünkü bu adamın kirası var, bu adamın geleceği var. Bir evi var, elektriği, suyu onlar var. Bu gecekondular yarın yıkılınca ben nereye gideceğim bilmiyorum. **(Mehmet)**

Ben şimdi asgari ücretle çalışıyorum, maaşımı artırsın, işte bütün şeylerden biz de faydalanalım, kimse yardıma muhtaç kalmasın. İş sıkıntılarını gidersin, bu yardımları yapacağına, bence bana vereceği 970 vereceğine, maaşımı biraz daha düzenli, 1200 verse, 1300 verse, biraz daha yardımı keşsin, benim maaşımı 1300 yapsın, yardımımı kessin. **(Burhan)**

Düşük ücret beklentisinin yer yer sınıf içi ayrımları da derinleştiren bir içerik kazandığı görülmektedir. Ücretler arası farklılıklar, teknik ve sosyal işbölümünün uzanımları değil, aynı zamanda sınıf için ayrımların da temellerinden biri olabilmektedir. Çeşitli güvencesiz işler bulmasına karşın babası (Ali) çalışmasına izin vermeyen Ümran, *“Şahsen benim evim olsa, arabam olsa greve gitmem, asgari ücret bana yeter”* demektedir.

Görüleceği üzere, geçim ve ücret beklentisi, işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmayı ve emek ve sermaye arasındaki ücretlilik ilişkisinin mevcut formunu yeniden üretecek bir biçimde oldukça düşüktür. Bu beklenti, toplumsal ve kültürel olarak kanaatkâr yaşam tarzı ile de birleşmiş durumdadır. Bu yaşam tarzını, Ömer, *“Biz azla da kanaat getirebiliyoruz”*; Ali, *“Fazla zenginlik de istemiyoruh, fazla da istemiyoruz, normal bir evim olsaydı”* diye ifade etmektedir. Bu kanaatkâr yaşam tarzının yer yer şükretmeye dayalı motifler sergilediği de görülmektedir. Örneğin Ebru, *“Kendime şükrediyorum, daha benden beteri beteri var diyorum. Halime şükrediyorum”* demektedir. Ayrıca, sosyal yardımların, bu şükretmeye dayalı, kanaatkâr yaşam tarzını beslediği de gözlemlenmektedir. Huriye, buna örnek olarak, *“Tabii buna da şükür diyen o kadar çok ki. En azından diyorlar ekmeğimizi veriyor, karnımız doyuyor, ekmek veriyor. Bir de ekmek yardımı var”* demektedir. Tüm bu ifade edilenleri destekler bir biçimde, bir vakıf uzmanı, yardım alıcılara dönük gözlemleri çerçevesinde, *“Azı biliyor, azla yetiniyor”* yorumunu yapmaktadır. Muhsin ise, “az”ı içselleştirmenin yardımlar temelindeki gerçekleşme biçimini, *“Bir laf vardır, azı bulamayan çoğu hiç bulamaz ya, işte idare ediyö millet anla”* diyerek ortaya koymaktadır.

Sosyal yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen ücret dışı bir geçim aracı ve üretim noktasında ve işgücü piyasasının genelinde ücretlilik ilişkisini düzenleyen ücret dışı bir form olduğu belirtilmişti. Bu haliyle sosyal yardımlar, işgücü piyasasında ücretlerin sermaye tarafından düşük tutulabilmesinin, çalışan yoksullar açısından, düşük ücretli çalışmanın tolere

edilebilmesinin, işsiz yoksullar açısından ise, düşük ücretli işlerin kabul edilebilmesinin bir koşuludur. Böylelikle sosyal yardımlar, işsiz ve çalışan yoksullar açısından zaten düşük olan ücret beklentisinin daha da aşağı çekilmesi ve böylece, işgücü piyasasında ücretler genel seviyesi üzerinde sermaye lehine bir baskı oluşturulabilmesinin bir aracı olarak işlev görmektedir.

Yardımlaşma ve Dayanışma İlişkileri

Türkiye'nin aile merkezli geleneksel refah rejimi içerisinde, aile ve tanıdıklar arasındaki dayanışma ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Yoksullaşma, göç, apartmanlaşma, vb. nedenlerin etkisi ile bu ilişkilerin zayıfladığı söylenmekle birlikte, özellikle göçle gelmiş kişilerin yerleştiği yerlerde ve gecekondu mahallelerinde, komşuluk ve özellikle de aile temelli dayanışma ilişkilerinin,⁴⁶³ hâlen daha Türkiye'nin refah rejimine piyasa dışı bir karakter katacak bir biçimde varlığını koruduğu söylenebilir. Ancak bu çalışma açısından, önemli olan sosyal yardımların, bu sürece nasıl eklemlendiğidir. Bu nedenle burada, Türkiye'de dayanışma ilişkilerinin genel bir anlatımı değil, sosyal yardımlar temelindeki gerçekleşme biçimi, sosyal yardım rejiminin bir oluşum özelliği ve ögesi olarak, alan araştırmasındaki gözlemlerim bakımından ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Yardım alıcıların kendi aralarındaki dayanışma ilişkilerinin, yardımlar temelli bir biçimde sürdüğü gözlemlenirken, özellikle, birlikte ve kalabalık bir yaşam biçiminden uzaklaşmış aileler açısından, akrabalık ilişkileri temelli yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Erdoğan'ın (2007) derlediği Yoksulluk Halleri adlı çalışmadaki derinlemesine görüşmeler, akrabalar arasındaki dayanışma ve yardımlaşma örüntülerinin çözüldüğü yönündeki eğilimi sergilemektedir. 2001 krizi döneminde gerçekleştirilen görüşmelerin ardından geçen zaman dilimi söz konusu eğilimin derinleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Adaman ve Keyder'in (2008: 102-103, 132) çalışmalarında, görüşmelerin gerçekleştirildiği tarihte son 2 yıl içerisinde aynı ve nakdi yardım alanlara, yardımın kaynağı sorulduğunda, söz konusu yardımların, yüzde 25'inin eş, dost, tanıdık ve akrabalarından geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak hemen belirtilmelidir ki,

⁴⁶³ Bu konudaki belirlemeler için bkz. Buğra, 2001; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002; Özbek, 2002. Atıf yapılan ilgili çalışmaların, 2001 ve 2008 krizleri öncesinde gerçekleştirildiği ve Türkiye'de sosyal yardımlara ilişkin esas gelişmenin bu dönemlerde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, örneğin, Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç'ın(2002) çalışmalarında, "aile havuzu" olarak kavramsallaştırdıkları dayanışma ağına sosyal yardımların, ilgili çalışmanın yapıldığı dönemle karşılaştırıldığında, çok daha baskın bir biçimde girdiği söylenebilir.

çalışmanın bulgularından biri de borçların büyük kısmının mahalledeki bakkal, kasap biçimindeki dükkanlara ya da ev sahiplerine olduğu; akraba ya da arkadaştan borç almanın fazla yaygın olmadığı şeklindedir. Adaman ve Keyder'e (2006: 132) göre, "yoksulluğun bu denli yaygın oluşu, kişilerin sosyal ağlarının daralması sonucunu beraberinde getirmektedir-dolayısıyla, bir kaç yıl öncesinde eş, dost, tanıdık aracılığıyla halledilebilen işlerde artık kimseden yardım alınamaz duruma gelinmiştir".

Bu arada, aynı çalışmada, yardım alan kişiler, en çok yardımı eş, dost, akrabadan almalarına karşın, en fazla belediyenin yaptığı yardımın katkısının olduğunu belirtmişlerdir ki, bu temel tüketim maddeleri, gıda ve kömür yardımını da içerecek şekilde verilen yardımın, hanenin geçim ve yeniden üretimine en fazla katkısının olmasını doğallaştırmaktadır. Yardım alan hanelerin önemli bir bölümünün, gecekonduda ya da apartman dairesi olsa da sobalı evlerde ikamet ettiği düşünüldüğünde, özellikle belediyenin verdiği kömür yardımlarının, hanenin kışı çıkartmasına yetebildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, aile ve akrabalar arası yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerindeki zayıflama eğiliminin, nedenleri arasında, geçim sıkıntısının etkileri olduğu kadar, yardım mekanizmasının genişlemesinin akrabalık temelli yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerini çözücü etkisinin de olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Dayanışma ilişkilerinin, sosyal yardımlar bakımından bir çözümlenmesi yapılacaksa, yardımların bu dayanışma ilişkilerine dahil olan bir araç olma niteliği taşıma eğilimi sergilediği söylenebilir. Bu anlamda, geleneksel dayanışma ilişkileri, yardımlar temelinde de varlığını korumakta ve yeniden üretilmektedir. Kimi kişi ve haneler açısından kömür, ticaret konusu yapılmak ve yenmeyecek durumda olan gıda malzemeleri, çöpe atılmak yerine, yardımlardan yararlanamayan ya da daha fazlasına ihtiyacı olanlara verildiği söylenebilir. Ticaret konusu yapmak yerine, yardımlaşma ve dayanışma amacı ile kullanılan kömür için, Goncagül ve Huriye şunları söylemektedir:

İnan bizden daha çok yardıma ihtiyacı olan insanlar var. gönül isterdi ki onlar alsın da, biz almayah. (...) daha fazlasında gerçekten gözüm yoh. Bazen ben yeri geliyo, ben yetmiyo diyom ya odun kömür. Yeri geliyo mahallede olsun, ileride gariban biri olsun, odunu kömürü olmadığını görünce, ben kendi odunumu kömürümü gönderiyom. Beş çuval olsun, on çuval olsun gönderiyom. Benim gözümde yoh. Onlar da ınsın, herkes anasının evladı, kimse değil. **(Goncagül)**

Tabii ben verdim, ben veriyorum. Annemlerin dediğim gibi kömürünü kestikleri için, hem belediyeden, hem de kaymakamlıktan aldım. Bana bu fazla diye, yedi torbasını oraya verdim. (...) alt komşuma çıkmadı, işte bende fazla olduğu için, bende fazla geldiğini düşündüğüm için, iki üç torba ben verdim, diğer abla verdi bir torba, öbür abla verdi bir torba. Öyle kömür alana kadar verdik, çünkü kömürü yoktu, alana kadar onun da kömürü yoktu. **(Huriye)**

Yenmeyecek durumdaki gıda maddelerinin yardımlaşma temelindeki dağıtımına örnek olarak, Lale, *“Birkaç kalem dışında ben kullanmıyorum, kullanamıyorum. Komşular kullanan insanları biliyorum, onlara veriyorum. (...) bunu yiyenler çok. Bunu sevip de, ailesine yedirenler çok”*; Gülten, *“Reçelleri falan yiyenleri çıkmayanlara veriyoz öyle”*; Zehra, *“Hepsini yemiyoh ki. Daha fakirlere de veriyoh, benden düşkünleri de var. Saten belediyenin bütün gıdasını hiç almam, bir peynirini, zeytini de almam, peynirini alırım, çayını alırım, şekerini tamam, gerisini hiç almam. Veririm fakire fukaraya, gonu komşuya veririm”*; Ömür, *“Vallahi çok atıyorlar. (...) Binadaki alanlar atıyor. (...) Biz atmıyoruz, biz geri geldi mi köye yolluyoruz. Köydekiler bir şey bulamayınca, biz de köye yolluyoruz”* demektedir. Yardım temelinde gerçekleşen dayanışma ilişkileri, ya kişinin yardımın niteliğine dönük görüşleri nedeniyle, kendisinden daha kötü durumda olan kişiye gelen yardım vermesi ya da yardım çıkmayan kişiye yardım verilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Orhan, *“Yardımlaşma için veriyorsun, affedersin bizden daha gariban insan oluyor. Gocası cezaevinde oluyo, çıkmayana yardımlaşma bu”* demektedir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, dağıldıkları alanlarda, başka bir düzlemde bir iç yeniden yardımlaşma mekanizmasını da yaşama geçirmektedir.

Böylelikle, yoksulların bir bölümünün, aslında yardımlardan kurumsal ve resmi olarak yararlanamasa da yardımlar temelinde gelişen bu dayanışma ilişkileri dolayısıyla, kurumsal olmayan ve gayri-resmi sosyal yardım ağının içerisine dahil oldukları söylenebilir. Bu kesimleri de sosyal yardımlardan yararlanan nüfus dilimi içerisine dahil etmekte bir sakınca gözükmemektedir. Alan araştırmam sırasındaki, kişisel gözlemlerime dayalı olarak değil; ama çıkarım ve güçlü bir olasılığa dayalı olarak, yardımlardan bu tür şekillerde yararlanan ya da sosyal yardım ağına bu biçimde dahil olan kesimlerin de yardım alıcıların, sosyal yardım rejimini var eden davranışlarını yeniden ürettiği söylenebilir.

Kentsel Dönüşüm

Yardım alıcıların geçim ve hayat şartları içerisinde mahalle ve hane koşullarını tanımlayan önemli öğelerden biri de kentsel dönüşümdür. Alan araştırmam sırasında gözlemlediğim üzere, yardım almak konut türünden bağımsız bir olgu olarak gerçekleşmekle birlikte, özellikle gecekonduda ikamet edenlerin bir bölümü kentsel dönüşüm ve yıkım tehdidi ile karşı karşıyadır. Yıkım kapsamında olan

Hıdırlıktepe’de⁴⁶⁴ oturan Orhan, bu tehdidi, “*Büyükşehir elimizi golumuzu kesti*”; aynı mahallede oturan Bekir ise, “*Belediye huzursuzluk yapıyor, evini yıhıyor, bilmem ne yapıyor, huzursuzluk oradan oluyo. (...) En son nasıl kalırız biliyor musun, adam gelir elektriğini suyunu keser, telefonunu keser, çık der gider*” diyerek anlatmaktadır. 1998 yılından bu yana Mamak Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde oturan Burhan, mahalleye geldiğinden bu yana sürekli yıkılacak denilmesine karşın, yıkımın gerçekleşmediğini söylemekte ve yıkımın etkisini, “*Vallahi yıkılacak, eninde de sonunda da yıkılacak, biz ne yapacağız bilmiyorum. Gecekondu bitti miydi, bugün bir de daire şeyi çıkacak, nereye gitsen 450-500’den aşağı kira yok. Evi olana gösteriyor, ben şimdi kiracıyım burada bana bir şey yok*” diyerek anlatmaktadır. Yine yıkım kapsamında olan Yenidoğan’dan oturan Lale ise, “*Kiraya gitsem ben, 600 liraya hangi birini karşılayım mesela, dolayısıyla yıkıma kadar beklemek, üç beş kuruş verecekler, çünkü tapulu bizim evimiz. Belki ufak bir ev alabilirim, belki kredi*” demektedir. Öte yandan, kura ile TOKİ’den ev verilenler, evin uzaklığından ve küçüklüğünden şikâyet etmekte ve aslında kentsel dönüşüme karşı olmadıklarını; ancak yerinde bir dönüşüm yapılmasını istediklerini belirtmektedir.

Burayı değiştirecek ya işte belediye başkanı, tamam değiştirsin, biz değiştirmesine de karşı değiliz, kentsel dönüşüme de karşı değiliz, ama ben burada oturuyorsam, burada benim çocukluğum geçmiş, anılarım geçmiş, gençliğim geçmiş, iyiliğim kötüm, anılarım var, yaşadım var burada. Buradan bana bir yapsın da versindi. Benim bir daireye gücüm yetmiyor, istediğim gibi bir daireye gücüm yetmiyo. Bir daire mesela en kötüsü 100 milyar diyelim, yaşanacak bir daire 100 milyar. Benim 100 milyarı yok, hayatın boyunca olmadı.
(Gülten)

⁴⁶⁴ Ömer, Hıdırlıktepe’deki yıkım sürecini ve kendi deneyimlerini şöyle anlatmaktadır: “Nasıl etkiledi, evinizi vermezseniz, şu tarihten itibaren eviniz boşalacak, boşaltmanız gerekiyor, belediye istimlak ediyor. Aslında buraya bir yıkım diye bir şey yok. Yıkım kararı verilmiş bir şey yok. Ama genellikle tapu tahsis belgesi çok burada. Tapu tahsis belgeleri şu tarihte cumhurbaşkanı imzalamış, geçersiz sayılacak deyince, millet ne alırsam, üç beş lira para da vermiyor. Bir ihaleye çıkartmış, üç beş tane çakalı, ellerinde silahlarla insanlar geliyor. Başta okulu kapattı, okulu yıktı, insanları daha çabuk göndermek için. Suyu azalttı (...). İnsanların doğru dürüs suyu yok, elektrikler öylesine teller yamalı yamalı, her bir elektrik arızası var. Kanalizasyon sık sık patlıyor, bakım yok. Millet gitmek zorunda kaldı, okul yok. Okul yok başta, sağlık ocağını kaldırdılar. Postanemizi kaldırdılar. Bir şey yok, mahallemizde berber yok, terzimiz yok, manavımız yok, bakkallar da gitmek üzere. Bakkallara da baksalar inanın, hep tarihi geçmiş şeyler alıyoruz biz. Kimse de kimseye bir şey demiyor. (...)Buraya villa yapacaklar. Zenginler geliyo, alıyo. Benim evime 50 lira veriyorlarsa, 60 lira veriyor zengin alıyor benim evimi. Belediyeye vermiyor, ona veriyor insan. (...)Zengini getirecek, çünkü onlar da haklı. Adam buraya beş altı yüz bin lira verecek, ondan sonra da benimle komşu olur mu, benimle komşu olacak. Tabii ki olmaz, ben ona ayak uyduramam, o bana ayak uyduramayacak. Çünkü biz gecekonduya yetiştik. Apartmanda oturamayız biz. Ben gitsem de apartmana zannetmiyorum oturacağımı, oturamayız, biz gecekonduya dışarıya çıkıp böyle hava alacağız, bahçemizde oturacağız. Biz öyle yaşadık, serbest yaşadık. Böyle yönetici talimatıyla biz zannetmiyorum oturacağımızı, çok zor. Hatta belediye bir şey çıkarttı. Eğitim yapılacak gecekonduyan gelenlere, dairede oturma eğitimi yapılacak diye bir şey çıkartmıştı. Onlar bize eğitim verecekler burada.”

Alan araştırmamın özellikle Hıdırlıktepe’de sürdürdüğüm kısımlarında, yıkım tehdidinin yarattığı belirsizlik sürecinin, geçim ve hayat şartlarının üzerine ek bir olumsuz olarak yerleştiğini gözlemledim. Bu çerçevede, özellikle Melih Gökçek etrafında biriken bir tepkiden söz etmek mümkündü. Ancak bu kimi zaman Emel’in *“Zengin Melih Gökçek. Angarayı almış eline. Yoh kötü de değil, iyi yapmış. Buralarda kentsel dönüşüm yapsın, bu gecegondulu galsın, şuralar galsa ne olur, angaranın pisliği, iyi yapmış yıktığına”* şeklinde ifade ettiği gibi, karmaşık bir bilinç yapısı ile birlikte varlığını koruyordu. Birsen ve mahallenin en eskilerinden Ömer ise, şöyle söylüyordu:

Evimizi aldılar, mahallemizi aldılar, ohulumuzu aldılar, her şeyimizi gapattılar. (...) Benim oyuma ihtiyacı yoh diyorum. (...) Zaten öyle de olsa alıyo, öyle de olsa alıyo, bir de ben çok gızıyorum. Bu sene bizim mahallemizi yıktı diye. Melih Gökçeğe, Tayyibe. **(Birsen)**

Aslında operasyonunu Melih Gökçek’e yapılması gerek. Büyük raht dönüyor burada. Esas buraya baksınlar, buraya burada dönen paranın haddi hesabı yok. Esas rant burada dönüyor, esas buraya yapsınlar, yolsuzluk burada, bu mahallede büyük bir yolsuzluk var. Zengin çok zenginliyor. **(Ömer)**

Kentsel dönüşümün aynı zamanda bir mücadele başlığına dönüştüğü alanlardan da söz etmek mümkündür. Altındağ’da kentsel dönüşüm alanı olan Hıdırlıktepe, Atıfbey, İsmetpaşa’da bu yönde yaygınlaşmamış kimi çabalar bulunmakta iken, en etkili mücadelenin Mamak’ta ve Dikmen Vadisi’nde yürütüldüğü söylenebilir. Velit’in anlatımları şöyledir:

Melih Gökçek’in bir televizyona çıktı, bir kelimesi vardı biliyor musunuz? Ben orada şu gadar eve yardım ediyorum, ben oraya gittiğim zaman, hiç kimse benim garşımda durmaz, evleri verir, ben de yihar çıkarım dedi. Şimdi bana yardım verdi, kömür de verdi, gıdam da geldi, evim olmayınca ben bunu ne yapacam? Hayır evim olmadı ben bunu ne yapacam? (...) Bizim hayatımız bu, biz burada keyf için hiç kimse bu çöpün içinde yaşamaz. Haksızlığı gördük, haksızlığın garşısında direndik, direnmeye de devam edeceğiz. Herkes gitsin, tek başıma galırsam, ne zaman gelirse, başıma yıharsa, beni sohaga atarsa o zaman, onu da o zaman düşünürüm. Ne gidecek yerim var, ne yapacah işim var. **(Velit)**

2.2.2. Yardım Alıcıların Duygu Durumları

Alan araştırmam sırasında yardım alanların duygu durumlarını da gözlemlemeye çalıştım. Bunun için yardım başvurusu, hane incelemesi/ihtiyaç tespiti ve derinlemesine görüşme aşamalarında, yardım alıcıların genel yoksulluk hali, geçim zorlukları ve yardım almaktan kaynaklı duygularını öğrenmeye çalıştım. Buradan yardım alıcıların duygu durumlarını, yardım almanın farklı aşamalarını içerecek şekilde ortaya koymaya çalışacağım.

Görüştüğüm kişiler, yardım alma sürecinin kendilerini duygusal ve psikolojik olarak olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. İnceleme yaptığım bir vakıfta çalışan bir

psikolog, yardım alıcılarda duygu durumu bozuklukları ve depresyon görülebildiğini ifade etmiştir. Uzmanın anlatımlarına göre, “sosyal kişilik bozuklukları çok fazla” görülmektedir. Boşanma oranlarının da çok fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu olguyu ben de alan araştırmam sırasında gözlemledim. Hatta, kadının yardıma başvurma sürecinde erkeğin ve eşle olan ilişkilerin rolü çerçevesinde, boşanmanın oldukça büyük bir etkisinin olduğu gözlemlenmektedir.

Kimi yardım alıcılar, özellikle de erkekler açısından yardım almak başlı başına bir utanma kaynağı olmaktadır. Örneğin, Velit, yaşadığı bu süreci, oldukça çarpıcı bir biçimde, *“Benim şu anda gafam çoluk çocuğuma garşi eğiktir. Neden desen ben bir devletin verdiyle geçinen bir insanım. Bir babanın en kötü düşüğü nedir biliyor musun, evine ekmek getirmediği zaman, çoluk çocuğun yüzüne bahtıysa, o baba her gün ölüdür. Ben kendim şahsen de o şekil görüyom”* diyerek aktarmaktadır. Erkeğin yardımla ilişkilenecekten utanması, sadece yardım alma ile ilgili değil, daha yardıma başvuru aşamasında başlamaktadır. Erkeklerin yardım alma ile ilişkilerinde utanma duygusunu, yardım almanın yanı sıra, erkek olmaktan kaynaklı olarak da yaşadıkları söylenebilir. Hatta, sosyal yardım rejimi içi toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde, yardım rejiminin toplumsal cinsiyetinin baskın bir biçimde “kadın” olarak oluşum gösterdiği söylenebilir. Burhan, yardım başvurusu ile ilgili kendi deneyimini şu şekilde anlatmaktadır:

Ben hanıma, ben ölürüm de gidip oraya yardımı murduma yazılmam, ben yardım murdum almam dedim. (...) gurur meselesi yaptık. Oraya vardım, hiç unutmam, 470. sırayı verdiler bana. Ana baba günü, Osmanlı İşhanı. Saat 11 oldu daha 200 küsurdu. 11’i geçti, 12 oldu 200 bilmem kaç geldi. Dedim ki artık ben dayanmam, ben gidiyorum dedim. Bir de hep kadın, hep kadın başvuranların. Kadınların içinde bakıyorum şöyle kendimi şey hissediyorum. Ben gidiyorum dedim. Neyse, vallaha kağıdı şöyle verdim. Yönümü şöyle döndüm, kız bir şey dese ben kaçacağım. Şu şekilde önüne koydum, kıza bile bakmıyorum, kız tak tak bilgisayara girdi, işte oradan TC’ye falan. Beyefendi tamam, siz gidebilirsiniz, 15 gün sonra memurlarımız gelecek dedi. Bir kaçarım oradan. . .

Muhsin de benzer bir görüştedir. Her gün mahallesinde dağıtılan ekmek kuyruğuna kadınlar girdiği için, belediyenin ekmeğini alamadığını, *“Her gün galhıp da orada ben sıraya geçemem ki. Gelen şeylere bahıyom, hepsi bayan, bir tane erkek yoh. Onların arasında ben kendimi nasıl böyle göreyim? (...) Olmaz bana da yahuştıramam kendimi. O yüzdenhiç ahlımdan da geçmedi zati”* diyerek ifade etmektedir.

Kadınların da benzer bir deneyim yaşadıkları söylenebilir. Ancak bu deneyimde toplumsal cinsiyetin değil, yoksulluk, yoksulluğun açıklanması, ispatı ve sadece yardıma başvurma ve yardım almanın etkisi görülmektedir. Yardım başvurusu

kimi olumsuz deneyimleri de barındırmaktadır. Örneğin Birsen, kendi deneyimini, *“Bir bağrıışmamız olmuştı kaymakamlıkta birisi bağırmıştı bana. Git şunu yaptır da gel diye. Onu da bana daha önce söylemediler ki? Yaptırayım, sonradan söyledi, haksız yere bağırdı, ona çok içerledim, bir de kalabalıhtı. Ben de ona bağırdım da, daha önceden söyleseydin yaptıırdım dedim, zoruma gitti”*; Gülseren ise, *“Yardım iyi bir şey değil, (...) orada kendini bir tuhaf hissediyon, kendini ondan biraz aşağı düşürmüş gibi oluyon. Sen de bir insansın, ben de bir insanım aslında. Goyuyorlar, ya sana bir laf söylüyorlar, ya bir şey söylüyorlar. Onun garşılığını veremiyon. (...) olumsuz oluyo tabii”* diyerek ifade etmektedir.

Yardım başvurusunda bulunanların bir kısmının çaresiz bir durumda oldukları gözlemlenmekte. Vakıf personeli nezdinde, vakıftan ve devletten ciddi bir medet umma halinden söz etmek mümkün; ancak burada gerçekte “dilencileştirme” eleştirilerini haklı çıkarırcasına, bir “el açma” durumu söz konusu. Yardım başvurusu sırasında genele dönük yaygınlaştırılabilir bir davranış olarak nitelendirmek mümkün gözükme de vakıflarda yaptığım incelemeler ve ihtiyaç tespiti çerçevesinde vakıf personeli ile birlikte katıldığım hane gözlemlerim sırasında, yoksulların adeta dilencilik davranışı⁴⁶⁵ sergilediği çeşitli örneklerle karşılaştım. Bunu dilencilığın, “devlet katı”na taşınması olarak yorumlamak mümkün. Yardım başvurusu ya da talebinde kullanılan, sözel ifadeler, yüz ifadeleri (medet uman, yer yer sinirli, beklenti dolu gözlerle bakma) ve ses tonunun yanında beden dili, görevliler ile konuşurkenki hâl ve hareketleri de bu gerçeğe işaret ediyordu. Bir diğer ifade ile, dilenme pratiğinin, sokaktan bir kamu kurumuna taşınmış bir haliydi. Bu çalışmada bu davranış kamudan dilenme olarak kavramsallaştırılmıştır. Bunun çeşitli örneklerine bir sonraki başlık altında değineceğiz. Bir vakıf uzmanının anlatımlarına göre, yardım alıcılar, sorunlarına çözüm bulunması amacıyla telaş içerisinde: *“Yalvarma, yakarma değil de, bir an önce sorunumu çözme telaşı, telaş diyelim. Bir telaş var, sorununa çözüm bulma telaşı.”* Gülserenise, kendi deneyimini, *“Sanki dilenmeye gitmiş gibi hissi veriyor (...) mesela görevliler de ama davranış şekilleri denişik oluyor, bozuk oluyo, sen gelince azarlanarak gonuşuyorlar, yüzüne bakmayarak gonuşuyorlar”* diyerek anlatmaktadır.

⁴⁶⁵ Buradaki dilencilik kavramı, aşağılamayı ve mesafeyi içeren belirli bir duygusal ve öznel bir tavır yansıtmamakta, tarihsel ve güncel bir vakaya referansla kullanılmaktadır. Ayrıca, dilencilik, bir olgudur ve bilimsel bir çalışma alanıdır.

Bu noktada, telaş ve dilencileşme hali ile birleşen bir diğer duygu ve bunun davranışına dönük uzanımlarından da söz etmek yerinde olacaktır: Korku. Korku, yardım alıcıların gerek gelir kaynakları gerekse yardımlarla ilgili olarak en çok yaşadığı duygulardan biridir. Korkunun sadece, güvencesiz çalışma temelinde üretim noktasında değil, aynı zamanda yeniden üretim alanında da deneyimlenen bir duygu olduğu söylenebilir. Sosyal yardımlar, çıkıp çıkmayacaklarına, çıkması durumunda, kesilip kesilmeyeceklerine dönük korkuyu barındırmaktadır. Sabiha, *“Nasıl hissettiriyo, gelecek mi gelmeyecek mi, biz ondan gorhuyoh, gelse iyi oluyo”* demektedir. Bir diğer ifade ile, yardımlar, yoksulun yaşamına kalıcı bir güvence değil, her an çıkabilecek bir korku faktörü olarak dahil olmaktadır. Bu korku dinamiğinin, yardım başvurusu aşamasına dönük boyutları da vardır. Orhan ve Ömer’in gözlemleri şöyledir:

Babasının malı ya, oturuyor burada, babasının malı goltuğa oturuyor ya, şimdi orası da bir kurum olduğu için, o kurumda sen illa ki bir unvan almışın artık ondan. Yanına da vardığın zaman, az önce dün dedin ki, elin bükülü varacaksın. İhtiyacın var, benim de şurada Bağ-Kur mu çıkacak, SSK'm çıkacak, insan gorhusuyla gidiyor, tedirginleşiyorsun. **(Orhan)**

İnsanlar oraya varınca sesi çıkmıyor, istediğine istediği şekilde bağırıyor insanlara. Yardımımı acaba kesecekler mi korkusu var insanların. Korku var. Öyle bir saygı yapıyor ki, babasına o saygıyı göstermiyor; babasına dahi insan gidip babasına o saygıyı göstermiyor onlara gösterdiği saygıyı. Şöyle geç dediği zaman, sanki askeriye gibi, komutan emir veriyor gibi geçiyor. (...) verdikleri insanlar zaten genellikle cahil insanlar. Hakkını alamayan insanlar. (...) benim yiyeceğimi, gıdamı, kömürümü keser bu sefer perişan olacağım diye. Onun için orada emir altında. Evine geleceğim derler, günlerce bekler, başka bir yere gitmez, gelirse bir daha bulamaz beni diye insanlar kendi işlerini göremez, çoğunluk öyle. **(Ömer)**

Bunun yanı sıra, çalışmanın farklı bölümlerinde gösterdiğim gibi, sadece yardım alma değil, aynı zamanda kurum görevlilerinin evlerine gelip, muhtaçlık tespitinde bulunmasının da yardım alıcıların duygu durumları üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı tekrarlanmalıdır. Yoksulluğu ve mağduriyeti yaşamının yanında bir de başkasına ispat etmeye çalışmak, yardım alıcılara duygusal yönden iyi hissettirmemektedir. Özdemir, bu konuda, *“Olmaz olur mu, acaba bir şey mi araştırarak, acaba bir şey mi olacak?İnsan ister istemez ürperiyor. Karşındaki memurun acaba ne söyleyecek, ne diyecek. Onun karşılığını verebilecek misin bu, ürperti şeyi”* demektedir. Görüleceği üzere, korku faktörü yardım alıcının yaşamına, başvurunun ardından, ihtiyaç tespiti sürecini de içerecek bir biçimde girmektedir. Bunun çeşitli etki ve sonuçlarını gözlemledim.

Yardım alıcılar, muhtaçlık ve ihtiyaçlarını ispat yükümlülüğüne dayalı⁴⁶⁶, onları her adımda yalan söylemediklerini ispatlamaya ve beyanlarını doğrulamaya çalışan bir yardım etme ve inceleme sürecinden geçmektedir. Bu da yardım alıcıların duygu durumlarını olumsuz olarak etkilemektedir.⁴⁶⁷ Alan araştırmam sırasında neredeyse her görüşmede bununla bağlantılı olabilecek karşılaştığım bir durum şuydu: Sürekli doğru söylediğini belirtme. Görüştüğüm kişiler, devamlı olarak dürüstlüklerinin bir uzanımı olarak, yer yer “*Allahın bildiği kuldan saklanmaz*”, “*Allah çarpsın*”, “*Allah yukarıda yalanı sevmez*” vs.⁴⁶⁸ gibi sözlerle yardımlar konusundaki ihtiyaç ve mecburiyet durumlarını ifade etmişlerdir. Burada, devamında gelen ifade ise, “*mecbur olmasam, ihtiyacım olmasa almam, benden daha kötü durumda olanlar var, onlar alsın*”⁴⁶⁹ şeklinde olmaktadır. Bu tür ifadelerle, hemen hemen her görüşmede karşılaştım. Bu çerçevede, kişileri devamlı olarak doğru söylediklerini vurgulamaya iten nedenin, hak temelli olmayan ve bahşedilmiş bir uygulama olarak sosyal yardımların, hak etmeyenlere dağıtıldığı yönünde yaygın kanının yanı sıra yardım alana kadarki ihtiyacı ispat süreci olabilir. Bunun dışında, mahallelerde, vatandaşların kendi aralarında, yardımların adeta hak etmeyenlere gittiği şeklinde bir dedikodu konusu halinde getirmiş olması da bunun bir nedeni olabilir. Bunun sonucu olarak da görüştüğüm kişiler, yardımın kendilerine adaletli bir şekilde geldiğini anlatmaya çalışmış olabilirler.

Başvurunun ardından yardım almak da olumsuz kimi duyguları da beraberinde getirmektedir. Cansen, “*Ne bileyim valla zorumuza mı gidiyo artıh aldığımız*”; Ebru ise, “*Ezikliğim de oluyor, borçluluk da, tabii oluyor. Niye alıyorum, neden alıyorum?*” demektedir. Diğer yardım alan kadınlar, deneyimlerini şöyle anlatmaktadır:

Çoh mutlu değil bu duruma. İyi bir şey değil. Gidiyon gaymahamlığa, ne bileyim bir sürü kişinin bir sürü gışinin içinde her şey yardımla uğraşyon. (...) Psikolojimiz hiç iyi olmuyor. İyi olur mu, birinin eline bahmah iyi olur mu? Kendin çalışıp gazansan daha iyi olur. **(Emel)**

⁴⁶⁶ Benzer bir saptama için bkz. Özügürlü, 2005: 198.

⁴⁶⁷ Bu çalışmadaki gözlemlerimiz, sosyal politika alanyazını açısından da bir karşılık bulmaktadır. Bu çerçevede, Dilik’in (1980: 71) dikkat çektiği gibi, “sosyal yardım yönteminin (...)olumsuz psikolojik etkileri üzerinde durulmaktadır. Sosyal yardımlardan yararlananların, muhtaç durumda olduğunu tanıtlama zorunda kalmakla bir tür kısıtlılık altına girdikleri, resmi mercilerin anlayış ve takdirine bağlı tutuldukları söylenmekte; bu durumun ise yardım görenler için küçültücü bir onur kırıcı bir durum olduğu ileri sürülmektedir”.

⁴⁶⁸ Örneğin, Velit’in “benim ağzımda çıkan kelimenin bir fazlası çıksa kellemi keserim. Ben ne diyorsam odur” şeklindeki sözleri bunun ilginç bir örneğini oluşturmaktadır.

⁴⁶⁹ Benzer bir gözleminde Buğra ve Keyder (2003: 46) tarafından da yapıldığı belirtilmelidir.

Utaniyorum, utaniyorum, gerçekten utaniyorum, gidip de onlara ağız eğmekten utaniyorum. Nelere kaldık diyorum, kendi kendime kızıyorum. (...) Misal ben herkes gider, ben en son giderim, ben fazla kalabalığa girmem. Giderim varsa alırım, yoksa almam. **(Hande)**

Kötü geliyor, bir de galabalığın içinde birbirlerini yiyorlar, bu da kötü geliyor. Kömürde de oluyor, gıdada da oluyor. O önce alacah, bu önce alacah. Soğuhta niye mesela ben bekleyim. Soğuhta niye bekleyim mesela. Binerim tahsime, giderim her şeyimi alırım gelirim. Mesela niye bekiyom burada diye kendi kendime utandığım, sorgulandığım oluyo. **(Birsen)**

Psikolojim bozuluyor, şöyle: Gel git, bugün git, yarın gel oluyor. Mesela, otuyorum bana üç dört ay veriyorlar, ben de not alıyorum, not defterime şu gün gidilecek diye. Gidiyorum, bir hafta sonra gel. Bir hafta sonra gidiyorum, yarın gel. Ben de bir gün memura dedim, lütfen sen bana sadaka, fitre vermiyorsun, bu benim benim param dedim. Açıkça, Büyükşehir Belediyenin oraya taşınmış yeni. Bunlar tamam hanımefendi, ben engelli bir bayanım, ben zırt pırt, ya bana gün veriyorsun, onu tamamliyorum, ona göre geliyorum ve bana gırgır geçer gibi, bugün git yarın gel yapma diyorum. Veriyorsan ver, vermiyorsan ben istemiyorum diyorum. **(Ebru)**

Yardım almanın bir süre sonra, bir sevinç değil, bir üzüntüye dönüştüğü de söylenmiştir. Örneğin Gülcan, *“Aldığımız gün memnun ediyor, ondan sora üzüyor bizi. İyi bir şeyler vermiyor ki bize”*; Gülten, *“Aynı şey diye, açmıyoz bilene, bazen de bırakıyoz öyle, ihtiyacımız olunca içinden çihartıyoz. Sevinçle açacağımız bir şey değil”*; Hülya ise, sevincinin üzüntüye nasıl dönüştüğünü *“Mesela ama şekerim az galdı, iyi bari şeker geliyo, yağım bitiyordu, yağ geliyo öyle. Sevinç. . . (...) Sevine sevine getiriyon. (...) Hep aynı, gene aynısı gelmiş. (...) Sevinç üzüntüye dönüşüyo, nasıl dönüşüyo, gene aynı, şu reçel de barime şöyle olsaydı iyi olurdu, gene mi sen diyom, hep aynı hep aynı”* diyerek anlatmaktadır. Huriye ise yardımlar etrafında oluşan duygularını şöyle anlatmaktadır:

Çalışıyor olsam, kendi bir maaşım olsaydı ya da durumum daha iyi olsaydı, burada beklemezdim diyorum. Ben bu durumda değilim diyorum bazen. Bu konumda değilim, neden ben bu konumdayım diyorum. (...) Geçen gelmişti dedim ya, yağ alamadım, keşke şu gıda gelse de bari yağımı alsam diye. Geldiğinde bayağı bir sevinmiştim. (...) Kursağında kaldı, bir önceki dediğim gibi, bir önceki aldığım, ona diyorum ya, geçen öncekinde hep reçel veriyor ya, bu reçel hep aynıydı. (...) Ayvayla gül geliyordu, çünkü o hiç yenmiyordu. Kayısıyla vişne geliyor şu an, daha bir sevindik. Düşünsene vişne en azından biraz daha tadı güzeldir, kayısı alışıktığımız bir şey. (...) Ben aslında bu seferki gıdada öyle o kadar sevindim ki, inanın nasıl sevindim. Dedim daha kaliteli şeyler gönderir. En azından yiyebileceğimiz, çöpe dökmeyeceğimiz bir şeyler olabilir dedik. Açtık ki daha beter çıktı, diyorum ya makarnayı kullanamadık. Hiçbirini kullanamadık, diyorum belki daha kaliteli makarna koyar. En azından yiyebileceğimiz bir makarna koyar. Gerçekten açtım, hepimiz şok olduk. Makarnalar patlamış. (...) Yiyebilmen mümkün değil, içine bir paket tuz koyuyor, bir paketin yarısını suya koyuyorsunuz, sana pişirebilirim. **(Huriye)**

Yardım alıcıların bir bölümü de yardım almaktan kaynaklı olarak bir utanç yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, Ebru psikolojisi bozulmakla birlikte ihtiyacı olduğu için rencide olmadığını, *“Mecburum, oradan almazsam böyle aç kalacağım, açıkçası. Aç, resmen acım”* diyerek ifade etmektedir. Zehra, *“Şimdi iyi bir fakir olmasam, zengin olsa tabii ki utanırım. Bunun varlığı var, bah zengin, geliyo,*

alıyo deseler utanırsın. Bu mahallede hiç utanmam”; Ahu ise, “Utanmam, bak aldığım şeylerden utanmam, niye utanmam, çalmıyorum, çırpmıyorum. Gidip hırsızlık yapmıyorum anlıyor musun?” demektedir.

Yardım alıcıların, yaşadıkları duygulardan biri de sevinçtir. Zehra, “*Oradan bir tutanağım oldu muydu, insan seviniyo. Oradan desteğim çılıyo, ora bana yardımcı oluyo. Gıda geliyo, kömür geliyo deyince, mecbur seviniyosun*”; Melis, “*Psikolojim kömür ne gelirse iyi olur. Oluyo evet, seviniyoz*”; Hacer, “*Alırsah bir an seviniyom, geçiyoh. (...) Eve gatğı oluyor diyon, alıyon, taşıyon, seviniyon. (...) Ekmek sırasında biraz insan çekiniyo, utaniyo*” demektedir. Sema ise, yardım almaya alışma sürecini şöyle anlatmaktadır:

İlk kez aldığım da utandım. Eve getirirken işte ben de çalışabilsem, almasam, işte daha iyi olmaz mıydı, niye bunları alıyorum dedim. Ama sonradan sonraya şunu düşünmeye başladım. Bu yardımlar bizlerin oradan, buradan kesilen paralar değil mi? Senden, benden, babamdan, eşimden, hepimizden kesilen paralar. Zamanında ben de bu devlet için hizmet verdim. Hizmet verirken kesiyorlardı. Ben kendi paramı alıyorum şu anda. (...) Hakkım olanı alıyorum. (...) Ben yardım aldığımı seviniyorum şu anda, psikolojim etkilendi diyemem. (...) Benim çalışma gibi bir imkânım yok. Şu anda iki tane çocuk olduğu için ve eşimin aldığı maaş da yetmiyor. Ben o yardımı aldığım için, keşke yapabilsem, çalışabilsem de rahat edebilsem. Ama ben o yardımla beraber çocuklarım neredeyse 3,5-4 ayımı verebiliyorum. Nasıl sürdürebilirsiniz, yani şunu düşünüyorum, ben sevinerek alıyorum. Açıkçasını söyleyeyim. Üzülüyorum, işte depresyona giriyorum diyemem. Sevinerek alıyorum. **(Sema)**

2.2.3. Yoksulluğu İspatlama

Yardım alıcıların, sosyal yardımların dağıtılmasındaki yoklama ölçütleri ve ihtiyaç tespiti süreçlerinin aynı zamanda yoksulluğun ispatlanması olarak gerçekleştiği gözlemlenmiştir.⁴⁷⁰ Bir diğer ifade ile, yardım verilmesine karar verme süreci, devlet açısından, ihtiyaç ve muhtaçlık tespiti olarak yaşanırken, yardım alıcı için yoksulluğun ispatlanması olarak deneyimlenmektedir. Bu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları açısından, yardım alıcıların yaşadıkları yoksulluğu hane incelemesi sırasında, hane inceleme görevlisine ispatlama yükümlülüğü biçiminde gerçekleşmektedir. Bu süreç birbirini izleyen bir kaç aşamayı içerir. Öncelikli olarak, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi çerçevesinde yardım başvurusunda bulunan kişi ile ilgili bilgiler elde edilmektedir. Elde edilen bu bilgiler ışığında, hane inceleme sırasında, yardım başvurusunda bulunan kişiye geçim ve yaşam şartları ile ilgili kimi sorular yöneltilmekte, hanenin ortalama aylık gideri belirlenmekte, bir diğer ifade ile, kişi ve hanenin sosyo-ekonomik profili çıkartılmaktadır. İşte bu süreç, yardım başvurusunda bulunan kişi tarafından yoksulluğun ispatı olarak deneyimlenmektedir. Hane

⁴⁷⁰ Yoksulluğu ispatlama, Bakanlık yaklaşımında, “kanıta dayalı sosyal politika anlayışı” çerçevesinde yaşama geçmektedir. Bu haber için bkz. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014).

incelemeleri, kimi zaman sadece geçim ve yaşam şartları ile ilgili çeşitli soruların ötesine geçerek, özel yaşama ilişkin sorular ve hane içi özel yaşam alanların gözlenmesi ile de birlikte gerçekleşebilmektedir. Son aşama ise, Vakıf inceleme görevlisinin, kişi ve hane ile ilgili hazırladığı raporu, Mütevelli Heyeti'ne sunması ve burada alınan karar sürecidir.

Burada bizim açımızdan daha fazla dikkat çekici olan nokta, hane incelemesi esnasında yardım başvurusunda bulunan kişi tarafından, ihtiyaç tespitinin yoksulluğun ispatlanması olarak deneyimlenme halidir. Alan araştırmam sırasında, bunun yoksullar açısından ciddi olumsuz duygu durumları ile sonuçlandığını gözlemledim. Çalışmanın farklı yerlerinde belirttiğim üzere, hane inceleme görevlisinin evdeki varlığı ve bununla birleşen yoksulluğun ispatlanma yükümlülüğü, kişide beklenti, kaygı, utanma, çekinme, tedirginlik, korku ve kimi zaman ağlama biçiminde gerçekleşen daha şiddetli duygu durumları ile sonuçlanıyordu. İlgili alanyazında, yoksulluk ve muhtaçlığın ispatlanmasının kişi üzerinde kimi olumsuz etkileri olduğu tartışılmıştır. Buna göre, “sosyal yardımların yararlananların, muhtaç durumda olduğunu tanıtlama zorunda kalmakla bir tür vesayet altına girdikleri, resmi mercilerin anlayış ve takdirine bağlı tutuldukları (...) bu durumun ise, yardım görenler için küçültücü ve onur kırıcı bir durum olduğu ileri sürülmektedir”. Bunun reddeden görüşler bulunmakla birlikte, muhtaçlık ispatının olumsuz etkilerini kabul eden; ancak bu etkinin cömert ve ispat şartından arındırılmış sosyal yardım uygulamaları ile aşılabileceği yönünde görüş belirten de olmuştur (Dilik, 1972: 5-6). Yoksulluğun ispatlanma yükümlülüğünün, yoksul üzerindeki olumsuz etkileri sosyal yardımlar söz konusu olduğunda kanımca önemli bir tartışma başlığı gibi gözükmekle birlikte, Çengelci'nin (1993: 27) de işaret ettiği üzere, “insanları psikolojik açıdan etkileyen unsuru, sosyal yardımların muhtaçlık tespiti araştırmalarında değil, muhtaçlığın bizzat kendisinde aramak daha uygun bir düşünüş tarzı” olacaktır. Bu nokta, yoksulluğun ispatı, yoksulluğun yarattığı tahribatın üzerine binen bir etmen olarak belirlemektedir. Bekir ve Gülten, yoksulluğun ispatı biçiminde deneyimlenen sürece ilişkin düşünce ve tepkisini şöyle dile getirmiştir:

Geliyor senin evine buzdolabın var mı, çamaşır makinen var mı, bunu soracağına niye soruyor? Zaten her evde olan şey, her evde çamaşır makinesi yoh mu, var. Buzdolabı yoh mu, var. Bunu soracağına, herkeste var. Evine geliyor, madem yapacan bunu muhtarlıktan öğren. Olumsuz etkiler tabi. (...) Sen benim evime geliyorsun, her şeyimi soruyorsun. Ailemin içine gadar geliyorsun, etkilemez mi? (...) Adamın zoruna giden saten o, ispatlıyorsun yani, neyi ispatlıyorsun, ben senin neyini ispatlayacağım? (...) İspatladım ben kendimi. (Bekir)

O beş gutu maharnayı almah için de gıdayı, Onu almah için de üzerinde hiçbir şey olmayacak, evin olmayacak, çadırda oturan, araban olmayacak, sigortan, maaşın olmayacak. (Gülten)

2.2.4. Yardım Alıcıların İhtiyaç Tespitinin Farklı Aşamalarında Kullandıkları İfadeler ve Kendilerini İfade Etme Biçimleri

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerinin açığa çıkartılabilmesi ve şu ana kadarki iddialarımızı desteklemesi bakımından, yardım alıcıların ihtiyaç tespiti süreçlerinin farklı aşamalarında kullandıkları ifadelere ve kendilerini ifade etme biçimlerine yer vermek uygun olacaktır. Yardım alıcıların kendilerini ifade etme biçimleri ve kullanılan ifadeler, sosyal yardımların, bir sosyal hak kategorisi içerisinde değerlendirilememesinin bir bütünleyeni olarak belirmektedir. Başlıca üç eğilimden söz etmek mümkündür: Bu eğilimlerden ilki, yardım talebi ve beklentisini gösterirken, niyet edilmiş bir biçimde olsa da olmasa da içerik olarak, gereksinimin aciliyetini ortaya koymaya dönük kendini acındırma ve yer yer yalvarmaya dayalı bir dili yansıtmaktadır. Hane gözlemlerim sırasında, engelli bir çocuğu ile oldukça dökük bir gecekondu oturan bir babanın yardımın aciliyetini ifade etmek için kullandığı, “*Mutfak da boşaldı; girip bakabilirsiniz*” ; yine bir diğer hane gözleminde yardım başvurusunda bulunan bir kadının sarfettiği “*Gıdayı almalıyım 12’nci ayı bekleyemem*” cümleleri, yardım başvurusunda bulunan bir kişinin, vakıf uzmanına “*çok perişan*” olduğunu tekrarlaması ilk eğilime örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, pek çok hane gözleminde karşılaştığım bir olgu olarak, kadınların ağlaması da bu eğilimin içerisinde yerleştirilebilir. İki vakıf uzmanının ifadelerine göre bu sözler, “*Ne olur yardım edin, işte çok zor durumdayım, işte evimi geçindiremiyorum*”; “*Muhtacım fakirim diyor. İşte durumum yok*” biçiminde sarfedilmektedir. Yardım veren ve alan arasındaki örtük otoriterliği de barındıran bu ifadeler, bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin “boynu bükük insanlar “diyerek, onların ağzından aktardığı “*Bizim durumumuz bu, takdir Allah’ın, karar sizin, verirseniz verirsiniz, vermezseniz ne yapalım, biz zorla sizden bir şey alacak değiliz*” cümlesine paralellik arz etmektedir.

İkinci eğilim, yardım talep ve beklentisini dinsel terim ve davranışlarla gösterme çabasıdır. Burada daha çok siyasal iktidarın muhafazakâr yönelimleri ile de uyumlu bir biçimde dinsel söylem ve pratiklerin açığa çıkartılması örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Çalışmanın diğer bir bölümünde de anlatmaya çalıştığım gibi, teşekkürü, dinsel bir içerikte etme ya da bir vakıf uzmanının belirttiği üzere, Kuran’ı

görünür bir yere koyma; “Ben de şimdi namazdan kalkmışım “gibi söylemler geliştirme bu eğilime örnek olarak da verilebilir. Bir vakıf uzmanının anlattığı üzere, anılan dinsel terimlerle, siyasal ilişkilerle birleşme eğilimi sergilemektedir.

Yardımları her alan vatandaş dini terimlerle bana şükrediyor. İktidardakilere tek tek şükretmeler, dua etmeler. . . Kendilerini açıklamamıza rağmen bunu sadece iktidar etmiyor, Türkiye Cumhuriyeti Devleti yapmak zorunda bunu, devlet yapıyor bunu, kişi bazında düşünmeyin dediğimiz halde, idarecilerimizi, ülkemizin idarecilerinin isimlerini söyleyerek, Allah uzun ömürler versin onlara, bir şekilde methiyeler düzüyorlar, içinde dini kavramlar geçen. **(Vakıf uzmanı)**

Üçüncü eğilim ise, bağırma ve yer yer şiddeti içeren tepkisel davranışlardır. Bu kapsamda, vakıf uzmanlarına karşı gösterilen ve genellikle bağırma biçiminde açığa çıkan şiddet örnekleri sayılabilir. Bunun belirli bir aşamada gerçekleştiği belirtilmektedir. Örneğin, bu tür davranışların, vakfa ilk kez gelen kişiler değil, ikinci ve üçüncü kez gelip de yardım almayı içselleştirmiş kişiler tarafından yapıldığı söylenmektedir. Ben de vakıf incelemelerin sırasında irili ufaklı bu tür davranışlara şahit oldum. Bir vakıf uzmanı durumu şöyle anlatmaktadır:

Vatandaşlar birbirlerinden çok etkileniyorlar. Burada biri bağırırken görürse diğeri de aynı şekilde yaptığında işinin daha çabuk ilerlediğini görüyor. Çünkü biri bağırmaya başlayınca sakinleşsin, ondan sonra olay çıkmasın diye işleri biraz hızlandırılıyor. Her zaman hızlı yapmaya çalışıyoruz; ama hemen “tamam tamam, sakinleş “şu bu. Bir de üstüne o vatandaşın yardımının çıktığını görünce diğer vatandaşlar da diyor ki bu işin raconu bu. Böyle yaparsam hakkımı alırım diyor. **(Vakıf uzmanı)**

2.2.5. Yardımsız Yaşama İsteği/Beklentisi-Daha Fazla Yardım İsteği

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri içerisinde, alan araştırmamda yaptığım gözlemlere dayalı olarak belirtilmesi gereken noktalardan biri de şudur: Hane üyeleri, geçim ve hayatlarını ve hayatlarının geri kalan kısmını yardımlarla sürdürmek istemeseler, hatta buna yer yer nefret düzeyinde tepki duysalar da, güncel olarak daha fazla yardım yapılmasını istemekteydiler. Örneğin Gülten, “Benim gerçekten durumum iyi olsun almam. (...) Belirsiz yarınımız. Güvenemiyorsun, bizler yaşıyoruz biraz ilerledi, çocuklar var, onları düşünmek zorundayız. Biz yapamıyosak, devlet yapsın o çocuklarımıza” demekle birlikte, yapılan yardımların miktarından şikâyet etmekte ve daha fazla yardım yapılmasını istemektedir:

Üzerinde hiçbir şey olmaycah, araştırıyo bir de. Araştırması iyi de, bir mebla bir şey vermiyo ki, hediye olarak versin, bu hediyedir. Birbirine bile, konu komşuya bilene o kadar yardımda birbirine bile veriyon yeni geliyo. Bir de devlet yardımı, devlet yardımı beş gutu değildir. Yardım veriyorsa, tam fahıra veriyosa, zaten biz de fahır geçmiyoh, refah günümüz geçmiyo, fakir olduğumuz için. **(Gülten)**

Mehmet'in eşi Özlem, “20 senedir yardım alarak geçiniyorum, ama bundan sonrasını istemiyorum”; “Yardımlarla yaşamını sürdürmek ister misin” şeklindeki sorum üzerine ise, Hande “Aman aman aman” diye yanıt vermektedir. Cansen, “Param olmadığı sürece almam isterim. Param olduğu sürece de almam. Maddi durumumuz iyi olsa istemem”; Ali, “Durumum iyi olsa vallahi bırakırım, niyetim oyledir”; Hacer, “İstemem. Yoh fazla da mutlu olmuyom, ne mutlu olacağım şu yardımdan. Keşke almasam da, durumum iyi olsa, çocuklarım çalışsa bir yerlere gelse, gendilerini gurtarsa o daha iyi” demektedir.

Bu, bir yandan yardım almadan yaşamak isteme, yardım almaya ve yardımlara tepki duyma diğer yandan da daha fazla yardım yapılmasını isteme hali, birbiriyle çelişiyor gibi gözükse de kişilerin geçim şartlarına ve bunun merkezinde duran ücretlilik ilişkisi ve işgücü piyasasına dahil olma biçimlerine ilişkin girdikleri büyük çıkmazı gözler önüne seriyordu. Bu aynı zamanda, Ankara'nın emekçi karakterli; düzensiz ücret gelirinin yanı sıra ücret dışı geçim araçları ile yeniden üretim koşulları sağlanan ve denetlenen yoksul hanelerinin bir açmazı idi. Yardım alıcıların belirli yaşam hallerinin çatışma, basınç ve gerilimi altında yaşamlarını sürdürdükleri söylenebilir. Bir yandan yardım almadan yaşama ile halihazırda dağıtılan yardımların çoğaltılması ve sıklaştırılması isteklerinin bir aradalığı ve yardımsız yaşama isteğini güvenceli çalışma talebi ile birleştirme anlayışı, yardım alıcıların önemli bir bölümünde gözlemlenmiştir.

Çalışmada, yardımlar ve işgücü piyasası dinamikleri arasındaki ilişkiyi tartıştığımız bölümde, hanehalklarının yardım başvurularındaki artışın mevsimler temelinde farklılaşmasının altında, esas olarak işgücü piyasası dinamiklerine ait nedenlerin yattığı belirtilmişti. Kış aylarında, mevsim şartlarına göre talep edilen yardım türlerini (örneğin kömür) de gözardı etmeden, piyasanın canlanması ve yeni istihdam olanaklarının doğması ile birlikte, yaz aylarında, yardımlara olan talebin azaldığı gözlemlenmiştir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, bu olguyu, “İnşaatlar başladığı için, adam çalışmaya başlıyor. O dönemde bakın, bu otomatikman düşmesi bize şunu gösteriyor. Demek ki yardım dağıttığınız insanlar hakkaniyetli insanlar. Adam çalışmaya başladığında yardımı istemiyor. Bu çok güzel, bizi de aslında mutlu ediyor bu” diyerek açıklamıştır. Sema'nın aktardığı “Bize dediler ki yardıma yazılın” ifadesinde olduğu gibi, kişi çalışsa ve yardıma ihtiyacı olmasa da yardım almadan yaşama isteği olmakla birlikte, yardım almayı dayatan bir durumdan söz edilebilir. Ancak yine de Sema, “Ben o zamana kadar hep ben

çalışıyorum, eşim çalışıyor. Tamam borcumuz çok, yetmiyor. Ama benim yardıma ihtiyacım yok. Benden başkası alsın derim, kızım oldu ben yine almadım” diyerek yardım almadığını belirtmektedir. Buna bağlı olarak hanehalklarının gelirlerinde meydana gelen artışa paralel olarak yardım talebinin düşmesi, yoksulların, asgari de olsa emek gücünün yeniden üretimi için gerekli gelir düzeyine erişme olanağına kavuştuklarında, yardıma başvurmamaları, geçimlerini temel olarak sosyal yardım dışı kanallar üzerinden karşılama çabalarının bir ürünü olarak yorumlanmalıdır. Artık durumunu düzelttiğini düşünüp, yardımı istemediğini söyleyenlerin varlığı da bunun bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Huriye, *“İstanbul'dan geldim, bana çek çıktı, Aradım, ne dedim, bakın ben taşındım, şu an İstanbul'da değilim, benim bu çeklere artık ihtiyacım yok dedim ve iptal ettirdim”* demektedir. Bir vakıf uzmanı bu durumu, *“İş bulduktan sonra, diyorum ya cebinde olan evinde oluyor. (...) Durumunu düzelttiğinde gelmeyen insan da çok fazla”* diye anlatmaktadır. Ayrıca, bir vakıf uzmanının anlatımlarına göre, *“Ben artık yardım istemem, eşimle barıştım”* diyerek yardım istemeyenler de olabiliyor.

Bu noktada yardımsız yaşama istek ve beklentisi arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Yardım alıcılar, yardımsız yaşamak istemekte; ancak bunun gerçekleşme beklentisi söz konusu olduğunda yer yer derin bir umutsuzluğa kapılmaktadırlar. Velit, *“İnanmıyorum, bu şekil giderse inanmıyorum. Ben düşündüm başka, ben bugüne iyi kötü geldim geçtim. Yarin iki tane çocuğum var, bunlar nasıl geçinecek?”* ; Mehmet, *“Olmuyor, bu hayatta da olmaz”* ; Gökçe, *“Yardıma ihtiyaç duymayacağım gün gelmeyecek. Güvencim yok”* ; Orhan, *“En az üç dört sene sonrasını demem lazım da. Bu şekilde gidersek göremiyorum”* ; Hülya, *“İhtiyacım olur herhalde. Hep böyle gider. Verdiği sürece de gider, verirse ”* demektedir. Huriye ise, yardımsız yaşamak için işinin şansa kaldığını ifade etmek için, *“Piyangodan para vurursa neden olmasın”* diyebilmektedir. Özdemir'in yardımlardan kurtulması da belirsizdir; bu aynı zamanda kendi geleceğini görememe hali ile de bağlantılıdır: *“Vallahi onu kurban olduğum Allah bilir, bizler ne diyelim. Şimdi akşama çıkacağımıza imzamız yok. Onu Cenab-ı Allah bilir. ”* Yardımsız yaşama isteği, Goncagül'ün belirttiği gibi, her durumda hep bir şarta bağlı gözükmektedir: *“Gün gelecek içeridekiler illa ki çıkacak. Cezaevindekiler, oradan çıktı mı, herkes sırt sırta verdi mi, gurban olduğum Allah'ın izniyle de ben bu yardımlara ihtiyacım galmayacak. ”*

Yardım alıcılar, yardıma gereksinim duymadan yaşama isteklerini, güvenceli çalışma şartına bağlamaktadırlar. Bu olgu, yardıma başvurma süreçlerinin olduğu kadar, yardım almaktan kurtulma sürecinin temelinde de çalışma ve işgücü piyasası dinamiklerinin yattığını göstermektedir. Gülten, “Biz gıda istemiyoz, gıda çözüm değil” derken, aslında buna işaret etmektedir. Mehmet, “İş olsun, benim maaşım dolgun olsun, ben idare ederim, yardım almadan da yaparım “; Özdemir, “Benim güzel işim olsun, Allah’ıma kitabıma ben almam”; Cansen, “Eşimin maaşı olsa hiç gıdasını, kömürünü de istemem”; Ahu, “İstemiyorum tabii ki, niye işi olsa, gücü olsa, sigortası olsa, güzel bir gelir düzeyi olsa istemem. Ne bileyim yardıma gidip de, orada ağız eğmek de kötü”; Birsen, “Maaşımızı düzgün alsah, bir de maaşımız yüksek olsa. (...) İstemem niye isteyeyim, kendim çalıştıktan sonra, eşim de çalıştıktan sonra, maaşımızı da düzgün aldıktan sonra niye isteyeyim? ”; Zehra ise, “Doğru dürüst bir çalışanım olsa diyom. Bu oralara gidip de, perim perişan olana kadar ihtiyacımı görürüm, bu yardıma da muhtaç olmam gibisine ondan sonra düşünüyom ama” demektedir. Yardıma muhtaç olması da olmaması da en genel eğilim olarak işgücü piyasası dinamiklerine, kişinin çalışma olanak ve beklentisine ve ücret gelirin tabii bir yapı sergilemektedir:

Çocuklarım büyük, benim önümde daha bayağı bu yardımlara ihtiyaç duymamak için bayağı bir dönem var; çünkü eşimin işyeri kapanmak üzere. Kapanmak üzere, hazirana kalmadan kapanacak. (...) Ben o yardımlara muhtaç olacağım. Ben çalışacağım zaman, çocuklarım üç dört yaşına basacak ikisi de, ondan sonra ben yardıma muhtaç olmayacağım. Daha sürer benim. **(Sema)**

Geçimsizlik, işsizlik işte, işsizlik bunun şeyi işsizlik. Şimdi, benim gerçekten diyorum, düzenli bir işim olsa, evimi iyi kötü geçindirebilsem, ben bu yardımın hiçbirini kabul etmem, almam. Hiç de bir yere gidip de istemem. İhtiyacı olan alsın, bunu düşünürüm. Ama ihtiyacı olana da vermiyor işte adam. Herkesi şey görüyor, o da ne için oy için. **(Burhan)**

Tüm bu söylenenler, Türkiye’de sosyal yardımların yükselişi ve kişiler açısından ise, yardım gereksinim duyma dinamiklerinin, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzının uzantısını olduğunu ve aynı zamanda sosyal yardımlara yön veren kamusal otoritenin görmezden geldiği noktayı da göstermektedir.

2.2.6. Yardımların Anlamı ve Önemi-Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılması

Yardımların hanehalklarının geçim ve hayatlarındaki anlam ve önemi, sosyal yardım rejiminin oluşumu açısından önem taşımaktadır. Yardımların geçim ve hayat

şartları açısından anlam ve önemi, aşağıda çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

Yardımların hanehalklarının geçim ve ihtiyaçlarının karşılanması bakımından öneminin yıllara dayalı olarak artış gösterdiği söylenebilir. Bu noktada, yardımların geçimdeki yeri ve önemi ile ihtiyaçları karşılaması arasında bir farklılık göze çarpmaktadır. Yardım alıcılar, yardımların, geçimleri açısından önem taşıdığını belirtmekle birlikte, ihtiyaçlarını karşılamadığını söylemektedir. Alan araştırmam sırasında, giderek belirginleşen bir olgu olarak, yardımların kişi ve hanelerin yaşamlarında gerek maddi gerekse manevi yönden önemli bir yer kapladığını, ihtiyaçlarını gerektiği gibi karşılamasa da, geçimleri açısından önem arz ettiğini gözlemledim. Buradan çıkartılabilecek sonuç şudur: Hanenin geçimi ile ihtiyaçları arasında bir örtüşme değil, belirgin bir açığı vardır ve kişiler hanenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Geçim düzeyi, ihtiyaçların gerisinde kalmaktadır.

Yapılan nakdi ve ayni yardımların maddi tutarları açısından bakıldığında, devlet, yapılan yardımlar değişkenlik göstermekle birlikte, bir haneye çocuk yardımı, yaşlılık aylığı, dul yetim maaşı, gıda kolisi, kömür ve ekmek yardımları vs. birlikte de ya da ayrı ayrı düşünüldüğünde, bir haneye yılda ortalama nakit bazda, 1000 ila 2500-3000 TL tutarında bir yardım yapmış olmaktadır. Engelli yardımı gibi nakit bazda sürekli yardım kategorileri de dahil edildiğinde aktarılan tutarın daha fazla olacağı söylenebilir. Bu da söz konusu haneler için ciddi bir miktar anlamına gelmektedir.

Yardımların geçim açısından önem taşıması, sadece farklı yardım türlerinin geçimdeki yeri ile değil, aynı zamanda yardım alıcılarda yarattığı psikolojik etkilerle birlikte değerlendirilmelidir. Aşağıda bununla ilgili gözlem ve bulgulara da yer verilecektir. Yardımların, karşılıksız bir geçim aracı olarak algılanması ve ancak çalışma ile birleşerek nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak görülmesi, tez boyunca işlemeye çalıştığımız temel savlarımızı doğrular bir nitelik taşımaktadır. Bu sav şudur: Yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen ücret dışı bir geçim aracı ve üretim noktası ve genel olarak işgücü piyasasında ücretlilik ilişkisine yerleşen ücret dışı bir formdur. Çalışma, bu soyutlama ve kavramsal genellemeyi, olgusal dayanaklarına kavuşturma çabasıdır.

Sosyal yardımlar, hanehalklarının geçim ve hayat şartlarına dahil olma ve yerleşme biçimleri açısından bakıldığında, aynı zamanda bir “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini” de yaratmış gözükmektedir. Yardımların, hanehalkları

üzerinde bir yandan bu disiplinin içerisinde geçerek diğer yandan da bu disiplini oluşturacak bir biçimde etkili olduğu söylenebilir. Yardımların, hanehalkları açısından anlam ve önemi, geçim yeri ve ihtiyaçları karşılamasına dönük aşağıda yer alan başlıklandırmalar, bu sosyal yardım alma disiplinini oluşturan öğeler olarak değerlendirilebilir.

Yardımların yoksulun yaşamında maddi ve psikolojik yönleriyle önemli bir yer kapladığı söylenebilir. Maddi boyut açısından söylemek gerekirse, Türkiye’de sosyal yardımların, kriz anlarında müdahale etme bakımından önem taşıdığı söylenmekle birlikte, kriz anlarının ötesine geçerek, giderek bir geçim odağına dönüşme eğilimi barındırdığı söylenebilir. Bu anlamda başta vakıflar olmak üzere, diğer sosyal yardım aktörleri de kurumsal olarak, insanların geçim ve hayatları bakımından bir sosyal politika merkezi haline dönüşme eğilim taşımaktadır. Bir vakıf uzmanı bunu şu şekilde değerlendiriyor:

Hedefimizle ortaya çıkan sonuç arasında fark var. Hedefimiz, vatandaşı o kriz anından çıkartıp kendi ayakları üstüne basabilecek duruma gelene kadar hem destekte bulunmak. Hem ekonomik olarak hem sosyal olarak hem de bireysel olarak desteklerde bulunuyoruz; ama ulaştığımız sonuç şu oluyor Vatandaş tamamen sosyal yardıma bağlı hale geliyor. Çünkü hatta kendi bu durumu daha da ajite edip, daha fazla bir şeyler almanın peşinde dolanıyor ki, bunu da başta söylediğim gibi bu tamamen sosyal yardım sistemindeki bürokrasiden kaynaklanıyor. Bürokrasi bunu istediği için. Bizim amacımız şu. O an krizi çözdük, vatandaşa gerekli müdahaleyi yaptık, belirli bir sürede bu kriz anının geçip ki iyilik hali sağlana kadar yardım etmek; ama belli bir süreden sonra bakıyorsunuz ki vatandaş bu yardıma bağımlılık kazanıyor. Yardım olmadan yaşayamayacağı ya da aldığı yardımın ona çok faydalı olduğu yönünde bir inancı var. **(Vakıf uzmanı)**

Yardımların psikolojik yöndeki etkileri açısından konuşmak gerekirse, yardımların, yoksulun yaşamına maddi boyutlarının ötesinde, “psikolojik bağımlılık” yaratmaya dönük bir boyut ile de dahil olduğu söylenebilir. Yardım almak, devletin, hanehalklarının yaşamına uzanan bir kolu olarak değerlendirilerek, hak temelli bir biçimde olmasa da sosyal yurttaşlığın hissedilmesi şeklinde deneyimleniyor. Bu anlamda kesilmesi gündeme geldiği zaman, yardım alıcılar, oluşan psikolojik bağımlılığın etkisi ile ciddi tepkiler verebiliyor. Örneğin, bir vakıf uzmanı, yardımların kesilmesi durumları için, “*Yardıma kesilen çocuğu ölmüş gibi hissediyor*” diyor. Yardımı azaltılan bir kişi intihar edeceğini söylüyor. Bu anlamda, yardımların, kişiyi yatıştırma, rahatlatma ve iyi hissettirme gibi hem bir amacı hem de bir işlevi bulunuyor.

Bu noktada, yardımdan yararlanmanın eğitime devam ve sağlık hizmeti alma ile şartlanmış olması, yardımların hanehalkları açısından yerini pekiştiren bir sonuç doğurabilir. Öte yandan, eğitime devam ve sağlık kontrolleri gibi temel alanların,

yardımlarla yerine getirilmesi, yardımların yoksullar açısından bir denetim unsuru işlev görmesi ile sonuçlanabileceği gibi eğitim ve sağlığın hanehalklarına yardımlar dolayısıyla sunulması, devletin, eğitim ve sağlıkla ilgili sorumluluklarını yerine getiremediğinin de bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Alan araştırmam sırasında, yardımların, insanların geçim ve hayatlarının doğal bir uzantısı olma eğilimine dönük gözlemlerim güçlenmiştir. Bu anlamda, yardımlar, yoksullar açısından, adeta erişilmesi ve alınması gereken bir geçim aracı niteliği taşımaktadır. Yardım almanın bir ihtiyaç, hatta bir zorunluluk olduğu gerçeğini gözden kaçırmamakla birlikte, yardım alıcılarda yer etmiş, *“Herkes alıyor, biz de alıyoruz”* anlayışından söz edilebilir.

Geçim ve hayat şartlarına, yardımların bir sosyal güvence unsuru olarak en fazla dahil olduğunu söyleyebileceğimiz konusu, mutfığa ve bütçeye destek olarak değerlendirilebilir. Burada da, gıda ve kömür hem evde ısınma bir yandan da ticarete konu olması bakımından aile bütçesine destek olmaktadır. Ancak burada da gerek kişilerin çalışma ve işgücü piyasası dinamikleri etrafındaki geçim düzeyleri gerekse yardımların siyasal etkilere açık olduğu şeklinde algılanması nedenleri dolayısıyla ciddi bir güvensizlik ve belirsizlik algısı bulunmaktadır. Öte yandan yardımların nitelik ve kalitesi de ciddi bir şikâyet unsurudur. Böylelikle, özellikle, makarna, nohut, zeytin, helva, peynir ve reçel gibi kimi gıda maddelerinin ne kadar kullanılabildiği de şüphelidir.

Mecburiyet

Türkiye’de yardım alıcıların, sosyal yardım rejimini var eden yardımlarla ilişki kurma biçimleri içerisinde ilk söylenmesi gereken noktalardan biri, “mecburiyet” olgusudur. Bu olgu, yardımların aynı zamanda kişi ve hanenin geçim ve hayatındaki yeri ve önemine ilişkin de bir fikir vermektedir. Yaptığım görüşmelerde, yardıma başvurma ve yardım almaya dönük doğrudan ifade edilen ya da saklı bir şekilde satır aralarında okunabilen mecburiyet kendisini sürekli göstermiştir. Tersinden bir yaklaşım ile mecburiyetin ortadan kalktığı zamanlarda yardım almamaya dönük eğilimler de mecburiyet olgusunu kanıtlar niteliktedir. Ömür, *“Bizim damımız yoh, kirada oturuyoruz, arabamız yoh, mecbur alıyoruz”*; Sabiha, *“Olmayınca mecbur gidiyoh, araştırıyoh, soruyoh, buluyoh, onları yapmayı istiyoh. Yoh, omazsa yiyecek bir şeyimiz yoh, mecbur yapıyoh. Mecburiyet tabii etkiliyo”* derken; Ali, yardım almanın bir mecburiyet ilişkisi içerisinde gerçekleştiğini şöyle anlatmaktadır:

Ne diyorlar, sen çalışıyorsun , nerede çalışıyorum, haftada bir gün çalışıyorum, onun için gözünüze değıyor. Birbirine bu iş yürümez, ev galabalıh, o yüzden yani mecbur kalıyoz öyle diyoz. (...) Ev kalabalık, o anda kalabalık olduğı için mecbur kalıyoz alıyoz. Yine Allah razı olsun veriyorlar. (Ali)

“Perişan Olurum”-“Hayatım Durur”-“Sefil Olurum”-“Yemek Zorundayım”

Yardım alıcıların tümüne dönük genelleştirici bir karakter taşımasa da yardımların, kimi yardım alıcıların geçim ve hayatında oldukça önemli bir yere sahip olduğı görölmektedir. Bu olgu, yoksulluğun derecesine göre de değışiklik göstermektedir. Yardımların, özellikle yardımlar dışında bir geçim kaynağı olmayan hanehalkları için oldukça önemi bir yer kapladığı gözlemlenmektedir. Örneğın, Nurşen, *“Çok yer kaplıyor. Onlar olmasa belki de aç olacağız”*; Zehra, *“o beni ayakta tutuyor”*; Emel, *“Hayatım durur, oğlan çalımah zorunda galır, çalışırsa ohulu biter, ohul hayatı biter, bir şeyler olur, iyi bir durum olmaz”* demektedir. Gülcan ise, kesilmesi durumundaki halini *“O zaman sefil olurum alamam, çünkü kazanç olmayınca alamam”* diyerek anlatmaktadır.

Görüştüğüm kimi yardım alıcılar, aldıkları kimi gıda yardımları atabilirken ya da bir başkasına verebilirken kimilerin nitelik düzeyi ve kalitesi düşük de olsa o yardımı yemek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Örneğın, Gülten, *“Şeker çay, sonra peynirini zaten yiyemiyoz. İşte hamurun arasına goyuyoz çörek yapıyoz”*; Gülcan, *“Mutfak şeyimi karşılıyo. Kötü de olsa muhanete muhtaç olmuyom. Evimde iyi kötü yapıp yiyom”* demektedir. Velit ve Ömür’ün sözleri de bu noktada önemlidir:

Bu yardımım olmasa, ben evime bir ekmek alamıyorum. Ben onla geçiniyorum. Biz kaliteyi unuttuk gözüm, galite yoh, önümüze ekmek geldiyse oturup yiyoz, elhamdürüllah deyip kalkıyoz. Şimdi gözüm bah ben evimde tencere biştikten sonra, ben kötüdür diyemem. Oni diyen adam yüzde yüz geliri var, onun için söylüyor. Benim gelirim olmadığı için, evet belki sen yiyemezsin, ama ben yemek zorundayım, başka bir gelirim yoh. Gelirim olmadığı için yemek zorundayım. Anlatabildim mi, şimdi benim belki gelirim normal olarak mesela bir maaşım olmuş olsaydı ben de yemezdim. (Velit)

Zeytinyağı bize çoh faydalı, yemekler yapıyoz, salçası bize faydalı. canımız makarna istediğı zaman, makarna şeyi, tursilimiz, sabunumuz. Çok katkısı oluyo bize. (Ömür)

Allah razı olsun, iyi kötü veriyo işte. Hadi hiç vermese ne yapacan? İyi oldu ne bileyim, yardım alıyom valla, her yerden alıyom, çoh şükür, tamam pek galiteli olmasa da, ne yapacan idare ediyoh işte. (Emel)

“İhtiyacımızı tabi karşılamıyor” - “Akmasa da damlıyor” - “Öldürmüyor da Kondurmuyor da” - “Bir aylık geçimimizi karşılıyor” - “Sonrası yine aynı hüsrân”

Yukarıda, yardımların geçimdeki yeri ile ihtiyaçları karşılaması arasındaki açıdan söz edilmişti. Yardım alıcıların, yardımların geçimleri açısından önem

taşımakla birlikte, ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmiştir. Bu, bir yandan yardımların miktar ve düzeyine ilişkin bir fikir verirken diğer yandan da geçim ve ihtiyaç arasındaki dengesizliğe işaret etmektedir. Yapılan gıda yardımlarının, hanenin ortalama 1-1,5 aylık geçimini karşıladığı söylenebilir. Emel, *“İyi kötü bir evin ihtiyacı çıkıyo, bir aylık ihtiyacını götürüyo. Ben de dört nüfus, bir ay. He iyiydi, şimdi de iyi, şimdi de yardımlarla geçiniyoh, iyi”*; Ömür, *“Nereye kadar gidecek, bir ay gitsin, iki ay gitsin. İki aylık bir şey değil”*; Burhan ise, *“Bir ay işte insan bir rahatlıyor. Onun dışında yine aynı. Bizim milletimizde öyle bir şey var. Gelsin de bir iki ay da öyle idare ederiz, ama ondan sonrası yine aynı hüsrân. En fazla iki ay dediğim gibi, iki ay sonra gene aynı şeye düşüyorsun”* demektedir. Bu zaman dilimi için hanehalklarına, kimi gıda maddeleri temelinde, fiyatlandırılmamış bir geçim düzeyi sunan sosyal yardımlar, miktar ve düzeyleri bakımından, tükenmelerinin ardından, hanehalklarının, tekrar “piyasa dışı” kanalları terk etmelerini sağlayacak bir biçimde yapılmıştır. Böylece, özellikle aynı yardımların, kişilerin bütün bir geçimini üstlenecek düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Sürekli nakdi yardımlarda ise, yer yer tersi eğilimler söz konusu olabilmektedir; ancak bu yardımların miktar düzeyi ve özellikle yardımların yöneldiği grupların (örneğin engelliler) özel gereksinimleri nedeniyle, hanehalklarını geçimlerini nakit gereksinimine tabi olmadan ve dolayısıyla çalışmadan sürdürebilmelerine imkân vermeyecek bir biçimde şekillendiği söylenebilir. Böylelikle, çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesini çizmeye çalıştığımız bölümlerinde anlatmaya çalıştığımız üzere, yardımların, işgücü piyasası dinamiklerine tabi olarak yapılandığı, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin de bu temelde oluşum gösterdiği söylenebilir.

Hanehalkları, ihtiyaçlarını karşılayacak bir geçim düzeyine erişememektedir. Görüşmelerde bu açık bir biçimde ifade edilmiştir. Örneğin, Goncagül, *“Yoh ahmasa da damlar gibi”*; Emel, *“Ahmasa da damlıyo. Geçimimi sağlıyor değil, sağlamıyo. Senede bir sefer bir gıda alıyoh. (...) İhtiyacımızı tabi garşılamiyo, her ihtiyacı da garşılamiyo he, ama gine de iyi, iyi kötü alıyoh”*; Zehra, *“İyi oluyo, eve bir katkı oluyo”*; Hüseyin, *“Öldürmüyo da, kondurmuyo da”*; Gülten ise, *“Yardımlar dohanan bir şey değil. Biraz şöyle az buçuk, mutfak şeyine yardım oluyo”* demektedir. Sabiha ve Burhan da yardımların geçimleri içerisinde önem ve yerini gösteren bir biçimde şunları söylemektedir:

Garşılamiyosa da, idare ediyoh, garşılamosa da hiç yohtan iyi. Ahmasa da damlıyı. (...) Allah razı olsun veriyorlar, iyi kötü yiyoh, geçimimizi salayıp gidiyoh. (...) Önemli, benim için önemli. Oğlum yoh, çalışanın yoh, getirenim yoh, önemli sayıyoh biz. **(Sabiha)**

(...) alsan bir türlü almayınca gene perişan oluyorsun, alsan çöpe gidiyor. Hep sorun, almadığın zaman çay şeker bu sefer de ondan oluyorsun. Çay şeker oluyor, gidiyorsun marketten çay şeker alacağına, çayını şekerini kullanıyorsun, yağını kullanıyorsun. Makarnanın için de yardımı kesmek olmuyor, olmasa perişan oluyorsun. İşin gerçeği, ben işin gerçeğini söyleyeyim. (Burhan)

Alışkanlık ve - Maddi ve Psikolojik- Bağımlılık Kültürü- “Yemek şart değil, paketi almak zevk”- “İyi la diyoz yardım geliyor”

Yardımların, yardım alıcıların geçim ve hayatları içerisinde maddi boyutların yanı sıra yukarıda işaret edildiği üzere, psikolojik bir yönünden de söz etmek yerinde olacaktır. Bunun ortaya koyulması, yardım alıcıların yardımla kurdukları ilişkinin açığa çıkartılması bakımından sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerinin belirlenmesi çerçevesinde önem taşımaktadır. Gözlemlerim, yardım alıcıların yardımlarla kurdukları ilişkinin, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini yaratan etmenler arasına yerleşecek şekilde psikolojik bağımlılık kültürü eğilimi oluşturacak bir biçim aldığı⁴⁷¹ ortaya koymaktadır. Kimi kurum uzmanlarının da benzer bir görüşte olduğu söylenebilir. Örneğin bir bakanlık uzmanı, “*Ciddi anlamda bağımlılık yönü var*” derken; bir vakıf uzmanı ise, yardımların yoksulluğu engellemediğini, buna karşılık “insanları bağımlı hale” getirdiklerini ifade etmektedir. Bir diğer vakıf uzmanı, insanların, psikolojik olarak yardıma ihtiyaç duyduklarını hissetmeleri nedeniyle, yardımları vazgeçilmez gördüklerini belirtmektedir. Bunu destekler bir biçimde Burhan, “*Manevi olarak, psikolojik olarak millet rahatlıyor. Öyle maddi bir şeyi yok. Şimdi ben düşünüyorum, mesela yağ bitmiş, aradan üç gün sonra yardım gelecek. İyi la diyoruz, yardım geliyor*” demektedir. Birsene ise, yardımların psikolojik etkisini, “*Sihintimin bir kısmını karşılıyor. (...) Gafan rahatlıyor en azından. (...) Akşam yemeğini düşünüyom, bugün ne pişireceğim diye düşünüyom. Gafanın içine binbir soru var. Şunu yapayım, şunu yapayım. Evde bir şey olmayınca, gelen yardımlara bahıyon. Mesela nohut var, bugün nohut yemeği yapayım. Yanına da pilav yapayım, çocuklar yesin*” diye açıklamaktadır. Ömer’in, “*Ufak yer için çok önemli. Yemesek de çok önemli, yeter ki alalım o paketi. Yemek şart değil, paketi almak zevk.*

⁴⁷¹ Sosyal yardım pratiklerinin ve genel olarak yoksulluğu azaltma stratejilerinin, ulaştığı kesimlerde yeni bir takım bağımlılık ilişkileri yaratacağı da ileri sürülmekte ve tartışılmaktadır (Özdek, 2002: 13, Güler, 2006). Bu, söyleme de yansımıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi bülteninde, belediyenin sosyal yardım faaliyetleri “*yaşam desteği*” ifadeleri ile tanıtılmaktadır (Büyükşehir Ankara, 2006: 3-7). Yoksulluk, “yaşam desteği”ne muhtaç hale getirilen bir durum oldukça, üzerine mücadele yürütülen değil, edilgen bir toplumsal kültür de yaratma eğilimi taşır. Bir süre sonra ise, hak, bir talep konusu ve nesnesi olamayacağı için, baskın gelen merhamet ve minnettarlığa dayalı ilişkiler de kişinin itirazı etme potansiyelini zayıflatır. Gelişen davranış, talepkar-etkin değil, kabullenmeci-edilgen bir nitelik taşıyabilir. Bu, hak ile lütuf-merhamet arasındaki ayrımı içerir, dahası ondan kaynaklanır (Yücesan Özdemir ve Kutlu: 2011).

*O beş taneyi yükleyip, evine getirmek.*⁴⁷² *Ye yeme*” şeklindeki sözleri, yardımlar etrafındaki alışkanlık, maddi ve psikolojik bağımlılık kültürüne dayalı ilişki biçimini özetlemektedir. Öte yandan, yardım almanın, başkalarının da yardım almasını pekiştirecek bir biçim aldığı söylenebilir. Örneğin Zehra, başkalarına ithafen “*Ben çok kısıkanıyorum alanları, bana da çıksın diyor, o aç gozlu*” demektedir. Ayrıca, bu bağımlılık eğiliminin, yardım kesileceği için çocuğunun engel durumunun düşmesine üzülen anneler yaratacak boyutlara eriştiği de söylenenler arasında. Kesilmesi durumunda, yardımların psikolojik bağımlılık yönünü göstermesi bakımından, insanların, “kaybetme duygusu” yaşadıkları da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu korkunun, sosyal yardım alma/alıcısı olma disipliniyi oluşturan etmenlerden biri olduğu söylenebilir.

Yardımların yarattığı alışkanlık ve bağımlılık yönü biçimindeki bu olgunun temellerinde, yardımların geçim ve hayatın erişilmesi gereken ve yer yer zorunlu doğal bir uzantısı haline gelmiş olması eğiliminin yanı sıra sosyal yardımların, paternalist sosyal devletin, hanenin geçimi içerisindeki bir kolu olarak algılanması ve kendileri ile ilgilenmesi, kendilerinin düşünülmesi, hatırlanması fikrinin yattığı söylenebilir. Bir vakıf uzmanının anlatımlarına göre, yardım alıcılar, yardımlar aracılığıyla, sorunları ile ilgilenilmiş ve çözüm bulunmuş hissiyatı içerisine giriyorlar ve mutlu⁴⁷³ oluyorlar. Uzman, yardımları, “*Devletin sıcak bir eli olarak görmüşler artık. (...) ilgilenilmek biraz hoşlarına gidiyor galiba*”demekte ve yardım alıcıların, “*Bizim sırtımızı dayayabileceğimiz bir kapımız var*” diye düşündüklerini söylemektedir. Aynı uzman, insanların kimi sorunlarına çözüm bulduklarını ifade etmekte; “*İpten aldığımız insanlar da oluyor*” demekte ve eklemektedir:

İlgilenmek, ilgilenildiklerini görmek, değerli olduklarını hissetmek biz zaten vakıf olarak projelerle ilgili oldukları,bizim için özel olduklarını da hissettiriyoruz. Vakıf çalışanları da gerçekten büyük bir sabırla, büyük bir ilgiyle dinliyorlar. Yardım çıkmasa bile, o dinleme, o soruna yönlendirme yapmak rahatlatıyor insanları. **(Vakıf uzmanı)**

⁴⁷² Ömer’in sözünü ettiği bu olayı, Hıdırlıktepe’de katılımcı gözlem yoluyla izlediğim yardım dağıtım esnasında, yardımı alanın, sırtına vurduğu gibi evine götürmesi davranışında da gözlemledim.

⁴⁷³ Bu mutluluk halini, gıda yardımı dağıtımını katılımcı gözlem yoluyla izlediğim Hıdırlıktepe’de de gözlemledim. Hermen herkeste bir heyecan ve mutluluk hali vardı. Bu mutluluk elbette ki, açlığın giderilmesine dönük bir mutluluk değildi. Kanımca bunun arkasında, yardım alarak buzdolabının kısmen dolması, bitmekte olan temizlik maddelerinin yerlerine yenilerinin gelmesinin yanı sıra yardımın gelmesine dönük (yardım alma kişiye, yardımın gelmesi, gönderene referans verir) bir alışkanlığın/alışmışlığın da yarattığı, devlet tarafından düşünülme/hatırlanmayı da kısmen içeren anlık bir mutluluk ve iyi hissetme vardı. Yardımın gelmesi de, yoksullar açısından, yaşamlarına ilişkin, olması gereken, zaman zaman da olan, kısa süren bir mutluluk kaynağı, yaşamlarının bir tamamlayıcısı idi.

Vakıf incelemelerim sırasında, olgusal olarak yardım-istihdam ilişkisi içerisine yerleşebilecek; ancak yardımlara dönük alışkanlık ve bağımlılık eğilimini de ortaya çıkaracak bir biçimde, çeşitli firmaların vakıfları bir istihdam kaynağı olarak görüp, istihdam edilecek kişiler için vakıflara başvurabildikleri belirtilmiştir. Ancak vakıf uzmanları, bu iş olanağını yardım alıcılara ilettiklerinde, olumsuz bir yanıt aldıklarını söylemektedirler. Bir vakıf uzmanı, bu durumla ilgili olarak, “*Zaten burada yardım ediyorlar bana, ben niye bir de gidip fiziksel olarak emek harcayayım da yorulayım diye düşünüyor*” demektedir. Bu tür durumların yaygınlığı tartışmalı olmakla birlikte, bu tür istihdam olanaklarını reddeden kişilerin kayıt dışı olarak bir başka yerde istihdam edildiği ve kayıt altına girdiğinde, yardımının kesileceğine ilişkin bir korku taşıdığı tahmin edilebilir. Bu olgu da yardımların alışkanlık ve bağımlılık yönüne ilişkin bir fikir vermektedir.

Yardım almayı alışkanlık haline getirme ve yardımlar etrafında bir maddi ve psikolojik bağımlılık kültürünün oluşumunun temel görünümlerinden biri de aynı yerden birden fazla ve farklı farklı yerlerden yardım alma çabasından olanların varlığıdır. Örneğin, Çankaya Belediyesi’nin yardım kurumu olan ÇAYED temsilcisi, “*Ayda bir kaç kez yardım isteyenler olabiliyor*” demektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ise, alışkanlığın gerçekleşme biçimini, “*Vatandaş alışmış, işte ben giderim bugün Deniz Feneri Derneğine bir gıda kolisi oradan alırım diyor, bugün giderim belediyeye kömürümü alırım diyor; bugün giderim Kimse Yok mu’ya oradan da giysimi alırım diyor. Ne yapacağım çalışıp da, zaten bana bakan birileri var diyor*” diyerek anlatmaktadır.

Fiyatlandırılmamış Bir Geçim Aracı Olarak Algılama ve Deneyimleme

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, içerisinde gerçekleştiği iktisadi yapılar bakımından, ekonomiye yön veren geniş bir neo-liberal metalaşma ve piyasalaşma olgusu etrafında gerçekleşmektedir. Hanehalklarının geçim ve hayat şartları da emek gücünün yeniden üretim alanları bakımından metalaşma ve piyasalaşma olgusunun basıncı altındadır. Buna işgücü piyasasında ücretli çalışma faaliyetinin ve dolayısıyla gelirin düzensizliğini de eklemek gerekir. Bu ortamda, hanehalklarının neo-liberal fiyatlandırma/piyasalaştırma stratejilerinin dışında bir geçim ve hayat şartına erişme, gündelik yaşamın idamesindeki nakit bağının gevşetilmesi ve ücret gelirinin ya da başka bir yolla elde edilen gelirin korunması amacı içerisinde oldukları

gözelemlenmektedir. Bu çerçevede, sosyal yardımlar da bu amaç içerisinde, alım satım konusu olmayan bir yapı sergileyerek yardım alıcıların geçim ve hayat şartlarına eklemlenmekte; fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak deneyimlenmektedir. Örneğin, Sema, yardımı aldıktan sonra üç ay alışveriş yapmadığını; Ahu da benzer bir şekilde, yardımlar geldiği zaman, özellikle kuru gıdalar yardım kolilerinden çıktığı için bakkal ya da markete gitmediğini; alışverişi ancak diğer ürünler için yaptığını söylemektedir.⁴⁷⁴ Cansen, *“Aha dün gittim 100 milyonluk evime ihtiyaç aldım geldim. Yağıydı, şekeriydi, salçasıydı, gahvaldılığıydı, çoluğumuzun çocuğumuzun gırintısıyla, yiyeceği içeceği. Dün 100 milyon para gitti. Belki gıda geleydi, 100 milyon cebime galırdı”*; Birsen, *“600 milyon verip de niye kömür alayım. Zor olur bizim için. 20 milyon olmuş bir yağ mesela. Cebimden niye vereyim, mesela onu kullandım, üç ay bir kullandım, yeni bitti mesela, yeni aldım yağı. Ona verene kadar çocuğuma başka bir şey alırım, üstüne başına alırım”*; Gülsüm ise, *“Alamadığım için çok faydası oldu. Deterjan falan. Birini alsam birini alamıyordum. Çok iyi oldu”* demektedir. Dağıtılan yardımlar içerisinde, tutar olarak yüksek ve hanenin temel ısınma aracı olduğu için, özellikle kömür yardımının, yardım alıcılar tarafından çok önemsendiği söylenebilir.

Bugün bir ton kömür 600-700 milyon. Kömür olmayaydı, biz bir asgari ücretle çalışan, ben 970 milyon parayla ben şimdi bir ton kömürü nasıl alacaktım, imkânı yok alamayacaktım. **(Burhan)**

Şu an benim için en önemli olan kömür. Eğer kömürü alamazsam, onu parayla almak zorundayım. Bu beni aşar, gerçekten aşar. Düşünsene 500-600 lira bir tonu ve bir ton da yetmiyor. (...) Allah’a şükür diyoruz. Tabii ki çok pahalı kömür. Belediye vermese gidip de ben bir de kömüre para vermiş olsam, ben hiç geçinemem, bu mümkün değil. O biraz kurtarıyor. **(Huriye)**

Benim geçimim için önemli. Neden ben kömür durumum 575 lira şimdi bir ton kömür. 40 torba yapıyor, ben 575 lirayı kömüre veririm, eşimin aldığı 960 lira. Ne kalıyor bana 400 lira, bunun elektriği, suyu var, çocukların maması, bilmem nesi var. Çocuğun ben size şöyle söyleyeyim. Çocuğun kahvaltısı yaptığı zaman yumurta istiyor. Ben bugün akşam börek istiyorum dediği zaman, benim alabilmem için o yardımı almam gerekiyor. Çünkü benim o 575 lirayı kömüre verebilecek gibi bir lüksüm yok. **(Sema)**

Tüm bunlar, emek gücünün yeniden üretim alanlarını sermaye karşısında, fiyatlandırılmamış bir karakter kazanacak bir biçimde yeniden inşa etme yönündeki tarihsel hareketi ile uyumludur. Bu hareket, aynı zamanda refah devletinin köklerini de oluşturur. İşte, bu tür bir ilişki biçimi içerisinde, sosyal yardım rejimini oluşturan dinamikler arasında, yardımların, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak

⁴⁷⁴ Gıda ve temel tüketim maddeleri yardımı açısından bakıldığında, Huriye, bu yardımların piyasa karşılığının benzer bir kalitede alındığı zaman 200 TL ile 300 TL arasında tutacağını belirtmiştir. Konuyu sorduğum diğer yardım alıcılar da benzer bir fiyat aralığı biçmiştir.

algılanması ve deneyimlenmesini de eklemek gerekir. Bu tür bir algının oluşumu, sosyal yardımların, emek gücünün ve haneninyeniden üretimindeki ücret dışı yerini pekiştirir ve bir ücret dışı form olarak ücretlilik ilişkisine eklemelenme biçimini sağlar. Bu da sosyal yardımlara, fiyatlandırılmamış olsa da kapitalist bir karakter katar.

Nakit Gereksinimini Kapatma/Ek Gelir Olarak Görme-“Yarana Merhem Oluyor”

Sosyal yardım rejiminin bu çalışmada, iktisadi yapılar olarak kavramsallaştırılan üretim noktası ve işgücü piyasası ile eklemelenme düzeyi içerisinde, yardımların nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak görülmesi olgusu önem taşımaktadır. Örneğin Ahu, “*Mesela benim bu yardımım geldi, biraz daha ferahladım, biraz daha en azından kesem biraz daha düzeldi diyeyim*” demektedir. Ayrıca, parasızlık koşullarında, geçimin sürdürülmesi açısından, yardımlara nakit kazanç muamesesi yapıldığı da görülmektedir. Örneğin Goncagül, “*Bana sadece gaymahamlık çek veriyor, bir de kömür. 100 liralık geliyo, gaynanamunki geliyo, anneminki geliyo, üçünü bir alıyom, üç eve bölüştürüyom*” demektedir.

Bu olgu, az önceki başlık altında anlatılan fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak görme ve deneyimlemeye ek olarak ile birleşmektedir. Buna ek olarak, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine katılan ücret dışı bir geçim aracı olma ve ücretlilik ilişkisine eklemelenen ücret dışı bir form olma özelliğine dönük olgusal dayanaklarına yardımların nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak görülmesi ile de kavuşur. Emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminde ve geçimin idamesinde, bir geçim stratejisi olarak, nakit gereksinimini kapatan bir kanal ve ücreti tamamlayan ve ücrete eklemelenen bir unsur niteliği taşır.

Şimdi nasıl diyeyim ki, kaymakamlık kömürümü veriyor. Kömüre para harcamıyorum. Kömürün parası cebime kalıyor diye düşünüyorum. 100 milyon çek alıyorum yetmiyor; ama sonuçta gene yardım geliyo. Bir yerde bir yarana merhem oluyor. Belki o gün param hiç yok cebimde, ihtiyacım var. O onun yanında merhem oluyor. Yeri geliyor garşılıyo, niye yalan söyleyim, yeri geliyor cebimde beş gurus param olmuyo, ne yapacam, ne etcem diye düşünüyom kaymakamlığının çeki çıhmış, gel al diyorlar, gidiyom alıyom, bir yarama merhem o. (Goncagül)

Zaten bu yardımlarım olmasa, ben şu anda belki boşanma eşğine bile gelmişim. Bu yardımlar en azından tabii bir katkı, bir gelir gibi geliyor bana. Bunlar ek gelir gibi, sana yardımcı olan şeyler gibi geliyor bana. Bunlar kesildiği an, yok olduğu an ben eminim ki, bayağı bir kötü olurum. (Ahu)

Çalışma ile Birleşme/Çalışma Mecburiyeti

Yardımların, hane bakımından anlam ve önemi, geçimdeki yeri ve ihtiyaçları karşılamasına ilişkin şu ana kadar söylenenler, çalışma ve işgücü piyasası ile kurulan ilişkiye dönük açık ya da örtük bir anlamı da barındırmaktadır. Kişi ve hanelerin yardımlara dönük ihtiyaç düzeyi, en genel anlamda, çalışmaya dönük bir gelir elde etme biçimi ile ilişkilidir. Bir diğer ifade ile, yardımlar, ancak çalışma ile birleştiği oranda geçimin idamesi açısından bir anlam taşıyacağını söylemek mümkündür.

Kendisi ev temizliğine giden, kızı markette, oğlu sanayide kaportacı olarak çalışan Handan, *“Belediye ve vakfın yardımıyla çok şükür. Biraz kendimiz biraz yardım”* derken, aslında bunu anlatmaktadır. Yine ev temizliğine giden Emel de *“Devlet bahıyo bize, bizim çalıştığımız bize gerçekten yetmez. Ayda haftada bir kere gidiyom, yüz milyon, ayda 400 milyon bana yetmez”* demektedir. *“Tek çalışanla, ha iki çalışanla da işte yardıma biraz daha muhtaç olmadan, şey kalmadan geçinebilirsin”* diyen taşeron işçisi Burhan ve *“Çalışmamaktan dolayı ihtiyaç oluyo”* diyen Ömür de aynı noktaya işaret etmektedir. Goncagül’ün, *“Yardımlar çalışmaya ihtiyacı olmayacak kadar yaşıyor mu?”* soruma karşılık verdiği, *“Yok, yaşıtmıyor”*; *“Yardım aslında çalışmaktan da alıkoymuyor insanları öyle değil mi?”* soruma karşılık, Zehra’nın verdiği, *“Yok oğlum nerede?”* şeklindeki yanıtlar da yardımların kişileri emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir miktar ve düzeye sahip olduğunu; dolayısıyla yardımların çalışma ile birleşme mecburiyetini ortaya koymaktadır. Bu anlamda yardımlar gelse de gelmese de emek gücünü satma ve çalışmaya dönük bir mecburiyet ilişkisi vardır. Bu mecburiyet ilişkisinin, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplininin, emek gücünü satma disiplini boyutunu oluşturduğu söylenebilir.

Bir vakıf uzmanının, *“Aile bütçesine bir katkı gibi düşünüyorlar bunu. Aslında evde bir kişi çalışıyorsa, evin ikinci çalışanı oluyor yardımlar onlar için. Evin ikinci çalışanı oluyor ya da evde çalışan yoksa o anlık çalışanı oluyor onlar için”* şeklindeki sözleri, yardım-çalışma ilişkisi çerçevesinde önem taşımaktadır. Goncagül ve Hande’nin emek gücünün ve hanenin yenidenüretimi çerçevesinde, gereksinimlerin sadece yardım kutusundan çıkanlardan ibaret olmadığını anlatan ve yardım ve çalışma arasındaki birleşik ilişkinin gerçek bilgisini ortaya koyan cümleleri ise şöyledir:

Bence yardım gelse de çalışmama mecbur zorundasın. Yardım boğazına geliyor, ama bu evin elbisesiydi, zartıydı, zurtuydu, falandı, fıstığıydı, onu kim karşılayacak, onu da mı devlet karşılayacak? (Goncagül)

Ben ev işlerine gitmesem zaten karşılamaz. O çocuğumun 300'ü olmasa, ben zaten karşılayamam. Getirdiği kömürle, gıda. Benim kiram, elektriğim kim nereden alacağım ödeyeceğim. Mecburen gidip de bir yerlerde çalışmam gerekli. (...) Oğlum içeride olması beni etkiledi. Gıda geliyor, kömür geliyor, ben arada bir ev işine gidiyorum. Sosyal Hizmetlerden aldığım yardım, temel olarak. (Hande)

2.2.7. Yardımların İşlevi: “Sosyal patlamayı engelliyor” - Sınıfsal Uzlaşma- “Toplumsal Kaynaşma”

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin ekonomik alan ile politik alanın kesişiminde bir yandan üretim noktası ve işgücü piyasasına dönük sonuçları nedeniyle sermaye birikim rejiminin garanti altına alınması diğer yandan ise klientalist yapısı nedeniyle siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi çerçevesinde işlevselleştiği ve oluştuğu gözlemlenmektedir. Sosyal yardımların siyasetle olan ilişkilene biçimi, farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Burada, yardımların sınıf ilişkileri bakımından sonuçlarına, sosyal patlamayı engelleme ve sınıf uzlaşması çerçevesinde değinilecektir.

Kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşu temsilcilerinin dikkat çektiği noktalardan biri, yardımların sosyal patlamanın önüne geçmesi işlevi idi. Bir vakıf uzmanı, ülkede kendisi gibi çalışan tüm personelin, sosyal patlamanın önüne geçmek için çalıştığını söylemekte ve “*Bir şeyleri düzeltmeye değil, sadece yara bandı olmaya çalışıyorlar. Yarayı kapamak değil, o yaranın kan sızdırmasını engellemek üzere yapılıyor*” demektedir. Aynı vakıf uzmanı, yardımların sosyal patlamanın engellenmesi üzerinden, siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesine dönük etkisini, “*Hükümetler açısından belki bir kazanımı olabilir. Sosyal patlamanın önündeki en büyük sibop görevini görüyorlar. Çünkü vatandaşın kısa süreli sorunlarını çözüyorlar. Vatandaşın tabiri caizse havasını alıyorlar*” diyerek açıklamaktadır. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi şunları söylemektedir:

Bu aslında bir tarafta sosyal patlamanın da önüne geçiyor. Oradaki aldığımız devlet yetkililerinden de aldığımız bilgilere baktığınız zaman, eğer siz burada bu yardımları yapmasanız, belki bu sosyal patlamaya, insanlar arasında ciddi huzursuzluğa neden olacak, ama siz onun önüne geçmiş oluyorsunuz, bir taraftan böyle bir şey var. Bir tarafta Van’da yaptığımız yardım çalışmalarında belki ülkenin birlik beraberliği adına ciddi bir katkı sağladığını düşünüyoruz. İşte o dönemde hatırlarsanız, her gün şehit haberleri geliyor. Bu aslında toplumun bir tarafta kaynaşmasına da vesile oluyor, bu yapılan yardımlar. Bir tarafta yaptığımız bu yardımlarla belki insanların en sıkıntılı anlarında, sosyal patlamanın önüne geçmiş oluyorsunuz. Bu sadece bizim yaptığımız çalışmalar değil, genel olarak yapılanlara baktığınız zaman, belki dünyanın bazı yerlerinde krizler olduğu zaman, ciddi problemler çıkıyor. Ama ülkede bizim ülkemizde olmamsının iki temel nedeni var. İnsani ve inancı düşünceden kaynaklanıyor. İnsanlarımız yan komşusunda bir problem varsa, mutlaka buna sahip çıkıyorlar. İkincisi; inancımızın değerinde de “komşusu açken, tok yatan bizden değildir” ve bu iki temel değerden dolayı insanımız bu tür problemler karşısında hiç duyarsız kalmadı. Elinde nesi var, nesi yok, paylaşmasını biliyor. (Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)

Bu noktada, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'in (2010) *"Eğer bugün Ankara'da bir sosyal patlama yoksa, suç oranları ciddi olarak büyükşehirliere nazaran alt seviyelerde bulunuyorsa, yapılan sosyal yardımların ve sosyal projelerin buradaki etkisi çok olmuştur"* sözleri de anımsanmalıdır. Buraya kadar yapılan alıntılarda anılan sosyal patlama potansiyelinin yardımların hiç yapılmamış olması durumunda yaşanıp yaşanmama olasılığı ayrıca ele alınmalıdır.⁴⁷⁵ Ancak, sosyal yardımların, yoksulların, en genel anlamda farklı, yer yer düzen dışına kayabilecek bir siyasal içerilme potansiyelinin önüne geçme işlevini yüklediği söylenebilir. Sosyal yardımlar aracılığıyla, "bağımlı sınıfların edilgenleştirilmesi"ne (Yıldırım, 2009) dayalı bir siyasal stratejinin yaşama geçebildiği ve bunun sonuçları itibarıyla sadece mevcut siyasal iktidar değil, bir bütün olarak toplumsal düzenin yeniden üretimi ve devamlılığına dönük etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal yardımlar temelinde yaşanan bu devamlılık ve yeniden üretim ilişkisi, fiili olarak sınıf uzlaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Örneğin bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, *"Bir tarafta da bu insanların, varoştaki insanlarla, işte plazalarda yaşayan veya işte farklı kültürde yaşayan insanları bir araya gelip, toplumun kaynaşmasına ciddi bir katkı sağladığını düşünüyorum, ciddi bir etkisi oluyor"* diyerek aslında sınıf uzlaşmasına işaret etmektedir. Bir vakıf uzmanı ise, yoksulluk-suç ilişkisine dönük vurgusunun yanı sıra toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşmanın sosyal yardımlara dönük temellerine işaret etmektedir:

Toplum açısından bence çok önemli bir yer tutuyor. Neden, biz aslında alt kesimle, üst kesim arasında bir aracıyız. Alt kesimin sosyal patlama yaşamasına emniyet supabı gibi bir şeyiz biz. yardımı alamayan kişi, bir eksiklik olan kişi ihtiyacı varken, bunlara, kaynaklara ulaşamayan kişi yarın bir gün topluma hırsızlık olarak, cinayet olarak, bir sosyal sorun olarak karşılırlarına çıkacak. O yüzden, biz onların bu patlamayı yapmamasını önliyoruz. İnşaat işçisi örneğini vereyim, tamam evet adamın yaz aylarında geliri artıyor, kış aylarında azalıyor. Ama kış ayında bu adam iş bulamazsa ne yapacak? Belki çok zor durumda kalsa, çocuğunun ilaç parası için gidecek hırsızlık yapacak. **(Vakıf uzmanı)**

⁴⁷⁵ Dikmen Vadisi'nde görüştüğüm Velit'in yardımların kesilmesinin ardından, ne yapacağına ilişkin soruma verdiği yanıt, geneli yansıtmamakla birlikte dikkate değerdir: "Ondan sonra ne yapamaz, hırsızlık yapamaz, ne olacah, niye onlar deveyi götürüyorlar da, biz de yanında kıyında birer götürsek ne olur, öyle ya nasıl olsa serbes olmuş, hırsız ya hahıyorsun dövmüyorsun, vuramıyorsun, aldığını aldı, bir şey de yapamıyorsun, biz de hırsızlık yapamaz ne olacah? O zenginlerin evlerine gireceğiz, diyeceğiz, biraz size çoh, biraz de biz yiyelim, başka bir şey var mı? Gözüm bak, aç ayı fırını yıkar, bu devran böyle gitmez. Hep zengin yiyip de, fakır gözüne bahmaz. Fahir bir patlar verditse, devlet değil, onin yedi ciddi de kahsa fakiri susturmaz, neden dersen canından vazgeçmiş. Beklentisi yoh, beklentisi olmayan insan her şeyi yapar." **(Velit)** Velit'in yardımın kesilmesi durumundaki tepkisini özetleyen, "tepkim ne olur? Ben önce çıkarım, en zengini kimin zengin nerede gördümse orada düşman olurum. Yapacağım başka bir şey yoh" sözleri de tekil olmakla birlikte önemlidir.

Burada sosyal yardımların, ne tür bir mekanizma ile sosyal patlamayı engellediğini ve yoksulları edilgenleştirdiğini de ele almak gerekmektedir. Türkiye’de sosyal yardımların dağıtımına mevcut düzeyi ile konu olmadığı bir sosyal politika ortamında, Türkiye’nin geleneksel paternalist devlet ve koruyucu aile⁴⁷⁶ merkezli refah rejiminin özellikleri gereği, yoksulların farklı sosyal içerilme kanalları ve geçim stratejileri ile sınıf uzlaşmasına dahil olacaklarını söylemek mümkündür. Bu anlamda, kanımızca, sosyal yardımların, sosyal patlamayı engellediği fikri, bilimsel olarak tartışmalı bir sav olarak değerlendirilmelidir. Yardımların sosyal patlamayı engellediği savından çok, yoksulların, yoksulluğun yönetimi aracılığıyla, sınıf uzlaşmasına içerildiklerini ve sosyal yardımların da toplumdaki farklı sınıflar arasındaki eklemlenmeyi sağlayacak bir sosyal politika aracı niteliği üstlendiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Sosyal yardımlar, neo-liberal evrede derinleşen yoksulluğun yönetimi aracılığıyla sınıf uzlaşmasına konu olmuştur. Bunun da özellikle, yoksulların yardımları fiyatlandırılmamış ve ücreti ve kazancı tamamlayan bir nakit olarak deneyimlemelerine ve yardımlarla kurdukları alışkanlık ve psikolojik bağımlılığa dayalı ilişkiden kaynaklandığı söylenebilir. Bu özellikleri ile bir ilişki biçimi ve süreç olarak sosyal yardımların, yoksulların, toplumsal sınıf aidiyetlerini kazandıkları işgücü piyasası dışı kapitalist bir kategori olarak, sınıf uzlaşmasını sağlama işlevini taşıdığı belirtilmelidir. Türkiye’nin sosyal yardım rejimi, sosyal politikanın toplumsal sınıf uzlaşması oluşturmaya dönük tarihsel eğilimi ile uyumlu bir karakterdedir.

2.2.8. Yardımın Ticareti/Geçim Stratejisi

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda, dağıtılan yardımlar etrafında oluşan geçim stratejisini de değerlendirmek gerekir. Alan araştırmam sırasında, esasen kömür yardımı temelinde gerçekleşen bir biçimde, yardımların ticarete konu olduğunu gözlemledim. Örneğin Burhan, *“Alalım da işte satalım zihniyeti var millette. Yapan onu yapar, gene yapar. Gider alır, dairede gidenlerin çoğu yapıyor. Buradan alıyor kömürünü, götürüyor satıyor”* demektedir. Satıma konu olan kömürün, çoğunlukla daha dayanaklı ve daha uzun yanan, dolayısıyla daha fazla para getiren Büyükşehir Belediyesi’nden gelen ve “yeşil torba” olarak adlandırılan kömür

⁴⁷⁶ Halihazırda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın söz konusu yapıyı güçlendirmeye dönük olarak “Koruyucu Aile” başlığı altında çeşitli çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu internet sayfası incelenebilir: <http://www.koruyucuaille.gov.tr/tr>

olduğu söylenmektedir. Hülya, bunu şu sözlerle ifade ediyordu: “*Yeşil torbanın yerini hiçbir şey tutmaz. Beyaz kömür kokuyor.*” Ancak bunun yanında, beyaz kömürün de satılabildiği söylenmektedir. Hangi kömürün satılacağına, evin büyüklüğü kadar, hane içerisinde kaç kişinin kömür yardımı aldığı da etkili olabilmektedir. Gecekonudada yaşam kültürü içerisinde evlerin ortak biçimde kullanımı koşullarında, kömürün kullanımı da ortaklaşabilmektedir. Alan araştırmam sırasında, mimari olarak içiçe geçmiş hane yapıları içerisinde, farklı evlerde birlikte yaşayan ve tek hanenin kömür yardımı aldığı hanehalklarının kömürün ortak kullanım biçimlerini yarattığını gözlemledim. Bu tür durumlarda, daha çabuk tükenen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın “beyaz torba”nın satıma konu olduğu söylenebilir. Benzer hane yapıları içerisinde, birden fazla hanenin kömür yardımı aldığı koşullarda ise, daha uzun kullanılabilen “yeşil torba”nın satıldığı düşünülebilir.

Kaymakamlıktan gelen, böyle de bir adaletsizlik var. (...) adamların çoğu beyaz kömürü çoğu ihtiyacı olmayan hep sattı. Şimdi işin gerçeği, kömürün torbası 13 milyonsa, 10 milyondan verdiler ihtiyacı olana. (...) Biz gözümüzle, kaç kişi verdi burada. Adam bana bir ton kömür yetiyor diyor. İkinci aldığı, şeyden aldığını 10 milyona, 9 milyona kömür olmayan vatandaşa satıyor. Onun da işine geliyor, 700 milyon verip, bir ton kömür almadan, 300 milyon veriyor, bir ton kömür alıyor. Her şey mantıksız bir sistem. **(Burhan)**

Kömürün satılma biçimi, kendi içerisinde ticari bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiş gözükmektedir. Saptayabildiğim üzere, gelen yardımın satımının çeşitli biçimler aldığı söylenebilir. Bu satım faaliyetinde bir yöntem, gelen yardımın daha sonra satılmasıdır. Bu yöntemle göre, alınan yardım bir süre sonra bir tüccara ya da yardıma ihtiyacı olan bir kişiye satılabilmektedir. Yardımın ticarete konu olmasında geliştirilen bir diğer yöntem, yardımın geldiği gibi satılmasıdır. Bu yöntemle göre, yardım geldiği anda,⁴⁷⁷ satılmaktadır. Bir görüşmecimin anlatımlarına göre, yardım kapının önüne yığılıyor; ardından kömürü alacak kişi de geliyor ve kömür orada anlaşılan fiyata satılıyordu. Böylelikle, fiyatlandırılmamış bir geçim aracının, bizzat yardım alıcının kendisi tarafından mikro bir piyasa oluşturacak bir biçimde fiyatlandırma stratejisine tabi tutulduğu söylenebilir. Zehra, kömürünü 10 yıldır bu şekilde sattığını anlattı. Emel ise, daha kömürü kamyonetten indirirken alacak kişi ile pazarlık yaptıklarını söyledi. Üçüncü bir yöntem ise, yardımın, evin önüne gelmesine gerek kalmaksızın, kömür dağıtımını yapan görevlinin, kömürü yardım alıcıya götürmektense, doğrudan satın alacak kişiye götürüp bırakması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu yöntemlerden de görüleceği üzere, bir geçim

⁴⁷⁷ Yardım kamyonunun, kömürü, evin önüne ya da yakınına yığıldığı anı kastediyorum.

stratejisi olarak yardımın ticareti, giderek daha açıktan yürütülen bir hal almış gözükmektedir. Örneğin, görüştüğüm kişilerden biri, *“Eskiden gizli satardık; şimdi neredeyse ilan vereceğiz kömürü satıyoz diye”* diyordu.

Yardımın ticareti, nakde dönüşme bakımından esas olarak kömür üzerinden gerçekleşmekle birlikte, bunun dışında, giysi ve gıda da satışa konu olabilmektedir. Ayrıca, Çankaya Belediyesi’nin yardımlaşma kuruluğu ÇAYED ile yaptığım görüşmede, kimi erkeklerin, yardım olarak verilen sütü markette sigara ya da içki ile değiştirdiği de ifade edilmiştir. Bir özel sosyal yardım kuruluğu temsilcisi, konuyla ilgili olarak, *“Gelip bizden gıda alıyor ve bu gıdayı daha sonra götürüp satan insanları tespit etmişizdir. Giysi alıyor, giysiyi götürüp ikinci el olarak farklı yerde satan insanlar olabiliyor”* demektedir.

Egemen bakış açısı, yardımın ticarete konu yapılması olgusunu, ahlakî kategoriler içerisinde değerlendirme eğiliminde iken, maddeci yaklaşım, geçim şartlarını düzeltmeye dönük bir stratejinin, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde, emek gücünü satmak dışında daha fazla nakit elde etme ve para kazanma yönteminin, bir malın kullanım değerini, değişim değerine dönüştürmeyi de içerdiğini ve bunun gerçekliğini kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde bulmuş bir davranış biçimi ve eylemi olarak görebilmemizi olanaklı kılar. Bu anlamda, yardımın ticarete dönüşmesinin, metalar dünyasının algı ve davranış kodları ile uyumlu bir geçim stratejisi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bunu, yoksulluk karşısında bir geçim ve direnme stratejisi olarak belirlemiş emekçilerin ve yoksulların, daha fazla gelir elde etmenin kendine özgü bir yöntemi olarak değerlendirmek ve ahlakî ve yargısal kodlardan arındırmak yerinde olacaktır. Bu, meşrulaştırma değil, sosyal yardımların gerçekleşme biçimini, neo-liberal kapitalizm ve sosyal politika ortamı içerisinde eleştirebilmenin öncesini ifade eden bilimsel bir saptama süreci olarak değerlendirilmelidir.

2.2.9. Yardım Alma ve Yardımı Garantileme Stratejileri

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yardım alıcılarda yardım alma ve yardımı garantileme stratejileri yaratacak bir biçimde oluşum gösterdiği söylenebilir. Alan araştırmam sırasında, bunun çeşitli biçimlerini dinledim ve gözlemledim. Burada bunun çeşitli örneklerinden söz etmek yerinde olacaktır. Örneğin, gelir ve geçim araçları yoklaması çerçevesinde, sahip olduğu mal ve mülkünü başkasının üzerine gösterme, yardım almayan kişinin üstüne ev, araba yapma, bankaya para yatıracağı

zaman, yardım almayan kişinin üstüne yatırma gibi yardım alma ve yardımı garantileme stratejilerinden söz edilebilir. Cansen, *“Kimisi ev alıyo, bilmem birisinin üstüne yaptırıyor, işte benim gıdam kesilmesin, kömürüm kesilmesin diyerek, birisinin üstüne evini barhını onu yaptırıyor, tapusunu ona yıhtırıyo”*; Mehmet ise *“Mesela bir yazıldı mı tam adres değiştirene kadar gidiyor ya, adam bir iki ay olmuş çıkalı, daireye taşınmış, durumu iyi, daireye taşınmış. Buradan kömür alıyor, ama burada görünüyor, burayı gidip iptal ettirmiyor”*; Hülya ise, *“Zengin kim, burada oturmuyo, gidiyo, Keçiören’de oturuyo, evi var, arabası var, geliyor gıdasını alıyo, gidiyo. (...)Burayı gösteriyo, nakilini götürmüyo, buradan rahatça alıyo. Çok var”* demektedir.

Vakıf uzmanları ile yaptığım görüşmelerde, yanlış veya yalan beyanın oldukça yaygın olduğu söylendi. Kişiler, yardımı alabilmek için gerçek dışı beyanlarda bulunabiliyorlar. Bu, muhtaçlık ve yoksulluğun ispat yükümlülüğüne dayalı yapısını ortaya koymaktadır. Yardım almaya dönük geliştirilen stratejiler arasında, ilçe değiştirme, resmi olarak boşanmaya karşın birlikte yaşama ya da eşinden ayrılmayıp, onun kaydını başka yere aldırma gibi durumlar göze çarpıyor. Görüştüğüm bir mahalle muhtarı, kendi bölgesinde, yardım alabilmek için resmi olarak boşanıp birlikte yaşamaya devam eden en 50 kişi olduğunu söylemektedir. Birsen, *“Mesela, şimdi boşanıyorlar, aynı evde kalıyorlar. O başka yerden maaş alıyor, o başka yerden maaş alıyo, mesela öyle geçinenler var çalışmadan”*; bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ise, *“Eşiyle boşanıyor, ama birlikte yaşıyor. ben bir yere müracaat edeyim dul olarak, sen bir yere müracaat et dul olarak”* demektedir.

Bunların yanında, özellikle belirli mahallelerde sahte belgeler, sahte kan raporları ile çalışamaz belgesi edinip engelli aylığı alma gibi “yasa dışı” suistimal örneklerinin çok fazla olduğu (görüşme yaptığım bir mahallede, bir muhtar hasta bir kişinin otuz kişiye kan verdiğini söylüyordu) ifade edilmektedir. Yardım alıcıların, yardım alma ve yardımı garantileme stratejileri kapsamında, kişisel çaba ve yollarla yardıma erişmeye çalıştıkları da gözlemlenmiştir. Zehra kendi deneyimini şöyle anlatmaktadır:

Benim belediyeden ekmeği kestirdiler. Gitmiş oraya dilekçe yazmış ki, bunun çocukları çalışıyo, onun aylık 1,5 milyar geliri var, bunun yardımının kesilmesini istiyoruz diye dilekçe vermişler. Gaynımın garısı bunu yapan. Gittim ben de götürdüm, hiçbir yardımın olmadığını, Melih Gökçek’in garısına gadar çıktım ta. Maltepe’de bir yer var, Maltepe Camii’nin arkasında, Nevin Gökçek’in derneği var orada. Oraya gadar çıktım. (...) Hanım diye birisi var. O oradan bana evraklarımı yazdı, kağıtlarımı yazdı, eve de geldiler, hiçbir şeyim olmadığına dair. Ondan sonra kömürüm neyim hepsi kesildi, gışın ortasında galdıydım. Orada tekrar o (...) Hanım Büyükşehir Belediyesi iş merkezine telefon açtı, evraklarımı kabul etmeleri için,

oradan evraklarımla beraber ondan sonra (...) Hanımın sayesinde o gün hiç böyle kaldığım günü bana 20 torba kömürle, ondan sonra iki koli yiyecek miyecek gönderdiler. O günü hiçbir şeyim yoğdu, o zaman bizim gocagarı da rahmetli öldüydü, hiçbir şeyim galmadıydı. Allah razı olsun, sağ olsun, var olsun. Melih Gökçek'in hanımı oradan şey yapınca, o (...) bana destek olunca, oraya telefon açtı, hemen kömür 20 torba kömür goydular, yiyeceği de goydular. Ondan sonra gıdamı alıyom şimdi rahatcana, kömürümü de alıyorum.

Bu örneklerin dışında, yardımların yaygınlaşmasına paralel olarak, kadınlarda görülen bir gündelik yaşam pratiğinden söz etmek yerinde olacaktır. Yardımı garantileme stratejileri kapsamında, ayın ya da haftanın belirli günlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıf büyükşehir belediyesi, ilçe belediyesi, vakıf, belediye gibi çeşitli kurumları dolaşmayı alışkanlık haline getirmiş yardım alıcı kadınlardan da söz etmek mümkündür. Kimi kadınların, her hafta ya da en azından iki haftada bir, dolaşarak kendi yardımları ve genel olarak yardımlarla ilgili bilgi aldıkları ifade edilmiştir. Yardım alıcı bu kadınlar, düzenli olarak bu kuruluşları ziyaret etmekte ve kendisine verilen ya da verilmesi talebinde bulunduğu yardımlarla ilgili bilgi almaktadır. Bu kişinin vakıf ile olan ilişkilerini sağlamlaştırma, yardımı garanti altına almaya dönük bir strateji olarak yorumlanabilir. Bir vakıf uzmanının anlatımlarına göre, yardım alıcılar bu yolla kendini hatırlatmakta ve yardımın çıkmasını ya da süreklileşmesini garanti altına almayı hedeflemektedir. Vakıf uzmanına göre, çalıştığı ilçe sınırları içerisinde bu şekilde 40-50 kadından söz edilebilmektedir.

Tüm bu anlatılanlar, sosyal yardım rejiminin oluşumu bakımından, bu tür öğelerin gelişimine açık bir yapının var olduğunu ve artarak yaygınlaştığını göstermektedir.

2.2.10. Yardımlara Dönük Tepkiler/Yardım Tercihi ve İsteği

Yaptığım görüşmeler, yardım alıcıların aldıkları yardımlara dönük çeşitli tepkiselliklerinin de açığa çıktığı konuşmalara ev sahipliği yapmıştır. Bu tezin amaçları arasında, yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden davranışlarını ortaya çıkarmak kadar sosyal yardımlara ve genel olarak geçim ve hayat şartlarına ilişkin, belirli bir temsiliyet ilişki çerçevesinde veya değil, kitlesel ya da bireysel bir biçimde ifade edemedikleri tepkilerini görünür kılmak da vardır. Nitekim, yardım alıcıların, yardımlar hakkındaki görüşleri de pek az bilinmektedir

Yardım alıcıların yardımlara dönük görüşleri, önemli ölçüde bir tepkisellik ve şikâyet barındırmaktadır. Görüştüğüm neredeyse tüm yardım alıcılar, yapılan yardımlardan dolayı şikâyet etmekte ve kendilerine değer verilmesi bir tarafa, yapılan

yardımlardan ötürü değersiz hissettirme eğilimi içerisinde. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, yardım alıcılar, sosyal yardımlarla ilişkili; ancak onu da aşan bir biçimde, geçim ve hayat şartları açısından kendilerine değer verilmediği görüşündedir. Bu çerçevede, yardımların, ek bir değersizleştirme ögesi olarak hayatlarına dahil olduğu söylenebilir. Örneğin, Lale, “*Burada gecekondu muhitinde oturan insanı hayvan gibi görüyorlar. Ne olursa, önüne ne atarsan bunlar yerler, bunlar fakir insanlar diye görüyor. Bunlar fakir, bunlara ne götürsek yesin hesabı yapmasınlar. Ben yapamıyorum, ben yiyemiyorum*”; Huriye, “*Bu makarnayı bana veriyorsa, ben bunu yiyemedikten sonra, bana niye veriyorsun bunu?*”; Gülten, “*Veriyosa gendi yesin ya da o verenler, kendi sufrasında onları bulunduruyorsa. (. . .) kendi sufrasında onu yesin çoluğuyla, çocuğuyla otursun yesin, verdiği gıdayı onları kullanıyorsa, biz de gullanak*” demektedir.

66 yaş maaşı alıyorum, 300 lira para veriyorlar bana. Üç ayda bak. Bunu o zaman hiç verme. Devlet olarak bana hiç verme bunu. Dilenirim daha iyi. **(Hüseyin)** Dilensen daha çok alın. **(Fatma)** Ben üç ayda 300 lirayı tüpe mi vereyim, gıda maddesi mi alayım, elektriğe mi vereyim, suya mı vereyim, hiçbir şeye. . . Kendim sigara tiryakisi olduğum için, ancak sigara alıyorum, sigara da içmiyorum. Tütün içerim. **(Hüseyin)**

İstemiyorum, çünkü bana kepçeyle verip, kaşıkla gözümü çıkarttıktan sonra istemiyorum. Senin benim paramı ben istemiyorum. Kendi ürettiği bir şey olsun bana. Benim kapımı çalsın, bir dokunma el sıkışsın. Ne mağdur aileler var, şeyler var, gelsin benimle birebir görüşsün. Yetkili insanlar, Fatma Şahin Bakan, gelsin kadınlara nutuk atıyor, ama gelsin kapıma gelsin, adresimi şey yapsın. **(Ebru)**

Gülten ise, yapılanları yardım olarak görmüyordu. Yapılan yardımlara ona göre sadaka denilebilirdi. Gülten, yardımların arkasındaki gerçek toplumsal ilişki biçimini açığa çıkartacak bir biçimde, yardımların insanları “kıpırdamadan tutmak” ve bağımlılaştırmak için yapıldığını ifade etmiş ve yardımları, insanların önüne atılan bir kemiğe⁴⁷⁸ benzetmiştir:

Bu yardım değildir, bu insana yardım değil. Bu affedersin, herkezen uzak olsun, köpeğin önüne bir kemik atarsın ya, yalanır, onunla uğraşır ya, aynı o durum. Kemik kemiriyoh biz böyle, öyle değil mi? O kemik olmazsa biz şimdi hav hav hav. Valla öyle görüyom ben. (...) Derler ya dişimin goğunda galıyo diye, öyle bir şey. (...) Göz boyama gibi bir şey, kendine bağımlı yapıyo, bağılıyo. (...)Yardım nedir, verdi bah beş gutu yiyecek, bir de kömürü. Bir insanın hayatını bunlar gurtarmaz. O beş gutu yiyecek olmasa bir şey yiyemiyor mu? (O sırada kendisine dikiş işi gelir.) Yapacan mecbur, dizim ağrıyo, yapacam, çünkü ekmek param yoh, siz yiyin (Ses kayıt cihazına doğru seslenir-Gülüşmeler). **(Gülten)**

⁴⁷⁸ Gülten’in yardımları önlerine atılan bir kemiğe, yardımlardan yararlanmayı da kemik kemirmeye benzetmesi, 1846 yılında İngiltere’de yaşanan bir olayla analogi yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Andovar Çalışma Evi’nde yaşanan ve skandal olarak nitelendirilerek etkileri ülkeye yayılan bu olay, çalışma evlerinde yaşam koşullarını gözler önüne sermiştir. Buna göre, “Andovar Çalışma Evi’nde barınan düşkünlerin avludaki at kemiklerinden ilik emdikleri ve kıkırdak kemirdikleri görülmüştü” (Jones’tan aktaran Güngör ve Özügür, 1997).

Yardım alıcıların, yardımların yapılmasına dönük tercih ve istekleri, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri bakımından çeşitli anlamlar içerir. Bu tercih ve istekler, çoğunlukla, talep düzeyine erişememiş, “sorunca söylenen”, kişisel bazdaki çeşitli “iç geçirme”ler biçimindedir. Bunun çeşitli istisnaları bulunmaktadır. Örneğin, Çankaya Belediyesi’nin sosyal yardımlaşma kurumu ÇAYED temsilcileri kendilerinden nakit yardımı yapılmasını isteyenler olduğunu belirtmiştir. Ancak bu isteğin, talep düzeyine erişmiş bir biçim aldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Yardım alıcıların yardımlara dönük çeşitli tercih ve beklentileri vardır. Yapılan görüşmelerde, yardımların, aynı olarak verilmesinden, nakdi olarak, örneğin bir çek ya da kart olarak verilmesinin daha yerinde olacağı ifade edilmiştir. Bu tercih ve istek, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim koşulları ve gündelik yaşamın idamesinin, çok büyük ölçüde nakit gereksinimine tabi olduğunun da bir anlatımı olarak yorumlanabilir. Örneğin Emel, “*Valla para yardımının fazla yapılmasını isterim. Niye, her iş parayla oluyo*”; Orhan, “*En iyisi nakit olsa daha iyi olur, millet daha çok sevinir*” derken, bu nakit bağına işaret etmektedir. Böylelikle, evinin önüne koli içerisinde gelen yardımı, yardım alan ya da almayan başkalarının önünde evine taşıyıp, niteliksiz ürünler yemektense, marketten seçmenin daha iyi olacağı belirtilmiştir. Hüseyin, “*Ben şimdi her gün çorba içemem, her gün çilek reçeli yiyemem, her gün kayısı reçeli yiyemem. Bunun yerine bu kaç lira tuttu, 50-100 lira versinler şahıslara. Adam da gitsin, canının istediğini alsın*” demektedir.

Parasal olarak bir şeyler yaparsınlar yahut da bazı yerlerde çek veriyorlarmış, gidiyormuşsun anlaşılan hangi marketle anlaşırsan gidiyon oradan ihtiyacını karşılayabiliyormuşsun oradan. gider adam hangi markette anlaşıyorsa, oradan alışverişini yapar. Ne canı istiyorsa onu alır. **(Muhsin)**

Tabii ben giderim, gönlüme göre, on kilo almam da, beş kilo alırım, o parayla iyisini alır yerim ben. Ben illâ yardımdan oradan gelen her şeyi yemek zorunda değilim ki, yiyemiyoruz zaten. Mesela o pirincin yaptığı bir pilav mesela ona yağı koyuyorsun, onu götürüp harcıyorsun, ama sonuç kötü, o yenmiyor. Ne yapalım, yarım kilo alırım, kilosu beş milyondan pirinç alırım; ama ağzımın tadıyla yerim. **(Lale)**

Gıdaların toplam maliyetini hesap etmiş olsan ya 400 ya 300 lira olur. Bana 500 lirasını toptan elime verirse, giderim en güzel kaliteli şeylerden yerim. Niye Namet yemeyim de, iki liralık sucuklardan yiyeceğim. Maharnayı ben tavuklara vereceğim yerine, kendim yerim, güzel yerlerden alırım, makarnasını alırım, örneğin daha kaliteli yerim. **(Orhan)**

Kamusal ya da özel yardım kuruluşu tarafından belirlenip, - sırtlanıp eve taşınan - sosyal yardım kolisi içerisinde kendisine sunulan ürün değil, verilen nakit yardımı, kendi parasıymışçasına harcayarak, kendi ihtiyacını alabildiği bir işleyiş

tercih edilmektedir. Emel'in "*Kendi maddi durumumuz iyi olsa da gendimiz alsah, gendimiz gitsek alışveriş yapsah, gendi paramızla alsah daha iyi olur. Mecbur galyoh alıyoh*" ifadelerinde görüleceği üzere, çek tercihi, büyük ölçüde kendi parasıyla alışveriş yapma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Şimdi bu kolileri sizin kucağınıza verip de, sizi rencide etmek istemiyoruz. Bizi sizin için bir kart çıkartacağız, o karta kredi kartı gibi, o karta belli bu gıdaları aldığınız zamanlar, örneğin senede üç kez belli bir para yüklenecek. Siz gideceksiniz, istediğinizi, gönlünüzden geçeni alacaksınız diye vaatler var. Eğer inşallah böyle bir şey olursa, daha çok seviniriz. **(Huriye)**

Çek olarak verseler insanlar kendi ihtiyaçlarını kendileri görürler. Ben mesela onların bana vereceği fasulye yerine, fasulye ile nohut yerine gidip çocuğuma bez alırım. Bu benim için daha iyi olur. **(Sema)**

Yardımların nakit bazda verilmesine dönük bir tercih ve istek sadece, çek biçimini değil, emek gücünün ve hanenin yenidenüretimine ilişkin gereksinimleri kapatacak doğrudan nakit para yardımı yapılmasını da içermektedir. Örneğin, Sabiha, "*Bunların yerine para verseler ondan iyi, hiç olmazsa, elektiğimizi yatırırırh, suymuzu yatırırırh, bir derdimize. Çekten de para iyi para*" derken bu gereksinimi açığa vurmaktadır.

Gıda yardımının süresine ilişkin tercih ve isteklerden de söz edilebilir. Bu noktada, gıda yardımının daha sık aralıklarla yapılması yönünde bir tercih ve istek belirmektedir. Örneğin Birsen, "*Aydan aya yapılsa daha güzel olur gıda yardımı*" demektedir. Yardım alıcıların yardımlara dönük tercih ve istekleri, nakit yardımı ile sınırlı değildir. Gönderilen gıda yardımı içinde, farklı ürünlerin de yer alması yönünde bir tercih ve istekten söz edilebilir. Özlem, bu isteği "*Fazla olmalı, bir de çok makarna olmasın, değişik bir şeyler. İnsanın ihtiyacına olan şeyler. Hep makarnayı doldurup da göndermesinler*" diyerek ifade etmektedir. Gülten ise, "*Onu istiyoz onu niye vermiyo, cimcik maharnası diyoz mesela, cimcik onu niye vermiyo?*" demektedir. Ayrıca, farklı toplumsal gruplara dönük ayrı yardım türlerinin yapılması yönünde de tercih ve istekler vardır. Örneğin Özlem, ev kadınlarına dönük özel bir yardım türü isteğini "*Ev hanımlarına biraz katkı yapsınlar. Durumu olmayanlara, öyle daha iyi olur, çalışmayan ev hanımlarına. (...) ne bileyim ayda bir para yardımı olabilir*" diyerek; Ahuise, eğitim yardımı isteğini, "*Okuyan, eğitim için yardımların daha çok yapılmasını isterim*" diyerek ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, kömür yardımının yetmediği daha fazla yapılması gerektiği yönünde de görüşler ifade edilmiştir. Örneğin, Goncagül, "*Bana göre kömür biraz daha fazla olması lazım. Bir ton değil de, 1,5 ton olsa belki çoğu eve yeter*" demektedir.

Bu tercih ve isteklerin dışında, yardım kolisinin içerisinde çıkan tüketim maddeleri etrafında oluşan “beslenme ve gıda disiplini”nin dışına çıkılarak hane içi bütçenin kontrolünü kaybetme olasılığı nedeniyle, yardımların nakit olarak ya da çek biçiminde yapılmasına dönük tercih ve isteğe şüphe ile yaklaşan yardım alıcılardan da söz etmek mümkündür:

Bana çek verdiği zaman ben de insanım. Canım ister, ben de gider yumurta alırım, yağ alırım, sucuk alırım, et alırım, ama on gün yerim, on beş gün yemem. Ben buni üç ay, bir ay yedim, iki ay ne yapacam? Şimdi bana verecek para üç ay beni geçindirecekse, tabii ki onu isterim. Onu bana ne verecek, bir milyarlık çek verecek? Vereceği daş patlasın yüz lira, yüz elli lira. **(Velit)**

Kendim görerek alsam illa ki daha iyi, ama şimdi bir düzen tutturmuşlar götürüyorlar, o düzeni nasıl bozacağız? O çeki bana verdikleri zaman ne olacah, ben boğazıma değil de, bebemin şunda gözü galacah, bunda gözü galacah, ben gideceğim bunu alacağım, ehil ne yiyecek? Bir de şöyle düşün. Şöyle bahtın mı, haksız mıyım abla? Şöyle düşün, ben alışverişe çocuklarımla gidiyom, ben çocuklarımı doğru düzgün evde bırakmıyom, benim çocuğum yeri geliyor çikolata istiyor, şunu bunu istiyor, zart istiyoy, zurt istiyoy, bana verilen çeki onlara alsam, evdekiler ne yiyecek? bir kısmını aldım, evin yiyeceğini, ihtiyacını, gerisi? **(Goncagül)**

Yardım tercih ve isteğinin, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri açısından çeşitli anlamlar ifade ettiği belirtilmişti. Nakit para tercih ve isteği, aynı zamanda yardımı, sadece nakit gereksinimini kapatma aracı ve ek gelir olarak görme değil, doğrudan kendisine ait bir gelir, kendi parası olarak görme eğiliminin bir ürünüdür de. Bu eğilim, örneğin ilçe belediyeleri tarafından Ramazan ayı içerisinde verilen çek yardımlarını, kendi parasıymışçasına kullanmaya dönük bir davranışı içermekte; bu da yardımları, yardımlarla yaşamayı, geçim ve hayat şartları içerisinde yardımların yerini ve yardımlara dayalı sosyal politika programını daha fazla içselleştirmeyi beraberinde getirmektedir. Bu olgunun, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri çerçevesinde bir anlam içerdiğini not etmek gerekir.

İkinci olarak ise, çek yardımına dönük bir tercih ve isteğin, vakıflar ve ilçe belediyeleri ile anlaşmalı belirli marketlerden çek yoluyla alışveriş yapılabilmesine dayanan siyasal karakterli bir sermaye birikimini hızlandırmanın toplumsal temelini oluşturduğu da söylenebilir. Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin oluşumunun bu ögesine çalışmanın farklı yerlerinde değinilmiştir. Bu nedenle burada konu tekrar gündeme getirilmeyecektir; ancak yine de yardımların çek biçiminde yapılması tercih ve isteğinin, sermaye birikiminin sosyal yardımlar temelinde oluşan siyasal karakterinin meşrulaşmasının önemli bir dayanağı olduğu söylenebilir.

2.2.11. Devletten Hak ve Olanak İsteği

Türkiye’de sosyal yardım alıcıların devletten çeşitli hak ve olanak istekleri içerisinde olduğu görülmektedir. Bu isteklerin içeriklerine bakıldığında, yoksullara dayatılan sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programı ile bir çelişkiyi barındırdığı gözlemlenmektedir. Bu çelişki aynı zamanda, tarihsel olarak işçi sınıfı ve yoksulların, hak yaratma amacı ile devlete yönelttiği güvenceli gelecek ve çalışma hakkı talepleri ile uyumludur. Bu uyum, tersinden bir bakış açısı ile Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, tarihsel anlamda sosyal hakların gelişim çizgisi ile uyumsuzluğunun da bir ifadesidir.

Yardım alıcıların devletten hak ve olanak istekleri, çeşitli boyutları içermektedir. Öncelikle, yardım alıcıların, kamusal sosyal yararları belirli bir hak statüsü içerisinde istedikleri söylenmelidir. Sosyal yardımlara ilişkin kategorik bir reddedişten söz edilemese de kamusal sosyal güvencelerin hak temelli bir biçimde geliştirilmesine ve mümkünse sosyal yardım dışı; ancak nakit kanallarla yapılmasına dönük bir isteğin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu istek, yardımların mevcut halinde deneyimledikleri gibi, her an kesilme tehlikesi içermeyen, yaşamlarına bir korku faktörü olarak dahil olmayan, süreklilik arz eden bir sosyal hak özlemidir. Muhsin bu özlemi, *“Devlet hiç kimi kimsesi olmayan kimseleri bir tespit etmesi lazım, bunları belirli bir maaşa bağlaması lazım, aydan aya, öyle üç ayda beş ayda da değil. Adamın bir geliri yoh, üç ay sonra adam ekmeğini nereden bulacah, yemeğini nereden bulacah”* diyerek ifade etmektedir. Bu özlem, yardımların ötesine açılan ve yer yer sosyal hak temelli ve kişinin geleceğini garantisi altına alan bir vatandaşlık geliri isteğini de içermektedir. Hüseyin’in, *“Ben bedenem hastaysam, doktor bana raporumu veriyorsa, bu vatandaş maaşı bağlıyorsa bana bağlasın. Geleceğime de bir şeyler ver, bir şeyler yap”*; Emel’in *“Aylık çocuklara maaş bağlıyor, çocukları maaşa bağlıyorlar. Niye yoh Türkiye’de öyle bir şey, fakirlik, niye maaşa bağlamıyor çocukları niye bağlamıyor?”*; Lale’nin ise, *“Devlet bana fazla maaş versin, ben de o yardımı almayım, niye benim maaşım 600 lira olsun ya, niye?”* tepki ve cümleleri bunu yansıtmaktadır. Hüseyin vatandaşlık maaşı bağlanmasına dönük isteğini şöyle ifade etmektedir:

Çokları fabrikatördür bunların, işveren, holdingdir çokları. Tamam, vatandaşına da bak. Gel yerinde izle, bak başka devlette olsaydım, başka ülkede, vatandaşlık maaşı bağlanırdı bana. Oturduğum bu evde de oturmazdım, oturturmazlardı. Benim gibi çok Türkiye’de, sesini duyuramayan kitle çok. Korkuyolar, niye korkacam kardeşim ya? Sen beni ne yapan, en fazla içeriye atan, ben içeriye görmedik adam değilim ki, sen beni napacan? Orada da vadem yettiyse, orada da ölürüm, burada da ölürüm. Sen benim geleceğimi sağla, benden geleceğim,

çocuklarım var benim, bunlara bir şeyler yap. Kötü yola mı gitsin çocuklarım benim. Aç adam ne yapacak, fırın damı yıkacak. **(Hüseyin)**

Bu söylenenler, aynı zamanda devletin sosyal yükümlülük ve zorunluluklarını anımsatan adı konmamış bir sosyal yurttaşlık tarifi de:

Tabii ki derim hakkımdır. Onu da savunurum, beni doyurmak zorundasın. Ya benim kimliğimi ver, beni başka bir ülkeye gönder, bir ülke bana karşı olayım ya da ben bu Türkiye’de vatandaşlık görevim varsa, vatandaşsam, yaşamak şeyim varsa, beni geçindirmek zorundasın. (...) Hakkımdır verilmek zorundasın. **(Velit)**

Yardım alıcıların, devletten sosyal yardım dışı hak ve olanak isteğinin ikinci boyutu çalışma ile bağlantılıdır. Bu nokta, tezin farklı yerlerinde ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Ancak geçimin sürdürülmesinde çalışmaya yapılan vurgu, aynı zamanda yardımsız yaşama istek ve beklentisinin de bir uzantısıdır. Dolayısıyla, çalışma isteği ile yardım alıcıların geçim ve hayatlarını, sosyal yardım dışı, güvenceli ve sosyal güvenlik sistemi kapsamına girecek bir biçimde sürdürmek istedikleri söylenebilir. Bu noktada istenilen ise Ahu’nun ifade ettiği üzere “iş imkânı”dır. Huriye ise çalışma hakkı isteğini, sosyal yurttaşlık temellerine inerek iletmektedir: *“Belki herkese dediğim gibi, örneğin işsize iş verilse, sıfatına bakılmadan, hangi partiye üye olduğu değil, sadece bu bir vatandaş diye bakılsa, bu vatandaşın bu işe ihtiyacı var diye bakılsa ve o imkân ona verilse, zaten bu geçim sıkıntısı olmaz ki.”*

Yardım alıcıların, özellikle de kentsel dönüşüm alanı kapsamında ikamet edenlerde görülen bir eğilim olarak, yıkım tehdidinin de etkisi ile devletten barınma sorunlarının çözülmesine dönük bir beklenti içerisinde olduğu söylenebilir. Örneğin, şu an için yıkım tehdidi ciddi bir biçimde hissedilmese de uzun yıllardır bir gecekondü bölgesi olan Kale Mahallesi’nde oturan Gülcan, “bizim gibi fakirleri araştırırsa da bir ev alıverse. İlla bize daire alsın demiyoruz ki, bize bir konut alsın. Ne var dairelerde bizler de evlerde zar zor dua etsek, Allah razı olsun, bize de mesela bir konut verdi desek” demektedir.

2.2.12. Yardıma Başvurmama

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun alan dinamikleri bakımından dikkat çeken noktalarından biri de çeşitli nedenlerle yardıma başvurmama eğilimleridir. Bunu sadece dar ve kesin özelliklerle tanımlanamayacak bir kesimde gözlemlemek mümkündür. Bu anlamda, toplumun farklı kesimleri için yardıma başvurmama davranışında kategorik genellemeler yapmak mümkün değildir. Burada bir vakıf uzmanının anlattığı üzere, yardım yapıldığını duymadığı için bilgi eksikliği

nedeniyle yardıma başvurmayanlar dışında, yoksulların temel olarak çekinme/utanma ve politik nedenlerle yardıma başvurmama davranışı sergiledikleri söylenebilir. Çekinme/utanma nedeniyle yardıma başvurmama bir neden olarak belirlemekle birlikte, bir kez başvurup yardımı aldıktan sonra, bu duygunun atıldığı yönünde gözlemler vardır. Orhan şöyle anlatmaktadır:

Ben utaniyorum, neden utaniyorum? Bak dedim ya önce Bağ-kur vergi ödeyemiyorum, ödeyemediğim için de Ömer abiden dilekçe kağıdını aldım, götürdüm oradaki Osmanlı İş Merkezi'ndeki binaya vereceğim, inan ters tepkilerle karşılaştım, utandığımdan içeri giremiyorum. Vallahi gidemiyorum, çünkü neden bana vergin var, Bağ-Kur'un var, tamam ben zar zor yatırım, ama gelirim düşürmek için, yaşımı düşürmek için yaptım onu. Onun için gidemiyorum, utandığımdan gidemiyorum. İhtiyaç duyuyorum, iş versin çalışacağım. **(Orhan)**

İkinci olarak, yer yer mezhepsel özelliklerle de birleşmiş bir biçimde, politik nedenlerle yardıma başvurmama eğiliminden söz etmek mümkündür. Bu davranış eğilimi, aynı zamanda yardımları politik bir karar ve uygulama olarak gören bir anlayışın ürünüdür. Alan araştırmam sırasında bunun ne kadar yaygın bir davranış olduğuna ilişkin etraflıca gözlem yaptığım söylenemez; ancak sosyal yardım alıcıların genel davranış ve yaklaşım özellikleri nedeniyle, belirli yerler dışında yaygınlaştırılabilir bir olgu olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

2.3. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Gündelik Yaşam, İlişkiler, Devlet, İdeoloji, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Bağı

Bu bölümde, yardım alıcıların sosyal yardım rejimine içkin kurumsal yapı, yardım alıcıların çalışma ve işgücü piyasası deneyimi, geçim ve hayat şartları ve sosyal politika deneyimi içerisinde, ne tür gündelik yaşam ilişkileri ve ideolojiler ürettikleri incelenecektir.

2.3.1. Rekabet-Parçalanma-Ayrışma

Türkiye'de sosyal yardım rejimi, aşağıda olgusal dayanakları ile gösterileceği üzere, yardım alanların kendi arasında ve alanlar ile almayanlar arasında ayrışma ve parçalanma eğilimleri etrafında oluşum göstermektedir. Sosyal yardım alıcılar arasında görülen temel ilişki biçimlerinden biri rekabet, parçalanma ve ayrışmadır. Sonda söylenmesi gerekeni başta söylemek gerekirse, sosyal yardım rejimini var eden dinamiklere eklenecek bir biçimde, yoksullar ve giderek toplumun, kendi içinde sosyal yardımlar temelinde bir parçalanma ve ayrışma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir. Toplumun yardımlar temelinde ayrışma eğilimi, çoğunlukla politik nedenlerle;

yoksulların yardımlar temelinde ayrışması ise, politik nedenleri de içerecek şekilde, ihtiyaç tespitinden kaynaklı sorunlar, rekabet ve ihbar-şikâyet merkezli bir biçimde gerçekleşmektedir.

Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerime dayalı olarak, yoksullar arasında yardımlar temelinde yaşanan ayrışmanın, ihtiyaç tespitine dayalı sorunlar nedeniyle de hak eden hak etmeyen temeli üzerinden şekillendiğini söyleyebilirim. Örneğin Goncagül, “Benim gözümden onlar muhtaç değil. Ama onlar da alıyo bizle aynı yardımı, benim gızdığım konu bu” demektedir. Mehmet, Özlem ve Özdemir de aynı noktaya işaret etmektedir:

Nice benden çaresiz olanlar var. Onlara tamam vermesin demiyorum. Öyle de bir adamlar var ki, altında arabasına kadar var, o adamlar, adam daireye taşınıyor, buradan kömürünü alıyor, satıyor gaz alıyor. Öyle adamlar da var. (...) Adamın dört dörtlük yaşamı var, bütün çocuğu çalışıyor. Yeri geliyor parasını alıyor, vakıftan da kömürünü aldı, yiyeceğini aldı. Ben de bir belediyeden aldığım ile duruyorum. (...) Belediye gelip onları bir araştırın. Araştırın belediye bunu. **(Mehmet)**

Adamın evi oluyor, arabası oluyor alıyor. Tam fakir, benim gibi fakiri şey yapmıyorlar, nice insanlar alıyor. İnsan işte ona dayanmıyor. (...) Durumu iyi olan da alıyor. Allah’tan korkusu yok, kul hakkı yiyor, orada yetim hakkı yiyor, öksüz hakkı yiyor. Bazı alamayanlar var, edemeyenler var. Öbür dünyasını düşünmüyor, benim düşüncemce onu alıyor, arabası olan da alıyor, evi olan da alıyor. Kömürü de alıyor, dairede de olsa satıyor, yiyor içiyor. İşte onda Allah korkusu olmadığı için, ama ben onu yapmam. Durumum düzeldiği zaman, borçlarımı bittiği zaman, mesela keserlerse hiç gidip de hakkımı aramam. **(Özlem)**

Adam güveniyor, yakacağım geliyor, yiyeceğim de geliyor. Demiyor ki, ben bunu alıyorum, ama vicdanla bunu hak ediyor muyum. Bu benim nasıl kursağımdan incek? Bunu da nice insanlarımız, nice kullarımız var. Bunların hakkı var onların içinde. **(Özdemir)**

Yardım alıcılar arasında yardım temelindeki rekabet kültürünün ilk izlerinin oluşumundan söz edilebilir. Emel’in, “Valla gızıyoh biraz, niye ona fazla vermiş dey” şeklindeki sözleri bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Bu rekabet kültürü çerçevesinde, yardım almanın, mahallede komşular arasında, bir tür reklam gibi algılandığı da belirtilmiştir. Bu, örneğin, “Bana gıda çıktı” ya da “Şu yardımı aldım” denilmesi örneklerinde olduğugibi gerçekleşebilmektedir. Bu da insanlar arasında yardım almayı teşvik eden bir mekanizmaya dönüşmektedir. Örneğin, görüştüğüm bir mahalle muhtarı, kişisel gözlemlerimle de örtüşecek bir biçimde, “Aynı apartmanda, Ayşe neden alıyor da Fatma almıyor tartışması ile yoksulluk çözülemez” diyordu. Bu ayırım, sosyal yardım mekanizmasının, yardımların verilme biçiminin, genel yapılanmanın, yoksullar arasında ne tür husumet ve ayrımlara yol açığının önemli bir göstergesidir.

Bunun çalışma ve işgücü piyasası deneyiminden kaynaklı gerçekleşme biçimleri de olabilmektedir. Çalışma ideolojisi ile birleşmiş bir biçimde, kimi yardım

alıcıların “sosyal yardım tuzağı”na⁴⁷⁹ düştüğü yönündeki yardım alıcılar arasındaki gözlemler, sosyal yardım ve çalışma temelinde sınıf içi bir bölünmenin de işaretlerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, örneğin, Goncagül, “*Millet yardımı alıyo, tamam belediyeden kömürüm geliyo, gıdam geliyo, kaymahamlıktan kömürüm geliyo, çekim geliyo diyo, benim çalışmaya ihtiyacım yoh diyo*” demektedir. Bu aynı zamanda yaşamı boyunca yardım alacak olan insanlara dönük bir bakış açısını ve tabii aynı zamanda sınıf içi parçalanmanın yardımların temelindeki gerçekleşme biçimini de gösteriyor. Sema’nın söyledikleri bu çerçevede değerlendirilebilir:

Hayatım boyunca o zaman neden yardım alayım. (...) ne denilir ona, başkasının kanıyla geçinen parazitler vardır. Ona parazit olmaktan başka bir şey diyemezler. Hayatı boyunca yardım alan insana. Ha çalışmaz, başka insanlar olur, bir müddet alırsın yardımı, ama bir müddet, ihtiyacın gidene kadar. İhtiyacın gittikten sonra almanın anlamı yok ki, neden başkasının hakkını yiyeyim. (Sema)

Yaptığım görüşmelerin hemen hemen tamamında, yardımları hak etmeyenlerin aldığı, alanların yardımın ticaretini yaptığı yönünde yakınma ve şikâyetler geliyordu. Bu çerçevede, “*Zenginlere veriliyor, fakirlere verilmiyor*”, “*evi, arabası olana veriliyor, fakirlere verilmiyor*” deniliyor. Bu aslında, deneyimlenme biçimi itibarıyla yoksullar arası, kavramsal olarak ise, sınıf içi bir bölünme, parçalanma, ayrışma ve rekabete işaret ediyordu. Yardım mekanizması başlı başına bir ayrıştırıcı unsur haline gelmişti. Ayrıca, sosyal yardım mekanizmasının, yoksullar arasında dayanışma kültürünün gelişmesine de bir katkı sunmadığı, aksine var olan ilişkileri de parçalayıp çözme yönünde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün. Aydoğan (2009: 94) da Türkiye’de sosyal yardımların “vatandaşların yoksulluğunu tanımlarken ve sosyal yardımları” dağıtırken vatandaşlar arasında oluşan toplumsal güvensizlik olgusuna dikkat çekmektedir. Alınan yardımlar, gündelik yaşam içerisinde, dedikodu konusu olarak fazlaca gündeme geliyor ve insanlar arasında, çeşitli sürtüşmeler ve husumetler oluşmasının bir nedeni de oluyor.

İhbar-Şikâyet

Türkiye’de sosyal yardım rejimine içkin parçalanma ve ayrışma eğilimlerinin önemli kaynaklarından birinin yardım alıcılar arasında oluşan ihbar ve şikâyet mekanizması olduğu söylenebilir. Komşu ve mahalle sakini olan yardım alıcılar arasında ihbar ve birbirini şikâyet mekanizmasının da yaygın ve sıkça karşılaşılan bir

⁴⁷⁹ İşsizlik tuzağına referansla kullanılan bu kavram, sosyal yardım alıcısı olmaktan kaynaklı olarak, işgücü piyasasında ücretli çalışma dışında kalmış olma durumunu anlatmaktadır.

olgu olduğu söylenmeli. Öfkenin güçlüye yönelmek yerine, kendisi gibi ya da kendisinden daha güçsüz olana yöneldiğini de gösteren bu olgu, yatay boşalma kanalları içerisinde yerleşen bir davranış örüntüsüne dönüşme eğilimindedir. Geçimine ilişkin duyduğu bir öfkenin dolaylı bir yansıması ve bu öfkenin yöneldiği tarafın tam da kendisi gibi benzer geçim koşullarında olması dikkat çekicidir. Bu olgu, bir yandan yardım alıcılar arasındaki komşuluk temelindeki ilişkilerin sarsılmasını, kavramsal olarak bir sınıf içi parçalanmayı diğer yandan da sosyal yardım rejiminin ihtiyaç tespiti yönteminin eksiklerini gözler önüne sermektedir. Zehra, Bekir ve Lale'nin deneyim ve anlatımları şöyledir:

Senin kömürün geliyo da, benim kömürüm gelmiyo. Bu dedikodular çıkıyor zaten. (...) Ekseriye yardımı kim kesti, şu bana gıcığı vardı da kestirdi, gitti şikâyet etti. bu dedigodular oluyo. Ya da muhtara gabahat buluyorlar, o kestirdi falan, bu geçiyor. **(Bekir)**

Gelirin var, şunu bunu var dediler, mahalleden şikâyet etmişler kaç gişi ondan sonra. Çocukları çalışıyo, ne bileyim halbusa hiç de doğru dürüs çalışanınm yoğdu. Gittim düzelttirdim, kağıtlarımı düzelttirdim, tekrardan gelip dilekçemi verdim. Ondan sonra geldiler bahtılar, gördüler ki durumum iyi değil, ona göre de belediye başladı. **(Zehra)**

Bir de şikâyet olayı var. Mesela sen benden hoşlanmıyorsun, gidiyorsun açıyorsun belediyeye, benim adımı soyadımı veriyorsun, hiç araştırıp sormadan benim gıdam kömürüm kesiliyor, bu çok yanlış, çok yanlış bu. (...) Çok oluyor, mesela aramızda husumet var, sevmiyoruz, hazzetmiyoruz. (...) Kesinlikle araştırmıyorlar. Mesela en büyük korkum o. (...) mümkün değil dedim, ama hakikaten oluyor. (...) Adam mesela herkesin üzerine yürüdü, gıda geldi. Başındaydık, bizi kim şikâyet etti, ağza alınmayacak küfürler, oradan birisi biz değiliz demeye kalmadı, onun üzerine hücum etti. (...) Sen yapmışsındır büyük bir ihtimalle, sen şikâyet etmişsindir dedi. Telefon açtı, onunki de kesildi. **(Lale)**

Benzer durumların, özel sosyal yardım kuruluşları için de geçerli olduğu söylenmektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu ile yaptığım görüşmede, istisnai bir biçimde kendilerine dönük, yardım verdikleri kişiyi tekrar araştırmaları yönünde uyarılar geldiği; ancak bunların “yüzde 10-15”inin gerçek çıktığı belirtilmiştir. Bu nicel veriyi ve özel sosyal yardım kuruluşunun ihtiyaç tespiti yöntemini doğru kabul ettiğimizde, bu uyarıların çok büyük çoğunluğunun burada ifade edilen parçalanma ve ayrışma örüntüleri çerçevesindeki ihbar ve şikâyet olgusunun içerisinde yerleştirilebileceği söylenebilir.

Bunun yanında, ihbar ve şikâyet mekanizmasının çalışmasının, bizzat sosyal yardım kuruluşları tarafından da teşvik edildiği belirtilmelidir. Bunun iki boyutu vardır. İlk olarak, ihtiyaç tespiti süreci içerisinde çevre incelemesi kapsamında, çoğunlukla hane incelemesinin devamında, kişinin beyanlarının komşuları tarafından sınanması yolu izlenmektedir. Bu tam olarak ihbar ve şikâyet olarak adlandırılmasa bile, bunun gerçekleşmesine yol açan bir nitelik taşımaktadır. İkinci olarak ise,

doğrudan vakıf uzmanının, “*Vatandaşa diyoruz ki eğer böyle vatandaşları bilip, tespit ediyorsanız getirin bu şikâyet değildir ya da birbirini gammazlamak değildir*” sözleri örneğinde olduğu gibi vatandaşları ihtiyaç tespiti sürecine birbirini ihbar edecek bir biçimde katma çabasında görülmektedir. Ancak vakfın bu teşvikinin ne kadar yaygın bir uygulama olduğu tartışmalıdır.

İhbar ve şikâyet olgusunun, yardımların gündelik yaşam içerisindeki yeri hakkında da bir fikir vermektedir. Bu nokta ileride daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır; ancak şimdilik ihbar ve şikâyet olgusunun yardım alıcıların birbirinin yardımlar temelindeki davranışlarını gözlem ve gözetlemeye dönük bir bakış açısı ile takip ettiklerini de ortaya koymaktadır. Goncagül’ün anlatımları buna örnek oluşturabilir:

Gomşularım. (...) Kömür aldılar, alır almaz sattılar. (...) Oluyor olmaz olur mu? Şu ileride bir sarhoş abi var satıyo. Şu binada bir abla var satıyo. (...) yeri geliyo yemiyorlar, çöpe atıyorlar, yok gıda iyi değil, yoh şu değil, yoh bu değil deyip duruyorlar. Ama yemeye geldiniz mi, satmaya ticaretine geldiniz mi hepiniz iyisiniz. (**Goncagül**)

Örneğin Gülcan, ihbar ve şikâyetlerden kendisi de söz ederken, bizzat kendisinin komşusuna ilişkin yaptığı bir ihbarı da anlatmıştı.

Benim bir arkadaşım vardı, arkadaşım ile biraz ağız gavgası yaptık. Ben şikâyet ettim memura, bunu Sincan’da evi var, burada evi var, arabası var. Kocasından sikortalı maaş alıyo dedim. Buna nasıl veriyorsunuz dedim? Şunu bir oku dedi, baktım iptal yazmış. Arkadaşımla iptal etti. Sonra ben kapının önüne geldim, hiç kimseden huylanmasın, şüphenmesin ben şikâyet ettim dedim. (...) Alırdı, ondan sonra benimle konuşsa da limonlu. (...) Hayır hiçbir şey söylemedi; ama benimle şimdi konuşsa limonlu konuşuyo. (**Gülcan**)

Siyaset

Türkiye’nin sosyal yardım rejimi içerisinde, toplumda yardım alanlar ve almayanların, yardım temelinde ayrışması ve parçalanmasının bir boyutu da siyasal bir temelde gerçekleşmektedir. Türkiye’de sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde yardım veren ve alan, belirli bir tarz siyasetle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilme eğilimindedir. Bu algının sosyal gerçeklik içerisinde mutlaklaştırılmaması gereken bir karşılığı da vardır. Bunun pek çok örneği, bu tez kapsamında sunulmaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere, toplumun kendi içinde, yardım alan ve almayanlar arasında, çeşitli nedenlerle oluşmaya başlayan kimi ayrışma eğilimlerinden söz edilebilir. Bu ayrışmaların kaynakları birbiri ile üst üste binme biçiminde gerçekleşmektedir ve bu kaynaklar arasında, sosyal yardım alıcıları, kamu kaynaklarını, örneğin elektriği, enformel/kaçak bir biçimde kullanan kesimler olarak

kodlama eğiliminden söz edilebilir. Bunun bir adım sonrasında, “*Benim ödediğim vergilerle yardım alıyor*” ve hatta “*yaşıyor*” biçiminde bir algı oluşumundan da bahsedilebilir. Bu, yardım alıcıda somutlaşan yoksulun, geçim ve yaşamını sürekli birilerinin, kimi zaman devletin kimi zaman vergisini veren toplum kesimlerinin sırtından sürdüren bir “asalak” olduğu yönündeki bir algı ile birleşmektedir.

Son olarak ise, sosyo-ekonomik düzeydeki ayrışmanın üzerine, siyasal ayrışma biçimlerinin bindiği söylemek gerekir. Bu noktada da kendi verdiği vergiler sayesinde yardım alan, “dolayısıyla yaşayan” kişilerin oyunu iktidar partisine verdiği yönünde bir algının belirli toplum kesimlerinden yerleşme eğiliminde olduğu belirtilmelidir. Bu algının ilk izleri, “*İki torba kömüre oyunu satıyor*” biçimindeki bir cümlede belirli bir süredir yankı bulmaktadır. Zaman içerisinde ise, Türkiye’de seçimlere dönük siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde, yardım alıcıları potansiyel oy tabanı ve yardımı alıyorsa, oyunu da “kesinlikle verecek” bir toplumsal kesim olarak gören iki bakış açısının biri siyaset biri ise toplum katında belirginleştiği gözlemlenmektedir. Bu anlamda, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin çift taraflı bir biçimde fazlasıyla politikleştiği rahatlıkla söylenebilir; ki bu sosyal politikanın gelişimindeki yurttaşlık temelli doğası ile bir çelişki arz etmektedir. Bu eğilimleri, alan araştırmam sırasında ve devamında gerçekleştirdiğim doğal ve sistematik gözlemlerimde ve farklı toplum kesimleri ile sosyal yardımlar üzerine yaptığım bireysel sohbetlerde belirleyebilme fırsatım oldu.

Yardım alıcıların da kendi aralarında yardımlar temelinde siyasal bir boyut kazanarak ayrıştığı gözlemlenmektedir. Kimi mahallelerde, gelen yardımdan ötürü ya da değil, oyunu mevcut siyasal iktidar doğrultusunda kullanan kimi yardım alıcıların, yardım alıp da oyunu vermeyenlere, “*Yardım alıyorsun, ama oyunu vermiyorsun*”, “*Madem yardım alıyorsun, oyunu da ver*”, “*Oyunu vermeyeceksen yardımı da alma*” şeklinde yaklaştıkları anlatılmıştır. Böylelikle yardım-oy ilişkisinin, siyasal iktidarın örgütleyici ya da harekete geçirici ek bir müdahalesine gerek kalmaksızın, yardım alıcılar arasındaki siyaset-oy temelli ayrışma çerçevesinde gerçekleştiği de söylenebilir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin içerisinde gerçekleştiği, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların, kendi kendisini örgütleyici bir boyutu olduğundan da söz etmek mümkün gözükmemektedir.

Toplumun yardımlar temelinde siyasal bir içerikle ayrışması ve parçalanmasının mezhepsel bir boyutu da vardır. Buna göre, örneğin Alevi olup da yardım alanların, yine aynı mezhebe bağlı olup da yardım almayanlar tarafından,

eleştiri ve hakarete maruz kaldığı yönünde çeşitli örnekler⁴⁸⁰ bulunmaktadır. Yardımların yoksullar arasında ve vatandaş arasındaki parçalanmayı mezhepsel ve siyasal zeminde artııcı bir yönü de vardır. Yoksulun yardım alması, siyasal taraflaşmanın bir parçası olarak, bir yoksulluk ve geçim sıkıntısı sorunu olarak değil, ahlakî ve siyasal bir kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Bu örnekler çerçevesinde, yardımlar, toplumun siyasal temelde ayrışmasının bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu, sosyal yardımların ciddi anlamda siyasallaşmış bir sosyal politika aracı olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3.2. Yardımlar-Gündelik Yaşam Deneyimi-Algı-İdeoloji-Bilinç

Yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden davranışları, en genel hatları ile gündelik yaşam deneyimi, algı, ideoloji ve bilinç başlıkları altında toplanabilir. Belirli nesnel ve yapısal ilişkiler içerisinde üretildiği önkabulü ile ele alınan bu başlıklar, aşağıda alan araştırması sırasında belirlenebilen tüm ayrıntıları ile ayrı ayrı alt başlıklar halinde tartışılacaktır.

Gündelik Yaşam - Sosyal Yaşam/Sosyalleşme - Yardımların Gündelik Yaşamdaki Yeri/Yardım Üzerine Konuşma

Türkiye’de yardım alıcılar, sosyal yardım rejiminin etrafında ve onu çeşitli dolaylı biçimlerle var eden çeşitli gündelik yaşam deneyimleri içerisinde. Bu başlık altında gündelik yaşam ile sosyal yaşam/sosyalleşme, aralarındaki özdeşlikten dolayı, birlikte ele alınmıştır. Burada gündelik yaşam ve sosyal yaşam, genel özelliklerinin yanı sıra sosyal yardımlar bakımından da ele alınacaktır. Yardım alıcıların, bekleneneği üzere, gündelik yaşamlarını, hane ve mahalle temelinde ve içerisinde

⁴⁸⁰Burada Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin bir yardım dağıtımı esnasında yaşanan bir olay, yardım alan ve almayanlar arasında, mezhepsel temelde yaşanan bir siyasal eleştirinin örneği olarak belirtilmelidir. Bir mahalle sakininden dinlediğim üzere, ikamet edenler içerisinde Alevi nüfusun ağırlıkta olduğu bilinen Ankara’nın Tuzlucaıyır mahallesinde, yardım alanların Alevi olduğu önkabulü ile hareket eden, muhtelemlen başka bir Alevi vatandaş, Büyükşehir Belediyesi’nden yardım aldığı için, yardım alanlara kızıyordu. Onlara, “*Sen bu yardımı nasıl alırsın? Utanmıyor musun, bunu yiylene kadar zehir ye? Alevsiniz, alevi insanlar el açan insanlar değildir. Tuzlucaıyır’a yakışmıyor*” şeklinde cümleler ile çıkışıyordu. Yardım alan insanlar, “*Mecburuz*” derken, etraftan kimileri ise, “*Ölsem yemem*” diyordu. Bu örnekte görülebileceği üzere, yardım alma temelinde gerçekleşen ayrışma mezhepsel ve siyasal bir boyut kazanırken, aynı zamanda, yardım almak dağıtıldığı yerden yere göre değişiklik göstermektedir. Bu anlamda, kimi yerde sosyal yardım, muhakkak erişilmesi gereken bir geçim aracı niteliği kazanırken kimi yerde ise, dillendirilmeyen bir “utanç kaynağı” olabilmektedir. Nitekim mahalle sakininin anlattığı bu örnekte de anılan tartışmanın ardından, yardım alanlar, yardım aldıklarının etraftan görülmemesi ve bilinmemesi için evlerine adeta kaçır gibi koşır giriyorlar.

geçirdikleri gözlemlenmiştir.⁴⁸¹ Özellikle kadınlarla yapılan görüşmeler, hanenin genel gündelik yaşam deneyimine ışık tutmaktadır. Yardım alıcı kadınların, yardımlardan bağımsız gündelik yaşam deneyimi, emek gücünün ve hanenin yenidenüretimine odaklanmış bir haldedir. Hande, *“Ortalama benim günüm çocuklarla geçiniyorum. Sonra dışarıda işlerim oluyor, gidip geliyorum. Çünkü erkek işi, bayan işi komple bende”*; Zehra, *“Dışarıya bir çabamız yok. Evin işiyle çabalayıp yatıyoz, gecegondur yerimiz. (...) Çocuklarla, torunlarla meşgul oluyorum”*; Birsen ise, *“Sabah kalkıyoruz, kahvaltı falan, kızı hazırlıyorum, yemeğini yetiriyorum. Ondan sonra okula gönderiyoruz. Evin işleriyle falan, akşam yemeğiyle uğraşırken, öyle günümüz bu şekilde geçiyor”* demektedir. Ahu ise, genel bir gündelik yaşamı tanımlayacak biçimde, kendi ortalama gününü şöyle anlatmaktadır:

Valla benim bir günüm nasıl geçiyor, eşim öğle 12’de gidiyor, sabah işte dokuz buçuk, on gibi kalkıyorum, kahvaltımı hazırlıyorum. Çocuğu okula hazırlıyorum, ondan sonra eşim kahvaltısını yapıyor, 12’de gitmiş oluyor. Saat 1’de de çocuğumun okulu başlamış oluyor. Önce onu yetiştiriyordum, dersi varsa dersleri, kahvaltısını yaptırıyorum, üstünü başını giydiriyorum, okula gidiyor. Okuldan bıraktıktan sonra geliyorum, birkaç temizliğimdi, onları yapıyorum, sonra komşuma iniyorum. İki oturuyorum, geri çıkıyorum, ondan sonra tekrar okula gidiyorum. Ondan sonra çocuğumu alıyorum geliyorum, akşam yemeğiydi, yemesiydi, içmesiydi. Ondan sonra eşim geliyor, akşam yemeğini yiyor, ondan sonra geri gidiyor. Tekrar bulaştı, hep ev işleri. (...) Eşim gündüz, 12’de gidiyor, gece 2’de geliyor, öğle 12’de gidiyor, gece 2’de geliyor. (Ahu)

Bu tür gündelik yaşam deneyiminin içerisinde, yardım alıcıların, sosyal yaşam ve sosyalleşme deneyimleri de oldukça sınırlıdır. Bunda, maddi güçlüklerin yanı sıra mahalle ve hane temelli yaşam tarzının etkileri de görülmektedir. Sema, maddi güçlükler çerçevesinde kişisel sosyal yaşamı üzerindeki basıncı, *“Eşimle bir sinemaya gideceğim ya, ona vereceğime çocuğa bez parası yaparım ya da başka bir şeyini alırım, başka bir ihtiyacını”* diyerek anlatmaktadır. Örneğin Gülseren, *“Zengin işini bilemem, şimcik bu mahallemiz olduğu için, biz başka mahalleyi fazla görmedik, biz burada oturduğumuz için”*, Mehmet ise, *“Evimin içinde bir yere çıkmıyorum”* diyerek, mahalle temelli yaşamını özetlemektedir. Bunu dışında, *“Zaten iki komşumuz var, başka yoh. her gün birinin evinde. (...) Bi dene anamgile oturmaya giderim, yaşlılar. Arada bir onlara bahmaya giderim. Çarşıya giderim, başka bir yere gitmem. (...) Ulus, Rus Pazarı’nın o tarafa”* diyen Cansen gibi alışveriş amaçlı yakın merkezi yerlere gitme eğiliminden söz edilebilir. Gülten ise, sosyal yaşamını ve buna ilişkin özelemlerini, *“Sadece mahalle ortamında, düğünde dernekte, işte hastalıkta, cenazede,*

⁴⁸¹ Alan araştırmamın bir bölümünü gerçekleştirmiş olduğum Yenidoğan ve Çinçin’de, yardımları da içerecek şekilde, özellikle kadınların gündelik yaşam deneyimleri için bkz. Hatiboğlu Eren, 2014.

öyle bir araya geliyoh, başka bir ortam yok. (...) gıstıtlı galdıh biz, açılamadıh başka bir yerlere. (...) Güzel konuşan insanların, bilgi düzeyi fazla olan insanlarla konuşmah isterdim, kültürü fazla olan gişilerle, anlayışlı, gafama uygun, öyle kişilerle, öyle toplumlara girmek isterdim” diyerek anlatmaktadır. Lale ise, mahallenin koşulları nedeniyle de bir sosyal yaşamı olamadığını söylemektedir: *“Sinema, tiyatro gibi sosyal hayatımız yok. (...) Komşuyla da pek görüşmüyorum, çünkü buralar biraz şey. (...) (Eliyle uyuşturucu olduğunu ifade eder.)O yüzden ben kimseyle görüşmüyorum. Beş-altı ev, on ev diğerlerinin hepsi aynı işi yapıyorlar, uyuşturucu işi. O yüzden komşuluk ilişkim yok. Görüşeceğim kimse yok, ben kimsenin evine gidip, cesaretle oturamam. ”* Yardım alıcıların sosyalleşme adına yaptıkları komşularla yapılan ve gündelik dilde “dedikodu” olarak ifade edilen sohbet tarzıdır. Pek çok görüşmede, hane ve mahalle temelli sosyalleşme biçimi, bu şekilde ifade edilmiştir. Örneğin Zehra, *“Yazın gapının önünde çay demlemekle hepimiz bir aradayız. Yemede içmede hepsi bir arada. (...) Onun gızı şunu kaçırmış, onun gızı bunu götürmüş, dedigodu yapıyorlar, başka bir şey yaptıkları yok”,* Goncagül ise, *“Bizim mahalle otursun dedikodu yapsın, başka bir şey yok”* demektedir. Velit ise, ancak sadece kendi gibi “fakir”lerle arkadaşlık yapabildiğini söylemektedir:

Diyelim hastaneye gidiyom, kendi çapımda, kendi şeyime göre arhadaşlık ederim. Sokağa giderim, sokakta kendi çapımda, onunla arhadaşlık ederim. Buraya gelirim, bunlar da hep benim gibi. (...) arabası olan, mercedesi olan, dairesi olan, apartmanı olan adamla aşık atma şansım da yoh ve onunla arhadaşlık etme şansım da yoh. Şimdi neden desen, Türkiye’de bu geçerli bir sebep var. Sen bir zengin yanında goniştiğin zaman veyahut yanına gittiğin zaman, acaba bu adamın düşüncesi bu, bu benden ne bekliyo, ne koparacak. Ama fakir onu diyemez. Şimdi biliyo ki, ben nasıl fakirsem, o da benim gibi fakirdir. **(Velit)**

Bunlar dışında, yardım alıcıların bir eğilim olarak oldukça içe kapanık ve kendilerine dönük bir yaşam tarzının içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Alan araştırmam sırasında, bunun alternatifi kimi deneyimlere de rastladım. Örneğin, Dikmen Vadisi’nde yaptığım görüşmelerde, Barınma Hakkı Bürosu’nin çeşitli etkinlikleri ile sosyalleşme olanağı sağlandığı anlatılmıştır. Örneğin Ahu, *“Valla hiçbir sosyal faaliyetim yok. Yalan söylemeyeyim, hiçbir faaliyetim yok. (...) barınma evimizin etkinlikleri oluyor. Mesela ben çoğu etkinliğe burada katıldım. (...) konserlere gittik, festivallerimiz oldu. (...) Tabii ki çok iyi oldu. Çok da memnun kaldım, pikniklerimiz, gezmelerimiz oldu, çok şeyimiz burada oldu”* demektedir. Komşularla bir araya gelme dışında, bu tür etkinliklere katılma olanağı olmayan yardım alıcıların yukarıda değinildiği gibi, yalnız, hane dışı sosyal yaşama dahil

olmayan bir yaşam tarzı içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Hüseyin'in anlatımları buna örnek oluşturabilir:

Kimseye zararım olmaz, kimsenin de evine gitmem, kapısına da gitmem. Çok bir çevrem de yoh, edinemedim, edinemedim daha doğrusu. Ne bileyim benim için her gün bir şey, yaşamışım veya yaşamamışım. Yarın sabah şu olacak veya bu olacak diye kafamda bir yer yapmıyorum. Bir mani hülya kuramıyorum mesela. Allah kimseyi mağdur yapmasın. Bir yere gittiğin zaman, insan sıfatına koymuyolar. İnsanı dinlemiyolar, tanımıyorlar, bilmiyorlar; hayatın ne demek olduğunu da bilmiyorlar. Ben hiçbir şeyden zevk almıyorum. Beni şimdi paraya da boğsalar, ben hiç zevk almam, maddiyatım da olsa zevk almam. (...) Hayat hiçbir şeydir bence. (...) yaşadım 66-67 yaşına girdim. Yoklukla mücadele ettim, dostum olmadı; hiçbir zaman için dostum olmadı, ahababım olmadı, yüksek mevkilerde dayım olmadı, kayıranım olmadı; sahip çıkan olmadı. (...) Gerçi ben topluma çıkmıyorum. Ben buradan bu muhitten, şu evimin kapısının önünde daha şuraya aşağıya Ateş Deresi'ne inmişliğim yoktur. Kimse gelmez kimsenin yanına gitmem. Vardır, üç beş tane konuştuğum insan, o da kendi emsalimdir. Kendimden ufaklarla kesinlikle muhatap olmam. Kimseye kafamı kaldırıp bakmadım, kimseye kötü laf söylemedim. Onun için de ilerleyemedim, yürüyemedim. (Hüseyin)

Özellikler yardımların yoğun bir biçimde dağıtıldığı ve hemen hemen herkesin yardım aldığı mahallelerde, yardımların, kişilerin ve mahallenin gündelik ve sosyal yaşamının kuruluşuna dahil olan bir dinamik olarak belirdiği söylenebilir.⁴⁸² Bunun doğrudan yardım alma-dağıtım süreçlerinin yanı sıra yardımların mahallenin ve kişilerin gündelik yaşamındaki yeri çerçevesinde iki başlık altında ele alınabileceği söylenebilir. Yardımlar, mahallenin ve kişilerin gündelik yaşamına, yardım üzerine mahalleli arasında yapılan konuşmalar, ihbar ve şikâyet olgusu ve yardımların göç olgusunu tetiklemesi ve bunların sonuçları biçimlerinde dahil olmaktadır.

İlk olarak, yardımlar, kişi⁴⁸³, hane ve mahallenin gündelik ve sosyal yaşamına doğrudan yardım alma süreçleri üzerinden dahil olmaktadır. Bu mahalleye gelen kömür ve gıda yardımını toplu bir biçimde almak biçiminde olabildiği gibi her sabah

⁴⁸² Yardımların, mahalle ve kişilerin yaşamındaki yerine ilişkin fikir veren çeşitli kişisel deneyim ve gözlemlerim de oldu. Örneğin, Cengiz Topel Mahallesi'nde gerçekleştirdiğim alan araştırması esnasında, sokak arasında bir adresi ararken, yoldan geçen bir kadına aradığımız sokağı sormadan hemen önce kadının, “Yardım için mi geldiniz?” sorusu ile karşılaşmıştık. Benzer bir durumla Örnek Mahallesi'nde karşılaştım. Muhtemelen elimdeki klasör olmasından da hareketle, yoldan geçen bir kadın “Gıda ile ilgili mi dolaşıyorsunuz?” sorusunu yöneltti ve bunun üzerine yardımlarla ilgili bir konuşma başladı. Bu örnekler, yardımların, insanların sadece geçim şartları içerisinde değil, gündelik yaşamlarında da önemli bir yer edindiğine ilişkin bir gösterge olarak yorumlanabilir. Sokakta dolaşan bir kişinin ne amaçla orada olduğunun ilk planda yardımlarla bağlantılı olduğunun akla gelmesi, yardımların sadece kişi ve hane düzleminde değil, mahalle düzleminde de kapladığı yeri gösteriyordu. Örneğin alan araştırması için gittiğim Hıdırlıktepe'de de, mahalleye birlikte gittiğimiz kişinin arabasından inmemle birlikte, kimi kadınlar, etrafımızda toplandılar ve bana neden geldiğimi ve birisine mi baktığımı sordular. Mahallenin yabancıları olmam, muhtar ile birlikte gelmem ve muhtemelen de elimdeki mavi kapaklı dosyanın da etkisi ile muhtarın yorumuna ve benim de tahminlerime göre yardım ile ilgili geldiğimi düşündüler.

⁴⁸³ Yardımın kişinin sosyal yaşamına dahil olma biçimi, başvurunun ardından hane incelemesi için her an gelebilecek olan vakıf sosyal yardım uzmanını bekleme; yardım dağıtımına ilişkin gelen mesajın ardından kendini dağıtım gün ve saatine göre ayarlama ve her sabah dağıtılan ekmek yardımına göre günlük zaman ayarlamasını yapma biçiminde olabilmektedir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin dağıttığı ekmeği almak biçiminde de olabilmektedir. Yardım alma-dağıtım süreçleri çerçevesinde, Zehra'nın *"Yardım gelecek diye mesaj gelir, şu günü bekliyon sabırsızlıkla, mesela akşamla derliyop topluyon, sabah aman gideceğiz yardımı bekleyecen arabalar gelecek. Zabahtan mesel çocukları hazırlıyom, ahşamda beslenmelerini bile goyuyom zamanım olmaz diye. (...) Sabırsızlık oluyo. (...) Acele ediyom carı carı, cocukların ödevlerini yaptırayım, zabaha kalmasın ki, yarın gıda geliyor, gıda bekleyecek. kaçta geleceği belli olmaz"* sözleri anlamlıdır. Hacer ise, belediyenin ekmek yardımının gündelik yaşamına dahil olma biçimini *"Ortalama sabah gahınca çocukları gönderiyom, ev işi görüyom. Ondan sonra çocuklara yemek hazırlıyoh, onlarla vahtımız geçiyo. Ekmek alıp geliyom, yardım ekmeği. Her gün alıyom, yemek bişiriyom. Bentderesi var ya. Her gün 11'de alıp geliyom. Belediye dağıtıyo. Ekmeği alıyom, bişiriyom, çocuklar geliyo, ahşam oluyo işte. Böyle gidiyor"* diyerek anlatmaktadır. Hülyave Hacer'in anlatımlarına göre, yardım dağıtımı, kişiler açısından, gündelik yaşamlarını ona göre düzenleyecekleri bir biçimde gündelik yaşama dahil olmaktadır.

İkinci olarak, yardımlar, alma ve dağıtım süreçleri dışında, mahalle ve kişilerin gündelik yaşamlarına çeşitli biçimlerde yerleşmektedir. Bunun ilk biçimi, yardımın komşuluk ilişkileri içerisindeki konuşmalara dahil olmasıdır. Araştırma sırasında, net bir biçimde gözlemlediğim olgulardan biri, yardımların sadece insanların değil, aynı zamanda içinde yaşanan ortamın (sokak, mahalle, vs.) da gündemine damgasını vurmakta oluşudur. Bu güçlü bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Örneğin Zehra, yardımların geleceğine ilişkin mesaj geldiği zaman, *"Ben de mahalleye gidiyom, sevinsinler diye herkese yayıyom. Gıda gelecekmış diye"* diyerek, yardımların mahalle yaşamına dahil olma biçimine bir örnek vermektedir. Muhsin, *"Devamlı şimdi, gündemde. Genelde herkes bunu konuşur zaten. Aileler arasında olsun, arhadaşlar arasında konuşulur. Nornalde oluyor, bunu hep duyuyoz, her gün konuşulan bir şey"*; Sabiha da *"Yardım konuşuyoh, ne konuşuyah ki. Gelmedi de, gelecek mi, gelmeyecek mi, bunu konuşuyoh he. Geç geldi mi şekerimiz bitiyoh, çayımız bitiyor, yağımız bitiyoh, alamıyoh, oturuyoh yardım gelseydi iyi olurdu, yağımız şekerimiz bitti diyoh. Onları konuşuyoh, gelse iyi olacah diye"* diyerek yardımların mahallede ya da kendi aralarında yaptıkları konuşmada, çok önemli bir gündem olduğunu ifade etmektedir. Görüştüğüm kadınlar ve görüşme yaparken, bizleri dinleyip, görüşmeye dahil olan kadınlar, sohbetlerinin en önemli konularından birinin yardımlar olduğunu söylemişlerdir. Bu anlamda, kendi ifadeleri

ile önceden başka içeriklerle yapılan “dedikodu”, artık yardımları da içerecek şekilde gerçekleşmektedir. Hatta kimilerine göre, yardımdan başka bir şey konuşulmamaktadır; “işleri güçleri” yardım olmuştur. Melis, “*Konuşuyoh, yardım gelecek mi, yardım alacah mıyih. İşimiz gücümüz yardım saten gonusmamız, öyle oluyor*”; Huriye, “*Konuşuyoruz, gördün mü gelmedi bu sefer yardım. Bak şuraya dağılmış, bak oralar dağılmış bize gelmedi. Sohbet konusu oluyor*”; Hülya ise, “*Hepsini gatlıyo, hep beynimizi ona veriyoz. Beynimize sohuyorlar, kapansa da, öbürü geliyo, benim gıdam da gelmedi bugün, öyle, gıdalar bugün iyiydi, böyle gonusuluyor. (...) devamlı yardım, devamlı yardım*” demektedir.

Elbette bu çerçevede, konuşulan konular arasına yardımların güçlü bir biçimde dahil olmuş olması, sadece yardımların ne zaman geleceği, kime hangi tür reçelin çıktığı ve gıdanın niteliği değil, aynı zamanda kime ne kadar yardım yapıldığını da içermektedir. Gülseren, yapılan yardımın konuşulması ile ilgili olarak, “*Yardıma ne çıktığını, içinde neler çıktığını onlar falan konuşuluyor*” demektedir. Örneğin Goncagül, “*Diyom ya, ben yardım aldım mı, iyi. (...) İlla ki gonusuluyor, gonusulmuyor mu? Ben gulağım la duyuyom, yüzüne vurduğum zaman da, ben öyle bir şey demedim diyor*”; Gülten, “*İşte sana çıktı mı çıktı, çıkmayanlar bana çıkmadı diyo, alamadım diyo, kesildi diyo, işte üzerime ev aldım kesildi diyo. Sigortamdan dolayı kesildi diyo, o durumlar*” demektedir. Gülcan de şöyle anlatmaktadır:

“Hükümetin kolu uzun, eli uzun diyoz, yardım etseler ne olur diyoz. böyle kendi aramızda gonusuyoz. (...) otursah, akşama kadar sürer. (...) Konuşma olur, öbürü gelir mesela bana yardım vermemiş, öbürü der, ben şu gadar yardım aldım. (...) Tabii son yıllarda arttı. Falan çocuk parası alıyo, yardım alıyo, kira parası alıyo, bilmem ne parası alıyo diye söyleşio, söylüyorlar. Onları yapıyorlar da, bizlere niye yapmıyo diyoz.” (Gülcan)

Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi de benzer bir görüştedir. Kurum görevlisine göre, yardım alıcılar sürekli birbirini takip etmekte ve bunun ardından, “*Komşum aldı da, bana niye vermiyorsunuz? benim gıdam gelmedi*” diyerek yardımın ne zaman geleceğini kendilerine sormaktadır. Görüleceği üzere, yardımlar temelinde, yardım alıcıların, kendi dünyalarında yaşamlarını pekiştiren bir iç takip ve denetim süreci işlemektedir. Emel de bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Yardım saten, işimiz gücümüz yardım gonusuyoh. (...) en çok yer kaplayan yardım. Yardım ne zaman gelecek, nasıl gelecek, nereye gelecek. (...) Ona çıkmış da, sana niye çıkmadı diye öyle gonusuyoh, mesela şunu çıkmadı ya, buna çıhdı da, öbür gomşuya niye çıkmadı acaba. (...) Sana mesaj geldi mi, bana geldi. Gidiyim hemen ben de alayım diyo, ora nereyse gidip de sorayım diyor. (Emel)

Bu bir noktadan sonra, alınan yardımın bir dedikodu konusu olması, bir adım sonrasında ise, o kişiye karşı içten içe ya da dışa vuracak şekilde belirli bir karşıtlık beslenmesi ile ilerlemektedir. Bu tür ilişkilerin arttığı belirtilmektedir. Huriye, bu olguyu kimi örnekleri ile birlikte şöyle özetlemektedir:

Etrafımızdaki her şey o, herkesin konuşması bu zaten. birkaç pakete koyup da çöpe koyuyorum. Gösteremiyorum, ben bunu çöpe koydum diye. Öbürü görür de, beni şikâyet ederse, o gıda kesilir. Direkt elinde bunu göstererek atabilmen mümkün değil, hadi kesilirse. (...) Örneğin yardım ilk geldiği zaman, ay yine geldi hamur ya da gene geldi makarna, sanki bunu vermese de, başka bir şey verse diye konuştuğumuz zaman itiraz eden var. Ne diyor, daha ne istiyorsun, adam kapına kadar getiriyor ya diyor. Söyleneceğine götürsene işte, alıyon daha nene yetmiyor gibi konuşmalar oluyor. (...) Soruyorum, sen bunu yiyebiliyor musun dedim, ben yapıyorum yiyemiyorum. Sen itiraz etmiyorsun, hem alıyorsun, hem itiraz ediyorsun, ister ye, ister yeme, niye biz yapıyoruz çok güzel oluyor. Ben her yolunu denedim bunu yapmanın. Bu makarnayı pişirmenin her yolunu denedim. **(Huriye)**

Bu iletişim biçiminin devamında ise, çalışma içerisinde yukarıda ayrı bir başlık altında tartıştığım ihbar ve şikâyet olgusu gündeme gelmekte ve komşusunun yardımını kestirme çabalarının da belirli bir yaygınlığa ulaştığı ifade edilmektedir. Yukarıda, ihbar ve şikâyet olgusu nedeniyle, yardım alıcılar arasında, geçmişe dayanan komşuluk ilişkilerinin sona erdiği belirtilmişti. Bekir de bu olgunun gündelik ve sosyal yaşam üzerindeki etkilerini, “*Bir anda arkadaşlığın bitiyor*” diyerek özetlemektedir.

Yardımların, gündelik yaşam içerisindeki yerine yardımlar dolayısıyla artan göçün etkilerini de eklemek gerekir. Türkiye’de sosyal yardım rejimi, yardımların artması ve yaygınlaşması ile birlikte, çoğunlukla birbirine hemşehrlik ya da akrabalık bağı ile bağlı insanların benzer yerleşim yerlerine göçmesine dönük bir olgunun etkisi ile de oluşmaktadır. Sosyal yardımların artış ve yaygınlaşması ile birlikte artan göç olgusunun komşuluk ilişkilerini zayıflattığı ve mahallede yaşanan kavga ve gerilimleri artırdığı ifade edilmiştir. Ömer, bu olguyu, mahalledeki genel toplumsal ilişki biçiminin dönüşümü ile birlikte şöyle anlatmaktadır:

Eğer ki komşun açsa, sen tok yatamazdın. On yıl öncesine kadar kesinlikle anahtar gullanmazdık. Herkes birbirine bırakır, bir yere gidecekse kapısı açıktır, ona bırakır giderdi. Sonra eğer ki bir asker varsa, para toplardık aramızda ona yardım ederdik. Hastaya yardım ederdik, düğünlerine yardım ederdik, hep beraber. Ama şimdi bu on yıldan sonra komşuluk da kalmadı, apartmanda oturanlara döndük. Kimse kimseye ölsek haberi olmuyor çoğu zaman. Ama eskilerden var, yine eskilerden var. Çok göç aldı bu mahalle, bu mahalle çok göç aldığı için çeşit çeşit insanlar geldi, komşuluk da bitti diyebilirim. (...) Ha kavgamız dövüşümüz çok olurdu, ama biz üç gün sonra barıştık. Ama şimdi komşum açsa ben şu anda tok yatarım, öyle gözüküyor. (...) yalnız gene eskiler birbirine yardım ediyor. Bir şekilde ediyor, ama yalnız çok ayırım var. Doğudan gelenler ayrımcılık oldu. Sen şusun, ben buyum diye, ama aslında ayıptır, insanlar ayrılmaması lazım, ama ayırıyoruz. **(Ömer)**

Tüm bu anlatılanların ardından görüleceği üzere, yardımlar, kişi ve mahallenin gündelik yaşamına kendi özgün ilişki setleri ve davranış örüntülerini yaratarak yerleşmektedir. Yardımlar bir yandan kendi özgün ilişki setlerini ve davranış örüntüleri yaratırken diğer yandan bunlar aracılığı ile özellikle kadınların, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, içe kapalı, hane ve mahalle temelli yaşam tarzına eklenme özelliği sergilemektedir. Ayrıca yukarıda aktarılan örneklerde görülebileceği üzere, yardımlar temelinde, komşular arasında ayrı bir özgün takip ve denetim mekanizması da oluşmuş gözükmektedir. Bu da yardımların mahalle ve hane içi mevcut toplumsal ilişki biçimlerine yenilerini ekleyerek dahil olduğu anlamına gelmektedir.

Toplumda Kendini Gördüğü Yer

Sosyal yardım alıcıların, sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünceleri arasında toplum içerisinde kendilerini gördükleri yer de bulunmaktadır. Görüşmelerim sırasında, yardım alıcılara, toplumda kendilerini nerede gördüklerini sordum. Bu sorulara verilen yanıtlar çok büyük ölçüde, yardım alıcıların kendilerini toplumun en alt kesiminde gördüklerini ortaya koyuyordu. Yardım alıcıların bu gerçeği, içerisinde bulundukları gerçek toplumsal aidiyetin (sınıf ilişkisi) terimleri ile olmasa da bu aidiyetin deneyimlenme biçimleri ile ifade ediyorlardı. Çalışmada, yardım alıcılar salt sosyal yardım alıcısı ya da yoksul kimlikleri ile değil, yardım alma süreçlerinin altında yatan gerçek toplumsal ilişki biçimleri, yani toplumsal sınıf aidiyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu anlamda, yoksulluk, yardıma başvurma, yardım alma gibi haller, yardım alıcılar için birer sınıf ilişkisi biçimleri olarak görülmüştür. Yardımların bir parçasını oluşturduğu sınıf aidiyeti ve sınıf ilişkisi, çeşitli biçimlerde deneyimlenmektedir. Örneğin Orhan, “*Toplumun ben alt seviyelerinde görüyorum kendimi. Topluma girmek için nakit olması lazım, paran olması lazım. Çünkü eğlenmesini bilecen paran oldu mu*”⁴⁸⁴ diyerek toplumdaki yeri ile nakit gereksinimi arasındaki kavramsal ve ampirik bağa işaret ediyordu. Bu bağ, toplumsal sınıf oluşumunun kökünde yer almasa da deneyimlenme biçimi olarak kendisini göstermektedir. Hüseyin, yardım almayı, toplumdaki yerini belirleyen bir deneyim olarak görmekte ve “*Toplum içerisinde en aşağılarda görürüm. Bir yerde*

⁴⁸⁴ Çalışma boyunca, bu tür pek çok alıntıya yer verilmiştir. Örneğin bu alıntıda, “*Çünkü eğlenmesini bilecen paran oldu mu*” cümlesi, Orhan’ın konuyla ilgili söyledikleri ile son derece dolaylı olarak birleşmektedir. Ancak yardım alıcıların kendilerini ifade etme biçimi ve düşünsel geçişlerini bozmamak adına bu tür kimi ifadeler de alıntılara dahil edilmiştir.

benim sözüm geçmiyorsa veya rızkımlı bir taraflardan kazanamıyorsa veya aşağılanıyorsa veya birisi sadaka veriyorsa, aşağılanıyorum” demektedir. Goncagül, toplumdaki yerine ilişkin bir deneyimi, hane üyelerinin isteklerini karşılama sorunları çerçevesinde dile getirmektedir: “*En dipte. Nedenleri yetmemezlikten. Yeri geliyo yetemiyom, yapamıyom, edemiyom. Oğlum bir şey istiyo, yapamıyom, kızım yemeye bir şey istiyo yapamıyom. Yeri geliyor gaynanam, gayınbabam bir şey istiyo yapamıyom. Ben bu yüzden gendimi en dipte görüyom”*. Sema ise, toplumdaki yerini, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi bakımından açıklamaktadır:

Ben sanat merkezinde müdürlük yaptım. Çeşit çeşit insanla tanıştım. Her çeşitten insanla tanıştım ben. Çok yüksek jipleriyle gelenleri de oldu, bu sanatçılardan da tanıştım, yaşadıkları hayatı gördüm. Öyle bir ortama girdikten sonra, kendi hayatınıza dönüp baktığınızda, benim hayatım orta seviyelerde diyemezsiniz. Toplumun neresinde düşük seviyede, en alt kademelerde diyemem, çok şükür açlık ve sefalet konusunda değilim. Aç kalmıyorum, çok şükür, ama bir birikimim de olamıyor. (Sema)

Bu örnekler dışında, “*Berbat durumda görüyorum*” diye Handan; “*Valla ben toplumun neresinde göreceğimi kendim bile şaşırmış haldeyim. Altta mı görüyom, üstte mi görüyom, şaşırmışım, ben kendimi artık*” diyen Muhsin; “*En kötü yerde görüyom, kötünün biraz üstü, en kötü, bizden biraz daha belki kötüler de olabilir, de kötünün biraz üstü*” diyen Gülten’in örneklerinde olduğu gibi, belirli bir dolayımaya gerek kalmadan yaşadığı çıplaklığı ve “belirsizliği” ile ifade eden yardım alıcılar da bulunmaktadır. Ebru’nun açıklamaları da buna dahil edilebilir:

Vallahi, gene orta tabaka demeyim, zaten orta tabaka mümkün değil. Yine neyse olduğu gibi söyleyeyim. bakıyorum, niye diyorum, neden, bazen de isyanlarım oluyor. O kişiden benim ne eksikliğim var diyorum. O da neden mükemmel yaşantısı var da, ben böyle sefilleri oynuyorum diyorum. (...) Sorguluyorum, neden niçin diyorum. Keşkeleri (buluyorum), sen benim evime girsen, mutfağında keşkeler, keşkeler olmasaydı diyorum. Kişi iyiydi, kötüydü kendi yaratır diyorum. (Ebru)

Ayrıca son olarak, “*Çok düşüğe düşmedim, çok düşüğe düşen bir insan evi barkı olmayan, kimsesi olmayan, evlatları varsa bakmadan kapıya atanlar*” diyen Hande gibi “*Beterin beteri var*” düşüncesi ile kendisini toplumun “ortalarında” görenler de bulunmaktadır.

Yardım alıcıların, toplumda kendilerini gördükleri yer de bu deneyimlenme biçimleri etrafında şekillenmektedir. Burada örneğin, parasızlık, yardım alma, istekleri yerine getirememe, çalışma işgücü piyasası deneyimi, yaşam tarzı ve tüketim eğilimleri, bu sınıf aidiyeti ve ilişkisinin deneyimlenme biçimleri olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda, yardım alıcıların toplumdaki yerlerine ilişkin açıklamaları,

bir toplumsal sınıf bilinci oluşumu düzeyinde olmasa da, bu sınıf aidiyeti ve ilişkisinin deneyimlenme biçimlerini yansıtmaları bakımından, sınıf aidiyetleri ile uyumludur.

Zengin Kim? - Zenginlik Algısı

Sosyal yardım alıcılar üzerine yapılan bu tür bir çalışmada, yardım alıcıların zenginlik algısı, zenginleri nasıl gördükleri merak edilen, değinilmediğinde eksik kalacak konulardan biri olabilirdi. Ben de bu amaçla, yaptığım görüşmelerde, önce kendilerini toplumun neresinde gördüklerini, ardından da “zenginleri” sordum. Yardım alıcıların verdikleri yanıtlar sonucunda oluşan manzara, toplumda kendilerini gördükleri yer çerçevesinde, sınıf aidiyetleri ile uyumlu yanıtların aksine, yoksulluk ve zenginlik karşıtlığının toplumsal sınıf kökleri ile uyumsuzdur. Bir diğer ifade ile, yardım alıcılar açısından bir sınıf ilişkisi olarak deneyimlenen ve gözlemlenen zenginlik, bir anlatıma, kendi yoksunluklarına, belirli bir yaşam tarzına ve tüketim düzeyine sahip olanların gösterilmesi biçiminde dönüşmektedir. Örneğin, Melis, “Arabası, evi olan, yatı gati olan zengin oluyo, çok şükür zengin sayarız, öyle oluyor bizde. Evim olduhtan sonra, arabam olduhtan sonra. (...) ecih paramız olsun, biz gendi gendimize zenginih”; Ali, “Zenginler sigortalı olanlar”; Huriye, “Devlete ihtiyacı olmayan kişiler kendini geçindirebilen kişiler zengin”; Cansen, “Tatile gidene derim. (...) ünlülere derim, başka kimseye demem. Sanatçılara derim” demektedir. Gülten, özlemleri ile birlikte zenginlik gözlemlerini ve algısını da şöyle anlatmaktadır:

Bizden iyisi çok çoh iyileri var, bizden iyisi zenginler var. Televizyondan görüyom en çoh. Giyimleri guşamları, mesela güzel bir evde oturuyorlar saray gibi, evlerde önlerinde havuz, isterdim kendimi orada görmek isterdim. Öyle en azından bir seyretmek isterdim orada bunu, güzel havuzlu, televizyonda görüyo, bayılıyo mesela öylesi yerlere. (...) (İçim) gidiyo tabii, gitmez olur mu, çiçekli guzel bir bahçem olmasını isterdim. Oturabilecem, bahçemde çay içecem, yanı taşın toprağın ortasında galdih, bura da çoh güzel bir yer yoh. Yaşamımız böyle geçti, çocuklarımız da böyle geçiyo. (Gülten)

Yukarıda, yardım alıcıların zenginlik algısının, zenginlik ve yoksulluğun toplumsal sınıf kökleri ile uyumsuz bir karakter taşıdığı belirtilmişti. Bunun yanında, yine de Orhan’ın “Artık herkesi sınıflarına göre ayırmışlar. Kimisi zengin, kimisi fakir” sözlerinde görüleceği üzere, zenginlik ve yoksulluğun, toplumdaki farklı sınıflara ait gerçekler olarak görülmesine dönük bir eğilimden de söz edilebilir. Örneğin Goncagül’ün “Düzenli işi olan, evine doğru düzgün bahan, (...) maddi durumu iyi olan, yardıma muhtaç olmayan insanlar benim gözemde tepede. (...)

parasını komple kendi eve koyan insan benim gözümde zengin. Fabrika sahibi olan benim gözümde zengin” sözleri, zenginliğin sahip olunamayanlara ve belirli bir yaşam tarzına ve tüketim alışkanlıklarına sahip olma ile toplumsal sınıf kökleri arasındaki bir düşünsel geçişkenliğe işaret etmektedir. Bunun yanında, zenginliği toplumsal sınıf kökleri ve siyasal boyutlarını⁴⁸⁵ da içerecek şekilde ele alanlar da bulunmaktadır. Örneğin, Gülten, “Devletin başında olanlara derim zengin. (...) Mesela adam şirket guruyordur, şirketleri vardır. Bir şeyler çalıştırıyorlardır mesela işçileri vardır, fabrika sahipleri zengindir. Onlardır zengin işte”; Hacer ise, “Zengin mi kendini bilir, ne bileyim kim? Başbakan. Onları görüyoh işte hayatlarını neyelerini görüyoh televizyonlarda. (...) Bilmiyom neyden oldukları, çalışıyorlar herhalde. Parası olana zengin derim, ne bileyim? (Gülüyor)” demektedir. Zengin ve zenginlik algısı ve deneyimini Cansen, “Yiyicidir onlar”; Velit, ise “Zenginler. Geliri senin benim sırtımdandır, bu birincisi. İkincisi vurgunu vurur, seni beni kendine köle eder, biz çalışırız, onlar yerler. (...) Denge dünyanın dengesi bozih olduğunda zengin yer, fahır da ona bahar. Kural o, dünyanın guruluşu o, zengin emri olmadan fahır evinden çıkmıyor” diyerek anlatmaktadır.

Değer Verilip Verilmediği Görüşü

Yardım alıcılara yönelttiğim sorulardan biri de yardımlar dolayısıyla kendilerine değer verilip verilmediği yönündeki görüşleri idi. Bu noktada, kamusal yardımlar, yardım alıcılar tarafından, devletin kişi ve hanenin geçimindeki sosyal kolu olarak görülmekle birlikte, yardımlar dolayısıyla da kendilerine değer verilmediğini düşünmektedirler. Örneğin Birsen, “Hiç de verilmiyor, veriyorlar gidiyorlar, değeri yok ki”; Huriye, “Hayır verilmiyor, neye veriliyor. Aşağılık gözlerle bakıyorlar”; Emel, “Değer vermiyorlar. (...) Değeri pek düşünmedik, bir şeyler veriyo diye oyumuzu veriyoh. Pek düşünmüyoh he verse ne olur, vermese ne olur?” demektedir. Gülseren ve Sema ise, yardımlar dolayısıyla değer verilmek bir yana, daha da değersizleştirilmiş hissettiklerini anlatmaktadır:

“aşağılıyorlar. (...) yüzleri, tepkileri değişik oluyo, sen ohumuşsun, oraya geçmişin, eline galem almışın yazıyon, sen de bir insansın, ben de. Aynı kişiyik, aslında sen bir maaşla çalışıyon, ben de oraya gelince senin benim halımı anlayan lazım. Anlamıyorlar” demektedir. (Gülseren)

⁴⁸⁵ Kimi görüşmelerin 17 Aralık operasyonunun hemen ardından yapılması, verilen yanıtlar bakımından görüşmelere de yansımıştı. Burada, zenginliğin siyasal boyutlarına ilişkin söylenenler, bu tür bir konjonktürün de ürünüdür.

Hayır, çok fazla değil. Eğer ki bana değer verselerdi, bana koli koli yardım getirerek değil de, dedim ya size bir çek ya da işte bir yerden alınacak bir şey olarak. (...) Evet ben bu kişiye yardım veriyorum diyerek, insanların gözüne sokmak yerine, denilir ya hep yap ama belli etme. Benim yardım aldığımı millet niye bilsin ki? **(Sema)**

Yardım alıcılar, sadece yardımlarla ilgili olarak değil, genel geçim ve hayat şartları açısından da kendilerine değer verildiğini düşünmemektedir. Zehra, *“Hiç verilmiyor oğlum. (...) Valla, bana hiçbir şu zamana göre ondan sonra hiç değer verileni görmedim”*; Orhan ise, *“Alt tabahayız ya, o yüzden değerimiz yoh ya, bir seçim günleri oluyor. (...) Biter bir daha da arayan olmaz”* demektedir.

Bunun yanında, yardımlar dolayısıyla, kendilerine ve yoksullara tam olmasa da değer verildiğini düşünenler az da olsa vardır. Örneğin Muhsin, *“Eskiye göre bundan ta 15-20 daha aşağı senelere göre bana göre veriliyo, hiç yohsa biraz o insanlar biraz memnun galabiliyor şimdikiler. (...) Allah razı olsun diyom, yine ekmeklerini veriyo, gıdalarını alıyo diyom bunları da almasa bunlar ne yapar?”*; Zeliha, *“Değer verildiğini düşündüm. En azından sesim duyuldu”*; Ömür, *“Biraz. (...) Biraz, çok değil de biraz”*; Bekir ise, *“Değer vermezse yardım etmez ki, değer veriyor zaten. (...) Evet, değer vermezse niye versin ya. sadece oy için vermiyor, bu da bir kesin, oy için de vermiyor”* diye değerlendirmektedir.

Siyaset-Yönetim Algısı ve Deneyimi

Sosyal yardım rejimini var eden dinamikler içerisinde yardım alıcıların siyaset-yönetim algısı ve deneyimi de bulunmaktadır. Yoksulun siyasetçilere dönük genel şikâyet ve yakınmalarının yardımlar temelinde yeniden üretildiği söylenebilir. Örneğin, Muhsin, *“Oy aldıktan sonra bir tarafa çekilip de, nasıl olsa gereken oyumuzu aldık, gene oturuyoruz derse o ayrı. (...) İnşallah demiyorlardır. (...) çünkü meydanlarda millete böyle hitap ediyorlar”*; Gülcan, *“Onlar kendilerine değer veriyorlar; millete değer vermiyorlar. Kendilerine, hükümet kendilerine”*; Özdemir, *“Güzelim, Türkiye’imizin kuralı böyle. Kural, gemisi olan kaptan; gemisi olmayan da denizin içinde boğulur gider”*; Velit ise, *“Birisi dinci olmuş, birisi dinsiz olmuş, birisi Türkiçi olmuş, biri tarikaçı olmuş fakir fukarayı peşinde gezdirmekten başka bir şey yoh. Atatürk şu anda yaşasaydı, bunların kafasının hepsini uçururdu”* demektedir.

Ne zaman geldi de milletin halini sordu? Biz de ferah dünya yaşamaya geliyoruz, çile geçmeye gelmiyoruz. (...) niye fakir olalım ki, o zenginse, biz de zengin olalım. Bir oturduğumuz geceğonduya göz dikmiş, ha burayı da aldın, biz nerede oturuyoruz, çadır mı guruh? (...) o parlamento mu ne diyor, Mecliste konuşmama, bağırma, birbirine küfür etmek, birbirine kitap atmama değil milletvekilinin görevi. (...) Halı hiç düşünmüyorlar. **(Gülten)**

Ben 47 doğumluyum, kaç tane hükümet geldi geçti, ben içinde hiçbir şey görmedim. Bunları düşündükçe, benim kafam tırıldıyor gidiyor, abuk sapık konuşuyorum. Yapamıyorum, yalakalık yapamıyorum ben. Bir partiye gidip de ben senin yalakan olayım diyemiyorum. Onun propagandasını yapamıyorum, yalan söyleyemiyorum. Adam yalan söylüyor. Ben sana oy veriyorum, sen benim şeyimle köşe oluyorsun. **(Hüseyin)**

Biz onları baştan gendimizden üstün görmüşüz. (...) Kabullendik, kabullenmişiz. (...) Okumuştur daha çok yemesi lazım. Daha bilgili diye düşünüyoruz, ama iki kelimeyi de bir araya getiremeyen insanlarımız da var. Mecliste, çocuklar gibi kavga ediyorlar. **(Ömer)**

Biraz ecik şey oluyor, bizi gandırır gibi, aldatır gibi yalanlar oluyor , ona da sinirleniyorum. Şimdi şuradan destek çıkacağız, bundan destek çıkacağız dediler, evimize geldiler yardım için. İşte bakanların yardımları, yardımcıları geliyor. Geziyorlar ya, herkesin kendi adayları falan. Öyle yardım edeceğiz diyorlar, geldiler görüştüreceğiz edeceğiz dediler, yalandı hepsi. **(Özlem)**

Kendileri uçak alırken, helikopter alırken, işte onu da geçtik, hadi kendi maaşlarıyla alıyorlar diyelim milletvekilleri. Ama yedi buçuk milyar, dört buçuk milyar alırken daha da adamın birisi kalkıp da, ben geçinemiyorum aldığım la derken, gelsin ben aldığımı ona vereyim, otursun burada o geçinsin, hatta gelsin, benim yanımda misafir olsun, ben ona bakayım, kendi aldığım la benim pişirdiğimi yesin, ben ondan para da istemiyorum. Geçinebiliyor mu, geçinilemiyor mu görsün. (...) dediler ya birisi çıkıp da oradan şu an hatırlamıyorum, birisi çıkıp da oradan ben aldığım parayla geçinemiyorum dedi, milletvekillerinden birisi, haberlerde seyretmişim. (...) Gelsin gerçekten beş kuruş para istemiyorum, dilenci olarak gelsin, ona da razıyım. **(Sema)**

Ayrıca, alan araştırmasının sürdürüldüğü dönemde Türkiye siyasetinde yaşanan yolsuzluk operasyonu çerçevesindeki kimi gelişmeler de yaptığım görüşmelere yansımış; zengin yoksul ayrımının, siyasetçilere dönük algı temelinde yeniden kurulduğu gözlemlenmiştir. Görüşmelerde bu algı, yaşanan gelişmelerin de etkisi ile belirli bir tepki biçiminde açığa çıkmıştır. Örneğin Huriye, tepkisini, *“Devleti soyuyor”*; Gülten, *“Kutulardan yediler. Biz onun içinden bir ayakkabı alamıyoz, o gidiyor ayakkabı gutusunun içinde para yutuyo. (...) Ben daha bu zamana kadar bir gutuyla ayakkabı alıp da giymemişimdir. Gutunun içinde ayakkabı giymemişimdir”*; Birsen, *“Güzel, her yerden para geliyo. (...) Kızıyorum tabii bizim oylarımızla geliyo, milletin oyuyla geliyor”* diyerek dile getirmiştir. Orhan ise tepkisini şöyle ifade etmektedir:

Ekonomi derken, daha doğrusu şöyle söyleyim sana, ekonomiyi görüyorsun ya, bahanları görüyorsun, bahanların çocuklarını görüyorsun en azından. Bize devlet verip de üç yüz, beş yüz lira maaşla bir insanın geçimi kolay kolay rahat rahat sağlamaz. Adamlar dünyanın parasını galdırıyorlar. (...) Milyarları götürüyorlar. (...) Herkes büyük ayakkabı kutusunu almayı düşünür. **(Orhan)**

Bu anlatılar ile de bağlantılı olarak, yardım alıcıların siyasetçi algısının ve buna dönük tepkinin, sosyal yardım rejiminin içerisinde gerçekleştiği siyasal-

toplumsal ve ideolojik yapılar çerçevesinde, Recep Tayyip Erdoğan⁴⁸⁶ etrafında yoğunlaştığı da gözlemlenmektedir. Örneğin Mehmet, “*Başbakan bağılıyor, kimse çıkmayacak. Herkes kadrolu olacak, sözleşmeli olacak. Nerede bu sözler?*”; Birsen, “*İşsizlik, doğru dürüst iş sağlayamıyor Tayyip. Komşunun gızı da var, Tayyip yüzünden bazen gavgaya ediyoh da. (...) Evlerimizi elimizden aldı diye gavgaya ediyoh. O da onları destekliyor*”; Nurşen ise, “*Başbakan’dan sonrası ne olur diye düşünülüyor. Başımızdaki insan iyi bir insan*” demektedir. Gülten ve Velit’in söyledikleri ise şu şekildedir:

İşsizlik çoh, kimsenin işi yoh, doğru dürüst işler yoh ki. (...) İşsizliğin nedeni işte iş alanları herhalde yohtur. (...) Mesela başındakiler onu düşünmüyo, o işleri düşünmüyolar, başka bir şeylerle meşgul oluyorlar. Mesela, diyeceğim şimdi devlet ailenin her şeyine el attı. Gaç çocuk yapacağına. (...) Yanlış tabi, ben üç çocuk yapmam ya da bir çocuk ya da beş çocuk yapmash isterim, o niye garışıyo ki **(Gülten)**

Zenginler. Geliri senin benim sırtımdandır, bu birincisi. İkincisi vurgunu vurur, seni beni kendine köle eder, biz çalışırız, onlar yerler. İki iki dört, göz göre, kılavuz istemez bu hayat bu. Şu adam benim gördüğüm bu. Ben bahıyorum adam diyor, ben siyasete girdim, ha babam yırtık ayakkabıyla girdim. Bugün altı tane gemiciğin var, bu nereden geldi. Ben de gahtım gahali çalıştım, direndim, çabaladım, benim bir tane evim bile yoh. Olanı da verdim, daha gurtulamıyorum. Demek ki biz çalışmışız onlar yemişler. Niye onun gemiciği var, benim de bir gecegondum yoh. **(Velit)**

bizim başbakan. (...) İstemiyö, istese zaten Avrupa'ya gitmez. (...) Neden istemiyor, adam kendinden başka kimseyi düşünmüyor ki, sade kendini düşünüyö, milleti düşünmüyö ki. Millet ölmüş galmış ne olmuş, umrunda değil ki. (...) Saten burada millet birbirini yiyo, Avrupalarda geziyo, havuzlarda, otellerde geziyo. **(Gülcan)**

Devlet Algısı - Devletin Yardım Yapma Zorunluluğu - Devlet Neden Yardım Yapıyor?

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu içerisinde, devlet algısı, devletin yardım yapma zorunluluğu ve devletin neden yardım yaptığına ilişkin yardım alıcıların görüşleri önem taşımaktadır. Bu başlıklar etrafındaki görüşler, yardımların artması ve yaygınlaşması, yardım ve hak arasındaki ilişkinin yardım alıcılar tarafından oluşum özellikleri ve yardım ve siyaset ilişkisi bakımından önemlidir.

Yardım alıcıların devlet algısı, devletin yardımlar konusundaki paternalist ve klientalist eğilimlerini yansıtmaktadır. Yardım alıcılar, yardımlar dolayısıyla, devletin

⁴⁸⁶ Erdoğan, görüşmelerin yapıldığı dönemde Başbakan konumunda iken, tez yazım sürecinde yapılan seçimlerle 12. Cumhurbaşkanı konumuna yükselmiştir. Ancak mevcut konjontür içerisinde cumhurbaşkanlığı makamının toplumda bir siyasal devamlılık olarak algılanma eğilimi nedeniyle, Erdoğan’ın sosyal yardım alıcılar açısından yerinin, çalışmanın AKP ve sosyal yardımlara ilişkin bölümde değerlendirildiği haliyle genişleyerek devam ettiği söylenebilir. Bir diğer ifade ile, aynı görüşmeler cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yeni başbakanın belirlenmesinden sonra yapılacak olsa yardım alıcılar, sosyal yardım rejimi içerisinde tekleşen bir figür olarak Başbakan Ahmet Davutoğlu’nu değil, yine Erdoğan’ı anacaklardır.

kendi yaşamlarındaki tek yerinin sosyal yardım olması nedeniyle, devletin kendilerini sahiplendiğini düşünmekle birlikte, bu sahiplenme haklar temelinde bir sosyal yurttaşlık ilişkisinin içerisine yerleşmemekte, tersine, paternal bir doğaya sahip gözükmetedir. Bu olgu, yardım alıcıların açıklamalarında açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Goncagül, “*Kurban olduğum Allah gene Allah razı olsun devletten, ben demiyomaz veya çoh veriyor. İlla ki bir yaramıza merhem oluyo. (...)Bu yardımlardan dolayı devletim diyom, devlet bizi görmüş ki bize gönderiyo diyom, Allah razı olsun diyom*”; Handan, “*Allah razı olsun, konu komşuya ağız eğmekten, devlete varmak daha iyidir*”; Mehmet ise, “*Sosyal yardımlar Büyükşehirden kötülemiyorum, Allah razı olsun. İyi kötü yine veriyor. Kömürümü veriyor, bir kömür kaç para, alamam şu anda*” demektedir. Gülten ise, anılan paternal doğayı özlü bir biçimde şöyle anlatmaktadır:

Şöyle bir şey bir aile düşünelim, anne baba, çocukları. Anne baba çocuklarını mesela her türlü fedakârlığı, her türlü şeyi yapmak zorunda değil mi. Biz de halk olduğumuz için devlet baba diyo mesela. Onlar bizim babamız, ailemiz, aileyse, baba anne ise, biz de çocukları oluyoz. Çocuk nasıl babadan anneden hah alıyosa, mesela mirasına falan ne bileyim neyine gonuyosa, o anne baba o çocuğu her türlü şartlarda gendi yemez yediriyosa, devlet baba anne görevinde olacah, halk da çocuk görevinde olacah, durumunda olacah. (...) Aile de çocuk doğduysa, onu aile büyütüyo, ohuluna gidecek, iyi bir insan olacah. Ohulunu bitirecek, devlete faydalı bir birey yetişmesini isteriz, aile olarak isteriz. Acaba cocuk ne kadar yapar, yapmaz, o da şartlara bağlı bir şey. Ama olsa iyi olur, baba anne olarak görse, halkı da çocukları olarak görse iyi olur. (Gülten)

Bu örneklerin yanında, yardım alıcılar arasında, geçim ve hayat şartları nedeniyle devlete bir tepki birikmeye başladığı da gözlemlenmektedir. Devlet sosyal yardımlar aracılığıyla kişi ve hane açısından bir yer edinirken, tersinden düşünecek olursak, devletin yoksulun yaşamındaki yerinin sadece sosyal yardımlar üzerinden olması da ayrı bir tepki konusu olmaktadır. Bu tepkiye örnek oluşturabilecek bir biçimde Hüseyin, “*66 yaşıma girdim, devletin verdiği şeylen bu duruma gelmedim ki, bana devlet bir ay veriyse, on ay vermedi, on ay veriyse iki sene vermedi. İki sene veriyse, sürekli vermedi bana. Bana 65’lik maaşı veriyor. Dediğim gibi 300 lira para, üç ay bekliyorum*”; Gülcan, “*Ben düşmüşüm, elimden tutup kaldırmadıktan sonra, bana bir yudum ekmek vermedikten sonra, ben ona niye devlet diyeyim. (...) Şimdi ben devletten de ne görüyom ki, bir yardımdan başka bir şey görmüyom ki. (. . .) Bir mutfak şeyime yetiyor, başka şeyime yetmiyor ki gene açım. (...) şikâyetçiyim. Bir yerden bir destek görmüyoz ki*” demektedir. Yardım alıcıların, yapılan yardımlardan kaynaklı olarak, bir kandırılmışlık hissi ve düşüncesi içerisinde oldukları da

gözlemlenmektedir. Elif, “*Patetes soğan verdi evimizi elimizden aldı*” derken, Huriye de devletin yardımlar aracılığıyla, aslında başka bir hedefinin olduğunu anlatmaktadır:

Adam bunları vererek, insanların gözünü boyuyor, üç beş gıda, yardım, bu ufak tefek şeyleri vererek, yeter ki sen otur yat yerinde, ben senin nasıl olsa karnını doyuruyorum. Zaten insanların düşüncesi de bu devletin düşüncesi de bu. İnsanlara bunları göndererek, bunları vererek, onları yerlerinde yatmalarına, bu yoksulluğa mahkûm olmalarına sebep oluyorlar. (Huriye)

Yardım alıcıların kimisinde de yardımlardan bağımsız bir biçimde; ancak devletin sadece yardımlar aracılığıyla yaşamında olmasına duyulan tepkinin bir uzantısı olarak, devlete dönük bir tepki olduğu da gözlemlenmektedir. Hacer, “*Fazla da yanında değil (Gülüyor). Zenginlerin yanındadır. (...) Haberlerden biliyoh işte bir şeyler. (...) Bence devlet olsun yanımda derim. Olmuyor, haberi yok*” derken, Ebru şunları söylemektedir:

Devlet garibanı sömürüyor. Bugün ben hiçbir zaman, 53 yaşında bir bayanım, kesinlikle işin sivilini de aramam. Çok özür dileyerek de giderim, tuvalet de temizlerim. Ama alnımın terini alırım. Devlet bana bir şey yapmıyor, devlet beni sömürüyor, anlatabildim mi? benim yaşamam, ayakta durabilmem bile itile kalkıla. ben Yenimahalle’ye de vurdum, Çankaya’ya da, istiyordum ki, benim eşim sabah gitsin, akşam evine gelsin. Bir park bekçiliği, ama bulamadım. Devlet bana bir şey sağlamıyor, kesinlikle. (...)devlet bana bir el uzatmadı, hiçbir konularda, hiç. (Ebru)

Türkiye’de devletin yardım yapma zorunluluğu olduğu ve olmadığı görüşü şeklinde iki temel eğilimden söz edilebilir. Devletin yardım yapma zorunluluğu içerisinde olmadığı yönündeki görüş çerçevesinde, Zehra, “*İstediği zaman verir, istediği zaman vermez, mecbur değil. Devlet büyük*”; Gökçe “*Yardım yapmak zorunda değil*”; Goncagül, “*Bence zorunda değil devlet, sonuçta herkesin eli ayağı tutuyor, herkes bir işe girip çalışsa, zaten bu devlet bu yardımı yapmaz*”; Bekir, “*Zorunda değil, yapmak zorunda değil. Milleti tembelliğe alıştırıyorlar. sosyal devlet olsun, her devlet böyle değil ki. Daha önce yapıyorlar mı, yoh*” demektedir. Sema ise, şunları söylemektedir:

Kimseyi zorunlu tutamazsınız, tamam ben hakkım olarak görüyorum o parayı, ama zorunlu tutamazsınız. Sonuçta devletin hazinesi ve devletin başında olan insanlar buna karar veriyor. Yapsalar, benim için de iyi olur, komşum için de iyi olur, başkası için de iyi olur. Çocuğuna bir ekmek alamayan insanlar var bu mahallede onlar için de çok iyi olur. Ama yapıp yapmamak onlara kalmış.

Bu görüşün karşında, devletin yardım yapmak zorunda olduğunu savunanlarınise, hak temelli bir sosyal yurttaşlık hakkı olarak yardımlardan söz etmediği, paternalist bir sosyal devlet algısı içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin, Orhan’ın, “*Tabi zorundadır. (...) Sosyal devlet. (...) Ama değiliz ya*”; Gülten’in “*Devlet yapmah zorunda mı? Bilmiyom işte öyle bir gural çıhartmışlar*

yapıyor, kendi çıkarttığı bir gural. Halkına garşı sorumluluğu var tabi” sözleri bu algıyı yansıtmaktadır. Çalışmanın farklı yerlerinde işaret edildiği gibi, yardımların bir hak olarak görülmesi, sadece paternalist sosyal devlet algısına değil, aynı zamanda muhtaç duruma düşmüş vatandaşa devletin elini uzatması gerektiği görüşüne de dayanmaktadır. Örneğin, bir bakanlık uzmanı bu konuda, yardım alıcılara atfen, “*Sen devletin bir kurumusun, ben de muhtaç bir vatandaşım, bana yardımı yapmakla mükellefsin diyor*” derken, Birsen ise, muhtaç vatandaş-devlet ilişkisini yardımlar temelinde, “*Yoh, verecekler diyom zaten. Belediye mecbur verecek, gaymahamlık mecbur verecek, hakkı olanlar alacah. Devlet vermek zorunda. İnsanların buna ihtiyacı var. Geçinen var, geçinemeyen var, vermek zorunda. (...) Keserse, herkes umudunu da kesecek. Öyle millet hakkını aramıyo*” diyerek özetlemektedir. Ayrıca, devletin yardım yapma yükümlülüğünün, muhtaçlık ilişkisi dışında, başka nedenlere dayalı olarak da var olduğunu ileri süren görüşler bulunmaktadır. Örneğin, Velit, “*Yükümlüdür tabii ki, ben askerlik yapmış mıyım, o zaman sen de bana bahmah zorundasın*”; Cansen ise, “*Zorundalar. Oyumuzla bahan yapıyoh, başbahan yapıyoh*” demektedir. Görüleceği üzere, yardımların hak temelli ve sosyal yurttaşlık kalıbının içine oturmuş bir biçimde devletin uygulamakla yükümlü bir sosyal politikası olduğu yönünde bir görüşün yardım alıcılar arasında yaygın bir biçimde olmadığı, varsa da son derece cılız bir biçimde var olduğu söylenebilir. Bunun yerine muhtaçlık ilişkisi ve klientalist bir algının öne çıkma eğilimi içerisinde olduğu gözlemlenmektedir.

Görüşmeler sırasında devletin neden yardım yaptığına ilişkin sorularıma verilen yanıtların bir bölümü de, devletin yardım yapma nedenlerinin muhtaç-devlet ilişkisi, paternalizm ve klientalizmi ortaya koyan bir mantık çerçevesinde algılandığını gösteriyordu. Örneğin, Ahu, “*Oy için, göze girebilmek için, partisini daha iyi temsil edebilmek için yardım yapıyor diyebilirim. Nasıl diyeyim, buradaki yoksul kesimin yardıma ihtiyacı olduğunu bildiği için yardım yapıyor*”; Huriye, “*İnsanların gözünü boyamak için. Tabii cahillerin gözünü boyuyor*”; Gül ise, “*Oy toplamak için*” diyordu. Kimi yardım alıcıların ise, Birsen’in “*Valla niye yapıyo, bilmiyom. O gonularla da hiç ilgilenmiyom açhçası, gafamı da yormuyom. (...) Yormah istemiyorum devlete gafamı*” sözlerinde görülebileceği gibi, yardımların neden yapıldığı üzerinde düşünmeden yardımı aldıkları gözlemlenmiştir.

Vakıf Algısı

Türkiye’de yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden davranışları içerisinde vakıf veyardım algısı da önemli bir yer tutmaktadır. Alan araştırması sırasındaki gözlemlerim ve görüşmelerime dayanarak, vakıfların yoksulun yaşamı içerisinde giderek daha önemli bir merciye dönüştüğünü söyleyebilirim. Bu noktada çeşitli eğilimlerden söz edilebilir. İlk olarak, vakıflar, yoksulun yaşamına, devletin sosyal bir kolu olarak dahil olmakta; yoksullar, devletin sosyal niteliğini ve sosyal politikayı, giderek daha yaygın bir biçimde vakıflar aracılığıyla deneyimlemektedir. Bu olgu, vakıfların, giderek daha güçlü ve yaygın bir sosyal politika kurumu olarak, yoksulun yaşamına girdiğini göstermektedir.

İkinci olarak, vakıflar, ilk eğilim içerisinde anılan yapısal gelişmeye paralel olarak, yardım alıcılar açısından, bir sorun çözücü merci olarak görülmektedir. Yoksullar, yaşadıkları anlık/acil ya da kalıcı sorunların çözümünde, paternalist sosyal devletin bir uzantısı olarak vakıfları görmektedir. Yardım yapılması talebinin ötesinde, vakıfların görev alanlarının dışında ya da yardımlar açısından kriter dışı kimi isteklerle vakfa başvurma eğilimlerinden de söz etmek mümkündür. Bu eğilimin içerisine, ne olursa olsun, vakfın sorununu çözme beklentisi dahil edilebilir. İkinci eğilimin, sosyal yardım rejimi içerisinde, vakıfların günlük yaşantısına, bir diğer ifade ile, vakıf personelinin gündelik yaşam deneyimine ilişkin, alan araştırmam sırasında kişisel olarak da gözlemlediğim uzanımlarını, bir vakıf uzmanı şöyle anlatılmaktadır:

Kaymakamlık katını şikâyet mercii olarak görüyor, sorunu çözme kaymakamlık katı. Burasını gerçekten herkese yardım, yardım dağıtması gereken bir kurum olarak görüyorlar. Her vatandaşın hakkı var diye düşünüyorlar. Buraya çok çok durumu iyi olan insanlar bizden durum iyi olan insanlar da geliyor ve onlar da hak talep ediyorlar. Biz diyoruz ki bak, senin şuyun buyun var. Yardım alamazsın gelirin şu kadar. Kaymakamlık katına çıkıyor. Kaymakam Beyle görüşüyor veya sekreteriyle görüşüyor, tekrar aşağıya iniyor. Ordan aşağıya indiriliyor tekrar görüşülsün diye. **(Vakıf uzmanı)**

Üçüncü bir eğilim olarak, yoksulun vakıf personeline ilişkin yaklaşım ve algısından söz edilebilir. Bu eğilim içerisinde, başvuru aşamasında başvuruları kabul eden ya da hane incelemesi yapan vakıf uzmanları ve müdür ve müdür yardımcısını da içeren daha üst kadrodaki vakıf personeli, paternalist devletin sosyal kolunun, yoksulun sorunlarını muhakkak çözmesi gereken ve hatta çözebilecek güçte olarak algılanan cisimleşmiş uzanımları olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer yönüyle de yardım alıcılar, vakıf personeline “kahraman” gözüyle bakabilmekte; bunun yansıması olarak da “*Allah sizden razı olsun, siz olmasanız ne yaparız*” türü ifadeler kullanılabilmektedir.

Dinsel Pratiklerle Birleşme

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, çeşitli düzlemleri içerecek bir biçimde dinsel pratiklerle birleşme eğilimindedir. Öncelikle, çalışmanın AKP ve sosyal yardımları ele aldığımız bölümünde, sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların muhafazakâr karakteri tartışılmıştır. Yinelemek gerekirse, Türkiye’de sosyal yardım rejimi, özel sosyal yardımları da içerecek şekilde, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarıya doğru, muhafazakâr bir çizgi etrafında oluşum göstermektedir. Kamusal sosyal yardımları düzenleyen siyasi otoritenin yanında özel sosyal yardım alanı da bu ideolojik yapı ekseninde sosyal yardımlara yön vermektedir. Bu noktada, çalışmamızın önceki bölümlerinde, sosyal yardımların dağıtım ve sunuluş özelliklerine dönük yaptığımız bir ayrımı yeniden anımsayabiliriz. Bu ayrıma göre, sosyal yardımlar, düzenleniş biçimi itibarıyla kamusal otoritesinin muhafazakâr karakteri doğrultusunda inşa edilmemiştir; bir diğer ifade ile, dağıtılmamaktadır. Ancak sosyal yardımların topluma sunuluş biçimi, belirli bir muhafazakâr eğilimi barındırmaktadır. Bu muhafazakâr eğilim, bir diğer düzlemi, yani Türkiye’de yardım alıcıların sosyal yardım rejimini var eden davranışlarının, dinsel pratiklerle birleşme eğilimini harekete geçirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarı olmak üzere, dinsel pratiklerle birleşme eğilimleri doğrultusunda oluştuğunu söyleyebiliriz.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yukarıdan aşağıya doğru, dinsel pratikler etrafında oluşumuna bir örnek olarak, görüştüğüm bir mahalle muhtarının, tanıdığı kişilerin, bir önceki seçim döneminde belediyeden aranarak, “*Aldığınız yardımın helâl olması ve devam etmesi için oyunuzu verin*” denilmesini örnek vermektedir. Bunu bir veri olarak kabul ettiğimizde, yardımların sadece oy verme bakımından siyasal pratiklerle değil, aynı zamanda dinsel pratiklerle de birleştiği de söylenebilir.

Yardım alıcılar için de sosyal yardımlar etrafında çeşitli dinsel pratiklerin yaşama geçtiği söylenebilir. Emel ve Gökçe’nin “dua ediyorum” şeklindeki ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Örneğin bir vakıf uzmanı, yardımı alan kişilerin, kendisine “dinî terimlerle” şükrettiğini söylemekte ve sosyal yardım rejiminin yardım alıcıların dinsel pratikleri etrafında oluşum gösterdiğini özlü bir biçimde şöyle anlatmaktadır:

iktidardakilere tek tek şükretmeler, dua etmeler, eğer kendilerini açıklamamıza rağmen bunu sadece iktidar etmiyor Türkiye Cumhuriyeti Devleti yapmak zorunda bunu, devlet yapıyor bunu. Kişi bazında düşünmeyin dediğimiz halde idarecilerimizi, ülkemizin idarecilerinin isimlerini söyleyerekten işte Allah uzun ömürler versin onlara, bir şekilde methiyeler

düzüyorlar, içinde dini kavramlar geçen. Alanda somut olarak şöyle bir şey var. İnanç herksin kendi özelinde bir şeydir; ama bir yere gittiğinizde normal hayatında Kur'an-ı Kerim'i eline almamış bir vatandaş, siz eve gittiğinizde size Kur'an-ı Kerim'i görebileceğiniz bir yere koyuyorsa ya da Kur'an-ı Kerim'i açıyorsa ben bu yardımın inanç özelinde gittiğinin en büyük kanıtıdır bu derim ya da hiç (**Vakıf uzmanı**)

Bir diğer vakıf uzmanı da benzer bir biçimde, hane incelemeleri sırasında dinsel vurguların çok fazla olduğunu ifade etmekte ve *“Ben namaz kılıyordum, az önce ya da işte Bismillah falan. İşte ‘Allah sizden razı olsun’. Bunları bayağıca kullanma oluyor gerçekten. (...) birebir de zaten söylüyorlar, ‘Allah hükümetimizden razı olsun’ falan tarzı. Bunları birebir söylüyorlar. Ben eminim, oy konusunda da etkisi olduğuna”* demektedir.

Yoksulluğu Kim Çözer?

Alan araştırmam sırasında dikkatimi çeken noktalardan biri, görüştüğüm kişilerin, geçim ve hayat şartları, yardımlar, yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağı etrafındaki sorunlara kimin ya da kimlerin çözüm bulacağı üzerine hiç düşünmemiş olmaları.⁴⁸⁷ Yaptığım görüşmelerde, yardım alıcılar, anılan sorunlar hakkında konuşmakla birlikte, bu sorunların nasıl çözüleceği üzerine düşünmediklerini ve konuşmadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin Cansen, *“Zenginler mi çözer, bilmiyorum ki, kim çözer, bilmiyorum ki kim çözer? (...) Düşünmedim, hiç öyle şeyim yok”*, Gülsüm, *“Kim çözerbilmiyorum, yıllardır böyle gidiyor”*; Gülseren, *“Orasını bilmem ben şimci. Onu hiç düşünmedim”*; Ali, *“Vallahi bilmiyorum ki, Allah bırahti, hangisi hayirlisiyle o başimize gelsi, başka bir şey diyemem. Belki daha iyisi de gelir inşallah”*; Mehmet, *“Hiçbir çözümüm yok”*; Özlem ise *“Ben bir şey anlamıyorum”* demektedir. Görüleceği üzere, yoksulluk sorunun nasıl çözüleceği üzerine bir fikri olmamayı beraberinde getirecek biçimde düşünmemiş olma, aynı zamanda sorunun çözüleceğine ilişkin bir belirsizlik ve umutsuzluğu da barındırmaktadır.

Bu sorunlara kimin çözüm bulacağı yönündeki görüşler, sosyal yardım rejiminin devamlılığı ve yeniden üretimi bakımından önemlidir. Yaptığım görüşmelerde, yoksulluk ve yaşanan geçim sorunları ve yardım almaya ilişkin konuların kendi aralarındaki sohbetlerde konu edinilmesine karşın, bu sorunların nasıl çözüleceği gibi konuların hiç konuşulmadığı belirtilmiştir. Görüşmeler sırasında

⁴⁸⁷ Örneğin özellikle hane incelemeleri sırasında yaptığım kimi görüşmelerde, sorularımın karşılığında uzun sessizlikler oldu. Ayrıca, *“Bilmiyorum”* şeklinde yanıtlarla da bolca karşılaştım. Soruyu açıp, yeni sorularla biraz düşünmelerini istedim; ama yine de kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren sorduğum konular üzerine şu ana kadar hiç düşünmemiş oldukları izlenimi edindim.

yaşanılan sorunlar anlatılmakla birlikte, çözüm söz konusu olduğu zaman, ya iş ve çalışma gibi ilk elde akla gelen düşünceler söylenmekte ya da hükümetin çözeceği ifade edilmektedir. Bunun nasıl olacağı konusunda ise, belirli bir sessizlikle karşılaşmaktadır.

Yardım alıcıların, yoksulluk sorunu ve geçim ve hayat şartlarına ilişkin sorunları kimin çözeceğine ilişkin sorularına verilen yanıtlar, bu sorunların çözülemeyeceği ya da çözerse devletin çözeceği şeklinde büyük ölçüde iki başlık altında toplanmaktadır. Bunun yanında, yoksulluk sorununu halkın kendisinin aşağı yönünde görüşler de bildirilmiştir.

İlk görüş, yoksulluğun çözülemeyeceğine dönük derin bir umutsuzluğu ve dolayısıyla yoksulluğu kanıksamayı barındırmaktadır. Örneğin, Lale, *“Kimsenin aşacağını zannetmiyorum, çözemez”*; Hacer, *“Kimse çözemez. Kimse yanımda yok ki, kim çözecek?”*; Ebruse, *“Kimse çözemez. (...) Yaşam kavgası çok zor, hayat şartları zor. Günden güne en ufak bir şey zamlar zamlar, artık buraya geldi, nasıl çözülecek söyler misin bana? Çözemeyiz, mümkün değil, benim kanım, benim fikrim çözülmez”* demektedir. Sema ve Ahu’nun görüşleri ise şöyledir:

Kim gelirse gelsin, bunu kolay kolay çözemez. (...) Çözemez, bir zamanlar bu yurtdışından bir şey getirdiler. Adı neydi Kemal Derviş, çözebildi mi, çözemedi. O zaman kriz vardı, kriz için getirdiler onu, çözebildi mi, çözemedi, hâlâ Türkiye’de kriz var, iç kriz hem de fark etmiyorlar. **(Sema)**

Valla onu da kimse çözemez herhalde, böyle çok akıllı bir insan olacak, böyle nasıl diyeyim, halinden vaktinden böyle insanlarımızın şeylerinden anlayacak insanlar olabilir. Şimdilik öyle bir şey görmüyorum. Onu gelmiş geçirmiş insanlar belki çözebilir. Başından geçmiş insanlar çözebilir. Benim zaten kendime bir faydam yok ki, çevreme ne olur bir ekmeğimi paylaşırım, bir şeyimi paylaşırım, ama ancak öyle olur, başka türlü olmaz. **(Ahu)**

Bu çark böyle döndükçe düzelme şansı yoh. Ben hiç inanmıyorum, gelen herkes cebini düşünüyö, hiç kimse bu çarkı düzeltcem diye ben hiç inanmıyorum ve inanmak istiyorum, ama hiç inancım gelmiyor. (...) Halk sokağa dökülürse, isyana galharsa, belki düzelir. Oni de öyle bir şey görünmüyor abi. Valla gözüm ben sana bir şey diyeyim mi, fakir gafasını galdirdi miydi, ya bir şeker verir eline ya da bir zopa gafasına vurur, atini alır aynı devam eder. **(Velit)**

Dengeli gözle bakan birisi herhalde, herkese aynı gözle bakacak. Fakire de aynı gözle bakacak, zengine de aynı gözle bakacak. (...) Yapıyoruz, itiraz ediyoruz, televizyonlarda o kadar yürüyüşler yapıyoruz, itiraz ediyoruz, bu böyle değildir diyoruz, senin bu yaptığın yanlıştır diyoruz. Neyi değiştiriyoruz? **(Huriye)**

Yoksulluk sorununu kimsenin çözemeyeceğine ilişkin görüşün yanında, bir diğer görüş de devletin ve özellikle de başbakanın çözeceği şeklinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin Gülcan, *“Başbakanımız bize var ya şey olacak, bize bir yardım edecek, elini uzatacak, istese uzatır”* demektedir. Yardım alıcıların bir bölümü, yoksulluk sorununu, paternalist sosyal devlet algısı ve deneyimi içerisinde,

devletin aşacağı görüşü ve yer yer beklentisi içerisinde. Buna örnek olacak bir biçimde, Emel, *“Büyükler aşar, devlet aşar. (...) Biz de aşarız. Çalışırsah, çabalarsah aşarız”*; Muhsin, *“Bu devletin işi abi, devletimizin işi bunu başka kim çözecek ya. Devlet çözer, başka kimse çözemez ki bunu. (...) tam olarak çözüyo diyemem”*; Mehmet, *“Başımızdakiler çözecek. Ben nasıl çözeyim ağabey”*; Melis, *“Biz aşamah da hokümet aşar. Yoksul zaten yoksul oluyor, nasıl geçirsin?”* demektedir. Bunun yanında, paternalist sosyal devlet algısının, kişi ve siyasal bir figür etrafında oluşumunun bir uzantısı olarak, yoksulluk sorununun Başbakan tarafından çözülebileceği belirtilmektedir. Örneğin, Gökçe, Birsen, *“Tayyip düzeltir, düzeltmek istese”*; Özlem, *“Bilmiyorum Başbakan çözer, başka kim çözer”* demektedir. Huriye ve Gülten ise, özlemini duydukları siyasetçi tipini de içerecek bir biçimde yoksulluk sorununu kimi çözeceğini şöyle anlatmaktadır:

Yohsulluğu düşünceli olan insanlar, halhı düşünen insan çıharsa. (...) Şu tabağı aldım yedim. Aldım, sana bir şey galmadı, sen orada aç galdın yemedin. Hepsini gendisi alırsa, o götürdüğü paraları mesela fakir halha dağıtsaydı, en azından bir evlerini verseydi, niye bir kişi yiyo ki ne, paylaştırsın. **(Gülten)**

Yardım alıcıların bir bölümü ise, yoksulluk sorununun üstesinden kendilerini de içerecek şekilde halkın geleceğini söylemektedir:

Halk çözer de, halkı çabuk kandırıyorlar. Aslında halk çözmesi lazım bunu. Seçimler geliyo, ona göre seçilsin insanlar. (...) Görmüyor musunuz, dediğim gibi biraz önce ayakkabı kutularından dünyanın paraları çıkıyor. Neden ben oğlumu Avrupa’da ohutmayım? (...) Çözseydi çözerdi bu zamana kadar, biz daha kötüye gidiyoz, iyiye gitmiyoruz. **(Orhan)**

Bu sorunları halkımız çözer. El ele verirse çözülür, dağları aşar. Aşacağı dağ çok yüksek. (...) O dağda kimler yok ki. Akrebi var, çıyanı var, neleri var, neleri var. Ben bunu şifreli konuşuyorum. O dağda işte... Parası olan kişiler var, parası olmayan adam ovada kalmış çölde. Ne su var, ne ekmek var, ne aş var. **(Özdemir)**

Bizler aşarız. Anneler aşar, bizim elimizde olan bir şey. Bir tane çocuk yap, gelirini sağla. Sen de git çalış, geçim sıhıntısı önlenir. (...) Çoh artırıyor hemi de. En fazla bir tane, Tayyip’i hiç dinlemeyecekler üç tane yalan, bir tane, bir tane tam garer, Allah canlarını sağ etsin bundan sonra da bilmiyom bir çocuk tam garer. (...) Anneler bir tane bebek yaparlar, o bebeği de yoğut bir kreşe verirler, ohudurlar, garı goca çalışır, fahır da olmazlar. **(Zehra)**

Geçim şartlarını kim düzeltir? . . . Güzel bir soru. Başımızdaki düzeltmek zorunda. Hangisi gelecekse. Haa, haa, kendim, kendimiz sayılır. Bir işe girsek daha iyiydi. Giremedik, bir çocuğumuzun yüzünden giremedik. O olsa benim için hiçbir sıkıntı olmaz. Kendi elimizle kendimiz yapıyoruz. **(Hande)**

Hak Arama Potansiyeli

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yardım hakkı bilincinin ilk örneklerini yaratacak şekilde oluşum gösterdiği daha önce ifade edilmişti. Bunda, yardım alıcıların, sosyal bir hak olarak sunulmayan ve dağıtılmayan kamusal yardımları,

çeşitli nedenlerin ürünü olarak hak olarak algılamaları etkili olmaktadır. Ancak bu hak algısı, sosyal yurttaşlık temelinde bir haklar rejimini içeren bir sosyal devlet değil, devlet-hükümet-parti-başbakan-cumhurbaşkanı özdeşliğini içeren paternalist bir devlet kavrayışına dayanmaktadır. Bu kavrayış, belirli temsiliyet ilişkileri içerisinde talep edilebilip pazarlık konusu yapılabilen bir yardım hak bilincine değil, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini de yaratan mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalına, paternalist sosyal devletin, yoksula bakma yükümlülüğü ve verilen oyun karşılığı olarak yardım yapılması gerekliliği algısına dayanmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardım rejimi içerisinde, hak arama potansiyelini değerlendirirken, anılan yapısal özelliklere ek olarak belirtilmesi gereken noktalardan biri de çalışma boyunca altı çizilen korku unsurudur. Bu korku unsurunun pek çok görünümü vardır. Hak arama potansiyeli ile ilgili olarak söylemek gerekirse, örneğin, yardımların nitelik ve kalitesi çokça yakınılan bir konu olmasına karşın, yardımların kesilme korkusu nedeniyle, herhangi bir şikâyetle konu olmamıştır. Korku unsurunun, hak arama potansiyelini sınırlandırdığı bir diğer örnek, yardımların hükümetin değişmesi olasılığı ile kesileceği yönündeki bir algıya dayanmaktadır. Örneğin Bekir, *“Belki de Ak Parti kaybederse belediyeyi kesilebilir (...) adam gene yardım kesilmesin diye yine Ak Partiye verecek”* diyerek bu korkuyu işaret etmektedir. Bu algıya dayalı olarak, yardım alıcıların hak arama daha genel olarak ise siyasal itiraz potansiyellerinin sınırlandırıldığını düşünebiliriz. Yardım alıcılar, sosyal yardım rejiminin gerektirdiği “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini” altına, önemli ölçüde yardımın kesilmesine ilişkin taşıdıkları korku unsuru aracılığıyla sokulmaktadır. Bu korku unsuru, sosyal yardım rejiminin sosyal hak anlayışı ve pratiği ile uyumsuz bir oluşum göstermesinde, sosyal yardımlara yön veren muhafazakâr neo-liberal anlayış ile sosyal yardımların teknik ve uygulamaya dönük yapılanması arasında bir tutkal niteliği taşımaktadır. Bu niteliği dolayısıyla, yardım alıcıların hak arama potansiyelini sınırlandırmakta ve sosyal yardım rejiminin oluşumuna bu yönde de bir etkide bulunmaktadır.

Bu yapı içerisinde Türkiye’de sosyal yardım rejimi, belirli hak arama potansiyellerini yaratacak bir biçimde oluşum göstermektedir. Yardım alıcıların hak arama pratikleri ve potansiyelleri, belirtilen sınırlarla malul ve kolektivize olma eğilimi sergilemekten uzak olsa da tekil bir takım çıkışları içermektedir. Bu çıkışlar, beklenen yardımın gelmemesi durumunda, ilgili yardım birimine telefon etmeyi ya da

gidip yerinde sormayı içermektedir. Buna örnek olarak, Birsen, “*Büyükşehir Belediyesini arıyoz. Gıdamız ne zaman gelecek diye. En yakın zamanda gelecek diyorlar. Tatmin etmese de mecbur bekliyoruz*” demektedir. Sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini de bunu gerektirmektedir. Velit’in⁴⁸⁸ deneyimi, böylesi bir çıkışı anlatmaktadır:

Böyle iç içe üç ay götürüyor. Evet çok şükür onu da kesmişler, senede bir geliyo. Gözüm bah, sana şöyle söyleyeyim. Benim ağızımda çihan kelimenin bir fazlası çıhsa kellemi keserim. Ben ne diyorsam odur, bir ikincisi kömürü dahi vermiyodular. Ben Çankaya Gençler Koluna gittim, Ak Partinin, ben büyükşehre gittim, büyükşehirde küfür ettim, çocuklar gitmiş demişler ki, siz orada evlerinizi yihin çihin, biz sizin yardımlarınızı kapinize getirek. Bunu belediyeden Osmanlı İş Merkezi’nin orada veriyorlar. Orada da gittik, çoluh çocuh oraya gitmiş, bu kelimeyi söylemişler. Ben de özellikle gahtım oraya gittim, iş merkezinin içinde ana avrat, dümdüz gittim. O zaman bana yer verin, beni çıharin ben gideyim oraya. Benim hastam var, gelirim yoh, geçimim yoh. Bunu ne diyerek dayanıyorsunuz. Ayreten ailemin yüzde seksen de iş görmemezlik raporu var. Bunu deyince, burada bu Kocatepe Camii’nin arkasında İl Genel Merkezi var. Oraya gittim, ondan sonra oraya gittim, bahtılar yoh. Ondan sonra başladılar bizim kömürlerimizi verdiler. (Velit)

Yardım alıcıların, özellikle vakıflara gidip yardım kararının çıkmaması ya da yardımlarının kesilmesi durumunda, yer yer hakaret ve şiddete varan tepkiler gösterdikleri bilinmektedir. Bu tepkileri, hak arama eylemi çerçevesinde değerlendirmek şu an için mümkün gözükmemektedir.⁴⁸⁹

Daha genel düzlemde düşünüldüğünde, bu anlatılanlar, sosyal yardımlara ilişkin uygulamaların bütününe ilişkin süreç ve iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla bir arada düşünüldüğünde, sosyal yardımların öne çıktığı bir sosyal politika ortamı, sosyal haklara dayalı ve sosyal haklar için mücadele kapasitesinin azaltılmasını ve emekçi sınıfların edilgenleştirilmesini hedefleyen neo-liberal dönüşüm ile hem uyumlu hem de bu dönüşümün tamamlayıcı bir sonucudur.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Görüşmecilerimden Velit Dikmen Vadisi’nde oturmaktadır ve Vadide süren barınma mücadelesinin içerisinde de yer almıştır. Diğer kentsel dönüşüm alanlarında oturup da yardım alan başkaları ile yaptığım görüşmeler ile karşılaştırdığımda, barınma mücadelesinin sürdüğü Mamak ve Dikmen Vadisi’nde oturup da yardım alanların, yardımlar hakkı konusunda daha duyarlı oldukları ve yardımlarına sahip çıkma adına harekete geçmeye daha fazla meyilli olduklarını gözlemledim. Bu, süren barınma mücadelesinin bir çıktısı olarak yorumlanabilir.

⁴⁸⁹ Sosyal yardımlar, tek yanlı bir biçimde siyasallaşmış; bu anlamda karşı siyasallaşmaya açık bir alandır. Bu nedenle, başka bir tartışmanın konusu olmakla birlikte, yardımlar etrafında örülecek ve yardım hakkı bilincinin oluşumunun ilk örneklerini daha kolektif bir eylem tarzı içerisinde, örneğin hak temelli, nitelikli, sağlıklı ve düzenli yardım talebi çerçevesinde ortaya koyacak, “sosyal yardım” başlıklı mücadelelerin olanak ve olanaksızlıkları da ayrıca tartışmaya değer bir öneme sahiptir.

⁴⁹⁰ Bu noktada alan araştırmam sırasında dinlediğim bir olay, bu söylenenin kristalize olmuş bir örneği olabilir. Kentsel dönüşüm ve barınma sorunları ile ilgili Hıdırlıktepe’ye bilgilendirme ve mücadele olanaklarını tartışmak için gelen bir kişinin, konu ile ilgili anlatacaklarına rağbet göstermeyen mahalleli, kişiyi getiren bir mahalle sakinin, arabasından, sokak sokak dolanıp “yardım geldi” demesi üzerine sokaklara dökülmüştür. Bu durum, kendi hakları için mücadele etmekten geri duran insanların, yardım söz konusu olduğunda sokaklara dökülmesine güzel bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Kader: “Kaderle ilgisi yok”-“Kader diyelim bitsin”

Yardım alıcıların, yoksulluğu kanıksama ve sosyal yardım rejimini yeniden üretme eğilimleri bakımında, yaşadıklarını kader olarak görüp görmemesi önemli, aynı zamanda merak edilecek ve ele alınmadığında eksik kalacak bir konudur. Yardım alıcıların, yoksulluk ve geçim ve hayat şartları adına yaşadıkları sorunları kader olarak görüp görmemelerinde iki eğilim belirmektedir. İlk eğilim bekleneceği üzere, yaşananları kader olarak değerlendirmektedir. Görüşülen yardım alıcıların bir bölümü, *“İlla ki kader”*; *“Kader deriz, kaderimizde varsa bunu çekiyoruz”*; *“Kader tabii ki, anlına ne yazıldıysa o olur”*; *“Şükür halime kabullenirim, kader. Şükür halimize ,beterin beteri var”*; *“Kader derim, fakirliktir herhalde doğuştan. (...) Kader tabii. (...) Değiştirilmez”*; *“Kader, bazı da kader insanların elinde. (...) Onu kurban olduğum Allah bilir, ben bir şey diyemem güzelim”*; *“Kader diyelim bitsin, kaderimiz buyumuş”* ifadelerinde görüleceği üzere, yaşananları kaderleri olarak görmektedir.

Öte yandan yapılan görüşmelerde, ezberlerin ve beklenenin aksine, yardım alıcılar arasında yaşananları kader olarak görmeyenler hiç de az değildi. Örneğin yaşananları, Gülseren, *“Kader değil tabi. Kader niye olacak, kader anlına yazıldı, Allah yazar kaderi. Bunu ne yazacak? Bunu da devlet yazdı”*; Mehmet, *“Kader değil, kader nedir, bana açıkla kader nedir, kader diye bir şey yok”*; Goncagül, *“Benim gaderim buymuş demiyom ben, ben kendi ellerimle yaptım”*; Velit, *“Kaderle ilgisi yoh. (...) bu zulümdür, gader öyle bir şey yoh. (...) Bu köleliktir, bu gader değil”*; Huriye, *“Hayır, niye kader olsun? Aklın mantığın var, niye kaderin olsun”*; Lale, *“Aptallık, aklını kullanamama”* şeklinde değerlendirmektedir. Gülten, Sema, Hande ve Gülcanise, kaderi şöyle reddetmektedir:

Kader değildir, kader olur mu. (...) fakirlik gader olur mu? (...) Bizim elimizde de var tabii, biraz halh uyansa, halh uyanmıyo, bilinçlenmiyo, gader diyo, boynu bükük diyo, her şeye razı olursan ne olur? **(Gülten)**

Biz kendi kaderimizi kendimiz yarattık, hepimiz, hepimiz kendimiz yarattık. bunu değiştirmek zamanında biz insanların elindeydi. Bunu böyle yapan bizleriz, kimse değil. (...) Eğer ben birtakım şeylere baş kaldırmış olsaydım, benim kaderim daha farklı olurdu. Ben kaderci bir insan değilim. İnsanların hayatını yönlendirecek olan tercihleridir. (...) Kader odur aslında. **(Sema)**

Hiçbir zaman kader değil. Herkesin elinde. (...) Elinden gelse o kaderi yıkabilir. Kaderi herkesin elindedir, sopası elindedir. O sopayı düşürürsen, ona kader dersin, değil, alakası yok. **(Hande)**

Valla kader değil de, başbakan kendi yaratıyor. İstese bu milleti elinden tutar, istese bu milletin, bu fakirlerin elinden tutar. Kendinden başka kimseyi düşünmüyo. Yarı da kader diyom, elimden bir şey gelmiyo diyecem, bazen de çok sinirleniyom başbakanımıza. (...)

Haberlerde duyuyoz, yalan yalan yalan diyo. Yalan iftira diyo, aslında göz var, insanız gözümüz görüyor, gulağımız duyuyo, bizde de var akıl fikir yok mu? (Gülcan)

2.3.3. Yardımlar-Siyaset/Oy İlişkisi-Siyasal Baskı-Korku-Minnet ve

Borçluluk Duygusu

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu, sosyal yardımların politikleşmiş bir sosyal politika aracı olarak, siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi doğrultusunda işlevselleşmesi ile de anlam kazanır. Bir bakanlık uzmanı, “Ülkemizdeki insanların sosyal yardımlarla ilgili, sırf bu yüzden bir minnet duygusuyla oy değişikliğine neden olduğunu ben şahsen düşünmüyorum” dese de sosyal yardımlar, siyasal etki ve kullanıma son derece açık bir yapıdadır.⁴⁹¹ Ebru’nun “Hiç de minnet etmiyorum. (...) Benimle senin paran o, toplumun parası, halkın parası, vatandaşın parası olduğu için duymuyorum” sözlerinde olduğu gibi, yardımlar dolayısıyla bir minnet ve borçluluk duygusu oluşmadığı durumlardan da bahsetmek mümkün gözükse de, yardım alıcıların geneli açısından bir minnet ve borçluluk duygusu ve psikolojisinden söz edilebilir. Örneğin, Gökçe, “Minnet duygusu oluşuyor”; Hande, “Borçluluk oluyor tabii canım. Allahım kendi yağım la kavrulmamı cenaballah nasip etsin, her zaman da dua ettim” demektedir.

Sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar, klientalist bir kalıba oturmuş durumdadır. Bu yapı içerisinde, yardımların, oy verme davranışına dönüşme eğilimi üzerinden yerel ve merkezi iktidarların yeniden üretimi bakımından işlevselleştiği bir gerçektir. Ancak sözü edilen bu klientalist kalıp, yardım ve oy verme davranışı ilişkisinin mutlaklaşması ve yardımı almakla, oyunu vermek arasında özdeş bir ilişkinin oluşması biçiminde algılanmamalıdır. Alan araştırmam sırasında görüştüğüm yardım alıcıların bir bölümü, aldıkları yardımın bir oy verme davranışına dönüşmediğini vurgulamışlardır. Örneğin, Ebru, “Olmadı, asla olamaz, kanımı da kessem kesinlikle. Ben onun yardımını alıyorsam, ben dedim biraz önce. Vatandaşın senin benim param, senin benim vatandaşın parası diyorum”; Ahu ise, “Hayır hayır hiç etkilemiyor, alırım yardımımı, ama oy falan da verme” demiştir. Bir vakıf uzmanı ise, yardım alıcıların tümüne genelleştirilemese de “Demiyorlar burası AK Parti’nin, ben ona oy vermiyorum, gidip almayayım diye düşünmüyorlar. Yok, bana da versin diye düşünüyorlar” diyerek bu olgunun doğruluğuna işaret etmektedir. Bir diğer ifade ile, yardım alma ile oy verme arasında, özellikle kimi toplumsal

⁴⁹¹ Örneğin AKP mahalle temsilciğinde çalıştığını açıkça ifade eden Mehmet, yardımlarla ilgili olumsuz deneyimi nedeniyle, partisi ile gerilim yaşamaktadır ve bunu “Yoğum ağabey, partiye canımı veriyordum. Bugüne kadar canımı veriyordum. Bu olaylardan sonra, bu araştırmalar olmaması, ben bilmiyorum” diyerek ifade etmektedir.

kesimlerde oluşmakta olan özdeşleştirici düşünme biçimi, bilimsel olarak sorgulanması gereken bir mit olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla, sosyal yardımlar-siyaset ilişkisinde önemli olan nokta, konunun oy verme davranışının ötesindeki etkilerini açığa çıkartacak özelliklerinin ve gerçekleşme biçiminin belirlenmesidir. Yukarıda anlatılageldiği ve aşağıda da görüleceği üzere, sosyal yardımlar, sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların içerisine, kendi özgün ilişki setlerini yaratarak dahil olmaktadır. Bu çerçevede, konuyla ilgili alan araştırmam sırasındaki gözlemlerimi ve görüşmelerimden kimi alıntıları paylaşabilirim. Türkiye’de sosyal yardımların siyasetle ilişkilendirme biçimi içerisinde birbiriyle içsel bağlantılara sahip ve bir bütünsellik oluşturan çeşitli eğilimler öne çıkmaktadır.

İlk olarak, araştırmam sırasında, görüşülen kişilerin hemen hemen tamamı, özellikle de görüşülen vakıf çalışanları, yardımların, alıcılarda oy verme davranışı ile sonuçlandığını ve bir minnet duygusu oluşturduğunu belirtti. Örneğin Burhan, yardım-oy ilişkisini *“İşin gerçeği etkiliyor”* diyerek özetlemektedir. Aynı şekilde, görüştüğüm bir ilçe belediyesi sosyal yardım uzmanı da *“Kesinlikle etkiler. Belki de ilk sıradadır. İnsanların, belediyeyi temsil eden yüzlerle karşılaştıkları en önemli yer sosyal yardım”* demiştir. Yardım-oy ilişkisi çerçevesinde, oyu veriyorsa yardımı almaya, yardımı alıyorsa da oyunu vermeye, yardımı almıyorsa, oyunu vermemeye dönük bir karşılıklılık ilişkisinin kurulduğu söylenebilir. Örneğin Ömür, *“Bazıları da başka partiyi tutuyorlar, verdikleri halde biz vermeyiz diyorlar; onu da duyduk. Bazı da aldığımız için, imkânlanıyoruz diyo, biz ona verelim diyo, oluyor”* demektedir. Görüştüğüm bir vakıf uzmanı, yardımların insanlarda *“Devlet babalık yapıyor, karşılığını vereyim”* düşüncesi ile oy verme davranışına dönüştüğünü anlattı. Yardımlar, bir yandan oy toplama bir yandan da insanların gönlünü kazanmaya dayalı bir pratiği sergiliyor. Bu çerçevede oluşan minnet duygusu kapsamında, bir belediye çalışanının ifadeleri ile insanlara *“Bir cazibe geliyor”* ve *“Nankörlük yapamayız”* düşüncesi ile yardımlar oy tercihi üzerinden etkili oluyor. Aynı belediye çalışanı, yardımların oy tercihi üzerindeki etkisini, *“Kesinlikle, hem de çok büyük”* sözleri ile nitelendiriyor. Bir vakıf uzmanı ise, *“Mesela şununla çok karşılaşıyorum. Yardım aldığımda filan ‘Allah hükümetimizden razı olsun’, ‘Onları başımızdan eksik etmesin’ böyle duaları birebir de zaten söylüyorlar. (...) Ben eminim, oy konusunda da etkisi olduğuna”*; bunu destekler biçimde de Özlem, *“Biz müşkül durumdayız. Allah razı olsun belediyemizden, başkanlarımızdan. Böyle bir imkânları olduğu için”* demiştir.

Melis ise, *“Yardımlarını aldım oy onun hakkı diyoh, öyle diyoh. Yiyecek veriydi diye atıyoduh. Attıh çoh attıh, şimci de gözümüz açıldı”*⁴⁹² demektedir. Huriye de etrafında, *“Bu adam benim karnımı doyuruyor ekmeğimi veriyor. Karnımı doyuruyor, çoluğumun çocuğumun yardım parasını veriyor. Ben bu adama atamayacağım da kime atacağım”* diyerek oy veren pek çok kişi olduğunu söylemektedir.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, yoksullar üzerinde siyasal baskı kurabilmenin ve siyasal anlamda kayırmacılık örnekleri sergilemenin önemli bir aracına dönüşmüş durumdadır. Yardımlar, çeşitli siyasal süreçlerin devreye girmesi ile Orhan’ın *“İnsanları zoraki durumlara sohuıyorlar”* ifadesinde görüleceği üzere bir biçimde oya dönüşmektedir. Bu her iki olgunun, yoksulların yaşamına bir korku faktörü⁴⁹³ olarak dahil olmasına yaslanarak gerçekleştiği söylenmelidir.⁴⁹⁴ Buna çeşitli örnekler vermek gerekirse, görüştüğüm bir muhtarın anlatımlarına göre, AKP’nin mahalle temsilciliklerinin, yoksullara dönük olarak, parti üyeliği karşılığında yardım yapma yönünde baskı oluşturma çabalarından söz edilebilmektedir. Ayrıca, doğrudan siyasal temsilcilerin devreye girmediği çeşitli örneklerden de söz etmek mümkündür. Mehmet bu konuda, *“İşte dağılıyor, yaradan çoğunun her şeyi var. Mahalle temsilciliği yazdırıyor. (...) kime dinletirseniz mahalle temsilcilerine dikkat etsinler. Her şeyi düzenleyen mahalle temsilcisidir. Yardımı kime vereceğini de kafasına göre ayarlıyor. Kime gitmeyeceğini de ayarlıyor, hep akrabalarına çalışıyor, hep kendilerine çalışıyor”* demektedir. Buna göre, hükümete yakınlık bu noktada önemli bir kriter olmaktadır; hükümete yakın olan kişilerin, şikâyet üzerine olmayanların yardımını kestirme girişimleri olabilmektedir. Siyasal kayırmacılık çerçevesinde, Belediyelerin sosyal inceleme ekiplerine, öncelikle gidilmesi gereken adresler verilebilmekte ve bunun devamlılık kazanmış bir biçimde olabilmektedir.

⁴⁹² Burada, “gözümüz açıldı” derken, 17 Aralık operasyonuna referans verilmektedir.

⁴⁹³ Yaptığım bir görüşmede, bir karı koca arasında geçen, “Hüseyin- Belediye, bunlar oy tuzağı zaten. Fatma- Sus. Hüseyin- Ne susacağım yahu” şeklindeki diyalog, bunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

⁴⁹⁴ Bu noktada alan araştırmam sırasında çeşitli örnekler dinledim. Örneğin Altındağ’da yaptığım alan araştırması sırasında şöyle bir örnekten söz edildi. CHP’li Yenimahalle Belediyesi’nin toplu sünnet uygulaması bulunmakta. Bu tören için CHP Altındağ Örgütü’ne de kontenjan çıkartılıyor ve partililer, Altındağ’ın çocuklarını sünnet için götürüyorlar. Bu noktada AKP mahalle temsilciliği devreye giriyor ve *“Çocuklarınızı orada sünnet ettirdiniz, sizlerle yardımlarda görüşürüz”* diyor. Ayrıca ekmek dağıtanlar, *“CHP’ye oy verirsiniz bu ekmek kesilir”* şeklinde tehdit ediyor. Bu konuyla ilgili olarak protesto gerçekleştirmek isteyen bir mahalle sakininin anlattığına göre, kadınlar yardım kesilir korkusu ile, bu protestoya katılmak istemiyorlar. Bu son anlatılanla ilgili bir diğer örnek ise, yardım dağıtımını izlediğim sırada Hıdırlıktepe’de yaşandı. Mahalleden Fikri Abi, yardım dağıtan görevlilerden birinin, yardımı verirken, insanlara *“Yardımları alıyorsunuz, oyunuzu da verin”* dediğini duyduğunu ve bunun üzerine, *“Sen daha Hıdırlık’ın dayağını yememişsin”* şeklinde sert bir tepkide bulunduğunu anlattı.

Başka kimi örnekler, belirli bir siyasal hareketliliği barındıran mahalleler çerçevesinde verilebilir. Siyasal ayrışma ve ayrıştırmanın yardımlar temelinde de gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Mamak ilçe sınırları içerisinde, özellikle siyasal hareketliliğin arttığı kimi dönemlerde ve bu dönemlerin devamında,⁴⁹⁵ yardımlar açısından arka plana atılan mahalleler olabildiği, Tuzluçayır ve Ege Mahallesi'ne gönderilen yardımların askıya alındığı belirtilmiştir. Böylelikle, yardımlar temelinde bir siyasal taraflaşma da oluşmuş olmaktadır. Dikmen Vadisi'nde yaptığım görüşmelerde, Vadi'de süren barınma hakkı mücadelesi nedeniyle, daha önceden, yılda 2 kere gelen gıda yardımının, 1'e düşürüldüğü belirtilmiştir. Velit, *"Bu direnç olmadan, buradaki evler varken, senede iki sefer geliyordu bu direnç olduğu için adam elinde gelen bütün imkânları kullanıyo, bizi atmaya çalışıyo. Onun için kestiler. İki seferdi senede, iki seferi bir sefere indirdiler"* demektedir. Öte yandan bu yapılırken, yardımlar bir siyasal yönetim aracı olarak, Vadi'de oturan vatandaşları yardımlar temelinde bölüp ayrıştırarak bir strateji olarak devreye girmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılan *"Belediye'nin yardım aracı taşlanıyor; o nedenle yardım gelmiyor"* söylemi ile Vadi'de oturanlar birbirine düşürülmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁶ Sosyal yardımlar üzerinden bir siyasal stratejiyi hayata geçirme gayreti ortaya çıkmaktadır. Vadi'de yaptığım görüşmelerde, diğer mahallelerde karşılaştığım kimi davranış örüntülerinin burada da varolduğunu öğrenmiş oldum.⁴⁹⁷

Buna göre, rekabet, yardımını satma ve yardım alıcılar arasında oy verme ile ilgili olarak çeşitli baskıların olduğu öğrenilmiştir. Örneğin, *"Yardımlı alıyorsunuz, oyunuzu da verin"* ya da daha dinsel temaları işin içine katarak, *"Aldığınız yardım haram-zıkkım olsun"* şeklinde bir söylem ile yardım alıp da oyunu AKP'ye

⁴⁹⁵ Örneğin Gezi olayları ve devamında yaşananlar kastediliyor.

⁴⁹⁶ Bunun karşılığında Vadi halkından da sosyal yardımlar temelinde herhangi bir tepki gelmediğinin de altını çizmek gerekir.

⁴⁹⁷ Konuyla ilgili olarak Barınma Hakkı Bürosu'ndan bir temsilci şunları söylemiştir: *"Vadide bir direniş var. Bu mücadeleyi karalamak için, bu mücadeleyi büyükşehir ekiplerince işte biz arabalarımız oraya geliyor, arabalarımız taşlanıyor. Arabalarımız oraya geliyor, bizi kovuyorlar, isim söylemiyorlar, bunların hepsi asparagas haberler, yalan haberler. Çünkü burada bizi karalamak için vatandaş oraya gittiği zaman, belediyeye gittiği zaman kendini gıdaya yazdırdığı zaman, evin orada göç diyor, orada evini al git diyor, göç diyor, ondan sonra sana senede dört sefer yardım vereyim diyor. Onun asıl gerekçesi şu, bir kere o yardım yapıyor, yapmıyor, o başka bir şey. Böyle bir şeyi ortalığa saçmanın mantığı şudur. Yardım alanla, yardım almayan arkadaşları birbirine düşürmek. İşte arkadaş atıyorum yardım alıyor, fakat arkadaş telefon ediyor, benim yardımım gelmedi diyor. Niye gelmedi falan deyince, oradaki artık görevli arkadaş şöyle bir ifadeyi kullanıyor. Biz oraya yardım getireceğiz, ama oradaki arkadaşlar bizi taşıyorlar, kim taşlar sizi, yardım almayan taşlar, yardım alanlar niye taşlasın? Ne oluyor, yardım alan arkadaş da şöyle hemen bir önyargı başlıyor. Lan bak belediye bize verecekmiş de, yardım verecekmiş de, ama bu yardım almayanlar belediye araçlarını taşıdıkları için, belediye araçları bize yardım yapamıyor. Şimdi arkadaş dönüyor beni yargılıyor."*

vermeyenler üzerinde yatay düzlemde bir baskının olduğu söylenebilir. Bir mahalle muhtarının anlatımlarına göre, önceki seçimlerde tanıdığı kişiler belediyeden aranarak, *“Aldığınız yardımın helâl olması ve devam etmesi için oyunuzu verin”* denildiği anlatılmıştır. Muhtar, *“Buradan yiyip de, başka yere atarsanız haram olur diyor”* demektedir. Böylelikle, yardımların sadece oy verme bakımından siyasal pratiklerle değil, aynı zamanda dinsel pratiklerle de birleştiği yönündeki gözlemim tekrarlandı. Böylelikle, siyasal baskının sadece dikey bir biçimde değil, yoksullar kendi arasında yatay bir biçimde de gerçekleştiği ve bu özellikleri ile yardımların, bizzat yoksulların kendi elleriyle, bir siyasal yönetim ve hatta bastırma aracına dönüşmüş durumda olduğu söylenebilir. Siyasal baskı, Huriye’nin *“Alıyon yiyon onu, ekmeğini alıyon, utanmıyon mu?”* ve Lale’nin, *“Madem istemiyorsun, sevmiyorsun, oyunu vermeyeceksin, o zaman alma, yeme, kullanma diyorlar. O da niye almayım, niye kullanmayım, o benim hakkım, ihtiyacım var diyor. Niye hem adamı kötülüyorsun, şöyle böyle diyorsun da, niye gıdasını kömürünü alıp kullanıyorsun, alma diyorlar”* şeklinde aktardıkları biçimiyle gerçekleşmektedir. Yardım-oy ilişkisi kapsamında, oy vermeye dönük AKP’ye oy veren ve vermeyenlerden çifte bir baskı olduğu söylenebilir. Mahalle sakinleri ve komşular arasında yönetsel ve dikey ek bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden işleyen bir süreç olmaktadır. Sosyal yardımların dağıtıldıkları alanlardaki ilişkilerin, yoksulluğun yönetimine uygun bir biçimde örgütlenmesinde, ek bir yönetsel müdahaleye gerek kalmaksızın, alanın, politik bir dil üzerinden kendini örgütlediği söylenebilir. Buradan yukardan aşağıya olduğu kadar aşağıdan yukarı doğru da bir ilişki gözlemleniyordu. Ahu, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Valla çok çatışmalarımız oluyor bu konularda. Nasıl diyeyim, eniştem mesela Ak Partili, bana ne diyor, yüzüne gözüne dursun diyor, hem yardım alıyorsun diyor, hem de oy vermiyorsun diyor. Gözüne dizine dursun diyor. Ondan sonra ne diyor, haram diyor, çok şey, böyle tepki aldığımız da oluyor. Geçen mesela bir komşum benim eşime demiş, vay be Oktay, hem burada oturuyorsun, hem de büyükşehrin kömürünü alıyorsun. O almıyormuş. Ama işte bir tane Ak Partili komşumuz var. (...) yardım alıyorsun, kömür alıyorsun, ama oyunu vermiyorsun, haram diyor, haram zıkkım olsun diyor. Ben de sen kimin malını kimden şey yapıyorsun diyorum. (Ahu)

Yukarıda değinilen siyasal baskının dinsel pratiklerle birleşme eğilimi, farklı biçimler alarak da gerçekleşmektedir. Örneğin, bir vakıf uzmanı, *“Kapalı olmam nedeniyle de birazcık şey vardiatiyorum Alevi vatandaşlarımızın evlerine gidiyoruz, şey olarak görüyorlar, ben kapalı olduğum için ona yardım etmeyeceğimi düşünüyorlar ve farklı bir arayış içine giriyorlar”* demektedir. Bir ilçe belediyesinin

yardım birimi ile yaptığım görüşmede, görevli, ihtiyaç tespiti amacıyla birlikte hane incelemelerine gittikleri bir belediye görevlisinin, çıktıkları bir hanenin mezhebi gereği, onlara yardım verilmemesi gerektiğini söylediğini; ancak kendisinin buna itiraz ettiğini anlatmıştır. Bunlar tekil örnekler olarak görülmekle birlikte, sosyal yardım rejiminin siyasal ve dinsel baskıya açık bir yapı çerçevesinde oluştuğunu göstermektedir. Nitekim, görüşme yapmak için girdiğim bir evde, duvarda yer alan Hz. Ali fotoğrafının, hane incelemesi sırasında yardım kararının verilmesinde kendisinde bir tedirginlik yaratıp yaratmayacağı şeklindeki sorum, Sema tarafından şöyle yanıtlanmıştır:

Çekinirdim. (...)Bana yardım benim dinim için, benim inandığım şey için verecekmiş, vermeyecekmiş, benim için önemli değil. Ben ona inanıyorum, o yüzden de indirmezdin. Korkmazdım da, indirmezdin de, indirmezdin diye üstüne basa basa o yüzden dedim, indirmezdin. Tedirginlik olurdu, ama indirmezdin. Vermeyeceklerini tahmin ederdim, ama indirmezdin. (Sema)

Karşılaştığım bir diğer örnekte de Zehra, *“Biz türbanlı, ben sahlamıyorum, açık da giyerim, türban da taharım, yeri gelir ondan sonra herkes ibadetini yapıyo, ama lakin biz onlardan değilmışiz, benim yardımımı yapmadılar. (...) ben ona yorumluyorum oğlum”* diyerek, yardımların siyasal baskı ve kayırmacılığa açık yapısından şikâyet etmektedir. Bunun karşılığında itiraz eden gelini Goncagül ise, *“Bence onla alakası yok, Bence belediyede adam illa ki tanıdığı vardır, şunu bunu vardır, bence öyle yaptırmıştır. bu açıhla, gapalıyla alaha yoh, onu bir kere şunu aklınızdan çıkartın”* diye cevap vermektedir. Böylelikle, yardımın yapılmasını biri başının açık olup olmaması diğeri ise belediyede tanıdığın olup olmaması ile açıklamaktadır. Her iki açıklama biçiminin de sosyal yardım rejiminin oluşumu ve sosyal politika deneyimi açısından önemli yanları bulunmaktadır. Bu örnek, sosyal yardım rejiminin, tek yanlı bir siyasal etki altında, hak temelli ve sağlıklı bir biçimde oluşmadığını, öte yandan devlete ilişkin diğer işlerin işleyiş biçimine dönük algının sosyal yardımlar söz konusu olduğunda da geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak, yardımlar ve siyaset ilişkisinde, sosyal yardım rejimini var eden dinamiklerden biri de yardımların kesilmesine dönük duyulan korku ile birleşmiş bir biçimde, yardımların AKP hükümeti ile ilişkilendirilmesidir. Örneğin Gülcan, *“Valla ben bilmiyom, benim hiç ümitim yok, kesilir diyom ben. Şimdi başbakan giderse, belki yardımlarımız kesilir diyom. Tabii içime bir sızı giriyor”* sözleri bu olguyu yansıtmaktadır. Yardımların kesilmesine dönük bir korkunun üzerine, bir de siyasetle birleşmiş bir korkunun bindiğinden söz etmem mümkündür. Örneğin

görüşüğüm bir vakıf uzmanı, “*Son on yıldır yapılan şu. Vatandaş yardımlarla bağımlı hale getiriliyor. bu da vatandaş üzerindeki mobbing. Eğer iktidardan biz gidersek bu yardımların hepsi kesilir. Çünkü bu yardımları biz size lütf olarak veriyoruz, diye insanların bilinçaltına bu bir şekilde yerleştirildiğı için de her geçen gün arıyor*” demektedir.

Bu çerçevede, alan araştırmam sırasındaki siyasal gelişmelerin⁴⁹⁸ ve hükümetin geleceğine ilişkin belirsizliğin, yardımların devamlılığını etkileyeceğine ilişkin bir korkunun oluşmakta olduğı söylenebilir. Alan araştırmam boyunca, yardım alma ve yardımların kesilmesine dönük bir korku unsuru,⁴⁹⁹ baskın bir biçimde sürekli tekrar etmiştir. Bu tekrara paralel bir diğerk tekrar ise, yardımların, AKP, özel olarak da Recep Tayyip Erdoğan ve Melih Gökçek’in şahısları ile ilişkili olduğı ve yeniden seçilmemeleri durumunda kesileceğı yönünde bir algı idi. Örneğın Emine, “*Gökçek’den de, Tayyip’ten de alıyoruz*”; Özlem, “*Yardım alıyorum diye veriyorum ben Melih Gökçek’e ben her sene*”; Cansen ise, “*Ak Parti yardım edyo, işte, Ak Parti yarınlarımız bizim*”; Zeliha, “*İyi ki onlar varmış. En azından onlar yardım etti*” diyerek bu özdeşliğı yansıtmaktadır. Orhan, “*Ben ‘sağ olsun Tayyip Erdoğan diyenler’ duydum, gözümle gördüm*”; Bekir, “*Adam gene yardım kesilmesin diye yine Ak Partiye verecek*”; bir mahalle muhtarı ise, “*Bunu Tayyip Erdoğan veriyor zannediyor insanlar. Ama herkes Melih Gökçek’e veya Tayyip Erdoğan’a bağıyor bunları*” demektedir. Emel ve Elif’in cümleleri de aynı doğrultudadır:

Tabii canım veriyom. Tayyibe veriyom, Melih Gökçeğe veriyom. Valla he, hep ona veriyom, başkasına vermiyom ki zaten. Öbürleri ganim ısınmıyo , bunlara ne yaparsa yapsın ısınıyor. Yardımlara etkisi oluyo, bahıyo, çoh şükür, bah daha kötü durumda olabilirdik, vermiyo, her yerden veriyö. (Emel)

⁴⁹⁸ Burada 17 Aralık operasyonunu ve yaklaşan yerel seçimleri kastediyorum. Alan araştırmamı sürdüğüm kimi aylarda, 17 Aralık operasyonu yapılmış ve etkileri sürüyordu. Hatta 17 Aralık günü Altındağ’da alan araştırmamı sürdürüyordum. Bu süreçteki gözlemlerime dayalı olarak, siyasal gelişmelerin, yardım alıcılarda, yardımların geleceğine ve devamlılığına dönük bir belirsizlik ve yardımların kesilme korkusuna ek bir korku faktörü oluşturma eğilimi barındırdığını söyleyebilirim. Ayrıca bu başlık altında Suriyeli göçmenler de dahil edilebilir. Ankara’ya göç eden Suriyeliler’in bir bölümü Altındağ ilçesine yerleşmiştir. İsmetpaşa Mahallesi bunlardan biridir. Öte yandan Hıdırlıktepe’nin Bentderesi tarafından girişine de Suriyeli göçmenlerin derme çatma çadırları ile özellikle yaz aylarında yerleştiğı gözlemlenmiştir. Benim görüşmeleri gerçekleştirdiğim zaman diliminde, Hıdırlıktepe’de Suriyeliler ikamet etmiyordu; ancak onlara da yardım edildiğı kulaktan kulağa yayılan bir bilgi olarak dolaşmaya başlamıştı. Hıdırlıktepe’de oturan Emel, “*devlet bir de yabancuya da çoh önem veriyö, dışarıya. İçeridekinden çoh, dışarıya da çok yardım ediyö. Bence iyi değıl, oyunu gidiyo o tarafta gullaniyo, geliyo buradan yardım alıyor*” diyerek bu konudaki tepkisini dile getirmektedir. Görüleceğı üzere, siyasetle de birleşmiş etnik gerilimlerin yardımların temelinde yeniden üretildiğı de söylenebilir.

⁴⁹⁹ Örneğın Lale, Büyükşehir Belediyesi’nden gururuna yediremediğı daha önce yardım ekmeğı almadığını, ancak belediyeden “*ekmeğınızı alın*” şeklinde bir telefon geldiğini, bunun üzerine “*ekmeğı almazsam, diğerkleri de kesilir*” korkusu ile ekmeğı almaya gittiğini anlatmıştır.

Başbahana yardım veriyor diye hep biz ona verdik oylarımızı mahallecekce hep ona verdik. Virdik, yardım edene virdik, virdik. Fasulyesini maharnasını yidik, yimedik değil. Oyumuzu da verdik. Melih Gökçe'ği beş senedir kim gazandırıyor bizler gazandırıyor. **(Elif)**

Yardım alıcılarda, hükümetin değişme olasılığı ile yardımların kesilmesi arasında korkuya dayalı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Bir mahalle muhtarı, *“Bu giderse yardım alamazıh diyorlar. Sanki AK Partiye özgü bu yardım. İnsanlar öyle biliyor”* diyerek bu korkuyu dile getirmektedir. Bir bakanlık uzmanı ise, *“Siz bugüne kadar 50 yaşına gelmiş adamın, hiçbir evi olmamış bir adama bu hükümet zamanında ev yapıldığını düşünürseniz, bence üç kuşak bu adam bu partiye o verir”* diyerek bu ilişkiye işaret etmektedir. Bir vakıf uzmanı ve yardım alıcının gözlem ve deneyimleri ise şöyledir:

Bir senedir ortalama 800-900 vatandaşla ayrı ayrı görüşme yaptım. bunları ortalamaya vurursak %80'i ülkeye geçici süreliğine yöneten ve halkın vermiş olduğu yetkiyle yöneten insan olarak görmüyorlar da baştakilerini devletin sahibi olarak görüyorlar ve onların lütfuyla bu yardıma sahip olduklarını düşünüyorlar ki zaten bu da işte bir mevcut politikaların asıl amacı zaten. devletin sahibi yönetenlermiş, biz de şey. **(Vakıf uzmanı)**

Şimdi, belki gelecek olan daha farklı olacak, daha güzel bir şey yapacak, onu bilemiyoruz. Biz şimdi bu sisteme alıştığımız için, işte kömürüm veriliyor diyor adam, odunum, işte gıda yardımım geliyor diye iyi kötü şuradan buradan da yardım ediyor diyor, Allah razı olsun bu devletten diyorsun. Şimdi, şöyle düşünüyoruz, geriye de dönüyoruz, gelecek olan mesela keserse, biz ne yaparız? (...) milletin çoğunda var bu düşünce. O zihniyette ne yapıyor millet, kendi çıkarını düşündüğü için lan benim odunum geliyor, kömürün geliyor, yardımım geliyor, dayan Ak Partiye, dayan Ak Partiye millet hep öyle veriyor. **(Burhan)**

Alan araştırmam boyunca tüm gözlemlerim, yardımın kişilerin yaşantısına bir sosyal güvence unsuru olarak değil, içinde belirsizliği barındıran bir korku unsuru olarak dahil olduğunu gösteriyordu. Ayrıca, yardımların kesileceğini ilişkin korku, insanların kendi yaşam alanlarına ilişkin bir sorunda, örneğin, barınma konusunda harekete geçmesini, eyleme ya da herhangi bir protestoya katılmasını engelliyordu. Fiili olarak, herhangi bu tür bir sürecin içerisinde olmasına karşın, yardımı kesilen bir kişiye ilişkin bir bilgiye sahip olmasak da, yardımların kesileceğine ilişkin korku, kişiyi edilgenleştiriyordu. Bu olgu, yardımların nitelik ve kalitesine dönük şikâyetle de kendini gösteriyordu. Buna göre, hane ve emeğin yeniden üretimine ilişkin herhangi bir hak kategorisinin içerisinde oturmayan bir kamusal destek, yine emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin sosyal hak temelli gerçek bir mücadelenin içerisinde olunmasını engellemektedir. Örneğin Gülten, *“Yardım veriyor, gımlıdatmıyo seni bir yere, orada dur diyo, benim hakkımda iyi düşün diyo. bir yere hotlama diyor, bir şeylere gendini arayış içinde olma diyor, başka arayış içinde olma diyo. Sen orada dur gımlıdatmıyo bir yere. Bir yerlere gendini böyle bir*

arayış içinde olma, orada gal” diyerek, yardımların arka planındaki yoksulların ve sınıfın edilgenleştirilmesine dayalı toplumsal ilişki biçiminin gerçek bilgisini kendi gündelik yaşamın dili ile açıklamaktadır. Bu anlamda, yoksulları ve emekçileri yönetme ve bastırma işlevi üstlenen sosyal yardımlar, hak talebi söz konusu olduğu zaman da aynı işlevi görmektedir. Bu sosyal yardımların, “sosyal haksızlık” niteliğini pekiştirmektedir.

Dördüncü olarak, alan araştırmam sırasında, yardım alıcıların da yardımların siyasetle olan bağının farkında olma yönünde bir eğilim sergilediklerini gözlemledim. Buna göre, yardım alıcılar da yardımların, siyasal etki ve kullanıma açık bir yapı sergilediğini bilmekteydiler. Yaptığım görüşmelerde, yardımların siyasi amaçlı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Burhan, *“Tabii canım tabii, oy için yapıyorlar; (...) milletin düşüncesi de o, benim duyduklarım, etrafta işte konuştuğum kişiler, konuştuğum arkadaşlar. Hep oy için, seçim için dağılıyor diyor”*; Orhan, *“Babasının hayrına yapmıyor. Biraz daha iktidarda yüksek daha durmak, sürdürmek”*; Özdemir ise, *“Şimdi adamlar bu zamana kadar niye bunları yapıyorlar? biz bunları dağıtalım, bu insanlar bize oyunu versin veya bu insanlar bizleri daha iyi görsün. Bu insanlara daha iyi yaklaşalım. Öbür türlü olursa, bu insanlar bizden hoşlanmaz, partimizden hoşlanmaz”* demektedir. Yardım alıcılar, Gülseren’in *“Oy zamanları fazla geliyo, sıhlaşıyor yardımlar”*; Özlem’in *“Seçim zamanı daha çok oluyor işte. şimdi daha çok artar”* ifadelerinde görüleceği üzere yardım artışının seçim zamanları ile birleştiğinin de farkındadır. Goncagül’ün *“Oy zamanı geldi mi yardımınız şu kadar yükselecek, kimse yardımsız galmayacak, kimse mağdur galmayacak diyorlar. Oy aldıktan sonra kimsenin yüzüne bahmıyorlar”* cümlelerinde görülebileceği üzere yardım aynı zamanda bir seçim stratejisine de dönüşmüş durumdadır. Ancak yine de Özlem’in yardımların bir siyasal amaç gözetilerek yapıldığını bile bile Melih Gökçek’e oy verdiğini söylemesi, yardım alıcıların pek çoğunda gözlemlenen karmaşık bir bilinç yapısına işaret etmektedir.

Kimi görüşmeciler, yardımların insanlarda bir borçluluk hissi yarattığını ve oluşan bu borçluluk hissini de seçim zamanlarında oy vererek ödendiğini belirtmişlerdir. Bunun tersi bir mantığın da doğru olduğu söylenebilir. Örneğin Melis, *“Biz ona oyumuzu verdik”* diyerek, yardım olarak karşılığını beklediğini de ifade etmiştir. Dolayısıyla, yardım ve siyasete ilişkisine dönük bilgiye yardım alıcıların da sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Örneğin Zehra, son gelen yardım kolisinde, ayva reçelinin vişne reçeline; gül reçelinin kayısı reçeline dönüşmesini seçimlere dönük bir

adım olarak yorumluyordu. Hıdırlıktepe’de, mart ayında beklenmesine karşın, ocak ayında gelen yardımın dağıtımı sırasında yaptığım gözlem ve görüşmeler de bu eğilimi ortaya koyuyordu. Mahalleli yardımların erken gelmesini, “*Daha diğeri bitmemişti*” diyerek yaklaşan seçimlere yormuştu. Görüştüğüm insanlar, bunun seçimlere dönük olduğunu ve oyla bağlantılı olduğunu söylüyordu. Ayrıca 20’şer torba kömür yardımı gelmesi de bekleniyordu ve mahalleye yerel seçimlerden önceki bir gidişimde bu kömür de gelmişti.

Öte yandan, yardımların siyasetle olan bağına ilişkin bir farkındalığın, bir yardım alma ve dolayısıyla geçim stratejisine dönüşme eğilimi taşıdığı da gözlemlenmiştir. Görünen o ki, yardım alıcılar bu farkındalığı, yardıma erişmeye dönük bir stratejiye dönüştürmüştür. Örneğin, Çankaya Belediyesi’nin yardım kurumu ÇAYED temsilcisi, yardım verilmemesi söz konusu olduğunda, “*AK Partiliyim diye vermiyorsun, ben de partiliyim*”⁵⁰⁰ şeklinde tepkiler verildiğini aktarmıştır. Bir diğer ilçe belediyesi personeli de “oyumuz başkana, yardım etsin” türü söylemler ile seçim dönemlerinde yardım beklentilerinin arttığını ifade etmektedir. Buna göre, önceki gözlemlerimle birleşecek şekilde, yardım talebinde bulunan kişilerde, hangi belediyeden yardım alacaksa, o belediyenin başındaki partiye yakınlık duyduğu, o partiyi desteklediği ya da o partiden olduğu yönündeki söylemleri üretme eğilimi olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, seçimlerin yaklaştığını belirtip, yardımların neden çoğaltılmadığını soranlar da mevcuttur.

Beşinci olarak, yardımların siyasal etki ve kullanıma açık yapısının bir diğer sonuç ve boyutu, yardımlar üzerinden siyasal yükselme olanaklarının oluşmuş olmasıdır. Bu çerçevede, hayırseverlik faaliyetleri, siyasal yükselme amacı ile de kullanılabilir. Örneğin, seçim süreçleri öncesinde kimi belediye meclis üyesi adaylarının görüştüğüm bir belediyeye bir market üzerinden yardım bağışında bulunduğu belirtilmiştir. Böylelikle, siyasal yer tutmanın, farklı biçimlerin yanı sıra yardımlar temelinde de gerçekleşebildiği söylenebilir.

2.3.4. Yardımların Yaygınlaşması ve Artması

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin en önemli özelliklerinden biri yardımların yıllara göre yaygınlaşması ve artış göstermesidir. Bu yaygınlaşma ve artış, sadece kamusal ya da özel sosyal yardımlara ilişkin nicel, teknik göstergelerden ibaret bir

⁵⁰⁰ “Partiliyim” derken, kastedilen Çankaya Belediyesi yönetimindeki parti olan CHP’dir.

biçimde değerlendirilemez. Bu yaygınlaşma ve artışın, sosyal yardım rejimini var eden toplumsal ilişki biçimlerini ortaya koymak gerekir; çünkü sosyal yardımlar, sosyal yardım rejimi içerisinde kendi özgün ilişki setlerini ve davranış örüntülerini yaratarak yaygınlaşmakta ve artış göstermektedir.

Yaşanan bu yaygınlaşma ve artışın arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Öncelikle sosyal yardımların bir sosyal politika paradigması, programı ve uygulaması olarak, kamu politikalarına yerleşmiş olmasını saymak gerekir. Bu süreçte, yardımlar, sadece paradigma olarak kökleşen değil, aynı zamanda, tür ve nicelik (bütçe ve miktar) olarak artış gösteren bir program ve uygulama olarak yaygınlaşmış ve artış göstermiştir. Vakıf faaliyetlerinin de kurumsallaşma eğilimi doğrultusunda gelişimi de yardımların artışını etkileyen unsurlardan biri olarak sıralanabilir. Ayrıca, çalıştığı vakfa son bir yıl içindeki ek personel alımı ile birlikte, vakfın verdiği yardımların nicel olarak oldukça artış gösterdiğini belirten bir vakıf uzmanı da olmuştur. Yerel yönetim faaliyetleri içerisinde, artan⁵⁰¹ sosyal yardımların verilme biçimi, örneğin, çek sistemi, yardım alıcıların da daha çok tercih ettiği bir yardım alma biçimi olarak, yardımların yaygınlaşması ve artmasının bir nedeni olmaktadır. Ayrıca özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri de kamusal sosyal yardımların artışına paralel bir gelişim göstermiştir. Herhangi bir kamusal sosyal yardımdan yararlansa da özel sosyal yardım kuruluşlarına başvuran ve bu kuruluşlardan yardım alan kişi sayısı yıllara göre artış göstermektedir. Ayrıca, sosyal yardım rejimine içkin klientalist ilişki kalıbı da yardımların yaygınlaşma ve artışındaki temel nedenler arasında sayılabilir. Örneğin, il ya da ilçe belediyeleri söz konusu olduğunda, özellikle seçim dönemlerinde, yardım yapılmasına dönük beklentilerin de artış göstermesi ve bu beklentinin oluşmasını sağlayacak siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı ve ilişkiler nedeniyle “*Oyumuz başkana, yardım etsin*” diye gelerek yardım talebinde bulunanlar var. Bu son örneği destekleyecek bir biçimde Hüseyin’in yardımların, yaygınlaşma ve artmasını ve sigorta yoklamasının kalkmasını da anlatan ifadeleri şöyledir:

Eskiden bu beyaz torbalı kömürleri Başbakanlığa ait olduğu için herkese vermiyorlardı. Maaşı olanlar, ekmeğini kazanana vermiyorlardı. Ama sakat, hastalıklı, vücutta noksanlığı olan insanlar alıyordu. Şimdi herkes alıyor. Bize bir ton veriyorlardı, şimdi bir buçuk ton veriyorlar, niye? Niye veriyorlar, kaz gelen yerden tavuk esirgenmez ki, bir yerden kaz gelecek. Tavuğu ben niye vermeyeyim ki. (...) Geliyor, getiriyorlar, bugün dağıttılar işte, bir sürü dağıttılar, bir sürü tonlarca. Milyon tonlarca dağıldı. (Hüseyin)

⁵⁰¹ Örneğin ÇAYED ile yaptığım görüşmede, derneğin yardım yaptığı kişi sayısında belirli bir artıştan söz edilmiştir. Buna göre, 3-3,5 yılda 2 bin kişiden 7 bin kişiye çıkmıştır. Önce 10 bin kişiye yükselmiş, ardından elemeler ile 7 bine gerilemiştir. Dernek yöneticileri, bu sayının daha da yükseleceği görüşündedir.

Yardım Almanın Kültürel ve İktisadi Etmenlerle Birleşmesi

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, kültürel ve iktisadi çeşitli etmenlerle birleşme eğilimindedir. Yardımlar, yerelliklerde kimi yerleşme biçimleri ve kültürel özelliklerle içiçe geçme özelliği taşımaktadır. Ailelerin mahallelere yerleşme biçimleri, genellikle birbirini izleyen bir süreç içerisinde, tüm ailenin yerleşmesi tamamlanacak bir tarzda gerçekleşmektedir. Yardım alıcılar açısından, yardıma başvurma eğilimi, göç gibi iktisadi ve hemşehrilik bağlarına dayalı kültürel olgularla birleşmektedir. Alan araştırmam sırasında, bu belirlemeyi yapmamı sağlayacak çeşitli gözlemlerim oldu. Aşağıda bunun çeşitli örneklerine yer vereceğim.

Göç olgusu yardımların artması ve yaygınlaşmasında önemli nedenlerden biri olarak kendisini gösteriyor. Göçle bağlantılı olarak çeşitli mahalle ve semtlerde illere göre kümelenmeler bulunmaktadır. Örneğin bir mahalleye, belirli bir ilden yaşanan göçün ardından, aynı ilden hemşehrilik ve akrabalık temelinde yeni göçler başlamaktadır.⁵⁰² Sosyal yardımlar, göç yoluyla gelen kişi ve hanenin sosyal güvence boşluğunu kapatacak ilk geçim stratejileri arasında yer almaktadır. Bu noktada, iç göç ve “Türkiye’nin geleneksel refah rejiminin önemli ayaklarından biri” olan gecekondu olgusu etrafında iş ve istihdam olanakları bulma sürecinin (Buğra, 2006: 52) günümüzde, yardıma erişim olarak yeniden tanımlanması gerekliliğinden söz edilebilir. Yardımlar da bu yerleşme sürecinin içerisine göçü, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri temelinde tetikleyen bir unsur olarak dahil olmaktadır. Dolayısıyla, göç ve yardımların artışı arasında, karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Örneğin, ÇAYED bünyesinde yaptığım incelemede, yıllar içerisinde farklı üyeleri Çankaya ilçesine göç eden geniş bir ailenin (sülale) yardımlara başvuru gelişimini gözlemledim. Buna göre, 2008’den 2014’e kadar bir sülaleye bağlı farklı aileler giderek genişleyecek şekilde yardıma başvuruyordu. Bunu, sosyal yardım rejiminin, yerleşme, kültürel özellikler ve göç etme biçimi ile içiçe geçmiş bir boyutu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Çalışmada ifade edildiği gibi, yardımın bilgisi, kulaktan kulağa yayılmakta ve başvuran kişinin yaşadığı yerden başvuran kişi sayısında belirli bir artış gözlemlenmektedir. Beraber yaşama ve göç etme biçimi, bunun oluşmasında belirleyici nedenler arasında sayılabilir. Bir bakanlık uzmanının konuyla ilgili söyledikleri şöyledir:

⁵⁰² Görüştüğüm bir muhtara göre, mahalleye Siirtli bir aile gelmişti; ardından Siirtliler zaman içerisinde 7-8 hane olmuşlardı.

Genelde zaten bizim vakfın birisine gittiğiniz zaman, hep aynı kişilere yardım etmiştir. Dediğiniz gibi de bir bağımlılık da diyebiliriz. Kömürünü almış adam, üstüne aylık bayramlarda bayram parası, çocuk parası almış. Bir de öğrendiği zaman, hangi paranın nereden geldiğini hep gelip istemeye başlıyor. Onun kardeşi geliyor, onun amcasının oğlu geliyor falan derken bütün sülale oraya dadanmış oluyor. **(Bakanlık uzmanı)**

Yardımların yaygınlaşma biçimini tetikleyen nedenlerden biri de, mahallelerdeki ilişkiler, özellikle de hemşehrilik ilişkileridir. Örneğin, bir muhtarın belirttiğine göre, bir kişinin fakirlik belgesi almak için muhtarlığa başvurması durumunda, aynı gün içerisinde, o kişi ile hemşehrilik bağı ile birbirine bağlı pek çok kişi⁵⁰³ fakirlik belgesi talebi ile muhtarlığa gelmektedir. Bir kişiye bir yardım yapılmasının ve bunun mahallede yayılmasının ardından, komşuların duyması ile birlikte, yardım talebinde bulunanların sayısı da belirli bir artış göstermektedir. Örneğin, bir vakıf uzmanı, *“Kale Mahallesi’nde 1 kişiye gıda çeki verilirse, ertesi gün 10 tane mahalleli geliyor”* demektedir. Mahallelerde, hemşehrilik, komşuluk ilişkileri ya da kimi kültürel bağlarla da eklemlenecek şekilde, *“yardım alma kervanı”*na dahil olma söz konusudur. Özellikle kimi mahallerde yaşayanların çok önemli bir bölümünün yardım aldığı gözlemlenmektedir. Bu da, mahalle sakinlerinde *“Herkes alıyor, ben de alayım”, “O alıyor, benim neyim eksik?”, “sen alıyorsun da, ben niye almayayım?”* mantığı ile yardım alma davranışını pekiştirmektedir. Bir vakıf uzmanı, *“Kartopu gibi. Mahalleden bir vatandaş yardım aldı mı komşusuyla konuşuyor, kendisi yardım alan bir vatandaşın mahalleden iki üç komşusunu da getirip, soya açtırıp, onlara da inceleme yaptırıp, onlar daha sonrasında getiren çok insan var”* demektedir. Ancak hemşehrilik de yardım talebinin artmasında baskın bir neden olarak öne çıkmaktadır. Bunlar, özellikle, komşuluk ilişkilerinin daha gelişkin ve kalabalık yaşamının daha yaygın olduğu gecekondu mahallelerinde⁵⁰⁴ daha fazla gözlemleniyor.

Yardımların yaygınlaşması başka nedenlerin dışında mahallelerde yerleşim ve hane nüfusundan da etkileniyor. Alan araştırmam sırasında özellikle eski gecekondu mahallelerinde, sülalecek yerleşme biçimine paralel olarak, ailenin giderek

⁵⁰³ Muhtarın anlatımlarına göre, bir Yozgatlı’nın gelip fakirlik belgesi alması durumunda, günde en az 10 tane daha Yozgatlı gelip fakirlik belgesi isteyebiliyor. Bu durum, Çorum ve Aksaraylılar için de geçerli olmaktadır.

⁵⁰⁴ Bu yaygınlaşma ve artışın, daha net bir biçimde gözlemlenebileceği yerler, özellikler kömür yardımı dolayısıyla gecekondu mahalleleridir. Örneğin gördüğüm Kale Mahallesi muhtarı, tahmini olarak kendi mahallesinde yaşayan 20 bin kişinin 19 bininin yardım aldığını söylemektedir. Aynı şekilde, Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde oturan Burhan, Akdere’yi katacak bir biçimde, o bölgede yaşayanların yüzde 90’ının yardım aldığını söylemektedir. Altındağ ilçesine bağlı Kale Mahallesi ve Mamak ilçesine bağlı Şehit Cengiz Topel Mahallesi, Ankara’nın eski gecekondu mahalleri arasındadır.

genişleyecek bir biçimde aynı mahallede yaşama davranışını sergilediğini gözlemledim. Bu çerçevede, aynı aileye mensup 30-40, hatta daha da fazla kişinin aynı mahallede ikamet ettiği çeşitli örnekler ile karşılaştım. Bu durum, yardımların, geçimin bir parçası olarak aileler arasında bölüşümünün yanında, alınması gereken bir geçim aracı olarak yaygınlaşmasını da tetiklemektedir. Kentsel dönüşüm nedeniyle, evlenen çocukların, kentin daha uzak bölümlerine taşınmasına paralel olarak, ailenin daha yaşlı bireyleri de bu yerlere taşınma eğilimi sergilemektedir. Bu kişilerin, sosyal yardımlara dayalı ilişki ve davranışları bu yeni taşındıkları yerlere taşıyacaklarını söylemek mümkündür. Öte yandan, bu kent içi göç biçimlerinin ailenin taşınan üyelerinin gittikleri yerdeki sosyal yardım ağları konusundaki bilgilerini taşındıkları mahalledeki akrabaları ile paylaşacakları düşünülebilir. Bu da yardım alıcıların, “kent içi sosyal yardım ağı” konusunda belirli bir bilgi sahibi olma kapasitelerini artıracaktır.

Mahalledeki göç temelli yerleşim ve kümelenmeye bağlı olarak yardım talebi de küme küme gerçekleşiyor. Bunun, yardımların yaygınlaşmasında ilerletici bir etki yaratacağını ya da geçimin aileler arasında ortaklaştırılması üzerinden, gelen yardımın paylaşılması aracılığı ile yardımlardan yararlanan aile ve kişi sayısının artacağı da düşünülebilir. Bu anlamda, alan araştırmamda yaptığım gözlemler ışığında, yardım çıkmayan hane ve kişilerin de akraba ve komşular üzerinden yardımlardan yararlanması, oy davranışına ve yardımların geçimi içerisinde yer kaplayan nüfus büyüklüğüne dönük etkileri açısından değerlendirilmelidir.

Yukarıda yardımlar ve göç arasında birbirini besleyen karşılıklı ilişkiden söz edilmişti. Bu ilişki, aynı zamanda, yardımların iktisadi yapılarla birleşme biçimine ilişkin de bir fikir vermektedir. Yardım ve göç ilişkisinin, alan araştırmam içerisinde ortaya koyulmasa da sermaye birikimi açısından da bir anlamı vardır. Çalışmanın yukarıdaki kısımlarında anlatıldığı üzere, Marx, tarımdan kopup kentlerde hazır emek gücü olarak biriken nüfusu, yedek işgücü ordusunun saklı/gizli bölmesi olarak ele alır. Harvey’in (2012: 234) bu noktada Marx’a referansla söyledikleri, göç, sosyal yardım ve sermaye birikimi süreçleri açısından anlamlıdır:

Yedek sanayi ordusunun ve özellikle de ‘gizli’ olan kısmının harekete geçirilmesi, hem emeğin hem de sermayenin, toplumsal ve coğrafi hareketliliğine bağlıdır. Örneğin, emek bağlamında, ‘emek gücü bir mecradan diğerine, bir üretim yerinden bir diğerine daha hızlı transfer edilebildiğinde’, kâr oranı daha hızlı bir şekilde eşitlenir ve birikim arzusu daha hızlı bir şekilde tatmin edilir. Hareketliliği son derece yüksek bir işgücü kapitalizm için bir zorunluluk haline gelir.

Sosyal yardımlar da göç süreçlerini tetikleyen, en azından besleyen bir unsur olarak, sermaye birikiminin işgücü hareketliliğine dönük gereksinimleri ile eklemlenir. Bu anlamda, sosyal yardımların, yedek işgücü ordusunun saklı bölmesinin yeniden üretimi ve sermaye birikim süreçlerine dahil edilmesinin temellerine yerleştiği söylenebilir.

Yardıma başvurma ve yardım almanın iktisadi etmenlerle birleşmesine dönük bir diğer örnek de göç edilen yerdeki gelir elde etme yöntemleri ve buna dönük bir yerleşme biçimi ile bağlantılıdır. Yardım alma ve yardımların yaygınlaşması ile yerleşme biçimleri ve bunun iktisadi ve kökleri birbiriyle sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Buna göre, yardım alıcıların enformel sektör kapsamında yaptığı işlerden biri olan atık kağıt işçiliği, göç sonucu yerleşim yerlerini etkilemektedir. Örneğin, Ankara'da Çankaya ilçesinin çöpü değerli olması nedeniyle, aynı ilçe sınırları içerisinde, göç sonucu Aşağı-Yukarı Öveçler, Bademlidere, Dikmen semtleri içerisindeki gecekondu bölgelerine yerleşme örüntülerinden söz etmek mümkündür. Bunun yanında, göç etme ve sonrasında yerleşme alışkanlıkları nedeniyle Altındağ ilçesine bağlı Ulucanlar Mahallesi de atık kağıt işçilerinin Ankara ili sınırları içerisinde ikamet ettikleri yerler arasındadır.⁵⁰⁵ Bu yerleşme biçimlerinin, hemşehrlik ve akrabalık ilişkileri temelindeki gerçekleşme biçimi, iktisadi ve kültürel etmenleri birleştirerek, sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri ile eklemlenmektedir.

Yardımanın Kuşaklararası Aktarım ve Devamlılığı/Kuşaklararası Yardım Alma Kültürü: “Allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin. ”

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, yardımların kuşaklararası aktarım ve devamlılık sağlayacak bir biçimde artması ve yaygınlaşması şeklinde de oluşum göstermektedir. Alan araştırmam sırasında, yardım alıcıların çocuklarının ve hatta torunlarının da potansiyel birer yardım alıcı olarak yetiştiklerini ve haneden evlenme dolayısıyla ayrılanların da yardım alıcısı olarak yaşamlarına devam ettiklerini gözlemledim. Örneğin Sabiha, “Belediyeden alıyo, gaymahamlıktan alıyor. O gocası çalışsa, mesela almayacah, ama. (...) İşsiz giriyo, çıhıyo, buluyo bulamıyor, işte öyle geziyo bahalım” demektedir. Bu anlamda yoksulluk gibi yardım alma da babadan oğla ve oradan da toruna bir miras gibi geçmektedir. İki ayrı vakıf uzmanının

⁵⁰⁵ Bu bilgiyi, kendi oturduğum mahallede (Cebeci) yardım da alan kimi atık kağıt işçileri ile sistematik olmayan gözlem kapsamına girecek biçimde yaptığım görüşmelerime dayalı olarak yazmaktayım.

anlatımları ise, yardımın kuşaklararası aktarım ve devamlılığı olgusunu özetlemektedir:

“Daha önce kendileri alıyor, şimdi torunları alanlar (...) bile var; devam edenler; aktarım var. Daha önce dedesi falan alıyormuş mesela şimdi kendisi alıyor, öyle de oluyor. (...) Aileden öğrendikleri için zaten çoğu şeyi, yaşam şartlarını, işte nasıl devam edeceklerini, nasıl yaşayacaklarını falan onlardan öğrendikleri için. . .” (Vakıf uzmanı)

Yoksulluk döngüsü denen bir döngüden söz edebiliriz. Mesela 1990’larda anne-baba yardım alıyormuş, 2000’lere gelmişiz, çocuk evlenmiş, yuva kurmuş. Evlendiği gibi direk gelmiş. (...) bizde farklı bir dosya açtırmış ikametgâhı farklılaştığı için. Çocuk alıyor ikinci kuşak olarak ve şuanda onların da çocukları var ve üçüncü kuşak olarak vakıflar mesela o üçüncü kuşağa da vakıflar yardım vermeye hazırlanıyor. Bu döngüden çıkartmaya yönelik hiçbir çalışma yapılmıyor; ama vakıftan yardım almaya başlayanlarda daha çok psikolojik bir bağımlılık yaratıyor. Verdiğimiz yardımlar o kadar büyük yardımlar ya da o kadar etkili yardımlar değil. (Vakıf uzmanı)

Bu aktarım ve devamlılık, sadece yardım alıcıların geçim ve hayat şartları açısından fiili olarak var olan bir olgu değildir. Aynı zamanda yardım alıcılar arasında beklenti düzeyi de oluşturma eğilimleri taşımaktadır. Alan araştırmamda, yardım almanın aile içerisinde görülen ve benimsenen bir davranışa dönüşme eğilimi taşıdığını gözlemledim. Yardım alıcılar, çocuklarının kendileri gibi yardım almasını istememekte; buna karşın, yardım almak, yoksulluğun kuşaklararası aktarımına paralel olarak, hane üyeleri arasında süreklilik kazanmış bir kültüre dönüşme eğilimi taşımaktadır. Bunu “kuşaklararası yardım alma kültürü” olarak kavramsallaştırabiliriz. Kuşaklararası yardım alma kültürünün sosyal yardım rejiminin oluşumuna bir yandan eklemlenen bir yandan da sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının kitle desteğini garanti altına alan ve genişleten bir özellik taşıdığı söylenebilir. Sosyal yardımların hane bireyleri arası kuşaklararası devamlılığını aynı zamanda mevcut siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi açısından da değerlendirmek gerekir. Böylelikle, kuşaklararası yardım alma kültürünün, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini kuşaklararası aktarım yeniden üreterek bir yandan da ona yaslanarak yaşama geçtiği söylenebilir. Bir diğer ifade ile, bu disiplinin, kuşaklararası yardım alma kültürünün içerisine yerleşerek varlığını koruduğu söylenebilir.

Alan araştırmam sırasında bu başlık altına yerleştirilebilecek ilginç örneklerle de karşılaştım. İnceleme yaptığım bir vakıf müdürünün anlattığı bir olay, kuşaklararası yardım alma kültürüne bir örnek oluşturabilecek nitelikte idi. Annesi vakıftan yardım alan bir genç kadın, annesinin vefatının ardından, “*Annemin yardımı bana miras kaldı*” diyerek vakıf müdürüne kendisine de yardım bağlaması gerektiğini

söylüyordu. Yardım alıcıların geçim ve hayat şartları ve sosyal yardım deneyimi çerçevesinde, yardım alan hane bireylerinin, farklı durumlarda üreteceğini düşünebileceğimiz bu tepki, yardımlara dönük yukarıda anlatılan alışkanlık ve maddi ve psikolojik bağımlılık olgularını da örneklendirmektedir. Ayrıca kuşaklararası yardım alma kültürü, yardım alıcılar arasında, yardımların alınması gereken doğal bir geçim kaynağı, geçim ve hayatın doğal bir parçası olduğu şeklindeki bir algının da uzantısıdır.

Kuşaklararası yardım alma kültürünün biri öznel diğeri nesnel iki nedeninden söz edilebilir. Öznel olarak baktığımızda, yardımlar, gerçekten de kişilerde, muhtaçlık, ihtiyaç ve mecburiyet sarmalına eklemenecek şekilde belirli bir alışkanlık da yaratmaktadır. Bu alışkanlığın geçim ve hayat şartlarını düzelter bir boyutu olduğu kadar, kişiyi psikolojik olarak iyi hissettiren bir yanı da vardır. Ayrıca bu alışkanlık durumu, aileden/haneden evlenen çocuğa da geçebilmektedir. Diğer yanda, nesnel düzlem açısından konuşmak gerekirse, yaptığım görüşmelerde, kimi yardım alan ailelerin ayrı ev açmış çocuklarının da yardım aldıkları belirtilmiştir; ancak bu olguyu sadece alışkanlıkla açıklamak yetersiz kalacaktır. Burada gençleri, işgücü piyasasının sürekli güvencesizlik ve işsizlik üreten yapısı ve aynı zamanda çok çocuk sahibi olmaya teşvik eden siyasal-toplumsalve ideolojik yapı içerisinde, yardım almaya iten nesnel koşullardan söz etmek gerekecektir. Bu anlamda, ayrı ev açan çocukların, yardıma giderek daha fazla başvuruyor olması, genç işsizliği ve güvencesiz işlerin daha çok genç emeği üzerinden yükseliyor oluşu ve vasıfsız emek olguları ile birleşen bir yapı içerisinde anlam kazanabilir. Öte yandan, yardımlara daha çok orta yaşlı kesimin başvuruyor oluşu, belirli bir süredir çalışma deneyimi olması beklenen nüfus grupları içerisinde de yoksulluğun yaygınlığının ve çalışmanın yoksulluktan kurtarmayan yapısının bir işareti olarak yorumlanabilir.

Yardım alıcılar, çocuklarının kendileri gibi yardım almasını kesinlikle istememektedir. Bu noktada söylenenler de yardım almanın eğitim ve çalışma ile bağlantılı yapısını ortaya koymaktadır. Örneğin Lale, “*Kesinlikle almasın, asla. Ben yardım almak benim hoşuma gitmiyor ki, çocuklarım niye alsın? Olmaz diyemiyorum, olmasın diye temenni ediyorum*”; Özdemir, “*Vallahi güzelim, durumları iyi olursa, işleri güzel olursa almalarına ben karşı çıkarım. İnşallah olur da, onlar da almaz*”; Hacer, “*Okuyorlar, çalışabilirler de, onlar almasın, sigortalı onlar meslekte. Birisi elektrik, biri de mobilya, inşallah çalışırlar da yardım almazlar*” demektedir. Hande,

Gülten ve Huriye ise, çocuklarının yardım almamasına dönük isteklerini şöyle ifade etmişlerdir:

Çok darda kalmadığı müddetçe almasın. Çocuklarımın ikisinin de, bak üç çocuğum var, allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, yok kömürmüş, yok, kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin! O para zaten onlara bey gibi yeter. İstemem ya, gerçekten istemem. **(Hande)**

Almasaydı derim, iyi bir iş olsaydı, kendini geçindirecek, istediğini yapacah, istediği zaman gezmesine gidecek, harcamalarını yapacah bir düzeyde olsaydı, istemezdim, yardım nedir ki ne, üç beş tene gutu yiyecek bir insanın hayatını gurtarmaz, geleceğini hazırlamaz ki. Hazırlar mı, hazırlamaz. **(Gülten)**

Kazanacağı, çalışabileceği ortam, iş bulacak mı, iş bulamazsa zaten benden ayrılamaz da. (...) (Yardım almasını) istemem, kesinlikle istemem. Rencide olmasını hiç istemem. Şu an dediğimiz gibi, ben oluyorum, gerçekten oluyorum, niye oluyorum. Ben çalışsam ya da imkânım daha iyi olsa, gelirim daha iyi olsa, bu gereği duyayım ki, niye alayım ki? **(Huriye)**

Kuşaklararası yardım alma kültürü bu eğilimler doğrultusunda gerçekleşirken, yardım alıcıların, çocuklarının kendisi gibi yardım almamasını istedikleri diğer yandan da kendi deneyimine bakıp, çocuğunun gelecekteki geçim ve hayat şartlarına dönük beklentisi dolayısıyla, “*Bu gidişle o da yardım alır*” şeklinde özetlenebilecek iki farklı, ancak birbirini tamamlayan düşünceyi birlikte yaşadıkları söylenebilir. Bu düşünceyi, Cansen, “*Alır galiba, alır. (...) Okusun, benim çocuğum bir yere gelsin almasın*” diyerek özetlemektedir. Velit ve Ahu’nun aşağıda aktarılan ifadeleri, yardım alıcı hanenin çocuğunun geleceğine dönük kaygılarına, yardım alıp almama kaygısının da eklendiğini göstermektedir:

Alırlar, ama ben almaya taraftan değilim. İstemem, neden dersin, önce benim çocuğimin geleceği önemli. İş olsun, onun vereceği yardım, ben sana biraz önce söyledim, gine söyleyim. Yaşam çoh iyidir, neyle emeğiyle. Geçim çoh güzeldir, kendi imkânıyla yaşayana. Senin yardımınla, onnin yardımıyla yaşamak bir babaya ölümdür. Gerisini de varsın düşünsün ki ne dediğimi. **(Velit)**

Ben kendimle baş başa kaldığım zaman ben bunu düşünüyorum biliyor musunuz? Bu ülkede bu devlet böyleyken, benim çocuklarım da benim gibi yardım alacaklar. Benim çocuğum şu an benden utanıyor biliyor musunuz? Bu bir dilencilğe giriyor işte. Benim çocuğum, ben kendin düşünüyorum, ben düşündüğümde bu yardımlar benim hakkım, benim hakkım diyorum, ben bu ülkenin vatandaşıysam, bu devlet bana bunu verecek diyorum. Ama benim çocuğum bunu böyle düşünmüyor. Anne bu dilencilik diyor, yapma etme gitme diyor. Kendini küçük düşürme diyor, benim oğlum diyor, 15 yaşındaki genç çocuğum diyor. Ben mesela çocuğuma oğlum böyle bir şey olursa sen gider yapar mısın, yardıma yazılır mısın, yazılmam diyor. Ömer diyorum, Ömer çok büyük konuşma oğlum diyorum, ben de öyle düşünüyordum, ama bak ben yardım kapılarından çıkmıyorum. (...) İşin olmazsa, gücün olmazsa, sahip çıkanın olmazsa, babamdan bir şey yoksa, tarlan, evin arsan yoksa, mecbur sen bu yardımları alacaksın. Benim çocuğuma böyle akıl veriyorum ya, çünkü biliyorum ki, benim çocuğum da bu yardımlardan yararlanacak, alacak. İmkânı olmayınca ne olacak, devlet kapısına gidecek. Ben şu durumdayım, ben şu zorluktayım, benim şöyle bir imkânım yok diyecek, gidecek o yardımları alacak. Eminim, çünkü benim içime öyle doğuyor. **(Ahu)**

Bununla birlikte, çocuğunun yardım almayacağını düşünenler de vardır. Örneğin Özlem, “*Yok almazlar. Kızım almıyor, oğlum da almaz, ayaklarının üzerinde*

durur, almaz mesleği var”; Zehra, *“Almazlar, onlar ohuyacak, sonuna kadar ohuyacak. Almasınlar, ohusunlar yeter, bir meslek sahibi olsunlar, gendiler çalışsın, gendileri yesin, almasınlar, ihtiyacı olmasın, kimseye ihtiyaçları olmasın, ohusunlar”* demektedir.

2.3.5. Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda, yardımların artma ve yaygınlaşma biçimi ve vakıf faaliyetlerinin işlenmesi, vakıf personeli ve yardım alıcı ilişkisi çerçevesinde yardımlar hakkında bilgi sahibi olma önemli bir yer kaplamaktadır. Alan araştırmam sırasında, bu üst başlık altında toplanabilecek bir biçimde yardım yapıldığını öğrenme kanalı ve yardımı kimin yaptığı bilgisi şeklinde iki boyut belirleyebildim. Her iki boyut da Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, sosyal yurttaşlık temelinde bir haklar rejimi çerçevesinde oluşum göstermeyen karakteri ile uyum içerisinde.

Yardım Yapıldığını Öğrenme Kanalı: “Komşudan Duydum”

Yardım alıcıların yardım yapıldığını öğrenmesi, çok büyük oranda komşuları ya da akrabaları kanalı ile olmaktadır. Bunun yanında muhtar, okul müdürü, vb. kanallar üzerinden de yardım yapıldığını öğrenmekten söz etmek mümkündür. Özellikle, komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu mahallelerde ve gecekondu semtlerinde yardım yapıldığına ilişkin bilginin kulaktan kulağa yayılma hali söz konusudur. Örnek olarak Gülten, *“Biz gecekondu kesimi olduğu için, herkes birbirine söylüyor”* demektedir. Muhtarlık makamının yardım yapıldığı bilgisinin yaygınlaştırılmasında önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Ömer, *“Yine böyle ben işsizdim. Muhtarım sağ olsun, muhtarım götürdü, muhtar yazdırdı”* demektedir. Ayrıca, okul ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu⁵⁰⁶ gibi farklı nitelikteki kamu ya da özel kurumların da insanları vakıflara başvurmaları konusunda teşvik ettiği belirtilmektedir.

Bunun yanında akrabalar da yardım yapıldığı bilgisinin yaygınlaşmasında çok güçlü bir kaynak işlevi görmektedir. Birsen, *“Kayınvalidem gitti yazdırdı, ondan”* demiştir. Özellikle göç sonrası geçim olanakları içerisinde, yardıma başvurma yaygın olarak rastlanan bir olgudur. ÇAYED bünyesinde yaptığım incelemelerde, aynı soyadı

⁵⁰⁶ Kurum, yapı değiştirerek, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü’ne dönüşmüştür.

taşıyan bir ailenin yardıma başvurma tarih sıraları ve bunun genişleyen bir içerik kazanması, bu olguyu doğrulamaktadır.

Yardım yapıldığına ilişkin bilginin yaygınlaşmasında, çalışma boyunca söylenen ve “*Herkes alıyor, ben de alıyorum*” şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımın etkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu duruma örnek oluşturacak bir biçimde, “*Komşularımız yazılınca biz de gittik yazıldık. On-on bir sene oluyor. Onlar yiyeceğe yazıldı, bizim durumumuz olmadığı için, biz de gidelim, bari biz de yararlanalım*”; Hacer, “*Toplu şekilde mahalle gidince, sen de ayahlanıyon, gidiyon, şurada yardım varmış diyorlar, sen de gidiyon. (...) onlarla birleşiyon, gidiyon*”; Cansen ise, “*Herkes gitti yazıldı, biz de gittik yazıldık, o gün bu gün de alıyoh işte*” demektedir.

Bunun yanında, yardım yapıldığına ilişkin bilginin kulaktan kulağa yayılması, gerçekleşme biçimi itibarıyla yardıma başvurma ve yardım almaya dönük bir teşvik mekanizması işlevi de görmektedir. Yardım yapıldığı bilgisini veren kişinin sözü, aynı zamanda yardım almaya dönük bir teşviki de barındırmaktadır. Örneğin Gül, “*Komşulardan. Onlar teşvik ettiler, niye almıyorsun, niye başvuruyorsunuz?*” demiştir. Burhan ve Muhsin’in deneyimleri de bunu doğrulamaktadır:

Alışmış millet, diyorum ya abi yardımını alıyor, ben bu Osmanlı İşhanı’na ilk gittiğimde, bana sağdan soldan, işte ablamgil dedi, muhtar dedi, mahalleden birkaç kişi dedi ki, oğlum git yazıl, git yazıl. **(Burhan)**

Ben de şimdi birkaç arkadaşım var, sen belediye yardımı almıyor musun dedi, böyleçalışmıyon, etmiyon dedi. Bilmiyom ki dedim, kimse de bilgilendirmedi dedim. Git dedi Osmanlı İş Merkezi’ne dedi, Etlik’te oraya gaydını yaptır, muhtarlığa git şey falan al dedi, fakirlik ilmihaberi bir şeyler al, gaydını yaptır, bir şeyler gelir dedi. Zaten öyle yaptırdık gidip, arkadaşlardan duyduğumdu, yohsa bilmiyom. **(Muhsin)**

Vakıf personeli ile yaptığım görüşmelerde, bu konu da ele alınmıştır. Vakıf uzmanlarının görüşlerine göre, yardım alıcıların kendi aralarında “çok sıkı bir ağ” bulunmaktadır. Buna göre yardım alıcılar, örneğin büyükşehir belediyesi yardımlarının ne zaman nerede yapıldığını bilebilmektedir. Hacer’in “*İki keredir aldık, Natoyolu da üçüncüyü almış, buraya yoh herhalde üçüncü. Ablam var, o bildiriyor. Onlar söylüyo, burası üçüncüyü aldık diyor*” sözleri buna örnek oluşturabilir.

Vakıf uzmanının bahsettiği bu ağ dolayısıyla, yeni uygulanmaya başlayan bir yardım türünden bir yardım alıcıya söz etmeleri durumunda, bu bilgi çok hızlı bir biçimde yaygınlaşabilmekte ve yardım alıcılar vakfa gelip bu yardım türünden nasıl yararlanabileceklerini sormaktadırlar.

Yardım Yapanın Kim Olduğunun Bilgisi: “Kaymakamlıktan Geliyor”

Yardım alıcıların yardımlara ilişkin bilgi sahibi olmaları konusunun ikinci boyutu, yardım yapan kuruluş hakkında sahip olunan bilgidir. Bunun oldukça yaygın olduğu söylenmelidir. Örneğin, en çok karşılaştığım örnek, vakıfların yaptığı yardımı, kaymakamlık yardımı olarak belleme sorunu idi. Örneğin bir bakanlık uzmanı bu durumu, *“Kaymakamlık diyor, kaymakamlıktan aldım yardımı. Doğru, kaymakamlık bünyesinde, ama kimse vakfın adını, kimse de demeyeyim, ama büyük bir kısmı, özellikle bizim hedef kitlemizin büyük bir kısmı. Vakıftan bir haber, bizim genel müdürlüğümüzden zaten bir haber”* diyerek ifade etmektedir. Bir diğer bakanlık uzmanı, *“Çoğuna sorsanız, belediyeden alıyorum diyor, validen alıyorum diyor, kaymakam verdi bana bu parayı diyor. Kaymakamlığa gidiyor ya, aslında oranın vakıf olduğunu bile bilmiyor, kaymakamlık verdi bana diyor”* demektedir.

Yardımanın kimin tarafından yapıldığı, devlet kurumları arasında bir bilgi karmaşasının dışında, yardımı doğrudan hükümetin yaptığını düşünme biçiminde de olabilmektedir. Bu noktada, bir bakanlık uzmanı, *“Vatandaş kimden yardım aldığını bilmiyor. Bence en büyük sıkıntı bu anlamda, parti ismi zikredebiliyor, parti liderinin ismini zikredebiliyor”* demektedir. Örneğin, Özdemir’in *“Bu belediyelere gidiyorlarmış, adamlar adamını buluyorlarmış. Vakfa gidip adamını buluyormuş, onlardan alıyormuş. (...) Vallahi güzelim, işte onu da devletimiz mi yapıyor, belediye başkanları mı yapıyor veya da büyük işadamları mı bunlara önderlik oluyor, nasıl oluyorsa o konuda bir şey diyemem”* sözleri buna bir örnek oluşturmaktadır.

Yardımanın bilgisine ilişkin bir diğer durum ise, yapılan yardımın bilgisidir. Bu noktada bir karmaşadan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Yardım alıcılar, çoğunlukla aldıkları yardımı bilmemektedir. Şartlı eğitim ve sağlık yardımının, “çocuk parası” olarak anılması buna örnek olarak verilebilir.

2.3.6. Yardımların Kesilmesi Durumunda Verilecek Tepki

Alan araştırmam sırasında, yardımların kişiler için önemini belirlemeye dönük olarak yardımların kesilmesi durumunda ne tür tepkiler verecekleri sorulmuştur.⁵⁰⁷ Yapılan görüşmelerde, bu başlık altında yöneltile sorular, yardım alıcıların ilk elde

⁵⁰⁷ Görüşmelerim sırasında, yardımların kesilmesi durumunda verecekleri tepkiyi sorduğumda, alan araştırmamın pek çok evresinde karşıma çıkan korku unsuru ile yeniden karşılaştım. Yardım alıcılar, söz konusu soruma, içerisine anılan korku faktörünün bir biçimde yerleşmiş olduğu yanıtlar vermişlerdir. Örneğin, *“Yardımların kesilmesi durumunda ne yaparsınız?”* şeklindeki soruma, *“Yardımlar mı kesilecek, korktum şimdi”* gibi bir yanıt veren bile olmuştur.

verdikleri cevaplarla yetinilmeden, farklı koşullar altında potansiyel tepki biçimlerini açığa çıkarmaya dönük olarak, sondalarla desteklenmiştir. Bu nedenle yardım alıcıların ilk elde verdikleri cevaplara ek olarak, devamında başka cevapları da olmuştur. Yardım alıcıların verdiği yanıtlar aşağıda, çeşitli başlıklar altında sıralanmıştır. Bu yanıtlar, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sosyal yardım rejiminin, yurttaşlık temelinde bir sosyal hak olarak dağıtılmayan ve sunulmayan doğası ve sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplinin genel özellikleri ile uyumludur. Ayrıca hak arama potansiyelini yansıtan yanıtlar da dışardan ek bir siyasal müdahale ile bir şekil aldığına bile, sosyal yardımları fiili olarak hak statüsünde inşa etmeye dönük bir zeminden uzaktır. Sorduğum sorulara yanıt olarak, çoğunlukla, bu uyum içerisinde, “Hiçbir şey yapmam, mutfagımdan kısarım” ya da “Hiçbir şey yapmam; çalışırım” şeklinde yanıt vermiştir. Bir kısım da gerekli mercilerde hakkını arayacağını ifade etmiştir.⁵⁰⁸ Ancak yine de yardım alıcıların vereceklerini söyledikleri tepkileri, belirli bir sosyal haktan bir kolektifin parçası olarak yararlanan hak sahiplerinin gösterecekleri davranış biçimlerini yansıtmamakta, sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini altına yoksul türünün kişiselleşmiş ve bireysel tepkilerini içermektedir. Yardım alıcıların, yardımların kesilmesi durumunda verecekleri tepkiler, şu başlıklar altında toplanabilir.

İçe Dönme-Mutfagımdan Kısma

Yardım alıcılar, yardımların kesilmesi durumunda, yedikleri gıdalardan keseceklerini ifade etmişlerdir. Bir diğer ifade ile, yardım alıcılar, yardımların yokluğunda emek gücünün ve hanenin yeniden üretimini, mutfaktan kısma dayalı bir içe dönme stratejisi ile aşacaklardır. Gülten, “*Ne bulduh onu yerik*”; Elif, “*Yardımanın kesilince ne oldu, gıstıtlı yersin*”; Özdemir ise, “*Tepkin ne olur, az önce buyurduğun gibi, o zaman haftada birisini alırsın, öbür hafta da birisini alırsın. Ben bugün misal evime kaç parça alacağım, üç parça. O zaman ikisini iptal ederim. Harcamadan kısacağım veya da yorganıma göre ayağımı uzatacağım. Olmayınca nasıl alacağım*” demektedir.

⁵⁰⁸ Elbette yardımların kesilmesi durumunda verilecek olan tepkiler, sadece kişinin görüşmedeki yanıtı ile açıklanamaz. Bu anlamda, kişinin cevabı, davranışın mutlaklaştırılmasını ve değişmezliği düşüncesini beraberinde getirmemelidir.

“Çalışmaya Başlarım”

Yardım alıcılar arasında yardımların kesilmesi durumunda, geçimi sürdürmek çerçevesinde yapılacaklardan biri de emek gücünü satışa çıkarmaktır. Ancak bu eğilimin yardım alan hanelerin çoğunlukla erkeğin işgücü piyasasına katıldığı, tek çalışanlı çalışan yoksul haneler olması dolayısıyla erkeklerden çok kadınlar için geçerli olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Gülcan, *“O zaman artık bilemeyeceğim, gücüm yeterse çalışmaya başlayacağım, onu da çalıştığım yere kadar mecbur”*; Gökçe, (uzun bir sessizliğin ardından) *“Yardım kesilirse, çalışırım. Çalışmaya mecbur başlarım. Tepkim olmaz. Devlet veriyor, devlet kesti”*; Zeliha, *“Ne yapacağım? Başka işlere bakmaya çalışırım. O zaman da bilmiyorum vallaha. Üzülürüm bir yandan. Başka bir çaresine bakacağız derim”*; Melis, *“Ev temizliklerine ne çalışırım mecbur kalırsam”*; Zehra, *“Ele neyse, bana da o olur. Belki gider bir işe çalışırım. Temizliğe giderim”* demektedir.

Hak Arama Potansiyeli

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, yukarıda ayrıntılı olarak çözümlenmeye çalışılan yapısal kısıtlar altında, yardım alıcılarda, yardım hakkı bilincinin ilk belirtilerini yaratacak şekilde oluşum göstermektedir. Aynı şekilde yukarıda anılan kısıtlara karşın, sosyal yardım rejimi altında, sosyal hak talebi kalıbına oturmasa da – gerçekçiliği ayrıca tartışılması gereken- belirli bir hak arama potansiyelinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Yardım alıcılara bu başlık altında sorduğum sorular, kesilen yardımın peşine düşmeye ve takibini yapmaya ilişkin kimi hak arama potansiyellerini de göstermiştir. Bu potansiyel, belirli bir temsiliyet ilişkisi içerisindeki bir hak sahibi kolektifin bir parçası olan öznenin, hakkını talep etme ve savunma değil, yardım kurumuna bireysel ya da toplu bir başvuru biçimini yansıtmaktadır. Örneğin Gülten, *“Az bir şöyle bir buruhluh olur, az bir şöyle bir desteksiz alırım, çoh az. (...) Tepki ne göstereyimkine, zaten resmi veriyo, kime sesimi duyuracam. Giderim başvururum, şöyle derim neden kestiniz, sebep gösterir”* demektedir.

Çalışmanın farklı yerlerinde, yardım alıcıların aslında farkında olmadan, sosyal yardımlar ve devletin sosyal niteliğine ait görevler söz konusu olduğunda, kendi konumlarını sosyal yurttaşlık statüsü altında görme istek ve eğilimi taşıdıkları söylenmişti. Yer yer yardımlara dönük beklentileri de bunu yansıtmakta; kendilerini sosyal hak statüsüne dayalı bir sosyal refah ve yardım rejimi altında yaşayan “sosyal

yurttaşlar” olarak görme istek ve eğilimleri açığa çıkmaktadır. Ahu’nun sözünü ettiği hak arama potansiyeli bu tür bir istek ve eğilime yaslanmaktadır: *“Tepki gösteririm, çünkü niye gösteririm? Sonuçta ben bu ülkede yaşıyorsam, ben bu ülkenin vatandaşıysam, bana da sahip çıkmayacaksa, tepkimi gösteririm. Ben zaten öyle gözü karayım, mesela bu yardım benim hakkımsa, ben gider her yere müracaat ederim.”*

Yardım alıcılarda var olan bir diğer eğilim ise, haklarını arayacaklarını ifade etseler de sonuç alamayacaklarını düşünmeleri yönündedir. Buna göre, yardımın kesilmesinin ardından, hak aramak da boş bir çaba olacaktır. Hak arama potansiyelinin bu özelliği, muhafazakâr neo-liberal yeniden yapılanma altında “sosyal yardım alma disiplini” içerisinde, edilgenleştirilmiş yeni bir yoksul türü yaratımı ile de uyumludur.

Ne yapabilirim ki. (...) Hakkım, ama bir bana kesilmiyor, herkese kesilirse, ben ne yapayım, ama tek bana kesilirse hakkımı ararım. Giderim ne bileyim, gayınbabaya giderim, ne bileyim belediyeye giderim, muhtara giderim söylerim, bir şeyler yaparım. Herkese kesilirse bir şey yapmam ya, ne yapabilirim. elinen beraber ben de hakkımı ararım. (...) herkesle sorarım. **(Cansen)**

Gider belediyeyi basarız. Mahallece. Gider (...) ablayla giderik, belediyeyi kesilirse basmaz mıyız? *(Görüşme sırasında evdeki diğer kadınların, olumsuz yanıt vermeleri üzerine)* Bir şey yapamıyon, geçen sene aldım gaymahamdan, bu sene alamadım. Elimden de bir şey gelmedi. Elimizden bir şey gelmiyo. (...)Yardımlar kesilmesi, aslında afallar galırız. **(Birsen)**

Hiçbir şey yapamam, sorarım, neyden oldu, neyden etti. (...) Gaymahama, daş binaya sorarım. (...) Sorarım, neyden oldu diye, bilmiyorum nasıl bir şey. Giderim, ararım hakkımızı. (...) Burada olmaz gibi geliyo. He boyun eğrik, öyle itiraz etmek, pek bir şey yapmam. **(Hacer)**

Bilmiyom ki, dilenmeye mi giderik, döşürmeye mi giderik, ne yaparsah? (...) Hakkımı arasam, vermezse ne yapacağım ben, hadi vermeseler? **(Sabiha)**

Şiddet ve Hakaret

Yardım alıcıların, yardımların kesilmesi durumunda verdikleri tepkiler arasında, vakıf personeline yönelen ve hakaret ve şiddete varan davranışlar da bulunmaktadır. Bu tür davranışları alan araştırmamın vakıflar bünyesinde yürüttüğüm kısımlarında şahsen de gözlemledim. Örneğin bir vakıf uzmanı, *“Yardım kesildikten sonra şey yapabiliyorlarburada mesela bağırış çağrış çok olur bizi vakfımızda neden yardımım kesildi,biz diyoruzkriz döneminde yardım ettik; ama artık senin ihtiyacın yok şuan. Kendi geçimini sağlayabilirsin dediğimiz zaman diyorum ya direk üst kata kaymakamlık katına çıkıyorlar”* demektedir. Bir diğer vakıf uzmanı ise, bu yöndeki deneyimlerini şöyle anlatmaktadır:

Raporumda kış aylarında uygun oluşunu düşünmüşümdür, ona göre bir görüş bildirmişimdir, heyette buna göre bir karar çıkartmıştır. Yazın alamayınca mesela kıyametleri koparıyor. Neden alamıyor niçin alamıyor? (...) karşısındaki açıklamayı yapan arkadaşla hakaretlere varan

boyutlarda küfürleşmeler, ondan sonra arkadaşlar sakinleştirmeye çalışıyorlar. Ondan sonra en üst düzeyde bilgi verilmesi için şey yapıyorlar, müdür beye, müdür yardımcımıza gönderiyorlar. Eğer yeri geldiği müdür bey ya da müdür yardımcımız açıklamasında bulunuyor; ama mesela kimi zaman had sınırlarını aşır, onlara dahi küfürleşmeye, hakarete varan boyutlarda laf söylemeler. Ondan sonra sakinleşmesi için çıkarttığımız halde mesela vakıfa zarar vermeler, cam çerçeve dökmelerle de karşılaşırız. Ondan sonra bizi şikâyet etmeler üst kurumlara. Ondan sonra hatta bizim vakıf başkanımızın makamında kendisine hakaret etmelere varan. . . (...) şöyle bir oran vereyim size. Haftada her gün iki ya da üç kişi çıkıyor böyle. (Vakıf uzmanı)

Vakıf personeline yönelen bu tür davranışlar, yardım alıcılar açısından bireysel düzlemde bir boşalma kanalı olduğu kadar, aynı zamanda sosyal yardım rejimine, yardım kararını değiştirmeyen bir içerilme kanallarından biri olarak dahil olmaktadır. Bu tür davranışlar, hak sahibi kolektifin parçası olarak sosyal haklardan yararlanan bir öznenin üreteceği davranışlarla uyumsuz, sosyal yardım rejimi bünyesinde, “sosyal yardım alma disiplini” ve sosyal politikanın genel muhafazakâr neo-liberal dönüşümü ile uyumludur.

“Bir Şey Yapmam. Ne yapacağım?” – “Allah’a bırakırım”

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, yukarıda söz edilen pek çok kısıt çerçevesinde olsa da “hak arama potansiyeli yaratacak” bir biçimde oluşum göstermekte olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, sosyal yardım rejimi içerisinde, sosyal yardımların, aynı zamanda genel bir eğilim olarak hak arama potansiyeli yaratmayan ilişkiler içerisinde kişi ve hanelere dağıtıldığı ve topluma sunulduğu gözlemlenmektedir. Hak arama potansiyeli yaratmayan bu ilişkiler içerisinde, yardım alıcılar, yardımların kesilmesi karşısındaki çaresizliklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Raziye, “Allah bir kapıyı kapar, diğerini açar”; Songül, “Hiç düşünemiyorum; o zaman ne yaparım bilemiyorum. Belediyeden yardım alacağım diye 4 gözle bekliyorum”; Ali, “Vallahi onu gayri Allah’a bırakacağım, bir şey diyemem ki ona”; Sibel, “Kesilir mi ki? Korktum şimdi. Allah başka yerden verir diye düşünürüm artth. Allah büyük derim, keserse de”; Orhan, “Bir şey yapamazsın ki, ne yapabilirsin?” demektedir.

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sosyal yardımları hak olarak görme durumlarında bile, yardım verme ve alma ilişkisinin barındırdığı gizli otoriterlik nedeniyle, hak arama potansiyelini sınırlandırmaktadır. Sema’nın anlatımları buna uygundur. Ek olarak, sosyal yardım rejimi altında, yardım alıcılar, hak aramaya ilişkin sonuç alamayacağı düşüncesini de taşımaktadır. Ayrıca sosyal yardım rejimi altında, “sosyal yardım alma disiplini” sadece edilgen ve bağımlı bir yoksul türü değil, aynı

zamanda sosyal yardım almaktan kaynaklı bir boyun eğmişlik psikolisini de barındırmaktadır. Lale'nin anlatımları buna örnektir. Bu gizli otoriterlik, yardım verme ve alma ilişkisi içerisinde, çift taraflı bir merhamet etme partiği ve merhamet edilme isteğini açığa çıkartacak bir biçimde gerçekleşmektedir. Hayriye'nin söyledikleri ise, buna örnek olarak gösterilebilir.

Üzülürüm, kızgınlığım olmaz, üzülürüm sadece, kendin için üzülürüm. Tühlemekten başka elimden bir şey gelmez. Tüh olmasaydı, kapatmasaydı, keşke kesilmeseydi demekten başka elimden bir şey gelmez. Gidip insanların gırtlığını sıkıp, yardımımı geri ver diyemem. (...) Bu benden kesilen paralardan, benim hakkım. Bu gitmiş, başkası gelmiş vermemiş. Benim elimde olan bir şey yok. Tek kişiyle bir şey olmaz. Tamam benim hakkım, ama bunu birçok insanın böyle düşünmesi lazım. **(Sema)**

Üzülürüm. Ne yapacağım ki başka, ne yapabilirim mesela? Kesildiği zaman ne yapabilirsin ki, hiçbir şey yapamazsın, kime gidip de ne söyleyeceksin? Şikâyetlerden hiç sonuç alacağımı düşünmüyorum ki. (...) Aslında iyi bir şey değil, hiç hoş bir şey değil. Ben mesela gıda alıyorum, işte yakacak yardımı alıyorum diye bazı şeylere boyun eğiyormuşuz gibi geliyor. Şimdi şikâyet edersem, tabii ki çekincem olur. **(Lale)**

Ben de ne yapacağam, gelirse bekliyoruz, gelmezse otururuz. Çalıştığımız, guru ekmeğimizi yeriz evde, şükür ederiz. (...) ne tepki olacak, onlar vermedikten sonra ne diyeceğim, gavgayla dövüşle mi alacağım. Allah merhamet düşürsün ne diyeyim. (...) Merhamet. **(Hayriye)**

2.3.7. Sosyal Yardım Rejiminde Cinslerarası İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet Roller-Erkeğin-Kadının Yeri

Türkiye'de sosyal yardım rejimi, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yapısal özelliklerini⁵⁰⁹ barındırmaktadır. Bu özellikler, sosyal yardımlar temelinde yeniden üretilmekte, yeni ilişki setleri ve davranış örüntüleri sosyal yardım rejiminde cinslerarası işbölümünü yaratacak şekilde gerçekleşmektedir. Sosyal yardım rejimini var eden bu ilişki setleri ve davranış örüntüleri, aşağıda alan araştırmam sırasında belirleyebildiğim farklı başlıklar altında ele alınmaya çalışılacaktır.

Yoksulluğun Cinsiyeti - Erkeğin Rolü ve Payı

Türkiye'de toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yapısal özelliklerini temel olarak oluşan sosyal yardım rejimi ve onun bir ögesi olarak beliren cinslerarası işbölümü, sosyal yardımlara temel teşkil eden yoksulluğun cinsiyet boyutunu da içermektedir. Yoksulluğun cinsiyeti olarak kavramsallaştırılabilecek bu olgu, çalışan ya da işsiz yoksul hanenin genel yoksulluk sorunu dışında, erkeğe ilişkin ölüm, boşanma, terk etme ya da işsiz kalma gibi çeşitli eğilimleri barındırmaktadır. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim ve yardım alıcıların da beyanları, kadınların

⁵⁰⁹ Bu konu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Toksöz, 2009; Dedeoğlu ve Yaman Öztürk (tarihsiz),

yoksulluğu erkeklerden daha derin ve daha fazla yaşadığını ortaya koymuştur. Bunda, yoksulluk ile kadının özellikle mutfığa dayalı hane içi yükümlülükleri arasında kurulan mutlak bağın etkisi olduğu söylenebilir. Kadınlar, yoksulluğu erkeğe göre daha fazla yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Emel, *“Bayan daha çok yaşıyo, geçim sıhıntısını daha biliyo evin içinde”*; Ahu, *“Tabii ki, evi çekip çeviren kadındır, kadın daha çok fedakârlık yapıyor. Yaşıyor, tabii ki kadınlar daha çok yaşıyor”* demektedir. Hacer ise, kadının yoksulluk deneyiminin yanında, kadın yoksulluğunun erkeğe bağımlı yapısının da başka yapısal etmenlere bağlı olduğunu, *“Erkekten fazla biz yaşıyoh. (...) Bilmiyom işte evdeki biten şeyleri görüyom, yiyeceğini içeceğini, iş de olmayınca diyemiyon ki şunu getir diye. Bazı da bomboş, bugün de 20 milyonla gelmiş. Bir şey isteyemiyon ki. Sıhılıyon, üzülüyon işte onlara”* diyerek anlatmaktadır. Sema’nın anlatımları ise, yardım alıcı kadın yoksulluğunun, gündelik yaşam deneyimi ile birleşiminin bir özeti niteliğindedir:

Ben evdeyim, günün 24 saati evin içerisinde oturuyorum. Oysa çalışıyor dışarıda, karnı acıkıyor mu, acıkıyor. Cebinde parası var, 20 lira da olsa var sonuçta, kendine ayırmış olduğu bir bütçe var. O gidip dışarıda karnını doyurabiliyor mu, doyurabiliyor. Ben burada iki tane çocuğa ne yedirsem diye düşünüyorum. Daha sonra o akşam işten gelecek, ona ne yemek yapsam diye düşünüyorum. **(Sema)**

Kadının deneyimlediği yoksulluğun, hanenin genel yoksulluk deneyimi ile barındırdığı ortaklıkların⁵¹⁰ yanında, ayrıca ele alınması gereken kimi boyutları da vardır. Örneğin kadının yoksulluğunun, hanenin yoksullaşmasına neden olan ekonomi ve işgücü piyasasına dönük sorunların yanı sıra, erkeğe bağımlı bir yapısı bulunmaktadır. Alan araştırmam sırasındaki gözlemlerim, kadının yoksullaşması arka planında bir erkek faktörü olduğunu da gözler önüne sermiştir. Burada da öne çıkan eğilim, erkeğin vefatı, terk etmesi ya da boşanmadır. Bunun yanında erkeğin sorumsuzluğuna yapılan vurgu da öne çıkan noktalardan biridir. Ebru ve Zehra’nın deneyimleri şöyledir:

Beyler daha sorumsuz, kadınlar daha sorumlu olduğu için. (...) Yaşam boyunca, bütün günlük yaşantında, erkekler vurdumduymaz, açık konuşayım. (...) daha fedakâr, daha verimli bayanlar. **(Ebru)**

Bayanlar daha eziliyo. (...) sorumluluğ almıyo, zaban gidiyo, ahşam geliyo, bütün eziyeti evde bayan çekiyo. Her işi bayan yapıyo, her şeye bayan götüruyo. Bu sonuçta da erkekler çocuklara bahsa, yemek yapsa, biz de çalışsah çok rahat oluruh. Bayanlar çalışsa, keşke öyle bir imkân olsa. **(Zehra)**

⁵¹⁰ Ev kadınlarının yoksulluk deneyimi için bkz, Şenol-Cantek, 2001.

Tüm bunlar aynı zamanda, kadının ve hanenin geçimin kaynaklarının yaratılması ve sürdürülmesinin erkeğe bağımlı yapısını da ortaya koymaktadır. Kadınlar da kendi tercihlerinden bağımsız yapısal bir “zorunluluk” olarak, kendi ayakları üzerinden durmaktansa, erkeğe bağımlı bir yaşam tarzı içerisindedir.

Alan araştırmam süresince yaptığım gözlem ve görüşmelere dayalı olarak, sosyal yardım alıcısı kadınların, yardım almakla sonuçlanan yoksullaşma sürecinde erkeğin de önemli bir rolü ve payı olduğunu söylemek gerekir. Kadınlar açısından düşündüğümüzde, boşanma çok yaygındır ve hikâyede çok büyük ölçüde şiddet unsuru vardır. Bunun yanında, eşin çalışmaması, düzensiz gelir, alkol, kumar da oldukça yaygın (Çamur Duyan, 2006; Bora, 2007: 108; Dinçoflaz, 2009; Arıkan, Korkut, Uluoğlakçı, 2011) olgular olarak kadının sosyal yardım almakla sonuçlanan yoksullaşma süreci içerisindeki yerlerini almış durumdadır. Erkeğin sorumsuzluğu, gerek yoksulluğun deneyimlenmesi gerekse kadının hane içi yükümlülükleri çerçevesinde kadınlar tarafından en çok şikâyet edilen konular arasında yer almaktadır. Goncagül ve Birsen’in anlatımları buna örnek oluşturmaktadır:

Erkeğin hiçbir şey umurunda değil ki. Benim gözümde o, hiçbir şey. Kadın kömürü taşıyo, odunu gırıyo, yemeği yapıyo, çamaşırı yıhıyo, bulaşığı yıhıyo, ütülüyo, zartunu zurtunu yapıyor. Erkeğin yaptığı ne? Ahşam eve geliyo, yemeği yiyor, vuruyo gafayı yatıyor, sabah gahıyo gidiyo. (Goncagül)

Her şeyi bayanlar düşünüyor. Mesela çocuğun ihtiyacı, evin geçimi, erkek hiç vurdum duymaz. Sorumsuz, evet sorumsuzsunuz. Geliri o getiriyor da, ama düşünerek getirmiyor mesela. Evin ihtiyaçlarını hiç düşündüğü yoh ki. Mesela zorla söyleyeceğim de yaptıracağım. Öyle oluyor, benim eşim öyle, vallahi bilmiyom erkekleri. (Birsen)

Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Kadının Rolü

Çalışma boyunca, sosyal yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen ücret dışı bir geçim aracı olduğu belirtilmişti. Bu özelliği ile sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi çerçevesinde, kadının yükümlülüklerine eklemlenen bir boyut kazanmaktadır. Bu anlamda, yardımların, kadının toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden kaynaklanan hane içi yükümlülüklerini yeniden ürettiği gözlemlenmiştir. Sosyal yardımların, gerçekleşme biçimine ilişkin bu özelliği, aynı zamanda sermaye birikiminin yasalarıyla bağlantılı iktisadi yapıya⁵¹¹ dönük bir işlevselleşme de taşır. Şöyle ki, “işçiler kendilerini geçindirebildikleri oranda emek gücünün değeri azaltılır ve birikim oranı artar”

⁵¹¹ Örneğin Jessop’un (1994: 277) da işaret ettiği üzere, Fordist düzenleme tarzı ve Keynesyen refah devleti çekirdek ve patriyarkal ailenin, kadın ve diğer hane içi bağımlı nüfusun bakımının gelir getirici erkek tarafından üstlenilmesinin devamlılığına dayanır.

(Harvey, 2012: 231). Harvey'e (2012: 231) göre, bu hâlde, "emek gücünün yeniden üretimini mümkün olduğunca aile yaşantısı çerçevesine (yani genel olarak kadınların sırtına) yüklemek, sermayedarların çıkarlarına denk düşer". Bu da, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim araçlarına kısmen de olsa sahip olunması gereksinimini yaratır. İşte sosyal yardımlar da, emek gücünün ve hanenin bir yeniden üretim aracı olarak, kadının hane içi yükümlülüklerini pekiştirerek, sermaye birikiminin gereksinimleri ile de buluşur.

Ayrıca, sosyal yardımlar, topluma sunulma ve toplum tarafından algılanma biçiminin ve sosyal yardım rejiminin muhafazakâr karakteri ile örtüşerek, hane içerisinde de ataerkil muhafazakârlığı beslemektedir.⁵¹² Yardımlar, kadının hane içi ve dışı gündelik yaşam deneyimini, mevcut haliyle ve yardımlar temelinde devreye giren özelliklerle birlikte yeniden üreten yapısı ile kadının hane içerisindeki ikincil konumunu pekiştirmektedir. Gülten'in yardımların arka planındaki toplumsal ilişki biçimini ortaya koyan ve daha önce aktarılan "*Yardım veriyor, gımlatmıyo seni bir yere, orada dur diyo, Bir yerlere gendini böyle bir arayış içinde olma, orada gal*" sözlerinde temsil olduğu üzere, sosyal yardımlar, kadını hane içerisinde tutma noktasında işlevselleşmektedir. Bunun da bir sonucu olarak yardımların, erkeğin değil; ama kadının işgücü arzının önünde bir engel teşkil ettiği söylenebilir.⁵¹³

Türkiye'de sosyal yardım rejimi içerisinde, başvuru, hane incelemesi (ihtiyaç tespiti) ve yardım almayı içeren sosyal yardım süreci, cinslerarası bir dağılıma sahiptir. Bu dağılımda ağırlık çok büyük oranda kadınlara aittir. Bir vakıf uzmanı, "*Çoğu zaman yardım almaya gelenler de kadınlar. Hem alanlar hem başvuranlar hem görüşme yaptıklarımız*" demektedir. Aynı vakıf uzmanı, çalıştığı vakıftaki dosyaların yüzde 75-80'inin kadın adına açıldığını belirtmektedir. Görüşme yaptığım bir diğer vakıfta ise, bir grup yardım alan kadının, kendilerine iş edinmişçesine, farklı

⁵¹² Buna, doğrudan sosyal yardım rejimine içkin sosyal yardım türlerinden yola çıkarak da bir örnek verilebilir. Türkiye'de eşi vefat etmiş kadınlara dönük bir gelir desteği olmakla birlikte, örneğin özel olarak boşanmış kadınlara dönük bir yardım bulunmamaktadır. Bu da sosyal yardım rejiminin hanenin yeniden üretimine odaklanırken, aynı zamanda, kadının varlığını aile içerisinde tanımlayan, muhafazakâr bir aile ideolojisini de yeniden ürettiğini göstermektedir. Ayrıca, bakanlık sosyal yardımların çalışmalarının da özel olarak aileyi güçlendirmeye dönük bir vurgu içerdiği de gözlemlenmektedir. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2011; T.C. Kalkınma Bakanlığı 2013a: 40.

⁵¹³ Benzer bir bulguya Aydın'ın (2012: 55) çalışmasında da rastlanmaktadır. Çalışmada varılan sonuca göre, sosyal yardımların, kentte yaşayan kadınların "tam zamanlı" kadınlık ve annelik rollerini yeniden üretmek, kadının işgücüne katılımını olumsuz etkileyen yapıyı yeniden üreten etmenlerden biri olarak, hane ve toplumsal yaşama dahil olduğu söylenebilir. Yılmaz'ın (2011) Mersin ili Mezitli ilçesinde eski adıyla Şartlı Nakit Transferi alan kadınlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sonuçları da, bu yardım türünün kadının hane içi kadınlık rollerini pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

yardım kurumlarını düzenli olarak ziyaret ederek dolandıkları anlatılmıştır. Böylelikle, kadınlar, yardım alma ve yardımlarının süreklileşmesini garantileme stratejisi çerçevesinde ortaya koyulan bu davranış biçimi, yardım alan kadınlar açısından yardımlar temelinde oluşan bir gündelik yaşam deneyimi olarak, yardım sürecinin kadının sorumluluğunda olduğuna ilişkin içselleştirilmiş yargıyı yeniden üretmektedir.

Bunda, erkeğin yardıma başvurmayı kendi “gururuna” yediremeyerek kadını göndermesi, yardımın kadına ait hane içi yükümlülüklerin bir parçası ve uzantısı gibi algılanması ve sıklıkla karşılaşılan boşanma, erkeğin terk etmesi ve ölüm gibi durumlarda çocuk ya da çocukların bakımının kadının üzerine kalması gibi nedenler etkilidir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, başvuru sahibi kadınlar arasında eşinden ayrılmış olanların sayısının oldukça yüksek olduğunu belirtmekte ve “*Baba çocuklara falan bakmadığı için başını alıp gidiyor zaten. İlgilenmiyor, etmiyor, ama anne bir şekilde onlara kol kanat germek zorunda kalıyor. Bundan dolayı anne daha fazla başvuru yapıyor*” demektedir. Yardım başvurusu sırasında, vakfa karı-koca gelinmesi durumunda, koca ilk olarak içeri girmiyor ve kadını sokuyor. Erkeğin evi geçindirmeye dönük yükümlülükleri kültürel olarak devam etse de, “utanılacak hallerde” kadının hanenin devamını sağlamaya dönük sorumluluğu devreye giriyor. Örneğin, bir vakıf uzmanı, erkeğin kendi gelmeyip kadını göndermesini, “*Ataerkil olmamızdan dolayı bir erkek gelip de buradan yardım için başvurmuyor*” diyerek açıklamaktadır.

Cinsel İstismar

Alan araştırma sırasında karşılaştığım ve sosyal yardım rejiminin toplumsal cinsiyet temellerine ilişkin fikir verecek önemli olgulardan biri de cinsel istismar başlığı altında yaşananlardır. Buna göre, kimi mahalle muhtarları, yardımın bağlanması konusunda aracı oldukları kadınlarla cinsel ilişkiye giriyordu. Bu durumun temel gerçekleşme biçimi, öncelik sırasına göre, yardım karşılığında cinsel ilişki ve cinsel ilişki karşılığında yardım şeklinde olmaktadır. Yardımlar çerçevesinde yaşanan cinsel istismar, sosyal yardım rejimine içkin yardım verme-alma ilişkisine ait hiyerarşi ve otoriterliğin, cinslerarası egemenlik ilişkilerine dayalı olarak belirli bir alanda kristalize olma biçimini yansıtmaktadır. Alan araştırmam sırasında yaptığım görüşmelerde iki kere duyduğum; ancak olay bazında ikiden çok fazla yaşanmış olan bu durum, sosyal yardım rejiminin, bir eğilim olarak kadına dönük cinsel istismar

yaratacak bir biçimde oluştuğunu göstermektedir. Bu durumu yardımların artış ve yaygınlaşması ile birlikte artma potansiyeli bulunan ve erkek egemenliğini pekiştirerek yerel ilişkilere eklemlenen bir olgu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.4. Yardımlar-Yardım Alıcılar ve Gelecek Beklentisi, Umut ve Hayal Bağları

Yardım alıcıların geleceğe dönük beklentileri, umutları ve hayallerini de alan araştırmam kapsamında inceleme konusu yaptım. Bu çerçevede, yapılan derinlemesine görüşmelerin sonunda, sosyal yardım rejimine içkin, sosyal yardım disiplini altındaki yoksul türünün rejimi var eden davranışlarını, bütüncül bir şekilde belirleyebilmek amacıyla, yardım alıcılara geleceğe dönük beklentilerini, umutlarını ve hayallerini sordum. Bu noktada verilen yanıtlar, gelecek beklentisi, umut ve hayaller arasında keskin ayrımlar oluşturacak bir içerikte değildir. Bu başlıkların, yardımlar temelinde bir oluşum içerisinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Söz konusu başlıkların yardım alıcılar için ayrı bir biçimde ele alınacak bir içerikte olduğu söylenemese de yine de bu tür bir araştırma çerçevesi içerisinde, yoksulun gelecek beklentisini, umut ve hayallerini ayrıca ele almak ve ortaya koymak yerinde olacaktır.

2.4.1. Gelecek Beklentisi

Yardım alıcıların gelecek beklentilerinin, kendileri ve haneye dönük yaşama içkin oldukça minimal özellikler sergilediği görülmektedir. Melis'in "*İyi hayatım olsun, barış olsun, gavgı dövüş olmasın*"; Bekir'in "*Valla huzur olsun yeter*" cümleleri buna örnek olarak verilebilir. Ancak minimal özellikler bununla sınırlı değildir; yardım alıcıların gelecek beklentisinin tümü için genelleştirilebilmektedir. Aşağıda sunulan örneklerde görüleceği üzere, bu minimal özelliklerin çerçevesi, kapitalizmin neo-liberal evresinin, yoksula sunduğu geçim ve hayat şartlarının sınırları ile çizilmiştir. Yardım alıcıların gelecek beklentilerine dönük birden fazla eğilimden söz etmek yerinde olacaktır. Bu beklentiler arasında en büyük yeri çocukları kaplamaktadır. Geçim ve hayat şartlarına dönük kendi deneyimlerini çocuklarının yaşamasını istememektedirler. Öte yandan tüm bunlar, aynı çocuğunun yardım almasını istemediği belirtirken söylenildiği gibi, eğitim ve işgücü piyasası temelinde ifade edilen beklentilerdir. Ayrıca, yardım alıcıların gelecek beklentisini

çocukları üzerinden kurması, aynı zamanda kendi geleceğine ilişkin bir umutsuzluk içerisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Örneğin Ahu, “Geleceğe yönelik en büyük isteklerim çocuklarım, okusunlar, bir iş imkânı kursunlar, bizim gibi olmasınlar isterim”; Cansen, “Gelecekte beklentilerim, çocuklarımın ohumasını isterim, çocuklarımın evi olsun, barhı olsun, onu isterim, başka ne isteyebilirim ki, sağlık isterim”; Hülya ise, “Geleceğe dönük güzelce bir evimin içinde çoluğumunan, çocuğumunan galmah, onları ohutmah, sonuna kadar ohutmah, bir mesleği eline alıp, gurturmaları tamam” demektir.

Yardım alıcıların refah seviyelerini yükseltmek de geleceğe dönük beklentileri arasında yer almaktadır. Örneğin Zeliha, “Çocuklarımı kimseye muhtaç etmeden büyütme istiyorum. Bu günler geçer diye umuyorum. Bu halime, bu yardıma...” diyerek, bir yandan muhtaçlığını ortaya koymakta, diğer yandan ise, yardımsız yaşama isteğini dile getirmektedir. Sema ise, bir ev sahibi olmak istemektedir; ancak bu istek, hanenin borçlanma koşuluna bağlıdır:

Geleceğe dönük beklentilerim, çocuklarım büyüdükten sonra para biriktirmek. Ama nasıl biriktirmek, bankadan kredi çekip, tekrar bankaya o krediyi borçlarını ödeyerek, toplu bir şekilde para biriktiremiyorum. Eşimle beraber para biriktirip, bir ev almak. (Sema)

Yardım alıcıların gelecek beklentisi açısından geçerli olan bir diğer eğilim ise, geleceğin ne getireceğine ilişkin güvencesizlikle birleşmiş bir belirsizliktir. Kimi yardım alıcılar, belirsizliği dini inançla birleşmiş bir biçimde açıklanmaktadır. Örneğin Hande, “Onu allah'tan başka kimse bilemez. Tahminimi de söyleyemem, çünkü onu allah bilir. Çünkü neden? Bugün varım, ama yarın var mıyım? Onu rabbim de başka kimse bilemez? Cenaballah ne veriyorsa, herkesin için hayırlısını nasip etsin?” demektir. Birsen ise, geleceğe dönük güzel şeyler beklediğini söylemekle birlikte, kanaatkâr yaşam tarzını yansıtır bir biçimde, “Çalıştıktan sonra, şimdi her şeyin başı para olduğu için. Fazlasını istemiyom. İnşallah olur diyom” demektir.

Yardım alıcıların bir bölümü ise, gelecek beklentisi olmadan yaşamlarını sürdürmektedir. Muhsin, “abi bu yaştan sonra daha bekleyecek bir şeyimiz yok” demektir. Hatta yer yer oldukça karamsar eğilimler de söz konusudur. Velit, “Gelecek daha kötü olacah. İyi olmayacak”; Hüseyin ise, “Şimdi yaş gittikçe, sigara da içiyorum. Bunu da niye içiyorum, biliyor musun? Bir nevi intihardır bu, bir nevi kendini zehirlemektir. Kendimi ölüme sürüklüyorum. Aç karnına sigara içiyorum, ne demek bu?” diyerek geçmişten gelen geçim ve hayat şartları deneyiminin talihsizliğini yansıtmaktadırlar.

2.4.2. Umut

Yardım alıcılar, gelecek beklentisinde yer yer çizilen karamsar tabloya paralel olarak aynı zamanda derin bir umutsuzluk da içerisinde bulunduklarıdır. Yardım alıcıların içerisinde bulunduğu umutsuzluk tablosu içerisinde, aynı gelecek beklentisinde olduğu gibi, geçmiş deneyimlerin etkisi görülmektedir. Örneğin Hüseyin, “*Bende umut yok ki. Ben demin de söyledim gelecek bak kötü olur, iyi olmaz. Sadece bunlar için değil. İnsanlar av, baştakiler avcı. Avcı devamlı çoğalır, av da çoğalır*”; Mehmet, “*Hiç benim umudum yok. Bir çalışan aile olarak benim umudum yok. Bu devir böyle gelmiş böyle gider*”; Velit ise, “*Ümidim yoh, neden dersin ümüdün yoh, gelen hiç kimse fakiri şey yapmadı ki, bizim sırtımıza bir gova goymuşlar, gova sırtımızda her gelen bir taş atıyor*”; Gülten ise, “*Geleceğe dönük bu durumda kötü, garamsarlıh. Yoh, umut yoh işte, umutları bitirdi*” demektedir.

Yardım alıcıların bir bölümü ise, geçmiş birikimlerin etkisi ile geleceğe dönük bir beklenti sahibi olamama ve vazgeçiş psikolojisi ile bir umudu olup olmadığına dönük bir belirsizlik içerisinde bulunduklarıdır. İçlerinde bulundukları bu durum Sabiha, “*Kendi geleceğimden ölümü bekliyorum, daha ne diyeceğim. Çoluğumuz çocuğumuz iyileşsin, Allah onlara iş güç sahibi olsun da onlar iyileşsin, biz daha geleceğimizden geçtik. Geçti*”; Muhsin, “*Umudumuz ne, işte böyle yaşıyoruz, Allah’a şükürsağlığımız yerinde olsun diyoz, başka bir şey de düşünmüyoruz*”; Zehra ise, “*Ne bileyim umudum oğlum yarın sabaha çıkacağını biliyorum mu, yoh, aaa bitti*” tarafından bu şekilde dile getirilmektedir.

Ancak yardım alıcıların gerçeğine ilişkin tablonun tamamı umutsuzluktan ibaret değildir. Her şeye karşın umudunu kaybetmemenin de güçlü bir eğilim olduğu belirtilmelidir. Bu eğilimi, Nurşen, “*Umudumuzu yitirmiyoruz: Hayaller, umut. Umudumuz her türlü*”; Özdemir, “*İnşallah iyi olacak. Önce kurban olduğum Cenab-ı Allah, sonra da kullarımız. Güzelim ne diyelim. Bu kadar, Allah herkesin işini gücünü rast getirsin*”; Sema, “*Umut oldukça yaşar insan*”; Ebru, “*Umudumu hiçbir zaman yitirmedim, tabii ki var. Çok güzel olacağına eminim. Kendime güvenerek. Birden olmayacak, ama bazı aşamaları, zorlukları tabii ki aşacağız, mücadele, direne direne geleceğiz. Direne direne, mücadele ede ede, tırmana tırmana*”; Birsan ise, “*Umut var. Umut kendi elinde, umut var, çalışıp çabalarsan, umudun olur. Umudum şimdiden düşünüyorum ben çocuklarımı şunu bunu yapayım, istiyorum. Umudum var, buradan taşınırsam umudum var beni. İstiyom taşınmayı da umudum var*” diyerek ifade etmektedir.

Umut etmek, hep bir şarta bağlanmış gözükmektedir. Ümran, “*Umut nasıl var. Abim cezaevinde çıkarsa, işler daha iyi gider*”; Hayriye ise, “*Ümit dediği gibi, oğlum çıkarsa, senin malını indirir, bunun malını çeker, hamallık gibi bir şey yapar, bizi aç bırakmaz. Biz onu aç bırakıyoruz*” demektedir.

Yardım alıcıların genelinde çocuklara yüklenen ortak bir eğilim umut başlığı söz konusu olduğunda da geçerlidir. Geleceğe dönük beklentilerde olduğu gibi, kimi yardım alıcılar umutlarını çocuklarına bağlamış durumdadır. Örneğin Melis, “*Umudum çocuklarım iyi yaşantı olsun. Çocuklarım, eşimin iyi işi olsun, sigortalı işi olsun onlar*”; Emel ise, “*Umudum çocukları ohudup, bir yerlere, bir yerlerde görmek, başka bir umudum yoh, başka hiçbir şey yoh, hep çocukları ohudup, bir yerlerde görmek*” demektedir.

2.4.3. Hayal: “Parayla olur, para. Yardımla murdumla imkânı yok olmaz.”

Yaptığım görüşmelerin en son sorusu, yardım alıcıların hayallerinin ne olduğunu öğrenme amacını taşıyordu. Bu noktada verilen yanıtlar 3 başlık altına yerleşecek bir biçimde toparlanabilir. İlk olarak, yukarıda söylenenlere paralel olarak, yardım alıcıların hayallerinin, çocuklarına dönük beklentiler şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yardım alıcıların gelecek beklentisi ve umutlarına ilişkin minimal kalıplar ve genel kanaatkâr yaşam tarzının, çocuklarına dönük hayalleri söz konusu olduğunda da geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin, Emel, “*Vallahi en çok hayalim diyom ya, çocukların iyi yaşamaları, ohumaları, temiz bir ortamda yetişmeleri, başka bir şey değil hayalim*”; Zehra, “*Benim hayalim, hiç hayalim yoh. Hayalim yoh, bugün neyse yarın oyum, böyle. Çocuğumu öğretmen olduğunu görmek. Öğretmen görmek, hayalim o*” demektedir. Görüleceği üzere, yardım alıcıların hayallerinin bir eğilim olarak, kendilerine dönük gelecek beklentisinin karamsarlığı içerisinde, çocuklarına odaklandığı gözlemlenmektedir; ancak bu da geçmişin talihsizliği ve geleceğin belirsizliğinin yarattığı şüphe çerçevesinde dile gelmektedir. Hande, Huriye ve Lale’nin anlatımları şöyledir:

Hayalim, umudum. . . Hayalim, umudum çocuklarımdır. Hayalim, gine evlatlarımdır. Allah hiçbir zaman evlatlarımı kimseye kul etmesin. Kendi başlarının üzerinde dursun, cenaballah, kim de geliyorsa bu devletimizin başına, allah hayırlısını nasip etsin. **(Hande)**

Valla çocuklarım inşallah bir meslek sahibi olacak. Güzel bir işleri olacak, işe girecekler, ben de huzura ereceğim inşallah. Hayalim bu zaten, başka bir hayalim yok ki. Çocuklarım işte. **(Huriye)**

Mesela sizin şu yaptığınız işi benim oğlum da yapsın istiyorum mesela, Yurtdışına gidip orda yaşasınlar çok istiyorum. Türkiye'den hiçbir şey olmayacağını ben biliyorum ya, olmayacak. **(Lale)**

Yardım alıcıların hayallerinin bir bölümü, yukarıdaki başlıklarla benzeşecek bir biçimde, geçim ve hayat şartlarının düzelmesi üzerine kuruludur. Örneğin Gülten, *“Hayalim iyi bir refah bir yaşamak”* diyerek bu hayali anlatmaktadır. Burada öne çıkan başlıklardan biri ise, barınma sorunlarının çözülmesi ve bir ev sahibi olma şeklindedir. Örneğin Burhan, *“Borcumuzu harcamızı bitirip, bir de ev sahibi, ev alabilirsek, başka bir hayalimiz yok. O da parayla olur, para. işin iyi olacak, kazancın iyi olacak. (...) Yardımla murdumla imkânı yok olmaz”*; Cansen ise, *“Hayalim şöyle bir evim olmasını isterim. İyi bir döşeli, hayalim bu, başkada bir şey. İyi bir evim olmasını isterim. Bir de araba isterim, ama eşim gullanmasını bilmiyor”* demektedir. Bu hayalin, yukarıdaki eğilimlerle birleşecek bir biçimde, azla yetinen, kanaatkâr yaşam tarzının içerisine yerleştiği söylenebilir. Emel, *“Evimiz olsun isterim, içi dışı döşeli olsun isterim. Allaktan fazla bir şey istemiyoh ki biz, öyle yükseğe de gozümüz yoh bizim, ne yapacah. Kimseye muhtaç olmadan, geçinelim yeter. En büyük zenginlik bu”* demektedir. Bu hayallerin, yardım alıcılar tarafından zenginliğin ölçütü olarak sunulan ev ve araba sahibi olma ile örtüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla bir diğer ifade ile, hayaller, aynı zamanda yoksulluktan kurtulma ile özdeşleştirilebilmektedir.

Yardım alıcıların geçim ve hayat şartlarının düzelmesine dönük hayalleri ikinci olarak, *“kendi ayakları üzerinde durmak”* şeklinde ifade edilebilir. Bu çerçevede, Velit'in anlatımları, sosyal yurttaşlık özlemini, Sema'nın ifadeleri ise, toplumsal cinsiyet örüntülerine dönük bir tepkiyi içermektedir.

Hayalim, bir insanın hayali nedir, öncelikle iyi bir geçimlik, bir sosyal hakkı olmak, bir barınma yaşaması lazım. Çoluğun çocuğun garşısında dik durması lazım. Tabii ki bu her insanın hayalidir. Ama maalesef şu anda geldiğimiz öyle bir imkâna da sahip değiliz, öyle bir imkân da görmüyorum. **(Velit)**

Hayalim kendi ayaklarım üzerinde tekrar durabilmek, başka bir şey değil. Çünkü insanın kendi ayakları üzerinde durması en büyük hazdır insana. Destektir, kendi paranı kendin kazanmak. O kadar büyük şey ki, eşinin eline bakmak o kadar berbat bir şey ki anlatamam size. Ben o yardımı alırken utanmıyorum, ama eşimde 20 lira isterken, çekinerek istiyorum. **(Sema)**

Yardım alıcılar içerisinde bir diğer eğilim ise, herhangi bir hayale sahip olmamaktadır. Bunda, yukarıda ifade edilen, geçim ve hayat şartlarına dönük geçmiş deneyimlerin izlerinin hayaller üzerindeki etkisi açık bir biçimde gözükmektedir. Handan, *“Hiçbir hayalim yok. Durumum meydanda neyi hayal edebilirim ki? Cenab-ı hak beni sınav ediyor. Sabrım bakalım nereye kadar?”* demektedir. Yardım alıcılar

açısından, hayalin olmaması ile birleşen bir diğer eğilim ise, ölümü beklemektir. Örneğin Muhsin, *“Yoh abi, belli bir yaştan sona hayalim olsa ne olur, olmasa ne olur. Artık yaş 63 olmuş, bir tarafta dediğim gibi geldik gidiyoruz misali, Allah’ın bileceği şey. Ama belli bir yaştan sonra ne bekleyecen, bana milli piyango çılsa ne olur, çıhmasa ne olur, hiç umursamam bile. Ne bekleyecem bundan sonra, dünyayı mı fetedecem, hikâye onlar”*; Bekir ise, *“Yoh ya, ne hayalim olacah. 54’ten sonra ne hayal guracahsın. Yok, doğduğum ilçe burası, Altındağ, burada öleyim, gideyim”* demektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin sosyal yardım rejiminin oluşumu kavramsal ve olgusal düzeyde incelenmiştir. Ancak bu inceleme, çalışmanın genel yaklaşımı (ekonomi-politik yaklaşım) ile de uyumlu olarak, kavram ve olguyu, birbirinden bağımsız bir biçimde, tartışmanın iki ayrı uğrak noktası olarak değil, içiçe geçmiş iki düzey olarak belirlemiştir. Sosyal yardımların, ekonomik alan ile politik alanın kesişim noktasında yer aldığı kabul edilmiş ve bu kabul, çalışmada boyunca kuramsal-kavramsal ve olgusal dayanaklarına kavuşturulmuştur. Bu anlamda çalışma, ekonomi politik yaklaşımın kavramsal araçlarının olgusal düzlemde karşılık bulduğu bir yapı sergilemektedir. Kavram ve olgu düzeyleri, tezin yazımı bakımından kavramsal ve kuramsal çerçeve, tarihsel arka plan, alanyazın taraması ve Türkiye'de sosyal yardım rejiminin oluşumunun uluslararası dayanaklarını içeren bölümlerin ardından, son dönemde sosyal yardımlara odaklanan tartışmaları izleyecek şekilde, bir alan araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Tüm bu yazım süreci, Türkiye'de sosyal yardım rejiminin oluşumunun tarihsel, kavramsal ve olgusal dayanaklarını belirleyebilmek amacıyla bir bütünlük içerisinde kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de sosyal yardım olgusu, bir rejim sorunsallaştırması biçiminde tartışılmış ve sosyal yardım rejimi oluşum halindeki bir dinamik ve yapılar bütünü olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, sosyal yardımlara dönük açıklayıcı bir kavram olarak, model, sistem, mekanizma, vb. ifadelerin kullanılmamasının nedeni de bu saptamada yatmaktadır. Anılan ifadeler, sosyal yardımların, kurumsal yapı, işleyiş ve uygulama biçimlerine referans verirken, rejim kavramsallaştırması ile sosyal yardım alıcıların yardım rejimini var eden davranış ve düşünme tarzları da açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, sosyal yardımlar, rejim kavramsallaştırması ile betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak ele alınmıştır. Çalışmada vurgulandığı üzere, birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapılar, bir bütünlük arz ederek “sosyal yardım rejimi”ni oluşturmaktadır. Ancak bu bütünlük, yardım rejimini var eden farklı gözlem alanlarına ilişkin dinamiklerin bir toplamı değil, organik bir bütünün ifadesidir. Çalışmada, bu dinamik ve yapılar, kavramsal olarak ele alındığı gibi aynı zamanda bir alan araştırması ile olgusal olarak da ortaya çıkartılmıştır. Kavram ve olgu olarak ifade edilebilecek bu iki düzeyin, bağlantılandırılması (kavram-olgu bağlantısı) ile yürütülen bu tartışma, sosyal yardımların, Türkiye'de kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından

açıklayıcı bir kategori olduğu yönündeki bir kavramsal genellemeye ulaşmış ve genelleme “sosyal yardım rejimi” kavramı ile ifade edilmiştir.

Türkiye’de sosyal yardımlar, dinamik bir yapı arz etmektedir. Ayrıca bu dinamik yapı, sosyal politikada dönüşüm sürecinin de bir parçası olarak da ele alınmalıdır. Türkiye’de sosyal yardımların son yıllarda belirgin bir artış gösterdiğinden söz edilmişti. Bu olgu, sadece uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda, paradigma düzeyinde kendisini göstermektedir. Paradigma düzeyinde, örneğin, sosyal yardımların, diğer sosyal politika ve sosyal koruma uygulamalarını tamamlayıcı bir işlev üstlenmesinden çok, sosyal yardımların yerinin sosyal politikanın asli unsuru olarak yeniden tanımlandığı bir yapı oluşumundan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Böylelikle, sosyal politikanın, uygulama düzeyinde olmasa da paradigma düzeyinde, sosyal yardımdan ibaret görüldüğü bir düşünsel eğilimin oluşum içerisinde olduğu söylenebilir. Bu anlamda Türkiye’de bir yandan primli rejimin ve işgücü piyasasının neo-liberal önkabuller doğrultusunda dönüştürüldüğü diğer yandan ise, sosyal yardımlara dayalı politika setinin öne çıktığı bir sosyal politika ortamından söz etmek mümkündür.

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, kurumsal yapı, yardım alıcılar ve içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından dinamik bir oluşum içerisinde. Bu kapsamda, sosyal yardımların uygulama ve işleyişini çevreleyen yasal ve yönetsel mekanizmalar ciddi bir değişime uğrarken, yardım alıcıların sosyal yardımlar etrafında oluşan davranış ve ilişkileri de, örüntüleşmeye doğru bir değişim içerisinde. Ayrıca, bu çalışmada, belirli ölçülerde ortaya koyulduğu üzere, sosyal yardımların içerisinde uygulama alanı bulduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da bir değişim geçirmektedir. Bu çalışmada, tüm bu ilişkiler ve yapı, “sosyal yardım rejimi” kavramı ile tartışılmıştır.

Çalışmada, gerek kavramsal tartışma içerisinde gerekse alan araştırmasının yazımı sırasında çeşitli kavramsal türetimler yapılmıştır. Bunlar, çalışmanın giriş bölümünde sunulmuştur. Bu anlamda nitel araştırma mantığının bir parçası olarak, kodlardan kavramlara doğru bir düşünsel izlek içerisinde, Türkiye’de sosyal yardım rejimini anlamaya ve açıklamaya dönük çeşitli kavramlar geliştirilmiştir.

Bu çalışmada, sosyal yardımların nasıl çalışılması gerektiğine verilen yanıt, sosyal yardımların içsel bilgisinden değil, çalışmada benimsenen ekonomi politik yaklaşımın, olgu ve olayları açıklamasına dönük temel önkabulleri ve düşünsel referanslarına dayanmıştır. Bu belirlemenin bir uzantısı olarak ise, inceleme nesnesine

dönük çözümleme önceliği, sosyal yardım politikalarına değil, toplumdaki temel ilişkilerin çekirdeği olan üretim noktasına aittir. Bu öncelik, aynı zamanda sosyal yardımlara ilişkin yapılan tanımlarda da olgusal bir karşılığa sahiptir. Bu olgusal karşılığın, sosyal yardımların, yardım alanların, çalışma disiplin ve alışkanlıklarını kaybetmeden en kısa zaman içerisinde yeniden işgücü piyasasına dahil olmasını sağlama görevi ve işlevidir. Bu tanımlar incelendiğinde, sosyal yardımlara ilişkin düzenleyici ilkenin, işgücü piyasası dinamiklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Ancak ilgili alanyazın incelendiğinde, bu tanımların, sosyal yardımların örgütlenmesine ilişkin düzenleyici ilkenin kaynağını göstermekle birlikte, bu kaynağa bir kuramsal açıklayıcılık düzeyi atfetmediği ve bu kaynağa ilişkin bir kavramsallaştırmaya yönelmediği de görülmektedir. Bu kaynağa ilişkin bir kuramsal açıklayıcılık atfedilen bu çalışmanın çözümleme önceliği, sosyal yardımlara değil, üretim noktası ve onun dinamiklerine verilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada, üretim noktası, kapitalist birikim, birikim rejimi, işgücü piyasası, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki gibi farklı soyutlama düzeylerinin sosyal yardımlarla olan bağı açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada, çalışmada benimsene bir diğer metodolojik önkabule daha değinmek yerinde olacaktır. Çalışmada, temel bir metodolojik yaklaşım olarak, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumuna, alanın dinamiklerini de katan bir bakış açısı ile hareket edilmiştir. Bu nedenledir ki, bu çalışmada gözlem konusu yapılan kurumlar (bakanlık, vakıf, belediye, muhtarlık), mahalle, hane ve yardım alıcılardan oluşan alan boyutu, sosyal yardım politikalarının ve yasal - kurumsal çerçevenin sonuçlarının incelendiği değil, doğrudan sosyal yardımlar etrafında oluşan özgün ilişki setleri ile sosyal yardım rejimini var eden temel ögeler olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yardımlar sadece dönüşümün sonuçlarının gözlemlendiği değil, aynı zamanda dönüşüm süreci üzerinde etkileri de olan bir alan olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’de sosyal yardım kapsamında yer alacak kişi sayısının artış göstermesi beklenmelidir. Bu noktada, bu gelişmeyi, salt bir sosyal koruma ve sosyal politika uygulamasına dahil olan kişi sayısı olarak değerlendirmenin yanında sosyal yardım rejimini var eden davranış örüntülerinin de toplumda yaygınlaşması anlamına geleceği öngörülebilir. Böylelikle, soyutlama düzeyinde ele almak gerekirse, emek sürecindeki denetimin, çalışmaya ve emek gücünü satmaya dayalı bir disiplinin üzerine bir de bu çalışmada kavramsallaştırdığımız “sosyal yardım alma/alıcısı olma disiplini”nin yerleştiği bütün halde bir toplumsal denetim ve yönetim sürecinden söz

etmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, sosyal güvenliğin primli rejimi bünyesinde çalışma faaliyetine katılanların, sosyal yardımların “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı” olma niteliği dolayısıyla, onları sosyal yardım almaya zorlayan düşük ücretli çalışma koşullarına katlanabilirlik düzeylerinin de artış göstereceği söylenebilir. Bu, sosyal yardımları, çalışmanın farklı yerlerinde vurgulandığı gibi, sermayenin düşük ücretli çalıştırma rejimini ve kârı artırma yönündeki tarihsel hareketini hem besleyen hem de onun içerisine yerleşen “kapitalist bir kategori” haline getirmektedir.

Çalışmada sosyal yardımlar, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamikleri ile eklemlenme biçimi bakımından ele alınmıştır. Buna göre, sosyal yardımlar, yedek işgücü rezervini kontrol edip yeniden üreten; ancak aynı zamanda işsiz yoksullar açısından emek gücünün satış koşullarını hazırlayan, çalışan yoksullar için ise, işgücü piyasasında düşük ücretli işlerin tolere edilmesini sağlayan, ücret dışı bir form olarak kapitalist birikim ile içiçe geçmiştir. Sosyal yardımlar, ücret dışı bir form olarak, üretim noktası ve daha genel olarak işgücü piyasasında kurulan ücretlilik ilişkisine eklemlenen bir işgücü piyasası kurumu ve politikasıdır. Bununla bağlantılı olarak, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yenidenüretimine ücret dışı bir geçim aracı ve ücretlilik ilişkisine ücret dışı bir form olarak dahil olması nedeniyle, yoksullar açısından “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori” olarak, üretim noktası ve işgücü piyasasını düzenleyen bir işlevle yüklüdür. Böylelikle, devletin, üretim noktası ve ücretlilik ilişkisine doğrudan müdahalesini içermeyen bir aracı olan sosyal yardımlar, kurumsal düzlemde, çalışma koşullarının, emeğin ve işsizliğin düzenlenmesi bakımından, devlet ve işgücü piyasası arasında bir ilişki biçimi olarak gerçekleşen emek ve sermaye arasındaki ilişkileri, birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda düzenleyen ve yeniden üreten bir işgücü piyasası politikası olarak gerçekleşmektedir. Sosyal yardımlar, artık-değer üretimine özgün koşulların gerektirdiği, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı içerisinde anlam kazanır ve gerçekleşir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, birikim yasalarının işleyişini sağlayacak ve yeniden üretecek mekanizmaların temsillerin biridir. Sosyal yardımlar bu hali ile, sadece emek gücünün yeniden üretimi değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim süreçlerine dönük bir ilişki biçimi niteliği kazanmıştır.

Bu özellikleri ile sosyal yardımlar, kapitalist gelişmenin belirli bir evresine denk düşecek şekilde, emek-sermaye ilişkisinin, sadece üretim noktasındaki toplumsal ilişkiler değil, toplumsal ölçekte de neo-liberal evredeki düzenleniş biçimleri arasındaki yerini almıştır. Sosyal yardımların temelinde yer alan toplumsal ilişkinin,

emek ve sermaye arasındaki bir sınıf ilişkisi olması nedeniyle, sosyal yardımlar emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisinin yeniden üretimine eklemlenir. Emek ve sermaye çelişkisinin yönetiminin günümüzdeki özgül tarihsel evresine denk düşen, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir parçası olarak bir yandan üretim noktasının dolaylı bir biçimde düzenlenişi diğer yandan ise emek gücünün ve hanenin yeniden üretimini sağlamaktadır.

Sosyal yardımların “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori” olması sadece, işgücü piyasası ile ilişki biçiminden değil, metalar dünyasına ait karakterinden de kaynaklanmaktadır. Piyasadıışıdır; çünkü sosyal yardım biçimi ile alım satım konu değildir. Diğer taraftan “kapitalist” bir karakterdedir; çünkü sosyal yardım olarak dağıtılmadan önce meta karakteri ile üretim ve ticaretin konusudur ve bir sermaye birikim kanalı ve bir değerlenme alanıdır. Sosyal yardımlara “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori” niteliği katan bir diğer boyut ise, bir bütün olarak kapitalizmin devamlılığı yönündeki işlevi ile bağlantılıdır. Bu devamlılık ilişkisinin, toplumsal temeli, büyük çoğunluğu çalışan yoksul olarak nitelendirilebilecek yardım alan hanehalklarının sınıf aidiyetleri ile birlikte düşünüldüğünde, bir sınıf uzlaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Sosyal yardımlar, yardım alan hanehalklarının sınıf aidiyetlerinin kökeni olan işgücü piyasası ile doğrudan bağlantılı olmayan bir kategori olarak, toplumsal sınıf uzlaşmasına eklemlenmektedir.

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sadece üretim noktası ve ücretlilik ilişkisine dönük sonuçları ile değil, aynı zamanda mevcut siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi bakımından da kapitalizmin devamlılığını sağlayan düzenleme tarzlarından biridir. Gerçekleşme biçimi itibarıyla bakıldığında, sosyal yardımların, siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi dolayısıyla sınıf uzlaşmasına eklemlenen bir ilişki biçimi olduğu görülmektedir. Böylelikle, sosyal yardımların, Türkiye kapitalizminin neo-liberal evresine, toplumsal sınıflar arası uzlaşmayı sağlamlaştıracak bir hegemonya aracı olarak dahil olduğunu söyleyebiliriz.

Bu anlamda, kişi ve hanehalkları açısından, ücret dışı bir geçim aracı olarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen sosyal yardımlar, kapitalist birikimin devamlılığı ve ücretlilik ilişkisi ile işgücü piyasasının düzenlenmesi bakımından, bir sermaye politikası olarak işlev görmektedir. Sosyal yardımların bu haliyle, - toplumsal cinsiyet örüntülerini yeniden üreten yapısı nedeniyle kadınlar, çalışma gücünü yitirmiş yaşlılar ve emekliler, engelliler ve kimi engelli yakınları ve yoklama kriterleri dışı hak edişler ile özellikle düzenli nakit yardım alan kişiler

dışarıda bırakılacak olursa, hanehalklarını emek güçlerini sermaye karşısında satmaktan alıkoyacak bir pazarlık unsuru niteliği taşıdığını söylemek güçtür. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, kapitalist birikim ve ücretlilik ilişkisine dönük anlatılan mekanizmalarla, emeğin sermaye karşısındaki göreceli konumunu zayıflatan diğer toplumsal düzenleme araçları ile birleştiği ifade edilebilir.

Çalışmada yardım alıcılar, yardım alıcı ve yoksul kimliklerinin ötesinde sınıf aidiyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Böylelikle, bir yandan sosyal yardımların ekonomik ve politik alana ilişkin sınıf özü açığa çıkartılmaya çalışılırken, bununla uyumlu bir biçimde, yardım alıcıların toplumsal sınıf aidiyetleri de tartışılmıştır. Bu aynı zamanda, yardım alıcıların, sosyal yardımları bir sınıf ilişkisi olarak deneyimledikleri şeklindeki tezin temel kavramsal belirleme ve olgusal bulgularından birini oluşturmaktadır. Sosyal yardımların, yardım alıcılar tarafından bir sınıf ilişkisi olarak deneyimlenmesi, aynı zamanda devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı olarak somutlaşan bir sermaye politikası olarak işlev görmesi ve bu işlevselleşmenin sınıf karakteri ile de uyum içerisinde.

Sosyal yardımlar, yararlanıcıların, etrafında bir mücadele kapasitesi ve deneyimi oluşturabileceği bir sosyal hak kategorisi ve uygulaması olarak yaşama geçmemektedir. Aksine, etrafında ve içerisinde gerçekleşen özgün ilişki setleri ve siyasal ve ideolojik yapılarla birlikte düşünüldüğünde, yardımlar, sırasıyla başvuru, hane incelemesi/ihtiyaç tespiti/yoksulluk yoklaması, sonuç bekleme/sonucun belirsizliği, yardım kararı, yardımı bekleme, dağıtım ve yardımların genel olarak topluma sunulmuş tarzı itibarıyla yoksulları ve yardım alanları edilgenleştirme, hareketsiz kılma eğilimi çok daha baskın bir düzenleme ve denetleme aracı olarak belirmektedir. Anılan bu süreç, Türkiye’de sosyal yardım rejimine içkin bir “sosyal yardım alma ya da alıcısı/yararlanıcısı olma disiplini”dir.

Türkiye’de sosyal yardım rejimine içkin bir “sosyal yardım alma ya da alıcısı/yararlanıcısı olma disiplini”nin, aynı zamanda politika düzeyinde, kendi kazanç ve gelirleri ile geçimlerini sürdüren bağımsız ücretlilerden çok, toplumda, yardıma muhtaç yoksullar kategorisi yaratmaya dönük özel bir niyet ve çaba içerisinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Tüm bunlar, yardımlardan, kamudan talep edebilme hakkını da barındıracak biçimde sosyal hakların bir parçası olarak yararlanan bir sosyal yurttaşlık değil, anılan sürecin yarattığı sosyal yardım alma disiplini içerisinde, bizzat sosyal yardımlar dolayısıyla sosyal haksızlığa uğramış yeni bir yoksul türü oluşumu çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu yoksul türü, sosyal

yardım alıcısı-yararlanıcısı olma disiplininin gerekleri doğrultusunda, çalışmanın alan araştırması bölümünde anlatılan çalışma ve işgücü piyasası, geçim ve hayat şartları, gündelik yaşam deneyimi ve içerisinde bulundukları ideolojiler ile sosyal yardım rejimi arasında bağ kuran ilişkiler üretir ve bu ilişkiler içerisinde. Örneğin, kanaatkâr yaşam tarzı, mevcut siyasal iktidar ilişkilerini yeniden üretme davranışı, yardımın emek gücünün ve hanenin yenidenüretimine kamudan talep hakkını içermeyen ve dahası hak arama potansiyelini sınırlandıran bir korku unsuru olarak dahil olması, sosyal yardım rejiminde cinslerarası işbölümü ve rejime içkin toplumsal cinsiyeti örüntüleri gibi çalışma boyunca olgusal dayanaklarına kavuşturularak anlatılan başlıklar ile sosyal yardım alma disiplini arasında güçlü bir bağ vardır. Aynı şekilde, sosyal yardım alma disiplini ve emekçi bir yaşam disiplini de birbiriyle uyum içerisinde. Tüm bunlar, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ile iktisadi yapıların, yardım alıcının yaşamı açısından muhafazakâr neo-liberal bir doğrultuda içiçe geçmesinin kristalize olmuş biçimleridir.

Çalışmada, sosyal yardımlar, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak ele alınmış ve bu yapı ve ilişkiler, sosyal yardımların, sadece ekonomik alan değil, aynı zamanda politik alan bakımından da kuruluşunu içermiştir. O halde Türkiye’de sosyal yardım rejimi sadece, kapitalist birikim, hakim sermaye birikim rejimi ve buna koşut olarak oluşan devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçiminin bir parçası değil, aynı zamanda mevcut siyasal temsil biçimlerini de içerecek şekilde, iktidar ilişkilerini yeniden üreten, mevcut egemenlik ilişkilerine denk düşen, birikim rejimi ile uyumlu bir toplumsal denetim biçimi ve hegemonya projesi olarak gerçekleşmektedir. Ancak burada anılan sermaye birikim rejimi, tarihsel olarak kapitalist üretim tarzına içkin artık-değer üretimine dönük nesnel bir eğilimi içerdiği kadar, sermaye birikimi olarak, belirli bir siyasal karakteri de içermektedir. Rejim oluşumunun politik alana dönük uzanımları bu boyutu da barındırmaktadır. Böylelikle, ekonomi-politik yaklaşımın, sosyal yardımlar nezdinde kavramsal ve olgusal dayanaklarına kavuştuğu söylenebilir. Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte rejim niteliğine kavuşan sosyal yardımların sadece, kapitalist birikim, hakim sermaye birikim rejimi ve buna koşut olarak oluşan devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçiminin bir parçası değil, aynı zamanda siyasal iktidar ilişkilerini yeniden üreten, mevcut egemenlik ilişkilerine denk düşen, birikim rejimi ile uyumlu bir toplumsal denetim biçimi ve bir hegemonya projesi olarak gerçekleştiği kavramsal ve olgusal olarak söylenebilir.

Bu özellikleri ile Türkiye’de sosyal yardım rejimi, içerisinde gerçekleştiği refah rejiminin kimi özelliklerini barındırmaktadır. Buna göre, sosyal yardım rejiminde aile, devlet ve piyasanın rolünün, rejim içi bir refah karması yaratacak bir biçimde yaşama geçtiği söylenebilir. Sosyal yardım rejimi içerisinde, aile, devlet ve özel sektörü de kapsayacak biçimde özel sosyal yardımların, rejimin temel aktörleri olarak bir yardım yönetişimi oluşturduğundan söz edilebilir. Bu aktörler içerisinde, devlet, sosyal yardım rejiminin içerisinde merkezi bir rol üstlenmekte; ancak özel sosyal yardımların etkinlik alanı, içerisine özel sektörü de dahil edecek bir biçimde her geçen gün genişleme eğilimindedir. Bu anlamda, devlet ve hayırsever kuruluşların, sosyal yardım rejimi içerisinde, tarihsel kökleri ile uyumlu bir biçimde, temel aktörler olarak sosyal yardım rejimini oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada, yönlendirici olanın devlet olduğu belirtilmeli; ancak özel sosyal yardımların giderek güçlenmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte, özel sosyal yardımların kendi iç oluşum özelliklerini, rejimin kamusal ayağına da taşıma eğiliminde olduğu da belirtilmelidir. Öte yandan, yine sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu toplumsal yapıya ait tarihsel özelliklerle uyumlu olarak, güçlü bir aile vurgusunun kendisini yeniden üreterek rejim oluşumunda yer aldığı da gözlemlenmektedir. Aile, devlet ve piyasanın sosyal yardım rejimi içi rollerine bakıldığında, Türkiye’nin refah rejiminin, karma yapısının özelliklerini taşıdığı belirtilmelidir. Öte yandan Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kendi içerisinde hanehalkları açısından fiyatlandırılmamış bir geçim alanı yaratmakla birlikte, yardımlar etrafında metalaşmaya dayalı yeni bir değerlendirme ve birikim alanı yaratacak bir biçimde oluşum gösterdiği ifade edilebilir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin, metadışlaşmanın refah rejimleri ve sosyal politika açısından anlamını dışlayan bir fiyatlandırılmamış geçim alanı yaratma eğiliminde olduğu görülmektedir. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun, içerisinde farklı eğilimleri barındırmakla birlikte, Türkiye’de sosyal politikanın liberal ve muhafazakâr dönüşümü ile uyumlu bir nitelik taşıdığı söylenmelidir. Sonuç olarak Türkiye’de sosyal yardımların neo-liberal evre, daha özel olarak ise, 2000’li yıllarda bir rejim niteliği kazandığı ifade edilebilir; ancak rejimin bu haliyle süreklilik kazanması ve yeniden üretimi, rejimi oluşturan işgücü piyasası ve klientalist ve paternalist siyasal ilişki dinamiklerinin seyrine bağlı gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Abay, A. R. (2004) “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri”, **Sivil Toplum**, 2 (6-7), 77-92.

Açar, O. (2009) **A Critique of Liberal-Conservative Approach to Poverty in Turkey: The Cases of Deniz Feneri Association and Social Assistance and Solidarity General Directorate**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Sibel Kalaycıoğlu, Ankara.

Açıkalın, N. (2011) “Toplumsal Değişim Projesi Olarak Mikro Kredi Uygulaması: Mersin Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 587-598.

Adaman, F.; Bulut, T. (2007) **Diyarbakır’dan İstanbul’a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikrokredi Maceraları**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adaman, F.; Keyder, Ç. (2006) **Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf (21. 04. 2014)

Adda, J. (2002) **Ekonominin Küreselleşmesi**, Sevgi İneci (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Aglietta, M. (1979) **A Theory of Capitalist Regulation The US Experience**, David Fernbach (çev.), London: NLB.

Akdoğan, Y. (2004) **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Ankara: Alfa Yayınları.

Akkaya, Ö.; Kaya, E. (2013) “Türkiye’de Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesi”, **İstihdam’da 3İ**, 11, 61-63.

Akpınar, M.; Şahin, A.; Zengin, E. (2012) “Sosyal Yardımların Yerel Düzeyde Sunulması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 4 (3), 21-28.

Aktan, C. C. (2002) “Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Coşkun Can Aktan (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları

Aktan, C. C.; Vural, İ. Y. (2002) “Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Öneriler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Aktan, C. C. (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları.

Albayrak, Ö. (2013) “Türkiye’de Reel Gelirlerin Gelişimi: 2003-2010”, **Prof. Dr. İsmail Türk’e Armağan**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği, 625-649.

Alper, Y. (2014) “Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeni Dinamik Alanı: Sosyal Yardımlar ve Hizmetler”, **İşveren**, 52 (11), 107-110.

Alper, Y. ve Arabacı, R. Y. (2010) “Yoksullukla Mücadele, Vatandaşlık Geliri ve Aile Ödenekleri Sigortası”, **Türk-İş**, 389, 44-51.

Altındağ, Ö. (2007) **Sosyal Yardım Sisteminin Çalışanların Gözüyle Değerlendirilmesi (Ankara Örneği)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Filiz Demiröz, Ankara.

Altun, Ö. (2011) **Türkiye’de Uygulanan Yoksullukla Mücadele Programları ve Etkinlikler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İbrahim Tokathoğlu, Ankara.

Amin, A. (1994) “Post-Fordizm: Models, Fantasies and Phantoms of Transition”, **Post-Fordizm A Reader**, Amin, A. (der.), UK&USA: Blackwell Publishers.

Ansal, H. , Küçükçifçi, S. , Onaran, Ö. , Orbay, B. Z. (2000)**Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Anstruther, I. (1973) **The Scandal of the Andover Workhouse**, London: Geoffrey Bles.

Apaydın, A. (2011) **Social Assistance As a Poverty Alleviation Strategy: Case of Altındağ Social Assistance and Solidarity Foundation**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu, Ankara.

Arıcı, K. (1999) **Sosyal Güvenlik Dersleri**, Ankara: Sargın Ofset.

Arıcı, K. (2003) “Sosyal Yardım Hakkı”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, Kaplan, E. T.; Bayat, B. (der.), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 29-51.

Arıcı, K. (2014) “Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler Sisteminde Son Durum: Sistemsizlik ve Alaturkalık Devam Ediyor”, **İşveren**, 52 (11), 111-115.

Arıkan, G.; Korkut, E.; Uluoğlakçı, C. (2011) “Kadın Yoksulluğu ve Mikro Kredi Uygulaması”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 13-19.

Arın, T. (1986) “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez Kitap Dizisi**, 1: 104-138.

Arın, T. (1996) “Uluslararası Kuruluşlarda Sürdürülebilir Kalkınma Konusunda Belirlenen Yaklaşımlar”, **Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu**, Ankara: TMMOB, 21-29.

Arın, T. (2013) **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları Seçilmiş Yazılar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arıöz Bozkuş, A. (2009) **Genel Esaslarıyla Türk Hukuku’nda Vakıf Müessesesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Örneği**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Şebnem Avşar Kurnaz, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Arun, O. (2011) **A Contribution To The Poverty Studies In Turkey With A Framework Of Capability Approach: The Case Of General Directorate Of Social Assistance And Solidarity**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yıldız Ecevit, Ankara.

Aslan, O. E. (2005) **Kamu Personel Rejimi Statü Hukukundan Esnekliğe**, Ankara: TODAİE Yayınları.

Aslaner, A. (2008) **Sosyal Yardımlaşmanın Modern Şekilleri: Bursa Yıldırım Belediyesi Örneği**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk Kılıç, Sakarya.

Atalay, T. (2001) “Belediye Yasaları Çerçevesinde belediyelerin Sosyal Hizmet ve yardım Görevlerine İlişkin Bir Değerlendirme”, **Sosyal Hizmetler Dergisi**, 1 (12), 1-8.

Atalay, Z. N. (2002) **Towards a New Welfare Regime in Turkey: The Green Cars Scheme in Alleviation of Poverty**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu, Ankara.

Ateş, K. (2005) **Toprak Kovgunları**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Avcuoğlu, Ö. (2009), “Belediyeler ve Sosyal Yardımlar Üzerine”, **Birikim**, 241, 32-39.

Avram, S. (2009) “The Impact of Social Assistance Schemes in Europe A Cross-National Analysis in 26 Countries”,
http://apps.eui.eu/Personal/Researchers/Avram/Index_files/Silvia%20Avram-EU-SILC%20user%20conf%20paper.pdf (17.11.2014)

Avşar Kurnaz, Ş. (2008) “Yoksulluk ve Sosyal Yardım”, **Dayanışma**, 1, 58-64.

Aybay, R. (2005) **Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen Yaşamı, Eylemi, Öğretisi**, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.

Aydın, M. (2009) **Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler**, İstanbul: Yedirenk.

Aydın, Y. (2012) **Türkiye’de Sosyal Yardımların Emek Arzı Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İpek İlkaracan Ajas, İstanbul.

Aydoğan, R. E. (2009) **Deeper Into Charity: The Social Assistance Mechanisms in Turkey and The Case of Greater Municipality of Ankara**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mine Eder, İstanbul.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009) **Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009**, İstanbul: Yordam Kitap.

Bahadır, Z.; Daşlı, Y. (2011) “Şartlı Nakit Transferinden (ŞNT) Yararlanan Aileler Sivas Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 489-506.

Bakırcı, F.; Çınarcı, O. (2013) “Belediyelerde Sosyal Politikalara Yönelik Uygulamalar: Erzurum Büyükşehir Belediyesi ve Ağrı Belediyesi Örneği”, **14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs 2012**, İstanbul, Türk-İş: Ankara, 320-364.

Bakırezer, G.; Demirer, Y. (2009) “Ak Parti’nin Sosyal Siyaseti”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Uzel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 153-178.

Barberis, E.; Sabatinelli, S.; Bieri A. (2010) “Social Assistance Policy Models in Europe: a Comparative Perspective”, **Rescaling Social Policies: towards Multilevel Governance in Europe**. Kazepov, Y. (der.), Farnham: Ashgate, 177-202.

Barrientos, A. (2012) “Social Protection and Poverty: Achievements and Challenges”, <http://www.un.org/esa/socdev/csocd/2012/docs/Barrientos.pdf> (17.11.2014).

Barrientos, A. (2013) “The Expansion of Social Assistance in Developing Countries”, www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1054224 (17.11.2014).

Barrientos, A.; Hulme, D. (2008) “Social Protection For The Poor and Poorest in Developing Countries: Reflections on a Quiet Revolution”, **Brooks World Poverty Institute Working Paper 30**, http://www.bwpi.manchester.ac.uk/medialibrary/publications/working_papers/bwpi-wp-3008.pdf (16.11.2014).

Barrientos, A.; Nino-Zarazua, M.; Maitrot, M. (2010) Social Assistance in Developing Countries Database Version 5.0, **Chronic Poverty Research Center**, http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/social-assistance-database-version-5.pdf (16.11.2014).

Başkaya, F. (2000) **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Bayram, E. (2013) **Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Cüneyt Koyuncu, Bilecik.

Baytal, Y. (2009) **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Doç. Dr. Recep Boztemur.

Bedir, E. (2012) “Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Tartışma Alanı: Vatandaşlık Geliri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2 (1), 92-116.

Belek, İ. (1999) **“Postkapitalist” Paradigmalar**, İstanbul: Sorun Yayınları.

Berksoy, T. (1982) **Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, İstanbul: Belge Yayınları.

Biçer, E. (2009) **Yoksullukla Mücadelede Proje Destekleri ve Proje Desteklerinin Zaman Serisi Olarak Modellenmesi**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Celal Semiz, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Bilge, O. (2009) “Şartlı Nakit Transferi ya da Çocuk Parası”, **Dayanışma**, 2, 69-71.

Bora, A. (2008) “Kadınlar ve Hane: ‘Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?’”, **Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Erdoğan, N. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 97-132.

Bora, T. (2009) “Sadaka, Sosyal Yardım, Dayanışma, Örgütlenme”, **Birikim**, 241, 19-23.

Boratav, K. (2004a) “‘Yoksulluk’ Kavramı Üzerine Notlar”, **Toplum ve Hekim**, 19 (1), 7-9.

Boratav, K. (2004b) **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K. (2004c) **İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Boratav, K. (2005) **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K.; Özügürlü, M. (2006) “Social Policies and Distributional Dynamics in Turkey”, **Social Policy In The Middle East Economic, Political and Gender Dynamics**, Karshenas, M.; Moghadam, V. M. (der.), London: UNRİSD & Palgrave, 156-189.

Boybek, S. (2009) Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Huriye Seven, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

- Boybek, S. (2010) **29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Öncesi Yapılan Sosyal Yardım Uygulamalarının Ulusal Medyada Algısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Danışman: Prof. Dr. Recep Varçın, Ankara.
- Boychuk, G. W. (1998) **Patchworks of Purpose The Development of Social Assistance Regimes in Canada**, Canada: McGill-Queen's University Press.
- Boyer, R. (1987) "Technical Change and The Theory of 'Regulation'", http://www.cepremap.fr/depot/couv_orange/co8707.pdf (5. 10. 2014)
- Boyer, R (1990) **The Regulation School: A Critical Introduction**, New York: Columbia University Press.
- Braverman, H. (2008) **Emek ve Tekelci Sermaye**, Çiğdem Çıdamlı (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brenner, R.; Glick, M. (1991) "The Regulation Approach: Theory and History", **New Left Review**, 188: 45-119.
- Briggs, A. (2000) "The Welfare State in Historical Perspective", Pierson, C.; Castles, F. G. (ed.), **The Welfare State Reader**, Cambridge: Polity Press, 18-31.
- Brundage, A. (2002) **The English Poor Laws, 1700-1930**, New York: Palgrave.
- Brunhoff, S. (2009) "Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika", Sathıgan, N.; Savran, S. (der.), **Dünya Kapitalizminin Krizi**, Levent Kayaalp (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 391-406.
- Buğra, A. (2001) "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi", **Toplum ve Bilim**, 89, 22-30.
- Buğra, A. (2003/2004) "Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika: 'Zenginlerimiz Nerede?'" , **Toplum ve Bilim**, 99, 75-97.
- Buğra, A. (2006) "Türkiye'de Sağ ve Sosyal Politika", **Toplum ve Bilim**, 106, 43-67.
- Buğra, A. (2008) **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2009a) "Giriş", **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, Buğra, A.; Ağartan, K. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 15-28.
- Buğra, A. (2009a) "Polanyi'nin Çifte Hareket Kavramı ve Günümüz Toplumunda Siyaset", **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, Buğra, A.; Ağartan, K. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 237-259.
- Buğra, A. (2012) "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neo-liberalizm, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma", **Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın**, Dedeoğlu, S.; Elveren, A. Y. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 47-69.

Buğra, A.; Adar, S. (2007) **Türkiye’de Kamu Sosyal Koruma Harcamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi**, İstanbul: Sosyal Politika Forumu

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2003) **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: UNDP.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2006) “The Turkish Welfare Regime in Transformation”, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, 211-228.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2007) **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, (der.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2008) **Sosyal Politika Yazıları**, (der.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (tarihsiz) **Social Assistance In Turkey: For A Policy Of Minimum Income Support Conditional On Socially Beneficial Activity/Sosyal Yardım Uygulamaları ve Topluma Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması**, Ankara: UNDP.

Buğra, A.; Sınmazdemir, N. T. (2007) “Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 85-114.

Buğra Kavala, A.; Keyder, Ç. (2008) **Kent Nüfusunun En Yoksul Kesimlerinin İstihdam Yapısı ve Geçinme Yöntemleri**, http://www.spf.boun.edu.tr/docs/kent_yoksullugu_rapor.pdf (21. 04. 2013)

Bulut, Nihat (2009) **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Burden, T. (1998) **Social Policy and Welfare A Clear Guide**, London, Pluto Press.

Cammack, P. (2009), “Poverty Reduction and Universal Competitiveness”, **Labour, Capital and Society**, 41:1&2.

Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (2010) **Türkiye’de Yoksulluk Algısı**, Ankara: CnasuyuYardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Castel, R. (2003) **From Manual Workers to Wage Laborers Transformation of The Social Question**, Richard Boyd (çev.; der.) New Brunswick & London: Transaction Publishers.

Castel, R. (2004) **Sosyal Güvensizlik**, Işık Ergüden (çev.), Ankara: İletişim.

Chossudovsky, M. (1999) **Yoksulluğun Küreselleşmesi IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Neşenur Domaniç (çev.), İstanbul: Çiviyazıları.

Coffey, W. J. (1996) “The ‘Newer’ International Division Of Labour”, P. Daniels ve W. F. Lever (der.), **The Global Economy in Transition**, Essex: Longman, 40-61.

Cohen, R. (1991) **Contested Domains Debates in International Labour Studies**, Londra: Zed Books.

Colquhoun, P. (1806) **A Treatise on Indigence; Exhibiting A General View of the National Resources for Productive Labour; with Propositions for Ameliorating the Condition of the Poor, and Improving the Moral Habits and Increasing the Comforts of the Labouring People, Particularly the Rising Generation; by Regulations of Political Economy, Calculated to Prevent Poverty from Descending into Indigence, to Produce Sobriety and Industry, to Reduce the Parochial Rates of the Kingdom, and Generally to Promote the Happiness and Security of the Community at Large, by the Diminuation of Moral and Penal Offences, and the Future Prevention of Crimes**, London: J. Hatchard.

Cordonnier, L. (2014) **Garibanlara Merhamet Yok İşsizlik Üzerine İktisadi Teoriler**, Lütfü Şimşek (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Coşkun, S.; Güneş, S. (2009) “Ülkemizdeki Sosyal Yardımları İyileştirme Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, **Dayanışma**, 2, 76-81.

Coşkun, S.; Güneş, S.; Ortakaya, F. (2011) “Asgari Gelir Desteği ve Türkiye’de Uygulanabilirliği: Bir Model Denemesi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13 (3), 129-158.

Çalcalı, Ö. (2011) “Yoksullukla Mücadelede Devletin Rolü: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, **Memleket Siyaset Yönetim**, 6 (16), 189-233.

Çelik, A. (2010), “Muhafazakar Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, **İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42.

Çengelci, E. (1985)**Türkiye’de Sosyal Yardımlar: Bir Model Geliştirme Denemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sait Dilik, Ankara.

Çengelci, E. (1993) “Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi**, 11 (1-2-3), 9-34.

Çetinkaya, Ş. (2012) **Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma Müessesesi: Durum Analiz, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ramazan Kılıç, Kütahya.

Çiçek, H. (1996) **Türkiye’de Vakıf Müessesesinin Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları İzmir İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Üzerine Bir Araştırma**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sevdâ Demirbilek, İzmir.

Çiçek, Ş. E. (2010a) **Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Politikaları: Batı Akdeniz Örneği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Uysal Kerman, Isparta.

Çiçek, E. (2010b) Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Faaliyetleri, **Yerel Siyaset**, 39, 49-52.

Çulhaoğlu, M. (2002) “Varoşlar ve Kent Yoksulluğu: Sınıf Mücadelesinde Mekân ve Bütünlük Sorunları”, **Doğruda Durmanın Felsefesi 1-2**, İstanbul: YGS Yayınları.

Deacon, B. (2006) “Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Bir Refaha Tehdit”, **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar, Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 101-158.

Deacon, B. (2007) **Global Social Policy & Governance**, London: Sage.

Dean, M. (1991) **The Constitution of Poverty Toward A Genealogy of Liberal Governance**, USA: Routledge.

Demir, E. (1993) Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri, **Birikim**, 48, 68-77.

Demir Şeker, S. (2008) **Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri**, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Danışman: Doç. Dr. Meltem Dayıoğlu Tayfur, Ankara.

Demir Şeker, S. ve Hacımahmutoğlu, H. (2011) “Sosyal Yardım Yararlanıcılarına Özel İstihdam Hizmetlerinin Geliştirilmesi”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 225-239.

Demir Şeker, S. ve Hacımahmutoğlu, H. (2013) “Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi ve Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısı”, **İstihdam’da 3İ**, 11, 70-77.

Demirhan, Y.; Kartal, N. (2011) “Yoksullukla Mücadelede Türkiye Deneyimi: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 139-153.

Dertli, N. (2009) “Yedek Sanayi Ordusunun Yeniden Düzenlenmesi Aracı Olarak Aktif İstihdam Politikaları”, **Alpaslan Işıklı’ya Armağan**, Benli, H. T.; Koç, Y.; Şahinkaya, S.; (der.) Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 597-622.

Dilik, S. (1972) **Türkiye’de Sosyal Sigortalar İktisadî Açından Bir Tahlil Denemesi**, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü.

Dilik, S. (1980) “Sosyal Yardımlar-İki Anlamalı Bir Terim”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 35 (1-4), 55-72.

Dinçoflaz, N. J. (2009) **Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Huriye Seven, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Ditch, J.; Bradshaw, J.; Clasen, J.; Huby, M.; Moodie, M. (1997) **Comparative Social Assistance Localisation and Discretion**, England: Ashgate Publishing.

Ditch, J. (1999) "Full Circle: A Second Coming for Social Assistance?", **Comparative Social Policy Concepts, Theories and Methods**, Clasen J. (der.) UK-USA: Blackwell, 114-135.

Ditch, J. , Oldfield, N. (1999) "Social Assistance: Recent Trends and Themes", **Journal of European Social Policy**, 9, 65-76.

Doğan, E. (2008) **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluk Siyaseti: Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Filiz Çulha Zabcı, Ankara.

Duru, M. C. (1939) **Sosyal Yardım Prensipleri ve Tatbikleri**, İstanbul: Matbaaî Ebüzziya.

Eardly, T. , Bradshaw, J. , Ditch, J. , Gough, I. , Whiteford, P. (1996) **Social Assitance in OECD Countries Synthesis Report**, Department of Social Security Research Series, London: HMSO.

Emerson, R. M.; Fretz, R. I.; Shaw, L. L. (2008) **Bütün Yönleriyle Alan Çalışması Etnografik Alan Notları Yazımı**, A. Erkan Koca (çev.), Ankara: Birleşik Yayınları.

Emiroğlu, İ. (2009) "SYD Vakıfları ve Sosyal Devlet", **Dayanışma**, 2, 56-58.

Engels, F. (1997) **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Yurdakul Fincancı (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Eraydın, A. (1992) **Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler**, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi

Erder, S. (1996) **İstanbul'da Bir Kent Kondu Ümraniye**, İstanbul: İletişim

Erder, S.; İncioğlu, N. (2008) **Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984-2004**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan N. (2007) **Yoksulluk Halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (der.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğan, S. (1994) "Dış Borç Krizine Farklı Yaklaşımlar", **Mülkiyeliler Birliği**, XVIII (172), 33-50.

Erdoğan, S. (2006) **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Erdoğan, S. (2009) “Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu”, Uzel, İ. ve Duru, B. (der.)**AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Ankara: Phoenix, 660-686.

Erdoğan, S.; Kutlu, D. (2014) “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Çalışma ve Toplum**, 2 (41), 63-114.

Ersöz, H. Y. (2011) **Sosyal Politikada Yerelleşme**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Esin, P. (1982) **İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Esenyel, C. (2009) **Türkiye’de ve Dünyada Şartlı Nakit Transferi Uygulamaları**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Esenyel, C. ve Torun, G. (2011) “Şartlı Nakit Transferi Yardım Programı: Türkiye’de Şartlı Eğitim, Şartlı Sağlık Yardımı Programları”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 507-522.

Esping Andersen G. (1990), **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Cambridge: Polity Press.

Esping Andersen G. (2006b) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri” **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 33-54.

Etcı, H. (2012) **Türkiye’de Sosyal Yardımların Politik Nitelik Kazanması (2002-2011 Türkiye Örneğinde)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nevzat Güldiken, Sivas.

Evans, A. (2000) **Poverty Reduction in the 1990’s an Evaluation of Strategy and Performance**, The World Bank: Washington D. C.

Ferrera, M. (2005a) **Welfare State Reform in Southern Europe Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece**, (der.), New York: Routledge.

Ferrara, M (2005b) “Welfare States and Social Safety Nets in Southern Europe: An Introduction”, **Welfare State Reform in Southern Europe Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece**, Ferrera, M. (der.), New York: Routledge, 1-32.

Ferrera, M. (2006) “Sosyal Avrupa’da ‘Güney Avrupa Refah Modeli’”, **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 195-230.

Fırat, S. (2011) “Yoksulluğun Azaltılmasında Yerel Yönetim Sosyal Yardım Projelerinin Önemi”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 151-165.

Fırat, S. (2013) “Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetim Sosyal Yardımlarının İşlevi”, **İstihdam’da 3İ**, 11: 65-69.

Fırat, A. (2014) “İşsizlikle Birlikte Büyüyen Yoksul Yardımları: Türkiye’de Muhafazakâr Liberalizm ve Paternalizm”, **Emeğin Kitabı**, Yaman, M.; Yarkın, G.; Tuna, Ş. G.; Ercan, F. (der.), İstanbul: SAV Yayınları, 312-334.

Filiz, H. H. (2009) **Yerelleşme ve Yoksulluk Ekseninde Bir Örnek: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Atilla Göktürk, Muğla.

Fine, B. (2002) “Neither the Washington Nor the Post-Washington Consensus: An Introduction”, <http://www.networkideas.org/featart/sep2002/washington.pdf> (1911. 2014)

Fine, B.; Saad-Filho, A. (2012) **Marx’ın Kapitali**, Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Fox Piven, F.; Cloward, R. A. (1993) **Regulating The Poor The Functions of Public Welfare**, Vintage Books: USA.

Friedlander, W. A. (1966) **Sosyal Refah Hizmetine Başlangıç**, Resan Taşcıoğlu (çev.), Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Fröbel, F. , Heinrichs, J. , Kreye, O. (1982) **Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler** Yılmaz Öner(çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

Gereffi, G.; Korzeniewicz, M. (1994) **Commodity Chains and Global Capitalism**, (der.) Westport, CT: Greenwood Press.

Gereffi, G. (1995) “The International Economy and Economic Development,” **Handbook of Economic Sociology**, Smelser, N. J. , Swedberg, R. (der.), New York: Princeton University Press, 206-233.

Ginsburg, N. (1979) **Class, Capital and Social Policy**, London & Basinstoke: The Macmillan Press.

Gough, I. (1979) **The Political Economy of The Welfare State**, London & Basinstoke: The Macmillan Press.

Gough, I. (2001), "Social Assistance Regimes: A Cluster Analysis", **Journal of European Social Policy**, 11, 165-170.

Gough, I. (2006), "Güney Avrupa'da Sosyal Yardım", **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul: İletişim Yayınları, 231-260.

Göçmen, İ. (2014) "Religion, Politics and Social Assistance in Turkey: The Rise of Religiously Motivated Associations", **Journal of European Social Policy**, 24 (1), 92-103.

Gökbayrak, Ş. (2003) "Enformel Sektöre Yönelik Sosyal Koruma Modelleri", **Mülkiye**, 27 (239), 231-254.

Gökbayrak, Ş. (2010) "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü", **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 25, 141-162.

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2006) "Güvenceli Asgari Gelir Hakkı ve Sosyal Güvenlik Reformu", **İktisat Dergisi**, 478, 55-61.

Göksu, S. (1996) "Sürdürülebilir Kalkınma Nasıl Tartışılmalı", **Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu**, Ankara: TMMOB, 7-12.

Gramsci, A. (2010) "Amerikanizm ve Fordizm", **Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935**, Forgacs, D. (der.), İbrahim Yıldız (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları, 341-371.

Granzow, S. (2000) **Our Dream A World Free of Poverty**, Wasginghton D. C. : The World Bank.

Gutmann, A. (1998) **Work and Welfare**, (der.), Princeton, New Jercey: Princeton University Press.

Gül, H.; Ergun, C. (2003) "Mutlak Yoksulluk ve Nedenler: Ankara Örneği", **Yoksulluk 1. Cilt**, Ankara: Deniz Feneri Derneği, 386-397.

Güler, B. A. (2006) "Sosyal Devlet ve Yerelleşme", **Memleket Siyaset Yönetim**, Sayı: 2.

Güler, B. A. (2005) **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Gülmez, M. (2009) "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar", 1. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3-17.

Gümüş, S. (2005) **Türkiye'de Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımın Avrupa Birliği Sürecinde Yeniden Yapılandırılması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Seyyar, Sakarya.

Günel, P. (2009) **Avrupa Birliği'nin Sosyal Politikası Çerçevesinde Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeli ve Türkiye**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Celal Semiz, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
Gündüz, H. (2013) **Yerel Yönetimlerin Sosyal Belediyecilik Kapsamında Yardıma Muhtaç Ailelere Yaptıkları Sosyal Yardımlar: Bağcılar Belediyesi Örneği**, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Özeroğlu, İstanbul.

Güneş, S. (2009) **Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulamaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Proje Destekleri**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Huriye Seven, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Güneş, M. (2012) “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Bir Kamu Yönetimi Politikası Olarak Sürdürülebilirliği”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 24, 149-184.

Güngör, F.; Özügür, M. (1997) “İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, **Tartışma Metinleri**,
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/tm/SBF_WP_03. (30. 08. 2014)

Gürses, D. (2007) “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17 (1), 59-74.

Gürsoy, S. (2011) **Sosyal Politikada Dönüşüm ve Sosyal Yardımlar: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Aziz Çelik, Kocaeli.

Güzel, A.; Okur, A. R. , (2002) **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul: Beta.

Güzel, A.; Okur, A. R.; Caniklioğlu, N. (2010) **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul: Beta.

Haan, A. (2004) “Beyond Residual Social Policy In a Development Context”,
<http://www.sed.manchester.ac.uk/research/events/conferences/documents/Social%20Protection%20Papers/DeHaan.pdf>. (6. 11. 2014).

Hablemitoğlu, Ş. (2010) “Medyatik Hayırseverlik ve Muhafazakar Popülizm Kışkacında ‘Sosyal Haklar’”, **İktisat Dergisi**, 513, 54-61.

Hacımahmutoğlu, H. (2009) **Türkiye’de Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi**, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Harvey, D. (1999) **Postmodernliğin Durumu**, Sungur Savran (çev.), İstanbul: Metis Yayınları

Harvey, D. (2012a) **Sermayenin Sınırları**, Utku Balaban (çev.), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Harvey, D. (2012b) **Marx'ın Kapitali İçin Kılavuz**, Bülent O Doğan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Hatiboğlu Eren, B. (2014) “Geçmişte ve Bugün Marjinal Olanın Yarını: Yenidoğan ve Çin'in Bağları Üzerine”, **İdealkent**, 11, 268-285.

Haughton, J. , ve Khandker, S. R. (2009) **Handbook on Poverty and Inequality**, World Bank: Washington D. C.

Hayami, Y. (2003) “From the Washington Consensus to the post-Washington Consensus: Recent Changes in the Paradigm of International Development Assistance”, **FASID Educational Software No. 2003-001**, <http://www.docin.com/p-325550203.html> (5. 11. 2014)

Himmelfarb, G. (1983) **The Idea of Poverty England in The Early Industrial Age**, New York: Vintage Books.

Hopkins, T. K.; Wallerstein I. (1986) “Commodity Chains In The World Economy Prior to 1800”, **Review**, 10 (1), 157-170.

Howell, F. (2001) “Social Assistance: Theoretical Background”, **Social Protection in Asia and the Pacific**, Ortiz, I. (der.), Asian Development Bank, 257-306.

Hulme, R. , Hulme, M. (2008), “The Global Transfer Of Social Policy”, **Understanding Global Social Policy**, Nicola Yeates (ed.) içinde, Great Britain: The Policy Press and Social Policy Association.

Işık, O.; Pınarcıoğlu M. M. (2009), **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Işıklı, A. (1975) **Ücret**, Ankara: Doğan Yayınları.

İkizoğlu, M. (2000) **Yoksulluk ve Sosyal Yardım İlişkisi: Ankara Mamak İlçesinde Ampirik Bir Araştırma**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Kut, Ankara.

İlter, O. (2009) **Sosyal Yardım Alanında SYDV ve STK İşbirliği, Sorunlar, Çözüm Önerileri**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Dr. Selim Coşkun, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

İnsel, A. (2007) “İktisadın Aklına Sokulan Siyasal Çomak: Vatandaşlık Geliri”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 37-50.

Jessop, B. (1990) "Regulation Theories In Retrospect and Prospect", **Economy and Society**, 19 (2): 153-216.

Jessop, B. (1993) "Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy", **Studies in Political Economy**, 40, 7-40.

Jessop, B. (1994) "Post-Fordism and The State", **Post-Fordism A Reader**, Amin, A. (der.), UK&USA: Blackwell Publishers, 251-279.

Jessop, B. (2005) **Hegemony, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Yazar, B. ve Özkazanç, A. (der.), Ankara: İletişim Yayınları.

Jessop, B. (2009) "Hayali Bir Meta Olarak Bilgi: Polanyici Bir Yaklaşımın Katkıları ve Sınırları", çev. Azer Kılıç, **21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, Buğra, A. ve Ağartan, K. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 163-210.

Jütte, R. (2008) **Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık**, Bengü Kurtege-Sefer (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kakwani, N. (2001) "Pro-poor Growth and Policies", http://www2.adb.org/annualmeeting/2001/seminars/kakwani_paper.pdf (28. 04. 2014)

Kakwani, N. (tarihsiz) "Pro-poor Growth and Policies", UNDP.

Kalağan, G. (2009) **Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Örneği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Gül, Isparta.

Kalaycıoğlu, S.; Rittersberg-Tılıç, H. (1996) "Yapısal Uyum programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri", **Kentleşme Göç ve Yoksulluk**, Dikmen, A. A: (der.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 197-246.

Kalaycıoğlu, S. (2014) "Türkiye'de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Konusunda Bir Tartışma", **İşveren**, 52 (11), 116-118.

Kan, P. (2011) **Fakirlikle Mücadelede Kamu Politikaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Üzerine Bir İnceleme**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adem Korkmaz, Isparta.

Karabulut, A. (2011) **Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Yardımların Tek Merkezden Yürütülebilirliği**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Eyüp Bedir, Ankara.

Karatepe, U. (2011) "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", **Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I**, Bürkev, Y.; Özügür, M.; Özdek, Y.; Elgür, E. V. (der.) içinde, Ankara: NotaBene Yayınları, 207-239.

Karahanoğulları, O. (2003) “Marksizm ve Hukuk”, **Marksizm Ve...**, Alogan, Y. (der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 45-94.

Kaya, E. (2009) **Yoksullukla Mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin Sosyal Yardım Modeli**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Reşat Özcan, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Kaya, İ. (2008) **Yoksullukla Mücadelede Eğitimin Rolü: Şartlı Nakit Transferi-ŞNT Örneği**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Songül Sallan Gül, Isparta.

Kesgin, B. (2012) “Sosyal Politikanın En Önemli Kurumu: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı”, **İnsan Hakları Yıllığı**, 30 (1), 41-54.

Keskin, A. G. (2013) “Sosyal Yardım ve İstihdam Bağlantısının Kurulması Amacıyla Yapılan Çalışmalar ve Hedeflenen Nokta”, **İstihdam’da 3İ**, 11: 52-56

Kıranlar, S. (2005) **Savaş Yıllarında Tüol rkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel.

Klein, N. (2002) **No Logo**, Nalan Uysal (çev.), Ankara: Bilgi Yayınları.

Kobak, K. (2006) **Yerel Yönetimlerin Yoksullukla Mücadelede Uyguladığı Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Programları**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. A. İlhan Oral, Ankara.

Koray, M. (2000) **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Korkat, M. (2013) **Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Önemi (Kars İli Örneğinde Bir İnceleme)**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adem Üzümcü, Kars.

Koşar, N. G. (2000) **Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)**, Ankara: Şafak.

Kovancı, O. (2003) **Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kök, S. (2011) **Kent Yoksulluğu ve Siyaset: Ankara Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Serpil Sancar, Ankara.

Köse, A. H.; Öncü; A. (1998) “Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz?”, **Toplum ve Bilim**, 77, 135-159.

Köse, A. H. , Öncü, A. (2000) “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 86.

Köse, A. H.; Bahçe, S. (2009a) “‘Yoksulluk’ Alanyazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek”, **Praksis**, 19, 385-419.

Köse, A. H.; Bahçe, S. (2009b) “‘Hayırsever’ Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Uzgel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 492-509.

Kudat, A. (1977) “Aile ve Yeniden Üretimi”, **Toplum ve Bilim**, 2, 94-112.

Kutlu, D. (2010) “Sosyal Politikada Dönüşüm: Gerekçeler ve Gerçekler Işığında Emeklilik Düzenlemesi”, **İktisat Dergisi**, 513, 29-37.

Kutlu, D. (2012) “Madalyonun İki Yüzü: Yeni Kalkınma Paradigması ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (1), 126-141.

Kutub, S. (1968) **İslâm’da Sosyal Adalet**, Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur (çev.), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi.

Küçükçavuş, M. A.; Coşkun, S. (2012) “Yönetişim Modeli Olarak Sosyal Yardımlarda Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İşbirliği ve Akreditasyon”, **Sosyal Politika Çalışmaları**, 12 (7), 9-17.

Langmore, J. (2001) “Globalization and Social Policy”, **Social Work in Health Care**, 34: 1, 11- 29.

Lebowitz, M. A. (2003) **Kapital’in Ötesi Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı**, Arif Geniş (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Leisering, L.; Leibfried, S. (1999) **Time and Poverty in Western Welfare States United Germany in Perspective**, U. K. : Cambridge University Press.

Levine, D. (1988) **Poverty and Society**, New Brunswick and London: Rutgers Univesity Press.

Levinsohn, J. (2002), “The World Bank's Poverty Reduction Strategy Paper Approach: Good Marketing or Good Policy”, **G-24 Discussion Paper Series**, New York and Geneva: United Nations. http://www.unctad.org/en/docs/gdsmdpbg2420032_en.pdf (6. 11. 2014)

Lipietz, A. (1988) “Reflections On A Tale: The Marxist Foundations Of The Concept Of Regulation and Accumulation”, **Studies in Political Economy**, 26, 7-36.

Lipietz, A. (1993) “Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları”, Bülent Peker (çev.), **Toplum ve Bilim**, 56-61, 58-82.

Lipietz, A. (2009) “Dünya Çapında Fordizme Doğru”, Satlıgan, N.; Savran, S. (der.), **Dünya Kapitalizminin Krizi**, Necip Çakır (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 445-463.

Lodemel, I.; Schulte, B. (1992) “Social Assistance, A Part of Social Security or The Poor Law In New Disguise”, **Papaer Presented at The Conference Social Security Fifty Years After Beveridge**, University of York, 13-27.

Magdoff, F.; Magdoff, H. (2004) “Disposable Workers: Today’s Reserve Army of Labour”, **Montly Review**, 55 (11), <https://monthlyreview.org/2004/04/01/disposable-workers-todays-reserve-army-of-labor/> (25. 09. 2014).

Makal, A. (1997) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Mandel, E. (1990) **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Koral.

Mandel, E. (2000) **Marx’ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu**, D. Işık (çev.), İstanbul: Alanyazın Yayıncılık.

Mandel, E. (2008) **Marx’ın Kapitali**, Osman S. Binatlı (çev.), İstanbul: Alanyazın Yayıncılık.

Marshall, T. H. (2008) “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf”, **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar, Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 19-32.

Marx, K. (1999a) **Ücretli Emek ve Sermaye**, Sevim Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1999b) **Ücret, Fiyat ve Kâr**, Sevim Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1999c) **Grundrisse Ekonomi Politîğin Eleştirisinin Temelleri 1**, Arif Gelen (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2003) **Grundrisse Ekonomi Politîğin Eleştirisinin Temelleri 2**, Arif Gelen (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2010) **Kapital Ekonomi Politîğin Eleştirisi 1. Cilt Sermayenin Üretim Süreci**, Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2011) “Yoksullar Yasası”, **Nüfus Üzerine**, Erdost, M. İ. (der.), Ankara: Sol Yayınları.

Mavroudeas, S. D. (1999) “Periodising Capitalism: Problem and Method The Case Of The Regulation Approach”, **Research In Political Economy**, 17, <http://users.uom.gr/~smavro/FPERIOD2.pdf> (2. 11. 2014).

Mavroudeas, S. (2003) “The French Regulation Approach and its Theory of Consumption”, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/19730/1/MPRA_paper_19730.pdf (2. 11. 2014).

Mckinley, T. (2009)“Revisiting The Dynamics of Growth, Inequality and Poverty Reduction”, Centre for Development Policy and Research Discussion No. Paper 25/09.

Meek, R. L. (2011) “Malthus – Geçmişte ve Bugün: Bir Tanıtma Denemesi”, **Nüfus Üzerine**, Erdost, M. İ. (der.), Ankara: Sol Yayınları, 23-59.

Merriam, S. B. (2013) **Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber**, Selahattin Turan (çev. ed.), Ankara: Nobel.

Metin, O. (2011), “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, **Çalışma ve Toplum**, 28, 179-200.

Metin, B. (2012), “Yoksullukla Mücadelede Asgari Gelir Güvencesi: Türkiye’de Sosyal Yardım ve Hizmet Sisteminde Mevcut Durum ve Asgari Gelir Güvencesi İhtiyacı”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2 (1), 117-151.

Metin, B. (2013) **Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu “Ankara’da Uygulamalı Bir Araştırma”**, Ankara: T.C. ÇSGB ÇASGEM Yayınları.

Mingione, E. (2008), “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, **Sosyal Politika Yazıları**, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), Ankara: İletişim Yayınları, 261-286.

Munck, R. (2003) **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, Mahmut Tekçe (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Narin, M. S. (2001) **Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Gülten Kazgan, İstanbul.

Negiz, N. (2011) “Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri Açısından: Isparta Belediyesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16 (2), 323-341.

Nelson, K. (2010) “Social Assistance and Minimum Income Benefits in Old and New EU Democracies”, **International Journal of Welfare**, 19, 367-378.

Neocleous, M. (2006) **Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi**, A. Bekmen (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Neocleous, M. (2013) **Sivil Toplumunu Yönetmek Devlet İktidari Kuramına Doğru**, B. Ahıska (çev.), Ankara: NotaBene Yayınları.

Neubourg, C.; Castonguay, J.; Roelen, K. (2007) “Social Safety Nets and Targeted Social Assistance: Lessons From The European Experience”, **SP Discussion Paper No. 0718**, <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Safety-Nets-DP/0718.pdf> (17.11.2014)

Neumann, W. L. (2012) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2*, Ankara: Yayınodası.

Nikitin, P. (1995) **Ekonomi Politik**, Hamdi Konur (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

O'Brien, M. (2000) "Class Struggle and the English Poor Laws", **Class Struggle and Social Welfare**, Lavalette, M.; Mooney, G. (der.), London: Routledge, 13-33.

O'Connor, J. (1995) **Birikim Bunalımı**, Ali Çakıroğlu (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

Odabaşı, F. (2009) **Yoksullukla Mücadelede İstihdam Rolü**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Huriye Seven, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Ortakaya, A. F. (2009) **ŞNT Programı İçin Yapılan Başvuruların Zaman Serileri İle Modellenmesi**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Celal Semiz, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Ortakaya, A. F. (2010) "Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Olarak Kullanılan Hedefleme Yöntemleri: Latin Amerika ve Türkiye Örnekleri", **Yardım ve Dayanışma**, 1 (1), 69-79.

Osmani, A. R. (2001) "Growth Strategies and Poverty Reduction", <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.202.2252&rep=rep1&type=pdf> (28. 04. 2014)

Öksüz, D. (2010) **Sosyal Yardımların Koordinasyonu Sorunu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Kadir Arıcı, Ankara.

Ölmez, T. O. (2007) **Sosyal Yardım Sistemi İçerisinde Yerel Yönetimlerin Yeri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yücel Uyanık, Ankara.

Önder, İ. (2004) "Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", **Toplum ve Hekim**, 19 (1), 19-22.

Öniş, Z. , ve Şenses, F. (2003). Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal, *Economic Research Center Working Paper*, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series03/0309.pdf>. (5. 11. 2014)

Öngen, T. (1996) **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Önver, M. Ş.; Kanbak, A.; Pınarcıoğlu, N. Ş. (2014) "Sosyal Hak Mı? Sosyal Yardım Mı?", **Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı**, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der.), Ankara, 169-191.

Özbek, N. (2000) “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Sosyal Yardım’ Uygulamaları: 1939-1918”, **Toplum ve Bilim**, 83, 111-132.

Özbek, N. (2002) “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim**, 92, 7-33.

Özbek, N. (2004) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdamar, Ö. (2007) **Sosyal Politikaların Refah Etkilerinin Ampirik Ölçümü: Türkiye’de Temel Eğitimle İlgili Politikaların ve Sosyal Yardımların Refah Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Koç, Antalya.

Özdek, Y. (2002) “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kışkacında İnsan Hakları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Özdek, Y. (der.), Ankara: TODAİE Yayınları.

Özdemir, A. M. (2008) **Sözün Mülkiyeti Hukukun Ekonomi Politikası**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Özdemir, A. M.; Yücesan Özdemir G. (2009) “Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi”, **Sosyal Politikada Güncel Sorunlar**, Pars Esin, İlkey Savcı, Şenay Gökbayrak, Müge Ersoy Kart, Fatma Yıldırım, (der.), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 323-358.

Özdemir, Ş. (2014) **İslâm ve Sınıf Alternatif Mücadele Pratikleri**, Ankara: Nika.

Özdemir, A. İ. (2011) Yoksullukla Mücadelede Yerel Uygulamalardan Çıkarılacak Dersler: Kayseri Örneği, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 251-261.

Özgen, A. (2010) “Sosyal Yardım ve Hizmetler Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Düzenlenebilir mi?”, **Sosyal Güvenlik Dünyası**, 67, 25-35.

Özşuca, Ş. T.; Toksöz, G. (2003) **Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Öztamur, P. (2002) “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931”, **Toplum ve Bilim**, 94, 175-188.

Öztürk, Y. (2009) **Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Rolü**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adnan Mahiroğulları, Sivas.

Özügürlü, A. (2005) **Poverty or Social Reproduction of Labour: Life in Çöplük District**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Mehmet Ecevit, Ankara.

Özuğurlu, A. (2006a) “Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Mülkiye**, Cilt: XXX, Sayı: 250.

Özuğurlu, A. (2011), “İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken”, **Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I**, Bürkev, Y.; Özuğurlu, M.; Özdek, Y.; Elgür E. V. (der.), Ankara: NotaBene Yayınları, 123-152.

Özuğurlu, M. (2003a), “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, **Mülkiye**, 239 (27), 59-74.

Özuğurlu, M. (2003b) “Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi”, **Marksizm Ve...**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 161-191.

Özuğurlu, M. (2005) “Türkiye’de Sosyal Politikanın Dönüşümü”, **Toplum ve Hekim**, 20 (2), 87-93.

Özuğurlu, M. (2006b) “Nitel Araştırma Ders Notları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yüksek Lisans Programı Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Yöntem Dersi Basılmamış Ders Notları.

Özuğurlu, M. (2008a) “Dünyada Sendikal Hareket”, **Emek Tartışmaları 1**, İstanbul: DİSK, 349-362.

Özuğurlu, M. (2008b) **Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, İstanbul: Kalkedon.

Parlak, Z. (2000) “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Nusret Ekin'e Armağan**, İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 661-668.

Peck, J. (1996) **Work-Place The Social Regulation of Labor Markets**, New York: The Guildford Press.

Peck, J. (2001) **Workfare States**, New York: The Guilford Press.

Peet, R. (1975) “Inequality and Poverty: A Marxist-Geographic Theory”, **Annals of the Association of American Geographers**, 65 (4), 564-571.

Pehlivan, M. S. (2009) **Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Selim Coşkun, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Piven, F. F. , Cloward, R. A. (1993) **Regulating The Poor: The Functions of Public Welfare**, USA: Vintage Books.

Polanyi, K. (2013) **Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Ayşe Buğra (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Polat, E. (2011) “Yoksulluk, Sosyal Yardım Kavramı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 335-341.

Polat Satoğlu, Z. (2010) “**Don’t Let The Children Wilt Away in the Streets**” **Reconderning Poverty and Philanthropy Through The Eyes of Muslim Women in Contemporary Turkey: The Case of the Ç. S. S. , Children’s Welfare Project**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nükhet Sirman, İstanbul.

Punch, K. F. (2011) **Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Resistance Books (2008) **Marksist İktisat El Kitabı**, Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Ringold, D.; Kasek, L. (2007) “Social Assistance in the New EU Member States Strengthening Performance and Labor Market Incentives”, Washington D.C.: The World Bank.

Ruckert, A. (2006) “Towards an Inclusive-Neoliberal Regime of Development: From the Washington to the Post-Washington Consensus”, **Labour, Capital and Society**, 39:1.

Ruckert, A. (2010) “The Forgotten Dimension of Social Reproduction: The World Bank and the Poverty Reduction Strategy Paradigm”, **Review of International Political Economy** Vol. 17:5, 816-839, http://pdfserve.informaworld.com/968699_758064766_929740898.pdf (6. 11. 2014)

Saad-Filho, A. (2006) **Marx’ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik**, Ertan Günçiner (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Saad-Filho, A. (2010) “Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth”, DESA Working Paper No. 100.

Sallan Gül, S.; Gül, H. (2006) **İstihdam ve Sosyal Yardım Araştırması: Sosyal Yardımlarla İşgücü Piyasasına Katılanlar Arasındaki İlişki**, UNDP ve T.C. Başbakanlık SYDGM için Hazırlanan Yayınlanmamış Araştırma Raporu.

Sallan Gül, S. , Gül, H. (2008) “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Nurgün Oktik (der.) içinde, İzmir: Yakın Kitabevi, 361-396.

Saraceno, C. (2002) **Social Assistance Dynamics in Europe National and Local Poverty Regimes**, (der.), Bristol: The Policy Press.

Sarı Gerşil, G.; Eryılmaz, İ. (2014) “Değişen Türkiye’nin Sosyal Politika Anlayışı: Sosyal Yardım ve Hizmetlerdeki Dönüşüm ve AB Ülkeleri İle Karşılaştırılması”,

Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der), Ankara: TODAİE, 211-229.

Savran, S. (2008) “Sınıflar Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?”, **Devrimci Marksizm**, 6-7, 9-49.

Savran, S. (2009) “Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni-Liberalizm”, Satlıgan, N.; Savran, S. (der.), **Dünya Kapitalizminin Krizi**, İstanbul: Belge Yayınları, 19-65.

Savran, S. (2009/2010) “Keynesçilik, Fordizm, ‘Refah Devleti’”, **Devrimci Marksizm**, 10-11, 86-129.

Savran, S. (2010) **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980**, İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2013) **Üçüncü Büyük Depresyon Kapitalizmin Alacakaranlığı**, İstanbul: Yordam Yayınları.

Sayan Koytak, A. H. (2014) “Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Politikadaki Dönüşüm”, **Emek ve Toplum**, 3 (5), 70-89.

Selamoğlu, A.; Lordoğlu, K. (2006) **Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye’de İşgücü ve İstihdamın Görünümü**, Ankara: Belediye-İş Yayınları.

Selek Öz, C.; Yıldırımaltı, S. (2009) “Türkiye’de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü, **Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu (22-23 Ekim 2009, Antalya) Bildiriler Kitabı**, Belediye-İş, 453-463.

Sencer, M. (1969) **Osmanlı Toplum Yapısı Devrim Stratejisi Açısından**, İstanbul: Ant Yayınları.

Sennet, R. (1992) **Otorite**, Kamil Durand (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shaikh, A. (1986) “Günümüz Dünya Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı”, **11. Tez Kitap Dizisi**, 1,

Singer, A. (2004) **Osmanlı’da Hayırseverlik Kudüs’te bir Haseki Sultan İmareti**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sönmez, S. (2005) “Mali Dengesizlik, Kriz ve Devlet”, **Toplum ve Hekim**, 20 (1), 4-19.

Sözer, A. N. (1994) **Türkiye’de Sosyal Hukuk**, Ankara: Kamu-İş.

Sözer, A. N. (2009) “Sadaka Toplumu Mu? Sosyal Devlet Mi? Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları”, **Mercek**, 54, 134-145.

Standing, G. (2011) “How Cash Transfers Promote Work and Economic Security”, **Poor Poverty: The Impoverishment of Analysis, Measurement and Policies**, Sundaram, J. K.; Chowdhury, A. (der), London: Bloomsbury, 197-221.

Stiglitz, J. (2009) “Küreselleşen Dünyada Kalkınma Politikaları”, **Neo-liberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar**, Şenses, F. (der.), Elif Öznur Kan, (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 281-306.

Sweezy, P. (2007) **Kapitalist Gelişme Teorisi**, Gülsüm Akalın (çev.), İstanbul: Kalkedon.

Şahin, A. (2007) **Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Ekonomik ve Sosyal Etkileri**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sefer Şener, Çanakkale.

Şahin, A. (2012) **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından Yardım Alanların İşgücüne Katılımlarının Ölçülmesi Gebze Örneği**, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Tuncay Güloğlu, Yalova.

Şahin, Ç. (2000) **Kapitalizm ve Yoksulluk**, İstanbul: Çiviyazıları.

Şahin Taşgın, N.; Özel, H. (2011) “Türkiye’de Sosyal Hizmetlerin Dönüşümü”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 22 (2): 175-190.

Şaylan, G. (2002) **Postmodernizm**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şen S. (2004) **Esnek Üretim-Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkileri**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Şener, Ü. (2010) “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İşgücü Politikaları”, **TEPAV Politika Notu**, İstanbul: TEPAV, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313906r3055.Yoksullukla_Mucadelede_Sosyal_Guvenlik.pdf (7. 6. 2014)

Şenocak, H. (2009), “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları 56. Kitap**, 409-468.

Şenol-Cantek, L. F. (2006) “Fakir/haneler: Yoksulluğun ‘Ev Hali’”, **Toplum ve Bilim**, 89, 102-131.

Şenses, F. (2004), “Yoksulluğun Küreselleşmesi mi? Küreselleşmenin Yoksulluğu mu?”, **Toplum ve Hekim**, 19 (1), 13-18.

Şenses, F. (2006) **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şener, Ü. (2010) “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım ve İşgücü Politikaları”, **TEPAV Politika Notu**.

Şeni, N. (2009) **Oryantalizm ve Hayırseverliğin İttifakı**, Elif Ertan (çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şimşek, A. (2014) “Sadaka Kültürü ve Stratejik Hayırseverlik Çıkmazında Sosyal Hak Mücadelesi”, **Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı**, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der), Ankara: TODAİE, 193-209.

Taban, S.; Şengür, M. (2011) Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 599-613.

Talas, C. (1976) **Sosyal Ekonomi**, Ankara: S Yayınevi.

Talas, C. (1990) **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tanör, B. (1978) **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul: May Yayınları.

Taşaltın, A. (2013) “Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Kurulmasının Gerekliliği”, **İstihdam’da 3İ**, 11, 57-59.

Taşçı, F. (2007) **1980 Sonrası Türkiye’de Sosyal Yardımların Analizi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Süleyman Özdemir, İstanbul.

Taşçı, F. (2008) “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 55, 127-149.

Taşçı, F. (2010), **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara: Nobel.

Taymaz, E. (1993) “Kriz ve Teknoloji”, **Toplum ve Bilim**, 56-61, 5-41.

Thorbecke, E. (2009) Kalkınma Doktrinin Evrimi, 1950-2005, **Neo-liberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar**, Şenses, F. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 123-176.

Tireli, M. (2009) “Sadaka Kültürü Tartışmaları”, **Dayanışma**, 3, 61-65.

Tiyek, R. (2013) “Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamalarındaki Rolü: İBB Yardım Birimi Örneği”, **14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs 2012**, İstanbul, Türk-İş: Ankara, 365-410.

Toksöz, G. (2009) “Neo-liberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kıskaçında Türkiye’de Kadın Emeği”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Sönmez, S.; Mütevellioğlu N. (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 205-233.

Tonak, A. (2010) “Vatandaşlık geliri sol bir talep mi?”, http://www.radikal.com.tr/radikal2/vatandaslik_geliri_sol_bir_talep_mi-1001214 (7. 4. 2014)

Tonak, A. (2012) “Marksist Teorinin Yenilenmesi (Mi?): Düzenleme Okulu Örneği”, **Kapital’in İzinde**, Satlıgan, N.; Savran, S.; Tonak, A. (der.), İstanbul: Yordam Kitap, 329-340.

Topak, O. (2005) “Birikim, Kriz ve Sosyal Güvenlik”, *Toplum ve Hekim*, 20 (2): 112-121.

Topak, O. (2009) “Neo-Liberalizm ve Refah Devleti Miti”, **Yapı-Pratik-Özne Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi**, Mustafa Kemal Coşkun (der.), Ankara: Dipnot Yayınları, 103-131.

Topak, O. (2012) **Refah Devleti ve Kapitalizm 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti**, Ankara: İletişim Yayınları.

Topateş, H. (2012) “Çalışma ve Yurttaşlık İlişkisi Bağlamında Temel Gelir”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, 3 (2), 131-153.

Tunç, A. (2013) **Türk Kamu Yönetiminde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Etkinliği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. S. Mustafa Önen, Malatya.

Türkdoğan, O. (2006) **İstanbul Gecekondu Kimliği**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Uçar, C. (2011) **Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri**, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Danışman: Doç. Dr. Elif Ekin Akşit Vural, Ankara.

Uğur, S. (2011) **Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faliyetleri**, Bursa: Ekin.

Van Parijs, P.; Van Der Veen, R. (1986) “A Capitalist Road To Communism”, **Theory and Society**, 15 (5), 635-655.

Vis, Barbara (2007) “States of Welfare or States of Workfare? Welfare State Restructuring in 16 Advanced Capitalist Democracies, 1985-2002”, **Policy & Politics**, 35(1), 105-122.

Vis, B. (2008), “The Direction and Scope of Social Policy Change: Regime-specific or Radical Shift Towards Workfare”, **Journal of Comparative Policy Analysis**, 10 (2), 151– 169.

Wallerstein, I. (2005) **Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş**, Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık.

Wallerstein, I. (2006) **Tarihsel Kapitalizm**, Necmiye Alpay (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Wayenberge, E. V. (2009) “Washington Mutabakatı’ndan Washington Sonrası Mutabakata Kalkınma Yanılsamaları”, **Neo-liberal Küreselleşme ve Kalkınma**

Seçme Yazılar, Şenses, F. (der.), Elif Karaçimen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 307-346.

Weeks, K. (2014) **Çalışma Sorunu**, Tamer Tosun (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Weber, M. (1950) **General Economic History**, Frank H. Knight (çev.), USA: The Free Press.

Williamson, J. (2004) “A Short History of the Washington Consensus”, **Paper commissioned by Fundación CIDOB for a conference “From the Washington Consensus towards a new Global Governance”**, Barcelona, [http://www. iie. com/publications/papers/williamson0904-2. pdf](http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf). (5. 11. 2014).

Wood, E. M. (2006) “Küreselleşme ve Devlet: Sermayenin İktidarı Nereye?”, Saad-Filho, A. (der.), **Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş**, Emel Kahraman, (çev.) İstanbul: Yordam Kitap, 155-172.

Wright, E. O. (2007) “Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 51-62.

Yakut Çakar, B. ve Yılmaz, V. (2010) “Gelir Hakkı: Neden Sol Bir Talep?”, **Türk-İş**, 389: 60-66.

Yalman, G. (2007) “Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine”, **Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları**, Berrin Ceylan Ataman (der.), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, 653-671.

Yaman Öztürk, M.; Dedeoğlu, S. (Tarihsiz) “Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emegi”, **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği**, (der.), İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yaşar, M. R.; Açıkgöz, R. (2011) “Yoksullukla Mücadelede Bütüncül Bir Politika: İnsani Gelişme ve Yardım Merkezi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (36), 405-429.

Yavuz, Ö.; Laçiner, V. (2013) “Afetler Sonrası Yapılan Sosyal Yardımlar: Van Depremi Örneği”, **14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs 2012**, İstanbul, Türk-İş: Ankara, 205-245.

Yeates, N. (2008) “The Idea of Global Social Policy”, **Understanding Global Social Policy**, Great Britain: The Policy Press and Social Policy Association, 1-24.

Yeates, N. (ed.) (2008) “Glossary Of Terms”, Yeates, N. (der.), **Understanding Global Social Policy**, Great Britain: The Policy Press and Social Policy Association, 291-311.

Yeldan, E. (2010) “ ‘Vatandaşlık Geliri’ Kavramı Üzerine”, **Türk-İş**, 389, 51-52.

Yener, A. L. (2013) “Sosyal Yardımlardan Faydalananları İstihdama Yönlendirmek”, **İstihdam’da 3İ**, 11, 78-83.

Yentürk, N. (1993) “Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği”, **Toplum ve Bilim**, 56-61, 42-57.

Yentürk, N. (2013) “Türkiye’de Yoksullara Yönelik Harcamalar”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 40, 433-464.

Yeşilirmak, U. İ. (2010) **Sosyal Yardım Alanında Bilişim Teknolojilerinin Kullanımı: Örnek Model Sosyal Yardım Bilgi Sistemi**, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Cemalletin Çoğurcu, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2013) **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, D. (2009) “AKP ve Neoliberal Popülizm”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Uzel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 66-107.

Yıldızoğlu, E. (2009), “Kafalar Yine Karıştı”, <http://globalpolitikultur.blogspot.com/2009/04/kafalar-yine-karst.html> (Erişim tarihi: 1. 7. 2014)

Yılmaz, A. (2009) **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yoksullukla Mücadeleye Etkisi: Hilvan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Örneği**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Lokman Çilingir, Kırıkkale.

Yılmaz, B. (2008) “Türkiye’de Sınıf-Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”, **Toplum ve Bilim**, 113, 127-145.

Yılmaz, B. (2011) “Mersin İli Mezitli İlçesinde Şartlı Nakit Transferi Alan Kadınların Sosyal Statüleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 1**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 373-387.

Yılmaz, B. (2014) “Türkiye’de Sosyal Devletin Dönüşümü ve Sosyal Yardımlar: Şartlı nakit Transferi Alan Kadınlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı**, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der.), Ankara: TODAİE, 231-260.

Yılmaz, B. E. (2006b) “Sosyal Yardım Sisteminde Reform, Yoksulluğu Azaltabilecek Mi?”, **İktisat Dergisi**, 478, 75-85.

Yılmaz, C. (2010) **Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik**, İstanbul: Libra Kitap.

Yılmaz Eser, B. (2013) “Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamaları: Stokholm ve Ankara Belediyesi Örnekleri”, **14. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs 2012**, İstanbul, Türk-İş: Ankara, 411-460.

Yılmaz, F. (2005) **Etimesgut İlçesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından Yardım Alan Hanelerin Sağlık Hizmeti Kullanımı ve Katastrofik Sağlık Harcamalarının Belirlenmesine Yönelik Saha Araştırması**, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Adnan Kısa, Ankara.

Yılmaz, S. (2006a) **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yoksullukla Savaşım Politikaları İçindeki Yeri: Eskişehir Örneği**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ömer Zühtü Altan, Eskişehir.

Yılmaz, V.; Yakut Çakar, B. (2008) “Türkiye’de Merkezi Devlet Üzerinden Yürütülen Sosyal Yardımlar Üzerine”, **Dayanışma**, 1, 78-84.

Yılmaz, Z. (2012) **Yoksulları Ne Yapmalı?**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yılmaz, Z. (2013) “AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi”, **Toplum ve Bilim**, 128, 32-70.

Yurtsever, H. (2012) **Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya**, İstanbul: Yordam Kitap.

Yurttagüler, L. (2010) “Yoksullukla Mücadelede STK’ların Rolü: Hizmet Verme ve Sosyal Hak Anlayışı Arasındaki Gerilim”, **İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk**, Uyan Semerci, P. (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 71-92.

Yücesan Özdemir, G.; Özdemir, A.M. (2005) “Türkiye’de Devletin Değişen Rolü ve Sosyal Güvenlik Reformu”, **Toplum ve Hekim**, 20 (2), 134-142.

Yücesan-Özdemir, G.; Özdemir, A. M. (2008) **Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yücesan-Ödemir, G.; Kutlu, D. (2011) “Türkiye’de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Deneyimler ve Yeni Fikirler Bildiriler Kitabı**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 363-378.

Zabcı, F. (2009) **Dünya Bankası Yanılsama ve Gerçekler**, İstanbul: Yordam.

Zastrow, C. (2013) **Sosyal Hizmete Giriş**, Burcu Yakut Çakar (çev.), Ankara: Nika Yayınevi.

Zengin, E.; Şahin, A.; Özcan, S. (2012) “Türkiye’de Sosyal Yardım Uygulamaları”, **Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İİBF**, 19 (2), 133-142.

Zengin, E. ve Öztaş, C. (2009) “Yerel Yönetimler ve Sosyal Yardımlar: Üsküdar Belediyesi Örneği”, **Aile ve Toplum**, 4 (16), 19-36.

Zülfikar, B. Ş.; Karaçay, H.; Kardam, F. (2011) “Gelir Getirici Projelerin Yoksullukla Mücadelede Etkisi- Ankara İli Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 21-35.

HABER-BELGE-DOKÜMAN

AK Parti (2002) **Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**, Ankara: AK Parti.

“Arınç, ‘Yılın Yoksul Babası’ ödülüne layık görüldü”, Zaman, 27. 06. 2010.
Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, (2001), [www. dpt. gov. tr/DocObjects/Download/2962/temelhak. pdf](http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2962/temelhak.pdf) (Erişim Tarihi: 5. 6. 2012)

Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik, 30. 07. 2006 tarih ve 26244 sayılı Resmi Gazete.

Boyacıoğlu, H. (2013, 9 Ağustos) “İşe gir, masrafı kafana takma”, [http://www. hurriyet. com. tr/ekonomi/24485792. asp](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24485792.asp) (19. 11. 2014)

Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi, [http://www. sosyalyardimlar. gov. tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yardim-Hizmetleri](http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yardim-Hizmetleri) (20. 07. 2014)

Sosyal Yardım Bilgi Sistemi, [http://www. sosyalyardimlar. gov. tr/tr/11601/SOYBIS](http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11601/SOYBIS) (20. 07. 2014)

ÇSGB (2013) **Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)**, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

DFID (2004) “What is pro-poor growth and why do we need to know?”, Pro-Poor Growth Briefing Note 1, [http://www. sed. manchester. ac. uk/research/iarc/ediais/pdf/BriefingNote1. pdf](http://www.sed.manchester.ac.uk/research/iarc/ediais/pdf/BriefingNote1.pdf) (Erişim Tarihi: 14. 3. 2013)

Dollar, D.; Kraay, A. (2001) **Growth is Good for the Poor**, Policy Research Working Paper, Washington DC: The World Bank.

DPT (2007) **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Dunk, M.; Carmody, P.; Peterson, J. (2012) **Workfare The Tories’ War On The Poor And How They Want To Replace Your Job With Unpaid Workers**, A Right To Work Pamphlet.

Dünya Bankası (2002a), “Yoksullukla Mücadele Eylem Programının Unsurları”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Aktan, C. C. (der.) içinde, Ankara: Hak-İş Yayınları.

Dünya Bankası (2002b), “Ağır Borç Yükü Altında Bulunan Ülkeler İçin Borçtan Ferahlatma Girişimi”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Coşkun Can Aktan (der.) içinde, Ankara: Hak-İş Yayınları.

Dünya Bankası Grubu (2002) “Yoksulluğun Azaltılması İçin Stratejiler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Coşkun Can Aktan (der.) içinde, Ankara: Hak-İş Yayınları.

Gökçek, M. (2010), “Gökçek’in itirafı: Yardımlar sayesinde sosyal patlama olmuyor”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/gokcekin_itirafi_yardimlar_sayesinde_sosyal_patlama_olmuyor-988378 (23. 8. 2014).

ILO (1952) “Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşme”, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz102.htm>, (Erişim tarihi: 5. 7. 2012)

ILO (2005) **Decent Work and Poverty Reduction Strategies**, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@integration/documents/normativeinstrument/wcms_079965.pdf (6. 11. 2014).

İTO (2004) **Mikrokredi Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması: İstanbul Örneği**, İstanbul: İTO.

Mkandawire, T. (2005) **Targeting and Universalism in Poverty Reduction**, Social Policy and Development Programme Paper Number 53, United Nations Research Institute for Social Development.

Ortiz, I. (2001) **Social Protection in Asia and the Pacific**, (der.), Asian Development Bank.

“Post Washington Consensus”, <http://www.who.int/trade/glossary/story074/en/index.html>, (5. 11. 2014).

Sosyal-İş (2011) 2000’li Yıllarda Türkiye’de Emekçilerin Panoraması, http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/2000_turkiye_panorama.pdf (17. 11. 2014)

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri
<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10561> (13. 3. 2013).

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014) SYGM Vatandaşlarımıza Yönelik Yardımlarına Devam Ediyor, <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/haberler/sygm-vatandaslarimiza-yonelik-hizmetlerini-gelistirmeye-devam-ediyor> (21. 11. 2014).

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010) **Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım**

Alanların Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014) **2013 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014) **Düzenli Merkezi Yardımlara İlişkin Uygulama Kılavuzu**, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (tarihsiz) **Sosyal Yardım Programlarımız**, http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/data/54257dc2369dc314a097ec4f/birlestirilmis_sosyal_yardimlar.pdf (21. 11. 2014).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013a) **2022 Yaşlı ve Engelli Aylıkları Kılavuzu**, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013b) **Mart 2013 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni**, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013c) **2013 Yılı Kömür Yardımları Konulu Dağıtım Yazı**, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014) “Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2012) **2012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni**, http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/Node/11873/files/SYGM_2012.pdf (27. 09. 2013).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (2011) “Sosyal Yardımlar Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

T.C. Başbakanlık (2005), **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 9, Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara: T.C. Başbakanlık.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007a) **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün Sosyal Yardım ve Proje Destek Faaliyetlerinin Etki Analizi Araştırma Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü İstatistik, Tanıtım ve Araştırma Dairesi Başkanlığı.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007b) **Sosyal Riski Azaltma Projesi**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2008) **Stratejik Plan 2009-2013**, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2010) “2010 Yılında Yapılacak Kömür Yardımı Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi (2010) **Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Sonuç Raporu**, Ankara: Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK (2009) **Türkiye’de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kişilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Yardımların Genel Olarak Değerlendirilmesi, Bu Hizmetlerin Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Hakkında, Araştırma ve İnceleme Raporu**, <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29.pdf> (27. 09. 2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012a) **T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Sistemi Çalışma Grubu Raporu**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012b) **Orta Vadeli Program (2013-2015)**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013a) **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013b) **2014 Yılı Programı**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013c) **Orta Vadeli Program (2014-2016)**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a) **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tekstil-Deri-Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b) **Orta Vadeli Program (2015-2017)**, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (2013) **On Ülke On Sosyal Güvenlik Sistemi**, Ankara: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı

Tozan, C. (2014) **Genel Sağlık Sigortası Uygulamaları**, Ankara: Türk-İş Yayınları.

Küçük, M. (2010) “Tüm Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerimizi SYD Vakıfları Aracılığıyla Gerçekleştiriyoruz”, Mustafa Küçük ile söyleşi, **Dayanışma**, 9, 74-79.

World Bank (1990) **World Development Report 1990 Poverty**, Washington DC: The World Bank.

World Bank (1991) **Assistance Strategies to Reduce Poverty**, Washington D. C. : WB.

World Bank (1992) **Operational Directive 4. 15**, Washington D. C. : WB.

World Bank (2001) **World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty**, Washington DC: The World Bank.

World Bank (2007) **Social Assistance in Central Europe and the Baltic States**, Washington DC: World Bank.

World Bank Institute (2005) **Introduction to Poverty Analyses**, <http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/PovertyManual.pdf>. (6. 11. 2014)

World Bank (2013) “HIPC At-A-Glance: Fall 2013”, http://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/mdri_eng.pdf (6. 11. 2014).

Yentürk, N. (2012) **STK’lar İçin Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Yentürk, N. (2013) “Türkiye’de Yoksullara Yönelik Harcamalar”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 40, 433-464.

<http://www.boycottworkfare.org>

<http://antiworkfare.blogspot.com.tr>

<http://righttowork.org.uk>

633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 08. 06. 2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazete.

6518 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 19. 02. 2014 tarih ve 28918 sayılı Resmi Gazete.

ÖZET

Bu tez, Türkiye’de sosyal yardımları bir rejim olarak kavramsallaştırmış ve Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin oluşumunu sorunsallaştırmıştır. Çalışmada, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri, ekonomi-politik bir yaklaşımla kavramsal ve olgusal düzeyde incelenmiştir. Çalışmada kavramsal düzeyde, sosyal yardımların kapitalist birikim ile olan eklemleme tarzı tartışılmış ve bu eklemleme tarzı “sosyal yardımların genel yasası” olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışmada, sosyal yardımların işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki rolü ve devlet-toplum ve iktidar ilişkileri açısından anlamı, sosyal yardım rejiminin etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ve ilişkiler bakımından tartışılmıştır. Bu kavramsal tartışma, Ankara ilinde gerçekleştirilen ve yardım alıcılar, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, il ve ilçe belediyeleri, özel sosyal yardım kuruluşları ve muhtarlarla yapılan derinlemesine görüşmelere ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nın hane düzeyinde gerçekleşen ihtiyaç yoklaması süreçlerine katılımcı gözleme dayalı bir alan araştırması ile olgusal dayanaklarına kavuşturulmuştur.

ABSTRACT

This thesis, conceptualize the social assistance in Turkey as a regime and problematize the formation of the social assistance regime of Turkey. In the thesis formation dynamics of the social assistance regime of Turkey analysed with an political economy perspective at conceptual and factual levels. In the thesis, there is discussed the mode of articulation of social assistance to capitalist accumulation in a conceptual level and this mode of articulation conceptualized as “general law of social assistance”. In the thesis, the role of the social assistance in regulation of production, labour and labour market; reproduction of labour power and household and the meaning of social assistances in terms of state-society and power relations discussed in point of economical, political-social and ideological structures and relations consisted around social assistance regime. This conceptual discussion commented together to it’s factual basis in Ankara with a field research depends on to indept interviews with social assistance recipients, Ministry of Family and Social Policy, Social Mutualization and Solidarity Foundations, provincial and district municipalities, private social assistance institutions and mukhtars and participatory observations into the means-testing processes of Social Mutualization and Solidarity Foundations takes place at household level.

EKLER

EK 1.

SOSYAL YARDIM ALICILAR SORU FORMU

I. GEÇİM-HAYAT ŞARTLARI ve TOPLUMSAL-EKONOMİK DURUM ve KÖKLER

1. Ortalama bir gününüz nasıl geçiyor? Anlatabilir misiniz?
2. Son 5-10 yılda geçim ve hayat şartları sizin açınızdan daha mı iyiye, yoksa daha mı kötüye gitti? Neden?
İşsizlik, Kira, İşlerin/istihdamın düzensizliği, Harcamalardan kısma Borçlanma, Hanedeki kişi sayısı, Göç
3. Daha önceden geçim şartlarınız nasıldı?
4. Çalışmaya başladığınız ilk günden bu yana, çalışma deneyiminizi anlatabilir misiniz?
Ücret, İşsizlik, Sigorta, Sendika
5. Geçim şartları ve gelirinizi düşününce, kendinizi toplumda nerede görüyorsunuz?

II. SOSYAL YARDIMLAR

6. Hangi tür yardımları, ne kadar zamandır ve nerelerden alıyorsunuz?
7. Yardımlar konusunda nereden bilgi aldınız? Yardım yapıldığını nereden öğrendiniz?
8. Geçmişe dönük olarak ya da bugün için günlük geçim ve hayat şartları içerisinde yardımların yeri nedir?
9. Yardımların ihtiyaçlarınızı karşılayıp karşılamadığı konusunda ne düşünüyorsunuz?
10. Yardımların niteliği hakkında ne düşünüyorsunuz?
11. Hangi yardımlar daha fazla yapılmalı?
12. Yardıma ihtiyaç duyuyor olmaktan, yardım almaktan ya da yardım talebinde bulunuyor olmaktan kaynaklı olarak ne tür duygular yaşıyorsunuz?
13. Belediye ve vakıf görevlilerinin hane incelemeleri sırasında ne tür duygular yaşıyorsunuz?
14. Yardım başvurusu ve yardımların dağıtımı sırasında ne tür davranışlarla karşılaşıyorsunuz?
15. Yardımlar sizce gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşıyor mu? Kayırmacılık var mı?
16. Yıl içerisinde yardım talebinde daha çok bulunduğunuz ya da yardıma daha fazla ihtiyaç duyduğunuz dönemler var mı?
17. Bu yardımlar ne zamana kadar sürer? Hep devam eder mi?
18. Bir an için yardımların kesildiğini düşünelim. Bu durumda tepkiniz ne olur? Ne yaparsınız?
19. Sizce bu tür yardımlar yapılmak zorunda mı?
20. Sosyal yardım almak yerine hayatınızı daha yaşanılır kılacak ne olabilir? Ne olursa bu tür yardımlara ihtiyaç duymazsınız?
21. Bir gün bu yardımlara ihtiyacınız olmayacağını düşünüyor musunuz? “Bir gün gelecek, bu yardımlara ihtiyaç duymadan yaşayacağım” diyebiliyor musunuz?
22. Çocuğunuz ayrı ev açtıktan sonra, onun da yardım alması gibi bir olasılık var mı? Ya da halihazırda alıyor mu?
23. Yaşamınız boyunca yardım alarak yaşamak ister misiniz?

III. İŞGÜCÜ PİYASASI-İSTİHDAM ALGISI VE DENEYİMİ

24. İşverenler, “İş beğendiremiyoruz, alıyor yardımı yatıyor, yardımlardan milletin rahatı yerinde” diyor. Toplumda da bu yönde kimi düşünceler olabiliyor. Bu konudaki düşünceniz nedir?
25. Kendiniz ya da eşiniz için “Çalışma hayatına atıldım atılabılır, düzgün bir işte çalışmadım” der misiniz?
26. Sizce neden iş yok? Neden bir çok insan işsiz?
27. Ne iş olsa yapardım der misiniz?
28. Çalışıp da “Geçim sıkıntısına düşmeden yaşarım”-“Bu iş beni ve ailemi geçim sıkıntısını düşürmeden yaşatır” dediğiniz bir iş var mı?

IV. SİYASAL YAPI

29. Yardımın geldiği yere karşı herhangi bir yakınlık ya da borçluluk hissediyor musunuz?
30. Sizce yardımların siyasi bir yanı var mı?
31. Yardım almaya başladığınızdan bu yana, oy tercihlerinizde herhangi bir değişiklik oldu mu?
32. Siyasilerin gelir düzeyi ve yaşam tarzları nasıl? Buradan bakınca nasıl görüyorsunuz?

V. GÜNDELİK YAŞAM ve YARDIMLAR

33. Herhangi bir sosyal hayatınız var mı? Diğer insanlarla nerede bir araya geliyorsunuz?
34. Komşularınızla, akrabalarınızla bir araya geldiğinizde, yardımlar, sohbet ve konuşmalarınızda ne kadar yer kaplıyor?
35. Etrafınızdaki insanlarla bu koşulların nasıl değişeceği ile ilgili konuşuyor musunuz?

V. YOKSULLUK, DEVLET VE GELECEK ALGISI

36. Sizce devlet neden yardım yapıyor?
37. Yoksulluk neden var? Yoksul nasıl yoksul oluyor? Yoksulluk babadan oğla geçen bir miras mı?
38. Kadınlar yoksulluğu erkeklerden daha farklı mı yaşıyor?
39. Sizce sosyal yardım alanlara, ihtiyaç sahiplerine değer veriliyor mu?
40. Zengin kim? Kime zengin denir?
41. Geçim şartları nasıl düzelir? Yoksulluğu kim çözer?
42. Bütün bunlar kader mi?
43. Geleceğe dönük düşünce ve beklentileriniz nedir? Gelecek nasıl olacak? Sizce umut var mı?

EK 2.

AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI SORU FORMU

KURUMSAL YAPI

1. Türkiye’de Bakanlık ve Genel Müdürlüğün faaliyetleri bakımından sosyal yardımların başarılı olduğu alanlar ve kazanımlar nelerdir?

Yoksulluğu engelleme

İstihdam ile ilişki kurma

Şartlı Nakit Transferleri – Eğitim ve sağlık

Başarı ölçütleri

2. Türkiye’de Bakanlık ve Genel Müdürlüğün faaliyetleri bakımından sosyal yardımların sorunlu olduğu alanlar ve aksayan yönleri nelerdir?

Kurum

Alicıları (Tespit etme, bağımlılık, tembellik)

Siyasal yapı/Hükümet

Özel sosyal yardımlar

Yasal boşluk

Sosyal güvenlik sistemi

3. Bakanlık tarzındaki kurumsallaşmanın sosyal yardımlar bakımından sonuçları ve sosyal yardımlar üzerindeki etkileri ne oldu? Bakanlığın kurulması ile sosyal yardımların örgütlenmesi arasındaki ilişki ne yöne evrildi?

4. Türkiye’de sosyal politika alanında kimi kurumsal gelişmeler gözlenmektedir. ÇSGB ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında bir görev bölüşümünden söz edilebilir mi?

SOSYAL YARDIMLAR

5. Sosyal yardım alıcılar ve yardımların içeriği bakımından, taşra ile kent merkezi arasında çeşitli ayrımlardan söz etmek mümkün mü?

6. Türkiye’de sosyal yardımların öne çıkması konusundaki kişisel düşünceleriniz nelerdir?

7. Sosyal yardımlarla ilgili olarak ne tür eleştiriler getirilmektedir?

Kurum dışı eleştiriler

Kurum içi eleştiriler

8. Sizce sosyal yardımların hükümet başarısı içindeki rolü nedir? Sizce sosyal yardımlar oy verme davranışını etkilemekte midir? Minnet duygusu oluşmakta mıdır?

9. Türkiye’de sosyal yardımlar, çalışmaya teşvik edici bir biçimde örgütlenmiş midir? Sosyal yardımlar ile istihdam arasındaki bağın güçlendirilmesine dönük sorunlar ve gelişmeler nelerdir? Saha bilgileriniz ve deneyimleriniz nelerdir?

SOSYAL YARDIM ALICILAR

10. Yardım alanlar kendilerini ne olarak tanımlamaktadır?

11. Yardım alıcılar nasıl yoksul oldular? Bunun arkasında yatan nedenler ne olabilir?

12. Yardım alıcıların çalışma/iş ve istihdam edilme taleplerinin var olduğu ya da arttığı yönünde gözlemleriniz oldu mu?

13. Deneyim ve bilgileriniz ışığında sosyal yardımlardan yararlanan aile ve kişilerden çalışabilir durumda olanların işgücü piyasasına çıkma ve ücretli çalışmaya katılma eğilimleri nelerdir?

EK 3.

SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA VAKFI SORU FORMU

KURUMSAL YAPI

1. Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının faaliyetleri bakımından sosyal yardımların başarılı olduğu alanlar ve kazanımlar nelerdir?

Yoksulluğu engelleme / İstihdam ile ilişki kurma

Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı

Başarı ölçütleri

2. Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının faaliyetleri bakımından sosyal yardımların sorunlu olduğu alanlar ve aksayan yönler nelerdir?

Kurum / Alıcıları (Tespit etme, bağımlılık, tembellik) / Siyasal yapı/Hükümet

Özel sosyal yardımlar / Yasal boşluk / Sosyal güvenlik sistemi

3. Vakıf faaliyetleri gözönünde bulundurulduğunda, Bakanlık tarzındaki kurumsallaşmanın sosyal yardımlar bakımından sonuçları ve sosyal yardımlar üzerindeki etkileri ne oldu? Bakanlığın kurulması ile sosyal yardımların örgütlenmesi arasındaki ilişki ne yöne evrildi?

4. Sosyal yardım hizmetlerini yerine getirebilme bakımından vakıflarda çalışan personelin sayısı ve niteliği sizce yeterli mi?

5. Vakıflarda yardım hizmetlerini yerine getirenler hangi kriterlere göre işe alınmaktadır? Titiz bir eleme sürecinden söz edilebilir mi?

SOSYAL YARDIMLAR

6. Gerçek ihtiyaç sahipleri tespit edilebiliyor mu ve yardımlar bu kişilere ulaştırılabiliyor mu? Bu noktadaki sorunlar nelerdir?

7. Sosyal yardım alıcılar ve yardımların içeriği bakımından, taşra ile kent merkezi arasında çeşitli ayrımlardan söz etmek mümkün mü?

Miktar

Tür

Sosyo-ekonomik düzey

8. Sosyal yardımlar, sosyal güvence kapsamında olanları da içerecek şekilde genişlemesinin vakıf faaliyetleri ve yardım alıcılar açısından sonuçları ne oldu?

9. Sosyal yardımlarla ilgili olarak ne tür eleştiriler getirilmektedir?

Kurum dışı eleştiriler / Kurum içi eleştiriler

10. Sosyal yardım alıcılar ve yardımların yaygınlaşmasında sizce hangi nedenler etkili oldu?

11. Sizce sosyal yardımların hükümet başarısı içindeki rolü nedir? Sosyal yardımlar oy verme davranışını etkilemekte midir? Alıcılarda minnet duygusu oluşmakta mıdır?
12. Türkiye’de sosyal yardımlar, çalışmaya teşvik edici bir biçimde örgütlenmiş midir? Sosyal yardımlar ile istihdam arasındaki bağın güçlendirilmesine dönük sorunlar ve gelişmeler nelerdir? Saha bilgileriniz ve deneyimleriniz nelerdir?
13. Türkiye’de sosyal yardımların öne çıkması konusundaki kişisel düşünceleriniz nelerdir? Türkiye’de sosyal yardımlarla ilgili geline noktaı nasıl değeriendiriyorsunuz?
14. Sizce Türkiye’de sosyal yardımlar nasıl bir yapıya kavuşmalı?

Yasa

Kapsam

Genel politikalar

Kurumlar arası ilişkiler

YARDIM TALEBİNDE BULUNANLAR VE ALICILAR

15. Yardım için başvuranların ve alanların yaş aralığı ve cinsiyet dağılımı hakkında bilgi verebilir misiniz?
16. Yıl içerisinde yardım talebinin ve verilen yardımların arttığı belirli dönemlerden söz edilebilir mi?
17. Yardım alıcıların ortalama, en az ve en fazla yardım alma süreleri nedir?
18. Yardımların, alıcıların geçim ve yaşamlarındaki yeri nedir? Yardım alıcılar, yardım almadan yaşamlarını sürdürebilirler mi?
19. Yardım alıcıların kendi aralarındaki dayanışma ağıları nelerdir ve bunlar ne yönde değışim göstermektedir?
20. Yardım talebinde bulunanlar ve alanlar kendilerini ne şekilde tanımlamaktadırlar?
21. İhtiyaç sahibi olduğı halde, yardım almak için başvurmayan var mı?
22. Yardım talebinde bulunanlar ve alıcılar genellikle ne tür davranışlar sergiliyor ve genel olarak duygu durumları ve psikolojileri nasıl?
23. Türkiye’de bir süredir, sosyal yardımların bir hak olup olmadığı tartışılıyor. Yardım talebinde bulunanlar ve alıcılar, yardımları hak olarak mı algılanıyor?
24. Yardım talebinde bulunanlar ve alıcıların çalışma/iş ve istihdam edilme taleplerinin var olduğı ya da arttığı yönünde gözlemlerinizi oldu mu?
25. Deneyim ve bilgileriniz ışığında sosyal yardımlardan yararlanan aile ve kişilerden çalışabilir durumda olanların işgücü piyasasına çıkma ve ücretli çalışmaya katılma eğilimleri konusunda bilgi verebilir misiniz?

EK 4.**BÜYÜKŞEHİR VE İLÇE BELEDİYELERİ SORU FORMU**

1. Belediyeniz bünyesinde ne tür yardımlar yapılıyor?
2. Yardım alıcılara dönük ihtiyaç tespitinde ne tür yöntem ve kriterler benimseniyor?
3. Geçen 10 yıllık zaman dilimi içerisinde belediyenin yaptığı yardımlar ne yönde bir değişim gösterdi?
4. Yıl içerisinde yardım talebinin ve verilen yardımların arttığı belirli dönemlerden söz edilebilir mi?
5. Belediyenin yaptığı yardımlar açısından temel sorun alanları, aksayan ve işlemeyen yönler ne olabilir?
6. Sizce Türkiye’de sosyal yardımlar nasıl bir yapıya kavuşmalı?
7. Sizce yardımların belediye başarısındaki rolü nedir?

EK 5.**MUHTARLIKLAR SORU FORMU**

1. Mahallenizde yapılan sosyal yardımlara ilişkin ne tür bir değişimden söz edilebilir? Gözlemleriniz neler?
2. Görev yaptığınız dönem içerisinde, yardımlarla ilgili olarak muhtarlık kurumunun rolü ve yeri ne tür bir değişim gösterdi?
3. Muhtarlık yaptığınız dönemde, gündelik işleriniz içerisinde yardımlara ayırdığınız zaman ne tür bir değişim oldu?
4. Yapılan yardımlara ilişkin ne tür sorunlarla karşılaşıyorsunuz?
5. Yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşımında yaşanan çeşitli sorunlarda söz edilebilir mi?
6. Yapılan yardımlarla birlikte, mahallenizde yaşayan insanlar arası ilişkilerde, komşuluk ilişkilerinde herhangi bir değişim gözlemlendi mi?

EK 6.

ÖZEL SOSYAL YARDIM KURULUŞLARI SORU FORMU

KURUM FAALİYETLERİ VE BİLGİLERİ

1. Derneğin sosyal yardımlar bakımından faaliyetlerini anlatabilir misiniz? Ne tür yardımlar, kimlere, nasıl yapılmakta?
2. Faaliyet gösterdiğiniz illeri hangi koşullara göre seçiyorsunuz?
3. Derneğin sosyal yardım faaliyetlerinde öne çıkan ve başarılı olarak değerlendirebileceğiniz yönler nelerdir?
4. Derneğin sosyal yardım faaliyetlerinde aksayan ve sorunlu olarak değerlendirdiğiniz yönler nelerdir?
5. Sosyal yardımlar bakımından faaliyetlerinizin, İl ve İlçe Belediyeleri ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının faaliyetleri ile benzeyen-örtüşen yönleri var mı? Bu derneğin faaliyetlerini nasıl etkiliyor?
6. Bu tür faaliyetler ve dernek çalışmaları, yardım almak isteyenlerle, yardım etmek isteyenleri buluşturan bir mekanizma olarak düşünülüyor. Sizce STK'ların sosyal yardım alanındaki faaliyetleri bu amaca hizmet ediyor mu?
7. Yaptığınız yardımların maddi kaynağı ile ilgili olarak en çok hangi unsurlar öne çıkıyor, en ciddi anlamda ne tür ve nereden bağışlar geliyor?
8. Faaliyetlerinizle ilgili ne tür övgü ve eleştiriler alıyorsunuz?

YARDIM ALICILAR

9. İhtiyaç sahiplerini nasıl tespit ediyorsunuz?
Bireysel başvuru
Muhtarlık
Dernek çalışmaları
Mahalle sakinleri
10. Yardım için başvuranların ya da yardım alanların yaş aralığı ve cinsiyet dağılımı hakkında bilgi verebilir misiniz?
11. Yardım başvurularının artış ve azalış gösterdiği yılda belirli dönemleri var mı?
12. Sizce yardım alıcıların en temel sorunu ne?
13. Yardımların yararlanıcılar üzerinde olumlu ya da olumsuz ne tür etkilerivar?
14. Yardım alıcılar arasında ne tür dayanışma ağları bulunmakta ve bunlar ne yönde değişim gösteriyor?
15. Yardım alıcıların genel duygu durumları ve psikolojiler nasıl?

YOKSULLUK VE SOSYAL YARDIMLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

16. Sizce son dönemde Türkiye'de STK'ların sosyal yardımlara dönük faaliyetleri ve hayırseverlik ve yardımseverlik söylemi ne yönde bir değişim göstermiştir?
17. Türkiye'de yoksulluğun kaynakları-nedenleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
18. Yoksulluksorununun çözümünde devlet, STK, aile ve bireyin rolü sizce nasıl tanımlanabilir?
19. Türkiye'de sosyal yardım alanında mevcut durumu ve yapıyı nasıl değerlendiriyorsunuz?
20. Sizce Türkiye'de sosyal yardımlar nasıl bir yapıya kavuşmalı?
Yasa
Kapsam
Politikalar
Kurumlararası ilişkiler

EK 7.

GÖZLEM FORMU

Bu gözlem formu, “Türkiye’de Sosyal Yardımların Değişen Doğası ve Yeniden Kavramsallaştırılması” başlıklı doktora tezi için veri toplamak amacı ile geliştirilmiştir.

Gözlemin Amacı: Fiziksel, duyuşsal ve sosyal ortam açısından, sosyal yardım başvurusunda bulunanların ve sosyal yardım alıcıların, yaşam ve geçim şartlarını, hane özellikleri ve davranış örüntülerini betimlemektir.

Fiziksel Ortam: Hane büyüklüğü, oda sayısı, ısınma, aydınlanma, barınma koşulları, evde kullanılan eşyalar gibi haneye ilişkin veriler.

Duyuşsal ve Sosyal Ortam: Yardım başvurusunda bulunanların ve yardım alıcıların, sözel ve sözel olmayan duygusal tepkileri, sözel ifadeleri, başkaları ile iletişim ve etkileşime dönük davranış biçimleri ve tepkilere ilişkin veriler.

Sosyo-ekonomik Durum:Yardım başvurusunda bulunanların ve yardım alıcıların, gelir düzeyleri, çalışıp çalışmadıkları, geçim ve hayat şartları, mülk sahipliği özellikleri, eşlerinin çalışıp çalışmadığı, başka bir yerden yardım alıp almadıkları, hane içi demografik özellikler, sosyal güvencelerinin olup olmamasına ilişkin veriler.

1. Yaşanılan mahalle ve haneningenel özelliklerine ilişkin gözlemler

.....

.....

2. Haneye ilişkin gözlemler

.....

.....

.....

.....

3. Geçim ve hayat şartlarına ilişkin gözlemler

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

[illegible]

4. Cinsiyet

.....

5. Hane içerisindeki çocuk sayısı

.....

6. Hane incelemesi sırasında, başvuranların davranışları ve sözel ve sözel olmayan duygu durumları, sözel ifadeler

This image shows a full page of white paper with horizontal dashed lines, typical of primary school writing paper. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

7. Başvuranların şikâyetleri

.....

8. Başvuranların istek ve beklentileri

.....

.....

.....

.....

EK 8. Kategorik Endeksleme

KATEGORİK ENDEKSLEME

SOSYAL YARDIM REJİMİNİN KURUMSAL YAPISI

- Kurumsal Yapı-Kurumlar Arası İlişkiler-Kurumsallaşma
- Yardımlar Bakımından Bölgesel Farklılaşma
- Vakfın Yoksullar Açısından Yeri ve İşlevi
- Yoksulluğun Nedenleri-Yoksul Nasıl Yoksul Oluyor?
- Yoksulluğu Engelleme
- Yardım Sisteminin Sorunları ve Evrimi:
 - Hane Bazlı Parçalı Yaklaşım*
 - Standart Yoksunluğu/Çokbaşlılık/Yasal Boşluk*
 - Yardım Alıcıları İzleme*
 - Çelişkili Beyan*
 - Sistemde Değişimin Yönü*
- Beklentiler-Yardımlar Nasıl Bir Yapıya Kavuşmalı?
- Yardım-Hak İlişkisi:
 - Siyaset Bağı*
 - *Yardımların Süreklilik ve Belirsizliği-“Bir Bakarsın Verirler,Bir Bakarsın Keserler”*
 - Talep Boyutu*
 - Yardım Hakkı Bilinci Oluşumu*
 - Kamu-Özel Ayrımı*
- Yardım-İstihdam İlişkisi:
 - Kurumsallaşma*
 - Çalışmamayı Teşvik*
 - *Kayıtdışı Çalışmayı Teşvik-“Ben Söyleyeyim de SigortamıKapatsınlar”*
 - Kurumun Çalışmayı Teşvik Etmesi*
 - Sigorta Yoklaması*
- Muhtarlıklar-Yardım İlişkileri
- İhtiyaç Tespiti-Kayırmacılık
- Vakıf Faaliyetleri-İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi
- Belediye/İhtiyaç Tespiti-Yardım Verme Biçimi
- Özel Sosyal Yardım- Yardım ve Kurum Bilgileri-İhtiyaç Tespiti
- Özel Sektörün Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Kamusal-Özel Sosyal Yardım
- Özel Sosyal Yardım-Kamusal Sosyal Yardım
- Hane İncelemesi-Kamusal/Özel Sosyal Yardım
- Özel Sosyal Yardım-Muhafazakar Yapı
- Kamusal Sosyal Yardım-Muhafazakar Yapı-Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri
- Çocuk Sayısı ve Aile Temelli Yardım
- Vakıf Personeli
- Kurum Personelinin Yardım Alıcılara İlişkin Gözlemleri-Yardım Alıcıların Davranışları ve Algılanma Biçimi
- Yardımların Nitelik ve Kalitesi
- Yardım Dağıtımı-Sorunlar: *“Veriyor ama Rezil Ediyor”*

SOSYAL YARDIM REJİMİ ALTINDA YAŞAMAK: SOSYAL YARDIM ALMA/ALICISI OLMA DİSİPLİNİ

YARDIMLAR-YARDIM ALICILAR ve ÇALIŞMA-İŞGÜCÜ PİYASASI DENEYİMİ BAĞI

- Yardım Alıcıları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi-Demografik-Bireysel-Kültürel Özellikler-Türdeşleşme Eğilimi
- Yardımlar-Çalışma-İşgücü Piyasası Deneyimi:
 - Sigortasız Çalışma*-“Devamlı Sigortasız, Devamlı Sigortasız”
 - *Güvencesiz Çalışma*-“Döndürüyoruz, bazı kırık çıkık işler oluyor”-“Bir altı ay çalışırım herhalde”
 - İşsizlik*
 - Mevsim Etkisi*
 - “*Tanıdığın Olacak*”
 - Sağlık Nedenleriyle Çalışamama*
 - Çocuğun Varlığı*
 - Erkeğin İzni ve Onayı*
 - “*İş beğendiremiyoruz*”, “*Alıyor yardımı yatıyor*”, “*Milletin yardımlardan rahatı yerinde*” söylemi
 - Çalışma/İşgücü Piyasasına Dönük İdeoloji ve İşveren Algısı*
- Yükselen -Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi:
 - “*Ne İş Olsa Yaparım*”
 - “*Devlet İşi Nasip Etsin*”
 - Yardım Almak Yerine Sigorta ve Güvence İsteği*

YARDIMLAR-YARDIM ALICILAR ve GEÇİM-HAYAT ŞARTLARI ve SOSYAL POLİTİKA DENEYİMİ BAĞI

- Geçim ve Hayat Şartları:
 - Güvencesiz Yaşam- Yoksulluk Manzaraları* - “*Sefalet Alanı*”
 - Geçim ve Hayat Şartlarındaki Değişimin Yönü*
 - Toplumda Kendini Gördüğü Yer*
 - Geçim-Ücret Beklentisi ve Kanaatkâr Yaşam Tarzı*
 - Yardımlaşma ve Dayanışma İlişkileri*
 - Kentsel Dönüşüm*
- Yardım Alıcıların Duygu Durumları
- Yoksulluğu İspatlama
- Yardım Alıcıların İhtiyaç Tespitinin Farklı Aşamalarında Kullandıkları İfadeler ve Kendilerini İfade Etme Biçimleri
- Yardımsız Yaşama İsteği/Beklentisi-Daha Fazla Yardım İsteği
- Yardımların Anlamı ve Önemi-Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılama:
 - *Mecburiyet*
 - “*Perişan Olurum*”-“*Hayatım Durur*”-“*Sefil Olurum*”
 - “*İhtiyacımızı tabi karşılamıyor*”-“*Akmasa da damlıyor*”-“*Öldürmüyor da. Kondurmuyor da.*”-“*Bir aylık geçimimizi karşılıyor*”-“*Sonrası yine aynı hüsrân*”
 - *Alışkanlık ve - Maddi ve Psikolojik-Bağımlılık Kültürü*:“*Yemek Şart Değil, Paketi Almak Zevk*”-“*İyi la diyoz yardım geliyor*”
 - *Fiyatlandırılmamış Bir Geçim Aracı Olarak Algılama ve Deneyimleme*
 - *Nakit Gereksinimini Kapatma/Ek Gelir Olarak Görme*-“*Yarana Merhem Oluyor*”
 - Çalışma ile Birleşme/Çalışma Mecburiyeti*
- Yardımların İşlevi: “*Sosyal patlamayı engelliyor*” - *Sınıfsal Uzlaş* -“*Toplumsal Kaynaşma*”

- Yardımın Ticareti/Geçim Stratejisi
- Yardım Alma ve Yardımı Garantileme Stratejileri
- Yardımlara Dönük Tepkiler ve Yardım Tercihi ve İsteği
- Devletten Hak ve Olanak Talebi
- Yardıma Başvurmama

YARDIMLAR-YARDIM ALICILAR ve GÜNDELİK YAŞAM, İLİŞKİLER, DEVLET, İDEOLOJİ, SİYASET, TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞI

- Rekabet-Parçalanma-Ayrışma:
 - *İhbar-Şikâyet*
 - *Siyaset*
- Yardımlar-Gündelik Yaşam Deneyimi-Algı-İdeoloji-Bilinç:
 - *Gündelik Yaşam - Sosyal Yaşam/Sosyalleşme - Yardımların Gündelik Yaşamdaki Yeri/Yardım Üzerine Konuşma*
 - *Damgalanma*
 - *Toplumda Kendini Gördüğü Yer*
 - *Zengin Kim? - Zenginlik Algısı*
 - *Değer Verilip Verilmediği Görüşü*
 - *Siyaset-Yönetim Algısı ve Deneyimi*
 - *Devlet Algısı - Devletin Yardım Yapma Zorunluluğu-Devlet Neden Yardım Yapıyor?*
 - *Vakıf Algısı*
 - *Dinsel Pratiklerle Birleşme*
 - *Yoksulluğu Kim Çözer?*
 - *Hak Arama Potansiyeli*
 - *Kader: “Kaderle ilgisi yok”- “Kader diyelim bitsin”*
- Yardımlar-Siyaset/Oy İlişkisi-Siyasal Baskı-Korku-Minnet ve Borçluluk Duygusu
- Yardımların Yaygınlaşması ve Artması
 - *Yardım Almanın Kültürel ve İktisadi Etmenlerle Birleşmesi*
 - *Yardımanın Kuşaklararası Aktarım ve Devamlılığı/Kuşaklararası Yardım Alma Kültürü*
- Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma:
 - *Yardım Yapıldığını Öğrenme Kanalı: “Komşudan Duydum”*
 - *Yardım Yapanın Kim Olduğunun Bilgisi: “Kaymakamlıktan Geliyor”*
- Yardımların Kesilmesi Durumunda Verilecek Tepki:
 - *İçe Dönme-Mutfağından Kısma*
 - *“Çalışmaya Başlarım”*
 - *Hak Arama Potansiyeli*
 - *Şiddet ve Hakaret*
 - *“Bir Şey Yapmam. Ne yapacağım?”*
- Sosyal Yardım Rejiminde Cinslerarası İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet Roller- Erkeğin-Kadının Yeri:
 - *Yoksulluğun Cinsiyeti - Erkeğin Rolü ve Payı*
 - *Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Kadının Rolü*
 - *Cinsel İstismar*

YARDIMLAR-YARDIM ALICILAR ve GELECEK BEKLENTİSİ, UMUT ve HAYAL BAĞI

- Gelecek Beklentisi
- Umut
- Hayal-“Parayla olur, para. Yardımla murdumla imkânı yok olmaz.”

EK 9. SOSYAL YARDIM ALICILAR GÖRÜŞME ÇİZELGESİ

KEÇİÖREN									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Nurşen	Bağlum	Apartman-Giriş Kat-Sobalı-Annesine ait.	Boşanmış/2	ABB'den 6 ayda 1-2 kez gıda ve kömür. Vakıftan 200 TL nakit yardımı almış. Çocuk Esirgeme'den 500 TL (Ocak 2014'e kadar). 2009'dan bu yana, ŞESY, gıda ve eğitim materyali yardımı alıyor. Yardımla geçiniyor.	Düzensiz ve sigortasız çalışma. Eşinden nafaka alıyor.	540 TL	İlkokul	Cilt kanseri
2.	Raziye	Bağlum	Apartman Dairesi-3+1, Kira	Evli/5	10 yıldır alıyor. Vakıf'tan gıda çeki alıyor. Yeşil-kart/GSS	Büyük oğlu çalışmıyor. Eşi düzensiz çalışıyor. İnşaat işçisi. Evden iş yapıyor.	70-800 TL. Yazları artıp 2000 TL civarına çıkar.	Okur-yazar değil.	Psikolojik sorunları olan bir oğlu var.
3.	Gökçe	Bağlum	Gecekondü, Sobalı, Kira	Evli/3	Vakıf ve ABB'den 3-3,5 yıldır yardım alıyor. Kömür, gıda, süt, bez. Sosyal hizmetler İl Müdürlüğü'nden evde bakım parası: Ayda 700 TL. ŞESY: 3 ayda 210 TL. 3 ayda 800 TL. Engelli aylığı. 4 ayda bir 230 TL gıda çeki.	Düzensiz ve sigortasız çalışma. Kaynakçılık, inşaat, telefonculuk	600-700 TL	İlkokul	Oğlunda zeka geriliği. Ateşten havale geçirip, sağ tarafı felç olmuş.
4.	Songül	İncirli	Apartman-Kapıcı Dairesi-Sobalı, Bodrum Kat, Kira, 1+1	Kocasından ayrı yaşıyor. Boşanma davası açacak. /2	2012'de 3 ayda 1 250 TL. Gıda çeki. Dönem başlarında eğitim materyali yardımı: 150 TL. Kömür. ŞESY bağlanmış, ama almamış; alacak.	2 binanın işlerine bakıyor. 1'inden para alıyor, diğerinde çalışma karşılığı oturuyor. Temizliğe gidiyor. Eşi düzensiz çalışmış. Hurdacılık, çatı, inşaat, bekçilik	400-600 TL	Okur-yazar değil.	

5.	Gülsüm	İncirli	Apartman dairesi-Bodrum Kat-Kira değil, kendi evi.	Boşanmış/2 Ayda 250 TL Nafaka.	1 yıldır yardım alıyormuş. ABB. Gıda gelecek diyor ve 100 TL'lik çek almış. 4 ayda 1 gıda. Engelli raporu çıkarsa, 3 ayda 750 TL alacak.	Sağlık sorunları nedeniyle temizliğe gidemiyor. Gitse de çok çalışmıyor.	300-400 TL	Lise	Kalp ritm bozukluğu, Guatr, tiroid, ülser, kollarında yırtık var, dayak dolayısıyla eli kesik
6.	Handan	Şehit Kubilay	Gecekond, 3+1, Kira	Evli/2	5-6 yıldır ABB (gıda, kömür) ve vakıftan (gıda çeki) yardım almış, kesilmiş.	Ev temizliğine vs. gidiyor. Binaya bakıyor. 200 TL alıyor. Önceden de çalışmış. Sigorta yok. Oğlu sanayide kaportacı. Kızı markette çalışıyor.	1500 TL	İlkokul	
7.	Zeliha	Şehit Kubilay	Apartman dairesi-Giriş Kat, Kira	6 aydır ayrı yaşıyor. 2	ABB (gıda) ve vakıftan (gıda çeki) alıyor. Vakıftan ayda 250 TL: 3 ayda ŞESY: 200 TL: Dönem başlarında eğitim materyali.	Apartman temizliğinden 80 TL.	400-600 TL	İlkokul	
8.	Orhan (42)	19 Mayıs Mahallesi	Apartman dairesi- 2'nci kat.	Evli ama ayrı yaşıyor. 2					
9.	Ebru (53)		Apartman Dairesi-Kira	Evli -	Vakıf ve ABB'den gıda ve kömür alıyor. Kömürü satıyor. 3 aylık engelli aylığı maaşı.	Uzun yıllar tur rehberliği yapmış. Şimdi CHP seçim bürosunda çalışıyor. Ayrıca kermeslerde sattıkları ile gelir elde ediyor.			Engelli-Kalça çıkığı
10.	Orhan (46) – Gülseren(40)	Keçiören. (Geçmiş: Hıdırlıktepe /Çandarlı Mahalles)	Kira.	Evli/3	ABB'den kömür ve gıda alıyorlar. Çocuklarından evli olan yardım alıyor.	Orhan serbest çalışıyormuş. Şimdi ise, bir lisenin tamir ve bakım işlerine bakıyor. 90'dan beri elden satış yapıyor. Ampul, mutfak eşyası, vs. satıyor. Daha önce lastik ayakkabı fabrikasında çalışmış. Sigortasını dışardan yatırıyormuş; sigortalı çalışmaya başlamış; emeklilik bekliyor.	1500 TL	İlkokul	

MAMAK									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Mehmet (46) ve Özlem Bakır	Şehit Cengiz Topel	Gecekond-Kira	Evli/2	Büyükşehir'den yılda 2-3 kez kömür ve gıda alıyor. 15 yıldır alıyor.	Çocukluğundan bu yanda pek çok güvencesiz işte düzensiz çalışmış. Mamak Belediyesi'nde park bekçiliği yapıyor. Mevsimlik çalışıyor (8 ay). Geri kalan zamanda araba yıkama, inşaat gibi gündelik işlerde çalışıyor. Eşi apartmanlara temizliğe gidiyor.			
2.	Özdemir	Şehit Cengiz Topel	Gecekond-Kendilerinin	Evli/2	Vakıftanyılda 1 kez kömür. Belediyeden 6 ayda 1 gıda ve kömür. 10 yıldır alıyor.	Farklı işlerde çalışmış; ama son 20-25 yıldır araba yıkama işinde. 1 yıl sigortası yatmış.			
3.	Hüseyin ve Emine	Şehit Cengiz Topel	Gecekond-Kendilerinin	Evli/3	Belediye'den gıda ve kömür alıyor. Vakıftan da bayramlarda 300 TL alıyor.	Eşi ile plastik topluyorlar. Yıllarda düzensiz işlerde çalışmış.			Kendisinin ve kızının da sağlık sorunları var.
4.	Burhan (38) ve Eşi Nurgül	Şehit Cengiz Topel	Gecekond-Kira	Evli/2	Belediye'den kömür ve gıda alıyor. Vakıftan da kömür geliyormuş; ancak çalışma nedeniyle düşmüş. 13 yıldır yardım alıyor.	Kızının hastalığı nedeniyle uzun süre düzenli çalışamamış. Şimdi eşi ile birlikte taşeron işçisi olarak çalışıyor.			
5.	Huriye (41)	Dostlar Mahallesi	Gecekond-Kira (150)	Evli/2	3 yıldır ABB'den kömür, gıda ve ekmek; kaymakamlıktan kömür ve çocuk yardımı alıyor. Daha önce İstanbul'da, İBB'den para, kaymakamlıktan kömür ve para yardımı, İBB Kadın Kolları'ndan çek yardımı ve bir camiden yardım almış.	Kendisi temizlik ve yemek işinde çalışmış; çocukları nedeniyle bırakmış. Konfeksiyonda sigortalı olarak çalışmış. İstanbul'da evden patik ve örgü işleri yapıp satmış. Eşi tesisatçı-doğalgazcı. Çağrı üzerine çalışıyor ve iş üzerine para alıyor. Sigortasız.	1000 TL	Lise	

6.	Sema (29)	Dostlar Mahallesi	Gecekondu/ Kira 170 TL	Evli/2	1-1,5 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor.	Kendisi sekreterlik ve hatta bir yerde müdürlük vs. bile yapmış. Eşi Leroy Merlin işçisi, sendikalı. Ancak işyerinin haziranda kapanacağı söyleniyor. Daha önce, yıkama, garsonluk, vs. gibi işlerde çalışmış.	960 TL	Açıköğretim terk. Lise mezunu	
7.	Nurhan (32)	Tuzluca Yır Mahallesi	Apartman/Kapıcı Dairesi Bodrum Kat	Eşi vefat etmiş/2	5 yıldır ABB'den gıda alıyor.	Evden yaptığı nazarlık, incik-boncuk ve arma işleri ve apartman temizliği dışında çalışmamış. Abisi çalışıyor sigortasız ve yevmiyeli olarak. Abisinin yevmiyesinin 70 TL olduğunu söyledi.	Eşinden kalan 800 TL maaşı var. Ancak abisinin aldığı ile eve 2500 TL'yi bulan bir gelir geliyor olsa gerek.	İlkokul	

ALTINDAĞ									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Ali-Hayriye-Ömür-Ümran	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekondu	Ali evli/2. Ömür	10-11 yıldır ABB'den gıda ve kömür; vakıftan da ramazanda 100 TL gıda çeki ve kömür alıyorlar.	Ali emekli, hala pazarcılık yapıyor. Oğulları cezaevine girmeden önce pazarcılık yapıyormuş.			Ali'nin sağlık sorunları var.
2.	Zehra-Goncagül	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekondu	Zehra'nın eşi vefat etmiş, Goncagül Evli/2	ABB'den gıda ve kömür; vakıftan kömür alıyor. Ramazanda 100 TL gıda çeki alıyor.	Zehra'nın oğlu, yani Goncagül'ün eşi, boya fabrikasında asgari ücretle sigortasız çalışıyor. Biri Türkü Bar'da çalışıyor; ama kendine harcıyor.			
3.	Hande	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekondu	Boşanmış/3	Sosyal Hizmetler' den her ay 300 TL alıyor. Vakıftan ramazanda 100 TL'lik gıda çeki ve gıda, Belediye'den de kömür alıyor. 6 yıldır.	Evlere temizliğe gidiyor.	600-700 TL gelir elde ediyor.		
4.	Hacer (43)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekondu	Evli/3	Vakıftan çocuk parası, kömür, ramazanda 100 TL'lik çek alıyor. ABB'den isen kömür, gıda ve ekmek alıyor. Vakıftan 10 yıl, Belediye'den ise 15 yıldır yardım alıyor. Çocuklarından biri de yardım alıyor.	Eşi seyyar satıcılık yapıyor.	800-900 TL	İlkokul	
5.	Birsen (31)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekondu	Evli/2	9 yıldır ABB'den kömür ve gıda alıyor. Vakıftan da 8 yıldır kömür alıyor.	Çalışmamış. Eşi konfeksiyonda üretici olarak çalışıyor.	800 TL	İlkokul.	
6.	Melis (34)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekondu	Evli/3	15 yıldır gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıftan, kömür ve ramazanda 100 TL çek ve 2-3 ayda bir değişen miktarlarda burs alıyor.	Çalışmamış. Eşi (Erdoğan-38) bayrak satıyor. Toptan perakende satışlarda çok para da kazandığı oluyor. Ev bile almış.	800-2000 TL arası	Okuma yazma yok.	

7.	Emel (42)	Çandarlı Mahallesi- Hıdırlıktepe	GecekonduK ira değil.	Dul/3	ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıftan ramazanda 100 TL çek ve kömür alıyor. Aylık Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden 550 TL çocuk parası alıyor. Anne ve baba, 3 ayda toplam 700 TL 65 yaş alığı alıyor	Daha önce çalışmamış; ama eşinin öldürülmesinden sonra ev işleri yapmaya başlamış.	1000 TL	İlkokul	
8.	Bekir (54)	Çandarlı Mahallesi- Hıdırlıktepe	Gecekondu	-	ABB'den 15-20 yıldır kömür ve gıda alıyor. Vakıftan 8-10 yıldır kömür ve ramazanda 100 TL çek alıyor.				
9.	Gülcan (60)	Kale Mahallesi	Gecekondu- Kira	Evli/4	Vakıftan ve ABB'den 5-6 yıldır gıda ve kömür alıyor.	Komşuların çocuklarına bakıyor, gündelik kimi işler yapıyor.	600 TL civarında	İlkokul	Eşinin ve kendisinin kimi sağlık sorunları var.
10.	Cansen (29)	Çandarlı Mahallesi- Hıdırlıktepe	Gecekondu- Kayınpederi nin evi	Evli/2	11-12 yıldır ABB'den kömür ve gıda, vakıftan kömür. Ayda 100-150 TL çocuk parası	Eşi, farklı geçici güvencesiz işlerde çalışmış. Şimdi Aras Kargo'da çalışıyor.	850 + sigorta.	Kendi kendine kursa giderek öğrenmiş .	
11.	Sabiha (66)	Çandarlı Mahallesi- Hıdırlıktepe	Gecekondu- 60 TL Kira	Dul/1	10 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor. Ayrıca vakıftan ramazanda 100 TL çek ve kömür alıyor. Ayda 250 TL dul maaşı; ayrıca 3 ayda 600 TL engelli maaşı alıyor. Kızı da yardım alıyormuş.	Eşi seyyar satıcılık yapmış, hiç düzenli işi olmamış. Şimdi yardımla yaşıyor.	Ayda 400-500 TL gelir giriyor eve.	Biraz okuma yazma biliyor.	Tek bacasında aksama var; engelli maaşı alıyor.
12.	Hüya (32)	Çandarlı Mahallesi- Hıdırlıktepe	Gecekondu- Kayınvalidesinin evi.	Boşanmış/3	Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden ayda 550 TL çocuk parası. 10 yıldır ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. 4 yıldır vakıftan ramazanda 100 TL çek ve kömür alıyor. 6 ayda 1 180 TL	Boşandığı eşi fabrikada işçilik yapmış. Kendisi hiç çalışmamış.	800 TL civarı.	İlkokul mezunu	

					okula gitmeyen çocuğa. 3 ayda 140 ya da 80TL diğerlerine. Rahmeteli Gıda Bankası'ndan ayda bir gıda.				
13.	Gülten (50) – Fikri (52)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekondu-Kendi evi	Evli/3	10 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyormuş. 8 yıldır falan da Kaymakamlık'tan alıyormuş; ama üzerinde ev gözüktünce kesilmiş. Çocuklarından bir de yardım alıyor.	Dikiş-nakış işleri yapıyor. 500 TL gelir elde ediyor. Eşi seyyar satıcı.	1000 TL	Ortaokul -İlkokul	
14.	Muhsin (63)	Aktaş Mahallesi	Gecekondu-Başkasının evi; ama kira ödemiyor.	Bekar	5 yıldır ABB'den gıda ve kömür, Kaymakamlıktan da kömür alıyor. Hıdırlıktepe'deki boşlama nedeniyle, Aktaş Mahallesi'ne gelmiş. Adres değişimi nedeniyle 8 aydır gıda alamıyor.	Pazarcılık yapmış ve çay-ocaklarında çalışmış. 6-7 yıldır işsiz olduğunu söylüyor ve yardımla ve arkadaşlarının yardımları ile geçiniyor. Muhtemelen kömürünü satıyor ve oradan da bir gelir elde ediyor.		Orta iki terk	
15.	Lale (49)	Aktaş Mahallesi-Yenidoğan	Gecekondu-annesinin evi	Dul 2 oğlu var.	2006'dan bu yana 620 TL dul yetim maaşı alıyor ve onunla geçiniyor. 3 yıldır, ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıf, maaşı dolayısıyla yardım vermemiş.	Çalışmamış ve çalışmıyor. Ancak evli iken eşi, Belediyede işçi olarak çalışıyormuş. Ailesi eskiden market sahibi imiş ve çok iyi para kazanmışlar.	620 TL	Ortaokul mezunu	Böbreklerinde sorunlar var. Çalışmasını etkiliyor

ÇANKAYA									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Velit (55)	Dikmen Vadisi	Gecekondu Tapusuz	Evli/2	4 yıldır ABB'den gıda ve kömür; vakıftan ise kömür ve öğrenci parası alıyor. Ayrıca ayda 500 TL daha çocuk parası aldığını söyledi. (Burada bir hata var; ama gelen miktar önemli.) Son olarak, 3 ayda 1, 1000-1150 TL de engelli yakını da evde bakım ücreti alıyor.	5 yıldır çalışmıyor. Önceden nakliyatçılık yapmış. 13-14 gün sigortası çıkıyor.	900 TL	İlkokul	Eşi kanser hastası. Kendisinin de sağlık sorunları var.
2.	Ahu	Dikmen Vadisi	Gecekondu Kaynanasının Evi	Evli/2	11 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor. Vakıftan ŞESY alıyor. 2 ayda 1 kız çocuk için 35 TL, erkek için ise 30 TL. Vakıftan dönem başlarında 6 yaşındaki çocuğu için 200 TL, 15 yaşında çocuğu için ise, 250'şer TL yardım alıyor. Ayrıca vakıftan kömür + gıda alıyor. Gıda yılda 1 kere ramazanda geliyor. Önceden çekmiş, paraya dönmüş, 300-350 TL. Ayrıca yılda 1 kere 300-350 TL kurban parası alıyor. Her iki yerden de 10-11 yıldır alıyor.	Hiç çalışmamış. Eşi 15 yıldır taksicilik yapıyor. Bu arada çaycılık ve fabrikada işçilik gibi işler de yapmış. Sigortasız.	800-1000 TL	Lise	

EK 10. İl ve İlçe Belediyelerinin Yardım Tanıtımları

71 bin aileye yardım eli uzattık.
Konukevimizde, 180 bin Ankara dışından gelen, hasta ve yakınını misafir ettik.

www.altindag.bel.tr

Bu kış 110 bin aile Büyükşehir Belediyesi'nin kömürüyle ısınacak

Altındağ Belediyesi

Altındağ Belediyesi, kış aylarında vatandaşların ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 110 bin aileye kömür dağıtımını gerçekleştirecektir. Bu kapsamda, Altındağ Belediyesi'nin kömür dağıtım birimi, kış aylarında vatandaşların ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 110 bin aileye kömür dağıtımını gerçekleştirecektir. Bu kapsamda, Altındağ Belediyesi'nin kömür dağıtım birimi, kış aylarında vatandaşların ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 110 bin aileye kömür dağıtımını gerçekleştirecektir.

Bu kış 110 bin aile Büyükşehir Belediyesi'nin kömürüyle ısınacak

Büyükşehir Ankara

Büyükşehir Belediyesi, kış aylarında vatandaşların ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 110 bin aileye kömür dağıtımını gerçekleştirecektir. Bu kapsamda, Büyükşehir Belediyesi'nin kömür dağıtım birimi, kış aylarında vatandaşların ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 110 bin aileye kömür dağıtımını gerçekleştirecektir.

Nevin Gökçek Kazan'daki yoksul aileleri ziyaret etti

Büyükşehir Ankara

Büyükşehir Belediye Başkanı Nevin Gökçek, kış aylarında yoksul aileleri ziyaret etmek amacıyla, Kazan'daki yoksul aileleri ziyaret etti. Gökçek, ailelerle sohbet etti ve onların ihtiyaçlarını öğrendi. Gökçek, ailelerin kış aylarında ısıtma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Büyükşehir Belediyesi tarafından kömür dağıtımını gerçekleştireceğini belirtti.

Büyükşehir'den 265 bin aileye YAŞAM DESTEĞİ

Büyükşehir Ankara

Büyükşehir Belediyesi, kış aylarında vatandaşların yaşam destek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 265 bin aileye yaşam destek paketini dağıtımını gerçekleştirecektir. Bu kapsamda, Büyükşehir Belediyesi'nin yaşam destek birimi, kış aylarında vatandaşların yaşam destek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, 265 bin aileye yaşam destek paketini dağıtımını gerçekleştirecektir.

Büyükşehir'den GIDA YARDIMINA DEVAM

Büyükşehir Ankara

Büyükşehir Belediyesi, kış aylarında vatandaşların gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, gıda yardımına devam edecektir. Bu kapsamda, Büyükşehir Belediyesi'nin gıda yardım birimi, kış aylarında vatandaşların gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, gıda yardımına devam edecektir.

EK 11. 30 Mart 2014 Yerel Yönetim Seçimleri CHP Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mansur Yavaş'ın sosyal yardımlarla ilgili seçim afişi.

EK 12. Özel Sosyal Yardım kuruluşlarının toplum tarafından görünen yüzüne kimi örnekler.

 CANSUYU
Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

**Ramazan;
Yoksula Bayram
#YetimeTebessüm**

**KUMANYA
BEDELİ
75 ₺
İFTAR
5-10 ₺**

TÜRKİYE FİNANS - KUVEYT TÜRK - ZİRAAT BANKASI - VAKIFBANK - HALKBANK - PTT: 511 75 63
Şubelerindeki **CANSUYU** Kurumsal Tahsilat Hesaplarından Bağış Yapabilirsiniz.

Online Bağış: www.cansuyu.org.tr Genel Merkez: 0 312 285 20 03

*Ramazanda
Güzel sofralar
yoksulların iftar ve sahur
sofraları sizden olsun*

Kumanya Bağışı
Çorbada Sizin de Tuzunuz Bulunsun...
Kampanya Bedeli: 60,00 TL hemen bağış yap

Payıl

Yoksul Aileler Yardım Bekliyor!
Paylaşın, bereketlensin... hemen bağış yap

*Allah oma,
Cennet meyvelerinden yedirir...*

Yetim Sofrası
Yetim, öksüz ve ihtiyaç sahiplerine iftar ikram edin...
Kampanya Bedeli: 10,00 TL hemen bağış yap

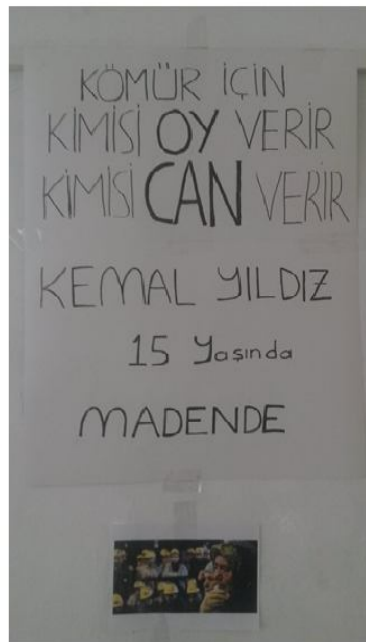
EK 13. Dağıtılan kimi yardımlar

EK 14. Hıdırlıktepe’de yardım dağıtımı

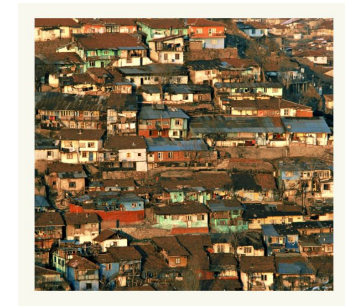
EK 15.

EK 16. Şehit Cengiz Topel Mahallesi'nin Görünümü

EK 17. Altındağ'da kentsel dönüşüm ve TOKİ'lerin yükselişi

EK 18. Hıdırlıktepe’de kentsel dönüşüm manzaraları

